VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ IŠEIVIJOS INSTITUTAS

EGIDIJUS ALEKSANDRAVIČIUS

Karklo diegas

LIETUVIŲ PASAULIO ISTORIJA

VERSUS AUREUS

UDK 325.2(=172)(091)
Al-79

Recenzavo

Antanas Kulakauskas (VDU)
Daiva Kristina Kuzmickaitė (VDU)
Alfonsas Eidintas (URM)

Knyga parengta ir išleista vykdant Lietuvos mokslo tarybos
Nacionalinės mokslo programos „Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas" projektą
(sutarties Nr. VAT-03/2010).

ISBN 978-9955-34-402-5

PADĖKOS

Ši knyga nebūtų parašyta arba būtų išleista prastesnio turinio, jei ne daugelio žmonių pagalba, kritika, abejonės, patarimai, palaikymas, geranoriškumas, nuoširdus domėjimasis jos rašymo vingrybėmis ir keliais į spaudos šviesą. Bičiulių, kolegų, lietuvių pasaulio bastūnų, išvykėlių ir sugrįžėlių, sugrįžėlių ir išvykėlių spiečius buvo ta dosni aplinka, kur galėjau dalytis savo įžvalgomis, mintimis, sugalvojimais, svaičiojimais, fantazavimais. Taip šalia žinių ir nuovokos, kur rasti šaltinius, kaupėsi emocinė įkrova ir akademinis įsipareigojimas.

Pirmiausia turiu pareikšti ypatingus padėkos žodžius savo kolegei Vytauto Didžiojo universitete – Lietuvos istorijos katedros profesorei Jūratei Kiaupienei už tai, kad prie visų išvardytų aplinkybių ji pridėjo tai, kas senuose istorijos pasakojimuose primintų mestą pirštinę. Prieš kelerius metus per neformalų pokalbį, nutikusį viename Kauno Laisvės alėjos barų, kur penktadieniais kartu su istorija permirkusiu prof. Zigmantu Kiaupa išlenkiame po stiklą alaus, pasakiau jai, kad ketinu imtis rašyti *Lietuvių pasaulio istoriją*. Emociniams išbandymams atspari profesorė tik kilstelėjo antakius ir pasakė: *Tu tikrai išsikraustei iš proto...* Tai buvo svarbus apsisprendimo lašas, paskutinis stumtelėjimas prie klaviatūros. Akylos istorikės dėmesys ir patarimai daugeliu klausimų man padėjo ant slidaus tako laikytis vertikaliam.

Kitas istorikas – išmintingas praeities ir dabarties sutarimo stebėtojas buvo mano bičiulis prof. Antanas Kulakauskas. Tai jis perskaitė visos knygos prospektą ir pirmąją rankraščio pusę, dar man pačiam neapsisprendus, kaip susidoroti su antros pusės užduotimis. Nuo tų laikų, kai dviese rašėme XIX a. Lietuvos istorijos apžvalgą, pavadintą *Carų valdžioje*, įgijau prieraišumą prie mūsų svarstybų, pokalbių ir ginčų. Antanas yra tas unikalus istorijos ir politikos mokslų darbininkas, kuris skaito ir klauso daugiau nei pats rašo. Šiais laikais, kai kalbančiųjų ir tik savęs klausančiųjų yra labai daug, jo būdas yra retas, o galimybė bendrauti – tikra dovana. Nepažįstu didesnio erudito, todėl negaliu pervertinti jo vaidmens tuo metu, kai mano pasakojimo vaizdiniai dar tik mezgėsi.

Šalia šios poros itin daug prie knygos brandinimo proceso prisidėjusių kolegų būtinai turi būti paminėtas prof. Leonidas Donskis – didis socialinis teoretikas, publicistas ir dar greitai Europos Parlamento politinio bėgimo taku bėgantis Lietuvos atstovas. Žaižaruojanti Leonido erudicija, civilizacinių permainų stebėtojo

jautrumas ir globalizacijos padarinių mūsų vaizduotei tyrinėtojo įžvalgos, didelė patirtis gyvo žodžio ir rašytinio pasakojimo konstravimo baruose man nesyk padėjo įveikti natūralų bejėgiškumo jausmą.

Labai nuoširdūs padėkos žodžiai yra tiesiog būtini viso būrio mano bendradarbių VDU *Lietuvių išeivijos institute* adresu. Pirmiausia jie, labai giliai ariantys lietuvių išeivijos istorijos ir kultūros dirvonus, skelbiantys solidžias knygas ir akademinius straipsnius, rengiantys viešas diskusijas, susitikimus, konferencijas, neretai gyvenantys ir veikiantys it patys būtų toli emigracijose – be valstybės įstaigų rimtesnės paramos ir dėmesio – šiandien yra rimčiausias diasporos tyrinėtojų ir diasporinės tautos sąmonės ugdytojų avangardas Lietuvoje. Neformalus, geranoriškas, supratingas klimatas, kuris susiklostė institute, leido man, apsiskelbusiam, kad išsikrausčiau iš proto dėl knygos, pasijausti labai patogiai. Jaunieji mano kolegos gelbėjo mane nuo administracinio darbo smulkmenų. Tačiau net ne tai svarbiausia: dr. Mykolo Drungos, dr. Daivos Dapkutės, dr. Daivos Kuzmickaitės, dr. Dalios Kuizinienės, dr. Giedriaus Janausko, dr. Ilonos Strumickienės ir kitų bendradarbių sukaupta patirtis ir medžiaga labai sutrumpino mano kelią iki pirminių šaltinių ir publikacijų, kurios ir šiame kompiuterijos amžiuje vis dar yra sunkiai surankiojamos.

Be savo doktorantų pagalbos ir kantrybės, klausantis pasikartojančių samprotavimų ir pamokymų tose painiavose, kurios jiems susirezga besigilinant į užsienio lietuvių istorijos klausimus, taip pat daugelio dalykų arba būčiau nesupratęs, arba būčiau nesugebėjęs papasakoti bent jau taip, kaip pavyko šioje knygoje. Dr. Vida Bagdonavičienė, dr. Giedrė Milerytė ir Sigita Žemaitytė padėjo man tiek savo tyrimų bei įžvalgų naujumu, tiek asistavimu ieškant tekstų ir tvarkant bibliografijos rodyklę.

Yra visas būrys mokslininkų ir intelektualų Jungtinėse Amerikos Valstijose, tarp kurių ir su kuriais praleistos pašnekesių valandos ir dienos leido man susigaudyti lietuviškos tapatybės mįslėse, prasiplėtusio daiktų pasaulio ir sielos paslapčių žemėlapiuose. Esu dėkingas Viskonsino universiteto profesoriui emeritui (ir VDU *doctor honoris causa*) Alfredui Erickui Sennui, kurio pastangomis 1991 m. galėjau pasinaudoti jo svainio Key Andrus įsteigta stipendija. Profesoriaus kantrybė ir pamokų subtilumas padėjo lengviau susidoroti su mano paties posovietine rekonstrukcija. Svarbiausia nuoroda: *Tik Dievas gali būti objektyvus, o istorikas privalo būti sąžiningas,* – iki šiolei mane veda už rankos.

Prof. Violeta Kelertienė buvo mano literatūros ir kultūros labirinto vedlė tuo metu, kai dėsčiau Ilinojaus universitete Čikagoje, o jos argumentai apie neišnau-

dotus postkolonializmo tyrimo įrankius posovietinės visuomenės problemoms aiškinti labai stipriai pakeitė mano orientacijas tose aplinkose, kurios iki šiolei buvo veikiamos marksistinių ir postmarksistinių apžavų, tikintis, kad išorinis pasaulis yra skaidriai ir lengvai paaiškinamas. *Mažoji Lietuva* pietiniame Čikagos priemiestyje būtų likusi man tik literatūros fikcija, jei ne Pranutė ir Liūtas Mockūnai. Jų namai S. Pleasant gatvėje keletą metų buvo mano namais, jų patirtys ir sodrūs pasakojimai buvo takai į DP kartos atminties tankynę, į intelektualinės riterystės svajones ir ištikimybės pilietiniams principams paslaptis.

Ypatingą dėkingumą jaučiu tėvui Antanui Saulaičiui, SJ. Tai jo prisiminimus sėdėdamas šalimais užstalėje su raudonojo vyno taure arba autobusuose, riedančiuose Brazilijos, Argentinos ir Urugvajaus keliais, galėjau sugerti it išdžiūvusi samana. A. Saulaičio lietuvių pasaulio matymas, krikščioniška diasporos kilties metaforika, tikėjimas atminties ir meilės galiomis, buvo tas emocinis impulsas, kuris ginė prie darbų, kelionių ir pokalbių net su tais, kurių tik akių ir gestų kalbą galėjai suprasti. Be viso šito tikriausiai nebūčiau išdrįsęs pradėti sekti savo istorijos versiją.

Nebėra Liūto Mockūno. Išėjo visa plejada kilnių lietuvių: prof. Vytautas Kavolis, prof. Aleksandras Štromas, prof. Julius Šmulkštys buvo tie įgudę socialinių mokslų meistrai, kurie leido būti šalia ir mokytis. Vytauto Kavolio galvojimų įtėkmės vis dar sušvinta naujomis spalvomis, ypač ruošiant spaudai kai kuriuos pamirštus jo tekstus ir suprantant, kas buvo jo turėta galvoje vieno ar kito pokalbio valandomis. Jei šiandien VDU *Lietuvių išeivijos institutas* yra tapęs unikalia diasporos studijų vieta visame Baltijos regione, tai jo pradžia ir krikštas turi būti susietas su šio profesoriaus vardu. Sociologas visada jautė poreikį jungti mintį ir veiksmą, stiklo kalne žybtelėjusias idėjas su visų mūsų bendro gyvenimo tikrove.

Jausdamas dėkingumą visiems šiems DP išeivių vaikams ir *Santaros-Šviesos* tėvams – steigėjams, su kuriais man buvo lemta susitikti, turiu minėti Prezidentą Valdą Adamkų. Jo visuomeninės veiklos ir politikos kelias per emigracijos kalvas vedė atgal į Lietuvą, o asmeninės istorijos tekstas tartum pats savaime žarstė idėjas, siužetus, patarimus, pavyzdžius. Valdo Adamkaus pasakojimai, jo ir ponios Almos Adamkienės istorijos tarp Tabor Farmos ir Turniškių leido geriau įsigyventi išeivijos praeities tankmėje, atpažinti svarbiausius lietuvių pasaulio iššūkius tuo metu, kai Lietuva buvo pavergta ir vertino kiekvieną kilnų veiksmą jos laisvės labui.

Būčiau pargriuvęs darbuose be artimiausių bičiulių, bendradarbių ir bendrakeleivių, kurie pastaruosius metus nuolat buvo patikima atrama. Žurnalistė ir įgudusi redaktorė Birutė Garbaravičienė nesyk buvo priversta klausyti ir skaitinėti mano rašinio fragmentus, tartum mūsų sutartis ir kolegiška bendrystė, užsimezgusi prieš keliolika metų man rašinėjant į kadaise solidų *Kauno dienos* kultūros priedą *Santaka*, kurį Birutė su kolegėmis redagavo, nebūtų pasibaigę. Birutės ir Ramūno Garbaravičių enciklopedinė patirtis ir geranoriškumas leido prisisvajoti daugiau, negu akademinėje vienatvėje būčiau sau leidęs.

Jei šiandien suprantu, kad ir dabar netobulame pasaulyje bėgantis, ir praeityje tarp nelemčių vingiavęs gyvenimas yra lyg džiazas, jei dabar galiu pasakyti, kad atminčių žaismė ir istorijos partitūra taip pat yra džiazo erdvė, tai už šį nušvitimą esu dėkingas kino menininkui, melomanui ir be Lietuvos negalinčiam gyventi pasaulio bastūnui Henrikui Gulbinui. Tai jis užkrėtė mane geros muzikos bacilomis ir pripratino pro jo vaizdo kameros objektyvą žvelgti į pasaulį, tartum jis būtų jautriausių mūsų sielos užkaborių atspindys. Kelionėse po Vakarų Europą, po Jungtinių Amerikos Valstijų lietuvių kolonijas ir Brazilijos džiungles kartu vyniojome kino pasakojimo juostas, vis dar jausdami, kiek mažai apie tai, ką matome, sugebame papasakoti.

Pulčiau nuodėmėn, nesugebėjęs padėkoti savo šeimai, kurios akyse kūrybinės kankynės dalyvis nesyk turėjo virsti tokiu atgrasiu tipu, kurį pakęsti artimoje aplinkoje reikėjo daug valios, pakantumo ir supratimo. Mano motina Zofija Aleksandravičienė turėjo iškęsti ilgus tylos tarpsnius ir atleisti man už nuodėmingą prasmegimą į savo rezgamą pasakojimą, kai du šimtai nedidelės Lietuvos kilometrų, skiriančių Kauną ir mano gimtuosius Telšius, atrodė it tūkstančiai mylių tarp Baltijos ir Amazonijos. Esu už daugybę dalykų jai dėkingas, ypač už šį supratimą ir pakantą.

Mano senas bičiulis istorikas ir archeologas dr. Arturas Mickevičius nusipelno atskirų dėkingumo žodžių. Jis matė pirmuosius knygos skyrius, jo nuomonė buvo svarbi susidūrus su pasirinkto žanro posūkiais. Būdamas leidyklos *Versus aureus* steigėjas ir direktorius jis padėjo man išlaikyti artimesnį atstumą su knygų skaitytojų aplinkomis. Esu skolingas už dalykines pastabas, subtiliau dėliojant į vieną pasakojimą viduramžiškas kuršių legendas ir įrodomas tiesas. Toks leidėjo ir redaktoriaus pasitikėjimas buvo man svarbi paspirtis.

Gal ir banalu dėkoti savo universiteto vyresnybei, bet ką padarysi, kad mokslo prorektorius prof. Juozas Augutis ir Humanitarinių mokslų fakulteto dekanė prof. Ineta Dabašinskienė nuo pat pradžių tapo mano kūrybinio maratono bė-

gimo sirgaliais. Jie buvo tiek malonūs, kad nekartojo kas mėnesį to, ką visuose geruose universitetuose yra įprasta girdėti: *publish or perish*. Tarp gebėjimo išklausyti kuriamo pasakojimo fragmentus ir timptelėjimo už rankovės tuomet, kai nuovargio žymių veide nebesugebėdavau paslėpti, slypėjo jautrių kolegų siekis man padėti. Mažiau banalu, bet korektiška yra padėkoti Lietuvos mokslo tarybos paramos mokslo projektų dalintojams ir ekspertams. Net jei knygos užgimimas siekia tą laiką, kai tikėtis kokios nors pagalbos jos rašymui atrodė naivu, finansinė parama svarbiausiu jos rašymo metu buvo labai rimta, leido nesijausti mokslo kankiniu ir atsispirti pagundoms nuolat dejuoti, kaip mokslininkui šiais laikais yra sunku.

Neišvardysiu visų, kuriems priklauso mano dėkingumo žodžiai. Tai reikštų, kad tikslumo labui rizikuočiau visų skaitytojų kantrybe. Tikiu, kad man bus bent truputį atleista, nes niekas šiame pasaulyje nėra tobula. Kiek ir ko jam trūksta, reikia pridurti patiems. Kaip ir šiam lietuvių pasaulio pasakojimui, atskleidžiančiame, kas praeity nutiko, primenančiame, kiek daug dalykų dar pasiliko tūnoti užmarštyje.

Kaunas, 2012 m. gruodis

TURINYS

PRATARMĖ

Ankstyvą 1938 metų rudenį nuo Hamburgo uosto žiburių tolstančio garlaivio *Monte Olivia* pirmosios klasės kajutėje, įrengtoje ties centrine laivo dalimi, jauna mergina apmąstė savo likimą, o kiek vėliau užrašė šiuos prisiminimus:

...čia tarp žmonėmis knibždančių salių, lyg Babelio bokšte kalbančių įvairiausiomis kalbomis, darėsi nejauku ir lyg sugautai Lietuvos girių paukštytei troška. Ilgai negalėjau užmigti, nes tikrovė, kad jau plaukiu jūromis į bekraštį okeaną netilpo galvoje... Persekiojo bauginančios mintys, kuždėdamos, kad niekur taip gerai nerasi, kaip turėjai savo tėvynėj. Ramindama save galvojau, kad gal čia tik sapnas, kad pramerkusi akis aš vėl pasijusiu savųjų tarpe savame mielame Lietuvos kampelyje, kuris dar mielesnis dabar pasidarė. Laivas lyg tyčiom smarkiau krustelėjo, sugriaudamas mano iliuzijas ir primindamas nepakeičiamą tikrovę.

Mergina turėjo laivo bilietą į San Paulą, kur jos laukė pakankamai gerai įsikūrusios sesers šeima. Ji tada net nežinojo, kokiomis baisiomis sąlygomis 1926–1929 metais laikinų gultų prigrūstuose laivų triumuose buvo plukdomi emigrantai į pietinį Naujojo Pasaulio pusrutulį. Ji taip pat nežinojo, kad artėja karas, kad jos šalis bus okupuota rusų ir kad niekada daugiau ji nebepamatys savo gimtinės. Petronėlei Draugelytei, vėliau Brazilijoje tapusiai Vosyliene, likimo buvo lemta atsidurti it kokiame lietuvių pasaulio centre: nei pragare, nei rojuje, nei kraštutiniame varge, nei palaimingame pasiturėjime, nei ištremtai iš istorijos, nei galinti ištiesti rankas į visa, kas brangaus buvo palikta gimtojo krašto erdvėje. Greičiausiai ji buvo tiesiog vidutinis liudininkas šimtų tūkstančių lietuvių pasaulio gyvenimų, kintančių laike, nykstančių savosios tautinės bendruomenės atmintyje. Tikriausiai jai, kaip ir daugeliui kitų lietuvių emigrantų, ir jau skirtingomis kalbomis, garsiai arba mintyse kartojosi žodžiai, turėję ypatingą reikšmę naujuose kraštuose besikuriantiems lietuviams. Šiais žodžiais baigėsi moters prisiminimai:

Mano siela, tapk vaiku. Nesidomėk praeitimi, pašalink baimę ar neramią viltį dėl ateities, būk su Dievu dabarty.[1]

---

[1] Petronėlės Draugelytės-Vosylienės prisiminimų rankraštis saugomas Brazilijos lietuvių sodybos *Lituanica* archyve, o nuorašas – VDU Lietuvių išeivijos institute.

* * *

Kai Alfonsas Eidintas rašė savo knygą „Lietuvių kolumbai“[2], dar niekas negalėjo įtarti, kad po kelių dešimtmečių kitas istorikas kitoje pasaulio dalyje ir kita – ne lietuvių – kalba ims ir papasakos savo fantastišką versiją apie galimą jogailaitišką Kristupo Kolumbo kilmę. Tai padaręs amerikietis Manuel da Silva Rosa savo knygoje „Colon. La Historia Nunca Contada“ (2010)[3] iškelia didžiojo jūreivio ir atradėjo kilmę iš Jogailos sūnaus Vladislovo Varniečio, kuris neva 1444 metais liko gyvas Lenkijos kariuomenės tragiškai pralaimėtame Varnos mūšyje su turkais. Autorius savo aiškinimu dar labiau išplečia Kolumbo „pasisavinimo“ ribas, lenkišką-lietuvišką šaknį įterpdamas tarp jau seniai žinomų ispanų, portugalų, žydų, škotų, graikų ir italų, kurie pastaruoju metu bene sėkmingiausiai gynė savąją idėją.

Galima šią istoriografinę aplinkybę vertinti kaip eilinį kuriozą, jų yra pakankamai gausu šiandieninėje humanistikoje. Tačiau gundo pati simbolinė šios legendos prasmė: lietuviai, kaip ir daugelis kitų – didelių ir mažų, garsių ir beveik pamirštų, istorinių ir naujai atsirandančių – tautų, yra amžinojo tautų kraustymosi istorijos veikėjai. Viskas, kas susiję su pasaulio tautų judrumu, liečia ir mus, lietuvius. Visiškai nesigilinant į mokslines Manuel da Silva Rosa veikalo savybes, o tik priimant jo pasakojimą kaip eventualų praeities aiškinimą, gal net naujai atsirandančią legendą, reikia priimti iš jo kylantį vaizdinį, naują arba naujai nušviestą istorinį herojų, kaip lietuvių pasaulio ikoną. Lietuvių, šiandien įsijaučiančių į labiausiai migruojančios Europos Sąjungos tautos vaidmenį, tapatybei ir kintančiai kolektyvinei atminčiai šis istoriografinis faktas gali rodytis it žavi ir funkcionali metafora, gundanti orientuoti savo tapatumo kompasą į reikiamas pasaulio ir istorijos erdves. Diasporinei tautai, kokia galime pavadinti lietuvius, išsibarsčiusiai po plačius pasaulio plotus, gali visai būti priimtinas posakis: „Visi mes esame Kolumbo vaikai... Ne tik Adomo ir Ievos anūkai...“

Dabartinis lietuvių išsisklaidymas po pasaulį jau keliolika metų krečia išdaigas mūsų tapatybei. Tie, kurie vienpusiškai neigiamai žiūri į patį emigracijos procesą ir per daug sau nekvaršina galvos dėl to, kas darosi ir dar ateityje darysis su tais jau emigravusiais, diagnozuoja išsivaikščiojimą ir ties ta liūdna nuostata deda tašką. Kiti tyrinėtojai ir vertintojai laikosi lankstesnės ir tolerantiškesnės pozicijos, priimdami, žinoma, be jokio džiaugsmo šiuos laisvės ir globalizacijos iššūkius kaip realybę, kurios pasekmės tūno neaiškumų migloje. Šiandienio lie-

[2] Eidintas, Alfonsas. *Lietuvių kolumbai*. Vilnius, 1993.

[3] Silva Rosa, Manuel da. *Colon. La Historia Nunca Contada*. 2010.

tuvių migravimo nereikia suvokti kaip kažkokio unikalaus posovietinio elgesio požymių. Juk ir XX a. trečiojo dešimtmečio antrojoje pusėje nepriklausomos šalies piliečiai tokiu plačiu srautu kėlėsi laimės ieškoti svetur, kad statistiškai (skaičiuojant išvykstančius 10 000 žmonių) lietuviai keliskart lenkė visus kaimynus ir kitas Vakarų Europos tautas. Iki galo niekas nežino visų giluminių šio proceso ypatybių ir negali pasakyti, kuo ir kur viskas baigsis. Bet kuriuo atveju, lietuvių diasporos ribų ir masės išsiplėtimas ima kelti naujus uždavinius istorijos mokslui ir istorikams.

Per dvidešimt pokomunistinės Lietuvos laisvės metų savo gimtąjį kraštą paliko – tikėtina – kone pusė milijono žmonių iš prieš tai buvusių 3,5 milijono. Taip lietuviai vėl pasidarė labiausiai migruojanti Europos Sąjungos tauta. Tačiau ši tikrovė kažkaip prasilenkia su kultivuojamos, vadovėlinės lietuvių atminties formomis. Tautinio pasakojimo svarbiausias herojus po senovei yra ant Nemuno krantų per amžius tykiai gyvenanti etnolingvistinė, valstietiška, sėsli bendruomenė, kuri (istorijos vadovėliai fragmentiškai primena) turi ir atskilusias išeivijos šakas – be didesnės reikšmės ir istorinio vaidmens.

O jei pažvelgtume kitu kampu kitokiomis akimis ir imtume pastebėti, kad jau šimtmečius esame (kaip ir dauguma kitų istorinių tautų) klajoję, keliavę, kariavę, migravę, apsigyvenę keliuose kontinentuose? Gal pasaulis taps labiau savas, o tautinė stiprybė nebus taip stipriai pririšta išskirtinai prie **trijų milijonų** savame krašte, bet leis ir diasporos lietuviams jaustis bendros šeimos vaikais, kuriuos, visų pirma, vienija didysis istorijos pasakojimas arba kultūrinė atmintis? Gal kas nors pasakys: „Mūsų šiame pasaulyje yra šeši milijonai“? Tik reikia gebėti atpažinti, surankioti, suprasti, prisiminti ir siekti angliškai, ispaniškai, portugališkai, vokiškai šnekančiuosius lietuvius pasitikti kaip savuosius. Bent jau vaizduotėje. Juk tam tikra prasme kaip tauta esame ir vis labiau daromės bendros atminties bendruomenė, kurią skirtinguose kraštuose stiprina ar silpnina skirtingi dalykai. Ši nuostata tautos saviugdos programoje gali papildyti mūsų įsipareigojimą protėvių atminčiai. Mes, lietuviai, pirmiausia turime saugoti savo gimtosios žemės lizdą, tačiau negalime nuodėmingai užsidaryti šioje erdvėje ir užmiršti visus kitus lietuvių pasaulio lietuvius. Juk globalizacijos sraute Lietuva irgi yra tik viena, nors ir svarbiausia, lietuvių pasaulio dalis. Niekad neišsitekusios šiame žemės lopinėlyje tautos pasaulyje turi sutilpti ir viena, ir kita, ir *pažadėtoji žemė*, ir diasporos kontinentai.

***

Šiandienio globalizacijos ir posovietinio postkolonializmo iššūkių akivaizdoje mes, lietuviai, turime labiau negu bet kada anksčiau priežastį ir laisvę rinktis tarp dviejų tautos pasakojimų. Lygiai taip pat teisėtai galime siekti supinti abu pasakojimus į viena, nors tai nėra savaime aiškus ir visiškai natūraliai besiklostantis reiškinys. Kokie tai pasakojimai? Vienas – Motiejaus Valančiaus „Palangos Juzė", kitas – Antano Vilkutaičio-Keturakio kartu su broliu Juozu parašyta ir lietuviškai pirmoji *klojimo teatro* scenoje suvaidinta komedija „Amerika pirtyje". Vieno pasakojimo kolektyvinis herojus yra etnoligvistinė bendruomenė, sėsliai gyvenanti mažyčiame Nemuno deltos plote. Net judriausias tos bendruomenės narys – siuvėjas Juzė, XIX a. vidurio lietuviškos modernybės pirmoji kregždė, aprėpia tokį akiratį, kurį galima pėsčiomis – sodyba po sodybos – apeiti. Ši etnolingvistinė bendruomenė – tikras filologijos vaisius – save suvokia taip, kad gimtinės ribos atskiria ją nuo kitų lietuviškai kalbėjusių žmonių palikuonių plačiame pasaulyje. Tos etnolingvistinės tautos vaizduotėje itin mažai yra vietos ir toje pačioje Lietuvos žemėje gyvenantiems kaimynams, kurie nekalbėjo lietuvių kalba, prisiminti. Tik per didelį vargą, lyg pro sukąstus dantis, ir senosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lenkakalbis bajoras, ir miestų miestelių gyventojas jidiš kalbėjęs litvakas – mūsų Lietuvos žydas, ir totorius ar sentikis rusas yra priimami kaip savieji bendros politinės tautos nariai... Šiandien yra itin svarbu pastebėti, kad mums įprasti lietuvių pasaulio pulsavimo prisiminimai beveik nevalingai atskiria lietuvius ir litvakus, tartum nebūtų buvę galimybės pamatyti juos kartu – kaip vienos tėvynės vaikų. Nors vienų kalba ji yra „Lietuva", o kitų – „Lita". Ar galime šiandien rasti tokią lietuvių pasaulio apžvalgos aikštelę, nuo kurios atsveriančiuose akiračiuose bent truputį sušmėžuotų Izraelis? Štai lenkų diasporos atveju istorikas Normanas Davis be jokių užuolankų pasako: *O Jeruzalė – vienas iš nedaugelio pasaulio miestų, kur atvykėlis, gerai mokėdamas lenkiškai, gali nebijoti pasiklysiąs...*[4] Autoriui žydų *pažadėtoji žemė* taip pat priklauso lenkų pasaulio erdvei ir atminčiai, nors jis pats tos *pasaulio* metaforos nenaudoja. Lenkų tradicijoje labai patogiai įsitvirtino terminas *polonija*. Kai kas Lietuvoje analogiškai siūlo daiginti *lietuvija*, bet ir čia sėkmingų naujadarų kūrimas stringa dėl nepatogumų įprastiniam kalbėjimui ir kitakalbių supratimui.

Visą *savųjų* ir *svetimųjų* savivokos sudėtingumą atskleidžia du neseni nutikimai, kurie gali būti iššifruojami labai vaizdingais pavidalais. Vienas susijęs su 2007 m. Los Andželo lietuvių veikėjo Dariaus Udrio pasiūlymu pakviesti

[4] Davis, Norman. *Dievo žaislas. Lenkijos istorija: nuo 1795 iki mūsų dienų*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002, t. 2, p. 321.

dalyvauti rengiamoje Amerikos lietuvių dainų šventėje litvakų folkloro grupę ir triukšmingą neigiamą reakciją platesniuose lietuvių diasporos sluoksniuose. Tuomet net galėjo kilti įspūdis, kad pati idėja buvo priimta it kokia provokuojanti nesąmonė. Kitas atvejis yra susijęs su 2010 m. Vilniuje vykusiu pasaulio litvakų suvažiavimu, kuriame svečiavęsis žurnalistas Romas Sakadolskis pasidalijo svajone, kad kada nors litvakų palikuonys visame pasaulyje galės pasijausti ir lietuvių diasporos dalimi. Šis požiūrio kampas, regis, buvo visai suprantamas susirinkusiems Lietuvos žydų palikuonims, bet kėlė neabejotiną suglumimą lietuvių veiduose. Ir vienas, ir kitas epizodas nesulaukė nei rimtesnių įžvalgų, nei lietuvių pasaulio vaizduotės permainų bei ateities perspektyvų svarstymo.

Šiandien tiesdami atminties saitus su senąja LDK praeitimi, mes turime įveikti etnolingvistinės savivokos slenksčius ir atsiverti visiems seniesiems lietuviams, kalbėjusiems ir nekalbėjusiems lietuvių kalba, išpažinusiems Kristaus tikėjimus ir kitas religijas. Tai nėra lengva. Dar sunkiau yra įsivaizduoti lietuvių pasaulį, kurio ribos sutampa su kitokių lietuvių pėdsakais. *Litvakų* ir lietuvių pasklidimas po senąjį ir naująjį pasaulį dažnai sutapdavo, susipindavo, tačiau šiandien apie tai beveik nesusimąstoma. Ir nėra tokio istorinio pasakojimo, kuris leistų tiems skirtingiems atminties nešiotojams pasijausti vienos tėvynės išnešiotais pasaulio klajūnų palikuonimis.

Kito pasakojimo – *Amerika pirtyje* – veikėjas, taip pat siuvėjas gudrutis Vincas. Jis suvilioja Agotą, nugvelbia jos tėvo pinigus ir išdumia per sieną į užsienį, palikdamas lengvatikę mergiotę uždarytą molinėje pirtyje. Še tau ir Amerika. Tačiau lietuvių vaizduotėje komedijos *naujasis pasaulis* ir emigracija rodosi it išsigelbėjimas nuo visų bėdų. *Tai tik tam Amerike ir gerai,* – liūliuojama siuvėjo pažadų stebisi Agota. Lietuvių gyvenama erdvė jau ima šmėžuoti toli nuo gimtosios Lietuvos. Ji simbolizuoja naująjį pasaulėvaizdžio orientyrą – Ameriką, kuri XX amžiaus pradžioje darėsi (ir pagrįstai buvo įsivaizduojama) kaip ateities rojus, galybės, turto ir laisvės, vertybių ir patogumų šalis.

Komedijos autorius paprastomis priemonėmis kritikuoja tokius vėjavaikiškus lūkesčius. Amerika molinėje Lietuvos kaimo pirtyje – tai metaforiškas naivios saviapgaulės vaizdinys, išmintingas priminimas, kad rojus yra ne šiame pasaulyje. Kita vertus, *Amerikos pirtyje* pasakojimas gundo spalvingai įsivaizduoti tokią lietuvių tautą, kuri yra išsibarsčiusi po platųjį pasaulį, kurios vaikai ir tolimesni palikuonys jau labai įvairuoja tiek kūniškomis savybėmis, tiek savo kalba ir kultūra. Lietuvių diasporos dukros ir sūnūs, anūkės ir anūkai, dar vėlesnių kartų žmonės yra įpynę savo gyvenimų gijas į globalų, margaspalvį pasaulio klajūnų

audinį. Tie daugiakalbiai lietuviai dar mena savo šaknis ir dar gali būti suvokiami kaip vienos atminties bendruomenė arba diasporinė lietuvių tauta, kuri globalėjančiame pasaulyje ir informacinės eros virtualybių tinkluose labai smarkiai keičiasi, įgydama sunkiai nuspėjamas formas.

Kiekvienas istorijos pasakojimas yra kompromisas tarp moksliškai patikimo fakto ir kūrybinės vaizduotės pajėgumo, todėl neretai šiuolaikiniai teoretikai ragina santūriai skaityti istorikų kūrinius. Istorija, ir dar tokia, kuri pretenduoja būti labai bendru tautiniu pasakojimu, gali būti suvokiama kaip kvietimas kartu su autoriumi pažvelgti į mus siejančią praeitį būtent tokiu sąmoningai užaštrintu kampu. Istorija turi prasmę, kol nepretenduoja būti vienatine tiesa, šalia kurios be užgauliojimo negalėtų išsiskleisti ir kitokios tautinio naratyvo ir atminties gėlės.

Šiandienis modernizmo ir postmodernizmo epochos naratyvas dažnai itin netradiciniu būdu sumaišo praeities atspindžių kortas. Viena vertus, neabejotinai išlieka senas kaip pasaulis kolektyvinės geneologijos poreikis, kuris leidžia vėl ir vėl perpasakoti tokias istorines legendas kaip „Karalius Artūras", nors istorijos mokslas kaip anksčiau, taip ir dabar nei galėjo tvirtai įrodyti, kad šis Didžiosios Britanijos herojus kada nors iš tikro egzistavo, nei kokių nors esminių naujų faktų atrado. Tačiau steigiančioji, sutvirtinančioji, mobilizuojanti, vertybinius orientyrus ir gėrio-blogio ribas nusakanti istorinio pasakojimo funkcija nepraranda savo galios.

Lietuvių pasaulio istorinės tėkmės vingiai taip pat siūlo savo legendinius herojus, tokius kaip Palemonas ir jo ainiai. Tik skirtingai nuo britų atminties žaidimų, Palemono legenda dėl mokslinio pamato stygiaus šiandienių lietuvių sąmonėje beveik jokio vaidmens nevaidina. Pareikalavus istoriografinio mito mokslinio įrodymo, jis prarado kerintį orientavimosi erdvėlaikyje ir vertybėse vaidmenį. O gal šimtmečius lietuvių garbintas pasakojimas gali būti pakankamas argumentas tiems, kurie stengiasi suprasti, kaip skirtingais laikais lietuviai orientavosi pasaulio erdvėse ir kur ilgainiui driekėsi jų veiksmo ir vaizduotės bei namų ribos?

Taip mes priartėjame prie sudėtingesnės šiuolaikinės istorijos charakterio savybės, būdingos prie „istorijos pabaigos" slenksčio atsidūrusioms Vakarų pasaulio tautoms. Ji yra sietina su noru beveik simultaniškai pasakoti (1) apie praeitį taip, „kaip iš tikrųjų buvo", ir (2) taip pat stebėti slinktį visų įsivaizdavimų ir sampratų apie tai, kas ten toje miglotojoje praeityje dar anksčiau dėjosi. Mūsų pasirinkto „Lietuvių pasaulio istorijos" pasakojimo atveju tai reiškia rizikingą autoriaus ryžtą ne tik glaustai išdėstyti svarbiausius lietuvių geokultūrinės erdvės išsiplėtimo ir susitraukimo faktus, diasporos ir jos ryšių su gimtine, jos at-

mintimi ir mitais raidą, bet ir pasekti, kaip praeityje kito lietuvių įsivaizdavimai apie tuos iki jų „dabarties" nutikusius nuotykius. Paprasčiau pasakius, tai siekis pabandyti aprašyti, kaip kito lietuvių erdvinė vaizduotė, kaip ji priklausė nuo tikrovės permainų, kurios pasaulio šalys jiems buvo „savos" ir artimos, o kurios „tolimos" ir svetimos. Neabejokime ir tuo, kad didesnė pasaulio dalis apskritai toje praeities vaizduotėje neegzistavo. Ji driekėsi eschatologiniuose mituose.

Lietuvių tautos labai ilgo laiko perspektyvoje galima įžvelgti tąsą, dviejų tautos pasakojimo gijų susipynimus. Viena – autochtoniška šaknis, formuojanti nuostatą, kad esame nuo proistorės šioje žemės dalyje. Antra – amžinojo judėjimo, atsikraustymo, o kai kada – išsikraustymo, nuostata. Nuo Lietuvos metraščių tradicijos, nuo Motiejaus Strijkovskio *Kronikos* iki Alberto Vijūko-Kojalavičiaus *Lietuvos istorijos* ataidi lietuvių – amžinojo tautų kraustymosi bendrakeleivių vaizdinys. Net XIX a. pabaigoje, jau pasitikus masinės lietuvių emigracijos iššūkius, kai kurie lietuvių visuomenės lyderiai galėjo palaikyti šią readiciją: mes, lietuviai, nuo amžių amžinųjų buvome šio pasaulio klajūnai. Tai ko gi taip fatališkai reaguoti į emigraciją, į išeivius? Štai vienas *Aušros* autorius tiesiai įrodinėjo:

Žinoma, kad senovės mūsų tėveliai buvo gyvenę Indijoje; kas juos iš ten išvijo lengva atsakyti – vargas, o tuo vargu ar buvo vanduo, ar griausmas, ar žaibavimas, ar drebėjimas žemės, ar užplaukimas svetimų tautų, ar tos pačios ėmė sentėvius mūsų kankinti, vis turėjo būti priekabė, su kuria senei kariavo, o prie to nebuvo apsigyvenę prie vietos dabarnykščios, paėmę savo turtus ir lobį, palikę savo varga keliavo į vakarus. Perkeliavo ir klonius ir kalnus, ir upelius ir upes, užtakas ir mares, stūmėsi tolyn, nes kitos tautos ir pirma jų ėjo, ir paskui juos, per tai, kaip sako, svietas maišėsi, bet visada slinko kaip šerenčiai tiktai viena giminė svieto, kuri tarp savęs galėjo susikalbėti ir buvo savotinoji...[5]

Tos dvi tautinio pasakojimo gijos nuo Simono Daukanto ir Teodoro Narbuto laikų – tad XIX amžiaus pirmosios pusės dažniausiai susimegzdavo į vieną mazgą istorinio kelio pabaigoje. Tai yra, nepriklausomai nuo autochoniškos, ar ateiviškos kilmės Lietuvos žemė, tas nedidelis lopinėlis prie Nemuno, buvo suvokiamas kaip paskutinė stacija, paskutinė stotelė. Bandymai matyti šį judėjimo procesą nepasibaigusį, o lietuvių geografiją nenulemtą amžiams, buvo palikti didžiojo pasakojimo paraštėse. Tačiau net ankstyvojo lietuvių nacionalizmo euforijoje teko stebėti masinės emigracijos iš Lietuvos bangas. Todėl įvairios lietuvių

[5] Motuza, A. Tyla, geresnė byla. *Aušra*, 1886, nr. 4, p. 539.

erdvėlaiko formos, susivokimo būdai koegzistavo kartu, nuolat palikdami lietuviams galimybę tapatintis su pasaulio klajūnais, su amžinaisiais migrantais. Bent keli istorijos periodai tokią nuovoką darė lemtingai svarbia.

Beveik dviem dešimtmečiams prabėgus nuo pirmųjų *Aušros* bandymų susigaudyti besikeičiančiame lietuvių pasaulio žemėlapyje, kitas liberalus lietuvių tautinio atgimimo flagmanas *Varpas* diasporos savimonės klausimą kėlė greta visos lietuvių tautos likimo svarstybų. Modernios lietuvių tautos tapsmas jau nebegalėjo būti suprastas atsietai nuo išeivijos likimo. Lietuviai turėjo įsisąmoninti diasporišką savo prigimtį, kurios pėdsakai ryškėja ilgoje istorijoje. 1903 m. *Varpo* 9–10 numeryje autorius štai taip pratęsė ankstesnes *Aušros* įžvalgas ir išdėstė glaustą lietuvių istorijos pasakojimą:

Pažvelgę į mūsų tautos praeitį, pamatome juog lietuviai nekartą jau yra bandę kraustytis iš savo žemės, juog išeivystė, kuri paskutiniuose laikuose teip prasiplatino, ne ūmai prasidėjo, bet ir seniaus buvo gyvenimo praktikoje vartojama.

Teip, jau 1379 m. Paprūsio žemaičiai, kryžeivių spaudžiami, norėjo apleisti savo gyvenimus ir perikelti į Lietuvos vidurį. Teip-pat buvo sujudę žemaičiai, kuomet Keistutis, iš Vilniaus ir Trakų Jogailos išspaustas, šaukė juos gelbėti tėvų tikybą ir senąją tautystę. Truputį paskiaus, 1390 ir 1391 m., po kryžeivių užpuolimo, kuomet badas buvo pradėjęs kankinti, lietuviai baudėsi dangintis. Ant galo, prasidėjus platinimui naujo tikėjimo, žemaičiai lygiu būdu tarėsi apleisti savo kraštą – ir todėlei vien Vytautas, sako, atidėjęs žemaičių krikštą iki 1413 m.[6]

Čia ne taip svarbu, ar autorius gerai ir šiandienę istoriografiją patenkindamas interpretavo J. Dlugoszo nuorodas ir J. Jaroševičiaus Lietuvos istorijos darbus. Svarbu, kad tarp laikraštinės publicistikos ir poleminio konceptualaus istorijos straipsnio svyruojantis tekstas perša XX a. pradžios išsilavinusiems lietuviams mintį, kad lietuviai ilgus amžius yra buvusi migruojanti tauta. Kaip, beje, daugelis kitų Europos ir Azijos tautų. Nieko stebėtino jis nemato, kad ir XIX a. rusų priespaudos akivaizdoje aktyvusis tautos elementas bando ieškoti išeičių ir išsigelbėjimo kažkur kitoje pasaulio dalyje. Kuriamas pasakojimas, kuriame išeiviams paliekama daug erdvės istorinėje tautos savimonėje.

Neišpasakytai pasididino išeivystė po paleidimo žmonių iš baudžiavos jungo. Įgavę ypatinę (asmeninę – E. A.) laisvę, bet negalėdami pakelti įsvirusios gyvenimo naštos tarp sunkių ekonomiškų sąlygų, pradėjo žmonės keliauti į Maskoliją,

---

[6] /J.Mž./ Kelios žinios apie mūsų išeivystę ir išeivius. *Varpas*, 1903, nr. 9–10, p. 222–223.

Ameriką, Angliją, Afriką ir kitas šalis. Iš pirmo ėmę keliauti pavienės ypatos ir šeimynos, bet ilgainiui keliaujančių skaičius pradėjo didintis, kolei keliavimo ir išeivystės karštis neužkrėtė minios.[7]

Net jei klajūniškas senųjų ir naujųjų lietuvių būdas gali atrodyti labai neįtikinamai, straipsnio autorius rado labai daug stiprių argumentų tokiam prisikeliančios tautos erdvėlaikio suvokimui sutvirtinti. Anot jo, tiek praeitis, tiek jo laikų tarptautinė istorija rodo, kad nieko ypatingai naujo po saule nenutiko. Naujumo įspūdis ir fatališkas tikrovės suvokimas plaukia iš paprasčiausio nežinojimo, prietarų inercijos. Siekis su ta savo gyvenama tikrove susitaikyti reikalauja mokslinio supratimo, istorijos ir socialinių mokslų įdirbio. Tik tada lietuvių savimonė galės atsiremti į racionalius, labiau disciplinuotus ir mokslu grįstus pamatus. Anot autoriaus,

kitų tautų tyrinėtojai įvairių ekonomiško gyvenimo apsireiškimų /tyrimų/ karštai užsiima ir išeivystės klausimu, kurį apsvarsto visapusiškai. Pas mus tame dalyke visai kitaip, nors tai klausimas ekonomiškame tautos gyvenime yra ir labai svarbus. Tyrinėtojas-ekonomistas neturėtų to klausimo minti po kojų. Bet nelaimė tik, kad pas mus tyrinėtojų-ekonomistų, kurie užsiimtų žmonių gyvenimu, bevei dar nėra... bent kaži-kaip nepasirodo. Nors štai jau 20 metų sukako nuo pasirodymo „Aušros", bet mes dar senu supratimu tebeskraidome padangėmis ir daugiaus mėgstame svajoti apie „augštuosius idealus", negu nusileidus ant žemės drąsiai ir stačiai pažiūrėti į akis mūsų gyvenimui, labiaus susiartinti su žmonėmis, suprasti ***gyvus*** *jų reikalus, kuriais juk norime užsiimti, ir įgyti* ***tvirtesnį*** *pamatą.*[8]

Išskyrus kiek archajišką laikraštinę kalbą, net ir šiandien nebūtų galima nepripažinti autoriaus racionalios minties, sveiko supratimo ir įžvalgumo. XX a. pradžios lietuvių savivokoje stiprėjo gebėjimas adekvačiai reaguoti į gyvenimo permainas. *Varpo* autorius neabejotinai taikliai pradėjo kelti būtinus istorinės refleksijos uždavinius diasporinės lietuvių tautos supratimo labui:

Išeivystės klausimas teip jau yra šiandien pribrendęs, juog nuolat galima išgirsti kalbas apie jį ir skundas ne tik po dvarus, bet ir po kaimus. Ne kartą jau tas klausimas buvo svarstomas po rusiškus ir lenkiškus laikraščius, bet daugiausia vis

---

7 Ten pat.

8 Ten pat, p. 223.

tik formoje skundų ir dejavimų, pagal motto „O tempora, o mores!" Konkretiško apsvarstymo, su tikromis statistikos žiniomis, veltui tę jieškotum.[9]

Bandymai imtis susivokti besiplečiančio lietuvių pasaulio erdvėse ir tautos su diaspora arba diasporoje gyvenančios tautos su svetimųjų ar savųjų despotų pavergta tėvyne istorijoje, susikurti savo tautinį pasakojimą, kuris bent kiek atitiktų tautiečių gyvenimą, – visa tai matosi XX a. pradžios lietuvių periodinėje spaudoje. Tačiau tuos lūkesčius įgyvendinti buvo labai sunku. Nebuvo akademinių pajėgumų pačioje Lietuvoje, o išeivijos tekstuose kartais pritrūkdavo saito su protėvių žemėje gyvent likusios tautos dalies vaizdiniais.

Ir vėlesniais laikais lietuvių diasporos savivoka ir erdvėlaikio vaizduotė labai jautriai atliepdavo tikrovės permainas. Pats bendriausias lietuvių tautos pasakojimas ir jame išryškinamų dalykų svarba priklausė nuo to, ar praeitį apmąstė išeivis, ar Lietuvoje gyvenęs lietuvis. Čia labia simptomišku regisi 1934 m. Buenos Airėse išspausdintas didokas veikalas *Kelio į Vilnių beieškant*. Dalyvos slapyvardžiu pasirašęs autorius kaip svarbiausią senovės lietuvių savybę bando išryškinti klajūnišką charakterį. Skyriuje *Prosenių klajojimai* lietuvių išeivis šitaip piešia prisiminimo vertą lietuvių praeitį:

Mažai žinom, kaip, kada ir iš kur atsidangino mūsiškiai. Pavojaus vengdami, ar naujos laimės ieškodami apleido savo tėvynę. Varginga ir ilga buvo kelionė. Paseno jaunieji, išaugo vaikai, gimė naujų būriai, o klajokliai vis keliavo ir keliavo nuo mėlynųjų jūrų per lygumas, tyrlaukius ir kalnus naujų, nežinomų marių ieškodami. Nors kalnuose būta lengviau gintis nuo priešų puolimo, tačiau mūsiškiai nemėgsta kalnų, dargi jo numylėtaja giria apaugusių...[10]

Diasporos lietuviškoji tapatybė vertė iš praeities pasakojimų visumos atsirinkti, išryškinti ir paversti istorijos esme tam tikrus dalykus ir savybes, kurios tiko savo lemtį suvokiančiam išeiviui lietuviui. Tokiu būdu jis bet kuria kaina siekė rasti sau vietos istoriniame lietuvių pasakojime. Taip jie siekė, kad palikdamas savo protėvių žemę jis nesijaustų išmestas iš lietuvių istorijos.

Kelios klajojančios giminės, kartos, dar neturėjusios platesnės vienybės idėjoms bei jungiančio centro, įprato laikyti šeimą branduoliu. Klajodami pametė ryšius su žeme, motinėlė maitintoja, ir todėl iki šiol lietuvių tarpe „jus sanguinis"– kraujo

[9] Ten pat.

[10] Dalyva. *Kelio į Vilnių beieškant*. Buenos Aires, 1934, p. 18.

pilietiškumo teisė užsiliko, skirianti juos nuo romėnų kultūros tautų, pas kurias „jus loci", gimimo vieta pilietybę ir tautybę nustato.[11]

Ar gali būti geresnis pastangų sekti išeivystės pėdomis pavyzdys?

Lietuvių išeivijos ir diasporos istorijos tyrinėjimų, aprašymų ir įamžinimo pastangų būta gana daug. Ypač gausu yra literatūros, atveriančios Šiaurės Amerikos horizontus, kuriuose per paskutiniuosius du šimtus metų šmėžavo ypač daug lietuvių siluetų. Diasporos dydis ir socialinio bei kultūrinio kapitalo pajėgumas daigino savos atminties sutvirtinimo poreikius ir sudarė sąlygas atsirasti daugybei istorijos veikalų. Vakarų Europos ir Pietų pusrutulio diasporos salos yra menkiau aprašytos. Pagaliau, kai kurios išnykusios lietuvių diasporos atskalos niekad neturėjo savo metraštininko. Iš pradžių jos išnyko pasaulio žemėlapyje, o po to – ir iš lietuvių atminties. Tartum nebūtų buvę Pietų Afrikos *lietuviškųjų kolumbų*. Nors XX a. pradžios lietuviškų laikraščių skaitytojams Pietų Afrikos arba Transvalio kryptis buvo aiškiai pažymėta emigracijos stotyse ir uostuose, o dar 1930-aisiais kelių tūkstančių lietuvių bendruomenė Keiptaune turėjo savo draugijas ir rodė visus diasporinio sąmoningumo ženklus.

Nėra lengva sekti lietuvių diasporos vaizduotės keliu: kaip įsikūrimo svečiose šalyse prisiminimai nusėdo diasporos naratyve. Tačiau nesunkiai galime matyti, kaip Lietuvos lietuvių istorinė atmintis buvo formuojama per paskutiniuosius šimtą metų. Tauta su diaspora, pasklidusia visame pasaulyje – štai toks vaizdinys stipriai įsitvirtino lietuvių sąmonėje Pirmosios Respublikos gyvasties pabaigoje. Jei tartume, kad 1936 metais Adolfo Šapokos vadovaujamo autorių kolektyvo kūrinys *Lietuvos istorija* iki šiolei yra sumušęs visus skaitomumo ir įtakingumo rekordus, tuomet turime matyti, kad ši tautinio naratyvo versija labai jautrina išeivijos, lietuvių diasporos atmintį.

Prieš 1940-uosius gimnazijas baigusiųjų lietuvių vaizduotė, mokyklos vadovėlių išugdyta istorinė pajauta, laiko ir erdvės ribos buvo labai stipriai susietos su faktu, kad mes, lietuviai, gyvename visame pasaulyje. Visas minėtų istorikų pasiūlytas lietuvių pasakojimas baigiamas didele išeivijai skirta dalimi. Ji ne tik rodė įvykusius faktus, bet ir tam tikra prasme konstravo tuometinę lietuvių diasporinės tautos tapatybę. Ir mes, lietuviai, turime savo kilties lopšį – nepriklausomą Lietuvos Respubliką.

Prieš II pasaulinį karą istorijos vadovėlis kiekvienam gimnazistui suformuodavo tokį lietuvių pasaulio žemėlapio vaizdą: nors daugiausia lietuvių gyvena JAV (700 000–800 000), tačiau apie 10 000 mūsų gentainių yra Kanadoje, apie 2 000 –

---

[11] Ten pat.

Pietų Afrikoje, ir apie 1 000 – Australijoje. Dar lietuvių gyvenama Latvijoje, Lenkijoje, Rusijoje, Vokietijoje ir mažiau kituose kraštuose. Toks anuomet atrodė lietuvių pasaulis vidurinę mokyklą išėjusiam žmogui. Vėliau jokioje kitoje Lietuvos istorijos sintezėje tokia lietuviško erdvėlaikio forma nebuvo pakartota, nors lietuvių gyvenimas 1990-aisiais ištrūkus į laisvę vėl pasuko emigracijos keliais.

* * *

Kokio dydžio yra šiandienis lietuvių pasaulis? Kaip mūsų geokultūriniai akiračiai atspindi jo permainas. Štai į 1935 metais Kaune įvykusį *Pasaulio lietuvių kongresą* suvažiavo aštuonių šalių atstovai. Jie atstovavo Anglijos, Argentinos, Brazilijos, JAV, Kanados, Latvijos, Prancūzijos ir Urugvajaus lietuvių organizacijoms. Tačiau juk ir tada buvo aišku, kad Rusijoje, Lenkijoje ir Vokietijoje būta labai daug lietuvių. Būta jų ir Pietų Afrikoje. Šiandien galime tik spėlioti, o kai kada argumentuotai pagrįsti, kiek politinis nestabilumas ir aukštsenės ar žemesnės *geležinės uždangos* Europos žemėlapyje anuomet lėmė, kodėl kaimyninių kraštų lietuviams nebuvo atstovaujama. Akivaizdu viena: be Lietuvos, dar keliolikoje pasaulio šalių buvo apsigyventa mūsų tautiečių.

Ar žinome tikslius pasaulio lietuvių skaičius ir kaip tie skaičiai gali veikti mūsų vaizduotę? Statistika yra viliojantis, bet apgaulingas mokslas. Viliojantis dėl tikėtino aiškumo, o nuviliantis dėl ribotų savo galių ir galimybių. Štai jau keliolika metų banguojant naujausioms lietuvių emigracijos bangoms viešojoje erdvėje nuolat tvyro įtampa tarp Lietuvos valstybės oficialiosios statistikos žinybų duomenų ir lygia greta tekančių nuogirdų bei prasitarimų, kurių ištakos srūva iš pačių lietuvių bendruomenių. O juk kalbam apie naujus, čia pat akivaizdžiai vykstančius procesus. Dažniausiai tariamės pastebintys bent jau pusmilijonį naujosios emigrantų bangos dydį. Vienų akyse, ypač politikų ir prieš rinkimus, tai jau fatališki tautos išsivaikščiojimo statistiniai ženklai, kitų – tai *protestuotojų* demonstracijų mastas, kaip ir kiekviena protesto forma gundantis tikėti, kad kas nors tą protestą išgirs ir imsis atsakingų veiksmų. Dar kiti, nors greičiausiai, mažuma, prisipažįsta, jog visas tas reiškinys, pradedant skaičiais ir baigiant giluminе motyvacija bei galimomis ateities perspektyvomis, yra labai migloti dalykai, kuriems verkiant reikia įdėmesnės nuolatinės mokslinės refleksijos bei protingos politikos formavimo pastangų.

Bene darniausias statistinis lietuvių pasaulio geokultūrinis vaizdas yra pateiktas 2004 m. išleistoje knygoje *Pasaulio lietuvių bendruomenė 1949–2003*, kurios sudarytoja, redaktorė, didele dalimi ir autorė Vitalija Stravinskienė susistemino

35 šalių lietuvių bendruomenių susirinktus faktus, sudėliojo bendruomenių žemėlapį ir pateikė provizorinę statistiką.[12] Jos statistiniame horizonte pabyra apie 1,13 milijono lietuvių. Tie skaičiai yra sustabdyti ties Lietuvos įstojimo į Europos Sąjungą riba, ir todėl, greičiausiai, yra labai sumažinti. Kas patikėtų, kad 2003 m. Didžiojoje Britanijoje buvo 8 000 lietuvių (pagal krašto bendruomenės nuojautas ir oficialiosios britų statistikos duomenis) ir net tuo, kad pagal įvairias, formaliai nesuskaičiuotas ir nesuskaičiuojamas tenykščių naujų lietuvių imigrantų gyvenimo apraiškas, ten buvę tik 30 000 mūsų tautiečių.

Statistika tampa labai provizorinė žvelgiant į Rytus. Čia oficialieji Rusijos ir Baltarusijos skaičiai yra gerokai mažesni: tyrinėtoja (padedama vietinės bendruomenės) mato 25 000 lietuvių, o Lukašenkos valdžia – tik 7 000. Rusijoje irgi tas pats: rusų administracijos akimis šioje šalyje yra 50 000–60 000 lietuvių, o vietos bendruomenė savo tautiečių masę vertina 80 000–90 000. Ne mažiau statistinės painiavos ir neaiškumų, susijusių su lietuvių pasaulio skaičiais, atsiveria Jungtinių Amerikos Valstijų ir Pietų Amerikos šalių atveju. Amerikiečiai savo diasporos dydį artina prie 800 000 žmonių, nors demografijos su skaičiais ir lietuviško tapatumo su asmeniniu sąmoningumu komentarai išryškina priešpriešas, rodančias tiek miglotą savižiną, tiek uždavinius šiuolaikiniam mokslui. Demografijos argumentai gali liudyti, kad prognostiniai skaičiai, atsižvelgiant į vidutines natūralaus prieauglio tendencijas, JAV bus daug didesni, jei tikėsime, kad prieš I pasaulinį karą į Ameriką galėjo įvažiuoti arti milijono lietuvių. Kita vertus, Amerikos lietuvių diasporos dydis bus gerokai mažesnis nei tie 800 000, jei suskaičiuosime etnolingvistinius ir sąmoningo dalyvavimo lietuvių diasporos gyvenime faktus.

Pietų Amerikos diasporos statistika susiduria su dar didesnėmis problemomis, kurios yra susijusios su lietuvių atpažinimo galiomis ir intencijomis. *Pasaulio lietuvių bendruomenės* reprezentaciniame leidinyje rašoma, kad yra 40 000 Brazilijos lietuvių. Maždaug tiek mūsų tautiečių galėjo persikelti į šią šalį iki II pasaulinio karo. Vėlgi, kokios atpažinimo priemonės grindžia šią diagnozę? Jei vadovautumėmės demografijos logika ir sektume knygos *Lietuvių imigracijos Brazilijon penkiasdešimtmetis. 1926–1976.*[13] autoriais, tuomet turėdami omeny šios šalies natūralų prieaugį (2,9 proc. iki 1976 m.) galėtume manyti, kad 8 deš.

[12] Stravinskienė, Vitalija (sudarytoja ir redaktorė). *Pasaulio lietuvių bendruomenė*. Vilnius: Altlora, 2004, p. 394–396.

[13] Kun. Saulaitis, Antanas (sudarytojas ir redaktorius) ir kt. *Lietuvių imigracijos Brazilijon penkiasdešimtmetis. 1926–1976*. Sao Paulo – Rio de Janeiro, 1976.

viduryje galėjo čia būti iki 250 000 lietuvių kilmės asmenų. Tokia logika vadovaujantis šiandien tas skaičius būtų bent trečdaliu didesnis. Kita vertus, pagal etnolingvistinius ir sąmoningos veiklos diasporos visuomenėje kriterijus Brazilijoje tikrai bus mažiau lietuvių nei tie 40 000, kuriuos nurodo bendruomenės aktyvistai. Tiesiog turi būti aišku, kad siekiant svarstyti ir suprasti lietuvių pasaulio ribas ir dydžius, statistika yra tik nedidelė pagalbininkė. Esmė glūdi giliau, nei siekia skaičių, algoritmų ir net viso kairiojo smegenų pusrutulio pajėgumai. Lietuvių pasaulio vaizduotė, jo erdvėlaikis, galimi ateities įsivaizdavimai ir daugiau ar mažiau rišlūs scenarijai, skirtingai matuoja organizuotas Lietuvos valstybės pastangas kažką daryti politiškai – nuo begalinio prisirišimo ir tikėjimo, kad už viską valdžia atsakinga ir viskas nuo jos priklauso, iki toli siekiančios rezignacijos, nebetikint, kad nepriklausomos Lietuvos politinis sluoksnis ir jo potencialas gali ką nors pozityvaus tai ateičiai duoti. Viskas priklauso nuo paties lietuvio širdies ir proto talpumo, kurio šiandien niekas nepajėgs apskaičiuoti.

* * *

Lietuvių pasaulis šiandien labai smarkiai keičiasi. Lemtingai veikia ne tik pats naujųjų išeivių bangos aukštis, bet greitėjanti ir vis labiau lengvėjanti komunikacija – nuo interneto siūlomų virtualybių iki pigių skrydžių oro susisiekimo kompanijų, dalies migrantų tapatybę suformavusių pagal sezoninio darbininko poreikius. Globaliame pasaulyje ryšys su savu gimtuoju kraštu pasidarė labai mobilus, tačiau atminties formos ir jausmų bei prieraišumo kaita yra pakankamai skausminga. Sociologas Zigmuntas Baumanas prisipažino, jog jam didžiausią nuostabą kelia vis mažėjantis žmonių prieraišumas prie vietos, prie gimtinės, prie savosios tėvynės. Bet kaip ir visa kita šiame gyvenime, taip ir šie visuotini polinkiai bent iš dalies priklauso nuo individo, visuomenės, tautos sąmoningumo, savižinos, istorinės atminties ir kūrybinės valios. Tikėkime, kad lietuvių pasaulio praeities pasakojimai gali prisidėti prie bendrosios atminties atsinaujinimo, gilėjimo, kartu prie kokybiškesnio lietuvių gyvenimo visame pasaulyje. Juk psichologai pripažins, kad pasijausti savu, įsišaknyti senosiose ir naujosiose aplinkose, susigyventi su draugų ir artimųjų bendruomene ir tikėti kilnesniais mūsų egzistencijos vaizdiniais yra kelias į darną, į santaiką su savo gyvenimu ir savimi.

ĮVADAS

Pasakoti lietuvių pasaulio istoriją – reiškia bandyti įsivaizduoti diasporinę lietuvių tautą, kurią sudaro istorinėje tėvynėje ir už jos ribų, t. y. užsienyje gyvenantys tautinės bendrijos žmonės, ir sekti jos kelią, vingiuojantį per laiko kalvas ir įdubas, per didžiausią išsiplėtimą po Vidurio Rytų Europos erdves ir per nuopuolį, kurį lydėjo ilgi svetimųjų viešpatavimo, tautos pažeminimo ir žmonių nelaisvės šimtmečiai. Ne vieną ir ne dukart lietuviai praeityje buvo atsidūrę prie tokios prarajos krašto, kad tik pabėgimas iš gimtosios žemės, naujos tėvynės ieškojimas rodėsi būsiąs išsigelbėjimas. Buvo ir laikas, kai išvažiavimas svetur regėjosi it koks kolektyvinis nusikaltimas, tautos išdavystės veiksmas. Tačiau kartais į emigraciją būdavo žiūrima kaip į normalų modernių Europos tautų būvį, dėl industrinės revoliucijos ir netolygaus vystymosi besivaikant darbų, gerbūvio galimybių ir, žinoma, laisvės vaizdinių.

Pirmosios Respublikos laikais XX a. 3 deš. tokios nuostatos dominavo ir akademinėje mintyje (prof. Kazys Pakštas), ir politikų pareiškimuose. Tuomet kolonijos kaip tautos išsiplėtimo galimybės idėja darė įtakos ne tik galingiesiems, pasidalijusiems pasaulį imperialistams, bet ir mažiesiems aktoriams, įskaitant pavergtas tautas, kurių nariai galėjo vaizduotis kolonijas, kaip *atsargines* arba alternatyvias tėvynes. Biblinis išvarymo ir sugrįžimo mitas niekad nebuvo nustojęs orientacinės reikšmės krikščioniškosios Europos tautoms. Nepaisydami politinio būvio skirtumų, ir italai, ir airiai, ir lenkai, slovakai ar lietuviai, pasirinkdami išeivijos kelią, istorinės lemties akivaizdoje įsivaizdavo save būtent šiame kontekste.

Už savo tėvynės ribų žmonės atsiduria dėl įvairių priežasčių. Visi jie sudaro nesibaigiančio tautų kraustymosi būrius. Vienos tautos išsibarstė per užkariavimus, netilpdamos savo kailyje ir siekdamos paklupdyti kitus. Kitos – iš didelio vargo ir dėl patiriamų persekiojimų, ieškodamos padoraus pragyvenimo ir laisvės. Užkariautojų niekas nevadina migrantais, tačiau kartais jiems prilimpa kolonistų ir net kolonizatorių vardai. Pasaulio istorija matė ir konkistadorus, ir britų laivyną, kuriantį didžiausią kolonijinę imperiją: ispanai pabiro Pietų Amerikoje, palikdami šiame kontinente ne tik kalbą, bet daug įvairesnius civilizacijos pėdsakus, įskaitant milžiniškas skriaudas vietiniams žmonėms. Britai dar ir šiandien į Jungtines Amerikos Valstijas, Kanadą ar Australiją gali žiūrėti kaip į

jūrų karo tautos istorinio kelio padarinius. Šiandien užjūrio kolonijų laikai jau yra tolstančios praeities dalykas. Paskutinė kolonijinė imperija Rusija transformavosi į valstybę, kuri visą savo turtą pumpuoja iš Sibiro gelmių, nejausdama jokio gailesčio dėl išnykusių ar tebenykstančių genčių likimo. Skirtingai apie senuosius kraštų gyventojus šiandien prabyla JAV ar Australijos valdžia, Rusijoje dėl čiukčių, nencų ar jakutų niekas ašarų nelieja.

Užkariautojų ir kolonizatorių tautų atplaišos taip pat gyvena skirtingus gyvenimus – postkolonijiniame pasaulyje. Niekas nekalba apie ispanų diasporą Argentinoje arba portugalų Brazilijoje. Portugališkai kalbantys brazilai kartais net visai atvirai rodo nepagarbą Portugalijai ir portugalams, laiko juos nevykėliais, demonstruoja savo pranašumą. Ekonominės raidos statistika ir prognozės jiems leidžia tai daryti. Anglai (arba dar plačiau – britai) gali bastytis po buvusių kolonijų erdves, jausdamiesi savame pasaulyje, bet vargu ar kas bylos apie britų diasporas įvairiuose kontinentuose. Bet britų pasaulis yra įsivaizduojamas kartu su buvusių kolonijų vietose pakilusiomis naujomis politinėmis tautomis-valstybėmis, o britų gydytojai, išvažiuojantys dirbti į Australiją, vargiai tapatintų save su paprastais svetimon šalin keliaujančiais uždarbio emigrantais.

Lygiai olandai, menantys savo jūrinės imperijos laikus (XVII a. viduryje iš maždaug 20 000 jūrų laivų Europoje, 16 000 plaukė su Olandijos vėliavomis), gali spėlioti apie milijonus tautiečių, gyvenančių visame pasaulyje (kai kas mano, kad 18 milijonų olandų gyvena ant Šiaurės jūros kranto, o kita tiek yra išsibarstę pasaulyje), bet greičiausiai sakys, kad jie apskritai neturi diasporos. Net Pietų Afrikos afrikanierių – senųjų XVII a. kolonistų palikuonių – nevadins olandų diaspora. Tai kažkas kita. Bet olandų pasaulis – pažintas, pažįstamas, savas – yra daug didesnis, nei tas mažytis, pusiau iš jūros atkovotas žemės lopinėlis. Visais tais atvejais matome, kad buvusių kolonistų civilizacijos formos yra gyvos (ispanų kalba Pietų Amerikoje, anglų – Australijoje, Amerikoje, net Indijoje), bet jos yra tik bendravimo įrankiai naujai susiformavusių tautų, neretai savo galiomis pranokstančių buvusias metropolijas arba *motinines* tautas.

Tų kraštų, kurių žmonės nesukūrė arba neišsaugojo savo valstybių ekonominio globalaus tautų kraustymosi laikais, kolonistai arba tiesiog uždarbio imigrantai retai savo diasporos tapatybę grindė kalba. Paprastai antros trečios kartos palikuonys protėvių kalbą vartojo tik giminės ritualuose ir dainose, bet juos visus vienijo bendros atminties ir individualios bei bendruomeninės geneologijos simboliniai pasakojimai.

Lietuvių išsiplėtimas į Rytus, žemyninės imperijos bruožus įgavusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atsiradimas taip pat išbarstė mūsų kariaunų ir diduomenės atstovus po užkariautas žemes. Vieni labiau (ukrainiečiai), kiti mažiau (rusai ir baltarusiai) prisimena šias kolektyvinės geneologijos legendas, tačiau savo istorinius pasakojimus garbinantiems lietuviams kraštas iki Juodosios jūros yra kažkaip savas, artimas atminties peizažas, išsaugojęs atpažįstamas spalvas ir žemėlapio kontūrus, įtvirtintas mokykliniuose istorijos vadovėliuose ir kasdienėje retorikoje. Tai gali būti vadinama istorinės Lietuvos vaizduotės horizontu, tolimu geografiškai, bet artimu emociškai. Kaip kraštas, kuriame *mūsų būta*.

Taigi gerokai sudėtingesnis istorinis likimas klostėsi tų tautų, kurios buvo pažemintos, užkariautos, persekiotos ir tiesiogiai arba netiesiogiai išvarytos iš gimtosios žemės, pažymėtos traumų simboliais ir kančios ženklais. Tai darėsi tolimoje praeityje, tai dar labiau reiškiasi dabartyje. Senovės žydai ir graikai virto išvarymo bei sugrįžimo į tėvynę mito saugotojais. Graikams priklauso žodis *diaspora*, reiškiantis tautos dalį, gyvenančią už istorinės tėvynės ribų. Naujesniais laikais armėnai ir airiai istorinių dramų vėjų buvo pustomi po platųjį pasaulį. Jie kūrė labai įvairias diasporinio gyvenimo formas, neretai būdami pavyzdžiu kitoms migrantų tautoms. Lietuviai, tapę aktyviais amžinojo *tautų kraustymosi* dalyviais, taip pat patyrė minėtas negandas ir istorijos iššūkius. Tik ar ne bus taip nutikę, kad skirtingai nuo armėnų, graikų ar airių lietuviai nėra susikūrę tą istorinės raidos kelią atitinkančio pasakojimo. Čia susiduriame su reiškiniu, kai gyvenama tikrovė ir kolektyvinis savęs įsivaizdavimas (bent jau toks, kokį formuoja vadovėliniai siužetai ir oficialiai kultivuojamos atminties formos) yra gana toli vienas nuo kito. Čia atsiveria lietuvių savivokos niša, kurią norisi papildyti trūkstamais lietuvių tautos istorinio kelio paveikslais.

Prie labai disciplinuoto mokslinio mąstymo įpratusiems istorikams *lietuvių pasaulis* gali skambėti tarsi pernelyg drąsi metafora, kurios funkcionalumas nėra savaime aiškus ir įtikinantis. *Diaspora* būtų tikslesnis ir mokslininkams labiau priimtinas žodis, apibrėžiantis lietuvių tautos dalį, kuri gyveno ir gyvena už dabartinės Lietuvos ribų. Žinoma, reikia pridurti – ne bet kaip, o sąmoningai gyvena. Be jokios abejonės, didžioji mūsų pasakojimo dalis yra skirta būtent diasporai, tačiau *lietuvių pasaulio* metafora yra talpesnė ta prasme, kad šiame įsivaizduojamame pasaulyje ir jo istoriniame pasakojime bandoma atpažinti truputį kitokį negu esame įpratę matyti pagrindinį veikėją – tai daugiau ar mažiau sąmoningai suvokiama bendrija, kuri apima ir prie Nemuno deltos, ir kituose

žemynuose pabirusius lietuvius – jau ir margesnių rūbų bei odos spalvos, kalbančių skirtingomis kalbomis, bet neužmiršusių savo šaknų. Prie tautinių pareigų priskirtina nuostata, kad visų pirma Lietuvoje gyvenančios pagrindinės tautos dalies žmonės dėtų pastangas nieko neužmiršti, nieko neišstumti į atminties užribius ir būtų pasirengę išskėstomis rankomis bei gimininška šypsena pasitikti apsilankančius, sugrįžtančius, prisimenančius ir net vėl ar naujai išvykstančius užsienio lietuvius.

Jei imtumėm gilintis į reiškinius, kuriuos mokslininkai sieja su diasporos egzistencija, arba siektume apibūdinti šiuolaikinio mokslo atpažįstamus diasporos reiškinio bruožus, rastume daug literatūros. Globalizacija ir komunikacijų greitis mūsų laikais išvilioja iš savo gimtųjų kraštų šimtus milijonų žmonių. Jungtinių Tautų duomenimis, 2005 metais transnacionalinė migracija pasiekė 228 milijonus (apie 3 proc. planetos gyventojų)[14] – tiek žmonių gyvena ne savo gimtosiose šalyse. Jų pirmos kartos palikuonys tą skaičių gerokai padidintų. Daugelis migrantų naujuose kraštuose kuria savo diasporos tinklus, kartais palaikomus papročių, o kartais sąmoningos, gerai organizuotos veiklos. Šiuolaikiniai tyrinėtojai skirtingai charakterizuoja diasporų sandarą. Vieni (Robinas Cohenas) išskiria devynis diasporos požymius:

1) išsibarstymas (dažnai traumuojantis) iš gimtinės į daugiau nei dvi šalis;
2) ekspansija iš savo šalies dėl darbo, prekybos tikslų, ar dėl toliau siekiančių kolonizavimo tikslų;
3) buvimas kolektyvinės atminties ir gimtinės mito, išskiriant vietą pasaulyje, istoriją ir jos laimėjimus;
4) spėjamų (putative) protėvių namų idealizavimas ir kolektyvinis prisidėjimas prie jų palaikymo, atkūrimo, saugumo, gerovės ir pasiekimų;
5) išsivystymas sugrįžimo judėjimo, kuris siekia kolektyvinio palaikymo;
6) stipri etninės grupės savimonė, išlaikoma ilgą laiką ir grindžiama atskirumo pajautimu, bendra istorija, tikėjimu bendru likimu;
7) įtempti (troubled) santykiai su senaisiais imigravimo šalies gyventojais;
8) empatijos ir solidarumo jausmai su tautiečiais kitose imigravimo šalyse;
9) galima išvystyta išskirtinė, kūrybinga, gyvenimą praturtinanti veikla šalyse, kur viešpatauja pliuralizmą toleruojanti nuotaika.[15]

---

[14] Plg. Esman, Milton J. *Diasporas in the Contemprary World.* Cambridge – Malden, MA: Polity Press, 2009, p. 4.

[15] Cohen, Robin. *Global Diasporas: An Introduction.* Seatle, WA: University of Washington Press, 1997, p. 26.

R. Coheno išskiriami diasporų bruožai atskirais atvejais neabejotinai dėliojasi skirtingomis kompozicijomis. Lygiai taip galime sakyti, kad lietuvių imigrantų spiečiai bėgant laikui pergyveno skirtingas diasporos tapatybės fazes.

Milton J. Esman savo knygoje *Diasporos šiuolaikiniame pasaulyje* išsiverčia paprastesne schema, kuri pagrįsta klasikiniu apibrėžimu, tinkančiu visoms diasporoms. Tai yra *migrantų bendruomenė, kuri išsaugo materialinius arba emocinius ryšius su savo kilties šalimi, tuo pačiu metu prisitaikydama prie naujos įsikūrimo šalies aplinkos ir institucijų.*[16] Tad prisijaukinus terminą *diaspora*, mes galime imtis aprašyti lietuvių pasklidimą po pasaulį ir jų gyvenimą, naudodami tą patį žodyną, kuris yra priimtas visame mokslo pasaulyje.

Tačiau tuo terminijos ir tiriamo objekto bei pristatomų herojų aprašymo sunkumai nesibaigia. Yra dar keletas dalykų, kurie turi būti paaiškinti įvadinėse pastabose. *Diaspora*, kaip pagrindinis mūsų pasakojimo veikėjas, verstų kalbėti išimtinai apie išeivius, emigrantus, tremtinius, jų vaikus ir anūkus, jų organizacijas ir neorganizuotas gyvenimo formas. Tada neišvengiamai atsiskirtų protėvių žemėje ir naujose tėvynėse gyvuojančios tautos dalys, kurių nariai gyvena savaiminius gyvenimus, kartais susieidami tik per bendros atminties klodus. Beje, dauguma veikalų, skirtų emigracijai ir diasporai (vartojant pastarąjį terminą arba apsieinant be jo) šiuo keliu pasuka. Jei kalbama apie lietuvių diasporos dalis (ypač JAV), jos imamos izoliuotai nuo protėvių žemės raidos. Taip nutinka dažniausiai tuomet, kai autoriai patys yra diasporos atstovai ir – visiškai natūralu – pirmiausia rūpinasi savos bendruomenės atmintimi.

Lygiai taip vadovėlinis Lietuvos istorijos pasakojimo pobūdis dažniausiai susikoncentruoja ties pačia teritorine tauta, vos rasdama vietos išeivijai, kaip mažareikšmiui praeities krislui. Taip už tėvynės ribų gyvenančių lietuvių vaizdinys nutolinamas, padaromas svetimu arba visiškai dingsta iš kolektyvinės atminties. Ypač slegiančiai toks istorinis lietuvių pasaulėvaizdis turi veikti naujos emigrantų bangos atstovus, kurie nemato istorinių bei tapatybę palaikančių atminties atsparos taškų. Taip jie tampa benamiais gerokai greičiau, nei turėtų. Kitaip tariant, net panašaus likimo lenkų tautos savivokoje faktas, kad kokie 10 milijonų lenkų gyvena diasporoje ir dauguma jų nekalba lenkiškai, nekelia sunkumų tapatinti *polonijos* su visa tauta. Jie yra savi Lenkijoje gyvenantiems lenkams. Dėl susiklosčiusios ydingos tradicijos Lietuvos lietuviams taip jaustis yra sunku. Ką daryti? Mums šiuo atveju knieti matyti lietuvių įvairovę ir ben-

---

[16] Esman, Milton J. *Diasporas in the Contemprary World*, Cambridge – Malden, MA: Polity Press, 2009, p. 14.

drystę, pasistengti, kad viso šio sudėtingo diasporinės tautos mechanizmo kaita būtų atspindėta viename pasakojime, supinant senosios gimtinės ir naujų kraštų lietuviją į viena.

Lietuvių pasaulio vaizdinys yra pasiskolintas iš gan populiaraus ir savaime suprantamo klasikinės istorijos žodyno. Čia yra įprasta susidurti su senovės *graikų pasauliu*, išreiškiančiu pamatinius, visą ankstyvosios Europos civilizacijos raidą nulėmusius, bruožus, taip pat įtvirtinusius tautos su diaspora sandarą. Žinoma, pasiskolindami metaforą, nesiekiame sulyginti lietuvių ir graikų istorijos, kas būtų labiau būdinga Romantizmo epochos autoriams, kurie antikinių tautų ir lietuvių gretinimą taikė kaip tautinio pasididžiavimo ir edukacijos priemonę giliame nuosmukyje atsidūrusiems tautiečiams prikelti. Tuomet šios pastangos reiškė priminimą nelaimėliams, kad ne visad buvom taip prislėgti. Kadaise buvo didi tauta lyg kokie graikai, o tai reiškia, kad prisimindami kilnią praeitį galime stiprinti save ateičiai. Romantiškas, kalbos ir papročių tyrimu bei gretinimu grįstas pasakojimas nekreipė dėmesio į vieną labiau prozaišką bendrą bruožą: graikai tūkstantmečius išgyveno diasporoje, o štai lietuviai labai migruojančia tauta pasidarė prieš mažiau ne du šimtus metų. Tačiau dviejų šiuolaikinių diasporinių tautų – graikų ir lietuvių – savivokos ir elgesių skirtumai nėra rimčiau tyrinėti.

Lietuvių pasaulis perša tokį žiūrėjimo kampą, kuris pirmiausiai siekia priminti tautos pasklidimo po pasaulį istorinius nuotykius. Pats terminas turi globalią dimensiją, tačiau jis yra tik metaforiškas kvietimas išplėsti savo kultūrinę vaizduotę, o ne kokia nors išskirtinė pretenzija į globalią lietuvių didybę. Greta šio rūpesčio yra ne mažiau svarbu susieti lietuviškas klajonių po skirtingus žemynus istorijas su gimtame krašte likusios tautos dalies likimu. Dar vienas dalykas, kuris vaizdžią metaforą leidžia išnaudoti kaip funkcionalų terminą, yra susijęs su pastanga stebėti ir aprašyti laike kintančią lietuvių erdvinę vaizduotę, kurioje išsidėlioję *savo* ir *svetimo* ribos, priartėjančios arba nutolstančios priklausomai nuo to, ar tame krašte gyvena mūsų gentainiai, ar juos sieja su protėvių žeme kokie nors saitai. Galop laki mūsų pasaulio metafora gali geriau išreikšti visa tai, kas jau dabar formuojasi virtualioje erdvėje, kur komunikacijų patogumas ir artėjantys dirbtinio intelekto bei elektroninio vertimo kūrybos rezultatai gali stipriai koreguoti, kas lietuviams jau artimiausioje ateityje iš naujo taps *artima*, o kas nugrims į dulkėtus atminties klodus.

Kintantys lietuvių geokultūrinės vaizduotės akiračiai priklausė nuo to, kas žinoma apie mūsiškius – kolonistus, tremtinius, išeivius – Lietuvos žmonėms. Šiandien Pietų Afrika mūsų vaizduotėje yra toliau už Australiją, nes jau beveik

visiškai užmiršome čia XX a. pradžioje gyvenusius mūsų tautiečius – ne tik litvakus, kurių buvo dauguma, bet ir etninius lietuvius, kurių net orientacinių skaičių nežinome. Dėl skirtingo anglų, ispanų ir portugalių kalbų populiarumo Lietuvoje ir nevienodo kontaktų su Pietų ir Šiaurės Amerikos lietuviais tankio pirmieji nutolsta ne tik dėl kilometrų skaičiaus. Erdvėlaikio įsivaizdavimas yra sudėtingesnis nei gamtamokslio dėsniai liudytų.

Verta pasvarstyti ir kitus terminijos aspektus. Istorinėje lietuvių literatūroje, skirtoje mūsų tautos kraustymuisi, migravimui, įsikūrimui naujuose kraštuose, šis graikiškas *diasporos* terminas prigijo gana vėlai. Jį rimčiau įdiegė Antanas Adomėnas van Reenanas, parašęs ir solidžioje JAV leidykloje išleidęs knygą *Lithuanian Diaspora. Konigsberg to Chicago* [17], kurios lietuviškas vertimas taip pat būtų pravartus. Iki jo diasporos terminas buvo atiduodamas išskirtinei graikų, žydų, armėnų, na, dar ir airių istorijai. Lietuvių autoriai vertėsi kitokiais žodžiais. Iki šio termino įsitvirtinimo dažniau susidurdavome su *išeivija, imigrantais, kolonistais, pasaulio lietuviais, užsienio lietuviais, Amerikos ar Didžiosios Britanijos lietuviais.* Atskirais atvejais dėl politinių priežasčių toli už tėvynės ribų atsidūrę lietuviai buvo vadinami arba patys save vadindavo *tremtiniais.* Visi buvę terminai ir pavadinimai atspindi konkrečias istorines aplinkybes, kurioms bus skirta vietos šioje knygoje. Visi jie turėjo savas priežastis ir atspindėjo kadaise savaime suprantamus reiškinius. Tačiau laikas daro savo, ir tai, kas kadaise buvo savaime aišku, dabartiniams lietuviams virsta visiškai miglotais burtažodžiais.

Tačiau net įsitikinus, kad *diaspora* yra geras žodis, pažymėti visus lietuvius, gyvenančius už Lietuvos ribų, dar neatsiranda savaimės aiškumas, ką reiškia mūsų peršamas terminas *diasporinė tauta.* Ar gali būti, kad yra *diasporinė lietuvių tauta?* Tikiu, kad taip, gali būti. Šis junginys reiškia teritorinę tautą kartu su diaspora (kartu su išeivija, su pasaulio lietuviais, su visais emigrantais). Ar patogus ir ar pagrįstas toks pavadinimas reiškiniui, kuris anaiptol nėra lengvai permatomas ir suprantamas, parodys laikas. Net jei šioje knygoje nepasisektų sėkmingai daiginti *diasporinės tautos* konceptą, tai dar nebūtų pagrindo jį visiškai atmesti. Autoriui tiesiog gali neužtekti gebėjimų sėkmingai perteikti tai, ką jaučia, išmano ir kuo tiki. Viena galima bandyti papasakoti, kita pavyksta, o trečia perskaito, išgirsta, supranta visi norintieji.

Tačiau geokultūriniai vaizdiniai ir jų kaita nėra įprastiniai humanistikos, ypač lietuvių, tyrimų taikiniai. Tad čia rizikuojama pasukti tokiu takeliu, kurio

[17] Reenan, Antanas J. van. *Lithuanian Diaspora: Konigsberg to Chicago.* Lanham-New York-London: University Press of America, 1990, 329 p.

jokiame sielos žemėlapyje nerasime. Iš čia plaukia ir paaiškinimas, kodėl knyga pavadinta *lietuvių pasaulio*, o ne *pasaulio lietuvių* istorija. Vieną dalyką diasporų tyrinėtojai yra pastebėję: kaip ir tautoms, gyvenančioms savo senose tėvynėse, taip ir sąmoningiems diasporų nariams yra itin svarbus savos istorijos pasakojimas. Diasporos žmogaus genealogija ir galimas išryškinamas įrodymas (ar neįrodomas, bet funkcionalus mitas), kad *mes buvome tarp pirmųjų* naujosios tėvynės kolonistų – tai yra svarbiausias siekinys. Greta to dažniausiai išryškėja dar du būtini istorinės atminties ir tapatybės konstrukcijos elementai. Pirmas – tai istorinis liudijimas, kad *mes liejome kraują dėl naujos tėvynės*, ir antras – *mes savo laimėjimais kūrėme šio krašto gerovę*.[18] Šie trys diasporos istorinio sąmoningumo impulsai skatina imigrantų bendruomenes rašyti savo istorijas, praeities krislais inkrustuoti savo tapatybę. Poreikis gyventi santaikoje su atmintimi pirmiausia veikia diasporos intelektą, tačiau tautos, kurios susivokia savo diasporinėje prigimtyje, išeivių, emigrantų ir plačiame pasaulyje išsibarsčiusių tautiečių nutikimų taip pat stengiasi neužmiršti. Visos šios aplinkybės skatina istoriografinę refleksiją.

Lietuvių pasaulio istoriografija yra gana gausi, įvairios kokybės ir motyvacijos. Jei imtumėmės apžvelgti visas senovės lietuvių ištakų paieškas – nuo pirmųjų metraščių, nuo XVI a. Motiejaus Strijkovskio *Kronikos* ir XVII a. Alberto Vijūko-Kojalavičiaus *Lietuvos istorijos* iki Teodoro Narbuto, Simono Daukanto ir net Jono Basanavičiaus veikalų – tai pareikalautų atskiros knygos. Lietuvių istorinei sąmonei tai visados buvo svarbiausias klausimas, todėl daugiausia knygų ir mokslinių straipsnių ir yra prirašyta. Tai yra lietuviškosios tapatybės pamatinis akmuo.

Kitaip atrodo diasporos atsiradimo ir jos nueito kelio istoriografijos baruose. Jei S. Daukantas tik užsiminė apie XVII amžiaus lietuvius kur nors Naujajame pasaulyje, tai lietuvių būriai Šiaurės Amerikoje tampa atskirais istoriniais veikėjais jau XIX a. pabaigoje. 1899 m. išleidžiama pirmoji lietuvių diasporos istorija, kuri priklausė Jono Žilinsko (pasirašiusio Jr. Jonas) plunksnai.[19] Kadangi JAV buvo pagrindinė lietuvių emigravimo šalis, ekonominių emigrantų Eldoradas, nenuostabu, kad šios šalies lietuvių gyvenimai ir organizuotos veiklos formos, jų lyderiai ir pasišventėliai tapo pirmaisiais herojais.

---

[18] Overland, Orm. *Immigrant Minds, American Identities. Making the Unitited States Home, 1870–1930*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press, p. 7–9.

[19] Jr. Jonas /Žilinskas/. *Lietuviai Amerikoje*. Plymouth, Pa., Spaustuvė S.L.A., 1899, 174 p.

Kad išsekusioje upėj vanduo pradeda tvinti, žuvys, paprastai, smelkiasi į ten, iš kur dėl jųjų naujas gaivalas ateina. Taip ir lietuviai, nepasikeliant Lietuvoj pramonei, nė prekystei, nė amatams, nė laisvei, važiuoja, keliauja į tas šalis, kurių gerovė per konkurenciją jiems paskutinį skatiką nori paveržti. Rasi šiandien jau lietuvius Afrikoje – Transvalyje, Australijoj, Anglijoj, Kanadoj, Argentinoj. Bet niekur lietuviškoji emigracija taip neišsiplėtojo, kaip Jungtinėse Šiaurės Amerikos valstijose.[20]

Autorius, pradėdamas savo pasakojimą, sąmoningai nurodo, kad Amerikos lietuvių gyvenimas tam tikra prasme atspindi viso lietuvių pasaulio tikrovę. J. Žilinsko Amerikos lietuvių istorija yra labai vaizdus pasakojimas, kuris pabrėžia vieną beveik visoms diasporoms būdingą dalyką: mes buvome čia – naujame krante tarp pirmųjų, labai seniai. Jis, remdamasis Simonu Daukantu, nurodo pirmuosius lietuvius, atsidūrusius Amerikoje jau XVII a. antrojoje pusėje, kada juos čia iš Tobago salos pergabeno britų laivai. XIX a. imigrantus lietuvius jis taip pat stengiasi priminti ne tik skaičiais, bet ir pavardėmis. Pakankamai kvalifikuotai nurodomi autoriaus šaltiniai, o taip pat remiamasi savo – aktyvaus kunigo – atmintimi. Jo prisimenami epizodai, įpinti į rišlų pasakojimą, skamba archajiškai, bet itin įtaigiai:

...Ale pradžia uždėjimo parapijos buvo gana sunki, dėl to, kad minėtinai tuose metuose, 1893 ir 1894, Pittsburge [Pitsbergas] buvo dideliai vargingi laikai. Darbai visur sustojo, žmonės neturėjo iš ko misti. Lietuviška parapija išvien su 8 kitomis parapijomis Pittsburgo per visą vasarą virė valgį dėl alkanų žmonių (...) Išalkusios moters už kelių mylių ateidavo su katilaičiais gauti dėl badaujančių vaikų po kaušą zupės ir kepalaitį duonos. Visur buvo sunkūs tie bedarbės metai dėl Amerikos darbininkų, bet niekur nebuvo tokio didelio vargo kaip dideliuose miestuose Pittsburge ir Chicagoj. Pasitaikė, atlankiau tuom kart Pittsburgą, žengiau keletą žingsnių nuo vakzalo (geležinkelio stoties – E. A.) ir, neužmiršiu to niekad, mačiau pirmu ir paskutiniu gal syk savo gyvenime, ant ulyčios žmogų konvulsijose mirštantį iš bado...[21]

Kun. J. Žilinsko pasakojime yra gausu lietuvių emigrantų kasdienės buities vaizdų, nors tuo pat metu autorius siekia parodyti ir platesnius bei gilesnius kaip išvykimo iš Lietuvos, taip ir įsikūrimo Amerikoje procesus. Labai vertingas jo lyginamasis požiūris į kitas imigrantų grupes. Pirmoji Amerikos lietuvių istorija šiandien tikrai gali būti skaitoma ir kaip egzotiškas diasporos metraštis, ir kaip puikus šaltinis istorinės antropologijos tyrinėtojams.

---

[20] Ten pat, p. 11. (Rašyba pataisyta mano – E. A.)

[21] Ten pat, p. 132.

Po 15 metų nuo aptartos knygos pasirodė Karolio Račkausko veikalas *Amerika*[22], dar po kelių dešimtmečių – išsamus kun. Antano Miluko Amerikos lietuvių istorijos dvitomis[23]. Šios publikacijos pratęsė Amerikos lietuvių istorijos tyrinėjimus ir diasporos atminties formavimo darbus. K. Račkauskas pasirėmė J. Žilinsko veikalu, tik epizodiškai praplėsdamas pirmtako pasakojimą apie pirmuosius atvykėlius, jų klajonių ir įsikūrimo sunkumus, tačiau labai išplėtojo visą Amerikos lietuvių statistiką, įpindamas ją į lyginamosios imigracijos kontekstą. Jam pasisekė pasinaudoti tiek oficialiais duomenimis, tiek pačių lietuvių suorganizuota savižinos (duomenų rinkimo ir apklausų) medžiaga. Knygos tekstas akivaizdžiai išduoda autoriaus intencijas emigruoti susiruošusiems tėvynainiams suprantama kalba nusiųsti perspėjimo žinią, kad ir Amerika nėra rojus. O tiems, nepaisantiems visko, kas jų kelyje laukia, jis koncentruotai nusakė svarbiausius praktinius reikalus, kuriuos būtina sutvarkyti viso proceso metu. Antra intencija – paruošti lietuvių imigrantus peržengti diasporos slenkstį, padėti jiems greičiau įsitraukti į lietuvių visuomeninę veiklą. Kaip visada bendruomenės šaknų pažinimas ir atminties kontūrai buvo svarbiausias dalykas. Paradoksalu, kad K. Račkauskas tai darė didelio lietuvių migracijos pakilimo metu (1907 m. JAV pasiekė 25 884, 1913 m. – 24 647 lietuvių[24]), kuris kaip tik žymėjo pasaulinės suirutės išvakares. Knyga pasirodė tuo metu, kai dėl I pasaulinio karo lietuvių imigracijos srautas iš esmės nutrūko, tad ir visi įžvalgūs ir praktiniai patarimai liko ateities istorikams – tai puikus šaltinis keliavimo į naują tėvynę aplinkybėms sistemiškai aprašyti. Tačiau ir pasikeitus imigracijos sąlygoms autoriaus pastangos supinti Amerikos lietuvių diasporos istorijos pasakojimą su praktiniais apsigyvenimo patarimais buvo labai vaisingos.

Tolstant nuo masinės imigracijos pradžios ir keičiantis lietuvių generacijoms didėjo ir atminties palaikymo poreikis. Geriausias tų kilnių pastangų vaisius buvo kun. A. Miluko dvitomis veikalas. Jis pasirodė tuo metu, kai diaspora gyveno savo brandos ir tam tikros erozijos fazę: daugelis naujos kartos lietuvių, imigrantų vaikų ir anūkų jau nebekalbėjo lietuviškai. Tačiau bendra atmintis neabejotinai vaidino integruojamą vaidmenį, padėjo išlaikyti diasporos pamatus, nepaisant, kad vis daugiau istorijos tekstų turėjo būti rašomi anglų kalba.

---

[22] Račkauskas-Vairas, Karolis. *Amerika arba rinkinys įvairių faktų, žinotinų Amerikoje gyvenantiems ir čia atkeliaujantiems lietuviams*. New York, N. Y.: „Tėvynės" spaustuvė, 1915, 288 p.

[23] Kun. Milukas, Antanas. *Amerikos lietuviai XIX šimtmetyje*. T. 1–2, 1938.

[24] Račkauskas-Vairas, Karolis. *Amerika*, p. 123.

Pirmieji trys rimti diasporos istorijos darbai atspindėjo ir kontrastingą ideologinį lietuvių diasporos susiskirstymą. J. Žilinskas ir A. Milukas nuoširdžiai gynė katalikiškas pozicijas, išryškindami pasakojimuose lietuvių parapinio gyvenimo, kaip lemtingos bendruomeninio organizuoto gyvenimo sąlygos, raidą. K. Račkauskas buvo kairysis, socialistinės orientacijos veikėjas, kurio darbuose marksistinis socialinių-ekonominių dėsnių ir darbininkų solidarumo (bei empatijos visiems varguoliams) principas diktavo tam tikras rašymo nuostatas. Tačiau pabrėžtina, kad kaip kairysis autorius K. Račkauskas pagarbiai sekė kun. J. Žilinsko pradėtą pasakojimą, taip kun. A. Milukas naudojo K. Račkausko statistiką, nuolat remdamasis *Amerikos* autoriumi. Tiesa, vengdamas minėti pavardę. Tas pats kun. A. Miluko apsiėjimas su ankstesniais Amerikos lietuvių praeities liudininkais išryškėja cituojant *Aušroje* ir *Varpe* publikuotus Jono Šliūpo pasakojimus. Tačiau visus tris ankstyvuosius diasporos istorijos veikalus vienija tiesioginis – tyrinėtojo, liudininko ir pasakotojo – santykis su praeitimi. Atskleisdamas savo rašinio motyvus kun. A. Milukas paaiškina:

Man teko nemažai padėti kun. J. Žiliui (tuomet dar Žilinskas) renkant „Lietuviai Amerikokoje" knygoms žinias, ir žinot, kaip nemažai klaidų įsiskverbė, kol tas veikalas atspausdintas...[25]

Naujos Amerikos lietuvių diasporos istorijos versija buvo ne tik daug kartų platesnė, turiningesnė nei ankstesnės, bet ir mokslinius istoriografijos principus labiau gerbianti. Tuo pat metu, galima sakyti, kad ji buvo ir diasporos savimonės išsivystymo didžiausias vaisius. Būdama didžiausia ir svarbiausia viso lietuvių pasaulio dalimi JAV lietuvių diaspora, jos kultūrinė, visuomeninė ir politinė veikla (pradedant saviorganizacija, socialinio kapitalo kaupimu ir baigiant *liaudies diplomatijos* veiksmais, remiant Lietuvos nepriklausomybę) atliko bendros reprezentacijos funkciją, t. y. kompensavo liūdną faktą, kad nei Vakarų Europos (visų pirma Jungtinės Karalystės), nei Pietų Amerikos diasporos potencialas neleido lietuviams susikurti savųjų istorijų, fiksuoti savo pačių kultūrinės atminties klodų. JAV lietuvių kūryba atstojo viso lietuvių pasaulio egzistencijos faktus, o tuo pat metu ir užstojo juos. Taip lietuvių erdvėlaikyje (iki šokiruojančios 1926–1929 m. emigracijos į Braziliją bangos) būtent Amerika tapo artimiausia šalimi ir net alternatyvia tėvyne. Lietuvių pasaulis buvo itin paveiktas *amerikietiškos svajonės*, kuri dar ir dabar maitina migruojančius lietuvius.

[25] Milukas, Antanas. *Amerikos lietuviai XIX šimtmetyje*. T. I. Philadelphia, PA: „Žvaigždės" spauda, 1938, p. 22.

Ankstyvieji lietuvių diasporos istorijos pasakojimo bandymai iš vienos pusės atspindėjo tenykščių – užsienio lietuvių savivokos brandą, grindė diasporinio tapatumo pamatus ir padėjo įsigyventi į naują Amerikos aplinką bei neprarasti šaknų. Mokslo požiūriu, tos pastangos buvo labiau pažymėtos švietėjiškų norų ir siekių stiprinti lietuvių atmintį: pirmiausia diasporoje, bet apskritai paėmus – ir tų, kurie tęsė savo dramatišką egzistenciją protėvių žemėje. Bendra itin plataus emigravimo į Jungtines Amerikos Valstijas ir intensyvių ryšių tarp gimtosios žemės ir diasporos nuotaika geriausiai atsispindėjo XX a. pradžioje išpopuliarėjusioje Antano Vilkutaičio-Keturakio komedijoje *Amerika pirtyje*. Šis dramos kūrinys įsitvirtino lietuvių literatūros kanone ir savo vaizdiniais darė įtaką kelių kartų lietuvių savivokai.

Labai svarbu suvokti, kad dėl sunkių sąlygų intelektualinei kultūrai bręsti gimtojoje žemėje diasporos istorijos horizontai pirmiausia buvo pačių išeivių rūpestis. Nepamiršdami savo protėvynės, jie sąmoningai kūrė diasporos savimonės atsparos taškus, pirmiausia įtvirtindami istorinės atminties karkasą. Lietuvoje XX a. pradžioje publicistikos straipsniuose daugiau godota tirpstančio tautos kūno gimtojoje žemėje, bet per daug nesirūpinta nei diasporos praeitimi, nei ateitimi. *Savi marškiniai arčiau kūno.* Savos bėdos užgožė platesnius solidarumo vaizdinius. Amerikos lietuvių reemigracija (praėjusio amžiaus pradžioje sugrįždavo virš penktadalio visų emigrantų), jų siunčiami pinigai buvo svarbu, bet tik vėliau imta sukti galvas dėl abipusio solidarumo ir tėvynės pareigų diasporai.

Diasporos tekstai ir, svarbiausia, istoriniai pasakojimai grįždavo į Lietuvą ir kompensavo supratimo stygių. Ypač iki 1918 metų. Tauta neturėjo savo valstybės, o jos atstatymo reikalas neabejotinai buvo svarbesnis nei diasporionės tautos savimonės ir institucinės sąrangos ugdymas. Po I pasaulinio karo Lietuvai atgimstant kaip nepriklausomai tautai ir susiduriant ne tik su senosios diasporos požiūriais, bet ir nauja emigracijos banga, padėtis pamažu keitėsi. Trečiajame dešimtmetyje jau klostosi modernus diasporinės tautos suvokimas, didėja mokslinių argumentų svoris, auga galimybė sąmoningai reflektuoti globalius iššūkius ir kurti atsinaujinančias tapatybės formas. Tuo metu pasaulio pasidalinimo ir persidalinimo procesai sustojo, imperialistinės kolonijinės sistemos patyrė stagnacijos ir krizės fazę, tačiau vėliau į industrinę vystymosi stadiją krypstančios valstybės susidūrė su didele darbo vietų didėjančio poreikio ir natūralaus prieaugio disproporcija. Jei valstybės ir jos intelektualiniai, akademiniai sluoksniai jautėsi atsakingi už visų varguolių dalią, tuomet gana natūraliai išsirutuliojo visokios gyvenamosios ir taikiai kolonizacijai tinkamos erdvės plačiajame pasaulyje paieškos, atsirado

solidūs teoriniai veikalai ir kolonijų, kaip taikaus tautos egzistencijos erdvės plėtimo priemonės, steigimo idėjos. Italai, vokiečiai, ispanai, suomiai, ne tik lietuviai ar lenkai laikotarpiu tarp dviejų pasaulinių karų tikėjosi pozityvaus šių tendencijų įsitvirtinimo. Jei rusų priespaudos epochoje lietuviai svajojo apie alternatyvią tėvynę – iš vienos bėdos, tai Pirmosios Respublikos elitas mąstė apie diasporinės tautos gyvastį – iš kitos bėdos. Šios optimistinės viltys buvo susijusios su tuo, kad kai kurios *jaunos* ir daug erdvės turinčios šalys (Argentina, Kanada, Australija ir kt.) XX a. pirmoje pusėje buvo suinteresuotos padidinti savo gyventojų skaičių imigrantų iš Europos sąskaita ir taip išvystyti savus socialinius ir ekonominius potencialus, apgyvendinti begaliniais tada atrodžiusius tropinių miškų ir pampų plotus. Taikios kolonizacijos idėjos buvo pagrįstos ano laikmečio realijomis, o valstybės – siunčiančios emigrantus arba priimančios imigrantus – daugiau ar mažiau sąmoningai vykdė savo politinius sumanymus.

Diasporinės tautos atpažinimas kristalizavosi rimtuose akademiniuose tekstuose ir buvo bandomas įgyvendinti Lietuvos Respublikos diasporos politikos praktikoje. Pasirodė – geodemografo ir įtakingo visuomenės veikėjo profesoriaus Kazio Pakšto darbai, buvo skelbiami tekstai, argumentuotai aiškinantys naujas emigravimo tendencijas ir sąmoningai kuriamų lietuvių kolonijų Brazilijoje perspektyvas[26]. 1935 m. dideliu tiražu paskelbiama enciklopedinio pobūdžio Petro Rusecko redaguota knyga *Pasaulio lietuviai*[27], kuri bene geriausiai atspindėjo lietuvių pasaulio žemėlapį. Šiame straipsnių rinkinyje buvo labai skirtingo pobūdžio straipsniai – nuo akademinių iki publicistinių. Jie reprezentavo pačius netikėčiausius diasporinės tautos egzistencinės erdvės kampelius, apie kuriuos mažai kas buvo girdėjęs tada, o dabar bemaž visiškai yra užmiršta. *Pasaulio lietuviai* tartum sukoncentravo visą susikaupusią informaciją, savimonės liudijimus, istorijas ir kelioninius įspūdžius (Matas Šalčius) ir tapo svarbiu dokumentu, kuris apibrėžė lietuvių pasaulio ribas. Greta analitinių, aprašomųjų straipsnių, knygoje it įtaigios inkrustacijos atsidūrė trumpos autoritetingų mąstytojų ir įtakingų Lietuvos visuomenės veikėjų *mintys apie užsienio lietuvius*, kurios rodo knygos sumanytojus siekusius tam tikro diasporinės tautos konstravimo tikslo. Suvokti tai, kur plėtojosi lietuvių pasaulis ir kas tame pasaulyje dėjosi buvo vienas tikslas. O sąmoningas Lietuvos visuomenės diasporinės savivokos, empatijos, solidaru-

[26] Pakštas, Teodoras. Pietų Brazilija ir išeivystės perspektyvos. *Vytauto Didžiojo universiteto Matematikos-Gamtos fakulteto darbai 1931–1932*, t. VI, Kaunas, 1932.

[27] Ruseckas, Petras (red.). *Pasaulio lietuviai*. Kaunas: Draugija užsienio lietuviams remti, 1935, 364 p.

mo su tautiečiais užsienyje ugdymas buvo kitas tikslas. Štai redaktorius manė esant svarbiu reikalu įdėti knygon prof. Mykolo Römerio sakinius:

Ilgai išgyvenę ant Baltijos jūros krantų, išlaikę savo gimtąją kalbą šiandien lietuviai užtinkami beveik visur Europoje, Amerikoje, Sovietuose, tolimoje Azijoje ir Afrikoje. Naujų vėjų blaškomi mūsų išeiviai vienur žūna, neišsilaiko, o kitur spiečiasi į draugijas ne tik tautybei išlaikyti, tėvynės jausmą vaikams įskiepyti, bet dar remti savo metropolijai – Lietuvai. Tos išeivių masės išlaikymas yra vienas didžiausių mūsų tautos darbų, viena didžiausių Lietuvos problemų ir nuo jos išsprendimo pareina Lietuvos likimas.[28]

Ilgamečio Vytauto Didžiojo universiteto rektoriaus žodžiai turėjo reprezentuoti intelektualinę, akademinę laisvos tautos išmintį, ir galbūt padėti atskirti modernų tautokūros procesą nuo A. Smetonos režimo biurokratijos, kuri daugelyje užsienio lietuvių bendruomenių buvo tiesiog neapkenčiama. P. Rusecko redaguota knyga galėjo būti kompromisas, lygiai kaip 1932 m. susikūrusi *Draugija užsienio lietuviams remti (DULR)*, kuri buvo nevyriausybinė organizacija su aiškiai atpažįstamais vyriausybiniais uždaviniais. Šitai tvirtintų *Pasaulio lietuviai* atskirai išskirtos jos pirmininko Rapolo Skipičio mintys:

Kol nebuvo mūsų draugijos, daugelis abejojo ar išviso reikia rūpintis mūsų išeiviais. Dabar šis klausimas pasidarė aiškesnis. Daugelis pritaria jog užsienio lietuvius reikia suorganizuoti. Darbininkų šioje srityje yra jau labai daug ir labai gerų. Pirma Amerikoje iš žymesnių lietuvių veikėjų buvo vienas dr. Jonas Šliupas, o dabar jų yra šimtai. Tas mus turi labai džiuginti! Su jais mums reikia turėti ryšių. Jei ryšių nebus, tai mes Amerikos lietuvių anksčiau ar vėliaus neteksim. ***Amerikos, kaip ir kitų kraštų lietuviai be Lietuvos išnyks.*** *Taigi reikia užmegsti su viso pasaulio lietuviais visus galimus ryšius: per radio, laiškais,materiališkai ir t.t.* ***Jie turi sudaryti kitose žemėse Lietuvą.***[29]

Nors citata pirmiausiai nurodo visuomeninius uždavinius, kuriais turi rūpintis tauta nepriklausomai nuo valstybės aparato, bet akivaizdu, kad valdžios interesas turėjo sutapti su intelektualinių lyderių pozicija šiuo klausimu. Kita vertus, net jei ir mėgintume įžvelgti tuometinės Lietuvos vyriausybės interesą DULR veikloje, ji vis vien pirmiausia yra pačios visuomenės rūpesčio Lietuvos ateitimi dokumentas.

[28] Römeris, Mykolas. *Mintys apie užsienio lietuvius.* Ten pat, p. 21.

[29] Skipitis, Rapolas. *Mintys apie užsienio lietuvius.* Ten pat, p. 154.

Visuomenėje ir vyriausybėje vienalaikiškai subręsta valia bei įsitikinimas, kad reikia kurti lietuvių pasaulio savimonę, atmintį, institucinę sąrangą. Buvo suvokiama, kad blogiausia, kas gali nutikti, – tai chaotiškas procesas, gresiantis pagreitintas lietuvių tautos nykimas. Buvo suvokiama, kad pirmiausia reikia megzti ryšius su pasaulio lietuviais, kad laisvos Lietuvos pareigų sąraše – ši yra pirmoji.

1932 m. atsiradusi *Draugija užsienio lietuviams remti* ėmėsi ugdyti lietuvių diasporinį akiratį. Imamas leisti periodinis leidinys *Pasaulio lietuvis*, kurio uždavinys buvo didinti diasporos sąmoningumą ir siekti sisteminių pokyčių bei patvarumo ateičiai. 1935 m. pirmąsyk Lietuvoje surengiamas didelis kongresas, kuriame diasporinės tautos nuostatos pasireiškė labai sąmoningomis formomis. Tad knyga *Pasaulio lietuviai* žymėjo tam tikrą lietuvių sąmonės lūžio tašką ir ilgus dešimtmečius išliko vienintelis orientyras chaotiškame diasporinės tautos savižinos žemėlapyje. Šiandien joje galima įžvelgti prasidėjusius, bet dėl II pasaulinio karo ir sovietų invazijos užgniaužtus lietuvių pasaulio vaizduotės klostymosi ir diasporinės tautos sąmonėjimo, tapatumo pamatų tvirtinimo procesus.

Nepriklausomos valstybės išnykimas buvo viena medalio pusė, o naujų, prievarta ištremtų lietuvių atsiradimas Rusijos rytuose, Sibire bei karo pabėgėlių plūstelėjimas į Vakarus vėl pakeitė orientacijos ženklus, vertė permąstyti lietuvių tautos pasaulyje kelius, skatino imtis sąmoningų priemonių įtvirtinti diasporinės tautos institucines formas išvarymo iš tėvynės sąlygomis, kurių esmė – kaip ir XIX a. pabaigoje – buvo ta, kad laisvės veikti lietuviai turėjo daugiau už tėvynės ribų, bet ne pačioje Lietuvoje. Diasporos misija antrąsyk istorijoje buvo lyg paskutinė išsigelbėjimo pareiga ir viltis.

Užsienio lietuvių istorinė atmintis buvo gaivinama didesnėmis ir mažesnėmis publikacijomis, kurios vis dažniau rodėsi anglų ir kitomis – imigracijos šalių – kalbomis. Iki šiandien turime pripažinti unikalų lietuvių kultūros ir savimonės reiškinį – Bostone išleistą *Lietuvių enciklopediją*, kurioje buvo reikšmingai jaustos lietuvių pasaulio vietovių, įvykių, draugijų ir asmenų atminimo gijos. Tuo pat metu rašomos, spausdinamos ir populiarinamos diasporos istorijos knygos. Ryškiu atminties kelio ženklu galima vadinti 1961 m. S. Michelsono (Michalkevičiaus) knygą *Lietuvių išeivija Amerikoje*[30]. Nors ji netapo populiariu istorijos skaitiniu naujojoje pokario išeivių auditorijoje (mat buvo parašyta socialisto autoriaus ir aiškiai išreikštu archajišku antiklerikaliniu patosu), tačiau seniai po fanatiškų ideologijų mirties gyvenančiam skaitytojui tai yra tikrai iškalbingas, dinamiškas, skeptiškas

---

[30] Michelsonas, Stasius. *Lietuvių išeivija Amerikoje (1868–1961)*. South Boston, MA: „Keleivis", 1961, 499 p.

ir pakankamai gerai suręstas diasporos istorijos pasakojimas. Autoriaus akiratyje *Amerika* – tai Šiaurės ir Pietų kontinentai kartu sudėjus. Jis aprašo ne tik JAV ir Kanados lietuvių praeitį, bet glaustai išdėsto jam žinomus Brazilijos, Argentinos ir Urugvajaus lietuvių gyvenimo faktus. Svarbu pabrėžti, kad S. Michelsonui rūpėjo ne tik racionaliai paaiškinami praeities pasakojimai, bet ir mokslu neįrodomos, miglotos versijos, kurias jis interpretavo kaip diasporos mitologijos fragmentus, menkai susyjančius su mokslo tiesomis, bet spalvingai atliepiančius lietuvių diasporos genealogijos naujojoje tėvynėje konstravimo pastangas.

Tačiau geriausius akademinius standartus atitiko istoriko Antano Kučo – artimo *Lietuvių enciklopedijos* leidėjų ir autorių būriui – parašyta ir 1971 m. *Lietuvių enciklopedijos* leidėjo Juozo Kapočiaus išleista *Amerikos lietuvių istorija*[31]. A. Kučas šioje publikacijoje prisiima redaktoriaus, bet ne autoriaus vaidmenį. Jis panaudojo – perdirbo, perrašė, sutraukė – daug enciklopedijos autorių straipsnių, sudėjo artimiausio bendradarbio Prano Paliukonio paruoštus skyrius apie diasporos organizacijas, kultūrą ir meną, panaudojo Kosto Jurgėlos rašinius apie ankstyvuosius Amerikos lietuvius, perdirbo darnios sintezės labui išsamią Vincento Liulevičiaus studiją apie ekonominę kolonijų veiklą. Tačiau redaktorius šiandienos supratimu neabejotinai buvo labai subtilus istorijos autorius. Jo kuklumas ir sintezavimo talentas yra neabejotinas, o atviras šaltinių ir sudedamųjų dalių pirminės autorystės pristatymas rodo jį buvus itin kukliu ir korektišku istoriku.

Nors kaip ir ankstesniame pusamžyje – XX a. pirmoje pusėje – aktyviausi buvo Šiaurės Amerikos lietuvių istorikai, tačiau laikui bėgant ir pasipildant naujų imigrantų iš Lietuvos gretoms po II pasaulinio karo Šiaurės Amerikos lietuvių istorijos tyrinėjimai gausėjo, atsirado reikšmingų publikacijų, kurios rodė ir augantį intelektualinį lygį, ir dorą ideologinių nuostatų gynimo norą. Čia neabejotinas Prano Gaidos ir jo bendradarbių nuopelnas – *Kanados lietuvių istorija*[32]. JAV lietuvių istorikų darbai, skirti savo diasporos praeities tyrimams ir atminties gaivinimo labui buvo pakankamai svarūs, atspindėję ne tik skirtingas tyrimo technikas ir pasakojimo strategijas, bet ir ideologines nuostatas. Paveikiausi buvo Vinco Valkavičiaus-Wolkovich darbai[33], kurie (ypač tritomis veikalas, skirtas JAV

---

[31] Kučas, Antanas (red.). *Amerikos lietuvių istorija*. Boston, 1971.

[32] Gaida, Pranas (ir kiti). *Lithuanians in Canada*. Ottawa–Toronto: Lights Printing and Publishing Co, 1967, 370 p.

[33] Wolkovich-Valkavičius, William. *From the Nemunas to the Assabet: a history of the Lithuanians and Lithuanian-Americans of Hudson, Massachusetts*, Hudson (N.Y.): 1966; Wolkovich-Valkavičius, William. *Immigrants and yankees in Nashoba Valley, Massachusetts: interethnic and interreligious conflict and accommodation of Irish, French-Canadians, Poles, Lithuanians,*

lietuvių katalikiškų parapijų tinklo raidai) gali būti vertinami kaip faktografinis Amerikos lietuvių diasporos pamatas.

Simptomiška reikėtų laikyti ir pozityvistinės tradicijos tvirtai besilaikančio Davido Fainhauzo publikaciją[34]. Autorius išmintingai derino glaustą Amerikos lietuvių diasporos praeities pasakojimą su pastabomis apie pačių imigrantų savęs įsivaizdavimo kaitą. D. Fainhauzas užčiuopė spalvingas tikrovės nuotykių ir išeivijos mitologijos paraleles. Jis aprašė 1888 m. Pensilvanijos lietuvių organizuotą 200 m. atsikraustymo į Ameriką jubiliejų, interpretuodamas tai kaip diasporinės mitologijos faktą, kuris buvo paremtas silpna šaltinių užuomina, tačiau išplėtotas iki įspūdingo atsikraustymo šventės. Autorius atskleidė, jog pastanga susivokti senais šios žemės gyventojais buvo siekis gintis nuo antiimigrantiškų nuotaikų ir užsipuolimų[35].

Šiaurės Amerikos lietuvių pastangos tyrinėti ir aprašyti savosios bendruomenės istoriją buvo pakankamai sisteminės. Monografijų, mažesnių studijų ir straipsnių akiratyje atsidūrė įvairios praeities properšos, tačiau šioje apžvalgoje pirmiausia koncentruojamės į tuos darbus, kurie pretendavo į platesnį pasaulio lietuvių naratyvą ir tiesiogiai galėjo lemti bendros diasporos atminties permainas.

Tačiau kitų, mažesnių lietuvių diasporos dalių (Jungtinėje Karalystėje, Pietų Amerikoje, etc.) istoriniai tyrimai ir aprašymai gerokai atsiliko. Buvo iškalbingų bandymų (pavyzdys, kun. Antano Saulaičio redaguota knyga 50-mečiui didžiosios imigracijos į Braziliją pažymėti[36]), tačiau sisteminių tyrinėjimų trūko. Padėtis esmingai nepasikeitė iki šių dienų: lietuvių pasaulio istoriniame horizonte it didžiausia kalva išsiskiria Jungtinių Amerikos Valstijų ir Kanados diasporos atmintis.

Sovietinės lietuvių tautos nelaisvės sąlygomis buvo nemažai rašoma apie užsienio lietuvius[37], tačiau daugumos atsiradusių tekstų užduotis buvo ne lietuvių

---

and Italians, W. Groton, (MA) Wolkovich-Valkavičius, 1981; Wolkovich-Valkavičius, William. *Lithuanian fraternalism: seventy-five years of U.S. Knights of Lithuania*, Brooklyn (N.Y.): Knights of Lithuania, 1988; Wolkovich-Valkavičius, William. *Lithuanian Religious Life in America*, vol. 1–3, Norwood (MA): Lithuanian Religious Life in America, 1991, 1996, 1998.

[34] Fainhauz, David. *Lithuanians in the USA. Aspects of Ethnic Identity*. Chicago, IL: Lithuanian Library Press, 1991, 246 p.

[35] Ten pat, p. 170–171.

[36] Kun. Saulaitis, Antanas (sudarytojas ir redaktorius) ir kt. *Lietuvių imigracijos Brazilijon penkiasdešimtmetis*. 1926–1976. Sao Paulo – Rio de Janeiro, 1976.

[37] Nėra prasmės čia nurodyti visus sovietų ideologinio fronto darbininkų darbus istorijos srityje – knygas ir straipsnius. Išskirtinas nebent vienas mokslinis straipsnis: Truska, Liudas. Emigracija iš Lietuvos 1868–1914 m. *Mokslo Akademijos darbai*, 1961, t. 1, p. 75–85. ir viena knyga: Kapočius, Laurynas. *Senoji lietuvių išeivija ir Lietuva*. Vilnius: Mintis, 1981, 312 p., kurioje

pasaulio vaizduotės stiprinimas arba supratimo ir solidarumo didinimas, bet selektyvus sovietų ideologijai tinkamų siužetų ir asmenybių pristatymas. Totalitarinės indoktrinacijos labui buvo aukojama labai daug: komunistuojantys diasporos lietuviai buvo manipuliuojami Sovietų Sąjungos tarnybų, išnaudojant menką Vakarų kairiųjų veikėjų orientaciją tikruose sovietų reikaluose ir nusikaltimuose. O kairiųjų išeivijos sluoksnių veiklos epizodais ir proteguojamų prokomunistinių *pažangiečių* tekstais buvo maitinama indoktrinacija sovietų okupuotoje Lietuvoje. Žinoma, oficialioji literatūrinės savivokos kryptis negalėjo atstoti tikrųjų lietuvių visuomenės lūkesčių. Užsienio lietuvių egzistencija laisvame Vakarų pasaulyje buvo dvasinės atgaivos arba sovietinės priespaudos kompensacijos sąlyga.

Sovietmečio pabaigoje, 1990-ųjų išvakarėse pamažu laisvėjant Lietuvos istorinei minčiai, keitėsi ir diasporos atminimo poreikiai. Lietuvai grįžtant į laisvės ir valstybės nepriklausomybės būvį, laisvojo pasaulio lietuvių paveldas ir talka, jų patirtis ir demokratinių vertybių supratimas buvo reikalingi kaip šviežias oras sovietų barake. Čia išskirtinas Alfonso Eidinto tyrinėjimų ir publikacijų vaidmuo. Pasisėmęs įžvalgų Viskonsino universitete (Madison, WI) ir žymaus JAV istoriko Alfredo Ericho Senno veikiamas jis parašė daktaro disertaciją *Lietuvių emigracija į Šiaurės ir Pietų Amerikos šalis 1868–1940 m.*, kuri *dainuojančios revoliucijos* išvakarėse buvo publikuota rusų kalba[38]. Tiesa, autoriaus interesas buvo ne tiek diasporos praeitis, kiek jos susiformavimo aplinkybės, t. y. emigraciniai procesai, išginę iš gimtosios žemės šimtus tūkstančių lietuvių. A. Eidintas ne tik ėmėsi tyrinėti emigracijos procesus praeityje, bet taip pat ieškojo būdų papasakoti lietuvių *kolumbų* istoriją populiaresne nei daugeliui lietuvių istorikų būdinga kalba. Šią intenciją geriausiai atskleidžia 1993 m. publikuota knyga *Lietuvių kolumbai*[39]. Joje be didesnių teorinių pretenzijų yra bandoma išdėlioti lietuvių diasporinės tautos žemėlapį, išryškinti istorinei atminčiai simbolinę reikšmę turinčių praeities herojų ir lemtingų diasporos istorijos įvykių kontūrus. Tai iki

---

pro indoktrinacijos audinį prasiskverbia neabejotinas autoriaus rūpestis lietuvių diasporos likimu, bandoma išsaugoti mokslinio argumentavimo bei įrodinėjimo bruožus.

[38] Eidintas, Alfonsas. *Litovskaja emigracija v strany Severnoj i Južnoj Ameriki v 1868–1940 g.g.* Vilnius: Mokslas, 1989, 221 p. Tam tikru mastu perrašyta šios monografijos versija pasirodė anglų kalba po keliolikos metų: Eidintas, Alfonsas. *Lithuanian Emigration to the United States 1868–1950*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, 250 p., kuri JAV lietuvių diasporos istoriją pratęsė iki 1950-ųjų, kada į ją reikšmingai įsiliejo II pasaulinio karo pabėgėlių banga.

[39] Eidintas, Alfonsas. *Lietuvių kolumbai. Lietuvių emigracijos istorijos apybraiža*. Vilnius: Mintis, 1993, 112 p. (228 p. su iliustracijomis).

šiolei yra bene sėkmingiausia diasporos atsiradimo ir vystymosi sintezė lietuvių kalba. Kita vertus, autorius didesnį dėmesį skiria emigracijos iš Lietuvos – socio-ekonominei bei politinei pusėms, o pačios diasporos horizontą susiaurina iki JAV lietuvių praeities aprašymo. Mažesnės, bet simboliškai svarbios lietuvių kolonijos Pietų Amerikoje ar Pietų Afrikoje, pagaliau, ir Didžiojoje Britanijoje liko už jo knygos ribų.

Alfonso Eidinto publikacijos labiausiai atspindėjo iš Lietuvos nelaisvės laikų ataidinčias intencijas, kuriose bendrystė su viso, ypač laisvojo Vakarų, pasaulio lietuvija buvo it kokia veržimosi iš sovietinio narvo žymė. Autorius, rašydamas *Lietuvių kolumbus* dar negalėjo nutuokti, kad atsiras knyga, kurioje bus dėstoma istorinio Kolumbo lietuviškos kilmės versija. Tai yra greičiau egzotiška smulkmena. Svarbiau tai, kad 1993 m. niekas Lietuvoje negalėjo įtarti ir prognozuoti, kokio dydžio nauja emigracijos banga pakils po išsiveržimo į laisvę.

Po 1990 metų lietuvių pasaulio žemėlapis labai pasikeitė. Tačiau ne istorikai ir ne tyrinėtojai apskritai, bet pati tikrovė turėjo didelės įtakos permainoms. Milžiniška migracijos banga palydėjo Lietuvos laisvės žingsnius. Tyrimai ir intelektinė refleksija stipriai atsiliko nuo globalaus pasaulio sūkurin įsiliejančio naujųjų išeivių srauto. Kita vertus, tam tikrų bandymų pasitikti istorinius iššūkius ir imtis tolesnių tautos savikūros bei sąmoningumo stiprinimo pratimų būta. Dešimtys straipsnių ir knygų, keliolika disertacijų ir plataus masto tarptautinių konferencijų siekė padėti lietuviams susigaudyti permainose ir priversti istoriją vėl būti gyvenimo mokytoja. Atsirado net speciali mokslinė įstaiga – Vytauto Didžiojo universiteto *Lietuvių išeivijos institutas*, pradėjęs sistemiškai kaupti ir tyrinėti diasporos paveldą, įvesdamas jos pasakojimo elementus į edukacijos ir istorinės savimonės ugdymo programas. Pradėtas leisti akademinis pusmetinis žurnalas *Oikos. Lietuvių migracijos ir diasporos studijos.*

Itin svarbus šio akademinio rūpesčio lietuvių diasporos atmintimi leidinys yra istorikės Vitalijos Kasperavičiūtės parengtas dokumentų rinkinys *Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1920–1940 m.*[40] Jis padeda suvokti, kokie lietuvių pasaulio horizontai ryškėjo ano meto politinio-administracinio elito vaizduotėje. Kita vertus, aukšta ano metų dokumentų turinio kokybė, surinkta informacija apie atokias lietuvių kolonijas, išeivių veiklos atspindžiai yra labai patogus ir koncentruotas XX a. pirmos pusės lietuvių diasporos istorijos šaltinis. Daugelis dokumentų atskleidžia ne tik anuometinių Lietuvos politikų supratimo lygį, bet

---

[40] Kasperavičiūtė, Vitalija (sudarytoja ir įvado bei paaiškinimų autorė). *Lietuvos Respublikos emigracijos politika* 1920–1940 m. Vilnius: Versus aureus, 2006, 295 p.

yra labai iškalbingi enciklopedinių žinių apie lietuvių bendruomenes šaltiniai. Tikėkimės, autorės tai temai skirtos disertacijos paskelbimas spaudoje taip pat praturtins ne tik emigracijos politikos, bet ir lietuvių pasaulio suvokimą.

Didėjantis akademinių darbų skaičius ir monografinės publikacijos tiesiogiai neatveria bendrojo diasporinės lietuvių tautos atminties horizonto ir, ko gero, tiesiogiai neskatina ateities vaizduotės permainų. Tai jau sintezės ir bendrojo pasakojimo, jei ne tautinio naratyvo, kūrybinis uždavinys, kuriam pasiekti yra pakankamai geros sąlygos. Akivaizdžios migruojančios tautos vaizdiniai ir kone psichozės būseną pasiekusios viešosios opinijos triukšmas sudaro nerimastingą foną, o daugelio rimtų istorikų ir kultūros tyrinėtojų įdirbis suteikia įrankių bei medžiagų pasirinkimo galimybes. Kaip emigracijos ir lietuvių pasaulio diskursą gaivinantis tekstas atrodo ir spaudon einanti Didžiojoje Britanijoje įsikūrusio istoriko Kęstučio Raškausko parašyta *Londono lietuvių religinės bendruomenės istorija*, kuri labiau nei kiti ligšioliniai lietuvių autoriai įpina lietuviškos diasporos giją į autentišką imigracijos didmiesčio peizažą.

Šiandien lietuvių migracija ir kintantys tapatybės simboliai skatina jos istorinės refleksijos bangas ir bangeles. Telieka ant jų išsilaikyti nepaskendus, it pasikartojantį nuotykį jas išbandyti ir papasakoti savąją lietuvių pasaulio istorijos versiją, kviečiančią skaitytojus pažvelgti į praeitį autoriaus siūlomu kampu. Ir, žinoma, ryžtis kiekvienam savaip šį pasakojimą patikrinti: priimti ar atmesti, naudojantis savos individualios atminties matuokle.

Senųjų lietuvių nutikimai: tarp prieraišumo ir ekspansijos

...ilgą laiką klaidžioję po visokias Romos imperijos žemes ir galop atsidūrę savo sodybose, jie ypač ilgėjosi visuotinės taikos, kaip ilgisi uosto blaškyti ir daužyti jūrose.

(Albertas Vijūkas-Kojelavičius)

Kaskart, kai emocinį Lietuvos klimatą sujaudindavo migracijos – išėjimo ar sugrįžimo – gūsiai, viena ar kita forma tai atsiliepdavo istorinei savivokai. Nuotaikos svyruodavo tarp katastrofos ir *griūvančio dangaus* jausenos ir raminančio lietuvių tautos prigimties aiškinimo. Juk nuo amžių klajota ir kilnotasi. Įsišaknijant, susigiminiuojant su aplinka ir kaimynų gentimis, išbandant naujas galimybes, konkuruojant, konfliktuojant ir kariaujant, užvaldant ir paklūstant didesnėms jėgoms. Pirmųjų Lietuvos metraščių, kurie tam tikra prasme užpildo laiko smilčių užpustyto epo pėdsakus, lietuviai turėjo susikūrę vaizduotėje savo išeities lizdus. Kaip ir daugelio tautų prisimenamuose ar išsigalvojamuose pasakojimuose viešpatavo pastangos tas versmes patalpinti arčiau senųjų civilizacijos židinių. Tokia savivoka įtvirtino priklausomybę pasauliui, kuris buvo suprantamas, garbinamas ir kuriame norėta daugiau ar mažiau sąmoningai gyventi.

1. Lietuviška amžinojo „tautų kraustymosi" mitologija

Europiečiams, o ir kitoms pasaulio tautoms suvokiant savo praeitį, nuolatinis siekinys buvo paaiškinti savo kilmę ir apibrėžti savo erdvę po saule – tai namų šalis, kurios teisėtais autochtonais ir protėvių palikimo paveldėtojais gyva tauta turi jaustis. Kaip viduramžių valdovui arba didikui, taip ir tautos likimo atveju anuomet (iš dalies ir šiandien) buvo labai svarbu išaiškinti ir visiems paskelbti apie kilmę: jei ne tiesiogiai iš Adomo ir Ievos, tai bent jau iš civilizacijos centrus atstovaujančių giminių, kurių sunkiai perskaitomi vardai paminėti pirmųjų istorikų.

Kita siekiamybė, kuri pamažu susipynė su moderniais prigimtinės teisės principais, buvo parodyti, kad nuo amžių esame savo gimtos vietos šeimininkai, nuo neatmenamų laikų laisvai ir nepriklausomai savo žemėje gyvenantys žmonės – atskiri ir pirmieji. Civilizacinės priklausomybės ženklai (atsinešti arba atnešti) ir čiabuvių prigimtinių teisių paveldėjimo argumentai – štai kokie svarbiausi istorinio pasakojimo elementai priklauso prie amžinųjų reiškinių, glūdinčių daugelio Europos tautų didžiuosiuose pasakojimuose, kurie neretai rungiasi tarp savęs lygiai taip pat, kaip karo laukuose rungėsi senovės herojų pulkai.

Lietuvių, kaip ir daugelio istorinių Europos tautų, savivoka taip pat nuolat buvo veikiama šių dviejų aplinkybių. Vienas senųjų lietuvių rūpestis buvo susijęs su tautos kilties istorija, kuri liudijo tam tikrą civilizacijos prigimtį, kultūrinius saitus ir priklausomybę bendriems Europos namams. Ta nuostata formavo istorinį *atsikraustymo* pojūtį, priminė, iš kur visi tautos keliai veda, kuri pasaulio dalis ir jos vertybės yra mums – anų atsikraustėlių palikuonims – artimi priesakai. Aniems senosios praeities laikams kokie nors moksliniai argumentai didesnio svorio neturėjo, o dinastiniai konkurentai arba kunigaikštiškos didenybės legitimumo kritikai atstojo anuometinius ekspertus. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų dinastinės teisės ir svarbiausi tapatumo bruožai buvo įtvirtinti pirmuosiuose metraščiuose, legitimavusiuose Gediminaičių galias ir padėjusiuose kurti politinės tautos pamatus.

Pirmoji istoriografinė legenda iki šiandien mus lietuvius gundo Palemono nuotykiais. Jei nūdienos lietuviai jaučiasi tūkstantmete tauta, tai negalima užmiršti elementaraus fakto, jog kelis šimtmečius politinis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sluoksnis jautėsi romėnų palikuonimis, garbino Romos teisę, priešpriešino savo vertybes Maskvos despotijai ir Lenkijos „sarmatiškumui". Anuometinis LDK erdvėlaikis nebuvo suspaustas Nemuno deltos miškų, o driekėsi nuo jūrų iki jūrų, absorbuodamas ir tas legendomis apipintas romėniškas istorijas.

Nesvarbu, kad šiandienis mokslas negali įrodyti Palemoną kada nors iš tikro gyvenus. Ikimokslinė lietuvių istoriografija taip pat nestigo argumentų ir gailestavimų, kad senoji lietuvių istorija glūdi miglose, maišosi su daugeliu kitų išnykusių, pamirštų ir sunkiai identifikuojamų ankstyvųjų viduramžių genčių. Gotų, herulių, vandalų, langobardų, sarmatų tapatybės bylos keliauja iš rankų į rankas, iš mokslinių knygų į beletristiką, palikdomas daugiau legendų, nei racionaliai išaiškinamų dalykų. Palemonas su visais 500 italų kilmingųjų randa naujus namus Nemuno pakrantėse ir įsitvirtina ankstyvuosiuose lietuvių kilties pasakojimuose. Galim kartu su skeptiškuoju mokslu žinoti, kad to niekad nebuvo, tačiau erdvėlaikio pajautos stebėjimui svarbu visai kas kita. Istorija (net ir pats pozityviausias mokslas) neleis abejoti, kad ilgus šimtmečius lietuviai tuo tikėjo, tapatinosi, save orientavo, atpažindavo kitus ir kitokius. Nuo to priklausė senojo lietuvių pasaulio ribų įsivaizdavimas, savos ir svetimos erdvės demarkacija. Lygiai, kaip šiandienis istorijos mokslas britams negalės įrodyti, tikrovėje buvus karalių Artūrą ir apskritojo stalo riterius, tačiau tai nepakeičia bendrosios nuostatos, kad britiškoji legenda daro įtakos erdvėlaikio ir vertybių suvokimams Jungtinės Karalystės istorinėje vaizduotėje. Bet jei Londone yra populiarus Šerloko Holmso muziejus, kuriam nereikia mokslinių herojaus egzistencijos tikrovėje įrodymų, tai kodėl jų gali prireikti karaliaus Artūro ar Robino Hudo pasakojimo tęsėjams? Lietuvoje iš Palemono ainių tokių teisių niekas per prievartą taip pat neatėmė.

Yra keli galimi aiškinimo būdai, kurie leistų suprasti lietuvių erdvinės vaizduotės bei istorinių šaknų supratimo kaitą. Jau Bychovco kronikoje ir netrukus po jos atsiradimo Motiejaus Strijkovskio Lietuvos istorijos pasakojime išplėtota LDK valdovų ir elito itališkoji versija sietina su anuomet (XVI amžiuje ir dar ilgai po to) viešpatavusia nuostata aiškinti politinių tautų-valstybių atsiradimą pasiremiant užkariavimo (ar taikaus įsigalėjimo) teorija.

Kadangi *ancient regime* socialinė sandara rėmėsi bajoriškosios visuomenės privilegijuota padėtimi, nebuvo nuostabu aiškinti to luomo kiltį kitaip nei paprastų žemdirbių. Feodalinės aristokratijos kraujas turėjo atitekėti kitokiais nei paprastų žmonių arba liaudies kanalais. Variagai (vikingai, normanai) ateina ir pradeda Kijevo Rusios istoriją. Madjarai (vengrai) atsibeldžia į visų klajoklių išsvajotą derlingą Panonijos lygumą ir pajungdami vietinius gyventojus sukuria Šv. Stepono karūnos žemę. Galima ilgai tęsti įprastinę Viduramžių istorijos sagą. *Tautų kraustymosi* ir tūkstantmetės Romos istorijos saulėlydžio epocha yra kupina egzotiškų siužetų ir jau visai nepaaiškinamų mįslių. Daugelis po I tūkstanme-

čio vidurio kontinentinių permainų istorinių tautų savuosius istorinius pasakojimus pradėdavo ir pradeda simbolinio Romos palikimo dalybų siužetais.

Ilgiausiai išlikusio ir didžiausią poveikį padariusio lietuvių istorinio pasakojimo autoriui Albertui Vijūkui-Kojalavičiui XVII a. viduryje minėtos europietiškos nuostatos nebuvo svetimos. Gotai, heruliai, alanai, italai nuolat šmėžuoja jo *Lietuvos istorijos* pirmuosiuose puslapiuose. Jis labai korektiškai glaudžia prie lietuvių istorinės šaknies visas tas garsias didžiojo tautų kraustymosi epopėjos dalyves, vadindamas lietuvių tautai giminingomis gentimis. Jų atstovai ir valdovai šmėžuoja kaip LDK elito protėviai. Jie išnyra iš praeities miglos lyg kokie civilizacijos žymenimis ir šlove nešini ateiviai į Nemuno šalį, kurioje yra ir vietiniai, tad autochtonai, savo būtimi liudijantys, kad niekam kitam negali ši žemė pagal dievišką tvarką priklausyti. Tie du istoriniai vektoriai – civilizacinę tapatybę per valdovų kilmės legendas deklaruojantis pasakojimas ir prigimtinės teisės riboženklius įkalantis čiabuvių, autochtonų, amžinųjų vietinių žmonių liudijimas – yra įlieti istorinės politinės tautos atminties pamatuose.

Bajoriškasis elitas *Lietuvos istorijoje* yra piešiamas kaip mobilus, karingas, tai mušantis Romą ir ją nugalintis, tai pats atstovauja Romos civilizacijos nešėjus – Palemono ekspediciją. Taip lietuvių kultūrinės istorinės atminties horizonte buvo nostrifikuojamos erdvės, kuriose tikrų ar legendinių protėvių būta. Lietuvių pasaulio istorinis horizontas driekėsi gerokai toliau, nei žymėjo didžiausios Europos valstybės XV a. pradžios Europos valstybių sienas.

A. Vijūko-Kojalavičiaus parašyta lietuvių praeities versija yra iš tiesų įspūdinga pasakojimo įtaigumu ir amžinybėn pretenduojančia sveiko proto nuotaika. Štai kaip jis skinasi kelią prie miglotos lietuvių kilmės:

> *Nors turiu pradėti nuo to, kuo pradedami aprašomieji įvykiai, tačiau turiu pasakyti, jog istorija niekur kitur nesulaukia mažesnio palikuonių pasitikėjimo, autoriams taip visuomet rūpimo, kaip ten kur tautų raida grąžina ją prie pačios pradžios tarsi prie šaltinio. Vietovių ir vardų kaita, supainiota per daugybę amžių, kartais taip užtemdo tiesą, kad iš viso jos neįmanoma atskirti nuo prasimanymų.*[41]

Istoriografijos tyrinėtojai nepaliauja ginčytis, kas yra svarbiau, ar bandyti žūtbūtinai moksliškai patikrinti, kiek senieji autoriai buvo patikimi ir tikslūs, aprašydami dar senesnius nutikimus, ar tiesiog bandyti suprasti, koks triukšmas ir kokios intencijos vedžiojo aptariamo autoriaus plunksną. Galiausiai, kaip jo

[41] Vijūkas-Kojalavičius, Albertas. *Lietuvos istorija*. Vilnius: Vaga, 1988, p. 13.

sukurtas pasakojimas paveikė tuos, kuriems buvo adresuotas. Senasis istorikas galėjo klysti ir daugelyje vietų klydo, tačiau jis keliems ilgiems šimtmečiams mobilizavo lietuvių istorinę atmintį. Ano meto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštingieji sluoksniai taip save įsivaizdavo, nepriklausomai nuo to, ką dar du šimtus metų po jų sakys naujieji istorijos mokslo ir pasakojimo darbininkai.

Žinoma, A. Vijūko-Kojelavičiaus *Lietuvos istorijoje* lietuviai yra didi tauta. Jie kartu su sąjungininkais bastosi po visą kontinentą, jie muša priešą ir patys gauna į kailį. Jie plečia savo valdas ir kuria imperinę valstybę. Tačiau mūsų pasakojimo labui turėtume pasakyti, kad svarbiausia yra tai, kad šioje klasikine tapusioje istorijos versijoje lietuviai yra ir migruojantys, ir sėslūs. Senajam istorikui tai yra visiškai aiškus dalykas. Lietuviai, kaip ir kitos savo energingą barbarybės jaunystę išgyvenusios tautos, turėjo ir veikliąsias, karingas, mobilias jėgas, ir tuos, kurie arė žemę, šaknijosi joje, saugojo protėvių atmintį ir papročius. Svarbu ir tai, kad Lietuva yra šalis, į kurią kaip į *pažadėtą žemę* atvyksta laisvės, darnos ir gerovės ieškantys pabėgėliai. Štai Palemono legendos herojai – italai:

> *... atplaukę į šias apygardas, pavadino jas – nelyginant savo tremties vietą ar klajonių galą – Italija, nes norėjo svetimuose kraštuose išsaugoti malonų tėvynės vardą, bet vėlesnėms kartoms pamažėle užmirštant ankstesnius įvykius, laikas nejučiomis sukeitė raides ir Italiją pavertė Litalija, pagaliau Lietuva*[42].

A. Vijūkas-Kojalavičius Lietuvoje randa vietos visiems: ir iš Romos išvytiems herulių likučiams, ir dar labiau su lietuvių protėviais superšamiems alanams. Jo samprotavimai paliečia bendruosius tautų išsikraustymo ir įsikraustymo motyvus, kurie išdėstomi legendinio lietuvių ir prūsų valdovo Vaidevučio epizoduose. Migravimas, gyvybinės erdvės plėtimasis, persikėlimas iš vienos vietos į kitą suprantamas jo istorijoje kaip natūralus lietuvių praeities dalykas. Štai tautos atstovai, Vaidevučio vedini, svarsto, kas darytina padėčiai taisyti. Šalia būtinų įstatymų, jų priežiūros aktų, antras pagal svarbą tampa sumanymas,

> *...kad išsiuntus keletą naujasodžių būrių, pamažėtų valstybės gyventojų skaičius ir jai palengvėtų nelyginant kūnui, nuleidus kraujo perteklių (...) Ligi šiol visai nepatyrę įstatymų baimės, jie priešgyniavo, nenorėdami atsidurti valdžios valioje, niekas nenorėjo pirmas ieškotis, gręsiant pavojams, svetur sodybviečių ir trauktis iš tėvų laukų. Gal vis dėlto pats laikas sušvelnino šiurkščias širdis, gal, atšiaurumui jose neatlėgus, būtinybė paskatino pritarti šiam sunkiam sumanymui. Mat*

[42] Ten pat, p. 46.

ilgą laiką klaidžioję po visokias Romos imperijos žemes ir galop atsidūrę savo sodybose, jie ypač ilgėjosi visuotinės taikos, kaip ilgisi uosto blaškyti ir daužyti jūrose[43].

Ankstyvasis lietuvių istorijos naratyvas atskleidžia buvus labai judrią, valingus ir drąsius sprendimus priimančią tautą, kuri nei yra užsisėdėjusi vienoje vietoje, nei per prievartą prie jos pririšta. Barbariški *tautų kraustymosi* žygiai, Romos užkariautojų tapatybės ir lietuviškųjų pėdsakų atpažinimo bandymai pynėsi su pačių romėnų bei jų civiliacijos paveldėtojų italų atsikraustymo Lietuvon mitais. Lietuvis – karys ir bastūnas – buvo piešiamas kaip savo likimo kalvis, nepripažįstantis jokios kitos viršenybės, išskyrus dievų ženklus ikikrikščioniškoje epochoje ir Dievo parėdymus jau po krikšto. Toks istorinės lietuviškosios tapatybės pavidalas išnyra lyginamųjų civilizacijų kontekste. Sėkmingu ankstyvosios lietuvybės apibūdinimu laikytinas sociologo Vytauto Kavolio išsireiškimas:

> *...istorinio lietuvio charakteris buvo neskrupulingo valstybės vyro, nepaprastai gabaus politiko, orientuoto į užkariavimo trokštančias erdves, į veiksmą, į žygį, į politinę valstybės didybę. Yra tačiau paliudyta, kad šis charakteris turėjo ir dvi moderniam lietuviui ypač būdingas savybes: jis pasižymėjo vaišingumu ir mėgo viską, kas per burną įeina*[44].

Iki XVII pabaigos tikrovė dar jokiam istorikui nebuvo padiktavusi minties, kad kada nors svarbiausias tos istorijos herojus bus prie savo žemės sklypo baudžiavinės nelaisvės pančiais pritvirtintas sodietis, kuris savo prieraišumo negali pasirinkti – tai yra lemtis, nuo kurios neišsivaduosi. Tai sėslumas, kuris buvo ne laisvos valios ir laisvo pasirinkimo, bet priespaudos ir nelaisvės vaisus. Prisirišęs prie žemės ir išpažįstantis tikėjimą pagal pono nurodymus valstietis – tai apgailėtinas vėlesnio nuopuolio amžiaus lietuvio tipas. Alberto Vijūko-Kojalavičiaus herojus atrodo visiškai kitokios prigimties, o vėlesnis prie šiuolaikinės modernybės artėjantis *lietuvio charakteris išnyra iš gūdumos jau kitu pavidalu: baudžiavos prislėgto valstiečio*[45]. Tą daug vėliau – su liūdesiu ir priskėlimo viltimi – pastebės Simonas Daukantas didžiojo tautos nuopolio metais ir modernybės priešaušryje. Tačiau iki pat XIX a. pradžios lietuvių istorinė atmintis rėmėsi *Lietuvos istorijos* pasakojime įtvirtintais principais ir nuotaikomis.

---

[43] Ten pat, p. 49.

[44] Kavolis, Vytautas. Lietuvio būdas ir likimas. In: *Nepriklausomųjų kelias*. Vilnius: Versus aureus, 2006, p. 305.

[45] Ten pat.

2. Lietuvių erdvė nuo istorijos priešaušrio iki LDK ekspansijos

Istorijai pasiekus mokslo stadiją lietuvių tautos kilmės ir geokultūrinės vaizduotės klausimus pradėta atsakinėti remiantis ne legendomis ir istoriografiniais mitais, bet lingvistikos ir archeologijos mokslo pasiekimais. Mokslininkų buvo pastebėta, kad hidronimai ir archeologijos duomenys gali paliudyti, kur palikti vienos ar kitos kultūros pėdsakai. Kita vertus, buvo atsisakyta bet kuria kaina paaiškinti visas praeities mįsles.

Šiandienė lietuvių istoriografija ir proistorės tyrinėjimai gana aiškiai atskleidžia, kur pribarstyta baltų genčių, t. y. lietuvių protėvių kultūros pėdsakų, kokie mitologinę vaizduotę kaitinantys istoriografiniai faktai randa naujus atsparos taškus. Pastaruoju metu Nemuno žemupio archeologijos tyrimai patvirtina, kad apie V amžiaus vidurį čia būta ateivių arba tiesiog gyventa žmonių, kurių kultūra sietina su Dunojaus vidurupio palikimu. Kažkada visai paikomis atrodę Jono Basanavičiaus teorijos apie lietuvių ryšius su trakais-frygais palieka vietos tolesnėms hipotezėms ir fantazijoms.

Šiuolaikiniai kalbotyrininkai taip pat daugmaž sutaria, kad baltų kalbos ima išsiskirti apie VI–VII a. po Kristaus, kas liudija ir tų kalbų vartotojus tampant vis labiau skirtingomis tautinėmis grupėmis, iš kurių tik lietuviams ir latviams – jau gerokai atitolusiems, kad vieni kitus suprastų, – lemta išlikti gyvaisiais atminties saugotojais. Antropologiniai tyrimai dar laukia naujų moderniosios genetikos priemonių, tačiau kartu ir savaip patvirtina proistorinės lietuvių erdvės susiklostymą.

Istorijos priešaušriu Baltijos pakrantėje tarp Vyslos ir Nemuno mirgėjo Vakarų baltų – senųjų prūsų gyvenvietės, šmėžavo žvejų ir pirklių laivų burės. Saulėlydžio saulė jiems rodė kitą Baltijos krantą, kuris gundė pirklius, karius ir plėšikus. Ši jūra visada buvo sava, artima, gimtoji. 1075 m. Adomas Bremenietis šiems jūros pakrančių prūsams (nepaisant pagonybės) priskiria daug gražių bruožų, sako, kad jie *labai humaniški žmonės, kurie vyksta pagelbėti tiems, kurie jūroje atsiduria pavojuje ar užpuolami piratų*[46]. Prie vakarinių baltų priskiriami jotvingiai gyveno į rytus nuo prūsų, tarp Nemuno vidurupio, Šešupės, Narevo upių ir Mozūrų ežerų. Kita didelė vakarų baltų giminė buvo kuršiai, gyvenę finougrų kaimynystėje, t. y. šiaurės vakarinėje dabartinės Lietuvos dalyje ir toje Latvijos

---

[46] Cit. Iš Jablinskis, Konstantinas (red.) ir kiti. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai* (toliau – LIŠ). Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955, t. 1, p. 24.

žemėje, kurią vadina Kuršu[47]. Ilgus amžius kuršiai ir skandinavų vikingai keitėsi tarpusavio reidais – plėšikiškais žygiais, grobdami vieni kitų turtus – mantą ir moteris. Krikščioniškai civilizacijai plečiantis Baltijos jūros regione, apsikrikštijus slavams ir skandinavams, kuršiai liko bene paskutinieji senosios jūrinės barbarybės simboliai. Tai jų siautėjimas jūroje ir grėsmė pirkliams vertė po burėmis kartoti maldos žodžius: *Dieve, apsaugok mus nuo kuršių**... Skandinavų sagose šie lietuvių giminaičiai iškyla tikrai ne kaip sėslių, romių, prie žemės ir arklo prisirišusių žemdirbių būriai. Jie skobia laivus, kala kalavijus ir kartais rėkia šiurpą keliančius karo šūkius. Ar jiems būdingas vikingiškas charakteris? Tikriausiai, tačiau jokia – net mitologinė – atmintis nesiekia užuominų, rodančių, kad kuršiai būtų išsikraustę kur nors tolyn į naujas žemes ar naujuosius pasaulius.

Į rytus nuo kuršių driekėsi Žemaičių žemės, kurių centras buvo Nevėžio baseine. Dar toliau – lietuviai. Mokslinė lingvistikos ir archeologijos medžiaga nupiešia erdvius, vėliau visiškai susitraukusius baltiškųjų žemių plotus Rytuose, dabartinės Rusijos ir Ukrainos teritorijose. V–VI a. Dniepro baseino didesnėje dalyje gyveno baltų gentys, kurias iki VIII amžiaus išstūmė energingas slavų gaivalas. Kalbininkų (visų pirma Kazio Būgos) manymu, visame plote tarp Naugardo ir Kijevo V–VIII a. įsivyravo slaviškai kalbančios gentys, palikdamos izoliuotas baltiškas salas – rytų galindus – Okos aukštupyje dar keliems šimtmečiams, net iki XI amžiaus[48]. Etnolingvistinio nacionalizmo epochoje, kuri prasidėjo XIX amžiaus viduryje, šie egzotiški faktai prikaustė vaizduotę, formavo visokius baltiškojo bendrumo jausmus, kartu su istoriografiniais mitais maitindami modernios lietuvių tautos atgimimo ideologiją.

Kova už gyvybinę erdvę buvo tipiškas barbarybės epochos ir ankstyvųjų viduramžių bruožas. Karingos ir negausios barbarų gentys kartais gebėdavo nukariauti didžiulius plotus, jų kariaunos branduoliui ritantis sniego gniužulo principu ir pajungiant savo pradiniam galios impulsui nukariautų tautų žmones. Daugelis *didžiojo tautų kraustymosi* herojų, kadaise nukariavusių milžiniškas Eurazijos erdves, išnyko iš gyvuojančių tautų tarpo, palikę ateities istorikų ginčams ir dalyboms sunkiai išnarpliojamas palikimo mįsles. Kur šiandien hunai ir alanai, kur gotai ir vandalai? Nėra kam šiandien pratęsti jų pasakojimo. O štai madjarai – ven-

[47] Kiaupa, Zigmantas; Kiaupienė, Jūratė; Kuncevičius, Albinas. *Lietuvos istorija iki 1795 metų*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1998, p.29–33.

* Šis teiginys kelia ir pagrįstų abejonių. Žr.: Mickevičius, Arturas. *Normanai ir Baltai IX–XII a.* Vilnius: Versus aureus, 2004, p. 124.

[48] Ten pat, p. 30.

grai, buvę paskutinieji Rytų vėjų gaivalai, atjoję į Panonijos pievas, išliko. Kai kurios tautos (pavyzdžiui, bulgarai arba makedonai) paliko savo vardus kitakilmiams žmonėms, atsikrausčiusiems vėlesniais istoriniais laikais. Vienur tautos išnyko po užkariautojų padu, kitur užkariautojai, išplėtę savo viešpatijas plačiau nei turimi ištekliai leido, patys ištirpo senbuvių ir autochtonų jūroje.

Nors istorinės demografijos duomenys apie lietuvių ekspansiją į Rytus yra labai riboti, tačiau dauguma tyrinėtojų sutaria dėl LDK galios nešėjų – karingų kunigaikščių ir jų kariaunų išsibarstymo po plačias politiškai suirusios Kijevo Rusios žemes. Ne šio aprašymo uždavinys kartoti senai žinomus faktus ir didžiausios XV amžiaus pradžios Europos valstybės politinio gyvenimo epizodus. Mums svarbu stebėti, kaip kito lietuvių pasaulis, kaip klostėsi lietuvių erdvėlaikis ir kaip keitėsi jų ribų vaizduotė. Naujausioje lietuvių istoriografijoje rimtai prabilta apie lietuvių erdvę, labai stipriai pasistūmėta jos supratimo ir išryškinimo link[49], tačiau judraus, migruojančio, teritoriškai mažiau sąlygoto lietuvių istorinio horizonto specialiai niekas nebandė nubrėžti. Šis globalus dabarties žmogų jaudinantis žiūros aspektas lieka menkai išnaudotas.

Akivaizdu, kad istorijos aušroje, bent jau nuo XII amžiaus, Kryžiaus karuose dalis lietuvių arba jų giminaičių (jotvingiai ir kai kurios prūsiškos giminės) būdavo Lietuvos valdovų perkeliama į naujas prijungtas teritorijas Rytuose. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Traidenio vadovaujami lietuviai 1274–1276 metų kare nugalėjo Haličo-Volynės valdovus ir užvaldė plotus tarp Gardino, Slanimo ir Volkovysko, vėliau vadintus ir Juodąja Rusia, į kurią buvo perkelti nuo kryžiuočių ir lenkų bėgę prūsai, sūduviai (jotvingiai) ir skalviai. Apie kokius skaičius ir kokias minias čia galėjo eiti kalba, šaltiniai nieko nesako. Tai buvo bene vienintelė lietuvių gyvybinės erdvės permaina, kai traukiantis iš vakarinių žemių ir išnaudojant užkariautas rytų kaimynystės erdves buvo kolonizuojama tai, ko tikrąja Lietuva nei amžininkai, nei istorikai nevadintų. Tačiau tai laikytina tradicine, viduriniams amžiams būdinga vidine migracija, esmingai nepakeitusia erdvinės savivokos.

Tikėtina, kad rimti istoriniai-demografiniai tyrimai papildys mūsų mokslines žinias apie tas karingų amžių permainas ir lietuviškų giminių persikėlimą į Rytus. Reikia pripažinti, kad istorinės lietuvių demografijos ir mokslui prieinamos erdvės tyrimas nebuvo ir nėra dosnūs, o istorikai nesiveržia prie šių klausimų svarstybų stalo. Kone prieš pusamžį išplėtoti lietuvių socialinio geografo Kazio

---

49 Kiaupienė, Jūratė, Petrauskas, Rimvydas. *Lietuvos istorija*. T. 4: Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529. Vilnius: Baltos lankos, 2009, 551 p.

Pakšto tyrinėjimai ir aprašymai vis dar yra gana reti šios srities daigai[50]. Kita vertus, tai gali atspindėti padėtį, kad nuo K. Pakšto darbų publikavimo neatsirado nei naujų duomenų, nei naujų tyrimo įrankių, kurie būtų leidę senuosius ir visiems žinomus faktus paversti nauju pasakojimu.

Mokslininkas manė (remdamasis lenkų istoriku Henriku Lowmianskiu) istorijos priešeaušrio (1009–1260 m.) lietuviškoje erdvėje buvus gan menką gyventojų tankį, jų skaičius siekė mažų mažiausiai nuo 170 000 iki 270 000 gyventojų. Tai reiškė silpną jėgą, negalinčią sutrukdyti slavų veržimosi į anksčiau lietuvių gyventus plotus. Lietuvos valstybės vėlyvam susidarymui tai taip pat turėjo reikšmės. Retas žmonių tankis ir neapgyvendintos žemės salos ilgą laiką sudarė sąlygas lietuvių prieaugiui rasti vietos vidinės kolonizacijos sraute. Po Žalgirio mūšio 1410 m. ir plačiausios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ekspansijos, Kryžiaus karų prie Baltijos pabaigoje LDK gyveno 500 000 lietuvių (jie sudarė ketvirtadalį visų valstybės pavaldinių), o pamažu savotiška diaspora virstančioje Mažojoje Lietuvoje galėjo būti apie 90 000[51]. Tačiau vėliau mažėjančios valstybės rytiniuose plotuose kokių nors lietuviškų salų neliko ir negalėjo būti.

Yra įprastas aiškinimas, kaip lietuviai prijungė buvusias Kijevo Rusios erdves ir net didžiausio išsiplėtimo akimirką praplėtė jas iki Krymo pusiasalio ir Juodosios jūros pakrančių. Tame pasakojime nėra vietos kokiems nors masinės kolonizacijos siužetams, išskyrus kilmingųjų įsišaknijimo istorijas. Kai kurie lietuviško gaivalo persiritimai iš Kryžiuočių ordino pašonės vakarinėje besikuriančios valstybės dalyje į praplėstus lietuvių-slavų paribius Rytuose buvo lemti ne kokio nors įrodomo gyventojų pertekliaus, o paveikti išorinių aplinkybių: kryžiuočių ir kitų krikščionių spaudimas vertė išsigelbėjimo ieškoti ten, kur senosios Lietuvos valdovai galėjo saugiau įkurdinti savo pavaldinius. Priverstinio migravimo arba vidinės kolonizacijos faktai senojoje praeityje beveik nepaliko pėdsakų vėlesnėje istorinėje sąmonėje, o ir pirmieji istorikai nedaug tuo rūpinosi.

---

[50] Lietuvių gyvenama erdvė, gyventojų tankis ir skaičius K. Pakšto darbuose tapo bene svarbiausiu rūpesčiu. Dar daugiau, mokslininko tyrinėjimai buvo susiję su jo plėtojama modernios tautos diasporos vizija. Niekas Lietuvos istorijoje tiek nėra rašęs lietuvių kolonijų, emigracijos ir tautinės erdvės išsiplėtimo klausimais. K. Pakšto tyrinėjimų pragmatiškumas ir diasporinės lietuvių tautos vaizdiniai yra susilaukę daugiau jo intencijų nesupratimą platesniuose lietuvių visuomenės sluoksniuose demonstuojamos ironijos, negu solidžios analizės, kuri yra šioje srityje būtina.

[51] Pakštas, Kazys. Lietuvių tautos plotai ir gyventojai. In: *Lietuvių enciklopedija*, t. 15. Boston, 1968, p. 434.

Lietuvių istorinėje atmintyje senieji kunigaikščiai, vadai ir ištikimieji kariauninkai, kurie nuo XIII amžiaus vidurio dėl įvairių priežasčių – pakviesti vietinio rusų elito, pabėgę nuo Lietuvos vidaus rietenų ar egoistiniais užkariavimo tikslais – įsikūrė tolimose buvusios Kijevo Rusios kunigaikštystėse, gana greitai nustojo *savųjų* bruožų. Jie tapo stačiatikiais, o kartais net stačiatikių šventaisiais. Jie persiėmė vietine kultūra, demonstruodami pagarbą vietinių valdovų tradicijai. Stačiatikiškieji Lietuvos karaliaus Mindaugo epigonai, kaip juos pavadino istorikas Edvardas Gudavičius, atsirado veikiausiai dėl tos aplinkybės, kad užkariaujamoje rytų kaimynystėje Lietuva dar nepajėgė statyti pilių, aprūpinti jas ištekliais ir įgulomis. *Plėsdama savo valdžią į rusų žemes, ji rėmėsi pačių rusų struktūromis, prie kurių prisitaikydavo atėję lietuvių kunigaikščiai.*[52] Kitaip tariant, užkariautojai lietuviai turėjo pasidaryti vietiniais rusais, kad gelėtų įgyvendinti valdžią, remdamiesi nedideliais ištekliais. Pergalės kovos laukuose neretai reikalavo mažesnių jėgų negu ilgaamžio savos viešpatystės įtvirtinimo poreikiai.

Jau viduramžiais ankstyvosios Lietuvos valstybės ekspancija ir vidinės kunigaikščių rietenos lėmė du svarbiausius lietuvių plėtros artimojoje rytų kaimynystėje būdus. Vienas buvo susijęs su įvairiomis užkariavimo formomis, kurios buvo sėkmingos totorių-mongolų nualintose rusų kunigaikštystėse. Kitas – tai kai kurių didikų bėgimas į buvusių oponentų kraštus ir įsikūrimas juose. Geriausias pavyzdys buvo kunigaikščio Daumanto nuotykiai. Po karaliaus Mindaugo žūties Daumantas buvo priverstas bėgti nuo karaliaus sūnaus Vaišelgos keršto į Pskovą. Žinoma, bėgta buvo su palyda, kuri, anot Naugardo metraštininko, siekusi *300 lietuvių su žmonomis ir vaikais, ir kunigaikštis Sviatoslavas su pskoviškiais popais ir su pskoviečiais juos pakrikštyjo...*[53]

Pskove Daumanto karjera buvo iš tiesų labai sėkminga: kaip geras karo vadas ir įžvalgus politikas jis pskoviečių akyse įgijo gerą vardą, tikrą autoritetą ir net tapo stačiatikių šventuoju, kuris Rytų krikščionybės tradicijoje yra vadinamas šv. Timotiejumi. Ilgai ir sėkmingai viešpatavęs Daumantas (mirė 1299 m.) paliko sūnų Dovydą, kuris jau didžiajam kunigaikščiui Gediminui valdant tarnavo Lietuvai ir buvo Gardino seniūnas. Kur pasidėjo tų metraštininko minimų 300 lietuvių su vaikais ir žmonomis palikuonys, koks likimas ištiko juos, šaltiniai tyli. O lietuvių diasporos užuomazgų Rusijoje atmintis čia nepasiekia.

---

[52] Gudavičius, Edvardas. *Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1969 metų*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999, p. 66.

[53] LIŠ, t. 1, p. 36.

Šiandien naujausioje Lietuvos istoriografijoje stiprėja siekis atpažinti kai kuriuos lietuvių diasporos atsiradimo XIII a. bruožus. Literatūros istorikas Algimantas Bučys lietuvius, bėgusius nuo Lietuvos karaliaus Mindaugo persekiojimo, vadina pirmaisiais mūsų emigrantais:

Kada iš Tėvynės bėga elitas, rinktinė kariuomenės dalis ir kilmingos, privilegijuotos arba su valdovais susijusios giminės ir šeimos, labai svarbu nuolatos turėti galvoje du dalykus: intelektualinį aristokratiškos emigracijos lygį ir dvasinę emigrantų potenciją prigyti svetur.[54]

Čia svarbu pabrėžti ne tiek lietuvių kariaunų pabėgimo į rusų kunigaikštystes (Polocką, Pskovą, Didįjį Novgorodą), kiek autoriaus siekį tuos istorikams senai žinomus dalykus įpinti į lietuvių emigracijos laiko juostą. Tyrinėtojas su literatūrinės eseistikos polėkiu sudeda krūvon šimtmečių atskirtas emigracines patirtis, entuziastingai lygindamas įrodomas būsenas su neįrodomomis:

Atkreipkime dėmesį į puikų pirmosios lietuvių emigracijos pasirengimą tolimam žygiui. Tai anaiptol ne stichiškas, iki paskutinės akimirkos atidėliojamas bėgimas, kurio siaubus naujaisiais laikais įspūdingai aprašė Marius Katiliškis, pateikdamas savo prisiminimus apie masinį lietuvių pasitraukimą iš Lietuvos 1944–1945 metais artėjant „raudonąjam tvanui"(...) Kunigaikštis Daumantas su savo „70 draugų", matyt, puikiai pasiruošė galimai emigracijai iš anksto...[55]

Nors sunku pritarti *gerai pasiruoštos emigracijos* vaizdiniui, kurį sukuria autorius savo aprašomame siužete, tačiau pati galimybė XIII a. įvykiams suteikti lietuvių emigracijos pradžios reikšmes yra labai simptomiška. Dabarties iššūkiai provokuoja žinomų praeities faktų naują versiją kontekste.

Įprasta aiškinti, kad XIV amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės plėtra Rytuose nuolat rėmėsi ginklu ir meile. Vienos rusų valdos buvo paimtos po pergalingų mūšių prieš totorius-mongolus ir jų pajungtus rusų valdinius, o kitos – didiesiems Lietuvos kunigaikščiams ištekinant savo dukteris už vietinių valdovų ir taip juos pririšant prie Lietuvos. Abejais atvejais būdavo priimama stačiatikybė. Pagoniškos Lietuvos valdovai į šią tendenciją žiūrėjo kaip į įrankį, puikiai suvokdami alternatyvių politinių veiksmų nebuvimą.

---

54 Bučys, Algimantas. *Seniausioji lietuvių literatūra. Mindaugo epocha.* Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla, 2009, p. 271.

55 Ten pat.

Pagoniškosios Lietuvos akimis tai buvo toleruotinas ir labai efektyvus valstybės ekspancijos įtvirtinimo būdas, kuris priėmus katalikų tikėjimą tapo mažiau girtinas. Ilgą laiką religijai būnant svarbia tautinės identifikacijos priemone, o lietuviams vis labiau tapatinantis su katalikiškos tautos vaizdiniais, senųjų Lietuvos kariauninkų palikuonys Rytuose buvo beveik išstumti iš atminties.

Šiandieninėje lietuvių humanistikoje ir istorinės atminties horizontuose stačiatikiai lietuvių kunigaikščiai ir ištikimieji jų kariauninkai yra antraeiliai, tačiau tam tikrą simbolinį vaidmenį vaidinantys herojai. Nors pastaruoju metu pasirodė labai svarios publikacijos, rodančios dideles pastangas integruoti stačiatikišką lietuvių kultūros paveldą, tačiau XIII–XIV a. lietuvių siluetai buvusios Kijevo Rusios kunigaikštystėse nedaug priartėja prie dabartinių lietuvių (Algimanto Bučio darbus reikia laikyti kontraversiškai priimama išimtimi). Jie nesusisieja su lietuviškosios diasporos Rusijoje ribomis: prasilenkia laike, atsiskiria motyvuose. Jie yra senosios lietuvių galybės statulos, o dabartinės diasporos prigimtis plaukia ne iš Lietuvos pergalių, bet iš vėlesniais amžiais nutikusių pralaimėjimų, pažeminimų, skriaudų ir traumų. Lietuvių pasaulio istorinė erdvė Rytuose, slavų žemėse yra kupina labai skaudžių ir prieštaringų kontrastų, fatališkų vaizduotės perversmų iš tų laikų, kada modernybės išvakarėse Maskvos, vėliau Rusijos valstybė užkariavo ne tik Lietuvos rytines valdas, bet ir pajungė visą Lietuvą. Gediminaičių valdovų legendos pradėjo tarnauti rusų ekspansijos ideologiniam projektui, naujoms prievartinėms lietuvių atminties konstrukcijoms, intensyviai kurtoms XVIII a. pabaigos Jekaterinos II dvare.

3. Nuo Gedimino laiškų iki arijonų išvarymo

Lietuva per amžius buvo labai erdvus kraštas. Kaip ir kiekvienas viduriniųjų amžių politinis darinys LDK dažniausiai labai ekstensyviai grūmėsi dėl savo išlikimo, gyvybinės erdvės ir varžymosi su kaimynais galių. Kryžiaus karų fiziškai alinama šalis dėl savo laisvės paaukojo daugybę žmonių, o dėl priešiško krikščionių pasaulio nusiteikimo ir didelės izoliacijos turėjo labai ribotas galimybes keistis civilizacijos laimėjimais, vystyti gamybinius pajėgumus ir kelti materialinę gerovę bei kultūrą. Nepaisant užkariavimų, išplėtusių valstybės valdas, toliau vidinės kolonizacijos lietuviai nepajudėjo. Skirtingai nei vokiečiai, per Kryžiaus karus prie Baltijos kolonizavę prūsų, o kiek mažiau latvių ir estų žemes, lietuviai savo etninių erdvių nepraplėtė. Priešingai, lietuviai užkariautojai integravosi į

rusišką visuomenę, o vėliau, bėgant amžiams, slaviškas elementas stūmė lietuvius į Vakarus.

Į Europos politinį žemėlapį agresyviai įsiveržusiai Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei verkiant trūko žmonių, ypač tų, kurie, šiandienos kalba tariant, būtų papildę kvalifikuotą, nagingą, kūrybišką, raštingą miesto žmonių sluoksnį. Lietuva ilgus amžius buvo imigracijos šalis, gundžiusi savo neapgyvendintomis erdvėmis, laisvomis žemėmis ir tolerancija visokiems tikėjimams bei kultūroms. Tai esminis senosios lietuviškos tapatybės bruožas, kurio simboliniu dokumentu gali būti laikomi didžiojo kunigaikščio Gedimino laiškai Vakarų Europos valdovams. Juose į Lietuvą buvo kviečiami amatininkai, žadama tai, ką anais laikais reikėjo laikyti gundymu ir svetingumu.

Gedimino laiškai yra fundamentalus ir net simbolinis ankstyvosios Lietuvos valstybės dokumentų rinkinys, demonstruojantis unikalią Europos istorijoje situaciją, kai paskutiniųjų pagonių valdovas bandė atrasti sugyvenimo su kaimynais ir savos tautos stiprėjimo kelius. Štai 1323 m. pavasarį Saksonijos ir kitų kraštų dominikonų vienuolynus turėjo pasiekti tokio turinio didžiojo kunigaikščio laiškas:

...Mokytiems vyrams, pamaldiems pamokslininkų ordino magistrams, bet kurios srities vienuolynų vyresniesiems ir visiems broliams, o ypač Saksonijos magistrui ir jo žinioje esantiems vienuolynų vyresniesiems... Prašome, kad paskelbtumėte tai miestuose, vietovėse ir kaimuose... taip pat, jei [pas mus norėtų atvykti] kurie riteriai ir kariai, suteiksime jiems pajamų ir ūkiui žemės, kiek jos norės. Pirkliams, amatininkams, račiams, balistų dirbėjams, batsiuviams ir visokių rūšių mechanikams su žmonomis, vaikais ir gyvuliais leidžiame laisvai į mūsų žemę įeiti ir išeiti be jokio užmokesčio arba muito ir be jokių trukdymų...[56]

Ne tik Lietuva (ne tik Gedimino laikais) rūpinosi gyventojų perteklių išgyvenančiose vokiečių žemėse ieškoti imigrantų. Čekija, Vengrija, Lenkija XIII–XIV a. spartino savo ūkinę raidą, prisiviliodama pirklius ir amatininkus iš Vakarų. Nors istorikai mano iki Gedimino buvus pirklių ir amatininkų viliojimo Lietuvon veiksmų, tačiau mūsų dienas pasiekė tik Gedimino politikos liudijimai. Laiškuose Hanzos miestams didysis kunigaikštis dėstė savo ekonominės politikos vaizdinius, kvietė kalvius, račius, batsiuvius, kailiadirbius, malūnininkus, akmenskaldžius, auksakalius, karinės technikos meistrus ir net karius ir žem-

[56] LIŠ, t. 1, p. 32.

dirbius. Kuo gundė tuos galimus XIV a. imigrantus Lietuva? Gedimino laiškuose atvykstančių laukė laisva žemė, atleidimas nuo mokesčių ir vakariečiams suprantama Rygos teisė, be kurios nebuvo galima įsivaizduoti civilizuotų santykių tarp naujakurių ir kitų bendrai gyvenančiųjų.

Ankstyvosios imigracijos mastai ir kokie nors konkretūs skaičiai istorikams nėra žinomi, tačiau Lietuvos miestų istorija neįsivaizduojama be margaspalvės įvairiatautės miestiečių minios. Lietuvai apsikrikštijus ir įveikus krikščioniškojo pasaulio baimes ir izoliaciją, migraciniai procesai intensyvėjo., Nors ir vyko Lietuvos ekspansija, tačiau ji tuo pačiu metu formavosi kaip nuolatinės imigracijos šalis, kurios svarbiausiu bruožu buvo religinės ir etninės tolerancijos lygis, palikęs ryškius pėdsakus daugelio XIV–XV a. čia apsigyvenusių tautų istorinėse atmintyse. Kita vertus, religinės tolerancijos tradicija, ugdyta pagoniškam LDK elitui bandant sutaikyti Vakarų ir Rytų krikščionybės įtakas, laviruoti tarp tarptautinių ir vidinių kliūčių, ypatingai sutvirtėjo amžiumi vėlesnės reformacijos epochoje.

Ankstyvieji kviestinių imigrantų iš Vakarų Europos žingsniai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje krikščioniškoje didžiojo kunigaikščio Vytauto Lietuvoje dar didesniais mastais ir politiniais mostais buvo atsverti imigrantų tiek iš Rytų, tiek iš Vakarų. Anot istoriko Edvardo Gudavičiaus, *kraštutinė Lietuvos valstybės padėtis lotyniškosios Europos civilizacijoje ir jos kaimynystė su Juodosios jūros šiaurinio pakraščio tyrais lėmė tiurkų etnosų (iš rytų) ir žydų (iš vakarų) imigraciją. Tuo Lietuva priminė Vengriją, kurioje šie reiškiniai kiek anksčiau išsiplėtojo.*[57] XV a. pradžios Lietuva darėsi imperinio pobūdžio daugiataute ir daugiakalbe valstybe, kurios kultūrinis margumas buvo susijęs ne tik su užvaldytomis tautomis ir etninėmis-konfesinėmis grupėmis, bet ir su savanoriškai čia persikeliančiais žmonėmis.

Didžiausios rytietiškos LDK – etnokonfesinės grupės atstovai buvo totoriai, kuriuos Vytautas Didysis, pačių totorių kalba vadintas Vatadu, įkurdino Lietuvoje po pergalingų karų su Aukso Orda. Iš klajoklių kilę totoriai buvo geri ir drausmingi karo raiteliai, kuriuos vertino didysis kunigaikštis. Kaip pajungtose rusų žemėse lietuviai nesiekė pakeisti susiklosčiusių politinių tradicijų, taip ir parsivestų totorių, įkurdintų Podolėje, Kijevo, Minsko apylinkėse, taip pat etninėje Lietuvoje (tarp Nevėžio upės ir Naugarduko vietovių) atveju valdovo privilegijomis buvo apsaugota jų tapatybė ir tradicinė giminine sandara. Lietuvos totoriai, kuriems buvo lemta būti pilių ir kelių bei pasienių saugotojais, gyveno sėsliai, išsaugojo savo unikalią kultūrą iki pat dabartinių laikų. Gentinis elitas įgijo bajorų

[57] Gudavičius, Edvardas. *Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, p. 364.

statusą, o nekilminga žemdirbių totorių dauguma liko neįbaudžiavinta. Jie vertėsi amatais, prekyba, kol neimdavo dundėti karo būgnai. Totoriai ilgus amžius gyveno Lietuvoje pamažu integruodamiesi į vietos žmonių gyvenimą. Iki XVI a. pabaigos dauguma kilmingų totorių jau nebemokėjo jokių mokesčių. Juos, kaip ir kitus privilegijuoto bajorų luomo atstovus, saistė tik karinė prievolė.

Totorių tapatybė buvo palaikoma diasporoms lemtingos aplinkybės – islamo religijos, kurios išpažinimas jiems, kaip tiesioginiams didžiojo kunigaikščio valdiniams, buvo jiems garantuotas. Etnokonfesinis uždarumas ir garbinga karinė tarnyba Lietuvos valstybei leido totoriams gyventi oriai pakelta galva. Tai gali paaiškinti, kaip nedideli kaimai vietinių žmonių kaimynystėje gebėjo išlikti iki mūsų dienų. Lietuvos totoriai neretai vietinių žmonių buvo vadinami jų, totorių, kalbos žodžiu *lipka*, o jų bendruomenių skaičius iki pat XVI amžiaus pabaigos augo.

XIV amžiaus gale Vytautas Didysis parsivedė iš Krymo žygių kitą tiurkiškos kilmės giminę – karaimus. Jie įsikūrė Trakuose ir buvo pilių sargybiniais, net didžiojo kunigaikščio gvardijos nariais. Eiliniai karaimai vertėsi įvairias amatais (garsėjo verpimo ir audimo gebėjimais), aktyviai reiškėsi smulkioje prekyboje, buvo išradingi daržininkai. Kaip ir totoriai turėdami garantuotą laisvę išpažinti savo protėvių tikėjimą, karaimai tęsė Talmudo nepripažįstančią Judaizmo tradiciją, kurios dėka jie buvo vertinami kaip iš Vakarų atsikeliantys žydai, su kuriais taip pat buvo nemažai varžytasi. Negausios, bet per šimtmečius Lietuvoje išlikusios, etninės grupės trapumas yra dar viena užuomina į imigrantams patrauklų senosios Lietuvos gyvenimą, kuriame pakankamai jaukiai ir saugiai egzistavo didelė įvairovė.

XV a. išvakarėse kai kuriuose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestuose jau buvo matomas žydiškas pradas. Ankstyviausia žydų bendruomene Lietuvos valstybėje laikytina Brastos (Bresto) miestiečiai, kuriems 1388 m. Vytautas suteikė privilegiją. XVI a. pradžioje šios privilegijos principai buvo išplėsti visiems LDK žydams, tačiau Brastos bendruomenė ilgą laiką buvo visos žydiškosios Litos (taip žydai vadino Lietuvą, iš to ir *litvakai)* centru.

Didesne dalimi litvakų istorijos žingsniai sutapo su jų nuotykiais Vakarų Europos šalyse, kur jau šimtmečius buvo gyventa. Tų sutapimų esmė glūdėjo žydų kultivuojamoje veikloje, pirmiausia finansų sektoriaus patarnavimo arba ankstyvosios bankininkystės, dėl ko žydai buvo ir geistini svečiai, ir neretai – valdovų ir didikų skoloms pernelyg išaugus – vejami lauk iš šalies, kurioje šimtmečius gyventa. 1495 m. žydai buvo išvyti ir iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, siekiant atsikratyti skolų ir net pasisavinti nekilnojamąjį turtą. Po aštuonerių metų

valdovo valia jiems buvo leista sugrįžti ir net atgauti kai ką iš prarasto turto. Net ir skolininkų įsipareigojimus. Per tą laiką Lietuvos žydų bendruomenės buvo susikoncentravę Lenkijos Karalystės pasienio su LDK žemėse.

Tačiau Lietuva žydų bendruomenei tapo mylima *Lita*, o Vilnius įgijo net Šiaurės Jeruzalės simbolinę svarbą ne dėl bendraeuropietiškų litvakų istorijos bruožų. Lietuvos socialinis-politinis audinys leido įvairioms – etnokonfesinėms grupėms įgyti atskiras, tik juos liečiančias teises bei privilegijas. Žydai ilgainiui, net per vis labiau nerimstantį XVII šimtmetį išaugino kone *valstybės valstybėje* statusą, leidusį pavieniams diasporos nariams beveik neturėti reikalų nei su valstybės administracija, nei su kaimyniniais kaimais. Jie jautėsi palyginti saugūs, išlaikydami atskirumo ir litvakų tapatumo puoselėjimo bei išsaugojimo poreikius patenkinančius kaimyninius santykius su vietiniais žmonėmis ir valdžia. Iki XVI a. pradžios LDK jau buvo keliolika stiprių žydiškų bendruomenių, kurios buvo susitelkusios į savivaldžius *kahalus*, kurių teisės priminė Magdeburginių miestų padėtį. Miestų audinyje žydų *kahalai* turėjo atskirą jurisdikciją, o LDK teisė numatė jų religinį imunitetą, pavaldumą Lietuvos didžiajam kunigaikščiui, administracinę ir teisinę savivaldą, solidarų prievolių atlikimą, asmeninę žydų laisvę ir disponavimo turtu garantijas[58].

Žydų bendruomenės koncentravosi rytinėse LDK žemėse, o įsikūrę Merkinėje dar ilgai (bent iki XVI a. pabaigos) ekonominės konkurencijos motyvais nebuvo įsileisti į Vilnių, Kauną ir kitus svarbesnius etninės Lietuvos miestus. Lietuvos žydai priklausė europietiškos diasporos pakraščiui, bet buvo labai patraukli žydų pasaulio erdvė. Litvakų skaičius nuolat augo, o natūralus prieaugis buvo papildomas ir toliau iš Vakarų į Lietuvą atvykstančių gentainių. XVI a. pirmaisiais dešimtmečiais daug žydų į Lietuvą persikėlė iš Čekijos Karalystės. Tai rodė pozityvias tendencijas ir patogų gyvenimą lietuvių žemėse.

Turtingieji žydai neturtingoje Lietuvoje pirmiausiai ir buvo reikalingi dėl kapitalo. Jie buvo ta etnokonfesinė valstybės dalis, kuri galėjo skirtingai nuo krikščionių pelnytis iš palūkanų, gauti pajamas iš finansinių operacijų, kurios Lietuvai įsipinant į krikščioniškosios Europos prekinius-piniginius santykius darėsi vis labiau sudėtingos. Kaip ir kitose Europos valstybėse žydų finansininkų gebėjimai buvo itin vertinami ir reikalingi tvarkant valstybės iždo reikalus. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje tvarkant mokesčius, muitų surinkimą ir net visus valstybės finansus šios savybės taip pat buvo panaudotos. XVI a. pirmoje pusėje Abraomas Jezofavičius net tapo Lietuvos valstybės iždininku.

58 Gudavičius, Edvardas. *Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, p. 367.

Finansines žydų viršūnėles supo gausus amatininkų ir smulkiųjų prekybininkų sluoksnis, kuris konkuravo su vietiniais lietuviais, aktyviais vokiečiais ir net mažmeninės prekybos erdvėje nuo XVI a. pabaigos pasireiškusiais škotais. Nepaisant išvystytos ir autonominės žydų bendruomenės jausmų, socialiniai kontrastai bendruomenės viduje buvo dideli nuolat. Kaimynams lietuviams nuolat matant ar įsivaizduojant žydų palūkininkų turtus, negalėjo nebūti pastebimas ir didelės dalies žydų skurdas ir vargai, kuriuos neretai sustiprindavo didelis natūralus prieaugis. Nors žydų diasporos Lietuvoje statistika yra miglota, ją dar būtinai reikia tyrinėti, tačiau specialistai mato didelį žydų bendruomenės augimą nuo XV a. pradžios iki XVII a. vidurio katastrofos, arba tvano, kaip kazokų maištų, rusų ir švedų invaziją pavadino rašytojas Henrikas Senkewiczius. Štai žydų istorikai mano, kad XVI a. viduryje LDK gyveno apie 25 000 žydų, o po šimtmečio – gal šešis kartus daugiau – per 150 000[59]. Kita vertus, toks augimas gali būti netikslios statistikos vaisius. Štai K. Pakštas, remdamasis savo skaičiavimais ir lenkų istoriografija, nurodo kitus orientacinius skaičius ir mano 1572 m. LDK gyvenus apie 100 000 žydų[60]. Iki 1848 m., kada maištaujantys Ukrainos kazokai kartu su rusų kariuomene nusiaubė rytines Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemes ir išžudė tūkstančius žydų, Lietuva atrodė it tolerantiškas rojus, kuriame žydai ir kitos kilmės bendruomenės galėjo susikurti jaukius namus.

Jau buvo užsiminta apie vokiečių žemių persikėlėlius į Lietuvą. Nuo Gedimino laiškų ir Lietuvos krikšto praėjus ilgiems dešimtmečiams, Lietuvos miestuose, ypač Vilniuje ir Kaune, jų gyveno keli tūkstančiai, sudarydami labai svarbų, kvalifikuotą, raštingą, organizuotą miestiečių elito sluoksnį. Skirtingai nuo žydų, krikščionys vokiečiai negalėjo jausti – etnokonfesinio atskirumo net ir tada, kai reformacijos veikiami daugelis jų (bet ne visi) tapo liuteronais. XVII a. pradžioje, viena vertus, buvo vokiečių katalikų, kita vertus – nemažai vietinių lietuvių buvo liuteronai. Vokiečiai pamažu integravosi į Lietuvos visuomenę. Nuo Livonijos karo pabaigos į ją įsipynė ir vokiškos kilmės bajorijos gijos, palikusios iki dabar pavardžių ir genealoginės atminties atspaudus.

Lietuva buvo patrauklus, laisvas ir perspektyvus kraštas daugeliui Vakarų Europos tautų atstovams, kuriems savo šalyse būdavo ankšta. Be vokiečių, didesnėmis grupėmis rodėsi škotai – tikri ano meto Europos bastūnai. Nors daugelis jų buvo smulkūs prekeiviai, tačiau atskirais atvejais rodė rimtesnes ekonomines-

---

59 Plg. Ciegelman, Shmuel A.Arthur. *Jewish Autonomy in Poland and Lithuania until 1648 (5408)*. Jerusalem: Plates&Prints- Shlomo Nathan, 1997, p. 7–8;

60 Pakštas, K. *Lietuvos valstybės plotai ir sienos*, p. 457.

kultūrinės kolonizacijos pastangas. Jonušo Radvilos laikų (XVII a. vidurys) vienas labiausiai klestinčių šalies miestų Kėdainiai buvo valdomas škotų pirklių. Tyrinėtojai aptinka prekiautojus ir pavienius škotų amatininkus įvairiose Lietuvos vietose. Religinės tolerancijos apogėjuje XVI a. antroje pusėje–XVII a. pradžioje Lietuva tapo radikaliausių reformacijos srovių šiltnamiu. Kunigaikščių Radvilų globoje klestėjo tikras antitrinitorių (arijonų) internacionalas. Net pabiras olandų grupes į LDK atsikraustyti vertė ne tik verslas, prekyba ir irigacinės sistemos, kurios buvo reikalingos javų srautams iš Abiejų Tautų Respublikos per Vyslą, Nemuną ir Dauguvą nukreipti į Vakarų Europą. Kalvinui ir Erazmui Roterdamiečiui nebeįtinkantys reformacijos radikalai rado prieglaudą Lietuvos žemėse, kurios tuo metu darėsi tikru išsilavinusios Europos šviesuliu.

Lietuvos galybės apogėjuje dėl dinastinių ryšių su Italija daugėjo ir šios šalies žmonių. Anot maištingų reformatorių istorijos tyrinėtojos Dainoros Pociūtės, XVI a. pirmojoje pusėje Vilniuje italų atsirado ypač daug. Tuo metu jie sudarė didžiausią visų Lietuvos imigrantų dalį. Nuo karalienės Bonos Sforcos dvaro iki LDK didikų Pacų šeimyninės aplinkos – visur matome italus, diktuojančius aprangos ir virtuvės madas, užsiimančius mokslais, menais ir amatais. Jie buvo karališkojo dvaro dvariškiai, bažnytinės hierarchijos atstovai, diplomatai, amatininkai, gydytojai, menininkai[61]. Italų kolonija nebuvo labai gausi, tačiau jos pėdsakai vingiuoja per amžių kalvas neišnykdami iki modernių laikų priešaušrio.

Lietuva darėsi patraukliu kraštu armėnams. Šios Kaukazo tautos likimas buvo labai prieštaringas ir dramatiškas. Būdami judrūs prekybininkai, gerai išmanę tranzito tarp Rytų šalių ir Vakarų Europos ypatumus, armėnai koncentravosi Rytinėse LDK žemėse, bet būta jų ir Vilniuje. Istorinėje Lietuvos sostinėje dėl įvairių priežasčių, o ypač dėl Otomanų imperijos ekspansijos daugėjo vengrų, kurių atėjimą ir reikšmę simbolizavo Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Stepono Batoro išrinkimas bei trumpas ir šlovingas viešpatavimas. Vengrus Lietuvoje šiandien primena ir iš anos epochos ataidintis Kasparo Bekešo – garsaus karvedžio, nenuoramos avantiūristo ir kūrybiško laisvamanio vardas, kuriuo vadinasi įspūdinga Vilniaus kalva, kadaise tapusi jo paskutinio poilsio vieta.

Slaviškos kilmės Lietuvos bendruomenės pirmiausiai yra sietinos su LDK išsiplėtimu, rusų žemių užkariavimais ir panašiais dalykais. Tačiau neužmirština visiškai kitokia kai kurių rusų diasporos dalių istorija. Pirmiausia, Lietuvos sentikiai rusai. Jie pasirodė vėlesniais laikais, XVII a. pačioje pabaigoje, bėgdami

[61] Pociūtė, Dainora. *Maištininkų katedros. Ankstyvoji reformacija ir lietuvių-italų evangelikų ryšiai.* Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 115.

nuo rusiškos despotijos persekiojimo. Nors rusai Lietuvoje dažniausiai siejami su Maskvos galių išsiplėtimu link Baltijos, užkariavimais ir lietuvių tautos nuopuoliu, tačiau pirmųjų sentikių atsikraustymas vis dar simbolizavo Lietuvos, kaip laisvų ir tolerantiškų žmonių šalies, pavidalą.

Radikaliesiems reformatams, prie kurių pirmiausiai istorikai priskiria arijonus, likimas lėmė ne tik fundamentalių teologinių ginčų dalyvių ir eretikų laužų aukų vaidmenis, bet taip pat lietuvių pasaulio ribų praplėtimo arba tikėjimo emigrantų misiją. Lietuvoje nuo XVI a. vidurio po bendru arijonų vardu spietėsi bent kelių religinių krypčių atstovai nuo šv. Trejybės dogmą neigusių antitrinitorių iki vaikų krikšto nepripažįstančių – anabatistų. Lietuvos broliais vadinamas radikalių reformatų judėjimas didžiausią atramą rasdavo didikų Jono Kiškos ir Radvilų šeimos dvaruose bei miestuose. Arijonų sinodai iki 1617 m. vyko Loske, Breste, Naugarduke, o dabartinės Lietuvos teritorijoje jų bendruomenės centras buvo Kėdainiai, kur bendruomeninio veikimo pėdsakai buvo aptinkami dar ir antrame trečiame dešimtmečiais[62]. Apskritai arionizmas Lietuvoje per pusamžį aktyvaus plėtojimosi vienijo įvairios socialinės kilmės asmenis, tačiau artėdamas saulėlydžio link jis pamažu virto *išsilavinusių, plačios religinės tolerancijos siekiančių ir ja savo veikloje besiremiančių asmenybių tikėjimu.*[63] Štai tokiems žmonėms Lietuvoje ėmė darytis pavojinga gyventi.

Net prasidėjus arijonų persekiojimui ir XVII a. vidurio politinės-ekonominės katastrofos akivaizdoje pamažu keičiantis žydų padėčiai, Lietuva vis dar galėjo tapti nauja tėvyne nuo rusų despotijos ir religinių persekiojimų bėgantiems kaimynams. Lietuva priėmė pabėgėlius iš Rusijos, ir tapo naujų galimybių šalimi, kurią pagarbiai mini sentikių istorijos. Tyrinėtojai taip pat mato žemdirbių luomo atstovų atsikraustymo į Lietuvą požymius XVII–XVIII a. sandūroje. Maro retinamoje Europoje pavaldinių ir mokesčių mokėtojų skaičius buvo suprantamas kaip valstybės galios faktorius. Lietuvos valdovai ir diduomenė nebuvo nusisukusi nuo šios tikrovės iššūkių ir turėjo konkuruoti su visais aplinkui, kuriems rūpėjo, kad neištuštėtų kaimai, būtų kam arti žemę ir nuimti derlių. Tad pastebėtina, jog Maskvai spaudžiant iš rytų, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijai traukiantis, o centrinę šalies dalį retinant maro epidemijoms, nemažai slaviškai kalbančių žmonių persislinko labiau į Vakarus. Kita vertus, šios ten-

---

62 Lukšaitė, Ingė. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI amžiaus trečias dešimtmetis–XVII amžiaus pirmas dešimtmetis.* Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 473, 479.

63 Ten pat, p. 481.

dencijos negali būti interpretuotos kitaip, kaip vidine migracija, nepaisant tos pasekmės, kad lietuvių etnolingvistinės ribos rytuose susiaurėjo.

Pilietine prasme – nors ir pažeminta lietuvių politinė tauta tęsė savo istoriją. Gebėjimas integruoti politinį sluoksnį, vienyti daugiakultūrę, įvairiakalbę, skirtingai Dievą meldžiančią ir išpažįstančią žmonių bendruomenę dar nebuvo išnykęs. Lietuviai, kaip politinė tauta ir valstybė, vis dar buvo civilizacijos subjektas, pasižymėjęs tokiais sudėtingumo kazusais ir tapatybės mįslėmis, kad dar ir šiandien sunkiai pasiduoda supratimui. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tapatumas (istorikas E. Gudavičius vadina tai civilizacine monada) rodė ryškų gebėjimo integruoti įvairovę (etninę, religinę, socialinę), nesunaikinant mažumų savitumo. Europos civilizacijos istorijoje po barbarybės eros išryškėjo tie bruožai, nuo kurių priklausė tautų pajėgumai, kūrybiškumas ir veržlumas. Gebėjimas derinti laisvę, atskirų kolektyvinių individualybių saugumą su bendrais valstybės-tautos interesais yra neabejotinai priskirtini prie teigiamų savybių, kurias iš šiandien prisimins Šiaurės Italijos, Pietų Vokietijos ar Jungtinės Karalystės žmonės.

Kita vertus, buvo ir tokios Europos istorijos atkarpos, kai galia ir lemtingi sprendimai priklausė absoliutinėms monarchijoms. Liberalieji, respublikoniški, tolerancijos ir įvairovės derinimo vertybiniai principai pralaimėjo nuogai karinei jėgai. Tai buvo senosios lietuvių tautos alfa ir omega, rojus ir prapultis, XVIII a. pabaigoje atvedęs (kartu su kitokiomis priežastimis) į politinę mirtį. Kaip Lietuva, kaip ir visa Abiejų Tautų Respublika, laisvės neaukojo vardan koncentruotos absoliutinės monarchijos galios, taip ir tautinių mažumų bendruomenės nebuvo it despotiškoje audringai besiplečiančioje Rusijoje prievarta asimiliuojamos. Tačiau šie civilizaciniai lietuvių pajėgumai buvo sunaikinti kitokio pasaulio ir kitokių kaimynų. Iki Lietuvos valstybės galutinės žūties XVIII a. pabaigoje didžiojo kunigaikščio Gedimino laiškai ir Lietuvos valdovų pažadai buvo svarbus senosios, tradicinės ir gražiosios lietuvybės bruožas.

4. Tolerancijos pabaiga, arijonų išvarymas ir emigracijos iš Lietuvos žingsniai

XVII a. vidurio katastrofa labai pakeitė Lietuvos padėtį ir anuometinių lietuvių savijautas. Baigėsi klestėjimo ir religinės tolerancijos laikai, o šalis – imigrantams patraukli laisvės erdvė – pamažu ėmė virsti nužeminta, įtaria, ksenofobiška, savimi ir kitais vis mažiau pasitikinčia, atrodo, tik ir gyvenančia neišvengiamo kracho laukimu. Grėsmingai auganti kaimynų galia, pradžioje pademonstruota švedų, bet

vis daugiau rodoma rusų ir prūsų gerai muštruotų kariuomenių, keitė politinio Lietuvos elito nuostatas, o kai kuriems sluoksniams (arijonams ir žydams) ėmė rodyti tokius nepalankumo ženklus, kad jiems neliko nieko kito, kaip ieškoti vietos, kur tilptų padoraus gyvenimo ir jų suprantamos Dievo karalystės ribos.

XVII amžiaus Europa gyveno didelių permainų metą. Kruvini Trisdešimtmečio karo skersvėjai dėl galios ir tikėjimo žodžio vertė aukoti ištisas bendruomenes. Religinių karų ir aktyvaus ankstyvojo kapitalizmo paveikti europiečiai peržengė kontinento ribas, į chaotišką pasaulio srautą išmetant užkariautuosius ir pabėgėlius. Dėl kruvinų konfliktų ir ūkio raidos ypatumų vieniems nebeužteko galios ir turto, kitiems – tiesiog laisvos vietos po saule, kad galėtų Dievui melstis savo kalba ir maitinti savo šeimas. Kolonizavimo banga kilo kartu su olandų, ispanų, portugalų, britų laivų burėmis. Lietuva čia nebuvo išimtis, nors jūrine valstybe niekad netapo, likimas šimtmečiais anksčiau buvo nulėmęs žemyninės didvalstybės prigimtį. Tačiau XVII amžius ir šią šalį padarė migrantų erdve, vieniems vis dar randant prieglobstį, o kitiems jau prarandant savo namus ir teises.

Istorijos lūžio momentas simbolizuoja ir pirmuosius tos lietuvių emigrantų bangos žingsnius link diasporos *Naujajame pasaulyje*, kurie iki šiandien gali būti atsekami jau nebe mitologijos, bet daugiau ar mažiau istorijos mokslo priemonėmis. Kita vertus, anų laikų ženklai ir pėdsakai, kurie gundo disciplinuotą istorijos mokslo žvilgsnį, yra nedaug tyrinėti, o išnyrantys į atminties paviršių labiau simboliniais pavidalais.

Lietuvių istorinį likimą apibendrintai charakterizavusio ir pirmąsias lietuviškai parašytas istorijas savo tautai palikusio Simono Daukanto žodžiais,

> *...ne vieni tokie žemės, oro ar jūrų ermyderiai blaškė ir naikino svietą šiame pasaulyje, bet dar lygia dalia novijo nuomonių ermyderiai apie tikybą ir ūkės rėdą, nesgi vieni vienaip norėjo Dievą garbinti, kiti kitaip; taip pat pagal žmogaus būdą visi žmonės liuosais turėjo gyventi, vienok didžturčiai visados neturtinguosius engė; todėl, norėdami viens kitam jau savo tikėjimą atmesti, jau liuosybę išplėšti, tankiai tankesniai liejo kraują latakais su tokiu įnirtimu, jog nuveiktieji palikini savo turtingus namus, vaisingus kraštus ir didelius lobius išsidangino jau į versmes ir balas, jau į tyrus dėl to vien, idant tenai galėtų kaip tinkami Dievą garbinti ir liuosais gyventi. Kožnas, kursai raštą skaito, aiškiai žino, jog tokių ūkės ermyderių, tarp svieto buvusių nuo amžių, pilni raštai yra prirašyti.*[64]

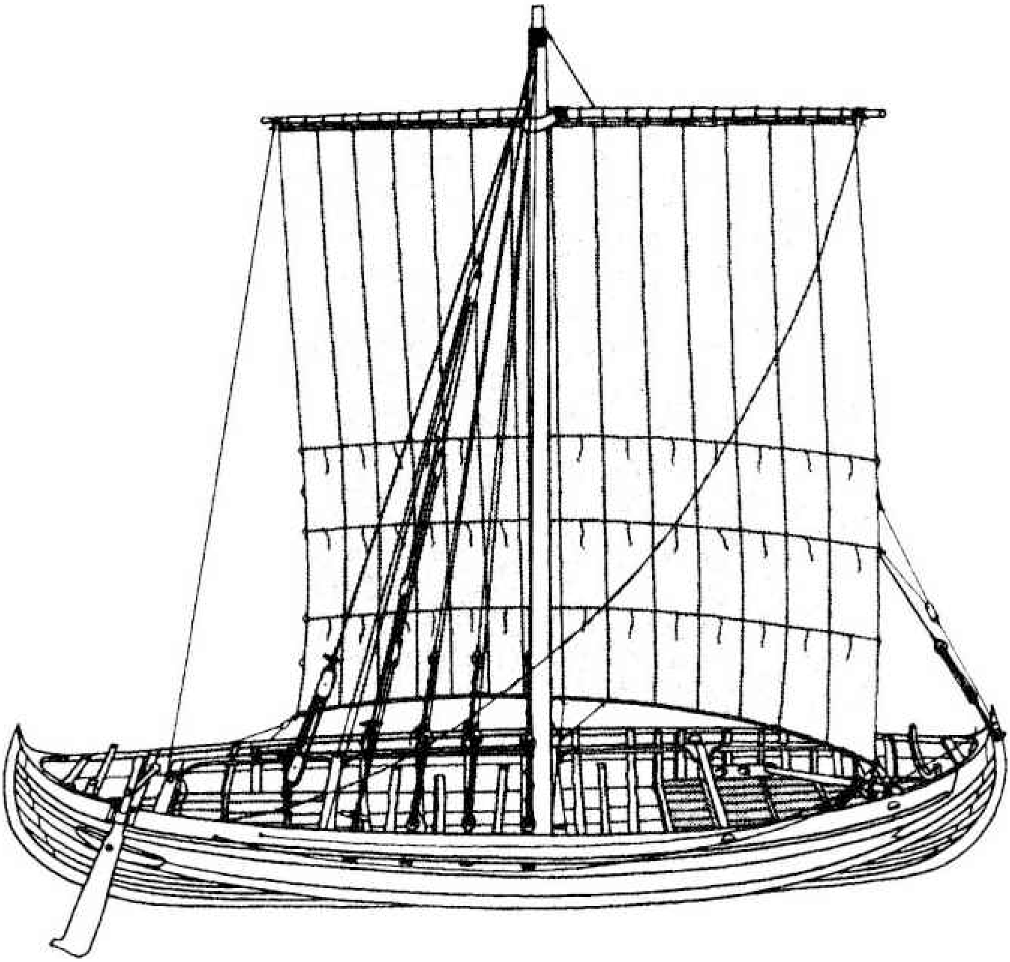
[64] Daukantas, Simonas. Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių. *Raštai*. Vilnius: Vaga, 1976, t. 1, p. 407.

Europietiškas senųjų lietuvių likimas XIX a. pirmojoje pusėje rašiusiam istorikui rodė juos, kaip ir daugelį Vakarų Europoje, atidavus daugelį savo tautos atstovų emigracijos srautams. Tai buvo savotiška tapatybės stigma, kuri diasporinę formą įgyjančiai tautai turėjo tapti labai svarbia kolektyvinės atminties dalimi. Jo kuriamas tautos naratyvas pagrįstas ankstyvosiomis lietuvių kilties ir klajonių versijomis, jis svarsto, sekdamas Albertu Vijūku-Kojalavičiumi ir daugiatomės prūsų istorijos autoriumi Voigtu, gotiškąsias, heruliškąsias ir itališkąsias genealogines legendas ir pratęsia jų pasakojimą, įpindamas XVII a. emigracijos motyvą į savo istoriją. Taip atsirado pasakojimo fragmentas, kuris yra kartojamas daugelio lietuvių diasporos istorikų ir švietėjų:

Toje pačioj gadynėje ta dar minavotina notis nutiko Lietuvos tautoje, jog ***daugybė lietuviško svieto*** (išskirta mano – E. A.) *išsidangino į Ameriką, nesgi viršiau minavojau, jog didžturčiai Lietuvoj svietą vergė, kursai, vengdamas nuo tos vergybos, [s]muko į Kuršą, kuriame kunigaikščiai didžiai išmintingai rėdės ir savo valsčiuose žmonių nei baudžiavomis, nei didžiomis donimis nesunkino; nuo to radosis tenai didžiai daugybei svieto, kunigaikštis Jokūbas nupirko salą, Tobagu vadinamą, nuo ispanų karaliaus ir tenai išleido atėjūnus naujokynui įkurti ir tuo pačiu prekybą praplatinti, kurį naujokyną paskui anglai išgriovė, o likusį svietą išvedė į Naujorką; ir taip jau lietuvių giminės yra jau ir Amerikos svieto.*[65]

S. Daukanto lietuviai jau nebėra tie judrūs, aktyvūs, agresyvūs politikos ir karo vyrai, kokius matome XVII a. vidurio istoriniuose pasakojimuose, bet dar nėra ir prikaustyti prie savo žemės sklypelių ir žagrės rankenos varguoliai. Kuršo kunigaikščio Jokūbo, kurį daugelis laikė ypatingai gabiu politiku ir didelių horizontų žmogumi, veiksmus istorikas vadina tinkamais, o lietuvių kelią nuo gimtojo krašto bėdų per Kuršą, Tobago salą Karibuose iki Niujorko jis tikrai nevaizduoja panašiu į Golgotą. Diasporos užuomazgos jo pasakojime daugiau siejamos ne su tragiška lemtimi, o su pozityviu ūkio išsiplėtimo, ekonominio intereso ir laisvės troškuliu. Istorikas rašo kaip tipingas, apsiskaitęs globalių jūrinių kolonijinių imperijų epochos žmogus, atpažįstantis savo tautos istorinio kelio gijas margaspalviame pasaulio žemėlapyje. Lietuvių diasporos šaknies nuvalymas nuo užmaršumo rodė S. Daukantą supratus jog tautos diasporiškumas, jos gyvosios erdvės išsiplėtimas į naujus pasaulius daro lietu-

[65] Daukantas, Simonas. Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių. *Raštai*. Vilnius: Vaga, 1976, t. 1, p. 644.



Vikingų laivo rekonstrukcija. Tokiais laivais plaukiojo ir kuršiai

vius tiesiog tokia pačia tauta kaip ir kiti europiečiai – vieni buvo labiau likimo pamaloninti, kiti – bent jau nelaimių ir bėdų dėka išvaryti į savąjį egzodą, tačiau galiausiai supanašėję savo diasporų pasauliuose.

Kuo paremtas S. Daukanto minėtas epizodas? Kaip į lietuvių pasaulio žemėlapį įtvirtinamas Kuršas? Ką reiškia egzotiški, ir Karibų jūros piratų istorijose dažnai minimi pavadinimai? Į šiaurę nuo Žemaitijos išsidriekusi Kuršo kunigaikštystė, skirtingai nuo Rytų Prūsijos, netapo Mažąja Lietuva arba tokia čia pat už Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ribų esanti diasporos (jei apskritai šis žodis čia tinkamas) dalis. Istorikų darbai rodo, kad Kuršas XVII a. viduryje buvo gan unikali vieta žemėlapyje, dėl kurio varžėsi Abiejų Tautų Respublikos, Švedijos, Prūsijos ir Rusijos valdovai. Kunigaikščiui Jokūbui valdant ir Lietuvą užtvindžius priešų kariuomenėms, Kuršas gudrios kunigaikščio Jokūbo diplomatijos dėka įgijo neutralitetą kariaujančių šalių atžvilgiu, nors formaliai buvo Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio lėnu[66]. Protestantiška ir radikaliems reformatams palanki valdžia, karo ir prekių tranzito sąlygos bei ypatingai vizionieriška Kuršo kolonijų politika, sudariusi sąlygas pastatyti didelį laivyną, sugundė daugelį lietuvių pabėgėlių, religinių disidentų, prekybininkų, nuotykių ieškotojų ir avantiūristų. Ankstyvojoje lietuvių emigracijos istorijoje Kuršas, be Prūsijos ir, žinoma, Olandijos, buvo labai svarbus išeivystės į užjūrio pasaulį metu. Kita vertus, Kuršo kolonijų likimas ir lietuvių kolonistų istorijos vis dar laukia rimtesnio tyrinėtojų dėmesio.

Tobago salos istorija menkai prisideda prie išaiškinimo. Mažųjų Antilų salynui priklausanti 295 kvadratinių kilometrų vulkaninės kilmės sala (30 mylių į šiaurės rytus nuo Trinidado), kuri kartu su salynu sudarė britų koloniją, buvo vienas pirmųjų Kolumbo atradimų Vakarų Indijoje. Tam tikra prasme ji įsitvirtino europiečių simbolinėje geografijoje kaip *naujojo pasaulio* pradžios kelio ženklas. Kolumbo karavelės 1498 metais pasiekė salos pakrantę. Ji buvo pavadinta *Assumption*. 1632–1662 m. joje viešpatavo olandai. Jų laivai buvo daugelio lietuvių emigrantų kelionių priemonės. Latvių istorijoje Kuršo kolonijinės kunigaikštystės utopija yra palikusi ryškius pėdsakus. Enciklopedinėmis žiniomis laikytini faktai, kad Jokūbas įsigijo Tobago salą 1640 m., po kelių dešimtmečių čia gyveno 25 000 gyventojai, iš kurių 13 000 buvo vergai. 1658 m. apie 4 500 salos gyventojų buvo latviai, 7 000 priklausė *kitų žmonių* kategorijai, tarp jų ir lietuviai. S. Dau-

[66] Plateris, Aleksandras. *Teisiniai Livonijos ir Kuršo santykiai su Lietuva XVI–XVIII amžiais*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1938, p. 140–141.

kanto pasakojime jie virto *daugybe lietuviško svieto*, o XX a. lietuvių diasporos istorikams liko tik liūdnokai svarstyti:

> *...koks likimas juos ištiko? Niekas tikrai nežino. Aišku tik viena: jie senai jau išmirė, jų palikuonys ištautėjo, ir kur ilsisi pirmųjų išeivių kaulai dabar jau nesužinosime. Juos uždengė tolimos praeities dulkės, ir mūsų istorijai jie yra dingę.*[67]

Tobago salos priklausomybė ėjo iš rankų į rankas, o nuo XVII a. pabaigos iki 1814 m. Tobago valdė prancūzai. Taigi nuo Kolumbo iki Danielio Defo herojaus Robinzono Kruzo visi garsino Tobago vardą. Jos vardas buvo lyg naujojo pasaulio simbolis. Štai kodėl siekis šiose istorijose priminti ten buvus *daugybei lietuviško svieto* rodėsi itin svarbus istorikui ir Atgimimo šaukliui Simonui Daukantui.

Deja, nors šiandienėje istoriografijoje yra suvokiama, kad anuomet *naujajame pasaulyje* daugėjo lietuvių emigrantų – nuotykių ieškotojų, bastūnų, amatininkų, ūkininkų ir religinių disidentų, tačiau kruopščių tyrimų Olandijos, Prūsijos, Anglijos ir Amerikos archyvuose niekas neatliko. Tad S. Daukanto akyse iškilęs vaizdinys apie *daugybę lietuvių svieto* nėra patikrintas, įrodytas, metodiškai ištirtas ir aprašytas. Jis lieka lyg kuoliukas, įkaltas besiplečiančio lietuvių diasporos pasaulio žemėlapyje, labiau simbolinis, fiktyvus, bet ir ne bereikšmis.

Tačiau vėlesnėje istoriografijoje ne Kuršo–Tobago maršruto keleiviams buvo lemta tapti pirmosios lietuvių emigracijos bangos reprezentantais, jie nepaliko nė vienos istorinei atminčiai reikalingos pavardės ar vardo, kuriuo neabejotų kritiškas mokslas. Šiandien tuos pirmųjų emigrantų laikus lietuvių istorikai dažniausiai prisimena minėdami Aleksandrą Karolį Kuršių, kurio pavardė originaliuose šaltiniuose (Niujorko archyvuose ir Olandų West Indijos kompanijos korespondencijoje) rašoma *Kuršius* arba *Kursius*. Šiandienėje Wall Street kabo memorialinė lenta, primenanti pirmosios lotyniškosios mokyklos Amerikoje (kuri laikytina Niujorko universiteto pradžia) vietą ir jos kūrėją lietuvį Kuršių (Kursių). Šiuolaikinio mokslo istoriko Ramūno Kondroto žodžiais, pirmasis žinomas Amerikos lietuvis buvo kilmingas mokslininkas, turėjęs medicinos, teisės ir teologijos daktaro laipsnius. 1659 metais jis tampa pirmuoju *latin school* rektoriumi[68].

---

[67] Michelsonas, Stasius. *Lietuvių išeivija Amerikoje*, p. 8.

[68] Kondrotas, Ramūnas. Lietuviai Amerikoje – pirmoji emigracijos banga. In *Pirmieji lietuviai Teksase – The First Lithuanians in Texas*. Klaipėda: S. Jokūžio leidykla, 2009, p. 6.



Aleksandras Karolis Kuršius

DISPUTATIO MEDICA
INAUGURALIS,
DE
Calculo Renum ac Veſicæ.
QUAM,
Supremi Numinis Ductu
Ex auctoritate Magnifici D. Rectoris,
D. ABRAHAMI HEIDANI, S.S. Theol. Doct.
ejuſdémque Facultatis Profeſſ. primarii, ac
Paſtoris Eccl. Lugd. digniſſimi,
NEC NON,
Ampliſſimi Senatus Academici Conſenſu, ac Inclytæ Facultatis MEDICÆ *Decreto,*
Pro Gradû Doct[illegible]atus, in re MEDICA
conſequendo,
Publico examini ſubjicit
ALEX. CAROLUS CURTIUS, D.
Ad diem 15 Iulii, loco horiſque ſolitis.

LUGDUNI BATAVORUM,
Apud Viduam & Hæredes JOHANNIS ELSEVIRII,
Academ. Typograph.
CIↃ IↃC LXII.

Alex(ander) Carolus Curtius, D(r).

Įvedamoji
Medicinos Disertacija
apie
Inkstų ir Pūslės Akmenį,
medicinos daktaro laipsniui
įsigyti
spausdinta Leidene
1662 m.

ČIKAGA, 1967 M.

Olandų kolonijinėje korespondencijoje išliko fragmentai, kurie iliustruoja mūsų mokslo klajūno istoriją. 1659 m. balandžio 25 d. olandų Vakarų Indijos kompanijos vadovai rašė Naujojo Amsterdamo gubernatoriui:

Kiek vargo turėjome surasti lotyniškai mokyklai vedėją, parodo tas faktas, kad dabar atvyksta Aleksandras Karolis Cursius, seniau profesoriavęs Lietuvoje, mūsų pasamdytas su metine 500 florinų alga, įskaitant maistpinigius; mes taipgi dovanojame jam 100 florinų prekėmis, kurias jis gaus ten atvykęs.[69]

Mūsų herojus išlipo Naujojo Amsterdamo uoste birželio pabaigoje, o jau liepos 4 dieną turėjo sutikti pirmuosius kelis mokinius. Jį atlydėjo kolonijos šeimininkų pažadas, kad jam įkurtuvėms bus duotas

sodui arba daržui patogus žemės sklypas, kad jam leistina teikti privačias pamokas, kiek tai galima nepakenkiant pareigoms, kurioms jis buvo pasamdytas... Kolonija buvo patenkinta naujuoju mokyklos vedėju, nors mokiniai kaip ir visur kitur mėgo labiau peštis, negu klausyti liberalaus mokytojo.[70]

Diasporos atminčiai faktas (kad ir atskiras, vienetinis) jos atstovus buvus tarp *pirmųjų* – pradininkų, steigėjų, pionierių, kolonistų – imigracijos šalies žmonių yra neabejotinai lemtingas, tapatybės pamatus klojantis dalykas. Ne tik puritonai anglai, hugenotai prancūzai, olandai, vokiečiai turi sukūrę savas Amerikos atsiradimo istorijas, bet ir švedai, norvegai, suomiai, lenkai, čekai ir net kroatai. Tos istorijos beveik visada prasideda XVII a. viduryje ir turi lemtingus vaidmenis dabartinės Amerikos gerovės ir galybės ištakose.

A. K. Kuršius simbolizuoja ir kitą XVII a. vidurio lietuvių migravimo, laisvės, judrumo reiškinį. Keletą metų Olandijoje gyvenęs, studijavęs, pagarbą savo protu ir kilnumu užsitarnavęs lietuvis veikia Naujajame Amsterdame, po to vėl grįžta į Olandiją. Dar po kelių metų jo vardas aptinkamas Radvilų Biržuose, kur jis, globojamas kunigaikščių, tęsia savo švietėjišką misiją – mokytojauja tenykštėje mokykloje. Religinių karų, Europos sumaišties ir egzodo amžiuje tikėjimo bendruomenės ir pavieniai asmenys buvo blaškomos pirmyn ir atgal. A. K. Kuršius, žinoma, nebuvo vienišas lietuvis *naujajame pasaulyje*. Tuose pačiuose Niujorko archyvuose aptinkami laiškai. Viename iš jų olandų gubernatorius Stuyvesant'as

[69] Eidintas, Alfonsas. *Lietuvių kolumbai*, p. 11.

[70] Ten pat, p. 11.

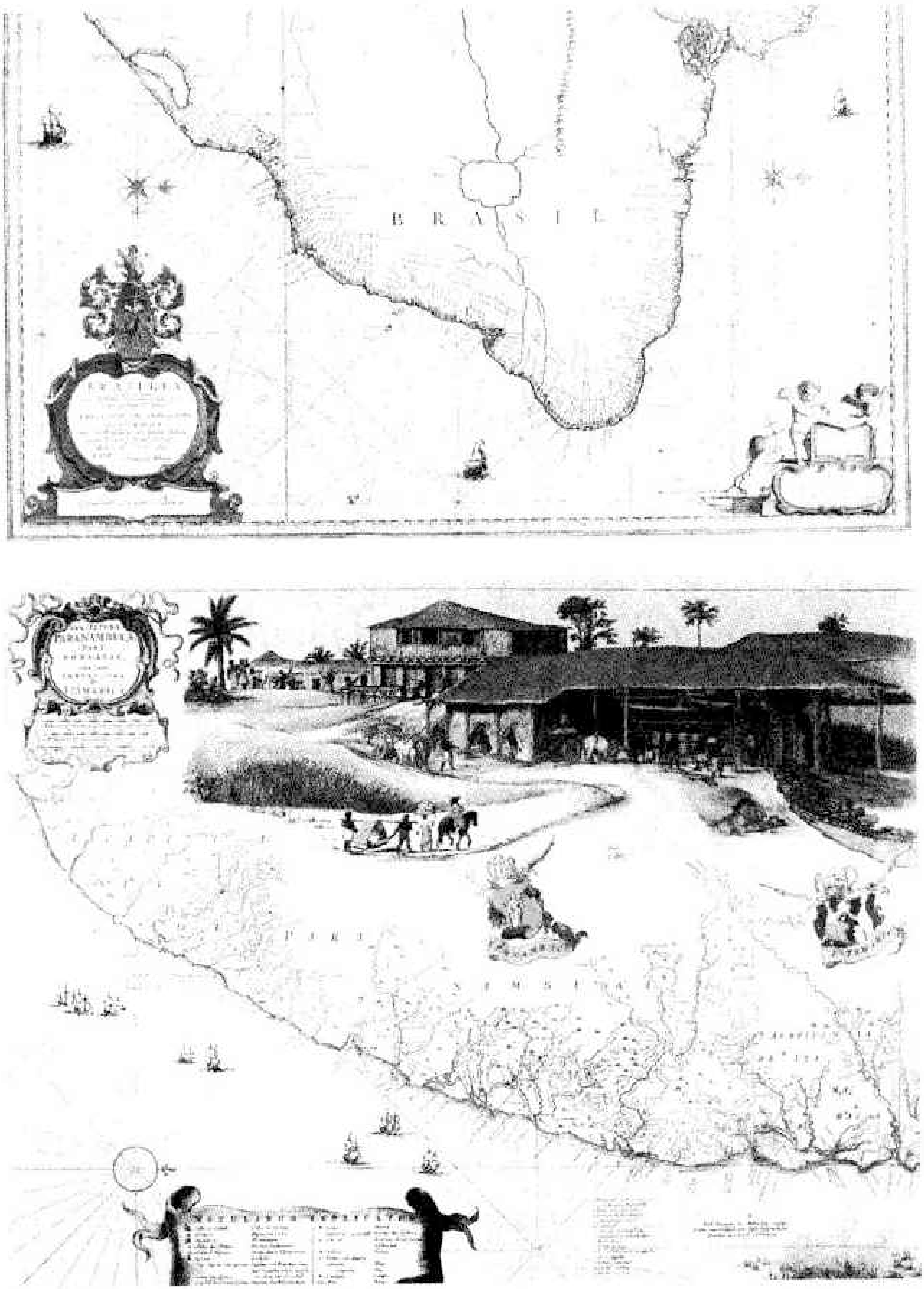


Kristupas Arciszewskis

rašo West Indijos kompanijai, kad ši kaip įmanydama pasistengtų dar kiek nors tų iš namų pabėgusių lietuvių, prūsų ir lenkų atsiųsti pirmaisiais laivais.

Apie kokius skaičius čia galima kalbėti? Ankstyvoji Niujorko istorija, kuri dažniausiai pradedama olandų įsikūrimu Hudsono upės žiotyse 1610 m., liudija nebuvus čia kokio nors masinio judėjimo. 1625 m. Manhatane apsigyveno apie 200 žmonių, atplaukusių 3 laivais. Aleksandro Kuršiaus ir kitų tenykščių lietuvių, geriausiu atveju, turėjo būti dešimtys, net ne šimtai.

Ieškant simbolinių lietuvių pasaulio žemėlapio gairių ir tėvų steigėjų vardų šiandien turime nepamiršti Itamarakos salos šiaurės rytinėje dabartinės Brazilijos pakrantėje, netoli Amazonijos žiočių. Brazilijos lietuvių diasporos pradžia yra gerai žinoma, turint galvoje simbolinius faktus. Kontinento kolonizavimo istorijoje pirmosios lietuviškos pėdos buvo įmintos dar 1629–1631 metais, kai garsusis kunigaikščių Radvilų Biržų pilies architektas Kristupas Arciszewskis padėjo olandų laivynui pastatyti svarbų Pietų Amerikoje Itamarakos salos fortą (1653 m. jis buvo portugalų sugriautas, paimtas ir atstatytas). Dabar – tai egzotiškas Brazilijos istorinio paveldo perlas, nutolęs 40 kilometrų nuo stambaus Šiau-



Kristupas Arciszewskis. Brazilijos žemėlapis. Amsterdamas, 1650 m.

rės Rytų pramonės centro Recifės. K. Arciszewskis, A. Kuršius buvo tie apsišvietę, talentais ir dorybėmis apdovanoti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorijos atstovai, kurie veikė ir gyveno kaip radikalios reformacijos internacionalo, susitelkusio tuometinėje Olandijoje, dalyviai.

Arijonų, arčiausiai prie judaizmo besiglaudžiančių krikščionių, vargo keliai nesyk pynėsi su litvakais. Europos žydų diaspora ir jos specifinė, įspūdinga atšaka Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje taip pat buvo pakankamai mobili: čia atvykdavo pasisemti išminties, iš čia išvažiuodavo ir laimės ieškoti. Litvakai, gyvenę *valstybės valstybėje* arba *tautos tautoje* būsenos ir bendrosios Europos žydų tapatybės ženklų aplinkoje, vis tik apsišvietusio elito lygmeniu buvo pakankami integruoti. Lietuva ir *Lita* derino skirtybes ir bendrumus, susigyveno namuose ir net patraukdavo emigracijon tais pačiais keliais. Tas amžius buvo it globalaus lūžio pranašysčių amžius, o lietuvių ir litvakų likimai įsirašė į to lūžio metraščius.

Europinis *religinių bendruomenių* kraustymasis XVII a. priminė tarpusavio mainus tikinčiaisiais. Štai XVIII a. pirmosios pusės Berlynas virto stipriai prancūzišku miestu, nes protestantiškos Prūsijos karalius kvietėsi ir protekcijomis gundė Prancūzijos hugenotus. Tad lietuviai – religiniai bėgliai ir emigrantai – gyveno tokiu pat ritmu, koks anoje chaoso epochoje buvo būdingas visiems europiečiams. XVII a. pabaigoje savo suverenumą ir galias stiprinanti Prūsija buvo ne tik migrantų tranzito vieta, tačiau nuolat absorbavo nemažai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lietuvių. Tai buvo nulemta ne tik religinių konfliktų. Prie to pridėkime tiesioginius karų ir pasikartojančių maro epidemijų faktorius, kai nėra skirtumo tarp Dievo garbinimo būdų ir tautybių. Maras tuštino miestus, miestelius ir kaimus. Žemvaldžiai, matydami sunkėjančias ūkio sąlygas, kaip įmanydami viliojo darbingus žmones keltis į Lietuvą, Lenkiją, Rytų Prūsiją, ir vis dažniau, ypač po to, kai Rusijos caras Petras I prakirto Rusijai langą į Europą, įtvirtino rusų valdžią didesnėje dalyje estų ir latvių žemių.

Istorinė lemtis lėmė, kad Prūsijos žemės į šiaurės rytus nuo Karaliaučiaus pasipildydavo lietuviais persikėlėliais, kurie stiprino nuo XV a. vidurio išryškėjusią Mažosios Lietuvos lietuviškąją tapatybę, sukurdami XVIII–XX a. pradžioje stipriausią lietuvišką bendruomenę už Lietuvos valstybės ribų. Kaip rodo naujausi kultūros istorikų darbai, net Kristijono Donelaičio, vieno iškiliausių lietuvių literatūros pradininkų, šeima buvo atsikėlusi iš kito Nemuno kranto, tad iš tikrosios Lietuvos. Nors nesiverčia liežuvis ir priešinasi plunksna pavadinti Rytų Prūsijos lietuvius diasporine bendruomene, tačiau šiandien tariant *užsienio lietuviai* ir bandant rasti šios kategorijos samplaikas su diasporos reiškiniu, turime nesun-

kiai suderinti šios lietuvių pasaulio dalies tapatumo apibrėžimus. Svarbiausia yra tai, kad Rytų Prūsijos lietuviai ne tik šimtmečius priklausė lietuvių pasauliui, sąmoningai tapatinosi su juo, bet XIX amžiuje Lietuvai atsidūrus rusų valdžioje ir praradus laisvos tautinės kultūrinės veiklos galimybes, buvo vienu svarbiausiu moderniosios lietuvių tautos Atgimimo lopšiu.

5. Arijoniškosios lietuvių įsikūrimo Amerikoje legendos

Ankstyvosios lietuvių emigracijos žingsniai buvo susiję su kitatikių ir religinių disidentų nepatogumais senojoje tėvynėje. Pergales ir tikėjimo karus laiminti katalikybė, prisidėjusi prie arijonų arba antitrinitorių išvarymo iš Lietuvos, negalėjo rūpintis tų įvykių atminties išsaugojimu. Beveik visad laimėtojai rašo istorijas, o pralaimėjusieji, išstumtieji, pažemintieji bando slėpti ir saugoti savo praeities prisiminimus, konstruoti hermetiškus pasakojimus, neretai palikdami įtaigius konspiratyvius prasitarimus apie galimai ištrintą atmintį, sunaikintus istorijos šaltinius ir neva liekančias tik nugalėtojų pasakojimo versijas. Išvarymas iš rojaus savojoje žemėje ilgainiui reiškėsi išvarymu iš virtualiosios atminties. Lietuvos arijonų tekstai, kurių pėdsakus ir publikacijas galima atsekti, liudija tokias elgsenas. Į religinės eschatologijos valdas nesibraunant, neieškant primygtinai įrodomos istorinės tiesos, norisi priminti kai kurias arijoniškosios lietuvių diasporos legendas.

Sekant arijonų pasakojimo tradicija, paspruke nuo mirtimi grasančios Lietuvos valdžios, jų būreliai pasklidę po Transilvaniją, Sileziją, Brandenburgą, Holšteiną, Prūsiją, ir čia pakvipus pavojaus dūmams, galiausiai pasiekė Olandiją ir Angliją. Iš tokių pabėgėlių geriausiai atmintin įsirėžę brolių Krelių ir Andriaus Vištauto vardai, kuriuos aptinkame Anglijoje tarp tokių žymių mąstytojų ir teologinių ginčų dalyvių kaip Johno Miltono, Johno Lock'o ir Isaako Newtono.

Bene spalvingiausia romantizuotos lietuvių arijonų emigracijos ir kolonizacijos istorija yra papasakota Juozo Pronskaus. Jis XX a. trečiajame dešimtmetyje buvo pasinėręs į Amerikos unitarionų tradiciją ir šaltinius, tačiau dėl mokslo argumentų galvos daug nesuko. Jo knyga *Arionų priskėlimas* yra nuoroda į bandymus sujungti senas gotiškas lietuvių kilmės versijas su pagonybės ir arionizmo santykiais istorijoje[71]. Knyga dvelkia XX a. I pusės rasių teorijos madomis, glaudžia lietuvius prie arijų legendų, ir atveda juos per Tobagą į Niujorką, parodydama juos kone kaip tėvus-steigėjus *naujajame pasaulyje*. Arionai (iš jų išsirutulioję

[71] Pronskus, Juozas. *Arionų priskėlimas*. Boston–Chicago, 1930, 290 p.

unitarionų, anabaptistų tikėjimo bendruomenės) iš Lietuvos po išvarymo spietėsi Olandijoje, pasiekė ir net tam tikrą įtaką įgijo Anglijoje. J. Pronskus bando įpinti lietuvių likimus į anglų piligrimų pasakojimą:

...kai po 1620 metų pradėjo iš Anglijos keliauti į Šiaurės Ameriką pirmieji imigrantai, tai daugelis jų jau atsinešė Lietuvos unitarionų idėjas, ir tik per juos Amerikoj nepavyko kalvinams sukurti žydiškos „Dievo karalystės žemėj".[72]

J. Pronskaus pažiūros leidžia atpažinti įvairių diasporų atmintyje ir savęs identifikavimo įtvirtinamą pastangą būti dedant naujos tėvynės pamatus. Kaip rodo norvegų imigrantų istorijos, jie savo pasakodami siekė sujungti tokias grandis: vikingai, norvegų protėviai, buvo tikrosios demokratijos ir laisvės kariai. Jie užkariavo anglosaksus, savo visuomenės vertybes integruodami į Didžiosios Britanijos tikrovę, o tada po *Meyflower* burėmis tos vertybės ir principai buvo atplukdyti į Ameriką ir tapo jos kertine dalimi. Šiuos diasporos naratyvo bruožus yra atskleidęs šiuolaikinis norvegų literatūros ir kultūros istorikas Orm Overland[73]. Diasporos atmintyje ši mitologinė nuostata yra labai funkcionali, nes ji padėjo susikurti naujuosius savo namus.

Lietuviškas *arijonų prisikėlimo* pasakojimas bene plačiausiai eksploatuoja religinių pabėgėlių legendas, nuotykius Tobago saloje ir būsimame Niujorke, nors, kaip teigia autorius, *yra padavimų, kad gana gausingas būrys lietuvių atvyko į Ameriką XVII a.*[74], t. y. dar anksčiau nei kunigaikštis Jokūbas nusipirko salą ir pradėjo jos kolonizaciją. Štai kokia vaizdžiausia, legendą, fikciją ir mokslui suprantamas užuominas supinanti, lietuvių įsikūrimo *naujajame pasaulyje* versija, nukelia mus į XVII a. 3 dešimtmetį, kai išryškėjo neabejotinos katalikiško revanšo Lietuvoje tendencijos:

...XVII a. pradžioje ... lenkų karuomenė, Romos bažnyčios remiama, įsiveržė į Lietuvą grąžinti lietuvių liuteronų ir kalvinų į katalikybę. Protestantai lietuviai griebėsi ginklo gintis nuo užpuolikų, bet jie buvo sumušti ir nustojo savo įtakos. Tie, kurie liko gyvi ir turėjo kokį turtą, pasklido po visą pasaulį – Graikijoje, Šveicari-

---

[72] Ten pat, p. 118. Kaip ir daugelis hermetiškų religinių bendruomenių tradicijos ir atminties formų arijonų pasakojimas dvelkia sąmokslų teorijomis, nuolat liudija esą sunaikinti šaltiniai ir įrodymai, kurie, neva, visiškai kitai leistų suprasti, kas iš tiesų dėjosi toje miglotoje praeityje.

[73] Overland, Orm. *Imigrant mind, American identities*, p. 9; 120–127.

[74] Juozas Pronskus, taip pat juo sekdamas žymiai solidesnis Amerikos lietuvių diasporos istorikas S. Michelsonas remiasi unitarioniškosios krypties periodinio leidinio (žurnalo), ėjusio Pitsberge, 1922 m. liepos numerio publikacija apie pirmuosius lietuvius Amerikoje.

joje ir kitose šalyse, bet daugumas iš jų vyko į Angliją, o iš ten su piligrimų tėvais vyko į Ameriką. Jų tarpe buvo toki didžiūnai, kaip Buttvilai, Gedvillai, Ardvillai, Landžiai, Gregai, Gregai, Daukantai, Purviai, Zubrickai ir kiti, kurių dvarai buvo konfiskuoti Romos katalikų bažnyčios ir lenkų valdžios... Kiti protestantai, kurie neturėjo turto toliau pabėgti, imigravo šimtais tūkstančių į Latviją, užplūsdami visą šalį. Tada kunigaikštis Jokūbas, būdamas pats protestantas, nupirko tiems tremtiniams mažą salą (...) ir kolonizavo toje saloje dešimtis tūkstančių tremtinių.

Autoriaus vardo neturintis tekstas, nepaisant diletantiško supainiojimo, dabar jau įrodytų faktų, chronologijos sekos ir, žinoma, skaičių, J. Pronskaus yra pateikiamas su išlygomis, nebandant legendos pristatyti kaip mokslo tiesos. Jis yra kaip hermetiškos religinės bendrijos ir lietuviškos šaknies prisiminimo priemonė, kurioje it kokioje labai senoje metraštinėje tradicijoje skaičiai ir datos nereiškia to, ką prie statistinių duomenų įpratęs modernus žmogus gali priimti. Tačiau amerikietiškos lietuvių diasporos atsiradimo versija (taip panaši į daugelio kitų tautų diasporos pasakojimus) nubrėžia simbolinę egzodo liniją, kurios pakako kolektyvinės atminties konstrukcijai.

Tobago lietuviškos arijonų kolonijos likimas minėtame pasakojime rutuliojamas taip: po trejų metų, kai buvo pardėta ta kolonizacija, prasidėjo jūrų karas tarp Anglijos, Prancūzijos ir Ispanijos. Sala (kurią J. Pronskaus naudotas šaltinis įvardija Tobagu, bet ne *Guadalupi*) ėjusi iš rankų į rankas. Pirmiausia sėkmė lydėjusi anglus, po to ji atsisuko į prancūzus. Anglai pasitraukdami išgabeno į žemyną lietuvių kolonistus

...ir davė jiems vietą prie Hudson upės, kur dabar stovi New York [Niujorkas], ir tie lietuviai pradėjo statyti miestą, kurį pavadino „Aušra". Tuo laiku prasidėjo gausinga imigracija olandų, kurie irgi apsigyveno toje vietoje, ir tarp lietuvių ir olandų kilo ginčas dėl miesto vardo. Lietuviai norėjo palaikyti vardą „Aušra", o olandai „New Amsterdam", ir tie ginčai ėjo ligi atvyko Duke of York ir išsprendė ginčus, pavadindamas tą miestą savo vardu – New York[75].

Ši legendos versija niekaip neįsipina į istorijos mokslą. Ji panardina į miglotose prielaidose ir save įsivaizduojančios bendruomenės fikcijomis grįstos atminties liūną. Savo pradžios ir būtinybės kartu su taip vadinamais WASP (angl. *white ango-saxon protestant*) palikuonimis pasijausti lygiais šeimininkais laisvoje Ameri-

---

[75] Pronskus, Juozas. *Arijonų prisikėlimas*. p. 119; jį seka S. Michelsonas, *Lietuvių išeivija Amerikoje* įžvalgiai vadindamas arijonišką pasakojimą „pasaka", p. 4–8;

kos žemėje vertė paleisti nuo grandinės fantaziją ir net ieškoti lietuviškos kilmės garsių visoje šalyje pavardžių. Atsirado net versijų, kurios pagal skambesį kildino amerikiečių Curtis, Loomis, Purvis ir kt. šeimas iš XVII a. lietuvių kolonistų.

Diasporos atmintyje susipina tradicijos perduota informacija, pramanas, bet kartu ir užuominos šaltiniuose, kurių dar niekas rimtai nepatyrinėjo. Diasporinių bendruomenių tinklas *naujajame pasaulyje* senais laikais labai lėtai keitęsis, vėlesniais industrinės revoliucijos, masinės komunikacijos ir naujųjų nacijų konstravimo laikais labai greitai integravosi į visiškai naujus darinius, kuriuose ištirpo ne tik dauguma įvairiakilmių žmonių skirtumai, bet nebeliko daug tokių, kuriems individualioji atmintis būtų lygiai svarbi kaip ir bendrasis naratyvas. Amerikiečiai šiandien vis dar yra gana unikalūs žmonės, kurie šalia savo valstybės istorijos dar vertina ir savo asmeninius-šeimyninius genealogijos pasakojimus. Tie žmonės nebūtinai priklauso Jutos mormonams, Pensilvanijos *amish* ar Niujorko žydams. Gal globalizacijos ateitis nebūtinai nuvertins šias atminties formas.

Politinė lietuvių emigracija LDK žlugimo ir buržuazinių revoliucijų epochoje XVIII a. pabaigoje–XIX a.

Lietuvių pasaulio istorijoje nuolat pūtė tie patys vėjai, kurie lėmė daugelio Europos tautų likimą. Po XVII a. religinių karų, išjudinusių didelius tikėjimo pabėgėlių būrius, Prancūzijos buržuazinė revoliucija, sukrėtusi *senosios tvarkos* pamatus, ir Jungtinių Amerikos Valstijų nepriklausomybės karas, įžiebęs naujos pasaulio galybės ugniakurą, lėmė ir lietuvių padėtį. Iš mitologinės praeities rūkų ir labai giliai užmarštin paskendusių pirmųjų emigrantų legendų XVIII a. antroje pusėje išnyra istorikams labiau prieinama ir paaiškinama diasporos praeitis. Susiduriama su pirmąja, tais laikais – net masine, lietuvių politinės emigracijos banga, kurios po šimto metų nebelaikys *tikrąja emigracija*. Tačiau net XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje Amerikos lietuviai (besiginčydami su lenkais) kartos, kad Tadeušas Kosciuška (Tadeusz Kosciuszka) JAV nepriklausomybės kare parodė: „*Mes kovėmės už šio krašto laisvę...*". Napoleono Bonaparto legionuose tarnavę lietuviai savo kapais pažymėjo audringai besikeičiančias lietuvių pasaulio ribas. Tie patys lietuviai maišėsi *didžiojoje lenkų emigracijoje* 1830–1863 metais. Tuo pat

metu buvo įspaustos pirmos ekonominės emigracijos iš Mažosios Lietuvos arba Teksaso lietuvių istorijos pėdos. Pridėkime dar Sibiro tremtį ir dar vieną politinę emigraciją po 1863 metų – ant naujos epochos slenksčio pamatysime milžinišką ir dramatišką lietuvių pasaulio įvairovę.

1. LDK nuosmukio laikas ir lietuviški ženklai pasaulio skersvėjuose

Istorikai sutartinai piešia Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės saulėlydžio horizontą. Šiaurės karas XVIII a. pradžioje buvo vienas iš fatališkų lūžio taškų, parodęs mažėjantį Lietuvos ir unijinės Abiejų Tautų Respublikos apskritai pajėgumą grumtis su kylančiomis kaimynių galiomis. Pradžioje Švedijos Karalystė, siekusi paversti Baltijos jūrą *mare svedicum*, o jos pakrančių valstybes savo viešpatija, vėliau – agresyvi Petro I vedamos Rusijos armijos galia kūrė tokias geopolitines prielaidas, jog kadaise galinga Abiejų Tautų Respublika vis labiau gyvavo tik savo betvarke ir kaimynų nesugebėjimu pasidalyti jos teritorijos. Lietuva ir Lenkija iš Rytų Europos politinį likimą lemiančios galybės virto antraeile erdve, per kurią žygiavo svetimos kariuomenės, ginklu spręsdamos savuosius ginčus. Štai britų istoriko Norman Davis žodžiais, XVIII amžiaus karai

> *...privertė Lenkijos ir Lietuvos Respublikos gyventojus suabejoti šimtmečių senumo ištikimybės ir tapatumo tradicijomis. Politinės ištikimybės principai, pagal kuriuos būti lenku reiškė būti lojaliu Lenkijos karaliaus ir Respublikos valdiniu, pamažėl prarado savo reikšmę. Po 1717 m., kai karalius ir Respublika virto caro marionetėmis, „lojalumą" pamažu imta sieti su „kolaboravimu" ir „karjerizmu". Jo vietą užėmė vis labiau stiprėjantys religiniai ir kultūriniai saitai.*[76]

Bajoriškas respublikonizmas ir pilietinės laisvės turėjo savo ribas. Ūkio sąstingis, lėtas miestų ir buržuazinių santykių klostymasis, gūdus valstiečių įbaudžiavinimas neišvengiamai darė įtakos lietuvių mobilumui. Jis buvo intensyvus aukštuosiuose privilegijuotų bajorų sluoksniuose, o valstiečių masė buvo prikaustyta prie savo žemės sklypelių ir kuo toliau, tuo labiau pajudėdavo nebent savų ir svetimų kariuomenių rekrūtų gretose.

Karų, bado ir epidemijų nualinta Lietuva buvo imigrantų žemdirbių ieškantis, o ne žmonių perteklių išleidžiantis kraštas. Vyko gan intensyvi vidinė migracija, slaviškam LDK elementui dėl Maskvos baimės ir geresnio gyvenimo pasislen-

[76] Davis, Norman. *Dievo žaislas*, t. 2, p. 40.

kant į valstybės centrą, link Vilniaus. Ne mažiau intensyviai judėjo ir Prūsijos pasienis. Pastebėtina, kad XVIII amžiuje Lietuvos užnemunėje daugėjo vokiškai kalbančių ūkininkų, o Mažojoje Lietuvoje įsikurdavo vietinių žemvaldžių viliojėmis susigundę LDK – Didžiosios Lietuvos valstiečiai. Vis dar atsektini ženklai, rodantys atokesnių Europos šalių išeivių įsikūrimą Lietuvos žemėse. Lietuvių Atgimimo ir modernios tautos šauklio Vinco Kudirkos giminės prancūziška kilmė gali būti geriausia šio menkai ištyrinėto ir pamiršo proceso iliustracija.

Senosios Europos gyvenimas pamažu artėjo prie savo saulėlydžio. Slaptų draugijų jėga ir buržuazinės revoliucijos šauklių balsas vis stipriau krėtė nusistovėjusią tvarką, vis labiau jaudrino vaizduotę, kaip niekada anksčiau prisipildančią universalių utopijų ir visuotinės laisvės, lygybės, socialinio teisingumo vaizdiniais. Revoliucinės aistros ir *ancient regime* principai susidurdavo vis aštriau. Pasaulėžiūra, ideologijos nuostatos XVIII a. pabaigoje vienijo įvairių tautų žmones beveik taip pat stipriai kaip ankstesni XVII a. religiniai judėjimai. Įsitikinimais ir ideologija grįstas solidarumas bei tapatinimasis nuolat konkuravo su tautiniais arba patriotiniais stimulais. Kas arčiau širdies – sava žemė ar tas pats tikėjimas galimo rojaus žemėje vaizdiniais – nuspręsdavo labiausiai sąmoningi individai. Prancūzijos buržuazinė revoliucija ir giljotina, prisidėjusi prie kruvino dešimčių tūkstančių aristokratų išnaikinimo, vijo prancūzų monarchistus į konservatyvesnes šalis, įskaitant Rusiją ir jos užkariautą Lietuvą. Lietuvos revoliucionieriai, idealistai, maištautojai jungėsi į pasaulinį srautą, dėjosi prie prancūzų bei kitų būrių, kartu su lenkais pamažu įsitvirtindami Europos revoliucionierių gretose. Pralaimėdami Lietuvoje ir Lenkijoje jie ėjo visur, kur kildavo kovos prieš tironiją vėliavos.

XVIII a. antrojoje pusėje Lietuvos aristokratija kaip ir kiti *ancient regime* kraujo broliai gyveno gana mobilų gyvenimą, nuolat judėdami Vakarų Europos erdvėje, įsigydami nekilnojamąjį turtą, tuokdamiesi ir, kaip dera didžiūnams, demonstruodami karališkųjų tradicijų diktuojamas madas. To XVIII a. *mėlynojo kraujo* internacionalo atstovai jautėsi kaip namie visos Europos rūmuose, į kuriuos buvo įprasta siųsti lietuvių aristokratų atžalas. Jie puoselėjo tuos pačius kultūros įpročius, madas, tuometinę *lingua franca* tapusią prancūzų kalbą ir buvo nematyti jokių požymių, kad būtų pastebimi kokie nors kolektyvinio nevisavertiškumo kompleksai. Tačiau tuo pat metu jie nutoldavo nuo savo tautos, jausdami artimesnius saitus su Europos aristokratija, nei su savosios šalies atstovais. Štai kodėl demokratiniais principais paremta XIX a. atgimusios lietuvių tautos atmintis labai mažai paliko vietos tiems didžiūnų šeimų atstovams, kurie apsigyveno Italijos, Prancūzijos ar Anglijos rūmuose.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškosios diduomenės blizgesys, prabanga ir turtas kontrastavo su masiniu žemdirbių luomo skurdu, miestuose susispietusių žydų ir kitokių etnokonfesinių grupių konservatyvumu. Demonstruodami savo civilizacinį blizgesį, lietuvių aristokratai menkesnį dėmesį skyrė savos valstybės reikalams, tokiu būdu daugiau reklamuodami agresyvius kaimynus gundantį turtą, negu gebėjimą ginti savo Respublikos laisvės tradiciją.

Jau XVII amžiaus viduryje išryškėjo tendencija, kai Lietuvos elito atstovai pavieniui ir vis didėjančiomis grupėmis įsitraukdavo į Vakarų Europos ir net *naujojo pasaulio* politinio gyvenimo verpetus. Studijos Vakarų universitetuose visų pirma, pažinimo ir tikėjimo tiesų ieškojimas, savo įsitikinimams įgyvendinti jaukesnių ir saugesnių sąlygų ilgesys – visa tai buvo aktualu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės saulėlydžio sąlygomis.

Tuo pat metu dėl Abiejų Tautų Respubliką ištikusios katastrofos prasidėjo iki tol bemaž nebūtas dalykas: Rusų caro Aleksejaus Michailovičiaus kariuomenės įsiveržimas į Lietuvą, Vilniaus nusiaubimas buvo palydėtas dar vieno žiauraus veiksmo. Šimtai lietuvių miestiečių ir kaimo žmonių buvo deportuoti, išvežti į Maskvą. Prisiplėštas Lietuvoje turtas ir Lietuvos žmonių buvo išgabenta į Rytus ir niekados atgal nebesugrįžo. Lietuviams nenusišypsojo karo belaisvių, kuriuos vis tik dažniausiai iškeisdavo, likimas. Tad galime teigti, jog lietuvių pasaulis į Rytus plėtėsi jau nebe taip, kaip Vytauto laikais, bet su nuleista galva, ir šiandien tuos faktus galime priimti kaip pirmąjį ženklą tos Golgotos, kurią lietuvių tautai reikėjo patirti XIX–XX a. Tai reiškė prievartinį pasklidimą ir tirpimą Rusijos imperijos gelmėse. Kitaip nei kančios ir smurto riba šios lietuvių pasaulio ribos nepavadinsi.

Lietuvių pasaulio ir jo vaizduotės ribos nepriklausė besąlygiškai nuo valstybės sienų. Rusijos imperijos pusėje atsidūrė vis daugiau buvusių LDK žemių, kurių erdvinė savastis ne iš karto nyko iš atminties. Nuolatiniai karai su Otomanų Turkija lygiagrečiai vystė prekybos ir taikios kultūrinės interferencijos procesus. Rytietiškos, *sarmatiškos* lietuvių bajorų mados buvo visiems gerai žinomos ir artimos, o turkiškai-totoriškas Juodosios jūros pakraštys nebuvo itin atitolusi žemė. Tačiau visa bėda yra ta, kad istorikai nėra pabandę rimčiau patyrinėti šių egzotiškų temų, dar nepramynė platesnių kelių į Stambulo archyvus, kurie laukia didesnio lietuvių dėmesio.

XVIII a. nepaisant visų šalies nuosmukio ženklų žydiška *Lita* ir litvakų mylimas Vilnius buvo pasaulinės svarbos centras – Šiaurės Jeruzalė. Tai reiškia, kad tuo metu žydų šviesuomenei imponavo lietuviškieji žydų išminčiai, o Eliyahu

ben Shlomo (Šlomo) Zalman, į pasaulinę istoriją įžengęs Vilniaus Gaono vardu, tapo tuo besimokančios žydų jaunuomenės autoritetu, traukiančiu į Lietuvą visos Europos žydus. Ta aplinkybė, be jokios abejonės, yra nuoroda į judrumo, mobilumo, o ne uždarumo ar sėslumo faktorius.

Kilusi žydų – litvakų visuomeninė mintis, gili prieraišumo prie protėvių tikėjimo žymė, biblinis diasporos, išvarymo iš tėvynės ir sugrįžimo į *pažadėtąją žemę* mitas imponavo ne tik judėjų tikėjimo žmonėms bet ir krikščionims bei visam mąstančiam lietuvių elitui. Žydiškoji diaspora, žydų pasaulio savimonė nebuvo visai nesuprantama Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Priešingai, net gyvendami *valstybės valstybėje* sąlygomis litvakų šviesuoliai buvo gerbiami kitų Lietuvos sluoksnių, o diasporos vaizdiniai kartu su bibliniu laiko ir erdvės suvokimu nebuvo labai toli nuo lietuvių vaizduotės. Lietuvos aristokratų piligrimystė į Palestinos žemes ir žydų *pažadėtosios žemės* ilgesys mišo į viena. Jau žlugus Lietuvos valstybei, atsidūrus po Rusijos carų padu buvo gan dažnai išsireiškiama, kad mes, lietuviai, esame prisirišę prie savo tradicijų ne mažiau kaip žydai. Kartais net atrodė, kad it kokios Talmudo civilinės teisės normos lietuvių tapatybei lemtingos yra Lietuvos Statuto teisinės nuorodos.

Lietuva ir jos sostinė Vilnius buvo ne tik simbolinė *Šiaurės Jeruzalės* vieta, bet ir vienas iš sionistinio *sugrįžimo į tėvynę* idėjinių centrų. Po 1778 m. Eliyahu ben Šlomo Zalman pastangų aplankyti Jeruzalę Lietuvoje imta puoselėti viltį apie galimą sėkmingą įsikūrimą Palestinoje. Kaip rodo istorikų darbai, XIX a. pradžioje nedidelis skaičius Vilniaus Gaono pasekėjų sėkmingai nusikėlė į Palestiną ir ten sukūrė naujas gyvenvietes[77]. Tai buvo pradžia naujos istorijos, iš kurios galėjo semtis patirties tie, kurie suprato, kad tautos prisirišimas prie vietos kartais nėra besąlyginis. Kartais, tokiais unikaliais kaip litvakų atvejais, atmintis, joje įkalti savojo pasaulio ribų kuoliukai yra ne mažiau svarbūs. XIX amžiuje, ypač laikotarpiu po 1863 m. sukilimo, pajudėjusi pirmoji didelė lietuvių ekonominės emigracijos banga parodys, kad litvakų mobilumo ir emigracijos patyrimas nesyk buvo kelrodis ženklas į didįjį pasaulį išėjusiems lietuviams. Skirtingomis kryptimis ir skirtingų bangų nešami lietuviai mišo su litvakais jei ne per šeimyninius santykius, tai bent dalydamiesi bendrais emigrantų laivų deniais – dažniausiai apatiniais, kur grūdosi didžiausi varguoliai ir nelaimėliai. Ypač tai pasakytina apie labiausiai nutolusius diasporos plotus: jau visai šiandieninių lietuvių pamirštą Pietų Afriką ir Braziliją.

---

[77] Lempertas, Izraelis. Vilnius – a Centre of Jewish Culture. In: *The Gaon of Vilnius and the Annals of Jewish Culture*. Vilnius: Vilnius University Publishing House, 1998, p. 28

Į savos civilizacijos saulėlydį grimztanti senoji LDK – įspūdinga ir prieštaringa bajorų Respublika – paliko nemažai sunkiai išgliaudomų mįslių, sunkiai įkandamų mokslinei istoriografijai ir dar sunkiau – kolektyvinei lietuvių sąmonei bei atminčiai. Abiejų Tautų Respublikos padalinimai sutrupino senas tautinio identifikavimo priemones. Iki šiol *lietuvis* buvo atpažįstamas kaip politinės tautos narys ir valstybės pilietis (pirmiausia bajoras), nepriklausomai nuo tos valstybės suverenumo ar priklausomumo laipsnio. Ne kraujas ir kalba, bet istorinė-genealoginė atmintis ir pilietinis lojalumas, ištikimybė senosios Respublikos vertybėms, Lietuvos Statutui, kaip tautinio pasididžiavimo ir atskirumo ženklui – štai kas buvo svarbu. Tuolaikiniam lietuvių bajorui keliaaukštė tautinės tapatybės konstrukcija buvo įprastinis dalykas. Būti lietuviu ir būti lenku nebuvo nei sudėtinga, nei neįprasta. Priešingai, taip jautėsi daugumas LDK bajorijos, garbinančios Vytauto Didžiojo prisiminimus, išpažįstančios senosios lietuvių istorijos pasakojimus, kuriuos XIX a. pradžioje iki aukščiausio patoso pakylės romantinės lietuvių (ir lenkų) literatūros autoriai: Adomas Mickevičius, Julius Slovackis, Juozapas Ignacas Kraševskis.

Tauta anuomet pirmiausiai reiškė valstybę ir įstatymus, kuriuos ta valstybė – valdovas ir piliečiai – gina. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir visos Abiejų Tautų Respublikos mirtis reiškė ir senoviškai suprastos tautos mirtį. *Finis Polonia* arba *Lietuva jau visa praeityje...* (A. Mickevičiaus ištartis) reiškė, kad politinės tautos žlugimas buvo daugelio lietuvių ir lenkų išjaustas kaip fatališka ir galutinė lemtis. Tuo pat metu tartum koks atgaivos šaltinis stiprėjo herderiškas tautos, kaip etnolingvistinės bendruomenės, vaizdinys. Ne valstybės formos, valdovai ir įstatymai, bet *tautos dvasios* savybės buvo dedamos į naujai suprasto organizmo griaučius. Šis supratimas budino viltį, kad ir bevalstybės tautos yra atskiros egzistencijos subjektas. Ne valdovus ir įstatymus gindamos, o savo kalbą, kultūrą, kūrybą puoselėdamos jos gyvuoja ir prisikelia. Lietuviams pirmieji permainų pranašai buvo Ksaveras Bogušas, Dionizas Poška, Simonas Stanevičius, Simonas Daukantas – bajorai ir jau ne bajorai – rašytojai, istorikai, švietėjai. Per visą XIX a. vyko ne tik priešinimasis rusams, bet ir sudėtinga tapatumų kaita. Ankstesni lietuviai – politinės tautos nariai – buvo bajorai. Valstiečiai priklausė jiems arba valdovui, bet ne tiesiogiai lietuvių tautai. Tik ariergardiniuose valstybės saulėlydžio mūšiuose, tik demokratinių idėjų, kurias skleidė tų kovų vadas Tadas Kosciuška, dėka valstiečiai pradėjo suprasti priklausą bendrai su bajorais Respublikai.

Jaunosios Lietuvos arba tautinio atgimimo šauklių jau imami savais pripažinti tik tie, kuriems lietuvių kalba ir liaudyje išsaugota tautinio-kultūrinio atskirumo

tradicija tapo svarbiausiu bruožu. Anksčiau lietuvių tautos branduolys buvo įvairiakalbiai bajorai, o XIX viduryje imta tuo branduoliu laikyti lietuviškai kalbančius prastuomenės sluoksnius. Ir, žinoma, tuos, kurie šiai ankstyvojo lingvistinio nacionalizmo nuostatai pritarė. Česlovo Milošo žodžiais, per ilgus tautinio judėjimo dešimtmečius lietuviai iš politinės civilizacijos subjekto atgimė į *filologijos produktą*. O tai reiškė, kad *filologijos produkto* istorinėje atmintyje vis sunkiau buvo surandama vieta *savųjų* ir *svetimųjų*, lietuvių ir lenkų, (o šiandien – dar ir baltarusių) herojams.

Dėl vieno dalyko istorikai sutaria – tai nebuvo paprastas ir lengvas procesas tuo metu, kada jis vyko. Po šimtmečio jo identifikavimas, herojų rikiuotės sudarymas, tinkamiausių figūrų atranka ėmė itin komplikuotis. Lenkų atmintis nesunkiai suliejo į vieną modernizuotą ir modifikuotą tautinį pasakojimą visus senuosius *lietuvius (litwinus)* ir pačius lenkus. Lietuvių istorinis pasakojimas dar nesusitvarko ne tik su savais herojais, bet net su vardų ir pavardžių rašyba. Lenkakalbė LDK aristokratija sunkiai telpa, arba jei telpa, sunkiai aprašoma be nutylėjimų. Kas jie: lietuviai ar lenkai? Šis klausimas nuolat it šešėlis lydi T. Kosciušką, Mykolą Kleopą Oginskį, Adomą Mickevičių ir tūkstančius lietuvių bajorų, liejusių kraują už Abiejų Tautų Respubliką, o neretai – ir už viso pasaulio demokratijos idėjas, savame krašte ir toli už jo ribų. Žymiai sunkiau šiandienos lietuviui suprasti tuos herojus kaip lietuvius ir lenkus kartu. Tačiau verta pasistengti.

Bandymas aprašyti besikeičiančias lietuvių pasaulio ribas artėjant prie XIX amžiaus slenksčio suraišo visus tuos istorijos ir kolektyvinės atminties sunkumus į viena, ką kaip Gordijo mazgą nukirtus, galima prarasti jungiančiuosius ryšius su visa senąja mūsų istorija. Kaip Lietuvos praeityje susipynė lenkybės ir lietuvybės gijos, taip ir lietuvių pasaulio ribos kadaise artėjo prie lenkų pasaulio ribų: mūsų politiniai emigrantai ėjo vienu būriu, jautėsi it Adomo Mickevičiaus herojai, bet ar toje pasaulio klajūnų piligrimystėje galima matyti tik *didžiąją lenkų emigraciją*?

Vis dar lieka neaiškios lietuvių ir lenkų tapatybės kaitos problemos emigracijoje, kaip išvarymas iš tėvynės lėmė tuos sudėtingus procesus, kurie Abiejų Tautų Respublikos politinės egzistencijos pabaigoje jau kėlė savo apsisprendimo uždavinius. Kalbine-kultūrine prasme Lietuvos diduomenė ir bajorija buvo pasidavusi lenkų pusei, tačiau istorinės – genealoginės atminties formos palaikė politinės lietuvių tautos atskirybę. Stiprėjo ta nuostata, kuri ne kartą bus pabrėžta per ateinantį XIX amžių: ar tam, kad būtume su Lenkija, reikia nustoti būti lietuviais? Kol Lietuvos valstybė gyvavo ir ištikimybė jos pilietinei tradicijai buvo bajorų

demonstruojama, dar neatsirado didelių tautinio atpažinimo sunkumų. Tačiau valstybei ir kartu politinei tautai žlugus, o tautinės gyvasties ėmus ieškoti etnokultūriniame aruode, tiems LDK piliečiams ir jų palikuonims darėsi vis sunkiau. Po LDK mirties be jokios abejonės buvo ne tik smūgis tradicinei lietuvybei, bet ir didelė našta atgimimo ateičiai. Emigracija šiuos procesus aštrino ir greitino: lietuvių polonizacija didėjo visur, ypač svečiose šalyse, kur solidarumas su lenkais neretai buvo papildoma išgyvenimo galimybė.

Mokslo nesugebėjimas, o tautos atminties nenoras XVIII a. pabaigos–XIX a. pirmos pusės politinių migrantų sraute atpažinti lietuvius nei tiesa, nei šviesa nedvelkia. Jei žinome, kad tuomet daugiatūkstantinėje emigrantų minioje būta lietuvių, tačiau negalime nustatyti nei jų tikslaus skaičiaus, nei išplėtoto sąrašo, ar tai reiškia, kad nebuvo mūsų emigracijos bangos? Ar tai reiškia, kad mūsų to daugkartinio pasaulio atradinėjimo ir nesibaigiančio tautų kraustymosi metu iš viso nebūta? Reikia įtempti vaizduotę, kad būtų galima pasipriešinti tokioms abejonių pagundoms. Pasipriešinti pagundoms lenkakalbius XIX a. pradžios Lietuvos bajorus priskirti išskirtinai lenkams, lygiai kaip pagundoms angliškai, portugališkai, vokiškai ar ispaniškai kalbančius lietuvių diasporos narius nustoti laikyti lietuviais. *Ancient regime* pabaiga ir modernių etnonacionalistinių bendruomenių formavimasis sudrumsčia nuoseklius tautinius pasakojimus, tačiau nebūtinai visai numarina viltį, kad jie gali būti papasakoti iš naujo. Lietuvių pasaulio ribų kaita ir prisiminimai apie tuos, kurie buvo šio proceso dalyviai, čia įgyja ypatingą reikšmę.

2. Amerikos lietuvių atmintis: „Mes kovėmės už šios šalies laisvę...“

Kaip jau nesyk minėjome, diasporos tapatybė ir gebėjimas išsaugoti savo dvigubą priklausomybę (vieną – išsineštą iš protėvių žemės, kitą – grįstą naujosios tėvynės meile) nuolat buvo grindžiama pirmųjų kolonistų mitais, susijusiais su daugiau ar mažiau įrodytomis istorijomis iš XVII a. vidurio. Antrasis pamatinis diasporos pasakojimo motyvas dažniausiai yra iškaišytas simboliškai svarbiais faktais, rodančiais, kad mes, lietuviai, kovėmės už savo naujosios tėvynės laisvę ir nepriklausomybę. Amerikos atveju tai reiškė siekį pabrėžti lietuvišką pėdsaką nepriklausomybės kare prieš britus.

Šioje lietuvių diasporos atminties plotmėje kaip monumentali herojaus figūra neišvengiamai iškyla Tado Kosciuškos (arba lenkakalbiams artimiau – Tadeuszo Kosciuszkos) asmenybė. Šiam Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų



Tadas Kosciuška (1746–1817)

palikuoniui ir aistringam kovotojui už laisvės idealus tenka jungties arba tilto tarp Lietuvos istorijos pasakojimo ir diasporos atminties vaidmuo. Dar daugiau – T. Kosciuška sieja abi unijinės partnerystės tautas – lenkus ir lietuvius, kurie neretai sunkiai įsileidžia galvosna supratimą, kad didieji ano meto herojai nebūtinai turi būti padalyti, suplėšyti į atskiras tautinės tapatybės dalis. T. Kosciuška ir lietuvis, ir lenkas. Jis yra ir lenkų, ir lietuvių, ir net galima baltarusių istorinio naratyvo dalis. O ji darosi itin svarbi tada, kai tuose pasakojimuose atsiranda vietos idealams, dėl kurių kadaise teko grumtis su ginklu rankose.

Amerikos lietuvių atmintyje revoliucingo generolo iš Lietuvos svarba nekėlė abejonių pirmiesiems diasporos istorikams. Tai, kad tas pats herojus lenkams buvo lygiai svarbus, jei ne dar svarbesnis, mažai keitė lietuvių diasporos Amerikoje atmintį. Štai Jono Žilinsko sudėtas trumpasis Tado Kosciuškos pasakojimas:

Laikuose revoliucijos, kada amerikiečiai kovėsi su anglais už liuosybę, m[etuose] 1777 atvyko į Ameriką iš Prancūzijos lietuvis Tadeus Kasciuszka, paeinantis nuo Merkinės, kuris įstojęs į eiles revoliucijonistų pasiliko Washingtono, amerikiečių vado, adjutantu ir perdėtiniu (patikėtiniu – E. A) inžinierijos. Po karės pastatė jam amerikiečiai paminklą West Point'e, N.Y., kur jis Bemis' kalnuose buvo parengęs dėl jų fortus.[78]

[78] Jonas [Žilinskas]. *Lietuviai Amerikoje*, p. 13. Cituojamuose istoriko tekstuose kai kur yra pakeista rašyba, vietoj archaiškų „cz" ar „sz" rašoma „č" ir „š".

T. Kosciuškai (1746–1817), gimusiam neturtingų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų šeimoje Slonimo paviete, likimas lėmė būti XVIII a. pabaigos laisvės simboliu ne tik lietuviams, lenkams, prancūzams, bet ir kitoms tautoms, ypač užgimstančiai amerikiečių politinei tautai arba nacijai. Baigęs karo mokslus Varšuvoje 1770–1774 m. būsimasis Amerikos nepriklausomybės karo didvyris tobulinosi Versalio karo akademijoje ir Bresto karo laivyno akademijoje. Buvo universalus karo inžinierius ir puikus mūšio taktikos vadas. 1776 m. paskelbus Amerikos nepriklausomybę Benjamino Franklino Paryžiuje buvo paakintas vykti kovoti kare prieš anglus. 1776–1784 m. jis išgarsėjo mūšiuose prie Rod Ailando, Jorktauno ir Niujorko. Tik dėka jo išmonės ir ryžto jauna amerikiečių armija 1777 m. sumušė anglus lemtingame mūšyje prie Saratogos (NY). T. Kosciuškos gebėjimai išgarsino jį ir patraukė generolo Džordžo Vašingtono dėmesį. Taip Lietuvos karys tapo vyriausiojo vado adjutantu ir artimiausiu patarėju. Istorinius priminimus šiandien materializuoja jo statyti įtvirtinimai, ypač Vest Pointe, kur iki šiandien veikia garsi JAV karo akademija, menanti ir galingiausios pasaulio šalies artilerijos tėvą.

Vėliau T. Kosciuška grįžo į Lietuvą, stojo Abiejų Tautų Respublikos kariuomenėn. Kaip karštas gegužės 3-iosios Konstitucijos šalininkas 1792 m. gynė laisvės idėjas mūšiuose su Targovicos konfederacija ir rusais. Pralaimėta kova pirmąsyk pavertė jį kartu su kitais kariais politiniu pabėgėliu, emigrantu Saksonijoje. Neužilgo jis sugrįžo ir Krokuvoje buvo paskelbtas sukilėlių vadu. Vėl aršios kovos, organizacinių gebėjimų bei politinio įžvalgumo patikrinimo laikas. T. Kosciuška buvo revoliucingas demokratas, siekęs paversti liaudį politinės tautos dalimi, kovojančia už savo teises, žemę ir tėvynės laisvę. Pragaištingame mūšyje ties Macejovicėmis generolas buvo sužeistas, pateko rusams į rankas, kalėjo Petropavlovsko tvirtovėje du metus, kol po Rusijos carienės Jekaterinos II mirties 1796 m. buvo paleistas laisvėn. Po metų bandė įsikurti savo antrojoje tėvynėje – JAV. Tačiau trumpai pagyvenęs Filadelfijoje, likusiam gyvenimui čia neįsišaknijo – ne viskas (ypač svetimšaliam taikomi įstatymai) jam patiko šalyje, dėl kurios laisvės kovojo.

Kaip ir daugeliu kitų miglose skendinčios senosios lietuvių pasaulio istorijos atvejų simboliškai mūsų atmintyje įsitvirtinę faktai ir žmonės tik nurodo galimus kitus panašius, bet jau amžiams užmaršties dulkėmis paslėptus nutikimus. Jei Amerikos nepriklausomybės kare buvo ir dar tokias aukštumas pasiekė T. Kosciuška, tai tik parodo, jog mažiau garsių atvejų galėjo būti ir daugiau. Lietuvių diasporos istorikai neretai nurodo tokį iškalbingą atvejį. 1805 m. Ona Berzaitis prašė JAV valdžios suteikti jai pašalpą, nes jos vyras Joseph Berzaitis

buvo Džordžo Vašingtono kariuomenėje ir žuvo kovoje prieš anglus už Amerikos nepriklausomybę.[79]

T. Kosciuškos heroizavimas Amerikos lietuvių diasporos atmintyje buvo viena svarbiausių savo atskirumo ir vertingumo žymė. *Mes buvome tarp pirmųjų ir mes kovėmės už Amerikos laisvę* nuostata lydėjo lietuvius ilgus įsikūrimo dešimtmečius. XX a. trečiojo dešimtmečio pabaigoje Lietuvos konsulas Čikagoje A. Kalvaitis raportavo Užsienio reikalų ministerijai apie tokius nutikimus:

> *Paskutiniu metu kilo ginčas tarp lietuvių ir lenkų spaudoje dėlei Kosciuškos pilietybės. Lietuviai tvirtina, kad Kosciuška yra lietuvis, ir parėmimui savo argumentų surado kur tai Waschingtono [Vašingtonas] valstybiname knygyne knygą užvardintą „Listy Kosciuszki". Šioje knygoje Kosciuška prisipažįsta esąs kilęs iš Lietuvos ir jaučiasi save lietuviu. Praktiškos reikšmės gal būt šis ginčas neturi jokios, bet propagandos atžvilgiu, jis mums daug naudos atneša, nes tas ginčas jau yra persimetęs į amerikonišką spaudą, kur karts nuo karto talpinamos šių ginčų ištraukos. Šiuo būdu supažindinama Amerikos visuomenė su tuo, kad kur tai prie Baltijos pakraščių yra maža valstybė davusi tokių garsių vyrų Amerikos istorijoje kaip Kosciuška. Ginčas dar neužbaigtas...*[80]

Devynioms dešimtims metų praslinkus po anų ginčų, mes vis dar turėtume kartoti konsulo žodžius: *Ginčas dar neužbaigtas.* Jis kybo virš istorikų galvos, praplaukia pro lietuvių istorinės atminties horizontus, jis laukia gal net ne pabaigos, bet siekimo likti susirūpinusiais ir prisimenančiais.

Ankstyvieji lietuvių diasporos istorikai susidūrė su iki šiandien mokslui sunkia Abiejų Tautų Respublikos bajorijos atstovų tapatybės ir identifikavimo problema. Jiems buvo aišku, kad LDK atstovai dalyvavo bendrame kilmingųjų migracijos iš žlungančios Abiejų Tautų Respublikos sraute, tačiau sunkiai galėjo išskirti tikrus lietuvius pagal XX a. pradžioje suprantamus identifikavimo kriterijus. Juos glumino ir tai, kad gerokai didesnė ir intelektualiai pajėgi lenkų diasporos atmintis taip pat, jei ne dar garsiau, heroizavo tuos pačius istorijos veikėjus. Štai J. Žilinskas tik atsargiai bando surasti vietos senosios Lietuvos bajorams emigrantams, kurie pasirodė Amerikoje *pirm tikros, ką mes vadiname valsčioniškos, emigracijos.* Jei pirmojo lietuvių diasporos Amerikoje istoriko akimis buvo *valsčioniška* (valstietiška) emigracija, tai pirm jos buvusi *bajoriška* ir autoriaus akimis nebuvusi *tikra.*

---

[79] Eidintas, Alfonsas. *Lietuvių kolumbai*, p. 11.

[80] Konsulo A. Kalvaičio 1928 m. kovo 14 d. pranešimas. In: *Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1920–1940 m.*, p. 124.

Ankstyvosios lietuvių emigracijos *netikrumas* arba neįsirašymas į įprastą lietuvių išeivijos pasakojimą galėjo būti nulemtas tiek archajiškos, etniškai heterogeniškos, lietuviškai-lenkiškos srovės prigimties, tiek statistiškai nedidelio skaičiaus migruojančių antirusiško sukilimo pabėgėlių. Kitaip tariant, neaiškus emigrantų skaičius, ir neaiški lietuviška tapatybė sujaukė šį diasporos praeities epizodą. Tokiais atvejais dažniausiai ypatingą svarbą įgyja išskirtinės, simbolinės, kiltis ir imigracijos šalis vienijančios istorinių herojų figūros.

Generolo T. Kosciuškos figūra iškyla it įstabus XVIII a. pabaigos lietuvių emigracijos ženklas, diasporos pasakojime įrodantis lietuvių (kaip ir lenkams – lenkų) indėlį į Jungtinių Amerikos Valstijų laisvės ir nepriklausomybės kovas. Tačiau tokių simbolių, kurie lietuviškai diasporos atminčiai kitose šalyse būtų panašūs, palyginami su T. Kosciuška, yra daugiau. Pradedant Napoleono Prancūzijos legionieriais ir baigiant Paryžiaus komuna su revoliucijos generolu Valerijonu Vrublevskiu – visur rastini kandidatai į laisvės bastūnų ir kovotojų iš Lietuvos atminties gretas. Ir, žinoma, ne Amerika buvo svarbiausia tos politinių pabėgėlių ir laisvės kovos profesionalų prieglaudos vieta. Užteko pakankamai erdvės konfliktuojančiame ir savo žemėlapius nuolat keitusiame senajame kontinente, kur svarbiausia politinių emigrantų vieta tapo Prancūzija. Štai keliais dešimtmečiais vėliau, po Lenkijoje ir Lietuvoje pralaimėto 1830–1831 m. sukilimo, emigracijoje atsidūręs Ignacas Domeika parašys:

> *Iš tiesų didžios garbės ir Dievo malonės verta yra Prancūzija dėl to užsidegimo ir bebaimio ryžto, su kuriuo imasi rūpintis visais nelaimėlių (suprask, emigrantų – E. A.) reikalais, kaip ir dėl vaišingumo ir saugumo, kurį jiems užtikrina. Istorijoje gal dar nebuvo valstybės, kuriai buvo lemta tokia tauri paskirtis; nereikėtų dar pamiršti ir to, kad ši valstybė, pati būdama katalikiška, rodo gerą širdį ir suteikia prieglobstį būtent toms tautoms, kurios katalikų tikėjimo.*[81]

Žymusis mokslininkas ir tolimųjų lietuvių ir lenkų pasaulio ribų braižytojas I. Domeika galėjo matyti jau dešimtmečiais susikaupusį Prancūzijos interesą per emigrantus, jų palaikymą siekti savo globalių tikslų. Štai Napoleono kontinentinės politikos svarbiausiu ramsčiu turėjo tapti revoliucinės Lenkijos ir Lietuvos jėgos: Abiejų Tautų Respublikos skriaudėjai austrai, rusai ir prūsai buvo ir Napoleono priešai. O jo politinė taktika kurti marionetines valstybes buvo tos pačios krypties, kaip ir Lenkijos ir Lietuvos valstybingumo atstatymo idėjos.

---

[81] Domeika, Ignotas. *Mano kelionės*. Vilnius: Pradai, 2002, t. 1. p. 194.

Paryžiui buvo lemta ilgus dešimtmečius būti politinių emigrantų ir klajūnų nuolatiniais ar laikinaisiais namais. Čia 1795 m. susispietė pasidalytos ir sužlugdytos Abiejų Tautų Respublikos emigrantai. Jau rugpjūčio mėnesį dvi dešimtys garsių politinių veikėjų ir karo vadų sukūrė savotišką egzilinę valdžią, vadinamą Lenkijos Deputaciją. Pirmu smuiku greta kitų čia grojo ir lietuvių pusė: generolas Romualdas Giedraitis (Giedroyc) ir T. Kosciuškos patikėtinis Lietuvoje sukilimo metu Karolis Prozoras[82]. Egzilinių politinių darinių atsiradimas, susiskaldymas, konfliktavimas ir susitarimai Lenkijos ir Lietuvos politinio atstatymo labui nuo tos istorinės akimirkos tapo tradicijos pamatu.

Tūkstančiai lietuvių kartu su lenkais tuomet išsibarstė po plačius Europos plotus. Sudaužyta didžiulė valstybė barstė savo žmones į įvairias puses. Rusijos kolaborantai ir Targovicos konfederacijos bajorai galėjo tikėtis avanso, turtų ir tarnybų Sankt Peterburge ir Maskvoje. Atskiri laisvės kovotojų šipuliai atsidūrė Valachijoje, Otomanų viešpatijoje, kur Lietuvos sukilimo dalyviai gen. Feliksas Rymkevičius, Mykolas Kleopas Oginskis ir kiti bandė išvystyti politinę-karinę veiklą. Jie energingai dėjosi prie 1795 m. Bucharešte susiorganizavusios lenkų ir lietuvių karinės konfederacijos, sietinos su viltimi, kad artėjančio Turkijos ir Rusijos karo atveju bus galima susikauti dėl tėvynės laisvės.

Naujam gyvenimui bundančios šiaurinės Italijos, kurios vadavimuisi iš Austrijos valdžios energijos teikė prancūzai, miestuose taip pat gausėjo lietuviškų pėdsakų. Jei anksčiau itališkieji keliai buvo minami migruojančios lietuvių aristokratijos, tai XVIII a. pabaigoje čia spietėsi gausus karo pabėgėlių būrys – garsiųjų generolo Jano Dombrovskio legionų pagrindas. Mykolas Kleopas Oginskis, kaip maištingos Abiejų Tautų Respublikos diplomatas, gali būti laikomas vienu iš tų, kurie Napoleonui įpiršo legionų idėją.[83]

Kodėl Italija? Po pirmųjų pergalingų Napoleono žygių susiformavęs politinis Lombardijos darinys, kuris vėliau taps Italijos atgimimo ir vienijimosi placdarmu, buvo patogi legionų kūrimo vieta dėl to, kad Lombardija grūmėsi su Austrija, prieš kurią jėgas kaupė ir lenkų-lietuvių emigracija. Antra, 1796–1797 m. Napoleonas dar nebuvo sukoncentravęs visos revoliucinės Prancūzijos valdžios savo rankose, jo norams kurti iš Abiejų Tautų Respublikos politinių emigrantų legionus trukdė įstatymas, neleidžiantis prancūzams kurti svetimšalių kariuomenės. Todėl marionetinė italų valstybė labai tiko legionų planams. Tai, kuo lenkams ir lietuviams tapo XVIII a. pabaigos Italija, buvo svarbu kone per visą XIX amžių.

[82] Kukiel, Marian. *Dzieje Polski porozbiorowe (1795–1921)*. London: Wydawnictwo Puls, 1993, p. 60.

[83] Ten pat, p. 65.

Jo viduryje ir Adomas Mickevičius žygiuos per Šiaurės Italijos miestus, traukdamas kartu su kitais legionierių žygių dainas.

Tūkstančių legionierių pėdsakai vedė per Austriją, vokiečių žemes, Italiją ir Ispaniją, kur Prancūzijos politinių siekių labui buvo liejamas lenkų ir lietuvių kraujas. Tačiau lietuvių pasaulio ir jo vaizduotės ribų žymėjimo istorijoje bene egzotiškiausias ir dramatiškiausias įvykis buvo legionų išsiuntimas į Santo Domingo, Haityje slopinti savo laisvės kovon pakilusius salos vergus. Vieni laisvės kariai už tūkstančių mylių nuo tėvynės prancūzų imperinių ambicijų buvo nublokšti slopinti kitų laisvės siekių. Štai kaip šią dramatišką istoriją aprašo garsus lenkų istorikas, karys ir politinis veikėjas Marian Kukiel:

1802 metais įvyko tragiška Legionų likimo permaina. Iš trijų pus-brigadžių (polbrygad), į kurias juos perorganizavo, dvi buvo įjungtos į prancūzų kariuomenę ir išsiųstos į Santo Domingo, į karą prieš maištaujančius juodaodžius, kuriam vadovauti Bonapartas išsiuntė savo svainį generolą Leclerc'ą su rinktiniais prancūzų daliniais. Iškeliavo ten kokie šeši tūkstančiai lenkų (ATR emigrantų-legionierių – E. A.). Iš jų vos trys šimtai sugrįžo. O likučiai, kiek jų ištvėrė kautynes ir tropinį drugį, atsidūrė juodaodžių arba anglų nelaisvėje.[84]

Nežinome lemties tų, kurie galėjo ištverti nelaisvę ir rasti sau naujas tėvynes. Nežinome – ne pirmą ir ne paskutinį kartą XIX a. emigracijos istorijoje – ir lietuvių skaičiaus. Žinome juos ten buvus, ir vien to turėtų užtekti, kad tai nebūtų pamiršta. Kad ir kokie tragiški amžių sandūros ir migravimo įvykiai būtų nutikę, lietuvių pasaulio vaizduotės paribiuose vėl atsidūrė Karibų jūros salos, t. y. ta erdvė, kuri jau buvo įtvirtinta S. Daukanto ir pirmųjų Amerikos lietuvių diasporos istorikų pasakojimuose.

Amerikos lietuvių istorikas Antanas Kučas, sekdamas K. Jurgėlos ir kitų darbais, mini XIX a. pirmosios pusės lietuvių karių ir belaisvių nuotykių pėdsakus Amerikoje ir Kanadoje, Karibuose ir Ispanijoje, Egipte ir Indijoje. Tai skamba it pasikartojančios intrigos neįtikėtiniems nuotykių romanams. Nesuskaičiuoti ir nesuskaičiuojami pėdsakai vedė per Napoleono kariuomenę iki tarnybos anglams. 1812–1815 metais (antrajame JAV nepriklausomybės kare) irgi galėjo būti bent jau keliolika lietuvių, nors neišsamūs tyrimai dar gali slėpti ir didesnius skaičius. Kaip anglų korpuse Kanadoje galėjo atsidurti lietuviai? A. Kučo versija tokia:

---

84 Ten pat, p. 76.

Napoleono laikais, po Lietuvos ir Lenkijos išdraskymo, lietuviai tarnavo ne tik okupantų daliniuose, bet ir prancūzų revoliucinėje armijoje – Kniazevičiaus legione daugiausia tarnavo lietuviai, o Dambrowskio – lenkai. Jų kapai atsirado Egipte, Italijoje, Indijoje, Ispanijoje ir San Domingo džiunglėse. Daugelis jų pateko anglams į nelaisvę. Kalinami giliai laivuose, kovodami su laivų žiurkėmis, tie vyrai buvo kalbinami pasirinkti: arba būti žiurkių užgraužtiems, arba stoti „savanoriais" į britų kariuomenę. Daugelis pasirinko „savanorių" kelią. Aišku, tokių karių anglai stengėsi nestatyti prieš prancūzus.

Britų „sutartis" su ex-legionieriais buvo sudaroma 7 metams. Kilus karui su Amerika, britai pirmon eilėn pasiuntė Kanadon tokių buvusių belaisvių pulkus. Lietuvių ir lenkų daugiausia turėjo pulkininko de Watteville ir plk. de Meuron pulkai, taip pavadinti jų „savininkų" vardais. Šveicaro de Watteville pulkas buvo nupirktas 1801 m. De Meurono pradžioje buvo olandų tarnyboje, bet perėjo anglų nuosavybėn Ceilono ekspedicijos metu ir anglų buvo panaudotas indų sukilimams malšinti, o po to grąžintas Europon.

Lietuviška gija raizgosi didžiuliuose XIX a. pradžios britų pasiekiamo pasaulio plotuose, kartais pralenkdamos nuotykių rašytojų fantazijas. Ceilono ekspedicijos metu, anot istorikų, būta atvejų,

...kad kelios dešimtys „Lenkijoje" gimusių, tad gal ir lietuvių, buvo „suverbuoti" Indijoje – Fort St.George prie Madraso. Papildyti buvusiais belaisviais, abu pulkai atliko tarnybą Viduržemio jūros srity, o 1813 /metų/ balandžio 5 /dieną/ kariai buvo susodinti į laivus Cadiz'o uoste, Ispanijoje, ir išsiųsti į Ameriką. Gegužės 8 jie jau buvo Halifaxe, o birželio 6 Quebec'e. Watteville pulke buvo 1456 vyrai, daugiausia lenkai ir lietuviai. Man pavyko gauti iš Britų karo ministerijos archyvų trijų pulkų (...) originalių dokumentų mikrofilmus. Tai karių sąrašai, algų lapai ir istorijos...[85]

Minėti pulkai 1813 m. rugsėjį kovėsi su amerikiečių kariuomene prie Chateaugay, o kitais metais buvo apgulę Fort Erį, prie Baffalo (N.Y.). Tačiau dar daugiau mįslių lietuvių pasaulio atminčiai palieka ne patys mūšiai, bet faktai, kad po karo 1815-aisiais Watteville pulkas buvo išformuotas, o paleistieji kariai gavo žemės sklypus pietinėje Kanadoje palei sieną su Jungtinėmis Amerikos Valstijomis. Britų karinė administracija tokiu būdu bandė LDK ir Rusijos kazokų pavyzdžiu sukurti tam tikras karines kolonijas prie St. Francis upės Qyebec'e ir Rideau-Ontario. Nors visi dokumentai šiuo istorijos laikotarpiu buvo tvarkomi prancū-

[85] Kučas, Antanas. *Amerikos lietuvių istorija*, p. 15–16.

ziškai, nors lietuvių vardai ir pavardės būdavo iškraipomi, tačiau istorikai yra identifikavę apie 100 lietuviškų pavardžių, tokių kaip Adomas Matijošaitis, virtęs *Madiosaidis Adam-natif de Littau et Brabant...*[86]

Niekas netyrinėjo, kokie šių XIX a. pradžios skersvėjo herojų likimai susiklostė vėliau. Niekas greičiausiai nebegali atkurti ir tų vietovių atminties. Tačiau šiandienėje istoriografijoje ir atminties archeologijoje yra nuostabių atvejų, kada mokslui pasiduoda ne mažiau mįslingos istorijos.

3. Lietuviai Didžiojoje lenkų emigracijoje (1831–1863 m.)

Lenkijos ir Lietuvos laisvės kovų kalendoriuje kone kiekvienai kartai teko po sukilimą ir patirto pralaimėjimo kartėlio dozę. Palaidoję savo išsivadavimo viltis kartu su Napoleono Bonaparto armados žlugimu, išbarstę energingiausios krašto jaunuomenės kaulus prie apledėjusios Berezinos krantų ar Elsterio upės sraunumoje, lenkai ir lietuviai vėl ir vėl jas gaivino konspiracijoje bei sąmoksluose, studentų ir mokinių rateliuose, kur romantiškos idėjos pranoko sveiko proto svorį. 1830–1831 m. suliepsnojęs Lapkričio sukilimas (mat tą mėnesį jį pradėjo varšuviečiai kovotojai) persimetė Lietuvon, nuvilnijo per visą rusų valdomą kraštą, įtraukdamas į kovų verpetą dešimtis tūkstančių bajorų ir net valstiečių. Pralaimėjimas lėmė naujus išbandymus nelaimingai tautai: tūkstančiai žuvusių, ištremtų į Rusijos gilumą ir į tolimus pakraščius. Tai buvo ir nauja riba emigracijos istorijoje, kurį lenkų tradicijoje įgijo *Didžiosios emigracijos* simbolinį statusą, o lietuvių atmintyje nugrimzdo į neatpažintų, nesuprastų, neįvertintų praeities reiškinių dugną. Vėl dėl tos pačios anksčiau aprašytos priežasties – lietuviai ir lenkai, lietuvybė ir lenkybė tada ir gimtojoje žemėje, o dar labiau emigracijoje, buvo susimaišiusi į viena, o neįmanomumas atskirti vienus nuo kitų etnolingvistinius savo tapatumo pamatus liejančiai modernios lietuvių tautos istorijai krėtė sudėtingas išdaigas.

Paradoksalu, kad prie *Didžiosios emigracijos* terminų ir vaizdinių įtvirtinimo lenkiškojoje tradicijoje prisidėjo lietuvis (ir lenkas), Žemaitijos kunigaikštystės pilietis ir patriotas, Telšių pavieto bajoras Liubomiras Gadonas (1831–1908), lenkiškai parašęs pirmąjį solidų XIX a. politinės lenkų emigracijos istorijos veikalą[87]. Iš Livonijos riterių šaknies kilusi Gadonų giminė paliko raiškius pėdsakus žemaičių žemėje. Istorikas ir 1863 m. sukilėlis Žemaitijoje pats ilgus dešimtme-

[86] Ten pat, p. 16.

[87] Gadon, Liubomir. *Emigracja polska*. Krakow, 1901–1902, t. 1–3.

čius praleido emigracijoje, tarnavo kunigaikščio Vladislovo Čartoriskio sekretoriumi Paryžiuje, kurį laiką buvo Paryžiaus lenkų bibliotekos direktorius. Tad nuolat buvo prie emigracijos istorijos šaltinių ir dalyvavo procesuose. Jo istoriniame pasakojime taip pat daugiau negu kituose, ypač vėlesniuose lenkiškos istoriografijos darbuose, sekama lietuviška emigracijos gija. Lietuviai kartu su lenkais pasipriešinę Rusijos imperijos armijoms buvo it kovos broliai, bet ir broliai nereiškia vieną ir tą patį.

Didžiosios emigracijos misija buvo nulemta tos politinės aplinkybės, kad į Prancūziją 1831 m. pasitraukė didelė dalis abiejų tautų elito, kuris liko ištikimas idėjoms, dėl kurių liejo kraują mūšiuose. L. Gadonas įtvirtino istoriografijoje tokį požiūrį į epochą po sukilimo:

> *... tą akimirką, kada įvykių audros sudaužyta ir išnaikinta Lenkija labiau nei bet kada anksčiau reikalavo ramaus darbo, susikaupimo ir blaivaus susitaikymo su tikrove, ta sauja brolių išeivijoje, iš atstumo, ne tik savo veikla, bet ir pačios savo būties žavesiu palaikė kažin kokį neapibrėžtą nerimą, žadino kažkokį laukimą ir viltis, kurios atitraukdavo krašto visuomenės protus nuo svarbiausių naminių reikalų, o viliodavo prie išorinių apgaulingų iliuzijų.*[88]

Išsiveždama pralaimėtos kovos idėjas politinė emigracija dažniausiai gebėdavo jas išsaugoti, tada kaip tiesiogiai nugalėtojų, okupantų represijų slegiami krašto žmonės turėdavo norom nenorom prisitaikyti prie susiklosčiusių sąlygų, praktiniuose kasdienybės darbuose atkurti ūkį, auginti vaikus ir iš naujo kauptis ateičiai. Toks politinės *karių ir poetų* emigracijos charakteris pasireiškė ne vieną pasikartojančios istorijos akimirką: mažesniu mastu tai nutiko po 1863 m., o II pasaulinio karo pabėgėliai ir politiniai emigrantai iš Lietuvos darsyk patyrė, ką reiškia būti didžiąja emigracija.

1831 m. vasara baigėsi generolo Antano Gelgaudo (Gielgud) vedamų lenkų ir lietuvių sukilėlių dalinių pasitraukimu iš Žemaitijos ir internavimu Prūsijoje. Tai buvo ir paskutinis generolo gyvenimo momentas: perkirtus valstybių sieną, prie Gelgaudo prijojo žemaičių sukilėlis Skulskis ir, sušukęs: *Išdavike...*, – nušovė jį savo pistoletu. Atentato vykdytojas buvo persekiojamas prūsų, bet vis tiek sugebėjo prasibrauti į Prancūziją, kuri vėl tapo emigrantų prieglobsčiu.

Internuotų karių stovyklose Prūsijoje pynėsi skirtingi elgesiai ir jausmai. Patys eiliniai Prūsijos žmonės simpatizavo pasidavusiems kovotojams. Tačiau pagal

---

[88] Ten pat, t. 1, p. 40.

Rusijos ir Prūsijos susitarimą internuotis galėjo tik karininkai – eiliniai (tarp jų buvo daugiausia lietuviai ir žemaičiai) – turėjo būti sugrąžinti rusams. Šie skelbė amnestijas, bet ne pirmą ir ne paskutinį kartą Lietuvos istorijoje laužė duotus pažadus. Dauguma sugrįžusių buvo penkiolikai metų įtraukti į Rusijos kariuomenės dalinius, prieš kuriuos dar nesenai mušėsi sukilimo laukuose. Tad internavimo akimirką daugelis eilinių buvo pakelti į puskarininkius ir taip išvengė negeistinos lemties rusų rankose. Per keliolika mėnesių įvairiais keliais Prancūziją pasiekė apie būriai emigrantų, kurių laukė labai prieštaringas likimas. Vienoje pusėje idėjų kova ir laisvės misija, kitoje – sveiko proto ir tikrovės slėgis. L. Gadonas parašys:

...Šalia viso kito emigracija išsivedė su savimi jaunimo žiedą ir inteligentijos viršūnėles, ir tuo būdu ilgesniam laikui atėmė krašto veikliausius gaivalus iš aukščiausių proto sferų, kurių pertekliaus ir taip nejuto, ir kurie ilgalaikėje išeivijoje be didesnės naudos kraštui gaišintis turėjo. Tačiau atsiminkime, kad išeivija susikūrė iš išskirtinių žmonių, iš tautos elito: ji apėmė senatorius, [seimo] deputatus, ministrus, generolus, mokslininkus, profesorius, poetus, literatus, turtingus bajorus, stambesnius ir smulkesnius žemvaldžius, valdininkus ir visą minią vyresnių ir jaunesnių karininkų, o taip pat akademikus ir aukštųjų mokyklų studentus, o iš viso bendro skaičiaus – maždaug nuo 9000 iki 10 000 galvų – eiliniai ir prastuomenė sudarė santykinai mažą, t. y. gal ketvirtą dalį.[89]

Maištingasis abiejų tautų žiedas atsidūrė tartum verdančiame emigrantų katile, kuriame paprastos kasdienės ramaus gyvenimo vertybės buvo ne tik kad žymiai mažiau vertinamos, bet dargi priimamos su panieka. Adomo Mickevičiaus ar kito lietuvio Andriaus Tovianskio pranašystės ir misionieriška laisvės ir tikėjimo dvasia buvo labiau priimtina. Tad ne diasporos buitinė perspektyva ir rami senatvė, o lemties ženklais pažymėtų laisvės misionierių elgsena buvo tos epochos emigrantams būdingasis bruožas.

Žmogiškas ir natūralus reikalas, kad tame emigraciniame judėjime ir išlikimo nuovoka turėjo byloti, ir ne nuostabu, kad ne vienam laikinas prieglobstis civilizuotuose kraštuose galėjo rodytis patrauklesniu dalyku, negu pabaiga snieguotose Sibiro dykynėse ar tarp Kaukazo uolų (...), – įrodinėjo L. Gadonas, primindamas jo asmeniškai patirtą ir politiniams pabėgėliams pasikartojančią kaltės ir išlikimo dilemą.

[89] Ten pat, p. 41.

Tikra tai, kad didelėje išeivių bendruomenėje nyko smulkmeniškumas, ir kad viskas buvo persunkta gilesnės minties ir aukštesnių jausmų: rūpestis tėvynės likimu, troškimas jai tarnauti ir kovos už ją siekis. Neapykanta svetimųjų priespaudai, nepriklausomos tautinės minties išlikimas, liudijimas jos savarankiškos būties, protestavimas prieš skriaudas – tai buvo visi motyvai, dėl kurių, kaip ir prieš 38 metus, taip ir dabar, (...) palikdavo kraštą ir išeidavo į tolius, į svečias šalis.[90]

Vėl Paryžius, gal net dar labiau nei prieš 38 metus, tapo lenkų ir lietuvių emigrantų sostine. Jei XVIII a. pabaigos emigrantai buvo įsisąmonię savo laikinumą, juto artėjantį Napoleono karą su Rusija ir didėjančias greito sugrįžimo viltis, tai po 1831 m. Rusijos įsigalėjimas buvusiose Abiejų Tautų Respublikos žemėse ir įsitvirtinimas *Europos žandaro* vaidmenyje nepaliko daug iliuzijų šiai išeivių kartai. Ji buvo labiau nei bet kada *emigracija* ir labiau, nei T. Kosciuškos laikais palikta pati sau, savo tikėjimui, kuris su protinga ateitimi nedaug bendro turėjo. Tai buvo ilgos emigracijos ir diasporos įsišaknijimo laikas, kuris Paryžių bei kitus Vakarų Europos miestus pavertė lietuvių pasaulio dalimis. Dar daugiau, lietuvių ir lenkų likimai tuo metu susipynė su viso emigrantų internacionalo gyvenimais, darė Lietuvos ir Lenkijos kančių ir laisvės kovų Golgotą pasauliniu reiškiniu.

Pavienius *Didžiosios emigracijos* atstovus likimas nuvedė ir į kitas, tolimesnes šalis: Turkiją, Angliją, Belgiją, Italiją, Jungtines Amerikos Valstijas, Braziliją ir Argentiną, net Čilėje buvo atpažinti lietuvių siluetai ir įmintos pėdos. Štai Santjago de Chile universiteto profesoriumi tapo filomatas, Adomo Mickevičiaus studijų ir klajonių bičiulis Ignas Domeika. Ne tik jo kelionės yra nuostabios, bet ypač tų kelionių prisiminimai, prieinami ir lietuvių skaitytojui, ir galintys būti vaizdžiu gyvosios emigracijos istorijos šaltiniu. Galima nematyti tokiose senosios Lietuvos *karių ir poetų* egzilio klajonėse lietuvių diasporos užuomazgų, tačiau neabejotina, kad į dabartinę mūsų atmintį sugrąžinti prisiminimai padeda suprasti, kaip keitėsi lietuvių erdvėlaikis, kur siekė lietuvių vaizduotė, priartinusi tolimus pasaulio kraštus ir nutolinusi nuo protėvių žemės.

Po sukilimo XIX a. egzilis, buvęs *pirm tikros valsčioniškos emigracijos*, tam tikra prasme lietuvių diasporos istorikams galėjo atrodyti netikra emigracija. Ryšys su tėvyne, politinis įsipareigojimas jos laisvės kovai, gyvenimas nuolatiniame laukime, kada ateis akimirka sugrįžimui, pasiaukojimui. Tokia egzilinė būsena tik išimtiniais istorijos epizodais būdavo ištveriama ilgesnį laiką. Bet dažniausiai ji negalėdavo trukti ilgiau nei vienos sąmoningos kartos gyvenimas. Politinio eg-

---

[90] Ten pat, p. 44.

zilio būsena neleisdavo visiškai įsišaknyti naujoje imigravimo šalyje, trukdydavo susitapatinti su diasporos pasauliu, kuris sugrįžimo mitus pakeisdavo ryšių su pažadėtąja žeme sentimentais, prisiminimais ir pasakojimais.

Dar vienas išskirtinis aptariamos epochos bruožas buvo lemtas bendro romantizmo klimato, šatobrianiško individualizmo, įsižiebusio po *senosios tvarkos* žlugimo, aristokratiško kilnumo ir taurumo nuosmukio. *Grafo Montekristo* ar Fenimoro Kuperio romanų herojaus, vienišiaus, savyje sutelkusio visų nuodėmių atpirkimo užduotis klajūno ir keršautojo tipas buvo anuomet iš tiesų dažnas. Savotiška *egzilų* piligrimystė, ieškojimas salos ne tiek naujai Dievo karalystei, ko siekė XVII a. pirmosios pusės religiniai emigrantai, bet pirmapradės darnos su natūralia bendruomene, *gamtos vaikais*, kartais pabaigdavo šių lietuvių individualistų klajones kur nors Artimuose Rytuose, Amerikos toliuose ar Afrikos gilumoje. Tai buvo būdinga XIX amžiui.

Diasporos sąmonei būtinas tam tikro lygio įsigyvenimas, įsipilietinimas naujojoje tėvynėje. 1831–1863 m. Prancūzijoje susispietę emigrantai nelabai stengėsi tokiais tapti. Nauji laisvės kovų vėjai juos galėjo blokšti ten, kur dar nebuvo įkelta lietuvio koja. Arba, pasikeitus valdovui ir paskelbus eilinę abejotiną amnestiją, tiesiog susikrauti daiktus ir grįžti į Lietuvą. Po Rusijos caro ir Europos žandaro Nikolajaus I mirties taip padarė gan daug emigrantų.

Tačiau *poetų ir karių emigracija* turėjo vieną išskirtinį bruožą: tai didžiulis susitelkimas, aukštas organizavimosi lygis, didelis socialinis kapitalas ir nepaprastas kūrybingumas, kuris egzilinėje būsenoje net vidutinius talentus paskatindavo kurti didelius kūrinius. Tokia būsena lietuvių emigracijos istorijoje pasikartos po II pasaulinio karo, kuomet politiniai pabėgėliai vėl taps egzilio *Grand Epoch* kūrėjais. Emigracijoje užaštrintas tautos likimo rūpestis, intelektualinę įtampą sukelianti kelių kultūrinių tradicijų ir tapatybių samplaika kūrybą darė svarbiausiu išlikimo ir žmogiškumo išsaugojimo dalyku, vieninteliu padoraus išgyvenimo principu. Atplėšimo nuo tėvynės ir ilgesio jėga buvo tuo metu labai didelė.

Kaip tapti emigrantu XIX a. vidurio Prancūzijoje? Sakytume, kad tai buvo paprasta, kaip XVII a. būti religiniu pabėgėliu. Tik XIX a. prancūzų išnešiotos revoliucijos sėklos dygo plačiajame pasaulyje, grąžindamos derlių Prancūzijai. Iš visų kraštų, kur senosios monarchijos gebėjo užgesinti revoliucingos visuomenės įkarštį. Lietuviai ir lenkai buvo bene geriausi, ar net rinktiniai šio *tautų kraustymosi* etapo herojai. Štai vaizdus Ignoto Domeikos memuarų puslapis:

Vieni įdomiausių ir labiausiai vertų prisiminti tais laikais išgyventų įspūdžių buvo patirti Paryžiaus prefektūroje pirmą kartą registruojantis kaip emigrantui. Buvau palydėtas į didžiulę salę, skirtą išimtinai emigrantams, kaip sakant, įvairių tautų išeivijai.

Aplinkui pasieniais buvo aukštos spintos su užrašais: „Emigration polonaise"; „Emigration espagniole", „Emigration portugaise", „Emigration italienne", Emigres allemands". Žvilgterėjus į tuos užrašus atrodė, kad į Prancūziją emigravo visa Europa.

Juk tuo metu Paryžiuje ir artimuose miestuose buvo susitelkusi gausi ispanų emigracija, paskutiniųjų liberalų kortesų nariai ir daugybė liberalų, kurie vėliau parūpino Kristinai ir jos dukrai sostą, o kraštui – naują konstituciją. Tuo metu Prancūzijoje buvo susidūrę portugalų emigrantai su savo karaliumi Petru I ir jauna karaliene Marija II etc.

Gausesni už pastaruosius buvo italų emigrantai, tarp kurių buvo daug mokslininkų – Libri, Matteuci ir jau kalbama apie Mazzini ir Naująją Italiją.

Vis dėlto gausiausia buvo mūsų, lenkų, emigracija, su savo vadovu ir Tautinės Vyriausybės nariais; čia susirinko beveik visas seimas, deputatų rūmai ir senatoriai; mūsų generolai, vyriausiasis štabas, pulkininkai, įvairių rangų karininkai, daugybė puskarininkių ir jokio rango neturinčių sukilėlių – 5 000 išeivių.

Visiems tiems emigrantams Prancūzija suteikė paramą, saugumą, čia jie turėjo ramybę, o kas svarbiausia – viltį, kad kiekvieno jų tautai kada nors prancūzų tauta ateis į pagalbą su ginklu rankoje. (...) Tačiau pati Prancūzija dar peikėjosi nuo stiprių sukrėtimų: buvo įklimpusi į skolas, per karlistus ir respublikonus kentė vidaus karų grėsmę, be to, mažai turėjo reguliariosios kariuomenės ir gerai paruoštų karių.

Prie trijų ar keturių milijonų, kuriuos Prancūzija išleisdavo remdama tiek emigrantų, pridurkime dar nemalonumus, kurių ji rizikuodavo susilaukti iš visų Europos šalių; juo labiau reikėjo baimintis suirutės dėl suteikto prieglobsčio ir likimo nuskriaustiesiems, ir padūkėliams karštagalviams, įvairaus plauko urgzliams – revoliucionieriams...[91]

Politinė XIX a. Europos istorija yra plačiai išskleidusi visus strateginius ir prieštaringus Prancūzijos valdžios imigracijos politikos motyvus. Mūsų pasakojimo atveju ne taip svarbu, kokiai lemčiai buvo globojami ir ruošiami emigrantai, kiek tai susipynė su paprasčiausiu politiniu šeimininkų egoizmu. Svarbu, kad išeiviai

---

[91] Domeika, Ignotas. *Mano kelionės*, t. 1, p. 193–194.

lietuviai jautėsi vienaip arba kitaip. Svarbu, kad tame egzilų internacionale, kuris būriavosi prie Senos krantų, kartu su kitais buvo brandinama lietuvių patirtis.

Nors pagrindinė *poetų ir karių* emigracija susispietė Vakarų Europoje, tačiau priartėjo ir Amerikos horizontai. Dramatiškas likimas lėmė, kad keli šimtai sukilėlių, kurie buvo internuoti Austrijoje, buvo susodinti į Triesto uoste stovėjusias fregatas ir 1834 m. atsidūrė Niujorke. Vėliau prie jų prisidėjo dar daugiau panašios lemties tremtinių. Amerikiečių imigracinės tarnybos dėka liko žinomos atvykėlių pavardės, tarp kurių lietuvių atminčiai arčiausi buvęs Vilniaus universiteto studentas Barnabas Putramentas, kunigas Liudvikas Ježikovičius, leitenantas Liucijus Eismontas ir kiti[92]. Jų veikla naujoje tėvynėje nėra gerai ištyrinėta. Kaip ir Prancūzijoje lietuviai ir lenkai veikė kartu, o kilmės atskirumo bruožai čia greitai dilo. Lietuviškos ir lenkiškos pavardės šmėžuoja tai šen, tai ten, leisdamos it mantrą kartoti žodžius: *Žinome, kad tame bendrame lenkų ir lietuvių būryje buvo lietuvių, bet mes nebegalime atskirti, kiek ir kokių*. Amerikos lenkų diaspora yra susilaukusi daugiau istorijos studijų, todėl yra tikėtina, kad lietuviškos bendro pasakojimo gijos dar gali būti atpažintos.

Amerikos pilietinio karo laukuose kariai su lenkiškai lietuviškomis pavardėmis nebuvo retenybė. Anot Ramūno Kondroto, šimtai lietuvių ir dar daugiau lenkų kovėsi ir žuvo tiek pietiečių konfederatų, tiek šiauriečių jankių kariuomenėse 1861–1865 metais. Tarp jų buvo kapitonas Alexander Bielaski, 1811 m. gimęs Lietuvoje. Amerikoje jis atsidūrė po 1831 m. sukilimo Lietuvoje. Įsikūrė Ilinojaus valstijoje, susidraugavo net su būsimuoju prezidentu, kilusiu iš tos pačios valstijos, A. Linkolnu. Jis kovojo šiauriečių gretose ir žuvo jau mūšyje prieš pietiečius. Vienas jo sūnų Oscar Bielaskis taip pat buvo kare, o paskui žaidė beisbolą JAV aukščiausioje lygoje (1872–1876). Kapitono O. Bielaskio vaikaitis lemtingais pasauliui ir JAV 1912–1919 metais buvo antruoju Federalinio tyrimo biuro (FBI) direktoriumi.[93] Štai tokios šeimų sagos pinasi lietuvių pasaulio erdvėlaikyje.

Simboliniai *poetų ir karių* emigracijos herojai pasiekė taip pat ir Pietų Amerikos lietuvių diasporos atmintį. Štai Brazilijos lietuviai savo pasakojime retai apsieina be karo inžinieriaus Roberto Adolfo Chodosevičiaus, gimusio Vilniuje 1932 m., mirusio 1896 m. Argentinoje. Kur jo nebūta ir kur jo neklajota. Baigęs Sankt Peterburgo karo akademiją pradėjo karo kelią 6 deš. viduryje Kryme, kur tarnavo rusų generolo Totleibeno ginamame Sevastopolyje. Kaip ne vienas lenkas ir lietuvis jis spruko per gynybos liniją į anglų pusę. Tapo anglų žvalgybos

---

92 Eidintas, Alfonsas. *Lietuvių kolumbai*, p. 12.

93 Kondrotas, Ramūnas. *Lietuviai Amerikoje – pirmoji emigracijos banga*, p. 6.

karininku. Nors po rusams pragaištingo karo anglai siuntė jį į Indiją, bet jis nesusiviliojo tokia perspektyva ir pasiliko Turkijoje, kur šešerius metus vadovavo valstybės topografijos įstaigai. Per tą laiką Londone išleido knygą apie Krymo karą. Išgirdęs Amerikos pilietinio karo griausmus kaip mat atsidūrė *šiauriečių* pusėje, generolo Granto padėjėju. Nurimus patrankų kanonadoms, pabandė ramesnį gyvenimą – buvo šachtų, kuriose jau rodėsi ir naujieji lietuvių imigrantai, inžinierius. Bet nerami prigimtis nuginė jį į Pietų Ameriką, kur Argentinos kariuomenėje buvo bene vienintelis tikras karo inžinierius. 1867 m. pulkininkas Robertas Adolfas Chodosevičius jau tarnavo Brazilijos kariuomenėje labai prieštaringame Paragvajaus kare. Dar po dvidešimt metų jis vėl buvo matomas Argentinoje, jau kaip generalinio štabo topografijos skyriaus karininkas[94]. Atrodo, kad tokių emigrantų užtenka kelių šalių ir net kelių diasporų pasakojimams.

Emigracijos poveikis *jaunosios Lietuvos* idėjų užgimimui XIX a. viduryje taip pat nėra vienareikšmis. Viena vertus, kaip jau buvo užsiminta, Lietuvos valstybės žlugimas, pralaimėti sukilimai, rusų represijos ir vilionės skatino atsidūrusius bėdoje lietuvius glaudžiau šlietis prie lenkų, ieškoti kompensacijos stiprėjančioje istorinių partnerių bendrystėje. Kitaip sakant, nelaimės ir emigracija stiprino savotišką polonofiliją ir lietuvių polonizacijos procesus, neretai skatino neigiamai reaguoti į galimas „seperatistinių“ veiksmų pasekmes ir iš šių pozicijų vertinti viską, kas su lietuvių savastimi bei atskirumu susiję. Tačiau buvo ir kita tendencija, kuri atsidūrusiems emigrantų internacionalo katile lietuviams kėlė užduotis atsakyti į išskirtinai lietuviams knietinčius klausimus. Svarbiausią – jau nebe pirmą kartą mūsų istorijoje girdėtą: ar tam, kad būtume su lenkais, reikia nustoti būti lietuviais?

4. Lietuvių savimonės pokyčiai emigracijoje (1831–1864 m.)

Emigracija lietuviams užaštrino ir savo atskirybės bei lemties dilemas. Jie tuo pačiu metu bandė ir solidarizuotis su lenkais, ir kurti atskiras organizacijas, kur stengėsi svarstyti išskirtinai lietuviškus klausimus, siekdami derinti veiksmus ir kurti ateities vizijas. Tačiau to neužteko, kad XIX a. vidurio lietuvių politiniai pabėgėliai, jų pastangos ir kūriniai pakankamai giliai paveiktų ankstyvuosius tautos atgimimo procesus ir įsitvirtintų vėlesnių kartų istorinėje atmintyje. Nors lietuviškosios diasporos pradmenys prancūzų žemėje neišsikovojo (kaip lenkų

---

[94] Saulaitis, Antanas (red.) *Lietuvių imigracijos Brazilijon penkiasdešimtmetis. 1926–1976.* Sao Paulo–Rio de Janeiro, 1976, p. 9.

atveju) *Didžiosios emigracijos* vardo, nors liko tartum *netikra emigracija* (arba dar dažniau – tikra, bet ne tikrų lietuvių emigracija), bet anos epochos lietuvybės pėdsakai Paryžiuje tikrai neverti visiškos užmaršties. Ar ne paradoksalu, kad lenkų emigracija istorinės atminties pamatuose buvo įtvirtinta lietuvių autoriaus? Čia peršasi vaizdus palyginimas su Tadeušo Kosciuškos ar Adomo Mickevičiaus fenomenu: lietuviai kūrė lenkų tapatumo vaizdinius, bet bemaž patys išnyko iš lietuvių pasaulio diasporinės atminties.

Liubomiras Gadonas savo didžiajame veikale apie XIX a. vidurio emigraciją parodo, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių išeiviai ne tik sudarė labai svarią dalį bendros lenkų-lietuvių pabėgėlių minios, bet buvo vieni pirmųjų susiorganizavusių ir pradėjusių sistemiškai veikti emigrantų. Tai lėmė aplinkybė, kad Nikolajaus I nurodymu buvo taikomos skirtingos priemonės ir bausmės Lenkijos Karalystės ir LDK žemių sukilėliams. Pirmieji turėjo palankesnes galimybes sugrįžti iš Austrijos ir Prūsijos, o antriesiems, t. y. lietuviams, grėsė didesnės bausmės ir mažesnės amnestavimo viltys. Vakaruose, net tuose sluoksniuose, kurie buvo geranoriškai ir globėjiškai nusiteikę emigrantų atžvilgiu, tie skirtumai, o ir pati Lietuvos būklė, nebuvo lengvai suprantami dalykai.

Jau 1831 m. gruodžio 10 d. Paryžiuje vienas iš buvusių Lietuvos sukilimo vadų Cezarijus Plateris inicijavo *Lietuvių draugijos* steigiamąjį susirinkimą. L. Gadonas rašo:

> *Paskata tam buvo lietuvių siekimas duoti apie save žinią dėl nepakankamo ir klaidingo Europoje jų šalies įsivaizdavimo (...) Įstatuose apibrėžtas Draugijos tikslas buvo rinkti medžiagą apie sukilimą Lietuvoje ir gudiškose žemėse; tų kraštų istorinis ir statistinis aprašymas; rūpestis jų tautiškumu; be viso to, stebėjimas, kad visa tai liečiančiose publikacijose nebūtų dalykų, kurie keltų rusų persekiojimo pavojų krašte likusiems.*[95]

Kitaip tariant, pats svarbiausias draugijos tikslas buvo pasauliui liudyti, kad Lietuva yra. Kad ji užkariauta ir prislėgta Rusijos imperijos, kad ji taip pat turi teisę būti pripažinta Europos tautų šeimos nare. Tai buvo esminis politinių emigrantų misijos reikalas, kuris nuo tada tapo svarbiu besikeičiančios sudėties ir savimonės lietuvių diasporos elgesio bruožu. Ir prieš Vasario 16-ąją, ir po sovietų invazijos liudyti pasauliui savo egzistencijos teisę, neleisti jam užmiršti ir susitaikyti su neteisybe – štai kas nuolat motyvavo emigrantus.

---

[95] Gadon, Liubomir. *Emigracja Polska*, t. 3, p. 37.

Pirmuoju *Lietuvių draugijos* pirmininku buvo išrinktas grafas Cezarijus Plateris, o jo sekretoriumi tapo Leonardas Chodzka. Atskiros organizacijos atsiradimas, ir dar toks spartus, atskleidė keletą svarbių visai emigracijai dalykų: pirmiausia priminė, kad nepaisant žlugusios valstybės, LDK atskirumo ir gyvasties tradicija nėra galutinai numarinta. Kita vertus, lietuviškumo ar savumo atpažinimo ženklai vis dar ne filologija, ir ne etnografiniais argumentais buvo paremti. *Lietuvių draugija* pratęsė išeivijoje daugiakultūrės politinės tautos egzistenciją, kuri vis sunkiau derėjo su naujos etnolingvistinės tapatybės principais. Vis sunkiau derėjo, bet dar vis gebėjo tilpti vienoje pasaulio vaizduotėje. Neužilgo po draugijos atsiradimo prie jos ėmė dėtis kitų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių pabėgėliai. 1832 m. kovo 4 d. prie jos prisijungė Volynės, Podolės ir visos likusios Ukrainos atstovai, tai yra tie, kurie kadaise buvo Abiejų Tautų Respublikos piliečiai, bet netilpo į nominalų valstybingumą demonstruojančią kongresinę Lenkijos Karalystę. Šis veiksmas nebuvo vienareikšmiškai sutiktas lenkų (*koroniarzų*).

Štai kokios jų reakcijos atsispindėjo L. Gadono knygoje:

Labai keistas dalykas, kad pirmosiomis Emigracijos akimirkomis Koroniaržai nerodė pakankamai broliškos širdies Lietuviams, laikė save aukštesnės rūšies lenkais ir su nepagarbia panieka (z pogardliwem lekcewazeniem) žvelgė į žemiečius iš už Nemuno ir Bugo. Galbūt neklystame manydami, kad tokia koroniaržų nuostata prisidėjo prie motyvų, kurie pastūmėjo Lietuvius susivienyti Draugijoje. „Matydami, kad Varšuviečiai tik savais nuopelnais gėrisi – rašė vienas iš narių, – tik savo pasišventimą vertina, apie Lietuvą ir Volynę mažai siekia žinoti, ėmėmės steigimo Lietuvių Draugijos, turėjusios užsiimti informavimus, apie įvykius mūsų krašte. Verta buvo parodyti, ką darė tie, kurie pakėlė laisvės vėliavas be reguliariosios kariuomenės paramos“...[96]

Vakarų Europos visuomenėms buvo nelengva susigaudyti, kas darėsi solidarumo bangą sukėlusiame sukilime. Emigrantai jautė skirtumą tarp maištą prieš caro valdžią pakėlusios Lenkijos Karalystės reguliariosios kariuomenės ir partizanų Lietuvoje. Jie žinojo, kam buvo sunkiau ir kam reikėjo daugiau ryžto patikėti, kad tokia kova turi prasmę ir vilties laimėti. Dar daugiau, lietuvių emigrantų organizaciniai veiksmai palaikė formalius buvusių Abiejų Tautų Respublikos žemių politinės perspektyvos vaizdinius. Mat jau nuo Napoleono laikų,

[96] Ten pat, p. 37–38.

kada jo štabo aplinkoje susiklostė strateginis trilypės Lenkijos, Lietuvos ir Volynės (Ukrainos) sukūrimo vaizdinys, lietuviai emigrantai būtent tokius politinius planus palaikė. Tuo metu lenkų pusėje į juos žiūrėta tik pro pirštus, o viešpatavo unifikuotos Lenkijos idėjos.

Žinoma, būtų klaida manyti, kad lietuviška organizacinė veikla tiesiogiai vedė prie politinės emancipacijos ir modernios lietuvių tapatybės puoselėjimo. Greičiau priešingai: Lietuvos sukilėlių deklaracijos pirmiausiai siekė pasauliui parodyti, kad Lietuva yra greičiau Lenkijos dalis, negu teisėta Rusijos imperijos provincija. Visomis priemonėmis buvo bandoma parodyti, kad Lietuva – tai ne rusų tėvonija, kad tai nėra senos rusų žemės, kurias Jekaterinos II kariuomenė XVIII a. pabaigoje (ir dar vietinių žmonių pritarimu) „susigrąžino" į savo glėbį. Lietuviai demonstravo ne tiek savo atskirumą nuo lenkų, kiek rodė, kad jie nėra didesni rusų pavaldiniai, nei *koroniarzai*. Pabrėžtina, kad panašios nuotaikos po Vienos kongreso 1815 m. iš esmės viešpatavo ir pačiame krašte. Lietuvių istoriografijoje dar nėra pakankamai išsivaduota iš Sankt Peterburgo dvaro aplinkoje plėtoto Lietuvos istorijos pasakojimo versijos. Ir dar sunkiai skinasi kelią suvokimas, kad rusų invazija ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės užkariavimas lėmė didėjančią lietuvių (ypač bajorijos) polonizaciją.

Lietuvių savigarba ir atskirumo jausmai buvo skatinami gal ir nesąmoningo kongresinės lenkų kariuomenės veteranų elgesio, ignoruojančio žemuosius lietuvių sukilėlių karinius laipsnius, laikiusių juos netikrais (tik formaliai suteiktus, gelbstint nuo sugrąžinimo rusams). Bendruose barakuose ir susibūrimo vietose lietuviai sukilėliai, tarp kurių buvo daug akademinio ir bajoriško jaunimo, juto nemažai pagiežingo žeminimo. Tam tikra prasme tai simbolizavo ir lietuvių padėtį savoje tėvynėje: skaudus nelygiavertiškumo jausmas, vertęs apginti savo garbę ir savarankiškumą. Kaip dažnai nutikdavo įvairių tautų atgimimo istorijoje – iššūkis pažeminimo akimirkomis tapdavo žiežirba, kuri uždegdavo širdžių liepsnas. Lenkų pranašumo ir ekspansionizmo ženklai emigracijoje buvo labai nesunkiai atpažinti.

Emigracijoje viešpatavusi pernelyg įtarios kritikos dvasia įžiūrėjo Draugijoje separatizmo užmojus. Tokia galvosena vienok buvo visai be pagrindo, ką įrodo draugijos Statutas ir visi pareiškimai (...) Juolab, kad į draugiją įėjo ne tik patys Lietuviai, Volyniečiai ir Podoliečiai, bet matome joje narius iš kitų lenkijos vietų, o būtent p. Lelevelį, generolą Uminskį, pulkininką Potulickį, A. Biernackį, Plichą, S.Kozmianą ir kitus. Jos gretose matome ir du didžiuosius mūsų poetus: Juliusz

Slowatskis įstojo 1832 sausio 8 d., o Januškevičiaus pristatytas į tikruosius draugijos narius rugpiūčio 13 d. buvo priimtas Mickevičius.[97]

Lietuvių draugija apskirtai buvo kultūrinė-literatūrinė organizacija, kurios intelektualinė veikla turėjo padėti pasiekti emigracijai būdingus tikslus. Tačiau, kaip dažnai nutikdavo, joje būriavosi ir radikaliau nusiteikę asmenys, kuriems politinė veikla rodėsi svarbiau už viską, kurie nuolat diskutavo apie *emigracinės revoliucijos* būtinybę. Siekdamas sumažinti nevaisingus ir laiką pasiglemžiančius ginčus vienas iš labiausiai kultūrinei, intelektualiajai, arba, kaip anuomet būdavo priimta sakyti, organinei veiklai linkusių aktyvistų Ignotas Domeika 1832 m. rugsėjo 17 d. pateikė svarstyboms savo programą. Joje išdėstė mokslinės veiklos perspektyvas, būtinybę orientuotis į ilgą ir nuolatinę tiriamąją ir šviečiamąją veiklą, į šaltakraujiškesnio požiūrio į gimtojo krašto revoliucinimą laikymąsi. Nors I. Domeikos programa buvo patvirtinta, tačiau *Lietuvių draugija* neturėjo pakankamai pajėgų ją įgyvendinti. Galiausiai integracinės, įcentrinės jėgos tirpino lietuvių gretas, jos pynėsi bendruose su lenkais junginiuose.

Tam tikrą didesnį atgarsį plačiuose emigrantų ir solidarių paryžiečių sluoksniuose sulaukdavo Lietuvos sukilimo metinių minėjimai, patriotinių eilių skaitymų ir ugningų kalbų srautai palaikydavo nuotaikas, skatino pasitikėjimą, ryžtą ateities darbams. Politinio darbo šalininkai iš savo šalininkų subūrė savotišką organizacinę atšaką: 1832 m. vasario mėnesį atsirado *Lietuvių karinis komitetas.* Jo uždavinys buvo bendromis pastangomis padėti tiems sukilimo veteranams, kurie neturėdami karinių laipsnių (tokių buvo šimtai) niekaip negalėjo gauti tokios prancūzų valdžios paramos, kuria naudojosi Lenkijos kariuomenės karininkai ir puskarininkiai. Prancūzijos valdžios parama buvo dalijama taip, kad jos dydis – it kokia tarnybinė alga – priklausė nuo karinio laipsnio. Tad ir lenkai iš viso gaudavo daugiau nei lietuviai. Tai atsispindi Liubomiro Gadono veikale:

Daug lietuvių sukilėlių, kurie kovos metu apie jokius karinius laipsnius negalvojo, dabar Prancūzijoje, kur algas skirstė pagal rangus, atsidūrė ypač sunkioje padėtyje. Ypatingai liūdna padėtis buvo išsilavinusio jaunimo, vilniečių akademikų, kurie Avijone ir Bezansone buvo negailestingai traktuoti Koroniarzų, ir kurie atsidūrė tikrame skurde; apiplyšę, gaunantys savo pragyvenimui po 20 grašių per dieną...[98]

---

[97] Ten pat, p. 39.

[98] Ten pat, p. 42.

Net pradėjus *Lietuvių kariniam komitetui* rūpintis, kad lietuvių sukilėliai būtų traktuojami, kaip jaunesnieji karininkai, būdavo sulaukiama tokios lenkų reakcijos, priešinimosi, kurį istorikas pavadino *kažkokiu nesuprantamu pavydu*. Tačiau vėlesni įvykiai šiuos primityvios konkurencijos apsireiškimus sumažino, o kartu tirpo materialinės atskiros lietuvių veiklos paskatos.

Didžiojoje emigracijoje lietuviai nemažai energijos skyrė savo minties ir literatūros užuomazgoms puoselėti. Nors lietuvių istoriografija be senų Vinco Maciūno tyrimų šiuose baruose nedaug yra pasiekusi, tačiau galima neabejojant atpažinti kultūrinės veiklos pastangas, kurios emigracijoje reiškė tik viena: rusų terorizuojamoje gimtinėje trūkstant laisvos minties raiškos sąlygų, emigrantai savo tremtyje gali kompensuoti tuos trūkumus. Tokia jau egzilio lemtis. Ilgesio energija ir užaštrintas kūrybingumo prasmės pajautimas paaiškina, kodėl daugelis lietuviškumo daigų atsirado būtent diasporoje. Anot Normano Daviso, taip jau atsitiko, kad ne politinių emigrantų grupės, o pavieniai kūrybingi asmenys labiausiai garsino savo prarastosios tėvynės vardą.

Didžiausią paklausą turi muzikinis, mokslinis ir meninis talentas; todėl visi sunkiai ištariami, bet pasauliui geriausiai žinomi lenkiški vardai dažniausiai priklauso talentingoms individualybėms, prasiskynusioms kelią savo nepaprastais gabumais, charakteriu ir temperamentu.[99]

Šios kūrybinės emigrantų lemties simboliu gali pelnytai būti Adomas Mickevičius, tačiau istorijai yra svarbūs ir mažiau išgarsėję dramatiškai išsiplėtusio lietuvių pasaulio atstovai. *Didžiosios emigracijos* epocha lietuvių atmintyje gali būti atspindėta dviejų tautinio judėjimo dalyvių biografijų. Pirmasis – Kiprijonas Zabitis-Nezabitauskis (1779–1837), antrasis, pradėjęs savo egzilinį gyvenimą pačioje aptariamo laikotarpio gale (1862 m.), – Mikalojus Akelaitis (1829–1887). Pirmasis emigracijoje tęsė tai, kas buvo pradėta lituanistinio sąjūdžio Vilniaus universitete, o antrasis pradėjo tai, kas vėliau įgavo aiškesnes ir tikslingesnes formas *Aušros* laikais.

Kiprijonas Zabitis-Nezabitauskis pasižymėjo lietuvių tautinio judėjimo pirmajame etape. Klebonavo Varniuose ir Veliuonoje, bet būdamas judrus ir apsišvietęs kunigas, atlikdamas dvasinio vadovo pareigas Vilniaus teismuose, jis palaikė labai artimus santykius su Vilniaus universiteto studentais (tarp jų labai aktyviai reiškėsi jo brolis Kajetonas), kurie literatūros istoriko Vinco Maciūno

99 Davis, Norman. *Dievo žaislas*, p. 323.

nuomone, sudarė intelektualųjį lietuvių sąjūdžio branduolį. Galimi giminystės ryšiai jį siejo su kitu anos epochos lietuvių šviesuoliu Simonu Stanevičiumi, kuris kartu su Simonu Daukantu priklauso Lietuvos istorijos panteonui.

Nors Kiprijonas Zabitis-Nezabitauskis nebuvo sukilėlis, nesikovė su ginklu rankose, tačiau už dvasinį išsivadavimo kovos palaikymą buvo caro valdžios kaltinamas. Varginamas žandarų kratų ir vengdamas gresiančios karo teismo bausmės (vėliau jau už akių buvo nuteistas mirti) 1832 m. birželį pasikinkęs arklius sugebėjo iš Veliuonos prasigauti į Smalininkus Rytprūsiuose. Rusų valdžia siuntė prūsams raštus su reikalavimais išduoti bėglį, bet, neva, dėl valdžios vangumo jam pavyko išvengti ekstradicijos.

Spalvinga *Didžiosios emigracijos* klajūno asmenybė traukė istorikų dėmesį, tačiau net svarbiausi egzilinės biografijos faktai yra prieštaringi ir migloti, pradedant versija, kad 1834 m. jis buvo atsidūręs Argentinoje, ir baigiant teiginiais apie jo savižudybę, į kurią stūmė emigracijos beviltiškumas. Neginčijama yra tai, kad jis kurį laiką gyveno Strasbūre ir Nancy, kur pusantrų metų vadovavo emigrantų vaikų mokyklai, taip pat dėstė tikybą, etiką, visuotinę istoriją ir matematiką. Nancy mokykla buvo tikras egzilio likimo liudininkas. Trumpa jos istorija atskleidžia lietuvių emigracijos faktus, paaiškinančius, jog *karių ir poetų* karta nereiškė išskirtinai buvusius kovotojus, bet ir jų šeimas. Žemaitis Vladimiras Gadonas, Prancūzijoje išleidęs Žemaitijos istorinį-statistinį aprašymą, ir po Kipriono Zabičio-Nezabitauskio mirties vadovavęs mokyklai, rašė, jog:

> *po 1831 metų mūsų tėvynės katastrofos, kada aukštesnieji kariai apleido Lenkijos sienas, tada, gelbėdamos savo vaikučius, pasilikusios krašte žmonos stengėsi išvežti jaunąją kartą ir pačios susirasti savo vyrus. Tuo būdu trys Žemaičių pilietės, pirmoji Ezechelienė Stanevičienė*[100] *su penketu vaikų, paskui Rimkevičienė su septynetu ir pagaliau Jacevičienė su šešetu 1832 / 1833 metais atvyko į Nancy ir čia apsigyveno.*[101]

Kaip rodo išlikusi korespondencija, mokyklos veikimo sąlygos buvusios labai skurdžios, mokymo medžiaga buvo ruošiama pačių mokytojų, o ir mokytojai buvo nuolat ant bado slenksčio. Tačiau lietuvių diasporos istorijoje mokyklos vi-

---

[100] Ezechielis Stanevičius buvo vienas ryžtingiausių Žemaitijos sukilėlių vadų, kuris bene nuosekliausiai gynė ir LDK atskirumo nuo Lenkijos karūnos tradiciją.

[101] Cit. iš Urbšienė, Marija. Medžiaga kan. Zabičio ir Vladimiro Gadono biografijoms. In: *XXVII knygos mėgėjų metraštis*. Kaunas, 1933, t. 1, p. 73.

sada turėjo didžiulę reikšmę, kurios apogėjus buvo pasiektas po II pasaulinio karo DP stovyklose Vokietijoje. Net trumpame epizode, susijusiame su lietuvių spiečiumi Nancy, ryškėjo ne tik Lietuvos patriotų pastangos, bet ir nesėkmės, iš kurių didžiausia – greitas jaunosios kartos asimiliacijos procesas, kuris glumino mokytojus.

Eruditas ir patriotas taip pat buvo kūrybos žmogus, palikęs pluoštą lietuviškos poezijos rankraščių ir taip įėjęs į lietuvių literatūros istoriją. Kita vertus, nesant sąlygų ir turint nedaug susipratusių lietuvių kūrėjų, Kiprijonas Zabitis-Nezabitauskis, vėliau – Mikalojus Akelaitis buvo priversti glaustis prie lenkų emigrantų draugijų, nuolat derinti savos tautinės atskirybės ir solidarumo su lenkais motyvus. *Didžiosios emigracijos* metu pirmąsyk suformuluojami ir tie išeivių – politinių pabėgėlių misijos uždaviniai, kurie kartosis ir vėlesniais laikais. Tai pirmiausiai atsispindėjo elgsenoje ir siekyje Vakaruose įgytas žinias, kūrybinius pasiekimus ir gebėjimus kada nors parnešti į savo tėvynę, taip išnaudoti visas galimybes rūpintis savo krašto likimu, jo modernizavimu ir gerove. Kaip anuomet ragino savo žemaitiškuose laiškuose emigracijos likimo broliui sukilimo veteranas Dominykas Daubaras:

Mokykies, mokykies stipriai, parneši į savą žemę išmanymą, o per tai būsi didelė pagalba dėl Žemaičių...[102]

Istorikai yra pastebėję, kad būtent emigracija sustiprino Kajetono Zabičio-Nezabitauskio lietuviškumą[103]. Ryžtas tęsti lietuvių literatūrinę tradiciją jo asmenyje jungėsi su pagarbia laikysena Adomo Mickevičiaus palaikoma Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tradicija. Kaip pastebi tyrinėtojai, nepaisant to, kad jo poezija liko nespausdinta, ji yra geras šaltinis, liudijantis apie lietuvišką savimonę emigracijoje. Nors tipiškai XIX a. pirmosios pusės lietuviškai raštijai jo kalba nebuvusi nei sklandi, nei vaizdinga, tačiau pasaulėžiūros, vertybių ir politinės orientacijos kryptys yra aiškiai atsiskleidžiančios. Likdamas unijinėje arba greičiau federalistinėje lietuvių ir lenkų santykių vagoje, autorius emigracijoje deklaravo, jog jam svarbu neleisti lietuvių kalbai pražūti. Sekdamas *Lietuvių draugijos* siekius, jis rašė:

[102] Vertimas (redagavimas) iš archajiško žemaičių teksto. Originale rašoma: Mokikies, mokikies styprey, parneszi į sawa žiemy pamięksla, o par wys busy dydeley pamacnius diel žeimayczių. – Maciūnas, Vincas. 1831 m. sukilimo emigrantų lietuviškieji spaudiniai. *Mūsų senovė*, 1938, t. 2, 3 dalis, p. 464.

[103] Biržiška, Vaclovas. *Aleksandrynas*. Čikaga, 1963, t. 2, p. 366–367.

Ieškosiu pagalbos tėviškei buvimo,
Kad padėtų mums nukelt prispaudimą
Tironų besočių, kur taip mus kankina!
Tegul anų darbus visas svietas žino...[104]

Emigracijoje atsidūrę kūrybiški žmonės labai dažnai tartum užaštrindavo savo jautrumą ir meninius gebėjimus, įsijausdavo į savo misiją tautos gyvenimo ir atgimimo kelyje. Nevieną kartą lietuvių pasaulio istorijoje emigracija pasidarė kone vienintelė laisvos kūrybinės veiklos galimybė. Taip buvo XIX a. pabaigoje, taip klostėsi po II pasaulinio karo DP stovyklų atmosferoje. Tačiau tokios misijos apraiškų mes galime rasti lietuvių organizacijose Prancūzijoje XIX a. viduryje.

Mikalojui Akelaičiui likimas lėmė būti savotišku tiltu tarp senosios lietuvių tautinio judėjimo kartos ir *Aušros* laikų herojų. Suvalkijos valstiečių vaikas, demonstravęs savo kilmę literatūriniu pseudonimu *Chlop z powiatu mariampolskiego*, žavėjosi Simonu Daukantu, Motiejumi Valančiumi. Juodu kartu su Laurynu Ivinskiu jam buvo galingas Žemaičių kultūros triumviratas. Lygiai taip pasakytina apie emigrantišką likimą būti senosios ir naujosios emigracijos jungtimi. Tos kartos, kuri prisideda prie modernios lietuvybės formų brandinimo toli nuo tėvynės.

Mikalojus Akelaitis į Paryžių spruko po 1861 metais išplatintų revoliucinių atsišaukimų, vos sugebėjęs išvengti rusų ir prūsų persekiojimo. Tada jis priklausė ne kokiai nors gausesnei pabėgėlių bangai, bet pavieniams aktyvistams, kuriems pasisekė pereiti retą pasienio užtvarą. Emigracijoje įsiliejo į ten veikiančias lenkų ir lietuvių draugijas, dirbo Adomo Czartoryskio bibliotekininku, o ilgainiui pasidarė tarptautinio masto konspiratoriumi. Grįžo Lietuvon, kad prisidėtų prie 1863 m. kovų. Vinco Mykolaičio-Putino romane *Sukilėliai* jam teko kilnaus ir prieštaringo herojaus vaidmuo. Emigranto likimas, deja, romane neatsispindėjo.

5. Artimasis lietuvių pasaulis: tarp Sankt Peterburgo ir Maskvos

Žlugus Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei lietuviško erdvėlaikio ribos pakinta. Viena vertus, Lietuvos užkariautojas ir naujasis viešpats priverčia lietuvius išplėsti savo akiratį į tolimus Sibiro plotus. Katorgininkų grandinės skambino toli gražu ne linksmas tautines giesmes, bet tai nepaneigia lietuviškos būties Sibiro stepėse, taigoje ir tundroje. Tremties į Rytus vaizdinys nuo XIX amžiaus

---

[104] Cit. pagal Vincą Maciūną. Nezabitauskis (Zabitis), Kajetonas. *Lietuvių enciklopedija*, t. 20, Bostonas, 1960, p. 300.

pradžios įsigeria į lietuvių vaizduotę, kuri po pralaimėtų sukilimų, po sovietų okupacijos ir siautėjimo XX a. viduryje tapo mūsų atminties sudėtine, būtina dalimi. Lietuvių pasaulyje Sibiras darėsi sava, liūdna, pralaimėjimą ir kančias menančia erdve.

Rusų imperinė valdžia per prievartą plėtė lietuvių akiratį ir kitokiais būdais, ne tik vienus išvydama emigracijon, o kitus išvarydama tremtin. Adomo Mickevičiaus patirties ir poetinio genijaus sukurtame piligrimystės horizonte buvo sudėlioti koreliacijos taškai nuo Krymo iki Paryžiaus, nuo Šiaurės Italijos miestų iki slėpiningos mirties Stambule. Tačiau neužmirština dar viena lietuvių išvarymo iš tėvynės priemonė – tarnyba rusų kariuomenėje, kurios žygiai tolimoje Azijoje, Kaukazo priekalnėse ar Balkanų karuose buvo aplaistyti lietuvių rekrūtų, o kai kada ir bajoriškos kilmės karininkų krauju.

Nors rusų valdžios akimis lietuvių bajoraičiai nesiveržė į tarnybą armijoje, tačiau kad ir be didelio polėkio, tačiau tūkstančiai jaunuolių šiuo keliu buvo priversti eiti gyvenimiško realizmo verčiami. Karo tarnyba kai kam buvo tiesiog gan gerai apmokamas darbas. Tiek, kiek Rusijos imperija plėtė savo sienas, tiek ir lietuviškasis pradas galėjo prie to pripratinti savo vaizduotę. Didžiausia egzotika ir lietuviškų pėdų tolimiausi įspaudai buvo susiję su tokiais herojais kaip Jonas Vitkevičius iš Pašiaušės, Kurtuvėnų parapijoje. Jo pavardė per pastaruosius pusantro šimto metų įvairiausių šalių ir skirtingo pobūdžio istorinėje literatūroje dėl tiesiog fantastiško gyvenimo kelio, kuris vedė šį konspiracinės *Juodųjų brolių* organizacijos Kražių gimnazijoje narį per bausmės atlikimo vietą Orenburgo kareivių stovyklose, persų ir afganų karo laukus 1837–1839 m., slaptus rusų žvalgybos ir diplomatinių tarnybų užkulisius, priešų intrigas ir netikėtą žūtį tolimame Kabule. Aistringas, užsigrūdinęs, nepaprastos atminties ir kalbininko gabumų Jonas Vitkevičius virto herojumi, apie kurį sukosi realūs ir išgalvoti pasakojimai, išprovokavę daugelio istorinių romanų turinį.

XIX a. pirmoji pusė žymi pirmuosius lietuvių tremtinių, katorgininkų ir rusų rekrūtų žingsnius į Rytus, Aziją, o atskirų individų takais lietuvių akiratis plėtėsi ir anapus Ramiojo vandenyno – tai buvo it koks alternatyvus kelias, kuriuo stiprūs ir ištvermingi individai pasiekdavo *naująjį pasaulį*, Šiaurės ir Pietų Amerikos šalis. Lietuvių istorinės atminties bėda, kad tų individų pasakojamai yra išsidraikę įvairialypėje literatūroje, uždengti tikėjimo, kad tik masiniai emigrantų, pabėgėlių ar tremtinių srautai turi istorinę reikšmę. O be laisvo individo, be atskiro žmogaus unikalaus istorinio vaidmens aprašymo, tad be biografijų lietuvių pasaulio istorija nebus išsamiai atskleista.

Praradę savo valstybę lietuviai buvo įlieti į margaspalvį Rusijos imperijos tautų būrį. Imperijos dydis ir *ancient regime* arba senoviška absoliutinės monarchijos tvarka ne iš karto pasiekė tą modernioms nacionalinėms valstybėms būdingą savo pavaldinių integravimo ar asimiliavimo ryžtą, kuris visu savo brutalumu atsiskleidė XIX a. pabaigoje. Iš to laiko lietuvių atmintyje giliausiais randais išliko spaudos ir kultūrinių laisvių draudimo istorija. XIX a. pirmojoje pusėje Rusijos imperija iš tiesų vis dar labiau priminė rytietišką pusiau feodalinę imperiją, kuri savo užkariautų tautų elitą gundė lojalumo dovanomis. Kaukazo kunigaikščiai, Lenkijos ir Lietuvos aristokratai, kurie rinkosi lojalumo naujiems viešpačiams kelią, įgydavo privilegijas, gaudavo geras tarnybas ir garbingus titulus, ir, žinoma, siekė įsikurti kuo arčiau imperatoriaus dvaro Sankt Peterburge. Tas pats prijungtų padalytos Abiejų Tautų Respublikos žemių diduomenė buvo įtraukta į Austrijos ir Prūsijos dvaro gyvenimą.

Milžiniškos Rusijos valstybės elitas buvo daugiakultūris ir išpažino skirtingus tikėjimus. O kaina buvo viena: ištikimybės priesaika carams ir tarnystė pagal visus elito kanonus. Manyti, kad užkariauta Lietuva buvo tik naujų pasipriešinimo kovų patrankų mėsos kraštas būtų mažų mažiausiai netikslu. Kraštas davė rusų valdžiai ir kolaborantus, ir tiesiog pasidavusius žmones. Neužmirština, kad net kai kurie Tado Kosciuškos sukilimo generolai (žemaičių vadas Tomas Vavžeckis), 1812 m. susigundę Aleksandro I pažadais atkurti Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, kovėsi rusų pusėje prieš Napoleono Bonaparto kariuomenę.

Rusijos sostinėse carui lojali Lietuvos diduomenė statė savo rūmus, periodiškai gyveno, apsupta atsivežtų tarnų. Ano meto kasdienybė buvo įsprausta į sezoninį aristokratijos gyvenimo stilių. Žiemos buvo dažniausiai praleidžiamos miestuose, šiltasis metų laikas – savo dvaruose. Būti arčiau imperatoriško dvaro atrodė prestižo reikalas. Norom nenorom Rusijos imperijos sostinės – Maskva ir Sankt Peterburgas – darėsi visų caro valdinių sostinėmis. Karjeros laiptai kilo jų pusėn ir nepaisant lietuvių spyriojimosi centrinės valdžios įstaigų aplinka pasidarė vienokiu ar kitokiu lietuvių pasaulio elementu.

Po Lietuvos užkariavimo rusai laipsniškai veržė integracijos ir asimiliacijos kilpą ant pavergtos tautos kaklo. Jei iki 1831 m. sukilimo kraštas vis dar gyveno savotiškos kultūrinės autonomijos sąlygomis, tai po pralaimėtų kovų vietiniams katalikams Lietuvoje beveik nebeliko galimybių gauti darbą valstybiniame sektoriuje – nuo vietinės administracijos iki mokyklų. Laisvosios profesijos – kunigo ar gydytojo – liko tie siauri keliai, kuriais išprususi Lietuvos jaunuomenė galėjo judėti kokybiškesnio gyvenimo galimybių link. Kiti, net patys didžiausi patrio-

tai ir lietuvių atgimimo šaukliai, buvo priversti keltis į Rusiją. Buvo uždarytas Vilniaus universitetas, perkelta į Sankt Peterburgą Vilniaus dvasinė akademija, Šiaurinėje Rusijos sostinėje buvo sukoncentruotas net Romos katalikų bažnyčios valdymas – įkurta speciali kolegija. Būtent dėl prarastų galimybių studijuoti savame krašte šimtai ir net tūkstančiai Lietuvos jaunuolių vyko į Sankt Peterburgą, Maskvą, Kijevą, Dorpatą (Tartu). Ilgainiui jų buvo tiek daug, kad prie 1863 m. sukilimą jie sudarė kone pusę tų universitetų studentų. Tie lietuviai, kurie neturėjo savo dvarų ir negalėjo pragyventi iš senoviškos ūkinės veiklos, nelabai turėjo iš ko rinktis. Tad emigracija buvo tiek išorinė, tiek vidinė.

Šių priežasčių visuma atvijo į Peterburgą lietuvių atgimimo pionierius Simoną Daukantą ir Motiejų Valančių. Jei būsimas žemaičių vyskupas, lietuvių rašytojas ir švietėjas sekė įkandin Romos katalikų dvasinės akademijos, tai galima teigti, kad Simoną Daukantą visų pirma viliojo užkariautojų išsigabenti Lietuvos Metrikos klodai. Pradėjęs valstybės tarnautojo karjerą Rygoje, jis gavo darbą Sankt Peterburge Valdančiojo senato Heroldijos departamente, tapdamas svarbiausiu Metrikos ekspertu. Taip istorijos pėdsekys atsekė svarbiausią žlugusios Lietuvos valstybės istorijos archyvą.

Maždaug 4 deš. viduryje Sankt Peterburgas tapo svarbiausiu lietuviškosios veiklos centru. Kitaip tariant lietuvių pasaulis po valstybės katastrofos pakriko, išsiplėtė ir pradėjo ilgą skausmingo prisitaikymo prie tikrovės istoriją. Labiausiai tikėtina, kad Simonas Daukantas buvo svarbiausias Sankt Peterburgo lietuvių *spiritus movens*. Tarp jo artimiausių bendradarbių buvo ir dvasininkų, ir centrinėse valstybės įstaigose dirbusių inteligentų – pasauliečių, su kuriais jis susipažino dar Vilniaus universiteto klestėjimo laikais. Paminėtini svarbiausi: buvęs Vilniaus universiteto profesorius Ignas Onacevičius, akademinės Lietuvos istorijos pradininkas, dėstęs ją studentams, Vasilijus Anastasevičius, Antanas Lendzevičius, Antanas Muchlinskis, vėliau pasaulinio pripažinimo sulaukęs Lietuvos totorių istorikas ir orientalistikos profesorius. Ne mažiau svarbi Sankt Peterburgo lietuvių oazės dalis buvo žymieji katalikų dvasininkai ir hierarchai Jonas Chrizostomas Gintila, Motiejus Valančius, Juozapas Kryžanauskis.

Lietuviškojo sąjūdžio dalyviai rinkdavosi erdviame Jono Chrizostomo Gintilos bute arba pas profesorių Igną Onacevičių. Nors formalių organizacijos steigimo požymių istorikams nepavyko aptikti (labiausiai tikėtina, kad dėl Nikolajaus I režimo net nebuvo stengtasi formalizuoti veiksmų), tačiau tolimieji šio sąjūdžio siekiai ir praktiniai veiksmai yra labai ryškūs. Buvo diskutuojami Lietuvos istorijos klausimai, svarstomi lietuvių švietimo klausimai, kuriami ilgalaikiai aka-

deminiai planai, siekiant vystyti lietuvių kultūrinį pajėgumą. Sudėtingomis politinėmis sąlygomis lituanistinė veikla buvo plėtojama labai delikačiai, saugantis tiek žandaro akies, tiek dalies Lietuvos diduomenės įtarumo dėl to, ką jų kalboje reiškė žodis *separatizmas*. Abu šie faktoriai veikė, kai bet kokie lietuviškos veiklos aktyvinimo požymiai buvo palydimi konservatyviosios lietuvių visuomenės dalies apkalbomis, kad viskas yra tiesiog rusų intrigos, *divide et impera* priemonės, taikytos išimtinai lietuviams ir lenkams atskirti.

Kai kurie lietuviai buvo gana aukšti valstybės pareigūnai, jų veiklos pobūdis buvo legalus. Buvo išnaudojamos visokios oficialios priemonės plėtoti lietuvių liaudies švietimą, plėsti parapines mokyklas, spausdinti vadovėlius ir šviečiamąją literatūrą. Viso judėjimo apogėjus tęsėsi 1835–1850 metais. Bet ir per trumpą laiką Sankt Peterburgo lietuviai gebėjo suformuluoti svarbiausius lietuvių bendruomenės gaivinimo principus, kūrė istorinės atminties vaizdinius, be kurių ir ateities planai nebūtų įgiję apčiuopiamų, lengvai atpažįstamų ir liaudies masių sąmonę galimų mobilizuojančių idėjų. Čia buvo klojami nacionalinių mokslų, pirmiausia istorijos ir etnologijos, pamatai. Iš Sankt Peterburgo sklido folkloro rinkimo talkos šaukiniai, o pati folklore slypinti lietuvybės dvasia buvo geriausia agitacijos priemonė, etninio bendrumo jausmų ugdytoja ir naujosios lietuvių tapatybės formuotoja.

Lietuvių pasaulio akiratis Rytuose buvo stipriai ribojamas sostinės ir centrinių imperijos administracijos įstaigų. Tačiau tarnybinių karjerų vingiai vedė lietuvius į visas, net atokiausias Rusijos gubernijas nuo Suomijos Didžiosios Kunigaikštystės iki Kaukazo ir Vidurinės Azijos prieigų. Deja, ankstyvojo Rusijos viešpatystės laikotarpio lietuvių išsibarstymo procesai istorikų yra menkai ištirti. Dar sunkiau atsekti pėdsakus tų Lietuvos žmonių, kurie verslo sumetimais kėlėsi tolyn į Rytus. Vėluojantis baudžiavos panaikinimas Rusijos imperijoje ir lėtas pramonės perversmas dar nebuvo išjudinęs darbo žmonių.

Šioje istorijos atkarpoje vėl labai ryškiai sužiba litvakų likimas. Viena vertus, Lietuvos žydai buvo judrūs pramonininkai ir prekybininkai, tad būtų nenuostabu, kad jie natūraliai turėjo susispiesti sostinėse, arčiau galios ir turto centrų. Tačiau litvakams galiojo rusų diskriminaciniai įstatymai, apibrėžiantys žydų sėslumo zonos ribas, labai primenančias senosios Abiejų Tautų Respublikos erdvę. Prie to dar pridurtinas rusų siekis neleisti žydams kurtis prie valstybės sienų. Tad ekonominiai migravimo stimulai ir bendros lietuviškojo pasaulio vaizduotės klostymasis nebuvo nei natūralus, nei paprastas. Bendras lietuvių ir litvakų likimas labiau išryškės XIX a. pabaigoje kartu braunantis emigracijon į Vakarus.

Ankstyvasis lietuvių tautinio judėjimo centras iš Sankt Peterburgo pasislinko atgal Lietuvon ne tik dėl to, kad Simonas Daukantas ir Motiejus Valančius parvyko gimtinėn. Žinoma, M. Valančiaus paskyrimas žemaičių vyskupu atvėrė praktinio ankstesnių idėjų įgyvendinimo galimybes. Tačiau svarbu ir tai, kad XIX a. 6 deš. viduryje rusų patirtas pralaimėjimas Krymo kare bei taip vadinamas liberalinis atlydys, prasidėjęs po Nikolajaus I mirties ir Aleksandro II atėjimo į sostą, vėl žadino viltis, kad pačioje Lietuvoje bus galima laisviau veikti. Iš dalies tos viltys, pirmiausia suviliodamos atgal į gimtinę daugelį mokslus sostinėse baigusiųjų, pasiteisino. Dažniausiai vien tam, kad jie prisijungtų prie sukilimo vėliavas 1863 m. sausyje iškėlusių patriotų.

6. Artimasis lietuvių pasaulis: Mažoji Lietuva ar Rytprūsių diaspora?

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žlugimas reiškė politinės lietuvių tautos pabaigą. Netekusi savo valstybingumo ir suverenių teisių lietuvių tauta ėmė labai intensyviai keistis: kartu su kitomis Vidurio Rytų Europos tautomis lietuviai suko į tą pusę, kuri geriausiai matėsi pro vokiečių tautos integracijos prizmę. Faktas, kad XIX a. pradžioje buvo arti 300 vokiškų valstybėlių, o aristokratija demonstravo prancūziškosios civilizacijos bruožus, gali padėti suprasti, kokius didelius bendros vokiečių tautos savimonės slenksčius teko įveikti Getės, Kanto ir Herderio laikų žmonėms. Vieno bendro etnopolitinio ir religinio pamato nebuvimas vertė vokiečių romantikus vienijančio, mobilizuojančio prado ieškoti *tautos dvasios* požiūriu.

Tad kalba, papročiai, folkloras – visa tai pasidarė svarbiausiais Vidurio Rytų Europos tautų saviidentifikacijos įrankiais, kurie buvo ištobulinti *tautų pavasariuose*. Ne tik lietuviai, Česlovo Milošo žodžiais, iš politinės civilizacijos veikėjo darėsi filologijos ir etnologijos produktu. Bet lietuviams teko pačios sunkiausios tos tautinės identifikacijos ir modernėjimo kelio kliūtys. Jos siejosi su rusų priespauda, su asimiliavimo pavojais vienoje atgimimo kelio pusėje. Kitoje pusėje tos kliūtys iškildavo konfliktų su savu LDK bajorų luomu, gynusiu tradicinius ryšius su Lenkijos Karalyste, pavidalu.

Po to, kai Adomas Mickevičius savo poezijoje ištarė: *Lietuva jau visa praeityje...*, – nušvito du itin svarbūs ir lemtingi lietuvių sąmonės vaizdiniai. Pirma, valstybei nugrimzdus į praeitį, ėmė kilti Lietuvos istorijos rūmas, romantiškais pilių griuvėsiais ir didžiųjų mūšių prisiminimais stiprinęs nelaimingą tautą. Kita, labiau

nei bet kada anksčiau buvo suvoktas kilties ir kalbos bendrumas tarp buvusios LDK lietuvių ir tų tūkstančių *lietuvininkų*, kurie šimtus metų gyveno Rytų Prūsijos dalyje, įgijusioje Mažosios Lietuvos pavadinimą. Gal ir per daug suprastintai skamba įprastinis Lietuvos istorijos pasakojimas, kuriame lietuvininkai yra tiesiogiai inkorporuojami į lietuvių tautos erdvę. Tikrovė ne visados sutapdavo su lietuvių tautinio judėjimo vaizduote, o lietuviškai kalbėję Rytų Prūsijos valdiniai ne taip jau ir vienareikšmiškai jautėsi vienu tautiniu kūnu su Lietuvos lietuviais. Tam tikra prasme istorijos vingiai rodo, kad modernios etnolingvistinės bendrijos formavimasis kaip pačioje Lietuvoje, taip ir Prūsijos karalystėje konfliktavo su etnopolitinės tapatybės principais. Ar kalbėti lietuviškai ir būti lojaliu prūsų piliečiu leido be išlygų priklausyti išimtinai vienai tautai? O gal dažnesnė buvo dviaukštės identifikacijos sąmonė: lietuvių genties Prūsijos pilietis, tad vokiškai-prūsiškos politinės tautos narys? Modernių etnokultūrinių tautų formavimosi epochoje pro šias tautinės identifikacijos Scilę ir Charibdę turėjo praplaukti daugelis. Juk ir pačioje Didžiojoje Lietuvoje *gente Lithuanus natione Polonus* sąmonės konstrukcija buvo tvari ir negalėjo sugriūti visiškai nepalikusi pėdsakų.

Šiandien istorikai nemeluodami gali pasakyti tik viena: Rytų Prūsijos lietuvininkų identifikacijos ir tautinių pasirinkimų procesas tęsėsi pusantro šimto metų, kol II pasaulinis karas į dulkes ir pelenus pavertė šią lietuvių pasaulio dalį. Gal lemtis buvo gailestingesnė Klaipėdos kraštui, bet ta aplinkybė esmingai nepakeičia visos dramatiškos istorijos. Mūsų kuriamame pasakojime dėmesys Mažosios Lietuvos praeičiai sietinas su sunkumu griežčiau identifikuoti jos vietą lietuvių pasaulio žemėlapyje. Istorikas Antanas Adomėnas van Reenan lietuviškosios diasporos pradžią mato Karaliaučiuje arba Konigsberge, bet ne visi su tokia interpretacija sutinka.

Ar Mažoji Lietuva ir lietuvininkų bendruomenės buvo artimoji diaspora – tautos dalis čia pat už tėvynės ribų? Jei taip formuluojamas klausimas skamba absurdiškai, tada palyginkime dabartinį lietuvio pasaulio žemėlapį su anuo, iš XIX a. pirmosios pusės. Šiandien Baltarusijos ir Lenkijos lietuviai bus įrašyti į diasporos kategoriją. Ir Punsko-Seinų ir Pelesos lietuviai yra pasaulio lietuvių bendruomenės dalis. Ir vieni, ir kiti yra autochtonai. Ne išemigravusi, persikrausčiusi tautos dalis, bet ta jos dalis, kuri liko už Lietuvos valstybės ribų dėl įnoringos politikos. Su pagrindine lietuvių dalimi juos sieja kalba, atmintis ir religija. Akivaizdu, kad šia prasme protestantai lietuvininkai buvo labiau nutolę nuo katalikų lietuvių, o ir ūkinis-kultūrinis išsivystymas juos dar labiau tolino nuo varguolių baudžiauninkų dešiniajame Nemuno krante. Tačiau kultūrinė šiandienos lietuvių atmin-

tis menkai kreipia dėmesį į sudėtingus anų laikų bruožus. Dešimtys Lietuvos istorijos knygų, romanai ir poezijos rinkiniai, teatro ir kino vaizduotė jau senai įkurdino dabarties lietuvius toje keistoje praeities erdvėje. Ir tik labai retai šis išnykęs istorinės Mažosios Lietuvos peizažas suprantamas kaip diasporos darinys.

Mažoji Lietuva ir jos istorija pasidarė Didžiosios Lietuvos tautos pasakojimo dalimi, iš kurios atimtos jos atskirumo, autonomiškumo, prieštaringumo savybės. Patys lietuvininkai, išretėję jų palikuonys Vokietijoje ir Lietuvoje stipraus balso nebeturi. Istorijos pasakojimus seka gyvieji, išlikę, savo dabartį ir ateitį apmąstantys žmonės. Todėl šios lietuvių pasaulio istorijos puslapiuose jiems paliekama iki galo neapsisprendusios bendruomenės pavidalas. Mažoji Lietuva yra artimasis etnolingvistinės lietuvių bendruomenės pakraštys, turėjęs diasporinių bruožų, kurie nėra ir negali būti vienareikšmiškai interpretuojami. Lieka sunkiai pertraukiama grandinė istorinių klausimų: kiek sąmoningai *lietuvininkai* buvo lietuvių tautos dalimi, o jei buvo, tai kokiu mastu Mažoji Lietuva laikytina XIX a. lietuvių diasporos dalimi?

Šiandienės lietuvių istoriografijos įdirbis leidžia susigaudyti lietuviakalbės Prūsijos karalystės istorijos užkaboriuose. Dešimtys akademinių knygų ir straipsnių sutelkia mūsų dėmesį į šią artimą lietuvių pasaulio erdvę, o gausėjančiose Lietuvos istorijos sintezėse erdvė nuo Klaipėdos iki Karaliaučiaus yra paklususi lietuviškojo istorijos pasakojimo dėsniams ir taisyklėms. Kitaip tariant, jau senokai nostrifikuota, įsisavinta, apaugusi sentimentais ir legendomis.

Lietuvių pasaulio praeityje Mažosios Lietuvos reikšmė augo proporcingai asimiliacinei Rusijos imperijos politikai. Kuo labiau veržėsi rusifikacijos kilpa ant Didžiosios Lietuvos kaklo, tuo labiau stiprėjo čia pat už imperijos sienos susitelkę lietuvybės centrai. Maža pasakyti, kad XIX a. Lietuvos nelaimės buvo lemtinga sąlyga sureikšminti lietuvininkų kultūrinius laimėjimus. Kultūrinės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų polonizacijos sąlygomis degraduojant lietuviakalbių kultūrai jau XVII–XVIII a. Mažoji Lietuva buvo svarbesnis lietuvybės brandos kraštas. Švietimas ir raštas, knygų leidyba ir lietuvių kultūros tyrimai buvo savotiška Karaliaučiaus universiteto privilegija. Šioje dirvoje, purentoje net kelių kartų lietuvių šviesuolių, pradedant nuo Abraomo Kulviečio ir baigiant Liudviku Rėza, galėjo užgimti lietuvių literatūros genijus Kristijonas Donelaitis. Šiandien tokia vertinimo nuostata yra vadovėlinė tiesa. Kita vertus, paskaitykime Antano Baranausko Mažosios Lietuvos lietuviškos raštijos vertinimus, ir tada ims aiškėti, kad katalikiškai LDK tradicijai nebuvo lengva su tuo susitaikyti, o kultūrinio integralumo klostymasis nebuvo toks jau ir paprastas.

Tas lietuvininkų vaidmens stiprėjimas turėjo išimtinai stiprią reikšmę visam tautos gyvenimui tuo metu, kada dėl rusų represijų Lietuvoje visa tautinei gyvasčiai palaikyti būtina lektūra buvo pradėta spausdinti Tilžėje ar kitose artimose apylinkėse. Taip nutiko XIX a. pabaigoje, tačiau ankstyvojoje lietuvių tautinio judėjimo stadijoje Mažoji Lietuva vis dar buvo ne tiek alternatyvi lietuviškos kultūrinės veiklos erdvė, kiek Simono Daukanto kartai pavydą kelianti. XIX a. pirmoje pusėje dar daug ką legaliai buvo galima įgyvendinti imperijos režimo sąlygomis, o po 1863 m. ir to nebeliko. Karaliaučiuje lietuvių kalba buvo tapusi tituliarinės tautos intelektualinių lyderių žavėjimosi objektu. Ir Herderiui, ir Kantui lietuviškoji liaudies kultūra – globotinas, vystytinas dalykas. XIX a. pradžioje Vilniaus universitete tik vienas su bibliotekininku ir įtakingu visuomenės veikėju Kazimieru Kontrimu susijęs lietuvių kalbos lektorato steigimo projektas rodytų panašias nuotaikas. Jei tik galime lyginti įsisiūbavusią veiklą vienoje pusėje su neįgyvendintais sumanymais – kitoje. Ir dar vienas Mažosios Lietuvos gyvenimo ypatumas vertas dėmesio. Jis siejasi su Prūsijos politikos lūžiais ir vis griežtėjančia Bismarko lietuvių (ir kitų tautinių mažumų) asimiliacijos politika. Artėjančioje XIX a. pabaigoje, kai Mažosios Lietuvos spaustuvės spausdino lietuviškus raštus nelegaliai skverbčiai į Rusijos imperijos teritoriją, pačių lietuvininkų kultūrinis gyvenimas vis labiau jautė germanizacijos slėgį. 1871 m. Prūsijos įgyvendintas Vokietijos suvienijimas buvo gan greitai palydėtas nacionalistinių siekių. *Viena valstybė, viena tauta, viena kalba* – naujas Hohenzolernų imperijos šūkis skaudžiai palietė trapią Mažosios Lietuvos diasporą. Lietuvių kalba buvo pašalinta iš viešojo gyvenimo, sparčiai besiplečianti dvikalbystė ir vėlesnė germanizacija – tokios buvo naujos realijos. Galiausiai toje erdvėje, kuri nuo XVII amžiaus buvo vadinama Mažoji Lietuva, 1861 metais lietuviai besudarė tik vieną ketvirtį gyventojų. Tad turime pripažinti, kad ir artimasis lietuvių pasaulis arba artimoji diaspora labai greitai nyko.

Yra keletas artimojo lietuvių pasaulio gyvenimo plotmių XIX a. pirmoje pusėje, kurios dar laukia tyrinėtojų dėmesio, todėl ir bendrame pasakojime arba istorijos sintezėje turime kliautis hipotetiškomis įžvalgomis. Yra menkai ištirta lietuvių ir nelietuvių gyventojų ūkinė-demografinė interferencija abipus sienos. Kaip ir ankstesniais Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais siena su Rytų Prūsija nebuvo aklai uždaryta ir nepraeinama. Vandens kelias nuo Kauno į Karaliaučių kaip ir prieš kelis šimtus metų, taip ir XIX amžiuje vaidino didelį, iki geležinkelių eros net ir lemiamą vaidmenį. Prūsijos piliečių, apsigyvenusių miestuose ir miesteliuose buvo pakankamai daug. Nemažai Lietuvos lietuvių

įsikurdavo sau namus Klaipėdoje ar Smalininkuose. Kontrabanda – dar vienas menkai ištirtas pasienio komunikacijos istorijos reiškinys – gali būti priskiriama prie lietuvininkų, ypač XIX a. pirmos pusės žemaičių, tautinių bruožų. Tie kasdienio gyvenimo šešėliai, ant moralinio ir teisinio vertinimo ribos nuolat atsiduriantys reiškiniai yra tik maža pagunda istorikams, kurie bandytų atskleisti praeities tikrovės esmę.

„Amerika pirtyje“ arba pirmoji ekonominės emigracijos banga (1868–1914)

AGOTA. Tai į Ameriką bėgti?
VINCAS. O tai ką daugiau darysi? Geriausia...
AGOTA. Į Ameriką... Aš nežinau... Jeigu, Dieve mylėki, pagautų, parvarytų...
VINCAS. (...) Agotėle, tik bėkiva į Ameriką; ten aš tave ant rankų nešiosiu, į šilkus parėdysiu; tu tik mostelsi, ir tau viskas bus...

(Vilkutaitis-Keturakis. „Amerika pirtyje“)

1. Nauji „naujojo pasaulio“ atradimai XIX a. viduryje

1995 m. birželio 3 d. Jorktaune, TX, prie kelio žemėlapyje pažymėto FM 119 vietinės De Vito apygardos Istorijos komisija iškilmingai atidengė atminimo lentą su užrašu, galėjusiu nustebinti tiek teksasiečius, tiek toli Lietuvoje gyvenančius žmones, kuriems praeitis ir istorija nėra bereikšmiai dalykai. Štai, kas buvo įrašyta toje lentoje:

Tarp daugybės iš Europos į Teksasą XIX a. viduryje vykusių imigrantų buvo maža grupelė lietuvių, kurie apsigyveno De Vito apygardoje, Jorktauno apylinkėse. Dėl asimiliacijos su gausiai šiame rajone gyvenančiais vokiečių imigrantais lietuviai bei jų indėlis į šio regiono istoriją liko nepastebėtas. Dokumentai liudija, jog pirmoji lietuvių, apsigyvenusių šiame regione, šeima tikriausiai buvo David ir Dora (Scholze) Stanchos. Jie atvyko apie 1852 metus ir tapo vienais pirmųjų dokumentuose užfiksuotų lietuvių imigrantų Amerikoje. Iki 1874 metų prie jų prisijungė dar apie 70 imigrantų, daugiausiai iš Rytų Prūsijai priklausiusios Gumbinės srities. Palikę savo tėvynę dėl įvairių religinių bei politinių priežasčių, lietuviai pirmiausiai atvyko į Galvestono ir Indianolos uostus, iš jų keliavo į Teksasą. Šiame regione jie kūrė savo ūkius, tapdami Amerikos piliečiais ir prisidėdami prie regiono istorijos bei kultūros. Bendruomenės vyrai Amerikos pilietiniame kare kovėsi abiejose pusėse. Jorktauno pietuose esančiose nedidelėse Jonischkies kapinėse palaidota nemažai ankstyvųjų naujakurių.[105]

Trumputė lietuvių pasaulio žyma pro pravažiuojančio automobilio langą šiandien gali pasirodyti mažareikšmiu dalyku globalizacijos ir šimtų tūkstančių migrantų judėjimo laikais. Tačiau lietuviams ji yra labai reikšminga. Ji primena istorijos miglas ir daugelį individualių praeities atvejų, kurie greičiausiai liko amžiams užmirši. Iki minėtos XX a. pabaigos datos jokiame Amerikos lietuvių istorijos pasakojime apskritai nebūta užuominos į Teksaso naujakurius iš Mažosios Lietuvos. Vienas atsitiktinumas, vienos protėvių prisiminimui jautrios širdies dūžis lėmė, kad ši žinia apskritai būtų įausta į lietuvių atminties drobulę.

Patsy Dearman Hand padarė tai, kas nesunkiai sutampa su amerikietiška atminties forma. Neretai JAV jaunuoliams prikišama skurdokos pasaulio istorijos žinios ir menka nuovoka. Tačiau dažnai ji yra deranti su labai giliomis savosios asmeninės kilties jausena. Asmeninės istorijos *versus* nacionalinis naratyvas – štai kas yra svarbu. Jei ne vienos moters nuoširdus domėjimasis šeimos archyvuose šmėžuojančiais, nesuprantama kalba rašytais protėvių laiškais, mes niekad nebūtume išgirdę šios istorijos. Ir neabejodami galime kalbėti, kad ne visi lietuvių nuotykiai didžiojo XIX a. pasaulio tautų kraustymosi laikotarpiu išliko. Sėkmingas Teksaso atvejis gali būti naudingas it fatališkas priminimas, kad daug panašių praeities kristalų galėjo ištirpti užmarštyje. Viena vertus, tai liūdnos

[105] Patsy Dearman Hand. Lietuviai Teksase. Ištakos. In: *Pirmieji lietuviai Teksase (The First Lithuanians in Texas). Parodos katalogas.* Klaipėda: S. Jokužio leidykla-spaustuvė, 2009, p. 20.

lemties dėsnis, kita vertus, tai iššūkis, kvietimas toliau tirti lietuvių pasaulio praeitį, pildyti tuščius, dar nepapasakotos istorijos puslapius.

Vieniša Jorktoauno apylinkių memorialinė lenta vaizduotėje stūkso it priminimas, kad kažkur Pietų Afrikoje, Brazilijoje, Argentinoje ar net toje pačioje Amerikoje dar gali būti likusių lietuvių pėdsakų, dar gali būti surasti tokie svarbūs krislai, kurie papildytų diasporinės atminties skliautą. Pasaulyje yra ir didesnių miestų, kuriuos kadaise įkūrė lietuviai, kurie visiškai pamiršo savo statytojus, kaip statytojų palikuonys pamiršo savo lietuviškąsias šaknis. 2011 m. rudenį šią jauseną sustiprino Pietų Brazilijos miestą Ijui (Ižiuji) aplankiusios Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos instituto organizuotos ekspedicijos dalyvių surinkta medžiaga. Nei miestas mena, nei lietuvių, 1890 m. pradėjusių jo istoriją, provaikiai atpažįsta savo šaknis. Bet ar dėl to visi šie lietuviškos išeivijos nuotykiai turi būti pamiršti?

Teksaso lietuvių epizodas turi kelis svarbius aspektus. Viena medalio pusė, be jokios abejonės, yra imigrantų kilties šalis. Kita – naujakurių bendruomeniniai saitai ir integracijos į amerikietišką tapatybę kelias. Pirmasis aspektas verčia prisiminti, kad lietuvininkų arba Mažosios Lietuvos lietuviakalbių žmonių tapatumas buvo labai sudėtingas, kartais besiprašantis artimosios diasporos pavadinimo. Tad jų – Prūsijos karalystės valdinių – likimai buvo nulemti bendrųjų Prūsijos ir kitų vokiškų valstybių socialinės ekonominės raidos XIX a. viduryje. Nors memorialinė lenta Jorktauno apylinkėse pabrėžia *religines ir politines* priežastis, dėl kurių lietuviai buvo priversti palikti savo gimtąją žemę, tačiau Lietuvos ir Vokietijos istorikai vargiai sutiktų su tokiu teiginiu. Manytina, kad politinių ir religinių priežasčių kompleksas priklausė arba senesniems laikams, kai persekiojimai dėl tikėjimo stūmė tremtin ištisas apylinkes, arba dar neišaušusiems nacionalizmo ir pasaulinių karų, tad XX a. tikrovei.

Istorinės Mažosios Lietuvos ir dešiniajame Nemuno krante įsikūrusių Klaipėdos krašto lietuvininkų gyvenimas anais laikais buvo sunkus, nors šiandien kai kam gali rodytis gerokai geresnis nei po rusų padu dejuojančios buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečių. Nors rytinis Prūsijos karalystės pakraščio ūkis buvo bene labiausiai atsilikusi karalystės sritis, tačiau negalima nematyti jo pažangos ir pranašumo prieš Rusijos valdomą Lietuvą. Čia, Rytų Prūsijoje, baudžiava buvo panaikinta 1807 metais, po 3 metų buvo pašalinti svarbiausi valstiečių asmens laisvės suvaržymai, panaikinti ekonominę veiklą kai kuriems luomams riboję įstatymai, palengvėjo galimybės įsigyti žemės. Bet laisvėjantys rinkos santykiai ir pirmieji kapitalizmo žingsniai dar negarantavo gerovės. Va-

karinėse vokiečių valstybėse pramonės perversmas vyko sklandžiau ir energingiau, o vokiečių politinės erdvės rytuose plėtojosi junkerinis arba prūsiškasis žemės ūkis, vertęs šį kraštą būsimos suvienytos Vokietijos aruodu. Bet ką tai reiškė vietiniams žmonėms ties Klaipėda, Šilute ar Gumbine?

Lietuvos istorikai yra atskleidę svarbiausias ekonomines priežastis, lėmusias lietuvininkų emigraciją. Žinoma, jos galiojo ne tik lietuviškai šnekantiems valstiečiams. Kapitalistinio pramonės perversmo metu vokiečių emigracija, bent jau iki XIX amžiaus galo, buvo didžiulė. O ir vokiečių diaspora darėsi viena didžiausių pasaulyje. Lietuvininkams teko tik nedidelė dalelė to bendro emigrantų srauto, ir, žinoma, ta dalis *naujojo pasaulio* žemėlapio, kuri keliasdešimt metų vėliau, jau kilus didžiajai ekonominės emigracijos iš Lietuvos bangai, buvo it kokia užimta erdvė. Ne Teksasas, o milžiniškais industrializacijos žingsniais žengiantis JAV rytinis krantas prie Atlanto viliojo pagrindinius ateivių srautus.

Prūsiškasis baudžiavos panaikinimo ir valstiečių išlaisvinimo kelias pasižymėjo tuo, kad žemė liko buvusių dvarininkų rankose, buvę baudžiauninkai negalėjo pasilaikyti sau skirtinių žemės sklypų. Jie buvo laisvi ir beturčiai: kumečiai, daržininkai, trobelninkai, kurie buvo priversti samdytis dvarui už nedidelius pinigus. Artėjant amžiaus viduriui prie visų Mažosios Lietuvos ūkio bėdų prisidėjo nepalanki žemės ūkio produktų konjunktūra, pigių žemės ūkio produktų antplūdis iš Amerikos ir Rusijos. Neturtingieji sluoksniai buvo priversti ieškoti darbų pramonės centruose, tai reiškė visiems pramonės perversmams būdingą migraciją. Pradžioje – vidinę, o vėliau ir išorinę.

Yra žinoma, kad tos mažytės Teksaso lietuvių kolonijos žmonės buvo kilę daugiausia iš Heydekrug arba Šilokarčiamos (Šilutės) apylinkių. Kodėl būtent iš čia? Istorikai yra aprašę priežastis. Mat Nemuno žemupyje nuo seno klostėsi savitas gyvenimas. Užliejamos ir drėgnos pievos iki didžiųjų irigacijos darbų epochos nelabai tiko žemdirbystei. 30 nuošimčių visos žemės buvo pelkės. Upė ir Kuršių marios buvo pakrančių varguolių pragyvenimo šaltinis. Nuo seno daug kas vertėsi žvejyba, o pievos dar galėjo duoti pašaro galvijams. 1821–1823 m. sunki žiema ir neįprastai dideli Nemuno potvyniai, ligos, vasaros sausra ir nederlius labai pablogino ir taip vargana gyvenimą. Apgadinti, ištuštėję namai riogsojo apniukusiame kraštovaizdyje. Ir visa tai kartojosi, tęsėsi, varė į neviltį. Šilokarčiamos apylinkėse žmonės nuo panašių nelaimių kentėjo 1837, 1838, 1844 metais. Gyvenimo lygis smuko, didėjantys įsiskolinimai šeimos narius versdavo dalytis turtą ir jį išpardavinėti. Kas beliko, jei ne emigracija. Emigrantų ir laikinai išvykstančių gyventojų srautai didėjo, o pagal emigruojančiųjų skaičių Rytų Prūsija gerokai



SPAUDA MIKSZO TILŽEJE.

Maskoliszkasis rubežius.

(Apraszymas ant l. 160).

lenkė kitas pramonines Vokietijos sritis. Maždaug nuo 1840 m. Rytprūsius palikdavo kasmet maždaug po 10 000 žmonių.[106] Galime nesunkiai įsivaizduoti lietuviškąjį elementą tuose emigrantų būriuose, tačiau mūsų atminties krantus kol kas pasiekė tik tos kelios dešimtys teksasiečių.

Konfederacijos (JAV pilietinio karo išvakarėse – E. A.) laikotarpiu nedidelė lietuvių gyvenvietė įsikūrė Smith Creek, už kelių mylių į pietryčius nuo Jorktauno. Ten buvo viešbutis ir malūnas. Iki šiol yra išlikęs naujakurių iškastas šulinys bei girnos, kuriomis buvo malama malūne.

Tuo metu, gaujoms terorizuojant apygardą, 90 000 dolerių auksu naujakuriai paslėpė kažkur šios gyvenvietės apylinkėse. Deja, slėptuvės vieta liko nežinoma. Žemė, kurioje buvo užkasti pinigai, iš pradžių priklausė Le Roush šeimai, o dabar – Lee Alves. Iki šiolei vos kelios pavienės aukso monetos rastos upelio pakrantėse. Daugelis aukso ieškojo, tačiau nė vienam jų nepasisekė...[107]

Taip pagal populiarią Jorktauno istorijos apybraižą rašo anų lietuvių naujakurių palikuonė Patsy Dearman Hand. *Laukinių Vakarų* horizontai negali apsieiti be kaubojiškų nuotykių, pilietinio karo kovų, banditų gaujų siautėjimo ir, žinoma, aukso. Visa tai yra Holivudo stichija. Nauja mūsų pasakojime gal yra tik tai, kad Teksaso lietuvių patirtis rodo, jog bent maža dalelytė tų nuotykių priklauso ir mūsų – lietuvių pasaulio istorijai. Reikia tik paieškoti tinkamos lietuviškos atminties vietos šiems vaizdiniams.

Cituojama autorė atliko kruopštų kraštotyrinį darbą, pabandė susieti po visą valstiją išsibarsčiusius palikuonis ir su amerikiečiams būdinga žaisme priminė jiems protėvių kilmę. Ji su pagalbininkais rekonstravo šios pamiršto lietuvių pasaulio dalelės pavidalus. Pabandykime išklausyti ponios Patsy Dearman Hand pasakojimo:

Tyrėjai identifikavo apie 75 imigrantus DeVitt'o ir Goliad'o apygardose. Visi jie čia buvo žinomi kaip „lietuvininkai“, žmonės iš Mažosios Lietuvos. Daugelis atvyko iš Šilutės–Pagėgių–Rusnės–Ragainės–Labguvos ir Gumbinės apylinkių. (...) Pirmieji imigrantai čia buvo David Stanchos (Stančius – E. A.) ir jo žmona Dora Scholze Stanchos, kurie imigravo apie 1852 m. David Stanchos gimė 1822 lapkričio 22 d. Ožnugariuose (Osznuggaren) Šilokarčiamos apskrityje. Dora Scholze Stanchos gimė Labben Gumbinnen apskrityje. Stanchos įsigijo didelį ūkį Grunau srityje

[106] Genienė, Zita. Istorinė Mažoji Lietuva. In: *Pirmieji lietuviai Teksase*, p. 15.

[107] Patsy, Dearman Hand. *Lietuviai Teksase*, p. 21.

ir tapo pirmąja naujakurių šeima šiose apylinkėse. Grunau, kurio pavadinimas reiškia „žalią pievą", yra 6 mylios nuo Jorktown'o. Tose apylinkėse nebuvo medžių, todėl David Stanchos nusipirko 50 akrų žemės kitoje apygardos vietoje, taip aprūpindamas savo šeimą malkomis ir statybinėmis medžiagomis. Šios šeimos palikuonys iki šių dienų čia tebegyvena.[108]

Kas darėsi toliau? Kaip spietėsi ši mažytė Mažosios Lietuvos diaspora milžiniškos Teksaso erdvės pakraštyje? Atsakymas gana paprastas: labiausiai įprastu būdu. Kiekvieno diasporos krislo svarbiausias bruožas slypi ryšiuose su protėvių gimtine. Pradžioje tiesiogiai su sename krašte likusiais giminėmis ir kaimynais, o vėliau, kartoms keičiantis, tik su savoje atmintyje pamažu silpstančiu jausmu. Nuo Teksaso JAV ir Pietų Rio Grandės Brazilijoje XIX amžiuje iki šių dienų Škotijos ar Airijos kaimelių galioja tos pačios taisyklės. Išvykusių giminių ir kaimynų laiškai, pasakojimai ir pionierių pažadai padėti įsikurti lėmė kitų imigrantų apsisprendimus. Raštingumas ir patikimas pašto ryšys buvo lemtinga sąlyga. O lietuvininkai buvo raštingi žmonės. Pradžią visada darė stiprieji, drąsieji, ryžtingieji. Jų vienatvė buvo suinteresuota išgirsti artimuosius naujoje erdvėje ir naujų įkurtuvių vietoje. Taip nuo vieno ar keleto prasidėdavo naujakurių kaimas.

Per dvidešimt metų, iki maždaug 1874, į Jorktowno apylinkes, kur gyveno Stanchos šeima, atvyko dar apie septyniasdešimt imigrantų iš Rytų Prūsijos (Mažosios Lietuvos). Minimos šios pavardės: Mertine, Lundschen, Waitschies, Jutzas, Lenkeit ir Junker. Visi jie kilę iš miestelių ir kaimelių, išsidėsčiusių maždaug 25 kvadratinių kilometrų plote – kitaip tariant, greta vienas kito.

Naujakuriai greitai įprato auginti kukurūzus, javus, sojų pupeles ir medvilnę, auginti galvijus bei arklius. Galvijų augintojai netrukus įgudo žymėti savo karves bei veršiukus. Prasigyvenę jie nedelsiant pirko daugiau žemės ir tvarkė savo sodybas.[109]

Darbštieji lietuvininkai, kaip ir didesniais būriais artimosiose apylinkėse įsikuriantys vokiečiai, buvo labai sėkmingi ūkininkai. *Laukinių Vakarų* vėjai ir nuotykiai buvo jų kasdienybė. Teksaso istorijos kontekste tai buvo normalus, reguliarus ir tipiškas naujakurių gyvenimo kelias. Netikėtumu dvelkia tik reikšmės, kurias istorinei lietuvių pasaulio vaizduotei atveria Teksaso lietuvių pasakojimas. Diasporos atmintis dažniausiai panardina lietuvius į Pensilvanijos anglies šachtų

---

[108] Ten pat, p. 22.

[109] Ten pat.

dulkes arba į Čikagos skerdyklų tvaiką, beveik nerasdama vietos drąsiesiems Vakarų užkariautojams ir fermeriams.

Patsy Dearman Hand papasakota istorija turi visus elementus, kurie yra svarbūs įsikūrimo mitologijai. Joje visados bus paminėti *pirmųjų* kolonistų žingsniai, už laisvę pralieto kraujo lašas ir indėlis į naujosios tėvynės gerovę.

Daugelis lietuvių naujakurių DeVitt'o apygardoje buvo apolitiški, nekariavo kare tarp valstijų. Be to, kai prasidėjo Pilietinis karas, Jungtinėse Valstijose jie gyveno tik keletą metų. Tuo tarpu daugelis Teksaso vokiečių labai priešinosi atsiskyrimui ir moraliai palaikė priešinimąsi vergovei. Vis dėlto keletas ir lietuvių imigrantų dalyvavo kariniame konflikte. Du jų, George Lundschen ir Heinrich Mertine, Amerikos valstijų konfederacijos kariuomenės Taksaso pėstininkų šeštojo pulko I kuopoje. John Kerlicks ir Albert Mertine buvo Teksaso vietinės gynybos būrių DeVitt apygardoje D kuopos, kuriai vadovavo kapitonas J. T. Kilgore, nariai...[110]

Lietuvininkų tapsmas teksasiečiais – tikrais savo naujo krašto žmonėmis ir garbiais šeimininkais – buvo labai spartus. Nereikėjo nė trijų generacijų. Tačiau reikia suprasti keletą specifinių bruožų, kurie nuo tol ilgai lydės lietuvių kilmės kolonistus visuose *naujuose pasauliuose*. Būdami evangelikai ir labai artimai susirišę su vokiškąja Rytų Prūsijos visuomene bei kultūra, Mažosios Lietuvos išeiviai lietuvininkai pirmiausiai integravosi į vokiečių diasporą, o per ją įsišaknijo amerikietiškoje aplinkoje. Tam tikra prasme emigracijoje paspartėjo germanizacijos aktas, kuris beveik tuo pačiu metu buvo it koks tvirtesnis lieptas į amerikietiškos tapatybės erdvę.

Istorikai yra plačiai aprašę vokiečių imigraciją į Jungtines Amerikos Valstijas. Turėdami omenyje, kad suvienyta Vokietija atsirado žemėlapyje tik 1871 m., tad ir vokiečio – tos valstybės piliečio ir vieningos vokiečių tautos nario – identitetas buvo gan vėlyvas reiškinys, tyrinėtojai pastebi daugeliui diasporų būdingą reiškinį: Amerikoje bendra vokiškoji tapatybė formavosi netgi greičiau nei atskirose vokiečių valstybėse. Teksasas prieš išsilaipinant čia lietuvininkams buvo labai vokiškas. Tiesą sakant, išeiviai iš Habsburgų imperijos ir vokiečių žemių buvo bene didžiausia tautinė imigrantų bendruomenė. Pietų ir centrinės dalies Teksase 1840 m. gyveno apie 17 000 *vokiečių*. Įdomumo dėlei pridurkime, kad ir čekų imigrantų bendruomenė šioje naujoje JAV valstijoje buvo pati gausiausia Šiaurės

[110] Ten pat.

Amerikoje[111]. Tad nenuostabu, kad lietuvininkai labai turėjo taikytis prie artimųjų kaimynų gyvenimo.

Rašydamas apie tai, kad ši savybė lydės mažos lietuvių bendruomenės klajonėse po didžiulį migrantų pasaulį, turiu omenyje atsektinus – sunkiai, bet atsektinus – panašius procesus Brazilijoje. XIX a. antrojoje pusėje lietuviai, jei buvo atsikėlę iš Rytų Prūsijos, čia taip pat maišėsi su vokiečiais. Galutinės germanizacijos ir jau kartu su visa vokiečių diaspora vykęs integracijos į naują tėvynę procesas – štai kas buvo lemta lietuvininkams. Tačiau dažniausiai tokie iššūkiai ir integracijos alternatyvos kildavo didžiosios ekonominės emigracijos į Jungtines Amerikos Valstijas metu. Tada lenkiškoji katalikiška bendro likimo srovė pasiglemždavo lietuviškos tapatybės asmenis greičiau, nei jie tapdavo amerikiečiais. Vėlgi, dešimteriopai gausesnė lenkų emigracija ir iš Europos namų atsigabentas ryšys su kaimynais lenkais lėmė panašų elgesį: lietuviai didele dalimi virto išeivijos lenkais, ir beveik tuo pačiu metu – amerikiečiais, argentiniečiais ar brazilais.

Štai ką liudija teksasietiškai lietuviškos atminties sergėtoja Patsy Dearman Hand:

> *Lietuviai taip greitai asimiliavosi su vokiečiais naujuose namuose Teksase, jog po dviejų trijų kartų jų kultūra tapo beveik neatskiriama nuo Teksaso vokiečių. Dauguma dabartinės kartos atstovų net nenujaučia turintys lietuviškas šaknis*[112].

Skaitant Teksaso istorijas negali nekilti mintis, kad viso lietuvių pasaulio atminties žemėlapiai dar turi baltų, neištirtų plotų. Atmintis užželia greičiau negu globalizacijos vėjai išvarto kadaise begaliniais atrodžiusius Amazonijos džiunglių plotus ar Sibiro taigą. Tačiau kaip tautos gyvenime, taip ir atminties srautuose labai daug priklauso nuo vieno ar kito stipraus individo, kuris leisdamasis į savo genealogijos požemius į mūsų prisiminimų sceną atsiveda ištisus būrius protėvių. Tai atgyja, stiprėja, išlieka bendros atminties bendruomenė, kuri yra ne kas kita, bet pati tauta.

Mažosios Lietuvos išeiviai Amerikoje buvo pirmosios kregždės didžiosios ekonominės emigracijos bangos, kuri užliejo vis labiau savo industrializacijos arba kapitalizmo tempais išsiskiriančias šalis. Vokiečių valstybės ir Prūsija labai pavėlavo ne tik į pramonės perversmo varžybas, bet natūraliai liko toli už britų ir

---

[111] Weatherford, Doris. *Foreign and Female. Immigrant Women in Amerikca, 1840–1930*. New York, Facts on File, Inc., 1995, p. XII–XIII.

[112] Ten pat, p. 21.

prancūzų negailestingame pasaulio pasidalinimo ir kolonizacijos procese. Prūsijos karalystės valstiečių emancipacija nesutapo su darbo vietų miestų pramonėje skaičiaus augimu, todėl XIX a. viduryje daugeliui reikėjo rinktis tarp skurdžios vegetacijos savo gimtinėje arba emigracijos vilčių. Kaip rodo istorikų tyrinėjimai, emigracijos srautai taip trikdė Prūsijos, o vėliau ir jos politine valia suvienytos Vokietijos vyriausybę, kad 1873 m. imtasi varžyti išvykimą.[113] Taip jau nutiko, kad atslūgus lietuvininkų išeivijos srautui, jų pėdomis pasekė kiti lietuviai.

Tiesa, yra keletas istoriografijoje paminėtų faktų, kurie nurodo į Didžiosios Lietuvos valstiečius, panašiais keliais bandžiusius pasiekti Amerikos *Eldoradą* jau prieš 1861 metus. Panašiai tuo metu, kuomet šilutiškiai lietuvininkai krovėsi mantą tam, kad pasiektų tolimąjį Teksasą, per Rusijos žaliąją sieną į Vakarus iškeliavo keletas būrelių lietuvių. Pirmojo Amerikos lietuvių diasporos istoriko Jono Žilinsko liudininkas (būta tai T. Astramsko) nurodė faktus tokiai istorijos pradžiai:

> *Tikros, ką mes vadiname valsčioniškos, emigracijos į Ameriką bandymas buvo darytas pirmu kart laike pirmojo badmečio Lietuvoj, metuose 1850. Po visą Lietuvą tąsyk pasklido žinia apie gerą Amerikoj būvį, daugelis baduojančių buvo pakilę į ten eiti, bet prūsų valdžia išėjusius net iš Hamburgo grąžino atgal. Ant kiek gavome patirti, tuom laiku, metuose apie 1853, atvyko į Ameriką tik du lietuviai: Petras Svotelis, buvęs klieriku, paeinąs iš kaimo Žardelių, Pustelnikų gmino, Mariampolės pavieto, ir antrasis, paeinąs iš Dzūkijos, kurio pavardė nėra žinoma...*[114]

Ši egzotiška užuomina nėra patvirtinta kitais tyrimais. Kiek caro Nikolajaus I laikais Lietuvoje sklido gandai apie Amerikos rojų iki baudžiavos panaikinimo? Iki Krymo karo ir Europos žandaro mirties žinios iš Vakarų ir net bajorų kelionės į Vakarus buvo labai suvaržytos. Tačiau akivaizdu, kad tai, kas galėjo būti kalbama Mažojoje Lietuvoje, kas darėsi lietuvininkų kaimuose, ir Didžiojoje Lietuvoje būdavo žinoma. Gal gandai labiau prasilenkdavo su tikrove nei žinios pasklidimo centre, bet žmonės pasienyje bendravo, prekiavo, užsiėmė kontrabanda. O tai leidžia teigti, kad J. Žilinsko žinia yra tikėtina, pradedanti supinti į viena diasporinius lietuvininkų ir Didžiosios Lietuvos lietuvių likimus.

[113] Genienė, Zita. *Istorinė Mažoji Lietuva*, p. 15.

[114] Žilinskas, Jonas. *Lietuviai Amerikoje*, p. 13.

2. Senosios Lietuvos saulėlydis, valstiečių laisvė ir „tikrosios emigracijos" pradžia

Nepaisant ilgos lietuvių kelionės pasaulio tautų amžinojo kraustymosi keliais, visa, kas nutiko iki XIX amžiaus vidurio, gali būti suvokiama tik kaip ilga ir egzotiška tikros masinės lietuvių emigracijos priešistorė. Dideli išeivių srautai ir palyginti netoli laiko atžvilgiu nuo mūsų nutolusios jų ištakos lėmė, kad dabartinėje tautos atmintyje susiklostė, įsitvirtino „*Amerikos pirtyje*" vaizduotė. Ji šalia viso kito rodė, kad Amerika moderniajai lietuvybei tapo savu kraštu. Lietuvių tautinio judėjimo pakilimas XIX a. II pusėje sutapo su masine migracija, o tokiame dramatiškame modernizacijos kelyje pakitęs erdvėlaikis, susiklostę lietuvių tapatybės bruožai buvo stipriai ir ilgam susieti su diaspora.

XIX a. vidurio istoriniai lūžiai, juos sekę civilizacinės permainos šiandien verčia darsyk priminti lemtingus, bendrus, globalios migracijos, kolonizacijos, diasporų atsiradimo dėsnius. Istorija jau nesyk buvo pademonstravusi savo kaprizus. Tautos išplėsdavo savo erdves pakilimo ir galybės epochose. Užkariavimai ir agresyvi energija žymėjo hunų, mongolų-totorių ir kitas imperijas. Kur jos dabar? Gal tik genetikos tyrimų vaisiai padėtų atsekti anų laikų didžiųjų užkariautojų išsibarstymą. Tačiau genetika prisiliečia prie gamtos, o atmintis – prie kultūros. Buvo ir tokių užkariautojų kaip otomanai turkai arba Romanovų rusai. Iš vienos imperijos liko susitraukusi, civilizacine prasme aprimusi ir susitaikiusi Turkijos Respublika. Kas kita – Rusija, toliau siurbianti savo ūkio turtus iš XVII–XVIII a. užkariauto ir kolonizuoto Sibiro gelmių, kurių senieji šeimininkai sumaitoti, palikti be didelio pasirinkimo, beveik išnykę. Imperinės Rusijos prisiminimai šiandien ne tik yra gajūs, bet dargi patogūs valdančiųjų sluoksnių populizmo įrankiai, buvusios didybės vaizdiniais bandant uždengti kasdienio rusų gyvenimo sunkumus. Svarbiausia, jokios empatijos kadaise parklupdytiems ir pavergtiesiems Sibiro čiabuviams, jokios kaltės ir jokių kontribucijų.

Britų, prancūzų, ispanų bei portugalų užjūrio kolonijų likimą šiandien mena atskiros, palyginti jaunos, bet irgi šimtmečius pradedančios skaičiuoti tautos-valstybės arba nacijos. Jos niekaip nesutiktų su britų ar kitų buvusių didžiųjų kolonizatorių diasporos statusu. Tai jau atskiros tautos, susikūrusios savuosius didžiuosius naratyvus ir naujas išdidžias tapatybes. Olandai gali sakyti, kad gimtojoje žemėje ir plačiajame pasaulyje jų gyvena maždaug po lygiai, tačiau jie neturi diasporos.

Tokia savivokų įvairovė, net jei ji netelpa į disciplinuotą mokslinį diskursą, neretai verčia galvoti, jog diasporos – tai nelaimingųjų viešpatija. Tai tos tautinės grupės, kurios atsidūrė ir vis dar atsiduria už savųjų tėvynių ribų dėl politinių nelaimių ar ūkio raidos nesėkmių. Kaip airiai, lietuviai, lenkai ar vietnamiečiai. Buvę kolonizatoriai rečiau kalba apie savas diasporas, nors graikai šiuo žodžiu pavadino tautos dalį už tėvynės ribų būtent tada, kai patys buvo savo klestėjimo, jėgos ir plėtros viršūnėje. Ne jų istorinės nelaimės, bet energingas išsiplėtimas, netvėrimas savame kailyje vertė ieškoti laimės Sicilijoje ar Kolchidėje. Nelaimėliais jie taps gerokai vėliau. Gerokai vėliau jie, kaip ir žydai, bus priversti išsibarstyti milžiniškuose juos parklupdžiusios imperijos plotuose.

Ankstesniuose skyriuose siekėme parodyti, kaip lietuvių pasaulio ribos pradėjo keistis po to, kuomet *generalissimo* Suvorovo vedini Rusijos imperijos pulkai baigė triuškinti Abiejų Tautų Respublikos karines pajėgas. Politinės emigracijos žemėlapis XIX a. pradžioje staigiai ir dramatiškai išsiplėtė. Tačiau lietuvių emigrantų gretos, nors ir sunkiai suskaičiuojamos, negalėjo būti labai gausios. Tai vis bajorų luomo atstovai, rečiau valstiečių vaikai, pavieniai klajūnai, drąsiais poelgiais ir iškiliais savo gabumų laimėjimais išnešioję lietuviškas gaireles po platųjį pasaulį.

Iki 1861 m. didžioji lietuvių dauguma nepriklausomai nuo turtinių skirtumų buvo prikaustyta prie savo skirtinės žemės sklypelių. Judėjimo laisvė buvo suvaržyta, o tolimesni kraštai pasiekiami greičiau iš bėdos: rekrūtų kariuomenės arba tremtinių vilkstinių keliais. Kaip rodė 7-ojo dešimtmečio įvykiai, būtent atitarnavę kariuomenėje lietuviai buvo žinių apie Rusijos platybes nešėjai, plėtę lietuvių vaizduotę, neretai inspiravę didesnį judrumą ir ryžtą ieškoti laimės svetur.

Baudžiavinis prikaustymas prie vietos ir prie savųjų tradicijų didele dalimi veikė it koks konservantas, leidęs izoliuotai egzistuoti ištisus šimtmečius, padėjęs išsaugoti nepakitusį erdvėlaikį, kalbos formas, gyvenimo būdą ir giesmes. Tačiau manyti, kad ta lietuviškos kaimo tradicijos sauga buvo kokio nors išskirtinio, valingo ir sąmoningo veikimo išdava, būtų tas pats, kas galvoti, jog vergiškas prieraišumas prie savo žemės sklypelio buvo iškilių asmeninių įsipareigojimų, o ne *ancient regime* diktuojamo beteisiškumo padarinys. Senosios pasaulio tvarkos ir vergystės saitas bent kiek prakutusiems, pradinio mokslo paragavusiems lietuvių valstiečiams buvo ne kas kita, bet gėdinga kilpa ant kaklo, neleidusi gyventi save gerbiant, laisvai, prasmingai. Tuo pat metu visiškiems bedaliams, savo žemės neturintiems lietuvių valstiečiams į akis pažvelgus badui ir nevilčiai, kraustytis į neaprėpiamus tolius buvo vienintelė išeitis. O krypties pasirinkimas priklausė nuo padrikų gandų.

Mažaraštei agrarinei liaudžiai pasaulis ir jo naujienos atsiverdavo arba bažnyčioje iš ambonos, arba nuo šeimininko dvaro pusės. Iš ten prasiskverbdavo viena kita laikraštinė žinia. Tačiau labiau suprantami buvo atitarnavusių rekrūtų, keliaujančių amatininkų ir prekeivių pasakojimai, o kartais net valkatų nešiojami gandai. Anot XIX a. marginalinio Lietuvos gyvenimo tyrinėtojos Rimos Praspaliauskienės, to meto valkatų geografija buvusi gan plati. Bent jau erdvė nuo Maskvos iki Karaliaučiaus su tam tikru išsvajotu centru Ryga buvo valkatų pėdomis išmatuota. Legalūs prekybininkai ir amatininkai pasiekdavo ir Hamburgą, Kylį, Berlyną[115]. O kareivių akys kartais aprėpdavo didžiulius plotus nuo Sibiro iki Paryžiaus. Sudėjus visa tai į viena galime įsivaizduoti tokią būsimų lietuvių *tikrosios emigracijos* pionierių akiratį.

Prieraišumo prie gimtosios žemės ir judrumo, ieškant naujų pragyvenimo galimybių, impulsai veikė vienu metu. Jie diferencijavo turtingesnius valstiečius ir tuos varguolius, kuriems savame krašte neužteko nei dirbamos žemės, nei samdomo darbo vietų. Tradicinis valstiečio santykis su žeme, autochtoniškas savosios žemės garbinimas yra aprašytas reiškinys. Tačiau įgytos laisvės ir gresiančio bado akivaizdoje sentimentai pralaimėdavo prieš neviltį. Valstiečių judėjimo istorikai yra pakankamai vaizdžiai aprašę 1867–1868 m. įvykius, kurie nederliaus ir bado akivaizdoje šimtus ir net tūkstančius lietuvių mažažemių pakėlė ant kojų ir privertė mąstyti apie persikėlimą į Rusijos gilumą, į laisvas valstybines žemes Samaros, Orenburgo, Tomsko, ar net Amūro apskrityse.

Anot istoriko Leono Mulevičiaus, 1867 metais Vilkaviškio apskrities valstiečiai įteikė vietos administracijai prašymą leisti persikelti į Rytų Sibirą, o daugelis vargingiausių, netverdami ūkio sunkumų, net pradėjo pardavinėti savo menką turtą[116]. Skurdo nualinti žmonės dažniausiai yra patikliausi, labiausiai priklausomi nuo visokių gandų, suvedžiojami pažadais ir pačiomis nerealiausiomis svajonėmis. Tyrimai rodo, kad lietuvių nelaimėlių noras keltis tolyn į Rusijos rytines gubernijas buvo palyginti didelis. Tačiau nėra duomenų apie kiek nors reikšmingesnius vidinės valstietiškos migracijos poslinkius Sibiro platybių link. Norų ir tikrovėje vykusio judėjimo išsiskyrimas turi savo įrodomas priežastis, prie kurių dar sugrįšime.

---

[115] Praspaliauskienė, Rima. *Nereikalingi ir pavojingi: XVIII a. pabaigos–XIX a. pirmos pusės elgetos, valkatos ir plėšikai Lietuvoje*. Vilnius: Žara, 2000, p. 85.

[116] Jučas, Mečislovas; Mulevičius, Leonas; Tyla, Antanas. *Lietuvos valstiečių judėjimas 1861–1914 metais*. Vilnius, 1975, p. 146.

Bado grėsmė, neviltis ir pasklidę gandai apie galimybę gauti žemės Sibiro tolybėse kartu su tariama valdžios parama persikėlimui laimėjo prieš konservatyvų prieraišumą. Pradžioje tie gandai kėlė bangas Suvalkų gubernijoje, bet netruko persikelti į dešinįjį Nemuno krantą. Štai 1868 liepos mėnesį žandarai Kauno gubernatoriui pranešė, kad beveik visose apskrityse valstiečiai aistringai rodė norą persikelti į laisvas Sibiro žemes. Net į patį Kauną šimtais traukė su tokiu pačiu prašymu[117].

Šiandien sunku išsiaiškinti visas valstiečių dramas, kurias suvaidinti teko griūvant seniesiems santykiams ir gyvenimo formoms. Negalima daugiau nei tolimos prielaidos pasakyti apie regioninius lietuvių pasaulėvaizdžio skirtumus, išsiaiškinti, kurio Lietuvos kampo žmonės buvo gilesnėje neviltyje. Juk dar keliolika metų prieš baudžiavos panaikinimą ir išeivijos bangos pakilimą garsusis liaudies kultūros tyrinėtojas Liudvikas Jucevičius rašė apie žemaičius:

> *Žemaičių kiemionis labiau nei viską myli savo namus, dėl jų jis įmanytų bet kuriuo atveju galvą paguldyti; niekada jis ir neapleidžia jų; šis jo prisirišimas prie gimtosios pastogės yra mažo prekybos paplitimo priežastis; žemaičiui atsiskirti per keliasdešimt mylių nuo namų yra tas pats, kaip išvažiuoti į pasaulio galą, į atšiaurio ledynus, iš kur retas kas besugrįžta. Visų toliausi punktai, kuriuos šios žemės kiemionys žino, yra: Vilnius, Ryga, Tilžė, Klaipėda ar Karaliaučius; ar toliau gyvena kokie žmonės, jis nė žinoti nenori...*[118]

Tie patys žemaičiai labiau dėjosi prie antirusiškų sukilimų, karštesnius pilietinius jausmus puoselėjo. Tačiau ar Užnemunės, Aukštaitijos ir kitų žemių valstiečių prieraišumo ir judrumo emocinis santykis buvo labai skirtingas, šiandien sunku pasakyti. Minėtų aplinkybių dėka galime tik nuspėti, kad per prievartą ir tremtį Sibire turėjo atsidurti daugiau žemaičių. O savanoriškų laimės ieškoti Rytuose stimulų daugiau būta kitose Lietuvos vietose. Kita vertus, galima neabejoti, kad visiems agrarinės kultūros žmonėms išsikraustyti į kone mitologinius tolius buvo didžiulis iššūkis, išbandymas, dar nepatirtų būdo bruožų reikalaujantis dalykas.

Baudžiavos panaikinimas ir valstiečių reforma Rusijos imperijoje buvo lemtinga sąlyga lietuvių judrumui. Nors reforma numatė buvusiems baudžiauninkams palikti prieš tai jų dirbtą žemę, tačiau tai negarantavo gerovės ir pasiturėjimo. Didžioji dalis dirbamos žemės liko senųjų žemvaldžių rankose, o absoliuti dauguma valstiečių buvo palikti sunkaus vegetavimo likimui, nerandant reikiamų

---

[117] Ten pat, p. 148.

[118] Jucevičius, Liudvikas. *Raštai*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, p. 444.

resursų diegti pažangius ūkininkavimo metodus, didinti našumą ir kurti geresnį gyvenimą ant keliolikos hektarų vidutinių sklypų. Ūkių parceliavimo baimė, rusų valdžios politika, apsunkinusi žemės įsigijimą katalikų tikėjimo žmonėms, stūmė gausių šeimų atžalas nuo žemės link kitokių užsiėmimų. Bet kokia sausra ar nederlių iššaukiančios liūtys masę žmonių darė pažeidžiamais. Nebuvo iš ko rinktis, nes nebuvo kur dėti gausėjančių laisvų darbo rankų.

XIX a. antrojoje pusėje Lietuvos pramonė nesivystė, o darbo vietų skaičius miesto pramonėje augo keliskart lėčiau negu tų vietų ieškančių lietuvių valstiečių vaikų skaičius. Didelis natūralus žmonių prieaugis nebuvo lydimas pramonės perversmo ir naujų darbo vietų atsiradimo. Čia pravartu paremti teiginį skaičiais: 1867–1909 m. 1,5 karto išaugo etnografinės Lietuvos gyventojų skaičius, nuo 1 963 758 pasiekdamas 2 946 597. Vien kaimo žmonių, nepaisant didelių emigracijos srautų, padidėjo 600 000, o dirbamos žemės ir kitų naudmenų mažai teprisidėjo.[119]

Žinoma, nereikia užmiršti to migracinio efekto, kuris kilo po žiauriai nuslopinto 1863 metų sukilimo Lenkijoje ir Lietuvoje. Viena vertus, šis lūžis žymėjo senosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinio sluoksnio – bajorijos – viešpatavimo visuomenės gyvenime pabaigos pradžią. Sukilimo aukos, deportacijos, turto konfiskavimas ir visus žemvaldžius užgulęs kontribucijos svoris žlugdė bajoriją. Rusų valdžios represijos ir vietinių Lietuvos žmonių interesų ignoravimas izoliavo bajoriją nuo kadaise valdomų valstiečių masės, kūrė prielaidas senai imperijos politinio elito svajonei: sukurti iš lietuvių valstiečių lojalių Rusijos piliečių sluoksnį, arba kitaip – lietuviškai kalbančiuosius rusus, kuriems būtų artimesnis rusiškas nuolankumas, o ne senosios Lietuvos pilietinės savigarbos idealas.

Būtų nemaža klaida pasakoti, kad tik bajorus skaudžiai palietė rusų represijos. Nepaisant imperijos valdžios siekių prie antirusiško sukilimo dėjosi ne tik bajorų jaunuomenė, bet ir valstiečiai. Žemaitijoje ne mažiau pusės sukilimo kovotojų buvo valstiečių vaikai. Šį bruožą XIX a. viduryje su revoliuciniu optimizmu pabrėžė rusų emigrantas Hercenas. Tas faktas su pykčiu buvo regimas ir caro Aleksandro II aplinkoje. Lietuvos valstiečiams savanoriškas ginklo pakėlimas 1863 m. žiemą reiškė ne tik socialinius lūkesčius, bet ir turinčio savigarbos, laisvę mylinčio piliečio iniciacijos aktą. Sukilimo kovose valstietis virto lietuviu, o lingvistinės paprotinės bendruomenės narys tapo politinės tautos – net jei ji egzistavo vien vaizduotėje – nariu. Taigi rusų ginklo pergalė Lietuvos pamiškėse ne tik bajorams, bet ir valstiečiams reiškė bausmę, nelaimę, gėdą, tremtį.

[119] Merkys, Vytautas. *Razvitije promyšlenosti i formirovanije proletariata Litvy v XIX vieke*. Vilnius, 1969, p. 300.

Lietuviškos spaudos ir švietimo draudimas, katalikybės persekiojimas ir brutali rusifikacija, kuri tęsėsi pusę juodojo šimtmečio – štai kokios buvo politinės pasekmės, kurios negalėjo nepaveikti migracijos procesų. Ir dar: 1861–1863 metais buvo atrakintos baudžiauninkų grandinės – *eik kur nori*, tačiau tuo pačiu metu Rusijos imperijos valdžios rankomis dar stipriau užsiveržė kilpa ant lietuvių tautos kaklo. Šis paradoksalus Lietuvos padėties Rusijos imperijos pakraštyje kitimas stiprėjo vykdant vadinamąsias buržuazines reformas, iš kurių mus liečiančiu klausimu svarbiausia buvo karinė reforma. 1874 m. ji pakeitė iki tol galiojusią rekrūtų sistemą visuotine privaloma, socialiai diferencijuota karine prievole. Kodėl tai ne itin tiko lietuvių kaimo bernams? Ogi todėl, kad į rekrūtus anksčiau būdavo atiduodamas tik vienas kitas, neretai kaimo bendruomenei arba pačiam ponui neįtikęs jaunuolis, o kiti paliekami ramybėje. Jie ilgus XIX a. dešimtmečius gyveno be pavojaus lieti kraują už rusų carą, dėl kurio lietuviams dažniausiai buvo nei šilta, nei šalta. Pridėkime prie to dar ir sunkinančią aplinkybę: įvedus visuotinę privalomąją karo tarnybą Rusija kariavo su Turkija Balkanuose. Tad lietuvių šauktiniams grėsė ne tik sunkūs apmokymai, bet ir kruvini mūšiai, didžiulės aukos. Geriau takelis per žaliąją sieną ir emigracija, nei prievolė guldyti galvą už tautų kalėjimo viršininką.

Lietuvos emigracinis potencialas stiprėjo ir litvakus – Lietuvos žydus – slegiančių Rusijos įstatymų dėka. Nors skirtingai nuo lietuvių valstiečių jie buvo miestų ir miestelių gyventojai, tačiau iš *Šiaurės Palestinos* –Litos juos vijo ne mažesni sunkumai. Sėslumo zonos ribos ir didelis natūralus žydų bendruomenės prieaugis stiprino tuoj tuoj griūsiančios užtvankos įspūdį. Nors per ilgą XIX amžių teisinė žydų padėtis keitėsi, nors vienu metu jau atrodė, kad sėslumo ribos ir suvaržymai jau atgyvena, tačiau net 1891–1892 metais caro Aleksandro III *ukazas* leido administracijai tiesiog išvaryti žydus iš Maskvos apskrities. Jeigu (tikėtinais rusų statistikos duomenimis) 1887 m. iš Rusijos išvažiavo apie 30 000 žydų, tai 1892 m. šis skaičius šoktelėjo iki 76 000.[120]

Lietuvos miestuose ir miesteliuose (jidiš – *štetliuose*) žydų koncentracija buvo didžiulė, o pragyvenimo resursai labai riboti. Amatai, smulkioji prekyba, smulkus natūrinis ūkelis – tai buvo skurdi daugumos litvakų tikrovė. Prie to vėl pridurkime tą pačią privalomąją Rusijos imperijos karinę tarnybą. Štai šios tiesioginės ūkinės bei netiesioginės politinės priežastys lėmė emigracijos polinkius.

[120] Eidintas, Alfonsas. *Litovskaja emigracija v strany Sievernoj i Južnoj Ameriki v 1868–1940 m.* Vilnius: Mokslas, 1989, p. 41.

Ties išeivių takais žydai ir lietuviai neretai pajusdavo daugiau bendrystės, negu gyvendami izoliuotose kaimynystėse.

Skirtingai nuo bendratautiečių, lietuvių žydai senai buvo mobilesni, tartum natūraliai gyvenantys diasporos gyvenimą. Jiems buvo lengviau ryžtis susikrauti mantą ir keliauti laimės ieškoti kažkur už tūkstančių kilometrų ir už jūrų marių. Kaip rodo tyrimai, kontrabandininkų takus emigracijai pritaikė pirmiausia žydai, o po to prie jų prisidėjo lietuviai. Tas pats pasakytina apie oficialias jūrų laivininkystės kompanijų atstovybes, kurių paslaugomis pasinaudojo išeiviai.

Emigracijos perspektyva dvejopai veikė lietuvių ir litvakų santykius. Viena vertus, įsikūrimas svetimose šalyse galėjo padidinti tam tikrus bendrumo jausmus. Kita vertus, Lietuvoje pripratę prie izoliuoto kahalo – žydų bendruomenės – gyvenimo, griežtų papročių ir religijos užtvaromis užsitvėrę litvakai emigracijos šalyse tęsė savo egzistenciją atokiau nuo lietuvių. Daug kas priklausė nuo skaičiaus, koncentracijos, proporcijos, ir žinoma, nuo emigracijos laiko. Vienaip Lietuvos išeivių likimai ir tarpusavio santykiai klostėsi JAV, kitaip – Pietų Afrikoje, dar kitaip – Brazilijoje. Šiandien beveik niekas nebeprisimins, kad, be 120 000 litvakų Pietų Afrikoje, XX a. pradžioje buvo įsikūrę keletas tūkstančių lietuvių. O daugelio Brazilijos lietuvių atmintyje verslo magnatai Klabinai bus išlikę kaip savi, artimi vienos praeities ir vieno emigracijos kelio bendražygiai, kurių fabrikuose XX a. ketvirtajame dešimtmetyje daugelis lietuvių naujakurių rado darbo. Pridurtina dar ir tai, kad dešimtys tūkstančių lietuvių ir žydų likimų sumišo bendroje Rusijos imperijos emigrantų statistikoje.

Praeitis ir istorija yra prikaišyta įvairių paradoksų, neatitikimai tarp įrodomų faktų ir kolektyvinės mitologijos būna labai dideli. Vienas dalykas gali būti aprašytas istorikų, o kolektyvinė atmintis į tai beveik nereaguoja. Kalbant apie istorinį lietuvių prieraišumą prie gimtosios žemės taip ir peršasi paralelė su kitu šiandienos lietuviams ypač svarbiu XIX a. antrosios pusės reiškiniu: Tado Blindos nuotykiais. Istorija senai įrodė, kad žiaurus pakelės banditas Blinda buvo taip nekenčiamas žemaičių valstiečių, kad jie neapsikentę Luokėje jį nulinčiavo. Anoks tai buvo herojus valstiečiams, kuriems reikėjo primušti ir nuginkluoti rusų žandarus, saugojusius banditą daboklėje. Tačiau meninėse legendose susiformavo priešingas paveikslas: žmogaus – svieto lygintojo, varguolių gynėjo. Negalima čia kaltinti nei istorijos, nei legendos. Bet pravartu tai suprasti ir gebėti žvelgti į praeitį su išminties šypsena.

Tikrosios emigracijos pradžia žymėjo lūžio tašką lietuvių tautos istorijoje. XIX a. antroje pusėje laisvės skonį ir savarankiško gyvenimo kainą patyręs vals-

tietiškas gaivalas susigrūsdavo tokiose kryžkelėse, kur reikėjo rinktis tarp prieraišumo prie gimimo vietos ir išgyvenimo, reikėjo rinktis ir tarp lenkiškumo, rusiškumo bei lietuvybės. Viena vertus, valstiečiai darėsi lietuviais – iš luominės tapatybės vystyklų vis labiau ėmė sąmoningai įsitraukti į modernios tautos bendriją. Kita vertus, caro valdžios represijų prispausta savame krašte ir išsklaidyta po tolimus kraštus lietuvių tauta dar tik audė bendrosios atminties drobę, ieškojo jungčių tarp senosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškosios istorijos ir liaudies tradicijoje išsaugotos kalbos bei mitologijos.

Pirmieji lietuvių emigracijos istorikai, kurie skyrė ankstyvąją išeivijos praeitį nuo *tikrosios emigracijos*, neabejodami svarbiausiais *tikrumo* įrodymais laikė masiškumą ir valstietiškumą. Visi ankstesnieji, egzotiški politinės ir religinės emigracijos prisiminimų krislai, kurie siejosi su privilegijuotu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės luomu, buvo *netikros* emigracijos žymės. Tačiau dar vienas dalykas yra vertas dėmesio ir *tikrumo-netikrumo* svarstybų. Beviltiškoje padėtyje atsiduriantys Lietuvos kaimo žmonės, skirtingai nuo miesteliuose susigrūdusių litvakų, turėjo truputį daugiau migravimo alternatyvų. Jei žydus ribojo Rusijos imperijos sėslumo zona, tai lietuvių valstiečius neretai gundė rusiškojo rojaus derlingose Sibiro platybėse vaizdai. Beturčiai lietuviai kartais galėjo rinktis persikėlimą į kolonizuojamus Rusijos imperijos rytus, kur valdžia siekė didinti apgyvendinimą ir kelti ūkį.

Lietuvių modernios tautos tapsmas sutapo su *išvarymu* iš gimtojo kaimo erdvės, su pasklidimo po pasaulį refleksija. Šiandien vis dar galime pasigesti rimtesnių tekstų apie emigracinę, diasporinę lietuvių tapatybę, besiformuojančią toje epochoje, kurią esame įpratę vadinti tautiniu Atgimimu. Vienu ir tuo pačiu metu skleidėsi laisvės gaivalas ir prieraišumo prie savosios žemės refleksai. It kokios priešingos krypties upės vienu metu sruvo ryžtas pakelti savo gimtinės būvį, ir čia pat desperatiškas noras, atsukus gimtinei nugarą, keliauti tolyn į kitą – *pažadėtąją žemę*. Šių priešingų vaizdinių sandūroje plieskėsi nauja tautos sąmoningumo energija. Pasaulio atradimas sutapo su savęs atpažinimu *kito* veidrodyje. Tautos budintojai šį Atgimimo aspektą gerai suprato, nes beveik visi, pradedant Jonu Basanavičiumi tolimoje Bulgarijoje ir baigiant Jonu Šliūpu dar atokesnėje Amerikoje, buvo atsidūrę dramatiškai besiplečiančio lietuvių pasaulio akivaizdoje.

3. Keliai į Rytus, keliai į Vakarus

Tikrosios emigracijos pradžia buvo sąlygojama prieštaringų veiksnių, dažniausiai nulėmusių, kuria kryptimi patrauks lietuvių išeivių vežimai. Lemtingiausios buvo ekonominės sąlygos, kurios neleido išgyventi gimtojoje žemėje. Tačiau to neužtenka, kad suprastume etnogeografinius pasikeitimus. Pats skurdas ir pragyvenimo ieškojimas dar negalėjo nulemti, kur pasuks – į Rusijos gilumą, ar į industrinius Vakarus – išeivijos srautai.

Rusų valdžios represijos ir lietuvių nenoras lieti kraują už svetimą režimą galėjo skatinti prisidėti prie antrojo – Vakarų kelio. Kita vertus, per prievarta lietuviai atsidūrė, įsigijo žemių ir vertėsi žemdirbyste Kazachų stepėse. Tačiau ne jiems buvo lemta pasidaryti Rusijos lietuvių dauguma per I pasaulinį karą. Ja tapo pramonės darbininkai, susitelkę Maskvoje ir Sankt Peterburge, Rygoje ir Kijeve. Dešimtys tūkstančių darbo ieškančiųjų nepaisydami nieko pasirinko būtent Rytų kryptį. Tiesiog taip buvo papraščiau. Šiandien demografijos istorikai gali parodyti, kokie didžiuliai buvo lietuvių išsibarstymo po Rusijos imperiją mastai. Pirmojo rimto visuotino gyventojų surašymo duomenys padeda atskleisti faktą, jog 1897 m. Rusijos pramoniniuose centruose jau gyveno apie 300 000 lietuvių, prie kurių iki 1915 metų prisidėjo dar kone ketvirtis, t. y. apie 74 000.[121] Tad lietuvių pasaulis sklido tiek į Vakarus, tiek į Rytus, o jo autorefleksija – suvokimas, pažinimas, susikalbėjimas – gerokai atsiliko nuo permainų greičio. Visų pirma dėl to, kad rusų valdžios draudimai stabdė lietuvių periodinės spaudos atsiradimą, o jei tokia buvo kur nors užsienyje – tai draudė jos įvežimą į Lietuvą.

Lietuvių kolektyvinėje atmintyje ir folklore Sibiro savanoriško kolonizavimo viltys nepaliko didesnio pėdsako. Tačiau prievartinis Sibiro „atradimas" iki šiolei yra lietuvių pasaulio istorinio pasakojimo dalis, susiliečianti su traumine patirtimi. Už 1863 m. sukilimo palaikymą ištisi kaimai buvo išvaromi į Sibirą arba į Kazachų stepes. Toks likimas ištiko maištingus lietuvių valstiečius, atsidūrusius Čiornaja Padina kaime, kuris iki šiandien žymi Užvolgio lietuvių pasaulio plotą Samaros apskrityje. Rytų vaizduotė, likimo išbandymai ir lietuviška atmintis čia stipriai susipina į viena. Taip jau nutiko, kad XIX a. septintajame dešimtmetyje vienus lietuvius rusai už bausmę išvarė į Sibirą, o kitų, kurie iš bado buvo pasirengę ten iškeliauti, neleido.

[121] Vaitiekūnas, Stasys. *Lietuvos gyventojai per du tūkstantmečius*. Vilnius, 2006, p. 279, 295.; Dapkutė, Daiva. Lietuviai Didžiojoje Britanijoje iki Antrojo pasaulinio karo. In: *Didžiosios Britanijos lietuvių bendruomenė: praeitis, dabartis, ateitis*. Vilnius: Versus aureus, 2008, p.10.

Likimas įnoringas, o gyvoji atmintis kartais stipresnė už istorikų randamus dokumentus. Dar 1963 m. kalbininko Aloyzo Vidugirio vadovauta ekspedicija aptiko giliuosius tos atminties klodus. Anot tyrinėtojo, černapadiniškių tėvų ir senelių pasakojimai liudijo, jog po 1863–1864 m. sukilimo čia buvo ištremta nemaža žmonių, daugiausia nuo Utenos, Užpalių, Dusetų, mažiau nuo Baisogalos, Radviliškio, Švenčionių, Vilkaviškio. Net po kruvino šimtmečio, čia buvo jaučiama įsigalėjusi uteniškių, užpalėnų šnekta su nežymiomis kitų šnektų priemaišomis.

Liko ir tremties kelio prisiminimai. Iš Lietuvos nelaimėliai buvo varomi pavasarį, balandžio pabaigoje. Vežimuose vežėsi maisto, vaikus, senelius, o visi kiti ėjo pėsti. Dienomis keliaudavo, naktimis apsistodavo pailsėti, paganyti arklių. Po mėnesio pasiekė Kazachų stepę, kur tremtiniai buvo perskirti į dvi dalis. Apsistoję prie *Malaja Uzen* upės įkūrė Černapadinės kaimą, kita tremtinių dalis įsikūrė už 30 km, Tolovkos kaime. Pirmuosius metus gyveno išsikasę žemines. Sumaišę šiaudus su riebia priemolio žeme greit išmoko statyti trobesius. Žemė buvo trąši, gerai derėjo javai, jei tik užteko drėgmės.[122]

Černapadinės lietuviai likimu dalijosi su Pavolgio vokiečiais, gyvenusiais tik (!) už 200 kilometrų. Ten naujakuriai pirko metalą, medį, įvairius įrankius ir kt. Kiek vėliau lietuviai pasistatė ir bažnyčią (1934 m. ji buvo paversta grūdų sandėliu). Ekspedicijos surinktais duomenimis 1902 m. Černapadinėje buvo 102 lietuvių sodybos, jie turėjo bažnyčią ir kunigą. Gretimoje Tolovkoje gyveno apie 60 šeimų ir 25 šeimos – Litovkoje.[123] Nors iš anų laikų mūsų nepasiekė tremtinių rašytų šaltinių, tačiau liko po šimtmečio apsilankiusios ekspedicijos įspūdžiai, kurie bent iš dalis atspindi lietuviškojo pasaulio tolybes, užsispyrusį patvarumą, o galiausiai primena tuo pačiu metu, bet visai kitomis aplinkybėmis panašiame peizaže – toli Teksaso dykynėse – įspaustas lietuvių pėdas:

Černapadinė buvo už 50 km į pietus nuo Jeršovo. (...) Plačiai išvažinėtas kelias ėjo tiesiai per kviečiais apsėtus laukus, kurių nesimatė nei pradžios, nei pabaigos. Aplinkui nebuvo nei sodybų, nei medžių. Vien stepė, tik žali laukai ir skaidri saulė. Baigiant važiuoti įduboje pasimatė medžių viršūnės ir netrukus drėbtinių molinių namų virtinės. Mus išlaipino prie ūkio kontoros, kur mums buvo paskirtas būstas ir maitinimas. Apgyvendino mus Marijos ir Jono Kuosų (surusintai Kosso) šeimoje, vidury kaimo. Šypsodamiesi mus priėmė šeimininkai, abu lietuviai, kalbantys gra-

[122] Vidugiris, Aloyzas. Apie pirmąją ekspediciją į Černapadiną. *Šiaurės Atėnai*, 2007 12 27, nr. 830.

[123] Ten pat.

žia uteniškių šnekta. Mums gyventi buvo paskirtas gerasis trobos galas, kur viskas tviskėjo švara ir tvarka. Blizgėjo rusvai dažytos grindys, sienos baltutėlės, lovos švarutėlės, aukštaitiškai paklotos. Du langai išėjo į gatvę. Apavas buvo paliekamas prieangyje. Šiuose namuose paprastai buvo apgyvendinami visi ūkio svečiai. [124]

Šiandien sunku ištirti, kur slypėjo esminiai lietuvių tvermės šaltiniai, nors būtų pravartus palyginimas tų procesų, kurie rutuliojosi XIX a. antroje pusėje tarkim, Brazilijos džiunglėse, Teksaso lygumose ir Rusijos Užvolgio stepėse susikūrusių lietuvių kaimų ir viensėdžių erdvėje. Medžiagos stygius čia neleis išsiskleisti vaizduotei, tačiau tam tikras emocinis lietuvių pasaulio ribų ir gyvenimų vaizdinys vis tiek išliks stiprus. Šiandien istorija darosi jau ir tas įspūdis, kuris 1963 metais kilo jauniems lietuvių mokslininkams, Sovietų Sąjungos gilumoje aptikusiems tą egzotišką dramatiškos lietuvybės salą:

Apskritai viskas mums ten buvo neįprasta. Kaimo centras atrodė kaip kažkokia tvirtovė. Iš abiejų gatvės pusių ėjo beveik aklina aukšta mūro siena. Įvažiuoti į kiekvieną kiemą buvo padarytos aukštos suveriamos durys ir mažesni varteliai – įeiti. Kiemą sudarė ūkiniai pastatai (svirnas, tvartas, kluonas ir kt.), sujungti aukšta mūro tvora, siena, kuri saugojo žmones ir gyvulius nuo alkanų stepių vilkų ir dulkių. Tik mūsų šeimininkų kiemas buvo pertvertas svirnu ir virtuve į gerąjį ir prastąjį (gyvulių) kiemą, kuris turėjo atskirą išėjimą. Ten iš mėšlo buvo gaminamas (džiovinamas ir pjaustomas) kuras. Šulinius kasė susidėję keli gyventojai. Dalis stipresnių ūkininkų ir savo kieme turėjo išsikasę šulinius, kuriuos stropiai saugojo nuo dulkių. Pro kaimo pakraštį tekėjo nemažas upokšnis, vadinamas Malaja Uzen'.[125]

Prievartinės tremties ir savanoriško persikėlimo motyvai labai paradoksaliai susipina XIX a. antrojoje pusėje pakilus lietuvių migracijos bangai. Valstietijos gyvenimo tyrimai leidžia piešti ne itin romantišką vaizdą. Pirmiausiai 1867–1869 metų įvykiai parodo, jog lietuviai buvo net labiau linkę atsisveikinti su savo gimtine, negu rusų administracija jiems leido. Jei ne valdžios draudimai, lietuvių pasaulis būtų dar labiau išsiplėtęs į Azijos platybes. Būtent rusų siekimas vengti didelių masinių judėjimų trukdė tūkstančiams lietuvių pabėgt iš gimtųjų vietų. Štai istoriko Leono Mulevičiaus atkurtas iškalbingas 1868 m. liepos mėnesio įvykis:

---

[124] Ten pat.

[125] Ten pat.

Zarasų apskrities taikos tarpininkas S. Semionovas pakvietė atvykti į Rokiškį jam priklausančių valsčių valstiečius, norinčių sužinoti persikėlimo /į Sibirą/ sąlygas Susirinko apie 500 Pandėlio, Rokiškio, Skapiškio, Čedasų, Kvetkų ir kitų valsčių valstiečių. Jie ėmė reikalauti, kad taikos tarpininkas duotų jiems leidimus persikelti. Kai jis bandė aiškinti persikėlimo taisykles, valstiečiai ėmė šaukti, kad jis ir kiti valdininkai esą papirkti dvarininkų, nenorinčių netekti darbininkų. Taikos tarpininkas numetė miniai raštą susipažinti su persikėlimo taisyklėmis. Pats su pristavu pasislėpė nuovados būstinėje. Tada valstiečiai susirinko prie nuovados. Kai pristavas norėjo juos išvaikyti, jį primušė. Pristavas pagrasino šautuvu. Minia jį nuginklavo, išlaužė nuovados duris ir išmetė į kiemą visus ten laikomus iš gyventojų konfiskuotus šautuvus. Primušė Rokiškio viršaitį ir kitus pareigūnus. Neramumai truko nuo 8 val. ryto iki 9 val. vakaro. Miniai vadovavo kariuomenėje atitarnavę valstiečiai...[126]

Rusų raporto žodžiai aprašo tik vieną iš daugelio panašių nutikimų. Buvo ir dar egzotiškesnių, tų pačių metų rudenį galėjusių nustebinti net visko mačiusius žandarus: ko ne šimtą Sibiran susiruošusių lietuvių šeimų jie sulaikė Daugpilio geležinkelio stotyje ir per prievartą grąžino atgal. Caro administracija net buvusi priversta labiau varžyti vidinio kilnojimosi laisvę, apsunkinti pasų išdavimą ir trumpinti jų galiojimo terminus. Tačiau savanoriško persikėlimo mastai rudeniop dar labiau išaugo. Istorikai yra išaiškinę net penkis sujudimo epizodus, kurie baigėsi ištisų minių sulaikymu kelyje ir prievartiniu sugrąžinimu.

Aprašyti epizodai kažkiek klibina bendrą viešpataujančio lietuvių istorinio pasakojimo polinkį Sibiro erdves sieti tik su prievarta ir katorgos vargais. Aišku, tam yra emocinis pagrindas. Per prievartą ten būdavo ištremiami sąmoningiausi, patriotiškiausiai nusiteikę ir labiausiai pasiturintys lietuviai. Tokie žmonės yra ir labiausiai prieraišūs prie savo gimtinės ir aplinkos. Sėkmingieji nemeta kelio dėl takelio. O už kokią nors bausmę netekę gimtinės, patyrę traumą ir palikę savo kančių pėdsakus, jie geriau išlieka istorinėje atmintyje.

Kita vertus, apsišvietęs ir laikraščius (įskaitant nelegalią lietuvių spaudą) skaitęs XIX a. pabaigos lietuvis galėjo visai neblogai orientuotis tame tautos išsibarstyme. Štai *Tėvynės sargas* ir juo sekęs *Varpas* duoda žinią apie naujai atsiradusius lietuvių kaimus Mogiliovo gubernijoje. Tiesa, tai gal istoriškai ir sava lietuvių erdvė – buvusios LDK baltarusiškos žemės, bet XIX a. pabaigoje tai jau tikrai ar-

[126] Jučas, Mečislovas; Mulevičius, Leonas; Tyla, Antanas. *Lietuvos valstiečių judėjimas 1861–1914 metais*, p. 48.

timosios diasporos vieta. Buvo primenama, kad Mogiliovo gubernijoje yra daugiau kaip 10 000 lietuvių, gyvenančių ant nusipirktų bajoriškų žemių.

Pirma kokių 20 metų atsigabenę ir sudėtinai nusipirkę nuo ponų dvarus, išsidalino žemę ir gyvena sodžiais, visą ūkės būdą vesdami lietuviškai. Namie visi kalba lietuviškai, girdi lietuvišką kalbą ant miesto ulyčių. Laikosi didžioje vienybėje, jausdami tikėjimo ir tautystės sąryšį. Nėra girdėtas dalykas, kad kas iš jų būtų priėmęs pravoslaviją, arba kad kas būtų priėmęs moterystės stovį su žmogyste pravoslavų tikėjimo...[127]

Išėjimas į rytus, išsikraustymas ir sugrįžimas į *pažadėtąją žemę* buvo giliai persmelkęs ano metų lietuvių vaizduotę, bet mūsų laikais jau yra kažkiek pamirštas. Dar sunkiau yra pasakyti, kokios sugrįžimo bangos iki 1918 m. atsirito atgal iš Rytų: pagrindiniai duomenys mus pasiekia tik jau atsikūrus Lietuvos valstybei ir Rusijos lietuviams sprunkant nuo bolševikų siaubo.

Kitaip tie varguoliai, kuriems gimtinėje neužteko savigarbaus gyvenimo erdvės ir kurie buvo pasiryžę keltis bet kur, kad tik gautų žemės, arba bent darbo. Jie net negalėjo pasinaudoti savo laisvėmis. Tačiau iki šiolei istorikų nėra gerai ištirta, kiek XIX a. antrosios pusės lietuvių bežemių vis tik sugebėjo savanoriškai iškeliauti į tolimąjį Sibirą. Gal taip susiklostė dėl to, kad iš tiesų lietuvių migracija į Rusijos gilumą buvo pirmiausiai susijusi su pramonės darbininkų miniomis, o Sibiro kolonistų žemdirbių buvo tokie reti atvejai, kad ir tyrimai nieko neduotų. Tačiau labiau tikėtina versija, kad šimtus tūkstančių tremiant į Sibirą (būtent sovietmečiu), niekam negalėjo kilti pagunda aprašinėti savanorišką išeivystę. Tačiau atsitiktiniuose mus pasiekusiuose tekstuose kartais žybteli tokių lietuvių pasaulio likimų atminties žiežirbos. Štai įvadiniai žodžiai iš 1960 metais pasirodžiusios sovietinio rusų rašytojo V. Lavrinaičio 1960 m. knygos, lietuvių kalba išleistos 1965 m.:

Mano seneliai gimė ir gyveno Lietuvoje, kažkur prie Vilniaus. Ten gimė ir mano tėvas. Prieš septyniasdešimt metų jie visiems laikams paliko savo tėviškę. Išvažiavo į tolimą Užbaikalę.

Kelis mėnesius tęsėsi ši sunki, kupina pavojų kelionė. Geležinkelis tada buvo nutiestas tik iki Irkutsko. O nuo Irkutsko tūkstantį kilometrų – arkliais. Kas trisdešimt keturiasdešimt varstų – vieniša, skurdi pašiūrė. O toliau – taiga, gūdi, be-

[127] Iš lietuviškų laikraščių. *Varpas*, 1897, kovas–balandis, nr. 2, p. 30.

kraštė, grėsminga. Tai čia tai ten stūkso prie kelio mediniai kryžiai. Ne vienas čia žuvo nuo plėšiko rankos.

Sunku buvo ir baisu. Palaikė viltis, kad ten, Čitoje bus geriau. O grįžti atgal į tėvynę, negalima. Ir nėra ko. Ten ničnieko nebeliko, nieko džiuginančio, gero. Tik begalinis skurdas. Mano tėvas tada dar ėjo tik tryliktuosius metus, o jau kelerius metus buvo dirbęs turčiams už juodos duonos kąsnį.

Ir vis tiek jie ilgėjosi tėvynės. Gerai prisimenu senelės pasakojimus. Su meile ir liūdesiu minėjo ji Lietuvą, darbščius, išdidžius ir išmintingus žmones, kvapnius sodus, tykias upes, švelnų klimatą...[128]

Lietuvių istoriniame pasaulėvaizdyje migravimas į Rytus, į Rusijos imperijos pramoninius centrus taip pat išliko it netikra emigracija. Vengiant vieno termino fetišavimo, o imantis kalbėti apskritai apie lietuvių pasklidimą po pasaulį, ekonominė išeivystė iš savo gimtosios žemės neišvengiamai ima rodytis tos pačios istorijos dalimi. Tad nors lietuvių judėjimo į Rusijos imperijos gilumą atveju išeivystės ar emigracijos terminai neprigijo, tačiau tokių bandymų XIX a. pabaigoje būta. Rusijos giluma ir Azijos plotai lietuviams buvo išeivystės erdvė, ir mūsų pasakojime ji užima labai svarbią vietą. Tam tikra prasme vargo spaudžiamiems ir rusų valdžios persekiojamiems lietuviams nebuvo didelio skirtumo, kur eiti. Juos vienijo pats iššūkis: ir vieniems, ir kitiems reikėjo *išeiti*, palikus protėvių kraštą. Štai 1895 m. rugsėjo–spalio numeryje *Varpo* svarbiausiame straipsnyje *Kas daugiau naudojo iš išeivystės lietuvių* šitaip rašoma:

Taigi neapsiriksime, jeigu priimsime vidutinį skaičių mūsiškių išeivių ant 35–40 tūkstančių kasmet. Apie išeivius į rytus čia ne minėsime, nes skaitliaus jų surokuoti negalima, tiek žinia, kad laike sumažėjimo išeivystės mūsiškių į Ameriką, pasididino ji rytų link – į Siberiją.[129]

Cituotuose žodžiuose mums svarbu ne statistika, kurios, nežiūrint į visų lietuvių šviesuomenės pastangas, nebuvo galima supaisyti, bet būtent erdvinės vaizduotės liudijimas. Išeivystė, išsikraustymas iš tėvynės lietuvius veja tiek į Vakarus, tiek į Rytus. Kelionė Rusijos gilumon net imperiniu laikotarpiu nereiškė lengvo keliavimo savo erdvėje. Rusija – tai ne kokia nors *didžioji* XIX amžiaus lietuvių tėvynė.

[128] Lavrinaitis, V. *Aukso slėnis*. Vilnius: Vaga, 1965, p. 3.

[129] Kas daugiausiai naudojo iš išeivystės lietuvių. *Varpas*, 1895, rugsėjis–spalis, nr. 9–10, p. 137.

Migracijos kelių sankryžose XIX a. antrojoje pusėje galiojo keletas lemtingų aplinkybių. Pirmiausia, kaip jau minėta, veikė bendra lemtis: archajiškame agrariniame krašte keli tūkstančiai didžiųjų latifundininkų arba dvarininkų valdė didesnę dalį dirbamos žemės, o technologijos nesivystė taip greitai, kaip augo Lietuvos gyventojų skaičius ir kilo pragyvenimo poreikiai. Nors rusų administracijos vykdoma politika buvo skirta senosios Lietuvos dvarininkijos silpninimui, tačiau ne daug gero ji nešė ir valstiečiams. XX a. pradžioje po kelių dešimtmečių diskriminacinės politikos žemėvaldos srityje susiklostė tokia padėtis, kad 10 proc. žemės priklausė valstybei, 40 proc. – dvarininkams ir 50 proc. valstiečiams.[130] Turint omenyje, jog senosios aukštuomenės rankose buvo geriausia žemė, kontrastai dar labiau padidėja. Padėtis buvo tokia, kad išvykimas buvo neišvengiamas. Nedaug guodžia ir faktas, kad ne vien lietuviams toks likimas buvo skirtas.

Ieškoti darbo Varšuvoje, Rygoje, Liepojoje, Maskvoje ar Sankt Peterburge buvo lengviau: viskas legalu, tėviškė pasiekiama nesunkiai, mažiau kalbos ir prisitaikymo sunkenybių, artimumo jausmas išlieka labiau patenkintas. Tačiau darbo sąlygos baisios, algos nedidelės, rusų elgesys, dar svarbiau, tarnyba nekenčiamoje kariuomenėje neatrodė gundanti, greičiau atstumianti. Net jei tarsime, kad bėgant liūdniems XIX a. pabaigos dešimtmečiams lietuvių jaunuomenė prie to kažkiek priprato, tačiau vis vien iki pat rusų viešpatavimo galo tai liko nemalonia aplinkybe.

Vakarų krypties pasirinkimas buvo ir labiau gundantis, ir grėsmingiau bei paslaptingiau atrodantis: nežinomi toliai, nepažįstamos kultūros ir kalbos barjerai, jūrų platybės, svetimumo slenksčiai. Bet tam tikra prasme tai regėjosi ir kaip pabėgimas į laisvę, į erdvę, kur žmogus galėjo jaustis mažiau užguitas. Net šykšti informacija, kuri pasiekdavo mažaraščių kaimiečių vaizduotę, rodė didesnio greito prakutimo galimybes, didesnes algas, žmogiškosios laisvės erdves. Emigrantų laiškai visados buvo specifiniu kampu naują tikrovę atspindintys šaltiniai. Svarbiausia, pabėgimas nuo represyvaus rusų režimo, nuo tų privalomosios karinės tarnybos naujovių, prie kurių paprastas lietuvis nebuvo prijaukintas. Dar pridurkime daugelį kitų pabėgimą iš *tautų kalėjimo* motyvų: nuo tiesioginio valdžios persekiojimo už lietuvišką veiklą iki vengimo atsakomybės už kokius nors kriminalinius nusižengimus.

Istorinėje sąmonėje žiojėja praraja tarp ekonominės migracijos į Rusijos gilumą ir išeivijos į Vakarų pasaulį. Skirtingi vaizdiniai priklausė dar ir nuo to,

---

[130] Čepėnas, Pranas. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*. Vilnius: Lithuanus, 1992, t. 1, p. 435.

kad nori nenori rusų viešpatija XIX a. pabaigoje darėsi sava: ta pati šalis, ta pati elgsena, tas pats supratimas. Kita vertus, po 1917 m. bolševikų revoliucijos ir Lietuvos valstybės atsikūrimo 1918 m. didžioji dauguma Rusijos lietuvių sugrįžo į savo gimtąją žemę. Taip rytinės lietuvių pasaulio ribos vėl susitraukė, o ir vietos prisiminimams liko mažiau. Tačiau užmarštis nepalietė to fakto, kad XIX–XX a. sandūroje Varšuvoje, Rygoje, Peterburge, Maskvoje lietuvių, arba giežčiau kalbant – lietuviškai šnekančių žmonių skaičius buvo gerokai didesnis nei Vilniuje ir Kaune.

Estų ir latvių istoriniuose pasakojimuose tos laisvų žemių Sibire pagundos dar buvo siejamos su liuteronų konversija į stačiatikių bažnyčią. Ir vieni, ir kiti kaimynai XIX a. antrojoje pusėje išbandė laimę Rusijos valdžios proteguotoje savanoriško Sibiro apgyvendinimo programoje. Nors, kaip matėme, lietuviams tai buvo mažiau būdinga, tačiau vis tiek negalima ignoruoti to fakto, kad emigracija į Vakarus buvo tik dalis lietuvių pasklidimo po vis labiau platėjantį pasaulį. Tai, kad prieš pusantro šimtmečio bastymasis po Rusijos imperiją formaliai negalėjo būti laikomas emigracija, tai, kad ši tendencija sutapo su caro valdžios siekiais stiprinti padrikos, neretai *tautų kalėjimą* primenančios Rusijos socialinį integralumą, nekeičia reikalo esmės: lietuviai plačiausiai išsibarstė būtent juodžiausios rusų priespaudos dešimtmečiais. Kad ir netiesiogiai, jie buvo išvaryti iš savo *pažadėtosios žemės.*

Lietuvių pasklidimo po pasaulį keliai neretai sujungdavo Rytų ir Vakarų erdves. Tremtys į Rusijos imperijos gilumą nebūtinai reiškė katorgišką aklavietę. Jau buvo minėta, kad paskiri klajūnai Ameriką pasiekdavo per Sibirą. Lietuviai, kaip ir kiti nelaimėliai, bėgdavo iš tremties ne atgal į Europą, į savo gimtinę, kur laukė žandaro akis, bet dar tolyn į Rytus, prie Ramiojo vandenyno krantų. Iš ten palankaus vėjo ir asmeninės drąsos dėka buvo pasiekiamos tos pasaulio dalys, kurios pamažu darėsi ir lietuvių žeme. Rytai vesdavo į Vakarus.

Istorijos pasakojimuose dažniausiai aptinkamas kunigo Juozo Juškevičiaus pavyzdys. 1810 m. Vilniaus gubernijoje gimusio kunigo būta nerimastingo patrioto. Jis įsitraukė į 1863 metų sukilimo kovų verpetą, buvo sučiuptas rusų ir ištremtas į Samarą. Nesusitaikęs su tokia lemtimi jis pabėgo, bet ne į Vakarus, kaip darė daugelis ir dažniausiai nesėkmingai, bet į Rytus. Jau nebe jaunas būdamas jis išdrįso keliauti per Sibirą, pasiekė Ramiojo vandenyno pakrantę. Iš čia plaukė tolyn, kol atsidūrė Brazilijoje. Nors negausiuose Brazilijos lietuvių istorijos pasakojimuose Juozui Juškevičiui tenka kone lietuviškosios kolonijos pionieriaus vaidmuo, tačiau nėra jokių detalesnių jo nuotykių Pietų Amerikoje aprašymų.

Užtat Šiaurės Amerikos lietuvių atmintyje liko daugiau faktų apie mūsų herojaus veiklą po 1869 metų, kada šeštą dešimtį baigiantis kunigas atsidūrė Čikagoje ir tapo vienos lenkų (arba bendros lietuvių ir lenkų) parapijų klebonu. Čia mums ne tiek svarbu kunigo veikla išeivijoje ir net ne tai, kokioje lietuvių emigracijos chronologinio sąrašo vietoje jis gali būti, bet būtent tai, kokiu keliu jis pasiekė paskutinį savo klajonių uostą.

Lietuvių pėdos, rodančios, kad einant į Rytus buvo galima pasiekti *naująjį pasaulį*, dažnai būdavo įspaudžiamos per rusų karus su turkais, o vėliau su japonais. Perbėgimas į anglų-prancūzų-turkų koalicijos pusę Krymo kare XIX a. viduryje yra gerai žinomas. O štai po rusų ir japonų karo 1904 metais kai kurių lietuvių perbėgėlių likimai nuvedė net dar toliau. XX a. ketvirtojo dešimtmečio Argentinos lietuvių spaudoje pasirodė žinutė apie lietuvišką kaimelį Havajuose, kuris atsirado po minėto karo. Tada ir jau po Rusijos imperijos žlugimo bei 1917 m. bolševikų revoliucijos lietuvių atsirasdavo ir Mandžiūrijoje, ir Irane.[131]

Spalvingi lietuvių išeivių likimai šiandien rodo, kaip pasikeitė XIX a. antrosios pusės lietuvių pasaulio geografija. Patys lietuviai anuomet sunkiai galėjo įsivaizduoti, kur išsibarstė gentainiai – nebuvo kam tos vaizduotės formuoti. Pasaulio lietuvybės suvokimas vis dar buvo išskirtinių, inteligentiškų protų privilegija. Mažaraščiai darbštuoliai visad pirmiausiai būdavo prisirišę prie artimiausios kaimynystės ženklų, o tolimesnis pasaulis tartum egzistavo tik mitologinėje erdvėje. Emigracijoje naujakuriai ir kolonistai, pramoninių pasaulio priemiesčių varguoliai vėl pirmiausia susižinojo su artimąja aplinka. Kaip anksčiau buvo susieti su artima Lietuvos kaimo aplinka, taip dabar – su naujųjų kolonijų erdve. Tik iš lėto, ir visų pirma tik Jungtinėse Amerikos Valstijose, ėmė bręsti bendra diasporos savijauta. *Tikroji emigracija* reiškė visų pirma *Ameriką pirtyje*, t. y. beveik nerealų tikėjimą, kad visas bėdas išspręs persikėlimas už Atlanto. Lietuvių bendruomenės gausumas, išsilavinimo lygis, materialinė gerovė ir, žinoma, imigracijos krašto demokratinė sandara – štai kas lėmė šią lemtį.

[131] Šalčius, Matas. Azijos ir Okeanijos lietuviai. In: (red. Ruseckas, Petras) *Pasaulio lietuviai*, p. 152.

4. Išėjimas arba nauji keliai per žaliąją sieną

> *VINCAS. Tai, ko ji bijosi! O kas čia tave gaudys ir kas suspės? Per rubežių pereini, ir sudie; sakau, nė lapė nesulos...*
>
> (A. Vilkutaitis-Keturakis. „Amerika pirtyje")

Lietuvių įsiliejimas į didįjį ekonominių migrantų srautą XIX a. antrojoje pusėje ir sparti lietuviškojo pasaulėvaizdžio Vakaruose kaita pirmiausiai turėjo peržengti Rusijos imperijos sieną. Prie XX a. sovietų sukurtos *geležinės uždangos* ir spygliuotų vielų saugomos sienos vaizdų anuomet dar niekas nebuvo pripratęs. Tokios tankios apsaugos ir kontrolės net uoliausi rusų pasienio sargybiniai negalėjo įsivaizduoti. Pasienio lietuviui ir žemaičiui kontrabanda buvo ne ką mažiau pažinta nei žemės ūkio darbai. Nors pati pasienio susisiekimo istorija nėra rimtai tyrinėta, o rimčiausiai prirašytas tik herojiškas knygnešių – nelegalaus knygų gabenimo į Lietuvą darbininkų – istorijos puslapis, tačiau emigracijos proceso sunkenybėms suprasti yra pakankamai žinių.

Viena vertus, skylėta ir korumpuota Rusijos valstybės sienos apsauga tarsi leido nesunkiai prasibrauti į Prūsiją. Tačiau juk pasiryžęs leistis nelegaliais takais per sieną nei daug mantos pasiims, nei, tikėtina, kokių nors didesnių pinigų sumų nesineš. Nelegalo kelias visada yra lydimas vilko bilieto. Jei nepagaudavo rusų pasienio sargybiniai, tai prasidėdavo naujas išbandymų ruožas. Nepaisant visos tolerancijos nelegaliems migrantams, kurie vokiečių laivybos kompanijoms krovė pelnus, anapus sienos taip pat nebuvo paprasta. Nors istorinėje atmintyje kokių ypatingų nutikimų ir traumų kelionė per Prūsijos žemes nepaliko.

Lietuvių emigracija į Vakarus turėjo įveikti kelis vargo ir pavojų slenksčius. Pirmasis laukė jau pačioje Lietuvoje, pasienyje. *Žalioji siena,* net būdama labai skylėta, vis vien nuo atsitiktinumų negalėjo apsaugoti. Valstiečiai, skirtingai nuo gausių kontrabandininkų, prie to negalėjo būti pripratę. Antrasis sunkumų slenkstis laukė prie okeaninių uostų. Kelionės jūromis vis dar pareikalaudavo begalinio vargo. Ypač tiems, kuriems užteko pinigų tik patiems pigiausiems bilietams.

Lemtinga sąlyga laikytina tas faktas, kad tuo metu Rusijos imperijoje emigracija (o ir laisva vidinė migracija) buvo draudžiama. Caro *ukazai* draudė emigruoti, atsisakyti rusų pilietybės, o savavališkai išvykusiems, neturintiems užsienio pasų, grėsė baudžiamoji atsakomybė. O ir su užsienio pasais išvykimas buvo leistinas tik iki 5 metų. Kaip rodo Alfonso Eidinto atlikti tyrimai, iki XX a.

pradžios rusams emigracija net neatrodė rimto dėmesio verta problema, ir jie valstybiniu lygiu į ją neragavo. Iki 1880 m. oficialiai niekas iš imperijos neemigravo – statistikoje jų nematysime. Tuo pat metu JAV statistikos duomenimis 1881 m. į Amerikos uostus atplaukė 10 655 imigrantai iš Rusijos. Iš jų bent pusė buvo žydai. Tos pačios JAV statistikos rodoma, kad 1899–1910 m. (tik tuomet imta aiškiau imigrantų sraute skirti lietuvius, kaip atskirą etninę grupę) iš Rusijos imperijos atvykusių žmonių tautinis pasiskirstymas atrodė šitaip: 43,8 proc. buvo žydai, 27 proc. – lenkai, 9,6 proc. – lietuviai, 8,5 proc. – suomiai, 5,8 proc. – vokiečiai.[132] Palyginti su lenkais santykinai didelis lietuvių nuošimtis paaiškinamas ne tiek didesniu migraciniu polinkiu, kiek faktu, kad rusams priklausė tik viena Lenkijos dalis. Lenkiškoji diaspora augo taip pat dėl išeivių iš Austrijos-Vengrijos ir Vokietijos žemių.

Emigracijos srautams aprašyti būtina statistika tokiu būdu tampa labai prieštaringa. Rusijos duomenys yra vėlyvi, o lietuvių išeivija matuojama antriniais, išvestiniais skaičiais. Akivaizdu, kad geriausiai žinomi ir ištyrinėti Amerikos šaltiniai, – jie parodo, kiek imigrantų iš Rusijos įkėlė koją į šią žemę. Bet tik iš dalies galime tapatinti imigracijos į JAV skaičius su emigravimo iš Rusijos duomenimis. Juk pasaulis buvo platus: Didžioji Britanija, Pietų Amerikos šalys, net egzotiška Pietų Afrika masino naujojo ekonominio *tautų kraustymosi* būrius.

Taip jau susiklostė, kad dėl rusų įstatymų *tikroji emigracija* lietuviams reiškė nelegalią emigraciją. Tai kėlė papildomų sunkumų išeiviams. Prieinama statistika rodo, kad XIX a. pabaigoje dauguma emigrantų iš Rusijos buvo ne rusų tautybės. Tuo pat metu draudimai ir suvaržymai buvo gana skirtingi, tarkim, žydams ir lenkams arba lietuviams. Kaip žydų sėslumo ribų sergėjimas, taip ir kiti rusų valdžios parėdymai visų pirma reiškė žydų diskriminaciją, o kartais ir valdžios antisemitizmą. Kaip išsireiškė puikios knygos *Žydų amžius* autorius Yuri Slezkine, rusų industrializacijos politikos padarinys neretai buvo *ir tradicinės žydų ekonomikos nykimas bei pavienių žydų žudymas ir apiplėšinėjimas*. Žydus ribojo ne tik geografija, bet ir draudimais dirbti valdišką darbą, įskaitant geležinkelių sistemą. Prie to dar pridurtinos visokios išsilavinimo kvotos. Anot minėto autoriaus, Rusijos imperijos politika keitėsi tik į vieną pusę:

Valstybė, anksčiau pasitelkdavusi žydus išspausti iš valstiečių biudžeto įplaukoms, bandė apsaugoti jai vis dar reikalingus valstiečius nuo žydų, kurių jai ne-

[132] Eidintas, Alfonsas. *Litovskaja emigracija v strany Sievernoj i Južnoj Ameriki v 1868–1940 m.*, p. 41.

bereikėjo. Kuo labiau ji saugojo valstiečius, tuo opesnė darėsi „žydų problema". Imperijos valdžia nekurstė žydų pogromų, bet prisidėjo prie jų kilimo, sutelkdama gyventojus žydus atrinktose vietose bei veiklos srityse ir palaikydama atskirumą, nors kartu skatindama pramonės augimą. XIX a. pabaigoje Vengrija ir Vokietija (vėliau ir dauguma Rusijos vakarinių kaimynių) prisidėjo prie politinio antisemitizmo augimo derindamos energingą nacionalizmą su agresyviai liberaliu požiūriu į žydų socialinį ir ekonominį mobilumą; vėlyvoji Rusijos imperija panašų rezultatą pasiekė derindama atsargų nacionalizmą su energinga žydų suvaržymų gausinimo politika.[133]

Natūralu, kad *dramatiškiausia ir lengviausiai pastebima žydų reakcija į šį dvigubą užveržimą buvo emigracija.* 1897–1915 m. iš Rusijos emigravo maždaug 1 288 000 žydų[134], tačiau vien draudimais ir sunkiu gyvenimu šio masto nepaaiškinsi. Sunkmečius gyveno ir Lietuvos valstiečiai. Skirtingai nuo žydų ir išskiriant kai kuriuos jau minėtus masinio persikėlimo į Sibirą judėjimo atvejus, jie galėjo klajoti iš paskos darbo vietų, o kartais net laisvų žemių viliojami. Tuo pat metu emigravimas jiems buvo uždraustas. Žydams gi, kaip vis mažiau valdžiai *reikalingiems,* buvo apsunkinti keliai į galios ir turto centrus imperijoje, tačiau palengvintos legalios emigracijos sąlygos. Vis stiprėjantis politinis antisemitizmas leidžia paaiškinti rusų valdžios sprendimus palengvinti žydų emigraciją kartu kone išvejant juos iš Maskvos apskrities.

1891 m. kovo 14 d. Rusijos vidaus reikalų ministerija konfidencialiame rašte gubernatoriams nurodė, kad reikia leisti žydams išvykti į užsienį, o dar po metų jau Ministrų Kabinetas priimdamas sprendimą dėl Žydų kolonizacijos draugijos, leido žydams emigruoti kartu su šeimomis ir po vieną. Rusų biurokratiniu žargonu išsireiškiant, jie buvo *laikomi amžiams išvykę ir atleisti nuo karo prievolės*[135]. Pasikeitusi socialinė ūkinė padėtis ir *nereikalingumą* pabrėžiančios lengvatos žydams lengvino sąlygas, taip paliekant pabėgimo kelius per *žaliąją sieną* vieniems lietuviams. Žydų emigracijos srautų legalizavimas, viena vertus, padidino jų srautus, o kita vertus, pakėlė egzodo standartus. Lietuvių valstiečių *reikalingumas* rusų valdžios akyse nieko kito nerodė, kaip savanaudišką *patrankų mėsos* poreikį ir asimiliacijai bei rusifikacijai tinkamų darbo

---

[133] Slezkine, Yuri. *Žydų šimtmetis. Žydai šiuolaikiniame pasaulyje.* Vilnius: Tyto alba, 2010, p. 131–132.

[134] Ten pat, p. 132.

[135] Eidintas, Alfonsas. *Litovskaja emigracija v strany Sievernoj i Južnoj Ameriki,* p. 41.

rankų pobūdį. Iš to buvo tik tiek poveikio, kad lietuviai ilgiau buvo užsklęsti nelegalios emigracijos srovėje.

Nelegali emigravimo forma, atmetus visus formalius kelionės iki Vokietijos ar Švedijos uostų nepatogumus, visų pirma veikė ribotus išteklius. Vėl skirtingai nei žydai, kurie iki 1892 m. mynė nelegalius emigracijos kelius, lietuviai Vokietijoje ar kitose Vakarų Europos kraštuose iš esmės neturėjo jokių paramos tinklų. Žydai galėjo labiau kliautis svetingu sutikimu pakelėje, nes buvo labiau išvystę gimininiškus, draugiškus ryšius. Tai lengvino taip vadinamą *grandininę migraciją* net tiems, kurių kišenės buvo visiškai tuščios. Nors niekad nelegali lietuvių emigracija nepasiekė tokių mastų kaip litvakų, tačiau jos nelegalumas užtruko ilgiau, taigi kartu su tuo ir visi su tokiomis sąlygomis susiję vargai.

Rusų valdžia neturėjo labai daug priemonių užkirsti kelią valstiečių emigravimui, tačiau bet kuriuo atveju galėjo matyti jos mastus ir šalutinius efektus padėčiai Lietuvoje. Laikydamasi senoviškos politikos, kuri leistų žemvaldžiams apsirūpinti pigia samdomų žemės ūkio darbininkų jėga, caro administracija negalėjo nematyti akis badančių faktų. Lėtai, tačiau labai ryškiai tikrovės faktai valdžią spaudė prie permainų sienos. Kaip ir lietuvių spaudos draudimų, taip ir emigracijos bangos neigiamas efektas darėsi akivaizdus artėjant prie XIX–XX a. sandūros. Štai 1899 metais Vilniaus generalgubernatorių pasiekė raportas apie masinę lietuvių emigraciją, lydimas detalaus paaiškinimo, kaip prarandami jauni, stiprūs vyrai ir moterys, kaip dėl to nukenčia krašto ūkis. Todėl tų metų rugpjūčio 1 d. gubernatoriams buvo išsiųstas parėdymas visapusiškai stabdyti emigraciją. Akivaizdu, kad turtingieji Lietuvos dvarininkai čia jau petys petin glaudėsi su rusų valdžia. Jie matė, kad net ketvirčiu padidinus darbo užmokesčius samdiniams, dirbančių už vietinę algą nedaugėja. Net prakutę lietuvių valstiečiai šliejosi prie nepatenkintųjų: juk ir jiems ėmė stigti pigios darbo jėgos. Iš čia archyvuose liko skundai rusų valdžiai apie emigraciją skatinančių agentų veiklą.[136]

Tiesa, galima rasti valdžios pastangų sušvelninti, amortizuoti ekonominę emigracijos žalą. Užsienio pasų išdavimo sistema kažkiek liberalizavosi, bet už tai paslaugos brango. Rusų valdžios finansininkai nesunkiai galėjo suskaičiuoti, kad laikina uždarbio emigracija, ko gero, yra naudinga – pinigai grįžta į Rusiją. Šiuos argumentus stiprino ir faktai apie siunčiamus iš Amerikos ir Didžiosios Britanijos pinigus. Reiškia siekimas gauti naudos iš visko, kas siejosi su nesuvaldomu migrantų srautu, buvo, tačiau ties tuo kryžiavosi lietuvių pasirinkimo

[136] Ten pat, p. 42–43.

keliai: mokėti 15 rublių už užsienio pasą pusmečiui, ar taupyti pinigus nelegaliai emigracijai, jau beveik nepasiliekant galimybių kada nors grįžti gimtinėn.

Be piniginių įmokų legalaus uždarbio migravimo kelias dar reikalavo kitų administracinių sąlygų. Norinčiam vykti į Vakarus uždarbiauti reikėjo valsčiaus raštinės sutikimo. Po to pažymos, kad nėra įsiskolinimų, ir dar policijos *pristavo* patvirtinimo, kad kandidatas į emigrantus nėra koks nors nusikaltėlis. Jei visos tos pažymos sėkmingai būdavo surenkamos, tuomet laukdavo kreipimasis į gubernijos valdybą. Pasas būdavo gaunamas per 3–6 mėnesius ir bent jau XX a. išvakarėse viską kartu sudėjus kainuodavo mažiausiai 25 rublius. Tai buvo kone trečdalis vokiečių garlaivio bilieto į Niujorką kainos, kuri dėl konkurencijos po 1905 m. dar sumažėjo iki 60 rublių. Tad laisvesnės sielos bernas dažniausiai rinkdavosi seną ir patikrintą būdą: iškeliauti į Ameriką nelegaliai. Net legalizavus emigraciją, rusų duomenimis, apie 40 nuošimčių išeivių rinkosi senus nelegalius, bet užtat pigesnius kelius už imperijos sienų.

Bandykim suvokti, kas laukė nelegalių emigrantų prie Rusijos ir Prūsijos sienos. Čia etnografinės Lietuvos vakarines ribas juosiančioje erdvėje buvo išsidėstę 19 rusų pasienio perėjimo punktų su muitinėmis. Telšių apskrityje buvo du – Gargžduose ir Kretingoje, Raseinių – net keturi: Jurbarke, Naumiestyje, Tauragėje ir Švėkšnoje. Pasienio žemių valstiečiai nuolat ir legaliai judėjo tarp Rytų Prūsijos valdų ir Lietuvos. Parduoti žemės ūkio produktus ir parsivežti namų apyvokos daiktų buvo kasdienio gyvenimo reikalas. O pasiturintiems sluoksniams, ypač lėbaujančiai žemaičių bajorijai, per visą Rusijos viešpatystės XIX amžių Memelio arba Klaipėdos karčiamos buvo įprastinė savaitgalio pasilinksminimo vieta. Todėl pačių rusų pasienio kontrolės duomenimis, buvo daug būdų pereiti sieną.

Pusiau legalus būdas leido ištrūkti iš Rusijos, pasinaudojus perėjimo punktais, apsimetus įprastiniais trumpalaikiais sezoniniais darbuotojais arba prekeiviais. Pirmiesiems legaliai būdavo išduodami *legitimaciniai bilietai*, kurie skirtingais laikais turėjo skirtingą galiojimo laiką. 1897–1902 m. būdavo nustatytas 28 dienų terminas. Tokiais leidimais arba bilietais pradžioje galėjo naudotis pasienio gyventojai, gyvenantys 30 km atstumu nuo pasienio ruožo. Kiek vėliau šis ruožas buvo susiaurintas. Antrieji pasienio interesantai – prekeiviai galėjo gauti trijų dienų leidimus. Visas tas pusiau legalias galimybes išplėsdavo suinteresuoti vokiečių laivybos kompanijų agentai, gaudavę išmokas už kiekvieną priviliotą transatlantinį keleivį, ir rusų valdininkų korupcija. Tikėtina, kad bent pusė tokių sienos perėjimo leidimų buvo panaudota nelegalų. Vien 1895 m. sausio–kovo

mėnesiais, Virbalio muitinės Ramoniškio sienos perėjimo punkto duomenimis, iškeliavo ir nustatytais terminais negrįžo 1 286 žmonės. Panašu, kad tas pats kartojosi visuose pasienio punktuose.

Rusijos pasienio kontrolė ir perėjimo vietos su muitinėmis lietuviams buvo svarbus vaizdinys. Štai *Aušros* puslapiuose išnyra spalvingas *maskoliško rubežiaus* paveikslas:

Keleivis, norys nukeliauti į prūsiškąją Lietuvą, privažiuoja prie rubežmedžio, juodai baltais brūkšniais nudaryto, kursai su dviem žažom, tokiu pat būdu nudarytom būdelėm suvienytas: tose urvuose diena ir naktį lindo ginkluoti sargai (abieščikai) (...) keleivis prisiartina prie rubežiaus; šiuon jį sutinka ginkluotas Maskolius ir veda į kamarą, kur randa belaukiantį urėdininką, kurs pareikalauja nuo keleivio paso, iškrato jo visas panages. Jeigu randa viską tvarkoje, t. y. jei pasas ištikimas ir kišeniai tušti, tai, prispaudęs prie paso savo piečvietę, leidžia tolyn (...)

Tačiau yra dar svarbiau kita Rusijos sienos apsaugos savybė, apie kurią pranešama skaitytojui:

Norint nesuskaitoma daugybė Maskolių sergi tą rubežių, vienok vietiniai gyventojai yra tokie lavūs (gudrūs), kad be jokios kliūties gabena iš Prūsų ko jiems reikia, ypačiai lietuviškas knygas...[137]

Taigi, nebūtina buvo lankstytis rusų muitininkams. Kitas kelias vedė pro kontrabandininkų išbandytas landas. Patys rusų pasieniečiai pripažino, kad yra daug vietų, kur net dieną nelegalūs migrantai ir kontrabandininkai gali kirsti sieną už dešimties žingsnių nuo sargybinio. Pasieniečiai, žinoma, neraportavo, koks būdavo įprastinis kyšis už tai, kad paleistų pagautus bėglius, arba už tiesiog sienos perėjimo punktuose už kyšius praleistus išeivius, kurie neturėjo nei pasų, nei bilietų.

Būtų pernelyg paprasta manyti, kad rusų sienos barjero įveikimas nelegaliems emigrantams jau leido atsipūsti. Nors emigracijos agentų papirkinėjama ir laivybos kompanijų pelnais susirūpinusi Vokietijos administracija stengėsi, kad emigrantų srautai per jos teritoriją neišsektų, tačiau vargai ties pasieniuose atsirandančiais dezinfekcijos punktais, kelyje patiriami pažeminimai, demonstratyvūs pasų tikrinimai, aiškiai žinant, kad dauguma išeivių iš Rusijos imperijos jų neturi, priverstinai perkami laivų bilietai, kuriuos neretai emigrantai jau turėjo

---

[137] Maskoliškas rubežius. *Aušra*, 1886, nr. 5, p. 160.

laukiančius uostuose – visa tai rodė, kokia nepavydėtina buvo nelegalaus emigranto dalia.

Kaip rašo emigracijos istorikas Alfonsas Eidintas, iki pat 1905-ųjų – revoliucijos Rusijos imperijoje lūžio metų – nepaisant visų priemonių nelegaliosios emigracijos banga neatslūgo. Net grasinant bausmėmis už emigravimo propagandą, Amerika vis labiau regėjosi it pažadėtasis rojus žemėje. Kaip pranešama rusų raportuose, sieną su Vokietija gebėdavo pereiti būriai iki 100 žmonių.[138] Stiprinti ginkluotą sienos kontrolę Rusijoje tuo metu išteklių negalėjo būti, nes nesėkmingas karas su japonais ir taip buvo nualinęs iždą. Pagaliau revoliucinio nepasitenkinimo banga ir streikininkų minios emigraciją akivaizdžiai darė mažesniu blogiu rusų valdžios akyse. Artėjo ta akimirka, kuomet besiplečiančios laisvės ribos lietuviams reiškė ne tik spaudos atgavimą ir kultūros teisių atstatymą, bet ir legalų emigravimo būdą.

Po 1905 metų išvažiavimo iš Lietuvos sąlygos pasikeitė. Legalizavus emigraciją, o rusų garlaiviams ėmus konkuruoti dėl transatlantinių keleivių su vokiečių laivų kompanijomis, teisiniai emigravimo reikalai palengvėjo, o vis patogesnės kelionės *šipkartės* pigo. Ekonominė migracija pasidarė lankstesnė, o lietuvių judrumas ir orientavimasis naujame pasaulyje augo kartu su bendru išprusimo lygiu. Stiprėjo tai, kas lietuvių pasaulį darė labiau susipratusiu, sąmoningesniu ir pažangesniu. Reemigracija iš Jungtinių Amerikos Valstijų ir kitų Vakarų kraštų artėjo prie 10 nuošimčių nuo išvykusiųjų skaičiaus. Sugrįžėliai gabeno namo ne tik pinigus, bet pirmiausiai socialinę patirtį, įgytą laisvoje demokratijos šalyje. Jie jau žinojo, kaip nori gyventi, kaip turėtų atrodyti naujai atgimstanti Lietuva. Kita vertus, reemigrantų kultūrinė-ūkinė įtaka savam kraštui nėra kiek giliau ištirta, nors, atrodo, kad tai būta itin reikšmingo proceso.

Sugrįžimas atgal į Rusijos viešpatystėje bandančią prisikelti tėvynę nebuvo vienareikšmis patiems reemigrantams. Neretai naujas įsikūrimas *pažadėtoje žemėje* buvo ne ką lengvesnis, nei naujakurystė Amerikoje. Istorikai yra aprašę reiškinį, kurį vaizdžiai pavadino *round trip to America*. Jis siejasi su pastebėtu reiškiniu, kai emigrantai, sugrįžę su savo uždirbtais pinigais į gimtąją žemę, čia taip pat neįstengė tinkamai įsikurti ir vėl grįžo į Ameriką, ir vėl iš naujo patyrė emigranto dalią. Tai buvo ir, ko gero, iki dabar yra neišvengiama pirmosios emigrantų kartos našta.

Kartu su išvykimo iš Rusijos imperijos teisiniais pamatais atsirado rimtesni statistiniai stebėjimai. Bent trumpam, 1905–1914 m., kai lietuvių išeivijos banga

[138] Eidintas, Alfonsas. *Litovskaja emigracija v strany Sievernoj i Južnoj Ameriki*, p. 46.

pasiekė apogėjų, atsivėrė galimybės susigaudyti išvykimo iš Lietuvos mastuose ir palyginti su to paties meto statistiniais duomenimis JAV, kuriose taip pat tik nuo amžiaus pradžios imigracijos įstaigos pradėjo skirti lenkus, lietuvius ir latvius. Tačiau ir rimtesni rusų statistikos duomenys negali atskleisti visos emigracijos mastų. Istorikų ištirti rusų valdžios duomenys liudija, kad 1904–1908 m. legaliai iš Rusijos emigravo 50 000 imperijos valdinių, o nelegalų galėjo būti triskart tiek – apie 150 000. Nelegalusis kelias priklausė nuo rusų biurokratijos klampumo ir nuo vokiečių laivybos kompanijų gundymų. Dėl tų priežasčių vien 1907 m. neužšąlančiame Liepojos uoste į laivą buvo įlaipinta 10 118 transatlantinių keleivių, Hamburge tokių buvo 111 587, Bremeno uoste dar daugiau – 130 697.[139] Žinoma, Vokietijos uostai aptarnavo visą Vidurio Rytų Europos išeiviją. Kone trečioji dalis visų JAV imigrantų atplaukė per Vokietijos uostus, o šio srauto trečdalis buvo keliauninkai iš Rusijos.

1911–1912 m. vien iš Liepojos uosto išplaukė per Atlantą 16 231 keleivis, iš kurių 6 257 buvo lietuviai.[140] Tyrimai rodo, kad net iš Rusijos uosto emigracijos agentų pastangomis ir korumpuotos valdžios dėka daugelis emigrantų išplaukdavo nelegaliai ne tik per Vokietijos ar Švedijos, bet ir per pačios Rusijos uostus. Be Liepojos, svarbią keleivių srautų dalį aprėpė Rygos ir Petrapilio (Sankt Peterburgo) uostai. Tai rodo, kad išvykimo statistika, nepaisant gausėjančių duomenų, vis vien lieka miglota. Ji neprilygsta bent jau vienos imigracijos šalies – Amerikos – statistikos patikimumui, kuris lietuvių diasporos istorikams padeda geriau susigaudyti *Amerikos pirtyje* skaičiuose.

Išėjimas iš tėvynės buvo skausmingas, net jei daugelis guosdavosi, kad palieka gimtas vietas laikinai. Sugrįžimas buvo įmanomas net jei pagal rusų įstatymus nelegalus emigrantas buvo jiems nusižengęs. Buvo daug būdų susiderėt su valdžia, nes su pinigais sugrįžtantys valstiečiai buvo ūkio vystymosi papildas. Tačiau šiandien yra nepaprastai sunku pasitikėti statistiniais motyvacijos ir emocinio krūvio tyrimais. Rusų statistika rodo didesnį sugrįžėlių nuošimtį, bet iš kur buvo galima žinoti tikrąją padėtį, jei masiniai srautai buvo neapskaičiuojami? V. K. Račkausko Amerikos lietuvių istorijos darbas bene pirmasis, iki šiolei nedaug papildytas, pateikė orientacinius skaičius apie sugrįžėlius iš Amerikos. Jo surinktais duomenimis, vien per penkerius metus (1909–1914) reemigraciją pasirinko 27 200 lietuviai, o per visą emigracijos laiką iki I pasaulinio karo 47 500

---

[139] Ten pat.

[140] Ten pat, p. 47.

emigrantų sugrįžo namo, kas, jo nuomone, siekė 17 nuošimčių visų *tikrosios emigracijos* išeivių, pabuvusių *Amerikos pirtyje*.[141]

Verta pastebėti, kad judrumas abipus Atlanto, išėjimas ir sugrįžimas intensyvėjo dėl susisiekimo greičio ir patogumo didėjimo, dėl pačios Europos ir Lietuvos ekonominio kilimo ir, svarbiausia, dėl antrojo *tautų pavasario* – tautinių judėjimų atmosferos, kuri kėlė patriotinius, pilietinius jausmus, artino labiau išprususius žmones prie tautinių idealų, padėjusių vis labiau atsispirti grynajam *pinigui*, kuris negalėjo patenkinti visų žmogiškųjų poreikių.

5. Likimo kryžkelės: į Vokietiją ar į Ameriką?

XIX a. pabaigoje vienos lietuvių likimo kryžkelės keitė kitas. Jei jau nebuvo lemta iš tėvo paveldėti ūkio arba neatsirado tinkama žmona su kraičiu ir galimybe išeiti *užkuriom* (susituokti su ūkio paveldėtoja), laukė pirmas pasirinkimas. Likti samdiniu savoje apylinkėje ar eiti ieškoti toliau nuo jos besivystančioje darbo pramonėje. Lietuvoje tokios perspektyvos beveik nebuvo. Čia kilo klausimas: į Rytus ar į Vakarus? Jei jau buvo pasisukta veidu į Vakarus, tuomet vėl laukė kryžkelė. Bent jau arčiau Prūsijos sienos gyvenančių lietuvių ir žemaičių. Traukti uždarbiauti į Vakarus reiškė dar vieną galimybę rinktis: Vokietija ar užjūrio rojus – žinoma, pirmiausia Amerika? Bet ir užjūrio horizontuose laukė vilčių ir vaizdinių sankirtos. Galima plaukti iki Didžiosios Britanijos, galima pasiduoti į Pietų Ameriką, bet absoliuti dauguma ėjo su pagrindine srove – į Ameriką.

Lietuvių emigracijos istorijoje menkai atsispindi Vokietijos pasirinkimas. Galbūt taip nutiko dėl to, jog, viena vertus, ilgą laiką Vokietija nebuvo itin patraukli nei jos pramonės siūlomomis darbo vietomis, nei atlyginimais už darbą. Juk iki pat XIX a. pabaigos patys vokiečiai, ypač iš rytinių žemių, buvo linkę emigruoti. Tik apie XX a. pradžią audringas ekonomikos augimas lėmė, kad ir čia galėjo rastis konkurencingų darbo vietų. Kita vertus, Vokietijos pasienio su Lietuva ūkiuose buvo laukiami sezoniniai darbininkai iš Lietuvos. Taip Mažoji Lietuva buvo laikinojo darbo vieta tūkstančiams lietuvių samdinių iš anapus sienos. Sezoniniai darbai ir periodinis migravimas dažniausiai neįtraukiamas į diasporos akiratį. Net mūsų laikais emigracija iš Estijos yra gerokai mažesnė nei iš Lietuvos ar Latvijos, tačiau sezoniniai darbai kaimyninėje Suomijoje yra masinis estų užsiėmimas, kuris nelaikomas emigracija kaip tokia.

---

[141] Račkauskas-Vairas, Karolis. *Amerika*, p. 123

XX a. pradžios lietuvių tautinio judėjimo lyderiams Vokietijos pasienio darbo rinka atrodė gera alternatyva ilgalaikei emigracijai. Juk bet kuriuo atveju toks pasirinkimas reiškė galimybę varguoliams nenutolti nuo tautos, prisidėti prie jos ūkinio atsigavimo savo parsineštais uždarbiais ir sulaukti tos dienos, kai ir savame krašte bus galima garbingai ir pasiturinčiai gyventi. Išmintingasis rašytojas Juozas Tumas-Vaižgantas taip aprašė vis labiau kylantį Vokietijos ar Amerikos pasirinkimą:

Mūsų žmonės nemoka pasirinkti sau vietos, kur tinkamai galėtų darbuoties. Išėjo vienas pažįstamas į Pensilvanijos katorgą – anglių kasti, pasisekė pelnyti, pasigyrė tėvynėje likusiems, – ir plūsta jo pėdomis šimtai ir tūkstančiai. Kitas pasipelnė, miškus kirsdamas ties Kanados siena – eina ten ir kiti miškų kirsti. Trečias atsiranda Chicagos piovyklose – paskui jį atsirado ir dar keletas dešimtų ir šimtų.

Visi šie išeiviai, paketinę eiti svetur pasipelnyti, nesiteiravo, koks bus darbas, ar ištęsimas ir tinkamas, ar priprastas ir sveikatai nekenkiąs; ar apšviečiąs ir gudresniu darbininką padarąs. Jis tesiteiravo, kiek galima per dieną uždirbti ir kame tasai kraštas, kur visų daugiausia galima uždirbti. O koks tai bus darbas, ar tesės jo sveikata ir t. t., tai jau vis viena: pinigas turės ir galės viską užlopyti.[142]

O *pinigas* su visais skaičiais negailestingai traukė dėmesį. 1890 metais prie žemės ūkio darbų Rusijoje per savaitę uždirbdavo maždaug 2,88 JAV dolerio, Austrijoje – 3, Vokietijoje – 3,11, Olandijoje – 3,2, Prancūzijoje – 3,93, Anglijoje – 4,7, Amerikoje – tarp 9 ir 10,5 dolerio. Pramonės darbininkų akiratyje išeivijos krypčių pasirinkimui turėjo turėti įtakos tokie skaičiai: Rusijoje (pvz., Sankt Peterburge) juodadarbis darbininkas per 28 darbadienių mėnesį gaudavo apie 25 rublius (iki 80 kapeikų per dieną, arba truputį daugiau kaip 6 rublius per savaitę), o toks pats juodadarbis varguolis Amerikoje per 56 valandų darbo savaitę uždirbdavo 71 rublį, t. y. kone dešimteriopai. Gerokai akis badė uždarbio skirtumas Anglijoje (41 rublis per 50 val. trukmės darbo savaitę) ir Vokietijoje – 31 rublis per savaitę.[143] Ant išeivio gyvenimo kelio svarstyklių nuolat buvo sveriama visa nauda ir praradimai: tėvynės netektis, naujakurystės iššūkiai ir pavojai vienoje pusėje, o kitoje – gundančiai dideli užmokesčiai ir gandai iš tariamo rojaus ant žemės.

---

[142] Tumas-Vaižgantas, Juozas. Į Ameriką ar į Vokietiją? *Viltis*, 1911, vasario 25 (kovo 11 d.), nr. 23. Nors straipsnis pasirašytas pseudonimu, tačiau pats Vaižgantas savo knygoje *Ten gera, kur mūsų nėra arba neapleiskime tėvynės* (Kaunas, 1912) p. 41–46, *prisipažįsta, jog tai jo rašyta.*

[143] Eidintas, Alfonsas. *Lietuvių kolumbai*, p. 13.

Juozui Tumui-Vaižgantui, kaip ir kitiems lietuvių tautinio judėjimo įkvėpėjams ir aktyvistams, prie I pasaulinį karą aiškėjo diasporinės lietuvių tautos kontūrai ir labai prieštaringos ateities perspektyvos. Jie tikėjosi, kad sezoninių darbų paieškos ir pasienyje su Rusija atsirandančios uždarbio perspektyvos būtų galėjusios vėsinti emigracijos psichozę, kuri reiškė tautos silpnėjimą savame krašte. Tuo paaiškinama agitacijos aistra, su kuria minėtas autorius aprašė Vokietijoje atsveriančias perspektyvas ir privalumus tuomet, kai paaiškėja, kad

...pinigai ne viską užlopo: jie negrąžina prarastos sveikatos, ypač gi gyvybės ir tėvynės, kurios ir trokštant daugiau nebegalima pasiekti iš tolimiausių kraštų. Taigi, labai metas pradėti aplinkui dairyties, begu tik negalima rasti lengvesnio, patogesnio ir naudingesnio darbo kame nors arčiau. Štai mes esame patyrę vieną vietą – Vokiečių žemę. Šitą uždarbio vietą prašome įsidėmėti; kas eis į užsienius, pirma tegu išsiteirauja ir pats ištiria, begu tik verta važiuoti į pat Ameriką; begu tik negeriau, čia kaimynystėje apsistojus, pasidarbuoti pusvienuolikos mėnesių, o pusantram mėnesiui sugrįžt atgal į tėvynę jos oru atsigauti... [144]

Lietuvių tautinio judėjimo idėjiniams vadams buvo aišku, jog ne koks nors moralizavimas ir smerktinas žvilgsnis į emigrantus gali padėti pristabdyti tautos tirpimo savoje žemėje procesus. Duonos kąsnio stingančiam kilnesnės idėjos lėčiau darosi svarbios, juolab tokios, kurios vedė prie tautinio įsipareigojimo ir patriotizmo. Daugelis lietuvių tuos bendruosius jausmus patirs tik vėliau, labai dažnai ne gimtojoje žemėje, bet diasporoje.

Agitavimui už Vokietiją pasitelkiamas pavyzdys, kad lenkai jau seniai ten į darbus vyksta ir jiems neblogai sekasi. Per Kalėdas visi būtinai namo parvyksta. Bet jie yra daugiau pramonės darbininkai, proletarai. O štai vokiečių žemės ūkiui trūksta iki milijono samdomų žemdirbių.

Vokiečių žemė – labai indomus kraštas. Prieš šimtą metų vokiečiai, kaip ir mes, mito iš žemės. Dabar štai gyventojų padidėjo dvigubai; reikėtų dvigubai ir užtekti visiems galam, – o čia, žiūrėk, nebėra kam laukų dirbti. Vokiečiai išlepo, įsigeidė kitokesnio, pelningesnio darbo (...) pagalvokite, Lietuvos darbininkai. Čia mažesnis pelnas, ale nereikia kelionei išleisti, ale galima pramokti išmintingo ūkininkavimo ar daugelio kitų kultūrinių dalykų. O kas svarbiausia, visi darbininkai sugrįžta namo, niekas nesusižeidžia ir neišnyksta...[145]

---

[144] Tumas-Vaižgantas, Juozas. Į Vokietiją ar Ameriką? *Viltis*, 1911, vasario 25 (kovo 11 d.), nr. 23.

[145] Ten pat.

Nors darbai Mažosios Lietuvos ūkiuose traukė tūkstančius lietuvių, tačiau šiandien mes nedaug žinome apie tuos procesus. Galime neabejoti, kad būta įvairių likimų. Daugelis grįždavo su tokia nauda, apie kurią rašė Vaižgantas. Daugelis tik žvalgėsi į platesnį pasaulį, nedrąsiai pradėdami nuo artimojo užsienio ir nuo susipažinimo su vis labiau judresnės darbo rinkos pobūdžiu. Gal tik po kelių sezonų imdavo ieškoti laimės toliau. Labai tikėtina, nors lygiai taip pat neaišku, kaip ir kiek lietuviai susigundydavo patys ilgesniam ar visam laikui įsikurti Vokietijos valstybėje.

Išėjimo iš tėvynės istorijoje šalia Vokietijos panašų vaidmenį vaidino dar vienas kraštas. Besiplečiančio lietuvių pasaulio geografinėje vaizduotėje yra svarbi Didžioji Britanija. Ne dėl to, kad kai kurie mažaraščiai lietuviai galėjo nuplaukti iki jos ir galvoti, kad išsilaipino *naujajame pasaulyje*, bet dėl to, kad Vokietija ir Anglija buvo šalys, per kurias lietuviai išeiviai pasiekdavo išsvajotas erdves. Nors ekonominiai migrantai iš Lietuvos Angliją pasiekė beveik tuo pat metu, kaip ir Ameriką, tačiau istorikai yra linkę manyti, kad sala buvo tik dar viena emigrantų kryžkelė, arba daugumai išeivių – laikinoji stotelė. Britanijos krantai, o kartais ir Škotijos kasyklos tapdavo lietuvių emigrantų kolonijomis ne tik dėl sąmoningo pasirinkimo. Daliai pritrūkdavo pinigų ir drąsos plaukti toliau, už begalinio okeano. O kartais buvo čia išlipama taip ir nesupratus, kad čia ne Amerika, ne išsvajotas *Eldoradas*.

Londono lietuvių religinės bendruomenės istorijoje Kęstutis Raškauskas, sekdamas pirmuoju Didžiosios Britanijos lietuvių gyvenimo tyrinėtoju kun. Juozu Norbutu (1886–1968 m.), bando paaiškinti, kada, kaip ir kodėl pirmieji lietuviai atrado Britaniją. Anksčiausiai užrašyti liudijimai siekė Krymo karo (1853–1856 m.) laikotarpį. Iš tiesų, labai tikėtina, kad lietuviai į Londoną ir Glazgą pateko kaip karo belaisviai ir, po karo paleisti iš belaisvių stovyklų, pasiliko Anglijoje. Jų pėdsakai gana greitai prapuolė, o apie 1868 m. prasidėjus masinei lietuvių valstiečių emigracijai, Londone, neva, likę tik tie, kuriems pritrūko pinigų ar noro tolesnei kelionei, taip pat tie, kurie dėl prastos sveikatos buvo iš Amerikos sugrąžinti į Europą. K. Raškauskas spėja, jog pirmosios didesnės lietuvių grupės Londono dokų rajone (*Docklans*) pradėjo kurtis devintajame XIX a. dešimtmetyje. 1904 m. jau galima suskaičiuoti, jog Londone galėjo būti virš poros tūkstančių lietuvių. Vėliau jų skaičius kiek sumažėjo ir prieš I pasaulinį karą stabilizavosi ties dviejų tūkstančių riba[146]. Palyginti maža lietuvių kolonija didžiausiame tuometinio pasaulio mieste patvirtina salos, kaip migracijos tranzito šalies, vaidmenį. Tos

[146] Raškauskas, Kęstutis. *Londono lietuvių religinės bendruomenės istorija* (rankraštis).

priežastys lėmė ir tam tikrą gentinį Londono lietuvių kolonijos uždarumą kaip nuo Didžiosios Britanijos (įskaitant vengimą tarnauti britų kariuomenėje I pasaulinio karo metu), taip ir nuo atgimstančios Lietuvos visuomeninio-politinio gyvenimo.

Prakutę, labiau išprusę, prisiklausę kalbų ir gandų, įtikinėjami emigracijos agentų pasakų ir pažadų, turėdami savo laisvę ir galimybę pasirinkti jie apsispręsdavo, kur plaukti toliau. Buvo susigundyta net labai tolimomis ir brangiomis kelionėmis į Australiją ir Pietų Afriką. Kuriam laikui šis kontinentas net tapo sudedamąja lietuvių pasaulio dalimi – keli tūkstančiai lietuvių ir kone 100 000 litvakų prisidėjo prie naujos šios egzotiškos šalies kolonizacijos.

Iš Didžiosios Britanijos uostų lietuviams lengviau atsiverdavo Pietų Amerikos kraštai ir net prieštaringai atrodžiusi Australija, į kurią patys anglai tremdavo savo atstumtuosius. Tai lėmė, kad prieš I pasaulinį karą Londone, Liverpulyje, Mančesteryje, Škotijos kalnakasybos rajonuose buvo priskaičiuojama tik apie 4 000 lietuvių.[147] Pasirinkimą lėmė daugelis priežasčių, tačiau svarbiausia – ekonominiai motyvai ir geresnės įsikūrimo naujuose kraštuose viltys. Darbo užmokesčiai, imigrantams palankesnės nuotaikos, laisvų žemių viltys.

Tačiau nepaisant *tarpinės stotelės* vaidmens Didžioji Britanija tapo keliolikos lietuviškų kolonijų vieta. XIX a. pabaigoje Anglijos pramoniniai miestai ir pats Londonas buvo nuolat primenami lietuviškoje spaudoje kaip svarbūs tautinio gyvenimo centrai. Čia lietuviai telkėsi, būrėsi į organizacijas, rodė savo gyvastį ir politinį visuomeninį aktyvumą. Londono lietuviai darbininkai neretai rodė kelią visiems kitiems uždarbio emigrantams, kaip reikia ginti savo teises. Štai *Varpas* 1895 m. vasaryje pranešė apie londoniškių lietuvių darbininkų streiką:

Darbininkų lietuvių bei lenkų dabar Londone priskaito 5 000, iš kurių bent 2 000 lietuvių. Tai vis ateiviai. Nepažindami nė vietinės kalbos, nė įstatymų, nė-gi papročių, jie gauna čionai uždarbį ir darbą atliekamą jau nuo visų (...) Tokie dalykai yra skūrų dirbimas, dirbimas lazdučių ir bambusiniai išdirbiniai. Prie skūrų dirbimo beveik vieni lietuviai. Tenai reikia tikt pasinėrus iki juostai kojomis mint skūras tokiose bačkose. Pats darbas tasai gavo pas anglus ypatingą vardą- „mokint meškas šokti"(...)

Mokestis labai menkas. O ir tą pačią fabrikantai kaskart da mažina, nes ateivių norinčių gaut nors kokį darbą kaskart vis daugiaus atsiranda.[148]

---

[147] Dapkutė, Daiva. *Lietuviai Didžiojoje Britanijoje iki Antrojo pasaulinio karo*, p. 11.

[148] Lietuvių ir lenkų darbininkų streikas Londone. *Varpas*, 1895, vasaris, nr. 2, p. 39–40.



Lietuviai anglių kasyklose Stafordšyre

Anglijoje odų perdirbimo smarvė ir Škotijos anglies šachtų dulkės konkuravo su Pensilvanijos kasyklomis ir Čikagos skardyklų kvapais. Lietuvių išeiviai mokėsi greitai, būrėsi į organizacijas, ėmėsi savo interesų gynimo, praėjo visus vargo kelius kartu su masėmis kitų darbininkų.

Pirmuosiuose Amerikos lietuvių istorijos pasakojimuose išnyra pavieniai herojai, kuriems buvo lemta pirmiesiems po 1863 metų pasiekti *naująjį pasaulį*. Vienas pirmųjų iš atminties nedingusių imigrantų – kunigas Andrius Strupinskas, marijonas iš Marijampolės vienuolyno. Jis buvo vieno sukilėlių būrio kapelionas, spruko į Prūsiją, o jau apie 1865 metus atsidūrė JAV. Išeivių kraštotyriniai užrašai fiksavo tuo metu taip pat rytinę JAV pakrantę pasiekusius Juozą Botyrių nuo Liudvinavo, Joną Staniulį iš Barzdų ir Vincą Gustainį iš Vyputiškės. Tačiau abejonių negali būti, kad prisiminimai apie pirmuosius tik liudija, kad daugelis tiesiog liko nežinomi, ištirpo kitų imigrantų sraute.

Liko ir pirmųjų kelionių per vandenyną pasakojimų. Štai vienas tokių, kurį užrašė Jonas Bapkauckas:

Išvažiavome mes iš Hamburgo 11 d. gruodžio 1868 m. Laivas, ant kurio plaukėme vadinosi „James Foster". Lietuvių buvo ant laivo viso 7, iš tų keturi katalikai ir trys lietuviai protestonai – du iš Mariampolės, o vienas nuo Vištyčio. Žydų isz Mariampolės, Vilkaviškio, Krosnos ir kitų Lietuvos miestelių važiavo su mumis 20. Važiavome per jūres lygiai tris mėnesius. Maistą an laivo dalino mums tik vieną kart ant dienos, kiekvienas gavo: septynis cukorius, apvalius nuo 6 iki 7 colių pločio, šmotelį blogos mėsos, dvi žalias bulves, žiupsnelį ryžių, kaip po puskvortę avižinių miltų ir po pusantros kvortos vandenio. Virtis valgį turėjome patys. Taip buvo pradžioj, paskui negavome nė to. Parėjo taip, kad trečiam mėnesiui beeinant, žmonės ant laivo pradėjo mirti; buvo dienos, kad po kelis ant sykio numarinome. Isz lietuvių, nors keletas sunkiai sirgo, vienog nenumirė nė vienas...[149]

Pirmiesiems visados tenka skintis sunkiausią kelią. Nors susiekimas per Atlantą garlaiviu jau buvo prasidėjęs, tačiau ne skurdžių kišenei buvo patogesnės kelionės. Tad pirmiesiems *tikrosios emigracijos* išeiviams teko tokia dalia, kurią patyrė tūkstančiai kitų pasaulio migrantų burlaivių epochoje. Vėliau padėtis greitai keitėsi, o kylanti lietuvių išeivių banga vis dažniau buvo matoma ant garo varikliais varomų laivų denių. Galingiau pradėjo veikti ir pasaulinės ekonominės migracijos variklis, išjudinęs milijonus europiečių iš Rusijos, Austrijos-Vengrijos,

[149] Cit. iš Žilinskas, Jonas. *Lietuviai Amerikoje*, p. 14–15.

Bulgarijos, Italijos, Graikijos, Ispanijos ir Portugalijos, ir globalios ekonomikos vėjų varomas, juos nunešė į tą *naujojo pasaulio* šalį, kuriai visai taikliai buvo prognozuojama naujos imperialistinės galybės ateitis. Tai, žinoma, Amerika. Nereikia užmiršti, kad pasauliui žengiant per XX amžiaus slenkstį ne mažiau šviesi ateitis buvo prognozuojama ir tuometiniam Pietų Amerikos perlui Argentinai. Dvidešimtasis šimtmetis parodė, kad prognozės gali būti netikslios, tačiau ano meto žmonės, kurie leidosi per Atlantą ieškoti laimės, to negalėjo žinoti.

Naujieji Amerikos imigrantai susidūrė su visais ankstyvojo industrinio pasaulio sunkumais. Nors imigrantų kuriamos šalys dažniausiai išvystydavo tam tikrą didesnę toleranciją ateivių ir naujakurių atžvilgiu, tačiau pažemintųjų ir likimo nuskriaustųjų tarpusavio santykiai nebūtinai klostėsi idiliškai. Priešingai, airiai atsiveždavo neapykantą skriaudikams anglams, tačiau patys būdami pažemintieji ne itin rinkdavosi priemones, žeminančias lenkus ar lietuvius. Nelabai kam rūpėjo, kad visi katalikai, kad visi patyrę skriaudas senojoje tėvynėje. Begalinis išnaudojimas, sunkios kasyklų arba skerdyklų darbo sąlygos ir sunkiai uždirbti doleriai – štai kas apgaubė absoliučią lietuvių imigrantų daugumą.

Diasporos pasakojimuose *pirmųjų* vargai ir nepritekliai yra būtina dalis. Būti pionieriais, praminti kelius, atkentėti už visus tuos, kurie vėliau galėjo naudotis pirmtakų suskurtais patogumais, – šie motyvai visada ryškūs mezgantis Amerikos lietuvių bendruomenei. Praslinkus trims dešimtims metų pirmasis JAV lietuvių istorikas sudėjo pradžios pasakojimo formas:

Visi pirmiausiai atkeliavę Amerikon lietuviai išlipdavo New Yorke, bet čionai jų padėjimas buvo liūdnas, Neturėjo jokių prietėlių, nesuprato suvis vietinės kalbos, nežinojo, kur eiti, kaip prašyti darbi ir kaip darbą dirbti. Daugumas, kad nemirtų badu, turėjo eiti elgetauti. Ant nakties visi susieidavo į kokią pašiūrę nakvoti. Keletas gavo darbus už New Yorko ant farmų. (...) Nekokis Faryan, lenkas, turėjęs New Yorke dirbtuvėlę, kurioje degino smiltis. Paprastai į tą susirinkdavę 18 ir daugiaus lietuvių ant nakvynės. Du iš lietuvių – Czernikas ir da vienas, gavę ten darbą... [150]

Bėgant metams ir jau prakutusiems lietuvių imigrantams ėmus dalytis savo asmeninėmis istorijomis, tas pradžios vaizdas pildėsi naujais herojais, skaičiais ir spalvomis. Tačiau viena liko visam laikui – sunkumas ir ryžtas grumtis už savo būvį.

---

[150] Ten pat, p. 15.

Simboliška ir tai, kad geležinkelio, kuris keitė pasaulio tvarką ir trumpino kelią nuo vieno prie kito tikslo, statyba daugumai buvo pirmoji darbo vieta. *Philadae&Reading* kalnaksybos kompanija tuo rūpinosi, nes geležinkelis sudarė sąlygas greičiau išvežti produkciją ir atsivežti darbo jėgos. Viskas greitėjo it garvežiui įsibėgėjant: iš pradžių pirmieji ratų menčių sūkiai, o paskui – vis lengviau ir lengviau. Lietuviai savo rankomis tiesė kelią į pirmųjų kolonijų slėnius – Pensilvanijos angliakasybos rajoną.

Ten kur anglių kalnai steri,
Upės solferiu sriovena;
Kalnuose nėr pievų, dirvų,
Maineriai tenai gyvena...[151]

Nors rytinėje JAV pakrantėje Niujorkas, Filadelfija, Baltimorė tapo lietuvių gausesnių susitelkimų miestais, tačiau būtent Šenandoa upės pakrantėse išraustos kasyklos siurbė į save Rytų Vidurio Europos emigrantus, jų kaimynystėje kurdinosi lietuviški miesteliai. Kitas vietas lietuviai atras jau vėlesniais garlaivių laikais, arba vėliau, kada gausėjantys lietuviškai kalbančių imigrantų būriai vis drąsiau rinkosi dar nepažintas vietas.

6. Likimo kryžkelės: į Pietus ar į Šiaurę?

Neabejotina, kad pats didžiausias lietuvių išeivijos srautas nutekėjo į Ameriką. Ji tapo labai artima lietuvių pasaulio dalis jau XIX a. pabaigoje. Tačiau vokiečių traukiniuose, uostų karčiamose ir ant žemutinių laivų denių mažaraščių jaunuolių akiratis buvo formuojamas visokiausių žinių, gandų, nuogirdų ir istorijų. Dideliam pulkui dykinėjančių laivo keleivių nedaug reikėjo. Tokiomis sąlygomis klostėsi pasaulio vaizdas, klimato privalumų įsivaizdavimai, gamtos dovanų kiekiai ir, žinoma, požiūris į *pinigą*, kurį galima uždirbti, uoliai griebiantis bet kokių darbų ir iškenčiant bet kokius sunkumus.

Tačiau pirminiu ir svarbiausiu emigravimo krypties pasirinkimo faktoriumi turėjo būti legalūs ir nelegalūs įvairių šalių agentai, siekę pritraukti naujos darbo jėgos ten, kur vienu ar kitu metu jos labiausiai reikėjo. Šiandien stebina tas informacijos ir gandų greitis, kuris būdavo pasiekiamas pranešant, kad štai į Braziliją

[151] J. Žilinskas šį lietuvių kalnakasių posmelį naudojo kaip savo istorijos skyriaus moto. Ten pat, p. 17.

plukdo veltui, arba, kad Pietų Afrikos aukso ir deimantų kasykloms verkiant reikia juodadarbių už gerą algą.

XIX a. pabaigos pasaulis vystėsi labai audringai: jaunos Pietų Amerikos valstybės kūrė savo gerovės strategijas, ieškojo naujų šaltinių ir pajėgų, kaip išnaudoti turimus beribius išteklius. Didžiojo pasaulio pulsavimas negalėjo neveikti lietuvių vaizduotės ir lietuvių erdvėlaikio. Būta čia specifinių aplinkybių. Tuomet, kai JAV laisvų žemių pažadai jau buvo nutolę į praeitį, Brazilijos ar Argentinos platybės galėjo vilioti savo pasiūlymais. *Laikinojoje stotelėje* – Anglijoje – nesunkiai buvo surenkama informacija apie galimybes Pietų Amerikoje. Tačiau gundė ir Pietų Afrikos ar Australijos kryptys. Paskutiniame XI a. dešimtmetyje britų užvaldyta Pietų Afrikos žemė taip pat ėmė konkuruoti su Amerika savo apžavais. Tai buvo laikai, kada srautai italų iš Veneto puolė į laivus, plaukiančius Argentinon. Dar šiandien menama, kad kone trečdalis iš 40 milijonų argentiniečių tautos yra italai. Hamburgo ar Bremeno uostuose žinios ir gandai apie vokiečių kolonistų pamėgtą Santa Katarinos valstiją pietinėje Brazilijoje kartu su populiarėjančiu kavos kvapu turėjo gundyti ir lietuvius. Tai gal į Pietus?

Pietų Amerika lietuvių pasaulio horizonte ryškiausiai iškilo kartu su *tikrosios* valstiečių emigracijos pradžia. Tačiau šmėžuoja ir dar ankstesnės emigracijos šešėliai. Dar prieš I pasaulinį karą, brazilų kunigo Pijaus Ragažinsko liudijimu, Pietų Rio Grandės valstijoje buvo galima sutikti 1863 m. sukilėlių, pasprukusių iš tremties Sibire, palikuonių, tačiau jokių rišlesnių pasakojimų ta užmarštyje likusi išeivių karta nepaliko, išskyrus jau aprašytą kun. Juozo Juškevičiaus atvejį. Bet kuriuo atveju galima teigti, kad ir Pietų pusrutulio erdves lietuviams pirmieji atvėrė ne kas kitas kaip pramuštgalviai individai, bajoriškos kilmės klajūnai, tokie kaip Ignas Domeika arba kitas sukilėlis, stovėjęs ir po Garibaldžio vėliavomis, vėliau *Aušros* bendradarbis Andrius Vištelis-Višteliauskas.

Ilgo ir dramatiško jo gyvenimo vingiai atskleidžia daugelį emigrantų ištikusius nuotykius. Pabėgęs po 1863 m. sukilimo iš Lietuvos, jis bandė rasti sau vietą Prancūzijoje, Italijoje, vėliau keliolika metų gyveno Vokietijai priklausiusios Poznanės apylinkėse. Bismarko režimas įtariai žiūrėjo į politinius emigrantus, todėl ir Višteliui netrūko rūpesčių. Prieš išplaukdamas į Pietų Ameriką 1886 m. laiškuose rašytojui Juozapui Ignacui Kraševskiui jis dalijosi nuoširdžiais pasvarstymais:

Pergalvojau visus pasaulio kampelius, net visą Sibiro plotą ir pagaliau šmėkstelėjo galvon mintis vykti į Londoną, o ten nustatyti šalis, kuriose geras klimatas, be

to, kurios laisvos, kur Dievas, šventa dvasia dar neįkvėpė jokio Bismarko (...) Jau rašiau į Londoną ekslietuviui, o dabar lenkui Tolkemičiui (Tolkemit – E. A.), klausiau apie šį bei tą, ir atsakė man, kad Londonas yra tinkamiausia vieta, kur galima gaut informacijos ir žinių apie įvairias šalis visose pasaulio dalyse (...) Įvairūs žmonės skirtingai man pataria, bet retai kas siūlo važiuoti į Rusiją. Mano senasis šeimininkas patarė patraukti į Serbiją arba Bulgariją, kiti kur kitur, bet ką ten veikti? Argi turėčiau ten važiuoti, kad vėl būčiau ištremtas dėl kažkokio despoto menko kaprizo?! Nors nujaučiau ir buvau pasiruošęs kelionei, tačiau man slegia širdį, tuo labiau, kad esant šalčiams, esu priverstas vaikelius vežtis...[152]

Žinoma, apsišvietusio ir kalbas mokančio žmogaus pasirinkimai buvo įvairesni nei beraščio valstiečio. Daugelis XIX a. antrosios pusės bajorų, kentėjusių neviltį kėlusias po sukilimo rusų represijas, kontribucijas, žemės įsigijimo suvaržymus, neišvengiamai turėjo rinktis, kur ir kaip toliau gyventi. Ar į Sibiro erdves, ar, tarkim, į šiltesnį ir egzotišką Krymą sodinti vynuogyno ir tikėtis pragyventi iš tauraus vyndario užsiėmimo, ar sukti link Londono ir tenai jau galutinai apsispręsti? Štai vieno iš garsios Skirmuntų giminės palikuonio likimas, nusidriekęs per visas šias sankryžas, atvedė jį į tarnybą Didžiosios Britanijos karūnai Chartume – tolimame Sudane.[153] Tokiame emigracijos ir vietos po saule paieškų horizonte darosi labiau suprantamas Henriko Senkevičiaus nuotykių romanas *Dykumoje ir džiunglėse.*

Romantiško poeto Andriaus Vištelio-Višteliausko lemtis buvo panaši. Jo sugebėjimas susirinkti informaciją, skaityti prieinamus laikraščius, susigaudyti pasaulinėje politikoje ir tarptautiniuose santykiuose, kritiškai mąstyti ir daryti sąmoningus sprendimus buvo didesnis. Jis suprato, kad Lietuvos pasaulis jau niekad nebebus toksai natūralus ir iš gamtos ir Dievo. Rusų politika ir kapitalizmo žingsniai ardo senąsias tradicijas, uždaro vartus į idealizuojamą senovišką būvį. Jis jau priklausė praeičiai. O kur ieškoti savo gyvenimo uosto? Galiausiai imigracijos šalies pasirinkimai priklausė ne vien nuo ūkio padėties ir laisvų žemių plotų. Tokiems pasaulio mačiusiems klajūnams, kaip Vištelis, reikėjo daugiau:

Bet aš jau iš galvijo būklės išėjau ir jokio žmogaus garbę bei orumą žeminančio poelgio, neatnešančio naudos tautai ir tikros laisvės reikalui, nepakęsiu ir dėl to, į pasipūtimo ir paniekos katilą savo noru neįsiu... Gerai suprantu, kad Krokuva ne

[152] Andriaus Vištelio-Višteliausko 1886 m. kovo 19 d. laiškas J. I. Kraševskiui. In: *Lietuvių kultūros veikėjų laiškai J. I. Kraševskiui.* Vilnius: Mokslas, 1992, p. 283–284.

[153] Szpoper, Dariusz. *Gente Lithuana, Natione Lithuana...*

iš karto pastatyta ir kad tikroji laisvė negali kaip grybas po lietaus išdygti ir, kur tai yra neįmanoma, nenoriu prievartauti savęs ir lenktis to nenusipelniusiems, todėl ir noriu ieškoti šalies su plačia konstitucija, kaip Anglija, Belgija, Italija, Brazilija ir pan., arba nebent jau su respublikine valdžia (...) Savo vaikelius ***par force*** *noriu padaryti piliečiais, o ne belaisviais pavaldiniais, ir kol tiktai būsiu gyvas, stengsiuosi ateitį jiems garantuoti ne turtais, bet laisve.*[154]

Vištelis, pasvėręs visas surinktas žinias apie įsikūrimo galimybes Šiaurės ir Pietų Amerikoje, 1886 m. per Lisaboną atsiduria Brazilijoje. Šis jo biografijos epizodas nėra gerai ištirtas. Mus pasiekė tik faktas, kad atsivežęs pinigus už visą paskubomis Europoje parduotą turtą, naujasis lietuvių emigrantas galėjo visai pakenčiamai pradėti naujakurio gyvenimą. Štai paprastas išskaičiavimas, kuris liudijamas jo korespondencijos:

Iki šiol turiu 10 000 frankų, o pardavus tai, kas liko, kelionei nors ir iki pačios Pietų Amerikos arba Kalifornijos susirinks apie 1000–1200 m/arkių/.Dėl kalbų neturiu rūpesčių, nes mokėdamas truputį prancūzų, truputį italų ir t. t., lengviau negu kiti išmokčiau susikalbėti...[155]

Tačiau pirmieji žingsniai naujoje žemėje nebuvo sėkmingi. Atrodo, kad ne tik jo šeima, bet ir platesnės giminės atplaukė tuo pačiu laivu. Tačiau neužilgo Brazilijos žemėje nutikusi nelaimė – susirgo ir mirė du jo vaikai ir dar keli giminaičiai. Ne visi lengvai prisitaikydavo prie atogrąžų klimato, kur ir oro temperatūra ir metinis kritulių kiekis yra triskart didesnis negu lietaus kraštu save įsivaizduojančioje Lietuvoje.

XIX a. devintojo dešimtmečio pabaiga Brazilijai reiškė dideles politines permainas. 1822 m. nepriklausomybę paskelbusi imperija, kurios monarchai tęsė dinastinę Portugalijos karališkosios šeimos giją, 1889 metais pasiskelbia suvienytų Brazilijos valstijų respublika. Konstitucija ir naujos respublikos politinio elito siekis išvystyti atsilikusį ūkį į pietines Pietų Rio Grandės, Paranos, Santa Katarinos valstijas traukė europiečius imigrantus. Tiesą sakant, daugeliui jų Brazilijos, Urugvajaus ar Argentinos pasieniai buvo kaip ir viena erdvė. Kuo šiauriau, tuo karščiau ir drėgniau. Kuo labiau į Argentinos pietus, tuo vėsesnis klimatas.

---

[154] Andriaus Vištelio-Višteliausko 1886 m. sausio 2 d. laiškas J. I. Kraševskiui, ten pat, p. 277–278.

[155] Ten pat.

Argentinai gamta davė ne ką mažiau nei Brazilijai, o vėsesnio klimato Patagonijos pampos buvo ta vieta, kur pagal savo ūkio įpročius europiečiai žemdirbiai galėjo rasti laisvos erdvės. Gyvulininkystės perspektyva buvo didžiulė, o pramoninės Europos maisto poreikis ne ką mažesnis. Žemės ūkio produktų prikrauti laivai plaukė iš Europos, o atgalios plaukė į ištuštėjusius triumus ir žemutinius denius sukrautos pramonės prekės ir begalinių vilčių vedini emigrantai. Skirtingai nuo Brazilijos, kur imperijos politinė struktūra buvo bent kiek stabili 1822–1889 m., Argentina per visą XIX a. buvo krečiama dviejų chroniškų ligų: nuolatinio pilietinio karo ir ginčų su kaimynais dėl teritorijų ir nesugebėjimo tvarkyti savo ekonomikos. Nuo 1808 m. trukęs nepriklausomybės nuo Ispanijos karūnos judėjimas 1817 m. pasiekė konstitucinės santvarkos slenkstį, tačiau Argentinos provincijų konsolidacija tęsėsi dar ilgus dešimtmečius. Oligarchinės ir diktatūrinės valdžios formos varijavo, stabilumo taip pat nebuvo. Iki XIX a. vidurio galutinai savo atskirumą nuo Argentinos įtvirtino Urugvajus, kuris naudojosi anglų parama.

1862 m. generolas D. B. Mitre numalšino eilinį Buenos Airių sukilimą ir buvo išrinktas konfederacijos prezidentu. Jo dėka buvo imta sistemiškai rūpintis imigrantų gausinimo ir įsikūrimo reikalais. Europiečiai buvo geistini besiplečiančios šalies naujakuriai ir kolonistai. Galbūt politinio liberalizmo ir respublikoniškų kovų aidai čia traukė neramias *poetų ir karių* emigracijos širdis. Lietuviškojoje Argentinos atmintyje yra įsirėžęs P. Dautanto vardas. Tai jis XIX a. pradžios nepriklausomybės karuose buvo Lietuvos ženklas, taip kaip Tadeušas Kosciuška tapo simboliu JAV nepriklausomybės istorijoje.

Buenos Airės, nepaisant revoliucingo XIX a. šurmulio, augo į laisvą žavingą miestą, kur daugelis tikėjosi įgyvendinti tas romantiškas svajones, kurios senojoje Europoje darėsi neįmanomos. Spalvingas, gundantis, prieštaringas Argentinos gyvenimas 1877 m. kuriam laikui buvo atviliojęs I. Šlapelį, M. Paugą, Padlevskį ir kitus žinomus lietuvius. Andrius Vištelis-Višteliauskas pasiekė Buenos Aires jau po nesėkmingos naujakurystės Brazilijos žemėje. Nėra visai tiksliai nustatyta, kada tai įvyko, bet išliko kai kurios persikėlimo Argentinon detalės: A. Vištelis-Višteliauskas pradžioje sugebėjo įsigyti net kelis žemės sklypus ir įkurti parduotuvę Buenos Airėse, tačiau vėliau jo poetiška prigimtis ir idealizmas neatlaikė kasdienio gyvenimo slėgio. Jis neteko ne tik turto, bet ir šeimos, o jau po 1905 metų buvo aiškiai kamuojamas psichinės ligos. Nepaisant nuolatinio bendradarbiavimo su emigracijoje leista lietuvių periodine spauda, jis pats mirė visų pamirštas. Nei palaidojimo vieta, nei tiksli mirties data (1912 ar 1916 metai) taip ir liko nenustatytos.

Brazilijos ir Argentinos lietuvių istorijos turi panašumų. Ir vienos, ir kitos šalies diasporos pradėjo savuosius istorinius pasakojimus nuo tų individų, kurie pasižymėjo kovose už naujųjų tėvynių laisvę. Ir vienos, ir kitos šalies žemes būrelіai lietuvių kolonistų pradėjo apgyvendinti XIX a. paskutiniame dešimtmetyje. Ir vienoje, ir kitoje šalyje didžiausi lietuvių srautai nutekėjo 1926–1929 metais, o naujieji emigrantai iš laisvos Lietuvos jau bemaž nesusitiko su ankstesniųjų emigracijos bangų nublokštais. Tačiau skiriasi pirmųjų Brazilijos ir Argentinos lietuvių statistika: pirmojoje jau prieš 1890-uosius atsidūrė arti tūkstančio šeimų, o I pasaulinio karo išvakarėse labai trapiais duomenimis čia gyveno apie 8000 lietuvių.[156] Argentinoje šis skaičius keliskart mažesnis. Tyrinėtojų yra aptikta, kad 1899-aisiais čia atplaukė 50 lietuvių šeimų[157].

Apie pirmuosius naujakurius lietuvius Argentinoje žinoma nedaug. Iš XIX a. pabaigos atklysta užuominos, kad jie ėmėsi kurti ūkius pampose, vertėsi avininkyste, dirbo kitus imigrantams patikėtus darbus. Argentinietiškos lietuvių kolonizacijos istorijoje nepamirštinas Izidoriaus Šlapelio vardas. 1863 m. sukilėlis, Sibiro tremtinys, aktyvus ir darbštus veikėjas savo sąmonėje suderino politinės emigracijos likimą ir masinės valstietiškos ekonominės išeivijos specifiką. Argentinos lietuvių herojus pasiekė naują kraštą 1877 metais, nukeliavęs didelį kelią per Belgiją ir Afriką. Nenuorama lietuvis nenustigo vietoje: važiuotas, raitas ir pėsčias jis apkeliavo dešimtis tūkstančių kilometrų. Jam labiausiai patiko Patagonijos lygumos tarp Senger upės ir Muster bei Colhuaguapi ežerų. Čia jis matė dideles žemės ūkio perspektyvas ir visiškai neišnaudotus plotus, kuriuose galėjo kurtis ir vėliau kūrėsi naujos kolonijos. Gyvendamas savo naujos tėvynės rūpesčiais jis 1898 m. kreipėsi į tuometinį Argentinos prezidentą Julio A. Roca, įtikinėdamas Patagonijos perspektyvumu, kreipdamas į tą pusę besivystančios Pietų Amerikos valstybės politinius išteklius. Ir šiandien daugelis argentiniečių prisimenama, kad pietrytinėje šalies dalyje atsiradusi Domingo Faustino Sarmjento kolonija turi savo tėvą steigėją Izidorių Šlapelį. Naujam kolonistui žemės duodavo tiek, kiek jis galėjo pažymėti ribas – aptverti viela ar kuolais. Dar gaudavo porą arklių, žagrę ir grūdų sėklai. Nedirbamų žemių kolonizavimas buvo besivystančių šalių nuo Rusijos iki Argentinos strateginis vaizdinys. Jis negalėjo neveikti lietuvių.

Naujakurių kolonistų gyvenimas Patagonijoje tuo pat metu nebuvo lengvas. Pats I. Šlapelis, besibastydamas po neapsakomus tyrus, nesyk buvo susižeidęs, ne-

---

[156] Mačiulis, P. Kultūriška Brazilijos lietuvių veikla. In: *Pasaulio lietuviai* (red. Ruseckas, Petras), p. 96.

[157] Argentinos lietuviai, *Lietuvių enciklopedija*, t. 1, Bostonas, 1954, p. 256.

teko kojų, neturėjęs galimybių susisiekti su gydytojais, mirė nuo gangrenos. Tėvo pastangas praplėsti lietuvių pasaulio ribas tęsė jo sūnus Justinas, gimęs 1854 m. Lietuvoje ir atvykęs su šeima į Argentiną. Jis apsistojo Entre Rioso provincijoje ir, gavęs du arklius ir maišą sėklos, pradėjo ūkininkauti. Gyveno molinėje pirkioje ir vargo kelis pirmus metus. O tada, kai atrodė, kad atsiveria didelė fermerio perspektyva, laukus užplūdo skėriai – vėl badas. 1903 m. Justino Šlapelio šeima persikėlė į Sarmjento koloniją Patagonijoje. Justinas, šauniausias iš naujakurių, pirmas pradėjo auginti daržoves ir veisti avis. Buvo tikras autoritetas visam kolonijos internacionalui. Svarbiausia, kad tais metais Sarmjente jo iniciatyva atsirado pirmoji Pietų Amerikoje lietuvių kalbos mokykla. Anot Amerikos lietuvių istoriko S. Michelsono, ji veikė tol, kol *mokytojas, daktaras nuo Jurbarko, įsimylėjo vieną mokinę, apsivedė su ja ir išvyko į Comodoro Rivadavią [Komodoro Rivadavija].*[158]

Pietų Amerikos kultūroje šeima reiškė labai daug. Dar 1960-ųjų pradžioje Izidoriaus Šlapelio ainiai Patagonijoje garsėjo savo gerove ir ūkio bei kultūros laimėjimais. Jonas Šlapelis buvo išgarsėjęs latifundininkas Buena Vista vietovėje, Kazimieras Šlapelis valdė didelę vario kasyklą. Bonaventūras, Juozas, Povilas Šlapeliai taip pat buvo sėkmingi fermeriai. Prieš penkiasdešimt metų lietuvių kolonistų vaikai ir anūkai dar gerai kalbėjo lietuviškai.[159]

Lietuvių spaudoje tuo metu pasirodo kai kurios užuominos apie emigraciją Pietų kryptimi. 1895 m. *Varpas* paskelbė apie emigracijos srautus. Žinoma, pirmiausiai į Šiaurės Ameriką.

Į kitas svieto šalis iškeliavo: laike taip vadinamos brazilininės epidemijos 1890–1891 į Braziliją nukeliavo (vežiojo tąsyk dykai) apie 12 000 mūsiškių, bet beveik pusė jų sugrįžo, neilgai laukiant, atgal į Europą. Kurie iš jų išteko pinigų, tie negrįžo į tėvynę, bet atkakę į portus, išsipirko vietą ant laivų, keliaujančių į Šiaurės Ameriką. Teipo-gi daugiaus į kitus kraštus iškeliavo mūsiškių antroje pusėje 1892 m. (...) Daugelis mūsiškių tąsyk iškeliavo į Argentiną, La Platą, Braziliją (mažiausiai), pietinę Apriką, o kas daugiaus pinigų turėjo, bandė keliaut net į Australiją (kelionė nuo Bremos į Melbournę [Melburnas] ir Sidney [Sidnėjus] kaštuoja 480 markių nuo žmogaus), bet kad čia išlygos uždarbis buvo niekiausias, teip kad į tą tarpą vietinės valdžios nežinodamos, ką daryti su vietiniais be darbo esančiais darbininkais, neturinčiais nė gyvenimo, nė valgio, pasamdė laivą ir išsiundė bado išvargintus darbininkus į Urugvajų...[160]

---

[158] Michelsonas, Stasius. *Lietuvių išeivija Amerikoje*, p. 460.

[159] Ten pat, p. 461.

[160] Kas daugiausia naudojo iš išeivystės lietuvių. *Varpas*, 1895 m. rugsėjis–spalis, nr. 9–10, p. 137.

Lietuvių laikraščiuose šmėstelėję istorijos, kuriose skaičiai yra labai apytikriai, tikrovė ir gandai savotiškai sumišę kūrė nepaprastų nuotykių koloritą, kvapą gniaužiantys vargai ir pavojai keitėsi vietomis, vis tik leidžia suvokti, kad lietuvių pasaulio ribos ir naujų plotų atsiradimas virtualiame diasporos žemėlapyje sparčiai keitėsi. *Varpas* šiek tiek detalizavo ir Pietų Amerikos lietuviško atradinėjimo istoriją:

Ne ką lengvesniame būvyje atsirado ir tie, kurie iškeliavo į Braziliją (dykai jau nevežiojo, bet už kelionę nuo Bremos iki Rio de Janeiro [Rio de Žaneiras], Santos ar Bahia reikėjo mokėti po 125 markes), Argentiną ar La Platą (kelionė kaštuoja 175 markes) visi mūsiškiai bernauja čia po haciendas (?) už menką užmokestį, nes įrengti ką nors sau trūksta jiems pinigų. [161]

Iš ankstyvosios Brazilijos džiunglių kolonizavimo istorijos mus taip pat pasiekia ir kiti – padriki, tačiau nepaprastai spalvingi liudijimai. Daugelis lietuvių kolonistų, 1888 m. išsilaipinusių Porto Alegrėje, pagrįstai įsivaizdavo laisvas žemes miškingose Pietų Rio Grandės erdvėse. Buvo begaliniai miškai, buvo ir laisvų žemių, nes nei ankstesni kolonizatoriai portugalai, nei Brazilijos imperijos valdžia jokių teisių čiabuviams nepripažino. Baltieji, padedami valdžios, visa jėga įgyvendino kolonizaciją senųjų *guarani* indėnų sąskaita. Tai vis dar buvo laikai, kuomet valdžios (o ir daugelio kolonistų) akyse nužudyti indėną buvo tas pats, kas sumedžioti laukinį žvėrį. Lietuviai taip pat visą šią neteisybę regėjo.

Nors ankstyvoji lietuvių imigracijos banga nepaliko ryškesnių pėdsakų, o susimaišė tiek su dešimteriopai didesnėmis lenkų ar vokiečių kolonijomis, tačiau laimingo nutikimo dėka mus pasiekė įspūdingi vokiečių jėzuitų misionieriaus Jose von Lassberg, SJ laiškai, saugomi Porto Alegrėje Jėzuitų provincijos archyve. Aristokratiškos kilmės kunigas, poliglotas į imigrantų pasaulį pasinėrė dar 1886–1895 m., dėstydamas Ditton Hall mokykloje, Anglijoje, kanonų teisę. Mat Romoje buvo įgijęs šios srities doktoratą. Jėzuitų tradicija pasakoja, kad jau tuo metu būsimasis misionierius rūpinosi tais, kuriems Didžioji Britanija buvo laikinoji stotelė pakeliui į Ameriką. Nežinia kodėl, bet jis itin mylėjo Vidurio Rytų Europos išeivius, domėjosi vengrais, lenkais, slovakais, lietuviais. Mokėjo visas tas kalbas. Atrodo, kad lietuviai buvo jam itin įdomi emigrantų grupė, nes ji jo laiškuose susilaukė daug simpatijų.

[161] Ten pat.

Jose von Lassberg pradėjo savo Pietų kontinento misionieriaus darbą pačioje 1897 m. pabaigoje, nesyk sukoręs didelį kelią ieškodamas tų, kuriems buvo pašventęs savo misiją – pirmiausia lenkų ir lietuvių. Leiskime jam pačiam laiškų žodžiais papasakoti apie tuos lietuvius, kuriuos jis sutiko tropinių miškų tankmėse:

Guapore [Gvaporė] vietovės lietuviai nepaprastai džiaugėsi, kad jie pirmą kartą šventė Mišias ir apeigas lietuviškai, giliuose miškuose.

Jie beveik visi yra varguoliai (vokiečių kalba „arme Schlucker"); nes kai kurie atvykę tik prieš keletą mėnesių iš Vilniaus gubernijos. Beveik visi su šeimomis gyvena naujai gimusios vilos (gyvenvietės, sodybos – Guapore) pastogėse, kol vyrai stato laikinas trobas miško gilumoje. Kokios žavingos lietuvių liaudies dainos. Tai nepaprastas ir skirtingas grožis, kuris užburia visus.

Pirmąjį sekmadienį popiet, apie trečią val. ir 45 min. užėjo smarkios liūtys. Skubėjau pastogės medinėje koplyčioje. Beveik visa – taip sakant – šventyklėlė buvo vandeniu patvinusi. Net stogas pakilo, vienas skersinis lūžo, lenkai iš išgąsčio pradėjo šaukti ir viena lenkė bematant puolė ant žemės. Bet lietuvių stiprios figūros liko lyg tvirtai žemėje pasodintos, ir visai nesijaudindami toliau giedojo rožančių.

Vėliau aplankiau naujai pradėtą lietuvių ir lenkų koloniją. Ten yra taip vadinamas „karališkasis kelias" (originale italų kalba „strada reale"), kuris perkerta miškus. Sakoma, kad jis siekia Passo Fundo [Paso Fundas] vietovę. Bet kelią sunku įžiūrėti (...) Iš kairės ir dešinės yra išmatuotos kolonijos apie 250 metrų pločio ir 1 000 metrų ilgio.

Buvau atvėręs savo buveinę apie aštuonias dienas šio „karališkojo kelio" pradžioje, prie kurio įsikūrė italai, lenkai, vokiečiai, kroatai, rutenai ir lietuviai: nelaimingas tautų mišinys. Toks mišinys niekad neneša gero Kolonijoje...[162]

Tokių kolonijų, kur susispietė *nelaimingas tautų mišinys*, buvo šimtai ir tūkstančiai. Europa nebegalėjo išmaitinti savo vaikų, o Brazilija nepaisant visų gamtos ir žmogaus prigimties kliūčių stengėsi iš gamtos stichijos išsiveržti į Vakarų civilizacijos viešpatiją. XIX a. pabaigoje laukinių miškų begalybė vienaip matėsi politikų ir keliautojų braižomuose žemėlapiuose, kuriuose vis labiau užsitraukdavo baltosios dėmės. Vis mažiau liko plotų, kurių nebūtų aprėpę vakariečių akys, ir plotų, kurie nebūtų prieinami kolonistams. Šiandien Pietų Rio Grandės, Santa Katarinos, Paranos, San Paulo valstijų peizažas nieko panašaus nebeprimena. Nepaprasto permainų greičio šimtmetis atsispindi nebent muziejų ekspozicijose,

[162] Cit. iš Rabuske, Arthur SJ. Apie pirmuosius Rio Grande do Sul lietuvius. In: (red. Saulaitis, Antanas) *Lietuvių imigracijos Brazilijon penkiasdešimtmetis. 1926–1976*, p. 26.

arba mokslininkų užrašuose. Štai vienas iš tokių atminties krislų, kuriame atsispindi ir lietuvių vargai:

Ijui upės pakraščiais (Uruguai intakas) nusitęsia didingi miškai. 1889 m. buvo paskirstyta 1 000 kolonijų ir jau po metų, 1890 m. atvyko 25 lietuviai, pirmieji dabartinio Ijui miesto gyventojai, jie pėsčiomis pasiekė Ijui miškus, kur ir kūrė dabartinio miesto pradžią. Gyvenimas buvo labai sunkus ir pavojingas, tačiau nugalėję visus sunkumus 1890 spalio 19 buvo įsteigtas šis miestelis, susidaręs iš 30 mūrinių namų, kiti gi iš bambuko ir molio sudrėbti. Apsigyveno čia daug lenkų...[163]

Nors miesto muziejaus leidinyje aprašyta Ijui pradžia ir lietuviai, tačiau pačiame muziejuje nerasime net užuominos į lietuvišką pradžią. Yra lenkai, vokiečiai, italai, portugalai ir net latviai (o jų Brazilijoje dešimteriopai mažiau). Priežastis paprasta ir negailestinga: kai nebelieka savo praeitį menančios gyvos išeivių bendruomenės, kai nebeatsiranda net vieno individo, kuriam tai būtų egzistenciškai aktualu (taip, kaip Patsy Dearman Hand Texase), muziejaus ekspozicija ištuštėja. Lietuvių ir lietuvybės drama kadaise milžiniškuose atogrąžų miškuose buvo nulemta fakto, kad jie buvo mamžumų mažuma. Dešimteriopai didesnės lenkų bendruomenės aplinkoje jie greitai tirpo, o į braziliškos tapatybės namus jau įžengė kartu su visu *nelaimingu tautų mišiniu* ir per šimtmetį užsimiršo net kas jie yra buvę.

Tūkstančius pirmųjų Brazilijos lietuvių ištiko panašus likimas. Jau tuo metu, kada 1926–1929 m. nauja banga nepriklausomos Lietuvos piliečių plūstelėjo į Pietų Amerikos kontinentą, retai kas besutikdavo senųjų imigrantų ar jų palikuonių. O jei sutikdavo, tai prasilenkdavo nebeatpažindami vieni kitų. Šios dvi lietuvių bangos prasilenkė laiko atžvilgiu. Prasilenkė ir erdvėje: pirmieji kolonistai pradėjo savo žygį gilyn į naujai apgyvendinamas džiungles nuo Porto Alegrės uosto pačiuose šalies Pietuose, o vėlesniems imigrantams Brazilijos vartai buvo atkelti šiauresniame Santose – svarbiausiame uostamiestyje, per kurį į naują tėvynę įplaukė daugiau kaip 5 milijonai. Dauguma naujosios lietuvių bangos atstovų kūrėsi San Paulo mieste ir valstijoje.

Tačiau būta ir laimingų nutikimų, kai abiejų bangų atstovų akys susitikdavo, o savųjų parama ir šypsena padėdavo gyvenimo sunkumuose. Įsivaizduokim plačias XX a. ketvirtojo dešimtmečio Pietų Rio Grandės vietovių Baraun de Kur-

[163] Cit. iš straipsnio (Cuber, Antoni. *Nas Margens do Uruguai*. Muzeo Antropologico Diretor Pestana, Ijui, RS, 1975) fragmento, paskelbto *Lietuvių imigracijos Brazilijon penkiasdešimtmetis* (red. Saulaitis, Antanas). *1926–1976*, p. 29.

tegipės ar Erešino apylinkes, kur tarp atogrąžų miškų kas keliolika ar keliasdešimt kilometrų išsibarstę pavienės sodybos ir miesteliai. Beveik jokio rimto kelio, o mulas – įprasta lėtos kelionės priemonė. Saulei grimztant vakarop joja vienišas lietuvis raitelis:

Kadangi man rūpėjo nakvynė, užkalbinau nepažįstamąjį kad ir prietėmyje. Jo veido bruožai buvo panašūs į mano tautiečių, o kalba išdavė, kad jis ne vietinis Brazilijos gyventojas. Aš paklausiau, kokios jis kilmės.

– Lietuvis, – atsakė jis su didžiausia pagarba.

– Broli mano, – sušukau, – iš kur tu atsiradai šiuose miškuose?!

– Mano pavardė Petras Bagdovovas, o čia – jau keltas dešimčių metų. Mažytį mane atsivežė tėvai iš Lietuvos dar praeitame šimtmetyje. Aš čia užaugau ir gyvenau beveik vienas, toli nuo lietuvių, – išklojo mano pašnekovas.

– Pagal pavardę, – tariau, – jūs būsite Lietuvos rusas.

– Oi ne! Tikras lietuvis. Kiek pamenu mano tėvai ir seneliai laikė save lietuviais.

Išsikalbėjome, pasipasakojom apie save ir šiose apylinkėse gyvenančius tautiečius. Petras gerte gėrė kiekvieną mano sakinį, kiekvieną žinutę apie San Paulo lietuvius, apie Lietuvą. Čia prie lažeado dos porkos (kiaulių upelio), Petras Bagdonovas turi gražų ūkį, tikrai lietuvišką su gonkomis ir gėlių darželiu gryčią (...) Atsisveikinęs su Bagdonovu ir kiek pajojęs, pamačiau gražiai išaugusį rugių lauką. Nulipau nuo arklio ir, nuraškęs keletą rugių varpų, ištrynęs grūdus, suvalgiau kaip didžiausią skanėstą. Tai buvo vienintelis kartas per visą imigracinį gyvenimą. Rugiai Brazilijoje – retas dalykas...[164]

Vienišas raitelis – tai žurnalistas ir rašytojas Linas Valbasys. Vienas iš tų kairiosios pakraipos Brazilijos lietuvių, kuris sovietmečiu XX a. 6 deš. grįžo į Lietuvą ir parsivežė tokius įspūdingus prisiminimus, kurie dar po pusės amžiaus pasirodys beveik unikaliais tekstais, liudijančiais beveik išnykusius lietuvių pasaulio fragmentus. Tuose beveik visiškai pamirštuose nutikimuose ryškėja, kad žmogus – tai ne statistinis matmuo. Viskas priklauso nuo paties žmogaus, nuo jo stiprybės, sėkmių ir nesėkmių. Lino Valbasio pasakojimai rodo, kad sėkmingi, stiprūs, darbštūs ir dvasioje laisvi kolonistai ilgiau užlaikė savo lietuvybę. Sėkmingo žmogaus sąmonėje ir dar giliau lietuviškumas buvo sėkmė.

Tokia lietuvių pasaulio istorinės antropologijos įžvalga labai spalvingai atsiskleidžia to paties autoriaus aprašytoje Balčiūnų šeimos sagoje. Santa Bonifacio

---

[164] Valbasys, Linas. *Penkiasdešimt metų tropikuose.* Vilnius: Vaga, 1966, p. 161.

(dabar Erechim) ir Baraun de Kurtegipės apylinkėse Balčiūnų vardas buvo garsus tiek, kad dar neseniai, 2011 m., kai kuriems vietiniams brazilams tik ji priminė lietuvišką pradžią. Atsikraustę į šias apylinkes Balčiūnai tapo sėkmingiausiais ūkininkais, didžiausią autoritetą ir populiarumą turėjusiais kaimynais, kurių didžiulėje sodyboje vyko daugelis bendruomeninių renginių. Po keturių dešimčių metų kolonistų šeimoje vis dar buvo kalbama lietuviškai. Galima sakyti, kad tam įtakos turėjo faktas, jog dar keletas lietuvių nausėdijų buvo šiose apylinkėse. Tad buvo su kuo pabendrauti protėvių kalba. Iš Balčiūnų šeimos buvo kilęs apylinkės ir pirmasis gydytojas su aukštuoju mokslu. Jis perkopęs 80-metį su ekspedicijos dalyviais kalbėjo lietuviškai. Galbūt ši lyderystė, stiprios individualybės dvasia ir lėmė lietuvybės tvermę. Nepaisant izoliacijos, šeimoje buvo skaitoma lietuvių spauda, domimasi viskuo, kas su protėvių žeme buvo susiję.

Linas Valbasys prieš II pasaulinį karą palikęs lietuvius gaučių žemėje, savo prisiminimuose glaustai aprašė išleistuves, kurios šiandien mums atrodo kaip atsisveikinimas su užmarštin nenumaldomai grimztančiu lietuvių pasaulio kampeliu:

Susirinko kaimynai: du broliai Bendoravičiai su šeimomis, Sausanavičių šeima, Subačiai, Vinco Balčiūno bičiulis, arklių lenktynių mėgėjas Zenkovskis, broliai Santiniai ir daugelis kitų (...) Didžiulė Balčiūnų gryčia buvo pilna stalų ir apie juos sėdinčių žmonių. Ratu ėjo taurelė cukranendrinės, o jos įkandin stiklinė rūgštaus vyno. Svečiai šnekučiavosi, vaišinosi, dainavo. (...) Stalai buvo sustumti į vieną kampą, ir šokėjai, itališkai, portugališkai ir lietuviškai dainuodami, pradėjo suktis ir trypti, kad net namas drebėjo.

Kitą dieną apie pusiaudienį (...) mes sėdome į vežimą ir visam laikui atsisveikinome su Curtegipe miesteliu ir apylinkėmis...[165]

Buvo praėjęs lietuvių kolonijų Pietų Rio Grandės pusamžis. Didžiuliuose plotuose pabirę lietuviai labiau linko prie žemės ūkio, prie savo sodybos natūralumo. Tik vienas kitas ėmėsi verslo ir judėjo per apylinkes komerciniais tikslais, tad ir susižinodavo su kitais lietuviais ir ne lietuviais. Tačiau kaimiški kolonistų polinkiai ir palyginti nedidelė koncentracija nesukūrė prielaidų išsiplėtoti tokiai organizuotai, draugijų veiklai, kokia XIX a. pabaigoje suvešėjo Šiaurės Amerikos lietuvių diasporoje arba Didžiojoje Britanijoje. Tai, ką JAV lietuvybei reiškė laisvanoriškų asociacijų kultūra, Pietų pusrutulyje atliko unikalios asmenybės.

[165] Ten pat, p. 168–167.

Tačiau didesne dalimi visas šios praeities masyvas išnyko užmarštin. Jau prieš I pasaulinį karą buvo galima statistiškai nustatyti apie tūkstančius lietuvių, tačiau kultūrinėje-visuomeninėje veikloje jų nesimatė.

Ankstyvojoje Brazilijos lietuvių istorijoje yra įsirėžusi ir kita pavardė. Štai ką randame S. Michelsono knygoje:

Nors didelė mūsų tautiečių dalis dingo susimaišiusi su kitataučiais, tačiau buvo ir tokių, kurie ryžosi sukurti grynai lietuvišką koloniją. Tokį tipišką lietuvių naujokyną randame Rio Grande do Sul [Pietų Rio Grandė] estade, Floresta (giria) apylinkėj, kurios tėvu laikomas Maciulevičius. Apie jį susispietė daugybė visokių jo giminių ir sudarė gražią ir stiprią žemės ūkio lietuvių koloniją.[166]

Nors nėra žinomi istoriko šaltiniai, tačiau yra didelė tikimybė, kad jam buvo paliudyta, papasakota jo korespondentų Brazilijoje. Bėda ta, kad šios lietuvių pasaulio dalies istorinis pasakojimas nebuvo pradėtas kurti iki pat XX a. 8 dešimtmečio pradžios. J. Maciulevičius iš Darsūniškio pabėgo nuo rusų karo tarnybos ir kartu su dideliu būriu lenkų atplaukė į Porto Alegrę. Kaip ir visi naujieji imigrantai kolonistai turėjo įtempti visas jėgas, kad pavyktų įsikurti.

Kad ir didelės ištvermės buvo mūsų tautietis, kad ir kietos buvo jo rankos, bet patekęs į tokias baisias sąlygas jis vis juto begalinį ilgesį savo krašto ir žmonių. Todėl rašo J. Maciulevičius laiškus į Lietuvą savo draugams ir pažįstamiems, fantastiškai nupiešdamas savo gyvenimą Brazilijoje, ir kviečia juos, kad atvažiuotų pas jį. Suviliotos tais laiškais, susigundė keletas jo pažįstamų šeimų: apleidžia Lietuvą ir 1900 metais atvyksta Brazilijon, tiesiai į koloniją Cascas, pas J. Maciulevičių (...)

...Ryžosi bendromis jėgomis kurti naują gyvenimą, atsiskyrus nuo lenkų, su kuriais Maciulevičius buvo čionai atvykęs. Pasirinko jie žemės plotus, paskirtus kolonizacijai Floresta apylinkėj (...)Sukūrė tikrai lietuvišką žemės ūkio koloniją, kur klimatas, augmenija, vaisiai, graži gamta ir birželio–liepos mėnesiais rytmetinės šalnos primena Lietuvos pavasarį. Jie laimėjo. Nugalėjo visas kliūtis, gerai įsikūrė ir tapo stambūs ūkininkai, kurių ainiai šiandien didžiuojasi savo gražiomis sodybomis, derlingais laukais ir geriausiu vynu, kurio jie pasigamina savo reikalams ir atklydusiam svečiui pavaišinti. Tai vienintelė pirmųjų imigrantų sukurta kolonija, kur lietuviškumo dvasia dar nėra išnykusi, kuomet visi kiti čia užgimusieji jau brazilais yra pavirtę.[167]

---

[166] Michelsonas, Stasius. *Lietuvių išeivija Amerikoje*, p. 435.

[167] Ten pat, p. 436.

Tačiau viena prasme Brazilijos lietuvius pralenkė skaičiumi mažesnė Argentinos bendruomenė, kuri jau XX amžiaus pradžioje pajėgė sukurti Buenos Aires Diego draugiją, veikusią iki 1914 m., kai persivadino į *Literatūros kuopą*. 1909 m. Rosarijuje ir Kordoboje lietuviai taip pat pajėgė organizuotai veikti[168]. Galima įtarti, kad toks organizuoto lietuvių gyvenimo pajėgumo skirtumas priklausė nuo miesto ir kaimo sąlygų. Arba nuo polinkių tų žmonių, kuriems likimas lėmė žemės ūkio darbus ar pramonės miestų sąlygas.

Tikrosios valstietiškos emigracijos pradžia atskleidžia milžinišką nedidelės tautos likimų įvairovę. Lietuvių pasaulio ribos išsiplėtė taip, kad retas kuris tuose egzotiškuose pasaulio pakraščiuose suvokdavo visumą. Lietuvių spauda laisvai rutuliojosi tik JAV: čia užteko ir išteklių, ir suinteresuotų skaitytojų. Šioje spaudoje pamažu klostėsi besikeičiantys diasporinės lietuvių tautos kontūrai. Ano meto šviesuomenė buvo labai susirūpinusi sunkiai suvokiamų procesų, permainų ir naujų iššūkių sukeliamomis išdavomis. Lietuvių tirpimas savo žemėje, emigracijos mastai, pasiekę kone grupinės psichozės lygį, kėlė pagrįstą tautos išnykimo baimę. Kita vertus, visi suprato, kad kito kelio tada nebuvo, todėl daugiau svarstyta, kaip juo žingsniuoti su mažiausia žala žmogui ir giminei ir su *didžiausia nauda iš bėdos* savo tėvynei.

[168] Argentinos lietuviai, *Lietuvių enciklopedija*, t. 1, Bostonas, 1954, p. 256.



Čikagos lietuviai 1927 m.

Amerikos lietuvių diaspora iki 1940 metų

AGOTA. (...) Jau betgi, tai tik tam Amerike ir gerai: rodos, visiems imti ir išeiti; nei ten, sako, darbo, tik vaikščioja pasirėdę...

(A. Vilkutaitis-Keturakis. „Amerika pirtyje")

1. Mažoji Pensilvanijos Lietuva

XIX–XX a. sandūroje lietuvių imigrantų bendruomenė Jungtinėse Amerikos Valstijose savo gausumu, susibūrimo tankiu ir tėvynės rūpesčių našta labiausiai priartėjo prie tos globalios tautinės egzistencijos formos, kuri vadintina diaspora. Jai užgimti ir ilgesnį laiką gyvuoti reikia daugiau nei statistinių dydžių: labai svarbus yra ir statistikai nepasiduodantis sąmoningumo laipsnis, kilnesnių jausmų vedinas bendrumo pajautimas ir, be jokios abejonės, protėvių krašto atmintis, gyvenimas jo rūpesčiais net atsidūrus už tūkstančių kilometrų.

Nors visi tyrinėtojai pripažįsta lietuvių imigracijos statistiką esant netikslią, tačiau orientaciniai skaičiai vis tiek padeda susigaudyti diasporos proporcijose. Labiausiai išsiskiria nuomonės dėl iki 1899 m. atvykusių lietuvių, kadangi iki to laiko nei Rusijoje buvo galima tiksliai suskaičiuoti išvystančius, nei JAV imigracijos tarnybos oficialiai skyrė lietuvius kaip atskirą tautinę grupę. Taigi ankstyvojo periodo skaičiai svyruoja nuo pirmojo diasporos istoriko J. Žilinsko spėjamų 275 000 (kartu su jau Amerikoje gimusiais) iki 50 000, kuriuos santūriai nustatė kruopštus statistinių žinių rinkėjas K. Račkauskas. Nuo 1899 m. lietuviai buvo

fiksuojami JAV imigracijos statistikoje, tačiau ir ji negalėjo būti išsami dėl anais laikais dar ne visiškai skaidriai suvokiamos lietuvybės. Daugelis tada turėjo pagalvoti, kuo „užsirašyti" – lietuviu ar lenku. Tačiau orientuotis turimi skaičiai vis tiek padeda: 1899–1914 m. imigracijos tarnyba užregistravo 252 594 lietuvius.

Lietuvių imigravimo statistika leidžia pastebėti keletą akivaizdžių dalykų, kuriems istorinėje literatūroje iki šiol buvo skirta nevienodas dėmesys. Pirma, tai skaičiaus augimas: 1899 m., anot JAV valdžios, imigravo 6 858 lietuvių, 1903 m. – 14 432, 1907 m. – 25 884, o likusius ikikarinius metus tas metinės imigracijos skaičius jau nebeaugo, tačiau nuolat buvo virš 15 000 lietuvių išeivių. Imigrantų bangos kilimas priklausė jau nuo šioje knygoje aprašytų priežasčių gimtinėje, lengvėjančių ir santykinai pingančių kelionės kainų ir savotiško Amerikos, kaip savo svajonių krašto, įsisavinimo. Vis didesnė dalis lietuvių šeimų turėjo giminės už Atlanto, vis tankesnis asmeninės korespondencijos gijų tinklas audėsi, vis savesnis darėsi tas kraštas ir jo žmonės.

Antroji akivaizdi statistinė savybė yra moterų skaičiaus augimas, turint omenyje bendrą imigrantų skaičių: 1899 m. Amerikon koją įkėlė 5 291 vyras ir 1 567 moterys. 1903 m. vyrų ir moterų santykis buvo 10 721 ir 3 711, 1906 m. – 9 429 ir 4 828, 1909 m. – 10 284 ir 4 970; 1913 m.– 16 069 ir 8 578, o paskutiniais masinės emigracijos metais – 1914-aisiais imigravo 12 282 vyrai ir jau 9 302 moterys.[169] Įdėmus istorinės sociologijos žvilgsnis čia praverstų, mat moterų skaičius imigracijos bangoje rodo daug pasikeitimų: pirmiausia, sustiprina mintį, kad Amerika tapo sava, atpažįstama ir nuspėjama žemė, ir jau ne tik pramuštgalviai nuo rusų karinės tarnybos bėgantys vyrai ją pasirenka. Antra, tai gali rodyti Lietuvoje kylantį feminizacijos lygį – juk ir pačioje tėvynėje, kaip rodo naujausi tyrimai, moterų sąjūdis buvo labai galingas. Trečia, ši statistika rodė, kad Amerikos lietuvių diaspora iš tiesų darėsi lietuvišką tikrovę lemiančiu reiškiniu, pradedant ūkiniais ir socialiniais pranašumais ir baigiant augančia lietuviško tautinio gyvenimo kokybe.

Feministinį lietuvių imigracijos į Ameriką epizodą bendrame JAV imigrantų kontekste galima suprasti, kad šis faktorius nebuvo kokia nors ypatinga žymė. Daugelyje imigrantų iš Europos bendruomenių vyrų skaičius viršijo moterų skaičių. Iki 1920 m. čia būtų išskirtinos tik trys etninės grupės: airių, Bohemijos ir anglokanadiečių. Specifiškai bendrame imigrantų sraute išsiskiria airių moterys. Jos sudarė savarankišką kraustymosi iš tėvynės srautą ir jau XX a. pradžioje JAV buvo gausesnė nei vyrai airių diasporos dalis. Jų atveju proporcija atrodė taip: 74 vyrai 100 moterų. Atvirkščias balansas tuo pat metu išskyrė išeivius iš

[169] Michelsonas, Stasius. *Lietuvių išeivija Amerikoje*, p. 13–14.

Rusijos imperijos (129 vyrai 100 moterų) ir Danijos (net 148 vyrai 100 moterų).[170] Istorinės migracijos sociologijos duomenys rodo, kad nepaisant proporcijų skirtumo dauguma atvykstančių moterų arba siekė bendrauti su savo anksčiau čia atvykusiais vyrais, arba ieškoti sau jaunikių, kurie būtų gimę kuo arčiau gimtosios žemės apylinkių ir turėtų kultūrinio bendrumo bruožų.

Taigi tikėtina, anot S. Michelsono, kad iki I pasaulinio karo JAV įsikūrė iki pusės milijono lietuvių. Toliau jau skaičius lėmė sąmoningumo lygis (nuo jo priklausė, kuo pasijuto diasporos šeimose gimę vaikai), kasyklų ligos ir traumos, natūralus prieaugis, reemigracija. Aritmetine prasme ir JAV gyventojų surašymuose lietuvių skaičius varijuoja, simboliškai skaičiuojant apvaliais šimtais tūkstančių ir kartais pasiekiant milijoną. Jis, žinoma, grįstas paprasta demografine aritmetika, kuri leidžia kalbėti apie galimos lietuviškos kilmės asmenų skaičius.

Pirmųjų lietuvių kolonijų žemėlapyje amžių sandūroje atsirado net keletas *mažųjų Amerikos lietuvų*. Pradžioje jos koncentravosi Rytuose, o po to pasislinko link Ilinojaus ir Mičigano valstijų. Diasporos visuomeninis tinklas buvo gal net dar svarbesnis faktorius negu pliki skaičiai. Milžiniškuose plotuose keli šimtai tūkstančių išsibarsčiusių žmonių galėjo ir nesudaryti kritinės minimalios masės, kad rastųsi tai, ką išryškina lietuvių išeivijos istorija. Amerikoje lietuviai siekė įgyvendinti tai, ko savojoje tėvynėje dėl rusų režimo negalėjo turėti. Todėl socialinis kapitalas čia kaupėsi greičiau nei Lietuvoje, o laisvanoriškų asociacijų kultūra amerikietiškosios demokratijos sąlygomis sparčiai augo. Didelis lietuvių skaičius, pakankama koncentracija atskirose vietovėse ir augantis visuomeninis potencialas pastatė ant kojų tokią galingą diasporą, be kurios šiandieninės lietuvių tautos būvis būtų neįmanomas.

Kaip jau buvo užsiminta, pirmosios lietuvių kolonijos atsirado Pensilvanijos kalnakasybos rajone, o įpusėjus pirmajam XX a. dešimtmečiui Amerikos lietuvių diasporos geodemografinis žemėlapis prasiplėtė. Šalia Niujorko, Bostono, Pensilvanijos kalnų, Baltimorės rytinėje pakrantėje, lietuvių kolonijos sparčiai plėtėsi Pitsberge, Čikagoje, Klivlande. Tuo metu kone trečdalis visų lietuvių buvo susieti su kalnakasybos darbais, o antrojoje vietoje buvo skerdyklų darbininkų būrys. Moteris darbai dažnai atvesdavo į tekstilės fabrikus. Nors masinė lietuvių valstiečių emigracija prasidėjo tuomet, kai laisvų žemdirbystei tinkamų žemių dalybos JAV baigėsi, tačiau kai kada lietuviams pavykdavo ir šioje šalyje įgyvendinti savo tradicines svajones ir įkurti fermas.

[170] Weatherford, Doris. *Foreign and Female*, p. 326–327.

Išeivio kelio pasirinkimas kaimo vaikui dažniausiai reiškė ne tik išėjimą iš tėvynės, bet ir ne mažiau skausmingą išėjimą iš kaimo į miestą. Vyko tikras denatūralizacijos procesas, pakeitęs užsiėmimo pobūdį ir gyvenimo stilių. Tačiau neatmestina ir kita lietuvių valstietiškosios emigracijos nuo žemės ūkio prie pramonės darbų aiškinimo versija. Pagal kairiųjų pažiūrų istoriką S. Michelsoną, lietuvių imigrantų JAV polinkiai priklausė nuo to, kad buvę artojai nebenorėjo nei žemės, nei žemės ūkio darbų, nes ir taip Lietuvoje buvo nusibodę žemę arti.

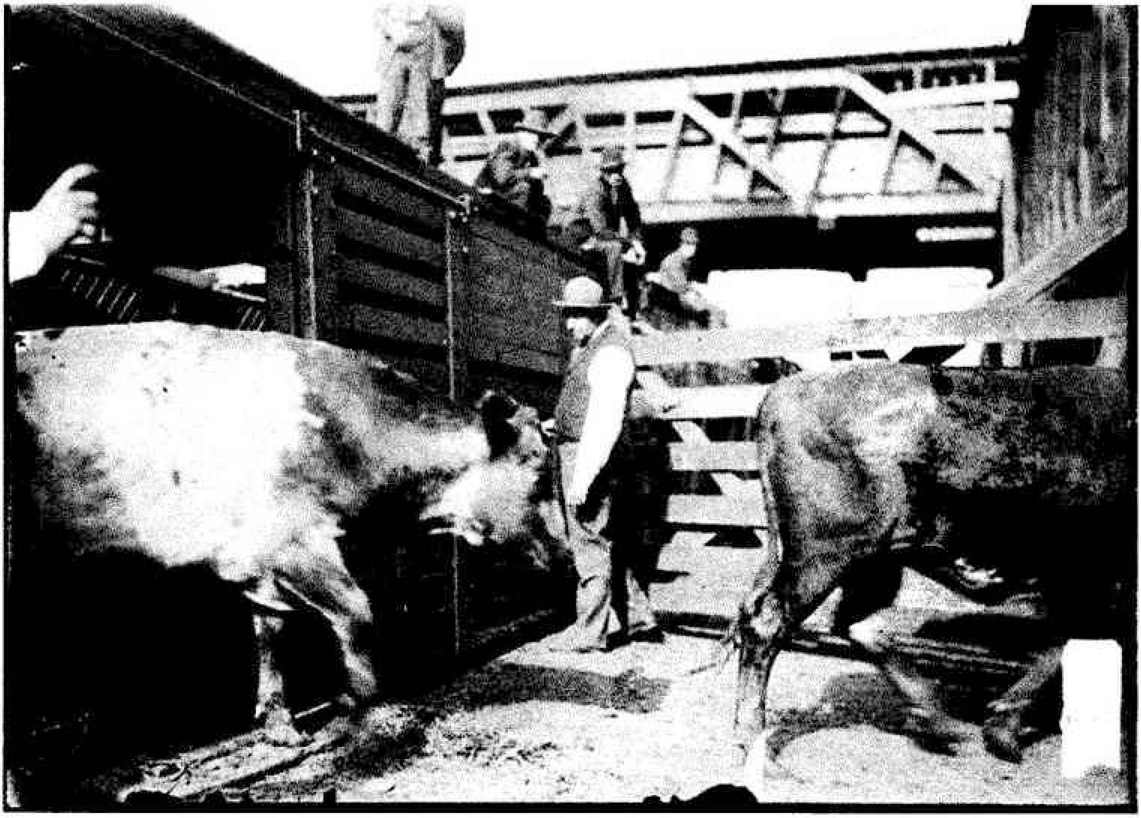
Mieste lengviau darbas gauti ir įdomesnis gyvenimas; šventadieniais galima su saviškiais pasimatyti ir alaus išgerti. Ir apsirengti galima gražiau. Čia būdavo ir prakalbų, ir koncertų, ir vaidinimų. Žemės ūkyje tokių dalykų nėra. Be to, norint įsikurti žemės ūkį, tuojau reikalingi pinigai. Reikia nusipirkti žemės, įsigyti gyvulių, sėklų, padargų, ir reikia turėti iš ko gyventi bent vienerius metus, kol gausi ką nors iš savo žemės. O išlipdami iš laivo Lietuvos artojai pinigų neturėjo... [171]

Rytinėje pakrantėje, kurią lietuviai anksčiausiai atrado, ypač šiaurinėje Konektikuto dalyje iki XIX amžiaus galo būta keliolikos prakutusių fermerių ir keli šimtai žemės ūkio darbininkų lietuvių. Tai statistiškai nežymus skaičius, kuris įrodo cituotos S. Michelsono įžvalgos pagrįstumą. Tačiau turint omenyje sentimentus, artojo idilė nedilo iš vaizduotės. Tai gali paaiškinti, kodėl tokiai mažytei imigrantų grupelei pirmasis Amerikos lietuvių kronikininkas J. Žilinskas skyrė palyginti daug dėmesio. Paskaitykim didesnę jo istorijos ištrauką:

Farmerys yra paprasta ūkininkas, gaspadorius. Ten, kur laukai yra prastesni (...), ūkininkai sėja rugius, grikius, avižas, sodina kornus (kukurūzus – E. A.) ir bulves, o ant geresnių laukų, minėtinai apie Harfordą, daugiausia užsiima sodinimu tabako. Kadangi išdirbimas tabako reikalauja dideliai daug darbo, o darbininkas Amerikoje yra brangus, todėl retai kur galima rasti čigonais ūkininką, turintį daugiau žemės kaip 70 akerių (apie 50 margų), iš kurių tabaku abelnai užsodina nuo 10 iki 15 margų; sėja tabaką kaip tik šalna išeina iš žemės, pabaigoj kovo arba pradžioj balandžio mėnesio, o kad anksti pasodytos tabako rasodos nepagautų šalna ant nakties pridengia tam tyčio ant nakties pritaisytais uždangalais...

J. Žilinsko tekste prasimušantis sentimentas žemės ūkio darbams ir platus tabako auginimo aprašymas – it iš Simono Daukanto knygelės atklydęs – gali būti interpretuotas kaip nostalgija, kaip tam tikras noras matyti daugiau lietuvių *gas-*

[171] Michelsonas, Stasius. *Lietuvių išeivija Amerikoje*, p. 53.



Čikagos skerdyklose

padorių. Tai lyg simbolinis lietuviškosios kaimiškos tapatybės palaikymas. Kaip čia lietuviai ne artojai. Nedidelėje J. Žilinsko Amerikos lietuvių kronikoje kaimo ar *farmos* vaizdo kūrimui vietos nešykštima. Ne taip, kaip juodiems, sveikatą žalojantiems šachtininkų ar plieno liejikų darbams. Istorikas rašo:

> *Gyvenimas lietuviškų Connecticuto farmerių skiriasi nuo gyvenimo kitų Amerikos lietuviškų darbininkų. Savų namų, apart anų 10 turinčių savo farmeles (vertės apie $10 000) nieks iš lietuvių neturi. Gyvena pas farmerius. Pavieniai gauna po atskirą kambarį farmerių namuose, dėl vedusių farmeriai turi išstatę tam tyčia namelius, už kuriuos jiems randą (nuomos mokestį – E. A.) atskaito iš algos (...) keltis Amerikos farmerio bernas turi 4 arba 5 valandoj iš ryto. Atsikėlęs pirmiausia eina melžti karves. Išmelžia nuo 5 iki 8 /valandos/. Farmerys ant šimto akerių laiko nuo 18 iki 20 karvių, apie 4 ar 6 arklius ir porą jaučių. Taigi karves pamelžęs bernas pašeria arklius, o paskui apie 6 ar 7 valandą yra pusryčiai. Po pusryt, žiemos laike eina į girą kirsti malkas, veža ledus arba sportuoja tabaką, o vasarą dirba lauke: aria, akėja, kaupia bulves, tabaką, arba šiaip dirba prie daržovių – sodina barščius, kopūstus, agurkus, cibulius, tymučius (pomidorus), nes čia visus daržo darbus atlieka vyrai...* [172]

Nežiūrint fakto, kad į žemės ūkį, o ypač į nuosavas *farmas* emigranto likimas atvedė tik menką saują lietuvių, tačiau tam senieji autoriai skyrė kone sakralinį dėmesį. Archajiškas fiziokrato žvilgsnis ir lietuviškieji sentimentai čia pranoksta visa kita.

Vėlesniais laikais, apie 1907 metus, pradėjo po truputėlį spiestis lietuviai ūkininkai Mičigano valstijoje, bet tai nebuvo persikėlimas nuo *žagrės prie žagrės*. Dažniausiai kelias atgal prie žemės ūkio vedė per tas pačias pramonės darbininkų kančias, per kasyklas ir skerdyklas. Vieniems susitaupius pinigų ir reemigruojant į Lietuvą, kad pirktų žemę, kiti ryžosi judėti gilyn į Vakarus ir grįžti prie žemės ūkio bei gyvenimo be *boso ant savęs*. Taip susiformavo keletas naujųjų fermerių bendruomenių, turėjusių net savo kaimiško solidarumo tinklus, laikraščius ir tradicijas.

Anot Čikagos lietuvių kronikininko Antano Olševskio, 1894 metų rugsėjo mėnesį

---

[172] Žilinskas, J. *Lietuviai Amerikoje*, p. 120–122 (puslapiai J. Žilinsko knygoje gerokai supainioti, net kelis kartus kartojasi p. 116, 120).

buvo Chicagoje susitvėręs komitetas ieškojimui nelietuviams dykos žemės ant fermų. Duodamą dykai žemę jis apėjo Wisconsin [Viskonsinas] valstijoje, bet galiaus pasirodė, kad ta žemė yra fermeriams netikusi ir todėl užmanymas tapo apleistas...[173]

To paties A. Olševskio ir leidžiamo laikraščio *Lietuva* rūpesčiu buvo atsiradusi iniciatyva suorganizuoti kaimišką lietuvių koloniją Arkanzase, tačiau viskas pasibaigė keliais anuomet žinomais ūkiais, išsibarsčiusiais Šiaurės ir Pietų Dakotoje, Arkanzase, bet daugiausia Konektikute, Masačusetso Mičigano ir Virdžinijos Viskonsino valstijose.

Kelionė nuo stipriai atsilikusio Lietuvos kaimo prie laisvos fermerystės Amerikoje neišvengiamai vedė per antracito šachtas, plieno liejyklas ir skerdyklas. Tačiau fiziokratizmo jausmas ir lietuviškosios tapatybės pašaukimas su didele pagarba krypo į žemės ūkį. Keliomis dešimtimis skaičiuojami (K. Račkauskas net pateikia tikslų skaičių – 54) sėkmingi Amerikos lietuvių fermeriai buvo it koks simboliškai svarbi mūsų imigrantų grupelė, stiprinanti įsišaknijimo įspūdį ir diasporos stabilumo viltis. Be užuolankų pabrėžiama:

nėra abejonės, kad paskutiniais laikais nuolatos keliamas balsas apie lietuvių ūkininkų kolonizavimą turės savo geras pasekmes, ir mūsų žmonės pradės grįžti prie žemės, nuo kurios pabėgo, apleisdami tėvynę. Toje linkmėje turėtų pasidarbuoti mūsų laikraščiai ir organizacijos. [174]

Lietuvių imigrantai buvo tie desperacijos nešami varguoliai, kurie ėmėsi bet kokio darbo ir už tokius atlyginimus, kurie priklausė pačiai žemiausiai kategorijai. Neturėdami jokių santaupų ir mažaraštiškumu išsiskiriantys iš visų Vidurio Rytų Europos išeivių (vos trečioji atvykėlių dalis buvo elementariai raštingi), nemokėdami jokios kitos kalbos, išskyrus gimtąją, jie beveik be jokių dvejonių ir pasirinkimo galimybių svarstymo judėjo link atsveriančių Pensilvanijos šachtų. Tai buvo trumpiausias kelias prie darbų, kuriems jie tiko. Kita vertus, tokio gymio ir kultūrinių savybių imigrantų grupės turėjo vienintelį kelią patogiau įsikurti: jis reiškė susispietimą vienoje vietoje, grupinį veikimą, savitarpio pagalbos tinklo organizavimą. Tad mažosios Pensilvanijos lietuvos paskutiniaisiais XIX a. dešimtmečiai dygo gana sparčiai.

---

[173] Olševskis, Antanas. *Istorija Chicagos lietuvių, jų parapijų ir kn. Kriaučiūno prova su laikraščiu „Lietuva"*. Chicago, Ill, Spauda „Lietuva", 1900, p. 23.

[174] Račkauskas-Vairas, Karolis. *Amerika*, p. 148.

Ankstyvieji Pensilvanijos kalnakasybos rajonų kolonistai lietuviai pirmieji ėmėsi savo praeities pasakojimų kūrimo. Čia daugiau mažiau nusistovėjo pirmųjų kolonijų vaizdiniai ir pirmųjų naujakurių buitinė atmintis. Pirmasis kolonijos pavadinimo nusipelnęs lietuvių *mainerių* miestelis buvo Danvilis. Sakoma, kad čia jau apie 1872 m. buvo susitelkusi kelių šimtų lietuvių kolonija. Tačiau nieko labai stabilaus nebuvo ir šioje žemėje. Kasyklos atsidarydavo ir užsidarydavo, o lietuviai kartu su darbais judėjo nuo vienos šachtos prie kitos. Tačiau vėliau svarbiausiomis vietomis tapo Šamokinas ir Šenandoa, arba kaip tik pradedantys prie anglų kalbos pratinti savo liežuvius lietuviai sakydavo *Šamukai* ir *Šenandopilė*, arba *Šenandorius*. Pastarajam miesteliui teko simbolinis amerikietiškos Lietuvos sostinės titulas.

Be didelio lietuvių kalnakasių susitelkimo (lietuvių vaizduotėje sostinės turi būti pirmiausiai pranašesnės skaičiumi), šiam miesteliui teko pirmųjų organizuotų lietuvių veiksmų vietos vaidmuo. Socialinio diasporos kapitalo – laisvanoriškųjų asociacijų, klubų, draugijų ir neformalių susivienijimų visumos – augimas buvo itin svarbi savybė. Jei imigrantų skaičius didelis, bet jie visi išsiskaidę ir neorganizuoti, tai socialinis kapitalas, o kartu ir vaidmuo diasporinės tautos gyvenime yra nežymus. Jei kartais bendroji imigrantų masė yra ir nelabai didelė, bet jie susitelkę ir organizuoti, tai socialinio kapitalo didis ir reikšmė tampa svarbiausiuoju faktoriumi. XIX a. pabaigoje *Šenandorius*, konkuruodamas su *Šamukais*, pamažu darėsi tokiu lietuvybės centru, kuris diktavo diasporos bendruomenines madas.

Kasdieneje tikrovėje viskas vyko be sociologijos terminų. Svetimųjų apsuptyje atsidurianti jaunų, sunkaus darbo nualintų juodadarbių bendruomenė pirmiausiai buvo įrėminta gatvės gyvenimo. Gal kinematografiškas Niujorko gaujų vaizdinys mažuose ir izoliuotuose kalnų miesteliuose ir nelabai tinka, tačiau mažesnio formato panašumus galime atpažinti. Bent jau pirmoji kraštotyrinė Pitstono miestelio lietuvių istorija prasideda nuo tokių kriminalinių santykių parašymo:

> *... dar ir šiandien seneliai su ašaromis prisimena pirmųjų metų išeivijos dienas, kuomet airiai skaldydavo akmenimis jų galvas, arba su panieka stumdydavo vienas nuo kito, iki pagaliau vargšas lietuvis nuvirsdavo kur gatvėje, o airiukai turėdavo daug juoko. Policija tokiuose atsitikimuose dažniausiai užsimerkdavo (...)*
>
> *Vietiniai gyventojai, ypatingai airiai, į ateivius žiūrėdavo kaip į kokius laukinius žmones. Ne tik airių vaikai, bet ir suaugusieji gatvėse svaidydavo į ateivius akmenis.* [175]

[175] Cit. iš Michelsonas, Stasius. *Lietuvių išeivija Amerikoje*, p. 12.

Skurdo kultūros agresija ir pažemintųjų polinkis žeminti kitus – žinoma savybė. Anglų žeminami airiai, jau kelis dešimtmečius plūdę į juodų darbų vietas, pamažu jau darėsi ir policininkais ir savo traumas, pažeminimus kompensavo agresyviai elgdamiesi su lenkais ir lietuviais. Imigrantų skurdo kultūra buvo labai toli nuo malonios tolerancijos ir gerų manierų. Tokioje aplinkoje *kietas vyrukas* buvo vienintelė pagarbą gatvėje galinti išsikovoti būtybė. O keli tokie vyrukai – tai jau ir neformalaus susivienijimo pradžia. Žinoma, buvo ir kitokių iššūkio formų, kurios privertė lietuvius gana greitai kurti savo visuomenę – susiorganizavusius žmones ir jų solidarius tinklus. Amerikoje net antracito dulkių ir pajuodusių varguolių miesteliuose užteko ir giluminių motyvų, ir susipratimo bei laisvės, kad tai rutuliotųsi labai greitai. Štai spalvingas siužetas iš Pitstono lietuvių istorijos.

Tūlas S. Ramanauskas kažkur 8 dešimtmečio vidury atidarė aludę. Ateidavo būrys airių, arba *airišių*, kaip juos lietuviai be didesnės meilės vadindavo. Gerdavo, prisigerdavo ir tada savo pranašumą demonstruodami išeidavo nesusimokėję. Tai buvo savotiška ankstyvojo ir laukinio reketo forma. O nutikdavo ir dar blogiau. Nemėgstantys airių anglai dar ilgai pašiepdavo juos, kad airių nacionalinis bruožas yra sunkiai dirbti, dar sunkiau gerti smuklėse ir muštis gatvėje. Galiausiai lietuvis smuklininkas ryžosi pats sau apsaugą organizuoti – Amerikoje niekas valdžiai į gerklę nežiūrėjo ir nieko, jokių dovanų iš jos nelaukė. Silpnuosius ir šventoriuje ujo. Taigi, surinko Ramanauskas dvylika smarkesnių bernų, rado jiems gerų vėzdų ir laukia sau *airišių* ateinant. Atėjo, daug neišgėrė, o lietuviai juos taip priplumpino, kad visos apylinkės šnekėjo. Daugiau airiai už dyką alaus nebeateidavo, o lietuviai pradėjo savo pagarbos išsikovojimo žygį. Prisiminimai ir tyrinėjimai rodo, kad senieji anglosaksų kilmės amerikiečiai *jankiai* tuo pat metu buvo *visai kitokio būdo žmonės (...) visada mandagūs, kultūringi ir naujų ateivių neužgauliojo.*[176]

Tačiau juodadarbių kasdienybė diktavo savo taisykles. Drąsą ir galią jie mokėjo gerbti. Viską, kas su šiais simboliškai svarbiais bruožais siejosi, galima buvo skirti diasporos kolektyvinės savigarbos jausmų budinimo labui. Štai kodėl lietuviams (lygiai kaip ir kitoms pažemintųjų diasporoms) jų bendruomenės atstovų pergalės jėgos lauke, jėgos sporto rungtyse – kaip ir oficialiose, taip ir įsiplieskusiose nakties prietemoje – buvo stiprus kompensacijos vaistas. Kai Antanas Kandrotas, 1883 m. gimęs jiezniškis, 1901 m. išlipęs iš laivo Amerikoje, ėmė demonstruoti begalinę jėgą – jis tapo tikra lietuvių garsenybe. Važinėdamas po Ameriką

[176] Ten pat, p. 13.

rengdavo anų laikų reginių ištroškusios minios aistras kėlusius pasirodymus (pavyzdžiui, pakeldavo publikos akyse keliolika merginų), jis stiprino lietuvius. Vėliau tapęs profesionaliu sportininku ir JAV atletų klubo steigėju, prisidėjo prie amerikiečių sunkiosios atletikos istorijos. Lietuvių diasporos ir pačios Lietuvos vidinę stiprybę palaikė ir tokie fenomenalūs sporto laimėjimai, kuriuos pelnė Juozas Žukauskas, bokso pasaulyje išgarsėjęs kaip Jack Sharkey, 1932 m. tapęs pasaulio absoliutaus svorio bokso čempionu. Italų diasporos akyse lietuviai ūgtelėjo, kai karjeros pradžioje Sharkis ringe sudorojo milžiną Primo Carnera. Ir tas autoritetas jau nebegalėjo smukti net ir tuomet, kai Carnera atsikeršijo Sharkiui 1933 m. vasarą nokautuodamas jį 6 raude ir paverždamas čempiono titulą.

Tačiau lietuviai nei Rytų pakrantėje, nei Čikagoje nepaisant apsistumdymų su airiais, neišgarsėjo nusikalstamomis gaujomis. Pavienių smulkių nusikaltimų būta gal net daugiau negu kitose imigrantų bendruomenėse. *Varpe* 1896 m. įdedama amerikiečių spauda paremta informacija apie lietuvių imigrantų kriminalinius polinkius. Vieno Shuikill miestelio Pensilvanijoje kalėjimo prižiūrėtojas suskaičiavo, kad

> *nuo 1 d. liepos m. 1895 m., iki 1 liepos 1896 m. buvo 658 kriminališkai apkaltintų, tame skaitliuje 1 švedas, 1 prancūzas, 1 čechas, 5 arabai, 5 maskoliai, 15 austrijokų, 17 anglų, 28 vokiečiai, 31 airišis, 35 italijonai, 41 ungaras* (vengras – E. A.), *60 slovakų, 150 lenkų, o lietuvių – 224, t. y. daugiaus kaip trečia dalis visų kriminalistų.* [177]

Žinoma, tai tik provizorinė statistika, nes nebuvo aišku, kokią dalį gyventojų lietuviai sudarė tame miestelyje ir jo apylinkėse. Tačiau ir tokiu atveju statistinė užuomina yra labiau iškalbinga. Kita vertus, nėra užuominų, kad tas smulkių nusikaltimų šleifas būtų vedęs it italus ar žydus prie gerai organizuotų mafijos darinių. Lygiai taip neliko pėdsakų, kad kokius nors chuliganus lietuvių bendruomenė būtų adoravusi. Nusikaltėlių autoritetai, nors tam tikra prasme sietini su diasporos pajėgumo tamsiąja puse, lietuvių diasporoje garsiais netapo. Kita vertus, jie negalėjo pro ausis praleisti, kai gangsterių epochos laikraščių puslapiuose išnirdavo brutalaus bandito ir bankų plėšiko (*public enimy number one...*) Alvino Karpio portretas. Jo vardo net Amerikoje leistoje lietuvių enciklopedijoje nerasime, bet dabartinė lietuviška *Vikipedija* jį mini.

Tačiau ne gatvės prietemos taisyklės, bet viešojo gyvenimo erdvė buvo tikrosios lietuvių diasporos kūrimo vieta. Apie 1875 metus sparčiai augančioje

---

[177] Iš lietuviškų laikraščių. *Varpas*, 1896, gruodis, nr. 12, p. 185.



Sunkaus svorio boksininko, būsimo pasaulio čempiono Jack Sharkey (Juozo Žukausko) pagerbimas Čikagoje 1927 m. rugsėjo 21 d.



Eksčempionas Jack Sharkey pozuoja prieš kovą su Joe Louisu 1936 m.



Jack Sharkey prieš sporto karjeros pabaigą. Pralaimėjimas Joe Louisui 1936 m.

Šenandoriaus kolonijoje jau būrėsi organizacijos ir Šv. Kazimiero parapija, o tokio reiškinio būtinas palydovas ir dalyvis visada yra periodinė spauda. Ji padėdavo imigrantų kolonijai susižinoti, išsigelbėti nuo klampinančio primityvių gandų ir paskalų turgaus, imtis vis kilnesnių uždavinių ir savitarpio pagalbos.

Mažo lietuviško miestelio, jau pradėto vadinti *stalica Lietuvos* patogumai viliojo lietuviškas iniciatyvas: čia iš Niujorko nenuorama *aušrininkas* Jonas Šliūpas atkelia savo pradėtą leisti *Lietuvišką balsą*, iš gretimo Maunt Karmelio miestelio greitai atkeliauja ir *Tėvynė* bei *Nauja gadynė*. Lietuviškas gyvenimas čia rutuliojosi sniego gniūžtės principu: sutraukė ir kaimynų pajėgas, ir savas iniciatyvas. Pagreitis didėjo, o ir naujai atvykstantieji iš Lietuvos atsiveždavo vis labiau atbundančios Lietuvos vaizdinius bei lūkesčius.

Savigarbos, gerovės, pajėgumo, pasididžiavimo simboliai buvo visai kitur. Apie juos ir po audringai banguoto pusamžio būdavo prisimenama:

> *Shenandoah'rio [Šenandoa] kolonija yra davusi lietuvių išeivijai 10 medicinos daktarų, 8 dentistus, 3 profesorius, 8 inžinierius, 7 vaistininkus, 28 mokytojus ir tris dailininkus (...) 1959 metais miesto majoru buvo lietuvis, Adomas Balkevičius; policijos viršininku taip pat buvo lietuvis, Pranas Alinskas.* [178]

Tuo pat metu atsidarė ir pirmoji neformali, bet nepaprastai lietuvių imigrantams būdinga bendruomeninė erdvė – Andriaus Stanevičiaus smuklė. Visi *gatvės gyvenimo* bruožai ir čia, kaip ir visur kitur Pensilvanijos kalnuose, tiko. Kai lietuvių kolonijos skaičius perkopė 1 000, *saliūnų* ir smuklių skaičius pasiekė 60. Tačiau lietuviai *Šenandoriuje* greitai išsikovojo *titualiarinės* mažumos pozicijas ir labai žeminančių prisiminimų istorijai nepaliko. Kol kasyklos klestėjo, augo ir miesteliai.

Nepaisant simbolinio *Šenandoriaus* pranašumo, XIX a. pabaigoje Pensilvanijoje pagarsėjo ir lietuvių kolonijos Plimute (čia buvo leidžiama *Vienybė lietuvninkų*), Frilande (čia dėl pamaldų kalbos bažnyčioje lietuviai ne tik mušėsi, bet ir šaudėsi su lenkais), Mahanoi Sitis, ir dar keletas kitų. Kiekviena iš jų turėjo savo išskirtinių bruožų, odiozinių charakterių, gandais apipintų istorijų. Juodas ir rizikingas darbas, vargana buitis ir girtavimas smuklėse maišėsi su kantriu taupumu, solidarumo jausmais ir savipagalba. Ne atsitiktinai savišalpa ir finansinės paslaugos lietuvių imigrantų ekonominiame gyvenime greta smuklių ir prekybos užėmė labai svarbia vietą. Amerikos lietuvių praeityje yra labai raiškių

---

[178] Ten pat, p. 20.

tokios veiklos pėdsakų. Istorikas Antanas Kučas vaizdžiai papasakojo vieną iš Fridlando lietuvių istorijų:

Pats pirmasis bankininkas buvo Antanas Pajaujis, atvykęs iš Lietuvos 1873 m. į Hazeltoną [Heizeltonas], kur keletą metų dirbo anglių kasyklose. Čia įsigijo slovakų (tada „ungarais" vadinamų) simpatijas ir netolimame Freelando [Frilandas] kaimelyje atidarė valgomų gaminių krautuvę. Pasiekimas buvo geras, mokėjimas apsieiti su žmonėmis patraukė daug pirkėjų. Kis įgijo žmonių pasitikėjimo ir daugelis jam atnešė savo uždirbtus dolerius, kad jis saugiai juos palaikytų savo geležinėje spintoje. Pajaujis nė nepasijuto tapęs pirmuoju bankininku Amerikoje, saugas tūkstančius žmonių pinigų.

Vieną dieną pasklido žinia, kad Pajaujis subankrutavo. Už nemokėtas sąskaitas su apskrities šerifo pagalba pardavė jo krautuvę ir jo geležinėje spintoje nerado jokių pinigų. Nuskriaustieji žmoneliai ėmė aimanuoti. Nuo jų neatsiliko nė Pajaujis, kaltindamas jį išvaržiusias didžiąsias bendroves ir savo pirkėjus, nesumokėjus jam už skolon paimtas prekes.

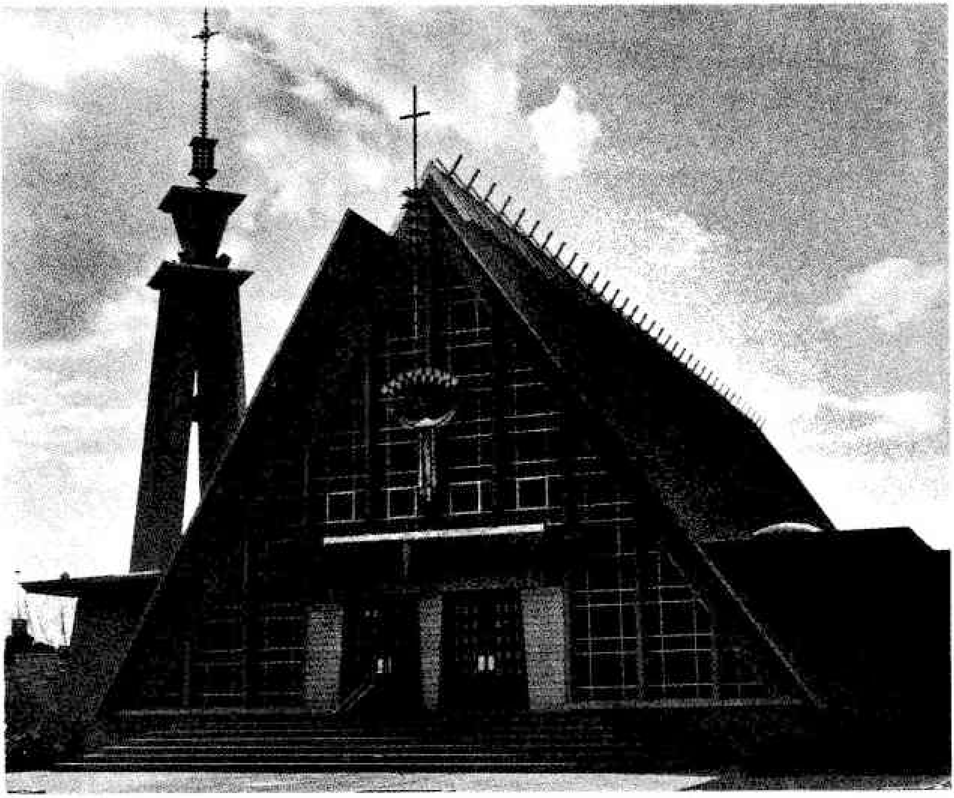
Kai teismas patvirtino jo bankrotą, netrukus Pajaujis atsidūrė Plymouthe [Plimutas], kur Bendrifto vardu nusipirko didelius namus, atidarė saliūną, o kitame kambaryje įtaisė banką su aptvertomis grotelėmis ir didele geležine spinta. Nuo Punsko kilę lietuviai pažino, kad jis buvo tas pats Pajaujis, bet vis vien savo santaupas nešė į banką. Pralobęs jis prie Forest City [Forest Sitis] nusipirko kalnuose ūkį su ežeru ir vasarviete. Kai Juozas Paukštys sumanė leisti lietuvišką laikraštį (Vienybę Lietuvininkų), Pajaujis pasidarė jo bendrininku.

Bankų ir bankelių steigimas ir steigėjų su pinigais išnykimas anais laikais nebuvo retas reiškinys. Tačiau žmonės vis vien nešė ten padėti savo santaupas, nes namuose neturėjo saugesnės vietos, ypač ten, kur gyveno daugiau įnamių. Todėl bankus steigė lietuviai ir iš Lietuvos atvykę žydai, kurie išnaudojo žmones. Buvo ir tokių, kurie patarnavo sąžiningai...[179]

Nei Fridlandas, nei Plimutas netapo *mažosios kalnakasių Lietuvos* finansų sostine, tačiau amerikietiški lietuvių išeivių nutikimai ilgam prilipo prie miestų ir miestelių atminties.

Būtina paminėti ir dar vieną Rytų pakrantės *mažąją Lietuvą*, įsikūrusią taip pat kalnakasių vietovėje, bet ne Pensilvanijoje, o Vakarų Virdžinijoje. Čia Potomako upės pakrantėje pirmieji kolonistai spietėsi Pidmono, Vestentenporto,

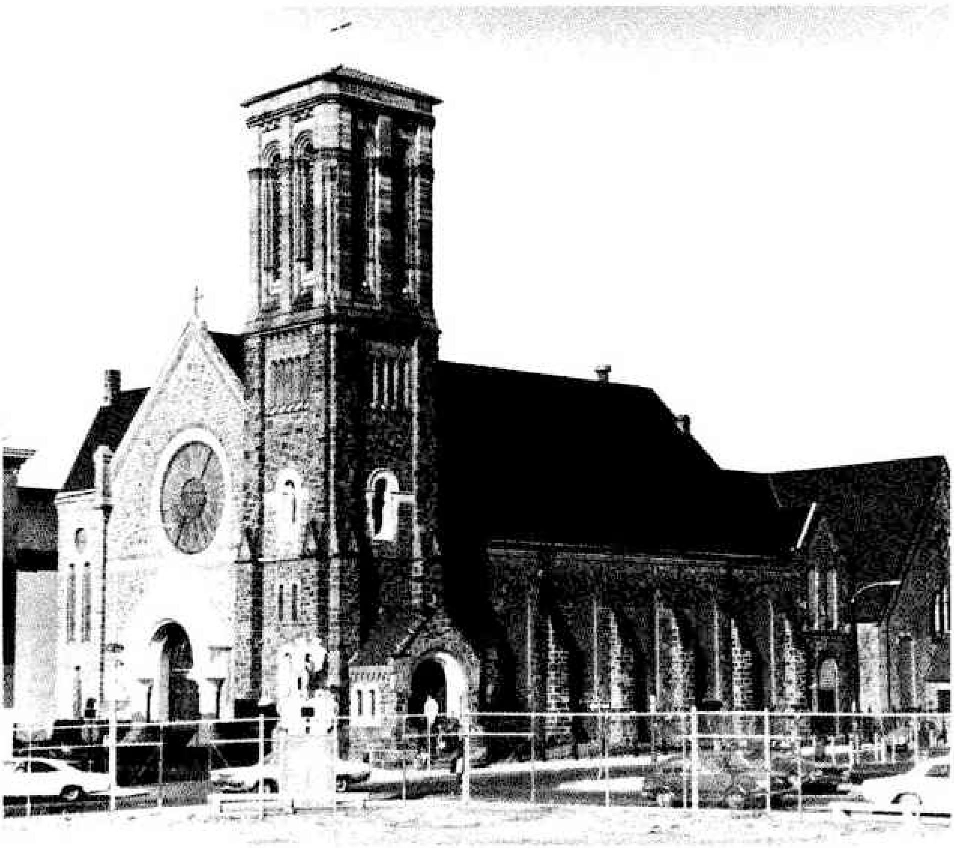
[179] Kučas, Antanas. *Amerikos lietuvių istorija*, p. 513.



Lietuvių parapijos Jėzaus Atsimainymo bažnyčia Maspete



Prelatas I. Albavičius



Lietuvių parapijos Šv. Andriejaus bažnyčia Filadelfijoje. XX a. 6 deš.

Tomasas, Benbušas, Pirso, Kemptono, Bleino. Prie jų prisišliejo Kitzmilerio miestelio lietuviai – jau Merilando valstijoje. Visas lietuviškas apskritai kalnakasių miestelių pasaulis klestėjo gerą pusamžį. 1961 m. išleistame veikale S. Michelsonas apie šį svarbų lietuvių pasaulio plotą kalba jau kaip apie apleistą užkampį.

Kasyklos susmuko dėl ekonomikos ir gyvenimo būdo permainų. Nafta ir dujos išstūmė anglį, kurio pigumas buvo palaikomas begalinio išnaudojimo. Kai susiorganizavę darbininkai atsisakė dirbti už centus, o anglies kaina rinkoje ūgtelėjo kone 8 kartus, švaresni ir patogesni energijos šaltiniai buvo lemianti sąlyga. Viskas smuko taip greitai, kad net namų nebespėta išparduoti. Bet tai yra Amerikos gyvenimo ypatumai, prie kurių turėjo pratintis lietuvių diaspora.

2. Džiunglės arba mažoji Čikagos Lietuva XX a. pradžioje

Per tris paskutiniuosius XIX amžiaus dešimtmečius lietuvių pasaulis labai išsiplėtė, tačiau lietuviškas erdvėlaikis ne visiškai sutapo su politiniu audringai besivystančio pasaulio žemėlapiu. Vakarai ir *naujasis pasaulis* pirmiausia reiškė Ameriką, nors lietuvių politiniai ir uždarbio emigrantai jau buvo išsilaipinę Brazilijoje ir Argentinoje, Didžiojoje Britanijoje ir Kanadoje, o amžiaus gale jau galėjo pasiekti Pietų Afriką ir Australiją.

Tačiau negana pasakyti, kad Amerika užstojo visą lietuvių pasaulio horizontą. Kaip taikliai išsireiškė Amerikos lietuvių istorikas Davidas Fainhauzas, dar XX amžiaus pradžios lietuvių supratimas apie JAV nesiekė toliau Pensilvanijos kalnų ir plačiau Čikagos, Ilinojaus valstijoje.

Lietuvių valstiečio vaizduotėje Amerika buvo Šenandoa, Heizeltonas ar Bridžportas. Tai sutapo su žiniomis iš vietų, kuriose įsikūrę lietuviai suformavo savo nuomonę apie Jungtines Valstijas. Emigranto kelionė į Ameriką dažnai prasidėdavo savo gimtame kaime, skaitant laiškus iš Šenandoa ir Maunt Karmelio. Laiškai iš Amerikos buvo labai svarbus stimulas emigruoti į Jungtines Valstijas.[180]

Supratimas apie Ameriką masinės emigracijos sąlygomis buvo formuojamas ne tik giminių ir kaimynų laiškų, gandais išnešiotų po plačias Lietuvos apylinkes. Atskiros savo ekonominiu vystymusi suinteresuotos JAV valstijos (Pensilvanija, Ilinojus, Ajova, Nebraska) siuntė savo agentus į Vidurio Rytų Europą, gundydamos aukso kalnais. Didžiosios kalnakasybos kompanijos negailėjo pinigų juodadarbių imigrantų rekrūtavimui. Tad pasaulėvaizdžio versmių ir visokiausių

[180] Fainhauz, David. *Lithuanians in the USA*, p. 13.

legendų buvo gana gausu – nuo jų priklausė lietuvių pasaulėvaizdis ir Amerikos supratimas.

Čikaga tapo antra didžiąja lietuvių kolonija XIX ir XX amžių sandūroje. Šiam miestui, įsikūrusiam prie vieno iš didžiųjų ežerų (Mičigano), sujungusiam magistralinius vandens ir sausumos kelius, buvo lemta suvaidinti svarbų vaidmenį ekonominiame Amerikos gyvenime. Tai buvo patogi sandėliavimo, perdirbimo ir transportavimo vieta. Galvijai iš bekraščių Vidurio Vakarų prerijų patekdavo į milžiniškas Čikagos skerdyklas, o tada mėsa ir jos gaminiai buvo išsiskirstomi į pramoninius Rytų pakrantės rajonus. 1909 metais iš čia į visas Jungtines Valstijas buvo parduota ir išgabenta 5/6 visos šalies suvartotos skerdienos. Tai milžiniški skaičiai. Lietuviai šiuose darbuose buvo labai nesunkiai atpažinta mažuma.

Čikagos lietuvių atmintis siekė giliau. Jie, anot 1900 m. spaudoje pasirodžiusios Antano Olševskio *Istorija Chicagos lietuvių*, pradėjo kurtis *vėjų mieste* (taip amerikiečiai praminė Mičigano ežero pakrančių lygumose kylantį miestą) apie 1870 metus. Tarp tų, kurie lietuvių pasauliui pirmieji surado šį miestą minima keliolika pavardžių. Kolonija iš pradžių vystėsi labai lėtai ir jokio išskirtinumo Amerikos lietuvių diasporos žemėlapyje dar nebuvo galima įžvelgti. Tik 1884 m. susidariusi Lietuvos išeivių bendruomenė, jos organizaciniai gebėjimai leido įkurti Šv. Jurgio draugiją. Net atskiros parapijos iki 1892 m. nebuvo – lietuviai, kaip ir daugelyje kitų Amerikos vietovių, pradžioje glaudėsi prie gausesnės lenkų bendruomenės. Tik vėliau atsiskyrimas buvo pažymėtas muštynėmis dėl kalbos bažnyčiose.

Tam tikra prasme Čikaga pagarsėjo lietuvių ir viso pasaulio migrantų sluoksniuose 1890 m., kai prasidėjęs pasiruošimas pasaulinei parodai staiga pritraukė minias darbininkų. Tas suviliojo nemažai lietuvių iš kitų susitelkimo vietų, kurios dažniausia būdavo laikinos jų stotelės. Pasklidus žinioms apie kokiame nors kitame Amerikos mieste išaugusį darbo jėgos poreikį ir aukštesnes algas, tuoj kartu su kitais imigrantų būriais ten patraukdavo lietuviai. Tikėtina, kad 1890–1891 m., t. y. per vienerius metus *vėjų mieste* apsigyveno apie 2000 lietuvių[181]. Remiantis pirmąja Čikagos lietuvių istorija galima pateikti suapvalintus skaičius, galinčius paliudyti *mažosios Čikagos Lietuvos* atsiradimo tempą. Apie 1894 m. jų galėjo būti jau apie 5 000, 1895 m. – 7 000, 1898 m. – 8 000, 1900 – jau 12 000–14 000 lietuvių[182]. Kita vertus, lyginant šiuos trapius lietuviškos diasporos

[181] Iš Michelsonas, Stasius. *Lietuvių išeivija Amerikoje*, p. 296.

[182] Olševskis, Antanas. *Istorija Chicagos lietuvių*, p. 4–21.

MOUNT CARMEL, Pa



Maunt Karmelio lietuvių parapijos Šv. Kryžiaus bažnyčia. XX a. 6 deš.



ŠVČ.TREJYBĖS BAŽNYČIA WILKES BARRE,Pa

Vilks Baris, lietuvių parapijos Švč. Trejybės bažnyčia



HOLY TRINITY R. C. LITHUANIAN CHURCH

Vilks Bario lietuvių pasididžiavimas – Švč. Trejybės bažnyčios interjeras

statistikos duomenis paaiškėja, jog labai panašu, kad amžių sandūroje Niujorke gyveno ne ką mažiau lietuvių.

A. Olševskis labai atvirai paaiškina, keletą dalykų, kurie buvo bendri visiems ankstyviesiems imigrantams, tik pradėjusiems žengti per tautinio sąmoningumo slenkstį. Jie nuolat glaudėsi prie gausesnių lenkų parapijų, kol išdrįsdavo steigti savąsias. Jie nesugebėdavo pasakyti savo tautybės visokio tipo gyventojų surašinėtojams, sumeluodami ar susitapatindami su Rusijos piliečiais, tad rusais. Jie dažnai atsakydavo esą *from Russia* arba *from Poland*, nes *jie Lietuvos vardo nemoka angliškai ištarti*. Tad juos, anot A. Olševskio, užrašydavo lenkais arba rusais.

O dar daugumas randasi ir tokių lietuvių, kurie tyčia vadina save lenkais arba maskoliais dėl didesnės garbės (...) Taip lietuviai per savo nesupratimą padaugina skaitlių maskolių, kurie iš to didžiuojasi ir bando naudotis miesto politikoje, pasigirdami savo balsų daugumu (...) Ir užsirašo lietuviais, bet tik tie, kurie laikraščius skaito, neskaitantieji gi daugina eiles jau tai maskolių. Tokiu būdu tikro lietuvių skaičiaus niekas čia negal sužinoti. [183]

1892 m. atsirado lietuviška katalikų parapija ir buvo statoma pirmoji bažnyčia, daugėjo draugijų, steigėsi periodinė spauda. Tačiau nepaisant parapijos steigimosi ir draugijų kūrimosi (1900 m. čia jau veikė kone pusšimtis bažnytinių ir kitokių lietuviškų draugijų), iki XX a. pradžios Čikagos vis dar niekas *mažąja Lietuva* nebūtų pavadinęs. Palyginti su Rytų pakrantės miestais ir *Šenandoriaus* (Shenandoah) slėnio *mainerių* miesteliais Mičigano ežero pietvakarinis krantas dar nerodė didelio pranašumo. Tačiau XIX a. paskutiniojo dešimtmečio viduryje bendra tendencija jau darėsi akivaizdi. Net *Varpo* skaitytojui Lietuvoje tai buvo pastebima:

Pastaruose laikuose Shenandoah'ui, kaipo lietuvių sostapiliui, grumzdžia (gresia – E. A.) nemažas pavojus iš šalies Chicagos. Sostapilis airių, čekų ir lenkų gali neužilgo tapti ir lietuvninkų sostapiliu. Dabar Chicago skaito į 8000 mūsų tautiečių, o neužilgo pervišys skaitlium senį Shenandoah, ypač jei da atsiminsime, juog prieš trejetą metų Chicagoje nebuvo nė 5 000 lietuvių. Lyg ant mielių užaugęs miestas, auga da ir dabar milžinišku ūgiu. Žinovai Amerikos gyvenimo spėja, kad trumpame laike Chicago taps didžiausiu miestu ne tik Amerikoje, bet ir visame sviete. Lengvumas gauti darbą, didesnis sulygintinai uždarbis ir pigumas pragyvenimo vilioja ne vieną į Chicagą. Reikia tik ten daugiau apšviestų žmonių, didesnės vienybės ir susiglaudimo į krūvą – o tam dalykui tenai netrūksta gerų norų, – ir

[183] Ten pat, p. 5–6.

po 3–4 metų išvysime Chicago lietuvišku sostapiliu, pirmuoliu ir vadovu Amerikos lietuvių.[184]

Prognozės netruko pildytis. Nuo XX amžiaus pradžios Čikagos lietuvių bendruomenės augimas pasiekė rekordines aukštumas, pradėjo virsti tikrove vietinės lietuvių pretenzijos į svarbiausio diasporos centro vaidmenį.

Nuo XX a. pradžios gausėjantys statistikos duomenys rodo, kad po senovei Pensilvanija buvo lietuvius labiausiai pritraukianti vieta. 1899–1914 m. JAV statistika užfiksavo, kad į šią valstiją atsikraustė 70 019 lietuvių imigrantų. Tuo pačiu laikotarpiu Ilinojaus valstijoje apsigyveno 47 339 lietuviai[185]. Tad labiausiai tikėtina, kad nepaisant fakto, jog bendras rytinėje JAV pakrantėje susispietusių lietuvių skaičius buvo didesnis nei Ilinojuje ar Indianoje, bet tas skaičius buvo pasklidęs po daugelį mažų kolonijų. O Čikagoje susitelkę lietuviai greitai susivokė esantys sąmoninga ir didelė diasporos dalis. Savotiškos konkurencijos apraišką galime įžvelgti bandyme kurti alternatyvų J. Žilinsko *Lietuviai Amerikoje* istorinį pasakojimą. Jei 1899 m. kunigas J. Žilinskas svarbiausią dėmesį sutelkė į Pensilvanijos lietuvių miestelius, tai 1900 m. savo knygoje A. Olševskis pateikė Čikagos versiją:

Kadangi Chicaga yra beveik didžiausiu Amerikos miestu ir kadangi jame gyvena daugiau lietuvių neng kokiame nors Amerikos mieste – randame už reikalingą parašyti čianykščių lietuvių istoriją, kuri suteiktų svietui svarbesnes apie Chicagos lietuvius žinias ir paragintų juos, ant ateities, prie geresnių ir naudingesnių darbų.[186]

Galima matyti, kad varžymasis dėl svarbiausio lietuvių diasporos centro vaidmens buvo siejamas su keliais daugiau ar mažiau pagrindžiamais dalykais. Pirma, tai lietuvių skaičius ir koncentracija vienoje vietoje. Antra, vietinis socialinis kapitalas arba draugijų ir organizuotų lietuvių aktyvumas. Trečia, pajėgumas sukurti savo istorinį pasakojimą, kuris leistų įtvirtinti svarbos ir pranašumo prieš kitas lietuviškas kolonijas vaizdą. Pensilvanijos kunigas J. Žilinskas, it koks viduramžių kronikininkas, daugiausia gilinosi į jo akiračiui artimesnį gyvenimą, o į Čikagos lietuvius nežiūrėjo kaip į išskirtinės svarbos lietuvišką koloniją. Jis panašiai kaip ir A. Olševskis nurodė čia buvus 12 000 lietuvių, tik buvo linkęs labiau abejoti statistika. Tačiau ir jo knygoje prasimušė samprotavimai, kodėl

[184] Keli žodžiai apie Amerikos lietuvius. *Varpas*, 1895, gegužės mėn., nr. 5, p. 82.

[185] Račkauskas-Vairas, Karolis. *Amerika*, p. 204–205.

[186] Olševskis, Antanas. *Istorija Chicagos lietuvių*, p. 1.

Čikaga vis labiau įsitvirtino lietuvių pasaulio vaizduotėj ir darėsi tokia svarbi naujiems imigrantams.

Visokių fabrikų Chicagoje yra apsčiai. Lietuviai daugiausia dirba Stock Yarduose, t.y. pjovynėse gyvulių, visokiose geležinėse dirbtuvėse, cukernėse, dirbtuvėse muilo, prie kriaučių, prie stalorių, ant geležinkelio ir t. p. Mokestis paprasto darbininko už 10 valandų darbo per dieną daeina nuo 1,25 iki 1,75, o amatininko nuo 2 iki 4 dolerių. Pramitimas Chicagoje yra pigesnis nei kitur Suvienytose Valstijose... [187]

Populiarėjantis ir vystymosi perspektyvomis vis labiau garsėjantis miestas turėjo su juodų juodžiausių anglių kasyklomis konkuruojantį darbą: skerdyklas. Jos susiurbė mažaraščius juodadarbius. Ir todėl, greičiausiai, gana greitai tapo lietuvių varguolių susitelkimo vieta. Nors kurį laiką šachtininkų uždarbis buvo didesnis, tačiau ir pavojai didesni. Šachtoms būdingo mirtino nuogriuvų ir plaučių ligų pavojaus skerdyklose nebuvo – nuo smarvės niekas nemirė. Svarbiausia, darbo užmokestis buvo panašus, o gyvenimas kiek patogesnis negu mažyčiuose kalnakasių miesteliuose.

Žinoma, per du milijonus gyventojų persiritusioje XX a. pradžios Čikagoje augo ir kita pramonė – metalo apdirbimas, tekstilė ir, žinoma, kukurūzinės degtinės ir alaus bravorai[188], tačiau tai reikalavo labiau išsilavinusių, susikalbančių darbininkų. O tiesiai iš laivų išlipusiems mažaraščiams lietuvių bernams, pasiruošusiems sunkiam darbui, daugiausia buvo prieinami tik skerdyklų plotai, arba *Džiunglės* pagal garsųjį amerikiečių literatūros klasiko Uptono Sinclairio romaną. Nuo 1845 m. iki XX a. pradžios Čikagos upės pelkėtos žiotys, kadaise prieinamos tik medžiojantiems indėnams, virto didžiuliu pramoniniu miestu, beprotišku savo vystymosi greičiu lenktyniaujančiu su Niujorku, Filadelfija ir kitais. Į imigrantų darbininkų minią įsilieję lietuviai jau neberado natūralių pelkių, tačiau skerdyklų *džiunglės* žliugsėjo jau nebe nuo gruntinio vandens, bet nuo skerdžiamų galvijų kraujo. Šių džiunglių dvoko šiandien nepersakysi, bet dar ilgai po II pasaulinio karo ir po skerdyklų uždarymo ši vieta skleidė toli sklindančius kvapus. Jie lydėjo *mažosios Lietuvos* Čikagoje istoriją, lietuviams iš didžiausių varguolių virstant viduriniosios klasės standarto amerikiečiais.

Amerikos istorikai yra pakankamai aprašę Čikagos skerdyklų demografiją. Lietuviškų šaknų ieškotojams ankstyvoji statistika ir šiuo atveju lieka miglota, tačiau bendri bruožai ryškėja. Nuo 1886 m. čia pradėjo telktis lenkai, o maždaug

[187] Žiliskas, J. *Lietuviai Amerikoje*, p. 147.

[188] Račkauskas-Vairas, Karolis. *Amerika*, p. 59.

po dešimties metų buvo atpažinti pirmieji lietuviai ir slovakai. Čia mes galime nesunkiai įtarti, jog ir tarp minimų lenkų neišvengiamai maišėsi lietuviai. Lietuviškajam sąmoningumui bundant ir gausėjant naujų imigrantų iš Lietuvos, buvo nesunkiai įsivaizduojami tautinio apsisprendimo ar *atsivertimo* atvejai. Vėliau darosi aiškiau. Tačiau tikroji skerdyklų darbininkų etninė panorama ir gausėjanti lietuvių išeivija aiškėja analizuojant Pakingtauno – skerdyklų rajono namų ūkių savininkų kaitą. Per dešimt metų (1900–1910 m.) lietuvių savininkų skaičius ūgtelėjo nuo 0,5 iki 11,0 proc., lenkų – nuo 17,5 iki 29,0 proc., slovakų – nuo 0 iki 6,0 proc.. Tuo pačiu metu mažėjo anksčiau skerdyklų *džiunglėse* viešpatavusios etninės imigrantų grupės. Vokiečių imigrantų dalis tarp Pakingtauno – arba skerdyklų kaimynystė smuko nuo 34,5 iki 16,5 proc., airių – nuo 18,5 iki 9,5 proc., o čekų (bohemiečių, kaip anais laikais Amerikoje buvo sakoma) sumažėjo nuo 18,0 iki 13,0 proc.[189]. Pietinės Čikagos namų ūkių statistika buvo bene patikimiausias šaltinis imigrantų etniniams getams nustatyti, nes pačių skerdyklų darbininkų tautybė darbdaviams nerūpėjo ir negalėjo statistiškai atsispindėti šaltiniuose. Šie skaičiai, nors ir neatstoja visos lietuvių diasporos statistikos, rodo vieną svarbia tendenciją: iš paskos didelių uždarbių klajojančius imigrantus virstant sėsliais *vėjų miesto* gyventojais.

Pakingtaunas – daugiau ar mažiau sutampančiame su Taun of Leiku ir Bridžportu – nameliuose, gaubiamuose vergiško nuovargio ir didžiulės skerdyklų smarvės, pradžioje apsigyveno tie, kurių jei ir negalime laikyti *mažosios Lietuvos* Čikagoje pradininkais, tačiau kurie stigmatizavo visą lietuvišką imigrantų gyvenimą – kaip vergiško darbo ir išnaudojimo aukos. Upton Sinclair *Džiunglių* herojai lietuviai labai ryškiai buvo įrašyti į naująją Amerikos istoriją. Net jei rašytojas atsitiktinai pasirinko lietuvius, kaip juodžiausio išnaudojimo aukas, vis tiek tai atspindėjo lietuviškosios imigrantų bendruomenės įsikūrimo Amerikoje nuotaikas.

Čikagos lietuvių gyvenimo permainos yra susilaukę daugiausia tyrinėtojų dėmesio. Apie juos daugiau žinome, nors tuo pat metu galime sakyti, kad tai, kas buvo būdinga šioje lietuvių pasaulio dalyje, atspindėjo ir kitose Amerikos lietuvių kolonijose viešpatavusias tendencijas. Anot Alfonso Eidinto, naujieji lietuvių imigrantai pereidavo visas įsikūrimo ir sunkumų grandis. Gyvenimo sąlygos tipiškai prasidėdavo nuo bendrų kambarėlių ir pusrūsių, nuo lūšnelių iki išsvajoto savo namuko. I pasaulinio karo išvakarėse 1914 m. vykusios sociologinės apklausos metu išryškėjo, kad iš 1 031 apklausto Čikagos lietuvio 567 gyveno

[189] Subačius, Giedrius. *Upton Sinklair: The Lithuanian Jungle*. Amsterdam-New York, Rodopy, 2006, p. 4.

kambarėliuose po keturis, 168 – po penkis, 128 – po šešis ir 79 – po tris[190]. Tad materialinės lietuvių gyvenimo sąlygos per daug nesiskyrė nuo pagrindinio emigrantų srauto vidurkio.

Kadangi didelė dalis naujų imigrantų buvo jauni vyrai, jie rinkdavosi *burdingerio* gyvenimą. Nuo angliško žodžio *board* (kambarys su maistu) atsirado Amerikos lietuvių *burdas*, o jo gyventojas – *burdingeris*. Pirmais XX amžiaus metais buvo daug lietuvių *burdingerių*, tačiau jau atsirado nemažai ir tų seniau įsikūrimo golgotas išgyvenusių lietuvių, kurie patys laikė *burdas* ir nuomojo *grinoriams*, t. y. naujiems imigrantams, kuriems pritiko lietuvių naujadaras, nukaltas iš angliško *gren horn*. Du *burdingeriai* dažniausiai pamainomis dalijosi viena lova, gaudavo pusryčius ir vakarienę, būdavo šeimininkės apskalbiami. Tai pradinio įsikūrimo laikotarpiu buvo kone vienintelis pasirinkimas.

Istorinės sociologijos požiūriu aprėpiant tuos vergiško darbo bendruomenės kontūrus, kurie pasiduoda tyrimams, pirmiausia į akis krenta skurdo kultūra. Uždarumas, girtuoklystės ir kriminaliniai polinkiai. Alinantis darbas ir skausmingas perėjimas nuo lietuviškojo kaimo įpročių prie juodadarbių didmiesčio gyvenimo vedė į nemalonius dalykus. Sociologas Vytautas Kavolis be gailesčio diagnozavo ankstyvųjų lietuvių imigrantų – *grynorių* – socialines deviacijas:

Dėlto ir turime tokį entuziastingą girtuokliavimą, kad šio šimtmečio pradžioje lietuvių laikomų smuklių skaičius Chicagoje ir Pennsylvanijoje [Pensilvanija] (tik apie šias vietoves turiu statistkų) prašoko visų kitų lietuvių laikomų biznio įstaigų skaičių paėmus drauge.

Dėlto ir tarp į psichiatrines ligonines pakliūnančių lietuvių tiktai alkoholikų, šizofrenikų ir psichoneurotikų procentas žymiai pranešė imigrantų vidurkį. Dėlto ir tarp lietuvių psichinių ligonių tiek vyrų, tiek ypač moterų, alkoholikų procentas yra didesnis, kaip, sakykime, lenkų.

Dėlto ir lietuvių nusikaltimų kreivės yra nepaprastai aukštos, kai kuriuose miestuose pasiekiančios vieną iš pirmųjų vietų. Dėlto pagaliau, ir jaunuolių nusikaltimais Chicagoje (tik apie šį gražų miestą teturiu statistikų) lietuviai, ypač merginos, buvo pranešę tiek lenkus, tiek rusus. Dėl to ir lietuvių komunistų procentas yra, kaip man tvirtino vienas Chicagos ALT'o (Amerikos lietuvių taryba – E. A.) *atstovas, bene didžiausias iš tautinių mažumų Amerikoje...*[191]

---

190 Eidintas, Alfonsas. *Lietuvių kolumbai*, p. 38.

191 Kavolis, Vytautas. Lietuvio būdas ir likimas. In: Kavolis, Vytautas. *Nepriklausomųjų kelias*. Vilnius: Versus aureus, 2006, p. 311.

Sociologijos požiūris čia prasiskverbia į tas lietuvių diasporos praeities gelmes, kurios it kolektyvinės traumos dažniausiai išstumiamos į atminties užkulisius. Istorinis Amerikos lietuvių pasakojimas įtvirtina patį vargo faktą, sunkumus, su kuriais susidūrė industrinių didmiesčių naujakuriai, žeminami net kitų imigrantų grupių pažemintųjų. Tačiau pats istorinis pasakojimas nesaugo ir nesureikšmina sociologui į akis krentančių pasekmių. Lietuviškų verslų atsiradimo faktas – net jei jis susijęs su smuklėmis, saliūnais ir alkoholio prekyba – šiame pasakojime yra pažangos ir prakutimo ženklas. Turėti savo *biznį* – tai daugiau nei lenkti nugarą ties nesibaigiančiu skerdienos konvejeriu.

Lietuvių gyvenimo mažuose kalnakasių miesteliuose ir industriniuose didmiesčiuose skirtumus yra aprašę ir ankstyvieji JAV diasporos istorikai. Jei ne mokslinis metodas, tai paprastas lietuviškumo supratimas juos kreipė link vertingumo ir patrauklumo skalės, kurioje kaimas yra geresnis už miestą, o mažas miestelis – geresnis už didmiestį. Nepaisant, kad pati plačiausia lietuvių diasporos gyvenimo srovė nešė visiškai kiton pusėn, o lietuviai gyveno pagal tuos pačius principus, kaip ir dauguma Vidurio Rytų Europos emigrantų. Štai anot J. Žilinsko, kuriam ypač rūpėjo skirtumas tarp angliakasių miestelių ir Čikagos, nesunkiai atpažįstami tokie bruožai:

Lietuvis maineris yra daugiaus tiesmukas (homo simplex), jo gyvenimas labiau „krajavas", lietuviškas. Didelių miestų lietuviai, ypatingai kriaučiai, mėgsta puikiai pasirėdyti, mėgsta pasirodyti, o liuosose nuo darbo valandose palėbauti; bažnyčią lanko rečiaus, prie draugysčių (draugijų – E. A.) rišasi tingiaus, ir, reikia pasakyti, morališkai, kaip paprastai didesnių miestų žmonės, stovi žemiaus už mainerius.[192]

XX a. pradžios lietuvių diasporos istorikas jau mato pamažu išryškėjančius čikagiečių lietuvių bruožus, kurie nėra tokie jau ir atgrasūs:

Būdo Chicagos lietuviai yra ne aršiausio, nes susibraižiojimai pasitaiko retai, o žmogžudystės tarp lietuvių ir iš priežasties lietuvių dar visai neatsitiko. Teisybė, per visą šį laiką, kaip lietuviai pradėjo apsigyventi Chicagoje, trys lietuvninkai pašovė įvairiose vietose mirtinai tris svetimtaučius, bet padarė tai apsigindami savo gyvastį(...) Didžiausia liga daugumo Chicagos lietuvių, kaip abelnai visų Amerikos lietuvių, yra girtybė...[193]

---

[192] Žilinskas, J. *Lietuviai Amerikoje*, p. 120.

[193] Ten pat, p. 148.



Šv. Antano bažnyčia Sisere. XX a. 4 deš.



Šv. Antano iš Paduvos draugijos stendas. Siseras, XX a. 4 deš.



Šv. Antano iš Paduvos draugijos nariai Sisere. XX a. 7 deš.



Šv. Antano parapijos jaunimo komanda laimėjusi 1937 m. krepšinio pirmenybėse 2 vietą. 1937 Runners-up (2nd place) (back row) John Nash, Vince Balsis, Walter Shemet, Bruno Kerzon, Frank Vash, Frank Talz, Louis Kulp. (1st row) Rev. J. Vaiciunas, Relio Tinor, Anthony Massett, Joseph Swibas, William Pechulis, Rev. S. Valuckis

Šv. Antano parapijos krepšinio komanda 1937 m.

Mažoji Lietuva Čikagoje įsitvirtina Lietuvių pasaulio žemėlapyje kaip didžiausia ir gausiausia išeivių kolonija pirmaisiais XX a. dešimtmečiais, o jos vaidmuo toliau auga proporcingai Rytų pakrantės kalnakasybos pramonės nuosmukiui. Pensilvanijos kasyklų rajonams degraduojant, Čikaga toliau augo kaip ant mielių. Kartu augo lietuvių kolonijos įvairiose *vėjų miesto* dalyse ir prie centro artėjančiuose priemiesčiuose (Siseras [Cicero], Chicago Heights, etc.), pradėdama kurti Pietų Čikagos Market Parko priemiestį – vienu metu neabejotiną lietuvių pasaulio salą. Nepaisant gerėjančios statistikos ir tų pačių čikagiečių lietuvių dėka 1910 m. JAV gyventojų surašymo dokumentuose atsiradusios atskiros lietuvių grafos, maksimalus kolonijos dydis būdavo nusakomas gana provizoriškai. Štai amžių sandūroje orientuotasi į 14 000 lietuvių, 1911 m. vietinė lietuvių spauda rėmęsis Juozas Tumas-Vaižgantas teigė Čikagoje buvus jau 50 000, 1925 m. patys lietuviai manė čia esant 80 000 lietuvių. Dar po ketverių metų žymiausias ano meto lietuvių demografas profesorius Kazys Pakštas įtvirtino 100 000 lietuvių ribą[194]. Daugiataučiame imigrantų margumyne Čikagos lietuvių kolonija, arba visas kolonijų spiečius, buvo labai gerai atpažįstama bendruomenė. Demokratiniuose Amerikos sluoksniuose, ypač kairiojo visuomenės sparno vaizduotėje, lietuviai buvo neabejotinai vieni svarbiausių industrinių *džiunglių* gyventojai.

Lietuvių pasaulio vaizduotėje ir kintančiame to pasaulio žemėlapyje Čikaga pamažu darėsi simboliniu lietuvių centru. Kita vertus, pati didžioji Čikaga darėsi megapoliu, kuriame lietuviai nebuvo tolygiai pasklidę, bet susispietę keliuose spiečiuose. Nuo 1907 m., kai kunigas A. Staniukynas nupirko sklypą seserų kazimieriečių vienuolynui ir akademijai, pietinėje Čikagoje tarp 55-osios ir 75-osios gatvių, kertamų S. Western (arba pagal senuosius lietuvius – Vesteronės), S. California ir S. Kedzie aveniu, pradėjo augti lietuviškas Marquette Parko rajonas. Tai, kas buvo Čikaga visai Amerikos lietuvių diasporai, Marquette Parkas buvo lietuviškajai Čikagai. Jis rodė, kaip per vargus ir skerdyklų smarvę kilo lietuvių gerovė. Prakutę imigrantai laike ir erdvėje kėlėsi toliau nuo U. Sinclair *džiunglių*, statydinosi savo namukus ir kėlė koją į tą Amerikos gyvenimo gerovę, kuri pamažu buvo pradėta vadinti viduriniąja klase. Gerokai vėliau, kai po II pasaulinio karo miesto lietuvių gyvenimą stipriai atgaivino nauja Lietuvos išeivių banga, Čikagos valdžia nusprendė visą plotą tarp 67-osios ir 69-osios gatvių pavadinti *Plaza Lithuania*. Parko peizaže iškilęs monumentas Steponui Dariui ir Stasiui Girėnui iki šiandien yra jau išnykstančio lietuvių pasaulio lopinėlio priminimas.

[194] Chicagos lietuviai, *Lietuvių enciklopedija*, t. 3, Bostonas, 1954, p. 501.

3. Amerikos lietuvių geografija ir turtas prieš I pasaulinį karą

Iki I pasaulinio karo, užtvenkusio masinį uždarbio emigrantų srautą į Jungtines Amerikos Valstijas, daugiau mažiau nusistovėjo lietuvių diasporos geografija. Pensilvanijos kalnakasybos rajonas su *Šenandoriumi* centre ir Čikagos kolonijos buvo labiausiai įsirėžusios erdvinėje lietuvių vaizduotėje. Tačiau tai nebuvo vienintelės rimtos, įtakingos ir našios kolonijos. Labai taikliai tą kintančią Amerikos lietuvių geografiją prieš kelis dešimtmečius yra aprašęs Alfonsas Eidintas:

XIX a. pabaigoje tarp lietuvių jau buvo galima pastebėti kažką panašaus į geografinį darbo pasidalijimą. Baltimorėje lietuviai vertėsi daugiausia siuvėjo amatu, Bostone – siuvėjavo arba dirbo audimo fabrikuose, Detroite – automobilių pramonėje, Pitsburge ir Klivlande – plieno lydytojais, Čikagoje – metalurgijos fabrikuose ir skerdyklose, Pensilvanijoje – angliakasiais. Nauji imigrantai pagal tradiciją vykdavo į lietuvių kolonijas, kur lengviau susirasdavo darbo ir galėdavo bendrauti lietuvių kalba. Senieji emigrantai, įgiję kvalifikaciją, susirasdavo geriau apmokamus darbus.[195]

Nors nedideliais būriais, tačiau it kokie lietuviško pasaulio pionieriai, praėjusio amžiaus pradžios imigrantai pasiekė tolimas valstijas Amerikos Vakaruose. Verta patyrinėti, kaip sklisdavo informacija ir gandai lietuvių bendruomenėje. Kadangi daugelis naujakurių neturėjo nei savo šeimų, nei namų ar kokio kitokio nekilnojamojo turto, tai susikrauti mantą ir keliauti kažkur, kur veda geležinkeliai ir didesnio uždarbio gandas, buvo nelabai sunku. Bet kuriuo atveju, istorinėje lietuvių atmintyje geriausiai išliko tik tos vietovės, kuriose atsidūrė ne vienas, bet keliolika tarp savęs susižinojusių lietuvių. Ir tuo pat metu matome, kad keliasdešimt metų nutolę pirmieji Teksaso lietuvininkai nei buvo atsimenami naujojoje diasporoje, nei patys rodė kokius nors sąmoningus priklausomybės lietuviškam pasauliui polinkius.

Tiek statistiniu požiūriu, tiek diasporos demografijos labui reikia pripažinti, kad viso Amerikos lietuvių išsibarstymo nėra įmanoma tiksliai nustatyti. Neretai bendrąją diasporos vaizduotę pasiekdavo tik tolimų valstijų ir juose darbo radusių lietuvių atgarsiai. Registruodamas Kolorado valstijos Lafajeto miestelyje 13 lietuvių šeimų K. Račkauskas tik užsimena, kad netolimuose Maršelio, Superioro, Luisvilio, Erio, Puritano, Frederiko miesteliuose taip pat gyvena lietuvių.

---

195 Eidintas, Alfonsas. *Lietuvių kolumbai*, p. 37.

Lietuviai bent jau simboliškai, nedideliais būreliais judėjo į Vakarus kartu su visa Amerika. Dar pirmaisiais metais po kruvino pilietinio karo pabaigos baltųjų amerikiečių pasieniai rėmėsi į Uolinių kalnų rytinius šlaitus. O toliau beveik 1 600 kilometrų driekėsi didžiuliai kalnagūbriai, išvagoti rūsčių kanjonų. Nuo ten kartu su gandais apie atrastus mineralus, auksą dar sklido desperatiški savo teritorijas gynusių indėnų karo šauksmai, negailestingi šūviai ir skraidė strėlės. Per paskutinį XIX a. ketvirtį kone visas šis regionas buvo padalytas į valstijas ir teritorijas. Visur po kalnynus naršė kalnakasiai. Jie kasė šachtas ir kūrė naujus miestelius Nevados, Montanos ir Kolorado valstijose. Per visas šias civilizacijos konfliktų ir aukso karštligės erdves labai greitai (1862–1869 m.) nusidriekė Union Pacific geležinkelis. Ištisus mėnesius trukdavusi kelionė nuo Vidurio Vakarų iki Kalifornijos dabar buvo įmanoma per keturias dienas. Kartu su kitais imigrantais lietuviai taip pat plėtė savo akiratį. Nors minimos nedidelės kalnakasių kolonijos šiuose plotuose, tačiau neabejokime – pavieniai drąsuoliai ir avantiūristai lietuviai maišėsi nutrūktgalvių aukso ieškotojų internacionale. Tik kartkartėmis istorinei atminčiai būdavo paliekama kokia nors užuomina, kad štai XIX a. pabaigoje Kolorado valstijos Kamejo miestelin *užklydo 12 lietuvių; jie dirba prie tunelio kasimo. Šiaip nieko nežinia nei apie jų gyvenimo nei darbo sąlygas...*

Pirmas rimčiau susirūpino Amerikos lietuvių geografija ir statistika Karolis Račkauskas. 1915 m. jo asmeniškai (arba padedant *Susivienijimo lietuvių Amerikoje*) surinkta medžiaga leidžia nuspalvinti lietuvių diasporos žemėlapį. K. Račkausko alfabetine tvarka suregistruotos lietuvių susitelkimo vietos, kurias jis vadina kolonijomis, yra išsibarsčiusios labai plačiai, nors turi ir akivaizdžiai dominuojančius centrus. Amerikos lietuvių diasporos geografija didžiausio masinės imigracijos pakilimo metu – prieš I pasaulinį karą – rodo buvus 166 kolonijas, kurios tiek jų statistiką rinkusių autorių, tiek pačių lietuvių akimis sudarė tam tikras susivokiančias lokalines bendruomenes. Tai buvo laikas, kai kolonijos augo visų pirma naujų Lietuvos išeivių sąskaita, tačiau jau tuo metu didėjo dalis Amerikos piliečių – ten gimusių ir suvokusių tėvų ir protėvių imigracijos šalį, kaip savo tėvynę. Po 1914 m. naujų imigrantų srautas ilgam nutrūko, o kai po trijų dešimtmečių vėl plūstelėjo naujų politinių pabėgėlių iš Lietuvos banga, vietinė diaspora jau buvo stipriai pasikeitusi, integruota, įsišaknijusi, sukūrusi savitą lietuvių pasaulio kultūrą.

Kolonija – tai ne kokia nors formali kategorija, bet neformalus mažesnis ar didesnis imigrantų spiečius, kuris turi savo organizacinį tinklą, palaiko ryšius su kitomis kolonijomis, jaučiasi bendros diasporinės tautos dalimi, išsaugo tėvynės

prisiminimus ir sentimentus. Neformalus kolonijos pavidalas Amerikos demokratijos sąlygomis buvo pakankamas vystyti ir palaikyti diasporinės lietuvybės gyvastį, ugdyti kultūrines jos formas, susivokti savo amerikietiškame kitoniškume: jie buvo kitokie amerikiečiai, nei jankiai, bet buvo ir kitokie lietuviai, nei tie, kurie augo senojoje tėvynėje.

Kolonija, taip kaip ją suvokė ano meto lietuvis, buvo charakterizuojama jos narių skaičiaus, sukaupto turto ir nuosavybės lygio, bet svarbiausia – laisvanoriškų asociacijų ir draugijų veiklos. Kolonijos pajėgumas ir socialinio kapitalo dydis, kuris buvo stebimas ir respektuojamas, priklausė nuo to, kokie turtingi vietinių lietuvių verslai, kaip gražiai jie gyvena, kiek išsilavinusios inteligentijos turi, kaip aktyviai veikia draugijos, parapijos. Ne mažai reikšmės turėjo ir tai, kokiomis formomis ir kaip giliai vienos ar kitos kolonijos aktyvistai buvo integruoti į amerikiečių politinį gyvenimą. Šią reikalo pusę iliustravo lietuviški respublikonų ar demokratų klubai, vertę vietinės valdžios renkamus atstovus atkreipti dėmesį ir į lietuvių reikalus.

Piešiant lietuviškų kolonijų žemėlapį galime pastebėti, kad kartais jos buvo atokios ir atskiros. Kartais jos būdavo visiškai mažos, o neretai sudarydavo ištisą kolonijų kompleksą – Pensilvanijos *mainerių* miesteliai, nutolstantys vienas nuo kito per keliolika ar keliasdešimt mylių, kūrė sąlygas formuotis tokiam kompleksui. Atstumai ir kasdieniai ryšiai leisdavo greitai susižinoti, susisiekti, rengti bendrus renginius, gyventi bendromis nuotaikomis ir kartu spręsti problemas.

Įdomu ir tai, kad K. Račkausko aprašomų Šiaurės Amerikos lietuvių kolonijų akiratyje atsiduria ir kai kurios Kanados vietovės, kur apsigyveno lietuviai, susispietė į savo organizaciją ir bematant pranešė kitiems tautiečiams apie savo egzistenciją. Charakteringas Belvju miestelio Kanadoje aprašymas: šioje kolonijoje buvo tik 14 lietuvių (3 šeimos, 4 pavieniai vyrai ir 4 kūdikiai). Viso šito mažumynų mažumyno apibūdinimas tilpo keliuose trumpuose sakiniuose. Apie ką tie sakiniai?

3 lietuviai turi nejudinamąją nuosavybę vertės $1500. Vidutiniškai imant, uždirbama nuo $3.00 iki $5.00 į dieną. Darbai – angliakasyklose. Yra darbininkų organizacija „United Minne Workers of America", prie kurios priklauso visi lietuviai... [196]

[196] Račkauskas-Vairas, Karolis. *Amerika*, p. 220–221.

Panašiai išnyra kita maža, bet lietuvių diasporos sąmonei vis vien svarbi kolonija. Tai Bjutas, Montanos valstijoje. Jai aprašyti autorius vėl atrenka bendram dėmesiui vertus bruožus:

Lietuvių čia prirokuojama apie 35 (4 šeimynos, 20 pavienių vyrų ir 7 kūdikiai). Iš draugijų yra tik SLA (Susivienijimo lietuvių Amerikoje) kuopa. Visi lietuviai, išskyrus du (barzdaskutį ir bartenderį) dirba angliakasyklose. Uždirba, vidutiniškai, iki $3,50 į dieną. Kaip praneša p. V. Čiapas, visi to miestelio lietuviai moka skaityti ir rašyti, ir kas svarbiausia, leidžia savo vaikus į mokslą...[197]

Lietuvių diasporos mikrokosmosas turi tik tas dėmesio vertas savybes, kurios siejasi su: 1) bendru skaičiumi, 2) pragyvenimo lygiu, 3) susiorganizavimo gebėjimais ir 4) kultūrinio-intelektinio pajėgumo ženklais bei perspektyvomis. Tokią schemą naudojo K. Račkauskas rinkdamas statistikos duomenis. 35 lietuviai – viena draugija, visi raštingi arba mokosi. O štai Sidar Pointe, Ilinojaus valstijoje, yra 135 lietuviai ir pajėgia susiburti į 4 draugijas. Be to, dauguma *mainerių* priklauso Amerikos kalnakasių profesinei sąjungai. Šalia uždarbio kartais atsiranda ir nuoroda į daugiau mažiau padoraus pragyvenimo kaštus. Sidar Pointe uždirbama iki $45 per dvi savaites, o pragyvenimas vidutiniškai kainuoja $20 per mėnesį[198]. Palyginimui galima priminti, kad XX a. pradžioje JAV vidutinės metinės šeimos pajamos augo nuo maždaug 500 iki 700 dolerių. Taip ir girdisi užuomina, kad sąžiningai dirbantis ir kukliai gyvenantis lietuvis imigrantas gali susitaupyti iki trijų ketvirčių atlyginimo. Paprasta aritmetika.

Galima daryti prielaidą, kad kuo toliau į Vakarus, kuo giliau į kontinentą, tuo mažesniais būreliais barstėsi lietuviai imigrantai. Tačiau, kai kurios atokios kolonijos pajėgdavo pranokti minimalius standartus, gyvavo ilgesnį laiką, rodė tvarumo ir tautinio sąmoningumo pastangas. Di Moinas, Ajovos valstijoje, susispietė virš 700 lietuvių. 110 šeimų, 250 viengungių vyrų ir 13 merginų. Iš viso buvo 240 vaikų (123 berniukai, 117 mergaitės).

Lietuviai daugiausia dirba anglies kasyklose; darbo diena – 8 valandos. Angliakasiai uždirba nuo $25 iki $75 5 dvi savaiti. Dirbantiems nuo dienos mokama nuo $2.61 iki 2.84 už 8 val. Viršutiniuose darbuose dirba po 9 val., mokestis- $2 ir daugiau. Yra kelios plytų dirbtuvės, kelios liejyklos, geležinių tiltų dirbtuvė ir keletas šiaip mažų dirbtuvėlių. Lietuviai dirba taip pat hoteliuose, kaip kepėjai ir virėjai,

[197] Ten pat, p. 225.

[198] Ten pat.

kur gauna nuo $50 iki $100 mėnesyje ir pragyvenimą. Iš darbininkų organizacijų yra „U.M.W. of A.", prie kurios priklauso visi lietuviai – angliakasiai.

V. K. Račkauską kartais pasiekdavo ir specifinė informacija apie atokią koloniją. Nutikdavo kažkas, kas vieną panašiai pilką lietuviško pasaulio pėdą skirdavo nuo kitos. Štai 1892 metais Des Moines kasyklose vyko didelis streikas:

...Tais metais atgabenta lietuvių kaipo streiklaužių. Jų buvo 5 vyrai. Pamatę, kad čia yra streikas ir nenorėdami streiklaužiauti, išsisklaidė po miestą. Kada gi streikas užsibaigė, jie parsikvietė daugiau savo viengenčių. Kas metai lietuvių skaičius dauginosi. Šiaip lietuviai gyvena sutikime ir meilėje. Didesnė pusė – tai ateiviai iš Kauno gubernijos; iš Vilniaus ir Suvalkų – mažiau...[199]

1915 metais iš jų tik 50 turėjo nekilnojamojo turto, buvo viena lietuviška krautuvė, saliūnas, biliardas, restoranas ir dar viena siuvykla. Tačiau ir šioje atokioje kolonijoje nuo 1908 metų jau buvo parapija, nors dar ilgai užtruko bažnyčios statyba, o lietuvis kunigas turėjo juos lankyti iš kitos parapijos. Lietuviai buvo sukūrę keturias aktyviai veikusias draugijas ir didžiavosi, kad turi vieną gydytoją tautietį – daktarą Joną Tankūną.

Į vakarus nuo Čikagos retėjanti lietuvių pasaulio erdvė prieš I pasaulinį karą suspėjo pasistatydinti tik vieną bažnyčią. Tai buvo Saut Omaha, Nebraskos valstijoje. Čia būrelis lietuvių atvyko 1890-aisiais. Kaip visada, pradžioje glaudėsi prie lenkų bendruomenės, o po kelerių metų pajėgė atstatyti savigarbą ir *pradėti rūpintis savais reikalais* – gyventi atskirą kolonijos gyvenimą. 1901 m. susikūrė Šv. Antano pašalpos draugija, dar po metų atsirado parapija, o 1906 m. savo pasididžiavimui bendruomenė jau pajėgė pasistatyti net 8 000 dolerių kainavusią medinę bažnyčią. 1915 m. kone tūkstantinė lietuvių kolonija šiame Nebraskos valstijos mieste garsėjo visuomenine veikla, veikė 9 aktyvios draugijos, taip pat klubai.

Nedidelės lietuvių kolonijos XX a. pradžioje susispietė net Ramiojo vandenyno pakrantėse nuo pietų Kalifornijos iki Vašingtono ir Oregono valstijų šiaurėje. Los Andžele jau rodė gyvastį 300 lietuvių, įkūrusių keturias draugijas. Portlande, Oregono valstijoje, vos šimtinė lietuvių jau turėjo tris saliūnus, tris siuvyklas ir spietėsi taip pat keturiose visos Amerikos lietuvių organizacijų kuopose. Sietlo skerdyklose, lentpjūvėse ir plieno fabrikuose lietuviai pasirodė jau 1877 metais. Kaip liudijo vietinis *šaltinis* Aleksandras Kalvaitis,

---

[199] Ten pat, p. 234.

Pirmieji lietuviai, atkeliavę į Sieattle: Martin.Bagdonas – 1877, Vincas Aleksa – 1879 m. ir Jonas Gladėna – 1890 m. Wash/ington/ valstijoje lietuvių gali būt į 2000; jie išsimėtę po įvairius mažus kaimelius, dirba prie girių kirtimo ir angliakasyklose.[200]

Lemtinga Amerikos lietuvių diasporos aplinkybe laikytina tai, kad Pensilvanijoje ir Čikagos apylinkėse daugelis mažesnių kolonijų natūraliai sudarė bendrą kompleksą. Pirmiausia kalnakasių miesteliai su *Šenandoriumi* centre buvo it kolonijų asociacija. Iš K. Račkausko registruotų 166 Amerikos lietuvių kolonijų 44 buvo susitelkusios Pensilvanijoje. Po II pasaulinio karo, nutrūkus naujų lietuvių išeivių srautams ir pakitus kasyklų padėčiai, šis tinklelis gana greitai iro.

Labai dinamiška lietuvių kolonijų koncentracija išryškėjo didžiosios Čikagos (t. y. su XX a. pradžioje greičiausiai augusio Amerikos miesto orbitoje gravituojančiais mažesniais kaimyniniais miesteliais) plote, įskaitant ir netoliese prasidedančius Indianos valstijos pramoninius miestus, tokius kaip Garis, Indiana. Čia koncentravosi apie 30 lietuviškų kolonijų, o kartu su Indianos valstijos lietuviais galima priskaičiuoti virš 35.

Diasporos pajėgumas ir tvarumas labai stipriai priklausė nuo socialinio kapitalo dydžio. Pasiturėjimas ir gebėjimai solidariai siekti bendrų tikslų buvo tas pamatas, ant kurio buvo galima pastatyti tikėjimą savo jėgomis, lygiavertiškumą su senaisiais jankiais ir kitais imigrantais, vieniems su kitais konkuravusiais pranašumo ir vertingumo lenktynėse. Kadangi lietuviai imigrantai kartu su lenkais, ukrainiečiais, slovakais ir kitais Vidurio Rytų Europos išeiviais stovėjo ant paties žemiausio socialinio laiptelio, jiems itin svarbiu savo bendruomenės bruožu buvo tam tikro sutelktinio pasiturėjimo, materialinio turto ir pajėgumo ženklai. Visi ankstyvieji Amerikos lietuvių kolonijų aprašymai labai kruopščiai bando registruoti visus tuos lietuvius, kurie jau buvo užkopę kelis socialinius laiptelius, ėmėsi verslų, buvo išradingesni ir gabesni už kitus. Kybojo kasdienis klausimas: ar turtingi lietuviai, ar gabūs ir patikimi darbininkai ir verslo partneriai, ar daug iš jų daktarų, advokatų, inžinierių, sportininkų, rašytojų?

Su kiekvienu praėjusiu dešimtmečiu jau išeivijoje gimusių vaikų kelias į viršūnes, į mokslą ir meną, į verslą ir politiką darėsi vis ryškesnis. Deja, didžiausias proveržis į amerikietišką gyvenimą pamažu ėmė kirstis su lietuviškos diasporos vidiniais poreikiais. Išsilavinę profesionalai arba veržlūs verslininkai jau galėjo gyventi atokiau nuo tų kolonijų, be kurių solidarumo jausmų gyvenimas aps-

[200] Ten pat, p. 268.

kritai buvo sunkiai įmanomas tiems, kurie tiesiai iš laivo buvo priversti po 10 valandų lindėti šachtose arba skerdyklų smarvėje. Gabaus, darbštaus, išsilavinusio, amerikietiško gyvenimo ritmą pagavusio lietuvio individualus pajėgumas gyventi *ant savęs* ir atskirai nuo būrio tautiečių didėjo. Nors nebūtinai tai reiškė atitolimą nuo lietuviškos diasporos ir tėvynės reikalų.

Yra daug humanitarinių ir socialinių mokslų tyrinėjimų, skirtų imigrantų bendruomenių ir diasporų socialinio kapitalo raidai. Lietuvių atvejis kažkaip yra likęs atokiau. Silpnai žinoma ir nedaug tyrinėjimų yra skirta visai socialinei ekonominei diasporos raidai. Ekonominio pajėgumo, individualių verslo ir kūrybos pergalių ir laisvanoriškų asociacijų solidarumo tinklai lietuvių pasaulyje buvo aprašomi it kokie savaime aiškūs dalykai, nesigilinant į sąmoningumo lygio, skirtingų imigracijos šalių teisinių sąlygų skirtumus, lėmusius draugijų, partijų, klubų, parapijų, kitokio profilio socialinės ekonomikos darinių, tokių kaip kooperatyvai, atsiradimą.

Tačiau istorikui yra nesunku matyti, kaip patys ankstyvieji Amerikos lietuvių diasporos atminties saugotojai vertino panašius bruožus: tai, šalia pačių lietuvių skaičiaus, buvo kone svarbiausias dalykas. Kiek draugijų lietuviai yra sukūrę, tiek jų gerumas, visuomeninė galia, gyvenimo kokybės ir savigarbos augimo galimybės yra akivaizdžios. Faktai susiję su gyvenimo draugijomis pradžia anuometiniams autoriams yra beveik tiek pat reikšmingi, kiek ir pirmųjų kolonistų pasirodymo laikas. Štai 1900-aisiais istorikui kunigui J. Žilinskui nepaprastai svarbu pabrėžti:

... iš Slovėnų (slavų – E. A.) Čekai bene pirmiaus pradėjo eiti į Suvienytus Valsčius (Jungtines Valstijas –E. A.), 1863 m. jie jau turėjo draugystę Chicagoj...

Kolonijos gyvastis, gebėjimas kurti vis aukštesnę vertę, savo verslą, spiestis į laisvanoriškas asociacijas žavėjo konkuruojančias imigrantų bendruomenes. Anot pirmojo Amerikos lietuvių istoriko, tipiškas diasporos mikrokosmosas yra Maunt Karmelis, Pensilvanijos valstijoje. Jame lietuvių procentas tarp kitų imigrantų ir vietinių gyventojų buvo didesnis, jų bendruomenė aplinkinių būdavo labai lengvai atpažįstama. Istorikas rašo:

užtėmyta vienok, kad lietuviai Amerikoj labiaus už kitus ateivius yra linkę prie „businesso“, t. y. vertelgystės. Imkim dėl paveizdos tą patį miestelį, kurį ėmėme dėl paveizdos maisztrumo tikėjimo ir tautystės. Slovakų ten yra 640 ypatų, tie jokio „biznio“ neturi. Rusinų yr' į 790, iš tų du laiko krautuves-pardavynes, vienas kar-



Amerikos lietuvių ir Metropolitano operos primadona Anna Kaskas. XX a. 4 deš. pabaiga

čiamę – saliuną (saloon). Lenkų yra į 3000, terp jų aštuoni turi karčiamas, o septyni yra šiaip verterlgiški užsiėmimai arba krautuvės. Italų yr' per 300, iš jų trys turi krautuves, vienas karčiamč. Lietuvių-gi yra 766 ypatų, o iš jų šeši laiko krautuves arba šiaip didesnius „biznius", o saliunus užlaiko net trylika. Viso saliunų mieste yra 67. Žinoma lietuviai prekiauja ir su svetimtaučiais. Žydų tam miestelij net penkiolika laiko prekyvietes; iš tų lietuviškai kalbančių žydelių yra bene du.[201]

Šiame pirmojo Amerikos lietuvių istorijos pasakojimo tekste pabrėžtinas lietuviškosios – litvakiškosios tapatybės dėmuo. Nors diasporoje lietuviai ir litvakai po senovei gyveno atskirus gyvenimus, tačiau bendros kilmės ir bendros protėvių žemės jausmas juos artino. Cituojamas fragmentas išduoda ir nevalingai kylančią prielaidą, kad, suprask, tokiam mažam kalnakasių miestelyje tarp visų imigrantų lietuviai ir lietuviški žydai buvo versliausi. Imigracijos pradžios antropologija čia regisi perspektyvia pažinimo kryptimi. K. Račkausko lietuviškų kolonijų aprašymuose kur ne kur išnyra kaimynai – lietuviški žydai. Tuo nesąmoningai atspindimi panašūs polinkiai, kuriuos rodė tiek litvakai, tiek ir etniniai lietuviai.

Diasporų savimonei bei istorinei atminčiai labai svarbu matyti savo tautiečių pajėgumą kopti socialiniais laiptais, prasimušti į aukštesnę pakopą. Net jei dauguma imigrantų buvo solidarūs darbininkai, tačiau jų vertybių skalėje kiekvienas sėkmingą verslą sugebėjęs lietuvis buvo bendro pasididžiavimo pavyzdys. Darbininkas savo juodais darbais nesididžiavo ir negalėjo didžiuotis. Jis puikiausiai matė, kad išsilavinimas, patirtis ir užsitarnautas pasitikėjimas didina pajamas, leidžia imtis vis labiau kvalifikuoto darbo, o jo kaklą ima puošti vis šviesesnė apykaklė. Tačiau imtis verslo ir tikėtis sėkmės galėjo ne kiekvienas. Smulkiojo verslo rinka Amerikoje buvo negailestingas dalykas, o valingi ir ryžtingi individai, kūrę savo verslus, buvo laikomi pagarboje. Kadangi lietuviai imigrantai nesukūrė didelių industrijų, iš jų neatsirado šimtus darbininkų išnaudojusių pramoninkų, tai diasporos santykiuose kokio nors didelio konflikto tarp turto ir skurdo nebuvo pastebėta.

Lietuvių verslai prasidėjo nuo saliunų ir *boardų* – lengviausiai pradedamų, bet toli gražu ne pačių pelningiausių verslų. Tačiau keblumai, su kuriais susidurdavo mažaraščiai ir vietinės anglų kalbos nemokantys imigrantai, vertė ne vieną imigrantą *pamąstyti apie tai, jog ateivių vertelgystei tarpe savo viengenčių yra plačių plačiausias laukas.* Tai lėmė, kad pirmiausiai atsirado toks verslas, kuris

[201] Žilinskas, J. *Lietuviai Amerikoje*, p. 19.

aptarnavo kolonijos mikrokosmosą, ir galėjo aptarnauti vis naujai atvykstančių *grinonių* būrius, pelnytis iš jų. Labai aukštos kvalifikacijos tokiam darbui nereikėjo. K. Račkauskas šią savybę išryškino naudodamas ironišką vieno respondento pasakymą:

> ... *„karčiamos įsteigimui, esą, nereikia nei mokslo, nei prityrimo, nes ir kvailiausias žmogus mokės atsukti kraną arba atkimšti bonką"(...) Taigi karčiamų biznis Amerikoje žydėti žydi. Labiausiai to biznio imasi lenkai, lietuviai, vokiečiai. Galima drąsiai pasakyti, kad didžiausias lietuvių vertelgų nuošimtis, tai karčiamininkai. Jie ne tik įsteigia savo viengenčiams karčiamas, kur šitie galėtų gerti ir nusigerti, bet taip pat įtaiso jiems sales, kur draugijos galėtų laikyti savo susirinkimus ir po susirinkimų gerokai pasilinksminti salės savininko karčiamoje.*[202]

Jei jau minėtas sociologas Vytautas Kavolis įrodinėjo, jog lietuvių imigrantų charakteris ir girtuoklystė lėmė tokio pobūdžio verslumą, tai lyginamoji imigrantų ūkio analizė prie tos įžvalgos dar prideda tam tikrus specialius įgūdžius. Iš Lietuvos parsivežta smulkaus prekybinio kapitalo maniera ir karčiamų kultūra galėjo ir emigracijoje turėti savo atskirą poveikį. Nors istorinės sociologijos prasme nėra paprasta pasakyti, ar karčiamų gausa didino girtavimo polinkius, ar priešingai: girtavimo polinkius didino karčiamų gausa. Štai kad ir litvakai – Lietuvos žydai. Nuo amžių įgudę karčiamų savininkai jie toli gražu nepriklausė prie labiausiai prasigėrusios liaudies. Galima daryti prielaidą, kad lietuviško verslumo istorijoje veikė tam tikros tradicijos.

Lietuviai gana greitai pradėjo verstis kambarių nuoma. Čia vėl galėjo turėti įtakos nuolat augantis naujų imigrantų skaičius, nesugebėjimas be tautiečių pagalbos nei pradėti įsikūrimo procedūras, nei ieškoti pasirinkimų. Vėl gi šioje srityje galime rasti lietuvių diasporos verslumo skirtybę: 1915 m. JAV imigrantų padėtį tyrusi komisija nustatė, kad iš šimto šeimų, turinčių savo namus, nuomininkų – *burdingerių* – buvo priėmę 70 lietuvių, 47 vengrai, 43 šiaurės italai, 37 švedai, 41 slovakas, 35 lenkai. Buvo pastebėta ir tai, kad mažiausiai nuomininkų turėjo vokiečių imigrantai – tik 9 iš šimto šeimų. Ar tai dėl to, kad nuomoti kambarį su maistu, kaip ir karčiamos atveju, daug mokslo nereikia, ar tai dėl kitų priežasčių, tačiau kartais net ir komisijas nustebindavo štai tokie faktai: vienoje naujosios Anglijos vietovėje buvo aptikta lietuvių šeimyna, kuri keturiuose savo namo kambariuose sugebėjo apgyvendinti 38 *burdingerius*[203]. Smulkioji prekyba

[202] Račkauskas-Vairas, Karolis. *Amerika*, p. 155–156.

[203] Ten pat, p. 158.

buvo greta jau minėtų paprastų verslų. Maisto ir populiariausių pramonės prekių parduotuvėlės kaip lietuvių, taip ir Lietuvos žydų, buvo mėgstamas užsiėmimas.

Vienas svarbiausių imigrantų požiūriu biznių buvo finansinės paslaugos ir bankininkystė. Jei kokioje nors kolonijoje atsirasdavo lietuviškas bankelis – tuoj visi apie tai žinodavo, būdavo giriamasi ir didžiuojamasi. Pirmieji Amerikos lietuvių istorikai XX a. pradžioje linksniavo lietuviškus finansininkų vardus: Dackevičius, Grochovskis, Biššofas, Kobre, Kaitis, Jasulis[204]. Tuo metu visus labiausiai domino ne tiek tradicinės bankininkystės paslaugos, bet ir itin svarbus faktas, kad bankai galėjo siųsti tėvynėn pinigus ir pardavinėjo laivų bilietus – *šipkartes*.

Kai kada lietuviai nuo samdomo darbo ir individualaus amato padarydavo šuolį į didesnę pramonę. Štai 1890 metais vien Baltimorėje lietuviams priklausė 40 siuvyklų, iš kurių vienos buvo privataus kapitalo, o kitos veikė kooperatyvo pavidalu. Dažniausia tai buvo nedidelės įmonės, turėjusios vidutiniškai po 8 mašinas, o jose iš viso dirbo 500 darbininkų – daugiausia taip pat lietuviai. Istoriko Alfonso Eidinto duomenimis, prieš I pasaulinį karą atsirado ir stambesnių tekstilės pramoninkų lietuvių: Bostone Maslio siuvykloje dirbo 65 darbininkai, S. Plakavičiaus – 34, Padelskio ir Žvairaičio – po 30. Koncentruojantis kapitalui 1912 m. tekstilės pramoninkas K. Dičmonas Brukline suvienijo 47 siuvyklų korporaciją ir tapo jos valdybos pirmininku.[205]

Tačiau įdėmiai pastudijavus lietuvių diasporos ūkį ir turtą, aiškėja vienas dalykas: kokiais nors labai veržliais ir išradingais verslais, kūrusiais aukštą pridėtinę vertę, lietuviai neužsiėmė. Jų kolonijų stiprybė glūdėjo ne kieto stuburo individualioje veikloje, bet solidariuose bendruomenės veiksmuose. Šalia tos imigrantų bendruomenės, toliau nuo masinių lietuvių susibūrimų esančios diasporos pajėgumas seko.

4. Amerikos lietuvių socialinis kapitalas ir tautinė veikla

Amerikos lietuvių socialinio kapitalo augimas priklausė nuo imigracijos šalies teisinių, visuomeninių ir kultūrinių sąlygų, taip pat nuo lietuvių išeivių savybių, skyrusių juos tiek nuo senųjų anglosaksų *jankių*, tiek nuo kitų tautų imigrantų. Būtina priminti, kad kokių nors modernių visuomeninių įpročių lietuviai išeiviai negalėjo nei išsinešti iš savo tėvynės, nei atsinešti iki naujos imigracijos šalies. Be bažnytinių brolijų patirties ir galbūt be tokių masinių sąjūdžių kaip pamažu

---

[204] Ten pat, p. 149.

[205] Eidintas, Alfonsas. *Lietuvių kolumbai*, p. 37.

užmirštamas Motiejaus Valančiaus prieš 1863 m. išjudintas Blaivybės brolijų tinklas prisiminimų, lietuvių valstietis nieko nebuvo girdėjęs ir daręs.

Lietuva pati buvo prispausta rusų valdžios, kentėjo prievartinės rusifikacijos politikos padarinius. Po sukilimo Lietuvoje buvo draudžiamos ne tik lietuvių raidės, bet trukdoma bet kokiai laisvanoriškai organizuotai visuomeninei veiklai. Imperijos valdžios diktatas – vienoje pusėje, didžiojo turto – senosios dvarininkijos ir kylančio kapitalistų sluoksnio visagalybė – kitoje. Net jei sutiksime su šiuolaikinių istorikų teiginiais, kad ir caro valdžios sąlygomis Rusijoje veikė tam tikros draugijos, kartais net privilegijuotos, tačiau jos buvo imperijos valdžios politikos vagoje, veikė centre ir nesikirto su asimiliacine politika taip vadinamame Šiaurės Vakarų krašte. Nepaklusnioji ir rusifikacijai besipriešinusi Lietuva buvo nustumta nuo minimalių pilietinių teisių scenos. Ji buvo nubausta, represuota, atimant bet kokios laisvos veiklos sąlygas. Tautos pavergimas reiškė ir visuomenės, kaip organizuotų žmonių klasės, sunaikinimą. O tautos prisikėlimas reiškė ir tokios savarankiškos visuomenės galių išvystymą. Šia prasme lietuvių diasporos, ypač Amerikos lietuvių veikla, atvėrė kelią modernėjimo link.

Antroji XIX a. pusė lietuviams reiškė ne tik tautinės savigarbos pamynimą, kultūros degradaciją, bet ir pilietinių-visuomeninių gyvenimo formų destrukciją. Tad organizuotos religinio gyvenimo formos lietuvių valstiečiams buvo labiau pažįstamos, o senosios bajoriškosios visuomenės pilietiniai įgūdžiai pamažu užmiršti. Senosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pilietinės tradicijos nešėja – bajorija – po 1863 m. sukilimo buvo degraduota, tradicinės laisvo individo raiškos formos dėl rusų politikos buvo nustumtos į pašalį ir atskirtos nuo bundančios lietuvių valstiečių masės gyvenimo ir ateities vaizduotės.

Socialinių įpročių ir laisvanoriškų asociacijų kultūros lietuviams teko mokytis iš naujo. Ir visuomenės atgimimas – dabar jau amerikietiškojo stiliaus laisvanoriškos organizuotos veiklos formų pagrindu – turėjo darsyk įvykti. Kita vertus, Jungtinių Amerikos Valstijų demokratijos tradicija, laisvo individo ir draugijų gyvenimo pamatai buvo labai tvirti, o konkurencija su kitomis imigravusių naujų piliečių grupėmis vertė lietuvių kolonistus mokytis labai sparčiai. Šia prasme lietuvių diaspora ne tik kompensavo tai, ko tautinė bendruomenė negalėjo plėtoti savo protėvių žemėje, t. y. autentiškos lietuvių kultūros ir visuomeninių pilietinių papročių, bet kūrė tokias visuomeninio gyvenimo formas, kurios nebuvo tikėtinos – ar įmanomos – savame krašte net tokiu atveju, jei teisinės sąlygos rusų prispaustoje Lietuvoje būtų buvę geresnės.



Žygiuoja *Šenandoriaus* (Šenandoa) Šv. Jurgio parapijos vaikai. XX a. 3 deš.

Pasaulio lietuviai imigracijos šalių patyrimus, ypač amerikietiškąją demokratiją, pavertė lietuvių tautos vaizduotės savastimi. Šiuo požiūriu visuomenės, kaip organizuotis gebančios žmonių klasės, įgūdžių išvystymas gali atrodyti kaip svarbiausias lietuvių tautos modernėjimo ir įgalumo faktorius. Jei žinome, kad kone penktoji emigrantų dalis grįžo į Lietuvą, tai turime suprasti, kad reemigrantų parsivežti ir gimtinėje investuoti pinigai buvo tik materialinė smulkmena palyginti su naujaisiais visuomeniniais papročiais. Sugrįžęs iš Amerikos lietuvis jau buvo atsikratęs baudžiauninko nuolankumo, o išugdęs savyje amerikietiškus pilietinės savigarbos refleksus, kurie Rusijos imperijoje ne tik buvo nepažįstami, bet apskritai sunkiai galėjo įgauti tokias vakarietiškas formas. Lietuvių pamokų dėka liberaliosios demokratijos lopšyje gimtojoje žemėje buvo atgaivintas tikėjimas individo laisve ir teisėmis gyventi taip, kad viskas taptų galima, ko įstatymas ir dekalogas nedraudžia. Ir būtų priešinamasi rusiškoms viešojo gyvenimo formoms, kuomet leistina tik tai, ką valdžia ar koks caras savo *ukazais* nurodo. Diasporos vaidmuo tautinės emancipacijos požiūriu ir ugdant pilietines savybes yra neįkainojamas dalykas.

Nedyla iš mano akademinės jaunystės atminties pasakojimas, kurį nebeatmenama proga nugirdau iš savo disertacijos akademinio vadovo *Lietuvos istorijos institute* profesoriaus Vytauto Merkio. Jo tėvas taip pat priklausęs reemigrantų būriui. Prieš I pasaulinį karą parsivežė gimtinėn ne tik santaupas ūkiui įsigyti, bet ir revolverį prie šono: tai buvo suvokta kaip laisvo, turinčio savigarbos ir savimi pasitikinčio vakariečio vyro ženklas. Lygiai kaip baudžiauninko nuolankumas buvo pradėtas suprasti kaip menkystė ir nuopuolis. Lietuviai stiprėjo ir kaupėsi savo teisių gynimo kovoms.

Lietuvių istoriografijoje draugijų gyvenimo raida nebuvo pamiršta, tačiau viskas, kas susiję su laisvanoriškų asociacijų kultūra, buvo suvokiama išskirtinai tautinių aspiracijų arba socialinių siekių kontekste, o ne kaip vertybė pati savyje. Kalbėdami apie tautinį judėjimą praeities tyrinėtojai negalėjo neminėti draugijų, klubų, partijų, jų tikslų ir indėlio į bendrą judėjimą. Tačiau laisvanoriškosios asociacijos ir lietuvių visuomeniniai-pilietiniai gebėjimai netapo savarankišku tyrimo objektu. Tai galėtų būti paaiškinimas diagnozei, kuriai ryžosi lietuvių diasporos istorikė Daiva Dapkutė. Anot jos, Amerikos lietuvių draugijos neturi savo istoriografijos ir yra pamiršta tema. Be keleto darbų, anot tyrinėtojos, atrodytų, kad net nebūta to unikaliai tankaus lietuvių socialinio tinklo išeivijoje, nors pati lietuvybė beveik išimtinai užsilaikė tik tenai, kur gebėta susiorganizuoti, laikytis

ir veikti kartu, su kokybiško gyvenimo asmeniniais siekiais derinti tautinius ir visuomeninius interesus.[206]

Lietuvių tautinio judėjimo aktyvistai gerai suprato socialinio kapitalo ir gebėjimo veikti organizuotai vertę. Stebėdami kitų atgimstančių Vidurio Rytų Europos tautų ir diasporų, ypač čekų, veikimą, jie stengėsi žvilgsnį kreipti būtent į draugijų tinklą. 1895 m. solidus *Varpo* pagrindinis straipsnis *Čekų ir mūsų tautiškos draugystės svetimuose kraštuose* specialiai akcentavo gebėjimų organizuotis skirtumus ir įtikinėjo lietuvių skaitytoją mokytis iš čekų pavyzdžių.

Kiekvienoje vietoje už tėvynės rubežiaus, kur tik atsiranda nors 30 čekų, tuojaus įsteigia jie savo draugystę, stato ją ant tvirto tautiško pamato. Nėra Vokietijoje miesto su 100 000 gyventojų, kuriame nebūtų čekų draugystės. Užduotė tokių draugysčių yra: šelpti reikalaujančius, ieškoti darbą be darbo esantiems arba ką tik atvykusiems į naują vietą čekams (...) Taigi čekas, kuriam ankšta savo tėvynėje, gali drąsiai traukti į svetimą kraštą, žinodamas kad čia atras tvirtai suorganizuotas tautiškas draugystes, kurios visada duos jam reikalingą pagelbą ir pamokinimą. Užrubežinės draugystės prisideda su savo skatiku prie įsteigimo visokių naudingų įrednių tėvynėje; teipo-gi, pagal išgalėjimą, šelpia neturtingas draugystes svetimuose kraštuose esančias.[207]

Varpo redakcijai čekų diasporos solidarumas ir organizacinis tinklas buvo it koks idealus pavyzdys, o apsišvietusių lietuvių misija – būti draugijų gyvenimo šilkverpiais. *Kaip-gi kitaip viskas pas mus klojasi!* – patetiškai aikteli straipsnio autorius. Štai tik peržengus Prūsijos sieną *ant 150 tūkst. Lietuvių yra Birutės draugystė... Paryžiaus lietuviška draugystė „Želmuo“ mirus Akelaičiui tur-būt taip pat numirė, nes apie ją nieko ne girdėt.*

Tačiau varpininkų horizonte padėtį galėjo pataisyti lietuviai už Atlanto:

Ženkime dabar į aną lietuvišką Eldorado, į aną kaip „Vienybė“ nuolat vadina liesybės žemę, į Ameriką. Lietuviškų, iš vardo, draugysčių yra čia užtektinai; kaip kokioje vietoje yra jų net po keletą, nors kiekviena per menkas turi pajėgas idant galėtų ką nors svarbesnio atlikti (...) Rodos ir čia mūsiškiai (...) galėtų nuo čekų, (kurių ne daugiau yra Amerikoje kaip lietuvių) daugel pasimokyti; čekai vienok stengiasi

---

[206] Dapkutė, Daiva. *Tautinės draugijos emigracijoje XIX a. pab.– XX a. pr.* Pranešimas skaitytas konferencijoje „Lietuvių tapatumo kaita egzilio kultūroje“. Kaunas, VDU Lietuvių išeivijos institutas, 2012 m. balandžio 27 d.

[207] Čekų ir mūsų tautiškos draugystės svetimuose kraštuose. *Varpas*, 1895 rugpjūtis, nr. 8, p. 121.

gelbėti, kaip įmanydami savo tautiečius, mūsiškiai-gi visas savo pajėgas ir mintis apverčia ant naikinimo ne teip manančių savo tautiečių (...) Mūsiškiai sėja neapykantą vardan tėvynės labo, čekai-gi viską daro vardan meilės ir brolystės čekų...[208]

Moralizuojantis ir agitacinis *Varpo* tonas išduoda aiškius siekius, bet ne visai tiksliai atspindi padėtį. Nei čekai gyveno rojuje, nei lietuviai buvo nusiritę į pragarą. Čekų pasaulėžiūrinis susiskirstymas buvo net gilesnis, nei lietuvių. Tačiau jų, kaip senos miestiečių tautos, pilietinis pajėgumas iš tiesų skyrėsi nuo lietuvių agrarinės, uždaros bendruomenės papročių. Taigi čekai tiko į sektinus herojus, o lietuvių diasporos aktyvistai patys turėjo kuo sekti.

Lietuviai atplukdė į *naująjį pasaulį* savo atskirumą. Jie jautėsi skirtingi nuo senųjų gyventojų ir kitų imigrantų savo kalba, papročiais. Be to, imigrantų būrimasis tautinėmis kolonijomis (atskirai lietuviai, lenkai, airiai, italai, vokiečiai) sudarė įspūdį, kad tas pasaulis sudarytas iš įvairių etninių bendruomenių tinklų, tarp kurių jie – lietuviai – turi rasti savo vietą, jei nenori likti paskutiniai iš paskutiniųjų. Atsinešti kalbos skirtumai buvo lyg sienos, skyrę XIX a. pabaigoje vienus imigrantus nuo kitų.

Kaip jau buvo užsiminta, didelę įtaką lietuvių organizaciniam gyvenimui turėjo kitų tautų, pirmiausia lenkų, vokiečių, airių pavyzdys. Lietuviai greit suprato, kad JAV – milžiniškų galimybių krašte – vienas žmogus, atskiras individas mažai ką tereiškia, ypač jei jis mažaraštis ir nepakankamai užsispyręs individualistas. Tiktai organizuoti žmonės gali turėti šiokios tokios įtakos. Lietuviai imigrantai dairėsi į kitataučius. Jie matė, kad lenkai, airiai, vokiečiai jau turėjo savo organizacijas, kad jie rūpinosi savišalpa ir nelaimės atveju ištiesdavo vienas kitam pagalbos ranką.

Pirmoji ir universaliausia organizacinė forma dažniausiai tapdavo savišalpos draugijos. Beje, net Rusijos sąlygomis lietuviai darbininkai pramoniniuose imperijos miestuose gebėjo išvystyti tokią savišalpos veiklą. Ką jau kalbėti apie Ameriką, kur viskas buvo galima, ko Konstitucija ir įstatymas nedraudė, kur jokia valdžia nesirūpino visais dirbančio individo poreikiais.

Daiva Dapkutė atkreipė dėmesį į reflektyvius kai kurių Amerikos lietuvių visuomenės šilkverpius. Vienas iš pirmųjų lietuviškų organizacijų kūrėjų vienuolis Augustinas Zaicas. Jis ragino lietuvius žvelgti į kitas tautas, į jų patirtis organizuojantis, veikiant kartu ir taip stiprinti savo įgalumo, savigarbos ir pranašumo pamatus. Kaip tikras anos epochos Vakarų žmogus A. Zaicas aiškino lietuviams imigrantams:

[208] Ten pat, p. 122–123.

Amerikoje Vokiečiai, Anglai ir Žydai įsirašo į daug draugysčių ant sykio, ir kad juos apima liga, jie gauna kožną savaitę 20, 30 ir 50 doliarų. O kad kam mirus našlė gauna į 1000 doliarių, argi tai nesmagi yra pagalba, ar ką?! Kožnoje parapijoje yra įtaisytos lenkiškos ar lietuviškos draugystės, visi darbininkai turėtų į jas įsirašyti, labiausia tie, kurie neturi pačių, taigi ir ligoje paliktų be prižiūrėjimo. Draugystė duos ir sargintojį ar prižiūrėtojį kilus nelaimei. Norint ant mėnesio brangiai turėtumėte į draugystę mokėti, bet nelaimėje dvigubai ar daugiaus turite prakišti. ***Svetimi matydami, jog ir mes lietuviai turime tokias draugystes, nemąstaus, jog stovime žemiau jų.***[209]

Paskutinio sakinio pabrėžimas yra tiesioginis įrodymas, kaip bendruomeninis savitarpio pagalbos gebėjimas gali būti naudingas kiekvienam individui, ir kaip šis kolektyvinis gebėjimas tampa naudingas tautinio būvio stiprinimui. Amerikietiško pragmatizmo dvasioje diasporos visuomenininkas misionierius demonstruoja, kaip asmeninė nauda, individualus saugumas siejasi su tautinės bendruomenės interesu. Individo poreikių ir tautinės diasporos interesas yra abipusiai naudingas, vienas be kito negalintys egzistuoti.

Kadangi pirmosios imigrantų bangos lietuviai JAV nuo XIX a. 9 dešimtmečio glaudėsi prie lenkų kolonijų, darėsi akivaizdi asimetrija ir tautinė nelygybė. Jei lenkai gali susiorganizuoti, kodėl mes –lietuviai – negalime? Lietuvius su lenkais siejo panaši emigracinė patirtis, bendra religija ir šioks toks lenkų kalbos mokėjimas. Daugelyje kolonijų kūrėsi bendros su lenkais pašalpos draugijos ir mišrios parapijos. Lenkų imigrantų organizacijos, net ideologinis susiskirstymas buvo savotiškas pavyzdys lietuvių išeivijai. Būtent iš lenkų buvo nusižiūrėta etninės parapijos modelis Jungtinėse Amerikos Valstijose, daugelio organizacijų struktūra, įstatai. Kita vertus, būtent ši aplinkybė veikė it koks bendras iššūkis, it istorijos mesta pirštinė, kurią lietuvių diasporos aktyvistai drąsiai pakėlė.

Daugelyje Amerikos vietovių pirmiausia rasime mišrias lietuvių-lenkų draugijas: 1871 m. Šamokine įkurtą Šv. Vaitiekaus draugiją, 1872 m. – Šv. Kazimiero pašalpos draugiją Šenandoa; *Aušros vartų Panelės švenčiausios* draugiją Čikagoje 1883 m., mišrią lietuvių-lenkų draugiją *Kostiuška* Voterberyje XIX a. devintojo dešimtmečio pradžioje, Bostone 1893 m. buvo įkurtas *Polish Lithuanian Club in Boston* ir kt.

---

[209] Dapkutė, Daiva; Celešiūtė, Ingrida; Jovaišienė, Diana; Kuzmickaitė, Daiva Kristina; Saldukas, Linas; Ūsaitė, Kristina. *Lietuviai pasaulyje: tautinio identiteto išsaugojimas emigracijoje.* Kolektyvinė monografija. Klaipėda: Baltic Printing House, 2012, p. 47



Susivienijimas lietuvių Amerikoje švenčia penkiasdešimtmetį Klivlande. 1936 m. birželis



Lietuvos vyčių seimas Hartforde 1935 m.

Pirmieji Amerikos lietuvių diasporos istorikai sutartinai nurodo ankstyviausią, jau grynai lietuvišką *Šv. Jurgio pašalpos draugiją*. 1877 metais ją įsteigė ir jai lietuviškus įstatus surašė brolis Augustinas Zaicas Šenandoa, Pensilvanijos valstijoje. Geras pavyzdys užkrėtė, o socialinio kapitalo augimui dirva buvo labai palanki. Draugijos dygo, kaip grybai po lietaus: po pirmos bendros su lenkais Šv. Vaitiekaus draugijos buvo įkurtos 1871 m. Šamokine, iki XIX a. pabaigos jau buvo skaičiuojama apie 500 draugijų.[210]Daugiausia tvėrėsi savišalpos draugijos, kurių pagrindinis tikslas buvo pašalpa ir parama savo nariams, po to būdavo svarbu tautiniai, religiniai, kultūriniai reikalai. Atsirado įvairios mokslo, blaivybės, muzikos, politikos draugijos. Buvo vyrų draugijos, bet ir moterys po kiek laiko pradėjo kurti atskiras moterų draugijas, atsirado ir mišrių draugijų.

Nusižiūrėjus į kitas tautas bandyta steigti ir organizacijas, siekiančias suburti visus lietuvius Amerikoje. (konkurencingas pavyzdys – lenkų savitarpio pagalbos organizacija *Związek Narodowy Polski.*) Lietuvių tautinio judėjimo geografija plėtėsi, o Amerikos lietuvių įsipareigojimai augo. Lūžio momentu laikytina lietuvių lyderių politinė emigracija į JAV. Ši 1886 m. aušrininko ir didelio nenuoramos Jono Šliūpo iniciatyva Šenandoa gimė *Susivienijimas lietuvių Amerikoje*, kuris siekė vienyti jau susiorganizavusius žmones, t. y. buvo tarsi draugijų federacija, leidusi išplėtoti organizacinį tinklą po visas lietuvių kolonijas. Organizacija savo įstatuose skelbė, kad jos tikslas yra

> *...vienyti į brolišką sąjungą visus gero elgesio lietuvius, neatsižvelgiant į jų lytį, tikybą ar politines pažiūras, (...) auklėti narių tarpe brolybės dvasią ir praktikuoti gailestingumo bei labdarybės principus (...) kelti narių dorovę, švietimą, visuomeninę ir ūkinę būklę...*

Politinių išeivių vaizduotė ir aspiracijos čia buvo lemianti aplinkybė. Lietuvių pasaulis kartu su gimtine pamažu pradėjo susivokti esąs vienas kūnas ir viena dvasia, o skirtinguose pasaulio kampuose gyvenę lietuviai ėmė gyventi panašiais ateities lūkesčiais, vienodais įsipareigojimais atgimstančiai Lietuvai. Nesvarbu, kad Jono Šliūpo inicijuotas susivienijimas išsilaikė tik kelis metus (1886–1888 m.) ir labai greit (tais pačiais metais) susilaukė stipraus konkurento – katalikiškojo *Susivienijimo lietuvių Romos Katalikų Amerikoje*. Svarbu, kad vėliau jis buvo atgaivintas ir tęsia savo veiklą iki šiol, t. y. įsibėgėdamas į antrą savo istorinės egzistencijos šimtmetį.

[210] Misiūnas, Remigijus. *Informacinių kovų kryžkelėse: JAV lietuvių informacinės kovos XIX a. pabaigoje – 1922 m.* Vilnius: Versus aureus, 2004, p. 17

Kiekviename mieste ar mažesniame miestelyje lietuviai kūrė savo tautines organizacijas. Pastebėtina tam tikra organizavimosi euforija, kuri leido net didžiausiems juodo darbo varguoliams šviesesniame būryje pakelti galvas. Tautiniu pagrindu ir lietuviškiesiems tikslams pasišventusiųjų draugijų skaičius nuolat augo. Vien Čikagoje per 7 dešimtmečius Amerikos lietuvių diasporos istorikas A. Ambroze priskaičiavo beveik 300 įvairių draugijų ir klubų[211]. Nereikia pamiršti, kad atskiras kuopas turėjo įvairios centrinės organizacijos – SLA (turėjo kelis šimtus kuopų, pvz., 251-oji kuopa, 335-oji kuopa Čikagoje) SLRKA, Lietuvių darbininkų susivienijimas (kelios kuopos Čikagoje), Amerikos lietuvių Romos katalikų moterų sąjunga (vien Čikagoje virš 10 kuopų), Katalikų federacija, Tėvynės mylėtojų draugija, Lietuvių socialistų sąjungos kuopos ir daugelis kitų. Greta to, lietuviai jungėsi ir į įvairias amerikiečių profesines unijas (drauge su kitom tautom), gana greit pagal amerikiečių pavyzdį atsirado ir politiniai klubai. Kartu su angliakasių profesinių sąjungų aktyvistais streikavo, grūmėsi demonstracijose, dešimtimis guldydami galvas už amerikiečių darbininkų gerovę. Pilietinio įgalumo siekiai vertė imigrantus integruotis į politinį Amerikos gyvenimą, jaustis tokiais pat atsakingais ir garbingais bendrapiliečiais. Didmiesčiuose susikūrė Respublikonų, Demokratų klubai ir jų skyriai. Tokiu būdu plėtojosi diasporos visuomeninio gyvenimo ypatumai: išeivių sentimentai ir įsipareigojimai buvo dalijami dviem tėvynėms. Lietuviškoji veikla buvo nukreipta į Lietuvos gaivinimo tikslą, o amerikietiškas pilietinis patosas liudijo siekį tapti geriausiais amerikiečiais. I pasaulinio karo frontuose amerikiečiai lietuviai petys petin su kitais JAV armijos kariais kovėsi Antantės fronte, dažniausiai suprasdami, kad ta kova vienaip ar kitaip vienija du didžiuosius diasporos tikslus ir dviejų tėvynių gerovės ateitis.

Taigi pirmųjų draugijų atsiradimą pirmiausia lėmė anų laikų socialinis gyvenimas Amerikoje ir Lietuvos priespauda Rusijos imperijoje. Išsilavinę ir plačiau galvojantys lietuviai, atsidūrę JAV, greit pajuto reikalą kurti *savišalpos draugijas*. Jos buvo reikalingos ligos ar mirties atveju, kad būtų suteikta bent šiokia tokia parama, pagalba lietuviams. Draugijos atsirado ir gelbėjo malšinant dvasinį alkį ir tėvynės ilgesį. Po to, tarsi Maslou piramidės laiptais drauge lipant, atsirasdavo kilnesniems ir abstraktesniems tikslams sukurtos tautinės draugijos.

Jei pažiūrėsime atidžiau į savišalpos ir savipagalbos organizacijas, teks pastebėti, kad organizacijų nuostatai arba *konstitucijos* mažai kuo skyrėsi – dėl savo elementarių tikslų ir negalėjo labai viena nuo kitos skirtis. Na gal vienu dviem

[211] Dapkutė, Daiva; Celešiūtė, Ingrida; Jovaišienė, Diana; Kuzmickaitė, Daiva Kristina; Saldukas, Linas; Ūsaitė, Kristina. *Lietuviai pasaulyje: tautinio identiteto išsaugojimas emigracijoje*, p. 48.

paragrafais. Bet ne dėl to, kad kokia nors aukštesnė valdžia būtų diktavusi, kaip draugijos turi veikti ir ant kokio kurpalio turi būti užtempti jų įstatai. Tiesiog sveikas protas ir laisvės tradicija piršo veiksmo ir minties logiką.

Štai pirmųjų Čikagos savišalpos draugijų bei klubų nariai mokėdavo tiktai po 3 dolerius mokesčio per metus. Susirgęs kiekvienas draugijos narys gaudavo po 5 dolerius per savaitę pašalpos. Draugijos nariui mirus, kiekvienas gyvas narys sumokėdavo dar po dolerį. Ši suma būdavo įteikiama mirusiojo našlei ar jo nurodytam asmeniui. Kai kurios draugijos paimdavo po 50 centų nuo kiekvieno nario, paimdavo iš draugijos iždo 50 dolerių (vėlesniais metais 100 dolerių) ir įteikdavo pašalpą.

Anot istorikės Daivos Dapkutės, pašalpos ir savitarpio pagalbos organizacijų narių skaičiui augant, padidėjus draugijų turtui, sustiprėjo ir konkurencija tarp draugijų. Draugijos taisė savo konstitucijas, didino pašalpas ir pomirtines siekdamos pritraukti kuo daugiau narių, organizatoriai sugalvodavo patrauklesnių nariams dalykų. (pvz., įvesdavo įvairius pašalpų skyrius su skirtingais nario mokesčio dydžiais, pomirtinę mokėdavo iš draugijos iždo ir neberinkdavo papildomai pinigų). Dažniausiai pirmojo skyriaus nariai mokėdavo po $3 per metus, antrojo – po $6 per metus, trečiojo – po $9 per metus. Pagal tai priklausė ir pašalpos dydis nario ligos atveju: pirmojo skyriaus nariams mokėdavo per savaitę $5, antrojo – 9$, trečiojo 12$. Jei narys sirgdavo ilgesnį laiką, pašalpa pilna būdavo mokama dvi savaites, vėliau tik pusė numatytos pašalpos. Pomirtinės mokamos pagal draugijos visuotinio narių susirinkimo nutarimus ir konstituciją: vienos draugijos mokėdavo 100$, 150$, 200$, 300$, viena kita netgi 350$[212].

Draugijų įstatuose būdavo įvairių dalykų: *idant visi lietuviai susirištų į vieną ryšį broliškos meilės; (...) traukti lietuvius į vienybę, gyventi draugiškame sutikime; (...) platinti apšvietą ir tobulinti susipratimą tarpe lietuvių Amerikoje;(...) kelti savo narius doriškai ir protiškai ir gaiviti bei stiprinti juose patriotybę (savo tėvynės meilę) užlaikyti ir tobulinti meilę Lietuvos ir lietuvių tautos...*[213]

Savišalpos draugijų svarbiausieji tikslai buvo teikti pašalpą savo nariams ligos atveju, o nariui mirus – išmokėti pomirtinę pašalpą pagal konstitucijoje numatytą mokestį. Greta to draugijos stengėsi ugdyti savo narių moralę, išlaiky-

212 Ambroze, A. *Čikagos lietuvių istorija 1869–1959*. Čikaga, 1967, p. 21–22.

213 Dapkutė, Daiva; Celešiūtė, Ingrida; Jovaišienė, Diana; Kuzmickaitė, Daiva Kristina; Saldukas, Linas; Ūsaitė, Kristina. *Lietuviai pasaulyje: tautinio identiteto išsaugojimas emigracijoje*, p. 48–49.

ti lietuviškus papročius, skiepyti draugiškumą ir savitarpio pagalbos, paramos dvasią, ruošdavo įvairius renginius (spektaklius, koncertus, pobūvius); drauge su kitomis draugijomis dalyvaudavo lietuvių tautinėje kultūrinėje ir politinėje veikloje. Tokiai dalyvavimo draugijų veiklos tradicijai volteriškas principas visus visuomeninius darbus pradėti nuo savo kiemo, nuo savo artimiausios aplinkos buvo puikus pamatas.

XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje buvo labai svarbu demonstratyvus, ritualinis priklausymo draugijos ar brolijoms charakteris. Priklausyti kam nors, vilkėti uniformą, ar bent ryšėti kokios nors brolijos kaspiną buvo labai garbus reikalas. Ankstyvosios Amerikos lietuvių draugijos turėjo savo simboliką, ženklą, vėliavą, tais laikais vadintą „karūnomis", su tomis vėliavomis dalyvaudavo įvairiose viešose eisenose, lietuvių šventėse. Kai kuri draugija turėjo ne po vieną, pvz., 1894 m. Čikagoje įkurta *Didžiojo kunigaikščio Vytauto draugija* turėjo ir bažnytinę ir tautinę vėliavas. Įstatai prisakė: *Prigulmės prie karūnos: užlaikyti čystai karūnas, juostas ir kitas savastis Draugystės, kokios prie jų priguli. Laike visokių apvaikščiojimų turi karūną nešti su didele paguodone ir viežlybai.*[214]

Amerikos lietuviai naudojo įvairių spalvų vėliavas ir simboliką: balta-mėlyna arba mėlyna-balta, mėlyna-raudona, raudona-geltona-mėlyna, raudona-žalia-geltona. Nepriklausomai Lietuvai patvirtinus valstybinės vėliavos spalvas geltoną, žalią, raudoną, tokių spalvų vėliavos paplito ir tarp lietuvių emigrantų, tačiau *draugijų ir organizacijų vėliavų spalvos daugelyje vietų liko senos, kaip jų išskirtinumo požymis*[215]. Šiandien *Alkos* muziejaus Putname, Konektikuto valstijoje, yra surinkta ir saugoma didžiulė pirmųjų Amerikos lietuvių draugijų ir brolijų atributikos kolekcija, vaizdžiai primenanti tiek buvusios veiklos mastus, tiek spalvingą jų gyvastį.

Daugelis lietuvių diasporos draugijų ne tik vaidino svarbų vaidmenį lietuvių kolonijų (pvz., Čikagos) kultūriniame gyvenime, bet ir daug prisidėjo prie savo tautiečių švietimo, patriotizmo budinimo ir rūpesčio Lietuvos ateitimi. Kai atsikuriant Lietuvai prasidėjo ilgametės pastangos pasiekti, kad JAV pripažintų naują Lietuvos Respubliką, diasporos aktyvistams pavyko surinkti per vieną milijoną parašų po peticija. Be viso to, aprašyto Amerikos lietuvių socialiniame tinkle, taip pat organizuotumo, to būtų neįmanoma padaryti.

---

[214] Ambroze, A. *Čikagos lietuvių istorija 1869–1959*. p. 38.

[215] Dapkutė, Daiva; Celešiūtė, Ingrida; Jovaišienė, Diana; Kuzmickaitė, Daiva Kristina; Saldukas, Linas; Ūsaitė, Kristina. *Lietuviai pasaulyje: tautinio identiteto išsaugojimas emigracijoje*, p. 49.

Pirmųjų draugijų nariai dažniausiai buvo neišsilavinę, trūko ir įgudusių vadovų, taigi organizacija ir organizacijos susirinkimai, bendra veikla buvo labai gera lavinimosi ir švietimo mokykla. O visuotinai pripažintų išsilavinusių ir savųjų bei svetimųjų aplinkai įspūdį dariusių lyderių atsiradimas neabejotinai buvo suvokiamas kaip bendruomenės stiprybės ženklas. Ne vienas draugijos narys „užaugo", t. y. lavinosi būtent dalyvaudamas draugijos veikloje ir gan greit įsitraukė į platesnę lietuvių veiklą. Daugelis draugijų laikėsi pozicijos, kad draugijos vadovai (ir nariai) būtinai turėtų mokėti skaityti ir rašyti, todėl daugelis narių pradėjo mokytis. Pradžioje būdavo mokomi lietuviškai, o vėliau vakarais eidavo mokytis rašyti ir skaityti angliškai.

Vienas dalykas tikrai buvo aiškus: priklausyti draugijoms vis labiau darėsi garbės reikalu ir tapatybės deklaracija. Amerikietis lietuvis, kuris niekam nepriklausė, buvo tarsi mažiau vertingas. Šią mintį stiprina dažnai pasikartojantis faktas, kad lietuviškose kapinėse vis dažniau atsirasdavo antkapiai, kur šalia iškalto vardo, pavardės, gimimo ir mirties datų, atsirasdavo inskripcija su nuoroda, kad velionis priklausė kokiai nors brolijai ar draugijai.

Svarbu suprasti, jog lietuvių diasporos socialinio kapitalo augimas ėjo koja kojon su visu pasaulio lietuvių komunikacijos tinklo plėtra. Iki tol tik asmeniniai laiškai išnešiodavo žinias ir nuogirdas iš visų atokiausių pašalių. Pasirodžius pirmiesiems periodinės spaudos leidiniams informacijos sklaidos ir susižinojimo galimybės išsiplėtė. Lietuviai per laikraščiuose viešinamą korespondenciją pamažu galėjo susivokti ir tautiečių išsibarstymo geografiją ir viso lietuvių; pasaulio erdvę. Amerikos lietuvių periodinei spaudai čia teko ypatinga svarba.

Istorikai pastebi, kad emigracijoje pradėti leisti lietuviški laikraščiai taip pat dažnai buvo susiję būtent su tautinių draugijų veikla. Kai kurios draugijos netgi kūrėsi aplink spaudą, o kai kada spauda rodėsi kaip draugijų iniciatyvos atspindys. Neatsiejama buvo J. Šliūpo įkurta *Lietuvos mokslo draugija* ir 1885–1889 m. ėjęs laikraštis *Lietuviškas balsas*. Lygiai taip buvo neatsiejama *Tėvynės mylėtojų draugija* nuo laikraščio *Vienybė lietuvninkų*. Pastarasis pasiekdavo ne tik senąją gimtinę Lietuvą, bet ir gundė kituose lietuvių pasaulio kraštuose savo skaitytoją.

Draugijų nariai ne tik rūpinosi savo narių švietimu, bet ir stengėsi įpratinti lietuvius skaityti lietuviškus laikraščius ir knygas. Čikagoje pasirodžius laikraščiui *Lietuva*[216], kelios tenykštės draugijos savo susirinkimuose nutarė, kad laisva-

[216] Pirmasis lietuvių laikraštis Čikagoje, leistas 1892–1920 m. ir atstovavęs daugiau vidurio tautinėms pažiūroms.

noriška asociacija turi turėti savo spaudą. Joje būtų galima rašyti apie draugijos veiklą, skelbti apie savo susirinkimus ir juose svarstytus reiklaus, propaguoti savas idėjas ir kviesti naujus narius. Kelios draugijos nutarė, kad laikraštis *Lietuva* taps šių draugijų „spaudos organu", t. y. dės informaciją apie draugiją, o draugijos nariais turės mokėti po vieną dolerį metinės prenumeratos laikraščiui[217]. Tai reiškė, kad laikraštis greit įgijo nemažą skaičių skaitytojų (kas buvo itin svarbu sunkiai besiverčiančiam savaitraščiui), o lietuviai nori nenori dažniau įsitraukdavo į skaitančiųjų bendruomenę. Taip sąmonėjimas, tautinė ir visuomeninė identifikacija buvo greta pilietinio dalyvavimo įgūdžių stiprėjimo.

Skaitymas, raštingumas, kaip ir materialinė gerovė, ėjo į madą. Net ir nemokantis skaityti bandė demonstratyviai vartyti laikraštį. Taip periodinė spauda atkeliaudavo į lietuvių išeivių namus, buvo skaitoma šeimose, plito tarp draugų, tarp šeimininkų ir nuomininkų. Buvo akivaizdu, kad šis neformalus tautinių veikėjų projektas buvo labai naudingas lietuvių švietimo ir lavinimosi prasme, t. y. atliko didžiulį apšvietos ir telkimosi darbą. Gausėjanti lietuviškos spaudos įvairovė ir jos geografija kūrė prielaidas lietuvių pasaulio susivokimui, artino ko ne visuose kontinentuose pabirusias lietuvių diasporos dalis ir stiprino bendrus ryšius su protėvių žeme, jos vargais ir ateitimi.

Amerikos lietuvių visuomenės organizacinis pajėgumas, gebėjimas derinti kartais įkaistančius pasaulėžiūrinius konfliktus, skirtingų pažiūrų aktyvistų bendri darbai aukštesnių tautinių siekių akivaizdoje leido jau prieš I pasaulinį karą surengti kelis *Amerikos lietuvių seimus*. Juose buvo svarstomi diasporos ateities ir Lietuvos atstatymo uždaviniai, analizuojama tarptautinė padėtis ir didėjantis amerikiečių įsipareigojimas rūpintis pavergtųjų Europos tautų likimu 1914 m. spalio mėnesį Brukline susirinkęs II Amerikos lietuvių Seimas nusprendė sutelkti pastangas tėvynės atstatymui[218]. Taip atsirado *Lietuvos šelpimo fondas*, suvaidinęs svarbų vaidmenį tautos istorijoje. Taip didėjo konkuruojančių iniciatyvų, pasaulėžiūrų skirtumus demonstruojančių lietuvių išeivių organizacijų ir susivienijimų reikšmė ir visuotinis pajėgumas. Visuomeniniame Amerikos lietuvių diasporos gyvenime pirmiausiai buvo išmoktos pamokos, kad visiems naudingiausia būsena yra tada, kai konkuruojama per bendradarbiavimą, kaip gebama susitarti dėl svarbiausių, visus vienijančių tikslų.

---

[217] Ambroze, A. *Čikagos lietuvių istorija 1869–1959*, p. 24.

[218] Michelsonas, Stasius. *Amerikos lietuvių istorija*, p. 336.

5. „Ketvirtoji tauta" ir lietuvių pasaulio horizontai prieš I pasaulinį karą

Galima pakartoti labai svarbų mūsų istorijos teiginį: *Lietuvių tautinis atgijimas ir visuomeninio judėjimo pakilimas sutapo su pačia didžiausia išeivijos banga.* Tirpstančios tautos vaizdinys labai stipriai įsiverždavo į nelegalios lietuvių spaudos skiltis. Nebuvo nuo jo nutolstama ir Amerikos lietuvių spaudoje. Masinis išsivaikščiojimas į Rytus ir į Vakarus, didžiulio pasimetimo požymiai, nuogąstavimai dėl nykstančio lietuvių pajėgumo ir prarandamos ateities – visa tai teko išgyventi XIX–XX a. sandūroje. Štai 1895 m. išeivystei skirtas *Varpo* vedamasis baigiamas negailestingu Lietuvos dabarties ir ateities klausimu:

Ar-gi iš tikro nėra mums ateities? Ar mes ant išmirimo paskirti? Ar nėra pas mus nė tiek gyvybės, kad mes jau Lietuvą ir nuo maskolių apginti negalime, ir tai dabar, kada mūs da suviršum 73%? Tai kas-gi bus tąsyk, kada skaitlius mūsų sumažės iki 50%? [219]

Diasporinės tautos sąmoningumo augimas prasiveržia daugelyje periodinės spaudos tekstų. Vieniems – didžia dalimi krašte likusiems – emigracija atrodė it kokia tautinė nuodėmė, kitiems – priešingai, kaip išsigelbėjimas, atveriantis galimybes laisvės sąlygomis mokytis išgyventi, kaupti turtą ir galią, ir taip prisidėti prie Lietuvos padėties gerinimo.

Iki periodinės spaudos atsiradimo praktiškai nebuvo jokios galimybės lietuviams susigaudyti, kur išsibarstęs tautos kūnas, kaip prasiplėtusios lietuvių pasaulio ribos. Paskutiniais XIX a. metais Amerikos lietuvių spauda kartu su Lietuvai skirtais nelegaliais, Rytų Prūsijoje leidžiamais ir Lietuvoje bei lietuvių pasaulyje platinamais laikraščiais jau sudarė gana tankų komunikacijos tinklą. Skaityti ne vieną, bet kelis lietuviškus laikraščius Amerikoje darėsi madinga. Tai, kas Lietuvoje buvo nelegalu ir rusų valdžios persekiojama, Amerikoje ar Anglijoje buvo legalu ir net nebrangiai gaunama. Tad *Varpas* ar katalikiški *Apžvalga* ir *Tėvynės sargas* buvo skaitomi išsilavinusių lietuvių įvairiose pasaulio dalyse.

Svarbu tai, kad lietuviški laikraščiai vis labiau ėmė skelbti kitų leidinių publikacijas, daryti svarbiausių periodinių lietuvių leidinių apžvalgas. Tai, kartu sudėjus su korespondencija – laiškais, siunčiamais redakcijoms iš įvairių lietuvių pasaulio vietų, – skaitytojui buvo sistemingai pateikiama informacija iš visos di-

[219] Kas daugiausiai naudojo iš išeivystės lietuvių. *Varpas*, 1895, rugsėjis–spalis, nr. 9–10, p. 140.

asporos gyvenimo. Žinios iš Maskvos, Rygos, Londono, Čikagos ar *Šenandoriaus* buvo reguliariai dedamos į visus laikraščius. Lietuvių pasaulėvaizdis ir savojo pasaulio ribos buvo vis labiau įsisąmoninamos. Vargai ir nuotykiai tautiečių Brazilijoje ar Pietų Afrikoje tapdavo artimi Pensilvanijos ar Tilžės lietuviams. Londono lietuvių darbininkų streikas tapdavo visų lietuvių reikalu.

Tiesa, kai kurie tolimi lietuvių pasaulio gabalėliai itin fragmentiškai atsirasdavo laikraščių akiratyje, net nenurodant, kaip viena ar kita žinia iš Pietų Afrikos lietuvių gyvenimo pasiekė redakcijas. Ano meto spaudoje nebuvo nei iš ten, nei iš dar tolesnės Australijos viešos korespondencijos, kelionių aprašymų. *Varpe* epizodiškai nušviečiama taip egzotiškos išeivystės krypties pasirinkimas, tačiau nėra detalesnės informacijos apie anuometinių emigrantų Pietuose sėkmes ir nesėkmes.

Pastebėtina, kad lietuvių spaudoje, net su pakankamai stipriu antisemitiniu polinkiu išryškėja litvakų ir lietuvių emigraciniai polinkiai, pasikartojantys socialinių įpročių sugretinimai. 1896 m. sausio numeryje *Varpas* išspausdina informaciją apie emigraciją į Pietų Afriką, kurioje lietuvių ir žydų likimai susipina į viena:

Skaitlius gyventojų /Lietuvoje/ didinasi palengva, kadangi išeivystė (emigracija) kasmets netik nesimažina, bet kaip štai Panevėžio paviete da didinasi. Daugiausia išeina žydų. Iki paskutiniam laikui žydų išeidavo daugiausia į Suvienytas valstijas šiaurinės Amerikos, paskiausiame laike pradėjo eiti ypačiai į angliškas kolionijas Pietinėje Afrikoje. Iš vieno tik Panevėžio iškeliavo po 400 žydų.

Varpo autorius labai taikliai aprašo situaciją, kurioje vyksta tas krypties pasirinkimas, kuri sukuria taip vadinamą sniego kamuolio efektą. Jis veikia vienodai ir žydus, ir lietuvius. Laikraštis bando paaiškinti reiškinio prigimtį. Anot publikacijos autoriaus, pradžia tos emigracijos buvo gana ypatinga. Vienam buvusiam melamedui iš Minsko gub. Kopišui sykį pasirodė Dievas ir liepė vesti žydus į Pietus, į Pietų Afriką ar Australiją. Jis ir ėmėsi agitacinio darbo. Pasisekė suorganizuoti kelis šimtus tautiečių, ir pirmyn į nežinią. Dabar jau pasilikę žydai *laukia nuo anų laiškų, kaip jiems ten sekasi.* Tačiau tai ne tik užuomina į litvakų fatalizmą. Lietuviai ne kitokio molio:

Kas link išeivių į Afriką, tai ten jiems neblogai klojasi. Į Afriką eina ne tik vieni žydai, drauge eina nemažai ir krikščionių. Pirma partija krikščionių išėjo dėlei prikalbėjimo vieno ūkininko iš Šiaulių pavieto, kuriam Afrikoje gerai sekasi. Yra jis ten samdytoju darbininkų apygardėse Johanesburgo, kur turi didelę gaspadą. Idant prikalbinti prie išeivystės, nekuriems atsiuntė šifkortes iš Liverpolio į Kapš-



VIII Lietuvos vyčių seimo dalyviai Lorense 1922 m.

tatą. Propaganda be vaisių nepasiliko. Išeinančių į Afriką skaičius nemažas. Apart vyrų išeina tepat ir moters, ypačiai jaunos merginos. Vyrai kaipo darbininkai uždirba ten neblogai, o mergaitės kartais išteka už turtingųjų mulatų, kurie ieško pačių tarpu „baltųjų".[220]

Tad žinia atėjo iš Lietuvos, bet ne tiesiogiai iš Pietų Afrikos. Kitose publikacijose pasitaiko užuominų apie porą tūkstančių žemaičių ūkininkų, pasukusiu ton pusėn. Iš pačios Pietų Afrikos keletą metų vėliau atėjo ne kokie nors detalizuoti pasakojimai, bet lietuvių ekspozicijos 1900 m. Pasaulinėje parodoje Paryžiuje aukojami pinigai[221]. *Varpo* skelbiamų aukotojų Pietų Afrikos sąraše yra ir žydų atstovų. Nors iki dabar šis lietuvių pasaulio istorijos puslapis nėra tinkamai užpildytas, nėra atlikta jokių tyrinėjimų, tačiau iškalbingas faktas leidžia tikėti, kad ne viskas, kas išdilo lietuvių atmintyje, yra pasmerkta amžinai užmarščiai. Pastebėtina ne tik tai, kad pirmam lietuvių, kaip pavergtos ir po pasaulį išsisklaidžiusios tautos, prisistatymo modernybės amžiaus slenkstį peržengiančiam pasauliui – taip buvo suvokiama Paryžiaus paroda – jo labui keliolika Pietų Afrikos kolonistų skyrė keletą brangių svarų. Tarp tų keliolikos buvo ir žydas Chėkelis Varkelis, ir Lietuvos stačiatikis Konstantinas Kosenko, ir kalvinistas Martinas V. Trumpa laikraščio žinutė perduoda daugiau: redakcijai ir jos autoriui rūpėjo pabrėžti, kad ir šių politinės (arba į tokią atgimstančios) tautos dalių atstovams diasporoje buvo ne vis vien, koks likimas ištiks jų tėvynę.

Lietuviškuose laikraščiuose kruopščiai būdavo registruojamos įvairiausios žinutės apie lietuvius svetur. 1899 m. spalio mėnesį *Varpas* su nuoroda į amerikiečių *Vienybę* informuoja:

Vladivostokas (Rytinėj Azijoj). Iš Valdivostoko, kaip rašo į „Vienybę", atkeliavęs į Odesą viens lietuvis, ir pasakojo, kad ten esą apie 200 lietuvių, iš kurių šeši turi savo namus, o du laiko savo pardavinyčias, kitigi eina į darbą; uždirba po 45–75 rublius ant mėn. Lietuviai turi savo bažnyčią ir kunigą lietuvį...[222]

Svarbu ne tiek tradicinės lietuvių kolonijos savybės: skaičius, turtas, uždarbiai ir susiorganizavimo bei sąmoningumo laipsnis, bet geografija. Juk elementariame lietuvių pasaulio žemėlapyje nesunkiai ryškėjo faktas, jog tarp Vladivostoko Tolimuosiuose Rytuose ir Sietlo Amerikos Vakaruose tyvuliavo tik Ramusis vandeny-

[220] Iš Lietuvos. *Varpas*, 1896, sausis, nr. 1, p. 11–12.

[221] Stovis parodos kasos. Varpas, 1900, liepa, nr. 7, p. 84.

[222] Vladivostokas. *Varpas*, rugsėjis–spalis, nr. 5, p. 88.



XIII Lietuvos vyčių seimas Bostone 1925 m.



Amerikos lietuvių fermerių šeima. Louelis, 1934 m.

nas. O jei Pietų Amerikos šalys, Afrika ir Australija išpėduota lietuvių išeivių, tai ar nebus tai diasporinės tautos erdvė? Net jei skaičiai buvo sunkiai įrodomi simboliai, tas lietuvių apgyvendinto pasaulio vaizdinys ryškėjo lietuvių atgimimo sąmonėje. O jos – ir visos diasporos – centre buvo tėvynė Lietuva, jos vargai ir ateitis.

Nelegalioje lietuvių spaudoje ir bendrame lietuvių pristatymo pasaulinės Paryžiaus parodos sambūryje išryškėja pastangos aprėpti lietuvių pasaulio erdvę, parodyti, kur mūsų yra įžengta. Šias pastangas išduoda siekis paruošti ekspozicijai išsamų lietuvių kultūrinės veiklos ir spaudos žemėlapį[223]. Reikėjo, anot organizatorių, kad pasaulis pamatytų ne tik išsibarstymą, bet ir civilizacinį pajėgumą. Kas aniems laikams tokias savybės geriausiai demonstravo? Žinoma, lietuviški spaudiniai.

> *...Prie paaiškinimo mūsų politiško padėjimo daugiausia padeda išstatymas* ***laikraščių mapos*** *ir* ***diagrama mūsų literatūros****. Laikraščių mapa aiškiai parodo, kad visi mūsų laikraščiai išeina užrubežėj: Prūsuose (Tilžėje), Amerikoj ir Šveicarijoj. To fakto negali užtėmyt lankytojas mūs parodos, nes mapa yra padaryta dideliam formate, Lietuvos žemė yra paženklinta tamsmėlynia spalva, o laikraščiai parodyti pavidale gana storų spindulių, kurie veržiasi į tamsią Lietuvą ir kur eina ten sklaido jos tamsą, jos ūkus...*[224]

Ir tada buvo, ir dabar yra aišku, kad užsienyje leidžiami lietuviški laikraščiai negalėjo atspindėti viso lietuvių pasaulio. Ir ne diasporos žemėlapis buvo parodoje eksponuotas vaizdas. Jis tik netiesiogiai atspindi diasporos reikšmės pavergtos tėvynės gyvenime supratimą. Lietuvių atgimimo darbininkai ir šviesuoliai norom nenorom turėjo pripažinti išeivijos nuopelnus tėvynei, o išeivijos aktyvumo ženklai pasaulinės parodos lankytojams turėjo būti įrodymais to tautinio pajėgumo ir ryžto, kurį pavergta tauta yra išsaugojusi. Labai sudėtingomis sąlygomis surinkti eksponatai ir ekspozicijos ruošiniai Paryžiaus parodoje spontaniškai atskleidė tai, kaip patys lietuviai žiūri į save, kokias savybes nori pademonstruoti pasauliui ir kokiame erdvėlaikyje jie susigyvena.

Tame erdvėlaikyje pamažu smilko supratimas labai skirtingų lietuvių tautos dalių, kurios gyveno specifinius gyvenimus ir ne vienodais greičiais kito. Tautinės sąmonės integralumas susidurdavo su kliūtimis. Vienos buvo atklystančios iš praeities ir senų tradicijų, kitos atsirasdavo iš naujo ir prašėsi apmąstomos. Štai mintys, kurias 1897 m. *Varpas* perspausdino iš čikagiškės *Lietuvos*:

---

[223] Lietuviška paroda ir jos nauda. *Varpas*, 1900, birželis, nr. 6, p. 61.

[224] Ten pat.

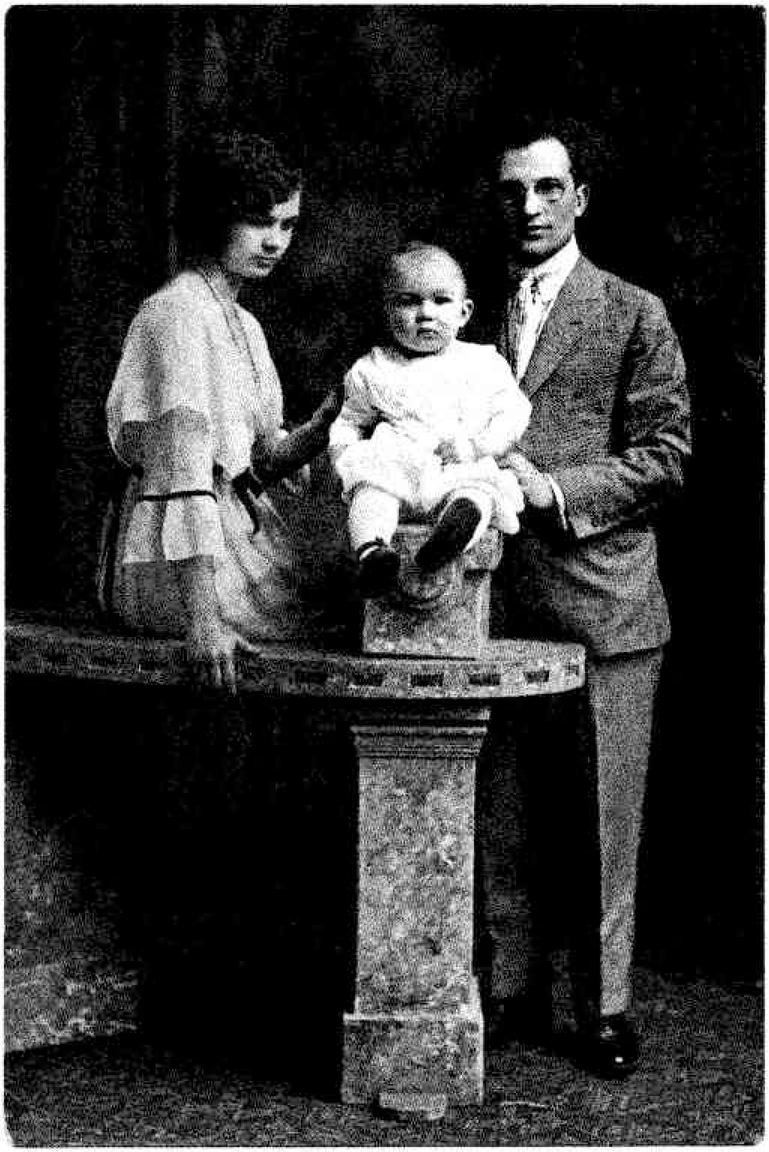
Skaitome kaip kada laikraščiuose apie peiktiną tarp lietuvių išeivių Amerikoje apsireiškimą, kuriuo yra provincijonalinis antagonizmas, kad suvalkiečiai neužsikenčia su lietuviais iš kitos Nemuno pusės. Tokį antagonizmą išeiviai atsigabeno iš tėvynės, kur yra da ir trečias antagonizmas tarp Maskolijos lietuvių katalikų ir Prūsų lietuvių protestantų. Nepersenei istorijos bėgis padalino senovės lietuvių apgyventą kraštą, o jau šiandien iš vienos tautos pasidarė lyg trys lietuviškos tautos: suvalkiečiai, žemaičiai ir Prūsų lietuviai. Neužilgo, jeigu tėvynės lietuviams teip mažai rūpės mūsų vargai, kaip dabar, sulauksime gal ir ketvirtos tautos, tai-gi Amerikos lietuvių.[225]

Lietuvių diasporos savitumas XIX a. pabaigoje jau leido daryti spontaniškas prielaidas dėl netolimos ateities permainų. *Ketvirtoji tauta* – tai niekad neprigijęs naujadaras, kuris ir šiandien skamba lyg naši metafora. Tuo pat metu ji yra patogi istorikui, siekiančiam pasekti diasporinės tautos pėdsakus ir jos savimonės istoriją, kur tikrų nutikimų atmintis persipina su legendomis ir gandais.

Lietuvių diasporos užgimimas beveik sutapo su simboliniais tautos gyvenimo lūžiais. Lietuvių atgimimas, tautinio sąjūdžio banga, pirmojo lietuviško žurnalo *Aušra* pasirodymas Rytų Prūsijos spaustuvėje ir knygnešių – nelegalios literatūros platintojų krepšiuose – visa tai nutinka tuo metu, kada pirmieji tūkstančiai lietuvių apsigyvena Šiaurės Amerikoje, Didžiojoje Britanijoje ir tolimame Sibire. Turėjo prabėgti keliasdešimt metų, kad patys išeiviai, arba jų naujose tėvynėse gimę vaikai imtų rimtai rūpintis istoriniu diasporos pasakojimu, kada imtų rašyti ir spausdinti tekstus, skirtus išeivijos prasmei, misijai ir likimui.

Lemtingą vaidmenį lietuvių sąmonėjimo istorijoje suvaidinusi *Aušra* taip pat nenusuko akių nuo emigracijos ir diasporos reiškinių. Tiesa, žinios apie išeivių nuotykius ir redakcijos pastangos nušviesti ir įvertinti naujus aniems laikams tautos gyvenimo reiškinius nebuvo labai sistemiškos. Geriausiu atveju per tris metus žurnalo skiltyse pasirodė keliolika publikacijų, kuriose buvo gliaudomos išeivijos problemos. XIX a. periodinės spaudos tradicija diktavo būtinybę nušviesti svarbiausius pasaulio įvykius ir kaip nors parodyti lietuvių padėtį jame. Nuo pirmojo žurnalo numerio buvo plėtojama skiltis *Svetur*. Tai reiškia, kad Petrapilis, Berlynas, Londonas ar Niujorkas buvo lietuviško akiračio skiriamieji ženklai, tačiau visi jie reiškė – svetur, svetimą šalį. Palyginimui – žinios iš Lietuvos prasidėjo nuo Tilžės apylinkių, nuo *Prūsų lietuvių* į Berlyną siunčiamos peticijos.

[225] Iš lietuviškų laikraščių. *Varpas*, 1897, kovas–balandis, nr. 2, p. 29.



Lietuvių imigrantų šeima Amerikoje. XX a. 3 deš.



Lietuvos vyčių choras „Daina" Čikagoje 1938 m.

Pirmajame *Aušros* numeryje emigracijos klausimas nekilo, bet štai jau kitas, antrasis tomas pradeda aprašinėti *svetur* įvykusius dalykus nuo *Gromatos iš Amerikos*. Tai buvo trumpas Antano Jurgelaičio iš Springfildo, Ohajo valstijoje:

Brangus prietėliau redaktoriau!

Radau lenkiškoj gazetoj, kad trys lietuviški laikraščiai išeina prūsiškoje Lietuvoje; tai apšvietė mano akis, ka dir mūsų giminystė turi dar tiek valnybės prūsiškoj Lietuvoj; ale rusiškoj Lietuvoj, nežinau, ar yra kokia drukarnija ar ne.

Esu Amerikoje jau vienuolika metų – ir randasi mūs giminystės į 15 ar 20 000. Mes turime kelias taworczystes (draugystes, draugijas – E. A.), ar tris parapijas ir kunigų tris Lietuvninkus. Buvom rodą užvedęlietuvišką gazetą (laikraštį) Amerikoj išleisti, ale su mažu kapitalu – ir turėjome perstoti. – Norėčiau jūs gazetos kelis egzempliorius, kad atsiųstumėt ant apgarsinimo savo likimo. Po apturėjimo jūs gazetos atsiųsime prenumeratą arba pinigus. Aš storavosiuos paskui su abonentais pamačį jums nešti. – Mūsų velijimas yra, kad kiek kiek korespondencijos padarytumėt su Amerikos lietuvninkais. Tiktai nežinau, ar mūs kalba bus suprantama greai ar ne. Aš pats esu iš maskolijos lietuviškos Suvalkų gubernijos, Vilkaviškio paviete.[226]

Tai buvo pirmoji kregždė tos viešos erdvės, kuri nuo 1883 m. vis plėtėsi. Nors negalima teigti, kad pirmajame lietuviškame, Lietuvai skirtame periodiniame leidinyje *ketvirtosios tautos* tema buvo svarbiausia – toli gražu taip nebuvo, tačiau akivaizdu, kad bendrasis lietuvių pasaulio akiratis, kuriame šalia gimtosios Lietuvos ėmė kilti užjūrio horizontai, pradėjo formuotis būtent tuo metu. Žinoma, galima sakyti, kad ir ankstesnė privati ir pusiau privati korespondencija, kartu su visokių emigracijos agentų gandais audė tam tikrą lietuvių pasaulėvaizdžio pamušalą, tačiau tik apsišvietusių ir susikalbančių inteligentų pastangos galėjo sukurti tai, kas vadintina tautine savimone. Erdvėlaikis ir savojo – lietuviškojo – pasaulio ribų atpažinimas priklausė jos kompetencijai.

Aušros redakcija šią misiją gerai suprato, tačiau reikėjo beveik pusantrų metų, kai 1884 m. vasarą nr. 7–8 vėl pasirodė jau minėto Antano Jurgelaičio *gromata*. Tačiau dar svarbiau už jo bandymus priminti Amerikos lietuvių kolonijų būtį atrodė pastanga apmąstyti, *kiek yra lietuvių iš viso?* Reaguodama į skelbiamus oficialius rusų valdžios duomenis, redakcija stengėsi parodyti, kad lietuviai gyvena ir kitose šalyse. Štai, anot jos, lietuvių Prūsuose gyvena 200 000, Pskovo ir Petrapilio apskrityse – 22 000, kitose Maskolijos srityse – dar 2 500, o Amerikoje

[226] Jurgelaitis, Antanas. Gromata iš Amerikos. *Aušra*, 1883, nr. 2, p. 52.

20 000. Žurnalo duomenimis Prancūzijoje ir Anglijoje yra apie 3 000 lietuvių, kurie turi net darbininkiškas organizacijas[227]. Ten, kur gyvena lietuviai, driekiasi ir lietuvių pasaulio erdvė. Ji nėra kaip nors išskirtinai užimta lietuvių, bet priešingai – tai tokia vieta, kur *tarp įvairių giminių gyvenama*. A. Jurgelaičio duomenys skiriasi – jis priskaičiuoja jau 30 000 lietuvių Amerikoje, tačiau nesiskiria lietuvių vaizduotę ir savivoką stiprinančios komunikacijos priemonių vertinimas: *mes, Lietuviai Amerikos, negalime atsidėkavoti už Aušrą sutvėrėjui dangaus ir žemės*. Ši nuotaika ir džiaugsmas, kad yra bent tokia viešo susikalbėjimo priemonė, tvyro korespondencijose iš Amerikos.

Didelis vaidmuo čia priklausė Jonui Šliūpui – vienam iš kelių *Aušros* redaktorių. Tuoj po emigravimo į Jungtines Amerikos Valstijas jis ėmėsi plunksnos ir parašė keletą labai spalvingų *gromatų iš Amerikos* – reportažinio pobūdžio laiškų apie išeivijos gyvenimą. Kelionė per Atlantą, pirmi sunkumai darbo ieškančiam imigrantui, tarpusavio santykiai, tamsumas ir prietarai – visa tai sudarė šliūpišką akiratį, kuris buvo atvertas *Aušros* skaitytojams. Štai gabalėlis pirmosios autoriaus korespondencijos, kurios kalbą mūsų skaitytojų patogumui mes, kaip įprasta, priartiname prie šiandienos:

Kožnas skaitytojas laikraščių žino, jog iš Europos kasmets iškeliauja ant apsigyvenimo į kitus kampus žemės, t. y. į Australiją, Apriką ir Ameriką didelės daugybės žmonių. Iš Amburko, Bremes (Hamburgo, Bremeno – E. A.), Bordo, Antverpės, Londono ir kitų uostų kas savaitę yra išleidžiami tūkstančiai žmonių, ieškančių dėl savęs naujos tėvynės ir gersnios buveinės. Keliauja-gi daugiausiai žmonės darbininkai. (...) Kuomet tūkstančiai svetimžemių žmonių apleidžia savo žemę, tūlas mūsų mokintų (...) vyrų dūmoja, jog iš Lietuvos mažai kas tekeliauja svetur pelnyties duoną, o jei ir nugirsta, jog išvažiavęs vienas ar kitas iš tūlo kampo, tai gana greitai meta į jį akmenis atsakydamas: tiktai tinginiai tariasi rasią svetur sviestą, pieną, mėsą ir duoną pilnystėje be darbo – už tai ten ir bėga. Bet gana būtų tokiam žmogui pasakyti, jog iš prūsiškės Lietuvos kasmets išsirengia į svetimą šalį ne šimtas vienas ar du, bet iki tūkstančio žmonių; o kartais ir daugiaus, ir kad daugybė vargužių kenčia vargus namėje susispaudę vien tiktai dėl to, kad neturi gana pinigų ant kelionės – ir, regimai, jo sapaliojimas apie tinginystę sukruštų. Bet ne vien tik iš Prūsų Lietuvos būriais traukia žmonės į Ameriką, eina daugumas ir iš Lietuvos, kurią Maskoliai valdo.[228]

---

[227] *Aušra*, 1884, nr. 7–8, p. 275.

[228] Šliūpas, Jonas. Gromata iš Amerikos. *Aušra*, 1884, nr. 7–8, p. 359.

J. Šliūpas bando apšviesti lietuvių skaitytojus, primindamas, kad visų pirma masinė uždarbio migracija jau tampa pasaulio problema, antra, kad yra tame sraute ir lietuvių dalis, kad lietuviai yra tokie patys varguoliai, kaip ir daugelis kitų europiečių. Viena vertus, kaip tikras inteligentiškas švietėjas jis bando apvalyti skaitytojų pasaulėvaizdį nuo prietarų, gandų ir neišmanymo. Kita vertus, parodyti, jog lietuviai nėra kokia nors pasmerktoji gentis, kad tai tartum bendras europiečių likimas. Gerai suvokdamas padėtį Rusijos imperijoje ir pažindamas *Aušros*, kurią dar nesenai redagavo, aplinką J. Šliūpas stengiasi kuo stipriau pabrėžti, kad jau senai įsisiūbavo lietuvių emigracijos reiškinys, kurį daugelis dar ignoruoja arba nepasvertai smerkia. Jo akimis, tai yra lemtingas reiškinys, kurį reikia suprasti, atjausti ir sugebėti sąmoningai elgtis.

J. Šliūpo vaizduojamas besiplečiančio lietuvių pasaulio peizažas yra gana adekvatus. Mąstydamas apie Vakarus, jis neužmiršta priminti Rytų.

Ogi ar prie išeivių nereikia priskaityti ir visus tuos, kurie neapšviesti būdami traukia giliaus į Maskoliją ant pelno, arba ir gavę mokslą ten varo savo amatą ar daktaraudami, ar mokytojaudami, advokataudami, provizoriaudami ir t. t. Aišku, jog gana didelis pulkas lietuvninkų blaškosi po svietą ir tarnauja svetimiems, palikdami savo kraštą ir žmones.(...)[229]

Pats autorius dėl politinio rusų valdžios persekiojimo pabėgęs iš gimtinės ir suprasdamas pasirinkimo svarbą, rutuliojo mintį apie teigiamas išeivystės savybes. Kas gi galėtų nesuprasti gerosios reikalo pusės. Išeivis savo pasirinkime išsigelbsti nuo dar didesnių blogybių, kurios jo laukia gimtojoje žemėje, dūsuojančioje po rusų padu. Jis ir daugiau uždirba, ir gali aukščiau pakelti galvą, imtis visuomeniško gyvenimo, kurti draugijas ir klubus. *Ten ir laisvės daugiaus, ten ir mokslavietė kožnam atvira* – įtikinėja J. Šliūpas. Jis tuo pat metu supranta ir visą likimo primetamą prieštaringumą. Viena vertus,

Žmonės, kurie nesibijo (...) nepažįstamų kampų ir žmonių, regimai turi daug drąsos, yra išsitikėję savo pajėgomis, yra ruošnūs ir stropūs darbininkai, ir gana turi nuomonės, taigi iš tėvynės iškeliauja germena (geruma, gerieji – E. A.).

Kita vertus, autorius gerai supranta, kad tuštėjančiame krašte

nebelikus drąsiųjų, nuomoningųjų, darbščiųjų, o tankiai ir sveikesniųjų spėkų – sunkus tėvynei gyvenimas. Gerai, jeigu išeiviai susimeta į vieną daigtą, ir sutūpę

[229] Ten pat, p. 360.

į vieną lizdą, išlaiko savo kalbą, papročius ir mena reikalus tėvynės ir brolių... Bet tik nesenai Lietuviai ėmė rankioties į vieną vietą. Šiandien daugiaus keliauja pas savo gimines ar pažįstamus į Šinando (Pensilvanijoje), Čikagą, Springfildą; Bostone, Baltimorėje, Naujame Jorke ar Brukline- lygiai kaip Anglijos miestuose Litse ir Mančestere Lietuviai susitaisė savo būrelius.[230]

J. Šliūpas buvo pirmas iš lietuvių tautinio judėjimo lyderių, kuris ėmė galvoti apie diasporinės tautos brandinimo perspektyvą. Jis pats pasirinko Amerikos gyvenimą, tačiau nuosekliai siejo tą pasirinkimą su galimybe geriau įgyvendinti savo žmogiškuosius lūkesčius ir egzistencinius – patriotinius tautinius siekius. Analizuodamas kitų migruojančių tautų patirtį, jis kėlė uždavinius lietuvių lyderiams, kad būtų pradėta sąmoningai organizuoti bendrą lietuviškosios išeivystės veiklą. Siekis išvengti didžiausio išsibarstymo, socialinio kapitalo kaupimas, lietuvių kolonijų susižinojimo uždaviniai, tautos lavinimo ir lyderių ugdymo pastangos tapo svarbiausia diasporos telkimo kryptimi. J. Šliūpas nuo pat pirmųjų savo *gromatų iš Amerikos* įtikinėjo apsišvietusius lietuvius, kad gebėjimas susivienyti ir veikti kartu yra lemiantis faktorius:

Daugumas krūvoje gyvendamas negalės niekuomet nutausti – o praturtęs prasiakinęs gali ir tėvynei, bet povienam gyvendamas mūsų žmogus yra sugaišęs, nes kas nežino jo silpnybės: besitrainiodamas apie kitus, jis greitai savo įpratybes pameta, o priima svetimas papuošalo plunksnas. Gailu, kad taip yra, bet taip yra (...)

Pašnekėjęs apie išeivystę, apie jos gėrį ir pyktį, ir apie reikalingumą, kad išeiviai susimestų į daigtą ir padarytų svetur grynai lietuviškus naujokynus, kurie paskui galėtų įsitaisyti ir agentūras dėl atgabenimo vientaučių, ketinančių apleisti savo kraštą...[231]

Atgimstančios lietuvių tautos vaizduotėje diasporos neišvengiamybę, prasmę, istorinę misiją nuolat lydėjo ir lydi prieštaravimai ir įtampa. Viena vertus, kai nebelieka galimybių įgyvendinti savo svajonių gimtinėje, emigracija yra būtina. Kad kolonijos ir bendrai visos diasporos lietuviškumas būtų bent kiek ilgiau išlaikytas, emigravimas iš šalies tampa būtina lietuvybės gaivinimo, palaikymo srovė. Taip ir sukasi užburtas ratas, suvokiant, kad išvažiavimas iš savo šalies yra vienoks ar kitoks blogis, tačiau procesui įsibėgėjus, be išeivystės šaltinio greitai myriop yra pasmerkiama visa diaspora. Anuomet buvo spėjama ir tikima, kad

[230] Ten pat, p. 262.

[231] Ten pat.

lietuviška arba – etnolingvistinė diasporos tapatybė negali tverti ilgiau trijų kartų. Tad tik gaivi naujų lietuvių išeivių banga ir dvasia gali gelbėti.

Aušros puslapiuose pasirodė ir visiškoje desperacijoje gimęs tekstas, kuriame pirmąsyk iškyla Amerikos, kaip alternatyvios lietuvių tėvynės, vaizdinys. Didelio, per kelis žurnalo numerius išspausdinto straipsnio *Tyla, geresnė byla* autorius A. Motuza argumentuoja, kad reikia svarstyti, ar rusų prispaustoje Lietuvoje iš viso liko kokios geresnės ateities perspektyvos. Nei ūkio vystymo, nei individo, nei tautos savasties palaikymo galimybių beveik jau nebeliko. Kita vertus, mąstė autorius, argi lietuviai nėra seni šios žemės klajūnai. Juk kažkada priešistoriniai protėviai vargo vejami atsikraustė ir į dabartinę Lietuvos žemę. Apskritai tauta nėra it koks baudžiauninkas prirakinta prie savo sklypo. Ji turi ieškoti savo stiprybės, sėkmės, gerovės vystymo erdvės. Štai ir vokiečiams vietos namie neužtenka. O žydai, ar jie nesiilgi pažadėtosios žemės ir ar ne sėkmingai gyvena visame pasaulyje? Tokios *Aušros* autoriaus mintys ir pats galvojimo būdas nuo to laiko tapo lietuviškos tapatybės dalimi. Tiesa, ironiška, gal fatališka pasidejavimo forma, pašaipos verta iliuzija, kurią nūdienoj geriausiai parodo M. Ivaškevičiaus *Madagaskaras*. XIX a. pabaigoje alternatyvios Lietuvos, diasporos, pranokstančios savo reikšme tuos, kurie liks gyventi savoje žemėje, atsiradimas nebuvo labai pašaipiai priimamas. Tiesiog niekas tada nežinojo, kuo baigsis Lietuvos atgimimo projektas.

Broliai Lietuviai! .... Ką mums kalba praeitė mūsų? Nuo vargo bėgome, o nuo vargo vėl... bėkime.... Ar mus marios sulaikys, ar mes duosimės apsiguduoti, lenkuoti ir vokiečiuoti? Gana mūsų sprandą laužė visi prašalaičiai, o mes miegojome, mus slogino; pabudome dabar, bet dėl to, kad užmigti amžinai. Ar mes atsinešėme tą žemę su savimi, ar ji mus išdavė? Ar mes negalime ir rasti tokios žemės?... Broliai! Laikas keliaut toliau; ar mus jūrės užlaikys? O kam tiek žmonių protas kašėjo, kad dykai atrast padarą garvežių, garlaivių, akrotų? Juk žmogystė atrado dėl geradėjystės žmonių tuos daigtus, kad mes tas mares galėtume perirt; tenai jau broliai laukia mūs, šaukia, mes dar kurti; mes jau apkurtom, sėdėdami namie ir negirdėdami nieko. Ar ne geriaus mums parodo grynas pajautimas tų žmonių, kuris jau ne vieną išvedė į aną svietą? Teisybė pradžioje jame yra sunku, bet liuosybė tuojaus atnaujina visą jo veiką ir protą, per tai ne dyvai, kad jie greitai pripranta, palikę savo tėvynę, gentis, gimines, savo namelius ir jų išbėgiotus ir išvaikščiotus takelius. Juos galima sulyginti su tais vadais, kurie visados yra pirmutiniais, nes jų aiškus protas ir širdies pajutimas yra jautresnis; jis liepė jiems eit, kaip tiems gandrams, kurie pavasaryje pirmutiniai pas mus pasirodo (...) Ar rasi gaila mums

palikti sentėvių kaulus kapuose? Velyk tegul mes juos paliksime ir nemyniosime savo kojomis, nes mūs pajautimas, mūs kalba, nebus lietuviška kalba, mes būsime išgamos, netikėliai; ar liksime ant apjuokimo mūs sentėvių atminties, kad mes esame išgamos. Daug lengviaus bus mūs sentėviams ilsėtis čionai be mūs, ne kaip savo dvasia veizėti ant mūs, kurie išsižadėjo savo močiutės, tėtušio; tenai mes galėsime garbinti juos atvirai, ir tenai jų dvasia sergės mus nuo vargo, kuris ne vieną tolyn varo. Taigi, eime kur liuosybė!... O kur? – Į Naują Svietą....[232]

Raginimas visai tautai ar didelei jos daliai išsikraustyti į geresnę vietą skambėjo it kokia Kasandros pranašystė. Juk anuomet tikrovė badė akis. Lietuvos rusifikacija, asimiliavimasis su lenkais, ekonominis nuopuolis pasiekė neregėtas iki tol aukštumas ir platumas. Neviltis ir baimė savoje žemėje virsti kampininkais ir pastumdėliais galėjo atrodyti it koks protėvių dvasios įžeidimas. Gal geriau, kad jie tokio dalyko niekad nebūtų matę?

Aušros autoriaus deklaracija, raginimas išeiti ir ieškoti geresnės erdvės savo išlikimui, sustiprėjimui ir gerovei nesulaukė kokio nors įrodomo pritarimo. O ir pats straipsnis anuomet greičiausiai nebuvo suvoktas lyg persikraustymo į diasporos būvį programa. Tačiau jis buvo svarbus posūkis tautos savivokos procese. Mintis, kad svetur gyvenantieji lietuviai gali tapti netgi svarbesnė tautos dalis už gimtojoje protėvių žemėje likusiuosius, kad lietuviai yra amžinojo tautų kraustymosi herojai buvo ir yra labai svarbi. Santūriai skaitant šį tekstą galima pasidaryti ir reikiamas išvadas. Pirma, išvykėliai nėra blogi, bet lygiai geri ar net geresni už Lietuvoje likusiuosius. Antra, dioasporą vertinti kaip lygiavertę lietuvių tautos dalį yra būtinas dalykas. Trečia, diasporinės tautos sąmonės formavimas yra XIX a. pabaigos lietuvių atgimimo šviesuomenės uždavinys. *Aušra* savo skaitytojų – t. y. šviesiausios lietuvių tautos dalies – akiratį plėtė iki tokių ribų, kurios buvo pažymėtos išeivių pėdų.

Vėlesniais metais *Varpas*, *Tėvynės sargas*, jau nekalbant apie dar gausesnę Amerikos lietuvių spaudą, stiprino lietuvių pasaulio vaizduotę. Nors labai rimtų mokslinių veikalų ir teorinių diasporos savasties klausimais rašytų tekstų tuomet neatsirado, tačiau ir nepretenzingoje publicistikoje galima jausti, su kokiais globalių permainų svarstybų veikalais buvo susipažinę lietuvių autoriai, kokią periodinę Vakarų pasaulio spaudą jie sekė. Lietuvių pasaulio komunikacijos tinklas darėsi vis tankesnis, korespondencijos mainai intensyvėjo. Laikraščių redakcijos stengėsi perspausdinti vieni kitų informacijas. Įvairiose *pasvietėse* atsidūrę tau-

---

[232] Motuza, A. Tyla geresnė byla (Pabaiga). *Aušra*, 1886, nr. 5, p. 165.

tiečiai pamažu ėmė jausti, kur dar kvepia lietuviškais reikalais. Stiprėjo kritinis informacijos atrankos pajėgumas, leidęs daugumos skaitytojų akiratyje išsikristalizuoti lietuviui suprantamam pasaulėvaizdžiui. Dar daugiau, lietuviškos spaudos puslapiuose ryškėjo dvejopi dalykai: lietuviškų kolonijų gajumo ir tėvynės atstatymo rūpestis.

I pasaulinio karo ir nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymo išvakarėse lietuvių diasporos savimonė jau buvo labai toli pažengusi. Išeivių kolonijos buvo tarsi gana gerai susisiekiantys indai. Plataus masto organizuoti susivienijimai, atliepiantys pasaulėžiūrinius poreikius, konkuruojantys tarp savęs dėl įtakos išeivijai ir atgimstančiai Lietuvai, rodė lietuvių tautos galių augimą. Lietuvių tautinio judėjimo aktyvistai taip pat kovojo dėl išeivijos, ypač Amerikoje, dėmesio, aukų, palaikymo. Tai buvo epocha, kai nusistovėjo pusiausvyra tarp tautinių pajėgumų Europoje, gimtinėje ir diasporos. Ir vieni, ir kiti jautėsi atsakingi už Lietuvos likimą. Ir viena, ir kita tautos dalis pajuto savo reikšmę, ir negalvojo, kad kažkas kitas už juos atliks tėvynės gaivinimo darbus.

Lietuvių pasaulis 1918 metų išvakarėse buvo pasiekęs didelę brandą ir diasporos bei senojoje protėvių žemėje gyvenusių tautiečių valios, vaizduotės ir rūpesčio bendra tautos ateitimi pusiausvyrą. Lietuvos politinė nepriklausomybė ir sugrįžimas į laisvų tautų gretas buvo aukščiausias išeivijos tikslas, o Lietuvoje gyvenantys negalėjo įsivaizduoti tautos ateities be savosios diasporos. Išeivija, lietuvių judrumas, kaip reakcija į visas bėdas ir besikeičiančius visuomenės ir individo lūkesčius, nepaisant nuomonių įvairovės, nebuvo laikoma fatališku blogiu ar tautos prapulties žyme. Po keliolikos metų dramatiškas lakūnų Stepono Dariaus ir Stasio Girėno skrydis per Atlantą taps tikru šios pusiausvyros simboliu.

Lietuvos Respublika ir lietuvių diaspora 1918–1940 metais

Nebėk, palauk, štai aušta rytas
Ir tautai švinta laikas kitas –
Jau slenka debesys tamsos.

(iš XX a. 3 deš. populiarios Lietuvoje dainos)

Lietuvių pasaulio istorijoje bent kelis kartus esmingai keitėsi susitelkimo protėvių žemėje ir išsibarstymo vektoriai. Lietuvių emigracija prasidėjo LDK kartu su Lenkijos Karalyste dar užimant svarbią vietą Europoje. Išėjimas iš tėvynės tolyn į Vakarus ir imigracija į Lietuvą (iš Rytų ir Vakarų) pulsavo beveik vienu ir tuo pačiu metu. Politinės emigracijos pliūpsniai lydėjo Lietuvos valstybės žlugimą ir Rusijos įsiviešpatavimą. O *tikroji valstietiškoji* ekonominė emigracija masines apraiškas įgavo tuomet, kai lietuvių tauta buvo represuota, pažeminta, asimiliuojama ir apiplėšiama – didžiausio nuopuolio dešimtmečiais.

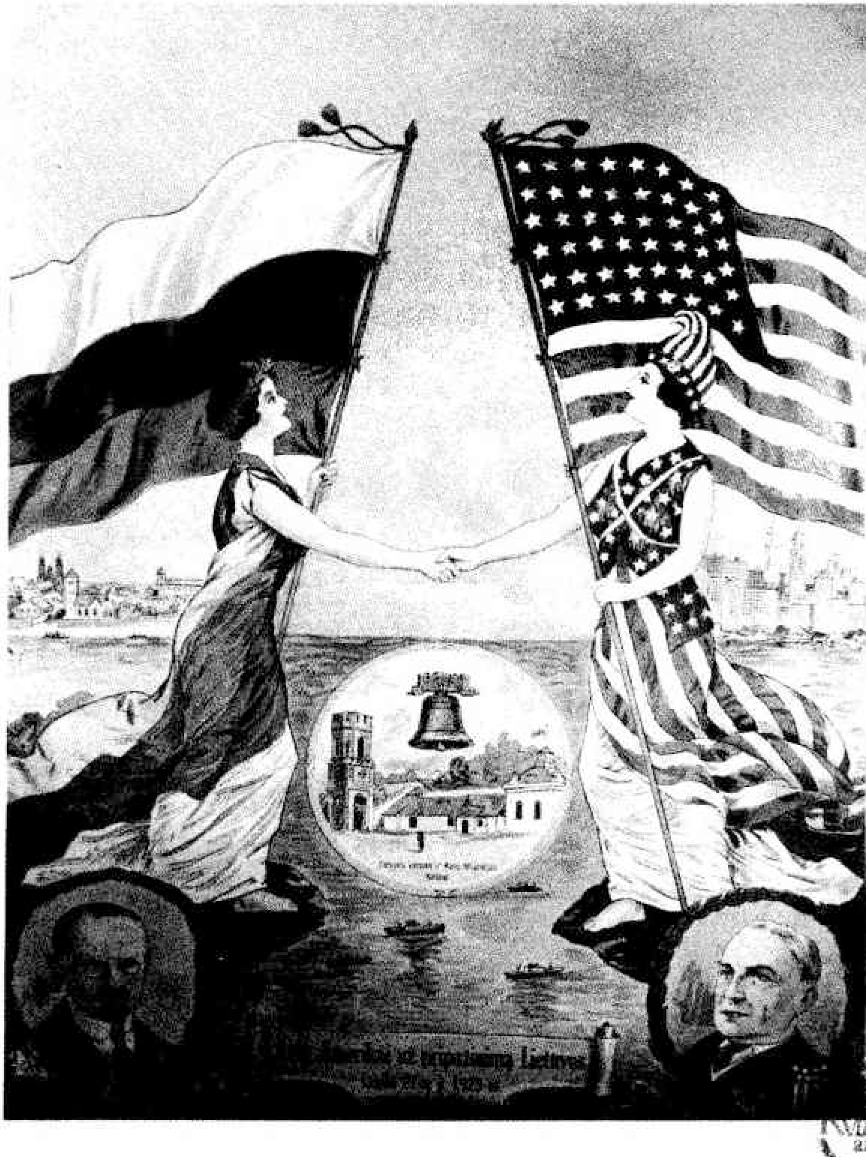
Lietuvos valstybės atstatymas buvo susijęs su masiniu lietuvių grįžimu iš Rusijos į protėvių žemę. Iš Amerikos plaukė daugiau pinigai, nei reemigrantai, nors ir tokių buvo daug. Dėmesio ir rūpesčio bangos kartais net paradoksaliai ritosi tai į vieną, tai į kitą pusę. Amerikos lietuviai rėmė krašto iniciatyvas. Savo ruožtu Lietuva rėmė porevoliucinėje Rusijoje vargusius tautiečius.

Pirmojo pasaulinio karo pasekmės ir 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos nepriklausomybės atstatymas sudarė dar vieną netikėtą situaciją: laisvės atgavimo euforija ir neišsakomai sunkus ūkio atkūrimas labai skirtingai paveikė lietuvius. Viena

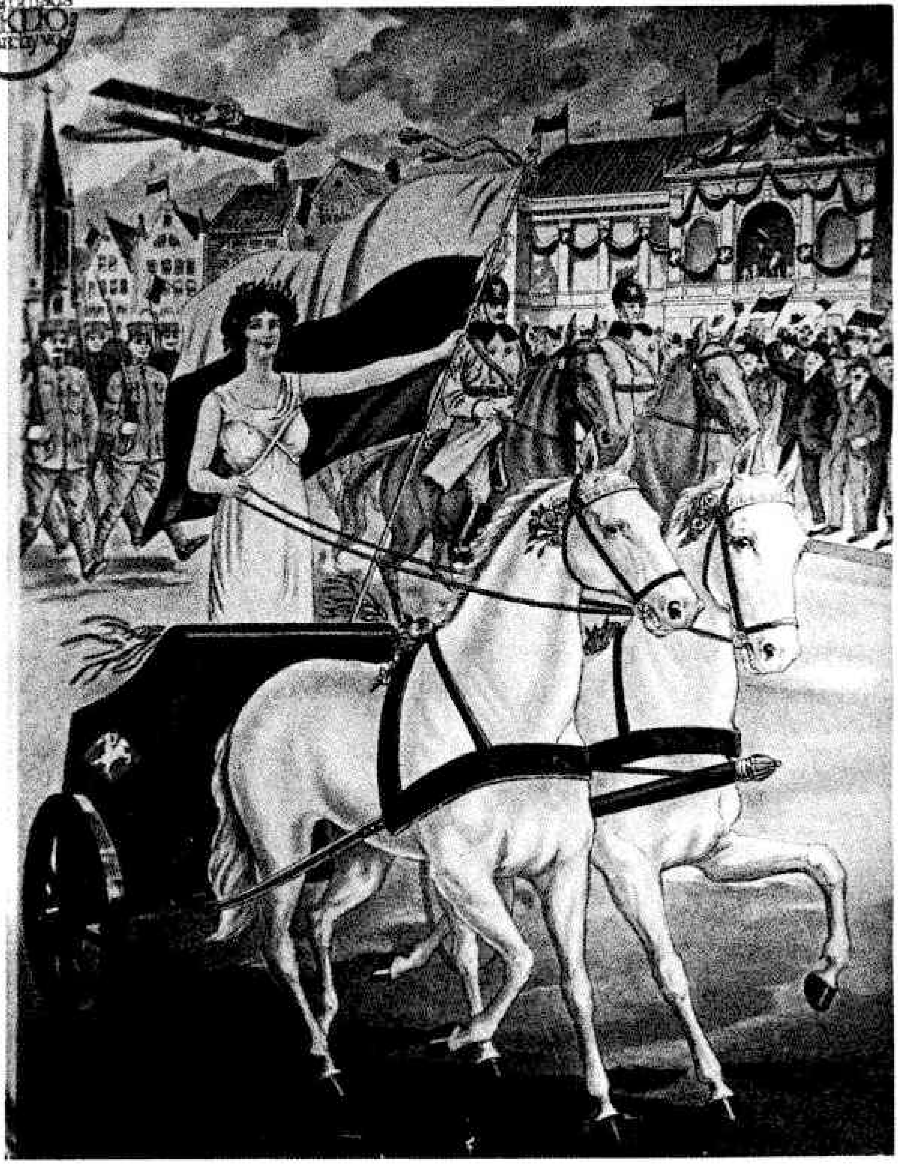
vertus, Amerikos lietuvių diaspora pasiekė savo pajėgumo viršukalnę ir tuo pat metu neteko maitinančios lietuviškumo gijos: JAV nuo pat karo pradžios beveik užkėlė vartus naujiems imigrantams. Tie keli šimtai, kuriems buvo leista iš Lietuvos imigruoti į Ameriką, buvo daugiau mažiau smulki išimtis. O diasporos sąmonė jau senai liudijo, kad vienoks likimas išeivių bendruomenės laukia tuomet, kai ji nuolat yra papildoma naujomis tautinėmis-kalbinėmis jėgoms, o kitoks – kai laikosi iš savo natūralaus prieaugio ir stebi, kaip karta po kartos praranda ankstesnius lietuviškumo bruožus.

Protėvių šalyje Lietuvoje vyko atsikūrimo stebuklai, tačiau ir jos sėkmės scenarijus negalėjo suteikti kasdienio gyvenimo pilnatvės visiems savo sūnums ir dukroms. Sunkiai prisikelianti pramonė, demografijos ritmo nepalaikanti ekonominė raida, darbo vietų ir net po reformų žemės stygius skurdo ir bado briauna atginė dešimtis tūkstančių žmonių. Taip jau sutapo, kad po 1926 m. valstybės perversmo pakilo dar viena ekonominės emigracijos – dabar jau iš nepriklausomos Lietuvos valstybės – banga. Kadangi Šiaurės Amerika buvo nebepasiekiamas rojus, lietuvių išeivius Atlanto bangos ir besisukantys garlaivių sraigtai nuginė į Pietus, į Braziliją, Argentiną ir Urugvajų.

Kaip pasikeitė lietuvių nusiteikimas ir pasaulėvaizdis per tuos du audringus ir prieštaringus dešimtmečius, nėra lengva trumpai papasakoti.



Plakatas-padėka JAV vyriausybei už Lietuvos pripažinimą 1922 m. liepos 27 d.



JAV lietuvių agitacinis plakatas. XX a. 3 deš. pradžia

1. Lietuvių pasaulis tėvynės nepriklausomybės atkūrimo byloje

Jau laisvės varpas suskambėjo
Ten, kur dygliais pinti keliai,
Ir puiki viltis sužibėjo –
Jau daug darbuojasi uoliai.

(Iš Amerikos lietuvių dainos)

Nors I pasaulinio karo pabaigoje lietuviai gyveno daugelyje šalių, tačiau dėl skirtingos kolonijų koncentracijos, nevienodo socialinio kapitalo dydžio ir intelektinio pajėgumo didžiausias krūvis valstybės atkūrimo ir tarptautinio pripažinimo baruose teko Rusijos ir Amerikos lietuvių bendruomenėms. Tiesa, jau keletas dešimtmečių prieš lemtingą Vasario 16-osios aktą, Vakarų Europos universitetuose ir kultūriniuose-politiniuose centruose (ypač Šveicarijoje) telkėsi studijuojantis lietuvių jaunimas, gausėjo sau tokias studijas galinčių leisti jaunų žmonių, didėjo jų reikšmė tautiniame judėjime. Tačiau šiandien, kai Europos Sąjungos akademinė erdvė lietuvių yra visiškai prisijaukinta, nėra lengva pasakyti, ar galima anuos studentus ir jaunąją inteligentiją laikyti buvus lietuvių diasporos dalimi. Jie nebuvo išeivija tiesiogine šio žodžio prasme. Sąmoningai ruošdamiesi kilniai inteligentiškai misijai atgimstančioje tėvynėje jie tam tikra prasme galėjo būti laikomi mažiau išeiviais, nei daugelis nuo viešųjų reikalų nutolusių vargulių kur nors tarp Skuodo ir Marijampolės.

Taip yra dėl to, kad dauguma studijuoti vyko be specialių siekių kaip nors ilgesniam laikui įsitvirtinti studijų šalyse. Išsilavinimo siekis, neturint tinkamų sąlygų savoje šalyje – tai dar ne emigracija. Viena vertus, tai buvo nelengva ir nepigu, o kita – dauguma mokslo Vakarų Europoje siekusių buvo patriotiškai nusiteikę ir savo kasdiene organizacine veikla susiję su gimtąja žeme labiau, nei su išeivija. Trumpas jaunystės epizodas svetur ir savotiškas misijos pojūtis, apsiginklavus žiniomis ir vakarietiška patirtimi prisidėti prie Lietuvos atstatymo darbų, neleido šios dalies užsienio lietuvių laikyti emigrantais. Greičiau jie panašėjo į pavergtųjų Europos tautų politinio-kultūrinio internacionalo narius, tik laukiančius ženklo, kada pašauks tėvynės atkūrimo darbai. Lietuvių istoriografijoje ir vaizduotėje ši jaunoji inteligentijos karta sykiu su besigydžiusiais ir poilsiavusiais visuomeninės elito atstovais yra natūrali tautos dalis, sietina su kraštu

ir valstybe, bet ne su diaspora. Tačiau, net būdami atokiai nuo ekonominių emigrantų spiečių, veikdami skirtingose plotmėse, šie žmonės tuo pačiu metu buvo aktyvūs išeivijos kolonijų ir Lietuvos lietuvių tarpininkai. Jie sukosi valstybės atkūrimo darbų centre – ne periferijoje, ne pagalbinės veiklos srityje.

Plačiausiai reiškėsi Amerikos lietuvių organizacijos: jos jau buvo patyrusios politiniu požiūriu (peticijų rašymo tradicija), buvo finansiškai išteklios, kas karo nualintai Europai ir Lietuvai darėsi vis labiau svarbu. Taip pat Amerikoje pakako intelektinių gebėjimų bei patriotinių įsipareigojimų. Istoriografijoje pagrįstai yra įsitvirtinusi nuostata, kad Amerikos lietuvių bendruomenė pirmiausiai reiškė finansinę ir politinę pagalbą per atstumą, patiems asmeniškai nedalyvaujant Lietuvos kasdieniuose varguose. Jau kuris laikas lietuvių visuomenės veikėjams buvo įprasta keliauti į Ameriką paramos.

Neatsitiktinai finansinės paramos laiku Lietuvos atkūrimui mastai buvo Amerikos lietuvių solidarumo ir net pasididžiavimo įrodymas. Istorikai pabrėžia, kad daugiausia pinigų buvo surinkta būtent I pasaulinio karo pradžioje, kai padvelkė giluminėmis Vienos kongreso sukurtos Europos tvarkos permainomis. Be to, karas nepaprastai iškėlė Jungtinių Amerikos Valstijų reikšmę – doleris turėjo neabejotiną vertę.

Karo pradžia paskatino įvairių Lietuvos rėmimo organizacijų ir fondų steigimąsi. Besivaidijančios išeivių organizacijos kūrė savo atskirus fondus. Pirmieji sujudo katalikiškųjų organizacijų aktyvistai – atsirado *Tautos fondas*. Neatsiliko kairieji: socialistai sukūrė *Lietuvių šelpimo fondą*. Protautiškai nusiteikę veikėjai iniciavo *Nepriglmybės fondą*. Konkurencija tėvynės meilės reikaluose apskritai buvo labai naudinga.

Iki 1920 m. birželio 23 d. veikęs socialistų fondas surinko ir persiuntė Lietuvos žmonėms 37 661 JAV dolerį, katalikiškas *Tautos fondas* – keliolika kartų daugiau (590 136 dolerius). *Neprigulmybės fondo* sąskaitoje buvo 85 201 doleris. Skirtingų pasaulėžiūrų organizacijų sukurti fondai taip pat siekė daryti įtaką paramos paskirstymui. Didžiausias katalikiškas fondas 70 % pinigų skyrė Lietuvai, 20 % pasilaikė katalikiškai politikai, o dešimtadalį paliko savidraudos labui. *Neprigulmybės fondas* dar labiau specifikavo paramos kryptis: rėmė Lietuvos delegaciją taikos konferencijoje ($ 22 305), Lietuvos Tarybos atstovams Vašingtone skyrė $ 6 854, o karinės pagalbos misijai organizuoti teko 10 000 dolerių[233]. Dolerio vertė, baigiantis alinančiam karui Europoje, buvo labai didelė, o tokios paramos ir solidarumo su vargstančia tauta rodymas tą vertę Lietuvoje dar labiau išryškino.

---

[233] Michelsonas, Stasius. *Lietuvių išeivija Amerikoje*, p. 218.

Tik sąlyginai galima atskirti materialinę, piniginę paramą nuo politinių veiksmų. Politinei akcijai aktyvėjant, buvo daugiau surenkama paramos pinigų. Po to, kai prezidentas W. Wilsonas 1917 m. pareiškė politinę paramą Lietuvai ir paskelbė lapkričio 1 d. Lietuvių diena (*Lithuanian day*), susivienijo visos diasporos pajėgos. Susikūrė net 400 komitetų *Lietuvių dienai* rengti, buvo įsteigtas ir Centrinis komitetas veiklai koordinuoti. Pirmasis Lietuvių dienos paminėjimas ir demonstratyvi pinigų rinkliava Lietuvos labui buvo (įvairiais duomenimis) nuo 130 000 iki 200 000 dolerių. Nors piniginės perlaidos vėlavo, bet 1919 m., kai tos lėšos pasiekė Lietuvą, jų labiausiai ir trūko.

Sunku atkurti bendrą visos paramos vaizdą. Viena vertus, Amerikos lietuviai įgudo šalia savo surenkamų lėšų pritraukti dar ir JAV organizacijų paramą (1919 m. taip nutiko su JAV Raudonojo Kryžiaus parama). Kita vertus, būta daug smulkių ir net asmeninių iniciatyvų, kurios liko nepaviešintos. Bene sėkmingiausiai šią situaciją apibūdino S. Michelsonas:

Kiek Lietuva gavo paramos šiuo keliu, niekas nežino. Taip pat niekas nežino, kiek Amerikos lietuviai kasmet nusiųsdavo pinigų savo giminėms. Jei prileisti, kad 100 000 amerikiečių kasmet nusiųsdavo saviškiams po $100, tai reikštų $10 000 000 per metus, arba $20 000 000 per 20 Lietuvos nepriklausomybės metų...[234]

Finansinė parama buvo veiksminga priemonė atstatant Lietuvos valstybę. Tačiau be politinės-visuomeninės veiklos, kuri buvo išvystyta visame lietuvių pasaulyje, tie pinigai nebūtų pasiekę savo tikslo. Amerikiečiai lietuviai ne tik rūpinosi paramos talka, tačiau kartais net tiesiogiai ėmėsi ruoštis kovai už tėvynės laisvę, pasitelkdami į madą atėjusią fizinės kultūros propagandą, pramogą, purendami tėvynės ateities dirvą. Lietuvių kolonijose šalia įvairų savišalpos ir kultūros organizacijų jau nuo XIX a. pabaigose būta tam tikrų karinių draugijų. Dar 1888 m. Pitstone susibūrė *Šv. Jurgio gvardija*. Istorikai yra aptikę 14 tokių organizacijų, kurių nariai dėvėjo puošnias uniformas, rengė paradus ir patys dalyvavo kitų renginiuose. JAV net buvo išleistas J. Žebrio vadovėlis *Mokinimas Lietuviszkos kariuomenės*[235]. Spalvingu pavyzdžiu laikytinas 1902 m. Brukline įsteigtas *Ateities klubas*. Anot S. Michelsono, jame susibūrę kelios dešimtys pirmosios emigracijos bangos jaunuolių pasuko savo elementarią organizaciją minėta kryptimi.

---

[234] Ten pat, p. 219.

[235] Eidintas, Alfonsas. *Lietuvių kolumbai*, p. 56.

... Beveik visi jie buvo paprasti artojėliai, nesenai da iš Lietuvos, kuri tada dar buvo po caro valdžia, todėl ryžosi kelti lietuvių vardą amerikiečių akyse. Kai kurie jų bandė mokytis ir boxo, ir imtynių, bet geriausiai sekėsi tik šokių vakarai, į kuriuos sueidavo nemažai vyrų ir gražių lietuvaičių.[236]

Stebėtina lietuvių atgimimo istorijos paralelė: prieš I pasaulinį karą lietuviai studentai Maskvoje ruošėsi būsimai politinei veiklai būsimoje atstatytoje nepriklausomoje Lietuvos valstybėje, o amerikiečiai šalia kitokios veiklos repetavo karinius pratimus. Ir vienų, ir kitų vaizduotėje kilo nepriklausomos ateities vaizdiniai, kurie savaime, be asmeninio ryžto ir pasiaukojimo, negalėjo būti įgyvendinti.

Organizuotas fizinis rengimasis, vėliau karinės tarnybos prievolė, galiausiai kova su ginklu rankose JAV daliniuose emocijomis siejosi su galimybe iškelti Lietuvos laisvės vėliavą. Pasauliniam karui įsiliepsnojus ir JAV įžengus į kovos frontus ši aplinkybė dar labiau išryškėjo. Išeivijos veiksniai politinėje karo pabaigoje buvo nepaprastai svarbūs, juo labiau, kad svarbiausi nepriklausomybės pareiškimai ilgą laiką galėjo būti paskelbti tik padedant užsienio lietuviams.

Stipriausios – po pačios Lietuvos lietuvių pasaulio dalies – Amerikos lietuvių diasporos tapatumui pasaulinis karas ir tėvynės laisvė buvo lemtingos sąlygos. Pirmosios (Lietuvoje gimusios) ir antrosios kartos (natūralizuotos) amerikiečiai lietuviai turėjo atlikti diasporoms būdingas misijas: būti savo tautos vaikais ir tapti visateisiais, turinčiais savigarbos naujosios tėvynės piliečiais. Kaip jau nesyk anksčiau buvo sakyta, tvirčiausi vienos ar kitos diasporos pamatai visada buvo kovos už laisvę kelias. Dažniausiai lietuviams (ir, žinoma, lenkams) kelrodė buvo Tadeušas Kosciuška, kovęsis tiek už senosios, tiek už naujosios tėvynės nepriklausomybę. Pralietas kraujas kolektyvinėje diasporos atmintyje buvo tarsi iniciacijos arba natūralizacijos žymė. Amerikiečiams svarbiame pilietiniame kare lietuviai beveik nepasireiškė, o ir karo prisiminimas reiškė skirtingus dalykus jankiams, ir konfederatams.

I pasaulinis karas ir amerikiečių armijos kovos lietuviams suteikė tokią savo tapatumo ir savigarbos sutvirtinimo galimybę. Tyrimai rodo, kad tikėtinas lietuvių kilmės amerikiečių dalyvavimas kare siekė 85 000 karių, iš kurių kovose žuvo 7 000[237]. Atlikę savo pilietinę pareigą Amerikai, lietuviai karo veteranai galėjo jaustis itin garbingai. Jie sustiprėjo dvasiškai, išaugo jų sąmoningumas, išryškėjo

[236] Michelsonas, Stasius. *Lietuvių išeivija Amerikoje*, p. 331.

[237] Šiuos skaičius, remdamasis K. Jurgėlos *Sparnuoti lietuviai Darius ir Girėnas* (Čikaga, 1935), pateikia Alfonsas Eidintas knygoje *Lietuvių kolumbai*, p. 56.

ryžtas tęsti laisvės misiją savo senojoje tėvynėje. Štai kodėl jaunatviški *Ateities klubo* sportiniai-kariniai žaidimai, išbandyti žiaurioje Vakarų fronto tikrovėje, atvedė iki Lietuvos laisvės savanorių.

Kaip dalyvavimas Didžiojo karo apkasų mūšiuose stiprino amerikietišką tapatybę ir pilietinę savivertę, taip stojimas Lietuvos laisvės savanorių būrin reiškė lietuviškumo sutvirtinimus. Čia, be jokios abejonės, kilniausio herojaus ir ryškiausio simbolio reikšmė tenka Steponui Dariui. Dvigubo patriotizmo pavyzdžių anuomet buvo labai daug. Lietuvių pasaulio istorijoje šis epizodas yra unikaliai ryškus. Jis patraukė daugelio istorikų dėmesį, sulaukė gausių tyrinėjimų ir sėkmingų istorinių aprašymų. Glaustai išdėstykime įvykių raidą.

JAV lietuviai karo veteranai pradėjo organizuotis 1919 m., ne tik derindami savo veiksmus su Lietuvos karine misija, bet ir jausdamiesi lygiaverčiais proceso dalyviais, kuriems buvo gana ir savos valios, be Lietuvos valdžios nurodymų ir agitacijos. Pradžioje Brukline (NY) susibūrė *Lietuvos laisvės sargai*, o rugpjūčio mėnesį Čikagoje atsirado aukštesnės organizacinės pakopos *Susivienijimas Amerikos lietuvių kareivių*, kuriame jau po kelių savaičių buvo 1 500 narių. Organizuojant *Susivienijimą* itin daug dirbo būsimas Atlanto nugalėtojas Steponas Darius. Tačiau į Lietuvos karo frontus suspėjo ne itin gausus savanorių būrys. 1920-ųjų pradžioje Lietuvos kariuomenėje buvo 21 karininkas iš Amerikos, nors vien tik Čikagoje tuo metu žygio pradžios laukė 1 500 savanorių. Visi jie turėjo kovinės patirties, sukauptos JAV kariuomenės dalinių Prancūzijoje veiksmuose. Nors atskiros brigados taip ir nepasisekė pakrikštyti Lietuvos nepriklausomybės karuose, tačiau ir visa brangiai kainavusi patriotinė-organizacinė kampanija turėjo neabejotiną vertę lietuvių pasaulio konsolidacijai.

Tarptautinė padėtis ir Lietuvos viltys pasaulinio karo metais buvo stipriai susiję. Lietuvių politinės jėgos visame pasaulyje ieškojo, kaip naudingos karo išdavos atveju pasistūmėti savo aukščiausių tikslų link. Buvo svarstytos įvairios alternatyvos, pradedant autonomijos susilpnėjusioje Rusijos imperijoje galimybe ir baigiant nepriklausoma Lietuvos valstybe, kuri Vokietijos pralaimėjimo atveju galėjo net suvienyti Didžiąją ir Mažąją Lietuvą. Kita vertus, tie politiniai lietuvių lūkesčiai puikiausiai buvo žinomi tarpusavyje besikaunantiems rusams ir vokiečiams, taip pat mąsčiusiems, kaip tuos lūkesčius išnaudoti lipdant pokario Europą. Žinoma, savo naudai.

Karo pabaigoje, ypač išaugus JAV vaidmeniui, didėjo ir lietuvių supratimas, kur bus lemiamas jų likimas. Amerikos lietuvių veikloje regėjosi svarbi atrama nepriklausomybės labui. Kita vertus, tolimųjų lietuvių pasaulio pakraščių – Pie-

tų Amerikos, Pietų Afrikos kolonijų – lietuviai nei patys tiesiogiai juto Didžiojo karo grėsmes, nei jų veikla buvo kaip nors jaučiama Lietuvoje. Rusijoje išsibarstę lietuviai, Amerika ir nedideli judrių aktyvistų spiečiai Vakarų Europoje (ypač Vokietijos Rytprūsiuose) lėmė Lietuvos ateitį. Nei Rusijos valdomoje Lietuvoje, nei vėliau – 1915 m. ją okupavus kaizerinei Vokietijai – atskirai paėmus neužteko jėgų įgyvendinti aukščiausius tautos atgimimo tikslus. Tam reikėjo visų veiksnių sutelkimo. Visame karo ir valstybės atstatymo darbų šurmulyje Lietuvoje veikę aktyvistai daug kartų specialiai kreipėsi į JAV lietuvių organizacijas, prašydami prisidėti prie vienos ar kitos politinės akcijos. Kita vertus, Amerikos lietuviai buvo suvokiami esantys visateisiais Lietuvos atstovais, tautos nariais ir sprendimo galias turinčiais piliečiais. JAV lietuvių diasporos atstovai ne tik buvo deleguojami į prasidėjusias taikos derybas Paryžiuje, bet taip pat buvo kviečiami ir priimami diplomatinėje atkurtos Lietuvos tarnyboje. B. Balutis, T. Naruševičius, M. Avietėnaitė, K. Račkauskas, J. Šliūpas ir kai kurie kiti lietuvių pasaulio atstovai aktyviai ir daugiau mažiau sėkmingai dalijosi savo patirtimi, Vakarų pasaulio pažinimu su jaunais Lietuvos valstybės aparato žmonėmis.

Istorikas A. Eidintas iš karto po naujo Lietuvos žingsnio į laisvę 1990-aisiais savo knygoje *Lietuvių kolumbai: lietuvių emigracijos apybraiža, 1993 m. (apie lietuvių emigraciją 1940–1950 m.)* labai taikliai apibūdino Amerikos lietuvių politinę paramą Lietuvai. Knygos atsiradimo akimirkos euforija padėjo rekonstruoti praėjusių laikų paraleles. Jo manymu,

> *neįkainojamai vertingą, sunkiai pasveriamą indėlį JAV lietuviai įnešė į pačią svarbiausią XX šimtmetyje lietuvių pergalę – Lietuvos valstybės atkūrimą, jos nepriklausomybės stiprinimą, tarptautinį pripažinimą ir karo sugriauto ūkio atkūrimą.*[238]

Vasario 16-ąją paskelbus Lietuvos nepriklausomybės deklaraciją, JAV lietuvių veikla dar labiau suaktyvėjo. Sėkmingai suvieniję savo jėgas lietuvių tautininkai ir katalikai didino lobistinį aktyvumą, aktyvino propagandinį darbą ir išnaudojo visas *liaudies diplomatijos* galimybes. Jų veiklos įtakoje daugėjo Amerikos kongresmenų, palaikiusių Lietuvos nepriklausomybės idėją. Būtina suprasti, kad anuo metu pasauliui buvo nelengva suprasti, kad Lietuva yra kaip atskiras nuo Lenkijos istorinis-politinis reiškinys, stiprinantis bendrame tautų apsisprendimo teisės fone lietuvių pozicijas. Reikėjo daug rašalo ir išeivijos energijos, įtikinėjant

---

[238] Eidintas, Alfonsas. *Lietuvių kolumbai*, p. 53.

didžiąsias Vakarų valstybes ir visuomenes, kad lietuviai yra ne tik atskiras etnolingvistinis kūnas, bet dargi gali pretenduoti į istorinės tautos statusą. Tautos, kuri kadaise buvo sukūrusi didžiausią XV a. Europos valstybę ir kuri naujaisiais laikais turi teisę į simbolinius tos praeities paveldo ženklus.

Tam, kad būtų išgirstas Lietuvos balsas Paryžiuje 1919 m. reikėjo sutelkti jėgas ir labai ryžtingai veikti. Lietuvių delegacijai vadovavęs Augustinas Voldemaras tada rašė tautiečiams Amerikoje:

... Iš Jūsų vienybės Lietuvos visuomenė laukė didžiausios moralinės ir materialinės paramos.

Jis tikino, kad lemtingu momentu svarbiausia, kad tarp Delegacijos ir įvairių JAV lietuvių koordinuojančių tarybų *būtų visiškas kontaktas ir vienas susidarytų jungtinis lietuvių balsas*, o Jungtinių Amerikos Valstijų lietuviai išplėtotų nepriklausomybės propagandą išeivių kolonijose ir vietinių amerikiečių sluoksniuose. Delegacijos pirmininkas aiškiai suprato *liaudies diplomatijos* reikšmę, matė diasporos veikėjus – Amerikos piliečius – kaip svarbią grandį, galinčią *suvesti Lietuvą į artimus, tvirtus ryšius su Amerikos valstybe.*[239]

Paryžiaus taikos derybų metu užgimė JAV lietuvių karinės brigados kūrimo idėja. 1919 m. pradžioje buvo tikima, kad per trumpą laiką galima buvo surinkti 5 000 savanorių. Vasario 14 d. Amerikos lietuvių taryba memorandumu kreipėsi į JAV vyriausybę, prašydama leisti pradėti karinių dalinių formavimą ir siuntimą į Lietuvą. Tačiau jau pačioje šio darbo pradžioje buvo suprantama, kad karinė lietuvių savanorių akcija yra mažiau svarbi už politinės diplomatinės veiklos frontus. Lietuvos Respublikai labiau už visa kita reikėjo tarptautinio pripažinimo. Tuo metu daugelis Vakarų valstybių jau dairėsi į JAV, kurios sprendimas buvo tam tikra nuoroda į darytinus sprendimus. Tada, kai Vakarai jau buvo pripažinę Čekoslovakiją, Estiją, Latviją, Lietuva, nors *de facto* jau matoma pokarinės Europos žemėlapyje, dar iki 1922 m. tik bandė pasiekti pripažinimą *de jure.*

Istorikai yra išaiškinę svarbiausias tokio abejojimo, atsargumo, vangumo priežastis. Čia pabrėžtinos dvi svarbiausios: politinio paveldo ir Lietuvos, kaip unijos su Lenkija, partnerės statusas tarptautinėje arenoje, ir antra – avantiūristinis monarchijos paskelbimo planas. Gal geriau sakyti – išgarsėjęs Vokietijos statytinio kunigaikščio Uracho paskelbimas Mindaugu II. Amerikoje, kur monarchizmo idėjos nebuvo populiarios, vokiškoji atkurtos Lietuvos jungtis visiškai jaukė įsi-

[239] Ten pat.

vaizdavimus, didino politines abejones ir smarkiai kenkė pripažinimo bylai. Antantės veteranams buvo atgrasus pats tarptautinės vokiečių įtakos faktas.

Jei Amerikos lietuvių ginčai ir varžymasis su lenkais dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės praeities paveldo jau kažkiek buvo pripratinę amerikiečių publiką prie minties, kad nepaisant, jog Lietuva ilgai buvo su Lenkija, ji nėra Lenkijos dalis, tai vokiškoji politinė linija trenkė it perkūnija. Karo metu išaugęs lietuvių pajėgumas, nuolatinis JAV valdžios dėmesys diasporos atstovams buvo akivaizdūs, tai Uracho vardas daug ką sugadino. Pranešimams ir gandams pasiekus Vašingtoną, pasikeitė JAV vyriausybės elgesys. Prieš tai visapusiškai rėmusi lietuvių veiksmus, leidusi šaukti įvairiausius lietuvių seimus, susivienijusiam Vykdomajam Komitetui suteikusi kone diplomatinio Lietuvos atstovavimo statusą, kokį paprastai įgydavo tik *de facto* pripažintų valstybių atstovai, Amerikos valdžia pasikeitė.

Bet štai, ateina iš anapus vandenyno žinių, kad Lietuvos Taryba užmezgė „amžinus ryšius" su kaizerio Vokietija ir kad Lietuvos kunigai jau ruošia vokiečių kunigaikštį Urachą į Lietuvos karalius, mokina jį lietuviškų poterių (...)

Tas padarė daug nemalonumo ir Amerikos lietuviams, kurie dažnai lysdavo Washingtono vyriausybei į akis, prašydami Lietuvai pripažinimo. Daktaras M. J. Vinikas, kuris tada buvo Egzekutyvio (Vykdomojo – E. A.) *Komiteto pirmininku, gavo iš Valstybės departamento laišką su pareiškimu, kad „Lietuvos valstybė nepripažįstama ir jūsų Egzekutyvis Komitetas netenka diplomatinio stovio"*...[240]

Nors JAV lietuvių diasporoje nei monarchijos idėja, nei juolab vokiečių kilmės kandidatas į karaliaus sostą neturėjo daug rėmėjų, tačiau Lietuvos valstybės atkūrimas buvo svarbiau už ginčus dėl jos santvarkos. Lietuviams JAV valdžios pareiškimas buvo dar didesnės propagandinės akcijos pretekstas. Po visas valstijas prasidėjo masiniai lietuvių mitingai ir į Vašingtoną pasipylė šimtai peticijų ir rezoliucijų, reikalaujančių tinkamo sprendimo. Net, kaip šiandien sakytume, buvo pasitelktas profesionalus viešųjų ryšių bei propagandos ekspertas Carlas Boyoiras. Jis buvo nusamdytas vadovauti specialiai Lietuvos reikalams sukurtai propagandos agentūrai. Rezultatas greitai pasijuto amerikiečių spaudoje. Daug rimtų straipsnių ir keletas didesnių brošiūrų anglų kalba pasakojo svarbiausius Lietuvos istorinio likimo faktus ir laukiančius iššūkius. Bet aljanso su Vokietija tikimybė vis tiek vertė į tuos veiksmus reaguoti neigiamai.

---

[240] Michelsonas, Stasius. *Lietuvių išeivija Amerikoje*, p. 220.

Tada prasidėjo bene masiškiausias lietuvių pasaulio istorijos veiksmas – parašų rinkimas, reikalaujant atstatytai valstybei JAV pripažinimo *de jure*. Mobilizavosi visa išeivija, pajutusi savo šventą misiją. Milijonas parašų po dar vienu nepriklausomybės pripažinimo prašymu simbolizavo ir lietuvių tautos savivokos proporcijas – kone trečdalį diasporoje gyvenusių lietuvių. Milijonas tapo tautinės aritmetikos dydžiu, nepaisant jog didelė dalis pasirašiusių amerikiečių, pradedant varguoliais ir baigiant senatoriais bei, kongresmenais, lietuviško kraujo neturėjo. Nuo tada jokia kita statistika ir gyventojų surašymais nebuvo pagrįstas šis Amerikos lietuvių simbolinis skaičius. Lietuvių palaikymo aplinkybėse svarbus buvo ir amerikietiškos demokratijos procesas: vyko pasirengimas prezidento rinkimams, respublikonai uoliau palaikė Lietuvos idėją, o demokratas prezidentas W. Wilson dėl to dar labiau šaldė pripažinimo aktą. 1920 m. kongrese daugumą laimėjo respublikonai, o jų atstovas Hardingas buvo išrinktas JAV prezidentu 1921 m. Čia pagaliau atėjo laukta valanda: 1922 m. liepos 27 d. Amerika pripažino Lietuvą *de jure*. Tai pakartojo Didžioji Britanija, Prancūzija, Italija, Japonija. *Diasporos diplomatija* šventė pergalę:

> *... Tą pripažinimą mes gavom kaip tik tuo laiku, kada Lietuvos visuomenė buvo labiausiai nusiminusi. Neturėjome nei Vilniaus, nei Klaipėdos. Alijnatai buvo jau senokai pripažinę Lenkiją, Latviją, Estiją, Čekiją, tik viena Lietuva dėl įtariamų priežasčių (Uracho!) buvo išskirta ir spaudžiama labai smarkiai... Atsimenant, kaip mes visi tada buvome susirūpinę, suerzinti, pavargę, nelaimingi? Tokiame sunkiame momente atėjęs iš Amerikos d e j u r e pripažinimas buvo tiesiog kaip kokio Dievo palaima...*

Amerikos lietuvių istorikas Kazys Gineitis šią palaimingą akimirką mato diasporos pilnatvę. Galima teigti, jog Amerikos lietuviai tuo metu įgavo pačią didžiausią sąmoningumo, susitelkimo ir visuomeninio veikimo jėgą, o nepriklausomybės judėjimas buvo it pasitikėjimo savo jėgomis ir lygiavertiškumo pamoka.

> *Žodžiu, Amerikos lietuviai mums visada gelbėjo. Jie yra nemažai painteligentėję, turi turto ir turi gerų pažinčių. Jų politinė akcija yra labai garbinga ir labai mums reikalinga, ypač turint omeny, kad Jungtinės Valstybės ateity vaidins dar svarbesnę rolę ekonominėje pasaulio buity ir tarptautinėje politikoje.*[241]

---

[241] Gineitis, Kazys. *Amerika ir Amerikos lietuviai*, p. 293.

Jei jau lietuviai Vakarų pasaulyje tiek prisidėjo prie tėvynės gaivinimo judėjimo, ką bekalbėti apie šimtus tūkstančių Rytuose, Rusijoje nuo seno įsikūrusių, arba daugiau ar mažiau savanoriškai nuo karo fronto pabėgusių lietuvių. Net jei tautinio atgimimo vaizduotėje Rusijos gilumoje apsigyvenę tautiečiai labai sąlygiškai buvo suvokiami kaip *išeiviai,* tačiau ne svetima buvo ir tokia nuostata, kad Rusija darėsi it sava šalis. Užkariavimo, priespaudos, tremčių, represijų istorija ne visų atmintyje buvo palikusi vienodus pėdsakus. Iki 1915 m., kada baigėsi šimtmetinė rusų viešpatystė, imperijos viduje ir tolimajame Sibire gyvenę lietuviai buvo anuometinių sąlygų verčiami gyventi tam tikroje identifikacijos sumaištyje. Jie buvo ir svetur, ir namie. Juose derėjo ir išeivio, ir vietinio – bendrapiliečio – jausmai, vertę manyti, kad rusų caras yra ir lietuvių valdovas. Istorikai, sakant tiesą, nėra pakankamai ištyrę ir aprašę išsivadavimo, atsiskyrimo nuo rusų civilizacinės erdvės. Nėra pakankamai istorinės antropologijos akimis atpažinto tolsmo nuo Rusijos imperijos valdžiai geistino žmogaus tipo, kurį kai kas vadina *lietuviškai šnekančiais rusais.* Omeny turima būklė, kai etnolingvistinis lietuvybės pamatas derėjo (ir dar dabar dera) su mentaliniais ruso bruožais ir pilietinio lojalumo Rusijai polinkiais.

Tačiau net artimoje Rytų erdvėje I pasaulinis karas atpustė didžiules permainas. Kol Lietuva buvo po rusų padu, kol net jos pavadinimas buvo ištrintas iš administracinio žemėlapio, buvo skandinamas oficialiame Šiaurės Vakarų krašto darinyje, lietuvių ribos jausmas negalėjo būti aiškiai atpažįstamas. Kur yra Lietuva Rytuose? Kas buvo *užribis*, kas *užsienis*, o kas *paribys*? Vokiečių pergalės Rytų fronte buvusių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių okupacija užbaigė šimtmetinės rusų viešpatystės epochą, o Rusijos lietuvius formaliai pavertė *užsienio lietuviais.* Tuo pat metu *Mažosios Lietuvos* lietuvininkai Klaipėdos krašte ir kairiajame Nemuno krante galėjo pasijausti sudėtingoje ir prieštaringoje tautinėje vienybėje kartu su Didžiosios Lietuvos lietuviais – dabar jau kaizerio (bent jau laikinaisiais) pavaldiniais.

Dėl natūraliai net ir nelaisvės sąlygomis susiklosčiusių aplinkybių Rusijos (su Lietuva) lietuviai suvaidino lemiamą vaidmenį kuriant tėvynės ateitį. Akivaizdu, kad visas tradicinis, nusistovėjęs Lietuvos istorijos pasakojimas grindžiamas karo pabėgėlių ir seniau Rusijoje savo veiklą išvysčiusių lietuvių organizacijų veikla. Visi tie šimtai tūkstančių lietuvių suvokiami *tarsi-ne-išeiviai*, vietiniai, tarsi savo namuose buvę. Yra net tokių lietuvių istorikų, kurie mano, jog daugumai lietuvių Rusija tada buvo motina tėvynė, o rusai – savieji, *mūsiškiai.* Mūsų nuomonė yra kita. Ji sietina su patriotine *Aušros* ir *Varpo* vaizduote, niekad nepripažinusia Rusijos

savais namais, nepasidavusia Sankt Peterburge kurto Lietuvos istorinio naratyvo slėgiui ir apžavams. Vienas didžiausių Lietuvos istorijoje migravimo reiškinių buvo lietuvių sugrįžimas į tėvynę po 1918 m. vasario 16-osios ir karo pabaigos. Žinia, laisvos Lietuvos viltys ir bolševikų siautėjimas revoliucinėje Rusijoje vienu ir tuo pačiu metu buvo ir pagunda, ir rykštė. Negalime nuspėti, kokios lietuvių išeivių jausenos ir koks tėvynės ilgesys būtų buvęs, jei ne bolševikinis teroras.

Lietuvos nepriklausomybė buvo didelis, optimizmą kėlęs iššūkis lietuvių pasauliui, ilgais emigracijos ir įsikūrimo sunkumų dešimtmečiais neviltį skandinusiai *alternatyvios tėvynės* vaizduotėje. Lietuva kėlėsi tuo metu, kai Amerikos lietuviai jau buvo įsigyvenę, prasigyvenę, sustiprinę savo bendruomeninius saitus, įgiję pasitikėjimo savimi ir savo dviguba tapatybe. Gan ilgą laiką diasporos sąlygos diktavo suvokimą, kad tautos išlikimui ir jos ateičiai išeivija yra svarbesnė net už tuos lietuvius, kurie buvo likę carizmo prislėgtoje ir vilties netenkančioje tėvynėje.

Lietuvos valstybė, nepaisant visų politinio pajėgumo trikdžių ir ūkio raidos sunkumų, neabejotinai sustiprino savo, kaip viso lietuvių pasaulio centro, šventos *pažadėtosios žemės*, protėvių tėvynės, atminties lizdo, amžinųjų namų ir išeities mitų šalies, reikšmes. Lietuva tapo savo likimo šeimininke, o lietuviai nepaprastai ambicingai ėmėsi vytis praėjusį laiką, gretintis prie geresnes augimo sąlygas turėjusių Europos tautų. Tuo pat metu, suvereni, atsakinga politinė tauta turėjo suvokti savo santykio su užsienyje gyvenusiais (arba užsienyje naujai, su visa sava žeme atsidūrusiais) svarbą. Lietuva dabar turėjo pajausti atsakomybę už diasporą, taip, kaip diaspora, bent jau labiausiai organizuota jos dalis, jautė kilnią atsakomybę už Lietuvą kelis dešimtmečius iki Vasario 16-osios pergalių.

2. Senieji ir naujieji užsienio lietuviai: Suvalkijos ir Rytprūsių fenomenai

Atstačius Lietuvos valstybę lietuvių pasaulio centro reikšmė išaugo, o išsibarsčiusios po pasaulį diasporos šukės bent jau akademinėje ir politinėje erdvėse ėmė žėrėti ypatingomis spalvomis. Tūkstančiams Šiaurės ir Pietų Amerikoje, net Pietų Afrikoje atsidūrusių Lietuvos išeivių tėvynės nepriklausomybė reiškė tam tikrą teigiamą statuso ir savijautos pasikeitimą. Juk diaspora visad jautriai reaguoja į protėvių tėvynės politinės padėties kaitą, jos pripažinimą tarptautinėje arenoje. Dauguma išeivių Brazilijoje ir Argentinoje nuo pat XIX a. pabaigos save suvokė ir dažnai svetimtaučių buvo atpažįstama, kaip *rusos*. Rusijos piliečiai, reiškia, rusai. Kadaise lietuvių įkurtas Ijui miestas Pietų Rio Grandės valstijoje iki dabar turi

kvartalą, vadinamą *Villa Russos*, bet jame gyvena lietuvių išeivių palikuonys. Kol Lietuvos valstybės nebuvo pasaulio tautų žemėlapyje, buvo sunku, gal išskyrus JAV, pabrėžti savo atskirybę. Juo labiau nebuvo tikėtina integruoti kitus buvusios politinės tautos išeivių elementus, pavyzdžiui litvakus.

Tai yra dar viena diasporos savivokos aplinkybė, kuri didino skirtumus tarp savo valstybę turėjusios diasporos ir *be valstybės* (angl. stateless) tautos išeivių. Juk senosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės emigrantai, nepaisant didelių religinių, kalbinių ir etninių skirtumų, patys jautėsi ir kitų buvo atpažįstami lietuviais. Žydai litvakai, lenkakalbiai bajorai iš LDK žemių tolimuose kraštuose buvo lietuviai. Taip vėliau Rusijos imperijos piliečiai emigracijoje buvo vadinami rusais. Ten, kur išeivių gretos buvo gausesnės, o sąmoningumo ir tautinio apsisprendimo lygis aukštesnis, jie galėjo įrodyti imigracijos šalies valdžiai ir visuomenei, kas jie iš tiesų buvo. Tačiau litvakui ar kitai kalbinei Lietuvos grupei priklausiusiam individui ir jų grupei XIX a. ir pirmais XX a. dešimtmečiais buvo itin sunku tapatintis su Lietuva. Tuomet nebuvo Lietuvos valstybės, neegzistavo politinė lietuvių tauta (angl. nation-state), o etnokultūriniai saitai su lietuviškai kalbėjusiais emigrantais buvo labai menki. Pietų Afrikos litvakai, kurių šimtatūkstantinė kolonija atsirado XX a. pradžioje, ir kelių tūkstančių lietuvių bendruomenė labiau jautė skirtumus, nei imigrantų iš vienos šalies bendrumus. Pietuose, kur maži lietuvių būreliai maišėsi didelėse lenkų ar vokiečių masėse, ir lietuvių asimiliacijos procesai buvo daug spartesni.

Atsiradimas valstybės, kurią pripažino imigracijos šalies valdžia, labai stipriai keitė savijautą. Iš kur atvykę, kuo gimę, su kuo save tapatinantys buvo Pietų Afrikos litvakai, kuomet Lietuvos valstybė įkūrė konsulatą Keiptaune? Tada diasporos būsenas gerai išmanęs Karolis Račkauskas-Vairas tapo jaunos valstybės konsulu. Stebint Lietuvos pastangas vystyti konsulatų tinklą buvo galima matyti, jog kai kurie egzotiški apsisprendimai priklausė ne tik nuo supratimo, kas anuomet lėmė jaunos valstybės tarptautinės padėties pokyčius, bet ir tai, kur tuo metu driekėsi lietuvių pasaulio ribos. Lietuvos žydai, net išemigravę Litos vaikai, bent tam tikruose politiniuose lietuvių sluoksniuose, buvo pripažįstami politinės lietuvių tautos, grindžiamos pilietine priklausomybe, nariais. Lietuvos valstybės tarptautinis pripažinimas litvakų diasporos savijautas gretino su etninių lietuvių išeivių savijautomis. Ten, kur lietuvių buvo gerokai mažiau nei litvakų, antisemitizmo bruožai neišsivystė. Šiandien nerasime tokio reiškinio pavyzdžių pamirštoje Pietų Afrikos lietuvių praeityje, bet Brazilijoje Klabinų šeimos verslo sėkmė nereto lietuvio yra minima kaip *mūsų* pasiekimas. Jungtinėse Amerikos

Valstijose, kur litvakų palikuonių laimėjimai nuo Niujorko iki Holivudo yra plačiai žinomi, tokie identifikaciniai polinkiai beveik nepastebimi.

Turime pripažinti, kad šioje lietuvių pasaulio savižinos srityje tyrinėtojų yra nedaug nuveikta. Be vienur ar kitur pasigirstančių nuostabos frazių, nedaug žinoma apie litvakų ir lietuvių diasporos (diasporų) saitus. Čia galime tik pasidalyti įžvalgomis, kad minėti saitai neabejotinai priklausė nuo senosios tėvynės politinio statuso. Lūžis turėjo įvykti ne tik litvakų išeivių aplinkose, bet ir pačioje Lietuvoje. Lietuvos štetliuose (taip žydai vadino mažuosius miestelius) vargę litavakai po 1918 m. turėjo darsyk savo genties istorijoje apsispręsti, kas jie politine prasme yra: ne rusai, ne lenkai, bet lietuviai. Korespondencijos ratilai turėjo įtakos litvakų diasporos apsisprendimams.

Žinoma, lietuvių pasaulio savivoka ir etninės diasporos savybės turėjo keistis tuomet, kai Lietuva sugrįžo į suverenių valstybių žemėlapius. Pastebėtina, jog ir po 1918 metų litvakai nenustojo kraustytis į Pietų Afriką. Trečiajame dešimtmetyje metinis Lietuvos žydų emigracijos į *juodąjį žemyną* skaičius svyravo apie tūkstantį. Jei ankstesni žydų kilmės išeiviai ir galimi giminaičiai paliko Rusijos imperiją ir nusinešė rusų pilietybės žymenis, tai dabar naujieji ateiviai iš gimtosios *Litos* buvo ir Lietuvos piliečiai. Per jų savijautą senieji emigrantai taip pat gaivino lietuviškosios tapatybės ir kilties atmintį.

Nors ne itin giliai, tačiau pačių Lietuvos lietuvių sąmonėje pamažu formavosi pilietinės tapatybės, priklausymo kartu su žydais, karaimais, totoriais, rusais, lenkais, vokiečiais vienai politinei tautai, vienai nacijai pojūtis. Tai reiškė, kad laisva tauta (arba bent jau apsišvietusioji jos dalis) modernėja, kad vaduojasi iš gentinio uždarumo, kad kuria savo politinę civilizaciją, kur individo teisės ir laisvės yra tautinės integracijos pamatų pamatas. Laisvoje ir nepriklausomoje Lietuvos valstybėje *savųjų* ir *svetimųjų* pusiausvyra keitėsi. Žydų ir lietuvių visuomenės veikėjų bendradarbiavimas prieš I pasaulinį karą sukūrė emocines pilietinio bendrumo ir priklausymo vienai politinei bendruomenei – nacijai – emocinį pagrindą. Kad ir nedidelė žydų pasaulio ir lietuvių pasaulio interferencija tapo realesniu reiškiniu. Tai palietė tiek Pietų Afriką, Pietų Ameriką ir net tam tikru mastu Palestiną. XX a. 30-ųjų išprususios lietuvių visuomenės akyse atsiskleidžianti sionistų sugrįžimo į *pažadėtąją žemę* svajonė ir ankstyvoji Izraelio valstybės priešistorė turėjo *savumo* požymių.

Kaip spalvingą ano meto nuotaikų iliustraciją paskaitykime pasaulį išmaišiusio žurnalisto Mato Šalčiaus rašinį iš Palestinos Lietuvos spaudai, vėliau atgulusį kelionių knygon:

Mieste (Haifoje – E. A.) *supažindino mane su viena šeima iš Lietuvos, kuri pasikvietė į save vakarienės. Lietuvoje ji gyveno Sargėnuose. Pas juos radau dar vieną pilietį iš Marijampolės. Pirmas daiktas, puolęs į akis šioje draugystėje, tai visų buvusių sklandus kalbėjimas lietuviškai. Ypač maloniai, stačiai tobulai, kalbėjo marijampolietis. Antras daiktas – tai vaišingumas. Vakaruose, jei ir vaišinama, tai nykštukiškai – daug blizgančių lėkščių ir keletas porų peilių ir šakučių, o kandamo šykštu. Gi čia tuoj stalas apkrautas visu kalnu aukso obuolių, vynuogių, figų, bananų ir dar kitokių Palestinos žemės dovanų, vynu, kepsniais ir kitokiais skanėstais. Tai yra toks žavėtinai savas, suprantamas, vaišingumo būdas. Kurie yra mūsų lietuviškos kultūros požymiai? Aš manau, ši šeima davė man atsakymą. Vaišingumas, nuoširdumas; ne aitriai saldus ir veidmainiškai meilus, bet paprastas apsiėjimas; sutūrėtas, laisvas nuo tuščių tauškalų, atvirumas ir nevaržymas svečio bet kuriuo įkyrumu ar apeigingumu.*

Ar apskritai esama kokios ypatingos lietuvių kultūros? Iš šių žmonių matyt, kad jos esama ir kad ji skirtinga nuo mūsų kaimynų, kurių žydai yra visai kitoki. Palestinoje tatai labai aiškiai davėsi pastebėti.[242]

Nepriklausomo, laisvo ir savigarbą atgaunančio krašto žmogaus žvilgsnis jau visiškai kitoks, negu būdavo galima įskaityti nelegaliai leidžiamoje lietuvių periodikoje rusų priespaudos metais. Kas nors gali manyti, kad tai buvo unikalus, ne itin reprezentatyvus savivokos atvejis, tačiau tuomet reikėtų priminti M. Šalčiaus kelionės užrašų ir laikraštinės korespondencijos populiarumą Lietuvoje, kurioje jau tada gerą užsienio spaudą skaitė daugiau žmonių negu šiandienėje interneto epochoje. Tad ir pateikiamas fragmentas nėra kokia nors marginali egzotika.

Prie M. Šalčiaus lietuvių pasaulio horizontų dar sugrįšime, o šiame skyrelyje tik pasinaudojame jo tekstu, kaip savijautos lūžio ir interdiasporinių saitų dokumentu. Pabrėžtina, simboliškai reikšminga yra tai, kad litvakiška plotmė neretai prisidėdavo prie amerikietiškosios ir lietuviškosios jausenos sąlyčio. Amerikietiškumas ilgų *Amerikos pirtyje* dešimtmečių dėka buvo artimas. Tuomet ateities horizonto netemdė dar nenuspėjamo žydų holokausto šešėlis ir lietuvis žurnalistas galėjo įtikinėti savo skaitytoją štai tokiais žodžiais:

Ne be reikalo Tautos Fonde man sakyta, kad Palestina bus dviem jėgom pastatyta – Amerikos žydų kapitalu ir Lietuvos žydų darbštumu...[243]

---

[242] Šalčius, Matas. *Svečiuose pas 40 tautų*. Kaunas, 1935, t. 1, p. 257–258.

[243] Ten pat, p. 264.

Lietuvos valstybės atkūrimas diasporos saviidentifikacijos procesuose buvo nepaprastai reikšmingas. XX a. tam tikra prasme buvo repatriacijų – fizinio ar virtualaus sugrįžimo prie ankstesnės tautos kamieno – amžius. Buvo įmanomas ne tik etnine jausena grįstas apsipažinimas, bet ir etnopolitinės, pilietinės *savos* Lietuvos prisiminimais grįstas procesas. Objektyvus identifikacijos – *kas yra kas vienoje ar kitoje buvusioje ar naujoje valstybėje* – procesas, kuriuo neretai buvo kone fanatiškai tikima, versdavo savo kilmės šaknis prisiminti net tuos, kurie jau senai jas buvo užmiršę. Lietuvos atgimimas grąžino į lietuvių pasaulio ritmą daugelį savo senąjį tapatumą praradusių migrantų, išeivių, jų *nežinia kokios kartos* palikuonių, kurie buvo palikę ne tik savo protėvių fizinės tėvynės, bet ir diasporos erdvę. Lietuvos atgimimas gaivino viso pasaulio lietuvius, kurie dar galėjo būti nepraradę ryšių su protėvių žeme. Tokie relituanizavimo reiškiniai nebuvo kaip nors unikalūs. Daugelio kitų tautų diasporos išgyveno panašias būsenas.

I pasaulinio karo pabaigoje kylant naujai Lietuvos valstybei, lietuvių pasaulis buvo sujudęs ir įaudrintas. Viena vertus, didžiulė grįžtamoji banga iš Rytų ir pakankamai plati reemigracijos srovė iš Jungtinių Amerikos Valstijų telkė lietuvių masę, didino valstybės kūrimo pajėgumus. Kita vertus, negalima nematyti esminių skirtumų tarp lietuvius užvaldžiusių nuotaikų Rytuose ir Vakaruose. Daugumai Rusijos lietuvių po bolševikinės revoliucijos buvo aiškus vienintelis kelias – atgal į tėvynę. Ir dėl jos laisvės perspektyvų, ir dėl bolševikų siautėjimo. Viena traukė, kita varė lauk iš buvusios imperijos. Per ilgus rusų priespaudos dešimtmečius geriausiems išsilavinusiems profesionalams buvo siūlomos darbo vietos visur, bet ne Lietuvoje. Lietuvos Atgimimo pionieriai kūrė ir svajojo toli nuo tėvynės. Dabar didžioji jų dauguma sugrįžo gimtinėn arba sąmoningai liko jos pasienyje. Juk paradoksaliai atrodo lietuvių judėjimo patriarcho Jono Basanavičiaus, praleidusio didžiąją kūrybiško gyvenimo dalį Balkanuose, pasirinkimas. Jis iki paskutinio atodūsio liko Lenkijos aneksuotame Vilniuje. Buvo Lietuvoje ir ne Lietuvoje. Buvo bent formaliai *užsienio lietuvių* gyvenimo sūkuryje, o nuo Kauno jį skyrė formaliai uždara demarkacinė linija.

Tik pastaruoju metu lietuvių istoriografija atvertė labai spalvingą ir prieštaringą Amerikos lietuvių reemigracijos į nepriklausomą Lietuvą puslapį. Iki šiolei buvo dažniau ir plačiau kalbama apie finansinę ir politinę paramą nepriklausomos valstybės tarptautinio pripažinimo byloje. Tačiau aiškėja, kad ne tik apie pinigus sukosi tuometinių pasaulio lietuvių mintys. Daugelis Lietuvos laisvės slenkstį peržengdami apsisprendė grįžti į savo arba savo tėvų gimtąjį kraštą. Jau nuo 1920 m. gausias pažintines JAV lietuvių ekskursijas į Lietuvą lydėjo pastan-

gos čia vėl iš naujo įsikurti. Lietuvos atstovybės Vašingtone duomenimis, iki 1922 m. sausio 1 d. JAV lietuviams buvo išduoti 6 382 Lietuvos piliečių pasai ir 4 161 viza. O iš viso Lietuvon per kelis pirmus nepriklausomybės metus patraukė apie 20 000 asmenų, iš kurių apie 15 000 nuolatiniam įsikūrimui.[244]

Tačiau reemigracijos srautai susidūrė su nenumatytais sunkumais. Kaip atskleidžia istorikės Vitalijos Kasperavičiūtės tyrimas, dauguma sugrįžusiųjų turėjo nusivilti, nes čia tarsi girnomis (stabilios valiutos nebuvimas, pinigų keitimas vienoje pusėje, jauna klampi biurokratija – kitoje) buvo malamos rožinės sugrįžėlių viltys. Rengdamasi žemės reformai Lietuvos valdžia nebuvo apsisprendusi dėl žemės pardavimo užsieniečiams. Amerikos lietuviai, kurie buvo kitos šalies piliečiai, tikėjosi nebrangiai įsigyti žemės ir įgyvendinti savo svajones, dėl kurių ilgus metus triūsė šachtose ir kasyklose, sutiko didelį pasipriešinimą. 1919 m. sausio 16 d. Lietuvoje įsigaliojo įstatymas, draudžiantis užsieniečiams pirkti žemę, ir nors taisydami padėtį Lietuvos politikai po metų bandė daryti išimtis amerikiečiams lietuviams, tačiau tik kelios dešimtys tokių norinčiųjų gebėjo išimtimis pasinaudoti.

Taigi atgimstančios politinės tautos konsolidacija buvo komplikuota. Anot spaudoje prasiveržusios nuoskaudos, lietuviai *prarado per ilgus metus sunkiai uždirbtus bei sutaupytus skatikus ir nieko neatsiekė, įtūžę ir atšalę nuo savo tėvynės grįžta atgal Amerikon.* Dar blogiau tiems, kurie jau nebeturėjo galimybės nusipirkti atgalinių bilietų ir taip užbaigti nesėkmingą *round trip to America.* Tokie nelaimėliai ir apsimetėliai, anot spaudos, *reiškia nepasitenkinimą mūsų gyvenimu ir mūsų tvarka. Ir tik nedideliam amerikiečių skaičiui pasiseka tinkamai sutvarkyti savus gyvenimus ir tapti naudingais šalies piliečiais.*[245]

Gandas apie nevienareikšmes nuotaikas sugrįžtančių amerikiečių lietuvių atžvilgiu netruko pasklisti vis dar entuziazmo nuotaikomis gyvenusioje išeivijoje. 1921 m. įvykusiame JAV lietuvių organizacijų suvažiavime nuskambėjo žodžiai, kad *Lietuvoje didelis žemesniųjų viršininkų savivaliavimas, pasipūtimas, „išponėjimas", kyšių ėmimas, laisvės žodžio persekiojimas ir vargdienių, darbininkų ir kaimiečių spaudimas.*[246]

Nors nėra pakankamai aiškiai ištirtos skirtingų lietuvių reemigrantų grupių nuotaikos nepriklausomybės periodo pradžioje, tačiau akivaizdu, kad gimtinėn grįžę Rusijos ir Amerikos lietuviai skirtingai reagavo į padėtį krašte. Kas vie-

---

[244] Kasperavičiūtė, Vitalija. *Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1918–1940 m.* Daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas. Kaunas, 2011, p. 64.

[245] Ten pat, p. 63.

[246] Ten pat, p. 64.

niems – amerikiečiams – galėjo pasirodyti kaip klampus ir prietaringas smulkiosios biurokratijos pragaras, kitiems – Rusijos revoliucinį terorą patyrusiems lietuviams – turėjo priminti palaimingą laisvės ir tolerancijos oazę. Tikrovė, kaip ir visur netobulame pasaulyje, taisėsi kažkur per tų kraštutinių nuotaikų vidurį.

Buvo ir daugiau lietuvių pasaulio permainų, kurios darė įtaką naujai tautinei tapatybei. Keitėsi artimosios lietuvių erdvės ribos. Kol nebuvo valstybės, o lietuvių identifikacija buvo daugiau mažiau grįsta etnolingvistiniais kriterijais, nebuvo svarbu, kokios svetimos valstybės piliečiais teko būti. Tačiau kai atsiranda sava valstybė ir stojasi ant kojų sava politinė tauta, iškyla papildomos identifikacijos sąlygos. Klausimas, kas yra *užsienio lietuvis*, vienaip skambėjo okupuotai šaliai, o kitaip – savos valstybės šeimininkams.

Skaudus Vokietijos pralaimėjimas I pasauliniame kare ir nepriklausomos Lietuvos Respublikos atsiradimas patikrino, kiek jauno lietuvių nacionalizmo vaizduotėje išpuoselėta Didžiosios ir Mažosios Lietuvos, lietuvių ir lietuvininkų vienybė buvo pasverta, pagrįsta, tikroviška ir funkcionali. *Gintarinės deklaracijos* lietuvių tautinio judėjimo lyderių žodžiai liudijo vienybės siekius. Jei vokiečiai nebūtų pralaimėję karo, greičiausiai tokios vienybės ir naujos, suvienytos etnolingvistiniu pagrindu lietuvių tautos pripažinimas būtų baigęsis kokiu nors Vokietijos administraciniu dariniu arba protektorato sąlygomis gyvuojančia *quasi* valstybe. Jei karo pradžioje išplėtotas rusų armijų puolimas nebūtų pasibaigęs fiasko ties Boyeno tvirtove Rytų Prūsijoje, rusai taip pat nebūtų užmiršę lietuvių siekių ir pasinaudoję jais savo aneksijos planams pagrįsti. Taip jau dėliojosi mažųjų Vidurio Rytų Europos tautų likimai didžiųjų tarptautinės politikos žaidėjų rankose.

Lietuviai iškovojo savo valstybės nepriklausomybę, o Mažosios Lietuvos dalis – Klaipėdos kraštas – jaunai valstybei tiesiog buvo geopolitinė būtinybė. Mažlietuvių tautinė priklausomybė ir jų (ne tik tautinio judėjimo lyderių) valia 1923 m. buvo greičiau antraeilis dalykas. Svarbiausia buvo uostas – vienintelė galima Lietuvos prieiga prie jūros, be kurios anuo metu buvo neįmanomas jaunos valstybės ekonominių pamatų sukūrimas ir išlikimas. Sukilimas, surengtas klaipėdiškių ir dar daugiau didlietuvių savanorių jėgomis, vadovaujamas iš Kauno, aliantų (prancūzų) pasyvumo palaikomas, atvertė naują lietuvių pasaulio istorijos skyrių. Senoji žemaičių ir kuršių žemė po daugiau nei pusės tūkstančio metų vėl buvo lietuvių tautos politinės erdvės dalimi. Lietuviškos *Konigsbergo diasporos* (plg. Antano Adomėno van Reenan terminą) dalis tapo Lietuvos dalimi. Tiesa, Klaipėdos krašto autonomija išsaugojo net Kauno valdžioje savo senąsias vokiškas charakteristikas.

Dviem nepilniems dešimtmečiams buvo ne tik sujungtas lietuvių ir dalies lietuvininkų likimas, bet ir į dvi nelygias dalis padalyta Mažosios Lietuvos erdvė. Nemunas skyrė autonomišką Klaipėdos kraštą ir Vokietijos Rytprūsius. Nemunas skyrė ir du mažlietuvių likimus. Šiandien galime pasigesti platesnių tyrinėjimų, kurie atskleistų dramatiškus lietuvių tautos erdvės vakarų pasieniuose likimus. Aktyvaus, jauno lietuviško nacionalizmo sąlygomis etnolingvistinio bendrumo reikšmės buvo pabrėžiamos visose plotmėse. Tačiau lietuviškai šnekėjusių klaipėdiškių religija ir ūkinio gyvenimo formos buvo labai skirtingos, o politinio-istorinio lojalumo Vokietijai bei civilizaciniai bruožai tas abi dalis darė labai skirtingomis. Tam tikru kampu žiūrint, po Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos formalios diasporos fragmentas turėjo tapti integralia tautos dalimi. Bet ar tapo?

Teigiamas atsakymas tiktų lietuvių tautos kamienui, Didžiosios Lietuvos lietuviams. Jų vaizduotėje mažlietuviai priklausė lietuvių tautai objektyviai, t. y. nesiteiraujant individualių lietuvininkų nuomonių. Todėl lietuviškoji sukilimo versija buvo pakankamas argumentas tiems, kuriems užteko objektyvių kalbinių ir mitologinių bendrystės požymių. Nebuvo kalbos apie plebiscitus ar kitokias masines apklausos formas, nors anuomet apie tokius tautų ar jų dalių apsisprendimo būdus buvo įprasta kalbėti.

Sudėtingiau vienareikšmiškai aprašyti pačių mažlietuvių apsisprendimus. Jų saviidentifikacijos pokyčiai po Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos liko ignoruojami plačiuosiuose lietuvių sluoksniuose. Kaip ir lenkakalbės lietuvių bajorijos atveju, naujai konstruojamas etnolingvistinis nacionalizmas regioninei ir socialinei specifikai palankumo nerodė. Viskas buvo užrašoma gėdingos polonizacijos ar germanizacijos sąskaiton. Ką kalbėti apie užsispyrusius lenkuojančius bajorus ar vokiškosios kultūros lietuvius Klaipėdoje, jei net žemaičių dialektas buvo laikomas grėsme tautos vienybei. Jaunos tautos savimonės trapumas sunkiai derėjo su tolerancijos dvasia, neleido išsivystyti stipresnei skirtybių derinimo vienoje etnopolitinėje bendruomenėje tradicijai.

Tačiau integralia tautos dalimi tapusiems buvusiems artimosios diasporos lietuvininkams buvo neaiški jų pačių savastis. Galimas dalykas, kad autonomijos sąlygomis senoji lietuvininkų tapatybė nesikeitė labai greitai, ji išsaugojo vokiškos civilizacijos bruožus, kultūrinio pranašumo prieš kitus lietuvius jausenas, o kada vėl išmušė lemtinga valanda ir 1939 m. reikėjo pasirinkti – likti su Lietuva, lietuviškos pilietybės optaciją, ar pasiduoti Hitlerio Vokietijos jėgai, – tik keletas šimtų lietuvininkų pasirinko pirmąjį variantą.

Žinoma, karo sąlygos diktavo negailestingus reikalavimus. 1939 m. lietuvininkų pasirinkimai negalėjo būti prilyginti laisvai valiai, nepriminė jokio demokratinio plebiscito. 1939-ųjų tautinės *opcijos* (pasirinkimai) greičiau kreipė juos į tokią repatriaciją, kuri priminė ankstyvąsias etninio valymo formas. Pasirinkti Lietuvą daugeliui paprastų žmonių būtų reiškę mesti viską, kas per šimtmečius buvo sukurta, palikti savo gimtas apylinkes, žemę ir kraustytis, kad ir ne toli, bet už vėl atsiradusios sienos. Tos trumpos ir dramatiškos istorijos pabaiga po II pasaulinio karo parodė, kad absoliuti Klaipėdos krašto lietuvininkų dauguma pasitraukė į Vakarus. Ir ten, Vokietijoje, jau iš naujo pasirinkimas: jaustis emigracijoje ar tiesiog kitoje savo senosios tėvynės vietoje.

Po 1918-ųjų ne mažiau dramatiškai susiklostė likimas tų lietuvių, kurie šimtmečius buvo senosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės centre, sostinės Vilniaus apylinkėse, Naugarduko ir Lydos pašonėje. Istoriniai asimiliacijos ir polonizacijos procesai suteikė lenkų nacionalizmui galimybę prijungti tą kraštą prie atgimstančios Lenkijos. Dviejų unijos partnerių karinis konfliktas dėl istorinės Lietuvos sostinės baigėsi vienai iš jų tragiškai. Lietuva neteko rytinių, simboliškai svarbių istorinių žemių. Vilniaus krašto lietuviai tapo *de facto* užsienio lietuviais, nors diaspora jų niekas niekada nebandė vadinti. Kita vertus, emigruojant Lenkijos užimtų teritorijų gyventojams į Pietų Ameriką, lietuviškasis kontingentas, be jokios abejonės, dėjosi ne prie lenkų diasporos, bet prie lietuvių. Tad Lenkijos emigrantų srautai į lietuvių pasaulį atnešdavo ir lietuvius iš Suvalkų trikampio ir Vilniaus krašto. Iš čia neretai plaukia statistikos sutrikimai[247]. Mažesnį emigrantų skaičių rodo Lietuvos statistikos departamento duomenys, o didesnis jis yra lietuvių imigrantų bendruomenėse.

Dar dramatiškiau pasikeitė padėtis tų dešimčių tūkstančių lietuvių, kurie gyveno Suvalkų gubernijoje. Seinų apskrityje lietuviai nuo amžių sudarė absoliučią gyventojų daugumą, o patys Seinai, vyskupijos centras, XIX a. vaidino labai svarbų vaidmenį lietuvių kultūriniame ir religiniame gyvenime. Neperdeda tie autoriai, kurie Seinus vadina vienu iš kelių svarbiausių lietuvių atgimimo židinių. XX a. pradžioje čia veikė Romos katalikų dvasinė seminarija, po 1905 m. buvo spausdinamos lietuviškos knygos, kūrėsi gausios visuomeninės organizacijos. Stiprūs pasiturintys lietuvių ūkininkai buvo patikimas atgijusios lietuvių tautos pamatas.

Lenkijos ir Lietuvos konfliktas 1920-aisiais atskyrė Vilniją ir suvalkietišką senosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dalį, kuri tautinio judėjimo lyde-

[247] Kasakaitis, K. Emigracija ir kolonizacija. In: *Pasaulio lietuviai*, p. 234.

riams atrodė vienu iš tautinio judėjimo atsparos sričių. Seinų atvejis vienijo istorinius-politinius lietuvių argumentus su etnolingvistiniais įrodymais. Krašto kolektyvinė atmintis driekėsi nuo jotvingių mitologijos iki LDK suverenumo ženklų. Tačiau stiprus buvo ir Romanovų imperijos viduje po 1815 m. Vienos kongreso susiformavusios Lenkijos Karalystės paveldas. Abiejų tautų istorikai yra daug rašę apie tuos identifikacijos sunkumus ir likimo vingius. Temos populiarumas iki šiolei neslūgsta. Mums gi rūpi tik stambaus mastelio lietuvių pasaulio žemėlapis, tam tikra simbolinė etnogeografija, pasakojanti kaip senieji LDK autochtonai, suvalkiečiai lietuviai tarptautinių politinių aplinkybių buvo atskirti nuo savo tautos kamieno. 1920-aisiais jie, kaip ir vilniečiai, *de facto* tapo užsienio lietuviais. Tačiau skirtingai nuo pirmųjų, kuriuos 1939 metai sugrąžino prie Lietuvos, Seinų-Punsko krašto tautiečiai liko tokie iki šiolei.

Naujos lietuvių tautinio gyvenimo sąlygos už demarkacinės linijos buvo labai nepalankios. Dviejų šalių konfliktas iki pat 1938 metų neleido užmegzti normalių diplomatinių santykių. Polonofobija vienoje šalyje, stigmatiška antilietuviška nuotaika – kitoje neretai padėdavo valdžioms ignoruoti tautinių mažumų teises, kurios bent formaliai tarptautinių konvencijų lygmeniu buvo respektuojamos. Žinoma, Lietuva niekad nesusitaikė su sostinės Vilniaus ir Vilniaus krašto praradimu. Tai reiškė, kad simbolinės masinės sąmonės erdvėje už demarkacinės linijos Lenkijoje atsidūrę Vilnijos ir Suvalkijos lietuviai buvo ne kokie užsienio, išeivijos, diasporos naujieji nariai, bet tiesiog likimo nuskriausti tautiečiai. Jie buvo ir liko autochtonais savo krašte, nors po 1939 m. trumpalaikes deportacijos ir *repatriacijos* (arba etninio valymo) skriaudas teko patirti ir suvalkiečiams lietuviams.

1939–1941 m. dramos dar labiau sudarkė šią lietuvių pasaulio erdvę. Po Molotovo-Ribentropo pakto Lietuva atgavo Vilnių iš sovietų valdžios rankų. Tačiau ne visas 1920 m. Maskvos sutartyje apibrėžtas kraštas grįžo Lietuvai. Stalino valia jis buvo padalytas, o dalis Vilnijos lietuvių darsyk turėjo pasijausti užsienio – dabar jau kitokio užsienio – lietuviais. 1920–1940 m. visa Vilnija buvo lenkų valdžioje, tad nors lietuviškas arealas gyveno atskirą nuo Lietuvos gyvenimą, tačiau jis buvo vientisas. Po 1939 m. Vilnius su apylinkėmis tapo (nors ir labai trumpai) nepriklausomos Lietuvos Respublikos dalimi, o rytinės Vilnijos žemės buvo prijungtos prie Sovietų Sąjungos. Atsirado nauja, niekad prieš tai neegzistavusi riba, kuri priklausė tik nuo Sovietų Sąjungos įnorių.

Nors permainų greitis buvo labai didelis, o masinė lietuvių sąmonė ir erdvinė vaizduotė negalėjo labai greitai pasikeisti, tačiau tie, kuriuos negailestingas



AMERIKOS LIETUVIŲ PREKYBOS BENDROVĖ IR BANKAS
SKUODE,Lietuvoje,TUOJAU PO I PAS.KARO

Amerikos lietuvių prekybos bendrovė ir bankas Skuode. XX a. 3 deš. pradžia



XXV Lietuvos vyčių seimo dalyviai 1937 m.

didžiųjų jėgų žaidimas palietė tiesiogiai, taip pat Lietuvos Vyriausybės atstovai gerai suprato permainų esmę. Supratimas, kas yra naujasis užsienis ir užsienio lietuvis, keitėsi. 1939 m. lapkričio 27 d. Lietuvos Vyriausybės vadovo A. Merkio kabinete įvyko slaptas pasitarimas *Draugijos užsienio lietuviams remti* (DULR) reikalais. Iš esmės buvo svarstyta, kaip traktuoti tuos, kurie dar nesenai buvo Lenkijos lietuviai. Kaip liudija stenograma, DULR pirmininkas R. Skipitis pasitarime apibūdino situaciją:

Iš Sovietų Rusijai atitekusių Vilniaus krašto sričių šiuo metu yra įregistruota pabėgėlių apie 3 000. Bėgimas dar tebevyksta. Manoma, kad dar toks skaičius atbėgs. Pabėgėliai vykdami atsiveža dažnai gyvulius, ūkio inventorių ir kitus daigtus, kuriuos galėjo su savimi pasiimti. DULR rūpinasi pabėgėlių registracija ir jiems darbo susradimu, kadangi nei Vyr. Komitetas Vilniečiams šelpti, nei Raudonasis Kryžius ligi šiol šiuo reikalu konkrečiai nesirūpino.[248]

Tad laikotarpiu tarp dviejų pasaulinių karų nepriklausomos Lietuvos statybos euforija buvo sumišusi su prieštaringomis artimojo užsienio lietuvybės problemomis. Artimasis lietuvių pasaulis buvo veikiamas įvairių krypčių tendencijų. Tai buvo Lietuva su Klaipėda, bet be Vilniaus. Dalis Rytprūsių lietuvininkų buvo sujungti su Didžiosios Lietuvos tautiniu kamienu, tačiau ir toliau buvo veikiami vokiškosios civilizacijos intencijos bei grėsmingų nacistinės Vokietijos jėgų. Simboliškai svarbios lietuvių tautos kamieno dalys Vilnijoje ir Suvalkijoje buvo negailestingai atskirtos demarkacijos linijos, o Lietuvos santykiai su Lenkija tautines mažumas (ypač eventualią lietuvių diasporos dalį Seinų krašte) vertė vaidinti politikos įkaičių vaidmenį.

XX a. ketvirtajame dešimtmetyje stiprėjančios Lietuvos politinio ir visuomeninio elito pastangos suvokti lietuvių pasaulio ribas, suvienyti globalius diasporos tinklus vertė atpažinti Lenkijos lietuvių bendruomenės bruožus. Simptomiška, kad atliepiant oficialią Lietuvos poziciją ir atplėštų jos teritorijų identifikaciją, prie Lenkijos lietuvių nei vilniečiai, nei seiniškiai nebuvo priskiriami. Jų veikla nebuvo įpinama į užsienio lietuvių veiklos erdvę. Anuometinių lietuvių vaizduotėje Vilnija buvo tautos kankinių gyvenimo erdvė, kuri priklausė ne nuo gyventojų valios, o nuo dviejų valstybių santykių. Lietuva čia buvo silpnoji, asimetriška pusė, o jos galia apginti nelaimingus tautiečius buvo labai nedidelė.

---

248 1939.11.27. slapto pasitarimo DULR reikalais stenograma. In: *Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1920–1940 m.*, p. 245.

XX a. ketvirtojo dešimtmečio viduryje Lietuvos visuomenei ir politiniam elitui buvo labai nelengva vienareikšmiškai atpažinti *užsienio lietuvius*. 1935 m. A. Smetonos aplinkoje gimus idėjai sukurti *Užsienio lietuvių referentūrą*, t. y. specialią vyriausybės įstaigą diasporos reikalams, mąstyta, kad ji

> *...turėtų apimti mūsų išeivijos reikalus Argentinoje, Anglijoje, Brazilijoje, Latvijoje, Rytprūsiuose ir Š/iaurės/ Amerikoje su Kanada.(...) Lietuvių kultūros reikalai Vilniaus krašte bent viešoje šito darbo programoje gal ir neturėtų figūruoti, nors būtų būtino reikalo Vilnijos* ***kultūrinio pobūdžio*** *klausimą neišskirti iš bendros šios referentūros darbų programos.*[249]

Kita vertus, visą Pirmosios Respublikos dvidešimtmetį Lietuva gyveno su šūkiu *Mes be Vilniaus nenurimsime!*. Vilniaus krašto lietuviai tapo labiausiai godotina, tautinės empatijos verta tautos dalis, kuri tuo pačiu momentu pati jautė, kad jos atskirumas, specifika, regioninio-istorinio kitoniškumo savybės ne visada kitų lietuvių yra suprantamos. Per trumpą Pirmosios Respublikos dvidešimtmetį užaugo visa naujoji lietuvių karta, išugdyta mokyklinių programų ir Vilniaus netekties traumų. Tos kartos lietuviai gyveno viso pasaulio lietuvių problemomis ir suvokė svarbiausius diasporinės tautos bruožus. Tačiau tos kartos lietuviai nebuvo patys tolerantiškiausi regioninėms, subetninėms lietuvių tautos grupėms, neatitinkančioms įsivyravusių etnonacionalistinių standartų. Lėčiau, nei būtų norėtasi, vystėsi pajėgumas suprasti tautines mažumas kaip vienos politinės tautos nares, taip pat kartu gerbti visas skirtingoms piliečių grupėms priklausančias teises ir laisves. Toje savivokoje sunkiai klostėsi tautos narių kitakilmių (kitakalbių) mažumų, kaip *savųjų*, ir kitoms politinėms bendrijoms priklausiusių lietuvių diasporos narių politinė pusiausvyra. Svarbu ir tuo pat metu sunku pasverti, kas anuomet buvo artimesnis: Lietuvos lenkakalbių šeimos vaikas, rusų sentikis, per amžius gyvenęs Lietuvoje, ar JAV lietuvis. Tam, kad būtų galima laikyti juos visus viena sudėtinga, bet vis tiek saviškiais įvardijamų žmonių bendruomene su visus juos vienijančia atmintimi, reikėjo ir pagarbos senai LDK tradicijai, ir gero Vakarų civilizacijos pažinimo, ir apskritai didesnio bendro raštingumo, išsilavinimo ir inteligencijos.

[249] 1935 m. spalio 25 d. pro memoria. In: *Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1920–1940 m.*, p. 229.

3. Lietuvos laisvė, atsikūrimo sunkumai ir naujoji emigracijos banga 1926–1930 m.

Nemesk tėvynės, mielas broli,
Nors ir vargingai gyveni,
Negeisk tos laimės, kur vilioja,
Kur rast už jūrų ketini.

(Iš populiarios XX a. 3 deš. dainos)

Jaunos valstybės kūrimas, stiprinimas, vystymas neišvengiamai vedė į prieštaringų masinio kasdienio, materialinio gyvenimo patirčių ir idealizmu bei tautine pergalės euforija gyvenusio visuomenės sluoksnio vaizdinių susidūrimą. Džiūgaujant ir aukojantis dėl idealų, buvo įprasta kartoti, kad ne vien duona žmogus gyvas. Tai nebuvo žodžiai be liaudį mobilizuojančio turinio ir paveikumo. Nepriklausomybės kovų metais patriotiniai principai darė stebuklus. Jie siejo Lietuvos ir užsienio lietuvius emociniais patriotiniais saitais.

Vėliau Lietuvos tikrovė negailestingai pažvelgė ir vieniems, ir kitiems į akis. Jau II pasauliniam karui prasidėjus ir Lietuvos Respublikai skaičiuojant paskutinius savo laisvės mėnesius, 1940-ųjų sausio 10 d. Ministro Pirmininko Antano Merkio kabinete įvykusiame pasitarime išeivijos klausimu JAV lietuvių atstovas dr. Aleksandras Mykolas Račkus visų dalyvių akivaizdoje tiesiai šviesiai pareiškė, kad *dabar jau nebėra Amerikos lietuvių tarpe tos pačios dvasios, kokia buvo prieš 20 metų.*[250]

Kita vertus, juk ir Lietuvos laisvės kovų savanoriai kovėsi ne tik dėl idėjų, bet ir dėl naujos socialinio teisingumo vizijos. Laisvės ir žemės vaizdiniai derėjo, o asmeninėse motyvacijose konkuravo viena ir kita. Tarp Lietuvos laisvės idealų ir gardesnį duonos kąsnį užtikrinančios žemės dalos, kurią gavo savanoriai, buvo visuotinai suprantamas ryšys. Jis stiprėjo Lietuvai gebant įgyvendinti gana liberalią žemės reformą, kurios metu buvo išardyta sena žemėvaldos sistema, dvarų žemės išdalytos tūkstančiams bežemių ir mažažemių lietuvių valstiečių ir taip sukurtas platus socialinis valstybės pamatas. Iki 1925 m. žemės įgijimo viltis laikė apžavėjusi mases neturtingų valstiečių. Patriotizmas ir paprasčiausias rūpestis kasdienio pragyvenimo sąlygomis įgijo susigyvenimo bei darnos galimybę. Tačiau šiame sluoksnyje taip pat buvo įprasta ir natūralu kartoti, kad vien idėjomis vaikų neišmaitinsi,

---

[250] 1940 m. sausio 10 d. slapto pasitarimo dėl Šiaurės Amerikos lietuvių stenograma. In: *Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1920–1940 m.*, p. 102.

kad veržtis savo diržus dėl Lietuvos ateities pergalių ir kartu matyti, kaip *jau dabar* turtėja valdininkija ir politinis elitas, buvo nepaprastai sunku.

Ankstesniame skyriuje buvo bandyta išsiaiškinti, kaip naujos pragyvenimo Lietuvoje sąlygos veikė reemigracijos ir repatriacijos srautus. Pilietiškai sąmoningiausi Amerikos lietuviai tapo vienu indikatorių. Jie buvo amerikietiškojo kelio žygeiviai, jiems individo laisvės ir teisės, privačios nuosavybės konstitucinis šventumas buvo svarbūs stimulai. Revoliucinio bolševikų režimo Rusijoje paragavę sugrįžėliai iš buvusios Rytų imperijos reagavo kitaip. Jiems mažiau krito akysna smulkiabiurokratinio elgesio grimasos, jie likimo buvo išauklėti mažiau tikėtis ir daugiau iškęsti. Tačiau tarp jų buvo ir žymiai radikaliau mąsčiusių žmonių, kuriems socialinis teisingumas siejosi daugiau su visuomenine nuosavybe.

Visas šias laisvės dovanas ir atkuriamojo laikotarpio sunkumus patalpinus į bendrų Vakarų Europos pokarinių problemų kontekstą galime suprasti, kad įtampa tarp idealais grįstų vilčių (neretai visai neadekvačių) ir tikrovės, kurioje ekonominė krašto raida stūmė į neviltį tūkstančius paprastų lietuvių valstiečių ir darbininkų, buvo labai didelė. Geresnio gyvenimo viltys ir patriotinio moralizavimo bei agitacijos galia neretai būdavo bejėgės. Nualintas Lietuvos ūkis, paveldėtas iš rusų laikų atsilikimas, agrarinis krašto charakteris – visa tai buvo labai silpni jaunos valstybės pamatai. Pramonė vos vos vystėsi ir negalėjo sukurti pakankamai daug darbo vietų, o jų trūko tradiciškai aukšto natūralaus prieaugio šaliai. Lietuvos emigracinio potencialo ūkinių motyvų nesumažėjo, net jei emocinis klimatas jau buvo visiškai kitoks, nei prieš I pasaulinį karą, kai lietuvių išeivijos į Jungtines Amerikos Valstijas banga pasiekė iki tol neregėtą lygį.

Šiandien istorikai negali įvertinti visų nusivylimo tikrove ir emigracijos pasirinkimo aplinkybių. Tiesioginių visuomenės nuomonės apklausų dar nebuvo, tad apie potencialą teko spręsti iš įvykusių faktų statistikos. O įvykę faktai nepaliudija, kiek buvo norinčių ir kiek pasiryžėlių gebėjo savo planus įgyvendinti. Tai lemia viena labai svarbi aplinkybė: masinei lietuvių sąmonei ilgą laiką patraukliausias *Eldoradas* – Jungtinės Amerikos Valstijos – 1921 m. uždarė kadaise plačiai atkeltus vartus imigrantams iš Vidurio Rytų Europos. 1918–1923 m. dar pastebimas didelis srautas lietuvių išeivių į Ameriką. Bet net labai norėdami, lietuviai masiškai tenai laimės ieškoti jau nebegalėjo. JAV taisyklės nurodė, kad kvota negali viršyti 3 nuošimčių nuo vienos ar kitos Europos tautos diasporos. Čia darsyk likimas krėtė lietuviams išdaigas. Juk jų oficialus atpažinimas buvo stipriai pavėlavęs. Dalis lietuvių po senovei tirpo lenkų statistikoje. Tad ir oficialūs lietuvių skaičiai galėjo būti mažesni, ir tie trys procentai kovotos buvo

sumažinti. Nes keletas šimtų įvažiavimo leidimų per metus ir tam tikra galimybė susijungti šeimoms buvo menkas krislelis masinių lūkesčių mariose. 22 325 emigrantai – įspūdingas išeivijos skaičius per pirmus nepriklausomybės metus (1920 m. – emigravo 3 514 asmenų, 1921 m. – 4 185, 1922 m. – 6494, 1923 m. – 8 132). Žinoma, daugiausia į Ameriką. Tačiau, kaip teigia istorikas Alfonsas Eidintas, tai dar neturėtų stebinti, kadangi didelė dalis šių išeivių buvo reemigrantai, daugeliu atveju natūralizuoti JAV piliečiai su savo vaikais.[251] Nuo 1924 m. liepos 1 d., kai dauguma lietuvių reemigrantų jau buvo apsisprendę, sėkmingai įgyvendinę savo svajones Lietuvoje arba nusivylę ir sugrįžę atgal į Ameriką, Lietuvai buvo įvesta 344 išeivių riba, o nuo 1929 m. ji nežymiai padidėjo iki 366.[252]

Lietuvos statistinių duomenų tyrimai rodo, kad nepaisant pasikeitusių sąlygų noras pasiekti vakarinį Atlanto krantą buvo nemažas. Lietuvių emigrantai nuolat viršijo kvotą, gan dažnai peržengdavo legalumo slenksčius. Iki 1930-ųjų vis dar sugebėdavo kasmet iš Lietuvos į Ameriką persikelti apie 1 000 lietuvių emigrantų (turint omenyje kvotą ir jos perviršį). Ko vedami buvo tie laisvos Lietuvos piliečiai? JAV darbo departamento duomenimis 1928 m. būta 417 ne kvotos imigrantų. Štai kas jie buvo: 81 JAV piliečio žmona, 50 – jų vaikai, 252 grįžtantys į JAV gyventi (bet, matyt, ne JAV piliečiai), 20 gimusių ne kvotos šalyse, 8 studentai ir 6 dvasininkai.

Žinoma, nesyk istorijoje kartojosi tokia padėtis, kad tikrieji skaičiai slėpėsi po nelegalios emigracijos skraiste. Dalis jų įkliūdavo amerikiečių imigracijos tarnyboms. Po kelias dešimtis lietuvių nelegalų būdavo sugrąžinama atgal į Europą. Skaičiai rodo, kad migracinio potencialo būta, tačiau neįmanoma suskaičiuoti, kiek ant emigracijos slenksčio svyravusių lietuvių susilaikė nuo išvykimo tik dėl to, kad nebuvo kur iškeliauti. Visais laikais, įskaitant interneto amžių, masiniams migracijos procesams įtakos turėjo gandai, agitacija ir net tam tikri socialinės psichozės faktoriai. Pradžioje sklindant gandams ir laikraščiams informuojant apie JAV nenorą įsileisti naujus imigrantus, turėjo ateiti žinios iš Pietų Amerikos, kurios sukėlė naujas lietuvių išeivijos bangas. Kaip rašė vėlesniais laikais lietuvių diplomatas P. Mačiulis, turėjęs gerą progą stebėti Brazilijos lietuvių kolonijos gyvenimą trečiojo dešimtmečio viduryje

emigracijos kontorų propaganda metėsi į alkaną kaimą, dvarą, kur dešimtys šeimynų atleista nuo darbo. Nemokama kelionė, gražbylystės patraukė juos į Bra-

[251] Eidintas, Alfonsas. *Lietuvių kolumbai*, p. 68.

[252] Ten pat, p. 68.

ziliją. Vyriausybė tuomet rūpinosi daugiausia artėjančiais rinkimais, todėl į emigraciją žiūrėta pro pirštus.[253]

Migracijos potencialas nedideliu mastu buvo tramdomas sezoninių darbo migrantų Latvijoje būdu, kuris ypač buvo priimtinas po 1930-ųjų, kada pasaulinė ūkio krizė ir Pietų Amerikos valstybių imigrantams užtrenkti vartai akimirksniu paveikė Lietuvos nusivylusiųjų gyvenimą. Baltijos kaimynės Latvijos ekonominis ir socialinis paveldas buvo nepalyginamai geresnis negu Lietuvos. Išvystytas fermerių ūkis ir palyginti mažas kaimo žmonių procentas – tokia buvo per XIX a. įsibėgėjusio pramonės perversmo pasekmė. Latvija buvo gan gerai ūgtelėjusios miesto pramonės ir apsišvietusių miestiečių visuomenės šalis, kurios žemės ūkyje labai stigo darbo rankų. Lietuvos ir Latvijos pasienio ūkiuose lietuviai žemės ūkio darbininkai buvo įprastas reiškinys. Istorinėje lietuvių atmintyje yra ryškus sezoninių darbų latvių ūkiuose prisiminimas. 1929–1936 m. sezoninių darbininkų skaičius šiaurinėje kaimynystėje vidutiniškai siekė 14 000 per metus, bet 1930-ieji buvo rekordiniai – 18 820 lietuvių darbininkų.[254] Net krizės sąlygomis lietuviams atrodė, kad latvių ūkiuose uždarbis buvo geras palyginti su Lietuvos kasdienio pragyvenimo kainomis. Tačiau sezoninė uždarbio migracija buvo menka paguoda augančio skurdo akivaizdoje. Klaipėdos krašto ir Vokietijos Rytprūsių pasienio ūkiai jau nebuvo tokie patrauklūs kaip anksčiau, nors ir ten nuklysdavo lietuvis-sezoninis darbininkas, po vasaros grįžtantis namo su uždirbtais pinigais ir dažnu kontrabandos nešuliu.

Lėtas ūkio augimas, neįveikiamas skurdas kaktomuša susidūrė su dideliu pradinio nepriklausomos Lietuvos valstybės etapo entuziazmu. Tai keldavo skausmingus prieštaravimus, tam tikra prasme suskirstydavo žmones į laiminčiuosius ir nusivylusiuosius. Žemės reforma ir naujo socialinio ūkininkų sluoksnio stiprinimas tvirtino Lietuvos valstybės pamatus, bet keliasdešimt tūkstančių lietuvių vis tiek turėjo laukti varžytinių ir priimti liūdnus likimo iššūkius. Pietų Amerika jiems tapo išeitimi, kryptimi, neįgyvendintų galimybių kompensacijos vieta. Kaip 1930-ųjų pradžioje be jokių sentimentų išsireiškė Lietuvos statistikos biuro Demografijos skyriaus viršininkas V. Vileišis, *didelę emigraciją reikia aiškinti nusivylimu, kuris atsirado po nederliaus ir darbo rankų pareikalavimo sumažėjimo.*[255]

---

[253] Cit. iš Eidintas, Alfonsas. *Lietuvių kolumbai*, p. 68.

[254] Kasperavičiūtė, Vitalija. *Emigracija iš Lietuvos 1918–1940 m.* In: *Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1920–1940 m.*, p. 19.

[255] Vileišis, V. Mūsų emigracija. *Tautos ūkis*, 1931, nr. 2, p. 42.

Tačiau ne banali tiesa apie emigravimo priežastis, bet pati V. Vileišio statistika yra svarbiausia. Ji rodo ne tik nevilties varomų išeivių iš nepriklausomos Lietuvos skaičius, bet taip pat gana unikalią situaciją, kurios iki tol nebuvo: Lietuvos valstybės institucijos gana anksti gebėjo sekti, stebėti, reflektuoti vykstančius procesus. Dar niekada emigracija ir lietuvių pasaulio ribų pulsavimas nebuvo taip gerai matomas, analizuojamas, suprantamas ir net iki tam tikro laipsnio reguliuojamas. V. Vileišio pateikta lentelė (žr. 291 p.) labiausiai tinka naujosios išeivijos bangai apibūdinti.

Ar pirmaisiais nepriklausomybės metais išryškėję emigracinės tendencijos labai glumino Lietuvos visuomenę ir politikus? Visas turimos medžiagos srautas rodo, kad pats emigracijos reiškinys nebuvo sutiktas it koks netikėtas griaustinis. Viena vertus, *Amerikos pirtyje* istorija dar buvo nepamiršta. Žmonių judėjimas, karo pabėgėliai ir viltimi nešini sugrįžėliai dar nebuvo net smulkmenų pamiršę. I pasaulinio karo metų padariniai ir amžinojo tautų kraustymosi nuotaikos niekur nebuvo išnykusios. Mažai kas žiūrėjo į emigraciją kaip į kokį tautos idealų išdavimą: toks radikalus požiūris bus suformuotas vėliau, jau veikiant sovietų ideologijai. 3–4 deš. emigracija ir žmogaus laisvė buvo greta ir tarpusavyje derėjo.

Lietuvių pasaulis gyveno tokiomis pačiomis nuotaikomis, kokios tvyrojo lenkų, italų, ispanų, portugalų, net geriau ekonomiškai besilaikančių latvių tautose. Pavyzdžiui, net didžiausiais Benito Mussolinio nacionalistinės euforijos ir desperatiškais užkariavimo Afrikoje siekių metais italai masiškai emigravo į Pietų ir (mažiau) Šiaurės Ameriką. Lietuvos politikams ir visuomenei imponavo faktai, kad dargi pati Italijos vyriausybė rūpinosi modeliuoti naujas kolonijas, remti diasporos formavimąsi, ugdyti globalios italų tautos sampratas. Panašiai elgėsi daugelis europiečių, labai sunkiai atsigaunančių po alinančio karo ir realistiškai samprotaujančių, jog nėra kitos išeities, kai darbo jėga gausėja žymiai greičiau nei kuriamos darbo vietos.

Lietuvos visuomenė neabejotinai suvokė, kad emigracija yra krašto vystymosi kliūčių padarinys. Įvairių idėjinių orientacijų autoriai, viešai reiškę savo nuomones, galėjo lietuvių nusivylimo priežastis versti arba vyriausybėms, arba bendriesiems kapitalistinio raidos kelio dėsniams, arba pasaulio prigimties netobulumui ir lietuvių bei kitų Rytų Vidurio europiečių likimui. Tačiau tik komunistuojantys radikalai tikėjo, kad santvarka išgelbės nuo emigracijos lemties. Ir tokių tikinčiųjų nebuvo labai daug. Socialiniai mokslininkai ir demografai, iš kurių didžiausią autoritetą išsikovojo geografas, katalikiškųjų pažiūrų visuomenės veikėjas, Vytauto Didžiojo universiteto profesorius Kazys Pakštas, į plintantį reiškinį žiūrėjo

Metai / Emigracijos šalys	1923		1924		1925		1926		1927		1928		1929		1930	
	Skaičius	%	Skaičius	%	Skaičius	%	Skaičius	%	Skaičius	%	Skaičius	%	Skaičius	%	Skaičius	%
Am. Jungt. Valst.	1845	68,5	861	28,2	778	27,1	1090	10,5	1429	7,9	751	8,8	967	6,0	683	10,6
Argentina	112	4,2	499	16,4	689	24,0	1353	13,1	1995	10,8	2151	25,3	6095	38,1	2280	35,5
Brazilija	33	1,2	24	0,8	22	0,8	5669	54,7	11702	64,7	1199	14,1	4536	28,4	836	13,0
Kanada	112	4,2	195	6,4	112	3,9	969	9,3	1040	5,9	2165	25,5	1335	8,4	869	13,5
Urugvajus	33	1,2	141	4,6	85	3,0	229	2,2	571	3,2	709	8,4	1394	8,7	763	11,9
Pietų Afrika	16	0,6	38	1,2	72	2,5	106	1,0	409	2,3	970	11,4	1238	7,7	791	12,3
Palestina	-	-	476	15,6	377	13,1	202	2,0	56	0,3	39	0,5	146	0,9	85	1,3
Kiti kraštai	542	20,1	817	26,8	734	25,6	746	7,2	884	4,9	507	6,0	288	1,8	121	1,9
Iš viso:	2693	100,0	3051	100,0	2869	100,0	10364	100,0	18,086	100,0	8491	100,0	15,999	100,0	6428	100,0

V. Vileišio pateikta lentelė

labai realistiškai. Jo pažiūros galiausiai tapo vadovėlinės, jos lėmė masines naujosios kartos lietuvių nuotaikas.

Emigracija, anot jo, yra neišvengiama, nes yra lemta objektyvių ekonominės raidos dėsnių. Tai nėra jokia ypatinga tragedija lietuviams ir kitoms tautoms. Bėda būtų, jei milžiniškas bedarbių skaičius ir nedidelės socialinės pagalbos galimybės susprogdintų parako statinę po valstybės pamatais. Tai būtų tikra bolševikų pergalės Lietuvoje garantija. K. Pakštas buvo linkęs bėda laikyti Lietuvos politinio elito mėgstamą elgseną: užsimerkti, vengti akistatos su dramatišku reiškiniu, nepastebėti milžiniškų socialinių problemų ir nieko nedaryti. Jo manymu, valdžia privalėjo aktyviai kištis į emigracijos procesus, kur galima reguliuoti visokių agentūrų, emigrantų srautais ir savo pelnais suinteresuotų laivybos kompanijų atstovybių veiklą, apsaugoti mažaraščius varguolius nuo manipuliacijų, apgavysčių, nusikalstamų veikų. Ir, žinoma, uoliai vykdyti konsulines priedermes tose Pietų pusrutulio šalyse, kuriose atsiduria lietuviai.

Ano meto lietuvių visuomenės aktyvistams taip pat buvo aišku, kad jokia valdžia visko negali padaryti. Tuomet buvo aišku, kad pats žmogus, laisvanoriški piliečių susivienijimai turi savo išminties ir energijos atsargas. Lietuvių visuomenė dėjo pastangas, kad apsaugotų tautiečius nuo dezinformacijos padarinių, stabdytų neretai pastebimus tikros prekybos žmonėmis, ypač jaunomis moterimis, požymius.

Pastebėtina, kad tokios nuotaikos prisidėjo prie to, jog Lietuvos elitas ir politinis sluoksnis gan greitai teisiškai reglamentavo emigraciją. 1922 m. liepos 18 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos išeivystės įstatymas, kuris numatė išeivystės biurų ir agentūrų steigimo tvarką. Remiantis šiuo įstatymu, leidimus biurams ir agentūroms turėjo išduoti vidaus reikalų ministras. Steigimo sąlyga buvo 14 000 litų užstatas biurui, 5 000 litų – jo padaliniui, skyriui. Poįstatyminėje *instrukcijoje Išeivijos įstatymui vykdyti* buvo paaiškinta, kad asmenys, norintys įsteigti biurą, turi pateikti argumentuotą prašymą, turėti Apskrities viršininko leidimą-liudijimą dėl teistumo, bendrovė privalo turėti statutą ir draudimą. Svarbiausia, kad tokiems biurams buvo draudžiama reklama ir agitacija. Kitaip tariant, Lietuvos įstatymų leidėjų pirminė intencija buvo reguliuoti tuos emigracijos faktorius, kurie nebuvo susiję su ekonomine žmonių padėtimi ir jų laisvėmis. Pats įstatymas neribojo ir nevaržė emigracijos, tik siekė apsaugoti savo nusivylusius piliečius nuo manipuliacijų. Ir pridurkime: ne visada sėkmingai.

Iki 1927 m. įstatymas menkai darė įtakos. Emigracija po senovei buvo chaotiška – it neramios Baltijos jūros bangos. Nuo biurų savivalės įstatymo sergėtojai

menkai apsaugojo. Agentai apgaudinėjo išvažiuojančiuosius, Vyriausybė neįstengė emigrantų srauto kontroliuoti, o naujose imigracijos šalyse Pietų Amerikoje Lietuvos atstovybės steigtis vėlavo. Buvo blaškomasi tarp dėmesio emigracijos procesams suvaldyti šalies viduje ir bandymų susisteminti konsulinę ir visuomeninę pagalbą naujose lietuvių pasaulio šalyse. Po 1926 m. perversmo A. Smetonos režimas labiau susirūpino neigiamais emigracijos efektais. Viena vertus, *parako statinės* sprogimo grėsmė mažėjo, bet kartu su išvažiuojančiaisiais Lietuva prarado milijonus litų. Vidaus ir Užsienio reikalų ministerijoms griežčiau buvo nurodyta, kad Brazilijoje, Argentinoje ir Kanadoje, kur daugiausia vyko Lietuvos emigrantai, būtų įsteigti konsulatai.

1927 m. prie Vidaus reikalų ministerijos buvo įsteigta speciali įstaiga – *Emigracijos referentūra*, kuri turėjo rūpintis valstybinio emigracijos biuro atsiradimu ir koordinuojančio šią veiklą centro suformavimu. Iki tol, nesant atskiros valstybinės įstaigos emigracijos reikalams, biurus ir agentūras kontroliavo Vidaus reikalų ministerija, o išeivija rūpinosi Užsienio reikalų ministerija ir konsulinė tarnyba.[256]

1929 m. imtasi ruošti naują Emigracijos įstatymą, kurio esmė taip pat buvo valstybės siekis prižiūrėti, reguliuoti emigrantus viliojančius biurus ir agentūras. Politikos ietis buvo nukreipta ne į emigruoti pasiryžusį varguolį, bet į uždarbiauti iš emigrantų siekiančias bendroves ir agentūras. Siekta didesnių piniginių užstatų ir apsidraudimo nuo savivaliavimo bei apgaulių. Labai svarbiu punktu, atspindinčiu valdžios gebėjimą greitai reaguoti į besikeičiančias aplinkybes, buvo įstatyme įtvirtintas reikalavimas, kad emigracijos įstaiga turi įsipareigoti kasmet atgal Lietuvon pargabenti tam tikrą skaičių nesėkmes patyrusių beturčių, pasiekusių imigracijos šalį tos agentūros pagalba. 34-ajame naujojo įstatymo paragrafas teigiama, kad viena dalis tokių sugrįžėlių turėjo būti pragabenama veltui, o kita – už pusę kainos. Įsipareigojimas turėjo siekti skaičių, neviršijantį 2 proc. nuo konkretaus biuro išgabentų emigrantų. Lietuvos konsulato Brazilijoje duomenimis, tokiu būdu atgal į Lietuvą 1930–1934 m. buvo parplukdyti 477 nelaimėliai (222 – nemokamai, 255 – už pusę kainos)[257].

Naujajame įstatyme matyti siekis apriboti varginguosius lietuvių sluoksnius labiausiai gundantį užsienio kompanijų elgesį. Siekta stabdyti kone metus trukusią emigrantų pervežimo į Braziliją praktiką, sudariusią sąlygas keliauti laivais net visiškai savo lėšų neturėjusiems žmonėms. 6-ajame paragrafe nurodoma, kad

---

[256] Kasperavičiūtė, Vitalija. *Emigracija iš Lietuvos 1918–1940 m.*, p. 21–22.

[257] Remenčius, Stasys. Lietuvos konsularinė tarnyba Sao Pauly. In: *Lietuvių imigracijos Brazilijon penkiasdešimtmetis*, p. 16.

draudžiama emigruoti tiems Lietuvos piliečiams, už kuriuos visas kelionės išlaidas arba tik jos dalį apmoka svetimos valstybės, kolonizacinės organizacijos arba garlaivių linijos.[258]

Įsigaliojusio įstatymo redakcijoje ši nuostata buvo išreikšta aptakiau. 17-ajame paragrafe teigiama, kad emigracijos įstaiga neturi teisės gabenti emigranto už tai, kad jis už nugabenimą turės atidirbti keliaudamas arba į imigruojamą kraštą nukeliavęs, o 18-ojo paragrafo nuostata vidaus reikalų ministrui buvo suteikta teisė duoti leidimą tam emigrantui, kurio kelionės išlaidas apmoka kitos šalies įstaigos, kolonizacinės organizacijos ar emigracijos biurai. Tai buvo ryžtingas ir taiklus veiksmas, tačiau vėl gi ne laiku: įvažiavimo į Braziliją vartai jau patys užsivėrė.

Be to, reaguojant į žinias apie kraupias lietuvių išeivių kelionių sąlygas ir atsižvelgiantkitų Europos valstybių įstatymus, ant emigracijos bendrovių pečių buvo užkelta priedermė apmokėti keliones (geležinkelio bilietas ir laivakortė visai kelionei I ar II klase) Lietuvos Vidaus reikalų ministerijos paskirtų tarnautojų, kuriems teks misija lydėti emigrantus.[259]

Labai iškalbingas vidaus reikalų ministro Antano Musteikio pasirašytas aiškinamasis raštas, daugelyje vietų atliepiantis geriausių akademinių ekspertų išmanymą. Privalomų Lietuvos pareigūnų, kurių kelionės turėjo būti apmokamos iš emigracijos kompanijų lėšų, buvimas kartu su išeiviais atskleidžia tas kraupokas emigrantų iš Lietuvos keliavimo sąlygas, kurios atsispindi ir kituose šaltiniuose. Paskaitykime didesnę šio dokumento ištrauką, aiškinančią 33 paragrafą, kuris

...uždeda per veikiančius Lietuvoje emigracijos biurus laivų bendrovėms pareigą vežti ir užlaikyti savo lėšomis vidaus reikalų ministerijos valdininkus, deleguotus kontroliuoti Lietuvos emigrantų gabenimo sąlygas laivuose. Šitokių delegatų paskyrimas ir emigrantų pervežimo sąlygų kontrolė yra būtinos sąlygos, be kurių nėra suprantama emigracijos biurų pasižadėjimų vykdymo kontrolė. Emigrantų transportų kontrolės stoka pasireiškė ypatingai pernai, kai be jokios kontrolės iš valdžios pusės masinė emigracija ėjo į Braziliją ir iš kelionės buvo gauta daug skundų dėl netinkamų pervežimo sąlygų, dėl blogo maitinimo ir elgimosi su emigrantais; ir bendrai nesant palydovų Lietuvos emigrantai buvo nustumiami paskutinėn vieton.

---

[258] Pirmasis 1929 m. Emigracijos įstatymo projektas. In: *Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1920–1940 m.*, p. 44.

[259] *1929 m. Emigracijos įstatymas*, ten pat, p. 84.

Svetimuose įstatymuose šita kontrolė dar griežčiau pravesta: Jugoslavija reikalauja, kad ant kiekvieno laivo, kuriuo važiuoja bent 50 emigrantų, būtų valdžios delegatas, kuris lydi emigrantus iki pat kelionės galo; Lenkijoje laivų bendrovės ne tik turi suteikti prie emigrantų transportų savo laivuose tam tikrą skaičių nemokamų kelionių Lenkų vyriausybės delegatams, bet moka jiems dienpinigius per valstybinę emigracijos įstaigą.[260]

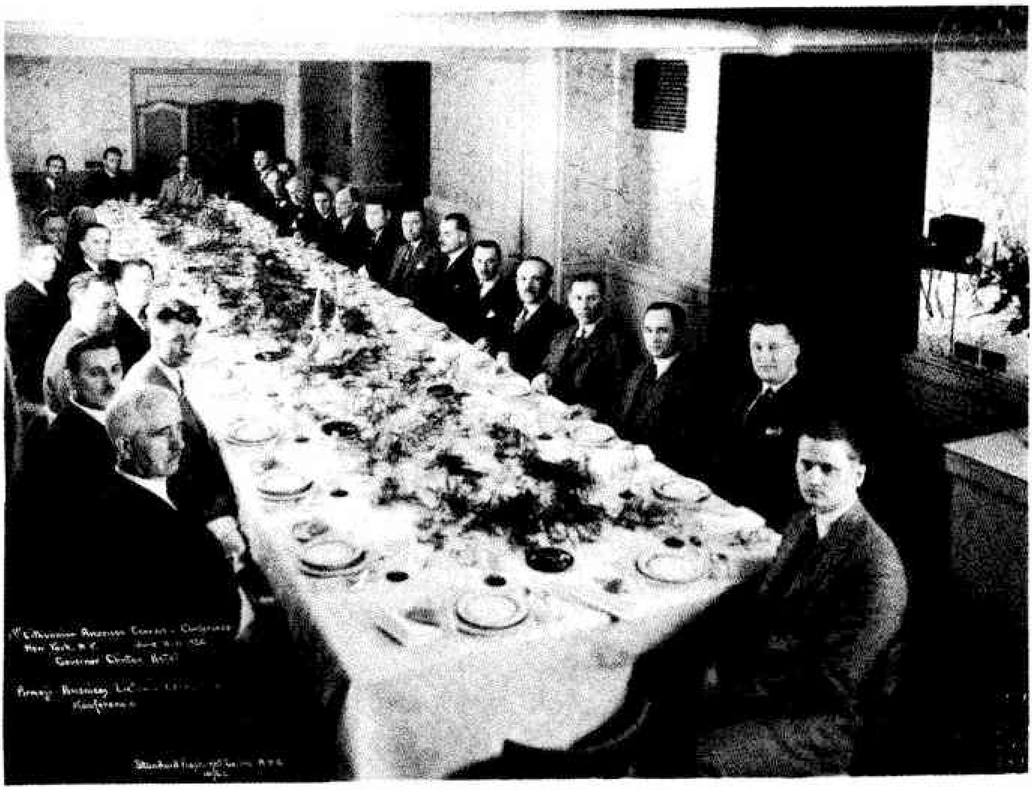
1929 m. taip pat bandyta įtvirtinti nuostatą, kad keliolika Lietuvoje veikusių emigracijos biurų įdarbintų išskirtinai Lietuvos piliečius. Šios pastangos net suerzino užsienio valstybes, kurių laivybos kompanijoms lietuviai išeiviai buvo uždarbio šaltinis. Lietuva sulaukė protesto notų iš Didžiosios Britanijos ir Belgijos vyriausybių. Lietuvos valdžia ir visuomenė gerai suprato nepasitenkinimo priežastis ir protesto notų motyvus: kišamasi į Lietuvos vidaus reikalus, nes britų ir belgų vyriausybės *aiškiai stovi laivų bendrovių pusėje, kurios norėtų turėti kuo daugiau pelno iš mūsų emigrantų pervežimo ir nešti kuo mažiausių prievolių.* Savo ruožtu Lietuvos valdžia taip pat skaičiavo į valstybės iždą patenkančius milijonus (juos krovė išvažiavimo vizų rinkliavos ir kiti mokesčiai) ir stengėsi šiame procese konkuruoti dėl didesnių įplaukų. Buvo susirūpinta, kad emigrantai kraustosi iš Lietuvos per Vokietijos, Prancūzijos, Belgijos, Olandijos ir net Latvijos uostus, tuo metu, kai per Klaipėdą išplaukia tik 40–80 emigrantų per mėnesį. Cituotas aiškinamasi raštas aiškiai nurodo:

Ateityje reikėtų emigraciją nukreipti per Klaipėdos uostą ir teikti privilegijų toms laivų bendrovėms, kurios vež emigrantus iš Klaipėdos. Tokiu būdu mūsų geležinkeliams daugiau naudos, gyvesnis judėjimas uoste padidins jo reikšmę tarptautiniame susisiekime, mūsų emigrantams bus užtikrinta didesnė kontrolė ir globa.[261]

Emigracijos iš Lietuvos banga pakilo labai greitai. Tačiau ji ir nuslūgo greitai. Tai reiškė, kad valstybės mašinai esant labai inertiškai, jos teisinės ir politinės bei administracinės priemonės, nepaisant gana aukštos šioje srityje veikusių tarnautojų kompetencijos, vis tiek atrodė per žingsnį atsilikusios nuo paties išeivystės reiškinio. Valstybė negalėjo valdyti ir nevaldė paties proceso, jos įstaigos į daugelį dalykų reagavo *post factum* ir tik iš dalies prižiūrėjo tai, kas vyksta, padėjo suprasti atskirus reiškinius, tačiau didesnės įtakos chaotiškam procesui nepadarė. 1930 m. pasaulį, į kurį buvo nukreiptos Lietuvos varguolių viltys, taip pat krėtė

[260] *1929 m. Emigracijos įstatymo aiškinamasis raštas*, ten pat, p. 60.

[261] Ten pat, p. 62.



Pirmosios Amerikos lietuvių ekonominės konferencijos dalyviai Niujorke (Governor Clinton Hotel). 1930 m. birželio 10–11 d.



Lietuviai mokyklos baigimo šventėje (kažkur Amerikoje... XX a. 4 deš.)

krizė. Tais metais Pietų Afrika įsivedė griežtas imigracijos kvotas (tik 50 Lietuvos piliečių per metus), Argentina pakėlė vizų kainas ir darė viską, kad trukdytų naujiems imigrantams atsirasti ir taip bedarbystės varginamuose miestuose. Kita vertus, oficialūs dokumentai šiandieniams istorikams patvirtina anuometinėje spaudoje ir populiarioje atminty išlikusias traumas. Merginų išvežimo į Pietų Amerikos viešnamius problemos ar garsiosios kolonizacinės bendrovės *Alfa* afera Vidaus reikalų ministerijos dokumentuose yra analizuojami kaip ryškiausi nusikalstamos veiklos pavyzdžiai.

Lietuvių emigracija XX a. 3 deš. rutuliojosi pagal savus dėsnius, tačiau priklausė ir nuo sąmoningų emigrantus išlydinčių ir juos pasitinkančių valstybių politikos žingsnių. Realistiškai santūrioje 1930 m. Lietuvos demografinės statistikos analizėje vienareikšmiškai parodoma, kad

> ... *dėl bendros pasaulinės ekonominės būklės pablogėjimo mūsų emigracija, palyginti su 1929 m., sumažėjo 59,9 %. Į šį sumažėjimą turėjo įtakos tiek mūsų emigraciją normuojantys įstatymai, tiek imigracijos šalių įvairūs suvaržymai (...) kaip pav., Brazilijoje, kuri nuo šių metų pradžios emigraciją naujiesiems emigrantams visiškai sustabdė ligi kitų metų pradžios...*[262]

Tuo metu buvo likę tik keli siauri emigracijos koridoriai: Urugvajus pietų pusrutulyje ir Kanada (kaip tarpinė stotelė patekti į JAV) šiaurėje. Tad tyrimai rodo, jog lemiamą reikšmę išeivystės atoslūgiui turėjo ne tiek vidinės, bet išorinės aplinkybės.

Kita vertus, Lietuvos valstybinių įstaigų ir politinių-administracinių priemonių inertiškumas negalėjo būti vienareikšmis. Jei buvo vėluojama reaguoti į staiga pakilusią emigracijos bangą, tai ilgiau buvo išlaikytas dėmesys naujiesiems lietuvių išeiviams po to, kai emigracijos srautai sumažėjo. Žymiai labiau efektyvios pasirodė tos priemonės, kurios palietė jau emigravusių žmonių likimus ir gyvenimus, pradedant vienaip ar kitaip išsaugota galimybe nemokamai parkeliauti namo ir baigiant naujosios diasporos tautinių reikmių tenkinimu.

Bandydami paaiškinti šios neilgai trukusios, didelės emigracijos bangos reiškinį istorikai atkreipia dėmesį į kelias itin svarbias aplinkybes. Pirmiausia tai, kad išeiviai plūstelėjo iš Lietuvos po intensyvių žemės perdalijimo darbų. Euforija baigėsi po to, kai paaiškėjo jog pats žemės gavimas dar nereiškė tiesaus ir lengvo kelio į žemiškojo gyvenimo rojų. Prasidėjo nesėkmingai ūkininkauti

262 Vileišis, V. *Mūsų emigracija*, p. 43.

pradedančių ūkių varžytinės, o naujų pažadų ir naujų žemės rezervų negalėjo atsirasti. Baigėsi vilčių metas.

Jau 1925-aisiais pasirodė naujieji išeivystės bangos požymiai. Pirmiausiai it pirmosios kregždės Lietuvos visuomenės akiratyje sušmėžavo didelis norinčių vykti uždarbiauti į Prancūziją skaičius. Tačiau šis epizodas pasirodė tik sunkiai paaiškinama smulkmena, kitais metais pasklidus žinioms apie lietuvių laukiančią Braziliją, Argentiną ir Urugvajų. Viltys, kad ten išskėstomis rankomis laukiama europiečių darbininkų, buvo skatinamos laivininkystės ir emigracijos agentų. Šiuos gandus iki kone masinės psichozės lygio pakėlė trumpam atsivėrusios nemokamos kelionės galimybės. Emigracijos biurai ir laivininkystės kompanijos viliojo lietuvius tariamai nemokamomis kelionėmis, nors tai reiškė tik bilieto kainos avansą: už jį emigrantas privalėjo atidirbti vienoje ar kitoje Brazilijos fazendoje, kurios savininkas už bilietus iš anksto sumokėdavo laivininkystės kompanijoms. Tos savo ruožtu turėjo papildomų paskatų taip elgtis, nes anuomet laivai iš Pietų Amerikos plaukė mėsos, odų, žaliavų prikrautais triumais, o štai atgal plaukiant nebuvo kuo juos pelningai pripildyti. Europiečiai emigrantai buvo svarbi *krovinio* iš Europos į Pietų Ameriką dalis. Dėl to visos agentūros kaip įmanydamos stengėsi suvilioti kuo daugiau mažiau reiklių trečios klasės keleivių savo triumuose laikinai sukaltiems gultams užpildyti.

Negailestinga Lietuvos statistika rodo, kad lietuviai darsyk istorijoje pasireiškė kaip viena iš labiausiai migruojančių Europos tautų. 10 000 Lietuvos gyventojų 1928 m. teko 37,1, 1929 m. – 69 emigrantai. Lietuvius tada lenkė tik airiai, 1928 m. atitinkamai išleidę pasaulin 83,8, o 1929 m. – 70,7 emigrantus. Apie savo būsimą klestėjimą dar nesvajojusios Norvegijos statistika rodė atitinkamai – 32,0 ir 28,6. Pastebėtina, kad didele diaspora pasižymėjusios Lenkijos duomenys šiuo požiūriu atrodė kukliau – 21,2 ir 21,3. Panašūs skaičiai buvo įrašyti ties Ispanijos, Danijos, Suomijos grafomis. Italų emigravimo lygis buvo 17,3 ir 15,0 tiems patiems 10000 gyventojų[263]. Kartu su airiais lietuviai galėjo pretenduoti į labiausiai migravusių Europos tautų titulą, tačiau skirtingai nuo airių jie tokiais sąmoningai nesijautė.

Kokia naujosios lietuvių išeivijos bangos sudėtis ryškėjo stebėtojų ir mokslininkų akyse? Socialinė jų padėtis daug klausimų nekėlė ir nekelia: tai buvo vargo, nesėkmių ir nevilties varomų iš tėvynės žmonių būriai. Vieni buvo visiški beturčiai, kiti – menkų ūkelių savininkai, neretai palikdavę artimuosius juose ūkininkauti, arba nuomodavę už menką mokestį. Dalis emigravusių buvo sutau-

[263] Ten pat, p. 43.

pę savo pinigų, kartais pardavę savo turtą Lietuvoje ir tikėjęsi žengti kolonisto keliu – gauti žemės, kurti naują ūkį naujame krašte. Buvo ir tokių, kurie bėgo nuo teisėsaugos persekiojimų. Komunistinių pažiūrų žmonės po 1926 m. valstybės perversmo motyvų tam turėjo daugiau nei reikia.

Oficiali statistika rodė, kad pradžioje didesnė dalis emigrantų buvo jauni darbingo amžiaus žmonės. Pradžioje daugiau vyrai (63,2 %), tačiau po metų kitų ta vyriška persvara sumažėjo ir tapo lygi. Nežinia, kiek taiklus anuometinių demografų pastebėjimas, kad vyrai daugiausia emigravo į Braziliją, o į Argentiną ir Jungtines Amerikos Valstijas moterų keliavo santykinai daugiau. Mat šiose šalyse išsivysčiusi tekstilės pramonė ir moteriškų darbų ten atsirado daugiau. Buvo pastebima, kad emigruojavo daugiausia ne iš centro, ne iš laikinosios sostinės, bet iš apskričių. Statistiką analizavęs V. Vileišis pastebėjo:

Kai kuriose apskrityse mūsų emigracija suima visą natūralinį gyventojų prieauglį, o kartais, kaip pav., 1929 m., net jį prašoka.[264]

Statistika leido atpažinti, kaip emigrantai pasiskirstė pagal tautybes. Dauguma buvo lietuviai (75,2 proc.), bet net 27 proc. žydų. Pirmieji bangomis sruvo daugiausia į Pietų Ameriką, o antruosius labiau viliojo seniai praminti takai į Pietų Afriką. Tačiau, žinoma, žydų, kurie pasirinkimo Braziliją ar Argentiną, taip pat netrūko. Labai specifiškai atrodo Lietuvos rusų emigracija į Sovietų Sąjungą. Anot Statistikos departamento, vien 1928 m. 314 rusų iš Mažeikių ir Šiaulių apskričių ištisomis šeimomis persikėlė į Sovietų Rusiją.[265]

Savaime įdomus statistikos faktas yra rekordiškai mažas Lietuvos lenkų, arba tų piliečių, kuriuos valdžia pripažino lenkais, emigracijos nuošimtis. Lenkijos lenkams glaudžiantis prie didelius emigracijos polinkius rodžiusių Europos tautų, šis faktas prašyte prašosi interpretuojamas. Deja istorikai nėra deramai jo ištyrę. Prielaidų gali būti įvairių. Pirmiausia, statistinio atpažinimo plotmėje, o antra – galimai socialinėje lenkų mažumos kilmėje. Priklausydami buvusių privilegijuotų žemvaldžių klasei (jei su tokia identifikacijos versija sutiktume) net po žemės reformos Lietuvoje jie galėjo turėti specifinių prieraišumo ir migravimo motyvų.

Po 1930 metų emigracinis Lietuvos potencialas išseko. Ir platusis pasaulis pasirodė nebūtinai esąs žemiškuoju rojumi, ir pati Lietuva po krizės ėmė gerinti gyvenimo kokybę. Tuo metu didžiausias visuomenės ir politikų rūpestis krypo į diasporos ateities problemas. Lietuva pamažu susidorojo su didžiosiomis valstybės

[264] Ten pat.

[265] Ten pat, p. 44.

kūrimo užduotimis ir nepaisydama viso tarptautinės padėties nepastovumo vis labiau rūpinosi diasporinės tautos sąmonės ugdymu, lietuvių pasaulio horizontų skaidrinimu. Tai buvo diasporoms labai jautrus laikas: italai, vokiečiai, lenkai, ispanai, lietuviams labai imponavę italai nacionalizmo epochos tautokūrai visame savo diasporos pasaulyje skyrė labai daug dėmesio. Utopinės idėjos ir tautinių arba daugiatаučių valstybių pastangos palaikyti savo tautiečius užsieniuose, konsoliduoti globaliame pasaulyje išsiskleidusius tautinius junginius pasiekė savo apogėjų. Lietuva ir visas lietuvių pasaulis tuo metu taip pat gyveno intensyvėjančių santykių ir permainų laiką.

Emigracijos banga iš laisvos Lietuvos Respublikos turėjo stiprų poveikį ne tik lietuvių demografijai, bet ir visuomenės sąmonei. Tai, kad laisvės kelias negalėjo būti vien rožėmis ir džiaugsmais klotas, suprato daugelis. Nutiko, kas nutiko. Tačiau ši emigracija vyko intensyviausio lietuvių tautokūros, tautinės tapatybės skaidrinimo metu. Tautos konsolidacija nacionalizmo epochoje, individo laisvės ir apsisprendimo dilemos Lietuvoje jau buvo toli pažengusios. O štai diasporinė tautos plotmė dramatiškiausiais būdais iš naujo save priminė 1926–1929 metais. Jei klausimas, *kas yra kas Lietuvoje*, darėsi vis lengviau atsakomas, tai papildomi sunkumai iškilo, prisidėjus klausimui, *kas yra kas lietuvių pasaulyje*? Lietuvių visuomenė ir naujos tautinės savimonės ugdytojai turėjo įtempti visas valios, išminties ir vaizduotės atsargas, kad garbingai pakeltų laikmečio mestą pirštinę.

4. Lietuviai po Pietų Kryžiumi: Brazilija

...O kokioje dabar aly
Tu atsidusti begali:
„Tai mano čia – namai namai..."

(Aleksandras Arminas. „Namai")

Kunigas ir poetas Aleksandras Arminas, pasirašinėjęs Venancijaus Ališo slapyvardžiu, susiejo savo likimą su Brazilija, kur dirbo pastoracinį darbą lietuvių kolonijose nuo 1937 metų. Prieš mirtį savo broliui, susiruošusiam į Šveicariją, jis palinkėjo: *Kai sugrįši Europon, prašau, nesakyk nieko blogo apie Braziliją...*[266] Galbūt labiau nei kuris kitas lietuvis Pietų Amerikoje jis juto pusiausvyrą tarp išeivių gyvenimo sunkenybės ir naujųjų namų, kuriuose reikėjo įsigyventi, įsišaknyti

[266] Saulaitytė, Marija. Lietuviai rašytojai Brazilijoje. In: *Lietuvių imigracijos Brazilijoje penkiasdešimtmetis. 1926–1976*, p. 157

ir įsijausti, meilės. 1926–1930 m. nauja masinės lietuvių imigracijos banga darsyk istorijoje atvėrė lietuvių pasaulio po Pietų Kryžiumi platybes. Tai antroji lietuvių banga į kraštą, kuris jau buvo beveik visiškai pamiršęs anksčiau, XIX a. pabaigoje, čia koją įkėlusios diasporos pionierių pasakojimus. Lietuvių atmintyje šis epizodas yra vienas iš prieštaringiausių ir skausmingiausių. Naujos emigrantų kartos tragizmas ir užsispyrusiai nuoseklus naujo gyvenimo kūrimas paliko gilius pėdsakus tiek protėvių gimtinėje, tiek Brazilijos lietuvių diasporos atmintyje.

1927 metai. Bom Retiro, sparčiai augančio São Paulo [San Paulas] miesto žydų kvartalas. Visa tai matau vaiko – prieš metus iš Lietuvos kaimo atvykusio 7-rių metų vaikėzo – akimis. Ne viskas, aišku, tikslu. Bet kai kurie vaiko įspūdžiai todėl gilūs, neužmirštami.

Žiauriausias nežmoniškos imigracijos krizės laikotarpis brazilų istorijoje; giliausias ateivių nusivylimas.

Pirmieji ateiviai, nugrūsti į tolimas kavos plantacijų sritis kaip laisvę atgavusių vergų pakaitalas, pasijutę apgauti ir išnaudojami, nusivylę, būriais traukė iš „fazendų" į miestą tikėdamiesi žmoniškesnių gyvenimo sąlygų.

Tačiau tuometinis San Paulas nelaukė tiek daug ateivių – ir neturėjo kur juos dėti. Tad sunku gauti darbo, o gal dar sunkiau rasti butą.[267]

Nemeluosime, jei tarsime, kad šie braziliškos Prano Gavėno vaikystės prisiminimų fragmentai priklauso prie tipiško antrosios emigracijos bangos pasakojimo. Viena spalvingiausių tokio pasakojimo versijų priklauso žurnalistui Linui Valbasiui, kurio atsiminimai buvo sėkmingai išleisti sovietų cenzūros sąlygomis Lietuvoje. Šiuo atveju sėkmingumu vadintinas realistiškas, per daug komunistinei indoktrinacijai neatiduotas turinys atskleidė vergystės takais praėjusių lietuvių likimus:

1926–1930 metais San Paule, prie Luso geležinkelio stoties, dažnai galima būdavo pamatyti susigūžusių, raudonu purvu apskretusių žmonių grupeles. Jų purvini ir apiplyšę drabužiai, lagaminai ir ryšuliai rodė, kad tai ne vietiniai Brazilijos gyventojai. Tokių žmonių būreliai pasipildydavo iš traukinių, ateinančių iš periferijos. Jie susidėdavo savo daiktus netoli didžiųjų stoties durų, susispiesdavo it bitės į vieną krūvą ir laukdavo... Šeimos galvos ar šiaip stipresnieji šeimos nariai tuo tarpu eidavo į miestą ieškoti šeimai pastogės. Būdavo atvejų, kai tokios žmonių

---

267 Gavėnas, Pranas. Dievas... po stalu. In: *Lietuvių imigracijos Brazilijon penkiasdešimtmetis*, p. 166.

krūvelės su mažais vaikais, su sergančiais seneliais išbūdavo stotyje net po keletą dienų. Apie juos sukiodavosi batų valytojai ar miesto valkatos, norėdami ką nors nudžiauti. Jei tokia grupelė pasirodydavo sekmadieniais arba švenčių dienomis, apie ją susiburdavo visas pulkas Luso sodo lankytojų. Daugelis jų užsuka pasižvalgyti po stotį, pasižiūrėti ar nėra kokio pažįstamo, pabėgusio iš plantacijų. Jeigu pabėgėlis turėdavo mieste gyvenančio draugo ar pažįstamo adresą, tai jam nušvisdavo viltis palikti stoties pastogę ir žioplių būrius. Bet kas čia nieko nepažinojo, tam tekdavo stotyje vargti net ir keletą savaičių.

Taip 1928 metų pradžioje prie Luso stoties durų atsirado dar dvi grupelės molėtų ir kelionėje suvargusių žmonių – mūsų ir Mačaičių šeimos.[268]

Antrosios bangos lietuvių emigracija į Braziliją keliais bruožais skyrėsi nuo pirmosios. Nekalbant apie skaičius (XIX–XX a. sandūroje Pietų Amerikos krantus pasiekė keliskart mažiau lietuvių), pabrėžtina, jog pirmoji banga kėlėsi į krantą it kolonistai į pažadėtąją laisvų žemių erdvę, o jų lūkesčiai buvo ribojami agrarinių idealų. Kaimo žmogus, neturėjęs savo žemės Lietuvoje, tikėjosi jos gauti emigracijoje. Buvo persikeliama per vandenyną, bet ne iš kaimo į miestą. 1926–1929 m. tokių buvo mažuma. Daugumas tikėjosi darbų vėluojančios industrializacijos miestuose, kurie tuo metu kaip tik įgijo beprotišką vystymosi pagreitį ir bent trumpam juose stigo europietiškai drausmingų darbo žmonių.

Antras ypatumas slypėjo ten, kad ankstyvosios bangos patyrimai liko neužrašyti, nepapasakoti ir pamiršti. Mes beveik nebežinome nei tikslesnių skaičių, nei bendruomeninių nuotykių. Kaip 1935 m. be gailesčio ir abejonės išsireiškė Lietuvos diplomatas P. Mačiulis, *senosios emigracijos pėdsakus dar galima užtikti, bet mūsų kraštui, Lietuvai, tos emigracijos dalyviai ar ainiai jau yra mirę*[269]. Nors negalima besąlygiškai sutikti su tokiu galutiniu autoriaus nuosprendžiu ir pasakyti, kad net šiandien yra prasmės gaivinti tų senųjų išeivių prisiminimus, tačiau šie žodžiai išduoda viešpatavusias nuotaikas. Buvo juntama ankstesnė lietuvių kolonizacijos patirtis, pleveno nuogirdos ir užuominos, kad jų kažkur esama, bet sisteminiai abiejų bangų išeivių kontaktai neužsimezgė. Tik keli atsiminimuose išlikę atvejai, apie kuriuos užsiminėme anksčiau.

Skirtingai nuo ankstesnių Pietų Amerikos lietuvių, naujoji banga buvo akylai stebima laisvos ir vis labiau išprususios Lietuvos spaudos, užrašyta atsiminimų knygose, tad labiau suprantama, vis dar prisimenama ir iki dabar kelianti susido-

---

268 Valbasys, Linas. *Penkiasdešimt metų tropikuose*, p. 41.

269 Mačiulis, P. Kultūriška Brazilijos lietuvių veikla. In: *Pasaulio lietuviai*, p. 96.

mėjimą. Nors abi bangas skiria vos keliasdešimt metų, tačiau kokie tai buvo metai! Permainų tempas pasaulyje vertė tuos dešimtmečius kažkokia ypatinga epocha, kurioje maišėsi optimizmą keliantys modernizacijos bruožai, siunčiantys signalus apie artėjančią imperialistinio pasaulio pasidalijimo epochos pabaigą, taip pat pirmieji globalizacijos požymiai energingame nacionalizmo ir rasizmo klimate.

Nepaisant fakto, kad dauguma lietuvių išeivių susispietė San Paule, Buenos Airėse, Montevidėjuje [Montevideo] ir kituose pramoniniuose Pietų Amerikos centruose, jų kaimiškojo gyvenimo svajonės niekad nebuvo visiškai mirusios. Nors daugumai kaimiškosios idilės lūkesčių nebuvo lemta išsipildyti, tačiau negalima nepastebėti vienokios ar kitokios sėkmės ir šiame emigrantų kelyje. Nuo vergiško darbo fazendose iki žemės savininkų ūkininkavimo pergalių driekėsi ilgas kelias, bet neabejotinai buvo ir tokių lietuvių, kurie jį sėkmingai įveikė. Štai keli šviesesni naujakurių atminties fragmentai, kurie inkrustuoja Brazilijos lietuvių gyvenimo mozaiką:

Vieną dieną radome laikraštyje skelbimą, kad valdžia kolonizuoja žemes, pigia kaina išsimokėjimui. Kolonija valdžios kolonizuojama tai ir buvo Bara ode Antonina (San Paulo valstijoje – E. A.) ... Ten pradėjo gerėti gyvenimas. Apsigyveno daug lietuvių šeimų. Mūsų krašte kaimynais gyveno Slavickiai, Kinkai, Čeponiai (duktė Henrika Aleknavičienė tuomet buvo dar maža mergaitė), Meškauskai, Bujokai; kitam krašte gyveno Bartkai, Ambraziejai, Patinski, Adžaganskai, Petniūnai. Šiaurės daly gyveno Stalanskiai, Mačiuliai ir daugiau, kurių jau nepamenu pavardžių (...)

Mūsų žemė priėjo prie upės. Krantas buvo vien smėlio, tai sekmadieniais žmonės susirinkdavo paupyje, darydavom gegužines, nusinešdavome valgio, gėrimų, žuvaudavom, plaukydavom valtele, ir taip praeidavo diena. Kitais sekmadieniais susitelkdavome pas Adžaganskus. Ten buvo elektros uzina (elektrinė – E. A.), *o jos viršininkas buvo lietuvis, tai jis uždarydavo vandenis, ir upė likdavo sausa, tai žuvų galima buvo pasirinkti rankomis. Tai buvo laikai, kada mes lietuviai buvome draugingi, vieningi, bet pamažu, laikui bėgant, senesnieji, kurie mylėjo daugiausia linksmai lietuviškai su dainomis leisti laiką, pradėjo mirti. Pirmiausia mirė Slavickas, paskui Čeponis, už dviejų savaičių laidojom ir mano tėvą. Pradėjo retėti suėjimai, tik ilgiau dar susirinkdavome pas KInkus (pas juos buvo daug jaunų sūnų ir dukterų), pas Adžaganską krikštynose ir pas mus.*[270]

Sėkmingos naujakurystės, daugiau mažiau atitikusios emigrantų lūkesčius, atvejai nebuvo pavieniai. Lietuviškų kaimų ir kolonijų dygo dešimtimis, ir, deja,

[270] Klimaitytė-Dominienė, Justina. Pirmosios dienos Barao de Antonina. In: *Lietuvių imigracijos Brazilijon penkiasdešimtmetis*, p. 32.

nyko dešimtimis. Buvo ir vienas kitas daugiau žadėjęs atvejis, kai jau padedant Lietuvos valdžiai buvo bandyta pradėti telkti labiau organizuotą ir gausesnę lietuvių koloniją. Buvo ir *Nuova Lithuania* (San Paulo valstijos vakaruose) nutikimas. Kolonija, kaip ir prieš pusamžį, turėjo įžengti į ūksmingą tropikų mišką. Keliolika lietuviškų nausėdijų taip ir atsirado. Pamažu miškas užleisdavo vietą dirbamiems laukams ir ganykloms. Medžiai virto lentomis ir malkomis. Lenta prie lentos virto trobesiais ir daržinėmis, malkos kaitino puodus ir kambarius apyšalčiu metu. Tačiau net ir tomis sąlygomis lietuviškos sodybos nyko, išskyrus laimingus atvejus, kai stiprieji individai (kaip anksčiau aprašyti Baraun de Kurtegipės Balčiūnai) tapdavo savo kaimų ir miestelių pažiba, jų vardais būdavo pavadintos gatvės, o kraštotyros muziejų ekspozicijoje išsirikiuodavo pirmųjų kolonijos pionierių gretose. Tokių ūkininkų palikuonių ir šiandien galima sutikti (pvz., Ricardo Vilko ūkis Angatuboje, SP), kad tik būtų ieškančiųjų ir norinčiųjų prisiminti.

Nuova Lithuania nesėkmė buvo it subliuškęs reklaminis triukas. Mat keletą metų jos vaizdinys buvo skandalingos *Alfa* bendrovės veiklos centre. Ne tik jau emigravusieji lietuviai buvo gundomi, tarpininkaujant bendrovei, pirkti žemes naujoje kolonijoje, bet ir Lietuvoje skatinami parduoti savo turtą ir dar prieš paliekant savo šalį investuoti į *Alfos* projektą. Viskas baigėsi kriminaline istorija, nes bendrovės veikėjai dingo su visais iš žmonių surinktais pinigais. Net pirmajame lietuviškame vaidybiniame filme *Adomas nori būti žmogumi* atskleidžiamas simbolinis šios apgavystės charakteris. Dabar sunku pasakyti, ar būtent nusikalstami elementai kolonijos projektą pasmerkė myriop, ar būta ir daugiau idėjos įgyvendinimui trukdžiusių priežasčių. Viena aišku, brazilų nuotykiuose dažnai pasitaikydavo apgaulių. Pasipelnyti siekė ne tik emigracijos agentūros, laivininkystės kompanijos, Brazilijos fazendieriai ir jų tarpininkai, bet ir saviškiai – sukčių Lietuvoje netrūko, o *Alfos* bendrovė išlieka geriausiu pavyzdžiu. Tiesa, 1932 m. rimtą paraišką kaimiškos kolonijos kūrimo link parodė *Lietuvių žemės ūkio draugija „Grūdas"*, kuri bandė pasinaudoti ekonominės krizės ir kavos kainų nuopuolio lemtu žemės atpigimu. Buvo itin puikus metas kolonijos steigimui, bet reikėjo pinigų. Deja nei Lietuvos valdžia, nei Lietuvos bankas skirtingai nuo itališkų ir lenkiškų pavyzdžių nepasirūpino paskolų fondais ir progą praleido.[271]

Palyginimui tinka sėkmingos agrarinės kolonizacijos pavyzdys latviško *Varpos* kaimo Tupa (SP) apylinkėse likimas. 1922 m. viena latvių baptistų bendruomenė išjudino kelis šimtus žmonių į tolimąją Braziliją. Taip atsirado kone utopinė religinė komuna. *Varpos* kolonistų pradžioje buvo ūkininkauta ir melstasi kartu.

---

[271] Michelsonas, Stasius. *Lietuvių išeivija Amerikoje*, p. 451.

Augo ir stiprėjo naujas kaimas, o kolonistai pamažu darėsi sėkmingais fermeriais. Pastebėtina, kad *Varpos* apylinkės traukė ne tik latvius, ir ne tik baptistus. Būta ir lietuvių, ir katalikų. Gal čia ir slypėjo stiprybė ir ilgaamžiškumas? Ir šiandien *Varpa* yra ne tik Brazilijos latvių bendruomenės ritualinių susitikimų ir festivalių vieta, bet ji savo egzotišku unikalumu traukia ir margaspalvę turistų minią. Puikus muziejus primena tai, kas buvo svarbu visiems naujiesiems kolonistams, nepriklausomai nei nuo jų kilimo šalies, nei nuo religijos. Lietuvių kaimiškojoje kolonizacijos istorijoje tokių sėkmingų bendruomenių neišliko, nors miestietiška Vila Zelinos parapija turi palyginti svarbių bruožų.

Bendras Brazilijos lietuvių diasporos pasakojimas dažniausiai teka seniai išgraužta vaga. Neturtingų išeivių dauguma kėlėsi iš Lietuvos kaimo į Brazilijos miestą. Buvusi išeivių socialinė dauguma virto ateivių mažuma, t. y. kaimiškoji gyvenimo sėkmė lydėjo tik nedaugelį lietuvių. Kartojosi sena, dar XIX a. pabaigą siekianti emigracijos į Jungtines Amerikos Valstijas istorija. Ir ten kaimiečiai kaip mat virto *maineriais* ir skerdyklų juodadarbiais, bet ne laisvais ūkininkais. Pusamžiui prabėgus Brazilijos lietuvių fermeriai ir ūkininkai, net kai kurie sėkmingi kavos *fazendieriai* tapo gražia retenybe arba visai nugrimzdo užmarštin. Ne kaimas, o miestas buvo naujos lietuvių diasporos erdvė. Svarbiausiais herojais tapo naujieji miestiečiai, vis labiau susiburiantys pramoniniuose priemiesčiuose.

Mookoje visos gatvės buvo negrįstos, be šaligatvių. Nebuvo kanalizacijos. Mooka – darbininkų rajonas. Čia yra keletas stambių fabrikų: alaus darykla „Antarktida", audimo fabrikas „Krespi", batų fabrikas „Klark", malūnas „Gamba" ir daugelis mažesniųjų įmonėlių. Štai kodėl Mookos rajone susispietė pirmieji lietuviai. Aukštojoje Mookoje dar buvo tuščių vietų, ir daugelis čia pirko sklypelius išsimokėtinai ir statėsi namelius, kaip kas išmanė. Miestą tvarkanti komisija dar nereikalavo jokių projektų ir leidimų. Taigi susidarė sąlygos greičiau ir pigiau įsikurti nuosavoje pastogėje. Nors uždarbis niekad nebuvo didelis, bet, sklypelį ir statybines medžiagas perkant išsimokėtinai, taupant reisą prie reiso, dirbant pačiam sekmadieniais ir poilsio valandomis, surenčiamas mažas namelis. Įsirengęs vieną kambarį, prie jo priglausdavo dar tris sienas; čia apsigyvendavo pats šeimininkas, įleisdavo į jau įrengtą kambarį nuomininką, kurio mokesčio užtekdavo grąžinti kompanijai mėnesinę skolos dalį už statybines medžiagas...[272]

[272] Valbasys, Linas. *Penkiasdešimt metų tropikuose*, p. 62–63.

Kasdienis triūsas ir lietuvių gebėjimas tvarkyti savo nedidelį natūrinį ūkį, prasimanyti iš bėdos visokių užsiėmimų ir statybos būdų davė vaisių. Senieji emigrantai iki dabar prisimena, kad įgudo statytis pirmuosius namelius iš pusdykiai parduodamų naujų amerikietiškų automobilių pakavimo dėžių. Nei statybos priežiūra, nei klimatas netrukdė taip išradingai pabėgti nuo skurdo. Greitai San Paulo priemiesčiai Mooka, Bom Retiro, Villa Prudente, Villa Anastacio, Villa Bella ir, žinoma, Villa Zelina tapo svarbiausiomis lietuvių imigrantų koncentracijos vietomis. Pastarajai jau 4-ojo dešimtmečio viduryje buvo lemta tapti simboliniu lietuvijos centru su ant kalvos stovinčia lietuvių bažnyčia – vienintele tokia Brazilijoje. Čia atsirado prielaidos lietuviškosios emigracijos sėkmės istorijai, kurią atspindi ir jaunos emigrantės Petronėlės Draugelytės užrašai:

Nors mūsų sodybą supo gražiausi reginiai, sodai, ramumas, nes miesto triukšmas su savo dulkėmis čia buvo svetimas, tačiau sielą nuolat apimdavo keistas ilgesys. Mintys dažnai skraidydavo ties Šešupe bei Nemunu (...) Milijoniniam San Paulo mieste ar autobuse kiek suteikdavo džiaugsmo nugirstas lietuviškas žodis, kad jeigu beprote nelaikytų, tai rodos kiekvieną tokį, kaip artimiausią giminę širdingiausiai sveikintum, dar pasiteiraujant iš kurio Lietuvos kampelio čia anam viengenčiui likimas lėmė atskristi...

Villa Zelina, lietuvių išeivių kaimynystėje augo ir turtėjo kartu su San Paulu. Keliolikai metų praslinkus iš tolimo priemiesčio šis rajonas ėmė darytis kone centrui artima dalimi. Sąmoningiems lietuviams pats simbolinio centro su bažnyčia ir Zikaro *Laisvės statulos* kopija Lietuvos aikštės viduryje buvimas teikė pasitikėjimo, šildė širdis, stiprino solidarumo jausmus, skatino prisiminti savo šaknis.

Vila Zelina tai San Paulo priemiestis labai gražioje kalvotoje vietoje. Gyvena daug lietuvių ir turi savo krautuvių keliolikq. Su miesto centru gana geras susisiekimas autobusais ir tramvajumi. Stebėtinai gyvenamą vietą pakeitus rodos ir Brazilija pasidarė artimesnė. San Paulo Vila Zelina virto man Kauno Žaliakalniu, kur taip jauku buvo gyventi, kai kiekvieną rytą kaip ir čia dabar pažadindavo varpo garsai suskambiję „Angelas Viešpaties"...

Prieš keletą metų Šiaurės Amerikos lietuvių suaukotomis lėšomis Vila Zelinoje pastatyta mūrinė bažnyčia, tik dėl stokos pinigų nepabaigta įrengti... Dabar gi Zelinos bažnytėlė jau senai išbaigta ir išgražinta. Bažnyčios vidus pripildytas eilėmis gana patogių klūpėti bei sėdėti suolų.(...)

Vila Zelinoje buvo dvi lietuvių mokyklos. Vieną atidarė atvažiavusios (...) iš Šiaurės Amerikos seserys Pranciškonės. Nedidelė mokyklos patalpa jau perpildyta labai gražiai prižiūrimais auklėtiniais.[273]

Villa Zelinoje ir jai artimoje kaimynystėje telkėsi dauguma lietuvių kultūrinės veiklos židinių. Parapijos namai su savo choru, ar netolimi Brazilijos lietuvių sąjungos namai ilgus dešimtmečius buvo stipriausi traukos centrai, kur skirtingų pažiūrų lietuviai galėjo įprasminti savuosius gyvenimus. Gausūs organizuotos lietuvių veiklos pėdsakai yra geriausias įrodymas. Šį diasporos paveikslą paryškina statistikos duomenys.

Enciklopedinės žinios seniai įtvirtino svarbiausias Brazilijos lietuvių demografijos charakteristikas. Tačiau nepaisant geresnės statistinių šaltinių kokybės, skaičiai vis tiek įvairuoja. Lietuvos konsulato surinktais duomenimis, vien San Paulo mieste ir valstijoje per penkis šešis metus susispietė 34 000 lietuvių[274]. Ilgainiui nusistovėjo supratimas, kad arti pusės visų antrosios bangos Brazilijos imigrantų lietuvių apsigyveno San Paule, nors skirtingu tankiu jie pasklido keliolikoje valstijų ir pusantro šimto vietovių. Apie tai liudija valstybinių įstaigų duomenys, parapijų kartotekos ir periodinių leidinių prenumeratorių sąrašai bei visuomeninių organizacijų archyvai. Pačių Brazilijos lietuvių pastangomis buvo nustatyta, kad po kelių dešimčių metų ši lietuvių pasaulio dalis po Pietų kryžiumi galėjo atrodyti šitaip:

Vienaip ar kitaip suskaičiuota, Brazilijos lietuvių bendruomenė yra antroji skaičiumi laisvajame pasaulyje (...) Šiuo metu lietuvių kilmės asmenų galėtų būti mažiausiai 100 000. Greičiausiai yra kiek daugiau, nes lietuvių kilmės asmenų maksimumas, paremtas Brazilijos davinių daug didesniu imigrantų skaičiumi ir didžiausio prieauglio nuošimčiu siektų virš 250 000.[275]

Laikas bėgo, bet nepasikeitė viena lemtinga aplinkybė: Brazilija buvo bekraštė šalis tokiam, jos masteliu, menkam lietuvių skaičiui. Maži lietuvių išeivių būreliai buvo it rasos lašai pietietiškos žiemos rytą. Kita vertus, atslūgus visuomeniniam ir intelektiniam domėjimuisi XX a. 3–4 deš. emigracijos raida, kadaise populiari tema taip ir nepasidarė sistemine istorijos mokslo domėjimosi sritimi.

---

[273] Petronėlės Draugelytės prisiminimai. In: *Pokalbiai lietuvių pasaulio pakraštyje*, p. 282.

[274] Mačiulis, P. *Kultūriška Brazilijos lietuvių veikla*, p. 98.

[275] Saulaitis, Antanas. (?) Lietuviai Brazilijoje – kada, kas, kiek? In: *Lietuvių imigracijos Brazilijon penkiasdešimtmetis*, p. 13.

Rimtų Pietų Amerikos lietuvių istorijos tyrimų nebuvo, o neatsakytų ir viliojančių klausimų yra daug. Brazilškasis motyvas nuo tų laikų yra labai ryškus ir gajus lietuvių sąmonėje, bet rašytinės istorijos pasakojimas nėra nei išsamus, nei vientisas, nei deramai įsiliejęs į lietuvių pasaulio istorijos aruodus. Labiausia tikėtina, kad dėl to Brazilijos ir lietuviškų *brazilkų* folkloras vis dar yra ryškus, o tikrų istorijos tyrimų ir žinių labai stinga. Tikėtina ir tai, kad lietuvių diasporinės tautos istorijai tai nėra galutinai išplėštas puslapis. Ir ne viskas ateityje bus paaukota ant užmaršties aukuro.

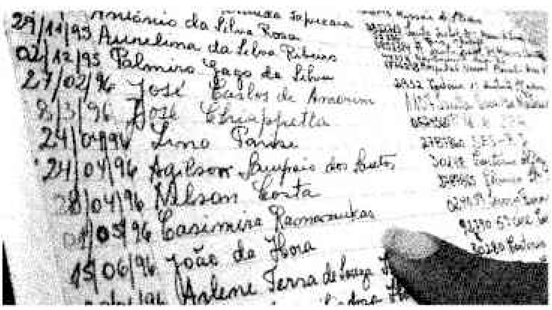
Brazilijos epopėjos bruožu laikytina ir tai, kad 1926–1929 m. čia emigravo ir jauni viengungiai, ir šeimos su mažais vaikais. Nors pradžioje vyrų procentas buvo truputį didesnis nei moterų, tačiau kelių metų statistika rodo, kad pamažu buvo pasiekta tam tikra pusiausvyra. Vyrų vaidmuo sunkus ne tik todėl, kad juos alino darbas, bet būdavo nelengva jo rasti. Retai kuri naujakurių šeima galėjo pragyventi tik vienam vyrui dirbant. Į darbus būdavo įkinkomi ir paaugliai. Tai skyrėsi nuo JAV lietuvių buitinių papročių ir materialinių galimybių. Panaši išdava buvo tik ta, kad girtuoklystė, kaip viso nepakeliamo egzistencijos sunkumo kompensacija, labai stipriai išskyrė lietuvius iš vietinių žmonių grupių. Vėl pažvelkime į 4-ojo dešimtmečio San Paulo lietuvių kasdienybę iškalbingo liudininko akimis:

Ne paslaptis, kad daugelis mūsų tautiečių labai mėgo ir vis dar tebemėgsta karčiąją (...) O Brazilijoje paprastoji cukranedrinė degtinė labai pigi: už paprasto darbininko vieną darbo valandą galima nupirkti tris ketvirtadalius litro degtinės. Todėl daugelis mūsų brolių pirmaisiais imigracijos metais labai maukė tą „degantį vandenį". Šeštadienių vakarais ir sekmadieniais Bom Retiros rūsiai ir Mookos rajone lietuvių apgyventos gatvelės plyšo nuo lietuviškų dainų. Įkaušę vyrai susipešdavo, griebdavosi peilių ir net šaunamųjų ginklų (...) Taigi, nuo degtinėlės, nuo peilio smūgio ne vienas mūsų brolis neteko gyvybės tolimoje atogrąžų žemėje.[276]

Moterų lemtis turėjo ir tam tikros specifikos. Nors rimtų Pietų Amerikos lietuvių diasporos socialinės istorijos studijų nėra, tačiau viena kita kasdienio išeivių gyvenimo pusė yra nušviesta. Tik pradėjus formuotis naujosios imigrantų bendruomenės šviesuomenei, susikūrus pirmosioms draugijoms, išryškėjo sąmoningos pastangos skatinti švietimą, kelti kultūrinį ir tautinį išeivių gyvenimo lygį. San Paulo lietuvių mokyklos mokytoja Liuda Majienė 1935 m. savo straips-

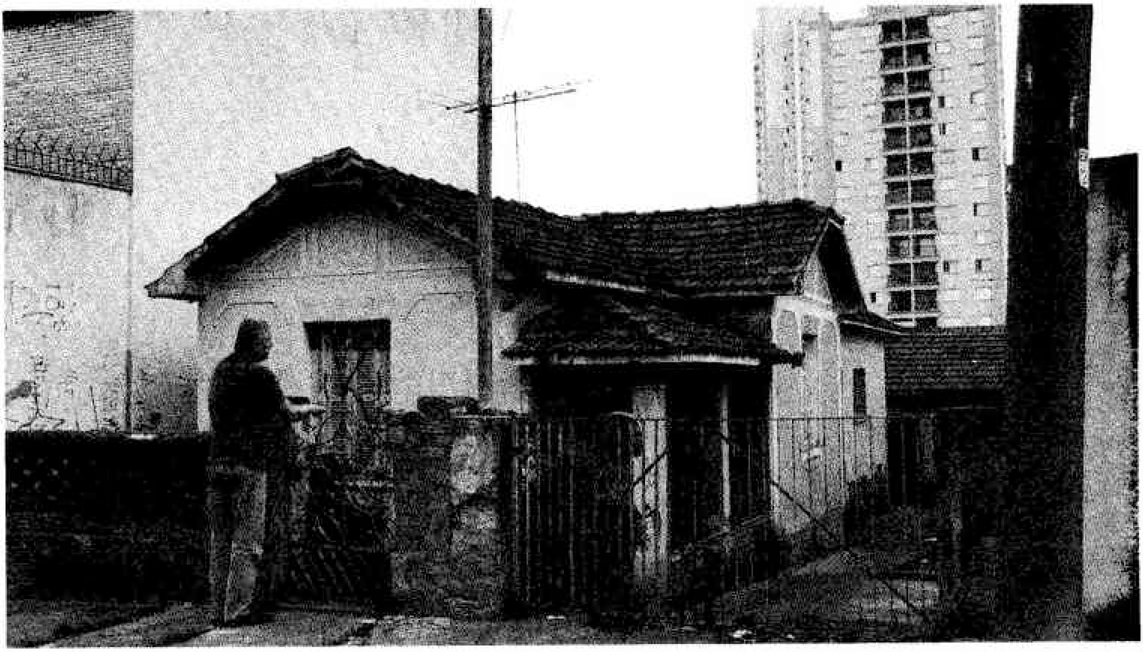
[276] Valbasys, Linas. *Penkiasdešimt metų tropikuose*, p. 63–64.







XX a. pradžioje.
Lietuvių pėdsakai Brazilijos archyvuose tarp Londrinos ir Ižui



Tipiškas Vila Zelinos lietuvio būstas, 1930 m.

nyje *Lietuvė Brazilijoje* atskleidė svarbiausias ypatybes ir skaudžiausias moteriškosios diasporos pusės ydas.

Imigrantėms nebuvo sunku gauti darbo. Net ir ekonominės krizės sąlygomis buvo galima gauti darbo pasiturinčių brazilų namuose, ypač namų ruošos ir vaikų priežiūros. Uždarbis palyginti su vyrų algomis fabrikuose ir dirbant lauko darbus taip pat buvo visai neblogas. Vaikus prižiūrėjusi paauglė mergaitė uždirbdavo 50–60 milreisų per mėnesį. Tarnaitė gaudavo 80–150, o virėja 150–300 milreisų. Visos jos prie tarnystės namų galimai turėjo ir savo kambarį, ir maistą. Anot L. Majienės, fabrike ir darbą gauti sunkiau, ir darbo atlyginimas menkas. Tik patyrusios audėjos ir siuvėjos galėjo uždirbti po 200 milreisų. Ką tai reiškė anuomet? Milreisas buvo vertas maždaug 30 lietuviškų centų, bet kadangi perkamoji galia beveik prilygo 1 litui Lietuvoje, tai išeiviai tokias sąlygas galėjo laikyti geresnėmis už jų paliktoje Lietuvoje.

Nors drabužis, ypač moteriškas, čia nebrangus, bet brangus maistas ir butas, todėl iš fabrikų uždarbio gana sunku gyventi, ypač jei dar reikia šeimą išlaikyti ar paremti. Čia sunku rasti šeimą, kur moterys nedirbtų, nes vyrams ne tik sunku darbas gauti, bet jų ir uždarbis yra per menkas šeimai išlaikyti. Su tokiu uždarbiu butas, kurį būtų galima butu vadinti, mieste darbininkui yra visiškai neprieinamas, todėl daugelis neišmintingų žmonių lenda į požemius, rūsius, kurie visai ne gyvenimui daryti.[277]

Negausios inteligentijos refleksijos ir rūpesčiai po keleto metų vis labiau buvo nukreipti ne į kokį nors materialinio gyvenimo pragarą – vargą dar buvo galima palyginti su Lietuva, bet dėmesys vis labiau telkėsi ties kultūriniais ir tautiniais klausimais. Pati emigracija, kaip geresnio gyvenimo sąlygų ieškančiųjų laisvos valios išraiška, nebuvo blogis. Tačiau tokiu blogiu buvo regima itin greita ir nereflektuojama asimiliacija.

Bet liūdniausia, kad ypač jaunesnės lietuvaitės miestuose labai linkusios nutautėti, išsigimti; vos pramokusios šiaip taip keverzoti portugališkai, dedasi užmiršusios savo kalbą, mėgsta draugauti daugiausia su nelietuviais, nepažįstamų tarpe geriau vadina save „alleman" (vokietė) ar kitos tautos, gėdysi viešoje vietoje net savo tėvų ar pažįstamų tautiečių. Žinoma, to negalima sakyti apie visas, bet vis dėlto dauguma taip daro. Progai pasitaikius lietuvaitės išteka net už juodžių

[277] Majienė, Liuda. Lietuvė Brazilijoje. In: *Pasaulio lietuvis*, p. 123.

(negrų); ir tokių atsitikimų gana daug. Tai didelis mūsų mergaičių nekultūringumo požymis.[278]

Autorės užkabintas bruožas ir akivaizdus tautinio nevisavertiškumo komplekso apsireiškimas atrodo it koks naujas reiškinys. Ankstesnės bangos emigrantai Šiaurės Amerikos diasporoje kaip tik didino savo savivertę, vis labiau rodė savo lietuviškąją priklausomybę. Net ir su lenkais dėjosi dėl to, kad nebuvo pasibaigęs lietuvių saviidentifikacijos procesas, o ne dėl kokio nors gėdijimosi. Juolab, kad lenkai XIX–XX a. sandūros Amerikoje taip pat buvo didokos paniekos objektas ir nuo šių nepatogumų negalėjo apsaugoti prisišliejusių lietuvių. Čia jau susiduriame su kitokiu reiškiniu, kurio priežasčių anuomet niekas rimtai neanalizavo. Po II pasaulinio karo ir Lietuvos katastrofos Vakarų pasaulyje atsidūrę politiniai pabėgėliai taip pat nerodė panašių bruožų. Jie, kaip tai beatrodytų paradoksalu, vėl išryškės posovietinėje emigracijos bangoje iš nepriklausomybę darsyk atstačiusios Lietuvos.

Liudos Majienės versija, ko gero, buvo padiktuota tos aplinkybės, kad ji buvo Lietuvos švietimo ministerijos užjūrin siųsta mokytoja ir gyveno iš Lietuvos valdžios mokamos algos. Ji ir jautė savo misiją rūpintis visų pirma lietuvybės išsaugojimu, diasporos sąmoningumo ugdymu ir kultūros poreikių tenkinimu.

Tačiau jos supratimas buvo grįstas savo edukacinės misijos supratimu Lietuvoje, o ne diasporos patirčių ir lemties supratimu. Tai paaiškintų, kodėl po kelių praktikos metų San Paule ji be gailesčio ir užuolankų parašys, kad

...iš to elemento, kuris atvažiavo Brazilijon, sunku bebūtų ir didesnėmis pastangomis kas geresnio bepadaryti. Atranka daroma: per spaudą, lietuvių mokyklas ir esamas organizacijas. Ir dar daug kas galima būtų padaryti, bet nėra inteligentiškų moterų pajėgų. Maža saujelė esamų inteligenčių ir pusiau inteligenčių moterų daugumoj vengia viešo darbo...[279]

Išeivijos gyvenimas sruvo sava vaga, o Lietuvos valdžios ir visuomenės įsivaizdavimas, kad įmanoma tiesiogiai lemti tos vagos kryptį, pasirodė menkai pagrįstas. Tačiau vienaip ar kitaip Lietuva stengėsi, kad naujai apgyventa lietuvių pasaulio dalis būtų artimesnių saitų su savo protėvių tėvyne.

Bendras sociokultūrinės Brazilijos lietuvių istorijos spragas geriausiai užpildo organizacijų atsiradimo ir politinės kovos siužetai. Jie dominavo tiek Lietuvos

[278] Ten pat, p. 123.

[279] Ten pat, p. 122.

Vyriausybės akiratyje atsiradusiuose tekstuose, tiek pačių brazilų publikacijose. Laisvanoriškųjų organizacijų tinklas, Lietuvos valdžios remiamų mokyklų statymas, lietuviškos parapijos ir bažnyčios atsiradimas, žymiausių veikėjų gyvenimai (išskirtina rašytojo Klemenso Juros biografinė knyga apie kunigą Antaną Sūgintą) – visa tai yra prieinama rašytinė atmintis.

Visuomeninių, politinių ir kultūrinių organizacijų veikla kaip visada buvo svarbiausia lietuvių diasporos tvermės sąlyga. Todėl nenuostabu, kad visi, kurie rašė apie Brazilijos lietuvius, pirmiausiai į šią pusę kreipė savo dėmesį. Lietuvių telkimasis į organizacijas pirmiausai buvo motyvuotas imigrantų įsikūrimo sunkumų. Tai buvo natūralus dalykas. Kaip ir ankstesniais laikais Jungtinėse Amerikos Valstijose mažaraščių varguolių, nemokėjusių vietinės kalbos ir nežinančių vietinių papročių, poreikiams tarnavo elementarios bendruomenės ir draugijos. Tačiau dabar sunku paaiškinti, kodėl naujos bangos išeiviai Pietų Amerikoje nesukūrė savišalpos organizacijų. Tokios labdaringos draugijos tarp lietuvių Brazilijoje neatsirado. Tiesa, 1930 m. atsirado *Lietuvių saviglobos sąunga* su keliais skyriais, tačiau jos uždavinys buvo padėti naujai atvykstantiems imigrantams iš Lietuvos. Organizacijos savanoriai pasitikdavo Santoso uoste išlipusius lietuvius, padėdavo susiorientuoti ir pasiekti San Paulą. Neretai ieškojo naujiems atvykėliams darbo, nakvynės, net piniginių pašalpų[280]. Bet tai nebuvo tipiška savišalpos organizacija, kokios XX a. pradžioje viešpatavo tarp Pensilvanijos angliakasių. To pobūdžio organizacija, galbūt, laikytina 4 deš. viduryje veikusi *Lietuvių darbininkų savišalpos draugija „Šviesa"*, tačiau labiau tikėtina, kad ši organizacija buvo tik taktinis komunistų manevras, reikalingas pridengti savo veiklą nuo Brazilijos slaptosios policijos represijų.

Vienas paaiškinimas gali plaukti iš tos aplinkybės, jog lietuviai pradžioje labai greitai buvo išbarstyti po plačias provincijas, negalėjo susitelkti mažesnėje erdvėje, tad ir savišalpos draugijai būtinos koncentracijos neužteko. Kai jie pradėjo spiestis San Paule, jau buvo įveiktas pirmasis sunkmetis ir gyvenimo kokybė bei sauga buvo pasiekiama pavieniui. Imigracija į Pietų Ameriką apskritai ugdė supratimą, kad niekas už patį žmogų nenulems jo likimo. Iš čia galėjo atsirasti mažesnis nei ankstesniais laikais JAV solidarumo lygis.

Kita prielaida galėtų būti grindžiama XIX a. pabaigos lietuvių išeivių Amerikoje ir XX a. 3 deš. imigrantų Brazilijoje dideliu skirtumu. Pastarųjų tautinės identifikacijos procesas jau buvo daugiau mažiau pasibaigęs, o ir raštingumo bei išprusimo lygis buvo aukštesnis. Todėl organizavimosi procesas iš karto vedė

---

280 Michelsonas, Stasius. *Lietuvių išeivija Amerikoje*, p. 449–450.

prie sudėtingesnių, idėjiškai labiau determinuotų formų. Socialinio lietuvių diasporos kapitalo augimas Brazilijoje buvo palydėtas labai ryškaus pasaulėžiūrų susipriešinimo, kuris pasireiškė ne tik padoriomis priemonėmis – ginant savas idėjas ir kritikuojant svetimas, – bet ir tamsesnėmis intrigomis, skundais slaptoms tarnyboms, piktomis apkalbomis ir gandais.

Lietuvių organizavimasis ir organizuotas susiskaldymas vyko vienu metu. Vienais atvejais skirtingų idėjinių pakraipų grupės bandė įsivyrauti bendruose draugijų susivienijimuose, kitais – kurti savarankiškas pasaulėžiūrines organizacijas ir leisti jų įsitikinimus atliepiančius laikraščius. Iki 1940 m., kai Brazilijos vyriausybė itin suvaržė viešą margaspalvį, kultūrinį-visuomeninį imigrantų gyvenimą, skirtingų grupių susipriešinimas nepadėjo susitelkti, nesuvaidino to pozityvaus vaidmens, kuris neretai atsiranda demokratijos sąlygomis ginčijantis dėl idėjų, bet tuo pačiu metu ir ieškant bendrų sąlyčio taškų visuotinei naudai pasiekti. Brazilijos lietuvių atmintyje iki dabar pasitaiko savikritiško manymo, kad 1940 m. lietuvių bendruomenė nesugebėjo išnaudoti visų tautinio intereso gynimo galimybių, nepasiekė to, ką turėjo vokiečiai ir kai kurios kitos diasporos. Tačiau ši mintis reikalauja tyrimo, patikrinimo, išaiškinimo.

Dvi išeivių visuomeninės kryptys nebuvo naujos lietuvių pasaulyje. Geriausiai susiorganizavo prokomunistinės kairės lietuviai, kurie dėl savo pažiūrų lengviau integravosi į platesnių Brazilijos kairiųjų sluoksnių gyvenimą. Neturime pamiršti, kad komunistinės utopijos galia anuomet buvo didelė, o rusiškos stalinistinės jos versijos įgyvendinimo kruvini metodai tada darbininkijai nebuvo žinomi. Kairiesiems išeivijoje tradiciškai oponavo katalikiškų pažiūrų visuomenės, kuri derino lietuvių tautinės atskirybės ir krikščioniškojo universalizmo principus. Katalikai katalikiškame krašte galėjo jaustis universalios bažnyčios dalimi, bendrauti su hierarchais, ieškoti paramos susidūrę su pirmaisiais gyvenimo metų sunkumais. Lietuviškos parapijos susikūrimas ir bažnyčios pastatymas buvo simboliškai svarbus, lietuviškumą stiprinantis veiksnys.

Buvo ir trečia kryptis. Pietų Amerikoje XX a. 3–4 deš. itin stipriai reiškėsi tautininkiška, oficialią Lietuvos politinę liniją palaikanti kryptis. Ji laikėsi A. Smetonos administracijos proteguojamos linijos, o Lietuvos valdžia visokiais būdais palaikė savo reprezentantus. Paradoksalu buvo tai, kad abi tradicinės – kairioji ir katalikiškoji – lietuvių diasporos srovės vienodai nepatikliai žiūrėjo į A. Smetonos režimą ir jo padarinius. Tad įtariai (labiau kairieji, mažiau katalikai) laikėsi ir diasporoje veikusių šios krypties organizacijų atžvilgiu.

Kairiųjų pažiūrų Amerikos lietuvių istorikas S. Michelsonas yra bene pirmasis tyrinėtojas, plačiau išdėstęs išeivių nuotykius ir Šiaurės, ir Pietų Amerikoje. Jo pateikta Brazilijos lietuvių organizacinio gyvenimo versija ir emocinis jos pavidalas kažkiek konfrontuoja su buvusio Lietuvos konsulo P. Mačiulio vertinimais, paskelbtais 1935 metais. Šiandieniam istorikui toks šaltinių rungtyniavimas yra naudingas. Abu minėti autoriai nuoširdžiai ir dorai atstovavo savo įsitikinimams – vienas amerikietiškai socialistiniams, kitas – oficialiai tautininkiškiems. Neišleisdami to iš galvos, galime rekonstruoti, kaip 1926–1940 m. rutuliojosi organizuotas, visuomeninis lietuvių gyvenimas Brazilijoje. Dar kartą galima pabrėžti, kad laisvanoriškų organizacijų ir socialinio kapitalo dydis laikytinas svarbiausia diasporos tvermės sąlyga. Juk nepraėjus nė pusamžiui pasidarė akivaizdu, kad sąmoningos lietuvybės baruose liko tik tie, kurie arba patys, arba jų seneliai ir tėvai dalyvavo visuomeninėje veikloje.

Lietuvių pasaulio istorijai visuomeninis faktorius ir socialinio kapitalo raida yra esminiai dalykai. Svarbu stebėti, kaip istorijos slinktyje kinta santykis tarp objektyviai suskaičiuojamos lietuvių bendruomenės, ir organizacijose dalyvaujančiųjų. Tarkim, XX a. pradžioje JAV lietuvių organizuotumas siekė absoliučią daugumą. Brazilijoje ir kitur Pietų Amerikoje tikėtina, kad keli šimtai lietuvių iš dešimčių tūkstančių minios taip pat aktyviai būrėsi į draugijas ir veikė sutelktinai. O posovietiniai laikai Didžiojoje Britanijoje parodė, kad iš šimtatūkstantinio naujųjų emigrantų būrio tik Jungtinės Karalystės lietuvių sąjungai sąmoningai priklausė nepilnas tūkstantis. Čia svarbu pabrėžti, kad istorinė sociologija dar netarė savo žodžio. Iš tiesų neturime tyrinėjimų, kurie leistų išsiaiškinti svarbiausias organizuoto diasporos gyvenimo permainas, nustatyti tų permainų poveikį pasaulio lietuvijos likimams.

Istorikai liudija, kad Brazilijoje pirmasis lietuvių susivienijimo mintį viešai iškėlė Kostas Norkus, išsilaipinęs naujoje tėvynėje 1927 metais. Nedaug žinoma, tačiau tikėtina, kad sekmadieniais Luz Parke susirinkdavę pasižmonėti lietuviai greitai pasidavė jo agitacijai. Daugelis suprato organizacijos ir lietuviško laikraščio būtinybę. K. Norkaus autorystei priklauso pavadinimai: *Susivienijimas lietuvių Brazilijoje* ir laikraštis *Brazilijos lietuvis*. Tačiau, kai 1927 m. gegužės 15 d. įvyko steigiamasi *Susivienijimo* susirinkimas, pats iniciatorius jau ieškojo laimės kažkur tarp Montevidėjo ir Buenos Airių, kur dar kelis dešimtmečius leido *Argentinos lietuvių balsą*.

Susivienijimui lietuvių Brazilijoje nebuvo lengva. K. Norkaus vieton stojo Vincas Zakarauskas, parengęs organizacijos įstatus. Aktyvai reiškėsi Jonas Stan-

kaitis, iki 1926 m. Lietuvos valstybinio perversmo dirbęs Finansų ministerijoje. Politinių motyvų vedinų emigrantų iš Lietuvos buvo nemaža. Buvo ir aferistų, kurie talkino bendrovėms, panašioms į *Alfą*. Jie buvo išsilavinę, jie siekė lyderystės, ir labai dažnai asmeninės naudos. Bet dauguma iš tų 200 pirmųjų susivienijimo narių buvo dori naujosios diasporos visuomeniniai veikėjai, kurie išrinko Joną Stankaitį pirmininku, Bronių Smalinską sekretoriumi, Kostas Uckus tapo iždininku, J. Zigmantas – valdybos nariu. Kartais trukdė asmeninės ambicijos: V. Zakarauskas nebuvo patenkintas, kad ne jį išsirinko pirmininku. To užteko, kad užsitęstų konfliktas valdyboje ir kad organizacija pakriktų.

1927 m. užsimezgė ir kita draugija, pasivadinusi *Aušra*. Jos vedlys Juozas Ruškys, *apsukrus biznierius, kuris atvyko Brazilijon palikdamas Lietuvoje neišspręstų bylų, surištų su Lietuvos ūkininkų sąjunga, pagarsėjusia „lašinių skutimu"*.[281] Nepaisant visokių apkalbų, naujos draugijos veiksmai buvo sėkmingi, *Dainos ir meno* skyrius iš karto pasiekė populiarumo išeivių tarpe viršūnę, statė scenos veikalus ir rengė koncertus. 1928 m. susikūrė *Vairo* draugija sostinėje Rio de Žaneire, kur taip pat spietėsi nemažas lietuvių būrys.

Aušros valdyba ėmėsi rūpintis ir kitais lietuvių reikalais. Tūkstančiams lietuvių lipant iš laivų Santoso uoste reikėjo jau ne tik organizuotos visuomeninės talkos, bet ir Lietuvos konsulato piliečių interesams atstovauti. Aušriečiai buvo tie, kurių dėka Kaunas buvo spaudžiamas kuo greičiau steigti naują atstovybę. Šia kryptimi ėmė veikti ir naujai susikūrusi *Lietuvių saviglobos sąjunga*. Tačiau galima matyti, kad visas Brazilijos lietuvių draugijų tinklas labai smarkiai priklausė nuo sąmoningų Lietuvos Vyriausybės pastangų. Pavyzdžiui, aktyvios konsulato akcijos dėka atsirado *Lietuvių sąjunga Brazilijoje* (LSB), kurios nariais tapo diplomatinio korpuso žmonos, konsulas neretai turėjo kone veto teisę.

1928 m. liepos 2 d. lietuvių skaitytojai gavo ilgai svajotą dovaną – laikraštį *Brazilijos lietuvis*. Jis tapo imigrantų komunikacijos proveržiu, naujienų iš Lietuvos ir iš Brazilijos lietuvių gyvenimo šaltiniu. Laikraščio leidėju tapo sėkmingos batų dirbtuvės savininkas Kostas Uckus, atidaręs spaustuvę *Birutė*. Laikraščio redagavimo ėmėsi Jonas Stanaitis, kurio dėka leidinys suko į kairę, suteikdamas pretekstą konkurentams ir slaptai brazilų policijai apšaukti jį komunistiniu. Net leidėjas buvo kuriam laikui areštuotas, nors teisinė atsakomybė už skelbiamą turinį priklausė redaktoriui. Savininkui ir leidėjui sėdint už grotų, redaktorius J.Stankaitis užvaldė turtą. Tada jis buvo pasodintas į kalėjimą, o išleistas su deportacijos bilietu rankoje. Taip laikraštis užgeso, o po metų dingo ir *Aušra*.

[281] Michelsonas, Stasius. *Lietuvių išeivija Amerikoje*, p. 440.

1928 m. imtas leisti *Pietų Amerikos lietuvis*, kuris palaikė ne visai viešus ryšius su *Alfos* bendrove, reklamavo jos afera virtusią kolonizacijos idėją, padėjo pritraukti tūkstančių lietuvių pinigus. Iš kitos pusės, redakcija, vadovaujama Juozo Ruškio, kone metus koketavo su Lietuvos valdžia ir siekė atstovauti jos interesams. Nepaisant to, viskas baigėsi bankrotu. Tada kairieji pasijuto neturį laikraščio. Pradėjo leisti prokomunistinį *Garsą*, ėjusį 1928–1930 m., prie kurio vairo paeiliui stojo kairiųjų judėjimo aktyvistai A. Zauka, A. Marma, J. Marcinkevičius.

Iki 1930 m. nusistovėjo leidybos kryptis. Tais metais trumpam gimė *Jaunųjų žiedas*, humoristinė *Širšė*. Pasirodė *Lietuvių aidas Brazilijoje*, kuris buvo kairiosios pakraipos, bet iki pat 1941-ųjų gebėjo derintis prie cenzūros reikalavimų ir išsilaikyti santūriose socialistinėse pozicijose. Tai atspindėjo didesnės dalies lietuvių darbininkijos ir smulkiųjų verslininkų interesus.

S. Michelsonas pateikė vieną skandalingą faktą, kuris atspindėjo išeivijos visuomeninės veiklos sąlygas. Matydamas kairiųjų susitelkimą ir *Lietuvių aido Brazilijoje* patvarumą, Lietuvos konsulatas leido sau tokias kovos priemones, kaip slaptus skundus Brazilijos saugumo tarnyboms. Štai konsulo Povilo Gaučio rašto Lietuvos užsienio reikalų ministerijai fragmentas:

> *Atvykęs iš Arentinos į Sao Paulo, radau čia jau einantį laikraštį „Lietuvių Aidą Brazilijoj", kurio leidėju yra Konstantas Uckus, o redaktoriumi Antanas Dutkus. Kadangi laikraštis buvo grynai komunistinės tendencijos, puolė Lietuvos konsulatą, šmeižė konsulą, komunistiniais žodžiais atakavo Lietuvos tautinę vyriausybę ir Jo Ekscelenciją Respublikos Prezidentą, tai negalėdamas pakęsti šio laikraščio atakos ir* ***patriotinių*** *jausmų vedinas, įskundžiau Politinei Sao Paulo Policijai Ananą Dutkų, Kostantą Uckų ir jo laikraštį...*[282]

Politinė kova, kurioje ryškėjo demonstratyvūs Sovietų Sąjungos veiksmai, vertė lietuvių kairiuosius ciniškų manipuliacijų įrankiu, o nuoširdus atstovavimas kairiosioms idėjoms buvo apsunkintas. Šis fragmentas atspindi lemtingas organizuoto Brazilijos lietuvių gyvenimo sąlygas. Nors katalikiškosios organizacijos nebuvo itin kliudančios tautininkų linijai, tačiau ir čia buvo matyti Lietuvos valdžios pastangos kontroliuoti ir valdyti šioje užsienio šalyje veikiančias visuomenines pajėgas. Brazilijos lietuvių atmintyje iki dabar yra daug įtarumo. Ne tik komunistai, bet ir kunigai, kurie nepakluso Kauno nurodymams, buvo skundžiami, pjudomi ir išstumiami iš San Paulo lietuviškosios bendruomenės.

---

[282] Michelsonas, Stasius. *Lietuvių išeivija Amerikoje*, p. 444.

Vienas dalykas čia yra lengvai suprantamas. Lietuvos valdžiai pasiryžus mokesčių mokėtojų lėšomis remti mokyklų statybą (greitu laiku buvo pastatytos net trys slidžios mokyklos lietuviams šviesti), siųsti mokytojus ir remti kultūrinę veiklą neabejotinai buvo baimintasi tiek galimų aferų, nesąžiningo pinigų panaudojimo ir net A. Smetonos režimui priešiškų jėgų stiprėjimo už tos pačios valdžios lėšas. Buvo daugiau nei vienas tokio elgesio motyvas. Lietuvos iždas nebuvo menkas. Vien San Paule buvo pastatytos trys mokyklos, paskirti mokytojai, mokamos algos išeivių bendruomenės kapelionams, etc.

Kita vertus, net jei iki 1940 m. Brazilijoje pro pirštus buvo žiūrėta į dezintegralų skirtingų tautų diasporų gyvenimą, tarptautinė teisė ir konvencijos neleido svetimos valstybės diplomatinei tarnybai tiesiog mokėti pinigų mokytojams ir statybininkams. Iš pradžių parama ėjo tiesiog per Lietuvos konsulatą, kuris pradžioje savo planus įgyvendino per trumpai veikusią *Lietuvių saviglobos sąjungą*, o jai suirus – per konsulato vairuojamą LSB. Iki 4 deš. vidurio nusistovėjo tokia Lietuvos diasporinės politikos įgyvendinimo praktika. Lietuvių pasaulio interesus gynė nevyriausybinė organizacija *Draugija užsienio lietuviams remti*, per kurią buvo skiriami Lietuvos iždo asignavimai. Brazilijoje juos gaudavo pagal šios šalies įstatymus registruotos visuomeninės organizacijos, pirmiausiai *LSB*. Tad jas laikyti Lietuvos valdžios kontrolėje vertė tam tikra biurokratinė logika. II pasaulinis karas ir Lietuvos valstybės žlugimas sutrikdė nusistovėjusią praktiką, tačiau ir vėlesniais laikais buvo jaučiamas 4 deš. susiklostęs visuomeninių organizacijų charakteris.

Lietuvių išeivių draugijos, politinės srovės ir laikraščiai buvo labai susipynę. A. Smetonos valdžios pinigais buvo leidžiamas tautininkų *Lietuvis Brazilijoje*, nuo 1935 m. pasidaręs *Lietuviu*. Kova už Brazilijos lietuvių diasporos širdis ir protus tęsėsi, skaudžiai paliesdama skirtingų pažiūrų veikėjus. Lietuvos politikos smaigalys – visuomenininkai ir laikraštininkai – siekė, kad išeivija nenutoltų per greitai nuo tėvynės reikalų, nenustotų gyventi jos ritmu ir neatmestų galimybės sugrįžti. Kad ir kokiomis intrigomis buvo pažymėtas pirmasis didžiosios emigracijos į Braziliją dešimtmetis, oficialieji Lietuvos sluoksniai labai daug prisidėjo prie diasporos švietimo, kultūrinio lietuvių gyvenimo pakilimo. Kita vertus, rietenų kaina taip pat buvo didelė. Neretas po to traukėsi tolyn nuo viešosios veiklos.

Katalikiškų pažiūrų lietuvių bendruomenė taip pat ne visada turėjo savo spaudą, ir ne visad sėkmingai būrėsi į visuomenines draugijas. Net kunigas B. Sugintas, kuris iniciavo Villa Zelinos bažnyčios statymą ir leido katalikišką laikraštį *Giedra*, buvo skundžiamas San Paulo bažnyčios hierarchams ir Lietuvos valdžiai. Galiausiai jis turėjo atsisakyti savo pradėtos kilnios misijos ir grįžti gimtinėn.

Apie 1936 m. nusistovėjo spaudos kryptys. *Lietuva* buvo leidžiama tautininkų valdžios, kairiųjų poreikiai tenkinami *Lietuvių aido Brazilijoj*, katalikai kun. Pijaus Ragažinsko ir kun. A. Armino pastangomis sustiprino savo leidžiamą *Šviesą*. Kiek vėliau kultūriškai sustiprėjusi bendruomenė, susispietusi apie *Lietuvos meno mėgėjų ratelį*, ėmėsi mėnesinio žurnalo *Rytas*, kuris spausdino rimtus ekonomikos, kultūros ir meno straipsnius.

Didžiausias lietuvių diasporos organizacinis laimėjimas buvo taip pat susijęs su minėtu spaudos triumviratu. Būtent jų redakcijos sumanė, kad būtina daryti žingsnius link susikalbėjimo net tarp pačių didžiausių oponentų, rasti platformą bendriems interesams nustatyti. 1936 m. šių idėjų (ir iš dalies komunistų posūkio link bendrų *„liaudies frontų"*) dėka atsirado *Brazilijos lietuvių organizacijų centras*. Čia bendrus veiksmus siekė derinti *Brazilijos lietuvių katalikų bendruomenė* (1 200 narių), *Lietuvių katalikų jaunimo sąjunga „Vytis"* (120 narių), *Lietuvių žemės ūkio draugija „Grūdas"* (84 nariai), *Lietuvos jaunimo kultūros draugija „Aušra"* (80 narių), *Lietuvių meno mėgėjų ratelis „Rytas"* (500 narių), *Lietuvių darbininkų savišalpos draugija „Šviesa"*. Į centrą įsirašė virš 2 000 pavienių žmonių. Šis centras tapo geriausiu ikikarinio laikotarpio pavyzdžiu, parodžiusiu sutelktinį diasporos socialinio kapitalo dydį. Tačiau karas, nors ir nepalietė Brazilijos lietuvių tiesiogiai, tačiau sustabdė pradėtus darbus ir didėjantį lietuviškos veiklos tempą.

5. Lietuviai po Pietų Kryžiumi: Argentina

Kas yra Argentina? Tešla, kuri dar netapo pyragu, kažkas, kas dar neišsivystė, o gal protestas prieš dvasios mechanizaciją...

(Witoldas Gombrowiczius. Dienoraštis, t. 1, p. 132.)

Laikotarpis tarp dviejų pasaulinių karų Argentinai buvo intensyvaus vystymosi laikas, tačiau šaliai, skirtingai nuo XX a. pradžios, jau nebuvo taip optimistiškai prognozuojama dar vieno (po JAV) ekonominio stebuklo vaidmuo. Kita vertus, nebuvo ir liūdnų pranašysčių, kad ši didžiulė švelnaus klimato šalis kada nors bus priversta skelbti bankrotą ir atsisakyti mokėti savo skolas. Šalis priklausė ir nuo Vakarų Europos bei Amerikos kapitalo, ir nuo intensyvios prekybos su industrinėmis šalimis. Mėsa, odos, kiti žemės ūkio produktai ir dar žaliavos buvo svarbiausias

pajamų šaltinis. Okeaniniai laivai turėjo darbo, o jų deniuose atgal į Pietus buvo plukdomi pramonės gaminiai ir nauji laimės ieškotojai-emigrantai.

Per pirmuosius trisdešimt XX a. metų, kai Europa buvo draskoma pasaulinio karo ir revoliucijų, Argentina beveik nuolat buvo emigrantų išsigelbėjimo vieta. Iš 1935 m. 12 000 000 argentiniečių, 5,5 milijono buvo tų trijų dešimtmečių imigrantai. Prieš I pasaulinį karą Argentina neretai buvo su humoru pravardžiuojama *žabalių Amerika*, t. y. neregių Amerika. Ji įsileisdavo tuos Jungtinių Amerikos Valstijų atstumtus emigrantus, kurie turėjo regėjimo ir kitokių sveikatos problemų. Iki 4 deš. vidurio ši Pietų Amerikos šalis buvo bene patraukliausia emigruojantiems europiečiams.

Turint galvoj, kad paskutinieji du dešimtmečiai politinių įvykių ir ekonominio gerbūvio buvo Europai labai neramūs ir nepastovūs, tai imigracija iš Europos į Argentiną, kaip į vienintelę valstybę, kur imigracija dar nebuvo apribota, turėjo labai didelį pasisekimą. Ir į čia tūkstančiais plūdo visokis iš Europos elementas be jokios organizacijos, be jokio aiškaus plano, ir su viena tik viltimi Argentinoje pralobti...[283]

Tokiais biurokratiniams aktams nebūdingais įžvalgiais žodžiais Lietuvos valstybės kontrolės klerkas pradėjo savo ekspertizės tekstą apie Argentinos lietuvių padėtį prieš II pasaulinį karą ir prieš Lietuvą ištiksiančią katastrofą. *Pro memoria* autorius matė nedidukę Argentinos lietuvių diasporą kaip vieną ryškią imigrantų giją. Lietuvių lemtis šiame nesibaigiančio tautų kraustymosi epizode nebuvo kaip nors esmingai besiskirianti nuo kitų imigrantų grupių, tačiau turėjo savo kolorito, kuris mums šiandien labiausiai rūpi.

Argentina buvo svarbiausia emigracijos kryptis italams, tačiau ir kitų tautų vaizduotėje Buenos Airės dunksojo it pažadėtosios žemės simbolis. Tai buvo vienas gražiausių pasaulio miestų, kuriame kilo garsiausių architektų suprojektuoti namai, teatrai, buvo tiesiami nauji bulvarai. Aistringas Buenos Airių kultūrinis virpesys skambėjo ne tik tango garsais. Meninis gyvenimas apskritai priminė Pietų Amerikos Paryžių ir daužė ne vieno rašytojo ar kompozitoriaus širdis. Tad prieš II pasaulinį karą Argentina galėjo būti Europos vaizduotėje šalis, į kurią traukia tiek varguoliai, ieškantys pragyvenimo šaltinių ir darbo, tiek naujieji pasaulio dvasios aristokratai – bastūnai menininkai, individualistai, nuo savęs niekaip pabėgti negalintys nenuoramos, ir, žinoma, nuobodžiaujantys turtuoliai.

[283] 1939 m. Lietuvos valstybės kontrolės vyr. revizoriaus J. Grabausko *pro memoria*. In: *Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1920–1940 m.*, p. 184.

Tam tikra, mažiau romantiška prasme, tai gali būti palyginama su dabartine Ispanija likusios Europos akyse ir *RyanAir* salonuose. Ten traukia lauko darbų juodadarbiai iš Vidurio Rytų Europos ir naujieji turtuoliai, įsigiję Viduržemio jūros pakrantėse savo vilas poilsiui ir senatvės nuoboduliui. Demokratinės Argentinos tendencijos nebuvo labai audringos, tenykštis politinis elitas nekėlė nuolatinių neramumų ir maištų, su kuo neišvengiamai turėjo susidurti Brazilijos imigrantai. Tai irgi suteikė papildomo patrauklumo šiai šaliai.

Lietuviams išeiviams Argentina buvo jau senokai atrastas ir vaizduotėje prijaukintas kraštas. Kaip Brazilijoje, taip ir Argentinoje lietuviai jau buvo išbandę kolonizacijos ir pramoninių miestų imigrantų bendruomenės gyvenimo skonį. Kaip ir visais kitais Pietų Amerikos išeivystės atvejais, ankstyvoji statistika čia yra labai miglota. Tačiau yra vienas labai svarbus faktorius, kuris senuosius Argentinos lietuvius suartino su naujaisiais – jau nepriklausomos Lietuvos piliečiais. Jau nesyk minėjome, kad stipresnei diasporai susiformuoti Brazilijoje trukdė didelis lietuvių išsibarstymas laike ir erdvėje. Per mažas kritinis skaičius vienos tautybės imigrantų per dideliame laiko ruože. Čia matyti skirtumas tarp Argentinos ir Brazilijos lietuvių istorijos.

Skirtingai nuo Brazilijos, kur antroji lietuvių išeivijos banga 1926–1929 m. beveik prasilenkė su tais tūkstančiais pirmosios bangos (XIX a. pabaigos) lietuvių, Argentinoje senieji imigrantai gan sąmoningai sutiko naujuosius imigrantų būrius. Galbūt, tai sietina su faktu, kad jau XX a. pradžioje senieji lietuvių išeiviai sugebėjo susitelkti į organizacijas. 3 deš. jie dar buvo išlaikę tą minimalų lietuviško sąmoningumo ir organizacijos lygį, kuris padėjo susitikti su naujaisiais ateiviais iš Lietuvos. Argentinos lietuviai jau prieš I pasaulinį karą veikė kaip daugiau mažiau sąmoninga diaspora, ir tai buvo pamatas naujai ekonominių imigrantų iš nepriklausomos Lietuvos bendruomenei. Savo ruožtu naujieji ateiviai gaivino senųjų lietuvių tapatybę, stiprino atplukdytomis žiniomis apie atgimstančią Lietuvą, net jei patys turėjo dėl pragyvenimo sunkumų palikti gimtą kraštą. Anuo metu emigracija ir stiprus meilės savai šaliai jausmas galėjo derėti gana dažnai. Tai, beje, nėra kokia nors istorinė anomalija. Ir šiandien daugelio Pietryčių Azijos šalių diasporos Australijoje ir Šiaurės Amerikoje pasižymi didele meile protėvių tėvynei, nepaisant fakto, kad visi jie buvo išginti svetur sunkumų.

Tačiau nepaisant šio pozityvaus fakto, ano meto Argentinos lietuvių gyvenimo atspindžiai laiko tėkmėje nublanko, nebuvo aprašyti ir ištirti. Argentinoje nei tada, nei vėliau neatsirado šviesuomenę įkvepiančio metraštininko, kokiu Brazilijos lietuvių diasporoje XX a. 8 deš. tapo kunigas Antanas Saulaitis, sumanęs,

sudaręs ir redagavęs lietuvių imigracijos į Braziliją penkiasdešimtmečio knygą. Deja, niekas nefiksavo ateities atminčiai argentiniečių pasakojimų. Paradoksalu, kad net 1935 m. P. Ruseckui renkant ir redaguojant visai tuometinei lietuvių diasporos sąmonei labai svarbią knygą *Pasaulio lietuviai*, nepavyko rasti autoriaus, gebėjusio kiek plačiau aprašyti Argentinos lietuvių nutikimus. Net pats redaktorius matė būtiną komentarą po vienu iš Argentiną liečiančiu straipsneliu:

Nežiūrint pastangų, Redakcijai nepavyko gauti nešališko straipsnio, kuriame būtų objektyviškai aprašytas bendras kultūriškas Argentinos lietuvių veikimas, būtų suminėtos visos jų organizacijos ir p/anašiai/. Šiaip gi pažymėtina, jog Argentinos lietuvių veikla, imant atskiromis visuomeniškomis grupėmis, gana didelė ir graži.[284]

Argentinos lietuvių pasaulėžiūrinis-visuomeninis susiskaldymas (apie jį dar bus kalbama vėliau), anot knygos redaktoriaus, buvęs toks didelis, kad net nesugebėta pasipasakoti daugiau mažiau visus lietusios, visus lietuvius prisimenančios istorijos. Atpasakojimo sunkumai, kurie užklupo diasporos sąmoningumą gaivinti siekusioje knygoje 1935 m., it koks gluminantis šešėlis atlydi ir nūdienos istoriką. Jaučiama buvus labai judrų Buenos Airių lietuvių gyvenimą, o štai atmintis – labai trumpa, šaltinių ir tyrinėjimų irgi yra labai mažai.

Nuo 1923 m., kai Lietuvos statistikos departamentas ėmėsi rinkti emigracijos duomenis, Argentinon jau iškeliaudavo šimtai lietuvių. Nuo 1925 m. skaičiai šoktelėjo aukštyn – pasiekė 689. 1926 m. į šią Pietų Amerikos šalį išvyko 1 353 Lietuvos piliečiai, 1927 m. – 1 995, 1928 m. – 2 151, 1929 m. – 6 095, 1930 m. – 2 280, 1931 m. išvykstančiųjų srautai nuslūgo (tik 189). Argentinos lietuvių diasporos augimo statistika greičiausiai buvo didesnė, nei siekia departamento duomenys. Pirmiausia dėl to, kad ten nusikeldavo dalis itin nesėkmingai pradėję gyvenimą Brazilijoje. Gandai sklido apie geresnes, žmogiškesnes dirbančiųjų sąlygas Argentinoje, o jos imigracijos taisyklės buvo truputį griežtesnės. Čia galime palyginti lietuvių emigrantų kelią į JAV per Kanadą. Iš čia galėjo kilti statistinis prieštaravimas.

1931 m. Lietuvos užsienio reikalų ministerijos emigracijos referentas savo pranešime apie lietuvių emigraciją Pietų Amerikoje atvirai prisipažino:

Tikrojo lietuvių skaičiaus Argentinoje nežinoma, bet spėjama jų esant arti 40 000. Iš jų priskaitoma Buenos Aires mieste ir provincijoje apie 25 000, Rosario [Rosarijus] mieste – 5000, Patagonijoj (Comodoro Rivadavia [Komodoro Rivadavija] ir Colonia

[284] Redakcijos prierašas. – *Pasaulio lietuviai*, p. 132.

1



Pašto ženklai pasaulio lietuviams

Sarniento [Kolonia Sarnientas]) – 5 000, Cordobos [Kordoba] mieste ir provincijoj – 3 000 ir Tucumano [Tukumanas] mieste ir provincijoje – 2 000 žm.[285]

Praslinkus įsikūrimo dešimtmečiui (1939-aisiais) Lietuvos valstybės kontrolės vyriausiasis revizorius J. Grabauskas savo *pro memoria* su įsitikinimu kalba apie 35 000 Argentinos lietuvių, iš kurių 15 000 yra susispietę Buenos Aires[286]. 1931 m. lietuvių imigrantų galėjo padaugėti dėl persikėlėlių iš Brazilijos, bet greičiausiai tai stipriai išpūstas skaičius. 1939 m. duomenys, atrodo, realistiškesni. Buvo laiko susiskaičiuoti, nes naujų imigrantų neprisidėjo. Ir, žinoma, buvo galima apgraibomis nustatyti 6–8 metų natūralaus prieaugio dydį. Be to, anų laikų šaltiniuose nuolat kalbama apie nelegalią, tad neapskaitytą imigraciją. Visa tai sudėjus, gali atsiverti kelias link statistinių prieštaravimų paaiškinimo. Argentinoje nuolat randame daugiau lietuvių, nei matome juos išemigruojant iš Lietuvos.

Net po I pasaulinio karo Argentina viliojo savo neaprėpiamais pampų plotais, laisvų žemių vaizdiniais ir demokratiška konstitucija, kurios tėvai (Juan Bautista Alberdi) vadovavosi principu *Goberna es poblar* – valdyti tai yra apgyvendinti. Konstitucija skelbė, kad *svetimtautis naudojasi Argentinos teritorijoje visomis civilinėmis piliečio teisėmis, gali užsiimti pramone, prekyba ir amatu; gali turėti nejudamą turtą, pirkti jį ir perleisti kitam, gali plaukioti upėmis ir jūros pakraščiais; gali laisvai praktikuoti savo kultą; gali paveldėti palikimą ir tuoktis pagal įstatymus.* Konstitucijos kūrėjai siekė įtvirtinti principą, kad federalinė valdžia rems europiečių migraciją, vengs kokių nors mokestinių apsunkinimų, o per du metus nuo imigravimo pradžios natūralizuos be jokių mokesčių. 1930-ieji ir pasaulinė ekonominė krizė tuos konstitucinius pažadus kiek sumažino, tačiau šalis vis dar buvo suvokiama kaip imigrantų rojus.

Labai švelniai elgiantis su turimais skaičiais galime daryti prielaidą, kad Argentinos lietuvių diaspora 1925–1931 m. pasipildė apie 15 000 naujakurių. Kita vertus, tai dukart mažesnis skaičius, negu rodė Brazilijos lietuvių imigracija. Svarbiausi lietuvių susitelkimo centrai buvo Buenos Airės, Berisas (La Platos priemiestis), Rosarijus, Kordoba ir kiti pramoniniai miestai. Ir čia didele dalimi, it XX a. Čikagos lietuviai, jie dirbo skerdyklose, ypač po to, kai buvo įrengta šiuolaikiška šaldymo įranga mėsos saugykloms. Prisiminimas, kad Argentinoje ir Urugvajuje lietuviai lengvai gaudavo darbus šaldytuvuose, nes vietiniai negalėjo

[285] Pranešimas apie lietuvių emigraciją Pietų Amerikoje 1931. In: *Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1920–1940 m.*, p. 141.

[286] J. Gabausko *pro memoria*. In: *Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1920–1940 m.*, p. 185.

prisitaikyti prie tokių šaltų darbo sąlygų, iki šiolei yra labai populiarus. Tačiau kitas imigrantų svajotas įsikūrimo scenarijus vedė prie kaimiškosios kolonizacijos. Šiuo keliu gebėjo sėkmingai žengti tik nedaugelis.

Nepaisant viešpatavusios nuomonės apie lengvesnes Argentinos darbininkijos gyvenimo sąlygas, Lietuvai artimesnį klimatą, ir čia imigrantai turėjo sunkią dalią. Lietuvių bendruomeninis gyvenimas klostėsi labai prieštaringai, o daugelis apskritai nesidėjo į bendrą lietuvišką būrį. Argentinietis lietuvis L. Ryselis aprašė naujos bangos imigrantų likimą ir labai tiksliai, nors ir be mokslinių sociologijos argumentų, nusakė priežastinį ryšį tarp materialinio išeivių pasiturėjimo ir bendruomeninio lietuviškumo užlaikymo Argentinoje :

Pasunkėjus medžiaginei būklei lietuvių bendravimas irgi žymiai sumažėjo, organizacinis veikimas sumenkėjo, ir pamažu lietuviai tolsta vieni nuo kitų, kol visai pranyksta iš lietuvių tarpo. Kurgi jie dingsta?– Išsilaikymo instinkto vedini dedas su kitais, kurių pagelba tikisi savo būklę pagerinti. Taip atstinka su vyrais ir su mergaitėmis. Vyrai dėl sunkios būklės negali sukurti šeimų, viengungiauja ar veda turtingesnes vietines mergaites, o lietuvės mergaitės teka už italų, ispanų, lenkų ir kitų, kurie jau geriau materiališkai suspėjo susitvarkyti. Visi jie yra žuvę lietuvių tautai – nedalyvauja visuomeniškame gyvenime, nebelanko lietuvių parengimų, o kad savo vaikus lietuviškai mokytų, tai kalbos negali būti. Iš visa to galima padaryti išvadą, kad lietuvybė Pietų Amerikoje nyksta, materialei būklei blogėjant ir jei naujų išeivių iš Lietuvos neatvažiuos, tai, išmirus šiai kartai, lietuviškumo gali nelikti nė pėdsako.[287]

Autoriaus diagnozė atrodo negailestinga. Ir ne be pagrindo. Labai įžvalgiai skamba ir mintys apie svarbiausias tokio užsitęsusio lietuvių *biednumo* priežastis, kurios trukdo įsišaknyti naujoje žemėje ir sustiprinti savo tautinį atsparumą, būtiną ilgalaikei diasporai. Anot jo,

lietuviams gerai materiališkai susitvarkyti kliudo dar ir štai kas: dauguma ų svajoja susitaupyti pinigų krūvą ir grįžti Lietuvon, ten nusipirkti ūkį ir ūkininkauti. Tatai dalykas neblogas, nes niekas negalvoja, jo Lietuvoje neapgyventų žemės plotų nėra ir jei vienas nupirks ūkį, tai kitas jį pardavęs kur dėsis?

Šitaip tvarkantis nieko gera negali išeiti: išeivis, nupirkęs Lietuvoje ūkį, jau gerokai svetur fiziškai nusilpęs, vargu ar gali gerai ūkininkauti, (...) bet išeivių apie

[287] Ryselis, L. Lietuvių kolonizacijos galimumai Argentinoje. In: *Pasaulio lietuviai*, p. 267–268.

tai negalvojama: svajojama apie ūkius Lietuvoje, apie grįžimą ir tuo būdu praleidžiamos progos čia įsigyti nekilnojamo turto, nors progų ir daug pasitaiko.[288]

Nors autorius aiškina visiems emigrantams visose šalyse būdingus pasirinkimus, tačiau tikėtina, kad būtent tarp Argentinos lietuvių tai itin išryškėjo. Per didelė gimtinės nostalgija ir negalėjimas ryžtingai kurtis ir įsišaknyti naujoje tėvynėje mažino sėkmės istorijos galimybes. O šioms sumenkus, pasijutus autsaideriu mažėjo ir pasididžiavimo savimi, savo kilme, savo tapatybe galimybės. Tai buvo ir yra lemtingas diasporinių tautų gyvasties prieštaringumas. Lietuvybė reiškėsi stipriausiai tose emigrantų šeimose, kuriose buvo su visa energija neriama į emigranto likimo bangas, nustojama grąžytis atgalios, kuriama, plušama, laimima, užkariaujamas autoritetas tarp vietinių, o tada ir savas lietuviškumas tapdavo privalumu, o ne slegiančia girnapuse. Iš tokių šeimų augo naujieji diasporos visuomenės lyderiai.

Žemės ūkio kolonizavimas tam tikra prasme reikalavo arba stipraus individualistinio charakterio, arba sisteminės pagalbos, kuri galėjo būti iš Lietuvos valstybės ar suinteresuotos visuomenės pusės. Kai kuriose šalyse bankai ir valstybės iždas ryždavosi kurti specialius fondus kolonizacijai tolimuose kraštuose palaikyti, bet Lietuvoje prie tokios pozityvios ribos nebuvo prieita. Tad liko tik stiprusis individualizmas, kurio pertekliumi lietuviai niekados moderniaisiais laikai nepasižymėjo. Tai buvo greičiau senosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečių bruožas, XX a. jau beveik užpustytas laiko smilčių.

Lietuvių pasaulyje pasklidus madingoms planingos kolonizacijos idėjoms, būtent Argentinos lietuviai iš savo diasporos vidaus bandė įrodinėti, kad nėra geresnio krašto tokiems planams įgyvendinti. Štai tas pats L. Ryselis 1935 m. atvirai prisipažino:

Aš esu šalininkas lietuvių kolonizacijos Argentinoje. Juo pasidariau ne atsitiktinai, bet po aštuonerių metų čia gyvenimo ir po to, kai nuodugniai išstudijavau šio krašto tvarką, jo ekonomiką, jo plėtimąsi, ateities perspektyvas, darbo sąlygas, prekybą ir pramonę. Dar prieš išvažiuodamas iš Lietuvos studijavau, kuris iš tų kraštų, į kurį įleidžia emigrantus savo klimatu ir kitomis sąlygomis tinka lietuviams. 1925 m. ėmiau studijuoti Argentiną, Braziliją, Kanadą, Afriką ir Australiją. Susipažinęs su tų kraštų tvarka, civilizacija bei kultūra, o taip pat ateities perspek-

[288] Ten pat, p. 268.

tyvomis, pasirinkau Argentiną ir šiandien galiu tvirtinti, jog lietuvių išeivijai tikrai geriausiai tinka Argentina.[289]

Autorius aiškiai suprato, kad lietuvių koncentracija vienoje iš konkuruojančių pasaulio tautų kraustymosi vietų yra lemtinga sąlyga lietuvybės tvarumui. Jis, kaip argentinietis, tokios *mažosios Lietuvos* norėjo savo šalyje. Taip ir savo meilę Argentinai, ir ištikimybę lietuvybei galėjo ilgiau suderinti ir dar palikuoniams it paveldą palikti. Įdomiai šiandien atrodo L. Ryselio pasikalbėjimai su Argentinos *Žydų kolonizacijos bendruomenės* lyderiais. Nors toji bendruomenė spietė iš Vokietijos bėgančius žydus, tačiau ir litvakai – lietuviai piliečiai čia rasdavo naujuosius savo namus. Štai kas paaiškėjo: žydai mano, kad tai geriausias kraštas pasaulyje jų kolonizacijai. 1935 m. jie turėjo jau 13 kolonijų, kuriose telkėsi apie 30 000 žydų kolonistų, valdžiusių virš 600 000 ha žemės. *Ir, pasirodo, kad toji pasaulyje laikoma ne žemdirbių tauta, – žydai, kolonizacijos darbe Argentinoje užima pirmą vietą*[290]. Vokietijos žydų ir litvakų pavyzdys yra iškalbingas dvejopai. Viena vertus, bendras netikėtumas tiems, kurie žydus matė tikrai ne žemdirbių tauta. O kita vertus, L. Ryselis litvakus turėjo laikyti artimais žmonėmis, juk daugelis jų buvo Lietuvos piliečiai, tad bent jau viena koja stovėjo lietuviško pasaulio pakraštyje.

Nors Argentina atrodė žemdirbių-kolonistų rojumi ir gundė visokias lietuvių pasaulio kūrimo utopijas, tačiau viskas čia baigėsi panašiai kaip Šiaurės Amerikoje ir Brazilijoje. Labai nedaug lietuvių sukūrė stabilias kaimiškas bendruomenes, įsišaknijo į žemę ir sujungė atsivežtas iš tėvynės senas tradicijas su naujomis. Daugelio naujosios bangos lietuvių išeivių keliai nuvedė į pramoninius priemiesčius. Pirmiausiai jie buvo stiprūs šiauriečiai, pasirengę dirbti skerdyklų šaldytuvuose. Lietuvių imigrantų padėties miestuose kontrastai geriausiai atsiskleidė Beriso kolonijoje. Čia, skirtingai nuo gausesnio tautiečių būrio Buenos Airėse, monotonija buvo labai aiški. Pasiremkime amžininko liudijimu:

Argentinoje antroje vietoje po sostinės B. Airese lietuvių yra Berisse. Tai naujai susikūręs ištisas miestelis 65 klmtr. atstume nuo sostinės, su 30 000 gyventojų, visokiausių tautybių. Miestelis išaugo dėka įsikūrusioms prie La Platos upės žiočių didelioms gyvulių skerdimo, šaldymo, ir konservavimo įmonėms. Vieta gyventi labai netinkama. Drėgna, upės suneštas dumblas; patvinus kiek upėms, užliejami daržai ir gatvės. Čia lietuvių yra arti 3 200 žmonių. Beveik visi jie dirba skerdyklose

[289] Ten pat, p. 278.

[290] Ten pat, p. 278.

prie sunkiausių darbų. Gyvena iš banguotos skardos sukaltuose 2–3 kambarėlių nameliuose. Vasaros metu tokiuose nameliuose tvankumas labai didelis. Kanalizacijos nėra. Visi nešvarumai plūduriuoja „gatvių" (negrįstų) grioviuose, pilnuose varlių. Uodų begalės. Dažnai iš vienos šeimos dirba ir vyras, ir žmona. Tokios šeimos vaikai per dieną palaidi. Teko aplankyti vieną darbininko šeimą, kurios 6 metų vaikas kalba tėvams visai nesuprantama kalba. Abu tėvai dirba skerdyklose, o vaikas buvo paliekamas kaimynės – senos turkės – priežiūroje, tai pastarosios kalbą vaikas dažnai girdėdamas teišmoko...[291]

Geriau istorikas nepapasakos. Stebėtinas anos Lietuvos valdininko jautrumas dramatiško likimo mėtomiems tautiečiams lietuviškai vaizduotei vos užgriebiamo pasaulio pakraštyje. Beriso skerdyklų vieta buvo padiktuota ne žmonių gyvenimo patogumo, – ankstesnių epochų naujakuriai nebūtų pasirinkę tokios dumblinos pakrantės – bet skerdienos ruošinių transportavimo į Vakarų Europą ekonominės logikos. Buenos Airių pramoniniai priemiesčiai buvo labiau civilizuoti.

Sostinėje ir kiti pramonės įmonių darbai buvo populiarūs. Kiek geriau pragyveno kokio nors amato jau mokėję lietuviai: siuvėjai, staliai, technikai, vairuotojai. Tokiai kategorijai buvo mokama nuo 4 iki 8 pesų per dieną (6–12 litų), o pragyvenimo standartas siekė 1–1,5 peso per dieną vienam asmeniui. Kaip ir prakutusių Brazilijos darbininkų atveju, argentiniečiai lietuviai laikėsi gana vidutiniškai:

Bendrai, lietuviškos kolonijos gyvenimas Argentinoje nėra pavydėtinas, tačiau palyginus su tokių pat kvalifikacijų darbininko pragyvenimu Lietuvoje, medžiagiškas, ypač maisto atžvilgiu, darbininko pragyvenimas Argentinoje yra geresnis negu Lietuvoje. Čia netenka rūpintis kuru, šiltais rūbais ir dėti didelių pastangų maistui įsigyti. Maistas pigus (mėsos kilog. 30 lietuviškų centų) ir nieko nedirbant lengvai gausi pavalgyt, nes valgyti prašant – niekus neatsako.

Šis santūrus argentiniečių lietuvių darbininkų gyvenimo vaizdas buvo nupieštas Lietuvos valstybės kontrolieriaus J. Grabausko 1939 metais. Jis tikrino Lietuvos lėšų panaudojimą diasporoje, tačiau paliko istorijai labai rišlių ano meto gyvenimo aprašymų. Dar vienas fragmentas:

Man teko aplankyti apie 40 šeimų B. Airese ir Berisso mieste ir teko įsitikinti, kad paprastas darbininkas čia valgo geriau negu Lietuvoje. Viena lietuvė, našlė su

---

[291] J. Grabausko *pro memoria*, p. 192.

pašaipa pasakojo, kad esą Lietuvoje buvo rašoma, esą lietuviai Argentinoje badauja, tačiau ji 1,5 metų, kaip neturinti darbo, o pavalgyti geri žmonės duodą...[292]

Virš Lietuvos telkiantis karo debesims ir žvangant būsimų okupantų ginklams prie Lietuvos sienų, toks oficialaus rašto turinys galėjo atrodyti it kokia fatališka pagunda lietuviams įsivaizduoti tolimus pasaulio kraštus, kaip išsigelbėjimo erdvę. Karas ir pokario emigracija tuos vaizdinius pakoreguos labai smarkiai.

Nors daugiau ar mažiau kvalifikuoti darbininkai sudarė lietuvių bendruomenės socialinį pagrindą, nors lietuviai bendrai paėmus garsėjo, kaip geri ir darbštūs, lojalūs ir drausmingi darbininkai, tačiau tautinės savigarbos minimumui palaikyti buvo svarbūs kiti laimėjimai. Prakutęs amatininkas, dirbtuvių savininkas ir verslo žmogus buvo matomas kaip pajėgumo ir pranašumo ženklas. Kiek lietuviai buvo sėkmingi verslininkai, tiek ir didžiavimosi kreivė kilo aukštyn. Net kairiųjų sentimentų vedinas amerikietis istorikas S. Michelsonas daugiau dėmesio skyrė ne darbininkų statistikai ir proletarinio solidarumo žymėms Argentinos lietuvių tarpe atpažinti, bet individualių verslumo požymių aprašymui. Sėkmė savo versluose buvo lietuvių diasporos Argentinoje pajėgumo matas. Jo duomenimis, apie 20 nuošimčių lietuvių Argentinoje sugebėjo susikurti savo smulkius ir vidutinius verslus. Jau prieš II pasaulinį karą jie turėjo įsteigę nuosavų dirbtuvių, prekybos įmonių ir kitokių verslų. Nemažai lietuvių sėkmingai plėtojo nedidelių mechanikos fabrikėlių verslą, arba istoriko žodžiais, *susitelkė į tokią sritį, kaip sraigtų ir veržlių (šriūbų ir muterkų) gamyba*. S. Michelsono surinktais duomenimis, pirmasis tokį verslą pradėjęs Antanas Čekanauskas, vėliau jį tęsė Jonas Čekanauskas, V. Urbietis, Deveikiai, Ramanauskai, Burokai, Kunigoniai, Kriščiūnai ir *„šimtai kitų“*[293]. Nedideli, bet sėkmingi ir gajūs lietuvių verslai kėlė pasitikėjimą savo jėgomis, gundė kopti link aukštesnių vertybių, tarp kurių lietuviškumo išsaugojimo uždaviniai užėmė svarbia vietą.

Argentinos lietuvių diasporos socialinio kapitalo raida yra labai prieštaringa. Tikėtina, kad naujosios 1926–1929 m. bangos imigrantai Argentinoje rado virš 5 000 lietuvių ir kelias vos kvėpavusias draugijas. Nuo prieškario laikų veikė *Susivienijimas lietuvių Argentinoje*, o kai kas mini ir kitokias organizacijas. Trumpai charakterizavęs Argentinos lietuvių kultūrinę veiklą 3 deš. viduryje ilgametis protautininkiškosios draugijos *Lietuva* pirmininkas L. Ryselis yra apie tai užsiminęs:

---

292 J. Grabausko *pro memoria*, p. 186.

293 Michelsonas, Stasius. *Lietuvių išeivija Amerikoje*, p. 461.

Lietuvio išeivio, nublokšto už jūrių-marių, pirmas reikalas – sueiti su savo tautiečiais ir kartu su jais kelti išeiviško gyvenimo sunkumus. Čia, ar susirgus, ar staiga nelaimei ištikus, ar darbo netekus – sunkiau kaip buvo tėviškėje. Tad ir buriasi lietuviai daugiausia savišalpai, o jau susibūrę drąsiau ir kultūros darbo imasi.

Iš senų laikų, atkeliavusių čia dar caro laikais lietuvių išeivių buvo savišalpinių organizacijų. Vėliau, po karo, kada išeivija padidėjo, į Buenos Aires buvo paskirtas ir pirmas Lietuvos konsulas p. J. Sinkis. [Jis, anot lietuvių išeivių, „buvo kaip tėvas", ir, kiek išgalėdavo, jais rūpinosi]. Jo ir kelių kitų asmenų iniciatyva buvo įsteigta lietuvių išeivių savišalpos ir kultūros draugija „Lietuva".[294]

Atrodo, kad galime daryti tokią prielaidą: nepaisant fakto, kad Brazilijoje ir iki Lietuvos valstybės atstatymo 1918 m. būta daugiau lietuvių nei Argentinoje (daugiau mažiau tikėtina – 8 000 lietuvių Brazilijoje ir 5 000 imigrantų Argentinoje), tačiau Buenos Airėse jie buvo labiau matomi, nes veikė sąmoningai ir labiau organizuotai. Prie to pridėkime aplinkybę, kad Argentina tais laikais buvo politiškai ir ekonomiškai išoriniam pasauliui didesnį įspūdį dariusi šalis. 1,5 milijono Buenos Airės pranoko savo tarptautine reikšme visas kitas Pietų Amerikos valstybių sostines. Tad lietuvių veiklos aidai ir tarptautinė Argentinos sostinės reikšmė vertė Lietuvos valdžią pirmiausiai čia steigti savo atstovybę.

Kunigas J. Janilionis, nesyk atlikęs Lietuvos užsienio reikalų ministerijos *misiją* ir ministerijos prašymu aprašęs Pietų Afrikos ir Pietų Amerikos lietuvių bendruomenes, taip matė lietuviškąją Argentiną po naujųjų lietuvių išsilaipinimo:

1930 metais Buenos Aires buvo 3 tautiškai nusistačiusios organizacijos, „Susivienijimas Lietuvių Argentinoje", įsikūręs 1914 m., dr-ja „Lietuva", įsikūrusi 1928 m. ir Lietuvių Katalikų šv. Kazimiero bendruomenė – 1930 m. Tačiau nė viena iš šių organizacijų neturėjo savo laikraščio, tuo tarpu kai priešingai tautiškumui elementas komunistai su anarchistais plačiai varė savo propagandą per spaudą.[295]

Tai, kad autorius savo apybraižoje net nenorėjo minėti nei kairiųjų organizacijų, nei jų spaudos rodo kraštutinę pagiežą ir neapykantą. *Argentinos socialistų sąjunga* buvo skundžiama Argentinos policijai, kaltinant ją komunizmu ir anarchizmu, suplakant į viena tarpusavyje oponavusias kairiųjų pažiūrų sroves. Tuometinio Argentinos dešiniųjų prezidento Uriburu režimas darėsi vis griežtesnis,

[294] Ryselis, L. *Iš Argentinos lietuvių kultūriškos veiklos*. In: *Pasaulio lietuviai*, p. 131.

[295] Janilionis, J. *Argentinos lietuvių namai*. In: *Pasaulio lietuviai*, p. 128.

o jo slaptoji policija ilgai nesvarstė demokratijos idėjų: lietuvių socialistai buvo sutriuškinti, laikraštis uždarytas.

Kunigo (kol nenukrypo nuo savo pašaukimo) J. Janilionio poleminė aistra neleido jam, kaip ir daugeliui konservatyvių žmonių, matyti kairiojoje lietuvių visuomenės pusėje ne tik Maskvai ir Kominternui (komunistų internacionalas, XX a. 3–4 deš. buvęs stalininės Sovietų Sąjungos įrankiu tarptautinėje arenoje) tarnavusius komunistus. Žinoma, jie buvo geriausiai organizuoti, gaudavo pinigų iš Sovietų Sąjungos. Tačiau darbininkijos interesus ne fiktyviai, bet nuoširdžiai gynė ir kitos kairiųjų organizacijos, kurios, toli gražu, nebuvo nei komunistų tarnai, nei ignoravo Lietuvos patriotizmą.

Čia argentiniečių lietuvių kairės labui nusipelnė S. Michelsonas, turėjęs asmeninių ryšių, draugų, gyvų liudininkų ir daug *pasakojamosios* istorijos šaltinių tuomet, kai rašė savo veikalą *Lietuvių išeivija Amerikoje*. Trumpos istoriko apybraižos iš Argentinos lietuvių draugijų gyvenimo, sudėtos kartu ir sugretintos su oficialios tautininkų ideologijos paveiktais, oficialių pareigų apribotais Lietuvos diplomatų tekstais šiandien yra geriausi šaltiniai, kurie tarp savęs konkuruodami, leidžia suprasti svarbiausius organizuotos diasporos gyvenimo ypatumus.

Kaip ir Brazilijoje visuomeninis diasporos tinklas buvo audžiamas varžantis kairės – komunistų, socialistų ir net – antikomunistų, ir dešinės – katalikų, krikščioniškosios demokratijos idėjų šalininkų jėgoms. Oficialiai, tautininkų Lietuvos valstybės linijai atstovavo diplomatinio korpuso nariai bei jiems prijaučiantys lietuvių diasporos aktyvistai. Skirtingai nuo Brazilijos, Argentinoje lietuvių visuomeninės organizacijos ir net *Argentinos lietuvių socialistų sąjunga* kūrėsi dar iki Lietuvos valstybės atstatymo 1918 metais. Turėdamos gilias tradicijas, jos ne iš karto patyrė Lietuvos valdžios siekius daryti įtaką ir net kontroliuoti tai, kas darėsi tarp Buenos Airių ar Beriso lietuvių. Tai buvo natūralus dalykas: Lietuvos mokesčių mokėtojų pinigai buvo skiriami diasporos rėmimui, tad ir tam tikra jų panaudojimo stebėsena buvo reikalinga. Čia pat pastebėtinos ir A. Smetonos režimo pastangos mažinti visuomenės nepasitenkinimą valdžia šalyje ir už jos ribų. Kova prieš komunizmą Lietuvoje vedė prie lietuvių bendradarbiavimo su Brazilijos, Argentinos ar Urugvajaus policija.

Jau buvo pasakota apie nenuilstantį Argentinos lietuvių pionierių Justiną Šlapelį, kuris dar 1913 m. įkūrė *Sarmiento demokratinę savišalpinę draugiją*. Senųjų Buenos Airių lietuvių draugijų gyvenimas taip pat labai stipriai buvo motyvuotas savišalpos ir savipagalbos poreikių. Šia prasme pirmosios draugijos ir net *Argentinos lietuvių socialistų sąjunga* stipriai atliepė diasporos gyvenimo principus, kurie buvo iš-

plėtoti Jungtinėse Amerikos Valstijose. Ilgus dešimtmečius argentiniečiai lietuviai tiesiogiai bendradarbiavo su amerikiečiais. Užteko komunistams po I pasaulinio karo suskaldyti JAV *Lietuvių socialistų sąjungą* ir jos partneriai Argentinoje nustojo egzistuoti. Tik 1929 m., plūstelėjus Argentinon naujiems lietuvių išeiviams, buvo įkurta nauja socialistų organizacija. Liepos 6 d. manifeste buvo skelbiama:

Argentinos lietuvių visuomeninis gyvenimas eina tokia vaga, kad būtinai reikalingos to gyvenimo reformos, kurios aiškiai nustatytų lietuvių darbininkų politinę kryptį. Tuo tikslu įsikūrė Argentinos Lietuvių Socialistų sąjunga. Ji derins savo veiksmus su šiaurės Amerikos Lietuvių Socialistų Sąjunga ir vietine argentiniečių Partido Socialista, kuri leidžia savo laikraštį „La Vangardia".

Manifestas baigėsi šūkiu: *Šalinkitės Maskvos ir Romos agentų!*[296], kuris rodė bandymus rungtis dėl įtakos lietuvių išeivijoje tiek su labai aktyviai veikiančiais komunistais, tiek su lietuvių katalikiškomis organizacijomis. Tačiau nebuvo deklaracijų ar raginimų laikytis toliau nuo *Kauno valdžios agentų*, kas rodė sąmoningą kairiojo lietuvių patriotizmo lygį. *Sąjunga* pasiekė nemažą populiarumą, o jos leidžiamų *Argentinos naujienų* prenumerata kartais perkopdavo 3 000 skaitytojų.

Šalia tradiciškai stiprios lietuvių katalikiškų pažiūrų visuomenės mirgėjo ir daugiau lietuviškų draugijų, jų atšakų meno ir sporto baruose. 1935 m. Lietuvos atstovybės Buenos Airėse vadovas Jonas Aukštuolis pranešė užsienio reikalų ministrui Stasiui Lozoraičiui:

Jau savo pirmame pranešime aš pabrėžiau, kad Argentinos ekstra marga išeivija yra susiskaldžiusi į daugybę (28) organizacijų, kurios labai nesugyvena savo tarpe. Teko įsitikinti, kad prie organizacijų sukiršinimo ir intrigų yra nemažai porisidėjęs p. Daukantas (buvęs Lietuvos atstovas Argentinai – E. A.), turėdamas galvoje principą „divide et impera". Aiškiai matydamas, kad be ilgesnio laiko ir atatinkamų sąlygų organizacijų vadus niekas nesutaikins, pats ėmiaus iniciatyvos...[297]

Pasiuntinio iniciatyva buvo prie derybų stalo susodinti svarbiausių lietuvių laikraščių *Švyturys*, *Argentinos Žinios* ir *Argentinos lietuvių balsas* redaktorius ir pabandyti juos įtikinti pakeisti polemikos stilių, atsisakyti pernelyg aštrių tarpusavio kaltinimų ir pabandyti sušvelninti lietuvių visuomeninio gyvenimo atmosferą. Buvo siekiama kurti bendrus *Lietuvių namus*, kur savo pastogę būtų

[296] Michelsonas, Stasius. *Lietuvių išeivija Amerikoje*, p. 463.

[297] Jono Aukštuolio pranešimas. In: *Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1920–1940 m.*, p. 179–180.

galėję rasti įvairios organizacijos, išskyrus, žinoma, radikalesnes kairiųjų pažiūrų grupes. *Lietuvių namai* – kaip vieta ir kaip organizacijų federacija – turėjo būti organizuoti taip, kad visos visuomeniniame veiksme dalyvaujančios organizacijos turėjo teisę siųsti į Tarybą po du atstovus ir lygiomis sąlygomis naudotis bendru turtu, kuris, beje, didele dalimi augo taip pat Lietuvos mokesčių mokėtojų pinigų dėka. J. Aukštuoliui žeriant kritiką buvusiems pasiuntinybės vadams dėl kiršinančių veiksmų, jo paties portretas tarp argentiniečių lietuvių nebuvo be ydų. Nors pastangos sukultūrinti visuomeninius lietuvių santykius buvo neabejotinai matomos, tačiau rezultatai nebuvo vienareikšmiški. Detaliau rekonstruoti lietuvių diasporos socialinio kapitalo raidos kelius Argentinoje reikia specialių tyrimų. Šame mūsų pasakojime turime pasitenkinti pačiais bendriausiais bruožais, kurie labai ryškiai matėsi 1939 m. Lietuvos atstovybę ir valdžios šelpiamas organizacijas auditavusio pareigūno ataskaitoje. Ji cituotina plačiau:

Iš Lietuvos pasiuntinybės pusės visą laiką buvo daromi žygiai suburti Lietuvių koloniją į vieną bendrą bloką. Paskutiniu metu buvo sudaryta speciali organizacijų taryba, kurios pirmininku buvo pasiuntinybės sekretorius p. Blavesčiūnas, tačiau tiek anksčiau, tiek paskutiniu metu, nepasisekė atsiekti teigiamų rezultatų ir tikrai sutverti vieną, bendrą lietuvių kolonijos centrą, kuris galėtų dirbti kultūringą tautišką, visų lietuvių vardu, konsoliduotą darbą. Šio nepasisekimo priežastis yra tame, kad p-bės žmonės tiek anksčiau, tiek dabar, tokiam organizaciniam darbui neturėjo reikalingo supratimo ir į tą darbą žiūrėjo, kaip į savo rūšies sportą.

Sisteminis Lietuvos diplomatinio korpuso atstovų nesugebėjimas veikti srityse, kurios šiaip jau nepriklausė tiesioginėms funkcijoms, buvo didelė kliūtis sąmoningos ir gyvybingos diasporos projekte. Kita vertus, tada net akylam valdininkui nebuvo įmanoma suvokti, kiek Lietuvos valstybės (ir kitų ano meto diasporinių tautų) strateginiai tautokūros visame pasaulyje vaizdiniai apskritai buvo realūs. Šiandienos istorikui taip pat kyla keblus vertinimo klausimas dėl to, kad Lietuva, kuri ugdė savo diasporinę vaizduotę, buvo sugriauta, okupuota ir negalėjo nei rimčiau įgyvendinti savo idėjų, nei patikrinti to, kas jau buvo įdiegta, rezultatų begaliniame laiko sraute.

Tačiau ir tada, ir juo labiau dabar matyti, kad ideologinis suskaldymas ir intrigų perteklius Argentinos lietuvių organizaciniame gyvenime buvo neabejotina yda, kurios anuomet, galbūt, buvo galima išvengti.

Klaida buvo ta, kad kiekvienas iš pasiuntinybės asmenų, norėjusių tvarkyti kolonijos organizacinį gyvenimą, dėdavo pagrindu kurios nors srovės veiklą. Šitas darbo kelias turėdavo tas pasekas, kad priešingos srovės puldavo ne tik tą organizaciją, prie kurios prisidėdavo iš p-bės vadovaujantieji asmens, bet ir pačia pasiuntinybę ir Lietuvos valdžią. Esant šitokiai krypčiai p-bės žmonės savo veikla dažnai išeidavo iš takto ribų ir kolonijai konsolidacijos darbe dar daugiau įnešdavo antagonizmo ir neapykantos. Tokiu būdu pasiuntinybė yra virtusi ne kolonijos vieningumo šulu, bet nuošalyje esančia įstaiga, be jokios moralės įtakos kolonijai.[298]

Nežinia, kiek Argentinos lietuvių gyvenimą galėjo pakeisti išmintingo auditoriaus mintys. Greičiausiai niekaip. Tačiau iki pat šių dienų argentiniečių lietuvių atmintyje ir veikloje yra išlikę traumuojančios susiskaldymo pasekmės. Jų nesusilpnino nei liūdna Lietuvos valstybės, iš kurios išemigravo dauguma kolonijos lietuvių, baigtis 1940-aisiais, nei radikaliai pasikeitusi Argentinos politika II pasaulinio karo metais. Juk žinia, kad iš visų Pietų Amerikos valstybių Argentina buvo labiausiai – pronacistinė Vokietijos šalininkė. Savo vidaus politikoje ji keitė požiūrį į tautines imigrantų mažumas ir jų organizacijas. Gal kiek didesnes nuolaidas darė vokiečiams. Naujos politikos esmė buvo argentiniečių nacijos konsolidavimo politikoje. Argentina nenorėjo būti Babelio bokštu, siekė intensyviau konstruoti politinę tautą, kurios sąmoningais nariais jaustųsi skirtingų šaknų imigrantai. Tad ir ties šiuo lietuvių diasporos istorijos lūžiu sunku vienareikšmiškai pasakyti, kaip būtų vystęsis tenykščių lietuvių gyvenimas, jei Lietuva nebūtų rusų okupuota ir sunaikinta. Dabar gi 1940-ieji Pietų Amerikos lietuvius tartum darsyk ištrėmė iš tėvynės. Tai buvo naujos epochos pradžia, suteikusi kai kuriems diasporos inteligentijos atstovams ir savotiškos misijos prasmę. Kita vertus, Pietų Amerika ir apskritai emigracija išgelbėjo diasporos lietuvius nuo tų baisybių, kurios laukė jų tėvynainių gimtojoje žemėje.

6. Lietuviai po Pietų Kryžiumi: Urugvajus

Lietuvių pasaulio žemėlapyje Urugvajus atsirado gana staiga. XX a. pradžioje lietuvių spaudoje jis beveik neminimas. Tiesa, labai ieškant simbolinių pėdų, galima pasakyti, kad keletas lietuvių Montevidėjuje buvo atpažinti dar prieš I pasaulinį karą, tačiau iš tiesų į šią šalį lietuviai atvyko kone vienu būriu ir iš esmės apsistojo vienoje vietoje – prie La Platos įlankos staiga iškilusių modernių

[298] J. Grabausko *pro memoria*, p. 187–188.

Montevidėjo skerdyklų priemiestyje Seroje. Kai kuriuose atsiminimuose minimi ir keli lietuviai fermeriai, jau po II pasaulinio karo sėkmingai ūkininkavę Urugvajuje, tačiau tai buvo tik egzotiška išimtis pramonės darbininkijos būriu žengiančios diasporos istorijoje.

Urugvajus tarp dviejų pasaulinių karų buvo Lietuvos dydžio šalis, joje gyveno 2,5 milijono gyventojų. Gyvulių auginimas ir mėsos bei odų eksportas, kaip ir Argentinoje, buvo svarbiausias valstybės pajamų šaltinis. Tačiau skirtingai nuo kitų Pietų Amerikos šalių čia buvo dar didesnė britų įtaka. Kai kurie istorikai teigia, kad Urugvajus XIX a. pradžioje atsirado kaip Didžiosios Britanijos užsienio politikos kūdikis tuometinei jūrų galybei siekiant sukurti savo placdarmą žaliavomis garsiame kontinente, kurį kadaise pasidalinusios Portugalijos ir Ispanijos karalystės jau buvo paleidusios iš savo silpstančių rankų. Tarp imperinio dydžio ispaniškosios Argentinos ir portugališkosios Brazilijos La Platos žiotyse atsirado maža, demokratišką santvarką išrutuliojusi Pietų Amerikos Šveicarija. Taip amžininkai vadino Urugvajų dėl išaugusio Montevidėjo bankų vaidmens viso kontinento ekonominiame gyvenime.

1927–1929 m. lietuvius į Montevidėjo priemiestį atviliojo skerdyklų šaldytuvai. Čia, kaip ir Berise, vietiniams buvo per šalta dirbti tuose XX a. technikos stebukluose, sudariusiuose sąlygas Pietų Amerikos valstybėms ir verslininkams pradėti masišką skerdienos eksportą į maisto stingančias industrines Vakarų Europos šalis. Šia prasme ir Lietuvos Respublika buvo maisto tiekėja Europos pramoninėms galybėms. O kur dar karo pramonei reikalingos odos ir kitos natūralios žaliavos! Tokios milžiniškos skerdyklos buvo statomos tiesiog uostų prieigose, o šaldyti arba konservuoti gaminiai trumpiausiu ir patogiausiu keliu patekdavo į laivų triumus.

Urugvajaus lietuvių įkurtuvių prisiminimai nepasižymi tipiškais traumų ir alinančio darbo vaizdais. Niekas neaprašė tokių kraupių darbininkiško gyvenimo vaizdų, tokio gyvatyno, kokius aptinkame Beriso skerdyklų priemiesčio atveju. Tiesa, jokiais rojaus vaisiais nebuvo penimi ir Montevidėjo uoste išsilaipinę emigrantai. Ne visiems užteko geriau apmokamų darbų tuose pačiuose skerdyklų šaldytuvuose. Daugeliui įsikūrimo ir ekonominės krizės metais teko samdytis ir lauko darbininkais, o ten sutaupyti geresniam gyvenimui nebuvo įmanoma.

Bet gana vientisu būriu stoję prie darbo naujose ir moderniose skerdyklose lietuviai darbininkai jau buvo pajėgūs pirkti nedidukus sklypelius ir statytis dar mažesnius namelius, kurie anuomet galėjo priminti Šančių *Krantų* gatveles. Ir ne koks nors moskitų veisimosi pelkynas buvo jiems įperkamas. Sera, kurioje

buvo pastatyti trys *frigorikai* – gyvulių skerdyklos, kurioje statėsi lietuvių kolonijos nameliai, buvo išsidėsčiusi žavingose kalvose, nuo kurių atsivėrė Montevidėjo užutėkis ir anapus jo iškylantis žavus senamiestis. Buitis nebuvo kaip nors slegianti. Urugvajaus socialiniai kontrastai buvo mažesni negu Argentinoje, juo labiau – Brazilijoje. Tad pirmųjų naujakurių atmintis yra šviesi:

Karui pasibaigus, Urugvajun pradėjo atvykti daugiau žmonių iš Lietuvos. 1928 metais buvo jau kelios dešimtys mūsiškių, ir tų pačių metų pabaigoje Montevideo mieste buvo surengtas pirmas lietuvių „robaksas" (šokių vakaras), į kurį atsilankė 7 moterys ir 30 vyrų. Tai buvo, galima sakyti, visi šio miesto lietuviai...[299]

Dažniausiai nurodoma, kad Urugvajaus lietuvių iki 1931 metų susispietė apie 10 000. Duomenys, kuriuos surinko Lietuvos statistikos departamentas, rodo gerokai mažesnį skaičių: 1926–1930 m. tenai vyko tik 3 667 emigrantai (plg. lentelę p. 292). Šis neatitikimas, net nutuokiant, kad didesnis urugvajiečių lietuvių skaičius yra gerokai suapvalintas, rodo, kad ši šalis buvo traukos centras tiems išeiviams, kuriems Brazilijos ir Argentinos sąlygos nebuvo priimtinos. Migravimas tarp šių Pietų Amerikos valstybių buvo gana plačiai pagarsėjęs.

Kita vertus, tai rodo, kad pačios Lietuvos visuomenės akiratyje Urugvajus buvo beveik nepažinta šalis, ją tarsi iš naujo atrasdavo jau išsilaipinę po Pietų Kryžiumi emigrantai. Bet Lietuvos emigracinė psichozė buvo pasiekusi labai aukštą lygį, tad agentams ir laivybos kompanijoms nebuvo sunku nuvilioti išeivius net į visai nežinomą kraštą. Lietuvos valdžiai susirūpinus savo piliečių likimu po Pietų Kryžiumi ir įkūrus konsulatą Buenos Airėse, Urugvajus diplomatų vaizduotėje buvo it koks prielipas prie Argentinos. Taip jau susiklostys, kad po kelių dešimčių metų, kai nusileisdamos Sovietų Sąjungos reikalavimams okupuotos Lietuvos diplomatus išvarys Brazilijos ir Argentinos vyriausybės, Montevidėjas taps paskutiniu egzilinės diplomatijos placdarmu kontinente. Tačiau 1931 m., jau išsilaipinus Urugvajuje naujųjų Seros kolonistų būriui ir emigracijos srautui nutrūkus, jie nebebuvo Lietuvos užsienio reikalų ministerijos akiratyje. Pietų Amerikos kolonijas vizitavęs ministerijos referentas prisipažino:

Baigdamas pranešimą apie Argentinos lietuvius, turiu būtinai paminėti Urugvajaus lietuvių koloniją, kuri pavesta mūsų konsulato B. Airese globai. Deja, laiko stoka ir kitos aplinkybės neleido man aplankyti Montevideo lietuvius, nors jie manęs laukė ir buvo paruošę įteikti pono Respublikos Prezidento vardu parašytą

[299] Michelsonas, Stasius. *Lietuvių išeivija Amerikoje*, p. 465.

prašymą Konsulato ir kunigų klausimu. (...) Montevideo lietuvių kolonija bus bene padoriausia kolonija visoje Pietų Amerikoje, žmonės čia nėra taip demoralizuoti, kaip B. Aires ir Sao Paulo lietuviai. Galbūt todėl, kad mūsų emigrantai Urugvajuje uždirba ir gyvena geriau, kaip Argentinoje ir Brazilijoje.[300]

Tačiau žinia apie geresnę kolonijos padėtį ir mažiau demoralizuotus bei susipešusius lietuvius galėjo liudyti tik biurokratinės kaltės mažinimo pastangas. Čia pat ministerijos vizitatorius įsileido šiltesnių emocijų į savo tarnybinį raštą:

Gaila darosi, kad Urugvajaus lietuviai taip pamiršti – neturi nei konsulato, nei kunigo, nei mokyklos. Konsulatas būtinai reikalingas, nes į B. Aires toli, o reikalų yra daug, kurių negalima laiškais atlikti. Dar opesnis reikalas tai kunigų pasiuntimas: dabar tikybinius Montevideo lietuvių reikalus atlieka retkarčiais atvažiuojantieji iš B. Aires kunigai. Vietinis vyskupas Arragone davė sutikimą priimti lietuvių kunigą ir pažadėjo jam butą ir pilną išlaikymą. Taip pat palankios sąlygos mokyklai atidaryti, nes yra pakankamas skaičius vaikų ir tėvai žada prisidėti prie mokyklos išlaikymo.[301]

Nepaisant pagraudenimų, sprendimai nebuvo daromi. Metiniuose konsulato Buenos Airėse pranešimuose kokių nors spalvingesnių užuominų apie Urugvajų neatsirado. Užsienio reikalų ministerijos archyve nugulė tik 1940 m. pradžioje Lietuvos pasiuntinio Buenos Airėse K. Graužinio surinktos anketos apie Urugvajaus lietuvių organizacijas. Tačiau žinios apie geresnes urugvajiečių lietuvių gyvenimo sąlygas pamažu sklido lietuvių pasaulyje. Gaila, tai nepalengvina istoriko darbo. La Platos žiotyse įsikūrusios kolonijos praeitis yra dar mažiau ištirta, laukia savo istorikų ir iki šiolei tenkinasi glaustais enciklopediniais aprašymais.

Montevidėjo centras trisdešimtaisiais buvo supamas imigrantų kolonizuotų priemiesčių, tačiau jie gyveno gana darniai ir kompaktiškai. Sėkmingiausiai žengė tie, kuriems užteko valios ir gebėjimų imtis savarankiškų verslų. Kiekvienas kiek prasimušęs savo srityje verslininkas buvo saviškiams pažįstamas, o puošnesni jo namai be natūralaus asmeninio pavydo keldavo kolektyvinį pasididžiavimo jausmą. *Mes*, lietuviai, irgi galime daugiau pasiekti – ne tik būti darbštūs, lojalūs ir drausmingi juodadarbiai. Tad kolonijoje, ypač lietuviškojoje Seros dalyje, buvo kelios dešimtys prekybininkų, smuklių ir valgyklų savininkų, smulkių dirbtuvių

[300] Pranešimas apie lietuvių emigraciją Pietų Amerikoje 1931 m. In: *Lietuvos Respublikos užsienio politika 1920–1940 m.*, p. 147–148.

[301] Ten pat, p. 148.

amatininkų, viena garsėjanti Stasio Bartnikaičio fotoatelje *Esba* ir net kinoteatras *Selecta*, kurio savininkas buvo P. Žukelis. 1940 m. į akis lietuvių diplomatams krito keletas kooperatyvų su *darbininkišku* atspalviu, po turtingesnių namų savininkų ir automobilių nuomos verslininkų, ir, žinoma, būdingas kiekvienos imigrantų bendruomenės atributas – laivininkystės (bilietų) ir juridinių reikalų tarpininko biuras, kuris priklausė Ignui Stungevičiui.[302]

Nors lietuviai spietėsi labai kompaktiškai, taigi atitiko beveik idealų diasporos (kolonijos) modelį, kuris buvo įsivaizduotas Lietuvos politikų ir socialinių mokslininkų, tačiau draugijos neatsirado taip lengvai, kaip būtų galima tikėtis. T. Suveinis, katalikiškosios visuomenės veikėjas iš Montevidėjo, kurį prikalbino parašyti Urugvajaus lietuvių kolonijos apžvalgą į spaudai rengiamą knygą *Pasaulio lietuviai*, pripažino, kad išeiviai organizuojasi labai vangiai. Jo pasakojimas buvo lemtas fakto, kad iki 1932 m. itin sudėtingai būrėsi katalikiškoji visuomenė. Nebuvo kunigo, nebuvo ryškaus pasaulietinio lietuvių katalikų lyderio. Tik atvykus iš Lietuvos pasiųstam kunigui, prasidėjo autoriaus labiau sureikšminamas bendruomeninis veikimas.

Kita vertus, norom nenorom T. Suveinio versijoje minima kaip visada greičiausiai susitelkdavusi kairiųjų pažiūrų imigrantų dalis. Anot autoriaus,

> *...atvykęs čia plečkaitininkas* (kairiųjų grupė, Lietuvoje maištavusi prieš A. Smetonos diktatūrą – E. A.) *Vikonis „aptvarkė" socialistus ir ėmė leisti dvisavaitinį priešvalstybinį laikraštuką „Naująją Bangą". Komunistai taip pat turėjo suorganizavę savo lietuvišką kuopą.*[303]

Ideologiškai mažiau tendencingas istorikas S. Michelsonas po kelių dešimtmečių atskleidė, kad kairieji nebūtinai veikė per savo organizacijas – jos vis tiek buvo nuolat valdžios persekiojamos abiejuose pusrutuliuose. 1929 m. teisiniu savišalpos organizacijos pagrindu susikūrė *Savišalpos kultūros draugija*, kurios pavadinimas vėliau buvo pakeistas į *Urugvajaus lietuvių kultūros draugiją (ULKD)*. Anot minėto istoriko, ją įkūrė socialistai, kurie ilgus metus jai vadovavo ir gynė nuo komunistų, kurie stengėsi ją užvaldyti arba sunaikinti. Deja, tautininkų režimo atstovams tai nebuvo didelis socialistų nuopelnas, nes juos taip pat regėjo savo mirtinų priešų gretose, o skunduose Urugvajaus valdžiai sąmoningai dėjo kartu ir komunistus, ir socialistus, ir anarchistus. Tačiau nepaisant visokių sun-

[302] 1940 m. balandžio 15 d. K. Graužinio pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministerijai. In: *Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1920–1940 m.*, p. 224.

[303] Suveinis T. *Lietuviai Urugvajuje*. In: *Pasaulio lietuviai*, p. 125.

kumų, ULKD keletą dešimtmečių gyvavo gana sėkmingai, tuo labai nedžiugindama Lietuvos valdžios atstovų ir katalikiškųjų pažiūrų oponentų. Konkuruota ne tik organizacijos narių skaičiais, bet ir veiklos aktais. ULKD kurį laiką turėjo lietuvių kalbos mokyklą, negaudama jokios paramos iš Lietuvos. Buvo ruošiamos gegužinės, paskaitos, vaidinami spektakliai. Žinoma, *Amerika pirtyje*, bet ne tik. Istorijai išliko darbštesnių scenos aktyvistų pavardės: M. Cieslinskienė, J. Fokas, O. Petaitė, F. Matulis, O. Linevičiūtė, J. Nausėda, J. Lazauskas, M. Krasinskas, A. Gumbaragis, S. Zuokas, J. Kaselis, J. Kundrotas ir J. Kapočius[304], pastarajam po II pasaulinio karo jau Jungtinėse Amerikos Valstijose buvo lemta tapti garsiuoju neprilygstamos *Lietuvių enciklopedijos* leidėju.

1932 m. atvykus kunigui T. Radžiui atgijo katalikiškosios visuomenės darbai. Pirmiausia su Lietuvos parama buvo atidaryta mokykla, kurioje 1932–1935 m. išaugo mokinių skaičius nuo 35 iki 65. Dirbo trys mokytojai, direktoriumi buvo T. Radžius. Tai tęsėsi, kol darbavosi kunigas. Toliau, tarsi pagal pradinės sėkmės ir vėlesnio nuovargio scenarijų, išsirutuliojo štai tokia veikla:

Įkūrus mokyklą ir išsinuomavus erdvius namus, įsteigta visas tinklas organizacijų. Pirmoji buvo įkurta katalikų bendruomenė, į kurią įsirašė virš 300 narių. Vėliau Katalikų bendruomenė persitvarkė, pakeitė įstatus ir šiandien vadinasi Urugvajaus lietuvių katalikų šv. Juozapo draugija. Persitvarkius, narių skaičius sumažėjo, nes priimami tik praktikuojantys katalikai. Vėliau įsteigta savišalpos draugija, kuri pradžioje gražiai veikė. Kas mėnuo buvo daromi susirinkimai ir skaitomos paskaitos. Nariais įsirašė virš 60 žmonių. Šios draugijos veikimas neįmanomas be pinigų, be nario mokesčio. Kadangi laikai sunkūs, darbo nėra, tai nario mokestį mažai kas temokėjo. Iš viso surinkti 5 pezai ir draugija turėjo nusilpnėti (...) Gražiai veikia šv. Vincento a Paulo draugija, (...) jaunimas susibūrė jaunimo draugijoje „Daina". Narių turi apie 40. Ši draugija turi savo chorą, kuris gieda bažnyčioje per lietuviškas pamaldas; ji rengia vakarus, popiečius su šokiais ir t. t. Pastaruoju laiku dėl kivirčių draugija nusilpo...[305]

Oficialiajai Lietuvos linijai palaikyti Montevidėjo centre ir Seroje veikė net dvi besipešančios tautininkų sąjungos, pritraukusios po pusšimtį aktyvistų. Veikė net iš Lietuvos atsivežtų idėjų gynimui Sąjungos Vilniui atvaduoti kuopelė. Nors visokių tarpusavio santykių trikdžių būta kaip ir kitose Pietų Amerikos šalyse, tačiau jie nebuvo tokie fatališki bendruomenės gyvenimui. Urugvajiečiai

[304] Michelsonas, Stasius. *Lietuvių išeivija Amerikoje*, p. 466.

[305] Suveinis, T. *Lietuviai Urugvajuje*, p. 126.

lietuviai 4-ojo dešimtmečio viduryje pajėgė susivienyti po *Urugvajaus lietuvių klubo* vėliava. Jos taryba, kaip ir trumpam viltis įžiebęs analogas Buenos Airėse, buvo sudaroma iš visų lietuviškų organizacijų atstovų. Tai buvo aukščiausias diasporos organizacinio pajėgumo įrodymas.

Per trumpą pirmojo įsikūrimo dešimtmečio atkarpą buvo bandyta leisti arti dešimties lietuviškų laikraščių ir žurnalų. Lietuvos valdžią ir katalikiškų pažiūrų visuomenę erzinusi *Naujoji banga* gyvavo 10 metų, trumpai ėjo J. Kapočiaus redaguota *Tribūna* (5 numeriai) ir kairiosios krypties *Laisvoji Lietuva*. Ne ką geriau sekėsi katalikų *Tiesai* ir *Urugvajaus Aidui* – jie taip pat užgeso po keliolikos numerių.

Iš didesnės laiko perspektyvos stebint Montevidėjo lietuvių kolonijos žingsnius, turime pripažinti, kad tai buvo tipiška nedidelės imigrantų grupės istorija, jos pradžios, pakilimo ir nuovargio fazės.

1940 m. analizuodamas surinktus anketų duomenis apie Urugvajaus lietuvių organizacinę veiklą, Lietuvos atstovas dr. K. Graužinis iš tiesų palengvino istorikų darbą. Jo santūrios frazės vaizdavo labai realistišką Urugvajaus lietuvių kolonijos gyvenimą:

> *Urugvajaus lietuvių organizacijų esama tik Montevideo ir tik čia pasireiškia visuomeninis veikimas. Katalikiškų organizacijų veikimas ten apmiręs, nes nėra lietuvio kunigo ir laukiama, kada atvyks lietuvis kunigas marijonas. Tautiškos ir katalikiškos organizacijos, bendrai imant, menkai veikia dar ir dėl to, kad yra pristeigta per daug vienodų tikslų siekiančių draugijų, kurios viso turi labai mažai narių ir vegetuoja. Į Pasiuntinybės prašymą užpildyti Ministerijos anketą, tik dalis organizacijų teatsakė. (...) Kai kurios organizacijos jokio veiko neparodo ir yra užsilikusios tik jų valdybos.*[306]

Nors pasiuntinio tekste tiesiogiai nekalbama apie tai, kad demokratiškame Urugvajuje vis dar buvo galimas organizuotas kairiųjų, net komunistų veikimas (jis nurodo legaliai veikusios Urugvajaus komunistų partijos *Lietuvių sekciją*), tačiau toliaregiškai mini visokių pakraipų lietuviškos veiklos židinius. Jaučiame apgailestavimą, kad komunistai kai kur stumia socialistus iš jų pozicijų kultūros ir visuomenės veikimo plotuose, kad katalikams ir tautininkams sekasi blogiau, bet toks anuomet atrodė lietuviškasis Urugvajus.

[306] 1940 m. balandžio 15 d. K. Graužinio pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministerijai. In: *Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1920–1940 m.*, p. 218.

Montevidėjo priemiestis, nepaisant visų sunkmečio išbandymų, vis tiek atrodė geriausiai iš Pietų Amerikos lietuviškųjų kolonijų gal dar ir dėl vieno, anuomet labai ryškiai išsiskiriančio, bruožo. Urugvajus buvo patraukli emigracijos šalis Lietuvos žydams. Ir dar. Urugvajuje Lietuvos piliečiai – žydai ir lietuviai – jautė gal net daugiau artumo, negu kituose lietuvių pasaulio pakraščiuose. Itin glaudžiai ta lietuviška ir litvakiška sąsaja mezgėsi diasporos kairiųjų pusėje. Bendri veiksmai, bendros socializmo idėjos ir redakcijos – labai ryški kolonijos savybė. Proletarinio solidarumo įsitikinimai savaip derino tautinės priklausomybės ir socialinės lemties pojūčius. Kita vertus, po visų XX a. tragedijų, niekas nesiims įrodinėti, kad ideologinio fronto kairių pusėje nebuvo tokių radikalų, kurie gal pasižymėjo antisemitizmu. Lietuvos piliečių emigracija į Urugvajų ir kitas Pietų Amerikos šalis savitai keitė lietuvių ir žydų bendrapiliečių santykius, vertė išeivius nuolat blaškytis tarp svetimoje žemėje artimesniais tautiečiais atpažįstamų ir visiškai atskiram gyvenimui pasiryžusių gretų. Ši pilietinė emigrantų odisėjos gija, lietuvių ir litvakų artumo, riboto susitapatinimo ženklai dar geriau matėsi kitoje Pietų Atlanto pusėje – Pietų Afrikos Sąjungoje.

Lietuvos diplomatinė tarnyba ir už jos stovinti politinė valdžia labai nevienareikšmiškai matė žydus bendrame šalies emigrantų sraute. Žydai kartu su lietuviais vilko lagaminus Santose ir Buenos Airėse, kraustėsi į Montevidėją. Valstybės požiūriu jie buvo tokie pat piliečiai ir jiems priklausė vienodos konsulinės paslaugos. Tačiau stebėdami naujų kolonijų gyvenimą atstovybės darbuotojai nebuvo nuoseklūs. Vienais atvejais jie matė žydus ir jų organizacijas tarp saviškių, kitais – tartum jų nebūtų. Išskyrus patį faktą, kad į Urugvajų važiuoja daug Lietuvos žydų.

Kartais nutikdavo taip, kad atstovybė įtraukdavo žydų išeivių organizaciją į lietuvių diasporos socialinį tinklą. Nuo ko priklausė toks atpažinimas? Labai aiškiai sunku atsakyti į tokį klausimą. Tačiau darytinos pagrįstos prielaidos, kad Lietuvos Respublikos raida nepriklausomybės dvidešimtmečio pabaigoje jau brandino labiau integruotos politinės tautos tapatybės požymių visumą. Kuo labiau politinė tauta buvo suprantama kaip piliečių bendruomenė, kur teisinis, o ne genetinis kriterijus ima viršų, tuo labiau įvairiakilmiai tautinių mažumų žmonės buvo suprantami kaip lietuviai. Buvo ir priešinga tendencija, kuri stiprino nacionalizmo epochai būdingą etnolingvistinį vienos valstybės piliečių diferencijavimą, privilegijuojant tituliarinės tautybės – Lietuvoje lietuvių padėtį. Ar Lietuvos žydai, litvakai yra lietuviai? Vienais atvejais būdavo atsakoma, kad taip, kitais – ne.

Lietuvos diplomatų akiratyje šmėžuojančiame margaspalviame emigrantų būryje toks atpažinimas, ko gero, priklausė ir nuo pasiuntinio pasaulėžiūros bei erudicijos. Elitarinio pobūdžio išsilavinimo teisininkas dr. K. Graužinis Buenos Airėse matė *saviškius* žydus. Jo 1940 m. atsiųstoje ataskaitoje apie lietuvių organizacijas Argentinoje rasime išskirtą *Lietuvos žydų draugiją Argentinoje*. Tai buvo savišalpos organizacija, kuri susikūrė 1938 m. ir turėjo subūrusi 124 narius. Pirmininkas Chackelis (Ezeguiel) Joffe, valdybos nariai Lazaras Stalevičius, Maušas Dobranskis ir kiti jautė savo lietuviškas šaknis, rodė nuolatinį domėjimąsi Lietuvos reikalais. Kaip ir Jungtinėse Amerikos Valstijose II pasaulinio karo pradžioje veikusi *Lietuvos piliečių sąjunga* ji nustojo veikti tik atplaukus žinioms apie žydus ištikusią tragediją senojoje tėvynėje ir bendratautiečių lietuvių dalyvavimo holokauste faktus.

Litvakų emigraciniai pasirinkimai, juos ištikusių sunkumų įveikimas, tapatybės permainos Pietų Amerikoje nėra specialiai ištirti dalykai. Galima tik nuspėti, kad jiems naujame kontinente prieš akis buvo nelygiavertė kryžkelė: platesnis, istoriškai įprastas kelias vedė prie bendros žydų diasporos, susiformuojančios iš skirtingų šalių piliečių. Tačiau nebuvo paslaptis, kad Vokietijos žydas neretai arogantiškai žiūrėjo į išeivį iš Lietuvos. Antrasis – siauresnis – kelias prilaikė arčiau tėvynainių lietuvių, su kuriais kartu teko ragauti tos pačios emigrantų duonos. Dar ir šiandien ne vienas Brazilijos lietuvis, paklaustas apie labiausiai prasimušusius į naujosios tėvynės elitą tėvynainius, paminėtų Klabinų šeimą – kauniečius žydus, tapusius didžiais Brazilijos pramonininkais.

Pietų Amerikos lietuvių kolonijų staigus atsiradimas ir labai specialūs, šiandien savotiškais tautiniais-socialiniais eksperimentais atrodantys Lietuvos Vyriausybės veiksmai sukūrė unikalią lietuvių pasaulio istorijos situaciją. Ji pasibaigė ne natūraliai, o dėl Lietuvos okupacijos. Nutrūko sąmoningas Lietuvos tautokūros visame pasaulyje darbas, kuriam Pirmosios Respublikos gyvavimo pabaigoje buvo sutelktos žymios valdžios ir visuomenės pajėgos, išugdytas didelis jautrumas pasaulio lietuviams, o pačioje protėvių žemėje buvo jaučiama atsakomybė už visų bendrą likimą. Sovietų ir nacių okupacijos sudaužė į šipulius visas tas svajones, ir šiandien mes jau nebegalime pasakyti, kaip būtų viskas susiklostę Brazilijoje, Argentinoje ir Urugvajuje, jei Lietuva nebūtų žlugusi pati. Atėjo juodasis pusamžis, kur ne Lietuva turėjo rūpintis išeivija, bet išeivija turėjo rūpintis Lietuvos likimu.

7. Pakeliui į užmarštį: Pietų Afrikos lietuviai prieš II pasaulinį karą

2012 metų kovas. Tel Avive kvepia gėlės ir eukaliptai. *Pietų Afrikos, Izraelio, Lietuvos pramonės ir prekybos rūmų* organizuotas šventinis vakaras. Afrikiečių litvakų įsteigtos organizacijos kvietimu Keiptauno (Cape Town) universiteto profesorius skaito paskaitą apie 120 metų trukusią Lietuvos žydų įsikūrimo istoriją Pietų Afrikos Sąjungoje. Klausiu po paskaitos daug parašiusį istoriką: *Ar neteko susidurti su Lietuvos lietuviais išeiviais tarp Johanesburgo ir Keiptauno?* Atsakymas liūdnas: *Ne, jokių pėdsakų...*

Toksai jau yra mažųjų diasporos skeveldrų likimas globalizacijos skersvėjuose. Tačiau 1935 metais lietuvių pasaulio žemėlapyje Pietų Afrika dar nebuvo svetimas kraštas. 10 000 kilometrų nuo Lietuvos nutolusi valstybė, kuri po britų laimėto Būrų karo virto Pietų Afrikos Sąjunga (dar kartais rašoma – Unija), aprėpė plotus, prilygstančius Vokietijai, Britanijai ir Prancūzijai kartu sudėjus, o jos gyventojų tankumas siekė vos pusketvirto žmogaus vienai kvadratinei myliai. Net retai apgyventos Lietuvos kvadratinėje mylioje tada tilpo 110 gyventojų.

Nors nėra visiškai aišku, iš kur ateidavo migracijos krypties mados, tačiau akivaizdu, kad emigracijos iš Lietuvos bangai pakilus į šią egzotišką šalį pasuko daugiausia žydai. Žydai judėjo visame pasaulyje, o JAV neabejotinai buvo svajonių svajonė. Kai buvo įvesti imigracijos suvaržymai, tada jau reikėjo rinktis tarp panašių galimybių. Kodėl litvakams prie širdies buvo Keiptaunas, taip pat sunku pasakyti. Faktas yra tas, kad iš visoje Pietų Afrikoje 1935 m. buvo priskaičiuojama apie 86 000 žydų, iš kurių Lietuvos išeiviai sudarė ne mažiau kaip 65 000.[307]

Lietuvių pasaulio vaizduotėje šis nutolęs kraštas yra dosnus žydų-litvakų tapatybės permainų faktais. Neturėtume užmiršti, kad tiek anglams, tiek vietiniams būrams žydai nekėlė didelių simpatijų. Kraštas kartais pliūptelėdavo konservatyviai antisemitinėmis nuotaikomis. Tačiau darbštumas, principingumas, patikimumas pelnė litvakų pirkliams ir verslininkams pagarbą. Stebėję 3–4 dešimtmečių afrikiečių litvakų elgseną pabrėžė, kad skirtingai nuo Amerikos ar Anglijos, kur žydai, integruodamiesi į naują aplinką, gan greitai išsižadėdavo savo kilmės vietos ir tautybės, pasivadindavo anglais, pakeisdavo pavardes, afrikiečiai litvakai su padidžiavimu pabrėžia esą žydais iš Lietuvos. Tiesa, iki 1918 m. ir Lietuvos valstybės atstatymo jie buvo linkę pabrėžti savo pilietinę kilmę. Kaip, beje, ir etniniai lietuviai. Taigi, Rusija buvo kilmės šalis. Po to padėtis pasikeitė, ką paliudijo pirmasis Lietuvos konsulas:

307 Račkauskas-Vairas, Karolis. *Pietų Afrikos Unija ir Lietuvos išeiviai*. In: *Pasaulio lietuviai*, p. 140.

Ligi 1917 m. jie vadino save rusais, išeiviais iš Rusijos. Po bolševikų revoliucijos, kad jų nelaikytų komunistais, visur garsiais vadina save lietuviais. Yra net buvę tokių keistenybių, kad afrikanai, nelabai tenusimanydami Europos geografijoje, buvo tos nuomonės, kad Lietuvos gyventojų daugumą sudaro žydai ir lietuvių kalba esanti žydiška kalba. Jie sprendė pagal ateivių skaičių.[308]

Labai tikėtina, kad tokią litvakišką tapatybę stiprino keli į viena supuolę faktoriai: Lietuvos Respublikos tarptautinis pripažinimas, vietinio antisemitizmo lygis ir bendras antikomunizmas. Vieni dalykai jaukiai viliojo, kiti tarsi visuomeninė nemalonė vijo tolyn.

Tačiau ne tik žydai emigravo į šią šalį – būta ir lietuvių, ypač prieš I pasaulinį karą. 4 deš. jie tik priminė, kad XX a. pradžioje kai kuriems *Varpo* skaitytojams pietinis *juodojo kontinento* kraštas galėjo atrodyti tarsi naujas, neatrastas Eldoradas. Lietuvos Respublikos Vyriausybei taip pat didelių abejonių nebuvo, kad ši šalis yra lietuvių interesų erdvėje, ji kuo greičiau pasistengė įkurti ten savo konsulatą.

Žinios iš Pietų Afrikos lietuvių bendruomenės be šios aplinkybės veikiausiai būtų visai menkutės. Ir anuomet išsilavinęs lietuvis būtų pasakęs lygiai tą patį, ką 2012 m. ištarė Pietų Afrikos istorikas: „Jokių lietuviškų pėdsakų." Litvakų bendruomenė tolimuose Pietuose – jau kitas reikalas. Visi juos tenai atpažįsta, prisimena, suskaičiuoja. Dabar, XXI a. pradžioje, tas skaičius afrikiečių vaizduotėje siekia 120 000. Lietuvos konsulato atsiradimas išsaugojo lietuvių pasaulio istorijai bent jau fragmentus iš tos išnykusios lietuvių kolonijos.

Likimo dovana lietuvių atminčiai buvo tai, kad pirmuoju konsulu tuometinėje Pietų Afrikos Sąjungoje buvo paskirtas Karolis Račkauskas-Vairas. Kairiojo neramumo asmenybė, publicistas ir rašytojas, didelę dalį savo darbingo gyvenimo praleido Jungtinėse Amerikos Valstijose. Lietuvių pasaulio istorijai jis pirmiausia nusipelnė, parašydamas ir I pasaulinio karo pradžioje išleisdamas rimtos statistikos ir praktinių patarimų kupiną *Amerika*, kuri mums buvo labai naudinga pasakojant apie JAV lietuvių bendruomenės pradžią. 1935 m. rašytojas ir konsulas parašė trumpą Pietų Afrikos lietuvių istorijos apybraižą. Sudėjus ją kartu su kunigo J. Janilionio 1930 m. raportu Užsienio reikalų ministerijai ir, greičiausiai, to paties K.Račkausko parengtu oficialiu konsulato Keiptauno pranešimu – tai tikriausiai viskas, kuo šiandienis istorikas gali pasiremti, kurdamas Pietų Afrikos lietuvių pasakojimą.

---

[308] Ten pat, p. 140.

Pradėkime nuo kunigo J. Janilionio įspūdžių ir tyrimų ataskaitos apie jo vizitą 1929 metais. Raportas atspindi Lietuvos užsienio reikalų ministerijos patikėtą misiją: patarnauti lietuvių bendruomenės dvasiniams reikalams ir padėti Lietuvai susiorientuoti, mezgant santykius su Pietų Afrikos Sąjunga. Jis buvo tarsi misionierius, bandantis suvokti išeivių iš Lietuvos padėtį, nušviesti Lietuvos konsulato vaizdą ir pabandyti įsivaizduoti lietuvių kolonizacijos šios šalies ūkiuose galimybes.

Kiek užgriebė kunigo akis? Pasiremkime jo žodžiais:

Tikslui pasiekti esu aplankęs šias vietas: Keiptauną, Pretoriją ir Johanesburgą su apylinkėmis (...) Johanesburgo vyskupui monsignorui O'Leary esu įteikęs gautą iš Lietuvos Užsienio Reikalų Ministerijos Kryžių Albumą ir šiaip literatūros apie Lietuvą (...) Esu padaręs sausio 19 d. š. m. viešą Mitingą Žydų gildijos salėje (Johanesburge) kalbėdamas apie Lietuvos politinę ir ekonominę padėtį ir savo kalbą iliustruodamas šviesos paveikslais: klausė apie 500 žmonių; esu priėmęs žymių laikraščių „Sunday Times" ir „Jewish World" reporterius, kurie atpasakojo mano pasikalbėjimą išgarsindami Lietuvos vardą; esu parašęs straipsnį į būrų laikraštį „Vus Vaveilaus", valdžios organą, apie „Lietuvą seniau ir dabar", kurį man išvertė Afrikos lietuvis studentas p. Antanaitis G., be to, ta proga kitas lietuvis studentas p. Veleris įdėjo straipsnį apie Lietuvą...[309]

Kruopšti ataskaita, rodanti norą pateisinti Lietuvos mokesčių mokėtojų pinigais surengtą kelionę, svarbi tuo, kad rodo galimus autoriaus šaltinius. Jo sutikti asmenys buvo lietuvių bendruomenės gyvenimo liudininkai. Iš kitos pusės, sąmoningai ar nesąmoningai katalikų kunigas kartu su Lietuvos valdžios užduotimi mato *savus* Lietuvos emigrantus drauge – ir lietuvius, ir žydus, kurie, be jokios abejonės, tada sudarė ryškiausią, turtingiausią, sąmoningiausią ir geriausiai organizuotą grupę. Susitikimuose su litvakų pramoninkais ir su *senais Lietuvos išeiviais – turtingais pirkliais (Heyman, Gordon, Marx, Patlinski, Hilman)* buvo aptarinėjamos imigracijos problemos, su kuriomis susiduria Lietuvos piliečiai. Buvo derinamos būsimos konsulinės priemonės, galimybės derėtis su vietos valdžia dėl kolonizacijos galimybių.

J. Janilionio supratimu, kuris buvo paremtas vietinių žmonių atmintimi, emigracija iš Lietuvos buvo prasidėjusi apie 1885 metus. Emigrantų sraute absoliuti dauguma buvo žydai, bet kelių procentų mažumą nuo to bendro skaičiaus sudarė

[309] J. Janilionio raportas. In: *Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1920–1940 m.*, p. 110.

lietuviai, kurių 1929 metais, jis manė, buvus ne daugiau 400. Didesnį centrą, anot jo, sudarė Johanesburgo lietuvių bendruomenė, siekusi 200. Nuo XX a. pradžios lietuvių tik mažėjo. Jie *išmirė dirbdami aukso kasyklose*. Raporto autorius nepasižymėjo istorikui būtinu akylumu, tad ir jo aprašyme nemažai vidinių prieštaringumų, kuriuos patikrinti reikėtų atskirų mokslinių tyrinėjimų. Pasitenkinkime jo aprašytu bendru vaizdu:

Ekonominė padėtis labai nelygi, žydai varo prekybą, turi didelių farmų, lietuviai gi daugiausia amatininkai (siuvėjai, staliai, kalviai), tik keli verčiasi smuklia prekyba ir turi nuosavas farmas. Yra žydų milijonierių miestuose ir ūkiuose („bulbių ir kukurūzų karaliai"), yra gerai pasiturinčių, bet yra ir driskių: lietuvių tik keletas šeimų yra gerai gyvenančių, turinčių nuosavybę, o kiti galą su galu suveda, arba net vaikščioja driskiais, – uždarbis nemenkas. Amatininkai uždirba vidutiniškai po 7 svarus per savaitę, prekybininkai daugiau, o fartmerio laimė (kur nėr irigacijos) priklauso nuo lietaus kiekio. Aplamai įmanomas geras pragyvenimas. Ekonominio skurdo priežastis sudaro pinigų praleidimas „ant reisų" arklių lenktynėse ir girtuokliavimas. Ne vienas dėl šių priežasčių pirmiau buvęs turtingas dabar yra nusmukęs, ar net iš galvos išsikraustęs: keletą lietuvių yra Pretorijos bepročių namuose.[310]

Nors skaitytojui turi būti aiškus raporto autoriaus nesugebėjimas įžvelgti gilesnių lietuviškosios bendruomenės gyvenimo savybių ir dėsningumų, tačiau stiprus tokio vaizdo koloritas yra naudingas. J. Janiliono akyse lietuviai, nepaisant ilgų metų išeivijoje ir didžiulio tiems laikams atstumo, *žino savo kilmę ir nesitolina nuo lietuviškos draugystės*. Pastebimas neblogas kultūrinis lygis ir net tam tikras išsilavinusių jaunos kartos lietuvių sąmoningumas. Jo talkininkai lietuviai studentai yra geras šaltinis ir stiprus įrodymas, kad jau tada brendo išsilavinusių lietuvių būrys. Tačiau draugijų gyvenimas neišsivystė: lietuviai neorganizuoti, lietuviškų laikraščių nedaug skaito ir *šneka lietuviškai angliškų žargonu*.

Pirmasis Lietuvos konsulas K. Račkauskas atvyko į Pietų Afriką metais vėliau nei ankstesnis liudininkas. Jo pirmame (ko gero, vienintelis Lietuvos archyvuose rastas) pranešime gausu statistikos žinių apie imigrantus 1914–1928 metais. Jo duomenimis, 1924–1928 m. vieninteliai britai nustojo emigruoti į Pietų Afriką, daugėjo vokiečių (1 333), olandų (616), lenkų (942) latvių (859), rusų (479), graikų (1 470) ir – daugiausia – lietuvių (4 676). Konsulas, tarsi britų diplomatas, savo ataskaitoje ne-

[310] Ten pat, p. 112.

skyrė pilietybės nuo tautos: jam visi emigruojantys Lietuvos piliečiai buvo lietuviai. Taip akivaizdu, jis rašė, kad ateiviai iš Lietuvos užima pirmąją vietą.[311]

Po kelių konsulinio darbo metų, 1935-aisiais, K. Račkauskas sugebėjo nupiešti ryškesnį ir rišlesnį afrikiečių lietuvių istorinį paveikslą. Agrarinės kolonizacijos takus ir ūkininkavimo stilių čia, be abejonės, padiktavo senieji olandai, ilgiausiai gynę vergovę ir juodaodžių krašto šeimininkų teises. Laikas, kada kolonistas galėjo kiek nori pasiimti žemės, jau senai buvo praėjęs. Trumpam žybtelėjusi viltis apie natūralių (ir brangiųjų) iškasenų industriją ir gerai apmokamas darbo vietas – vėlgi, išreklamuotas emigracijos agentų – prieš keliolika metų greičiausiai suviliojo lietuvius. Tačiau 4 deš. ir čia jau buvo visai kita padėtis. Trumpa ir mažiau gausi lietuvių emigrantų ekspansija į Pietų Afriką turėjo savo priežastis. K. Račkauskas išdėsto tokią versiją:

Labai žymią vietą Unijoje užima ateiviai iš Lietuvos (...) Lietuvių tautybės išeivių Pietų Afrikoje palyginti nedaug, vos apie 400, priskaitant čia ir jų vaikus, gimusius Afrikoje. Daugiausia jų yra Johanesburge, kur mano buvimo Afrikoje metu buvo susikūrusi ir Pietų Afrikos Lietuvių Draugija. Toliau seka Predtorija, Cape Townas, Port Elizabeth. Toks mūsų tautybės išeivių Afrikoje neskaitlingumas galima pateisinti tuo, kad sunkiuosius darbus miestuose ir kaimuose atlieka negrai ir spalvotieji; tokiems darbams, kuriems reikia prityrimo ir išsilavinimo, Pietų Afrikoje užtenka savų žmonių, t. y. anglų ir boerų. Ūkiuose apsigyventi mūsų išeiviui taip pat jau sunku: seniau kolonistas galėjo pasiimti sau niekieno nevaldomų žemių, kiek tik norėjo, pavyzdžiui, kiek žmogus galėjo per dieną apjoti. Dabar visa žemė jau kam nors priklauso; pradėti ūkininkauti be kapitalo neįmanoma; ir valdžia reikalauja iš imigrantų ūkininkų ne tik 1 000 ligi 1 500 sv. st (apie 50 ligi 75 tūkst. litų), bet taip pat jau ir šiokio tokio protyrimo ūkininkauti karštame klimate. Nemažą kliūtį sudaro klimato sąlygos ir pati žemė, kur stinga lietaus, nėra miškų. Ir tas neskaitlingas mūsų tautybės išeivių būrelis gyvena miestuose ir dirba miestiškus darbus siuvyklose, skalbyklose, krautuvėse, restoranuose.[312]

K. Račkausko išryškinti Pietų Afrikos gyvenimo bruožai netiesiogiai nurodo, kad jį domino ne tiek afrikietiška išeivijos istorija, kiek atsiliepimas į visuomenėje ir politiniame sluoksnyje vis dar tvyrantį lietuviškosios kolonizacijos vaizdinį.

---

[311] 1930.08.15. Lietuvos konsulato Pietų Afrikoje pranešimas Nr. 8. In: *Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1920–1940 m.*, p. 116–120.

[312] Račkauskas-Vairas, Karolis. *Pietų Afrikos Unija ir Lietuvos išeiviai*, p. 140.

Jis pabrėžė, kad nėra jokios galimybės tame krašte tikėtis išvystyti tokią diasporos idilę, kokia neretai pasižymėdavo prof. Kazio Pakšto samprotavimai.

Lietuvių bendruomenės silpnumas buvo proporcingas išeivių skaičiui. Čia labai ryškus skirtumas tarp litvakų ir etninių lietuvių. Litvakų išeivių aktyvumas, darbštumas, pasiturėjimas ir solidarumas buvo sąlyga išvystytam savipagalbos ir draugijų gyvenimo tinklui. Lietuviai tokios veiklos negalėjo išvystyti dėl inteligentiško elemento nebuvimo, išsibarstymo ir, žinoma, per mažo jų skaičiaus.

Iki Lietuvos konsulato įsteigimo lietuviškų organizacijų nebuvo. Nebuvo net katalikiškos parapijos užuomazgų. Anot kunigo J. Janilionio, XX a. pradžioje, kai Afrikoje išsilaipino kone vienkartinis lietuvių išeivių būrys, Keiptaune buvęs lenkų kunigas Woit. Jis truputį mokėjęs lietuviškai, buvo įrengęs koplyčias šiame mieste ir dar Johanesburge. Kurį laiką laikęs pamaldas lietuviams, bet nesugebėjęs išlaviruoti tarp pasipešančių lietuvių ir lenkų. Tad, *vienybės nesudaręs, dargi sukiršinęs žmones, ir po pusantrų metų išvažiavęs į Ameriką*. Iš to laiko ateina ir prieštaringas kitose kolonijose Šiaurės ir Pietų Amerikoje polonizacijos šleifas. Didelė tikimybė, kad į Pietų Afriką atvyko nemažai sulenkėjusių lietuvių iš Panevėžio apylinkių, o žodinė jų tradicija pasiekė kunigo J. Janilionio ausis dar 1930-aisiais.

Konsulas K. Račkauskas, turėjęs daug sukauptos patirties iš lietuvių bendruomeninio gyvenimo Amerikoje, bandė padėti lietuviams telktis į organizacijas. Praslinkus keliems metams jis santūriai parašys:

Tik Johasnesburge lietuviai turi savo draugiją – Pietų Afrikos Lietuvių Draugiją, susikūrusią mano pasiūlymu, apsilankius man tame mieste 1930 metais ir gerokai pasidarbavus jaunam išeiviui iš Klaipėdos krašto L. Veleriui.

Pretorijoje lietuviai neturi jokios organizacijos, bet jie dažnai susirenka p. p. Kuisių šeimoje, – tai yra verslininkų šeima, turinti porą krautuvių ir namų. Žinomas čia gyvo ir progresingo užsimojimo buvęs amerikietis p. Adomaitis daug prisideda prie lietuvybės dvasios palaikymo.

Cape Towne taip jau nėra lietuvių draugijos. Neskaitlingoje mūsų išeivių šio miesto šeimoje lietuvybės dvasią palaiko Silkas, turįs savo krautuvėlę, ir, be to, dirbąs dirbtuvėje. Yra čia dar žinomesnių tarpe Bagdonas, Beržinskas (Berzius), siuvėjas Jukna, Petrauskienė...[313]

[313] Ten pat, p. 141.



Vyskupo T. Matulionio sutiktuvės Niujorke 1934 m. spalio 5 d.

Minorinės Pietų Afrikos lietuvių bendruomenės aprašymo nuotaikos realistiškai atspindėjo tai, kas laukė mažytės kolonijos, kurios saitai su stipria žemiečių litvakų aplinka nebuvo labai tvirti. Pirmieji buvo užmiršti, antrieji – užmiršo. Jie išliko, sustiprėjo, išlaikė savo protėvių Litos-Lietuvos atminimą, tačiau jau nieko nebežino apie būrį lietuviškai kalbėjusių imigrantų, su kuriais kartu pirmieji litvakai atplaukė į Keiptauną. Skirtingi tėvynainių, žydų ir lietuvių likimai Pietų Afrikoje yra geras pavyzdys bruožų, nuo kurių priklausė diasporos tvermė. Imigrantų skaičius, pakankama koncentracija ir solidarumas, tikėjimas ir gebėjimas veikti organizuotai. O metams audžiantis į vis ilgėjančią praeities juostą, dar prisidėjo atmintis.

8. Revoliucijų nunešti: Rusija, Azija, Rytai

Lietuvos valstybės atsiradimas po 1918 m. Vasario 16-osios ir I pasaulinio karo pabaiga sugrąžino didžiąją dalį lietuvių išeivių iš Rusijos į protėvių gimtinę. Kokį mastą lietuvių repatriacija pasiekė, galima spręsti ne tiek iš detalių tyrimų (tokių dar tenka laukti), bet iš elementarios statistikos. Jei XX a. pradžioje Rusijos imperijos pramoniniuose miestuose jau dirbo virš 300 000 lietuvių, o I pasaulinio karo metais rusams pavyko suorganizuoti gana masišką lietuvių pabėgėlių trėmimą ir laisvanorišką pasitraukimą nuo fronto pavojų, tai didelė tikimybė 1918 m. išvakarėse ten, Rusijos imperijoje buvus arti pusmilijonio mūsų tautiečių. Labai suapvalinus skaičius prie tikėtinų 300 000 senųjų Rusijos lietuvių turėtume pridėti 200 000–250 000 lietuvių pabėgėlių ir tremtinių[314].

Šiandien kartais pasigirsta istorikų balsų, kad lietuviai gilyn į savaip suvoktą *motiną Rusiją* traukęsi ne nuo karo fronto pavojų, bet nuo vokiečių, tad tarsi bėgo nuo *svetimųjų* pas *savuosius*. Tokių imperinių Sankt Peterburgo dvaro pasakų aidai kartojasi ir šiandien, sulipę su II pasaulinio karo pradžioje komunistų bėgimo į Sovietų Sąjungos gilumą prorusiškomis interpretacijomis. Istoriografijoje jau senai yra atskleisti rusų naudoti prievartinio gyventojų trėmimo (vadinto ir evakuacija) iš puolantiems vokiečiams paliekamų teritorijų metodai. Kadangi karo pradžioje rusai buvo energingai prasiveržę gilyn į Rytų Prūsijos plotus (jie buvo sustabdyti tik prie Bojeno tvirtovės), tai stumiami atgal 1915 m. jie sugebėjo per prievartą *evakuoti* virš 12 000 Vokietijos piliečių, kurių kone pusė buvo lietuvininkai.[315]

[314] Čepėnas, Pranas. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2. (antrasis, fotografuotinis leidimas). Vilnius: Lituanus, 1992, p. 48.

[315] Ten pat, p. 51.

Rytų pasaulyje tokios priemonės buvo tradicinės. Lietuva jas pirmą kartą patyrė XVII a. viduryje, kai po caro Aleksejaus Michailovičiaus kariuomenės įsiveržimo, Vilniaus ir Lietuvos nusiaubimo buvo tiesiog išsivaryta atgal į Rusiją tūkstančiai civilių gyventojų. I pasaulinio karo tremtiniai ir pabėgėliai (ypač iš Rytų Prūsijos) atsidūrė net Altajaus krašte. Tačiau dauguma lietuvių susitelkė centrinės Rusijos miestuose, o Voronežas net keliems metams tapo lietuviško gyvenimo centru. Pabėgėlių ir tremtinių gyvenimo sąlygos buvo sunkios, apie ką Rusijos imperijos Dūmoje nesyk kalbėjo Martynas Yčas. Išvarymas iš tėvynės arba pabėgimas iš Lietuvos nuo patrankų kanonados ir nematytos galios ginklų sukūrė lietuvių bendruomenėje laikinumo pojūtį. Tikėtina, kad tai lėmė tokį spartų laisvanoriškos repatriacijos srautą 1918–1920 metais.

Lietuviai traukė atgal į tėvynę kai tik tai pasidarė įmanoma. Lietuvos laisvės faktas ir didelės patriotinės viltys buvo užvaldžiusios masinę pabėgėlių ir tremtinių sąmonę. Prie grįžimo paskatų prisidėjo dar ir bolševikų teroras, prie kurio, beje, prisidėjo ir grupelės lietuvių komunistų. Tačiau statistiškai tos grupelės buvo visai menkos. Po visų karų ir revoliucijų, nurimus pirmosioms represijų audroms Rusijoje ir tam tikru mastu įgyvendinus 1920 m. Maskvoje pasirašytos Rusijos ir Lietuvos sutarties punktus, jau buvo galima sužiūrėti, kokia lietuvių diasporos situacija susidarė buvusioje ir atsinaujinusioje Rytų imperijoje. 4 deš. pradžioje ėmė aiškėti statistiniai lietuvių bendruomenės kontūrai, nors labai tikėtina, kad šalyje, kur milijonais buvo naikinami žmonės, statistika yra labai trapus dalykas.

Kita vertus, oficiali sovietų doktrina turėjo palaikyti vaizdinį, kad išsivadavus iš carinio *tautų kalėjimo* naujai sukurta SSRS turėjo tapti kone *tautų rojumi*. Tad tautos ir tautybės buvo demonstratyviai suskaičiuotos, o internacionalinis margumynas buvo laikomas didele proletarine vertybe. Tad orientacinę vertę iš Rusijos atklystantys statistiniai duomenys galėjo turėti. Apytikriai 1927 m. daviniai rodė, kad visoje Sovietų Sąjungoje būta 41 463 lietuvių. Didelis skaičius, bet Eurazijos plotuose tai buvo ne daugiau kaip rasos lašas aukštoje žolėje. Iš šio skaičiaus maždaug trys ketvirtadaliai gyveno Europos dalyje, o viena ketvirtoji (9 907) – anapus Uralo, Azijoje. Iš europietiškos kolonijos išskirtinos trys grupės: Rusijoje – 17 897 lietuviai, Ukrainoje – 6 795, Baltarusijoje – 6 864. Prieinamus sovietų statistikos duomenis analizavę autoriai pastebėjo, kad tie tūkstančiai buvo suregistruoti pagal prisipažintą kilmę, o lietuviškai dar kalbėjusių buvę maždaug pusė.[316] Kalbos įgūdžių prasme geriausiai atrodė Baltarusijos lietuviai, jų tik trečdalis jau buvo pamiršusių savo protėvių kalbą.

---

316 Mankus, P. Lietuviai Socialistinių tarybų Respublikų Sąjungoje (SSRS). In: *Pasaulio lietuviai*, p. 155.

Aptarti skaičiai rodo, kad sugrįžimo į Lietuvą srautas buvo labai spartus ir platus. Rusiją savo tėvyne dėl įvairių priežasčių pasirinko mažiau dešimtosios dalies to skaičiaus lietuvių, kurie buvo atsidūrę imperijos gilumoje I pasaulinio karo metais. Tas pasilikimas – vieniems dėl idėjinių sumetimų, kitiems – dėl ekonominių – rodė nebuvus vieno lietuvių diasporos pagrindo. Kas šiuo požiūriu galėjo sieti Vincą Mickevičių-Kapsuką ir Zigmą Aleksą-Angarietį su Čiornaja Padina lietuviais? Pirmieji buvo įtikėję bolševizmo idėjomis, kurios daugumą lietuvių aktyvistų pražudė *Didžiojo teroro* Sovietų Sąjungoje laikais, kada buvo išžudyta virš 700 000 žmonių. O lietuvių tremtinių palikuonys ištvėrė prievartinę kolektyvizaciją. Tiesa, būta ir šio kaimo lietuvių šeimų, pasiryžusių viską mesti Rusijoje ir pasitikti naujus iššūkius laisvoje Lietuvoje. Čia labai ryškiai atsiskleidžia Juozo Kazicko tėvų šeimos kelias. O jis pats, gimęs Rusijoje, subrendęs ir patriotinius jausmus išugdęs Lietuvoje, jau po II pasaulinio karo išgyveno visus naujosios išeivių bangos Vakaruose išbandymus.

Sovietų Sąjungoje pradėta kurti politinė santvarka ir socialinė tvarka buvo kažkas esmingai naujo. Tradicinės lietuvių diasporos pajėgumo matavimo priemonės čia beveik neveikė: pasiturėjimo lygis, užgyvento, sėkmingo verslo ir socialinio kapitalo dydžiai buvo nustumti į sovietinio socializmo tikrovės užkulisį ir nepasiduoda aprašymui. Žinoma, kaip ir anksčiau, taip ir bolševikų režimo sąlygomis profesinėje veikloje, kultūroje ir politikoje lietuvių karjeros buvo stiprus argumentas. Daug sudėtingiau išmatuoti lietuvių organizuotumo lygį, kultūrinės veiklos horizontus ir ryšius su protėvių šalimi.

Žiūrint iš Lietuvos ir dėliojant lietuvių pasaulio žemėlapio spalvas, sovietų Rusijos lietuviai atrodė pilka darbininkų ir valstiečių minia. Ją spalvino proletarinio internacionalizmo ir komunizmo idėjoms bent jau oficialiai uoliau tarnaujantys biurokratai, karininkai ir valstybinės pramonės inteligentai. Knygoje *Pasaulio lietuviai* išrikiuotų diasporos gretų fone buvo galima pabrėžti, kad *yra dar lietuvių technikų, studentų ir mokinių*. Kokia materialinė jų padėtis? Pakartokime P. Mankaus žodžius, liudijančius ne tik Rusijos diasporos gyvenimą, bet ir Lietuvos lietuvių gebėjimą atpažinti naujuosius Rytų imperijos bruožus. Jam atrodė svarbu atskleisti, kad

> *...didelės lietuvių daugumos uždarbio galimybės labai apréžtos. Pavyzdžiui, šiek tiek stipresnis ūkininkas bendrąja dalykų tvarka yra laikomas „buože"; ne kartą toksai ūkininkas būdavo ištremiamas, o visas jo turtas buvo atimamas kolchozo naudai. Šitokia operacija ūkininko turto atžvilgiu nėra specialiai prieš*

lietuvius nukreipta priemonė; ji vienodai liečia visų tautybių piliečius, gyvenančius SSRS valstybėje.[317]

Lietuvos žmonėms, dar tik prieš keliolika metų ištrūkusiems iš rusų valdžios ir nepatyrusiems bolševikinio teroro, reikėjo paaiškinimo, kad žodis *buožė* yra specialiai turtingam ūkininkui paniekinti skirtas. Kadangi pats valstietiškas šaunumas, darbštumas, pasiturėjimas tapo nusikaltimu sovietų sistemai, tai šis diasporos lietuvių bruožas negalėjo tapti svarbiu jų gyvenimo rodikliu, būti palyginamu su lietuvių padėtimi ir sėkmėmis, nesėkmėmis kituose kontinentuose ir kitomis sąlygomis. Ta pati taisyklė galiojo ir pramonės bei prekybos sektoriams: čia nebuvo galima parodyti, kaip sekasi mūsų tautiečiams, kokia jų padėtis palyginti su kitais sovietų šalies žmonėmis.

Anuo metu, o ir vėliau nebuvo lengva pasakyti, ar lietuviai buvo geri rusų kolektyvinio ūkio – *kolchozo* darbininkai. Antra vertus, ką tai būtų reiškę prie tradicinio privataus ūkininkavimo pripratusiems žmonėms, kurių vaizduotės per daug nepalietė liūdni komunistinės utopijos įgyvendinimo Sovietų Sąjungoje pavyzdžiai. Tačiau nuostabu, kad 4 deš. pavyko apskritai nustatyti lietuviškuose kaimuose sukurtus *kolchozus.* Lietuvos tyrinėtojams prieinama medžiaga leido atpažinti lietuviškų kaimų Polocko rajone ir kituose Baltarusijos vietose likimus.

Nors prievartinės kolektyvizacijos baisybės ir ukrainiečių *holodomoras* nelabai veikė tą supratimą, nors buvo remiamasi fiktyviai šviesiu tokio ūkininkavimo pristatymu oficialioje statistikoje ir sovietų žemės ūkio ekonomistų darbuose, tačiau buvo suvokiami Sovietų Sąjungos lietuvių sunkumai. Keletas *kolchozų* buvo sukurta lietuvių kaimuose Klimovičių ir Rosicos miestelio apylinkėse (*Raudonasis Artojas, Raudonasis Traktorius, Sovietų Tribūna, etc.*) Polocko rajone. Kai kuriuose *kolchozuose* maišėsi lietuviai, latviai, lenkai, baltarusiai, o kai kurie (Sofeiske, Ivoniuose, Koroliovkaj) buvo įsteigti beveik grynai lietuviški *kolchozai.*[318]Kaip tuose ūkiuose klostėsi gyvenimas šiandien, geriau supras tie, kuriems buvo lemta po II pasaulinio karo ištverti Lietuvos okupacijos ir sovietinės prievartos dešimtmečius.

Iki XX a. 4 deš. vidurio sovietinis režimas Baltarusijoje buvo palankus tautinėms kultūroms – visų pirma pačių baltarusių – vystymuisi. Nors ir ant bolševikinės indoktrinacijos pamatų, tačiau buvo kuriama jų nacionalinės kultūros institucijos, brendo nauja inteligentijos karta. Tik didžiojo teroro metais visa tai

[317] Ten pat, p. 156.

[318] Ten pat, p. 157.

baigėsi masinių žudynių duobėse Kuropatuose. Ten buvo išguldyta diduma baltarusiško kultūros elito. Tikėtina, kad laikas iki tos tragiškos ribos buvo gana geras ir lietuviams. Dymanovos kaime (Baltarusijos SSR) veikė vienintelė Sovietų Sąjungoje lietuviška vidurinė mokykla, keliolika pradinių mokyklų buvo Polocko ir Smolensko srityse. Visa tai buvo susiję su kultūriniais-tautiniais poreikiais tų mūsų tautiečių, kurie jautėsi autochtonais senosiose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse.

Kiek labiau išeiviška tapatybė turėjo jaustis tų komunizmo ir proletarinio internacionalizmo idėjų išpažintojų aplinkoje. Komunistinių pažiūrų lietuviai (kaip ir kitų Sovietų Sąjungos sudėtyje buvusių tautų atstovai) turėjo galimybę plėtoti tam tikrus kultūrinio atskirumo įgūdžius. Svarbiausia lietuvių Komunistų partijos veikėjų paruošimo vieta buvo taip vadinamas Komunistinis tautinių mažumų universitetas, kuriame veikė lietuvių sektorius. Kelios dešimtys lietuvių baigė tą sekciją ir gavo darbus partiniuose-administraciniuose valdymo vienetuose tų vietovių, kuriose būta lietuvių. Kol laisvanoriškų, tiesiai Komunistų partijos komitetų neadministruojamų asociacijų veikla Sovietų Sąjungoje nebuvo uždrausta, Maskvoje ir Minske kurį laiką laisvai veikė *Lietuvių darbininkų klubai.*

Sovietų valdžia Rusijoje finansavo du oficiozinius periodinius leidinius lietuvių kalba: *Raudonasis artojas* ir *Priekalas.* Jų redakcinėse aplinkose spietėsi seni lietuvių komunistai – V. Pranskus-Žalionis, J. Daubaras, J. Kunigėlis, P. Užkalnis, ir, žinoma, kadaise apsišvietęs ir patriotiškai nusiteikęs Vincas Mickevičius-Kapsukas. Oficialioji lietuvių veikla buvo tik iš dalies skirta Sovietų Sąjungos lietuvių poreikiams tenkinti. Svarbesnis tikslas buvo daryti įtaką politiniams procesams Lietuvoje, remti ten komunistinį pogrindį, didinti propagandos srautus ir purenti dirvą Lietuvos prisijungimui.

Kai kuriems iš Maskvoje susispietusių lietuvių komunistų būrelio (pvz., Vincui Mickevičiui-Kapsukui) tikrai nebuvo svetimas ir tradicinės lietuvybės jausmas, kuris, kad ir paslėptomis formomis, vystėsi link to, ką su didelėmis išlygomis galėtume šiandien pavadinti *komunistiniu nacionalizmu.* Stalinistinio teroro metais tokių pažiūrų žmonės buvo aiškiausi kandidatai į mirties lagerius. Istorikai (Timothy Snyder Bloodlands) šiandien įžvelgia stalinistinio teroro, masinių žudynių procese ir etninio valymo ar net genocidinio pobūdžio veiksmų. Stalino politinė slaptoji tarnyba NKVD (vėliau pervardyta KGB) išnaikino beveik visus komunistinio ir represinio aparato veikėjus lenkus, lietuvius, latvius, net žydus. Taip buvo uždusinta galimybė susiformuoti net ir luošai *komunistinei diasporai.*

Kaip 1935 m. taikliai pastebėjo P. Mankus,

... nors tautų laisvė yra SSRS ideologijos dalis, vis dėlto, lietuvybės, kaip tokios, išlaikymas nėra SSRS valdžios ir organizacijų būtinas tikslas. Lietuvybė panaudojama tiktai kaip priemonė pritraukti lietuviams prie socialistinės statybos, socializmo įgyvendinimo darbo.[319]

Naudodamiesi net ir filtruota, teroro nuotaikų ir masinių žudynių aukų aimanų nepraleidžiančia sovietine informacija, Lietuvos tyrinėtojai galėjo nesunkiai matyti Rytų imperijos lietuviams grėsiantį nutautėjimą. Negalėdami palaikyti su protėvių žeme jokio tiesioginio ryšio, uzurpuojamo Kominterno ir sovietų žvalgybos, lietuviai buvo izoliuoti nuo šiuolaikinės lietuvybės dvasios, kokia telkėsi nepriklausomoje Lietuvoje. Kita vertus, išblaškyti po bekraščius Rusijos plotus, po Užuralės Aziją lietuviai negalėjo susispiesti didesniais būriais. Prie to pridedant nepalankų bet kokiai laisvanoriškai visuomeninei veiklai sovietų politinį klimatą iš tiesų buvo galima matyti rūškaną lietuvybės horizontą.

Labai stiprus smūgis lietuvių tautiniam susitelkimui buvo Sovietų Sąjungos vykdoma negailestinga kova prieš katalikų bažnyčią.

Tos kovos eigoj uždaromos bažnyčios, – didžiausi tautinio atsparumo centrai platesniems lietuvių sluoksniams Rusijoje. Senos kartos lietuvis, negirdėdamas gimtoj kalboj pamokslo, neprieidamas išpažinties, sunaudojęs senas lietuviškas maldaknyges, izoliuotas, nustoja moralinės jėgos paveikti vaikus, auginamus mokykloje prieštikybinėj ir internacionalinėj dvasioj. Panašiai veikia ir lenkiškos daugumos kova su lietuvybe dar užsilikusiose bažnyčiose. [320]

Rusiškoji utopinio socializmo statyba virto kone masine mėsmale, lėmusia itin tragišką ukrainiečių tautos likimą, *Holodomore ji* prarado virš trijų milijonų (istoriografijoje tie aukų skaičiai pasiekia net 9 ir 10 milijonų) aukų. Nepriklausomos Baltijos valstybės to du dešimtmečius išvengė. Net kairiųjų pažiūrų lietuviai, net seni komunistai turėjo didesnes galimybes išgyventi Lietuvos kalėjimuose negu Stalino terorizuojamoje socializmo tėvynėje. Plačiai žinomi faktai, kad Lietuvos politiniai kaliniai – komunistai, iškeisti su Sovietų Rusijos valdžia į kokius nors mūsų šaliai svarbius asmenis, neužilgo baigdavo savo gyvenimus raudonojo teroro aukų duobėse.

---

[319] Ten pat, p. 160.

[320] Ten pat, p. 160.

Bolševikų revoliucijos pergalė ir kelis metus vykęs pilietinis karas Rusijoje paveikė likimus ne tik tų lietuvių, kurie liko senosios imperijos plotuose ir rinkosi: likti tenai, ar grįžti Lietuvon. Nemaži jų – Rusijos lietuvių – būreliai barstėsi po Azijos valstybes kartu su bėgančiais caro šalininkais, baltaisiais. Kur tik nusėdo didesnės baltųjų rusų diasporos atplaišos, ten buvo galima aptikti ir lietuvių. Rusų revoliucija dramatiškai išplėtė lietuvių pasaulio ribas, tačiau tose ribose klajojantys lietuviai neretai patys menkai orientavosi, kur jis prasideda ir kur baigiasi, kokia dabar Lietuva ir koks jos vaidmuo diasporos raidai. Didis nenuorama ir keliautojas Matas Šalčius, kurio svarus indėlis į lietuvių savižiną jau senai pripažintas, visur savo kelionėse ieškojęs lietuvių pėdsakų, aptiko tokias tipiškas tautinės savimonės arba dezorientacijos apraiškas. Pirmiausiai tai buvo matoma aplinkoje tų lietuvių, kurie ilgus dešimtmečius tarnavo imperinės Rusijos įstaigose, o po to pasitraukė su baltaisiais rusais. Dėl Rusijos pilietinio karo aplinkybių bene didžiausias jų skaičius susitelkė Kinijoje, Charbino ir Šanchajaus miestuose. Matas Šalčius rašė:

Geroka Šanchajaus lietuvių dalis priklauso „vyresniajai" kartai, nemačiusiai ne tik nepriklausomos Lietuvos, bet nežinančiais net apie mūsų tautišką atgijimą, nes išvažiavusių iš Lietuvos prieš 1900 metus. Pasitaikė čia net tokių, kurie manė, jog lietuvių spauda dar tebėra uždrausta, kaip prieš 1904 metus, ir bijojo imti lietuvišką laikraštį į rankas, kad nenukentėtų nuo „isprauninko", kokių kaip tik yra tarp Šanchajaus rusų. (...) Lietuvos ir Amerikos lietuvių laikraščių taip pat nedaug teskaitoma. Dvasios reikalaus Šanchajaus lietuviai daugiausia tenkina lenkų ir rusų skaityklose ir draugijose.[321]

Rusijos revoliucijos sukelti virpesiai palietė labai tolimus ir egzotiškus kraštus. Lietuviai, nors tik šimtais ir dešimtimis skaičiuojami, nors ir sudarydami mažytes emigrantų grupeles, tirpdami keistuose *baltųjų rusų* (gynusių senąją imperijos santvarką nuo *raudonųjų* bolševikų ir pasprukusių į užsienį po pralaimėjimo) spiečiuose, rasdami užuobėgas įvairiaspalvių lenkų getuose, buvo tie pasaulio klajūnai, kurių atmintys šiandien jau beveik išnykusios. Prie jų pridėtini nauji laisvos Lietuvos laisvi žmonės, kurie Palestinoje ar Irane galėjo atsidurti dėl verslo interesų arba tiesiog nerasdami, kaip ir daugelis Vakarų pasaulio individualistų, sau vietos po saule – nei tėvynėje, nei svetur. Svarbu tai, kad XX a. 4 deš. apsišvietę, gerus laikraščius skaitą lietuviai buvo išplėtę

[321] Šalčius, Matas. Azijos ir Okeanijos lietuviai. In: *Pasaulio lietuviai*, p. 148.

savo vaizduotę dėka tokių korespondentų kaip Matas Šalčius, neretai kartojęs žodžius:

Savo kelionėse po Aziją (1929–1933) beveik visuose to žemyno kraštuose užtikau lietuvių ir lietuviškai kalbančių žmonių. Tie mūsų tautiečiai dažniausiai ten yra išmėtyti pavieniais arba nedideliais būreliais, labai retai teturinčiais ryšių vieni su kitais. Trijose vietose, tačiau, yra lietuviai ir lietuviškai kalbantieji, susibūrę trimis didesnėmis grupėmis: Palestinoje, Irane ir Tolimuosiuose Rytuose.[322]

Šiandien mums gali neįprastai skambėti autoriaus geografijos supratimą liudijantys žodžiai. Jam Rytai ir tolimi Rytai – tai ne tik Kinija, Japonija ar Korėja, bet ir Filipinai, Malaizija, Siamas ir Australija. Tačiau ne terminuose, o lietuvių geografinėje vaizduotėje glūdi mus dominantys siužetai. Tiek minėti trys lietuvių išpėduoti rajonai, tiek mikroninė anuo metu Australijos lietuvių kolonija atsirado dėl skirtingų priežasčių. Palestina – litvakams *pažadėtoji žemė*, istorinė tėvynė, kurioje įsikuriantys darbštieji Lietuvos žydai kartu daigino savo antrosios – taip pat istorinės tėvynės atminimą. Čia jie susikraustė dėl sionistų planų atkurti žydų valstybę, sugrįžo net ten, iš kur prieš šimtus metų buvo išvyti įvairių užkariautojų. I pasaulinio karo padariniai, Otomanų imperijos griūtis ir Vakarų Europos valstybių interesai Artimuosiuose Rytuose lengvino sionistinių idėjų daiginimą istorinėse Izraelio teritorijose. Lengvino, tačiau toli gražu nereiškė, kad visi keliai buvo atviri ir tiesūs.

Palestinos lietuviškieji ženklai buvo įkalti gausaus būrio žydų (4 deš. – apie 10 000 žmonių) ir keleto lietuvių. Ir štai kas nuostabu, kad Lietuvos lietuviai turėjo ir tebeturi labai menką šių savybių suvokimą. M. Šalčius, tarsi lietuvių pasaulio žvalgytojas, prisipažino:

Nebuvęs Palestinoje niekuomet nedrįsčiau minėti šių mūsų bendrašalių, rašydamas apie lietuvius užsienyje, bet, pagyvenęs jų tarpe daugiau trejeto mėnesių, negaliu apsieiti jų nepaminėjęs.

Būdami toli nuo savo gimtinės Palestinos žydai nepamiršo nei mūsų krašto kalbos, nei savo ryšių su juo. Susiėję į krūvą iš vienos vietos pagal kilmę, arba norėdami, kad kiti jų nesuprastų, jie, niekieno neverčiami ir neprikalbami, pasikalba tarp savęs lietuviškai, padainuoja Lietuvos dainelių ir paskambina ar kitaip pamuzikuoja lietuviškų dalykėlių. Yra jų tarpe parsisiųsdinančių lietuviškų laikraščių ir turinčių lietuviškų knygų. Lietuvoje kitam jų gal buvo kartus jausmas į mus ir

[322] Ten pat, p. 141.

mūsų kalbą, o čia to nėra. Visi jų prisipažįsta, kad yra kilę iš Lietuvos ir mielu noru priima lietuvį, patekusį į jų kraštą, kaip svečią; kartais priima dar geriau nei savi kurie nors nesąmoningi tautiečiai.[323]

Šiandien tikrai stebina ši užmiršta lietuviškumo gaida tolimoje Palestinoje. Norit ją išgirsti ir įsivaizduoti tai, ką matė ir ką bandė saviems Lietuvoje per spaudą pranešti M. Šalčius, reikia prasimušti pro juodus holokausto dūmus ir tam tikras mentalines užtvaras. Anuomet savumo jausmas dar nebuvo užtemdytas baisybių, nutikusių Europoje ir Lietuvoje per II pasaulinį karą. Štai kodėl kartu su garsiuoju keliautoju norisi įklijuoti į istorinę lietuvių pasaulio atmintį ir *šventąją žemę*.

Čia pat reikia pripažinti, kad, be keliautojo užrašų ir asmeninių įspūdžių, mes beveik nieko neturime. Istorikai šio lietuvių erdvinės ir emocinės vaizduotės siūlo nebuvo užčiupę. Nieko tiksliau negalime pasakyti apie tuos kelis lietuvius (ypač tuos, kurie buvo priėmę judaizmą), kurie ten apsigyveno po 1918 metų. Tačiau vieną dalyką reikia pripažinti: Matas Šalčius buvo labai populiarus žurnalistas, o jo siužetai buvo paveikūs lietuvių visuomenėje. Anuomet iš jo publikacijų lietuviai galėjo pajausti, kad XX a. 4 deš. Palestinoje *Lietuvos vardas, matyt, nesukelia juose apmaudos ar užmaršos, jei, pav., Tel-Avive yra valgykla „Litté" (Lietuva), kurioje duoda sočiai ruginės duonos ir Lietuvoj priprastų valgių*. Diasporinės tapatybės ir vaizduotės formos čia susipina. Žydai Palestinoje ne iš karto visiškai ištrynė diasporos jausenas. Dvasinė tėvynė turėjo darsyk būt apgyvendinta ir užpildyta kasdieniais rūpesčiais ir buitimi. Dar nebuvo Izraelio valstybės, o gyvenimas tarp palestiniečių arabų galėjo provokuoti mintis, kad Lietuvos lietuvis yra artimesnis negu Palestinos arabas. Arba priešingai – *pažadėtoje žemėje* tarp musulmonų arabų dažnas galėjo jaustis it tarp svetimųjų, taigi diasporoje. Iš čia plaukė labai glaudūs litvakų ryšiai su Lietuva, su savo gentainiais ir bičiuliais, likusiais Šiaurėje. Taip žydų pasaulis skirtingu laipsniu pindavosi su lietuvių pasaulio gijomis. Ir ne tik Lietuvoje ir Palestinoje, bet ir Pietų Afrikoje, Brazilijoje, Urugvajuje. Matui Šalčiui kilo toks Palestinos lietuviškumo vaizdinys:

Lietuviški žydai Palestinoje plačiai bendrauja ir nuolat susižino su savo vientaučiais Lietuvoj. Jie siunčia Lietuvon savo giminėms pinigų ir plečia Palestinos prekybos santykius su Lietuva.

---

[323] Ten pat, 142.

Jeruzalis, Tel-Avivas, Haifa, Jaffa ir visa eilė mažesnių vietų, kaip pavyzdžiui, vien iš Lietuvos žydų susidedanti Benjaminos kolonija, ir geroka dalimi Lietuvos žydų apgyvendintos Nachlat Ichak, Rišon-la-Cijon, Magdiel, Herzlia, Afulė ir kitos yra vietos, kuriose lietuviškai galima susikalbėti taip pat kaip Čikago, San Paulo, Buenos Aires ir Rygos gatvėse.[324]

Lietuvių pasaulio akiračiai ir kalbos skambesys čia susiliečia. Nors diasporos lietuvybė didesne dalimi buvo stiprinama bendros atminties, o kalba buvo jautresnis ir greičiau siaurėjantis tautinės gyvasties išeivijoje elementas, tačiau prieš II pasaulinį karą ir žydų tragediją – Šoa arba holokaustą – litvakų-lietuvių bendrumai buvo labai ryškūs. Liūdnas paradoksas yra tai, kad Lietuvos žydų kultūros atmintis geriau išliko atokiau nuo Europos karo frontų, koncentracijos stovyklų ir masinių kapaviečių. Svarbu, kad dabartinė lietuvių atmintis pro tuos karo ir žudynių dūmus prasismelktų ir bent akimirkai priimtų anuomet egzotiškai besiplėtojantį lietuvių pasaulį, kuris dar net neįtarė, kas laukia 1940-aisiais.

Kitokios priežastys vedė mažyčius lietuvių būrelius ir atskirus asmenis per Irano ir Kinijos erdves. Čia, kaip jau buvo minėta, dauguma jų buvo nublokšti rusų pilietinio karo vėtros. Lietuviai pasitraukė kartu su pabėgusiais *baltaisiais* rusais ir įvairiakilme minia imperijos aparato tarnautojų, kuriems bolševikų revoliucija grasė kruvinu teroru. Taigi esame vedami keliautojo, kuris, beje, labai laisvai elgiasi su Vidurio Azijos politinės geografijos bruožais, pasakojimo erdvėje, apimančioje dabartines Irano, Afganistano ir net sovietams nepriklausiusio Turkestano dalies teritorijas. Atrodo, kad M. Šalčius, tarsi holivudinis Indiana Džounsas, aptinka lietuvius neįtikėtinose vietose. Dar daugiau, jis teigė, jog

... tų kraštų lietuviai kartais tarp savęs susisiekia ir dėl to prie Irano lietuvių aš (...) visur priskirsiu ir Turkestano su Kaukazu lietuvius. Ir viso jų čia man pavyko priskaityti į porą šimtų žmonių.[325]

Tikint keliautojo užrašais ir jo sutiktų lietuvių skaičiais, nebūtina galvoti, kad jis galėjo visus Azijos lietuvius suskaičiuoti. Bet jei net trumpos ekspedicijos metu tiek radosi, tai labai tikėtina, kad lietuvių būta daugiau. Negali būti mažiau, negu aprašymų autorius sutiko, bet daugiau tikrai galėjo būti. Bet viso to greičiausiai mes niekada nebesužinosime. Paties Irano (Persijos) miestuose keliautojas liudija visur radęs lietuvių. Teherane jo buvimo metu jų skaičius svyravo tarp 10 ir 15

[324] Ten pat, p. 142–143.

[325] Ten pat, p. 143.

žmonių; Tabrize buvo 9 žmonės, Pahlavi uoste (Endzeli) – 3, Mešede – 6, Ispahane – 4, Bušire – 3, Rešte – 2. Jis pastebėjo, kad daugelis sutiktųjų buvo nuolatiniai krašto gyventojai, bet po minėtus miestus nuolat sukinėjosi nemažai pravažiuojančių lietuvių, daugiausia *šoferių*, t. y. vairuotojų. Jie, anot M. Šalčiaus, vienos nuolatinės gyvenamosios vietos neturėjo, bastėsi su reikalais po Iraną, todėl buvo sutinkami tai vienur, tai kitur. Bet juk buvo neįmanoma susitikti visų tolimoje persų žemėje gyvenusių lietuvių.

Epochoje iki interneto atsiradimo keliautojas turėjo mokėti klausytis tų pasaulio klajoklių lietuvių pasakojimų. Iš ten atklydo užuominos apie senyvą lietuvę Kalkutoje, *pasilikusią ten iš karo meto (...) tremtinių*, arba kitą Lietuvos pilietę, *ištekėjusią už radžų kilmės induso Kolaipūre*. Jis girdėjo liūdnas istorijas apie lietuves mergaites, *nuo seniau patekusias į Kairo ir Aleksandrijos paleistuvystės namus*. Žinoma, tie nepatikrinami užsiminimai gali būti keliautojo užrašų ir spaudos reportažų kolorito paryškinimo priemonės. Tačiau vienas dalykas taip pat neturėtų būti pamirštas: Lietuvos skaitytojas (prieš II pasaulinį karą Kaune gerus lietuviškus ir užsienio laikraščius skaitė daugiau žmonių negu šiandien visoje Lietuvoje) kartu su autoriumi ir tais būreliais lietuvių formavo savo erdvinę vaizduotę. Per juos – tuos pasaulio lietuvius bastūnus – laisvos tautos laisvi žmonės prisijaukino visą pasaulį. Per pirmą nepriklausomybės dešimtmetį susistiprinusios savo tapatybės vidinius saitus Lietuvos visuomenės horizonte kilo visas pasaulis – kur tik buvo įspausta lietuvio pėda. Patys lietuviai vis drąsiau kėlė sparnus iš Lietuvos vien tam, kad pažintų tą pasaulį, kuris kai kada nuo jų būdavo uždarytas. Jei ne administracinių kliūčių, tai bent savo asmeninio ryžto stygiaus. Vėliau, sovietinės okupacijos ir prievartinio uždarumo sąlygomis, ta užsimezgusi erdvinė jausena buvo ištrinta. Gulago lageriai tolimajame Sibire buvo stipresni vaizdiniai.

Apskritai Irano lietuvių gyvenimas buvo pažymėtas tam tikro laikinumo ženklu. Pirmiausia dėl to, kad mažutė ir marga politinių pabėgėlių iš Rusijos kolonija neturėjo didelių diasporos perspektyvų. Nebent patikėtume, kad Sovietų Sąjungos strateginiai tikslai vertė koncentruoti ten savo žvalgybą ir daryti politinę įtaką. Bolševikai neapkentė baltųjų – rusų nacionalistų. Bet gundanti Persijos įlankos reikšmė turėjo būti dar stipresnė. Ar ne iš čia kyla M. Šalčiaus pastebėtas bruožas, kad kai kurie Irano lietuviai prenumeravo SSRS leidžiamus lietuviškus laikraščius?

Kitas laikinumą lemiantis dalykas buvo tas, kad lietuvių kolonijoje dominavo vyrai. Teherane lyčių santykis buvo toks: 60 vyrų ir 3 moterys. Anot keliautojo, jau vien dėl to lietuvių buvimas atrodo laikinas.

Iraniečiai yra musulmonai ir su kitų tikybų žmonėmis nesimaišo, dėl to šeimų čia sukurti su vietos moterimis (lietuviai) negalės, o parsikviesti savų moterų iš Lietuvos toli ir brangu; be to, netikri ir uždarbiai, kad galima būtų ryžtis tokiam žingsniui. Yra, tačiau, du lietuviai priėmę islamą, tokiu būdu kaip ir natūralizavęsi Irane ir sukūrę savo mišrias lietuviškai-airaniškas šeimas.[326]

Nors dauguma tenykščių lietuvių neturėjo Lietuvos pilietybės, o konsulinės paslaugos buvo sunkiai pasiekiamos (Maskvoje arba Tel-Avive), tačiau pleveno mintys, kad reikia ir šioje plačioje Azijos erdvėje daugiau Lietuvos atstovavimo pastangų. Pabrėžtina, kad mažoje kolonijoje taip pat brendo diasporos bruožai, matėsi pastangų organizuotis ir veikti kryptingai lietuviškumo išlaikymo ir ryšių su protėvių šalimi stiprinimo kryptimi. 4 deš. pradžioje Teherane ir Tebrize buvo stengiamasi burtis į organizacijas, buvo steigiama *Irano lietuvių draugija*, tačiau per didelis išsibarstymas ir per mažas kolonijos žmonių skaičius neleido įgyvendinti sumanymo. Galiausiai tolimesnis iraniečių lietuvių likimas buvo visiškai pamirštas.

Rytų Azijos, Kinijos, ypač Šanchajaus ir Charbino, lietuvių kolonijos santykinai buvo gausesnės, garsesnės, geriau Lietuvoje matomos. Pirmiausiai dėl to, kad prieš karą ir I pasaulinio karo metais Rusijos rankose buvęs Rytų Kinijos geležinkelis ir jo priežiūros centras Charbinas lietuvių buvo gerai pažinta erdvė. Per čia traukėsi daugelis bolševikų siaubo vejamų pabėgėlių. Rusijos imperijos tarnybose išsibarstę lietuviai iš Vladivostoko, Čitos, Chabarovsko subėgo į Šanchajų. Šis miestas daugeliui lietuvių, lenkų, latvių, suomių tapo evakuacijos į tėvynę vieta. Pakeliui reikėjo apiplaukti kone visą pasaulį. Lietuvos spaudoje anuomet buvo neretai minimas Kinijos lietuvių gyvavimo faktas. Bet ir šios kolonijos spalvingiausias paveikslas buvo nupieštas M. Šalčiaus. Jis rašė:

Paskutiniais metais Šanchajaus lietuvių kolonija augo tolyn. Kartas nuo karto į čia prasiskverbia naujų žmonių iš Sibiro ir Mandžūrijos, ypač vykstant šiojoje 1931 m. japonų karui su kinais. Pablogėjus ūkio būklei Jungtinėse Amerikos Valstijose, Brazilijoj, Argentinoj ir Kanadoj, vienas kitas lietuvis yra atvykęs į Šanchajų ir iš tenai. Atklysta čia pravažiuojantys paskiri lietuviai iš Filipinų salų, Australijos,

[326] Ten pat, p. 144.

Vladivostoko ir kitų Azijos vietų. Vieni tokių tuojau vėl išvažiuoja, kiti pasilieka ilgesnį laiką. Pasitaiko ir „pasišalinusių" nuo laivų lietuvių jūrininkų, arba „kiškiais" atplaukusių iš Prancūzijos ir Vokietijos uostų.[327]

Anuomet milžiniškas – trečias pasaulyje pagal krovinių apyvartą – Šanchajaus uostamiestis buvo tikrai kosmopolitiškas, gal net vakarietiškas miestas, buvęs amerikiečių ir anglų įtakoje, todėl sklido ir tam tikros mados, o anglų kalba buvo tikra *lingua franca*. Tai buvo lyg koks keturiamilijoninis Azijos Niujorkas. Vakarų pasaulyje jis buvo pelnęs *dingusių žmonių miesto* titulą. Anuomet Šanchajuje galima buvo pasislėpti tiems, kurie turėjo noro ir motyvų. Iki 1931 m. mieste nebuvo jokios pasų kontrolės, nereikėjo niekur registruotis. Laisvės buvo daug. Vakariečiai telkėsi į taip vadinamus *setlementus*, kurie, tarsi atskiros jurisdikcijos ar linksmi getai, netirpo kinų gausybėje. Vėliau formalių reikalavimų padaugėjo, o Kinijos valdžia pradėjo varžyti jai nepriimtiną užsieniečių gyvenviečių kūrimąsi.

Lietuviams visa tai irgi galiojo, juolab, kad Lietuvos Respublika neturėjo praktiškai jokių sutarčių su Kinija. Nors Charbine veikė Lietuvos konsulatas, tačiau jo darbas (sprendžiant pagal Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos archyvo duomenis) buvo vangus. Jo veiklos Šanchajuje beveik nesijautė. Niekas nežinojo tikrų lietuviškos kolonijos skaičių. Vienais atvejai buvo minimi 64 (pagal miesto savivaldybės registrą), kitais – 300 žmonių.[328] Jie buvo marga masė, susidariusi dėl Rusijos suirimo, revoliucijos ir pilietinio karo. Tai istorijos akimirksnis, labai skirtingas nuo lietuvių emigrantų būrių Pietų ir Šiaurės Amerikoje. Skirtingai nuo Pensilvanijos kasyklų arba Čikagos skerdyklų rajonų lietuvių, čia jų nesiejo nei giminystės, nei kaimynystės atmintys. Šanchajuje lietuvis lietuvį galėjo atsitiktinai susitikti ir po dešimties pragyventų metų.

Kolonijos ekonominės charakteristikos buvo labai įvairios. Šanchajaus lietuvių verslininkų sąraše buvo prekybininkų, muitinės paslaugų tarpininkų, vaistininkų, *šokoladininkų*, batsiuvių, laikrodininkų, finansinių konsultacijų teikėjų. Garsėjo ir *Lithuanian store* Žofro Aveniu, o pasiilgtos duonos buvo įsigyjama *Kauno kepykloje* arba *Vilniaus valgykloje*. Akylas žurnalisto žvilgsnis čia pastebėjo, jog

kolonija materiališkai stovi geriau už kitas mūsų kolonijas. Darbo neturi tik juodadarbiai, o kiti, ypač verčiąsi amatais ir vaisba, jo nepritrūksta. Kiek nerami būtis yra dėl kinų nusistatymo būtinai likviduoti tarptautinius setlementus, nors

---

[327] Ten pat, p. 146.

[328] Ten pat.

tai reikėtų padaryti ir jėga. Tuomet visi jų gyventojai atsidurtų pavojuje, nors ir likvidavus setlemetus europiečiai galėtų pasilikti juose gyventi kaip paprasti svetimšaliai...[329]

Pabėgėlių iš Rusijos margumyno lietuviškas gyvenimas (gal net daugiau nei Irane) buvo pažymėtas laikinumu – it lauktų jie atvažiuojančio traukinio arba dar vienos negailestingos revoliucijos bangos. Tame šurmulyje beveik nebuvo pastebimos moterys, nekuriamos šeimos. Šanchajuje veikęs *Lietuvos piliečių komitetas* ir prie jo veikusi *Pašalpos draugija* daugeliui atrodė lyg sukčių organizacija, kurios jokie lietuviški jausmai ir kalbos nejaudino. Kaip blogos veiklos atsvara buvo sutelktas *Lietuvių vienybės ratelis*. Draugija veikė labai neformaliai, neturėjo net savo įstatų. *Lietuvių vienybės ratelis* siekė vienyti visus Kinijos lietuvius, kaupti biblioteką, skatinti skaityti lietuvišką spaudą. Tačiau neliko duomenų, ar visos šios pastangos išaugo į kokią nors rimtesnę veiklą. Greičiausiai, kad ne, nors ir neigiamas atsakymas yra giliai paslėptas po anos, dabar jau beveik nebeprisimenamos, Kinijos pelenais.

Dar dramatiškiau buvo susiklostę Charbino lietuviams. Jų ištakos – dar imperinės Rusijos laikais valstybės tarnyboje buvę Lietuvos išeiviai. Prasidėjus Rytų Kinijos geležinkelio statybai, jie pasirinko šią žemę ir, žinoma, buvo integruoti į rusų bendruomenę. Lietuvių čia padaugėjo ir po 1904 metų rusų ir japonų karo. Dar vėliau prisidėjo I pasaulinio karo ir bolševikų revoliucijos pabėgėliai. Dalis jų buvo gana gerai išsilavinę žmonės, turėjo valstybės tarnybos ir administracinio darbo patirties. Tuo metu ir lietuviška veikla buvo pasiekusi savo aktyvumo viršūnę. *Lietuvių komitetas* buvo visa ko centre. Buvo ruošiami diskusijų ir meno vakarai, net imtasi leisti savą laikraštuką.

Atėjus žinioms apie Lietuvos valstybės atkūrimą, daugelis rinkosi ilgą grįžimo į tėvynę kelią. 1924–1925 m. kolonijos gyvenimas buvo draskomas rietenų, liūdinamas nesėkmingų bandymų kurti naujas draugijas, gluminamas apsišaukėlių *Lietuvos garbės konsulų* aferų. Dar dramatiškiau pasisuko reikalai po 1931 m. rugsėjo 18 d. japonų armijos puolimo ir marionetinės Mandžuko vyriausybės sudarymo. Tautų Sąjungai atsisakius pripažinti šį japonų karinės intervencijos padarinį, visų užsieniečių padėtis pasidarė miglota. M. Šalčius parašys:

Taigi, Harbino lietuvių kolonijos likimas tuo tarpu yra neaiškus. Šiandien sunku yra pasakyti, ar ji gyvuos dar toliau, ar bus priversta pakrikti. Jei kils čia naujų

[329] Ten pat, p. 149.

susidūrimų tarp valstybių, tai veikiausiai kolonija turės pakrikti, o jei įsivyraus taika ir Mandžuko parodys tolerancijos, tai ji gali išlikti ir klestėti, nes Mandžūrija yra labai turtingas kraštas, o Harbinas yra vyriausias jo prekybos centras.[330]

Šiandien žinome, kad likimas buvo dar labiau negailestingas ne tik lietuvių kolonijai, bet ir Mandžuko kinams, patyrusiems klaikius japonų teroro ir masinių žudynių metus. O dar kur nauji japonų, rusų, skirtingų kinų karo frontai, Kinijos revoliucijos ir visa kita! Akmens neliko ant akmens to spalvingo pasaulio – šiandien atmintyje pinasi skausmingų traumų randai, neįmintos paslaptys, nenustatyti likimai. Vakarų istoriografijoje šie siužetai jau yra apraizgyti postkolonijinais sentimentais ir nostalgija. Kažkas keičiasi ir šiuolaikinės Kinijos vaizduotėje. Tai, kas prieš II pasaulinį karą dėjosi Charbine ir Šanchajuje, siejasi ir su mumis. Lietuviška gija buvo įausta į šią, deja jau sutrūkinėjusią, praeities juostą, bet neliko kam ją atsekti.

Lietuvos laikraščiuose atsispindėjęs platusis pasaulis, ypač Rytų Azijos ir Okeanijos tolybės, buvo prikaišytas M. Šalčiaus surastų lietuviškų ženklų. Tolimiausi pėdsakai lietuvių pasaulio horizonte keliautojo buvo pastebėti Filipinuose, Javoje ir, žinoma, Australijoje. Filipinų sostinėje Maniloje ir kiek mažesniame Zamboangos mieste jis aptiko keliasdešimt lietuvių, kurie buvo arba Amerikoje gimę ir JAV pilietybę turėję, arba asmenys, besibastą po pasaulį kartu su miniomis vakariečių, bandančių uždirbti ar save surasti paskutiniuosius kolonializmo dešimtmečius gyvenusiose šalyse. Buvo ir Lietuvoje gimusių, ir apsimetusių lietuviais *baltųjų* rusų, Lietuvos konsulate Charbine klasta ar už pinigus sugebėjusių įsigyti lietuviškus pasus. Siamo saloje buvo atpažinti keli lietuviškos ir mažlietuviškos kilmės tarnautojai, ėję vietos administracijoje gana aukštas pareigas. Javos miestuose Batavijoje, Bandunge, Suraboj ir dar egzotiškesnėse vietose M. Šalčius matėsi su lietuviais. Jų keliai taip pat buvo susipynę arba su Amerikos interesų plėtra Azijoje ir Okeanijoje, arba nusidriekę kartu su porevoliucinės Rusijos pabėgėlių srautais. Amerikietiška gija laikytina 1895–1897 m. Filipinų kare dalyvavę ekspedicinio korpuso kariai lietuviai. Vieni čia žuvo, o kai kurie liko čia gyventi.

Australija šiame nuotykingame pasaulio lietuvių žemėlapyje XX a. 4 deš. atrodė ypatingai. Čia jau XIX a. pabaigoje pasirodė pirmosios lietuvių šimtinės. Vietinės bendruomenės atmintyje ilgainiui įsitvirtino užuomina, kad pirmuoju lietuvių kolonistu čia buvęs Mickevičius iš Daukšių parapijos, išgyvenęs 35 metus naujame kontinente, kuris iki XIX a. vidurio buvo tik britų Sibiras – vieta kri-

[330] Ten pat, p. 151.

minaliniams nusikaltėliams tremti. XIX a. pabaigoje čia sužibęs auksas atviliojo 100 000 tikinčiųjų rasti savo Eldoradą. Tačiau aukso viltys išsikvėpė jau prieš I pasaulinį karą. Vienas dalykas per kelis šimtus metų nepasikeitė: Australija ir dabar, kaip XIX viduryje, yra rečiausiai gyvenamas kraštas pasaulyje. Ankstyvieji uždarbio emigrantai lietuviai čia atsikraustė iš Anglijos, Škotijos, Pietų Afrikos ar net Jungtinių Amerikos Valstijų. Galbūt jie buvo didžiausi nenuoramos arba avantiūristai, arba tiesiog sau vietos nerandantys ir gyvenimo nesėkmių blaškomi emigrantai. Jau po I pasaulinio karo prie jų prisidėjo kai kurie pabėgėliai iš Rusijos, Kinijos, arba net atsikraustę iš Anglijos ir Amerikos. Žinoma, kad 1888–1889 m. Adelaidės stiklo fabrike jau dirbo būrys lietuvių. Jie buvo suorganizavę savo artelę, turėjo savo koplytėlę ir klubą su sale.[331]

Pirmieji Australijos lietuviai gyveno tradicinį uždarbio ieškojusių emigrantų gyvenimą. Daugiausia jie spietėsi Adelaidėje ir Sidnėjuje, bet kai kuriems buvo pavykę įleisti šaknis į Australijos žemės ūkį. Prieš I pasaulinį karą Brisbano apylinkėse sėkmingai ūkininkavo lietuvių fermerių kolonija, kuri, M. Šalčiaus liudijimu, neatlaikė sunkumų ir pakriko I pasaulinio karo metais. Tačiau ir 4 deš. pradžioje čia dar laikėsi keletas lietuvių ūkininkų. Nors negausūs lietuvių būreliai buvo apsigyvenę toli vieni nuo kitų Sidnėjuje, Perte, Adelaidėje ir Melburne, tačiau jie bandė palaikyti lietuvybę, saugojo nykštukinės diasporos atmintį. Tūkstančių kilometrų skiriami nuo protėvių tėvynės jie vis tiek gaudė kiekvieną jos žinią. *Australijos lietuvių draugija* buvo pirmoji žinoma tenykštės diasporos organizacija, vienijusi per 100 narių ir sąmoningai veikusi lietuvybės gaivinimo linkme. Pagarsėjo 1933 m. Vasario 16-osios minėjimas. Tai buvo siekis vienytis su kitais pabaltijiečiais. Garbingiausi Lietuvos nepriklausomybės dienos minėjimo svečiai tuokart buvo Latvijos garbės konsulas McLoed su žmona. Čia buvo matyti užuomazgos tos tradicijos, kuri tapo kasdienybe po II pasaulinio karo Vakarų pasaulyje ir Australijoje išsibarsčius Sovietų Sąjungos okupuotų Lietuvos, Latvijos ir Estijos pabėgėliams. Knygos *Pasaulio lietuviai* redaktoriaus Petro Rusecko duomenimis, kuriuos jis buvo gavęs iš Australijos lietuvių, tolimame kontinente kartu su Tasmanijos sala gyveno virš 200 lietuvių.[332]

Galima sakyti, kad visi Azijos ir Australijos lietuvių skaičiai buvo nykstamai menki, o jų diasporinio gyvenimo patyrimai beveik nieko nereiškė lietuvių tautos erdvėlaikio kaitai. Tačiau tautinės savijautos istorijos tyrinėjimui visa tai yra gana reikšmingi dalykai, kurie tarsi lietuvių pasaulio vandenų ratilai bangavo

[331] Australijos lietuviai, *Lietuvių enciklopedija*, t. 1, Bostonas, 1954, p. 452.

[332] *Pasaulio lietuviai*, p. 153.

iki sunkiai vaizduotės pasiekiamų tolių. Naują savojo sąmoningumo lygį pasiekiančioje Lietuvoje, o ir diasporoje gyvenusių lietuvių vaizduotėje šis lietuvybės akiratis turėjo nemažos reikšmės. Visi anuomet suprato, kad stipriausi diasporinės tautos pamatai yra išlieti Šiaurės Amerikoje, daugumai jautrus klausimas kilo dėl Pietų Amerikoje atsidūrusių nepriklausomos Lietuvos Respublikos išeivių, tačiau bendrumo jausmai ir atminties saugojimo pastangos neleido išstumti į užmaršties tamsas ir mažųjų lietuvių diasporos skeveldrų permainų vėtrų erą gyvenusioje Rytų Azijoje ir dar tolesnėje Australijoje. Lietuviškos savijautos plotmėje svarbi buvo ne tik statistika, ne tik nuogi skaičiai. Daug kas rėmėsi į ženklus, simbolius ir lietuvių pasaulio metaforas, tiesiog nurodančias, kur mūsų būta, kur mūsų esama ir kur dar gali būti.

9. Po „Lituanicos" sparnais: Amerikos lietuvių diaspora 1920–1940 m.

Laikotarpiu tarp dviejų pasaulinių karų Lietuvos Respublikos politinio elito ir visuomenės dėmesys visų pirma buvo nukreiptas į tą pusę, į kurią vokiečių ar anglų laivai plukdė naujos bangos emigrantų minias, tai reiškė – Pietų Ameriką. Niekam nekilo abejonės, kad gausiausia lietuvių pasaulio dalis yra Šiaurės Amerikoje, JAV. Tačiau po Pietų Kryžiumi atsidūriantys gentainiai buvo arčiau širdies jau vien dėl to, kad jais, lyg nelaimėn pakliuvusiais artimaisiais, reikėjo rūpintis, po truputį didinti Lietuvos valstybės paramą, kartais gal net jaučiant kolektyvinės kaltės virpesius. Lietuvos visuomenė ir politinio elito atstovai jautė pareigą ir atsakomybę rūpintis naujais išeiviais. Juk dabar susidurta su emigracija iš laisvos Lietuvos, kuri turėjo būti gerovės šalis ir visus vienodai mylinti motina, – bent taip įsivaizdavo kovotojai už jos laisvę ir politinę nepriklausomybę. Kitaip nei į naujuosius emigrantus buvo žiūrima į senąją išeiviją JAV – tvyrojo ne gailesčio, rūpesčio ir kaltės fonas, o tam tikro pavydo jausena ir pagarbus atstumas. Iš amerikonų buvo labiau tikimasi dovanų ir investicijų, bet neužsikraunamos pareigos jais taip pat rūpintis, nes jie atrodė stiprieji ir laimėjusieji, – prie to pridėtina viena itin rimta aplinkybė: jie buvo išėję ne iš laisvos šalies, o iš rusų pavergtos Lietuvos.

Nors ilgainiui silpstantys, tačiau per visą nepriklausomybės dvidešimtmetį buvo jaučiami Lietuvos lūkesčiai, kad Amerikos lietuviai gali ir turi *duoti* arba dalytis su protėvių šalimi savo laurais ir pasiekimų bei pergalių spinduliais. Lietuvoje buvo nuoširdžiai džiaugiamasi ir tapatinamasi su visu tuo, kas derėjo amerikiečių lietuvių visuomenės ir kultūros lankose. Tačiau JAV lietuvių

diaspora – kaip didelis ir Lietuvos atstatymo darbuose nusipelnęs būrys – buvo savarankiška, pajėgi, sąmoninga, su savais Lietuvos politinės santvarkos kūrimo įsivaizdavimais ir tam tikromis aspiracijomis, kurios ne visados sutapo su Lietuvos lietuvių vaizdiniais. Kita vertus, *Amerika pirtyje* jau buvo pasikeitusi. Labai tikėtina, kad JAV valdžios antiimigracinė politika paskleidė dar ir naujai uždrausto vaisiaus kvapus. Juk niekas šiandien nepasakys, koks didelis galėjo būti lietuvių emigracijos į JAV troškulys net ir atkūrus laisvą Lietuvos valstybę. Tokio pat dydžio tikėtinai bus buvęs pavydo jausmas materialiai geriau įsikūrusiems tautiečiams Jungtinėse Amerikos Valstijose.

Amerikos lietuvių diaspora buvo pasikeitusi: nauji emigrantai nebuvo įsileidžiami, o senieji išeiviai jautėsi prakutę, turtingi, laisvi, turintys savigarbos, labiau patenkinti palyginti su protėvių gimtinės varguoliais. Lietuvos savivokoje po 1918 m. *Amerikos pirtyje* nuotaikos gana greitai virto kandžia romano *Frank Kruk* ironija. Atstumas tarp Lietuvos lietuvių, ypač tarp Lietuvos politinių sluoksnių ir amerikiečių visuomenės organizacijų, padidėjo po 1926 m. valstybės perversmo. Daugeliui sąmoningų lietuvių abipus Atlanto tada buvo sunku sulaikyti liūdnas nuotaikas dėl to, kad Lietuvos Respublika virsta tokia, kokios daugelis nenorėjo.

Šiandien istorikui sunku pamatuoti, kiek XX a. 3–4 deš. Lietuvos spauda aprašė Brazilijos ar Argentinos lietuvių istorijas, o kiek rūpėjo Jungtinių Amerikos Valstijų lietuvių diasporos reikalai. Kurie buvo savesni ir artimesni Lietuvos lietuviams – Pietų Amerikos lūšnynuose ar JAV didmiesčiuose susispietę gentainiai? Kelios plotmės atsakymui neabejotinai yra prieinamos. Visuotino Lietuvos spaudos turinio analizė arba beletristikoje susikaupę sentimentai gali būti įvertinti, tačiau tokie tyrimai niekada nebuvo atlikti. Ir čia lieka vietos prielaidoms apie emocinius saitus, dėmesio koncentraciją ir spaudos bei skaitytojų interesus. Naujienos iš Amerikos lietuvių gyvenimo buvo dažnos, skaitomos, o Jack Sharkey-Juozo Žukausko pergalės pasaulio profesionalaus bokso ringe buvo priimamos kaip savos pergalės. Tačiau pamažu artėjo ir tų saitų permainos, o diaspora ir Lietuvos gyvenimas vis labiau tolo viena nuo kitos.

Amerikos lietuviai neabejotinai suvaidino labai svarbų vaidmenį Lietuvos valstybės atstatymo ir jos tarptautinio pripažinimo byloje, tačiau jų naujas įsikūrimas – repatriacija, investavimas, socialinis statusas – atgimusioje valstybėje dėl įvairių priežasčių virto daugybiniais asmeniniais bankrotais. Grožinės literatūros vaizdiniais naudojantis sugrįžėlių amerikiečių nuotykiai ir vietinių Lietuvos lietuvių reagavimas į juos geriausiai išsiskleidžia kairiųjų pažiūrų rašytojo Petro Cvirkos *Frank Kruk* ir vėlesnio, jau sovietmečiu parašyto, atokiau

nuo mokyklinio lietuvių literatūros kanono laikyto, bet puikiai TV ekranizuoto Vytauto Sirijos Giros romano *Raudonmedžio rojus* puslapiuose. Mokslinėje literatūroje laisvos Lietuvos ir savo aukso amžių gyvenusios Amerikos lietuvių diasporos santykiai yra aprašyti tiktai fragmentiškai. Jie netapo rimtos analizės taikiniu, tačiau dažnai būdavo minimi bendruose Amerikos lietuvių istorijos pasakojimuose. Tačiau net iš to nedidelio istoriografijos aruodo galima pasisemti svarių argumentų, kad amerikietiškojo kapitalo injekcijos turėjo ilgalaikės reikšmės Lietuvos ūkiui. Šio teiginio nenuskandina net visuotinai žinomi faktai, kad daugelis JAV lietuvių pradėtų verslų vėliau pakeitė akcininkus ir šeimininkus. Labai dažnai tuo šeimininku tapo Lietuvos valstybė. Geriausias pavyzdys buvo Martyno Yčo, Jono Šliūpo, Karolio Račkausko įsteigta aliejaus bendrovė *Ringuva*, turėjusi kelis fabrikus ir praradusi nuosavybę Lietuvos Vyriausybės naudai.

Istoriko Alfonso Eidinto nuomone, geriausiai sekėsi 1920 m. įsteigtai *Amerikos lietuvių prekybos akcinei bendrovei*, kurioje 75 proc. akcijų valdė išeiviai. Pradžioje ji prekiavo modernia technika: įvežė automobilius, traktorius, žemės ūkio mašinas ir jų dalis. Šiauliuose buvo atidaryta *Ford ir Fordson* atstovybė. Kitas žingsnis – remonto dirbtuvės. Įžengta į Užnemunės autobusų verslą, pastatyta Rekyvos elektrinė, pradėjo eksploatuoti Piktmiškės durpyną. Tai buvo veržlus ir ambicingas verslas, kuris buvo ir vietinių pavydą keliantis, ir labai gražų pavyzdį rodantis. Bendrovė plėtė traktorių prekybos ir remonto tinklą, o nuo 1928 m. pradėjo gaminti po 2 000 dviračių per metus. Galim įsivaizduoti, ką kasdieniame lietuvių gyvenime anuomet reiškė dviratis, kuris buvo Lietuvoje pagamintas? Gal net simbolinę reikšmę turėjo 1930 m. Kaune įsteigtos autoremonto dirbtuvės, kurios surinkdavo pirmuosius lietuviškus autobusus – bent po 50 per metus.[333]

Yra ir kitokių istorinės apžvalgos vietų, leidžiančių matyti vykusius Lietuvos ir išeivijos procesus labai kontrastuojančiai. Pirmosios Respublikos laikotarpis buvo labai trumpas, tačiau iki šiolei dar nesame pajėgūs suprasti viso jos grožio, didingumo ir sėkmės. Sunku atpasakoti to laikotarpio nutikimus vien todėl, kad jis pasibaigė katastrofa, visišku sunaikinimu, okupacijomis, įtraukimu į nacizmo ir komunizmo fanatiškus sūkurius, pareikalavusius milžiniškų aukų. Bet juk liūdna pabaiga nebūtinai turi užstoti visus anos epochos grožio kontūrus.

Ar galime sakyti, kad tas 1920–1940 m. laikotarpis lietuvių bendruomenėms Jungtinėse Valstijose buvo *aukso amžius*? Ar tinkamas laikas čia sekti sėkmės istorijas ir didžiuotis daugelio teigiamų herojų nutikimais bei pergalėmis, kurios diasporinės tautos pasakojime būtų vertos dėmesio, kartojimo, ginčo, nuostabos

[333] Eidintas, Alfonsas. *Lietuvių kolumbai*, p. 63.

ir prisiminimo? Jei prielaida, kad Pirmosios Respublikos pabaiga nublukino jos ankstesnį grožį (mirtis juk negali užstoti buvusio ankstesnio gyvenimo, jei jis buvo pažymėtas kilnumo, gėrio ir grožio ženklais), turi rimtą pamatą, tai diasporos likimas didesne dalimi išvengė tokios dramos. Brazilijos išeivių vargai buvo dideli, bet ar sovietų ir nacių teroro aukų likimas buvo lengvesnis? Ar Sibiro tremtys nebuvo didesnė tragedija?

Amerikos lietuvių diasporos pasakojime tokios tragiškos pabaigos nebuvo. Tenykščių lietuvių niekas iš išorės nepažemino ir nepriverte teptis rankų kaimynų krauju, ant jų neužgulė tos sunkenybės, kurios buvo lemtos Lietuvai.

Tačiau ir šioje plotmėje būta tam tikrų prieštaringumų. Viena vertus, senoji lietuvių išeivija po 1920 m. iš tiesų gyveno pilnatvės ir klestėjimo dešimtmečius. Ankstyvieji įsikūrimo vargai ir *džiunglių kvapas* jau traukėsi į praeitį. Amerikos darbininkų gyvenimo lygis ir imigrantų pasitikėjimas savo gyvenimo perspektyva sustiprėjo. Nors lietuviai ir toliau priklausė žemiesiems amerikietiškos visuomenės sluoksniams, tačiau tos visuomenės materialinio ir kultūrinio gyvenimo lygis jau buvo gerokai pakilęs. Žinoma, sakyti, kad ta įsitvirtinusių emigrantų buitis ir savijauta žaižaravo išskirtiniu optimizmu, kad jų it žaibas netrenkė pasaulinė krizė, ypač sukrėtusi prie kylančios gerovės pripratusius žemutinių sluoksnių amerikiečius, būtų didelis melas. Tačiau akivaizdu, kad didžiausi išbandymai dažniausiai laukia imigrantų gyvenimo pradžioje, po to jau būdavo galima skinti savo triūso vaisius.

Prie svarbiausių to meto prieštaringumų, neleidžiančių viena spalva piešti išeivių gyvenimo, būtina pridurti faktą, kad Amerikos lietuvių diaspora pradėjo gyventi visiškai savarankišką gyvenimą. JAV valdžiai užtrenkus vartus naujiems imigrantams, naujo lietuviško kraujo, šviežios kalbos ir sentimentų srautas išseko. Prasidėjo tai, ko baiminosi XX a. pradžios lietuvių bendruomenės lyderiai – *maitinančios* lietuvybę energijos stygius. Amerikos lietuvių bendruomenė neteko gaivinančio gentainių pasipildymo, nors perkopusi per įsikūrimo sunkenybių kalvą ji jautėsi pakankamo gausumo ir patvari. Kad ir keitėsi lietuvių bendruomenės kartos, kad ir vis labiau augo Amerikoje gimusiųjų proporcija, tačiau tai dar vis reiškė pirmųjų imigrantų gyvasties tęsinį. Senieji imigrantai jau buvo atėję prie brandžios senatvės ir užtarnauto poilsio slenksčio, o antrosios kartos imigrantai dar nebuvo itin toli nutolę nuo savo protėvių kalbos ir papročių. Jie jautėsi visaverčiai amerikiečiai, užsitarnavę pagarbą I pasaulinio karo frontuose. Tuo pačiu metu jie taip pat jautėsi svarbūs ir organizuoti savo tautos likimo šilkverpiai. Jie vis dar matė būtinybę dėtis prie Lietuvoje įsižiebiančių sumanymų.

Pinigų rinkliavos, rūpestis savo krašto gerove ir augimu, pojūtis, kad doleris yra svari to rūpesčio raiškos priemonė, stiprino misijos jausmą, dalyvavimo tautos gyvasties palaikymo darbuose savivoką.

Amerikos lietuvių diasporos kultūra dar buvo galingai veržli. Gausybė tradiciją stiprinančių draugijų, didelis socialinis kapitalas, spauda ir meninių-kultūrinių įvykių gausa – visa tai buvo būdinga aptariamos epochos Amerikos lietuvių gyvenimui. Ilgainiui susikaupė socialinis kapitalas – bažnyčios, religinių bendruomenių namai, klubai ir kultūros centrai buvo pastatyti ir dar statomi. Draugijų, klubų, susivienijimų tinklai ir tinklų tinklai nepaprastai sustiprino bendruomeninius lietuvių diasporos pajėgumus, leido konkuruoti su kitomis panašaus likimo imigrantų bendruomenėmis, rasti išskirtinių, jiems pranašumo suteikiančių, savybių.

Lietuviai turtėjo, gausūs smulkaus verslo savininkų būriai taip pat buvo pasitikėjimą keliantys. Asmeniniai gerovės rodikliai taip pat leido ne tik didžiuotis prieš kitus gentainius, bet ir labiau atsidėti bendruomeniniams reikalams, aukoti bendro diasporos gėrio ir Lietuvos visuomenės labui. Išaugo nauja Amerikoje gimusiųjų karta, kuriai buvo prieinamas aukštasis mokslas ir aukštieji meno bei sporto barai. Skirtingos lietuvių kolonijos JAV vis labiau galėjo didžiuotis iš savųjų gretų išaugusiais gydytojais, inžinieriais, teisininkais, meno ir sporto pergalių laimėtojais. Buvo labai vertinama tai, kiek Amerikos ir lietuvių diasporos gyvenimui davė viena ar kita kolonija. Ryškūs šių nuotaikų pėdsakai matosi kiekviename Amerikoje parašytų diasporos istorijų variante. Tai buvo svarbiausia, apie ką anais laikais buvo verta kalbėti ir prisiminti.

Tiesa, sociologijos požiūriu (po II pasaulinio karo šį požiūrį negailestingai išreiškė jaunas pokario emigrantų kartos mokslininkas Vytautas Kavolis) tai buvo tik viena diasporos gyvenimo pusė. Lietuviai Amerikoje geriau pasirodė tik ten, kur reikėjo kolektyvinių-bendruomeninių veiksmų, bet ne tose srityse, kur tik drąsus ir ryžtingas individualistas gali pelnyti laurų vainikus. Anot jo, 3–4 deš. lietuvių individualūs laimėjimai nebuvo itin dideli. Nei didžiojo verslo gretose, nei politinėse kovose ir nacionalinėse partijose, nei, kas nuostabu, JAV katalikų bažnyčios hierarchijoje lietuviams nepavyko pasiekti aukštumų, padaryti žymesnių karjerų ir kuo nors išsiskirti konkurencinėje aplinkoje. Kolektyviai buvo verčiami kalnai, o individualūs pasirodymai Amerikos padangėje nebuvo ryškūs.

Nors naujų lietuvių imigrantų srautas buvo sustabdytas, o asimiliacijos ir nutautėjimo procesas įsibėgėjęs, giluminiai lietuvių būdo bruožai greitai nesikeitė. Sociologas pabrėžė vieną, bene lėčiausiai kitusį, lietuvių diasporos bruožą – tai

menkai išreikštas individualizmas, kuris amerikietiškoje aplinkoje buvo svarbiausias įvairių pergalių variklis. Istoriko požiūriu, V. Kavolio išeivių Amerikoje stebėjimas atskleidžia gal net ir bendresnius, ne tik Amerikos lietuvių diasporai tinkančius, bruožus. Viename 1954 m. straipsnyje autorius teigė:

Amerikos lietuvių ligšiolinę istoriją gali paaiškinti lietuvio charakteris ir jo gyvenimo sąlygos. Nutrūkimas nuo emocinio ryšio su motina ir su vaikystės aplinka, pairimas tradicinės socialinės bendruomenės, jo asmenybę parėmusios – jam paliko vien jo išorinį kiautą, kaip vienintelę savosios asmenybės integralumo (vientisumo) nuo aplinkos įtakų gynimo priemonę. Kurį laiką šis kiautas atlaikė; jis buvo atsispyrimo nutautinančiom įtakom priežastis. Tačiau šis atsispyrimas vyko ne vidinio priešinimosi keliu, bet izoliacijos. Lietuviai išliko nenutautėję, kiek jie tokie išliko, ne dėl savo vidinio ir gaivališko tautiškumo, bet tuo, kad jie pasitraukė nuo Amerikos gyvenimo verpetų. Dėlto, sakysime, ir jų natūralizacijos procesas buvo 1940 m. tik 55 %, žemiausias iš visų Europos išeivių; dėl to jų vedybos koncentravosi lietuviškame bare (...) Dėl to ir lietuvių atsiekimai Amerikos kultūriniame bei visuomeniniame gyvenime yra minimalūs; dėl to net ir bažnytinėje hierarchijoje, šioje lietuviams visuomet mieloje ir artimoje srityje, nei vienas Amerikos lietuvis nepasiekė aukštesnio rango. Šio gynimosi kiauto pagrindu buvo Amerikos lietuvių bendruomenė suorganizuota.[334]

Sociologinė diasporos bendruomeninio gyvenimo kritika, kuri teoriškai rėmėsi neoliberalizmo individualistine ideologija, be jokios abejonės, pataiko į opią Amerikos lietuvių gyvenimo vietą. Individualizmo su labai tvirtu moraliniu stuburu ir vidiniais ištikimybės lietuvybei ištekliais ilgesys žymėjo pokario lietuvių emigrantų tapatybės paieškas. Tačiau kritiškas lietuviško kolektyvizmo vertinimas nereiškė, kad bendruomeninė veikla būtų nuvertinama. V. Kavolio aprašomas Amerikos lietuvių gyvenimas ne priešpriešino individualizmo faktorių bendruomeniškumui, bet greta bendruomeniškumo pasigedo stipraus autonomiško individo. Sociologui pagrįstai atrodė, kad bendruomeninis vienpusiškumas yra nepakankamas ir Amerikos sąlygomis nepatvarus – vienos ar dviejų generacijų – projektas, kaip ir kiekvienas imigrantų *getas* neturi tolimos ateities perspektyvų.

Kol gynymosi kiautas laikėsi, tol laikėsi ir lietuvis išeivis. Kai šis kiautas sugriuvo, kai reikėjo iš izoliuotos išeivių bendruomenės išeiti ir pasiklausyti, kokie

[334] Kavolis, Vytautas. Lietuvio būdas ir likimas. In: Kavolis, Vytautas. *Nepriklausomųjų kelias*, p. 310–311.

vėjai už jos ribų pučia, išeivio asmenybė, nepajėgusi savyje atsparos prieš svetimas įtakas surasti, irgi sugriuvo.[335]

Jaučiant Amerikos lietuvybės silpnumus, istorikas vis tik privalo pirmiausia kreipti dėmesį į tai, kas buvo stipriausiai ir sėkmingiausiai išreikšta. Silpnybės arba stygius savo istorijos neturi, kaip nėra ką pasakoti apie nebuvusius dalykus. O tuose Amerikos gyvenimo baruose, kur solidarumas ir kolektyviniai veiksmai turėjo vertę, lietuviai vis tik pasižymėjo, buvo garsūs ir gerbiami kitų amerikiečių. Individualizmo ir liberalios laikysenos šalininkui tai galėjo rodytis mažiau vertinga dar ir dėl to, kad sovietų okupacijos ir II pasaulinio karo baisybių iš tėvynės išvyti *DP* (angl. displaced persons) kartos išeiviai labai įtariai žiūrėjo į visus kairiųjų, komunizmui simpatizavusių pažiūrų veikėjus. Štai kodėl V. Kavolis kaip neabejotino lietuvių diasporos menkumo ženklą galėjo priminti faktą, *kad lietuvių komunistų procentas yra (...) bene didžiausias iš tautinių mažumų Amerikoje.*

V. Kavolio sociologinis žvilgsnis buvo ir yra labiau netikėtas nei įprastas. Lietuvių diasporos istorijoje retai kas būtų kvestionavęs ar abejojęs tautinės veiklos kryptimi, kuri akcentavo kalbos, papročių ir solidarumo savybes. Užsidarymas savoje kultūrinėje bendruomenėje, savotiško lietuvių imigrantų geto gynybinių sienų lipdymas čia visados būdavo stipriau išreikštas. Tas ribas brėžia skaitytojui daugumas ankstesnių istorikų. Sociologo intencija yra dėti ant svarstybų stalo klausimą, kad individualistiniu keliu einantis ir amerikietiškos visuomenės konkurencinę kovą laimintis lietuvis taip pat turi savo misiją. Tad vertingiausi lietuvybės ženklai tokio požiūrio laikantis patraukiami nuo išorinės scenos ir perkeliami į vidų. Atmintis, individualus pasirinkimas, kietas lietuvybės stuburas, atmintis ir įsipareigojimas – imama vertinti labiau už apsauginį lukštą. Istorikui atsiverianti antroji diasporos gyvenimo plotmė irgi gali pasirodyti svarbi, tačiau ji yra sunkiau pasiekiama ir papasakojama tradiciniais metodais. Štai kodėl ši praeitis yra pasislėpusi giliame lietuvių pasaulio užkulisyje.

Tačiau žvelgdami iš epochos realijų pusės ir suprasdami prieškario Amerikos socialinės raidos kryžkeles, šiandien galime aprašyti kairiųjų pažiūrų lietuvių diasporos veiksmus visuomeniniame gyvenime su tam tikra išskirtinumo ir pranašumo nuotaika. Lietuviai socialistai ir dar labiau į kairę linkę komunistuojantys veikėjai pamažu įsijautė į Amerikos dirbančiųjų lyderių vaidmenį. Iki II pasaulinio karo JAV kairė turėjo gana didelį visuomeninį autoritetą, tai bent šiame sektoriuje lietuviai imigrantai ir jų palikuonys buvo tarp lyderių, o ne tarp atsilikėlių.

---

[335] Ten pat, p. 311.

Lietuviai katalikai savo ruožtu kartu su airiais, italais, lenkais ir kai kurių kitų Vidurio Rytų Europos išeivių bendruomenėmis taip pat buvo nemažai pasiekę. Juk negalima menkinti pastangų kurti religinę diasporos kultūrą, ieškant išskirtinių katalikybės ir lietuvybės samplaikų, kurios tuo pat metu būtų leidusios matyti atskirumą nuo lenkų. Lietuviai aktyviai dalyvavo bendrame katalikiškosios Amerikos judėjime, statė bažnyčias, plėtojo švietimo ir charitatyvinę veiklą. Bažnyčių ir vienuolynų statymas buvo neabejotiną vertę turintys lietuvių bendruomeninio gyvenimo pasiekimai, kurie, deja, šiandien po truputį pamirštami, o jų paaukotas turtas pereina į kitų tikinčiųjų parapijiečių rankas.

Nevienareikšmiškai skamba ir sociologo teiginiai apie tai, kad būdami aktyvūs ir karšti katalikai lietuviai nesugebėjo padaryti karjerų Amerikos katalikų bažnytinėje hierarchijoje. Istoriniai duomenys rodo, kad šio reiškinio priežasčių reikėtų ieškoti ne tik lietuvių būde ir diasporos kolektyvizme. JAV katalikų bažnyčia, kurios nariai XX a. pradžioje sudarė beveik penktadalį visų šalies gyventojų, pati sąmoningai vengė įsileisti į viršūnes lenkus, lietuvius ir net italus. Čia galėjo veikti airių faktorius – jie buvo įsitvirtinę hierarchijoje. Kita vertus, kaip rodo istorikų darbai, Vidurio Rytų Europos išeivių katalikų atstovai nebuvo geidžiami hierarchijoje dėl to, kad baimintasi etninio imigrantų mažumų atskirumo. Katalikų bažnyčia stengėsi neleisti savo gretose perdėto imigrantų getų margumyno, nes tai būtų mažinę Katalikų bažnyčios įtaką Amerikos gyvenime. Net lietuvių kalba pamaldose sulaukdavo kritikos ir trukdžių iš vyskupų pusės. Jie stūmė idėją, kad katalikišką universalizmą turi lydėti anglų kalba. Štai kodėl dažnos lietuvių ir lenkų parapijos buvo priverstos likviduotis. 1920 m. JAV kardinolas James Gibbons net kreipėsi laišku į Vatikaną, kuriame aiškina motyvus, kodėl lenkas negalėtų būti skiriamas vyskupu – tai didintų jų katalikiškosios diasporos atskirumą, trukdytų integruotis į amerikietišką visumą, darytų žalą katalikybei ir Amerikai[336]. Čia glūdėjo lietuvių katalikų drama. Būdami jautrūs savo trapiam tautiniam atskirumui ir karšti katalikai, sieję savo tapatumo likimą su religine priklausomybe, jie atsidūrė tarsi girnose. Buvimas klusniu katalikų parapijiečiu ir išdidžiu lietuviu ne visada skambėjo gražiu akordu.

Galima panašiai žvelgti ir į V. Kavolio pastebėtą vangų lietuvių įsitraukimą į Amerikos politiką. Tiesa, kad iki 1940 m. didelių administracinių karjerų lietuviai JAV nepadarė, tačiau negalima visko išimtinai užkrauti valstietiškajam lietuvio būdui. Istorikai prie priežasčių sąrašo pridurtų dar ir tai, kad airiai, su kuriais labai mėgstama lygintis ir jie panašiai į lietuvius XIX a. buvo beveik vi-

[336] Fainhauz, David. *Lithuanians in the USA*, p. 57–58.

siškai nustumti nuo valstybinio-administracinio sektoriaus patirčių, ne tik seniai „sugyveno" su anglų kalba, bet buvo gerai susipažinę ir su britų biurokratine sistema, kurios pėdsakai reiškėsi Amerikoje. Jiems buvo lengviau siekti karjeros, ypač policijoje.

Visiems žinomas Amerikos raidos dinamizmas, šuoliuojanti skirtingų ūkio sričių ir valstijų konkurencija neabejotinai diktavo lietuvių diasporos ritmą. Tarpukario laikotarpiu labai praturtėjo Pensilvanijos kalnakasių rajonai. Didesni darbo atlyginimai, trumpesni darbadieniai, platesnės politinės teisės ir socialinio draudimo lygio kilimas leido skirti laisvą laiką kilnesnei visuomenės ir kultūros veiklai. 1926 m. *Šenandoriaus* lietuviai jau buvo užgyvenę įspūdingo nekilnojamojo turto, o savo darbštumu, taupumu ir buitiniu ūkiškumu darė įspūdį kitiems kaimynams. Wilkes-Barre 238 lietuvių šeimos turėjo nekilnojamojo turto už 984 645 USD. Anuomet tai reiškė labai daug. Laikotarpis po krizės ir prezidento Franklino Roosevelto naujoji politika *(angl. new deal)* 4 deš. dar labiau nuskaidrino kalnakasių materialinį ir visuomeninį gyvenimą. Bet tuo pačiu metu ryškėjo to pakilimo trumpalaikiškumo ženklai, nes buvo sukama nuo anglies prie naftos išteklių naudojimo.

Po 1920 m. prasidėjo antra Amerikos lietuvių diasporos istorijos fazė: nutrūkus išeivių lietuvybę atnaujinančiam naujų imigrantų srautui, vidiniai lietuviškai-amerikietiški stimulai buvo svarbiausias dalykas. Amerikos lietuviai, nepaisant minėto žemo formalios natūralizacijos lygio, jautiesi lygiais ir visateisiais šalies piliečiais. Kovos I pasaulinio karo fronte ir turtėjimas kasdieniame gyvenime juos pavertė solidžiais namų savininkais ir verslininkais. Labai svarbu pabrėžti, kad smulkaus ir vidutinio verslo savininkų skaičius labai išaugo. Tai buvo lemtinga diasporos savybė, ją pabrėžia istorikai. Lietuvių kolonijose 1920–1940 m. atsirado ir išpopuliarėjo įvairūs verslininkų susivienijimai, *prekybos ir verslo rūmai.* Pavyzdžiui, Pitsberge 3–4 deš. labai sėkmingai veikė tokia organizacija, kurios iniciatoriumi ir vadu buvo didelės kepyklos savininkas Petras Pivoriūnas. *Lithuanian Chamber of Commers* šiame mieste turėjo pasistatę savo klubą, kuriame lietuviai verslininkai rinkosi diskusijoms apie bendruosius verslo ir lietuvybės reikalus. Organizacija siekė didesnio dalyvavimo visuomenės gyvenime, turėjo savo spaudos biurą, kuris nuolat palaikė ryšį su lietuviškos ir amerikietiškos spaudos atstovais.

Lietuvių diasporos potencialas ir didelis rūpinimais Lietuvos ūkiu geriausiai išryškėjo 1930 m. Lietuvos atstovybei suorganizavus JAV lietuvių ekonominę konferenciją. Ji buvo labai sėkminga, kadangi teigiamai veikė abipusis interesas.

JAV ūkis buvo drebinamas krizės, o Lietuva jautė mažėjančias amerikiečių lietuvių investicijas, didėjantį prekybos su JAV deficitą. Viltys suaktyvinti prekybą, ypač Lietuvos eksportą, ir turizmą buvo išreikštos aiškiausiai.

Konferencijos dalyvių prisistatymas iki šiandien yra svarbus šaltinis, leidžiantis susigaudyti diasporos socialinės-ūkinės raidos užkaboriuose. Konferencijoje dalyvavo 65 lietuviško verslo (ir verslo organizacijų bei susivienijimų) atstovai. Ne visur vienodai jie veikė. Čia ryškiai išsiskyrė čikagiečiai. Jų atstovas konferencijoje J. P. Varkala pristatė Čikagos lietuvių *Chamber of Commers* veiklą. Organizacijai priklausė: 81 diplomuotas advokatas, gydytojas, inžinierius; 45 *profesiniai biznieriai* – vaistininkai, okulistai ir *graboriai*; 29 bankininkai ir finansininkai; 44 nekilnojamo turto verslininkai, 73 gamybos verslininkai (turėję gamyklas, dirbtuves, spaustuves, kepyklas, siuvyklas); 25 statybos kontraktoriai; 54 krautuvininkai; 298 mėsinių savininkai; 45 restoranų ir ledainių savininkai; 175 gėrimų pardavimų verslininkai; 52 degalinių ir anglių sandėlių savininkai; 65 automobilių dealeriai ir autoremonto verslininkai; 161 aptarnavimo sektoriaus *biznieriai*. Prie jų jungėsi dar ir tie pelno nesiekusių organizacijų atstovai, kurie valdė parapines, švietimo, kultūros ir meno įstaigas. Iš tuo metu Čikagoje veikusių 1 192 lietuviško verslo įstaigų, *Chamer of Commers* narėmis buvo apie 200, bet dar 600 buvo tikimasi pritraukti.[337] Tai buvo įspūdingi skaičiai.

Beje, istorikai yra atskleidę itin iškalbingų dalykų, kurie paveikė lietuvišką verslą JAV po to, kai naujų imigrantų srautas iš Lietuvos nutrūko. Štai didžiuodamasis čikagiečių laimėjimais J. Varkala atskleidė tokį šalutinį efektą:

> *Kai lietuvių imigracija kas diena sparčiai augo, nebuvo didelio pavojaus ir lietuvių biznieriams, krautuvininkams, nes vos atvykusi iš Lietuvos šeimininkė nesuprasdama anglų kalbos buvo priversta eiti į lietuvių krautuvę, nors kartais tekdavo mokėti aukštesnę kainą... Bet šiandien, kuomet jau tos šeimininkės pramoko anglų kalbos, o čiagimės, kad ir lietuvės, eina ten, kur jos gali pirkti pigiau ir todėl lietuviškas biznis silpsta, krautuvės retėja...*[338]

Diasporos integralumui į Amerikos gyvenimą didėjant, reikėjo prisitaikyti prie konkurencijos diktuojamų sąlygų, vienur kooperuojantis ir palaikant konkurencingas kainas, kitus vis labiau sukant nuo išeivių geto aptarnavimo prie visos Amerikos rinkos.

---

[337] Eidintas, Alfonsas. *Lietuvių kolumbai*, p. 80.

[338] Ten pat, p. 81.

Lietuvos atstovai konferencijoje gundė diasporos verslininkus sekti geraisiais pavyzdžiais ir siekti, kad kiekvienoje valstijoje atsirastų tokie galingi ir lietuviško sentimento pažymėti verslo susivienijimai. Jie būtų tarsi tarpininkai tarp gigantiškos JAV ekonomikos ir Lietuvos. Tad lietuvių verslai ir toliau asocijavosi, organizavosi, palaikė tarpusavio ryšį ir lietuviškus interesus. Dar 1937 m. Filadelfija taip pat išvydo *Lithuanian Merchants Association* – Lietuvių prekybos asociaciją. Pasiturintys, savo energijos ir verslumo dėka pasiekę aukštesnę padėtį Amerikos visuomenėje lietuviai savo svarbumą siejo su pareigomis prieš tautą ir diasporą.[339] Verslininkų susivienijimai ir klubai stiprino saitus savojo sluoksnio viduje, didino susipratimą, mokėsi konkurencijos per bendradarbiavimą meno, taip pat siekė sąmoningo dalyvavimo Lietuvos ekonominiame gyvenime – jei ne rizikingomis investicijomis, kurios kartais virsdavo satyromis ir anekdotais, tai bent kritiniais patarimais. Kartu su turtu kaupėsi patirtis, o čia lietuvių išeiviai buvo labai dosnūs.

Viso šito Amerikos lietuvių diasporos apogėjaus ženklu laikytinas *Amerikos lietuvių ekonominis centras*, kuris siekė vienyti ir telkti visose valstijose užsimezgusias lietuviškas verslo iniciatyvas. Centrui per palyginti trumpą laiką pavyko labai daug nuveikti. Nors pasaulinė ūkio krizė kirto ir per lietuvių veiklą, tačiau šioje srityje diasporos organizacinis tinklas atrodė labai solidžiai, galėjo būti gretinamas su kitų Vidurio Rytų Europos išeivių pastangomis. Lietuvos visuomenei ir politinei valdžiai vis labiau susivokiant globalioje lietuvių būklėje ir suprantant Lietuvos misiją diasporos brandos kelyje rodėsi, kad peržengiamas slenkstis į naują etapą. Tačiau, kaip nesyk teko minėti, pačios Lietuvos žlugimas neleido toms viltims sudygti lietuvių pasaulio dirvoje.

Niekas šiandien nepasakys, ar Amerikos lietuvių diasporos gyvenimas kilo tokia pat kreive, kaip ir visos JAV ūkis, tačiau tikėtina, kad jis vystėsi proporcingai didžiausios pasaulio galybės žingsniams pirmyn į pasaulio ekonomikos lyderių gretą. Akivaizdu, kad tam tikros augimo pusiausvyros būta. Lietuviai priklausė prie paskutiniųjų didžiosios imigracijos į JAV tautinių mažumų, bet ir kelių dešimčių metų buvo gana, kad susiderintų kasdienio gyvenimo ritmas ir vaizduotės horizontai. Kuo daugiau lietuviai integravosi į amerikiečių visuomenę, tuo plačiau buvo atvertos durys į bendranacionalinių pasiekimų erdvę. Vis labiau buvo įsisavinamos visos teigiamos amerikiečių gyvensenos formos ir vertybės. Lietuvių bendruomenės pasijuto saugios, įgalios ir gebančios suderinti lietuviškumą su amerikietiškumu. 1922 m. Niujorko lietuvė Viktorija Vencienė užrašys savo atsiminimuose:

[339] Ten pat, p. 76–78.

Jungtinėse Valstijose laikraščiai yra nebrangūs ir skaitlingi, čia yra geri švietejiški kino filmai, geros /viešos/ paskaitos apie įvairiausius dalykus, aukštai išvystytas organizacinis gyvenimas, atsiskleidžiąs klubuose, vakaruose ir susitikimuose, ir geras susisiekimas tarp didmiesčių ir miestų. Tai subrandina patį paprasčiausią „kiauliaganį" į apsišvietusį, ambicingą, kultūringą asmenį, kuris stengiasi pasiekti ko nors šviesesnio ir geresnio savame gyvenime, ir kuris ima galvoti savo galva ir pats gali savimi pasirūpinti.[340]

Atsižvelgiant į socioekonominės pažangos poveikį moralinėms nuostatoms ir Benjamino M. Friedmano įžvalgas[341], pats materialinio gyvenimo kilimas lėmė visuomenės demokratėjimą, savivaldiškumą, papročių sušvelnėjimą, jautresnes mandagumo formas. Diasporos pragyvenimo sąlygoms gerėjant, po to, kai pasiekiamas tam tikras saugumo ir gerovės jausmas, augo ir visuomeninio jautrumo apraiškos. Nors šių permainų ritmas yra labai kietas riešutas istorijos mokslui, tačiau būtent aprašomo laikotarpio amerikiečių lietuvių gyvenimo atšvaitai primygtinai perša taurius pavyzdžius. Ekonominio kilimo vėjas kėlė ir visuomeninio jautrumo bures. Socialinis kapitalas toliau augo, aukos bendroms iniciatyvoms remti didėjo, solidarumo mokesčiai buvo surenkami labai sėkmingai. JAV lietuviai jautėsi ne tik galintys savimi pasirūpinti, bet ir pajėgė matyti kitų lietuvių pasaulio gyventojų sunkumus, paramos poreikius. Tam tikras moralinės duoklės imperatyvas vaisingai supynė lietuviškumo ir amerikietiškos visuomenės įpročių gijas.

Kartu su amerikietiška materialios gerovės svajone lietuviai puoselėjo ir švietimo, aukštesnės kultūros ir didesnio visuomeninio prestižo siekius. Jei iki 1920 m. išsilavinę ir aukštesnius mokslus išėję lietuviai buvo spindinčios išimtys, tai palaipsniui vaikų siuntimas į mokslus darėsi tipiškas diasporos bruožas. Tam reikėjo, kad būtų buvęs tam tikras etapas, per kurį apšvietos vertę pajustų dauguma išeivių. Prieš I pasaulinį karą iš 252 594 Amerikos statistikos pastebėtų lietuvių imigrantų 117 166 nemokėjo nei skaityti, nei rašyti. Anot S. Michelsono, per kelerius metus susidoroję su elementariais įsikūrimo sunkumais daugumas metėsi prie mokslo.

Atvykę iš Lietuvos beraščiais, tūkstančiai mūsų žmonių išmoko čia skaityti ir rašyti. Ne tiktai jaunuoliai, bet suaugę ir subrendę žmonės, kaži kokiu gaivalingu būdu pradėjo lankyti vakarines mokyklas, pradėjo šviestis, pradėjo kurti organiza-

340 Cit. iš Fainhauz, David. *Lithuanians int the USA*, p. 91–92.

341 Friedman, Benjamin M. *The Moral Consequences of Economic Growth*. New York, Vintage Books, 2006.

cijas, pradėjo skaityti laikraščius ir ėmė siųsti literatūros savo giminėms Lietuvoje šviestis.[342]

Lietuviai, kaip, beje, ir kitų Vidurio Europos išeivių vaikai, buvo siunčiami į mokyklas ir dažniau net nei senųjų amerikiečių žemųjų sluoksnių atžalos žengė į aukštuosius mokslus. Antrosios kartos amerikiečiai lietuviai jau įsitvirtindavo ir geruose universitetuose – tėvai juos iš paskutiniųjų rėmė. Tačiau čia būta ir nevienareikšmių permainų. Pirmųjų beraščių imigrantų pradiniam švietimui reikėjo lietuviško pradžiamokslio, nes angliškai jie visai nekalbėjo. Tik tada galėjo būti peržengtas Amerikos vakarinių mokyklų slenkstis. O čia gimusiai kartai tokių sunkumų nebuvo. Tad bendras naujos kartos lietuvių išsilavinimo lygis kilo, o lietuviškos kultūros gijos tame naujame išeivių kultūros audinyje retėjo. Bendroji srovė buvo tokia, kad didėjanti apšvieta ir integracija į amerikietišką visuomenę reiškė mažėjančią etnolingvistinę diasporos lietuvybę.

Diasporoje labai svarbų vaidmenį vaidino katalikų bendruomenė. Pradinio švietimo baruose svarbiausias vaidmuo teko moteriškoms vienuolijoms. Laikui bėgant ir gausėjant antros kartos lietuvių steigėsi vis daugiau parapinių mokyklų. 4 deš. JAV veikė virš keturiasdešimties tokių mokyklų, o tai reiškė, kad kas trečia lietuviška parapija buvo pajėgi ją išlaikyti. Lietuvių mokyklose 1926–1935 m. mokėsi vidutiniškai apie 10 000 vaikų. Pastebėtas pakilimas ties 1926 m. riba (12 129 lietuviai mokiniai), vėliau skaičius iš lėto mažėjo. Labai didelį lietuvių diasporos švietimo vaidmenį atliko tėvų marijonų įkurta kolegija Marianapolyje, Konektikuto valstijoje, kur anuomet mokėsi gabieji lietuvių vaikai iš visų kolonijų.

Katalikiškos mokyklos bandė išlaikyti bendro integravimosi į amerikietišką visuomenę kurso ir lietuviškos tapatybės užlaikymo pusiausvyrą. Tačiau pirmoji kryptis vis labiau nusvėrė. Nei lietuvių kalbos, nei savo protėvių žemės istorijos nepajėgta rimtai išmokti. Be to, kaip pažymėjo amerikiečių lietuvių švietimą tyrinėjęs F. Kemėšis, laikantis vyskupų nurodymo vaikų katechizacija vyko anglų ir lietuvių kalbomis. Tai reiškė, kad katalikybės universalizmas nevienareikšmiškai veikė lietuviškumą. Vienuolės mokytojos tuo metu jau daugiausiai priklausė Amerikoje gimusiųjų kartai ir lengviau bendravo su mokiniais angliškai, negu lietuviškai. Mokyklose kurį laiką buvo prigijusi tradicija pusantros valandos vidurdieniais ir vieną dieną per savaitę skirti išimtinai bendravimui lietuvių kalba. Tačiau, kaip

[342] Michelsonas, Stasius. *Lietuvių išeivija Amerikoje*, p. 150.

pastebėjo mokslininkas, šios priemonės buvo nepakankamos etnolingvistinei tapatybei palaikyti. Kartu su pagrindine imigracijos tyrinėtojų srove jis teigė:

Amerikos gyvenimas, jos aukštos kultūros jaunoms kartoms spaudimas yra toks didelis, kad einant be pasipriešinimo su srove – nutautimas jaunųjų kartų būtų neišvengiamas. Tik sukrutus visai tautai gaivinti išeivijos lietuvybę – pasisektų ją dar ilgiems laikams, o gal ir ant visada – išgelbėti.[343]

Didžiausias Amerikoje lietuvių aukštojo mokslo židinys pirmaisiais XX a. dešimtmečiais buvo Valparaiso universitetas Indianos valstijoje, netoli nuo kaimynės Čikagos. Jo akademinė programa buvo pritaikyta tokiems imigrantams, kurie galėjo nuo labai žemo išsilavinimo lygio, beveik nuo ABC – kaip juokavo ano meto lietuviai – įgyti daugelį laisvųjų profesijų, ir net (po papildomų studijų) įsirašyti į medicinos daktarų luomą. Dešimtys lietuvių kolonijas pakėlusių kunigų, inžinierių, mokytojų, verslininkų išėjo čia mokslus. Nors daugėjo tokių ypatingai gabių ir pasišventusių jaunų žmonių, kurie sekė dr. Jono Šliūpo pėdomis (pastarasis baigė John Hopkins universitetą) ir ieškojo paties geriausio išsilavinimo.

Imigracijos į JAV durims užsitrenkus, Amerikos lietuvių inteligentiškas nepasitenkinimas buvo tikrai nemenkas. Jie jau gerokai anksčiau suprato, ką reiškia diasporos lietuviškumo kokybei nauji atvykėliai. Viskas, kas nutiko Amerikos lietuvių kolonijose iki 1920 m,. galėjo būti suvokta tik kaip *pereinamoji lietuvių išeivijos stadija, kada lietuviai savo kolonijas dar tik kūrė.*

Amerikietiškai kultūrai vis labiau smelkiantis į senųjų imigrantų sąmonę ir dėl to jiems tolstant nuo tradicinės lietuvybės, nauji lietuvių išeivių būriai palaikė senųjų imigrantų lietuvišką tapatumą. Sąlygų pasikeitimas daugeliui anuo metu atrodė tarsi fatališkas ženklas, uždedantis ant diasporos laikinumo lemties žymę.

Imigracijai į Ameriką užsidarius, taigi sustabdžius tuo būdu naujų lietuvių tautos jėgų iš senos tėvynės plaukimą, Amerikos lietuvių jaunimas, augdamas, jau visai persiima JAV gyvenimo papročiais, kultūra, labiausiai gi sportu. Jie nėra ir nebus atneštų Amerikon lietuvių tradicijų ir viso to, kas brangintina lietuvių tautai, palaikytojais. Imigracijos durims užsidarius brangintos lietuvių tautos tautiškos ypatybės Amerikoje staiga sumažėjo. Tas jau ryškiai vaizduoja, kad lietuvybės klausimas išeivijoje atsidūrė tragingoj padėty.[344]

---

[343] Kemėšis, Fabionas. Lietuvių mokykla Žiemių Amerikoje. In: *Pasaulio lietuviai*, p. 55.

[344] Puskunigis, P. Amerikos lietuviai ir jų tautiška sąmonė. In: *Pasaulio lietuviai*, p. 37.

Pačios Amerikos lietuvių diasporos intelektualinė refleksija atsiliko nuo vykstančių procesų. Nors diasporos ateities svarstybos ir sąmoningo dalyvavimo diasporos tapatybės kūryboje 1920–1940 m. nėra rimtai tyrinėtos, nors mes menkai žinome, kuo buvo užimtos anuometinių JAV lietuvių šviesuolių galvos, tačiau labai tikėtina, kad dėl naujų lietuviškumo formų emigracijoje, eventualių amerikietiškosios ir lietuviškosios tapatybių mišinių susidarymas nevirto nei galvos skausmu, nei save konstruojančios diasporos išminties uždaviniu.

Jautrus Amerikos lietuvių jaunosios kartos gyvenimo atstovas Petras Babickas labai paprastai aiškino lietuviškumo ženklų nykimą. Anot jo, ilgamečio juodo darbo iškamuoti emigrantai visą savo gyvenimo uždarbį skirdavo savo vaikų mokslams, sugebėdavo juos leisti net į gerus universitetus. Gabiausi vaikai baigdavo mokslus neretai su pagyrimais, pasižymėję ir įsiliedavo į Amerikos visuomenės gyvenimą kaip profesionalai inteligentai. Išauklėti geroje Amerikos mokykloje retai kada jau benorėdavo sugrįžti atgal į primityvią ir trauminių atminčių prisodrintą senųjų išeivių aplinką. Liūdnas, net jei ir neužburtas ratas: išeivio siekis geresnio ir šviesesnio rytojaus savo vaikams dažniausiai reiškė postūmį tolyn nuo jų pačių vargo ir tapatybės vietų. P. Babickas desperatiškai svarstė:

Labai gaila, bet taip yra – labai mažas nuošimtis mokslus baigusios jaunuomenės grįžo į lietuvių visuomenę senajai gvardijai tolimesnei kovai už išlaikymą lietuviškumo kolonijose pakeisti. Bet juo labiau jaunuomenė amerikėjo, juo daugiau iš jos tarpo atsirasdavo paskirų asmenų, kurie su visu idealizmu šokdavo dirbti tautiškumo darbą, bet, deja, tai buvo vienetai.[345]

Daugelis lietuvių organizacijų sunkiai derino siekį daugiau laimėti Amerikos visuomenės gyvenime su lietuviškomis tautinėmis intencijomis. Net ilgiausią nepertraukiamą istoriją turinti katalikiška brolija *Lietuvos vyčiai* vis labiau perėjo prie anglų kalbos ir vis dažniau vadinosi *Knights of Lithuania*. Diasporos virsmas lietuviškos atminties ir sentimentų, tačiau anglų kalbos ir amerikietiškų papročių bendruomene nebuvo palydėtas kokių nors teorinių, intelektualinių svarstybų. Nors visi matė, kad etnolingvistinė diasporos forma yra neilgalaikė, nors visi pavydžiai žiūrėjo į anglakalbius, britų nekenčiančius ir nepaliaujamai besiorganizuojančius airius, tačiau pozityvių anglakalbės lietuvių diasporos charakteristikų niekas nedemonstravo. Lietuvių diasporos tapatumo nervai ir toliau kone išimtinai buvo pajungti kalbai. Nei graikai, nei airiai, nei didesne dalimi žydai ir lenkai savo ben-

[345] Babickas, Petras. Amerikos lietuvių jaunimas. In: *Pasaulio lietuviai*, p. 66.

druomenės gyvasties nebuvo susieję su vieninteliu faktoriumi. Kalbinė tapatybė amerikietiškame tautų lydimo katile buvo pasmerkta, geriausiu atveju paliekant jai hermetinės, ritualinės kalbos funkciją. Lietuviams tai atrodė lyg fatališka neišvengiamos išeivijos mirties pranašystė. Kitos Vidurio Rytų Europos išeivių diasporos, pradedant lenkais ir baigiant vokiečiais, savo tapatumo atramas buvo išdėliojusios ant platesnių pamatų, kuriuose kalbos akmuo buvo svarbus, bet ne vienintelis.

Lietuvių tauta nuo Pensilvanijos kalvų atrodė kaip diasporinė, tolimuose kraštuose išsibarsčiusi, pamažu tampanti keliakalbe bendros atminties bendruomenė. Tačiau kokių nors šią būseną atliepiančių aiškinimų nebuvo daug. Iš Lietuvos išsinešta lingvistinė tautos konstrukcija – filologijos produktas – diasporoje gana greitai eižėjo nuo metų svorio. O naujas sąmoningumas nesivystė, nors ir teorinių atsparos taškų, ir kitų tautų diasporų pavyzdžiai buvo visai greta. Tai buvo jaučiama, bet nuo emocinio jautrumo nebuvo pereita prie gyvenimo eksperimentais tikrinamų teorijų ir vaizdinių. Pati Amerikos lietuvių diaspora nebegalėjo būti veiklesnė.

1935 m. pradėjus Lietuvoje mąstyti apie diasporinės tautos arba pasaulio lietuvijos organizuotas formas, buvo pirmąsyk apsižiūrėta, kad Lietuva turi didelę moralinę skolą Amerikos lietuviams.

Iki šiol jokių išorinių pastangų lietuvybės palaikymui be vieno kito asmens nebuvo dėta. Nežinia, dėl kokių sumetimų nei Lietuvos visuomenė, nei Lietuvos kultūrinės organizacijos, nei valdiškos sferos visai nesistengia, o jei ir stengiasi, tai visai mažai, su ta tragiška mūsų tautos t r e č d a l i o būkle. Kodėl taip yra? Ar dabartis, ar istorija galės paaiškinti? Ar visada tas bus, ar nepakitės dalykai gerojon pusėn? Ateitis tai parodys.

Niekas negali nuginčyti, kad Lietuva daug gero gavo ir gauna iš išeivijoje gyvenančių lietuvių. Argi neturėtų Lietuvos lietuviams skaudėti širdis, kad tas gėrybių šaltinis, jį paliekant materijaliai dalykų eigai, žus? Turint tai galvoje ir turėtų Lietuvos visuomenė rūpintis išeivijos likimu. ***Čia yra ne tik altruistiškos, bet ir meterijališkos Lietuvos lietuvių pareigos.*** *Amerikos gi lietuvių prievolės gali remtis beveik tik altruistiškais sumetimais; tautybės branginimu, kad ji nežūtų. Amerikos lietuviai visus materijališkus savo gyvenimo reikalus veik išimtinai aprūpina be Lietuvos brolių pagalbos. Jiems materijališkai nėra ko bijoti, kad su jų išnykimu žus ir jų ainiai Amerikoje, nes jie vis tiek savo būklę, savo reikalus aprūpins iš tos šalies šaltinių, kurioje jie yra gimę. Kitaip tariant visai nežinos apie Lietuvos lietuvius, kad pastarieji su savo kultūros prikrautais aruodais pavėlavo laiku ateiti pagalbon.*[346]

---

[346] Ten pat, p. 36.



JAV lietuvių plakatas S. Dariaus ir S. Girėno žygdarbiui įamžinti

Vis labiau prasimušė į lietuvių pasaulį supratimas, kad Lietuvos visuomenė, kolektyvinis tautos intelektas, buvo šaukiama išmintingai apmąstyti epochos iššūkių poveikį ir besikeičiančias tapatumo formas. Tačiau amerikiečiai lietuviai nespėjo sulaukti rimtesnės intelektualinės ir kultūrinės pagalbos. Lietuva tiesiog nebeturėjo tam laiko. Karo debesys ir didžiosios agresyvios kaimynės jau dėliojo okupacijų planus.

Pasiturėjimo ir apšvietos lygio kilimas buvo diasporos suklestėjimo sąlyga, svarbiausias jos *aukso amžiaus* veiksnys. Lietuviai jau buvo tapę pakankamai prakutusiais amerikiečiais, bet dar nepamiršę savo šaknų ir lietuvybės. Ši pusiausvyra buvo labai reikalinga ir veiksminga visuomeninėje ir tautinėje veikloje. Iki 1920 m. išsiplėtęs Amerikos lietuvių draugijų tinklas, kultūrinių ir meninių tautinės veiklos formų audinys 3–4 deš. įgavo labai sodrių spalvų. Šimtai visuomeninių organizacijų, skirtingų partijų kuopos ir religinės brolijos buvo labai išsivystę. Diasporos socialinio kapitalo koncentracijos ženklais laikytini stambūs JAV lietuvių organizacijų susivienijimai, atsiradę prieš I pasaulinį karą, bet tik 3–4 deš. pasiekę savo pajėgumo viršukalnes. Tradiciniai socialistinės kairės (*Susivienijimas lietuvių Amerikoje*) ir katalikiškosios dešinės (*Susivienijimas lietuvių Rymo katalikų Amerikoje* ir vėliau atsiradusi *Amerikos lietuvių Romos katalikų federacija*) junginiai jau buvo tapę organizacinės veiklos veteranais. Jei katalikiškų pažiūrų junginiai pasižymėjo santūriu drausmingumu, tai ideologiškai margaspalvis ir liberalus SLA buvo draskomas vidinių kovų. Pavyzdžiui, 1930 m. Čikagoje įvykusiame jo suvažiavime po nepavykusio bandymo užvaldyti organizaciją, iš jos pasitraukė komunistai. Kuriam laikui kairiųjų pažiūrų lietuvių diasporoje atsirado stiprus ir Maskvos bei Kominterno vadžių valdomas *Amerikos lietuvių darbininkų susivienijimas*.

Amerikos lietuvių susitelkimas, kad ir labai būtų paradoksalu, pasiekė aukščiausią laipsnį 1936–1939 m., kai Lietuva buvo labiausiai aktyvi tautiečių visame pasaulyje vienytoja. Tačiau amerikiečiai lietuviai suaktyvėjo ne dėl šios priežasties, o būtent dėl didžiulio nepasitenkinimo A. Smetonos režimo vykdoma politika. Suvalkijos valstiečių streikas ir po jo kilusios represijos suvienijo kairiuosius ir dešiniuosius išeivijos sluoksnius. Tiek katalikiškasis *Draugas*, tiek socialistinės *Naujienos* ir tai pačiai krypčiai atstovavęs *Keleivis* vieningai smerkė demokratinių laisvių apribojimus tėvynėje. Padėčiai tėvynėje aptarti buvo sušauktas pirmasis Amerikos lietuvių Kongresas. Klivlande Carter Hotel salėje susirinko 364 delegatai (jie atstovavo apie 80 000 narių vienijančioms įvairioms lietuvių organizacijoms). Buvo priimtos rezoliucijos, smerkiančios

autoritarinio režimo smurtą, o taip pat protestuojančios prieš Lenkijos politiką Vilniaus klausimu.

Kongresas pretendavo virsti masiškiausia Amerikos lietuvių akcija, turinčia nuolatinį aparatą. Čia galima įžvelgti ir pasikeitusį, greičiausiai iš Maskvos diriguojamą komunistų žaidimą. Tuo metu per visą pasaulį ritosi *vieningų liaudies frontų*, nukreiptų prieš dešiniąsias diktatūras, banga. Tai buvo Kominterno politika, kuri kaip mat sužlugo sovietams susitarus su naciais pasidalinti Vidurio Rytų Europą. Ne visiems vienodai aiškus buvo tokių veiksmų tikrasis tikslas, tačiau per porą metų *Amerikos lietuvių Kongresas* po savo vėliavomis sutraukė iki tol neregėtas organizuotų išeivių minias. Anot S. Michelsono, Kongreso veikloje dalyvavę veikėjai atstovavo apie 150 000 organizuotų lietuvių. *Tokio sąjūdžio mūsų išeivijos istorijoje dar nebuvo buvę. Prie jo prisidėjo net ir tie, kurie iš pradžių tik iš šalies žiūrėjo.* [347]

Nors Kongrese iniciatyvos aiškiai priklausė kairiesiems, tačiau kai Klivlande buvo pasmerkta tautininkų diktatūra, karo stovio režimas, organizacijų slopinimas, katalikiškų organizacijų lyderiai tokias rezoliucijų nuostatas palaikė. Svarbiausi Amerikos lietuvių diasporos susivienijimai bent tris metus gebėjo veikti bendrai, sutardami dėl padėties Lietuvoje vertinimo. Čia ir glūdi paradokso priežastys: amerikiečius vienijo ne tiek sąmoninga Lietuvos valdžios politika, kiek nepasitenkinimas A. Smetonos valdžia apskritai.

Ilgainiui organizuotas pasaulėžiūrinis Amerikos lietuvių diasporos susiskirstymas tapo nusistovėjusios periodinės spaudos pagrindu. Tuo metu svarbiausi laikraščiai buvo savarankiški žiniasklaidos ir bendratautinės komunikacijos priemonės, atstovavusios savas idėjines pozicijas, turėjo savo ištikimus skaitytojus, aiškiai atpažįstamus socialinius orientyrus ir propaguojamas vertybes. Paminėtini svarbiausi laikraščiai. Čikagoje stipriausiai laikėsi socialdemokratinių polinkių *Naujienos* ir katalikiškas *Draugas*. Du didelio tiražo laikraščiai *Vilnies* (Čikaga) ir *Laisvės* (Niujorkas) buvo leidžiami komunistų.

Dar daugiau buvo savaitinių ir dvisavaitinių periodinių leidinių. Mahanoi Sityje, Pensilvanijos valstijoje, buvo leidžiama dvisavaitinė *Saulė*, Niujorke ėjo liberali *Vienybė*, Bostone buvo leistas socialistų *Keleivis*, Filadelfijoje – katalikiška *Žvaigždė*. Tautininkiškos krypties lietuviai Vusteryje, Masačusetso valstijoje, leido *Amerikos lietuvį*, o Klivlande – *Dirvą*. Katalikiškajai darbininkų federacijai priklausė ir ilgai ištvėrė niujorkiečių *Darbininkas*. Čikagoje buvo leidžiama liberaliai tautininkiška *Sandara*. Visa tai sudėjus kartu su rimtus intelektualinius straipsnius gebėjusiais

[347] Michelsonas, Stasius. *Lietuvių išeivija Amerikoje*, p. 275.



DARIUS IR GIRĖNAS CHICAGOJE

S. Darius ir S. Girėnas prieš herojišką skrydį per Atlantą Čikagos oro uoste



Lakūnas Feliksas Vaitkus su bičiuliais Čikagos Midvėjaus oro uoste
prieš kylant „Lituanica II“ 1934 m.

spausdinti mėnesiniais žurnalais, galima sakyti, kad JAV lietuvių diasporos *aukso amžiaus* komunikacinis tinklas buvo tankus, darnus, funkcionalus ir labai pajėgus. Tačiau po kelių dešimtmečių ir jis pradėjo trūkinėti.

Centralizuojančio prado išvystymas diasporoje visada buvo labai svarbus dalykas. Iki II pasaulinio karo, nepaisant ideologinio susiskaldymo, trys pagrindiniai lietuvių laisvanoriškų organizacijų junginiai leido išlaikyti daugiau mažiau prognozuojamą kolonijų gyvenseną. Svarbu pabrėžti, kad amerikietiško socialinio pragmatizmo įtakoje tos svarbiausios lietuvius vienijusios organizacijos buvo ir labai svarbūs socialiniai-ekonominiai veiksniai. Dešimtys tūkstančių diasporos lietuvių buvo ne tik susiorganizavę, ne tik gebantys derinti visuomeninius ir asmeninius poreikius, įstengiantys garsiai reikšti savo pilietinę ir tautinę valią, bet ir įgyvendinantys tam tikrą socialinio draudimo idėją. Oficiali JAV statistika rodė, kad susivienijimai turėjo didelę ekonominę jėgą, nes veikė kaip socialinio draudimo įstaigos. Dauguma narių buvo jose apsidraudę savo gyvybes (1935 m. tai sudarė 190 000 000 litų) ir galėjo iš kapitalo skirti po kelis milijonus išmokoms savo narių mirties arba ligų atveju[348]. Diasporos solidarumo jėga priklausė nuo šių aplinkybių, nes kultūriniai, tautiniai ir politiniai siekiai buvo natūraliai susipynę su išeivių socialine sauga ir kasdienio gyvenimo klausimais.

Buvo pinigų ir dvasinio potencialo įgyvendinti vis kilnesnius ir turiningesnius sumanymus. Pats stipriausias lietuvių pasaulio solidarumo aktas taip pat buvo inicijuotas amerikiečių. Nedvejodami pasakysime, kad 1933 m. Amerikos lietuvių Stepono Dariaus ir Stasio Girėno skrydis per Atlantą amžiams liko to pasaulio valios ir vaizduotės simboliu. I pasaulinio karo fronte JAV armijos gretose kovęsis ir rizikingas radisto užduotis atlikęs Steponas Darius dar prie lemtingą skrydį per Atlantą buvo tapęs legenda abiejose šalyse. Vienas Lietuvos karo aviacijos pradininkų, Klaipėdos sukilimo dalyvis, sporto idėjų ir žaidimų iniciatorius kapitonas S. Darius buvo didžiausias Amerikos lietuvių karo veteranų autoritetas.

Būtina prisiminti šią herojišką istoriją. 1933 m. liepos 15 dieną *Lituanica*, paruošta skrydžiui Amerikos lietuvių paaukotomis lėšomis iš Niujorko pakėlė sparnus virš Atlanto. Skrydis truko 37 valandas ir 11 minučių, per kurį buvo įveiktas *Belancos* konstruktorių net nesapnuotas 6 411 km. nuotolis. Tačiau antras pagal ilgį tuometiniame aviacijos pasaulyje skrydis netapo pirmuoju: minios Kauno oro uoste susirinkusių lietuvių sulaukė tik liūdno pranešimo. Liepos 17 d. lėktuvas sudužo Mislibuže (lenk. *Myślibórz*), tuometinės Vokietijos ir dabartinės

348 Račkauskas-Vairas, Karolis. Amerikos lietuvių susivienijimas. In: *Pasaulio lietuviai*, p. 75.

Lenkijos teritorijoje. Lakūnai žuvo, tapdami amžinaisiais lietuvių pasaulio didvyriais.

Lituanikos skrydis nebuvo tik dviejų pramuštgalvių narsuolių veiksmas. JAV lietuvių organizacijos, ypač *Amerikos lietuvių legiono* organizacinis tinklas, šį žygį nuo pat pradžių suvokė kaip didžiausią lietuvių pasaulio įvykį, rodantį tolimiausiuose užkampiuose išsibarsčiusios tautos vienybę. Lakūnai taip pat buvo įsisąmoninę globalios tautos misionierių misiją. Viešoji lietuvių, taip pat ir kitų diasporinių tautų pasaulio erdvė jau buvo pradėjusi reaguoti į tokias nekarines pergales, ypač sporto srityje.

Galima skaičiuoti šio tragiškai pasibaigusio skrydžio mylias ir rekordus, nustebinusius visada besivaržantį pasaulį. Tačiau, be abejonės *Lituanicos* sparnai brėžė globalėjančios lietuvių tautos trajektoriją. Jie telkė amerikiečių lietuvių tautinius jausmus: lėšų rinkimo kampanija, visuomeninis palaikymas ir parama drąsiesiems lakūnams buvo įspūdingas darbas. Visa tai šiandien mena paminklas Čikagos Market Parko pakraštyje. Lietuvos laukimo įtampa ir skausmas vietoj lėktuvo sulaukus žinios apie lakūnų žūtį taip pat įsirėžė lietuvių atmintyje, kurią palaiko muziejinės relikvijos, gatvių ir aikščių pavadinimai, ir labai sėkmingas kino *Skrydis per Atlantą* pasakojimas.

Prieš II pasaulinį karą amerikiečių lietuvių vaizduotė labai plačiai aprėpė visą diasporinės tautos horizontą. Amerikos lietuviai jautėsi atsakingi ne tik už savo bendruomenės likimą. Jų dėmesys nuolat buvo sutelktas į tai, kas darėsi Lietuvoje. Nors šaliai stojantis ant kojų tiesioginė pagalba ir gentainių Amerikoje investicijos neteko buvusios reikšmės, tačiau ir 4 deš. daugelis Lietuvos visuomenės iniciatyvų galėjo tikėtis solidarumo ir paramos iš diasporos. Kita vertus, JAV lietuvių dėmesys ne tik aprėpė patinkančius ar nepatinkančius Lietuvos politinės-visuomeninės raidos ypatumus, jie ne tik reagavo į šalies permainas po 1926 m. valstybės perversmo, bet rūpestingai stebėjo lietuvių pasaulio ribų išsiplėtimą į Pietus.

JAV lietuvių dėmesys ir aukos krypo į naujas Brazilijos, Argentinos, Urugvajaus lietuvių kolonijas. Jei diasporos lietuviai Šiaurėje galėjo ir nejausti kolektyvinės kaltės virpesių dėl emigracijon pragyvenimo sunkumų išvarytų laisvos Lietuvos piliečių, tai empatija, supratimas ir solidarumas su naujais pasaulio klajūnais galėjo būti labai nuoširdus. Kelių dešimčių metų senumo įsikūrimo atmintis ir patirtų traumų randai skatino amerikiečius lietuvius rūpintis parama San Paulo lietuvių bažnyčios statyba arba remti kitokias iniciatyvas. Susiklostė savotiškas interesų ir rūpesčio trikampis: Lietuva, Šiaurės Amerikos lietuvių diaspora ir naujosios Pietų Amerikos lietuvių kolonijos. Lietuvai jau mažiau reiškė

parama iš JAV lietuvių, tačiau šalis dar nejuto ir pareigos remti amerikiečius. O štai į Pietų Amerikoje vargo kelius pradėjusius minti lietuvių išeivius žiūrėta su valstybiniu rūpesčiu iš Lietuvos pusės ir su visuomeniniu jautrumu iš labiau pasiturinčios JAV lietuvių diasporos pusės. Tokia trapi ir jaudinanti lietuvių pasaulio karuselė sukosi iki sovietų invazijos ir Pirmosios Respublikos žlugimo.

10. Lietuva ir lietuvių pasaulio vizijos katastrofos išvakarėse

...Istorijos bėgy mes buvome priversti leisti atžalas kitur. Tą mes visiškai pateisiname, nes tauta, kuri nekolonizuojasi, negali tikėtis, kad bus didelė tauta.

(*Prof. Kazys Pakštas*)

Lietuvių istorikai po truputį praskleidžia užmaršties draperijas, dengusias lietuvių diasporos dramą ir emigracijos politiką. Naujausi tyrinėjimai, dokumentų publikacijos rodo, kad tikrovės pažerti klausimai tautos politiniam ir intelektualiniam elitui buvo vienaip ar kitaip atsakomi. Pūstelėjus naujos išeivystės vėjams, per pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį rūpesčio ženklai rodėsi laisvoje visuomenėje ir dar menkai išvystytoje biurokratijoje. Tiesa, ne visada buvo galima atskirti, ar skambus *Lietuvių emigrantams pagalbos teikimo draugijos* pavadinimas, pirmąsyk šmėkštelėjęs 1925 m., išduoda gražiausias intencijas, yra tautinio solidarumo ir empatijos išdava, ar priešingai – tik pridengia emigraciją savo verslu padariusios grupelės cinikų priedanga[349]. Per kelis metus išaiškėjo, kad draugijos veikla linko prie antro, liūdnojo varianto.

Lietuvos politinio elito rūpesčiai, Vidaus ir Užsienio reikalų ministerijų reagavimas į iššaukiančius emigracijos procesus keliais metais vėlavo. Tiesa, 1926 m. tautininkų suorganizuotas karinis perversmas ir A. Smetonos atėjimas į valdžią buvo palydėtas sąmoningų pastangų įtikinti pasaulio lietuvius, ypač amerikiečius, kad tautininkų vaizduotėje teritorinės ir diasporinės tautos plotmės yra tvirtai susipynusios, o valdžią paėmę žmonės yra labiausiai išeiviją gerbianti politinė jėga Lietuvoje. Anot istoriko Alfonso Eidinto, galime galvoti, kad visos naujosios Lietuvos valdžios pastangos diasporoje buvo išimtinai susijusios su tarp Amerikos lietuvių kilusiu nepasitenkinimu dėl perversmininkų apkarpytos demokratijos, dėl kairiųjų, o vėliau ir katalikiškųjų politinių jėgų persekiojimo.

[349] Kasperavičiūtė, Vitalija. *Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1918–1920 m.:* daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas. Kaunas, 2011. 71 p.

Aišku, tas pasipiktinimas už Atlanto buvo labai didelis: *JAV lietuvių spauda choru kritikavo tautininkų valdžią, dėl to dalis laikraščių buvo uždrausta įvežti į Lietuvą* [350]. Tačiau politinės realijos, kaip svarbiausias diasporos politikos veiksnys, nėra pakankamos, aiškinant labai sudėtingas lietuvių tautokūros – prie pasaulio permainų prisitaikančios tapatybės kristalizavimosi – kelyje. Lieka neatsakytas išskirtinai svarbus modernaus lietuviškojo nacionalizmo, kurio teoriniu pilotu laikytina Tautininkų sąjunga, vaizduotės permainų klausimas. Turime pripažinti, kad tautininkų idealai, jų pasaulėžiūra ir be pragmatinių diplomatinių motyvų siejosi su lietuvių tautos apibrėžtimis, sampratomis ir, neabejotinai, esamos ir būsimos diasporos gijų tautos sąmonės audinyje apmąstymais. Ir čia pat reikia apgailestauti, kad ideologiškai ir politiškai determinuotų tautos ribų ir pagrindinių diasporos bruožų supratimas šioje politinėje organizacijoje dar prašosi paaiškinimų. Tikėtina, kad ateityje tyrinėjimai padės išskaidrinti šiuos dalykus.

Emigracijos ir kolonizacijos idėjos tuo metu gana plačiai sklandė Vakarų Europoje, todėl būtina lietuvių pasaulio ribų išsiplėtimą sieti ir su tarptautiniais veiksniais bei madomis. Ko gero, Italijos pavyzdys ir Mussolinio autoritetas buvo itin paveikus. Jau 1927 m. Lietuvos pasiuntinys Romoje Valdemaras Čarneckis savo pranešime užsienio reikalų ministrui Augustinui Voldemarui įrodinėjo, kad dučė manąs, jog įmanomas planingas, valstybės kontroliuojamas ir dėl to tautai nenuostolingas emigracijos procesas[351].

Galima išskirti Pirmosios Respublikos diasporos politikos etapus, kurių vienas prasidėjo kartu su valstybės perversmu ir masinės emigracijos į Pietų Ameriką banga. Ar šios aplinkybės yra tiesiogiai tarp savęs susijusios? Greičiausiai ne. Tiesiog lemtingas sutapimas ir antraeilės interferencijos efektas. A. Smetonos režimas turėjo jausti emocinį visuomenės klimatą ir reaguoti į senosios ir naujosios išeivijos nuotaikas. Tačiau tuo pat metu tai nepaaiškina (ir istorikai nepasiūlo patrauklių atsakymo variantų), kodėl tik 4 deš. viduryje suintensyvėjo lietuvių pasaulio refleksijos, padidėjo politikų ir akademinių sluoksnių veiklumas diasporos politikos srityje.

Administracijos gebėjimas didinti valstybės dalyvavimą spontaniškoje emigracijos ir lietuvių pasaulėvaizdžio kristalizavimosi tėkmėje augo labai iš lėto. 3 deš. pabaigoje Užsienio reikalų ministerijoje atsiradusi Užsienio lietuvių referantūra kelis metus lindėjo tyliai it pelė po šluota, kol susidomėjimo pasaulio

[350] Eidintas, Alfonsas. *Lietuvių kolumbai*, p. 83.

[351] Simanavičiūtė, Daiva. *Pasaulio lietuvių bendruomenės raida XX a. 5–8 dešimtmečiuose:* daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas. Kaunas, 2008. 208 p.

lietuviais pliūpsnis iš naujo sužadino veikti aktyviau. 1932 m. A. Smetonos valdžios iniciatyva užsimezgusi *Draugija užsienio lietuviams remti* (DULR) irgi su triukšmu išėjo į viešojo gyvenimo sceną tik apie 1935 metus, kai jos veikėjai ėmėsi organizuoti pirmą Pasaulio lietuvių kongresą.

Nei pati naujoji emigracija, nei Amerikos lietuvių oponavimas tautininkų antidemokratiškai elgsenai, nei pusiau nevyriausybinės DULR veikla tiesiogiai nepaaiškina lietuvių pasaulio vaizduotės lūžio, taip pat Lietuvos įsipareigojimų prieš pasaulio lietuvius garsaus pareiškimo laiko. Visos anksčiau minėtos aplinkybės veikė, visos jos turėjo savo poveikio dalį bendrame tautos gyvenimo sraute, tačiau nei viena kuri atskirai, nei kartu sudėtos neduoda pakankamo paaiškinimo. Kita vertus, visa tai yra atspirtis, ieškant aiškaus atsakymo.

Čia atsigręžtina į sudėtingus bendresnius lietuvių tautos savivokos ir erdvėlaikio, tautinės identifikacijos ir civilizacinių pamatų tvirtėjimo procesus. Istorikai nesiginčija dėl sunkumų, su kuriais susidūrė Lietuva po 1918 metų. Lietuviškos tapatybės, daugiakultūrio ir keliakalbio istorinio paveldo dermė su naujais etnolingvistinės tapatybės konstravimo siekiais nepasidavė tiesioginiam administravimui. Senųjų Lietuvos pilietinio elito palikuonių, lenkiškai kalbėjusių lietuvių bajorų sąmonės permainos, lojalumo pasirinkimai, jų integracija į naująją lietuvybę buvo gerokai sudėtingesni dalykai, nei įprasta pasakoti.

Visuotinai privalomas pradinis mokymas, bendrųjų Lietuvos mokyklų programų ir istorinės atminties formavimo principų svarstybos buvo labai sudėtingos. Jų išdavos taip pat reikalavo kolektyvinės išminties ir laiko, kad susiklostytų nauji politinės tautos savimonės bruožai, kad lietuvybės ir tautinių mažumų savimonės susigyvenimas po vienu politinės tautos stogu būtų pasiekiamas. Juk turėjo praeiti keliolika metų, kad nusistovėtų lietuviškumo ir lenkiškumo sanklodos toje naujai ugdomoje šiuolaikinių lietuvių tikrovėje. Apibendrinant šias tolimas įžvalgas ir pabrėžiant būtinumą toliau tyrinėti su jomis susijusius klausimus, galime pasitenkinti teiginiu, kad reikėjo keliolikos metų, kad pasibaigtų modernios lietuvių tautos ir jos valstybės pamatų bei sienų konstravimo stadija. Pirmas anuometinės tautokūros uždavinys – solidarizuoti tautą savo istorinėje gimtinėje.

Labai tikėtina, kad ši civilizacinė užduotis daugmaž buvo įgyvendinta iki 4 deš. vidurio. Pasikeitė literatūrinės kalbos ir intelektualinės lietuvių kultūros kontūrai. Atėjo nauja karta, kuriai jau reikėjo priminti, kas buvo Rusijos imperija, kas yra naujoji Lenkija. Prireikė iš naujo skaidrinti Lietuvos lietuvių kultūrinę atmintį ir formuoti plačiojo lietuvių pasaulio akiratį. Kitaip tariant, tuo metu artėjo prie pabaigos vidinis Lietuvos valstybės ir jos dvasios stiprinimo laikas ir

buvo galima atsigręžti į išorę – į lietuvių pasaulio tolius ir pakraščius. Tautinės sąmonės cementavimas buvo savotiška prielaida susigaudyti Lietuvos, lietuvių teritorinės-politinės tautos ir diasporinės bendruomenės kartu su sava protėvių žeme vaizduotėse.

Atėjo nauja karta, kuriai toliau ugdyti prireikė labai kilnių vaizdinių ir idėjų, kurį laiką glūdėjusių toliau nuo praktinės-politinės programos. Kazio Pakšto ir kitų aistruolių lietuviškos kolonizacijos idėjos buvo skelbtos jau prieš dešimtį metų, bet iš tiesų populiariomis jos tapo tik apie 1935 metus. Kolektyvinė tautos išmintis kėlė būtinybę mąstyti ir kurti tokį lietuvių pasaulį, kurio centre kilo išeivija susirūpinusi Lietuvos valstybė.

Jei pradiniame etape Lietuva pamažu didino įsipareigojimus dėl socialinio, kultūrinio ir tautinio Pietų Amerikos išeivių likimo, tai pamažu tas rūpestis plėtėsi visos išeivijos erdvėje. DULR pirmininko, patyrusio praktinės politikos artojo Rapolo Skipičio pareiškimas 1935 m. teigė, kad su visais išeiviais *reikia turėti ryšių*, kad *jei ryšių nebus, tai mes Amerikos lietuvių anksčiau ar vėliau neteksime*, o *Amerikos, ir kitų kraštų lietuviai be Lietuvos išnyks*. Draugijos pirmininkas didele dalimi išreiškė ne tik savo asmeninę, bet ir savo artimos politinės aplinkos nuostatą dėl išeivių. Metaforiškas diasporos politiko teiginys, kad *jie turi sudaryti kitose žemėse Lietuvą*, rodė, kad iš lėto kristalizavosi lietuvių pasaulio ir diasporinės tautos tapatumo vaizduotė. Tik aiškiau artikuliuoti tapatybės horizontai leido formuluoti praktinės veiklos ir sąmoningos politikos kryptis.

Galima svarstyti, ar DULR įsibėgėjimas labiau veikė Lietuvos visuomenės opiniją, ar priešingai – besikeičianti, stiprėjanti, bręstanti, labiau determinuota visuomenės nuomonė bei tautinė vaizduotė stūmė oficiozinės draugijos vagoną į priekį. Pakankamai pagrįsta gali atrodyti ir vadovaujanti pozicija, kuri verčia galvoti apie abiejų aplinkybių ambivalenciją. Tai buvo tarpusavyje sąveikaujantys veiksniai. Apsisprendus dėl Lietuvos valstybės misijos ir įsipareigojimų diasporai, buvo aiškus kelias dėl Pasaulio lietuvių kongreso. Jo surengimas nebuvo eilinė užduotis dėl tos pačios priežasties, kad amerikiečiai lietuviai daugiausia (išskyrus tautininkų tiesioginius rėmėjus, kurie anapus Atlanto pamažu stiprėjo) oponavo A. Smetonos režimui. Iš čia gali plaukti tam tikras atsakymas, kodėl Lietuvos valdžia ir biurokratinis aparatas šioje valstybinio gyvenimo srityje atsisakė tiesioginio administravimo įrankių ir steigė nevyriausybinę organizaciją užduotims atlikti.

Kita vertus, *Draugija užsienio lietuviams remti* iš tiesų nebuvo paprastas diplomatinis triukas ar lengvai valdomas politikų įrankis. Ji buvo kompromisas



Lietuvos vyčiai Pasaulinės parodos atidarymo šventėje 1939 m.



Lietuviai Pasaulinės parodos metu. Niujorkas, 1939 m. rugsėjo 10 d.

tarp susireikšminusių autoritarinio režimo klerkų ir laisvos visuomenės veikėjų. A. Smetonos režimo prigimtis rėmėsi tokiu kompromisu. Galiausiai, nereikia atimti iš anuometinio aukšto valdininko pilietinio jautrumo, patriotinio patoso ir idealistinio nusiteikimo galimybių. Antrasis jos atsiradimo motyvas taip pat galėjo plaukti iš tarptautinės diplomatijos tradicijos. Gerai išsilavinę ir labai greitai savo patirtį kaupę lietuvių diplomatai matė, kad net labai liberalios vyriausybės (pvz., Argentinos ar Urugvajaus) negali toleruoti tiesioginio užsienio šalies diplomatų kišimosi į imigrantų gyvenimo reikalus. Konvencijų ribojama padori diplomatija, atstovaujanti mažesnei ar didesnei Europos šaliai, negali veikti tarp savo tautos išeivių it savoje teritorijoje. Todėl buvo reikalinga visuomeninė organizacija, per kurią būtų legalizuojama parama naujiems imigrantams Pietų Amerikoje ir galbūt kitose šalyse, kuriose susispietę lietuvių išeiviai.

Įpusėjus 4 deš. ir pasiryžus žengti žingsnį link viso pasaulio lietuvių kongreso reikėjo imtis pasirengimo darbų. Logistika ir buhalterija paprastai kėlė nedideles problemas, su kuriomis lengvai buvo susidorota. Organizacinis darbas, kurio pėdsakų tyrimas dažniausiai yra mėgstamas istorikų užsiėmimas, itin svarbiu lietuvių pasaulio momentu yra aprašytas. Tačiau čia sudėtingiausias ir nelengvai aprašomas dalykas yra misijos užduočių ir lietuvio pasaulio vaizduotės formavimo veiksmas. Galbūt profesoriaus K. Pakšto kuriami diasporinės tautos vaizdiniai ir kolonizacijos idėjos kongreso išvakarėse tapo svarbesni ir priimtinesni. R. Skipitis ir DULR aktyvistai susirūpino išleisti plačių užmojų knygą, kurioje istoriniu ir kultūriniu aspektais būtų atskleista visa diasporos geografija, aprašyti atokiausi pasaulio kampeliai, kuriuose gyveno lietuviai. Tokio kolektyvinio pasakojimo užduotis – padėti formuotis arba net valingai kurti Lietuvos lietuvių ir išeivijos savimonę. Buvo aiškiai suvokta, kad išeivijai svarbu suvokti savo vietą pasaulyje, atpažinti ryšius su kitomis diasporos dalimis ir protėvių tėvyne.

Ne mažiau svarbu aprėpti lietuvių pasaulį tiems Lietuvos žmonėms, kurie pamažu ėmė įsisąmoninti savo ypatingą vaidmenį diasporos likimo požiūriu. Norint, kad Lietuvos lietuviai įsijaustų į svarbiausios lietuvių pasaulio dalies, arba to pasaulio centro misiją, kad pritartų ir paremtų viešpatavusio politinio elito siekius imtis diasporos telkimo darbų, kurie kainavo šalies mokesčių mokėtojų pinigus, reikėjo kurti juos visus mobilizuojantį pasakojimą. Draugijos valdyba pakvietė žymų tyrinėtoją, istoriką ir redaktorių Petrą Rusecką imtis knygos rengimo.

Šiandien, iš ilgo laiko perspektyvos žvelgiant į P. Rusecko ir bendraminčių darbą, *Pasaulio lietuviai* atrodo labai greito ir labai nuoširdaus darbo vaisiumi. Knyga nebuvo itin aukštos redakcinės kultūros, joje gausu atvirų redaktoriaus

pastabų, kad vienu ar kitu jo užduotu klausimu nerasta kvalifikuotų atsakinėtojų, tyrinėtojų, autorių ar liudininkų. Straipsniai labai nevienodi, skirtingos rašiusiųjų kvalifikacijos, nevienodai įvaldytos plunksnos išmargino visą leidinį. Tačiau ir toks knygos pavidalas atskleidė lietuvių pasaulio horizontus, leido įsivaizduoti skaitančiuosius lietuvius visame pasaulyje, staiga susižinojusius, kad jie yra ne vieni emigrantai šioje žemėje, kad gentainių kolonijos yra pabirę ir Azijoje, ir Afrikoje, ir senojoje Europoje, ir abiejose *naujojo pasaulio* kontinentuose.

Knygoje *Pasaulio lietuviai* buvo sudėtos ne tik atskirų diasporos dalių istorinės-kultūrinės charakteristikos, bet taip pat trumputės pačių didžiausių anuometinės Lietuvos intelektualinių autoritetų, įtakingų visuomenės nuomonės formuotojų ir, žinoma, politinių lyderių pastabos. Trumpučiai jų pareiškimai ir metaforiški šūkiai neabejotinai turėjo atlikti knygos sumanytojų lūkesčius: mobilizuoti lietuvių vaizduotę ir telkti viso pasaulio lietuvius apie diasporinės tautos atmintį, formuoti sudėtingą daugiasluoksnę jos tapatybę. Šie mobilizuojantys pareiškimai, priklausę ne vienam sustiprėjusios lietuvių tautos atgimimo veteranui, skatino tam tikras savijautas ir rūpesčius, kurie turėjo prisidėti prie lietuvių saviidentifikacijos permainų ir prie sudėtingos teritorinės tautos vaizduotės susiderinimo su diasporiniais bruožais. Šia prasme knyga buvo labai sėkminga. Ji atvirai rodė, kad tie, kurie ėmėsi viso pasaulio lietuvių telkimo, jaučia teorinius, ideologinius, kultūrinius ir moralinius pamatus. Jie žino, ko nori ir žino, ką daro. Jie sako, ką mano, ir daro, ką sako. Jie yra atsakingi už lietuvių pasaulio gyvastį ir imasi sąmoningai ir kryptingai veikti.

Vienas iš kongreso organizatorių R. Skipitis įtikinėjo skaitytoją:

Manau būtų bereikalinga įrodinėti, jog po visą pasaulį pasklidę mūsų broliai ir sesers turėtų palaikyti kontaktą su Lietuva ir didžiuosiuose, visai tautai bendruose reikaluose turėtume visi sutartinai dirbti, jog turime vieni kitiems eiti talkon, padėti morališkai ir materiališkai. Tai uždavinys labai sunkus, bet įvykdomas. Tik daugiau reikia kontakto, daugiau susiartinimo ir kitas kito pažinimo. O ***susipažinimui ir susiartinimui pirmąjį didįjį žingsnį padarys viso pasaulio lietuvių Kongresas.*** *Be atstovų atvyks dar ir daugybė svečių. Tad susipažinimui, pasiinformavimui bus progos ne tik oficialiuose posėdžiuose. Be to atvyks žmonių iš įvairiausių geografiškų, kultūriškų ir ekonomiškų aplinkumų ir pasipasakos vieni kitiems, kur, kaip lietuvių gyvenama. Tokios informacijos gali duoti daug minčių, ką ir kaip turėtume daryti, kad mūsų tautiečiams būtų geresnė ateitis, kad lietuvio dvasia ne nyktų, bet stiprėtų.*



Prezidento Antano Smetonos pagerbimo banketas Niujorke, 1941 m. kovo 13 d.

Kongresas duos didelį tautinį pakilimą. Rinkimai atstovų į Kongresą ir iš Kongreso grįžusių pranešimai vis duos progos mūsų užsienio broliams daryti susirinkimus, tartis apie bendrus reiklaus. O jei dar kongresui pasisektų padaryti sporto olimpiadą, dailės ir užsienio lietuvių išdirbinių parodas, tai užsienio lietuviuose Kongresui pasiruošimas sudarytų nemažą sambrūzdį.[352]

Nors organizatorių vaizduotėje pirmiausiai šmėžavo lietuvių pasaulio horizontai, nors diasporos mobilizavimas buvo svarbiausia siekiamybė, tačiau netiesiogiai jo parengties jaudulys turėjo įtakos ir Lietuvos visuomenės savijautoms, solidarumui, kvietė platinti *savųjų* ir *svetimųjų* skirties ribas, susimąstyti apie diasporinės tautos margumyną. Lietuva siekė atlikti savo tautines pareigas prieš visą lietuvių pasaulį, bet tai darydama ji pati negalėjo nepasikeisti. Jos vaizduotėje ir identifikacijoje turėjo pamažu rastis ir kitų diasporinių tautų gebėjimuose išrutuliotas supratimas, kad gali skirtis kultūriniai, kalbiniai, ekonominiai ir kiti pasaulio lietuvių bruožai, bet juos visus vienija bendri jausmai, bendra atmintis ir solidarumas.

Ant Kongreso dalyvių pečių gulė įsipareigojimas ne tik konstruoti diasporos atmintį, kurti bendrą pasakojimą apie visus – ir Lietuvoje ir plačiame pasaulyje – gyvenusius gentainius, bet ir formuoti naujas tradicijas, turėjusias masinėje sąmonėje įtvirtinti tam tikrus solidarizuojančius ritualus ir šventes. Tuo metu gimė idėja liepos 17 d. paversti minėtina diena. *Tejungia mus visus „Dariaus ir Girėno užsienio lietuvių liepos 17 diena!* – nuskambėjo A. Randomanskio plunksnai priklausęs šūkis. Praktinės mobilizavimo ir solidarumo didinimo pastangos buvo labai kilnios ir prasmingos. Airiai, škotai, graikai, lenkai, vokiečiai ir daugelis kitų tautų išeivių turėjo susiklosčiusias tradicijas, o lietuviai juto esą laisva ir pajėgi tauta tokias pat tradicijas kurti ir palaikyti. Užteko ir tikėjimo idealais jėgos. A. Randomanskis grindė savo pasiūlymą tokiais žodžiais:

Gyvename tautų susibūrimo (konsolidacijos) laikotarpį. Galingas ir plačias valstybes sukūrusios tautos rūpinasi savo išblaškytų narių sucementavimu; ***joms brangus kiekvienas tautietis, kiekviena nuo tautos kamieno atskilusi šakelė.*** *Senos, kultūringos tautos žino, jog tuo būdu jos auga ne tik skaičiumi, bet ir teritorialiai, nes bet kuris žmogus, kur jis bebūtų nešasi su savimi savo tėvynės dalelę. Net galutinai nutautęs, savo kalbą ir praeitį pamiršęs, jis vis bent savo pavardės skambesiu primena tolimą tėvynę. Dažnai tokios, pamirštos ir nuvytusios šakelės prade-*

[352] Skipitis, Rapolas. Viso pasaulio lietuvių kongreso reikalu. In: *Pasaulio lietuviai*, p. 26.

da leisti tautiškas atžalas ir daigus, suspindi nepaprastais gabumais ar net genialumu ir verčia aplinkos žmones prisiminti didvyrio kilmę ir pagerbti pagimdžiusią jį šalį (...) Jeigu taip savo tautiečius vertina anglai, prancūzai, vokiečiai, kuriems, rodytųsi, paskiri asmenys nėra tokie brangūs, tai ką bekalbėti apie mažas tautas, kurių iš viso vos keli milijonai priskaitomi. Joms turi būti ypatingai brangintinas bet kuris istoriško, ūkiško ar kurio kito viesulo nutrauktas ir tolumon nuneštas lapas. Mažos tautos turi dideliu atsidėjimu bei kruopštumu rankioti pasaulyje savo sūnus ir ***pinti juos į gyvą tautinio vieningumo bei darbo vainiką.*** *Senoji išmintis mus moko, jog paskiri žmonės, kaip pavieniui išdėstyti pagaliai, nedaug naudingo tegali atlikti. Tik juos surišus, suvienijus, gaunasi jėga ar įrankis, kurias galima operuoti ir šį tą tėvynės labui nuveikti.* [353]

Įtikinėjimas buvo skirtas ne tiek diasporai, kiek Lietuvos lietuviams. Jis daigino tokį diasporinės tautos jautrumą, kuris galėjo prisidėti prie lietuvių tapatumo sodrinimo, gebėjimo suprasti visą margaspalvį lietuvių pasaulį kaip *savą*, artimesnį, negu iki šiolei uždaroje, lokalinėje etnolingvistinėje bendruomenėje buvo įprasta jausti.

Kongresas, kaip buvo numatyta, vyko visą savaitę. 1935 m. rugpjūčio 11–17 d. 3 000 lietuvių iš 19 pasaulio šalių pradėjo istorinį, nei iki tol, nei po to analogų neturėjusį lietuvių pasaulio veiksmą. Nors A. Smetonos aplinka iš anksto statė užtvaras Lietuvos vidaus problemų svarstyboms Kongrese, tačiau sunku buvo kontroliuoti visas laisvų žmonių nuotaikas ir kalbas. Kita vertus, Lietuvos visuomenės akyse šis suvažiavimas labai stipriai mobilizavo jausmus ir mintis. Ir A. Smetona, ir jo legalūs oponentai sveikino Kongresą. Tai buvo svarbiausia žiniasklaidos tema. Buvo atgaivinta išeivijos atmintis, prisiminti protėvių ir senelių keliai į platųjį pasaulį, pasidžiaugta diasporos lietuvių pasiekimais, o lietuvių kolonijų delegatams plačiai nušviesta tėvynės būklė. Tačiau ne tai buvo svarbiausia. Kongrese buvo atgaivinta lietuvių pasaulio vaizduotė ir kuriamos ateities vizijos, kurios buvo grindžiamos tikėjimu, jog Lietuva ir diaspora gali labiau ugdyti savo bendrumo jausmus, kad gali būti pasiektas tam tikras globalus tautinės organizacijos pavidalas, kuris padėtų sąmoningai įgyvendinti diasporinės tautos idėjas, o išeivijos ir spontaniškos kolonizacijos tėkmėje duotų kuo didesnės tautinės naudos, švelnintų bloguosius emigracijos proceso poveikius, diasporos tinklus paverstų lietuvių tautos įsišaknijimo Vakarų pasaulyje priemone.

---

[353] Randomanskis, A. Tejungia mus visus „Dariaus ir Girėno užsienio lietuvių liepos 17 diena. In: *Pasaulio lietuviai*, p. 21–22.

Kongresas buvo pati geriausia arena platesniems sluoksniams lengviau suprantama kalba pristatyti tautos gyvasties ir tolesnio formavimo vaizdinius. Tai buvo geriausia proga kelti ir diskutuoti futuristines, kartais net utopines, idėjas. K. Pakštas darsyk desperatiškai ieškojo lietuviams kolonizacijos erdvės, nors nei tautos ištekliai, nei laikas jo vaizduotės daigų negalėjo palaistyti. Vakarų Europos šalys jau matė artėjančią dekolonizaciją, kuri įsibėgėjo po II pasaulinio karo. O, pavyzdžiui, iškilus matematikas ir išmintingas intelektualas, vienas Lietuvos universiteto kūrėjų profesorius Zigmas Žemaitis savo paskaitoje *Lietuvių tautos paskirtis* išeiviją matė kaip svarbią lietuvių tautos dalį, kurios misija – lietuvybės skleidimas plačiame pasaulyje ir *tautos mentaliteto turtinimas naujomis idėjomis*.[354]

Kongresas buvo gerai organizuotas, tinkamai apgalvotas ir galėjo derinti labai skirtingus lūkesčius bei įsitikinimus. Per darbingą savaitę įvyko dar trys konferencijos: pasaulio lietuvių studentų, pasaulio lietuvių mokytojų bei pasaulio lietuvių periodinės spaudos atstovų (pastarosios vyko Klaipėdoje ir Giruliuose). Jų išskirtinis vaidmuo buvo logiškai pagrįstas. Studijuojantis jaunimas buvo diasporos intelektualinio potencialo ir būsimųjų tautinės bendruomenės lyderių poligonas, lietuvių išeivijos švietimas ir komunikacija taip pat buvo vienas labai svarbus bendras dalykas. Tad pasidalijimas nuomonėmis, patirtimis, svajonėmis, baimėmis ir idėjomis buvo labai naudingas dalykas. Visas Kongreso darbas baigėsi kelių lietuvių pasaulio ateičiai svarbių rezoliucijų priėmimu. Pirmiausia minėtina Bendroji rezoliucija, tačiau buvo ir idėjas pristatantys atskiri sutarimai: dėl būsimos globalios organizacijos sukūrimo, dėl švietimo, kultūros ir ekonomikos ateities ir dėl kolonizacijos perspektyvų. Kongreso delegatai taip pat priėmė atskirą rezoliuciją, kuria dėkojo Lietuvai – valdžiai ir visuomenei – už pastangas gaivinti pasaulinę lietuvybę.

Daug temų svarstyta, daug ateities planų susikurta. Tačiau svarbiausia praktine išdava laikytinas sumanymas ir apsisprendimas sukurti *Pasaulio lietuvių sąjungą*, kaip Lietuvą ir diasporą vienijančia globalią organizaciją. Ji turėjo atlikti pasaulėžiūros ir geografijos išbarstytų lietuvių diasporos bendruomenių, draugijų ir susivienijimų telkimo bei koordinavimo funkciją. Kongrese savo šalims atstovavę delegatai jau 1935 m. jautėsi galintys pradėti nerti milžinišką organizacijos tinklą, kuriam, jų manymu, jau tuo metu būtų galėję priklausyti virš 1 000 organizacijų visame pasaulyje. Kongrese buvo suspėta išrinkti laikinąją *Pasaulio lietuvių sąjungos* (PLS) valdybą, kurią sudarė patyrę Lietuvos veikėjai ir svarbiau-

[354] Kasperavičiūtė, Vitalija. *Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1918–1940 m.*, p. 79.

sioms išeivijos srovėms atstovaujantys išeivijos lietuviai: R. Skipitis, K. Šleževičius, K. Pakštas, F. Kemėšis, L. Simutis, J. Leimontas, A. Steponaitis, S. Vitaitis.

Nei Kongreso stenogramose, nei gana staigiai atsiradusios PLS valdybos diskusijose negalima aptikti tiesioginių įrodymų, kodėl apsispręsta dėl tokios sudėties, kuri vienijo su Lietuvos oficialiais sluoksniais susijusius veikėjus ir diasporos lyderius. Istorikas gali svarstyti, kiek tai buvo susiję su A. Smetonos režimo pastangomis kurti lietuvių pasaulį kontroliuojančią struktūrą. Tokia prielaida nesunkiai rastų ir motyvus, ir įrodymus. Galima aiškintis, kiek tokia sąjungos valdybos sudėtis išreiškė sąmoningai ir idealistiškai prisiimamą misiją, besiremiančią Lietuvos valstybės pareiga diasporai. Tačiau svarbesniu atrodo kitas klausimas. Kiek *Pasaulio lietuvių sąjunga* buvo suvokiama kaip diasporą vienijanti organizacija, o kiek kaip diasporą ir Lietuvos lietuvius į viena jungiantis tinklas? Ar sąmoningai, ar spontaniškai, per daug nereflektuojant praktinio-organizacinio veiksmo prasmės, taip kuriama globali institucija rodė stiprėjančią diasporinės tautos savivoką, kuri ir Lietuvos lietuvius vertė bent retsykiais save suvokti kaip pasaulio lietuvius. Tauta visame pasaulyje su savo protėvių *pažadėtoje* žemėje stiprėjančia nepriklausoma valstybe, kuri siekia rūpintis ne tik teritorine bendruomene ir politine tauta, tačiau įsipareigoja prieš visus lietuvius visame pasaulyje? Dėl to lietuvių pasaulio ir PLS centras neabejotinai turi būti Lietuvoje, Lietuvos Respublikos sostinėje. Tai ir buvo įtvirtinta Sąjungos statuto 2-me straipsnyje.[355]

Yra labai daug argumentų, kurie leistų teigti, kad būtent šis tautos stiprybės vaizdinys pleveno lietuvių šviesuomenės galvose ir vertė stipriau plakti širdis. Anos epochos lietuviai dar nebuvo tragiško likimo pripratinti prie beprasmių žodžių ir nieko neįpareigojančių planų. Tie liūdni įgūdžiai Lietuvoje bus įdiegti per sovietų okupacijos dešimtmečius.

PLS laikinoji valdyba paruošė statuto projektą. Jame labai aiškiai išdėstytos svarbiausios intencijos, kurių uždavinys įveikiant partinius, politinius, pasaulėžiūrinius skirtumus ir geografinius atstumus, sukurti *organizacijų sąjungą* (4 str.), kurios nariams galiotų nepakeičiamas principas – *būti lojaliais gyvenamosios šalies vyriausybei ir įstatymams* (6 str.). Statutas numatė tripakopę PLS valdymo sandarą: Suvažiavimą, Tarybą ir Valdybą. Suvažiavimui buvo suteikiamas išskirtinis, simbolinis vaidmuo, kuris lyg atkartotų (kas penkeri metai) Pasaulio lietuvių kongreso sėkmes ir mobilizuojantį aidą. Numatomi suvažiavimo sudėties ir atstovavimo principai išduoda čia jau aptartą Lietuvos lietuvių, kaip

[355] Pasaulio lietuvių sąjungos statutas. In: *Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1920–1940 m.: dokumentų rinkinys*, p. 237



Banketas prezidento Antano Smetonos garbei Klivlande 1941 m. balandžio 30 d.

svarbiosios diasporinės tautos dalies, intenciją. Lietuvai besąlygiškai skiriama 1/3 vietų. Kaip jos turėjo būti užpildomos – neaišku. Kitas trečdalis vietų turėjo priklausyti Amerikos lietuvių diasporos atstovams, o likusios vietos – kitų kraštų lietuvių delegatams.

PLS Tarybą turėjo sudaryti 30 narių. Narių skaičius priklausė nuo siekimo, kad būtų bent po 1 atstovą iš kiekvienos šalies, kurioje yra daugiau kaip 10 000 lietuvių išeivių. Ji privalėjo rinktis kasmet. Statutas numatė 7 narių ir 5 kandidatų Valdybą, kuri renkama PLS Tarybos. O jau tada, laikantis nusistovėjusių laisvanoriškų asociacijų tradicijos, Valdyba turėjo rinkti pirmininką, du pavaduotojus, sekretorių, iždininką. Buvo numatoma alga pirmininkui ir administracijai.

PLS buvo idealistinė bręstančios tautos sąmonėjimo ir lietuvių pasaulio integralumo siekiamybė. Ji taip pat buvo organizacinė fikcija, kurios projekto detalės liudijo apie kolektyvinės vaizduotės ir vizionieriškumo lygį, kalbėjo apie didelį laisvos Lietuvos elito kūrybinį pajėgumą. Būtent dėl to ir norisi jos projektą vadinti idealistiniu. Ne dėl to, kad sumanymas nebūtų radęs vietos priekaištams, alternatyvoms, abejonėms, skepsiui ir kritikai, bet dėl to, kad jam nebuvo duota laiko tapti tikrove, patikrinti sumanymo vaisingumą ir prasmę. Pačiai Lietuvos Respublikai buvo likę tik keli laisvės metai. Todėl čia svarbu įvertinti PLS projektą fiktyvioje galimos raidos perspektyvoje.

13-asis Statuto straipsnis įžvalgiai numatė, kad

Visuose kraštuose, kur tik lietuviai turi savo organizacijų, kuriasi PLS provincijos. PLS centrui sutikus, provincija gali būti įkurta ir tokiame krašte, kur bus bent viena lietuvių organizacija.

Tai reiškė, kad visuomeninio gyvenimo ir lyderystės įgūdžius įgiję lietuviai anuomet puikiausiai suprato, kad tiesioginė, asmeninė narystė tokioje sąjungų sąjungoje nėra nei protinga, nei geistina. O daugiapakopė saviorganizacijos struktūra yra vienintelis prasmingas kelias. Tik taip individuali laisvė ir iniciatyva susiderina su *žaliuojančios žolės* judėjimo logika. Svarbiausia, kad skirtingos ideologinės srovės gali ugdytis konkurencijos per bendradarbiavimą skonį, kad gali atrasti sąlyčio taškus svarbiausių tautos gyvasties visame pasaulyje klausimų svarstybose.

Statutas teigė principą, kad į

...PLS provinciją gali dėtis visų krypčių lietuvių draugijos, būtent: mokslo, meno, religijos, ekonomijos, politikos klubai, ar kitokių tikslų siekiančios organizacijos, tiek atskiros draugijos ar bendrovės, tiek centrinių organizacijų skyriai ar kuopos,

jeigu tik tos organizacijos laikosi Nepriklausomos Lietuvos valstybės ir savaimingos lietuvių tautos kultūros.

Įžvalgiai atrodo ir Statuto numatytas JAV lietuvių diasporos galimas padalinimas į dvi *Amerikos Rytų ir Vakarų provincijas.* JAV lietuvių gausa ir išsibarstymo plotai buvo labai dideli, o pariteto principas čia prarado realistinę prasmę. 16-asis straipsnis paaiškino šią amerikiečių diasporos geografiją:

Rytų provincijos centras yra New Yorke-Brooklyne [Bruklinas]; Vakarų provincijos centras – Chicagoje. Prie Vakarų provincijos dedasi Illinois, Wisconsin, Indiana, Michigan, Ohio, taip pat visų kitų valstybių į vakarus ir į pietus nuo Illinois lietuvių organizacijos (...) Abiejų provincijų Centro valdybos sudaro vieną bendrą Vykdomąjį Amerikos lietuvių komitetą, kuris renkasi kasmet ne vėliau kaip gegužės mėn., o prireikus ir dažniau.[356]

Pasaulinės lietuvių organizacijos projektavimo darbai užsitęsė. Jie ir negalėjo būti spartesni, nes šimtai šio kilnaus veiksmo dalyvių turėjo patys svarstyti, apsispręsti, paskelbti, sutarti. Tokios sandaros organizacinis tinklas iš prigimties negalėjo būti administruojamas, profesionalizuojamas pagal Lietuvos valdininkų ar net diplomatinės tarnybos autoritetų įsakymus. Tad šiandien istorikai gali pasakyti, kad sumanytojų idėjos nebuvo patikrintos savaimingame tikrovės permainų sraute. Karo tragedija sumalė visas šias idėjas ir jau pradėtus organizacinius darbus į vieną chaotišką masę. Tačiau tuo pat metu pokario nuotykiai parodys, kaip iš šios riogsančios skeveldrų krūvos augo nauja lietuvių diasporos išmintis ir valia.

Diasporinės lietuvių tautos vaizduotė prasiveržė Kongreso dienomis. Galėjo taip nutikti, kad anuometinis šurmulys būtų prasidėjęs ir pasibaigęs tarsi festivalis, nepalikęs nieko, išskyrus jaudinančius prisiminimus. Tačiau taip jau sutapo, kad kaip tik tuo metu 1935–1936 m. buvo daugiausia kalbama apie subrendusias Lietuvos švietimo sistemos ir ugdymo turinio permainas. Penkiems jauniems lietuvių istorikams su Adolfu Šapoka priešakyje teko uždavinys parengti naują Lietuvos istorijos vadovėlį, kuris atlieptų generacijų permainas, patvirtintų civilizacinių pokyčių ribas, formuotų tokį bendrąjį lietuvių tautos pasakojimo variantą, kuris leistų šio pasakojimo herojui toliau augti, reaguoti į pasaulio kvėpavimą ir žingsnius. Praeities pasakojimas vidurinės mokyklos programoje turėjo prisidėti prie lemtingo bendros atminties bendruomenės telkimo. Iki šiandien istorikai, daugiau ar mažiau išmintingi tos atminties puslapių margintojai, eiliniai mėgėjai ir neeiliniai

[356] Ten pat, p. 239.



Vienas iš gausių banketų prezidento Antano Smetonos garbei 1941 m. pavasarį

profesionalai nepaleidžia iš savo diskusijų taip vadinamos Adolfo Šapokos *Lietuvos istorijos*. Tai rodo, kad jos būta labai stiprios ir įtakingos. Ant šio pasakojimo buvo sukonstruoti ir pastatyti kelių kartų tapatumo pastatai, labai skirtingi sovietų okupuotoje Lietuvoje ir Vakarų civilizacijos vertybių veikiamoje išeivijoje. Greičiausiai net patys autoriai būtų nustebę, kaip ilgai jų kuklus siekinys buvo virtęs lemtingu lietuvių likimo faktoriumi. Nuostabu, kad ne visos šio mokyklinio vadovėlio dalys buvo vienodai skaitomos laike ir geografiškai išsibarsčiusių skaitytojų.

Tačiau neabejotina, kad nuolat dėmesys buvo sutelktas prie senosios LDK praeities, prie bajoriškosios lietuvių tautos likimo faktų ir interpretacijų. Ir, ko gero, paties A. Šapokos parašyta paskutinė vadovėlio dalis likdavo neskaityta. Žiūrint labai formaliai, galima nesunkiai suskaičiuoti puslapius ir vienareikšmiškai pasakyti, kad VIII *Lietuvos istorijos* dalis, skirta lietuvių likimams už Lietuvos valstybės ribų, apima paskutinius 79 tautos pasakojimo puslapius – nuo 593 iki 672. Tai sudaro daugiau nei dešimtadalį vadovėlio. Ar tai ne ypatingo ryškumo faktas? Pirmoje Respublikoje, iš kurios emigravo apie 2 proc. gentainių, diasporos nuotykiai buvo verti dešimtadalio istorijos. Šiandien, kai naujoji posovietinė emigracija gerokai viršijo dešimtą gentainių dalį, visus Lietuvos mokyklinius vadovėlius kartu sudėjus nebus net 2 proc. dėmesio išeivijai ir jos vaidmeniui mūsų istorijoje. A. Šapokos redaguotoje istorijoje lengvai atpažįstamos pastangos palikti išeiviams daug vietos bendrojoje lietuvių atmintyje. Kol kas šiandien matyti, kad emigravę iš savo gimtosios žemės gentainiai yra išvaryti ir iš istorijos.

Labai tikėtina, kad A. Šapokai rašant paskutinįjį istorijos skyrių po ranka (kaip ir mums šiandien) gulėjo Petro Rusecko redaguotas kolektyvinis veikalas *Pasaulio lietuviai*. Tai, kas buvo rašoma pasitinkant Pasaulio lietuvių kongresą, tai kas turėjo būti tam tikra lietuvių pasaulio vaizduotės projekcija, gulė į vadovėlį, tiesiogiai suformavusį paskutinio nepriklausomos Lietuvos laikotarpio istorinę vaizduotę. Pasaulio žemėlapis ir tautos erdvė, 1935 m. išsiskleidusi P. Rusecko nuoširdžiai redaguotoje knygoje, ilgiems dešimtmečiams įkomponuota A. Šapokos parašytoje *Lietuvos istorijos* VIII dalyje. Su ja buvo pasitikta dramatiška mūsų valstybės griūtis 1940-aisiais, sovietų ir nacių okupacijos ir galiausiai viena didžiausių lietuvių tautos istorijoje politinės emigracijos bangų, kuri pakilo 1944-ųjų vasarą.

Antroji „poetų ir karių“ emigracija: 1944–1990 metai

...Tautinio susipratimo ir vienybės ženklan kiekvienas lietuvis moka nuolatinį tautinio solidarumo įnašą.

(Lietuvių Charta)

Lietuvos valstybės žlugimas buvo tragiškiausias XX amžiaus lietuvių pasaulio įvykis. Šalis, per du trumpus dešimtmečius sugebėjusi pasiekti įspūdingų modernizavimo rezultatų, besivejanti labiau pažengusius kaimynus ir užpildžiusi visuomenės bei kultūros spragas, atsiradusias dėl Rusijos politinių represijų per ilgą XIX amžių, savo nepriklausomybės laikotarpio pabaigoje buvo išsikėlusi lemtingą uždavinį – konsoliduoti lietuvių tautą visame pasaulyje. Lietuvos, kaip lietuvių pasaulio teritorinio ir intelektualinio centro, žingsniai pirmyn 1940 metų birželį buvo sustabdyti. Lietuvių padangėje žybtelėjusios viltys užgeso, Lietuva antrąsyk per nepilnus du šimtus metų pati atsidūrė skęstančiosios padėtyje ir vietoj to, kad vestų lietuvių pasaulio keliais ir kryžkelėmis, pati tapo to pasaulio širdgėla.

Jau 1940-ųjų vasarą saujelė politinių pabėgėlių su sovietų kariuomenės nuverstu prezidentu Antanu Smetona priešakyje pradėjo minti naujus išeivių kelius. Buvusio autoritarinio prezidento likimas vedė per lietuvių kolonijas, kuriose net jo nemėgstant buvo suprantamas jo parėmimas, prieglobstis ir simbolinis

vaidmuo. Berlynas–Lisabona–Rio de Žaneiras–Čikaga–Klivlandas – toks buvo paskutinių A. Smetonos metų kelias. Jis rodė svarbiausius diasporos geografijos kontūrus, judėjo ta kryptimi, kuria po ketverių metų patraukė dešimtys tūkstančių lietuvių, bėgusių nuo sovietų armijos ir neišvengiamų represijų.

Laikotarpiu tarp 1940 metų rudens ir 1941 m. vasaros kita tragiško tautos likimo kryptis buvo į Rytus. Kelias driekėsi palei Sovietų Sąjungos geležinkelius link milžiniškos šalies glūdumose dunksančių koncentracijos stovyklų bei prievartinės tremties vietų. Taip jau susiklostė, kad po 1944 metų virš 60 000 lietuvių patys pabėgo į Vakarus, o keturis kartus didesni būriai iki 1953 m. buvo per prievartą išgabenti į savo tremties vietas Sibire. Dvigubas D – taip šiandien atrodo svarbiausias pokarinis tautos likimo ženklas. Deportuoti asmenys į sovietinius Rytus ir DP (angl. *displaced persons*) arba *išvietintieji asmenys* – sava valia atsidūrę karo pabėgėlių stovyklose Vakarų Europoje. Užkariautos ir pavergtos šalies piliečiai buvo išblaškyti po visą pasaulį, kuriame galėjo aptikti seniau lietuvių pramintus takus. Vakarų Europa jau nebe pirmą kartą pasitiko politinius pabėgėlius iš Rytų. Sibiras taip pat nebe pirmą kartą matė tremtinių internacionalą. Tačiau stalinizmo nusikaltimai gerokai pranoko visus buvusius skaičius ir žmonių kančias. Tokio pažeminimo ir naikinimo žmonės iki tol nebuvo patyrę.

Lietuvių tremtys, emigracija ir net savo šalyje patirta priespauda ženklina 1944–1990 m. laikotarpį. Lietuvių pasaulio istorinėje slinktyje tai irgi buvo labai svarbus metas. Karo tragedija ir jos pasekmės nenoromis papildė silpstančią lietuvių diasporos energiją. Jei prieškariu JAV buvo jaučiama, kad be naujų imigrantų bangų impulso greičiau nunyksta lietuviškos kolonijos, tai po II pasaulinio karo į jas plūstelėjo ne tik statistiniai naujų emigrantų tūkstančiai. Svarbiausia buvo tai, kad į Vakarus pasitraukė didelė lietuvių tautos intelektualinio, kūrybinio, visuomeninio, politinio elito dalis. Jie išsinešė nepriklausomoje Lietuvoje išugdytus vaizdinius, o pajėgi jaunuomenė, tęsdama studijas Vakarų universitetuose, gebėjo atnaujinti juos *laisvojo pasaulio* pasiekimais. Emigracijoje *laisvuoju pasauliu* buvo vadinamos tos Vakarų šalys, kuriose išliko liberalios demokratijos santvarka ir kurių vyriausybės nepripažino sovietų įvykdytos Baltijos šalių aneksijos.

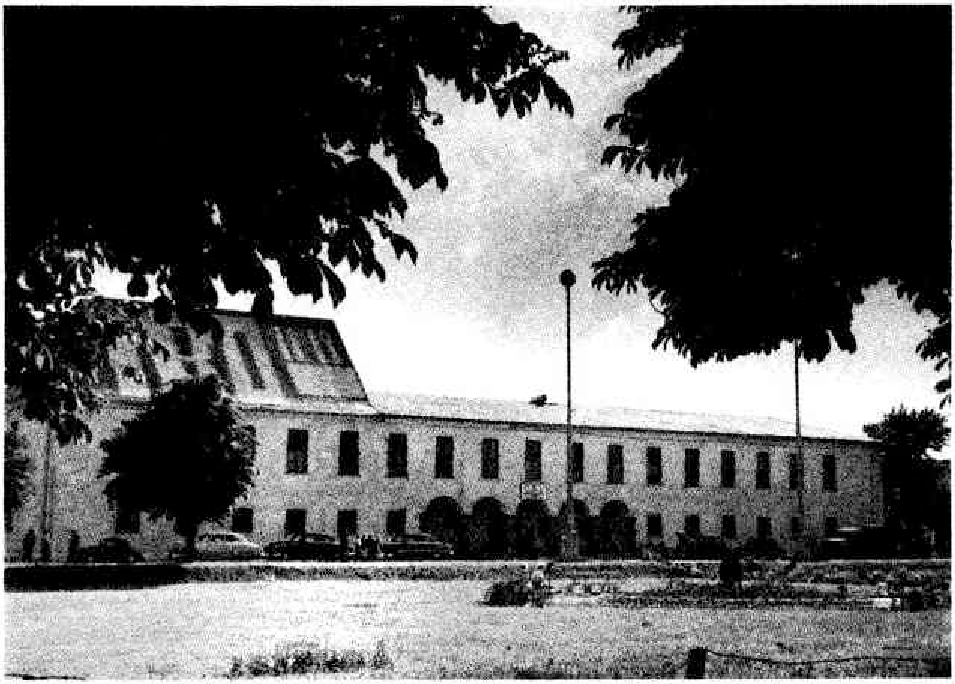
Prasidėjo Lietuvos nelaisvės ir naujos *poetų ir karių emigracijos* pusamžis, pasižymėjęs iki tol neregėtais lietuvių diasporos kūrybiškumo ir organizacinės energijos proveržiais. Jis priminė dažniausia jau užmirštus politinių Lietuvos emigrantų nuotykius XIX a. viduryje. Tačiau jautresnė atmintis suvokė simbolines paraleles. Kartu su karo pabėgėlių banga Vakaruose atsidūręs žymusis kultūros istorikas ir politikas Mykolas Biržiška rašė jau suspėjusiam Amerikoje įsikurti







DP stovyklų gyvenimo kasdienybė ir buitis



Kareivinės Miunchene – laikinieji DP lietuvių namai 1946 m.



DP pabėgėlių kasdienybė: maistas baigiasi



Centriniame BALF sandėlyje Miunchene 1946 m.



Nesibaigiančios DP karo pabėgėlių kartos klajonės. Minchenas, 1946 m.



DP: tolyn į Vakarus, ar atgal į Rytus?



BALF pagalbos sunkvežimiai vienoje iš Miuncheno DP stovyklų 1946 m.

Vincui Krėvei-Mickevičiui, kad prasidėjo ilgas tremties laikas, o jiems yra lemta darsyk istorijoje būti tuo, kuo lenkams buvo XIX a. vidurio *didžioji emigracija*. Tai reiškė sąmoningą prisiėmimą atsakomybės už pavergtos tautos likimą. Tai priminė *poetų ir karių emigracijos* lyderiams, kad jų misija yra palaikyti tokią lietuvių tautos atmintį ir tapatybę, kokiai sąlygų gimtajame krašte jau nebėra. Iš čia kilo didžiulis naujosios diasporos aktyvumas, kūrybiškumas ir patriotizmas.

Turi būti išskirtas dar vienas prasidėjusios epochos bruožas, kuris daro įtakos šiandienos istoriniam pasakojimui. Kadangi politinės emigracijos po II pasaulinio karo intelektinės jėgos ir refleksijos geba buvo labai didelė, tai lėmė santykinai gausią literatūrą: pokario emigraciją apšviečiančios grožinės literatūros blyksės, solidūs memuarai, filosofinė eseistika, mokslinės studijos, sėkmingi biografistikos pavyzdžiai ir bendri istorijos pasakojimai yra išskirtinai gausūs. Tai istoriografiniu požiūriu visiškai skirtinga epocha palyginti su ankstesniais laikais ir su pačiu naujausiu mūsų emigracijos periodu. Tai iš tiesų buvo unikali lietuvių tautos istorinio kelio dalis, pasižymėjusi begaliniu kūrybiniu aktyvumu, sąmoningumu, labai kokybiškais galvojimais ir gerai organizuotu visuomeniniu gyvenimu. Būtent šiai išeivių generacijai teko misija sukurti aukščiausios brandos diasporą, išvysčiusią ir globalią saviorganizaciją, nuoseklią politinę tėvynės išsivadavimo programą, daugialypį įsipareigojimą būsimos nepriklausomos Lietuvos ateičiai.

Po 1990 metų prasidėjo sisteminiai antisovietinės rezistencijos istorijos tyrimai, atsiskleidė sovietų represijų mastai ir buvo plačiai aprašyti lietuvių tremties į Sibirą keliai. Kintančią nepriklausomos Lietuvos visuomenę pasiekė ir gausi išeivijos literatūra. Galbūt vėlavo tik gebėjimas suvokti abu – deportacijų ir DP klajonių – procesus vientiso ir kontrastingo lietuvių pasaulio horizontuose. Lietuvių atsiradimas pokario Čikagoje arba Sibiro taigoje buvo labai skirtingi dalykai, tačiau tai neturi trukdyti lietuvių pasaulio pasakojime atspindėti ir vienų, ir kitų likimus.

1. DP keliai: karo pabėgėliai virsta emigrantais

1944 metų spalio mėnesio naktis. Nesibaigiantis bombų ir artilerijos sviedinių griaustinis. Žemaitijoje užsitęsę mūšiai tarp beatodairiškai puolančios sovietų armijos ir savo pasienius ginančių vokiečių lietuvių ūkininkams kelia siaubą matant ir vienus, ir kitus. Ūkininkų kiemai eina iš rankų į rankas. Paskutinieji pasimetę lietuvių vežimai vos juda bombarduojamais vieškeliais. Net šviesiausios galvos negali vienareikšmiškai atsakyti: likti ar bėgti, kur bėgti ir kas artimiau-

siomis dienomis laukia? Istorikė Vanda Daugirdaitė-Sruogienė taip prisimins kankinančias nuotaikas:

Apsistojome pas nepažįstamą ūkininką. Šaltai priėmė – buvome padegėliai, benamiai. Žinojau netoli buvus prosenelio Daugirdo pagrindinį dvarą Antanavą. Ten jau senai šeimininkavo svetimi žmonės. Nėra kur pagalbos ieškoti... Po klaikios nakties svetimame kieme tėvas apsižiūrėjo, kad pametęs vieną batą... Nervingas jo ieškojimas tarp paskubomis suverstų daiktų vežime ypač sukrėtė... Staiga tapome visiškais ubagais... Padėties beviltiškumas visiškai sukaustė jausmus, ir tik noras ištrūkti iš užliejančios naikinimo invazijos pasidarė varikliu – bėgti nuo jos kur akys veda...[357]

Pirmosios sovietų okupacijos patyrimas ir 1941-ųjų birželio tremtys, visiškas žmogaus teisių ignoravimas ir žudynės, išmoningai išgarsintos kitų okupantų – nacių propagandistų po to, kai sovietai buvo jų armijos išstumti iš Lietuvos, neišvengiamai didino paniką. Bėgti kur akys mato. Bet bėgti buvo galima tik viena kryptimi – kartu su pasitraukiančiais vokiečiais. Karštligiškai buvo daromi sprendimai. Pasimesdavo vaikai, atsiskirdavo seni tėvai, pasiryžę sutikti lemtį savo gimtojoje žemėje.

Istorikai turi pripažinti, kad pabėgėlius apėmusi panika nebuvo be pagrindo. Sovietų vykdomos represijos buvo tokios, kokias pranašavo. Bet dėl to pasirinkimai nebuvo lengvesni:

Pasiekę Laižuvą sustojome prie klebonijos, tikėdamiesi ten gauti žinių ir patarimų. Tačiau jau ir iš ten kunigai bėgo, kraustėsi į vežimus. Bolševikai čia pat. Tėvas griežtai atsisakė toliau vykti. „pasiliksiu miške su savo žmonėmis", – pasakė (...) Atsisveikindama su tėvu negalėjau sulaikyti ašarų... „Tu verki... Daugiau nepasimatysim..." (...) Mūsų širdys suspaustos, tylėjome. Raminau save, kad atsidūrusios Vokietijoje, pasieksim Balį (rašytojas Balys Sruoga nacių buvo uždarytas Štuthofo koncentracijos stovykloje – E. A.), sulauksime išeinant iš lagerio, padėsime jam... Karas baigiasi, greitai grįšime...[358]

Istorikės plunksna liudija puoselėtas ir pražuvusias viltis. Paliktas Lietuvoje tėvas netrukus mirė. Karo verpetai koncentracijos stovykloje ištvėrusį Balį Sruogą sugrąžino atgal į okupuotą Lietuvą. Likimo keliai prasilenkė. Gyvenimai taip pat.

---

[357] Sruogaitė, Dalia. *Atminties archeologija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 113.

[358] Ten pat, p. 114.



BALF pirmininkas, kanauninkas prof. Juozas Končius su misija Minchene

Nors kiekvienas išsiskyrimas ir kiekviena mirtis yra visiškai asmeninė, individuali, tačiau dešimtys tūkstančių kartų visa tai pasikartojo lietuvių pabėgėlių vežimuose, bombarduojamų traukinių ir skandinamų laivų kamšalynėje. Senasis pasaulis griuvo, o ateities kontūrai kėlė neviltį. Tokia buvo lietuvių emigrantų dalia.

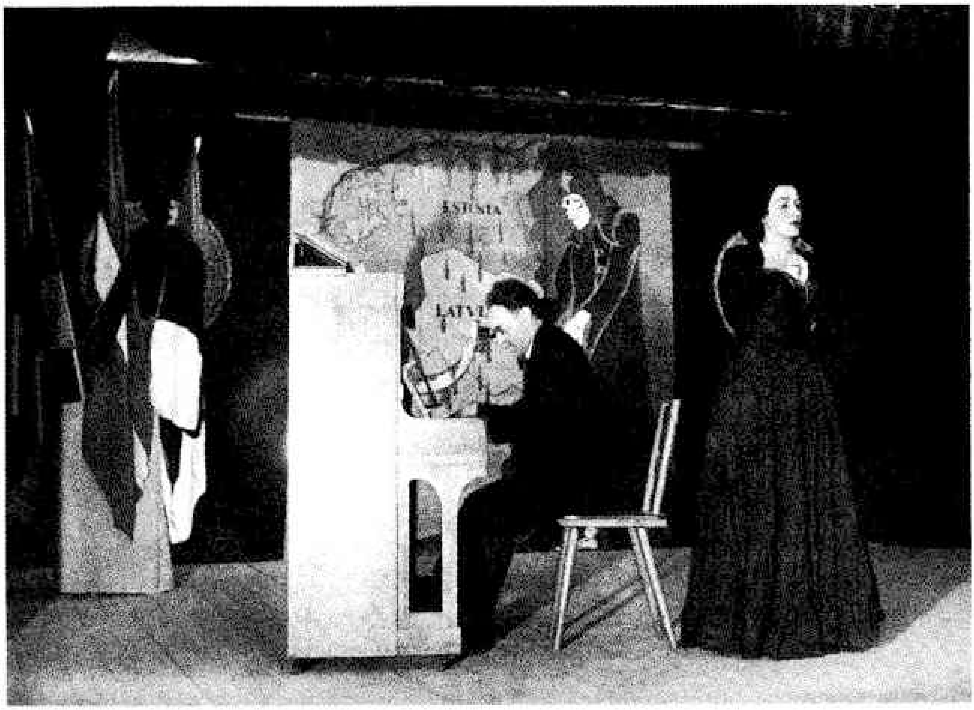
Pasitraukimo į Vokietiją mastus lėmė daugelis aplinkybių. Daugiau ar mažiau lietuviai jau nutuokė, kuo graso sovietų valdžia. Tačiau buvo visiškai neaišku, kas laukia agoniją išgyvenančiose nacių tvirtovėse. Pabėgti nuo rusų – tai tik viena medalio pusė. Tačiau, kas laukia tos erdvės, į kurią siaubo apimtos virtinės pabėgėlių traukėsi. Akylas Lietuvos armijos karininkas Justinas Juozas Mašiotas kuriam laikui prabėgus prisimins bėgimą iš Lietuvos ir savas dvejones:

Išvažiuodami iš Marienburgo užbaigėme vieną mūsų vargo etapą. Praeitis mums buvo žinoma ir prisiminus atrodė, kad ji nebuvo taip bloga. Buvome pasiruošę daug didesniems blogumams. Dar išvažiuojant iš Lietuvos visi buvo įsitikinę, kad Vokietijoje bus tikras badas. Tik šita mintis, o ne kas kitas, sulaikė daug tūkstančių lietuvių nuo pabėgimo. Agitacinį darbą atliko vokiečių laikais leidžiami slapti laikraščiai. Jie, kaip susitarę sakę, kad geriau likti vietoje staigia mirtimi, negu pabėgti į Vokietiją ir mirti iš lėto. Nors Vokietijoje išbuvome jau beveik tris mėnesius, bet jokio bado nematėme. Kortelių išdavimas buvo taip sutvarkytas, kad viską ir visi gauna, kas ant kortelės parašyta.[359]

Sudėtinga buvo apsispręsti, ar bėgti, ar likti Lietuvoje. Rašytojas Marius Katiliškis savo kūriniuose atskleidžia tai jautriausiomis priemonėmis. Viena vertus, mirties, deportacijų ir nužeminimo baimė pateisino pasitraukimą. Kita vertus, buvusiems karininkams ir savanoriams kariams mintys likti tėvynėje ir kautis dėl jos laisvės negalėjo būti lengvai atmetamos. Daugeliui pabėgėlių jų pasirinkimas buvo susijęs su kaltės ir gėdos jausmais, o pagarba Lietuvoje likusiesiems ir besipriešinantiems buvo begalinė. Galbūt visa ši sudėtinga emocinė atmosfera prisidėjo prie tokio didelio visuomeninio aktyvumo ir kūrybiškumo, greitai apėmusio pabėgėlių susibūrimo vietas. Aitrios pasirinkimo akimirkos ir prieštaringi jausmai labai kontrastingai atsispindi Jono Meko dienoraštyje. Jo 1944 m. liepos 19 d. įrašas, kuriuo prasideda publikuota dienoraščio versija:

Šiandien atvažiavome į Dirschau, netoli Danzigo. Kelionėje aštuntą dieną. Iš Biržų išvažiavome liepos dvyliktą.

[359] Mašiotas, Justinas Juozas. *Nuo Vaitkuškio iki Augsburgo: karo metų atsiminimai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2012, p. 80.



Lietuvių teatras DP stovykloje Miunchene 1950 m.

Daug žmonių bėga iš Vilniaus, iš Kauno, iš visos rytinės Lietuvos. Vokiečiai sulaikyti sovietų jau nebegali, nors meta vis naujas divizijas. Traukimasis betvarkis.

Arčiau fronto, jau aplink Biržus ir Panevėžį, siaučia desantininkų ir dezertyrų gaujos, plėšia, degina. Kas pajėgia gauti kokį ginklą, eina miškan. Aš neatsikriu šautuvo nuo lopetos, tad kuo toliau, tuo geriau! Aš nei kareivis, nei partizanas. Aš poetas. Tegu didieji kariauja, o mes maži, visi visados per mūsų galvas lipo. Spurdėsies – tai tave tarp dviejų didelių ratų sutrins, kaip nieką. Mažom tautelėm, patekus vidurin, kuo daugiau mūsų išliks – tuo geriau.

Jei jūs norit prikišti, kad man stoka patriotizmo ar drąsos – tai eikit po velnių. Jūs sukūrėt šią civilizaciją, ir šias sienas, ir šituos karus, ir aš nei suprantu, nei noriu nei jūsų civilizacijos, nei jūsų karų ir, susimildami, atstokit nuo manęs ir žiūrėkit savo pačių reikalų – jeigu ką nors patys juose dar suvokiate. O aš – aš esu laisvas ir jūsų karuose.[360]

Poetiškai egzaltuoti J. Meko dienoraščio žodžiai iš tiesų geriausiai nusako didesnės dalies pabėgimą pasirinkusių lietuvių visuomenės argumentus ir nuotaikas. Kita vertus, poetinė aistra šiuo atveju negalėjo paslėpti to pabėgimo skausmo ir reikalavo iš kiekvieno individo labai didelės dvasios stiprybės. Kad neparkristų, kad išgyventų, kad savo kūriniais ir darbais kaip nors prisidėtų prie visuotinės tragedijos pasekmių sušvelninimo.

Karo pabėgėliai išgyveno dramatiškus nacių Vokietijos agonijos mėnesius. Jie traukėsi kartu su vokiečiais, kurie taip pat nebuvo angelai sargai. Priešingai, Sruogų šeimos istorija rodo dar sudėtingesnes aplinkybes. Naciai buvo skriaudikai, jie nekaltai įkalino lietuvių inteligentus, tačiau sovietų invazija ir stalinistinio teroro siaubas buvo dar didesnis. Lietuvių vežimai dardėjo tolyn nuo rusų, bet vokiečiai irgi neatrodė artimieji. Pabėgėliai telkėsi Vokietijos vakaruose, tikėdamiesi nepatekti į rusų okupacinę zoną. Taip jau susiklostė, kad paskutinėmis karo veiksmų Europoje savaitėmis tiek įvairiatautė karo pabėgėlių minia, tiek patys vokiečių kariai labiausiai norėjo pakliūti į Vakarų sąjungininkų rankas – toks didelis buvo sovietų prievartos siaubas. Tačiau ne visiems pavyko tai įgyvendinti. Daug karo pabėgėlių žuvo per bombardavimus, ne vienas tūkstantis lietuvių buvo perimti sovietų armijos ties Gdansku ir Drezdenu. Jie buvo sugrąžinti atgal į Lietuvą, o neretai – nutremti į Sibirą net neįžengus jiems į protėvių žemę. O ir tiems, kuriems pavyko pasiekti anglų, amerikiečių ir prancūzų okupacines zonas, dar kelerius metus kėlė nerimą galimybė būti išduotiems Sovietų Sąjungai. Tik

[360] Mekas, Jonas. *Žmogus be vietos*. Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 10.

prasidėjus *šaltajam karui* tarp buvusių sąjungininkų ir JAV su Didžiąja Britanija apsisprendus nepripažinti sovietų naudai Baltijos šalių aneksijos, baimė aprimo.

Tūkstančiai lietuvių buvo išsibarstę po Vokietijos, Austrijos ir net Italijos plotus. Pabėgėlių minias papildė Vokietijon darbams atvežti žmonės, galiausiai nemažai vyrų buvo mobilizuoti į vokiečių armiją pagalbiniams darbams. Jiems reikėjo kartu su vokiečių miestų ir miestelių gyventojais (moterimis, vaikais ir senoliais) kankinančiai laukti karo veiksmų pabaigos. Kai kas rado laiko dienoraštyje užrašyti tokiomis akimirkomis kankinusias mintis:

Penktadienis, /1945/ IV, 13 d. Ruzveltas mirė!..– žinia sklido iš lūpų į lūpas. Protarpiais moterėlės eilėse prie parduotuvių garsino, kad net ir Čerčilis miręs. Suprantama, kad vokiečiai čia tikisi įžiūrėti karo pakrypimą nauja linkme. Aš asmeniškai abejoju, nes užsibrėžti karo partnerių tikslai ne tik valstybių galvoms žinomi, bet ir visiems kitiems, kurie arčiau valstybės vairo stovi. Gali, žinoma, pakitėti didžiosios politikos tempais arba raidos keliais, bet karas, kaip tos politikos priemonė vargiai ar pakeis savo tempą ar vyksmą.

Šias mintis judėdamas kažkur tarp Augsburgo ir Miuncheno užrašė lietuvių radiotechnikos pradininkas Alfonsas Jurskis. Jo racionalus protas, tikėjimas krikščionio priedermėmis ir ramus patriotizmas apibrėžė dienoraštines mintis. Savo šeimos lemtį jis regėjo bendroje civilių gyventojų tragedijos fone, o jos prasmę apmąstė dienoraščio eilutėmis:

Šis karas kilo ir rutuliojosi žmonijos materialinių laimėjimų svaigulyje. Materialinės vertybės bei gėrybės, išviršiniai patogumai bei malonumai, išdidumo bei egoizmo geiduliai vedė žmoniją prie šios pasaulinės katastrofos. Ta katastrofa turi nuplauti bei nušluoti tą žmonijos neigiamybių kaukę – turi praskaidrinti akis ir protą. Gims naujos, sveikos mintys – pasaulis atsivers platesniais ir naujesniais horizontais. Vertybės ir džiaugsmas, taigi pasitenkinimas ir pasididžiavimas, bus sveriami nebe materialiniais (aukso bei sidabro) svarsčiais, bet intelekto šviesiais spinduliais, kurie skaidrins mūsų sielas ir džiugins mus, nes tikrai pradėsime pažinti tikrovę, taigi ir tiesą. Supratę tiesą, jausimės laimingai. O laimė – viskas![361]

Taip svajojo pabėgėliai, neturėję jokio kito pasirinkimo – tik kartu su vietiniais vokiečiais gelbėtis nuo paskutiniųjų bombų ir artilerijos sviedinių ir tikėtis, kad ne rusai, o Vakarų kariuomenės ateis į jų apylinkes.

---

361 Jurskis, Alfonsas. *Sudie, tėvyne, priešo pavergtoji!..* Kaunas: Atmintis, 2012, p. 114.



BALF pagalba karo pabėgėliams 1946 m.

Gegužės mėnuo atnešė taiką ir pabėgėlių padėties permainas. Per paskutinius karo mėnesius lietuviai turėjo vokiečiams įrodinėti, kad jiems priklauso maisto kortelės, kad jie bėga nuo rusų ir kad yra vokiečių tautos šalininkai. O naujųjų išvaduotojų akyse jie turėjo demonstruoti, kad jie bėgo nuo rusų, bet nebuvo nacių pakalikai. Priešingai, naciai taip pat buvo lietuvių skriaudėjai. Nesvarbu, kad gal kiek mažiau už sovietus...

1945 m. okupacinės administracijos sprendimu buvo sukurta dešimtys specialių karo pabėgėlių, priskirtų *išvietintųjų asmenų* kategorijai, stovyklų. Vėliau iš karinės valdžios pabėgėlių reikalų tvarkymą ir stovyklas perėmė Jungtinių Tautų karo pabėgėlių reikalų organizacija (UNRRA). Reikia įsivaizduoti karo pabaigos skaičius ir migravimo mastą. Vokietijos kapituliacijos momentu Vakarų sąjungininkų okupacinėse zonose įvairiais keliais buvo atsidūrę apie 7 738 000 svetimšalių. Dauguma buvo karo belaisviai ir darbams per prievartą suvežti žmonės. Daugiausia būta prancūzų (2 320 000), rusų (1 840 000), lenkų (1 408 000). Toliau, statistikos duomenimis, galima įrašyti belgus (559 000), olandus (402 000), čekus (350 000), jugoslavus (328 000) ir italus (195 000). Naujos administracijos rūpestis buvo kuo greičiau padėti jiems grįžti į gimtąsias šalis. Prancūzams, belgams ar olandams viskas buvo aišku. Vokietijos krachas daugumai jų reiškė savo šalių pergalę. Per kelis mėnesius beveik 6 000 000 vakariečių sugrįžo namo. Kitoks pasirinkimas laukė čekų ir lenkų, kurie buvo draskomi dvejonių dėl sovietų lipdomų komunistinių režimų. Tačiau apie 200 000 pabėgėlių iš Baltijos valstybių (virš 90 000 latvių, kiek daugiau nei 60 000 lietuvių, ir likęs skaičius estų)[362] pasirinkimas buvo aiškus: sovietų teroro baimė viską buvo nulėmusi. Lietuviams, latviams ir estams karas nepasibaigė, okupacinis režimas nenutrūko, o sugrįžimo viltys buvo siejamos tik su Vakarų sąjungininkų vykdoma sovietų įvykdytos aneksijos nepripažinimo politika. Dar komplikuotesnė buvo 50 000 ukrainiečių padėtis. Jiems teko patirti prievartinį sugrąžinimą į sovietų rankas. Lietuvių akyse amerikiečių kariai gaudė ir prievarta į sunkvežimius grūdo jų likimo brolius ir seses iš Ukrainos. Poškėjo šūviai, girdėjosi klyksmai ir sklido gandai apie atsisakiusius paklusti ir nusižudžiusius žmones. Tvyrant tokiom nuotaikom rutuliojosi lietuvių likimas DP stovyklose.

Lietuviai buvo išbarstyti trijose okupacinėse zonose, kurių režimai truputį įvairavo. Daugiausia jų buvo amerikiečių zonoje, kiek mažiau britų, ir mažiausiai prancūzų. Nedidelės lietuvių grupės (arti 1500 žmonių) buvo pakliuvusios į sudėtingą padėtį sovietų laikinai okupuotoje Austrijoje, keletas nedidelių DP stovyklų

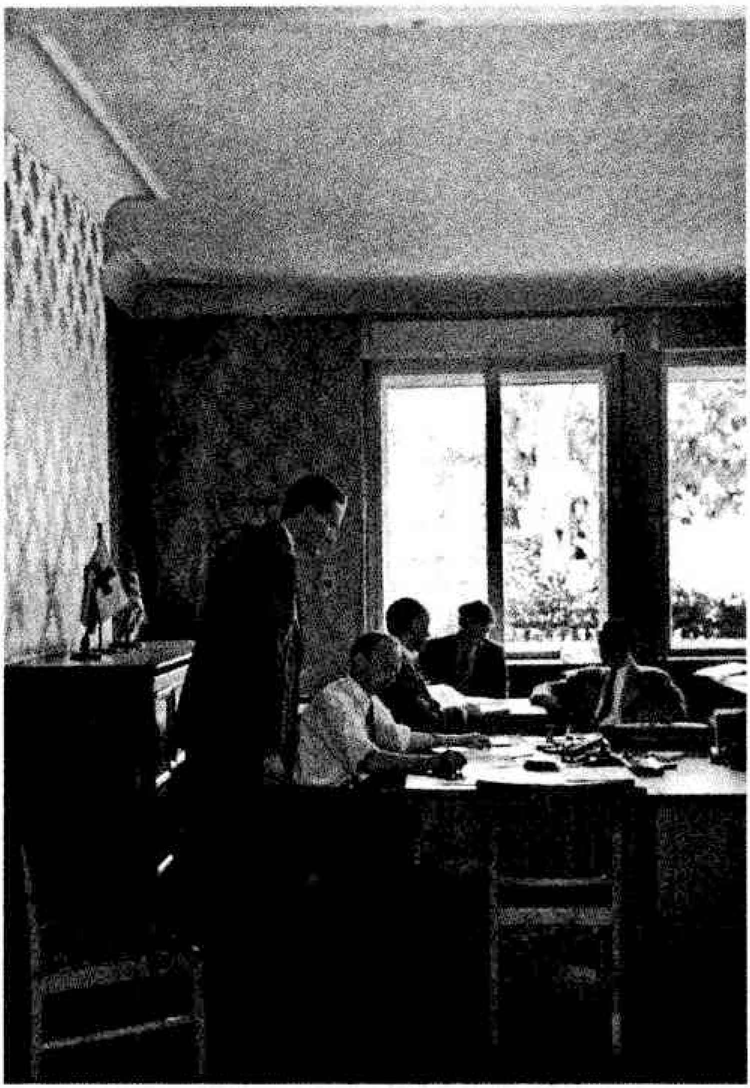
[362] DP, *Lietuvių enciklopedija*, t. 5, Bostonas, 1955, p. 147–148.

buvo sukurta Italijoje. Tačiau daugiausia DP stovyklų buvo pribarstyta Vakarų Vokietijoje. Jos buvo įvairaus dydžio, daugiausia įkurdintos buvusiose kareivinėse, darbininkų barakuose, ūkiniuose pastatuose. Kai kur okupacinė valdžia leido iškraustyti vokiečius (ypač nacių aktyvistus) iš privačių butų. Pabėgėliai buvo maitinami. Iki 1946 m. vidurio geresnė padėtis buvo anglų ir amerikiečių zonose, prancūzų okupacinė valdžia tuo mažiau rūpinosi. Po 1946 m. padėtis blogėjo ir britų jurisdikcijoje. Spakenbergo stovykloje 1946 m. vienam suaugusiam teko 11,4 gramų šviežios mėsos, 7,1 g. riebalų, 357,1 g. bulvių, 14,3 g. daržovių, 232 g. duonos, 10 g. cukraus[363]. Tai buvo skurdus davinys net visokių karo baisybių mačiusiems. Pabėgėlių gyvenime kalorijos vis dar buvo svarbiausi kokybės matai. Tačiau net tokiomis sąlygomis dvasinės vertybės, solidarumo jausmai ir suvokimas, kad Lietuvos miškuose ir kaimuose likę kovotojai sprendžia visiškai kitokias užduotis, neleido pasinerti į skurdo kultūros pelkę.

Nors gyvenimas stovyklose buvo pažymėtas baimės, skurdo, neaiškumo dėl ateities ženklais, tačiau vietiniai vokiečiai kurį laiką gyveno ne ką geriau. Daugybė išbandymų laukė DP, iš kurių bene didžiausias buvo 1948 vasarą įvykdyta pinigų reforma. Taip vertės netekus reichsmarkėms lietuvių pabėgėlių kišenėse ištirpo iš paskutiniųjų karo metu sukauptos santaupos. Kita vertus, minimalus aprūpinimas maisto kortelėmis ir kitais daiktais leido kažkaip verstis, kurti, veikti ir galvoti apie ateitį. Tai pajuto spauda, kurios pirkimas krito kone 80 nuošimčių, tai matėsi ir piniginių investicijų labiau reikalaujančiuose kultūrinio gyvenimo baruose. Tačiau net turint omeny visas tas lemtingas aplinkybes, negalima nesistebėti DP kūrybiniu pajėgumu. Niekad jokiomis kitokiomis sąlygomis nebuvo išsivystęs toks socialinis kapitalas ir nebuvo parodytas toks visuomeninis lietuvių pajėgumas.

Teisinė DP stovyklų įnamių padėtis taip pat nebuvo vienareikšmė. Jie buvo svetimšaliai, nebuvo kalbos apie politines teises, lengvai pažeidžiamas privatumas, dažnos kratos, o ir laisvi darbo santykiai buvo sunkiai prieinami. Tačiau teisėtumo ribos ir spygliuotos tvoros tikrovėje buvo nesunkiai įveikiamos. Spauda buvo cenzūruojama, privalomai publikuojami oficialūs pranešimai, primenantys nesenai pasibaigusį karą. Kita vertus, teisių apribojimas ir skurdas nesikirto su gana didelėmis laisvo laiko atsargomis. Tai leido ne tik išvystyti viešą kultūrinę ir visuomeninę veiklą, bet ir įsibujoti smulkios juodosios rinkos ir spekuliacijos santykiams. Jie daugiau priklausė nuo tradicinių moralės principų, negu nuo viešosios teisės įrankių, kurie okupacinės valdžios buvo provizoriškai naudojami.

[363] Ten pat, p. 150.



BALF būstinė Minchene, Rauchenštrasė 20

Visa DP kasdienybė buvo kupina šurmulio, judrumo, prieštaravimų, dramų ir humoro. Sporto varžybos sutraukdavo minias sirgalių, ypač jei tai būdavo krepšinis, o nuskurdę ir nuvarginti lietuvių sportininkai sumušdavo amerikiečių karinio kontingento rinktinę, kaip tai sykį nutiko Kemptene.

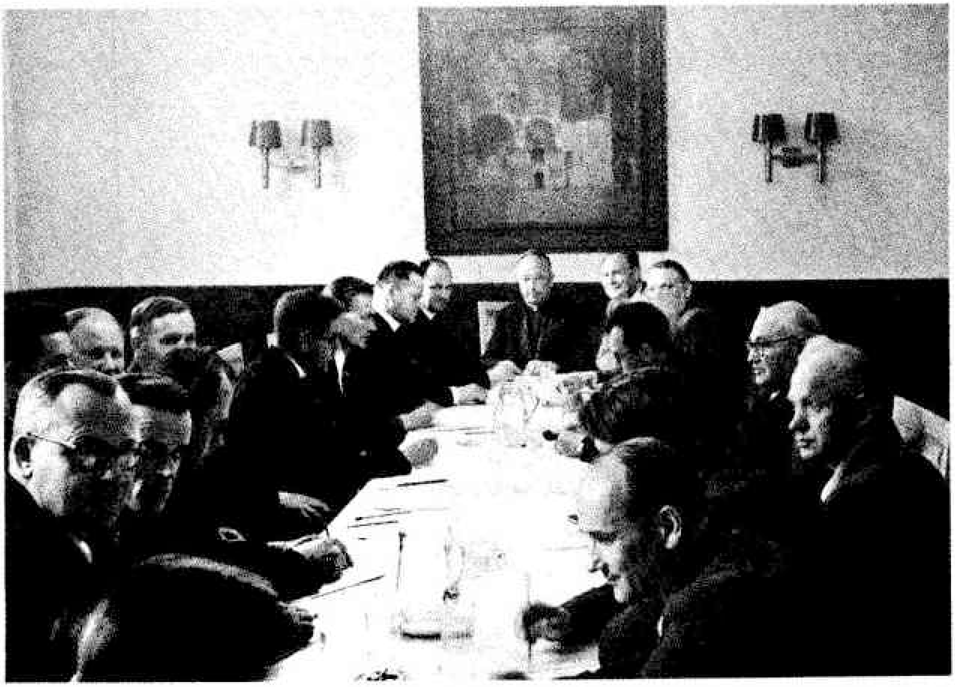
DP stovyklos buvo kontrastingos likimo nuskriaustų, bet jam nepasidavusių žmonių apgyventa erdvė. Jose prasidėjo pirmieji naujosios diasporos susitelkimo veiksmai. Pabėgėliai didesne dalimi priklausė prie laisvoje Lietuvoje subrendusio visuomenės ir kultūros elito. Nuo sovietų kariuomenės į Vakarus pasitraukė 70 proc. Lietuvos rašytojų draugijos narių, ne ką mažesne dalimi bėgo kitų inteligentijos sluoksnių atstovai: mokslo žmonės, menininkai, mokytojai, kunigai, politinių partijų veikėjai, valstybės aparato tarnautojai, turtingesni ūkininkai ir, žinoma, dauguma vokiečių okupacinei valdžiai tarnavusių lietuvių. Jiems visiems teko patirti sąjungininkų (ypač amerikiečių okupacinės valdžios) *screening'us*, kurių tikslas buvo išaiškinti nacių kolaborantus ir karo nusikaltėlius. Tokių tarp lietuvių taip pat būta.

Pokario pabėgėlių intelektualinis potencialas buvo labai didelis, o karo traumos ir likimo išbandymai, pabėgimo gėda ir meilė sovietų terorizuojamos Lietuvos didino solidarumą, ryžtą sutelktai veikti, gebėjimą atkurti tokį pabėgėlių viešąjį gyvenimą, kuris ir be valstybės gyvenant, leido išlikti tautos kūnui ir sąmonei. Skirtingai nuo XIX a. vidurio Lietuvos politinių emigrantų DP srautas nešė į Vakarus ištisas šeimas su mažamečiais, ką tik gimusiais vaikais. Lietuvių enciklopedijos duomenimis, vaikai DP stovyklose sudarė 24 proc. visų mūsų krašto pabėgėlių. Jų likimas buvo svarbiausias būsimos diasporos rūpestis. Gana greitai buvo sukurta pabėgėlių švietimo sistema, kurią sudarė pradinių ir vidurinių mokyklų, veikusių beveik kiekvienoje stovykloje, tinklas. Pirmosios mokyklos ėmė kurtis jau 1945 m. pavasarį. Pradžioje jos buvo organizuojamos visuomeninės pabėgėlių organizacijos *Lietuvių sąjunga*. Švietimo sistema rėmėsi iš Lietuvos išsivežtais principais ir programomis. Po kelerių metų buvo susizgribta pakreipti mokymą link praktiškų specialybių, nes pabėgėlių dilemos rodė, jog emigracijos kelyje augančiai kartai gali prireikti labai praktiškų dalykų. Lietuvių bendruomenės DP laikotarpiu pajėgumą ir gyvastį gerai atskleidžia enciklopedijos duomenys: 1945–1946 m. trijose Vokietijos okupacinėse zonose veikė 71 vaikų darželis su 110 auklėtojų ir 2134 vaikais. Pradinių mokyklų buvo 112, mokytojų – 327, o jas lankė 4 087 pradinukai. 14-oje progimnazijų dirbo 143 mokytojai ir buvo 502 mokiniai. Pagaliau svarbiausias pasiekimas – 20 gimnazijų su 455 mokytojais ir 2 442 mokiniais[364]. Iš Lietuvos buvo

[364] Ten pat, p. 154.



Amerikos lietuvių dovanos DP gyventojams



DP lietuvių susirinkimai 1946 m.

išsivežta ir specialiųjų mokyklų patirtis. DP stovyklų švietimas yra gerai ištyrinėtas. Mokytojų vaidmuo ir nuopelnai ugdant naująją diasporos kartą buvo didžiulis.

Stovyklose visą ugdymo darbą vainikavo Pinneberge (prie Hamburgo) atsidaręs Pabaltiečių universitetas. Kurį laiką veikė ir kitos lietuvių (kartu su kitais DP) įsteigtos aukštosios mokyklos: UNRRA universitetas Miunchene, Taikomosios dailės institutas Freiburge, Aukštieji technikos kursai Kemptene, didžiausias lietuvių studentų skaičius (2 184) buvo pasiektas 1947 metais. Lietuvių pradinės ir vidurinės mokyklos daugiausia buvo atskiros, o universitete susispietė bendram darbui latviai, estai ir lietuviai akademikai. Senoji VDU profesūra čia galėjo tęsti kai kuriuos pradėtus darbus. Ypač didelis studentų dėmesys buvo sutelktas į medicinos ir inžinerijos mokslus. Atslenkantys emigracijos debesys vertė galvoti apie kažką praktiško. *Poetų ir karių* egzodo retorika ženklino lietuvišką veiklą ir spaudą, o ateities gyvenimas reikalavo labai praktiškų dalykų. Emigracijos darbo vietos buvo siejamos ne su poezija, humanistika, menu, bet su materialinių gėrybių gamyba. Čia anglų kalba ir matematika jaunuomenei reiškė daugiau, nei istorija ir lietuvių literatūra.

Stovyklų gyvenimas greitai nuspalvintas atkurtų ir naujai sutelktų kultūrinių-visuomeninių organizacijų veikla. Atgijo periodinė spauda ir knygų leidyba. Mokykloms reikėjo vadovėlių, o skurdus laisvalaikis išsilavinusiems pabėgėliams kėlė skaitymo poreikius. Pirmuosius taikos mėnesius lietuvių žinios sklisdavo rankraštiniu ir mašinraštiniu būdais. 1945 m. rudenį spaustuvėse buvo atspausdinti nauji ir atgaivinti seni periodiniai leidiniai. Pirmasis buvo Hassendorfo DP stovykloje leistas *Lietuvis*. Toliau ėjo *Naujais gyvenimas* ir *Aidai* (Miunchene), *Mūsų kelias* (Dillingene), *Žiburiai* (Augsburge), *Laisvės varpas* (Liubeke), *Mūsų viltis* (Fuldoje), *Tėviškės garsas* (Schweinfurte), (Memmingene) 1945 m. pradėta leisti *Žiburius*, 1946 m. – dienraštį *Mintis*. Kai kurie laikraščiai nustojo gyvuoti gana greitai, tačiau didesne dalimi jie buvo leidžiami iki pat DP stovyklų išsiskirstymo laiko 1949 metais. Kai kurie anuo sunkiu metu pradėję eiti leidiniai (*Aidai*) išsilaikė visą emigracijos laikotarpį ir net šiandien gyvuoja Lietuvoje. Spaudos aktyvumas matyti iš įspūdingų skaičių – vien 1946 m. pasirodė arti 200 lietuviškų leidinių. Kaip rodo DP kultūros tyrinėtojų darbai, spaudos pakilimas ir knygų leidyba stovyklose pasiekė įspūdingą lygį. Nuostabu tai, kad knygų tiražai ėmė prilygti Lietuvoje leistų leidinių tiražams, t. y. buvo spausdinama po 3 000–4 000.[365] Tam tikra prasme tai galėtų liudyti unikalią tautos kultūros būse-

[365] Kuizinienė, Dalia. *Lietuvių literatūrinis gyvenimas Vakarų Europoje 1945–1950 m.* Vilnius: Versus aureus, 2003, p. 13.

ną, kai palyginti dramatiškų aplinkybių dėka susitelkęs išsilavinęs ir patriotiškai nusiteikęs sluoksnis sukėlė tokią didelę kūrybos ir kultūros energiją. Nuo 1948 m. ši banga ėmė slūgti, o po metų išsisklaidė ir visas organizuotas lietuvių gyvenimas DP stovyklose.

Išvystyti švietimo ir kultūros įstaigų tinklą pabėgėliams suteikė galių milžiniškas socialinis kapitalas, t. y. laisvanoriškų draugijų ir visuomeninių sambūrių tankis. Bendro likimo dramos diktavo solidarumo ir laisvanoriško organizavimosi veiksmus. Visi sąmoningi ir paaugę žmonės kam nors priklausė: profesinėms, pasaulėžiūrinėms, kultūrinėms, politinėms, pramoginėms draugijoms ir klubams. Viskas kūrėsi iš laisvos valios, narių mokesčių ir paaukojimų. Nebuvo Lietuvos ir jos valdžios, kurios link kas nors būtų galėjęs tiesti išmaldos ranką. Nebuvo jokios valdžios ir valstybės, kurios būtų tenkinusios egzilio kultūros poreikius. Tas visuomeninio audinio stiprumas galėjo išlaikyti viską, kas geriausio DP buvo sukurta.

Draugijų tinklas pirmiausiai rodė siekį atkurti tai, kas Lietuvoje buvo anksčiau subrandinta, ir net tai, kas buvo A. Smetonos režimo prislopinta. Geriausias pavyzdys yra *Ateities* – besimokančiojo katalikiškų pažiūrų jaunimo organizacijos – kelias. 1949 m. Vakarų Europoje jau veikė 25 ateitininkų moksleivių kuopos, vienijančios 600 aktyvių narių. Labai stipriai laikėsi skautai, gebėję iki 1949 m. pasiekti aukštą organizacijos lygį ir sukurti darniai veikusią Pasaulio lietuvių skautų sąjungą. Diasporos ateičiai ypač buvo svarbi originali lietuviška akademinių skautų korporacija *Vytis*, gebėjusi jaunatvišką organizacinę energiją paversti intelektualinio darbo versme. Stovyklų laikotarpiu Vokietijoje atsirado dvi visiškai naujos studentiškos organizacijos: liberali *Šviesa*, 1948 m. vienijusi 350 aktyvių narių, ir tautininkiška *Vilties* korporacija.

Lietuviai kartu su kitais pabėgėliais ėmė atsigauti iš žudynių ir bombardavimo siaubo, o atslūgus tiesioginiam mirties pavojui daugėjo apmąstymams tinkamų akimirkų. Išgyventos dramos, karo siaubas ir ateities miglos skatino savo likimo svarstybas. Intelektualinės pajėgos, pokario aplinkybių sutelktos mažose erdvėse, žadino labai aukštos kokybės svarstymus, kūrė tokius tekstus. Buitinės smulkmenos ir smulkios kiemo intrigos, kasdienio gyvenimo dulkės neatrodė vertos dėmesio ir plunksnos tarp Vakarų civilizacijos griuvėsių. Tai buvo tokie dvasios būties metai, kai be patetikos ir dirbtinumo buvo kalbama apie esminius žmonijos, tautos ir asmens likimo iššūkius.

Laikraščiuose šmėžuoja filosofiniai apibendrinimai, knygos dvelkia skausmingu nuoširdumu, net tada, kai literatūros kritika nesunkiai galėjo atpažinti grafomanijos požymius. Ginčijamasi dėl idėjų, o skausmingas pabėgėlių būties

laikinumas verčia dalytis mintimis ir pergyvenimais. Net kūrybinių pretenzijų neturėjusių pabėgėlių kasdieniai užrašai ima keistis. Šalia buitinės kasdienybės atsiranda abstraktesnių lemties apmąstymų. Pirmieji mėnesiai ir metai DP stovyklose rodė dar kažkiek optimistines viltis, kad karui pasibaigus taikos derybose bus pasiektas kompromisas Baltijos valstybių klausimu. Buvo tikima, kad Vakarų sąjungininkai neleis sovietams įsiviešpatauti okupuotose šalyse. Greito sugrįžimo į tėvynę lūkesčiai lėmė ir užsitęsusią emigracijos dramą.

Pasitraukimo mėnesiais nebuvo kuriama būsimos emigracijos programa. Apskritai tais bombardavimų ir panikos mėnesiais nebuvo kada svarstyti nebenuspėjamos ateities planų. Buvo aišku nuo ko bėgama, bet labai sunkiai įsivaizduojama, kokie gyvenimo kelio posūkiai bei kryžkelės laukia artimiausioje ateityje. Mus pasiekusios to meto laikraštinės publikacijos atspindi kai kurias akimirkas, rodo, kad refleksijos buvo labai abstrakčios. Tik karui pasibaigus ir atgijus organizuotam lietuvių gyvenimui DP stovyklose prasidėjo kūrybinis darbas, atsirado rimtų publicistikos ir filosofijos tekstų, kurie rodė jautrų ir gilų savo padėties supratimą, tačiau per visą DP laikotarpį iki 1949 metų vis dar gyvavo galimo sugrįžimo mitas.

Karo pabėgėlių susivokimas ir lemties bei misijos pojūtis buvo labai sudėtingas. Tačiau pabėgėlių stovyklose atsidūrė pati sąmoningiausia tautos dalis. Jie turėjo išvystytą intelektą ir pakankamai didelę laisvę mąstyti ir atvirai reikšti savo mintis. Sovietų Sąjungoje likusiems intelektualiniams lyderiams tokių galimybių jau nebebuvo. DP laikotarpio viešoji erdvė buvo kupina skausmingų egzistencijos klausimų ir jautrių atsakymų. Kas mes tokie? Kuo mūsų likimas skiriasi nuo tų, kurie stoikiškai pasitiko sovietų invaziją ir liko Lietuvoje, laukdami deportacijų ar prievartos gimtojoje žemėje? Tai buvo dažniausiai kankinę klausimai, o bandymai į juos atsakyti mirgėjo vis labiau 1946–1947 metais gausėjančioje lietuviškoje spaudoje.

Koks tautinis naratyvas yra mūsų Šventasis raštas? Kokia mūsų misija, diktuojama dramatiškos lemties valios? Tai buvo svarbiausi DP generacijos klausimai. Kurį laiką patiriamas savivokos permainas rodė įsigalėjęs *tremties* terminas ir pabėgėlių savęs identifikavimas su *tremtiniais*. Pasitraukimas iš Lietuvos buvo suvokiamas kaip savanoriška tremtis. Tačiau ir iš Sovietų Sąjungos atklystantys gandai leido suprasti svarbiausius prievartinės kitos tremties – deportacijos į Sibirą bruožus ir mastus. Prisiėmimas tremtinio vaidmens ir likimo nuskriaustųjų tapatybės veržėsi labai stipria srove, kol sąžininga savikritika išstūmė šią nuostatą į pašalį, leisdama susirasti kitokius pavadinimus ir įsitvirtinti *išeivio* savijautai.



Bendras Baltijos šalių karo pabėgėlių
gedulo dienos – Birželio 15-osios – minėjimas Miunchene 1947 m.

Tarp karo pabėgėlių užteko ir autoironijos, ir juodojo humoro, ir net labai stipraus skepticizmo. Tai rodė nepriklausomoje Lietuvoje subrendusio žmogaus dvasios stiprumą, individualizmo lygį ir gebėjimą išgyventi. Ne tik Balio Sruogos *Dievų miško* herojams buvo lemta išsiugdyti autoironijos galią, stebint ir išgyvenant pačius tragiškiausius momentus. Karas parodė, kiek svorio turi kilniausi jausmai, iškili kultūros tradicija ir civilizacijos laimėjimai. Karas parodė, kad yra įmanomos tokios žmogiškos dramos, kur visa, kuo žmonija didžiavosi, gali griūti it kortų nameliai. Likimo nublokšti toli nuo tėvynės lietuviai jautėsi šio negailestingo likimo aukomis. Jie tapo išeiviais, kurie buvo išvaryti iš savo žemės, atkirsti nuo savo tradicijos ir net išvyti iš istorijos.

Keičiantis tarptautinei padėčiai ir tirpstant viltims, kad naujas pasaulinis karas bei Vakarų demokratijos išgelbės Lietuvos nepriklausomybę, vertė keisti ateities vaizduotę. Siekis matyti naujus lietuvių išeivius ilgoje istorinio laiko perspektyvoje, bandymas rasti stiprybės praeities pasakojimuose ir suprasti bendrus *poetų ir karių* emigracijos likimo bruožus XIX a. viduryje ir XX a. antroje pusėje, kaip tai darė Mykolas Biržiška, ženklino tą kelią, kuriuo lietuvių vaizduotę vedė dramatišką lemtį pasitikę *išvietintųjų asmenų* bangos šviesuoliai, tikėjęsi prieraišumo jau ne prie vietos, bet prie istorijos, prie kolektyvinės atminties. Tačiau tai nebuvo lengva, ir nebuvo visuotinai priimtina pozicija. Jos svorį ant savo pečių vilko intelektualiausia egzilio dalis.

Kiek vėliau filosofas Antanas Maceina bandys apmąstyti šią išeivystės būseną, kurią išgyveno dauguma pabėgėlių:

Niekas nepalieka savo tėvynės džiaugdamasis. Senieji kolonistai, buvę iškilmingai išlydimi kelionėn, nėra išeiviai tikrąja šio žodžio prasme. Jie yra greičiau savos tautos bei valstybės pratęsimas į naują šalį, jos perkėlimas nekartą net į kitą žemyną, pasiliekant tai pačiai istorinei sąmonei ir tam pačiam politiniam ryšiui(...) Tačiau kolonistinio pobūdžio išeivių seniai nebėra. Šiandien esama tik išeivių, kurie savo tėvynę palieka ***prievarta****, išvaromi iš jos vargo, arba priešų. Tai arba duoneliautojai, arba pabėgėliai. Pirmieji ieškosi svetur geresnio gyvenimo, antrieji gelbstisi nuo persekiojimų ir mirties; pirmieji trokšta duonos, antrieji – laisvės. Negalėdami vienos ar kitos rasti tėvynėje, jie palieka šią sopuliu širdyje, bet vis dėlto* ***palieka****, ne pratęsia ir ne perkelia svetur, kaip tai daro kolonistai. Duoneliautojai ir pabėgėliai yra tikri išeiviai. Jie atsisveikina su sava tėvyne – savo viduje dažniausiai tik laikinai, iš tikro gi beveik visados amžinai. Retas duoneliautojas grįžta praturtėjęs, ir retas pabėgėlis sulaukia tokių pakaitų savo tėvynėje, jog į ją*

grįžta kaip laisvas žmogus. Todėl pagrįstai galima teigti, kas šioms abiems išeivių kategorijoms buvojimas svetus virsta pastovia būkle.[366]

Kol karo pabėgėliai telkėsi laikinose DP stovyklose ir kol ruseno viltys grįžti į tėvynę, jie nesijautė emigrantais. Tai buvo laikina kryžkelės būsena. Iš tos pusės ataidi prielaidos, kad galbūt daug kas nebūtų bėgęs iš tėvynės, jei karo dūmuose būtų tikrai žinojęs, kad tai reiškia amžiną emigraciją. Nors ir tie aidai greičiausiai rodo, kad niekas nebūtų pasikeitę, tik tragedijos skausmas būtų dar didesnis. Tremtiniai ir pabėgėliai juto, kad kasdien artėja diena, kai jie turės pakelti likimo mestą pirštinę ir suprasti, jog nei prasidėjęs *šaltasis karas* greitai baigsis, nei Vakarai aukos savo interesus dėl Baltijos valstybių okupacijos panaikinimo, nei sugrįžimas į laisvą Lietuvą yra nuspėjamas laike. Baigiantis 5 deš. viltys, jausmai, idėjos, įžvalgos ir lūkesčiai mirguliavo tarp uždarų sienų: iš vienos pusės buvo ilgesys prarastos tėvynės, iš kitos – baimė, kad sovietai ateis dar toliau, kad ims ir per prievartą sugrąžins į okupuotos Lietuvos kalėjimus. Dar kitą ribą žymėjo laukimas atsakymo, kuri geistina vakarų šalis priims pabėgėlius. Vokietija to negalėjo padaryti, o ir iš DP publikos baiminimasis dėl čia gresiančių sovietų įtakos pavojų niekur nebuvo dingęs. Tad dažniausias pasirinkimas buvo: kuo toliau nuo karo sužalotos ir sovietų siaubo paveiktos Europos. 1949 metai žymėjo pirmojo naujosios diasporos veiksmo pabaigą.

Antrais veiksmas prasidėjo, – parašė Juozas Brazaitis.

Tremtiniai sparčiai virsta emigrantais. Kurie iš Vokietijos jau išvyko, ne vienam prašneko sentimentas: o vis dėlto čia buvo širdžiai ramiau; čia buvo žemė, kurios ribos susisiekia su mano tėvynės laukais; čia buvo sava stovyklos bendruomenė, kurioje žmogus buvai kaip augalėlis su lietuviškos žemelės velėna... Vandenynai dabar atrėžė nuo tėvynės sausumos. Išbarstymas po visus kraštus sutraukė bendruomenius ryšius. Tik dabar tremtinys pasijunta virtęs pilna prasme displaced person – išvietintasis.

Tai pradžia tremtinio dramos antrojo akto – emigracijos.

Emigracija nebe pirma. Daug pamokė likimas emigracijų po lenkų sukilimų, po Rusijos revoliucijos. Visų jis panašus. Iš pradžių entuziastinga politinė ir kultūrinė veikla, kurią gaivina tvirta viltis, kad emigracija tėra trumpas laikinis iš savo krašto pasitraukimas. Toliau reiškiasi užtrukusios emigracijos pagimdytas nuovargis, kuriame silpsta visuomeninė veikla ir prasideda vienas kito kaltinimas bei tarpusavio

---

[366] Maceina, Antanas. *Asmuo ir istorija*, p. 62.

kova. Paskui ir tai apsilpsta, ir kiekvienas tesirūpina savo asmeniniu įsikibimu į gyvenimą dėl kasdieninės duonos. Tai jau rezultatas sumažėjusios vilties ir išdžiūvusių pragyvenimo išteklių. Pirmajai imigracijos kartai biologiškai silpstant, bet dar vegetuojant, antroji karta jau imigracijoje augusi, jungiasi į vietinį gyvenimą ir virsta naujos tėvynės piliečiais bei tautiečiais. Biologiškai, tautiškai, kultūriškai įauga žmogus į naujo gyvenimo, naujos tėvynės ir naujos tautos kamieną.[367]

Įtakingo katalikiškosios srovės intelektualo mintys labai direktyviškai konstravo diasporinės tautos tapatybės pasakojimą: emigracinės patirtys iš prieštaringo XIX amžiaus pratęsiamos II pasaulinio karo sudaužytos Lietuvos išeivių, o jų laukia visa tai, kas jau nesyk mums ir kitiems yra nutikę. Viena vertus, liūdnas asimiliacijos pavojus ir diasporos dvilypumas, reiškiantis privalomą ištikimybę dviem tautoms. Kita vertus, ištikimybė protėvių kraštui ir sąmoningai prisiimama misija tarnauti Lietuvos laisvės reikalui ir lietuvybės užlaikymo diasporoje sumanymams. Nesvarbu, kad ateitis nėra prikaišyta vienareikšmėmis rojaus gėlėmis, tačiau moralinis įsipareigojimas ir patriotinės pareigos verčia sąmoningai veikti, nežiūrint į visas galimas liūdesio priežastis.

Naujoji emigrantų banga išsinešė iš Lietuvos pačius kilniausius tautinės pareigos ir skolos savam kraštui jausmus. Kritinis intelekto kiekis šioje bangoje buvo išskirtinai didelis. Net kai kurių reikliausių mąstytojų (pvz., Vytauto Kavolio) nepasitenkinimas rodė, kad būta labai didelio sąmoningumo, labai autentiškos refleksijos ir gebėjimo kelti didžius tautos be tėvynės likimo vaizdinius. Niekad prieš tai ir niekad po to nebuvo sukurta tiek daug lietuvių tautos kolektyvinio sąmoningumo dokumentų. Praradimo skausmas, *nužemintųjų generacijos* egzistencijos klausimai, labai aiškus savo misijos suvokimas, kūrybos, kaip svarbiausio egzilinės būties raiškos savybės, įsisąmoninimas, visuomeninės būties papročių prisijaukinimas – visa tai leidžia šiandien DP vadinti *didžiąja epocha*, kuri prasidėjo Vokietijos stovyklose ir tęsėsi iki pat nepriklausomybės judėjimo Lietuvoje Kovo 11-osios išvakarėse.

Lietuvių DP stovyklų bendruomenės baigė pirmąjį dramos veiksmą iškeliaudamos į tolimuosius Šiaurės ir Pietų Amerikos kraštus, nusidangindamos į dar tolimesnę Australiją. Naujiesiems lietuvių pasaulio klajūnams su retomis išimtimis buvo lemta rasti jau įsišaknijusias, gal net ir sunykusias ankstesnės lietuvių diasporos atžalas. Išskyrus Venesuelą ir Kolumbiją, kur atsirado nedidukės naujų

[367] Juozas Brazaitis. Antras veiksmas prasidėjo. In: *Raštai*. Chicago, Į Laisvę fondas, 1984, t. 5, p. 81.

lietuvių imigrantų grupelės, visose kitose šalyse lietuviai jau buvo palikę savo pėdsakus. O tie DP kartos bastūnai, kuriems Lietuvos istorija buvo padiktuota vidurinių mokyklų programos ir Adolfo Šapokos redaguoto vadovėlio, neturėjo nustebti atradę gyvas to mokyklinio lietuvių pasakojimo iliustracijas Brazilijoje, Kanadoje ar Australijoje. Paskutinių nepriklausomybės metų tautokūra ir lietuvių pasaulio įsivaizdavimas buvo naudingas ne tiek Lietuvai, kuri buvo sovietų sutrypta, kiek atsinaujinančiai ir karo dramų sukrėstai diasporai.

2. Pasaulio lietuvių bendruomenė, arba diaspora be valstybės

Karas ir pirmieji pokario metai buvo išminties patikrinimo ir gebėjimo sąmoningai bei organizuotai veikti metas. Jis lietė ne tik Lietuvą palikusius gausius karo pabėgėlių būrius, bet ir stipriausias ankstesnės išeivijos pajėgas. Net pikčiausi A. Smetonos politiniai priešininkai, išskyrus visiškai Maskvos apakintus komunistus, skausmingai sutiko Lietuvos okupacijos faktą ir valstybės sunaikinimą. Sovietų Sąjungos represijos kėlė pasipiktinimą, o protestą dėl okupacijos JAV lietuviai laikė pirma užduotimi. Tolimesniuose pasaulio kraštuose pabirusios bendruomenės balsai nebuvo taip plačiai girdimi. Senajai išeivijai ne mažiau svarbus uždavinys buvo padėti jau ne pačiai tėvynei, bet DP stovyklose susitelkusiems ir pasirinkimų kryžkelėje atsidūrusiems pabėgėliams. Jiems reikėjo ne tik materialinės, bet ypač moralinės ir politinės paramos. Amerikos kariuomenėje tarnavę lietuviai, kuriuos teko sutikti beveik visiems DP stovyklų gyventojams, buvo didelė atgaiva. Daugelio prisiminimuose šmėžuoja susitikimų fragmentai, nuolat rodantys augantį pabėgėlių interesą kada nors pasiekti gentainius už Atlanto.

Kelis DP laikotarpio metus lietuvių pasaulyje buvo galima stebėti dvi susitelkimo ir organizavimosi kryptis. Pirmoji rutuliojosi pačiose DP stovyklose Vakarų Europoje. Buvo siekiama sutelkti karo pabėgėlius visuomeninei tautinei veiklai, užtikrinti jų atstovavimą tarptautiniuose forumuose, padaryti jų balsą girdimą ir suderinamą su kitų Baltijos šalių pabėgėliais, patyrusiais tuos pačius likimo išbandymus. Pamažu DP sklaidantis sugrįžimo į laisvą tėvynę viltims, karo pabėgėliams peržengiant ilgalaikės emigracijos slenksčius iš stovyklų erdvės buvo išsiveržta į platų lietuvių diasporos pasaulį. Šios krypties idėjinių ir intelektualinių lyderių galvose klostėsi nepriklausomoje Lietuvoje užgimusių organizuoto lietuvių pasaulio idėjų įgyvendinimo naujomis sąlygomis vaizdiniai.

Amerikos lietuvių organizacijos, pasiekusios didžiausią galią prieš II pasaulinį karą, tuo metu ypač aktyviai rūpinosi pagalbos pabėgėliams teikimu. Politinis



DP stovyklų vaikų svajonės...



Nežinomas lietuvis Prancūzijos svetimšalių legione. XX a. 5 deš. pabaiga

faktorius ir Amerikos lietuvių balsai nedaug galėjo padėti Lietuvoje likusiems tautiečiams. Nebent per pirmųjų pokario metų JAV ir Sovietų Sąjungos santykių pereinamąjį etapą buvo nesyk bandoma padėti ištrūkti į Ameriką tiems, kurie buvo šioje šalyje gimę ir net turėję pilietybę. JAV piliečiams lietuviams kartais pasisekdavo ištrūkti net iš Sibiro lagerių. Taip iš okupuotos Lietuvos Vakarus ir lietuvių bendruomenes pasiekdavo žinios apie gentainius už *geležinės uždangos*.

Kadangi *šaltojo karo* pradžia taip pat reiškė ryšių tarp Lietuvos ir laisvųjų Vakarų bendruomenių sutrikimą, todėl DP stovyklose atsidūrusių tautiečių likimas tapo svarbiausias praktinės pagalbos reikalaujantis dalykas. Dar tebevykstant karo veiksmams ir sovietų kariuomenei artėjant prie Lietuvos, Amerikos lietuvių taryba (ALT) inicijavo specialų fondą nukentėjusiems nuo karo Lietuvoje pagalbai teikti. 1944 m. balandžio 1 dieną susikūrė taip vadinamas BALF (*Bendras Amerikos lietuvių fondas*, arba angl. *United Lithuanian Relief Fund of America*). Tokie fondai tuometinėse Jungtinėse Valstijose buvo kuriami daugelio Europos tautų diasporose. Jie neretai buvo ir kolektyviniai Amerikos nacionalinio karo fondo nariai.

Ilgamečiu BALF pirmininku buvo kanauninkas dr. J. B. Končius. Jis daug padarė, kad BALF imtųsi karo išvarytų iš tėvynės tautiečių šalpos. Pirmiausia pagalba turėjo būti skirta invalidams, našlaičiams, seneliams, besimokantiems jaunuoliams, ligoniams ir pan. Tuo pat metu per Tarptautinį Raudonąjį Kryžių BALF parama pasiekdavo lietuvių švietimo, meno, mokslo organizacijas. 1946–1949 m. buvo net įsteigtos literatūros premijos. Tačiau didžiausiu BALF nuopelnu laikytinas politinis ir lobistinis veikimas JAV, siekiant paremti svarbiausius imigracijos įstatymus, kurie būtų leidę *išvietintiesiems asmenims* imigruoti. Tuomet, kai pasaulio spaudoje mirgėjo publikacijos, kad visi baltiečiai pabėgėliai – tai tik nacių kolaborantai, kurie nėra verti nei tarptautinės paramos, nei imigracijos į JAV teisės, Amerikos lietuviai turėjo daug aiškinti ir įrodinėti, kad Lietuva buvo ir yra dviejų okupantų – sovietų ir nacių – auka.

BALF kartu su kitomis organizacijomis daugiau nei 3 metus spaudė Amerikos valdžią, kol 1948 m. birželio 28 d. Kongresas priėmė specialų imigracijos įstatymą, gavusį *DP Act 774* pavadinimą, pagal kurį 205 000 karo pabėgėlių iš DP Vakarų Europoje buvo suteikta teisė iki 1950 m. imigruoti į JAV. Kiekvienas pabėgėlis, norėjęs atvykti į JAV, turėjo turėti kvietėją-sponsorių, kuris duotų buto ir darbo garantiją. Įstatymui vykdyti prezidentas H. Trumanas paskyrė 3 asmenų komisiją.[368]

BALF aktyvistų dėka Amerikos lietuviai 1948–1949 m. buvo paskatinti rašyti į DP stovyklas laiškus, kuriais garantavo būstą ir maistą imigruojantiems

[368] Kučas, Antanas. *Amerikos lietuvių istorija*, p. 569.

asmenims. 1984 m. spalio 30 d. amerikiečių laivas *General Black* prisišvartavo Niujorko uoste. Nuo jo denio krantan išlipo pirmieji naujuoju imigracijos įstatymu pasinaudoję karo pabėgėliai iš Europos. Tarp jų buvo ir 148 lietuviai. BALF įsibėgėjo, o tokios veiklos dėka per vienerius metus iš DP Vakarų Europoje JAV pasiekė 19 000 imigrantų. Iš viso per kelis metus nauju įstatymu ir tautiečių garantijomis pasinaudojo per 30 000 lietuvių. Absoliučiai daugumai (apie 85 proc.) imigrantų padėjo BALF akcija[369]. Šiandien istorikas gali atpažinti tiesioginius ir netiesioginius amerikiečių lietuvių organizuotos pagalbos motyvus. Padėti bėdoje atsidūrusiems gentainiams – tai viena. Kita vertus, senai suprasta tiesa buvo ir tai, kad be naujų imigrantų diasporos pajėgumas gali greitai sumenkti. Tad netiesiogiai, per imigracijos į JAV galimybių platinimą, senieji išeiviai galėjo tikėtis visuomeninės naudos savo kolonijoms.

Nors ir mažesniu mastu, tačiau kitose senosios lietuvių diasporos pasklidimo šalyse taip pat nestokota rūpinimosi Lietuvos ir pabėgėlių likimu. Didysis emigrantų srautas pasirinko lietuvių jau anksčiau atrastas šalis, tačiau buvo įžengta ir į naujas erdves. Pusei pabėgėlių buvo lemta tapti amerikiečiais, o kitas šalis pasirinko maždaug tokios pabėgėlių grupės: Kanada – 7 700, Didžioji Britanija – 3 000 (kituose šaltiniuose skaičius siekia beveik 5 000), Australija – 5 000, Venesuela – 2 000, Vokietijoje liko apie 7 550 lietuvių[370], o kitoms Vakarų Europos ir Pietų Amerikos šalims teko po keltą šimtų naujųjų emigrantų.

Lietuvių pasaulyje tuo metu žybčiojo solidarumo ir tautinio jautrumo švyturiai, padėję pasimetusiems DP stovyklų lietuviams pasirinkti savo likimo kryptis. Emigruojant į Pietų Amerikos šalis ir į Australiją senieji išeiviai ištiesė pasisveikinimo ir pagalbos ranką. Pačia bendriausia prasme senosios ir naujosios išeivijos susitikimas įvyko labai audringai, o šio susitikimo pasekmės buvo itin kontrastingos. Prieš II pasaulinį karą išeivijoje būdavo samprotaujama, kad be naujų imigrantų *įtėkmių* senieji išeiviai asimiliuosis ir ištirps. Dabar tartum išsipildė buvę lūkesčiai – nauja banga atgaivino diasporą tuo metu, kai pražuvo nepriklausoma Lietuvos valstybė, turėjusi ir galėjusi būti svarbiausiu lietuvių pasaulio centru. Dabar jau ne Lietuva turėjo rūpintis išeiviais, bet diaspora jautė užgriuvusią pareigą rūpintis Lietuva.

Po senas kolonijas pradėję skirstytis naujieji lietuviai emigrantai atsinešė visa, kas geriausio buvo išugdyta per du Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečius. Naujieji diasporos nariai ne tik buvo žymia dalimi išsilavinę, inteligentiški, bet

369 Bendras Amerikos lietuvių fondas, *Lietuvių enciklopedija*, t. 2, Bostonas, 1954, p. 377.

370 Eidintas, Alfonsas. *Lietuvių kolumbai*, p. 96.

ir savo lietuvišku apsisprendimu užsispyrusiai ištikimi patriotai. Nors A. Smetonos režimas buvo pridusinęs demokratiją Lietuvoje, tačiau akivaizdu, kad kasdieniuose visuomenės reikaluose savarankiškumas, inteligentiški įsipareigojimai bendruomenei, organizaciniai gebėjimai spręsti bendrus reikalus buvo labai stipriai išvystyti. Buvę inteligentiškų, kūrybinių, politinių, administracijos barų artojai emigracijoje jau nebegalėjo tęsti senųjų užsiėmimų. Naujose šalyse reikėjo imtis paprastesnių darbų duonai užsidirbti. Labai tikėtina, kad tas išstūmimas iš ankstesnių, puikų simbolinį kapitalą sukrovusių veiklos sričių naujuosius DP kartos emigrantus stūmė į lietuvių bendruomeninę veiklą, leido realizuoti susikaupusią inteligenciją tuomet, kai kasdieniai darbai buvo užtvenkę šias galimybes. Tas faktorius dar labiau aktyvino naujuosius bendruomenių narius, skatino jų lyderystę, kartais net sukeliant senosios diasporos nepasitenkinimą. Senieji išeiviai jautėsi pelnę tam tikrą pranašumą kaip senbuviai, juolab, kad jie prisidėjo prie DP paramos. Kita vertus, šviežios naujųjų emigrantų pajėgos ir akivaizdus intelektualinis pranašumas buvo reikalingas diasporai gaivinti.

Iki 1940 metų lietuvių pasaulio vaizduotė buvo pasiekusi savo didžiausias platumas ir aukščiausias aukštumas. Pačių išeivijos bendruomenių organizaciniai ištekliai pamažu jau buvo bepradedantys ristis nuo tos viršukalnės žemyn. Kaip tik Lietuva, jos politinis ir visuomeninis elitas buvo perėmę iniciatyvą konstruojant diasporos organizacinę struktūrą. Lietuvoje kilo, buvo subrandintos ir net pradėtos įgyvendinti kai kurios globalaus lietuvių diasporos tinklo užduotys. Žlugus Lietuvos valstybei, o jo elito didesnei daliai pasprukus į Vakarus, kartu su juo paspruko visi tie vaizdiniai, sumanymai, sampratos, planai ir idėjos. Tai, kas buvo pradėta 1935 m. *Pasaulio lietuvių sąjungos* sumanytojų, dabar buvo dramatiškomis sąlygomis perkelta betarpiškai į diasporą. Kol karo pabėgėliai dar guodėsi greito sugrįžimo tėvynėn viltimis, tas idėjinis arsenalas nebuvo plačiai naudojamas. Tačiau prasidėjus *antrajam veiksmui* ir pabėgėlių minioms ėmus lipti į transatlantinius laivus, šalia mąstymo apie pareigas siekiant Lietuvos laisvės, turėjo iškilti mintys apie ilgalaikę išeivio lemtį ir amžinos diasporos perspektyvas.

Naujieji emigrantai visų pirma susirūpino aukštesniu pasaulio lietuvių susitelkimo, susiklausymo ir susiorganizavimo uždaviniu. Jiems išsibarstant po platųjį pasaulį DP stovyklų sukauptos patirtys, artimi ryšiai ir įsipareigojimai prašėsi būti pratęsti. Kol Lietuva buvo laisva, ta misija neabejotinai priklausė Lietuvai ir jos visuomenei. Per simbolinį lietuvių pasaulio centrą susisiekti tikėjosi ir galėjo atokių bendruomenių lietuviai. O 1950-ųjų išvakarėse ne tik per Lietuvą jau nebuvo galima susirišti, bet nuo Lietuvos išeivius skyrė vis aukščiau kylanti *geležinė*

uždanga. Dabar solidarumo saitai galėjo būti stiprinami rūpesčio dėl protėvių gimtinės, *pažadėtosios žemės* likimo. Taip naujosios DP kartos emigrantai buvo pašaukti tapti globalios lietuvių išeivių bendruomenės kūrimo darbininkais. O senosios išeivijos organizacijų lyderiams tie tikslai ne visada ir ne besąlygiškai buvo suprantami ir priimtini.

Besiskirstančios DP lietuvių bendruomenės ateitimi labiausiai rūpinosi tie politiniai sluoksniai, kurie spietėsi apie VLIK – *Vyriausiąjį Lietuvos išlaisvinimo komitetą*, kuris pirmiausia siekė Lietuvos nepriklausomybės atstatymo. Tačiau emigracijoje atsidūrusių lietuviškų politinių partijų VLIK aktyvistai greitai suprato, kad sovietinė Baltijos šalių okupacija bus ilgalaikė, kad tėvynės laisvės byla neiškils į rimtų tarptautinės politikos debatų sceną ir kad būtinybė rūpintis Lietuvos ateitimi reiškė taip pat būtiną veikimą diasporos ateities labui. Kas, jei ne solidari ir gyvybinga pasaulinė lietuvių organizacija, galėjo būti plačia platforma politinei VLIK akcijai.

Simbolinį žingsnį link PLB steigimo padarė lietuvių krikščioniškosios demokratijos veteranas ir VLIK pirmininkas iniciuodamas garsiąją *Lietuvių Chartą*, kuri buvo paskelbta 1949 m. birželio 14 dieną. *Lietuvių tautos amžinųjų siekimų vardan skelbiama* Charta – tai deklaracija, turėjusi vaidinti tam tikros idėjinės vėliavos ir ryžto burtis į pasaulinę organizaciją dokumento vaidmenį. Ji taip pat įtvirtino tam tikras bendras sampratas, apibūdinančias tautą be prarastos tėvynės ir jos pareigas tėvynei.

Štai visi 13 *Lietuvių Chartos* punktų:

1. *Tauta yra prigimtinė žmonių bendruomenė. Niekas negali būti prievartaujamas savo ryšį su tautine bendruomene nutraukti. Pasaulyje pasklidę lietuviai sudaro vieningą Pasaulio Lietuvių bendruomenę.*
2. *Žmogus turi prigimtąją teisę laisvai išpažinti ir ugdyti savo tautybę. Lietuvis lieka lietuviu visur ir visada. Savo tėvų išlaikytą Lietuvių Tautos gyvybę lietuvis perduoda ateities kartoms, kad amžinai gyventume.*
3. *Kalba yra stipriausias tautinės bendruomenės ryšys. Lietuvių kalba lietuviui yra tautinė garbė.*
4. *Šeima yra tautos gyvybė. Lietuvis kuria lietuvišką šeimą.*
5. *Tautinė kultūra yra kelias į tarptautinį pripažinimą ir bendravimą. Apreikšdama tautos genijų, tautinė kultūra įneša savaimingą indėlį į visuotinius žmonių giminės laimėjimus. Kiekvieno lietuvio priedermė sudaryti sąlygas tautinei kultūrai.*

6. *Valstybė yra aukščiausia tautinės bendruomenės organizacija. Valstybinė nepriklausomybė yra tautinės kultūros ugdymo ir išlikimo sąlyga. Darbu, mokslu, turtu ir pasiaukojimu lietuvis kovoja, kad apgintų ir išlaikytų nepriklausomą Lietuvos valstybę.*
7. *Mokykla yra tautinės dvasios židinys. Kiekvieno lietuvio kilniausioji pareiga būti lietuvių mokyklos rėmėju.*
8. *Draugija yra tautinės kultūros veiksminga talkininkė. Lietuvis kuria ir palaiko religines, kultūrines, jaunimo, savišalpos, profesines ir kitas lietuvių draugijas.*
9. *Mūsų tėvų kovos ir aukos dėl lietuviškos knygos yra testamentinis įpareigojimas visoms Lietuvių tautos kartoms. Lietuvis organizuoja ir remia spausdintą žodį.*
10. *Tautos istorija yra geriausia tautos mokytoja. Lietuvis brangina savo tautos praeitį ir tautinius papročius. Lietuvis stengiasi būti vertas savo protėvių, kad paliktų pagarbų pasididžiavimą savo palikuonims.*
11. *Tautinis solidarumas yra aukščiausia tautinė dorybė. Lietuvis ugdo tautinį solidarumą. Visi lietuviai yra lygūs tos pačios tautos vaikai, tarp savęs broliai. Tautinio susipratimo ir vienybės ženklan kiekvienas lietuvis moka nuolatinį tautinio solidarumo įnašą.*
12. *Lietuvių tautinės spalvos: geltona-žalia-raudona. Lietuvių tautinė šventė – Vasario 16-ji. Lietuvio šūkis: „Lietuviais esame mes gimę, lietuviais turime ir būt!"*
13. *Lietuvis yra lojalus savo gyvenamajam kraštui. Lietuvio santykius su nelietuviu nustato artimo meilė ir pagarba kiekvieno žmogaus laisvei, garbei gyvybei, sveikatai ir turtui.*

Jei leistume sau teigti, kad *Lietuvių Charta* buvo diasporon išvarytos tautos savarankiškumo deklaracija, jei ją palygintume su Vasario 16-osios deklaracija, tuomet reikėtų išryškinti svarbius skirtumus. Vasario 16-ąją buvo deklaruota optimistinė nepriklausomos Lietuvos atstatymo valia, o 1949 m. birželio 14-ąją – desperatiškas siekimas išlikti pajėgia tauta diasporoje, kuri prisiekia ištikimybę nepriklausomos Lietuvos idėjai. Lietuvių Charta deklaravo tam tikrus tautos diasporoje principus, kurie negalėjo būti išreikšti politine arba teisine kalba. Todėl pats tekstas ne visų vienodai buvo suprastas jo paskelbimo metu, o ir šiandien skamba patetiškai, metaforiškai ir reikalauja paaiškinimų.

Charta diasporoje atsidūrusiam lietuviui diktavo tam tikrus jo tapatumo ir pareigų principus. Lietuviškos šeimos saugojimo, dalyvavimo laisvanoriškose

visuomeninėse išeivių organizacijose, aukojimo švietimo ir spaudos reikmėms, ir, žinoma, mokant pasaulio lietuvių solidarumo mokesčius. Šie principai buvo labai universalūs, jie galėjo būti nesunkiai suprantami ir priimtini senajai išeivijai, kuri ir taip tradiciškai buvo organizuota, negailėjo aukų ir prenumeravo spaudą. Tačiau ankstesnių išeivių tapatybė jau gerokai skyrėsi nuo naujosios bangos lietuvių. Didžiojoje dalyje Amerikos kolonijų lietuvių kalba jau senokai buvo pasitraukusi į antrąjį planą, neretai atliko tautinį ritualinį vaidmenį. Naujoji amerikiečių lietuvių karta jau ir visai lietuvių kalbos nevartojo. Tačiau ir jiems 10 *Lietuvių Chartos* straipsnis leido jaustis tautos dalimi dėl to, kad istorinė atmintis priminė ir protėvių žemę, ir lietuviškos diasporos nuotykius. Tačiau bet kuriuo atveju DP kartos atsinešti etnolingvistinio nacionalizmo ir juo grįstos diasporos supratimo bruožai neišvengiamai vedė prie susidūrimo su senąja išeivių karta, ypač Jungtinėse Amerikos Valstijose, kurios lietuviškų kolonijų pajėgumas, masė, išgyventos praeities prisiminimai diktavo besiskiriančias nuostatas.

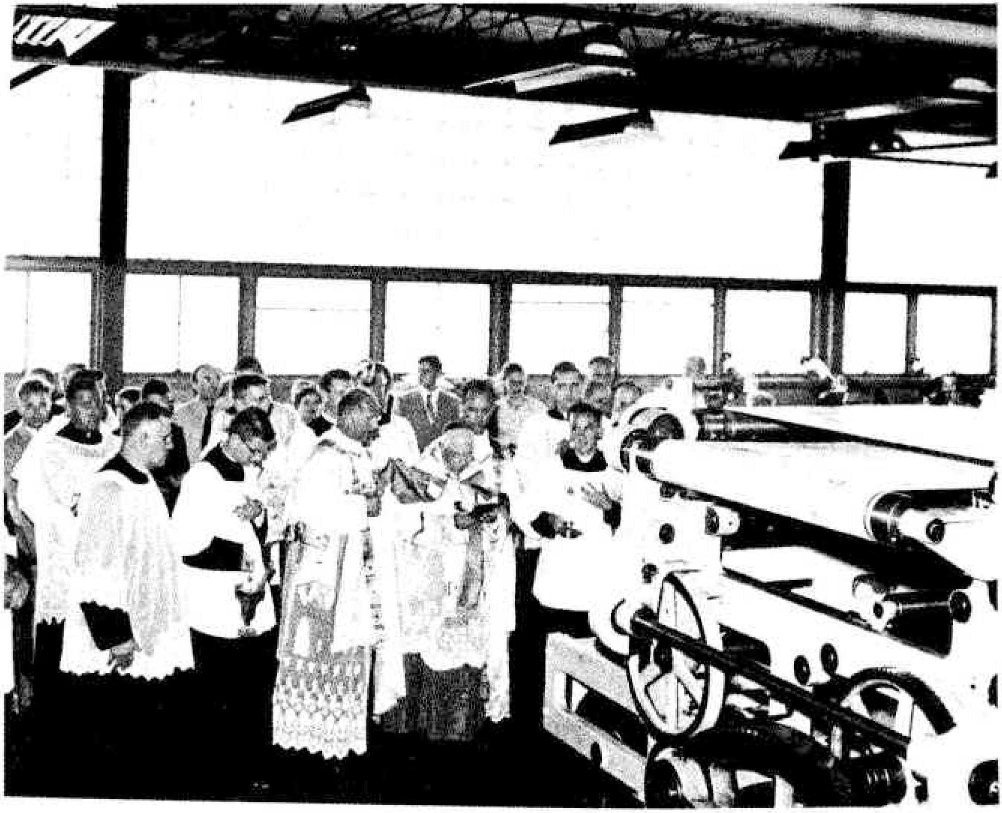
Lyg ištartas priesaikos žodis *Lietuvių Charta* pažymėjo PLB steigties ir organizacinio kelio pradžią. Jis buvo tolimas, vingiuotas ir kupinas konfliktinių situacijų. Chartos tikslas buvo deklaruoti svarbiausias idėjas, kurios rodėsi reikalingos suvokiant pabėgėlių virsmą emigrantais ir neapibrėžtai ilgą Lietuvos nelaisvės ir neprieinamumo ateitį. Tai nebuvo tiesioginis PLB steigties dokumentas, greičiau idėjinė ir emocinė vėliava su kuria imtasi kurti globalią lietuvių diasporos visumą palaikančią organizaciją.

Kartu su Charta laikraščiuose buvo paskelbtas VLIK kreipimasis į lietuvius palaikyti PLB kūrimo idėją:

Šiandien yra žengiamas tolimesnis žingsnis į viso Pasaulio lietuvių bendruomenės vieningą organizaciją. Tai istorinės reikšmės žingsnis. Kai kam iš senosios išeivijos jis atrodė naujas ir dėl to gali kelti suprantamo santūrumo ir net abejingumo. (...) Teesie leista visiems abejingiems ir abejojantiems čia priminti Izraelio tautinės bendruomenės organizacinis pavyzdys. Ištisus tūkstančius metų bendruomenės organizacija įgalino Izraelio tautą išsilaikyti be savo valstybės. Mes tegalime ir privalome pasekti šiuo amžių išbandytu pavyzdžiu.[371]

Charta buvo simbolinė PLB steigties deklaracija, bet negalėjo atstoti organizacijos nuostatų. Kaip buvo apibrėžiama laikinuose įstatuose ir gerokai vėliau – 1958 m. rugpjūčio 28–31 d. PLB Seimo patvirtintos Konstitucijos *1* straipsnio

[371] Simanavičiūtė, Daiva. *Pasaulio lietuvių bendruomenės raida XX a. 5–8 dešimtmetyje:* daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas. Kaunas, 2008, p. 44.



Laikraščio „Draugas“ redakcijos ir spaustuvės įkurtuvių iškilmės Čikagoje 1957 m.

b skirsnyje, *Pasaulio lietuvių bendruomenės Konstitucija remiasi Lietuvių Charta, paskelbta 1949 m. birželio 14 d.* Charta nenumatė visos organizacinės PLB sandaros, nors svarbiausi principai joje buvo išdėstyti. Bendruomenės turi atsirasti visose pasaulio šalyse, kur tik susiburs lietuviai, jos turi remtis demokratinėmis vertybėmis, laisvanoriškos visuomeninės veiklos tradicija, o organizacinės išlaidos bei atskirų kultūros sričių veikla finansuojama iš solidarumo mokesčių, aukų bei kiekvieno aktyvaus nario asmeninių lėšų.

Svarbu suvokti du svarbiausius veiksnius susikuriant šiai unikaliai lietuvių diasporos organizacijai. Pirmas siejosi su itin aktyvia lietuvių veikla DP, o antras aprėpė jau senai lietuvių pasaulyje suburtų draugijų, sąjungų ir susivienijimų įtraukimą į naują struktūrą. Pirmasis veiksnys reiškėsi kūriant naujas išeivių organizacijas, kuris vedė vis aukštesnės ir globalesnės pakopos link. Pavyzdžiui, pradžioje Vokietijoje veikė *Lietuvių tremtinių bendruomenė*, 1950 m. virto *Vokietijos lietuvių bendruomene*. Panašiai tokio pločio žingsnis pastebimas Švedijos lietuvių organizacinėje veikloje. Čia 1946 m. atsiradusi *Lietuvių sąjunga* tais pačiais 1950 m. virto *Švedijos lietuvių bendruomene*. Tokios persitvarkymo kryptys rodė, kad nors PLB idėja buvo iškelta VLIK, tai dar nereiškė, kad pats organizacinis tinklas imamas regzti *iš viršaus*, pagal kokį nors griežtą planą ir parėdymus. Reikia pridurti dar ir tai, kad Vakarų Europoje atsidūrę pabėgėliai beveik visur (išskyrus Didžiąją Britaniją) negalėjo pasiremti ankstesnių lietuvių išeivių organizaciniu paveldu – viską reikėjo kurti iš naujo.

Kita vertus, DP laikotarpio kryžkelėse buvo suprantamas visas tuometinės diasporos margumynas. Vienuose kraštuose lietuviai jau senai turėjo galingas organizacijas, kituose – jos tik Chartai pašaukus pradėjo kurtis. Po 1949 m. bendruomenės susikūrė naujuose lietuvių imigravimo kraštuose – Naujojoje Zelandijoje, Venesueloje, Kolumbijoje. Daug kur bendruomenės atsirado kaip ilgiau trukusių derybų tarp senųjų išeivių draugijų ir naujo būrio pokario emigrantų. Argentinoje, Urugvajuje, Brazilijoje, Didžiojoje Britanijoje PLB narės – kraštų bendruomenės – turėjo nueiti ilgą susikalbėjimo kelią, derinant senbuvių papročius ir naujųjų atvykėlių lūkesčius. Kaip pastebi PLB istorikė Vitalija Stravinskienė, toks organizacijos auginimas *iš apačios* pirmiausiai susvarbino vietos, kraštų bendruomenių atsiradimą, o tik ilgainiui buvo baigta konstruoti visa PLB piramidė. Jos teigimu, pradinio organizacinio etapo pabaigą žymėjo 1958 m. Seimo priimta Konstitucija.[372]

---

[372] Stravinskienė, Vitalija. *Pasaulio lietuvių bendruomenė 1949–2003 m.*, p. 34.

Tuo metu, kai 1949 m. VLIK ėmėsi labai aktyvių veiksmų *Pasaulio lietuvių bendruomenės* (PLB) – globalios emigrantų ir senosios lietuvių diasporos organizacijos – steigimo kryptimi, bendros pasaulinės lietuvių organizacijos vaizdinys dar tik formavosi. Šiam reikalui buvo pasitelkta visa ankstesnė patirtis ir visas idėjinis arsenalas, kurio nesuspėta panaudoti, patikrinti, įgyvendinti arba atmesti prieškario nepriklausomybės metais. Šio diasporos ateities vaizduotės virsmo iliustracija gali būti poeto Algimanto Mackaus žodžiai:

Stovykliniais metais, (...) ne vienas mūsų emigraciniame žodyne įsipilietinęs rikiuojąs veiksnys naiviai skelbė ankstyvo sugrįžimo galimybę, o truputį vėliau – kompaktinės emigracijos mitą.[373]

Iš esmės tai, ką 1935–1939 m. Lietuvos politinis elitas ir intelektualai matė kaip teorijomis grįstą programą už šalies ribų gyvenantiems gentainiams, dabar teko išbandyti savo kailiu ir jau patiems (be valstybės ir mokesčių mokėtojų pinigų) įgyvendinti egzilio sąlygomis. Kartu galima suprasti, kad idėjinis arsenalas buvo pakankamai didelis, netrūko supratimo, nuoširdžios refleksijos, ko norima ir siektina, tačiau tokios pasaulio tvarkos ir padalinimo diasporos ateities pranašai niekad neįsivaizdavo. Štai kodėl procesas užsitęsė, o ir rimtų ginčų bei barnių nemažai būta.

Istorikai yra aprašę PLB atsiradimo aplinkybes ir aidus. Jos ateities svarstyboms didelę reikšmę turėjo jau seniai puoselėtos idėjos. Jau 1945 m. Paryžiuje atsirado pulkininko Vėbros vadovaujama komisija, kuri analizavo tolesnės DP emigracijos galimybes. Komisijos nariais buvo labai šviesios asmenybės, iš kurių išskirtinas kunigas ir filosofas, Prancūzijos antinacinės rezistencijos dalyvis J. Kubilius, SJ[374]. Intelektinis pajėgumas buvo neabejotinas, o pasaulio ateities prognozės ir lietuvių vietos tame pasaulyje paieškos buvo labai racionalios. Prof. Kazys Pakštas emigracijoje iš naujo gaivino savo sumanymus, optimistiškai tikėdamas, kad kompaktinė kolonizacija ir jau susiformavusių lietuvių susitelkimo vietų gaivinimas yra labiau negu bet kada prasmingas.

Tuo metu buvo rašomi solidūs traktatai apie PLB prasmę ir pašaukimą, būdavo įpinama PP kartos misijos lietuvių pasaulyje idėja, o emigracija kartais regima kaip krikščioniškos lemties ženklas. 1946 m. viduryje K. Pakštas rašė kitam katalikiškosios diasporos žmogui Juozui Eretui (Josepf Ehreth):

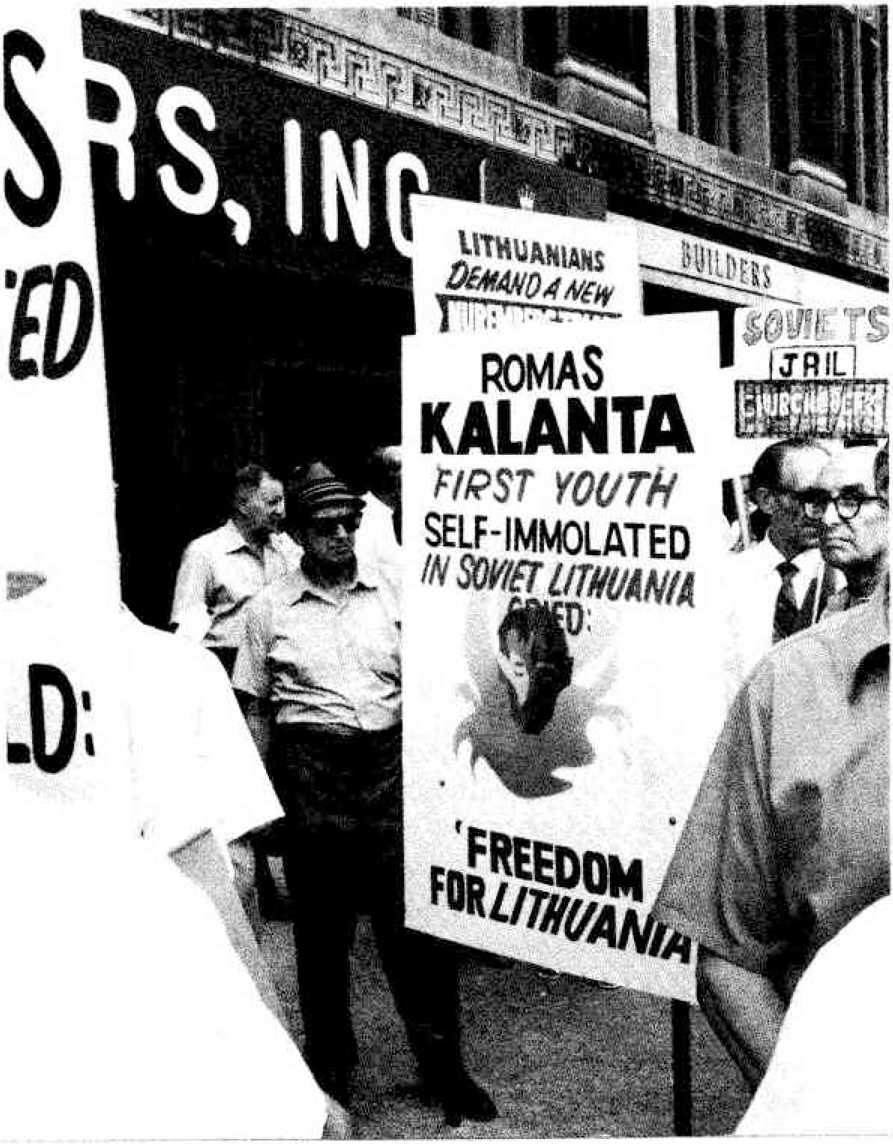
---

373 Simanavičiūtė, Daiva. *Pasaulio lietuvių bendruomenės raida XX a. 5–8 dešimtmečiuose*, p. 27.

374 Ten pat, p. 27.



Amerikos lietuvių antisovietinis maršas 1972 m.
po Romo Kalantos pasiaukojančio susideginimo Kaune



Protestas prieš sovietų represijas Lietuvoje 1972 m. vasarą

Per 20 metų mano siūlomi kolonizacijos tikslai yra: praplėsti erdvę lietuviškai giminei, kad ši naujojoje žemėje pastoviai išlaikytų savo padermę, kalbą ir kultūrą. Todėl visas siūlomas šalis svarstau pagal sociogeografines sąlygas tautybei išlaikyti.[375]

Nenuostabu, kad daugelis senų idėjų naujais laikais ir naujomis sąlygomis rodėsi dar daugiau utopiškos, negu nepriklausomos Lietuvos laikais. Tada bent teoriškai Lietuvos mokesčių mokėtojų pinigais ir politine valstybės parama galima buvo prisidėti prie kolonijų sudaiginimo. Dabar jau padėtis tiesiog vertė rinktis tuos kraštus, kurie įsileido DP stovyklautojus. Pasirinkimas buvo labai nedidelis. Tačiau bendra nuostata, kad reikia stengtis lietuviams kiek įmanoma telktis vienoje vietoje, kurti minimalias kaimynystės sąlygas ir taip purenti natūralią dirvą bendruomenėms atsirasti, buvo savaime suprantama, plačiai priimtina ir net iš dalies sėkmingai įgyvendinta.

Iš Lietuvos pabėgėliai išsigabeno ir labai praktiškas patirtis, kurios atsirado dar gyvenant nepriklausomoje tėvynėje ir net negalvojant, kad jos siejasi ar kada nors siesis su emigracija. Turima omenyje sukaupta valstybinio-administracinio darbo patirtis, kuri buvo bandyta pritaikyti buriantis į organizacijas naujai išeivijai. 1946 m. susikūrusios *Lietuvių tremtinių bendruomenės* nuostatose buvo diegiama mintis, kad *lietuvių tremtinių bendruomenės organizacija atitinka Lietuvos Respublikos vietos savivaldybę*. Karo pabėgėliai, dar nepalaidoję vilties greitai grįžti į laisvą tėvynę, buvo labiau susirūpinę saugoti Lietuvos valstybinio-administracinio gyvenimo reliktus nei remtis emigrantų patirtimis. Dabar sunku pasakyti, kiek tai padėjo, o kiek varžė naujiems solidariems diasporos tinklams susipinti. Valstybinio gyvenimo patyrimas diasporoje nebuvo vienareikšmis, tačiau susidūręs su senosios išeivijos organizacine kultūra jis galėjo duoti gerų vaisių. Nekyla abejonės, kad DP lietuviai, išsisklaidydami po senas diasporos salas ir kurdami naujas, tempė visą lietuvių pasaulio vaizduotę pirmyn ir buvo lemtinga jėga, atvedusi prie aukščiausio diasporos saviorganizavimosi laipsnio.

Siekis iš naujo prasidėjusios emigracijos sistemiškumo patiems lietuviams atsidūrus *bevalstybiškumo* padėtyje vertė VLIK imtis pradžioje nenumatytų darbų – nerti diasporinius tinklus, patvarius išlaikyti dešimtmečių išbandymus. Istorikė Daiva Simanavičiūtė yra aprašiusi šias pastangas:

[375] Eretas, Juozas. *Kazys Pakštas: tautinio šauklio odisėja (1893–1960)*. Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2002, p. 179; taip pat žr.: Simanavičiūtė, Daiva. *Pasaulio lietuvių bendruomenės raida XX a. 5–8 dešimtmečiuose*, p. 27.

Prasidėjus lietuvių emigracijai iš DP stovyklų, tapo svarbūs organizaciniai lietuvių emigravimo klausimai. Vienas iš svarstomų aspektų buvo imigracijos šalių pasirinkimas. 1947 m. rugpjūčio 12 d. Lietuvių tremtinių bendruomenės posėdyje, referuodamas tremtinių įkurdinimo klausimą, A. Novickis komentavo tremtinių Vokietijoje nusivylimą, kad greitu laiku į Lietuvą nebus galima grįžti, o dėl ekonominės padėties tremtiniai yra nusiteikę emigruoti. Reaguojant į tokią situaciją, pranešime siūlyta vengti emigruoti į tokius kraštus, kur „vyrauja pionieriniai darbo metodai ir primityviojo darbo sąlygos, t. y. Pietų Amerikos kraštus, teikiant pirmenybę Jungtinėms Amerikos Valstybėms, Kanadai, Australijai, Pietų Afrikai". Pastarąsias šalis emigravimui rekomendavo rinktis Lietuvių tremtinių bendruomenė ir VLIK'as, pabrėždamas bendrą emigravimą į JAV, vengiant greito „ištirpimo" tarp svetimųjų. [376]

VLIK veikėjai, prisiimdami sau egzilinės vyriausybės vaidmenį, nuoširdžiai stengėsi vykdyti tokią veiklą, kurią 3 deš. pabaigoje pradėjo nepriklausomos Lietuvos valdžia. Iš DP stovyklų išvykstantys naujieji emigrantų būreliai būdavo informuojami, jie buvo skatinami naujose įsikūrimo vietose daiginti naujas lietuvių bendruomenes, arba ieškoti dialogo su senesniais išeiviais ir kartu burtis į organizacijas. Agitacinis darbas ir praktiniai patarimai kartu sudėjus davė gerų vaisių. Iš tiesų globalus diasporos organizacijų tinklas buvo neriamas pakankamai sėkmingai, o jo plėtimuisi lemiamos įtakos turėjo būtent DP subrandintos idėjos ir patirtys.

1947–1949 m. įsivaizduoti galimas viso pasaulio lietuvių asociacijos formas padėjo ir nepamirštas 1935 m. *Pasaulio lietuvių sąjungos* projektas. Skyrėsi tik viena lemtinga tos suplanuotos, bet niekad nepradėjusios veikti globalios lietuvių organizacijos, vizijos detalė. *PLS* gyvavimo garantija ir viso lietuvių pasaulio ašis buvo nepriklausoma Lietuvos valstybė. PLB organizacinėje struktūroje tai jau buvo nebeįmanomas dalykas.

Tad galima nesunkiai rekonstruoti tuos DP lietuvių kelio vingius, kurie iš jų pusės vedė prie PLB atsiradimo. Svarbiausi žingsniai ir kone dešimtmetį užtrukę darbai nerodo, kad buvo lengva ir paprasta. Būta daug chaoso, daug konfliktų ir nesusikalbėjimo, tačiau pokario panikos ir sumaišties miglos tik paryškina naujosios diasporos lyderių išmintį, kantrybę, kūrybiškumą ir tikėjimą savo misijos prasme. Štai kodėl ilgai trukęs PLB įstatų arba Konstitucijos svarstymas buvo ne silpnumo požymis, o išmintingos elgsenos įrodymas.

[376] Simanavičiūtė, Daiva. *Pasaulio lietuvių bendruomenės raida XX a. 5–8 dešimtmečiuose*, p. 33.

Ateitis nebuvo aiški, o DP ryžtas ir pasišventimas buvo labai dideli. Netrūko abejonių dėl to, ar verta tik po II pasaulinio karo Vakarų Europoje atsiradusias draugijas ir sąjungas paversti *kraštų bendruomenėmis*. Nestigo ir pagrįstų spėlionių dėl galimo senosios išeivijos reagavimo į tokį stiprų lyderystės siekimą iš naujųjų emigrantų organizacijų pusės. Profesorius Mykolas Biržiška 1949 m. pavasarį pagrįstai prognozavo PLB kūrėjų laukiančius susikirtimus su senąja išeivija. Anot jo, iškyla labai svarbus klausimas:

Kaip suderinti tą bendrą tremties organizaciją su užsieninėmis lietuvių organizacijomis? Suderinimas yra būtinas. Kitu atveju toji organizacija savo tikslo nepasieks. Net neigiamybių iššauks. Senoji ir naujoji emigracija turi būti sucementuota. Naujieji emigrantai neturi į užjūrius nueiti kaip konkurentai seniesiems lietuvių imigrantams. Tai privalo jie suprasti. Todėl PLB statute privalo glūdėti tvirto ir organiško senosios ir naujosios emigracijos sujungimo dvasia. Kol kas, atrodo, į senąją emigraciją yra nukreiptas per mažas dėmesys.

Praėjo vos metai ir jau Jungtinėse Valstijose įsikūręs kitas diasporos politikos veikėjas Vaclovas Sidzikauskas patvirtins M. Biržiškos nuogąstavimų pagrįstumą, išsireikšdamas dar stipresniais žodžiais:

Būdami Vokietijoje, padarėme didelę klaidą, paskelbdami Chartija ir PLB konstituciją, nepasitarę su didžiosios lietuvių išeivijos Amerikoje organizacijų vadais. Iš jų susilaukėme aktyvaus ir pasyvaus pasipriešinimo, nes naują organizacinę formą jie laikė jiems primetamą iš anapus vandenyno ir naikinančia jų didelėmis pastangomis ir aukomis sukurtąsias organizacijas.[377]

Tačiau suvokti diasporos kristalizavimosi kliūtis buvo vienas dalykas, jas įveikti – kitas, ir gerokai sudėtingesnis. Jis reikalavo iš naujųjų emigrantų ne tik savo lūkesčių refleksijos, ne tik pareigos savo pavergtai tėvynei apmąstymų, bet ir lietuvių diasporos istorijos ir tapatybės suvokimo. Net prisimenant, kad nepriklausomoje Lietuvoje buvo stengiamasi ugdyti diasporinės lietuvių tautos supratimą, įtraukiant į mokyklines programas didelę dalį lietuvių pasaulio istorijos pasakojimo, net pripažįstant, kad DP lietuviai nebuvo labai atitrūkę nuo senosios išeivijos problemų, kad tarp pabėgėlių būta išmanančių visą problemų kompleksą, to nepakako iš karto pasiekti darnai tarp vienų ir kitų emigracijos likimo žmonių.

---

[377] M. Biržiškos ir V. Sidzikausko žodžiai cituoti iš: Simanavičiūtė, Daiva. *Pasaulio lietuvių bendruomenės raida XX a. 5–8 dešimtmečiuose*, p. 39

DP kartos iniciatyva ir prisiimta lyderystė kuriant PKB galėjo kelti abejonių visiems senosios diasporos veikėjams. Juk sunku įsivaizduoti, kad naujakurys imtų iš karto mokyti senbuvį ir nesulauktų nepasitenkinimo bei įtarumo. Tačiau pirmaisiais PLB kūrimosi metais būtent amerikiečiai lietuviai tapo svarbiausia problema. Pirmiausiai dėl to, kad buvo geriausiai organizuoti, intelektualiai pajėgūs, labiausiai nusipelnę Lietuvai ir remiant pabėgėlius. O antra, naujos bangos lietuviai išeiviai patys perkėlė savo veiklą į JAV, tad atsikraustė į tas kolonijas, kuriose jau pusamžį virė organizacinis darbas. Būtų buvę nuostabu, jei senieji JAV lietuviai nebūtų jautęsi šeimininkais, dar geriau už naujuosius išmaniusiais diasporos likimo problemas. Kaip 1949 m. pabaigoje savo laiške išsireiškė M. Krupavičius,

> *...reikėjo daryti įtaką Amerikos lietuviams, nes PLB kuriama JAV, todėl ir Vyriausiąjį organizacinį komitetą turi sudaryti lietuviai amerikiečiai. Jiems prie to neprisidėjus PLB gali neįsikurti. Prisidėjus kitiems, išskyrus katalikus, PLB turėtų skursti. (...) Nestojant stipriausiai katalikų srovei į PLB, visa ta organizacija atiduodama į ne katalikų rankas ir viso pasaulio lietuviai jų įtakon perleidžiami. PLB ir be katalikų bus kuriama. Reikia savo įtaka pasinaudojant daryti viską, kad katalikai pakeistų savo poziciją iki kongreso.* [378]

Naujausi Lietuvos istorikių V. Stravinskienės, D. Simanavičiūtės, D. Dapkutės publikacijos ir tyrinėjimai pakankamai nuosekliai atskleidžia šias PLB atsiradimo aplinkybes, prie neišvengiamo konflikto tarp senosios ir naujosios išeivijos lyderių dar prisidėjo paveldėti ir naujai įsiplieskę pasaulėžiūrų konfliktai. Kaip kairieji nenorėjo, kad PLB taptų katalikiškų pažiūrų išeivijos įtakos zona, taip katalikai – tiek senieji, tiek naujieji – nenorėjo susitaikyti su priešinga versija. Tad reikėjo kompromiso tiek tarp išeivijos generacijų, tiek tarp pasaulėžiūrų frontų. Svarstant interesus ir juos derinant prireikė daug VLIK pirmininko ir vieno iš PLB iniciatorių M. Krupavičiaus organizacinės nuovokos ir kantrybės. Kol nebuvo sulaukta JAV lietuvių organizacijų pritarimo, jis nuolat karojo, kad PLB kuriasi vadovaudamasi laikinais nuostatais, kad PLB iš prigimtiems turinti būti *federalinė organizacija*, galinti jungti ne tik kraštų bendruomenes, bet ir tarptautines pasaulėžiūrines lietuvių išeivių organizacijas, net jei tokia būtų *pasaulinė lietuvių katalikų organizacija, jei kas panorės tokią sukurti*.[379] Svarstybų metais pamažu buvo pasiekta labai jautri ir subtili pusiausvyra, kurios reikėjo PLB virsmui iš idėjinės fikcijos ir geistino dalyko, kažko unikaliai realaus.

378 Simanavičiūtė, Daiva. *Pasaulio lietuvių bendruomenės raida XX a. 5–8 dešimtmečiuose*, p. 41.

379 Simanavičiūtė, Daiva. *Pasaulio lietuvių bendruomenės raida XX a. 5–8 dešimtmečiuose*, p. 40.

Šiandien plačiausia srove besiveržianti PLB istorija labiau remiasi naujosios išeivių atminties krislais. Už kažkokios supratimo ribos lieka išbarstyti senosios diasporos šviesuolių ir visuomenės lyderių vaizduotės atspindžiai, jų veiksmų aprašymai. Viena yra žinoma: Amerikos lietuviams 1940-ieji ir sovietinė Lietuvos okupacija sukėlė tikrą šoką. Nepaisant kairiųjų prosovietinių nuotaikų, nepaisant kone visuotino nepasitenkinimo A. Smetonos valdžia, Lietuvos valstybė buvo svarbiausia diasporos vertybė ir lietuvių pasaulio centras. Alfonsas Eidintas aprašė anuometinį amerikiečių jaudulį:

Į Lietuvos okupaciją išeivijos visuomenė reagavo protestais mitinguose, šimtų organizacijų ir jų padalinių suvažiavimuose. Protestai pasipylė JAV ir kitų valstybių vyriausybėms. Įvairių politinių pakraipų organizacijoms iškilo pagrindinis klausimas, nustelbęs smulkesnius ir nebe tokius aktualius – kaip padėti naujoje situacijoje atsidūrusiai Lietuvai.[380]

Lietuvos valstybės drama išjudino amerikiečių lietuvių *liaudies diplomatijos* pajėgas ir privertė atsinaujinti senas organizacijas. 1940-ųjų spalį lietuvių atstovai buvo priimti prezidento F. Roosevelto, kuris patikino, jog JAV nepritars aneksijai. Tai buvo labai svarbus politinis faktorius ir simbolinė pozicija, apie kurią suksis diasporos vaizduotė ilgą pusamžį. Po apsilankymo pas prezidentą Lietuvos pasiuntinybėje buvo sutarta įkurti *Lietuvai gelbėti tarybą*, kurį gana greitai virto *Amerikos lietuvių taryba* (ALT), savo energinga veikla ir Lietuvos laisvės byloje suvaidintu vaidmeniu didelėmis raidėmis įsirašiusia į lietuvių pasaulio istorijos puslapius. Po ALT vėliava pavyko suburti Katalikų federacijos, Susivienijimo lietuvių Amerikoje, Tautinės sandoros, Socialdemokratų sąjungos, tautininkų pajėgas, kuriems atstovavo 34 Tarybos nariai. Pirmininku tapo katalikiškų pažiūrų veikėjas Leonardas Simutis, o sekretoriumi – socialistas Pijus Grigaitis.

Pažymėtinas dar vienas ypatingas diasporos solidarumo ir politinės valios faktas. 1940-ieji sukėlė didelį susirūpinimą Lietuvos žydų išeivių sluoksniuose. Iki tol Amerikoje litvakai ir lietuviai nebuvo itin artimi visuomeninio gyvenimo partneriai, nors kasdienio gyvenimo istorijos Niujorke ar Bostone nuolat nurodo į buvusius ryšius, kurių charakterį lėmė sentimentai bendrai protėvių tėvynei – Lietuvai ir Litai. 1941 m. rudenį spontaniškai susikuria *Lietuvos piliečių sąjunga*, įsisteigusi kovai dėl Lietuvos nepriklausomybės. 1942 m. veikė trys šios organizacijos apylinkės: Niujorko, Čikagos ir Klivlando. Vienas Sąjungos iniciatorių buvo

[380] Eidintas, Alfonsas. *Lietuvių kolumbai*, p. 92.



Amerikos lietuvių taryba 1956 m. Vasario 16-ąją. Lindenas



Lietuvos nepriklausomybės minėjimas Voterberyje

nuo sovietų į Vakarus pasitraukęs, įtakingas Lietuvos žydų veikėjas ir artimas A. Smetonos aplinkos žmogus, pasaulinio garso teisininkas Jokūbas Robinzonas. Jo dėka lietuviai išeiviai kartu su litvakų diasporos veikėjais ėmėsi *liaudies diplomatijos* įtakinguose Amerikos sluoksniuose. Pradžioje organizacija, kurios veikla istorikų nėra tyrinėta, sėkmingai brandino savo struktūrą ir veiklos formas. 1942 m. sausį buvo suformuota Laikinoji centro valdyba, o balandį buvo paskelbta apie *Lietuvos tautinės tarybos* (angl. Lithuanian National Council) susidarymą. Jai pirmininkavo pulkininkas K. Grinius, sekretoriumi tapo K. Pakštas, o nariais buvo K. Barauskas, A. Deksnys, S. Gabaliauskas, J. Robinzonas, H. Rabinavičius ir kiti. Lietuvių ir litvakų buvo subrandinta mintis apie karo audrose lietuviams ir Lietuvos idėjai atstovaujančios Tarybos misiją, tačiau jos nepavyko įgyvendinti[381]. 1942 m. pabaigoje organizacijos veikla užgeso. Viena vertus, aišku, kad ALT sėkmingai veikė ta pačia kryptimi. O kita – tai žinios apie kraupias Lietuvos žydų žudynes, kuriose dalyvavo ir vietiniai lietuviai. Unikalus litvakų ir lietuvių išeivių solidarumo atvejis tokioje aplinkoje negalėjo virsti sėkmės istorija. Iki Shoa besimezgantys tarpdiasporiniai saitai ir emocinis prieraišumas prie Lietuvos buvo sutraukyti ir užtemdyti Lietuvos žydų tragedijos.

ALT, Lietuvos piliečių sąjungos, BALF veikla pratutino amerikiečių lietuvių patirtį, suteikė jiems svarbos ir pasitikėjimo savo jėgomis, o Lietuvos valstybei žlugus užkrovė ant lietuvių organizacijų pečių ir atsakomybės už viso pasaulio lietuvius naštą. Ji buvo garbingai nešama iki to momento, kai nuo naujų DP bangos emigrantų pusės ėmė sklisti PLB idėjos. Amerikiečiams tai galėjo atrodyti it kiaušinis imtų mokyti vištą. Kita vertus, JAV lietuviai jautė naujas gaivias lietuvybės pajėgas ir labai aukštą intelektinį naujųjų emigrantų pajėgumą. Tad nepaisant sunkumų susikalbėti lietuvių pasaulio būrimosi į organizacijas baruose, tikslas pamažu, žingsnis po žingsnio artėjo. 1951 m. lapkričio 18 d. Niujorke buvo deklaruotas JAV Lietuvių bendruomenės kūrimo aktas, o kitų metų vasario 15 d. bendruomenė buvo oficialiai užregistruota. Taip Amerikos lietuviai tapo galingiausio krašto galingiausia bendruomene, nors ir daugelio kitų anksčiau įkurtų organizacijų veikla nenutrūko. *Iš apačios* išdygus JAV lietuvių bendruomenei, kaip į bendrą žaidimą pasiruošusiai įsitraukti organizacijai, jau buvo galima imtis baigiamųjų darbų. 1958 m. rugpjūčio mėnesį Niujorke susirinko PLB Seimas, kuriame dalyvavo 112 atstovų iš dvidešimties lietuvių pasaulio šalių: Argentinos, Australijos, Austrijos, Belgijos, Brazilijos, Didžiosios Britanijos, Danijos, Čilės, Italijos, JAV, Kanados, Kolumbijos, Naujosios

[381] Lietuvos piliečių sąjunga, *Lietuvių enciklopedija*, t. 16, Bostonas, 1958, p. 146.



Lietuvos konsulas Petras Dažvardis su žmona susitinka su senatoriumi Paulu Douglasu 1954 m.

Zelandijos, Olandijos, Prancūzijos, Švedijos, Šveicarijos, Urugvajaus, Venesuelos, Vakarų Vokietijos. PLB Seimas priėmė Konstituciją ir baigė pradinį organizacinės brandos etapą.

Pastangos buvo vainikuotos sutarimu dėl PLB pirmininko, kuris, suprantama, turėjo būti tiltu tarp Lietuvos ir diasporos, tarp senosios ir naujosios išeivijos, tarp kairiųjų ir katalikų frontų. Istorikai daug nusipelnė, rekonstruodami gilyn į laiką grimztančius įvykius, ginčus ir kompromisų meno pavyzdžius. Regis, čia didelis darbas bus padarytas istorikės Daivos Dapkutės, kuri ėmėsi žymaus Amerikos lietuvių veikėjo, pirmojo ir vienintelio senosios kartos emigranto, tapusio PLB pirmininku Juozo Bachuno (Bačiūno) biografijos. Pagal ją galima bandyti pasekti Amerikos lietuvių pėdomis link bendros lietuvių pasaulio organizacijos atsiradimo.

Kaip atsiskleidžia link spaustuvės mašinų artėjančioje Daivos Dapkutės knygoje, Juozas Bachunas priklausė tai palyginti negausiai darbščiųjų senosios lietuvių diasporos veikėjų grupei, kuri laikėsi tautininkiškų pažiūrų. Būdamas pakankamai pasiturintis verslininkas ir išlaikydamas keletą poilsiaviečių būsimas PLB pirmininkas rūpinosi pabėgusiu iš Lietuvos prezidentu A. Smetona ir jo šeima. Prezidentas net kurį laiką glaudėsi J. Bachuno *Tabor Farmoje*. A. Smetonai būnant valdžioje, tautininkų šalininkai atrodė labai kukliai tarp masinį palaikymą įgijusių kairiųjų ir katalikų. Valstybei žlugus, priešiškumas traukėsi į antrą planą, o PLB pirmininko protautininkiška orientacija galėjo būti pliusas. Mat tautininkai, skirtingai nuo kairiųjų ar katalikų, neturėjo jokių galimybių tapti kokia nors vyraujančia jėga PLB.

J. Bachunas buvo labai tinkama figūra atlikti tilto tarp senosios ir naujosios emigrantų bangų vaidmenį. Jis gerai perprato jau pradėjusią blėsti anksčiau labai ryškią Amerikos lietuvių organizacinę veiklą. Jis taip pat buvo pajėgus adekvačiai įvertinti naujosios emigrantų bangos intelektinį pajėgumą. Neabejojo, kad naujieji išeiviai įlies gyvybės į blėstančią senosios išeivijos veiklą. J. Bachunas gebėjo atskirti ir vertinti tai, ką labai taikliai apibūdino žymus Amerikos lietuvių istorikas ir religinis veikėjas kunigas dr. Vincas Wolkovich-Valakavičius: *senieji lietuviai buvo alaus ir viskio gėrėjai ir šoko polką, o naujieji lietuviai mėgavosi konjaku ir šoko tango.*

PLB pirmininkas neabejojo ir įtakingo senosios kartos kairiųjų veikėjo, populiaraus čikagiškio, laikraščio *Naujienos* leidėjo ir redaktoriaus dr. Pijaus Grigaičio naujos imigrantų bangos diagnoze:

Atvyko žmonės su nauja psichologija, kitose aplinkybėse užaugę, perkentę, pergyvenę daug to, ko mums neteko pergyventi arba ką mes jau buvome pamiršę. Atvyko žmonės su naujomis idėjomis ir veikimo būdais. Natūralus dalykas, kad iš to kilo diskusijos, net ginčai ir nesusipratimai. Ką daryti, kad naujos jėgos įsijungtų į mūsų bendrą veiklą? Bet toks klausimas ne taip greitai išsprendžiamas. Galime džiaugtis, kad mes dėl to nesusibarėme, nors buvo debatų, aštrių pasisakymų iš vienos ir kitos pusės. Vis dėlto nepasidarėme priešai vieni kitiems. [382]

Tam tikrų panašumų į senųjų Amerikos lietuvių elgseną DP generacijos išeivių atžvilgiu būta Kanadoje. Taip jau susiklostė, kad lietuvių pasaulio istorijoje Kanados ir Jungtinių Amerikos Valstijų puslapiai nuolat buvo įrišti į vieną knygą. Iš dalies tai buvo ir yra taip natūralu, kaip Toronto *Raptors* komandai dalyvauti Nacionalinės krepšinio lygos (NBA) čempionatuose. Kanados lietuvių kolonijos jau prieš karą buvo labai susietos su gentainiais JAV. Po II pasaulinio karo tai dar labiau išryškėjo. Kanada buvo patraukli DP išeiviams todėl, kad per ją vedė įprastiniai keliai į dažno emigranto Eldoradą – Ameriką. Kita vertus, Kanada pradėjo verbuoti jaunus DP vyrus miško darbams gerokai anksčiau, negu įsigalėjo jau minėtas JAV imigracijos įstatymas, atkėlęs vartus naujiems lietuvių išeiviams. BALF duomenimis, po karo į Kanadą persikėlė 12 000 lietuvių, o jaunų vyrų procentas tame dideliame būryje buvo didžiausias.

Regis, seniesiems Kanados lietuvių kolonijų gyventojams nauji imigrantai buvo norimi, lauktini, atnešantys naujų idėjų, pakilių veiksmų ir kūrybinės energijos. Tenykščių lietuvių bendruomenė sustiprėjo. Nuo 1952 m. imta rengti kasmetinė bendra lietuvių šventė – *Kanados lietuvių diena*. Kaip ir Amerikos kolonijose Kanados lietuviai labai skaudžiai reagavo į sovietinę Lietuvos okupaciją. 1940 m. susiorganizavo *Kanados lietuvių taryba*, kurios skyriai veikė visur, kur buvo didesnis lietuvių susitelkimas. Kanados lietuvių tarybos Centrą sudarė 30 įvairių organizacijų atstovai[383]. Pokario metais iš DP stovyklų pradėjus Kanadon plaukti šimtams naujų išeivių, Taryba aktyviai jiems talkino.

Be to, kad kanadiečiai jau turėjo išvystę savo aktyvų organizacinį tinklą, naujieji ateiviai iš Europos atsinešė pasaulinės lietuvių bendruomenės idėją ir jai įgyvendinti sukūrė *Kanados lietuvių bendruomenę*, pernelyg nesistengdami ieškoti

[382] *Visuotinas Amerikos lietuvių kongresas*, 1953 m. lapkričio 27–28 d. 1953; Simanavičiūtė, Daiva. *Pasaulio lietuvių bendruomenės raida XX a. 5–8 dešimtmečiuose*: daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas, 2008, p. 46–57.

[383] Michelsonas, Stasius. *Lietuvių išeivija Amerikoje*, p. 418.



Lietuvos vyčių demonstracija Čikagoje. XX a. 7 deš.

bendrų sąlyčio taškų su ankstesnėmis draugijomis. KLB neišvengiamai turėjo konkuruoti su Kanados lietuvių taryba, ypač tada, kai imdavosi kalbėti visų Kanados lietuvių vardu. Santykinė naujų atvykėlių gausa, aukštas intelekto ir susitelkimo lygis jiems leido iš karto užimti labai svarią poziciją bendrame Kanados kolonijų gyvenime. Tai jau buvo skirtumas nuo padėties JAV. 6 deš. negausioje kanadiečių lietuvių aplinkoje veikė bent keturios į visos diasporos vienijimą pretenduojančios organizacijos: Kanados lietuvių taryba, Kanados lietuvių bendruomenė ir dar dvi pastarosios inicijuotos organizacijos – Politinis komitetas ir Politinė komisija[384]. Viena vertus, tai rodė neracionalų jėgų išsisklaidymą, kita – tam tikrą pusiausvyrą ir susigyvenimą, pasiektą tarp ankstesnės kartos lietuvių imigrantų ir naujųjų DP stovyklų išeivių.

PLB atsiradimas reiškė aukščiausią lietuvių pasaulio organizacinę formą, kuri pradėjo savo istorinį kelią tarsi biblinės tautos egzodo vedlė. Pats organizacijos atsiradimo faktas nereiškė, jog kasdienis pasaulyje išsibarsčiusių lietuvių emigrantų ir senosios diasporos narių gyvenimas ėmė ir staiga pasikeitė. Kaip valstybės aparatas nenulemia individo egzistencijos, taip ir PLB veikla derino aukščiausius bendros tautinės egzistencijos registrus, bet ne kasdienius reikalus ir kovą dėl imigrantų vietos po saule. PLB įžiebė lietuvių pasaulio švyturį, kuris neleido pasiklysti, stiprino atokiuose pasaulio kampeliuose išsibarsčiusių lietuvių priklausymo vienai diasporinei tautai jausmus. PLB gaivino tai, kas ankstesnių išeivių buvo sukurta ir diegė naujas iniciatyvas. Koordinacija tų kultūrinės-visuomeninės veiklos sričių, kurios jau iki tol buvo plėtojamos, susižinojimas tarp tolimų bendruomenių ir daugelis kitų kilnių veiksmų įtvirtina neabejotiną PLB vaidmenį lietuvių pasaulio istorijoje. Net jei per savo veiklos pusamžį PLB nebuvo tobulai funkcionuojanti ir ginčų nekelianti organizacija, bet pats diasporos gebėjimas derinti ir koordinuoti šimtus pasaulėžiūrinių ir visuomeninių-tautinių organizacijų interesus, iškelti visą pasaulio lietuviją mobilizuojančias idėjas ir vizijas yra unikalus lietuvių diasporos stiprybės liudijimas.

[384] Ten pat, p. 419.

3. Kasdienybės horizontai: Amerikos lietuvių kultūra ir tapatybės permainos po II pasaulinio karo

Mičigano ežero dvelksmas plaiksto vėliavas *vėjų miestu* vadinamos Čikagos mokslo ir industrijos muziejaus prieigose. Galingiausios pasaulio šalies, kurios pionieriai nesižvalgė į praeitį, bet energingai skynėsi kelią ateitin, istorija ilgėja. Atmintis plečiasi toliau ir giliau – ne tik XIX a. vidurio pilietinio karo vaizdai amerikiečių akiratyje. Nesenai atvertas naujas Mokslo ir industrijos muziejaus paviljonas, kuriame rodomas milžiniškas eksponatas, ilgai po karo buvęs kone JAV valstybės paslaptimi ir pasididžiavimo II pasaulinio karo pergalėmis simbolis. Tai vokiečių povandeninis laivas, kurį amerikiečių karo pajėgos po kelis mėnesius trukusios medžioklės pagavo prie Šiaurės Afrikos krantų.

Lankytojų patogumui preparuotas karo mašinerijos stebuklas dabar prieinamas visiems ir ilgą laiką po paviljono atidarymo buvo bene labiausiai lankoma muziejaus vieta. Nepaprastą istoriją pasakoja gidas, dažniausiai koks nors savanoris, buvęs karo laivyno karininkas. Vokiečių *u-boat* įgula, parodžiusi begalinį ryžtą ir išradingumą galiausiai pabaigė išteklius ir turėjo pasiduoti. Laivo kapitonas padarė viską pagal statutą: pasiduodama įgula užminavo laivą, atidarė kingstonus ir tik tada sulipo į amerikiečių valtis. Laivas kartu su visomis *enigmos* šifrų paslaptimis negalėjo atitekti priešui.

Bet būtent tada būrelis amerikiečių komandosų, vadovaujamų Zenon Lukosius, mikliai sulindo į vandens užliejamą laivą, rizikuodami gyvybėmis greitai jį išminavo, ir taip į amerikiečių karinio laivyno rankas pakliuvo tai, ko perimti nė nesisapnavo. Tai yra viena iš legendinių karo pabaigos istorijų, apie kurias rašoma knygose ir rodoma kinuose. O kartojama šios istorijos herojaus pavardė išryškina naujas lietuvių diasporos tapatybės puses. Zenon Lukosius – čikagiečių lietuvių vaikas, kuris galėjo pats prisiminti sunkų imigrantų likimą nuo skerdyklų *džiunglių* iki Amerikos piliečio patriotizmo.

Tūkstančiai Amerikos lietuvių kovėsi II pasaulinio karo mūšiuose. Tai turėjo būti paskutinis imigrantų įsišaknijimo naujoje tėvynėje etapas. Amerikos lietuviai, senosios diasporos vaikai ir anūkai tapo garbingais savo šalies šeimininkais. Karo metų gyvenimas ir visuomenės mobilizavimas pergalės prieš nacistinę Vokietiją ir Japoniją labui paliko gilų ir garbingą pėdsaką lietuvių diasporos kelyje. Lietuvių organizacijos 1941–1945 metais įsitraukė į paramos karo reikmėms judėjimą: rėmė karius, siuvo drabužius, gamino ligoninių ir pirmosios pagalbos priemones, siuntė į frontą dovanas. Moterys organizavo atskiras draugijas para-

mai, rinko aukas, o JAV valdžiai surinktus pinigus įteikdavo, pabrėždamos, jog tai lietuvių auka. Štai čikagiečiai 1943 m. už paaukotą milijoną dolerių nupirko bombonešį, kuris pakilo į orą, pakrikštytas *Lituanicos* vardu. Ročesterio lietuviai neatsiliko. Jų dėka JAV karinis oro laivynas pasipildė lėktuvu *Lithuanian Knight*, o bostoniškiai lietuviai surinko pinigus, už kuriuos karinėms pajėgoms buvo nupirktas lėktuvas ir tankas. Lietuvių katalikų kunigų susivienijimo auka – dar vienas lėktuvas *Lithuanica's Dashing Star*.[385] Iš įvairių lietuvių kolonijų ėjo tokios aukos, jos rodė, kad lietuvių amerikietiškasis patriotizmas derėjo su diasporos tradicija. Didžiulės aukos liudijo dar ir tai, kad lietuviai iš *džiunglių* skurdo bendruomenės jau buvo tapę labiau pasiturinčiais žmonėmis, kurie galėjo lygiai su kitais Amerikos piliečiais dėtis prie bendro ir kilnaus reikalo.

XX a. pirmaisiais dešimtmečiais susiformavęs uždarų imigrantų geto žemėlapis pamažu keitėsi. Jaunoji amerikiečių lietuvių karta vis labiau įgijo individualių bruožų ir tolo nuo tradicinio pirmos generacijos imigrantų gyvenimo, vertusio laikytis drauge, jausti kaimyno, dar nepamiršusio kaimo talkų kultūros, petį. II pasaulinis karas pažymėjo ne tik ribą tarp vienos – senųjų *grinorių* ir kitos – naujųjų *dipukų* lietuvių bangos, bet ir ribą tarp tėvų ir senelių ir naujosios kartos amerikiečių gyvensenos. Amerikoje gimusioji jaunuomenė atsisakė uniforminio būvio ir įsiliejo į plačias energingo amerikietiško gyvenimo sroves. Lietuviai jau nebepriklausė vieno ar kelių tipų darbininkijai, o savo kasdienio gyvenimo scenarijus jie rašė vis išradingiau.

1944 m. dar gyvavo apskritai suprantama, bet retai benorima žemės ūkio veikla. Lietuvių diasporos keliai ėjo link industrinių didmiesčių, kuriuos pasiekdavo minios, ir priešingai – tolyn nuo padūmavusio gatvės šurmulio, kuriais grįždavo tik nedaugelis. 1944 m. nupieštas paveikslėlis iš Pensilvanijos:

Trokas užsuko į Vitkų kiemą ir, privažiavęs įėjimą, sustojo. Išlipo gana storoka pora, vyras ir moteris.

– Sveiks, Vytautai.

– Sveiks, Antanai, ar atsimeni dar kelią į mus?

– Aš tai užmiršau, bet štai boba parodė, – juokais tarė.

– Mr. And Mrs. Laukaitis, – supažindino Vitkus atvykusius su Vera.

– Be jo mes čia prapultumėm. Jis mus apdovanoja mėsa ir kitais skanėstais. Tai Mūsų tautietis ir draugas.

---

385 Eidintas, Alfonsas. *Lietuvių kolumbai*, p. 93–94.

– Antanai, susipažink su ponia Vera Gordei. Tik šiandien pirko farmą. Turėsi naują kostiumerį.

– Mes turim visko: ir dešrų, ir kelbasų, ir vendzinų ir rūkytų, ir kukintų. Bet pa ruski, tai ni be, ni me, ni kukurieku. Arba lietuviškai, arba amerikoniškai – taip ir pasakyk jai, Vytautai.

– Tai tu jai pats pasakyk amerikoniškai.

– Ma'm, po ruski ni druski, – ir Antanas išskėtė rankas. – We speek American. – Pleased to meet you...[386]

Scena, kurią apysakos *Vištų karalija* autorius Jonas Klajūnas aprašo, beletristiškai atveria duris į erdvę, kuri lietuvių pasaulio vaizduotėje dažniausiai kyla kaip masinė. Veiksmas vyksta vištų fermų rajone tarp Greenland, Pa. ir Atlantic City. Autorius susodina šeimininkus Vitkus ir atvykėlius Laukaičius ir romiame kaimynų pokalbyje įpina dar tokį siužetą:

Antanas Laukaitis kadaise buvo bučeris Brooklyne, N.Y., vėliau turėjo grosernę Pennsylvanijoj mainose, gi prieš dešimt metų atvyko į šią apylinkę ir neblogai įsitaisė. Jo žmona jam buvo puiki draugė. Ji dirbo krautuvėje, kai vyras išvežiodavo prekes po farmas. Abu buvo linksmi, gero būdo, visų mylimi žmonės, ir geri lietuviai.

– Žinai, Vytautai, čionai daugiau lietuvių atsirado. Iš karto trys šeimynos, ir visos iš krajaus. Dorothy Town Rickerto farmą nusipirko Jonas Kašuba; gi Vienuoliktoje Avenue, žinai tą gražiąją Zandersono farmą, nusipirko Julius Bazilius; o Risley – iš to mirusio švedo našlės farmą įsigijo Sinkauskas. Matytum, kaip jie tvarkosi, net malonu žiūrėti.[387]

Apysakos siužetas atveda į Pensilvanijos žemės ūkio rajoną ir senus kalnakasių atstovus, ir pokario imigrantus. Galima spėlioti, kokių intencijų vedinas autorius rutuliojo vištų karalijos istoriją. Tačiau kelia nuostabą tai, kad po Klajūno slapyvardžiu slėpėsi Lietuvos generalinis konsulas Jonas Budrys – kadaise Lietuvos Respublikos žvalgybos kūrėjas, Klaipėdos sukilimo organizatorius ir dalyvis. Kitaip tariant, labiau politikas ir diplomatas, mažiau rašytojas. Ir dar netikėčiau yra tai, kad po Lietuvos okupacijos 1940 m. jam, kaip ir kitiems egzilinio diplomatinio korpuso žmonėms, buvo sunku pragyventi, o imtis samdomo darbo ir bandyti laikytis diplomatų sąraše buvo neįmanoma, taigi Jono Budrio šeima pati

---

[386] Klajūnas, Jonas. *Vištų karalija*. Niujorkas (?), 1944.

[387] Ten pat, p. 26–27.



Lietuvių ir Metropolitano operos žvaigždės pagerbimo vakaras, organizuotas Lietuvos vyčių Niujorke. 1949 m. gegužės 22 d.

įsigijo paukščių fermą. Jie buvo priglaudę ir savo giminaičius iš DP – skulptoriaus Vytauto Kašubos ir jo brolio Antano Kašubos šeimynas.

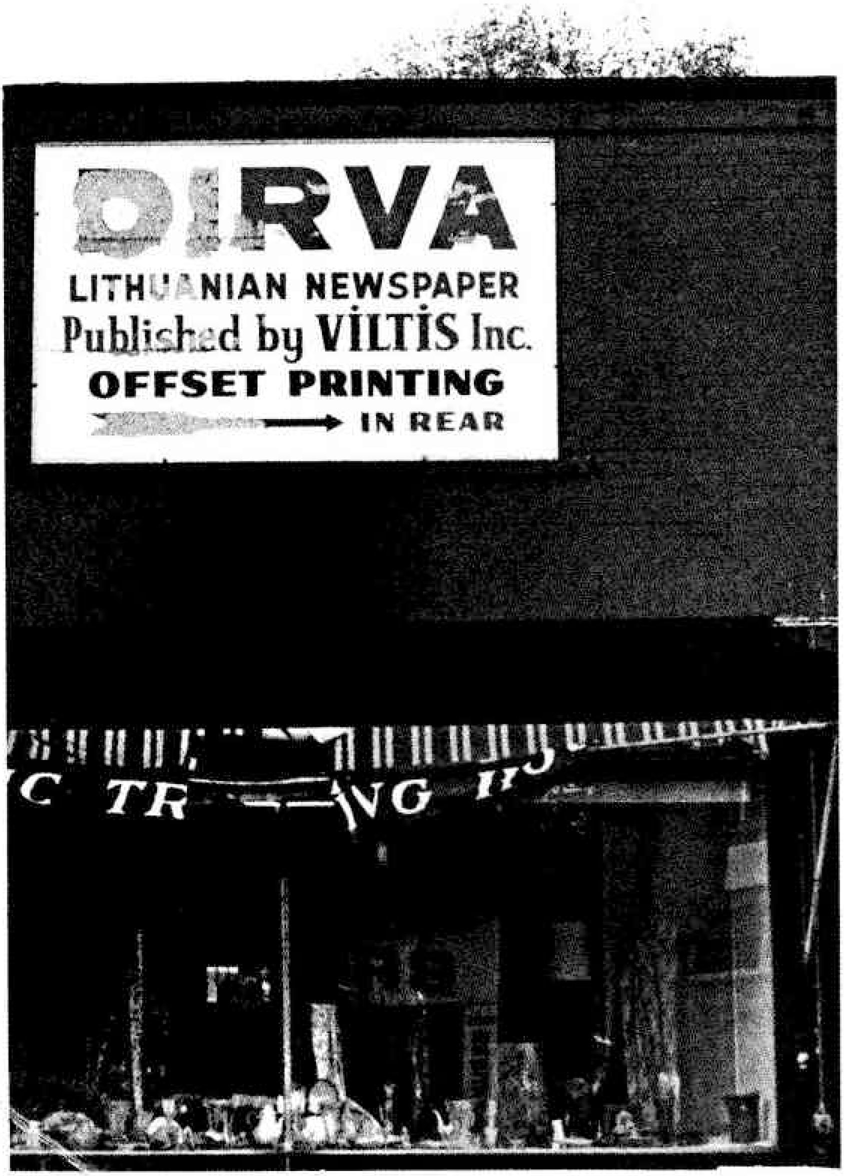
Nuostabi ta fikcijos ir tikrovės sąsaja, kuri atspindi Amerikos lietuvių kasdienybės permainas, įsismelkusias į gyvąją atmintį. Taip nutinka, kai istorija priartėja prie dabarties ir gyvųjų prisiminimų, ima megztis patys nuostabiausi ryšiai tarp praeities ir to, kuo gyvena dabartinė karta. Sutapus aplinkybėms, apysaka *Vištų karalija* tampa svarbiu kvietimu suvokti milžinišką tokių sąsajų įvairovę, kurios istorikas negali atskleisti nei statistinėmis lentelėmis, nei kietai suręstomis metodologinėmis priemonėmis. *Vištų karalija* matė skulptoriaus, kurio sukurtas paminklo Gediminui modelis po daug metų buvo paverstas monumentu svarbiausioje Vilniaus aikštėje, nuotykius, tuo pat metu ten pradėjo savo kūrybinį kelią, tada dar studentas Algis Budrys, Jono sūnus, vėliau išgarsėjęs kaip neeilinis ir itin sėkmingas Amerikos fantastinės literatūros meistras. Giminės atminty liko, kaip liudija savo laiške Amerikos dizaino istorikė Viktorija Kašubaitė-Matranga[388], ir greita *vištų karalijos* baigtis: po kelerių metų paukščių maras sunaikino tas lietuvių buitines grožybes, kurias aprašė Jonas Klajūnas. O juk tai gali būti užuomina į žmogiškosios lemties išdaigas: panašiai tuo metu tolimosios Brazilijos Paranos valstijos vakaruose kilo į kavos rinkos aukštumas lietuvių Zumų ir Vaitkevičių ūkiai. Kava, kava, kava... Bent 20 000 kavamedžių plantacija 6 deš. žadėjo lietuviams klestėjimą ir šviesią ateitį. Tačiau užteko vienos šalnos, kad visa tai dingtų.

Keitėsi lietuvių kolonijų materialinė padėtis. Darbštūs ir kantrūs išeiviai vis labiau tobulino savo gebėjimus, siekė daugiau, nei juodi ir sunkūs rankų darbai fabrikuose. Net jei sutiktume su sociologo Vytauto Kavolio teiginiu, kad stipraus individualizmo stygius trukdė lietuviams pasiekti verslo aukštumų, turėtume pabrėžti, jog socialinio kapitalo augimas daug kur buvo lemtas darbštumo ir taupumo kartu. Lietuvių savišalpa, perėjusi į solidžių taupymo ir skolinimo kasų stadiją, po II pasaulinio karo išaugo į dešimtis milijonų dolerių kontroliavusias organizacijas. Anot 1953 m. išleisto *Pasaulio lietuvių žodyno* autoriaus Aniceto Simučio, vien Čikagoje buvo dešimtys tokių kasų ir vienas bankas, kurie kontroliavo virš 60 milijonų dolerių[389]. Diasporos ekonomikoje tai buvo labai stiprus veiksnys. Iš dalies jis atsako į klausimą, kaip karo metais išeiviai galėjo paaukoti tiek daug pinigų.

---

[388] Malonios autoriaus pažinties su Viktorija Matranga dėka buvo sužinota apie vištų periodą Jono Budrio gyvenime. Bandant identifikuoti Jono Klajūno apysakos tikrąją autorystę, vėl buvo pasitelkta Viktorijos atmintis – ačiū jai už greitą atsakymą, kuris tapo įmanomu tik interneto laikais.

[389] Simutis, Anicetas. *Pasaulio lietuvių žodynas.* Niujorkas, 1953, p. 149.



Laikraščio „Dirva" redakcijos iškaba. XX a. 6 deš.

Prieškario Amerikos lietuvių kolonijų verslas buvo labai susijęs su Lietuva. Net jei daugelis nepriklausomybės laikotarpio pradžioje atsiradusių bendrovių ilgainiui subankrutavo, ekonominiai saitai su protėvių šalimi buvo svarbus diasporos gyvenimo faktorius. Jis skatino kolonijose steigtis pramonės ir prekybos asociacijas, arba rūmus (angl. *Lithuanian Chamber of Commerce*, jas imta lietuviškai vadinti dar ir *Prekybos butais*), kurių užduotis greta viso kito buvo verslumo ugdymas ir siekis plėtoti JAV ir Lietuvos ekonominį bendradarbiavimą. Lietuvai žlugus ir nusilpus kolonijų lietuviškumui, daugelis tų organizacijų išnyko. Likusios keitė veiklos kryptis: *nesant galimybių su Lietuva vystyti ekonominių santykių, dedama pastangų daugiau lietuvių įtraukti į biznį. Iškeliamos pasitaikančios progos ir su jomis supažindinami lietuviai.* Vystyti ekonominį pajėgumą ir kaupti kapitalą kartais reiškė pasiruošimą padėti *iš bolševikų okupacijos išsivadavusiai ir besikeliančiai Lietuvai.*[390]

1950 m. Čikagoje vykusioje Amerikos lietuvių ekonominėje konferencijoje vietinio prekybos arba *vaizbos buto* pirmininkas Antanas J. Rudis (stambios *Rockwell Engineering Company* vadovas) pasidžiaugė, kad lietuviams vis labiau sekasi verslas, kad labiau integruojamasi į bendrą JAV ūkio gyvenimą, kad lietuviams kai kuriose verslo šakose pasisekė įsitvirtinti, o jų valdomos įmonės tapo pavyzdinėmis pagal Amerikos standartus. 1952 m. liepos 8–9 d. Klivlande vykusiame *Amerikos lietuvių ekonominio centro* suvažiavime jis kalbėjo apie stebėtinai pajėgų taupymo ir skolinimosi sektorių (angl. Saving and Loan Associations), atskleidė socialinius jo aspektus, pastebėjo, kur slypi jo pajėgumo priežastys:

Tos bendrovės, būdamos ne vieno kito privataus asmens nuosavybė, bet visuomeniška visų bendrovės narių organizacija, išvysto tarp narių lietuvių bendradarbiavimo dvasią, kelia lietuvių tarpe taupymo idėją, o taip pat žymiai padeda lietuviams įsigyti nuosavybes. Labai palankiai vertinant šių bendrovių veiklą, tenka tik pageidauti, kad visi lietuviai dėtųsi prie šių bendrovių, laikydami savo taupmenas savose taupymo ir skolinimosi bendrovėse. Ten, kur nėra dar lietuviškų taupymo ir skolinimos bendrovių, bet yra palankios sąlygos joms veikti, reikėtų daryti pastangas joms įsteigti...[391]

Cituojami žodžiai rodo buvus pakankamai gerą supratimą apie diasporos socialinius-ekonominius pamatus, kurie galėjo stiprinti lietuvių bendruomenes net tada, kai lietuvių kalba pamažu traukėsi iš tapatybės gynybinių linijų, o visuome-

[390] Ten pat, p. 150.

[391] Ten pat, p. 151.

ninė-kultūrinė veikla silpo. Materialinis, ūkinis interesas buvo labai universalus ir visuotinai reikšmingas, todėl kredito unijų – tokiomis šiandien galima vadinti taupymo ir skolinimosi bendroves – reikšmė pranoko tiesiogines funkcijas. Kita vertus, jis sutapo su energingai kai kurias senas kolonijas papildančių DP kartos emigrantų interesais. Jiems reikėjo įsikurti, leisti į mokslus vaikus, pradėti naują arba pakenčiamai užbaigti seną gyvenimą.

Amerikos lietuvių diasporos ūkyje itin aiškiai išsiskyrė verslumas maisto pramonėje ir prekyboje. Geriausias pavyzdys yra Čikagos *mažoji Lietuva*. Išaugusi iš savo valstietiškų šaknų, perėjusi jau beužsidarančių skerdyklų džiungles, lietuvių kolonija rodė šioje srityje didelę jėgą. Pasiremkime cituotu A. J. Rudžio liudijimu:

Mėsos biznyje lietuviai yra iš tradicijos. Ypač tai ryšku Chicagoje, pasauliniame mėsos gamybos ir prekybos centre. Nėra nė vieno senosios kartos Chicagos lietuvio, kuris vienu ar kitu metu nebūtų dirbęs Stockjarduose, turėjęs reikalų su mėsos gamyba arba prekyba. Todėl lietuvių tarpe turime nemaža gerų mėsos specialistų. Daug lietuvių verčiasi mėsos pardavimo bizniu – „bucheriais". Kai kas turi visai didelio masto urmo prekybos biznius (distributors). Tačiau savo – lietuvių valdomo „Packing house" dar neturime. Turėdami didelį skaičių specialistų, didelį patyrimą ir nemažą lietuvių mėsos krautuvių bei distributorių, lietuviai turėtų pagalvoti ir apie savo „packing house" įsigijimą. Nors ir šioje srityje yra įsigalėję keli „didieji", tačiau greta to egzistuoja nemaža vidutinio dydžio ir net mažų „Packing house", kurie neblogai verčiasi. Lietuviški mėsos gaminiai: dešros, kumpiai ir kita – rastų plačią rinką.[392]

Šalia mėsos verslo, lietuviškos tapatybės ženklais galėjo rūpintis kepyklos. Jose kepama duona – svarbi lietuvių mitologijos ir papročių dalis. Po II pasaulinio karo į platesnę (ne tik lietuvių diasporos) rinką iš Mičigano fermos pateko ir tradicinis lietuviškas baltas varškės sūris, kurio pavadinimas sutapo su fermos savininko vardu – *Andrulis*. Jo gamybą 1942 m. pradėjo J. ir A. Andrulių įmonė *Michigan Farm Cheese Dairy*, įsikūrusi Fountain miestelyje. *Sūris* ir lietuviškos tradicijos gajumas turi atskirą ir ilgą istoriją Amerikoje. 1958 m. įmonė per dieną galėjo pagaminti apie 25 000 svarų sūrio ir buvo didžiausia lietuviška maisto pramonės įmonė JAV[393].

Minėtina dar viena ūkinio gyvenimo ir verslo sritis, kuri lietuvių kolonijose buvo identifikuojama kaip labai lietuviška: tai tavernos, smuklės ir restoranai. Kol lietuviai vis dar gyveno kompaktiškai, kol buvo įmanoma įsivaizduoti Či-

[392] Ten pat, p. 152–153.

[393] Kučas, Antanas. *Amerikos lietuvių istorija*, p. 502.

kagos Marquette Parko tipo lietuvišką miestelį su dvidešimt tūkstančių gentainių vienoje vietoje, tol lietuviškos smuklės buvo svarbi verslo ir bendruomenės komunikacijos vieta. Svaigiųjų gėrimų vartojimas ir su tuo susiję linksmybės ir liūdnumai lietuvių kolonijose vis dar buvo skiriamasis bruožas.

Mažiau populiari, bet labai reikšminga, lietuvių valdoma biznio šaka yra tavernos ir restoranai. Dar iš prohibicijos laikų nemažai lietuvių įsitraukė į tavernų biznį. Tai specialaus mokslo nereikalaujanti, bet labai pelninga biznio sritis. Kiek visoje Amerikoje turime lietuvių tavernų lankytojų, sunku pasakyti, nes tokios statistikos neturime. Tačiau iš kai kurių duomenų galime spėti, kad tas skaičius gana žymus. Vien Chicagoje esama iki 2 000 lietuvių laikomų tavernų. Nors daugumas tokių tavernų yra mažos, daugiausia savo tautiečių gyvenamose vietovėse su siauru „kostumerių" skaičiumi. Tačiau esama ir gana prabangiai įrengtų klubų, skirtų pirmos rūšies „kostumeriams". Tavernų biznis, kuris duoda pragyvenimą dideliam skaičiui mūsų tautiečių, tur būt ir ateityje pasiliks viena iš svarbesniųjų lietuvių verslo šakų Amerikoje. [394]

Gėrimų paklausa siejosi su jų prekybos verslu. Nepriklausomos Lietuvos laikais alkoholiniai gėrimai iš jos pasiekdavo amerikiečių smukles. Šiek tiek buvo pajudėjęs ir lietuviškos degtinės, midaus, *Trejų devynerių* importas. Tai turėjo tam tikrą poveikį rinkai ir papročiams. Lietuvių tavernų linksmybės konkuravo su airių girtuoklystės kultūra, o gėrimus su lietuviškais pavadinimais kartais gamindavo ir vartodavo net kitataučiai.

Pripažintina, kad naujai atsikraustę DP kartos lietuviai Amerikoje įrodė veržlumą. 6 deš. Ildefonsas Šatkauskas su keliais kitais *dipukais* Thorton, Ill. įsigijo nedidelį bravorą, kuris kaip mat ėmė tiekti Čikagos lietuvių smuklėms lietuvišką alų *Balta Meška* [395]. Likimo ironija: tuo metu, kai emigrantai klijavo savo alaus pavadinimo etiketes, tolimojo Šiaurės Sibiro sniegynuose kiti lietuviai – tremtiniai – galėjo su liūdesiu stebėti jas vaikščiojančias laisvėje.

Nors technika ir inžinerija buvo po karo labai patrauklūs dalykai, kurių link krypo studijuojančios jaunuomenės ir jos tėvų interesai, tačiau šioje srityje greitai ir išradingai verslo viršūnės nebuvo pasiektos. Lietuviai profesionalai pasižymėjo samdomo darbo vietose, rečiau – imdamiesi nuosavo verslo šioje srityje kūrimo. Kita vertus, audringas pokario Amerikos ekonominis vystymasis, milžiniški kontraktai, atsirandantys įgyvendinant Marshalo planus atstatomoje Va-

[394] Simutis, Anicetas. *Pasaulio lietuvių žodynas*. Niujorkas, 1953, p. 152–153.

[395] Ten pat, p. 153.

karų Vokietijoje, atvėrė geras proveržio galimybes lietuvių *kontraktoriams*. Geriausias sėkmingo didelio verslo pavyzdys – Juozo Kazicko ir Kęstučio Valiūno bendrovė *Neris International Trade Company*, gana greitai uždirbusi milijonus dolerių tokių kontraktų dėka. Bendrovė gavo užuomazgą dar pokarinėje Vakarų Vokietijoje, vėliau perkėlė savo centrą į Niujorką. Ji labai sėkmingai plėtojo verslą eksporte, importe, finansų srityje, jūrų transporte, Amerikos fabrikų licencijavime Europoje ir kitur.[396] Užsispyręs verslumas, europietiška patirtis ir sėkmė – tai buvo šios istorijos svarbiausi bruožai.

Senieji lietuvių kolonijų ekonominio gyvenimo bruožai pamažu nyko: Rytų pakrantės siuvėjų mažėjo. Gausiai buvo susibūrę lietuviai siuvėjai Bostone. Prieš I pasaulinį karą buvo apie 700 siuvėjų unijai priklausiusių narių, o 1960 m. jų buvo likę 150[397]. Pensilvanijos anglis ir su kasyklomis susiję darbai taip pat sumenko, o *mažoji Lietuva Šenandoriuje* (Šenandoa) ir kituose kadaise lietuviškai kalbėjusiuose kalnakasių miesteliuose tyliai geso. Naujų pokario imigrantų iš DP būrio čia mažai prisidėjo, niekas negalėjo gaivinti nei kolonijų lietuviškumo, nei amerikietiškos svajonės. Kantriai į mokslus leisti vaikai greitai išsiskirstydavo po naujas karjeros vietas, vaikydamiesi iš paskos darbo vietų ir didesnių uždarbių galimybių.

Rašytojas Kazys Almenas savo detektyviniame romane *Sauja skatikų* labai jautriai aprašė 70-ųjų pradžios *Šenandorių*:

Švento Jurgio bažnyčios du masyvūs keturkampiai bokštai buvo aukštai išsišovę virš miestelio. Bepigu jiems išsišauti; pats naujausias namas čia buvo statytas maždaug Antro pasaulinio karo metu. Nuo to laiko augimas ir statymas Shenandoah mieste visai sustojo, tad bažnyčia išsaugojo tą per šimtmečius priimtą dydžių santykį su aplinka, kuris dabar taip retai beužtinkamas, kad atrodo neįprastas. (...) Siauroji gatvė priešais bažnyčią tebebuvo visiškai tuščia. Raudonom plytom grįstas šaligatvis buvo įdubęs, ir vietomis pro plytų tarpus kalėsi žolė.

Pokarinis *mažosios Amerikos Lietuvos* sostinės likimas atsiskleidė herojaus akivaizdoje. Jis jautėsi, tarsi būtų įžengęs į kažkokio istorinio filmo scenovaizdį. Jo vaizduotės ekrane šmėkšteli praėjusio gyvenimo scenos:

Štai čia, ant tų kojų nuzulintų laiptų, kadaise stovėjo skarotos moterys, atėjusios užprašyti mišių už kasyklose žuvusius vyrus. Ten prie bažnyčios durų arkų,

---

[396] Kučas, Antanas. *Amerikos lietuvių istorija*, p. 510.

[397] Ten pat, p. 505.

prieš sumą stoviniuodavo nuo caro kariuomenės pabėgę ūsuoti ūkininkaičiai, sudiržusiom rankom mažažemių sūnūs, kuriems gimtojoj Lietuvoj nebeliko atrėžtino sklypo, ir šiaip lengvesnio duonos kąsnio užsigeidę judresnieji kaimo bernai. Ne vienas jų, prieš žengdamas vidun, nusigręždavo šonan ir dar kartą stengdavosi iškosėti tas giliai įsėdusias antracito dulkes. Dauguma jų jau nebeiškosėdavo. Tokią jau čia anglį kasė kadaise. Paskutinės mylios į Shenandoah vedė per supiltas kasyklų atmatų kalvas. Ne vieną, ne tuziną... Visa žemė aplink Šenandorių buvo išversta, iščiulpta, išnaudota. Palikta juoda su kyšančiom aštrių uolų atplaišom. Palikta nereikalinga, kaip ir pats Shenandoah miestas...[398]

Lietuviai 6–7 deš. vis dar gyveno savo miestelyje, prisimindami ir iš gentainių tarpo kadaise išrinktą miesto valdžią, ir kadaise viešpatavusius papročius. Tačiau gyveno seneliai ir tėvai, o vaikai ir anūkai jau buvo išėję kitur. Panašus vaizdas buvo visuose nebereikalinguose ir užsimirštančiuose kalnakasių miesteliuose. Prieš kelis metus buvo nugriauta ir Šv. Jurgio bažnyčia. Jei nemelavo spauda, vienas darbininkas ją griaunant mirtinai susižalojo.

Kas kita, Rytų pakrantės ir Vidurio Rytų didmiesčiai, ypač Čikaga. Čia geriau buvo jaučiamas amerikietiško gyvenimo veržlumas. Antanas Kučas, remdamasis Vincento Liulevičiaus studija apie amerikiečių lietuvių ūkinį gyvenimą, labai paprastai atskleidžia materialinės gerovės lūžių momentus. Analizuojant didžiausios lietuvių finansinės bendrovės Standard Federal (taip sutrumpintai vadinosi iš Gedimino bendrovės 1934 m. atsiradusi Standard Federal Savings and Loan Association of Chicago) duomenis, paaiškėjo, kad lietuvių indėlininkų santaupos staiga ėmė augti II pasauliniam karui prasidėjus. Viena vertus – tai ūgtelėjusių atlyginimų pasekmė, kita – apsunkintos sąlygos investuoti į nekilnojamąjį turtą. Jei depresijos pabaigos 1934 metais vidutinis indėlis buv 84 doleriai, tai 1940 m. – jau 745, o karo pabaigoje – 1 033. Galima išskirti Lietuvių kolonijos pragyvenimo lygio kilimo etapus: 1945–1950 m. – tai pokario atkutimo metai (santaupų vidurkis pasiekia 1 438 USD); 1950–1955 m. – gerovės metai (2 190 USD) ir 1955–1960 m. – tai stabilizavimosi laikotarpis, kai santaupų vidurkis *Standard Federal* pasiekė 2 663 USD.[399]

Ekonominė imigrantų padėtis gerėjo gana greitai. Karo siaubus ir DP stovyklų vargą patyrę naujieji imigrantai greitai galėjo atsistoti ant savo kojų, nors daugumai senosios inteligentijos atstovų reikėjo imtis sunkaus rankų darbo prie

---

[398] Almenas, Kazys. *Sauja skatikų*. Čikaga: Ateities literatūros fondas, 1988, p. 16–17.

[399] Kučas, Antanas. *Amerikos lietuvių istorija*, p. 517.

fabrikų konvejerių. Imigrantų tapatybės permainos ir supratimas, kad daugelio gyvenimo takai jau nebepasuks nei į buvusią tėvynę, nei į buvusius darbus, vertė ieškoti prasmės ir kompensacijos kultūrinėje lietuvių kolonijos veikloje. DP stovyklose prasidėjęs kūrybinis judrumas neatslūgo dar ilgus dešimtmečius.

Kaip organizacijų veikloje, taip ir materialinio gyvenimo kasdienybėje tarp senųjų išeivių ir naujakurių netrūko kontrastų, nesusikalbėjimo ir konfliktų. Tačiau vis vien dauguma naujų imigrantų rinkosi savo nuolatinio gyvenimo vietas tuose miestų kvartaluose, kur lietuvių kalba dar skambėjo, o parduotuvių vitrinos ir smuklių aidai priminė dar taip nesenai paliktą tėvynę. Marquette Park pietvakarinėje Čikagos dalyje tarp 55-osios ir 75-osios gatvių, kurias kerta S. California, S. Kedzie Avenue ir, žinoma, Vesteronė, arba S. Western, sėkmingai plėtojosi, sakykim, žemutinio viduriniojo amerikiečių sluoksnio gyvenvietė. Tvarkingai išsirikiavę nedideli namukai, parkas su Dariaus ir Girėno paminklu, kur 60-ųjų metų pabaigoje net lietuviškai kalbantys hipiai susispiesdavo parūkyti. Žinoma, Šv. Kazimiero bažnyčia, parapija, jėzuitų išlaikomas Lietuvių centras, kiek toliau nuo Marquette parko išaugę marijonų namai ir „Draugo" redakcija. Ir parduotuvės, barai, ar net Playhauzė – lietuviškas baleto studijos, nedidelio teatro ir smagių linksmybių centras.

Čia veikė trys lietuviški knygynai, iš *Margučio* pastato sklido lietuviškos radijo laidos, platinamas to paties pavadinimo žurnalas, prie kurio aukšto lygio ir įtaigaus jautrumo stipriai prisidėjo talentingas redaktorius Algimantas Mackus, o seserų kazimieriečių aukštesniojoje mokykloje veikė didžiausia Amerikoje lietuviškų knygų ir periodikos biblioteka. Palyginti nedideliame kvartale telkėsi klubų, draugijų ir brolijų būstinės: Šv. Barboros ir Šv. Rožančiaus draugijos prie parapijos namų, Lietuvos vyčiai – *Knights of Lithuania*, Tretininkai, Maldos ir apaštalavimo draugija, Mokyklos motinų klubas, Amerikos lietuvių katalikų federacija, 2 berniukų ir 2 mergaičių skautų bendrovės, Don Varno legionierių postas, Lietuvių demokratų klubas, Lietuvos gailestingųjų seserų draugija, Kunigaikštienės Birutės draugija, po dvi kuopas senųjų – Lietuvos Rymo katalikų ir Susivienijimo Lietuvių Amerikoje, Lietuvos kariuomenės savanorių sąjunga, Filatelistų draugija *Lithuania*, BALF skyrius, Marquette Park namų savininkų draugija, Šv. Kazimiero seserų rėmėjų centras, Tėvų marijonų bendradarbių draugija, JAV lietuvių bendruomenės apylinkė, Amerikos lietuvių istorijos draugija.

Marquette Park atsiskleidė visos atsinaujinusio lietuvių gyvenimo grožybės. It koks senbuvių ir naujakurių sutarties simbolis šalia senosios bažnyčios 1957 m. buvo pastatyta J. Muloko suprojektuota baroko ir lietuvių liaudies architektūros



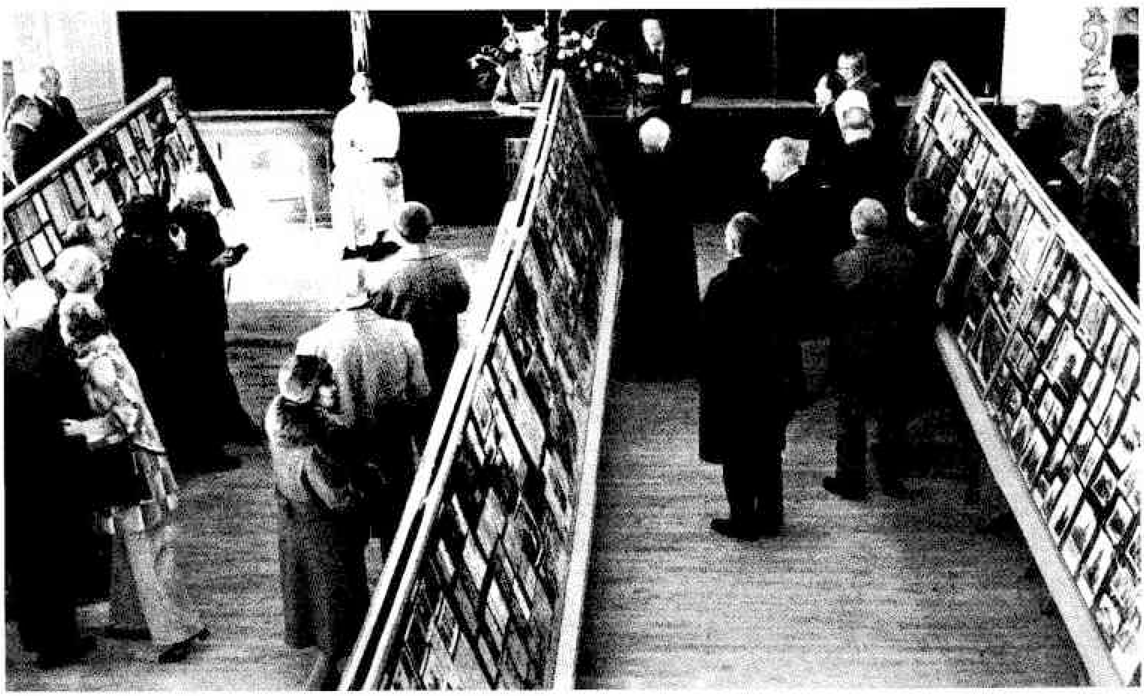
Šv. Petro ir Povilo lituanistinės mokyklos aštuntokai Elizabete.
XX a. 6 deš. pradžia



Ateitininkų šventė Apreiškimo parapijos bažnyčioje Niujorke 1964 m.



Klivlando „Grandinėlės" šokėjai 1967 m.



Lietuvių kultūros veikėjo Broniaus Kviklio kilnojamoji paroda. XX a. 8 deš.



Detroito lietuvių beisbolo komanda. XX a. 7 deš.



Lietuvių šventės. XX a. 8 deš. (kažkur Amerikoje)



Lietuvių mokiniai Klivlande. XX a. 8 deš.

stiliaus bažnyčia. Ji buvo išpuošta dailininko Vytauto Kazimiero Jonyno vitražais, skulptoriaus Vytauto Kašubos darbais, dailininko Kazimiero Žoromskio ir sesers Mecedes paveikslais. Bažnyčia atsėjo 1 200 000 dolerių. Visa tai buvo sukurta jau DP bangai atstovavusių menininkų. Dar didingesni rūmai iškilo seserų kazimieriečių rūpesčio dėka: didžiulis aukštesniosios mergaičių mokyklos pastatas, kurioje suprojektuota 1 200 vietų salė. Čia vyko lietuviški vaidinimai, buvo statomi operos spektakliai, organizuojami koncertai, minėjimai. Kita vertus, lietuviška iniciatyva buvo integruota į amerikietišką gyvenimą. Aukštesniojoje Marijos mokykloje iš 1 200 mokinių tik 200 buvo lietuviškos kilmės. Ir tai nebuvo bloga žinia: mokyklos ir ligoninės, bažnyčios ir senelių namai, kadaise įsteigti lietuvių rankomis ir lietuvių pinigais, tarnavo visiems žmonėms. Laikui bėgant liko tik lietuvių prisiminimas. Labai gražaus, kilnaus, pasiaukojamo gyvenimo pėdsakas.

1957 m. lietuviško Čikagos priemiesčio centras tarp 67-osios ir 69-osios gatvių iki *California Av.* miesto Tarybos sprendimu buvo pavadintas *Plaza Lithuania* vardu ir iki šiandien atrodo didžiausia buvusi lietuvių susitelkimo vieta už tėvynės ribų. Ji ilgam įtvirtino Čikagos, kaip lietuvių pasaulio centro, simbolinę reikšmę. Tam tikra prasme tokio centro autoritetas buvo sustiprintas 1957 m., kai šiauriniam Marquette parko pakrašty tėvai jėzuitai pastatė Jaunimo rūmus ir vienuolyną. Rūmuose buvo suprojektuota 800 vietų iškilmių salė, 15 klasių lituanistinei mokyklai. Čia buvo ir atskira erdvė, kurioje įsikūrė Čiurlionio galerija, kur menininkų klubas pradėjo rengti reguliarias parodas. Enciklopediniu faktu tapo nuo pat pradžių audringai besivysčiusi Jaunimo rūmų veikla – per pirmuosius metus *net 33 lietuvių kultūrinės organizacijos čia surengė 763 posėdžius, susirinkimus, neskaitant įvairių parengimų, minėjimų, koncertų, pobūvių*. Šio centro vaizduotėje brendo ir Karo muziejaus sodelio su visomis nepriklausomoje Lietuvoje praktikuotomis tautinėmis apeigomis vaizdiniai.[400]

Naujosios bangos imigrantų įsiliejimas į Amerikos lietuvių kolonijų gyvenimą buvo labai pozityvus reiškinys. Ypatingai tai matėsi visuomeninių-kultūrinių organizacijų veikloje. Nors ir buvo apsilpusios senųjų lietuvių išeivių organizacijos bei spauda dar laikėsi, dažniausia jos ir toliau gyvavo atskirai. Tačiau prie jų DP kartos lietuviai prisidėjo labai dideliu skaičiumi savų draugijų ir klubų, kurie formavo kolonijų kultūrinį vaizdą. Čikaga yra ryškiausias pavyzdys, didžiausias centras. Tačiau Niujorke, Bostone, Klivlande, Filadelfijoje ir kituose didmiesčiuose kartojosi panašios istorijos, tik jų mastelis tolydžio mažėjo. Kai kurios lietuvių kolonijos iš

[400] Marquette Park, *Lietuvių enciklopedija*, t. 17, Bostonas, 1959, p. 394.

esmės atsirado dėka pokarinių emigrantų ir jų vaikų kraustymosi. Sėkmingiausias tokios istorijos pavyzdys yra Los Andželo lietuvių bendruomenės veikimas.

Pokario dešimtmečiai įrodė, kad kaip senieji JAV lietuviai buvo svarbiausia tautinė tvirtovė už Lietuvos ribų, taip ir daugumai DP bangos naujųjų išeivių čia įsikūrus, amerikiečiai vaidino svarbiausią vaidmenį Lietuvos laisvės byloje, buvo svarbiausių sumanymų lietuvių pasaulio būties klausimuose variklis. Jų iniciatyvas ir paramą nesyk jautė gerokai toliau ir į sunkesnes tautinės egzistencijos sąlygas nublokšti Pietų Amerikos lietuviai ir kiek silpnesnius ekonominius pamatus išliejusios Vakarų Europos lietuvių bendruomenės. Tiek Pasaulio lietuvių bendruomenės, tiek VLIK veikla pirmiausiai rėmėsi JAV susiklosčiusiomis sąlygomis. Kitos lietuvių diasporos salos, it mažesni dariniai, sukosi apie šią bendruomenę. *Šaltojo karo* metais amerikiečių politiniai sluoksniai buvo atrama Lietuvos diplomatinės tarnybos gyvasties ir simbolinio pripažinimo reikaluose. Tačiau LDT vėliavos lietuvių pasaulio horizontuose plevėsavo ne kaip emigracijos ir emigrantų simboliai, o kaip nepriklausomos Lietuvos idėjos ženklai. Amerikiečių lietuvių tautinis solidarumas, nors ir tolo nuo Chartos įsivaizduotų etnolingvistinės bendruomenės tapatybės formų buvo labai svarbus visos tautos egzistencijos veiksnys dar ilgus dešimtmečius.

Po sovietų padu vargstančiai Lietuvai, daugumai su liūdnu okupacijos likimu nesusitaikiusių lietuvių ši aplinkybė buvo labai aiški, o jos simboliu tapo *Amerikos balso* radijo laidos, per trukdžių triukšmą pasiekusios Lietuvos klausytojų ausis. Kad ir suvaržytas, bet pamažu besiplečiantis giminių ir draugų susirašinėjimas, pamažu augantis siuntinių iš Amerikos skaičius buvo didelė atgaiva sovietinės Lietuvos žmonėms. Galbūt, per dešimtmečius, praleistus už geležinės uždangos, apie pabėgimus svajojusiems lietuvių nenuoramoms Amerika ir visas laisvasis Vakarų demokratijų pasaulis atrodė gerokai laisvesnis ir turtingesnis, negu jis buvo iš tikrųjų. Siuntiniai Lietuvoje buvo priimami kaip dovanos ir kaip žinios apie *gausybės rago* žarstomose gėrybėse besimaudančius brolius ir seses Amerikoje. Mažai kas savo vargų spaudžiami leido sau pagalvoti, kad visa tai išeiviai darė taip pat neretai taupydami sunkiai uždirbamus dolerius, atimdami iš savo vaikų vieną kitą prabangos daiktą. Ypač tai buvo akivaizdu pirmąjį imigracijos dešimtmetį, kol naujieji išeiviai patys susidorojo su elementariausiomis savos buities problemomis. Galbūt šis iškreiptas pasaulio vaizdas, kuriame buvo priversti gyventi Lietuvos lietuviai ilgus sovietų okupacijos dešimtmečius, turėjo šalutinį, bet stiprų efektą naujai emigracijos bangai pakylant jau atėjusios laisvės sąlygomis.

4. Lietuviai kontinentinės Europos Vakaruose

II pasaulinis karas pakeitė Europos žemėlapį. Jaltos derybininkai matė tik didelio mastelio procesus, o didžiųjų valstybių, laimėjusių karą prieš nacizmą, interesai labai menkai atsižvelgė į mažesnes ir visai mažas Vidurio Rytų Europos tautas, arba į tą erdvę, kurią Hitleris ir Stalinas pavertė kraujo žemėmis. Jos buvo paliktos arba tiesiog Sovietų Sąjungos dalimis, arba priklausė nuo sovietų valios. *Geležinė uždanga* paslėpė okupuotas Baltijos šalis nuo pasaulio akių, o 1956 m. Vengrijos įvykiai rodė, kad tai, kas sovietų buvo vadinama *liaudies demokratijos šalimis*, yra tik pavergtųjų tautų erdvė, pajungta sovietų valdomam Varšuvos paktui.

Lietuvių pasaulis ir lietuvių etnokultūrinė erdvė taip pat buvo atiduota šiai lemčiai. Svarbiausia sąlyga, žinoma, buvo valstybės sunaikinimas ir atėmimas iš tautos laisvos valios bei tautokūros teisės. Lietuvos okupacija reiškė likimo posūkį į prievartinį (tremtys) ir santykinai savanorišką (karjeros ir uždarbio) išsibarstymą plačiose Sovietų Sąjungos erdvėse, pirmiesiems nurodant kryptį į Sibirą, o antriesiems – į aukštuosius mokslus ir tarnystę aukščiausiems sovietų imperijos valdžios institutams. Bet apie tai – atskira pasakojimo dalis.

Karo audra ir Jaltoje nubraižytas pokarinis Europos žemėlapis galutinai atskyrė nuo lietuvių tautos Mažosios Lietuvos brolius ir seses – *lietuvininkus*. Dauguma Klaipėdos krašto žmonių bėgo kartu su besitraukiančia vokiečių kariuomene. Per atsitiktinumą liko tik vienetai. Kiek dramatiškiau susiklostė lietuvininkų likimai kairiajame Nemuno krante, nors ir jų dauguma atsidūrė Vokietijoje. Istorikų sutariama, kad iš viso apie 120 000 lietuvininkų paliko savo protėvių žemes visiems laikams. Buvo ir į schemą netelpančių nutikimų: keliolika tūkstančių Klaipėdos krašto lietuvininkų sovietų armijos buvo parvaryti atgal, tačiau 6 dešl. pagal Sovietų Sąjungos ir Vakarų Vokietijos sutartis *repatrijavosi* į Vakarus. Tolyn nuo sovietų, tolyn nuo protėvių žemės.

Mažoji Lietuva kaip šimtmečius gyvavusi artimosios diasporos bruožų turėjusi etnolingvistinės lietuvių tautos atšaka buvo nukirsta. Mažlietuvių likimas Vakaruose tapo dramatiško tapatybės pasirinkimo pavyzdžiu. Bendrai paėmus jie negalėjo būti pripažinti DP – *išvietintaisiais asmenimis*, nes buvo tiesiog Vokietijos piliečiai, kuriems derėjo iškęsti visus pralaimėjusios šalies sunkumus. Jų likimai maišėsi su milijonais vokiečių, dramatiškomis sąlygomis išvarytų iš Lenkijai atitekusių Vokietijos žemių, iš Sudetų krašto Čekoslovakijoje. Išvaryti iš tėvynės jie dar labiau suartėjo su vokiečiais ir tai pabaigė germanizacijos epopėją. Būta ir spyriojimosi pavyzdžių, kurie rodė sąmoningiausių mažlietuvių

visuomenės veikėjų siekį pasipriešinti likimui. *Mažosios Lietuvos Taryba*, 1946 m. užgimusi Fuldos suvažiavime, buvo desperatiškas bandymas išsaugoti mažlietuvių atskirumą.[401]

DP laikotarpis trumpam laikui buvo pavertęs Vakarų Vokietiją didžiausiu ir aktyviausiu lietuvių pasaulio placdarmu. Tačiau padėties netikrumas ir pokario sunkumų išvarginta Vokietija labai mažai gundė naujuosius išeivius čia pasilikti. Iš visos 60 000 pabėgėlių minios ilgainiui Vokietijoje liko tarp 7 000 ir 8 000 lietuvių, iš karo pabėgėlių virtusių imigrantais ir naujakuriais. Bet ir tie skaičiai vertė Vakarų Vokietiją didžiausia Europos lietuvių susitelkimo vieta. Nors nedidelė senoji lietuvių darbo emigracija buvo pripėdavusi Vokietijos industrinių miestų gatves ir kiemus, nors prieš II pasaulinį karą vokiečių universitetuose buvo nemažai lietuvių, tačiau tikroji, rimta ir gyvybinga lietuvių bendruomenė atsirado tik po karo. Jos kamienas buvo DP kartos išeiviai, kurie integravo ir keliolika individų, atsidūrusių šioje šalyje anksčiau.

Sunkiai pamatuojama, kokia dalimi mažlietuvių atstovai galėjo įsilieti į šią bendruomenę. Apie įvairius atskirus atvejus ir sudėtingus pasirinkimus yra rašyta. Po 1957 m. repatriacijos Vakarų Vokietijoje atsidūrė nemažai Lietuvos gyventojų, turėjusių prieš II pasaulinį karą Vokietijos pilietybę arba teisę į ją. Tarp jų buvo *lietuvių arba prolietuviškai nusiteikusių žmonių*. Dalis jų įsiliejo į lietuvių bendruomenę, pagyvino ją patirtimis, išsineštomis iš sovietų Lietuvos.[402] Lygiai svarbu pastebėti, kad Vakarų Vokietijoje atsidūrę Lietuvos vokiečių bendruomenės palikuonys taip pat kai kuriais atvejais nenutoldavo nuo lietuvių, įsiliedavo į kultūrinę-visuomeninę veiklą. Gražiausias pavyzdys – istorikas ir bibliografas Arturas Hermanas, šalia savo darbų Heidelbergo universitete ilgus dešimtmečius aktyviai veikęs Lietuvių kultūros institute, jungtiniuose baltų (estų, latvių, lietuvių) akademiniuose rateliuose. Jis iki šiolei redaguoja solidų akademinį žurnalą *Annaberger Annalen*, skirtą Lietuvai ir jos Baltijos kaimynams. Tačiau sudėtingiausi tapatybės permainų siužetai grimzta praeitin, o mokslinių tyrimų šioje srityje nėra daug. Tikėtina, kad didele dalim šią spragą užpildys spaudoje pasirodanti sociologo ir istoriko Vinco Bartusevičiaus Vokietijos lietuvių bendruomenės istorija.

Kaip jau buvo pasakojama skyriuje apie PLB atsiradimą, Vakarų Vokietija tapo naujos pasaulio lietuvių organizacijos idėjos ir pirmųjų deklaracijų vieta,

---

401 Milerytė, Giedrė. *Mažosios Lietuvos lietuvių egziliniai likimai 1944–1959 m.* Vilnius: Versus aureus, 2009, p.125–128.

402 Stravinskienė, Vitalija. *Pasaulio lietuvių bendruomenė 1949–2003*, p. 370.

tačiau pagrindiniams organizatoriams emigravus į JAV, čia likę lietuviai turėjo savarankiškai eiti pirmyn. 1950 m. *Lietuvių tautinės bendruomenės* Centro komitetas persitvarkė pagal PLB laikinuosius nuostatus į *Vokietijos lietuvių bendruomenę*. Tais pačiais metais liepos 20 d. Schweinfurte susirinko naujoji VLB valdyba, kuriai pirmininkavo dr. P. Zundė. Taip jau nutiko, kad dėl susiklosčiusių aplinkybių Vokietijos lietuvių bendruomenės organizacinis brendimas buvo tarsi pilotuojantis projektas viso pasaulio lietuvių veikloje. Posėdyje dalyvavęs VLIK pirmininkas M. Krupavičius dalijosi savo patarimais, prisidėjo prie palyginti darnios veiklos proceso.

Greta to, kad VLB pati atsirado bendrinės lietuvių organizacijos iniciavimo vietoje, kur galėjo naudotis idėjiniais ištekliais, tartum PLB tėvai – steigėjai būtų palikę Vakarų Vokietijoje savo priesakus, reikia paminėti, jog buvo ir kita patogi aplinkybė. Skirtingai nuo Amerikos ir Kanados, kur lietuviška veikla jau turėjo gilias ir senas tradicijas, pokario Vokietijoje nereikėjo jokių derybų su senomis organizacijomis. Tad organizaciniai ištekliai buvo dideli, o kurtis teko tuščiame arba beveik tuščiame lauke. Buvo visokių sunkumų, susidurta su visokiomis kliūtimis, tačiau tarp jų nebuvo senosios išeivių kartos pasipriešinimo arba bent įtaraus abejingumo, su kuriais susidūrė DP išeiviai JAV, Kanadoje ir net Didžiojoje Britanijoje.

VLB gebėjo gana greitas sukurti svarbiausias struktūras ir pradėti labai aktyviai bei kryptingai veikti. Trejiems metams visuotinu balsavimu renkama 15 asmenų Taryba skirdavo VTB valdybą iš 3–5 asmenų. Be Valdybos, buvo suformuotos kitos bendruomeninės institucijos: Garbės teismas, Kontrolės komisija, Tarybos rinkimų komisija. Kadangi VLB buvo gana gausi ir vienijo sąmoningus bei aktyvius lietuvius tolimose Vakarų Vokietijos vietovėse, reikėjo sukurti apylinkes, kurios organizavosi taip, kad reiklaus koordinuotų Apylinkės valdybos ir Kontrolės komisijos. Tas sugebėjimas išauginti darnią visuomeninės organizacijos struktūrą diasporoje Vakarų Vokietijos lietuvius iškėlė kone išskirtiniu pavyzdžiu kitų šalių bendruomenėms.

Galima spėti, kad kaip Amerikon imigravę DP išeiviai veikė integraliai su tos šalies ūkinį-visuomeninį gyvenimą diktavusiomis sąlygomis, taip ir Vokietijos lietuviai turėjo žengti kartu su imigracijos šalies visuomene, prisikeliančia iš griuvėsių, atsigaunančia po karo ir pokario košmarų. Vokiečių gebėjimas atsitiesti, organizuotai ir solidariai veikti, jaustis įgaliais atstatyti net beviltiškai atrodžiusias vietoves ir įmones, turėjo būti pavyzdys, skatinti lietuvius imigrantus tapti ir gerais savo naujos tėvynės piliečiais, ir patikimais savo tautos priesakų saugotojais diasporoje.

Šalia to, kad VLB gebėjo palaikyti lietuvių diasporos gyvastį, buvo tokie jos veiklos barai, kurie ilgus dešimtmečius darė įtakos viso lietuvių pasaulio gyvenimui. Nesunku atpažinti, kad tokia misija pirmiausiai teko Vasario 16-osios gimnazijai Huttenfelde. Čia, 1953 m. VLB valdybos iniciatyva nupirktoje Renhofo pilaitėje, apsuptoje 4,5 ha parko, įsikūrusi lietuviška gimnazija buvo ta vieta, kuri tęsė DP lietuvių švietimo tradiciją, pradėjo įsitvirtinti kaip vienintelė vieta lietuvių pasaulyje šalia Lietuvos, kur buvo galima įgyti vidurinį išsilavinimą lietuviškai. Čia patekdavo vaikai iš viso pasaulio. Čia subrendo daugelis iki šiandien aktyvių pasaulio lietuvių veikėjų ir visuomenės lyderių. 1959 m. Renhofo pilaitėje greta gimnazijos įsikūrus VLB valdybos būstinei, ši vieta tapo neabejotinu Vokietijos lietuvių gyvenimo centru, sėkmingai veikiančiu iki šių dienų ir gaivinančių viltį, jog senoji Vokietijos lietuvių veiklos tradicija dar ilgai gaivins naują Europos lietuvybę.

Simboliška, kad nepaisant daugumos DP išeivių susitelkimo Šiaurės Amerikoje, lietuvių pasaulio švietimo ir tautiškumo ugdymo piramidės viršuje liko Vokietijos įstaiga. Peršasi mintis, kad tokią Vasario 16-osios gimnazijos misiją lėmė milžiniškas lietuvių švietimo, kaip katastrofos akivaizdoje diasporos ir visos tautos savimonę gaivinusio projekto, iškėlimas DP laikotarpiu. Net susitraukus visam mokyklų tinklui, liko sukaupta patirtis, padėjusi tęsti veiklą vokiečių kultūros ir kaimynystės sąlygomis. 1952 m. Vokietijoje dar veikė 4 pradinės mokyklos su 86 vaikais ir dvi lituanistinės mokyklos su 37 vaikais. Dar kelis dešimtmečius plėtojosi lituanistinių mokyklų veikla, kuri pamažu silpo: 1960–1970 m. veikė tarp 7 ir 10 lituanistinių mokyklų.[403]

Greta tautinių VLB apylinkių tinklo ir švietimo įstaigų minėtina ir pasaulėžiūrinių-politinių organizacijų veiklos inercija. Taip norisi vadinti visą Vokietijos lietuvių draugijų gyvenimą, kuris tai pat išsaugojo tam tikrus audringo DP laikotarpio bruožus. Daugumai lietuvių išvykus, Vokietijoje likę veikėjai tęsė nepertraukiamą tradiciją. Nors ne visos ankstesniu laikotarpiu susiformavusios organizacijos paliko vienodus pėdsakus Europos lietuvių žemėlapyje, tačiau kai kurių srovių (*Lietuvių fronto bičiuliai*) padaliniai čia net dar daugiau susitelkė, nuosekliai veikė ir padarė didelį poveikį visam lietuvių gyvenimui.

Nors stinga istorinių tyrinėjimų, kurie leistų aiškiai nusakyti Vakarų Vokietijoje (ir Vakarų Europoje apskritai) likusių DP lietuvių pasirinkimus bei nuotykius, tačiau yra pakankamai gerai žinoma, kad čia liko dalis lietuvių šviesuomenės, kuri dėka ankstesniais laikais Vokietijoje baigtų studijų ir apgintų doktoratų galėjo tikėtis akademinio darbo vietų. Filosofas Antanas Maceina, istorikas Ze-

[403] *Ten pat*, p. 375.

nonas Ivinskis, dr. Jonas Grinius, dr. Jonas Norkaitis rado nišas atsigaunančių pokario Vokietijos mokslo ir intelektinio darbo baruose. Tikėtina, kad Vakarų Europoje pasilikus svarbiems *Lietuvių fronto bičiulių* lyderiams, šios srovės veikla pasidarė dar reikšmingesnė.

Vokietijos lietuvių bendruomenės, kaip labiausiai organizuotos ir intelektualiai pajėgios, vaidmuo buvo lemtingas visos Vakarų Europos lietuvijos likime. Jie ir vienijo kaimynines bendruomenes, ir iš dalies diktavo madas. Geriausias pavyzdys yra nuo 1954 m. Vokietijoje pradėtos organizuoti kasmetinės *Europos lietuviškųjų studijų savaitės* (ELSS), kurių iniciatyva priklausė Europos *Lietuvių fronto bičiuliams*, nors nuo 7 deš. pradžios faktinė organizatorė buvo VLB valdyba. Tokia vasarinė savišvietos, idėjų svarstybų ir kultūros kūrybos forma suliejo senas vokiečių šviesuomenės laisvanoriškos veiklos patirtis su lietuvių diasporos uždaviniais. Per aštuonerius metus sustiprėjusi lietuvių diasporos intelektualų tradicija, įtraukusi visos Vakarų Europos visuomeninį elitą, pasireiškė efektyvesniu, mobiliu ir mobilizuojančiu pavidalu: ELSS kasmet buvo rengiamos kitoje šalyje. Per kelis dešimtmečius *Savaitės* keliavo per Austriją, Italiją, Prancūziją, Didžiąją Britaniją, Šveicariją, Švediją, įvairias Vakarų Vokietijos žemes. Buvo nuveiktas didžiulis darbas, išsaugant rūpestį Lietuvos likimu, lietuvių pasaulio savimonę, diasporos intelektinį potencialą ir tikėjimą ateitimi.

Vakarų Vokietija buvo šalis čia pat prie *geležinės uždangos*. Tai buvo ir nerimą kėlusi aplinkybė, ir artimumo okupuotai Lietuvai jausmus lėmusi aplinkybė. Nuolatinis bandymas suprasti, kaip sovietų režimo sąlygomis keičiasi protėvių ir tėvų gimtoji žemė, žymėjo ištisus dešimtmečius. Nenuostabu, kad po 1970-ųjų į Vakarus ištrūkę Lietuvos disidentai čia pirmiausiai sulaukdavo pagalbos ir dėmesio. Neatsitiktinai ir ELSS programose atsirasdavo pranešėjai ir pokalbininkai kaip Aleksandras Štromas ir Tomas Venclova, po 1977 m. Londone įvykusio renginio paskelbę labai svarbią knygelę *Politinė sąmonė Lietuvoje ir joje atsispindinčios krašto ateities vizijos*[404]. Europos lietuvių organizacinės veiklos formos pasirodė labai gyvybingos, adekvačios susiklosčiusių emigracijos sąlygų atžvilgiu ir geriausiai išlaikė epochos egzaminus. Kai pradėjo brėkšti Lietuvos atgimimo aušra, tai įgavo papildomą svarbą. Geriausias simbolinis šios veiklos vaisius buvo 1989 m. Gotlando saloje (Švedijoje) surengta 36-oji ELSS, kurioje pirmąsyk legaliai dalyvavo Lietuvos politinių grupių atstovai būtent čia pasirašę deklaraciją apie visų tautinių jėgų siekį atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę.

404 Štromas, Aleksandras. *Politinė sąmonė Lietuvoje ir joje atsispindinčios krašto ateities vizijos*. Londonas, Nida, 1980.

Plačios vaizduotės filosofas ir idėjų istorikas Leonidas Donskis savo esė yra išskyręs šią Baltijos jūros salą lietuvių pasaulio horizonte:

Lietuviškas Gotlandas siejasi pirmiausia su jame daug metų gyvenusiu lietuvių išeivijos veikėju, Lietuvos ginkluoto pasipriešinimo dalyviu, buvusiu Švedijos lietuvių bendruomenės pirmininku, architektu Jonu Pajauju. Bet būta ir įvykio, kuris su Gotlandu susieja Lietuvos Nepriklausomybę ir jos bylą. Tai Gotlando komunikatas, parengtas ir pasirašytas 1989 m. rugpjūčio 6 dieną.(...)

Žinant, kad Lietuvos disidentai ir išeivijos organizacijos vengė bet kokių bendrų pareiškimų su Lietuvos kompartijos atstovais, Gotlando komunikatas iškyla, kaip pačių svarbiausių ano meto lietuvių politinių jėgų susitarimo šaliai esminiu klausimu ženklas. Ženklas, neabejotinai priartinęs 1990 metų kovo 11 dieną.[405]

Vokietija buvo dažno visų Europos kraštų lietuvių bendruomenių atstovų susitikimo vieta. Tiesa, pirmasis PLB Europos kraštų lietuvių bendruomenių pirmininkų suvažiavimas įvyko Londone 1952 m., tačiau Vokietija buvo patogioje vietoje – centre. Organizuotos bendruomenės gausa ir tvarkingas praktiškumas taip pat stiprino pagundas čia dažniau susirinkti. Miunchenas dėl įvairių priežasčių pamažu darėsi ir tarptautiškai svarbia vieta, ypač kai čia įsikūrė *Laisvosios Europos* radijo redakcijos. Kiti kontinentinės Europos kraštai buvo mažiau gausių bet labai išraiškingų bendruomenių namai. Italijai savotišką kvapą suteikė egzilinės Lietuvos diplomatinės tarnybos *šefo* Stasio Lozoraičio šeimos aplinka, milžiniška diplomatinė patirtis ir pasišventimas, kuris išliko ir vaikų – Stasio ir Kazio Lozoraičių lietuviškos diplomatinės veiklos priesakais. Vatikanas ir katalikiškoji inteligentija buvo labai svarbus faktorius, daręs įtaką išeivių gyvenimui. Ne tik Roma, bet ir Piza, Turinas žinojo lietuvių sumanymus. Negausios išeivių bendruomenės pajėgumą stiprino kunigų ir vienuolijų sumanumas. Saleziečių ordino narių dėka ir padedant BALF 1945 m. Pizoje atsirado lietuvių studentų kolegija, o 1952 m. Castelnuovo Don Bosco miestelyje atvėrė duris lietuvių gimnazija, šalia jos įsikūrė spaustuvė, lietuviškos literatūros leidykla. Kelis dešimtmečius saleziečių lietuviška gimnazija (greta Vasario 16-osios Vokietijoje) buvo viena svarbiausių lietuvių pasaulio švietimo įstaigų. Joje 1952–1961 m. mokėsi per 200 lietuvių jaunuolių iš viso pasaulio[406]. Ypač populiari ji buvo Pietų Amerikos lietuvių bendruomenėse.

Vatikane ir šalia jo buvo gana daug apsišvietusių ir patriotiškai nusiteikusių klero atstovų. Šv. Kazimiero kolegija Romoje greta Lietuvos diplomatinės tarny-

[405] Donskis, Leonidas. *99 Baltijos istorijos*. Klaipėda, Druka, 2009, p. 118.

[406] Saleziečiai, *Lietuvių enciklopedija*, t. 26, Bostonas, 1961, p. 342.

bos buvo ypatingai svarbi lietuviškumo palaikymo sąlyga. Per Vatikano radiją sklidęs lietuviškas žodis ilgainiui pasidarė neatskiriama lietuvių orientacijos pasaulyje aplinkybė, o tolima Roma gal net jautėsi arčiau Lietuvos nei geografiškai arti buvusios Vakarų šalys. Istoriko kunigo Pauliaus Rabikausko tyrinėjimai Vatikano archyve, kuris tarsi mokslo piligrimystės vieta buvo svarbus visiems vidurinių ir naujųjų amžių istorikams pasaulyje, neleido ištrinti Lietuvos iš tarptautinės atminties net tada, kai politiniuose Europos žemėlapiuose jos jau nebebuvo. Italija, Roma ir kitos Vakarų Europos šalys tapo erdve, kurioje atgijo *Lietuvių katalikų mokslo akademija*, ilgus dešimtmečius buvusi labai svarbia lietuviškos humanistikos puoselėjimo įstaiga.

Šveicarijos lietuvių bendruomenė (kaip ir Italijoje) labai priklausė nuo to, kad čia gyveno ir dirbo kitos egzilinės diplomatijos autoritetai. Šalis, kurioje veikė Jungtinių Tautų Organizacija, buvo labai svarbi vieta po saule, kur diplomatija turėjo ypatingą reikšmę. Prie to, kad Šveicarija išliko šalimi, kuri viešai skelbė nepripažįstanti Baltijos šalių sovietinės okupacijos, tam tikra prasme prisidėjo ir lietuvių išeivių diplomatija. Iš negausios bendruomenės narių Alpių šalyje labai aiškiai išsiskyrė katalikų kunigai lietuviai, kurie pasižymėjo tiek savoje, tiek vietinių šveicarų aplinkoje. Kaip ir Italijoje, šioje šalyje po karo gyvavo ir nedidelės DP stovyklos, kuriose glaudėsi lietuviai pabėgėliai. Šveicarijos Iverdono DP stovyklos lietuviai išsiskyrė savo aktyvumu. Dalis jų po DP išsisklaidymo įsikūrė laikinojo prieglobsčio šalyse.

Šalia šių nedidelių, aktyvių Vakarų Europos lietuvių bendruomenių veiklos labai spalvingai iškyla lietuviški Švedijos peizažai. Čia gal net dar labiau nei Vokietijoje ir Prancūzijoje atpūsdavo vėjai iš pavergtos ir kovojančios Lietuvos. Kelis pokario rezistencijos metus per Švediją vedė keliai į Vakarus, o kai kada ir atgalios į Lietuvą. Čia jautėsi ir visi sovietų agresijos pavojai, ir švedų valdžios nenuoseklumai: tai ji po karo ryžosi atiduoti į sovietų nagus šimtus estų, latvių ir lietuvių, atsidūrusių tarp vokiečių karo belaisvių. Net ir tos nemalonės nepriverté tokių lietuvių rezistencijos ir išeivijos veikėjų kaip architektas Jonas Pajaujis ar etnologijos profesorius Juozas Lingis pakeisti apsisprendimą ir įsikurti šioje Skandinavijos šalyje. J. Pajaujis buvo tas kantrus ir užsispyręs Europos lietuvių veikėjas, kurio dėka Gotlandas tapo ne tik artimiausia gimtinei žemė, bet ir lemtingos 1989-ųjų *Europos lietuviškųjų studijų savaitės* vieta.

Po II pasaulinio karo kontinentinėje Europoje lietuvių bendruomenės kūrėsi panašiomis sąlygomis. Tai lėmė aplinkybė, jog senųjų išeivių organizacijų čia iš esmės nebuvo. Tai nereiškia, kad nebuvo anksčiau įsikūrusių lietuvių, bet tai, kad

nebuvo organizuoto darbo tradicijos. Vokietija, Italija, Šveicarija, Prancūzija, Belgija ir prieš karą atrodė lietuvių erdvėlaikiui artimos šalys. Čia ilgiau ar trumpiau pabuvo dešimtys studentų, meno žmonių ir net verslininkų, tačiau masinės uždarbio emigracijos pėdsakai nebuvo giliai įspausti, o kokios nors bendruomeninės veiklos, su kuria būtų tekę taip, kaip Jungtinėse Amerikos Valstijose konkuruoti PLB kūrėjams, nebuvo. Vakarų Europos šalys buvo pakankamai gerai pažįstamos ne tik lietuvių diplomatams, bet ir kūrybinei inteligentijai. Todėl čia po karo būrėsi tokios bendruomenės, kuriose labai aiškiai išsiskyrė aukšto prestižo akademinėse ir kultūrinėse įstaigose dirbę individai, katalikų kunigai ir po kelis šimtus (išskyrus Vokietiją, kur skaičiai buvo daug kartų didesni) bendruomeninės veiklos pakraščiuose atsidūrusių lietuvių. Vokietijoje buvo pagarbiai kalbama apie profesorius Antaną Maceiną ir Zenoną Ivinskį, Šveicarijos lietuvių autoritetu buvo dr. Albertas Gerutis ir Jurgis Šaulys, Prancūzijoje – prof. Jurgis Baltrušaitis, ir tam tikru mastu toliau į kairę nuo bendruomenės pažengęs prof. Algirdas Julius Greimas.

Reikia pripažinti, kad Europos lietuvių kultūros ir visuomenės galia labai priklausė nuo sąmoningų susiklausymo ir susikalbėjimo pastangų. Dėl nedidelio skaičiaus narių atskirų Europos kraštų bendruomenės nebūtų galėjusios pavieniui išlaikyti metų naštos ir nuovargio. Čia vėl reikia priminti ELSS klajones. Tas kraštas, kuris kartu su VLB imdavosi eilinės Savaitės rengimo, stengdavosi kuo labiau išjudinti savo bendruomenės narius. Tai buvo labai efektyvi lietuvių tautinio mobilizavimo praktika.

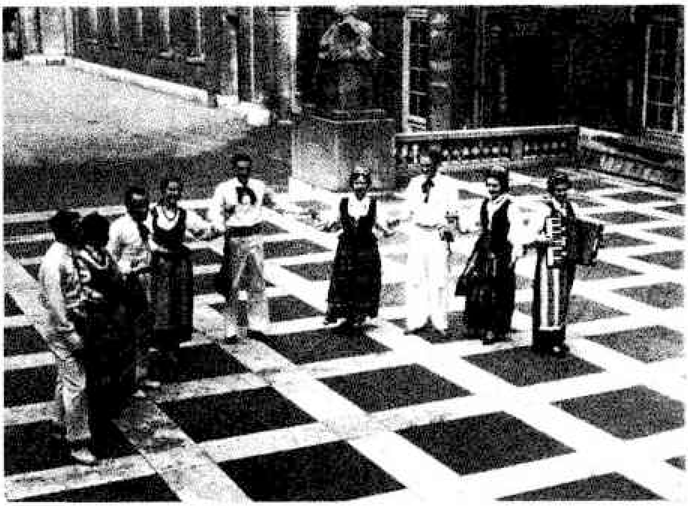
1976 m. ir 1981 m. Prancūzijos lietuvių bendruomenė surengė ELSS Chantilly prie Paryžiaus ir Montvillargenne pilyje Gouvieux mieste. Pastarojoje Savaitėje dalyvavo 126 įvairaus amžiaus dalyviai iš 12 šalių. Savaitės programą tradiciškai sudarė po dvi kasdienines paskaitas su diskusijomis, pirmoji – ryte, antroji – vakare. Popietė būdavo skiriama pažintinėms ekskursijoms, o vakare dar likdavo laiko neformaliems pokalbiams, muzikai, pramogoms. Prancūzijos lietuviai tais metais pasistengė, kad po Montvillargenne pilies skliautais skambėtų operų arijos, lietuviškų dainų rečitalis, lietuvių poezijos aidai. Savaitės dalyviai galėjo pamatyti dailės parodą, kurioje buvo pristatyti tapytojų ir grafikų Prano Gailiaus, Vytauto Kasiulio, Žibunto Mikšio, skulptoriaus Antano Mončio darbai[407]. Prancūzijos lietuvių kultūra iš tiesų išsiskyrė visame diasporos pasaulyje.

---

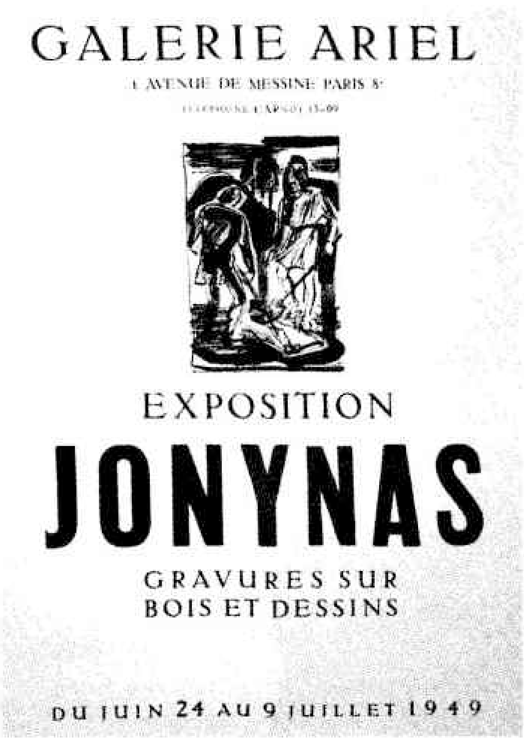
[407] Maknavičius, Linas. Prancūzijos lietuvių bendruomenės istorinė apžvalga. In: *Prancūzijos lietuvių bendruomenė: Istorija ir dabartis.* Red. Linas Saldukas. Vilnius: Versus aureus, 2009, p. 20.



Paryžiaus regiono lietuviai. 1934 m. gruodžio 31 d.



Folkloro grupė Sorbonos universitete,
vad. A. Mončys. 1950–1960 m.



V. K. Jonyno parodos plakatas Paryžiuje. 1949 m. liepa

Daugelyje šalių ir labai plačiai išsibarstę kontinentinės Europos lietuviai iš esmės nesukūrė jokių kolonijas primenančių aplinkų. Net ilgus dešimtmečius Europos lietuvių centru vadintinos Romuvos, Renhofo pilaitės ir Vasario 16-osios gimnazijos kaimynystėje rymančiame nedideliame Hutenfeldo nekropolyje nerastume daug lietuviškų antkapių. Todėl lietuvių bendruomenėms buvo labai svarbūs korespondencijos ryšiai, periodinė spauda, vasaros atostogos, leidusios derinti poilsį ir lietuvišką kultūrinę akciją. Visa tai ir iš šiandienos perspektyvų žiūrint atrodo kaip nesenstanti patirtis, leidžianti tikėtis savo funkcionalaus pritaikymo ir dabartinėmis lietuvių pasaulio ir jo centre esančios laisvos Lietuvos sąlygomis.

5. Senoji diaspora ir naujieji pokario lietuviai Didžiojoje Britanijoje

Nauji pokariniai *senojo kontinento* lietuvių nuotykiai itin gerai atsispindi žaliuojančiuose Didžiosios Britanijos atminties peizažuose. Čia, skirtingai nuo kontinentinių Vakarų Europos valstybių, jau prieš pusamžį būta uždarbio emigrantų iš Lietuvos. Anglijos ir Škotijos kalnakasių miesteliuose vieni buvo jau prisiklausę, kiti – beveik užmiršę lietuvių kalbą. Laikotarpiu tarp dviejų pasaulinių karų maždaug 3–4 tūkst. lietuvių gyveno Anglijoje (iš jų maždaug pusė – Londone), o apie 7 000 Škotijoje[408]. Jungtinės Karalystės lietuvių kolonijos XX a. pirmoje pusėje iš dalies priminė labai sumažintas Amerikos lietuvių išeivių gyvenimo kopijas. Katalikiškosios dešinės ir socialistinės kairės susiskirstymas nebuvo toks ryškus, o pasaulėžiūrų konkurencijos įtampos mažesnės. Kitaip ir būti negalėjo, nes visas dirbančiųjų britų susiskirstymas pagal pasaulėžiūrą taip pat veikė naujuosius atvykėlius. Škotijos lietuvių kairysis sparnas laikėsi bene ilgiausiai, net tais pokario metais, kai palankumas komunistams valdžiai galėjo atrodyti labai atgrasiai, o besibūriuojantys su alaus bokalais rankose lietuvių komunistų klubo nariai – įtartinai. Bet už tai sovietų valdžios dėmesys jiems ir kvietimas lankytis sovietų okupuotoje Lietuvoje galėjo būti labai gundanys.

Prieš II pasaulinį karą Anglijos ir Škotijos lietuviai buvo gerai organizuoti, tačiau jų veikla negalėjo prilygti gentainiams už Atlanto. 1938 m. Glazge susirinkęs Didžiosios Britanijos lietuvių seimas, kuriame buvo atstovaujama Jungtinės Karalystės lietuvių organizacijoms, bandė pakelti diasporos nuotaikas, aktyvinti

[408] Dapkutė, Daiva. Lietuviai Didžiojoje Britanijoje iki Antrojo pasaulinio karo. In: *Didžiosios Britanijos lietuvių bendruomenė: praeitis, dabartis, ateitis*. Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 11.

kultūros ir švietimo veiklą, stiprinti ryšius su Lietuva. Buvo apsispręsta įkurti visas lietuvių draugijas vienijančią nuolatinę *Didžiosios Britanijos lietuvių tarybą*, o seimus organizuoti kas penkeri metai. Kilęs pasaulinis karas suardė planus, o jam aprimus plūstelėjo naujų išeivių banga, padvigubinusi lietuvių diasporos gretas ir ypač sustiprinusi jos organizuotą veikimą.

Nors lietuviai buvo išsisklaidę po daugelį pramonės centrų, tačiau Londonas buvo svarbiausia vieta. Čia veikė lietuviškos draugijos, sporto ir socialiniai klubai, o iš skurdo besiropščiantys Eastendo varguoliai vis labiau savimi pasitikėdami žingsniavo savo kvartalų gatvėmis. Taip juos pasiekė žinios apie karo pabaigą ir apie tūkstančius lietuvių pabėgėlių DP stovyklose. Juos nuo senųjų Didžiosios Britanijos lietuvių, kaip britus nuo vokiečių armijų, skyrė sąsiauris ir atsargi valdžios politika imigrantų atžvilgiu. Puikios knygos apie londoniškius lietuvius autorius Kęstutis Raškauskas savo (nežinia, kada spaustuvę pasieksiančiame) rankraštyje taip aprašo DP išeivių žingsnius saloje:

D. Britanijos vyriausybė dėl darbininkų trūkumo ligoninėse, žemės ūkyje ir tekstilės pramonėje 1946 m. pavasarį parodė žalią šviesą rytų europiečių išvietintiems asmenims (...) iš britų okupacinės zonos. 1946 m. balandyje buvo patvirtinta 1 000 moterų iš buvusių Baltijos valstybių atgabenimo į D. Britaniją planas Baltic cygnet (Baltijos jaunosios gulbės). Tai buvo pirmoji Europos savanorių darbininkų (European volunteer workers) įvežimo į D. Britaniją schema. Sąlygos, kurios keltos merginoms – gera sveikata ir amžius nuo 21 iki 40 metų. Vyrai ir vaikai turėjo likti Vokietijoje. Pirmasis būrys atvažiavo 1946 m. spalio 19 d., o paskutinis – gruodžio pabaigoje. Lietuvaičių pagal šią programą įvažiavo apie 250, o iki 1947 m. pavasario jų skaičius padvigubėjo.

Britų valdžia didelių sentimentų pabėgėliams nejuto. *Jos* ir *jie* buvo darbo jėga, o išskirtų šeimų atžvilgiu jokios emaptijos nerodyta. Daugelio pokario lietuvių atmintyje liko traumų randai dėl tokio britų valdžios elgesio. Jis bent iki įsibėgėjusio *šaltojo karo* pradžios buvo išimtinai diktuojamas ne solidarumo su pavergtaisiais, bet ūkinių-pragmatinių interesų. Istorikas toliau detalizuoja DP lietuvių įsikūrimo aplinkybes:

1947 m. pradžioje darbininkų trūkumas, gresiantis destabilizuoti padėtį pramonėje, paskatino D. Britanijos valdžią patvirtinti 100 000 darbininkų įsigabenimo planą, vadinamą Westward Ho! (Į Vakarus). Pareigūnai, kurie kovo 3 d. išvyko verbuoti savanorių, daugiausia suverbavo ukrainiečių, lenkų ir latvių. Pirmasis



Mančesterio lietuvių klubo nariai



Tradicinis sąskrydis Lietuvių sodyboje per Sekmines





Lietuvių demonstracija Chruščiovo vizito Londone metu. 1956 m.

transportas atvyko 1947 m. balandžio 23 d. Atvykstantys buvo pasirašę darbo sutartis vieneriems metams, bet buvimo D. Britanijoje laikas jiems neribotas. Iš pradžių jie būdavo apgyvendinami tranzitinėse stovyklose, iš kur būdavo paskirstomi po darbo vietas. Atlyginimas jiems buvo nustatytas toks, kaip ir britų darbininkams, bet pasitaikydavo diskriminacijos atvejų, už kuriuos buvo atsakingos vietinės profsąjungos. Pagal Westward Ho! planą, kitaip nei Baltic cygnet atveju, numatyta, jog dirbančiųjų šeimos atvyks tuoj po to, kai darbininkai įsikurs paskirtose darbo vietose. Visgi šeimų sujungimo procesas užsitęsė. Iki 1949 m. vasario 1 d. pagal abu planus į D. Britaniją persikėlė 5 794 lietuviai. Kai kurie iš jų, pasibaigus darbo sutartims, iš karto rinkosi migraciją į JAV arba grįžo į Vokietiją.[409]

Londoną po karo pasiekė ir nedidelis, bet labai specialus lietuvių būrys – 250 lietuvių karo veteranų, kurie niekam ir niekaip negalėjo asocijuotis su populiariu (ir sovietų propagandos itin skleidžiamu DP laikotarpiu) baltų, kaip nacių bendražygių, vaizdiniu. Šis beveik visiškai išblukęs lietuvių pasaulio klajonių istorijos puslapis yra labai vaizdžiai rekonstruotas K. Raškausko. Anot jo,

... Apie 250 lietuvių 1946 m. į D. Britaniją atvyko kaip 2-ojo lenkų korpuso, vadovaujamo Vladislovo Anderso, besidemobilizuojantys kariai. Dipukų įsikūrimas D. Britanijoje yra ne kartą aprašytas, tuo tarpu andersininkų įsikūrimas sąmoningai buvo ištrintas iš Britanijos lietuvių diasporos kolektyvinės atminties. Apie juos nei žodžio nėra K. Barėno Britanijos lietuvių istorijoje, o jų nekrologų rašytojai sąmoningai nutylėdavo priklausymo V. Anderso korpusui faktą. Lietuviai į lenkų karinius dalinius galėjo pradėti patekti dar 1942 m. vasarą, kuomet jie pradėti formuotis SSRS teritorijoje iš lagerių kalinių. (...) daugiausia lietuvių į 2-ąjį korpusą, suformuotą Irake 1943 m. vasarą ir pavaldų 8-osios britų armijos vadovybei, įsijungė 1944 m. pradžioje. Dalis lietuvių karių iš sovietinio 29-ojo korpuso, karo pradžioje papuolę į vokiečių nelaisvę, buvo išgabenti dirbti kariniuose objektuose Italijoje, daugiausia aerodromuose. Kai kurie buvo savanoriai. 1943–1944 m. žiemą dalis šių lietuvių Italijoje pateko į nelaisvę sąjungininkams. Stasys Lozoraitis, kuris buvo pažįstamas su V. Andersu, sutarė, jog lenkų karinė vadovybė leis lietuviams įsijungti į 2-ąjį korpusą. 1944 m. gegužę lietuviai jau dalyvavo Monte Casino mūšyje ir iki 1945 m. balandžio dalyvavo mūšiuose Italijoje. Prasidėjus demobilizacijai jie gavo D. Britanijos pilietybę, buvusių karių privilegijas ir mažiausiai po tris

[409] Raškauskas, Kęstutis. Londono lietuvių katalikų bendruomenės istorija: rankraštis, p. 67. Taip pat plg.: Kinka, Romas. Lietuviai be Lietuvos: Didžiosios Britanijos lietuviai 1947–1991 m. In: *Didžiosios Britanijos lietuvių bendruomenė: praeitis, dabartis, ateitis*, p. 26–27.

apdovanojimus. Nežinia kiek iš jų įsikūrė Londone. Italijoje lietuvių kariai buvo subūrę chorą „Klajūnas", kuris Londone egzistavo iki 1948 m. rudens. Andersininkų karinės praeities ištrynimas negalėjo vykti be jų tylaus sutikimo. Karo metų jaunuolių kartai, užaugusiai nepakantumo Lenkijai ir lenkiškumui atmosferoje bei Anglijoje papuolusiai į tokią pat atmosferą, priklausymo lenkų kariuomenei faktas tapo traumuojančiu praeities pėdsaku.[410]

Lietuvių bendruomenė Londone 1946–1948 m. atsinaujino, dipukams ir andersininkams įsitraukus į jos gretas. Dauguma antrosios bangos migrantų buvo jauni, vos 20 metų peržengę žmonės, bet tuo pat metu jauni ir veiklūs kombatantai buvo solidarūs, greičiau įsitraukdavo į organizuotą veiklą. Jie turėjo mažiau nevisavertiškumo požymių britų valdžios akivaizdoje, galėjo demonstratyviau kelti savo reikalavimus ir naudotis autoritetu, kuris po karo priklausė antinacinių kovų veteranams.

Senųjų lietuvių organizacijos Didžiojoje Britanijoje nebuvo itin stiprios ir neturėjo labai daug lyderystės ambicijų. Tiesa, londoniškiai lietuviai dešimtmečius gyveno gan kompaktiškoje kelių tūkstančių darbininkų kolonijoje. Anglija tuo metu pasitiko ekonominį nuosmukį ir buvusios jūrų imperijos saulėlydį. Žmonės čia gyveno konservatyviau, labiau prisirišę prie vietos, negu veržli Amerika. Anglijoje ir net šiauriniuose kalnakasybos ir pramonės rajonuose buvo sunku įsivaizduoti tokias greitas permainas, kaip Pensilvanijoje. Tačiau ir ramiam darbininkiškojo Londono lietuvių kvartalui naujieji imigrantai buvo daugiau atgaiva, o ne varžovai. Jie atsinešė savo lietuviškumo impulsus, dalijosi patirtimis ir ėmė iš naujo gaivinti organizuotą veiklą.

Persikėlimo iš DP stovyklų Europos kontinento per sąsiaurį ir naujųjų lietuvių išeivių susitikimo su tenykšte tvarka ir senąja diaspora prisiminimai labai glaustai yra išdėstyti Jungtinės Karalystės lietuvių veikėjo Romo Kinkos straipsnyje:

Šeimomis iš pat pradžių nebuvo rūpintasi. Tėvui išvažiavus į Angliją 1947 m. gegužės 14 d., mes su mama pasilikome Grefene dar 16 mėnesių, iki 1948 m. rugpjūčio 22 d. Nors lietuviai skundėsi dėl šeimų suskaldymo britų valdžiai tiek Vokietijoje, tiek Britanijoje, situacija nesikeitė. Apie 200 šeimų (tai yra žmonos su vaikais) Miunsteryje, dauguma iš Grefeno stovyklos, laukė leidimo važiuoti į Angliją. Atvykę į Angliją mes su mama buvome apgyvendinti Vakarų Velso (West Wells) stovykloje, faktiškai barakuose, Hotorne (Howthorne), Viltšyro grafystėje.

---

[410] Ten pat.



Londono lietuvių choras.
Sėdi V. Mamaitis
ir Lietuvos įgaliotasis
ministras Londone
B. K. Balutis



Prie Lietuvių namų Londone
1951 m.



Notingamo lietuvių krepšinio komanda



Londono lietuvių tautinių šokių grupė 1953 m.

Kaip ir kitose Anglijos bei Škotijos lietuvių vietovėse, kur išeiviai buvo apgyvendinti, Vakarų Velse vyko aktyvi socialinė ir kultūrinė lietuviška veikla. Veikė savaitgalinė mokykla, choras, tautinių šokių grupė.

Atvykus į Angliją, galiojo apribojimai dėl darbo ir gyvenamosios vietos. Tik 1951 m. atvykėliams, taip pat ir lietuviams, buvo leista laisvai pasirinkti gyvenamąją vietą ir norimą darbą. Tėvelis tų metų kovo mėnesį išvažiavo į Rytų Londoną, susitaręs su vienu ten gyvenančiu lietuviu, atvažiavusiu į Angliją dar prieš Antrąjį pasaulinį karą, išnuomojo mums kambarį. Svarbiausia tos vietos pasirinkimo priežastis – buvo galima per kokias aštuonias minutes neiti pėsčiomis į Šv. Kazimiero lietuvių bažnyčią. Mes iškeitėme kaimą į sostinę, o baraką į namą su sodu. Tačiau pokario Anglija tėvams nebuvo patraukli ir, pasitaikius progai išvažiuoti į JAV, padedami gero tėvo draugo, gyvenančio Klivlande (Cleveland), gavę visus reikiamus dokumentus, ruošėmės persikelti į naują gyvenimą. Bet tėvelis po sunkios ligos staiga mirė 1953 m. sausio 2 d. (...) Taip ir likome Anglijoje...[411]

Kinkų šeimos istorijoje atsispindi visi svarbiausi naujų lietuvių atsikraustymo bei įsikūrimo bruožai, įskaitant svajones apie geresnį gyvenimą už Atlanto. Amerikietiškas demokratizmas ir geresni uždarbiai, kuriuos žadėjo audringai kylančio JAV ūkio darbininkams, buvo sunkiai atsisakoma pagunda. Daug kas po karo taip ir padarė – persikėlė į Ameriką. Kita vertus, senųjų lietuvių gyvensena ir angliškai-lietuviškas konservatyvumas, gyvenimas pastoviose bendruomenėse ir kvartaluose (kur tik kelios minutės iki bažnyčios...) taip pat turėjo savo teigiamybių. Išskirtinas dar vienas Didžiojoje Britanijoje naujai įsikūrusių DP bangos lietuvių bendruomeninių bruožų: britų valdžios politikos dėka iki 1950 m. iš kontinento salon persikėlė 4 763 lietuviai vyrai ir tik 969 moterys. Tai taip pat turėjo papildomų motyvų svarbiose gyvenimo kryžkelėse. Tikėtina, kad senųjų Anglijos lietuvių nuotakoms (ir visai silpstančiai diasporai) tai galėjo reikšti gerą žinią – jaunų lietuvių jaunikių pasiūla turėjo viršyti paklausą. Kita vertus, tai greitino mišrių lietuvių šeimų gausėjimą. Taip grūdinosi Didžiosios Britanijos lietuvybė ir tradicinės bendruomenės, labai (kartu su Lietuvių Chartos raginimais) palaikiusios lietuviškos šeimos idėją, pakantumas.

Senosios išeivijos balsas jau nebuvo labai stiprus. Kai 1947 m. liepos 2 d. verslininko Petro Varkalos, jau prieš keliolika metų apsigyvenusio Londone, bute vyko pasitarimas dėl visus Didžiosios Britanijos lietuvius vienijančios draugijos sukūrimo, tik vienas dalyvis tikino, kad nereikia kurti naujos organizacijos, o gaivinti

---

[411] Kinka, Romas. *Lietuviai be Lietuvos*, p. 26–27.

senąsias. Tas vienišas karys buvo Zigmas Mackevičius, jis atstovavo lietuvių karių sąjungai. Zigmas gynė savo poziciją siekiu vienyti senųjų ir naujųjų išeivių pajėgas, pagarbiu pripažinimu ankstesnių draugijų nuopelnų ir tuo, kad *seniau atvykusieji jau yra susipažinę su vietos papročiais ir kalba*. Tačiau tą dieną buvo įsteigta visiškai naujas darinys: *Didžiosios Britanijos lietuvių sąjunga* (DBLS). Ji turėjo būti nepartinė, vienijanti visus lietuvius – tiek senuosius, tiek naujuosius ir rūpintis Jungtinėje Karalystėje gyvenančių tautiečių socialine, ekonomine, kultūrine būkle, gintų lietuvių ir Lietuvos reikalus britų įstaigose ir visuomenėje. Jau 1948 m. Sąjunga turėjo 60 skyrių ir 3 000 narių, o pati pajėgumo viršūnė buvo pasiekta 1952 m., kai buvo registruota 78 skyriai ir 5 000 narių. Tuo metu pradėjo eiti svarbiausia Didžiosios Britanijos lietuvių susižinojimo priemonė – laikraštis *Britanijos lietuvis*, kuris nuo 1953 m. rodėsi kitu pavadinimu – *Europos lietuvis*[412]

Taigi saloje palyginti ramiai susiliejo senųjų gyventojų ir naujosios išeivių kartos pajėgos. Nekilo tokių sunkių tarpusavio susikalbėjimo kliūčių, su kuriomis buvo susidurta Amerikoje. Kita vertus, organizacinės veiklos trikdžiai kilo visai iš kitos pusės ir dėl kitokių priežasčių. Mat sukūrus PLB, Didžiosios Britanijos lietuviai jau buvo toli pažengę organizacijų kūrimo kryptimi. Kita vertus, Londone susispietę visuomenės aktyvistai didesne dalimi priklausė VLIK oponavusiems liberalams, kurie matė daugiau prasmės bendrauti su Lietuvos diplomatais, ypač Romoje rezidavusiu Stasiu Lozoraičiu. Tad kai PLB varomoji jėga – VLIK 1950 m. pasiūlė likviduoti sėkmingai išsijudinusią Sąjungą, jos valdybos nariai nesutiko. Jie apsisprendė įsilieti į PLB, išlaikydami savo ankstesnes formas. Tačiau vis vien, šalia įsisteigė ir *Didžiosios Britanijos lietuvių bendruomenė* (DBLB), kuri ilgus dešimtmečius gyvavo drauge, kol 1980 m. PLB ir DBLS susitarimu buvo likviduota.

Nepaisant kuklių išteklių, Anglijos lietuvių buvo nuveikta labai daug. 1954 m. duris atvėrė visus britų socialinius standartus atitikę *Lietuvių namai*. Tai buvo tikras britiškas klubas: įsikūrė BBLS kanceliarija, redakcija, biblioteka, baras, iškilmių salė, viešbutis. Tais pačiais metais dar vienas žingsnis solidžios bendruomenės link buvo žengtas, įsigijus buvusio mergaičių internato pastatus su parku ir įkūrus *Lietuvių sodybą*, kuri gyvuoja iki šių dienų. Visi tie bendruomeninio gyvenimo pasiekimai simbolizavo įsišaknijimą naujoje žemėje, sugyvenimą su senaisiais Anglijos ir Škotijos lietuviais ir gebėjimą imtis ilgalaikių diasporos ateities planų.

412 Ten pat, p. 27, 28.



Lietuviai tarptautinėje demonstracijoje Mančesteryje



Skautų stovykloje 1978 m.



Meno sambūris „Vaidila“ 1953 m.

Pasišventimas ir išmintingas pajėgų išdėstymas net palyginti negausiai bendruomenei leido pasiekti labai daug. Itin viltingai skambėjo įvairių lietuviškų chorų ir ansamblių dainos. Išradingai veikė Lietuvos meno klubas, tęsė savo gyvastį dar prieškariu atsiradęs *Lietuvių sporto ir socialinis klubas*, turėjęs nuosavus namus Londone. Tačiau itin išsiskyrė tenykščių lietuvių intelektualinio gyvenimo žybsniai, viskas, kas siejosi su lietuviška knyga. Išpopuliarėjo *Lietuvių biblioteka* (angl. Lithuanian Library) ir ypač 1954 m. įkurtas *Nidos knygų klubas*, per keliasdešimt metų sugebėjęs išleisti per 100 lietuvių išeivių rašytojų knygų. *Nidos knygų klubo* vadovas ir redaktorius, visuomenės veikėjas ir rašytojas Kazimieras Barėnas ėmėsi leisti literatūros metraštį *Pradalgės*. Šis leidinys gebėjo vienyti viso laisvo pasaulio lietuvių rašytojus.

Itin svarbų pėdsaką lietuvių pasaulyje paliko londoniškė *Santarvė*. Oficialiai ji buvo pradėta leisti saloje susikūrusios *Lietuvių rezistencinės santarvės* – politinės liberaliųjų jėgų organizacijos, kuri vienijo Vakarų Europos ir JAV veikėjus. Organizacija ypač telkė dėmesį į Lietuvos laisvės reikalus, atliepė britų valdžios apsisprendimą stabdyti sovietų veiksmus Europoje. Britų žvalgybos akcija Baltijos šalyse buvo labai aktyvi ir neretai dramatiškai nesėkminga. Tačiau iš dalies tai paaiškina, kodėl Londonas buvo toks svarbus ir lietuvių diplomatams, ir emigravusiems laisvės kovotojams.

Nors santarvininkai formaliai buvo įsisteigę Didžiojoje Britanijoje, tačiau veikla plėtojosi toli už jos ribų. *Santarvei* priklausė Algirdas Julius Greimas iš Prancūzijos, Karolis Drunga iš Vokietijos, Bronys Raila iš JAV. Tačiau svarbiausi veikėjai buvo Londone: teisininkas Stasys Žakevičius-Žymantas, rašytojas Fabijonas Neveravičius ir ekonomistas dr. Stasys Kuzminskas. Didžiojoje Britanijoje susispietus liberaliosioms išeivijos jėgoms, joms užėmus bendrą su Stasio Lozoraičio vadovaujama egziline diplomatine tarnyba poziciją Lietuvos laisvės byloje ir sprendžiant lyderystės diasporoje klausimus, mėnesinis *Santarvės* žurnalas tapo vienu svarbiausiu lietuvių politikos, tarptautinių santykių, ekonomikos, sovietologijos, visuomenės, kultūros ir meno svarstybų arena. Dėka šios intelektualinės veiklos koncentracijos Londonas 6-tame dešimtmetyje buvo tapęs svarbiausiu lietuviško liberalizmo židiniu ir vienu svarbiausių viso lietuvių pasaulio idėjiniu generatoriumi[413].

Didžiosios Britanijos sala per visą DP kartos aktyvaus gyvenimo pusamžį rodė gražiausius ir spalvingiausius lietuvių diasporos gyvasties spindulius. Čia

[413] Aleksandravičius, Egidijus. Sala pasaulio lietuvių intelektualiniame žemėlapyje. In: *Didžiosios Britanijos lietuvių bendruomenė: praeitis, dabartis, ateitis*, p. 59.

europietiškas tradicionalizmas maišėsi su pirmaisiais globalizacijos požymiais, čia mezgėsi vaisingas senųjų ir naujųjų išeivių dialogas, čia su lenkų emigraciniais intelektualais vyko diskusijos dėl bendros praeities paveldo, taip pat buvo kuriamos ateities laisvės ir sugyvenimo vizijos. Sala buvo nepaprastai originali lietuvių diasporos dalis, o jos patyrimas dar prašosi įdėmaus istorikų žvilgsnio. Galiausiai šiandienos iššūkiai rodo, jog Didžioji Britanija tampa itin svarbia naujojo lietuvių pasaulio vieta, o Londonas pagrįstai perima užsienio lietuvių sostinės estafetę iš Čikagos. Tai reiškia, kad yra ir bus kam neužmiršti.

6. Lietuvių pasaulio pakraščiai po II pasaulinio karo: Pietų Amerika

1944 m. spalio 25 d. Buenos Airės. Lietuvos pasiuntinys dr. Kazimieras Graužinis rašo padėkos ir pasveikinimo laišką savo kolegai diplomatiniame korpuse, Lietuvos generaliniam konsului Niujorke Jonui Budriui. Peržiūri tvarkingai, su įprastu kruopštumu, būdingu ano meto diplomatams su geru vakarietišku išsilavinimu ir ilgamete patirtimi, parašytą tekstą, ištraukia iš spausdinimo mašinėlės atspausdintus lapus, pasirašo pirmą kopiją ir užklijuoja vokan. Tada perlenkia trečią mašinraščio kopiją ir įdeda tarp pirmo ir antro viršelio ką tik perskaitytos knygelės *Vištų karalija*. Beveik septynias dešimtis metų ta privataus laiško kopija gulėjo Jono Klajūno spaudinyje, kol Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos instituto darbuotoja Vida Drunga 2012 m. spalio mėnesį, tvarkydama nesenai gautą dr. K. Graužinio biblioteką, jį atvertė. Laiškas trumpas, bet perskaitytas kaip tik tuo metu, kai ėmiausi neįmanomai trumpinamo knygos skyriaus apie Pietų Amerikos lietuvius iškart po II pasaulinio karo. Taip kartais nutinka, kad istorikas pasijaučia lyg radęs seną butelį su rašteliu jūros pakrantėje. Nieko itin mįslingo, nieko itin svarbaus. Tiesiog atsitiktinai atrasta šaltinių srauto paviršiuje. Keli sakiniai, atliepiantys vištų karalijoje atsidūrusio konsulo įspūdžius, įaustus literatūrinės fikcijos audinyje:

Didžiai Gerbiamas,

Malonus Pone Generalini Konsule,

Nuoširdžiai ačiū Tamstai už atsiųstą vertingą Tamstos apysaką „Vištų karalija". Ją su įdomumu perskaičiau ir aš, ir mano bendradarbiai, nes ji puikiai vaizduoja įsikūrimo galimybes ir gyvenimo sąlygas Šiaurės Amerikoje. Iki mūsų Tėvynės situacija tokia baisi, iki padėtis mūsų krašte nepaaiškėjo ir nepagerėjo, tokie klausimai mums visiems yra aktualūs.

Čia įsikūrimo sąlygos mūsų tautiečiams yra žymiai sunkesnės ir problemiškesnės. Tokių „vištų karalijų" čia nesigirdi. Yra čia bulių ir avinų karalystės. Jų asmeniškai neturėjau progos pažinti, bet joms valdyti reikia didelių kapitalų, kurių mūsų tautiečiai neturi. Šiaip gi jau čia sunku įsikurti ir, išskiriant vieną kitą lietuvį, visi mūsiškiai dar labai menkai ekonomiškai verčiasi. Tik ateinančios kartos sugebės geriau prasigyventi. Dauguma susispietė didmiesčiuose ir dirba frigorifikuose, fabrikuose vos pragyvenimui uždirba. Ūkiuose vos keletas lietuvių gyvena, nes ūkininkauti čia gali būti prasmė tik nuosavuose ūkiuose, kurie brangiai kainuoja, o šiaip jau ūkio darbininko padėtis yra beviltiškai menka, žymiai blogesnė nei buvo mūsų kraštuose. Miestuose gi gyventi mūsiškiams dažnai apsukrumo trūksta ir kalbos tik čiagimiai gerai pramoksta. Seniems gi vargas svetimame krašte.

Šiaja proga viso geriausio Tamstai linkiu ir reiškiu draugiškos pagarbos...[414]

Pietų Amerika Kazimierui Graužiniui jau buvo gerai pažintas kontinentas, o diplomato karjeros keliai jam buvo atvėrę daug tuometinio pasaulio užkaborių. Gimęs Marciniškiuose, prie Giedraičių, mokėsi Vilniuje ir Voronežo lietuvių karo pabėgėlių gimnazijoje, kurią baigė aukso medaliu. Lietuvos kariuomenės savanoris kūrėjas prieš tapdamas diplomatu dar sugebėjo baigti karo aviacijos mokyklą. Aukštąjį mokslą ir teisės doktoratą, skirtą opiausiai tuo metu Vilniaus krašto problemai, užbaigė Sorbonoje, šalia jos dar baigdamas garsiąją Paryžiaus Politinių mokslų mokyklos diplomatijos sekciją. Prieš užimdamas Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Pietų Amerikoje su rezidencija Buenos Aires vietą jis dirbo diplomatinį darbą Kopenhagoje, Berlyne, Paryžiuje, Rygoje, Romoje. Iki 1947 m. galėjo iš arti geriau stebėti Argentinos lietuvių gyvenimą, tačiau po to, kai ši šalis pasidavė sovietų spaudimui ir jos vyriausybė pripažino Lietuvą ir kitas Baltijos šalis Sovietų Sąjungai, atstovybei teko keltis į paskutinę Lietuvos diplomatų užuobėgą Pietų Amerikoje – Montevidėjų.

Net išsaugant diplomatinį statusą vis tiek tikrovė vertė pajusti ir egzilo būseną. Išeivių bendruomenėse itin aktyvi buvo ir ministro žmona Laimutė Šlapelytė-Graužinienė, taip pat teisininkė pagal išsilavinimą, įgytą Vilniaus universitete. Kazimierui Graužiniui rašant savo padėkos laišką Jonui Budriui, ji buvo Tarptautinės sąjungos vaikams globoti Lietuvių subkomiteto pirmininkė, labai aktyviai įsijungusi į paramos DP stovyklose atsidūrusių pabėgėlių vaikams organizavi-

[414] K. Graužinio laiškas J. Budriui, saugomas Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos instituto archyve.

mą[415]. Tai buvo bendraminčių šeima, gerai pažinusi Pietų Amerikos lietuvių likimus, supratusi Lietuvos ir jos pabėgėlių poreikius, gebėjusi ilgus dešimtmečius nenuilsti, dirbant savo tėvynės laisvės ir diasporos ateities labui.

K. Graužinis perskaitė Jono Klajūno *Vištų karaliją* kaip tiesioginę informaciją apie lietuvių padėtį, o jo laiškas labai taupiai papasakojo apie tai, kaip karo metai pakeitė – arba beveik nepakeitė – argentiniečių lietuvių kasdienybę. Viena aišku, kad ir tokiomis beveik beviltiškomis sąlygomis į Pietų Ameriką būreliais plaukė naujieji DP išeiviai. Stovyklų gyvenimo baimės, netikrumo, beviltiškumo, netikėjimo sugrįžimo į Lietuvą galimybėmis buvo tiek daug, kad ne vienas rinkosi Pietų pusrutulį savo tolesnėms klajonėms ir įsikūrimo bandymams.

Lietuvos diplomato apibūdinta argentiniečių lietuvių padėtis buvo lyg koks vidurkis tarp Urugvajaus ir Brazilijos. Nuo prieškario laikų pastebėti skirtumai iš esmės nepakito per II pasaulinį karą. Talentingas žurnalistas ir Brazilijos komunistų veikėjas Linas Valbasys savo jau nesyk cituotuose prisiminimuose aprašė ekonominio ir visuomeninio gyvenimo skirtumus: Urugvajus yra demokratiškiausias Pietų Amerikos kraštas, čia ir komunistai veikia legaliai, ir tautinės imigrantų bendrijos nevaržomos, ir net sovietų ambasada veikė jau 6 deš. pradžioje. Po karo tik Meksika turėjo užmezgusi diplomatinius santykius su Sovietų Sąjunga. Tik vėliau tą padarė Argentina ir Brazilija. Tačiau nepaisant diplomatinių santykių su sovietais, Urugvajus skirtingai nuo kitų dviejų šalių nepripažino Baltijos šalių prijungimo, nesustabdė Lietuvos egzilinės diplomatijos atstovavimo. Čia po 1954 m. turėjo suvažiuoti lietuvių diplomatai iš Argentinos, o po 1961 m. – ir iš Brazilijos.

Urugvajus atrodė gera iliustracija teoriniam teiginiui, kad socialinės ir moralinės permainos labai priklauso nuo ekonominės gerovės. L. Valbasio skalėje geresnis urugvajiečių lietuvių pragyvenimo lygis ryškėjo tokiame palyginime:

> *Jeigu Brazilijos darbininkas 1954 metais per valandą uždirbdavo tik vieną kilogramą duonos, tai urugvajietis – tris. Už mėsą brazilietis mokėjo tris kartus, už dešrą – penkis kartus brangiau. Tik degtinė Brazilijoje pigesnė. Urugvajietis už 750 gramų paprastos degtinės turėjo plušti beveik penkias valandas...*[416]

Prisimenant girtuokliavimu garsėjusius juodadarbius lietuvių imigrantus tokia kasdienio gyvenimo aritmetika galėjo atrodyti šokiruojanti – penkiolika

---

[415] Graužinienė-Šlapelytė, Laimutė Elena, *Lietuvių enciklopedija*, t. 7, Bostonas, 1956, p. 462.

[416] Valbasys, Linas. *Penkiasdešimt metų tropikuose*, p. 203–204.

kilogramų duonos kainavo tiek, kiek butelis degtinės. Tada jau geriau Brazilijoje, iš kur svaigalų kontrabanda plaukė gana plačiu srautu.

Vištų karalijos kontekste, skirtingai nuo K. Graužinio liudijimo J. Budriui, Urugvajaus lietuvių būta ir žemės ūkyje. Kairysis žurnalistas L. Valbasys pamatė daugiau nei diplomatas. Jis aprašo štai tokius vaizdus iš 1954 m. kelionės pas Urugvajaus lietuvius:

Vieną dieną draugai Valioniai įsodino mane ir Šabrinskus į mašiną ir nugabeno pas vieną pirmųjų Urugvajaus lietuvių organizacijų steigėjų ūkininką Joną Likšą. Abu Likšos pusamžiai, malonūs žmonės. Turėjo jie 15 ha ūkį, laikė 13 raguočių ir 3 arklius. Pasišnekėję, pasivaišinę mate ir įvairiais šeimininkų daržo vaisiais, grįžome į miestą.

Nuo čia prasidėjo ilgesnė mūsų kelionė pas kitus ūkininkus. Aplankėme du gerai gyvenančius bičiulius – ukmergiškį Povilą Rindzevičių ir šiaulietį Jurgį Baškį. Jie turėjo gražų gyvenamą namą, sodą ir žemei dirbti mašinas: traktorių, bulviakasę... Jų ūkelis labai gražioje vietoje, šalia plento, netoli Montevideo aerouosto Karasko.

Buvome pas trakiečius – Antaną ir Juozą Kluževičius. Jų ūkeliai po 6–8 hektarus ištisai užsodinti vaismedžiais, tarp kurių augina bulves ir daržoves.

Geriausiai sutvarkytas buvo Antano Žemetskio 8 ha ūkelis. Tuo metu šeimininkas burzgino raudoną traktoriuką po lauką, užsodintą obelimis, persikais ir vynuogienojais. Kieme smygsojo aukštas radio antenos stiebas, o toliau – elektrai gaminti prietaisas.

Kai iš tolo pamačiau baltas mūro sienas ir šiaudais dengtą stogą, nustebau. Juk tai tikras lietuviškas vienkiemis. Jo šeimininkas – šiaulietis Adolfas Jenkauskas, kaip jis pats pasakojo įsikūręs prieš dvidešimt metų. Turi traktorių, piaunamąją...[417]

Kaip ir prieš pusę šimto metų lietuviams imigrantams įsišaknijimas ant žemės buvo simboliškai svarbus aktas. Tačiau šie liudijimai neturi klaidinti: tiek Šiaurės Amerikoje, tiek po Pietų Kryžiumi tokių sėkmingų ūkininkų lietuvių kolonijose buvo absoliuti mažuma. Jie buvo lyg kokie įsišaknijimo naujose tėvynėse misionieriai. Taip atrodė net kairiųjų pažiūrų žurnalistui.

Kad ir kokie rūpesčiai ir materialinio gyvenimo sunkumai būtų prislėgę Argentinos, Brazilijos ir Urugvajaus lietuvius, kad ir kokį socialinį-politinį ir tautinį slėgį būtų jie karo metais jautę, palyginti su Lietuvos patirtomis tragedijomis

[417] Ten pat, p. 205.

tai buvo švelnaus likimo ženklai. Karo metu Argentina buvo bene arčiausiai nacių Vokietijos, kurios povandeniniai laivai, o ir vėlesni nacių pabėgėliai La Platoje jautėsi gana jaukiai. Brazilija svyravo tarp kariaujančių pusių. Jos vyriausybėje būta ne tik provokiškų sentimentų, bet ir vokiečių diasporos atstovų. Vis tik karo pabaigoje didžiausia Pietų Amerikos šalis prisidėjo prie antinacinės koalicijos. Urugvajus visad buvo svarbiausia britų atspara kontinente, o karo metu bandė žvalgytis neutraliteto link. Demokratija čia laikėsi ilgiausiai, kol ir ją 8 deš. pradžioje pakirto karinė dešiniųjų chunta. Visa tai buvo svarbios tautinių ir socialinių lietuvių diasporos problemų aplinkybės. Visose trijose šalyse būta daugiau mažiau panašių tendencijų: viena, siekimas iš imigrantų margumyno konsoliduoti labiau susitelkusias nacijas, kita – neleisti komunistams pernelyg įsiviešpatauti visuomenėje.

Brazilijoje karo metu buvo uždrausta atskirų tautinių imigrantų bendrijų švietimo jų kalbomis sistema. Lietuviams tai buvo didelis smūgis – buvo pakirstos visos organizacinės veiklos šaknys. Kita vertus, visose trijose šalyse lemtingu laikytinas Lietuvos valstybės žlugimo faktas. Tai reiškė, kad nebebus paramos, kurią labai stipriai juto tenykštės lietuvių bendruomenės. Jos niekad nebuvo tokios pajėgios, save išlaikančios ir net turinčios lėšų paremti, kokia buvo Amerikos lietuvių diaspora. Chorvedys Feliksas Girdauskas po dvidešimties metų prisimins:

> *Karui prasidėjus Europoje, jo atgarsiai pasiekė visą pasaulį, neišskiriant nė Brazilijos. Brazilijos valdžia karo metu labai suvaržė visų svetimšalių veiklą. Buvo draudžiama svetimom kalbom kalbėti, daryti susirinkimus, susibūrimus, uždrausta svetimšalių spauda ir kita. To pasėkoje ir „Vyčio" /choro/ gražiai pradėta veikla atsimušė į karo ištiestą spygliuotų vietų užtvarą. (...) Kita vertus šis, tarp savęs susigyvenęs vienetas, per eilę metų išliko beveik nepasikeitęs. Mažai kas iš choro pasitraukė, bet ir naujų jėgų į chorą neįsijungė. Čia ir buvo liepto galas. Nuo 1950 metų, kai dėl įvairių priežasčių choro eilės praretėjo, jau buvo nebeįmanoma daugiau viešai pasirodyti, nors bažnyčioje vis dar giedojo...*[418]

Argentinoje ir ypač Urugvajuje viešo tautinio veikimo sąlygos buvo geresnės, tačiau juk negalima užmiršti, kad būtent Brazilija buvo šalis, kurios migracijos vėjai buvo nubloškę didžiausią skaičių lietuvių. Čia gana dramatiškai klostėsi jų likimai. Sistema, kuri buvo pradėta kurti nepriklausomos Lietuvos

[418] Girdauskas, Feliksas. „Vytis" Pietų Kryžiaus žemėje. In: *Lietuvių imigracijos Brazilijon penkiasdešimtmetis*, p. 51.

Vyriausybės ir visuomenės rūpesčių, buvo gerokai apardyta, tačiau vis dar buvo atspara pritilusiai lietuviškai veiklai. San Paulo Vila Zelina gražėjo nepaisant visų didžiosios politikos posūkių: darbštieji lietuviai kaupė savo turtą, lipdė priestatėlį prie priestatėlio, kol viso lietuviško rajono namukai ėmė nebetilpti nedidukuose sklypeliuose.

Daiktiškais, ūkinis lietuvių gyvenimas gerėjo lygia greta su asimiliacijos procesais. Etnolingvistinis išeivių atsparumas buvo silpnesnis nei ekonominis gajumas. Prie tokių tendencijų galėjo prisidėti ir šioje knygoje aprašyta sąmoninga valdžios integracinė politika. Brazilijoje per visus karo ir pirmuosius du pokario metus nebuvo lietuviškų laikraščių. Kaip sakė Amerikos lietuvių istorikas S. Michelsonas, lietuvių *kolonija buvo akla ir kurčia*. Anot jo,

> *... penkerių metų karas atšaldė lietuvius nuo spaudos, dėl to ir karui pasibaigus, ir atgavus laisvę savo laikraščiams leisti, lietuviai nesiskubino juos atgaivinti. Mūsų žmonės jau buvo pramokę vietinės kalbos ir tenkinosi brazilų laikraščiais. Šiuo kartu lietuvių spaudos klausimas rodėsi sunkesnis, negu pirmaisiais ateivystės metais. Tada mūsų ateiviai gyveno dar Lietuvos dvasia, nemokėjo kitos kalbos, ilgėjosi lietuviškos spaudos, ir kiekvienas naujai pasirodęs laikraštis visada rasdavo skaitytojų ir rėmėjų. Dabar gi, po karo sąlygos visiškai pasikeitė: senoji ateivių masė paviršutiniškai „subrazilėjo", galėjo skaityti jau portugalų spaudą, o jų vaikai, užaugę svetimo krašto sąlygose ir papročiuose, daugumoje tapo jau „tikrais" brazilais.* [419]

Karo metų įstatymai Brazilijoje buvo stiprus smūgis lietuvių veiklai, o ir grįžus prie pagrindinių demokratijos sąlygų liko daugelis teisinių normų, kurios itin nepalankiai veikė kolonijas San Paule ir Rio de Žaneire. Buvo draudžiama ne Brazilijoje gimusiems būti laikraščių redaktoriais. 1947 m. lietuviai įsigudrino, padedant vietiniams brazilams, kurie net nemokėjo lietuviškai, rasti draugų, sutikusių formaliai būti vyriausiaisiais redaktoriais. Taip kone dešimtį metų ėjo *Žinių* laikraštis, kurį iš tikrųjų redagavo buvęs mokytojas ir dramatiško likimo žmogus Simas Bakšys. Panašiai pasielgė ir katalikiškojo laikraščio *Mūsų Lietuva* leidėjai. Ilgainiui tik jis vienas išsilaikė, o *Žinios* sustojo. Tarsi lietuviškos kolonijos pasimetimo gija buvo S. Bakšio klajonė: jis patraukė į džiungles ieškoti aukso, ir niekas po to apie jį nieko nebegirdėjo. Liko tik jautrus prisiminimas kunigo Antano Saulaičio SJ pasakojimuose.

---

[419] Michelsonas, Stasius. *Lietuvių išeivija Amerikoje*, p. 446.

Visų trijų Pietų Amerikos šalių lietuvių kolonijos (jos susiformavo čia jau iki II pasaulinio karo) bent iš dalies buvo tarsi susisiekiantys indai. Lietuviai susižinodavo per spaudą, kartais Urugvajuje leidžiami lietuviški laikraščiai kompensavo ir brazilų praradimus – jie spausdino ir Brazilijos kolonijų naujienas. Argentiniečiai, turėję giliausias organizuotos veiklos diasporoje tradicijas, karo metais net savotiškai suaktyvėjo. Netekę pagalbos iš Lietuvos, supratę, kad tik patys savo jėgomis gali palaikyti išeivių lietuviškumą, jie labai stipriai atgaivino svarbiausios organizacijos – *Susivienijimo lietuvių Argentinoje* (SLA) veiklą. Buvo sėkmingai atidaromi skyriai, perkama nuosavybė, investuojama. Pirmas rimtas susivienijimo pirkinys – Lanus parkas Buenos Airių priemiestyje, kuriame lietuviai pasistatė bendruomenės namus. Miestui plečiantis valdžia nutarė per jį tiesti gatvę. Lietuviai uždirbo pusę milijono pesų ir vėl investavo į savo socialinės ekonomikos projektus. *Susivienijimo lietuvių Argentinoje istorijoje* Andrius Jokubauskas atkreipė dėmesį į lietuvių aktyvumo padidėjimą karo metais ir iš karto po jo. Iš jo paties 1960 m. spalio 15 d. laiško Amerikos lietuvių veikėjui, *Susivienijimo lietuvių Amerikoje* pirmininkui dr. M. J. Vinikui skamba tam tikro pasididžiavimo kupini žodžiai:

Šiandien SLArg./entinoje/yra išaugęs į stiprią organizaciją su septyniais skyriais, vienas jų su nemažu turtu ir nuosavybe Cordobos mieste. SLArg. Centras turi puikią nuosavybę su Dr. V. Kudirkos Rūmais. Bendras SLArg. turtas siekia netoli poros milijonų pesų. Ir aš skaitau, kad Jūsų parama labai daug prisidėjo prie SLArg. pažangos, nes mes SLArg. veikimą taikome prie Jūsų milžiniškos organizacijos veikimo, daug ko pasimokydami...[420]

Senieji Argentinos lietuviai tiesiogiai nejuto karo, bet labai skaudžiai išgyveno Lietuvos nepriklausomybės žlugimą. Jie solidarizavosi su vargstančiaisiais tėvynėje, tačiau kokių nors tiesioginių veiksmų, išskyrus paramą pabėgėliams, neplėtojo. Kita vertus, jie stiprino solidarumo ryšius su Amerikos lietuviais, taip pat su kaimynais brazilais ir urugvajiečiais. Pirmasis Pietų Amerikos lietuvių kongresas, padėjęs kolonijoms visose trijose senųjų lietuvių apgyvendintose valstybėse atsitiesti, imtis dar didesnių užduočių, buvo surengtas Argentinoje 1960 m., antrasis – Urugvajuje 1963 metais. Viltis, kad iš Vakarų Europos DP stovyklų atkeliavus didesniems būriams naujų imigrantų kolonijų veikla sustiprės intelektualiai ir kultūriškai, vienijo kongreso dalyvius.

[420] Jokubauskas, Andrius. *Susivienijimo lietuvių Argentinoje istorija 1914–1964 m.* Buenos Airės, 1964, p. 51.

Galima sakyti, kad pokario metais prasidėjo naujas kolonijų gyvenimo tarpsnis. San Paule 1947 m. pasirodę lietuviškos *Žinios* prabilo į Brazilijos kolonijas:

Praūžė žmogaus teisių, žmogiškumo ir gyvybės naikinimo karas. Greitai prabėgo metai ir kiti. Pamažu nyksta kruvinos dėmės. Gyvenimas grįžta į normalias vėžes. Drastiški karo meto įstatymai, suvaržymai, komendantų patvarkymai vėl užleidžia vietą asmens laisvei ir žmogaus teisėms. Pirmieji mūsų tautos ateiviai Brazilijoje perėjo visus Kryžiaus kelius, kol prisitaikė, kol įsijungė į bendrą šalies gyvenimą. (...) Šiandien su „Žinių" pasirodymu vėl žengiame pirmyn, atskleisdami naują Brazilijos lietuvių istorijos lapą...[421]

Naujo etapo pradžios jausena smelkėsi į seniau veikusias organizacijas. Ji labai ryškiai buvo suvokta Buenos Airėse:

Šis trečiasis perijodas, po II Pasaulinio karo, bene bus pats veikliausias. Pasauliniai įvykiai, mūsų brangios tėvynės pavergimas, jaudino visus lietuvius patrijotus. Neturint ryšių su savais Lietuvoje, ėmė spiestis į lietuviškas pastoges – organizacijas. Čia dar pribuvo nemaža dalis pokarinių emigrantų, kurie vienokiu ar kitokiu būdu prisidėjo prie lietuviškos kultūros puoselėjimo. Atvykusieji po I Pasaulinio karo dar nebuvo susenę. Jaunosios kartos prieauglis buvo gausus. Jis, tas mūsų atžalynas, padvigubino organizacijas skaičiumi ir veikla. Čia matai jaunuolius dirbančius kartu su tėvais vaidyboj, chore, sporte, bendroje organizacijos veikloje. Malonu buvo užeiti į biblioteką: jaunieji tvarkė knygas, rūšiavo, suirusias duodavo įrišti. Bet tas jaunimas spėjo kartu su tėvais pasenti: sukūrė šeimas, rūpinasi savo ir savo vaikų ateitimi.

1964 m. išleistoje istorijoje pokario laikas teka labai greitai. Ir tai ne tik pasakotojo savijautos dokumentas. Po dviejų energingos veiklos dešimtmečių vis daugėjo klausimų:

Kas mus laukia toliau – sunku pasakyti, bet pastarųjų keliolika metų būta labai vaisingų. (...) Sunku visus veikėjus sutelkti krūvon...[422]

Pro DP stovyklų tvoras Brazilija, Argentina ir Urugvajus galėjo atrodyti ne visai patraukliomis šalimis. Pirmiausiai dėl to, kad prieškariu tenykščių lietuvių gyvenimas buvo svarbiu lietuvių pasaulio vaizduotės ir rūpesčio veiksniu. Tai lie-

---

[421] Cit. iš Michelsonas, Stasius. *Lietuvių išeivija Amerikoje*, p. 447–448.

[422] *Susivienijimo lietuvių Argentinoje istorija*, p. 68.

tuvių išeivių išvaikščioti vargo kraštai. Be to, tuo metu šiose šalyse jau buvo pasikeitęs požiūris į imigrantus. Demokratijos laipsnis jose taip pat pamažu išsiskyrė, nors vėliau visos trys šalys galiausiai pergyveno dešiniųjų karinių chuntų siautėjimą, kuris buvo motyvuotas tikrų ir tariamų komunistų įsigalėjimo pavojų. Taigi seniau lietuvių išžvalgytas Pietų Amerikos šalis DP išeiviai rinkosi iš didelės sovietų intrigų baimės ir negalėjimo patekti ten, kur norėjo – į Jungtines Amerikos Valstijas, todėl pirmiausia apsistodami Šiaurės Amerikoje dalis čia apsigyvenusių naujų išeivių nesiekė įsišaknyti, bet tik lūkuriavo progos pasiekti tikslą.

Visose trijose šalyse į naujos karo pabėgėlių bangos išeivius buvo žiūrima su užuojauta, solidarumu ir laukiama su ištiestomis rankomis. Šią emigracijos kryptį pasirinkdavo iš dalies tie DP stovyklų gyventojai, kurie turėjo gimines, rečiau – kitas priežastis. Tačiau ir nedidelėms grupėms naujųjų imigrantų atvykus nesisekė visiškai darniai suvienyti pajėgas. Anot S. Michelsono šaltinių, *sunku buvo vieniems su kitais susikalbėti.* Kita vertus, dėl savo kairiųjų pažiūrų istorikas apskritai sunkiai įsileido į teigiamų herojų sąrašą nuo komunistų nudegusius ir dešiniąsias vertybes puoselėjusius DP išeivius. Dėl to jam galėjo susidaryti vaizdas, kad Brazilijoje pokario *ateiviai jautėsi aukščiau pakilę: jie inteligentai, profesionalai, menininkai, daktarai, profesoriai; o senoji išeivija, tai paprastų darbininkų, bernų minia, žemiausias elementas, su kuriuo intelektualai nenori turėti nieko bendro.*[423]

Iš senųjų lietuviškų Pietų Amerikos valstybių Brazilijai teko didžiausias DP būrys – apie 500 lietuvių. Jie glaudėsi Rio de Žaneire, San Paule, bet nemažai jų išsisklaidė po kone pusšimtį vietų, kuriose gyveno ankstesnių lietuvių. Dėl nesusikalbėjimo tarp senųjų ir naujųjų Brazilijos lietuvių bendruomenę pavyko suburti tik 1958 m.[424], tačiau ir ji nedarė įspūdžio visoms konkuruoti įpratusioms draugijoms.

Mažiau nesusikalbėjimo atgarsių atklysta iš Argentinos ir Urugvajaus. Į Argentiną nauji ateiviai atsinešė PLB ir Lietuvių Chartos idėjas. Senųjų diasporos organizacijų aktyvistai patikėjo jomis, ir prisidėjo prie Argentinos lietuvių bendruomenės (ALB) sukūrimo. 1950 m. spalio 22 d. Buenos Airėse susirinkę kai kurių organizacijų atstovai pasisakė už bendruomenę. Po metų buvo išrinkta nuolatinė ALB valdyba, prasidėjo veikla, kuri, be senų ir išbandytų lietuviškų veikimo sričių, siekė palaikyti ryšius su viso pasaulio lietuviais. Kadangi daugiausia ALB kūrėjų buvo naujieji ateiviai, taip pat dėl to, kad ilgainiui jie pajudėjo

---

[423] Michelsonas, Stasius. *Lietuvių išeivija Amerikoje*, p. 447.

[424] Stravinskienė, Vitalija. *Pasaulio lietuvių bendruomenė 1949–2003*, p. 172.

į JAV, bendruomenė sunyko. Nuo 1970 m. jos vaidmenį perėmė *Argentinos lietuvių organizacijų ir spaudos taryba*[425], kurioje telkėsi laiko išbandymus atlaikę senųjų kolonijų atstovai. Taryba atsirado 1956 m. iš Buenos Airių apylinkėse veikusių lietuvių organizacijų atstovų, jos veikla palaipsniui sutapo su ALB veikla – išlaikyti lietuvybę, koordinuoti draugijų ir meno grupių bendrą veiklą, palaikyti ryšius su PLB. Tad funkcijų perėmimas buvo gana natūralus, o konkuravimas niekad nepranoko įprastinio tiems kraštams lietuvių rietenų lygio.

Urugvajų pasiekė palyginti nedaug naujų emigrantų. Tad čia didesnių nesusikalbėjimo atvejų niekas neužfiksavo, nors ankstesnių išeivių sukurta *Urugvajaus lietuvių kultūros draugija* (ULKD) įtariai žiūrėjo į iš išorės atplukdomus sumanymus. Montevidėjuje gan lemtingas buvo Lietuvos atstovybės persikėlimas iš Buenos Airių. 1950 m. *Lietuvių Chartos* žodžiai pirmiausiai ir nuskambėjo diplomato dr. K. Graužinio namuose, kur buvo įkurta Urugvajaus lietuvių bendruomenė (ULB). Tačiau abi organizacijos veikė žaismingos konkurencijos sąlygomis, kol 1967 m. PLB Valdybos vicepirmininkas Stasys Barzdukas sugebėjo suderinti bendradarbiavimo stygas. Kaip ir Argentinoje LB funkcijas perėmė ULKD.[426]

Visų trijų šalių lietuviai po II pasaulinio karo patyrė dar vieną išbandymą: Lietuvos okupantų – Sovietų Sąjungos – įtaką ir net viliones sugrįžti į tėvynę. Kadangi kairiosios organizacijos ir dargi komunistai buvo gana aktyvūs, sovietinė agitacija turėjo pakankamai vešlią dirvą. Sovietų interesas nebuvo vienareikšmis. Jų globalios įtakos siekiai pirmiausiai vertė palaikyti komunistų spaudą ir organizuotą veikimą. Kita vertus, Pietų Ameriką niaukiant antikomunizmo audros debesims, skatinti reemigraciją taip pat buvo suprantamas dalykas. Tad taip jau nutiko, kad dešimtims tūkstančių lietuvių išeivių minant naujus emigracijos takus, šimtai senosios išeivių kartos atstovų su šeimomis po pusamžio tropikuose plaukė atgal į sovietinę Lietuvą, kurią turėjo pažinti iš naujo. Kita vertus, tuo metu, kai lietuviai okupantų buvo terorizuojami ir tremiami į Sibirą, Pietų Amerikos vargus iškentę ir dešiniųjų persekiojimą patyrę kairiųjų nuostatų išeiviai keliavo į sovietų propagandos nupieštą *Tarybų Lietuvą*. Tai, ką jie pamatė, ne vienam kėlė šoką. Kiti buvo patenkinti sovietinės valdžios jiems rodomu dėmesiu: reemigrantai buvo aprūpinami valdiškais butais neblogose vietose pastatytuose dideliuose namuose, jų sueigose lankydavosi valdžios atstovai, tačiau neabejotinai stebėdavo ir įtari KGB akis. Kai kuriems buvo lemta nusivilti ir po kankinan-

[425] Ten pat, p. 141.

[426] Ten pat, p. 349.





Šokių kolektyvai „Nemunas" ir „Rambynas"

čių pastangų, dar sykį gauti atgalinį bilietą į Pietų pusrutulį. Lietuvių pasaulyje likimai buvo margi it genys.

Laikas nuo II pasaulinio karo pabaigos iki Lietuvos valstybės atkūrimo 1990-aisiais buvo ilgas ir dramatiškas ne tik Argentinos, Brazilijos ir Urugvajaus lietuviams. Keitėsi režimai, dar nesyk demokratija buvo paminama ir taikos sąlygomis. Brazilijos valdžia bene ilgiausiai ribojo žmonių teises, persekiojo ne tik komunistus, bet ir varguoliais besirūpinančius jėzuitus. Net ilgiausiai demokratijos kelyje išsilaikęs Urugvajus 1970–1990 m. išgyveno dešiniųjų karinę chuntą ir *mirties batalionų*, be jokio teismo išžudžiusių kelis tūkstančius kairiųjų opozicionierių, siautėjimą. Šiandien Montevidėjuje atidengtame režimo aukų memoriale atrasime ir Lietuvos konsulo Urugvajuje Anatolijaus Grišono dukters pavardę. Ji taip pat buvo nužudyta su komunistus palaikiusiu vyru. Liko vaikai, stebuklingai surasti Anduose indėnų kaimelyje. Tebūnie tai tik vienatinis atvejis, tačiau ir jis rodo, kaip lietuvių pasaulio gijos pynėsi į naujų tėvynių tikrovę, atidengia atminties randus ir žmogiškosios Golgotos kelyje į laisvę bei demokratiją žymes.

Ir dar vienas labai panašus visų trijų kraštų lietuvių kolonijų bruožas. Per pokario dešimtmečius jaunoji lietuvių karta labai pasikeitė. Lietuvių Chartos principai, skelbiantys etnolingvistinę lietuvių diasporos prigimtį, čia jau buvo perskaitomi su liūdesiu ir įtarumu. Dauguma senųjų Pietų Amerikos išeivių vaikų jau nustojo kalbėti lietuviškai. Ar tai reiškė, kad jie buvo išbraukiami arba save išbraukė iš diasporinės lietuvių tautos sąrašų? Kalba traukėsi, tačiau atmintis ir pasididžiavimas savo lietuviškomis šaknimis liko. Mokyklos išnyko, mažėjo lietuvių koncentracija net Vila Zelinoje, sumažėjo chorų, tačiau ten, kur kalba nebuvo taip svarbi (pvz., šokių rateliuose) lietuvių būriai nemažėjo. Tautiniai rūbai, spalvos, visa, kas taip artima pietiečių tradicinei kultūrai, darėsi svarbiausiu dalyku. Ispaniškai ir portugališkai kalbantys lietuviai tapo diasporos dalimi ir skiriamuoju bruožu. Tik problema buvo Lietuvos lietuvių suvokimas.

Pokario lietuviškiems atradimams priskirtinos dar dvi kontinento šalys – Venesuela ir Kolumbija. Ankstesniais uždarbio emigrantų kraustymosi laikais čia lietuvių nebūta, o du metai po karo atplaukė didelis lietuvių pabėgėlių būrys – nuo 1 300 iki 2 000 žmonių teko Venesuelai, apie 550 – Kolumbijai. Tai buvo didžiausias naujų lietuvių emigrantų išsilaipinimas Pietų Amerikoje nuo 1926–1930 metų. Kas lėmė tokį egzodo posūkį? Atsakymas paprastas: Venesuelai trūko kvalifikuotos darbo jėgos. Jos gamtos turtams iškelti kasyklos vis gilėjo, vis labiau skverbėsi į begalines džiungles ir kopė į Andų šlaitus. Nafta, geležis, varis, auksas, deimantai, druska, manganas, asbestas ir kiti mineralai buvo didelė

dovana krašto žmonėms, bet dar didesnė Amerikos korporacijoms, sėmusioms iš čia savo pelnus. Plokštikalniai tiko galvijams, o žemė ir klimatas – kavai ir kitoms tropikų kultūroms.

Lietuviai buvo įsileisti kartu su kitais pabėgėliais, o jų karantinas bei laikas ieškant darbų prabėgo specialiai džiunglėse įrengtoje El Trompillo stovykloje prie Valencios. Krašto valdžia matė didelę naudą kvalifikuotų europiečių imigracijoje: Lietuvos diplomai buvo pripažįstami ir gerai kotiruojami. Medikai, veterinarai, inžinieriai, akademinių sluoksnių žmonės greitai darė karjeras. Kolumbijos valdžios politika buvo atsargesnė, tačiau jau 1940 m. Bogotoje įsikūręs, tarnybos Lietuvos saugumo organizacijose bei diplomatiniame korpuse ragavęs Stasys Sirutis su keletu saleziečių kunigų įdėjo daug pastangų, kad lietuviai būtų įsileisti be jokių apribojimų dėl sveikatos ar amžiaus. Tam 1946 m. buvo įsteigtas Lietuvių katalikų komitetas, pasižymėjęs uolumu, rūpinęsis DP išeivių informavimu, vizomis (buvo gauta apie 1 500 vizų, nors pasinaudojo gal tik trečdalis jas gavusiųjų), įsikūrimo palengvinimu[427]. Tai iš dalies atskleidžia, kaip lietuviams išeiviams atsivėrė abi šios šalys.

Palyginti didelis Venesuelos lietuvių skaičius susitelkė sostinėje Karakase, kiti pasklido Maracaibo, Barquisimeto, Maracay ir Valencios miestuose bei jų apylinkėse. Kolumbijoje buvo apsigyventa Bogotoje ir Medelline, nors pavienių lietuvių būta ir Calyje. Profesionalams buvo lengviau, bet dauguma ieškojo darbo pramonėje, pradėjo savo verslus, būta ir sėkmingų bandymų įsišaknyti žemės ūkyje. Kita vertus, iš tūkstančių lietuvių gyvenimų, kasdienės rutinos ir didesnių ar mažesnių nuotykių šiandien nieko neliko diasporos atmintyje. Istorikai nepasiekė tiek toli, kiek apeina ir apvažiuoja šiandieniai turistai. Viena aišku, kad naujos lietuvių išeivių šalys – Venesuela ir Kolumbija iš tiesų atrodė kaip nuostabūs kraštai. Keliolikai metų praslinkus po lietuvių pasklidimo tose dviejose šalyse, mūsų dažnai cituojamas istorikas S. Michelsonas keliuose savo knygos puslapiuose sudėjo viską, ką jo šaltiniai – korespondentai – buvo pranešę, arba kas nubyrėdavo Amerikos lietuvių spaudai. Paskaitykime kelis jo veikalo fragmentus:

Venezuela lietuviams buvo nuostabus kraštas. Jie niekada nebuvo matę tokios gamtos. Aukštos palmės, bananų augalai, kavos medžiai – visa tai pirma nematyti dalykai. Be to, ir klimatas neįprastas. Vis vasara ir vasara, sniegas niekada nesninga, žiemos nėra, apskritus metus gamta žaliuoja ir žydi, tartum būtų kitas pasaulis, o ne ta pati žemė.

---

[427] Sirutis, Stasys, *Lietuvių enciklopedija*, t. 27, Bostonas, 1962, p. 507.

Nedaug lietuvių emigrantų akyse turėjo skirtis ir Kolumbijos vaizdas, garsai ir kvapas. Šalia daugelio dalykų, kurie lietuvius abiejuose kraštuose vienijo, buvo abejonės dėl nuolatinio įsikūrimo. Jie neskubėjo padaryti šių kraštų savo naujomis tėvynėmis, o be tokio atsidavimo sėkmės ir pasitenkinimo nauju gyvenimu tikimybė nebuvo labai didelė.

Atsidūrę tokiose sąlygose iš pradžių lietuviai nežinojo kaip orijentuotis. Bet laikui bėgant pradėjo apsiprasti. Nors pragyvenimas čia nepigus, bet ir uždarbiai neblogiausi. Per dešimtį metų kai kurie jau įsigijo nuosavus namelius ir pradėjo steigti biznelius, nes nesitiki, kad į Lietuvą galėtų sugrįžti. Tačiau ir tie, kurie jau turi Venezuelos pilietybę įsigiję, svajoja apie Jungtines Valstybes, nes mano, kad niekur nėra taip gerai, kaip Washingtono žemėj. Ir ne vienas jau išvyko, o kiti jau yra užsirašę važiuot, tik laukia kvotos.[428]

Kolumbijos specifika nebuvo tokia didelė, kad stipriai įsirėžtų atsitiktinėje atmintyje, tačiau periodinėje ano meto spaudoje ir istorinėje literatūroje kukliai atsiskleidžia kasdienio gyvenimo properšos. Štai bostoniškio *Keleivio* puslapiuose 1959 m. šmėkštelėjo žinutė iš Kolumbijos:

Tų lietuvių visur esama. Ir čia yra 4 lietuvių ūkiai. Sirutis turi net 5 000, Statkus 160, o Čioderis 80 hektarų žemės. Dar retai apgyventose lygumose valdžia parduoda po 5 pezus už hektarą. (Už Amerikos dolerį duoda 8 pezus). Žemė gera, juodžemis su moliu, arba molis su žvyru (...) Gyvenamieji pastatai čia tik pašiūrės, dažnai pusė trobesio gyvuliams ir paukščiams, o kita pusė žmonėms...[429]

Nežiūrint to, kad naujoji lietuvių žemė buvo pigi, neatsirado daug tokių, kurie už vieną dolerį būtų pirkę vieną jos hektarą. Naujas erdves užkariauti, diegti savo lietuviškumą ir plačiai įsišaknyti reikėjo labai daug atvangos bei valios. O ji buvo tausojama, neapsisprendžiant likti amžinai. Toli nuo savo tėvų gimtosios žemės ir nuo išsvajotosios Amerikos. Bet tie, kurie išdrįso, su visu savo lietuvišku darbštumu pasiekė labai daug. Gal A. Mockaus, DP kartos Kolumbijos imigrantų vaiko, akademinė ir politinė karjera Bogotoje galėtų būti geriausiu tokio įsišaknijimo simboliu. Net jei jis netapo šios šalies prezidentu, nuo kurio kabineto jį skyrė vos keliolika procentų rinkėjų balsų.

---

428 Michelsonas, Stasius. *Lietuvių išeivija Amerikoje*, p. 470.

429 Ten pat, p. 472.

Venesuelos ir Kolumbijos lietuvių būrimasis į organizacijas buvo paprastesnis nei kitose Pietų Amerikos šalyse. Mat čia negalėjo kilti senųjų išeivių ir naujos bangos imigrantų nesusipratimų. Kita vertus, būta sunkumų kalbėtis su valstybės įstaigomis, registruojant savo draugijas ir susivienijimus. 1948 m. vasario 15 d. Karakase Petro Tumėno, Jurgio Bieliūno ir Jono Stanevičiaus iniciatyva – *Lietuvių sąjunga Venecueloje*, bet registravimo procesas pareikalavo ilgo susirašinėjimo. Vėliau buvo lengviau. Jau nuskambėjus *Lietuvių Chartos* žodžiams, Sąjunga keitė pavadinimą, kuris derino vietinės teisės patogumus su PLB idėjomis. Taip atsirado *Venesuelos lietuvių savišalpos bendruomenė*, kuri buvo PLB dalis.[430]

Kolumbijos lietuviams organizacinius pamatus jau buvo padėjęs Stasys Sirutis su savo talkininkais kunigais saleziečiais. Jis, beje, 1954 m. tapo Lietuvos garbės konsulu Kolumbijoje. Tai iš tiesų buvo didelis lietuvių egzilinės diplomatijos laimėjimas. Juk net tos šalys, kuriose prieš karą veikė Lietuvos Respublikos atstovybės ir kurios *de jure* nepripažino sovietų okupacijos padarinių Baltijos šalims, vengė inicijuoti naujus diplomatinio korpuso narius.

Lietuvių katalikų komitetas, padėjęs DP išeiviams kurtis Kolumbijoje, buvo gera organizacinė pradžia. Bogotoje ir Medelline netruko išsijudinti lietuvių kultūrinė ir visuomeninė veikla. Lietuviai pratęsė dar DP stovyklose atsiradusios *tremtinių bendruomenės* ir atskirų apylinkių veiklos tradiciją. Pradėti organizuoti chorai, šeštadieninės mokyklos. Didelis pasiekimas buvo Lietuvių namų atidarymas Bogotoje 1953 metais. Čia veikė šeštadieninė mokykla, choro ir tautinių šokių būreliai, buvo vieta knygynui, susirinkimams, šventėms[431]. Veikė keletas lietuvių draugijų, moterų organizacijų, o Kolumbijos lietuviai, ypač garbės konsulas S. Sirutis, buvo aktyvus pasaulio lietuvių judėjimo dalyviai. Likimo ironija, kad šiandien organizuoto lietuvių veikimo pėdsakai Bogotoje ir Medelyne yra sunykę. Pasaulio lietuvių bendruomenės kraštų organizacijų tinkle nebeliko Bolivijos lietuvių bendruomenės. Tačiau tai nereiškia, kad Antano Mockaus ar Didžiulių šeimos atmintys negali būti šviesa, kuria lietuvių pasaulio pakraščiai būtų nušviesti labai ryškiomis spalvomis.

7. Lietuvių pasaulio pakraščiai po II pasaulinio karo: Australija ir šalia jos

Australijoje aš galėjau turėti viską, bet stigo prasmės, – Amazonijos spalio kaitroje Porto Veljuje pasakoja daktaras Vitas Kiaušas. Puikiais rezultatais baigęs

[430] Stravinskienė, Vitalija. *Pasaulio lietuvių bendruomenė 1949–2003*, p. 360–361.

[431] Kolumbijos lietuviai, *Lietuvių enciklopedija*, t. 12, Bostonas, 1957, p. 252.

Brisbano (Qweenslando sostinė rytų Australijoje) universitete medicinos mokslus, galėjęs padaryti hematologo karjerą, apsirūpinti buitį, jis be išlygų perskaitė 1974 m. pasaulio lietuvių spaudoje paskelbtą garsaus lietuvių misionieriaus kunigo dr. A. Bendoraičio atsišaukimą į lietuvių gydytojus prisidėti prie misijos Amazonijos džiunglėse. Dr. V. Kiaušas, it Josepho Konrado *Sir Jim* herojus, pasirinko: 1975 m. perka bilietą vienon pusėn, atvyksta į III pasaulio lietuvių jaunimo kongresą San Paule ir jau nebegrįžta atgal. Mintis kurti lietuvišką misiją ir ligoninę yra išskirtinai kilni. Kadaise lietuvių mąstytojas Algirdas Julius Greimas rašė, jog lietuviai bus neverti savo laisvės, jei nematys savo Golgotos viso pasaulio nelaisvėje vargstančiųjų Golgotos dalimi[432]... Taip nutįsta gija, jungianti nepasiekiamai tolimus lietuvių kraštus po Pietų Kryžiumi – Braziliją ir Australiją, gundanti pratęsti lietuvių pasaulio istorijos pasakojimą, kurio herojai gyveno ir dirbo stengdamiesi nenutolti nuo lietuvybės.

Net šiandienio susisiekimo sąlygomis europiečiui Australijos žemynas – tolimas pasaulio kraštas, į kurį vis dar emigruojama iš Didžiosios Britanijos, Airijos, Graikijos. Tačiau lietuviams jis nebuvo tolimesnis nei už *geležinės uždangos* atskirta Lietuva. Australija tapo beveik pirmuoju kraštu, kuris paviliojo neviltin puolusius karo pabėgėlius iš Vakarų Europos. 1947 m. iš DP stovyklų žvalgydamiesi į Pietų pusrutulį lietuviai – politiniai pabėgėliai, ypač geografijos ir pasaulio ūkio ekspertai, Pietų Amerikos šalių nelaikė geriausiu pasirinkimu. Analizuojantys tarptautinę padėtį, ekonominę raidą ir dalydami išeiviams patarimus jie po JAV ir Kanados minėdavo Pietų Afrikos ir Australijos privalumus. Tačiau dėl įvairių priežasčių lietuvių pasaulio pakraštyje atsidūrusios Keiptauno ir Johanesburgo lietuvių pėdos jau buvo beveik užpustytos, o vietos valdžia nelaukė naujų imigrantų.

Niekas rimčiau netyrinėjo, kodėl Pietų Afrika nepatraukė didesnio DP pabėgėlių dėmesio, tačiau šiandien yra daug prieinamų šaltinių, rodančių šios šalies kolonistų litvakų likimus. Šioje šalyje geriau nei bet kur kitur buvo išsaugota Lietuvos žydų tapatybė. Po holokausto, kuris sunaikino šimtmetinę Litos žydų bendruomenę ir iškilią jidiš kultūrą, Pietų Afrikos litvakų kolonija galėjo atrodyti kaip išnykusios Litos alternatyva. Po II pasaulinio karo prasidėjęs Izraelio valstybės kūrimas susilaukė labai daug afrikiečių litvakų dėmesio. Jie gana ryžtingai

---

[432] Autorius kartu su kino menininku Henriku Gulbinu po 2011 m. rudenį Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos instituto organizuotos žvalgybinės ekspedicijos Brazilijoje (padedant režisieriui Vaidui Reivyčiui) UAB *Lietuvos ryto* televizijai pateikė 6 dokumentinius siužetus, pasakojančius apie užsimirštančius lietuvių nuotykius. Iš ten ir rekonstruota scena. Vaizdo medžiaga yra UAB *Lietuvos ryto* televizijos archyve.

vyko į *pažadėtąją žemę*, kūrėsi joje iš naujo, dėjosi prie visuomeninio ir politinio darbo, kartu diegė Izraelyje savos kultūrą ir atmintį.

1947 m. lapkričio 28 d., kai pirmasis laivas atplukdė Australijon DP pabėgėlių būrį, Sidnėjuje dar gyvavo senųjų išeivių suskurta *Australijos lietuvių draugija*, kuri galutinai užgeso 1950 metais. Naujieji lietuviai emigrantai panašėjo į tuos, kuriuos atsirinko Kanada ir iš dalies Anglija. Jie turėjo būti apyjauniai ir sveiki viengungiai. Imigrantams dėmesį parodžiusios šalys turėjo daugiau pragmatinio intereso, negu empatijos nukentėjusių ir pavergtųjų atžvilgiu. Atplaukiantieji į Australiją turėjo pasirašyti 2 metų darbo sutartis, pagal kurias jie turėjo dirbti administracijos jiems skirtus darbus. Pradžioje imigrantai buvo įkurdinti specialiose stovyklose, kurios II pasaulinio karo metu buvo skirtos kareivinėms. Karantinui ir asimiliacijai buvo skirtas pirmasis mėnuo. Taip imigrantai išeidavo anglų kalbos, įsikūrimo šalies istorijos ir geografijos pradžiamokslį. Po tokių parengiamųjų kursų jie būdavo skirstomi prie kelių tiesimo darbų.

Britiškos tvarkos ir australiško užsispyrimo sąlygomis metai greitai prabėgo. Atlikę sutartines darbo prievoles dauguma lietuvių išeivių jau galėjo rinktis savo kelius. Ir po Pietų Kryžiumi alternatyvos buvo panašios kaip Amerikoje, Kanadoje ar kituose pažengusios industrijos kraštuose. Australai vertino lietuvių profesinį išsilavinimą, todėl nebuvo sunku jį turintiems gauti geras darbo vietas. Plačiausiai, kaip ir kitur, čia buvo atverti pramoninių miestų vartai. Dauguma iš maždaug 7 000 (statistika skiriasi beveik dvigubai ir svyruoja nuo 5 000 iki 10 000 lietuvių imigrantų) vandenynus perplaukusių lietuvių įsikūrė miestuose. Kone pusė apsistojo Sidnėjuje. Kita lietuvių susitelkimo vieta buvo Melburnas, kur įsikūrė apie 2 500 lietuvių. 300–500 naujakurių kolonijos atsirado mažesniuose miestuose: Perte, Brisbane, Džilonge, o švelniausio, Lietuvą labiausiai primenančio klimato saloje Tasmanijoje išsilaipino 300 lietuvių[433].

Anuomet pietų kontinentas buvo garsus savo žemės ūkio produkcija. Gyvulininkystė buvo pirmojoje vietoje, o avys ir vilna galėjo simbolizuoti Australijos ūkio pasiekimus. Galvijų auginimas ir mėsos eksportas taip pat neatsiliko (šiandienei vaizduotei naudingas nepranokstamas holivudinis filmas *Australija*), tačiau ir čia lietuviams buvo sunku įsišaknyti. Trūko visko, pradedant drąsiu individualizmu ir baigiant pirminio kapitalo stygiumi. Neaprėpiami Australijos toliai reikalavo gebėjimo būti vienam, imtis rizikingų fizinių, dvasinių ir piniginių investicijų. Vos keliolika lietuvių šeimų nuėjo tokiu keliu. Deja, šiandien reikia pripažinti, kad trūksta bent kiek rimtesnių istorijos tyrimų, galinčių aptikti

[433] Australijos lietuviai, *Lietuvių enciklopedija*, t. 1, Bostonas, 1954, p. 452.

lietuviškas pėdas vingiuotame Australijos žemės ūkio kelyje nuo ekstensyvios gyvulininkystės prie klestinčių vynuogynų kultūros.

Bendrame pokario lietuvių pasaulio žemėlapyje Australijos lietuvių skaičiai neatrodo įspūdingi, tačiau rečiausiai apgyvendinto kontinento sąlygomis tie būriai lietuvių galėjo įgyti daugiau pajėgumo. Šalyje begęstanti ankstesnės diasporos energija čia buvo iš naujo atgaivinta, simboliškai pratęsiant jau pusamžį gyvavusią Australijos lietuvybę. DP kartos išeivių skaičius, organizuotumas, sąmoningumas, intelektinis gebėjimas ir lietuviškas patriotizmas nekėlė jokių abejonių, jų pranašumas nesukėlė jokių rimtesnių konfliktų su senaisiais išeiviais. Čia gana natūraliai senoji *Australijos lietuvių draugija* 1950 m. buvo pertvarkyta į *Australijos lietuvių bendruomenę* (ALB). Apylinkės gana greitai susiorganizavo, rodydamos ne tik gebėjimus pagarbiai elgtis su senųjų lietuvių paveldu, bet ir su naujųjų atvykėlių įnoriais. Naujame kontinente labai gerą dirvą rado tos idėjos ir praktinio draugijų gyvenimo patirtis, kuri buvo sukaupta DP stovyklose.

Nuo 1948 m., jau einant į pabaigą sutartinių darbo prievolių laikotarpiui, australai lietuviai pradėjo kelti savo visuomeninės ir kultūrinės veiklos vėliavas. Tų metų rugsėjo mėnesį rotatoriumi buvo atspausdintas pirmasis *Australijos lietuvio* numeris. Pirmuosius rimtus žingsnius žengusi ALB pakėlė leidybą į solidesnį lygį: nuo 1951 m. sausio laikraštis pradėtas spausdinti solidžioje spaustuvėje ir iki 1956 m. buvo bene svarbiausias lietuviškos periodikos leidinys. Katalikiškųjų pažiūrų australų diaspora 1949 m. pradėjo leisti *Mūsų pastogę*, 1956 m. ėmėsi kito sėkmingo projekto – laikraščio *Tėviškės aidai*. Australijoje periodinė lietuvių spauda buvo ypač vertinama – retai gyvenamame krašte, kur kolonijas skyrė šimtai kilometrų, laikraštis tapo branginamu susižinojimo šaltiniu. Vienokių ar kitokių laikraščių bei biuletenių buvo išleista beveik visose lietuvių kolonijose. Modernėjanti lietuvių išeivių žiniasklaida gerai išnaudojo ir tai, kas ir didžiulėje erdvėje greitai sklinda: Adelaidėje, Sidnėjuje, Melburne, Džilonge, Brisbane nuo 8 deš. buvo rengiamos lietuviškos radijo laidos.

Australijos lietuviams nesyk pavyko pritaikyti beveik utopinius PLB vaizdinius. Apsigyventa daugiau mažiau kompaktiškomis grupėmis. Vietinės visuomeninio gyvenimo tradicijos padėjo gana nesunkiai suderinti klubų idėjas ir lietuvių bendruomenių veiksmus. Gana greitai po ALB apylinkių susiorganizavimo Adelaidėje, Sidnėjuje, Melburne, Perte ir Brisbane iš solidarumo mokesčių ir aukų pavyko įsigyti Lietuvių namus. Jie tapo tikra kasdienio lietuviško gyvenimo klubine užuovėja, leidusio kilnias lietuvybės išlaikymo idėjas sulieti su kasdienybės



Gabrielius Žemkalnis ir Valdas Adamkus Melburne, Australijoje. 1964 m.

poreikiais ir dvasiniais patogumais. Ši lietuviškos socialinės ekonomikos savybė buvo patikrinta laiko ir geriausiai atspindėjo diasporos egzistencijos faktus.

Kolonijų kompaktiškumas ir organizacinis lygis leido australams gerai išvystyti kultūros ir sporto, švietimo ir savišalpos veiklą. Kaip rašo V. Stravinskienė, iš pradžių visais šiais reikalais rūpinosi *Lietuvių kultūros fondas*, kurio pradėtus darbus vėliau tęsė ALB Švietimo ir Kultūros Taryba. Nuo 1968 m. kultūrinę veiklą suaktyvino naujai įsteigtas Australijos lietuvių fondas, kuris perėmė šeštadieninių mokyklų finansavimo uždavinius, rėmė spaudą. Kaip ir derėjo modernios visuomenės ir diasporinės bendruomenės raidai, lietuviai 1961 m. sukūrė savo kredito kooperatyvą *Talka*, kuris gebėjo derinti pragmatiškus taupumo siekius su geranoriškos charitatyvinės veiklos stimulais. *Talkos* valdyba iš uždirbto pelno gebėjo remti Australijos lietuvių veiklas.[434]

Lietuviškos bendruomenės dydžio ir organizuotos visuomeninės veiklos aktyvumo santykis Australijoje buvo išskirtinai didelis, tuo australai išsiskyrė iš viso lietuvių diasporos tinklo. Kai kuriuos jų politinio pajėgumo ir įsipareigojimo Lietuvos laisvės reikalui patikrino išoriniai įvykiai. Mat Australija buvo ta šalis, kuri ilgus dešimtmečius nepripažino Baltijos šalių prijungimo prie Sovietų Sąjungos teisėtumo, bet 1974 m. leiboristų vyriausybė pasidavė sovietų spaudimui ir paskelbė, kad atsisako tokio požiūrio. Tuo metu lietuviai, latviai ir estai labiausiai pajuto solidarumo prasmę ir suaktyvino bendrus veiksmus. Štai kaip jie reagavo į nepriimtiną Australijos vyriausybės posūkį:

> *Australijos lietuviai, iš kurių ne vienas okupuotoje tėvynėje patyrė skaudžių netekčių, jautė tiesioginę pareigą visomis išgalėmis remti tautos pastangas išsivaduoti iš sovietų jungo. ALB laiškais, peticijomis, memorandumais kvietė šalies politikus, vyriausybės narius, įtakingas visuomenės organizacijas paremti lietuvių politinius siekius, padėti okupuotam kraštui atgauti nepriklausomybę. Lietuvių emigrantai buvo vieni iš veikliausių tarp panašaus likimo okupuotų kraštų. Kartu su latviais ir estais jie nekartą surengė bendras politines ir visuomenines akcijas Baltų Taryboje, Pabaltijiečių Moterų Draugijoje. Apie Pabaltijo valstybių okupaciją, lietuvių trėmimus į Sibirą buvo plačiai informuojama Australijos spaudoje.*[435]

Protesto banga buvo tokia didelė, kad jos negalėjo nepastebėti opozicijoje buvusios dešiniosios, konservatyviosios jėgos – visada įtariau žiūrėjusios į Sovietų Sąjungos ekspansionistinius tikslus. 1975 m. į valdžią atėjusi nauja konservaty-

[434] Stravinskienė, Vitalija. *Pasaulio lietuvių bendruomenė 1949–2003*, p. 153.

[435] Ten pat, p. 351.

viųjų jėgų koalicija atstatė buvusias nuostatas, kurios nepakito iki 1990-ųjų Kovo 11-osios. Šiame lietuvių pasaulio istorijos puslapyje australai lietuviai įsirašė labai ryškiomis raidėmis.

Negausiai lietuvių bendruomenei ypatingą reikšmę turėjo jaunimo organizacijos, meninė veikla ir sportas. Itin aktyviai kelis dešimtmečius rutuliojosi lietuviška skautija, kurios būriai veikė beveik visose kolonijose. Visų šių veiklų viršukalnė buvo pasiekta 1960 m. Sidnėjuje, kai pirmą kartą buvo surengta pati didžiausia diasporos šventė – Australijos lietuvių dienos. Mintis suvažiuoti į bendrą dvimetį renginį kuo didesniam būriui kūrybiškai gyvenančių lietuvių čia buvo itin įžvalgi. Nedidelėse kolonijose meninių akcinių kūrėjų ir žiūrovų skaičius beveik susilygindavo. Lietuvių dienos leido kartu dainuoti, šokti, mąstyti ir kvėpuoti didesniam spiečiui lietuvių. Nuo to laiko susiklostė toks *Australijos lietuvių dienų* scenarijus:

> *...tai Dainų šventė, Tautinių šokių šventė, Literatūros ir dainų vakaras, dailės parodos. ALD vyksta kas antri metai Adelaidėje, Melbourne ar Sydnėjuje (1984 metais jos vyko Kanberoje....) ir paprastai tęsiasi ištisą savaitę nuo šv. Kalėdų iki Naujųjų metų. Kaip įprasta, ypač populiarūs ir masiški būna dainų, tautinių šokių ir sporto renginiai. Tada pasirodo geriausi meno, sporto ir dainų kolektyvai iš įvairių miestų. Daugumai dalyvių tapo žinomi tautinių šokių ansambliai „Žilvinas" iš Adelaidės, „Gintaras" iš Melbourno, „Sūkurys" iš Sydnėjaus. Dainų šventės choristai priklauso Adelaidės chorui „Lituania", Geelongo „Vilčiai", Melbourno Dainos sambūriui ir Sydnėjaus „Dainai". Australijos lietuvių dienomis savo kūrybą paprastai pristato lietuvių literatai, dailininkai, taikomųjų menų meistrai, vyksta ALB Krašto tarybos suvažiavimas.*[436]

Lekiant dešimtmečiams, lietuviams, ypač atsinaujinančioms kartoms, vis labiau integruojantis į Australijos gyvenimą, natūraliai keitėsi diasporos tapatybės bruožai. Nenuostabu, kad tokiame milžiniškame tolyje nuo Europos ir protėvių žemės dilo kalbinė tapatybės grandis. Natūraliai turėjo mažėti choristų ir lietuviškos spaudos skaitytojų. Tačiau sporto varžybos ir šokių rateliai nereikalavo plataus lietuvių kalbos žodyno, o bendra lietuviška atmintis galėjo būti įtvirtinama ir anglų kalba.

Politinių emigrantų banga po II pasaulinio karo atplukdė lietuvius ir į Naująją Zelandiją, kurioje XIX a. viduryje gyveno tik koks 1 000 europiečių. Egzo-

[436] Ten pat, p. 155.

tiškas, švelnaus jūrinio klimato kraštas vis dar laukė naudingų impulsų iš imigrantų. Per 10 pokario metų Naujoji Zelandija tapo tėvyne 184 240 imigrantų. Kai 1949 m. birželio 26 d. pirmasis 170 lietuvių būrys iš DP stovyklų išsilaipino Naujoje Zelandijoje, dar buvo pasakojamos istorijos apie tuos pirmuosius kolonistus, kurie paliko salose lietuviškus pėdsakus. Sklido gandas, kad 1888 metais čia atsidūrė Jurgis Šeižys iš Šikšnionių kaimo prie Joniškio. Sukūrė ūkį, bet, be gyvulininkystės, dar vertėsi lietuviams simbolišku gintaro rinkimu. Sykį vedė maorių genties moterį, bet nežinia kiek liko jų palikuonių. Antra žmona buvusi anglė – tai liudija net Lietuvių enciklopedija. Tai, kas nutikdavo laisvę pasirinkusius individus amžinojo migravimo verpetuose, lietuvių taip pat buvo patirta. Po karo besikuriant naujai Naujosios Zelandijos lietuvių kolonijai galėjo padėti nuo 1926 m. čia apsigyvenę du lietuviai jūrininkai: R. Raudonis ir J. Vosyliūnas. Abu buvo užsitarnavę geresnį gyvenimą laivuose, vedė angles, kūrė mišrias šeimas, bet dar prieš II pasaulinį karą palaikė korespondencijos ryšius su giminėmis Lietuvoje.[437]

Iki 1959 tolimose Pietų pusrutulio salose iš viso susirinko 67 šeimos. Statistika maža ir griežta: 83 vyrai, 79 moterys, 89 vaikai ir jaunuoliai iki 20 metų. Per dešimtį metų nuo pirmojo išsilaipinimo 3 lietuviai mirė, o 36 gimė. Visi, atrodo, galėjo tilpti kokiame nedideliame laive, kur veidai ir vardai yra gerai pažįstami, o kasdienis gyvenimas permatomas it lango stiklas. Per tą laiką buvo sukurta 16 mišrių šeimų: 11 vyrų vedė svetimtautes, o 5 merginos ištekėjo už nelietuvių. Lietuvių enciklopedija nurodo Naujojoje Zelandijoje susibūrus 251 lietuvį. 2004 m. išleistame Pasaulio lietuvių bendruomenės leidinyje skaičiai neretai yra didesni – čia kalbama apie 400 lietuvių[438]. Kas nors pasakys, kad, vargu, ar didelis skirtumas – lietuvių pasaulio vaizduotėje tas tolimiausias Pietų pusrutulio taškas randa savo vietą. Lietuvių gyvybės ženklai čia leidžia it karklo diegui įsikabinti istorinei atminčiai ir neužmiršti, kur mūsų būta ir kur mūsų esama.

Saujelė lietuvių iš DP stovyklų atsigabeno PLB principus ir diasporos vaizduotę. Nuostabu tai, kad organizuotos veiklos žingsniai buvo padaryti dar nenulipus nuo laivo denio. Ilgos kelionės per vandenynus savaitės leido įsteigti *Lietuvių draugiją*, išsirinkti laikinąjį Komitetą ir pirmininką – agronomą dr. A. Butkų. Netrukus Pahiatuos imigrantų stovykloje įvyko visuotinis lietuvių susirinkimas ir buvo išrinkta nuolatinė Lietuvių draugijos valdyba. 1951 m. draugija buvo per-

[437] Naujosios Zelandijos lietuviai, *Lietuvių enciklopedija*, t. 20, Bostonas, 1960, p. 86.
[438] Stravinskienė, Vitalija. *Pasaulio lietuvių bendruomenė 1949–2003*, p. 292.

organizuota į Naujosios Zelandijos lietuvių bendruomenę, kuri tapo aktyvia PLB nare ir išgyveno iki šių dienų[439].

Mažytė lietuvių kolonija veikė pakankamai nuosekliai, laikydamasi tos tautinės krypties, kuri buvo skelbiama Lietuvių Chartos. 1952 m. pradėjo veikti lituanistinė mokykla Oklande. Suorganizuota lietuviškų knygų biblioteka, pradėtas leisti laikraštėlis *Naujosios Zelkandijos lietuvis*. Yra likusios užuominos, kad buvo stengiamasi fiksuoti lietuviškos veiklos įvykius ir rašoma lietuvių kolonijos kronika. Gal kada nors ji bus atversta ir panaudota šio lietuvių pasaulio istorijos pasakojimui.

Kaip ir Australijos valdžia čionykštė administracija sudarė sutartis su naujaisiais imigrantais dėl dviejų metų darbų. Po to lietuviai ir kiti imigrantai jau turėjo laisvas rankas tolimesniam gyvenimui pasirinkti. Yra žinoma, kad ilgainiui jie susitelkė Auscklande (maždaug pusė visų atvykėlių iš Lietuvos), Velingtone, Krisčerče, Dunedine ir jų apylinkėse. Nežinia, kaip likimas lėmė rasti darbo, kurtis žemės ūkyje ar imtis verslų. Čia atminties šešėliai prašosi tyrinėtojų dėmesio.

Mažytė ir organizuota kolonija turėjo labai aiškiai nustatytas veiklos kryptis. Buvo jaučiamas solidarumas su kitais Baltijos kraštų emigrantais – Oklande nuolat veikė Baltų klubas. Buvo stengiamasi vienytis ir su artimiausių salų kaimynais – australais lietuviais. Vienu metu Naujojoje Zelandijoje studijavę lietuviai buvo sukūrę Australijos lietuvių studentų sąjungos skyrių. Visiškai natūralu, kad mažesni masteliai ir kuklesnis aktyvių diasporos gyvenimo dalyvių skaičius reikalavo didesnio bendradarbiavimo.

Nors kolonijos kasdienybė neturi savo rašytinių liudijimų, tačiau atskirais momentais politinė lietuvių veikla blykstelėdavo visu ryškumu. Naujosios Zelandijos valdžiai kaip ir australams 1974 m. nusprendus pasiduoti sovietų intrigai ir pripažinti Baltijos šalių prijungimo teisėtumą, čia kilo triukšmas. Laiškai, peticijos, bandymai nušviesti pavergtų šalių dramą vietinėje spaudoje – visa tai buvo panašu Australijoje ir Naujoje Zelandijoje. Tik pasekmės skyrėsi. Čia valdžia, atrodo, neišgirdo pavergtųjų graudenimo ir nesugebėjo pakeisti savo tarptautinio kurso.

Permatomas kolonijos trapumas, jos toliai ir santykinė izoliacija sunkino lietuvių veiklos sąlygas. Nemažai jų per kelis dešimtmečius vėl kėlė bures ir pasuko link Australijos, JAV, Kanados, bet tie, kurie ryžosi likti amžinai, neužmiršo savo kilties, įsipareigojimų ir protėvių krašto.

---

439 Ten pat.

8. Lietuviai Sovietų Sąjungoje 1940–1990 m.: tarp tremties ir karjeros

Dėl vieno dalyko negausūs lietuvių diasporos Rytuose tyrinėtojai tikriausiai sutartų:

Bekraštėse Rusijos platybėse išsibarstę lietuviai, nublokšti tenai dažno tragiško likimo vingių, labai skiriasi ne tik nuo tautos daugumos, bet ir nuo lietuvių bendruomenių natūraliai susiformavusių Vakaruose.[440]

Sudėtingiausia juos identifikuoti lietuvių pasaulio arba diasporos istorijos plotmėje. Didesni neaiškumai ir susikalbėjimo stygius greičiausiai išryškėtų interpretuojant svarbiausias aplinkybes, kurios lėmė lietuvių diasporos Rusijoje kitoniškumą, savivoką, šios didžiulės lietuvių pasaulio erdvės vietą tautos vaizduotėje ir atmintyje. Rusijos imperija ir jos palikuonis Sovietų Sąjunga ilgus dešimtmečius šeimininkavo Lietuvoje ir bandė daryti įtaką lietuvių tautos erdvėlaikio pojūčiams. Imperiniuose centruose, pradedant nuo Jekaterinos II dvaro ir baigiant sovietinio Kremliaus interesams atstovaujančiais rašytojais, buvo kuriami užkariautų kraštų istoriniai pasakojimai. Juose įvairaus laipsnio kompromisai su įrodomais praeities faktais buvo naudojami tam, kad pavergtiems lietuviams būtų įdiegta, kas jų istorijoje buvo sava ir kas svetima, kur jų namai ir kas jų šeimininkai, kur jų tėvynės ribos, kur veikia *gerieji* ir kur *blogieji* herojai. Sovietų indoktrinuotoje lietuvių kolektyvinėje atmintyje Rusija nuo Lietuvos turėjo skirtis, kaip skiriasi *mažoji gimtinė* ir *didžioji tėvynė*.

Tas sovietų okupuotos Lietuvos erdvėlaikis buvo ribojamas labai prieštaringų dalykų. Sovietų Sąjungoje nebuvo įmanoma įsivaizduoti, kad lietuviai socializmo šalyje gali būti suprantami kaip emigrantai, išeiviai, naujakuriai svetimoje žemėje. Buvo diegiama mintis, kad jie yra formalūs bendrapiliečiai ir teisėti šeimininkai, kartu su visu įvairiaspalviu tautų margumynu kuriantys komunizmo rytojų. Sovietų pasakojimas be dvejonių caro Rusijos praeitį įvardino *tautų kalėjimu*, formaliai priešpriešindamas savo konstruojamą *tautų rojaus* vaizdinį. Tuo pat metu masinės deportacijos į Sibirą buvo neabejotina ir nenuneigiama bausmė socialiai ir etniškai netinkamiems lietuviams. Oficialioje pasakojimo fabuloje *didžioji darbo žmonių tėvynė* virsdavo prievartinio trėmimo į laukinius Sibiro miškus ir tundras priedanga.

[440] Ten pat, p. 312.

Iki 1940 m. sovietų invazijos ir Baltijos šalių okupacijos Sovietų Sąjungoje trijų nelaimėlių atstovai buvo gerokai išnaikinti. *Didžiojo teroro* 1937 metais aukomis tapo tie latvių, lietuvių, estų komunistai, kurie tikėjo kairiaisiais idealais, buvo padarę karjeras sovietų Komunistų partijos, administracijos ir represinio aparato bei kariuomenės hierarchijose. Net okupacinio režimo talkininkai 1940–1941 m. buvo daugiausiai rekrutuojami iš rusų. Ne veltui net lietuvių komunistų sluoksniuose sklandė juodo humoro frazės, kad terorą pavyko išgyventi tik tiems komunistams, kurie prieš karą sėdėjo Lietuvos kalėjimuose.

Didesni būriai Sovietų Sąjungos lietuvių buvo išsibarstę pramoniniuose miestuose, susimaišę į vieną internacionalaus proletariato masę ir labai asimiliuoti. Tokie užkampiuose pasislėpę ankstesnių lietuvių tremtinių palikuonių kaimai kaip Čiornaja Padina vis dar gyvavo. Apskritai sovietų okupacijos išvakarėse keliasdešimt tūkstančių lietuvių nebuvo tautiškai organizuoti, išgyveno visus Stalino valdžios terorizuojamos visuomenės vargus.

Po Molotovo-Ribentropo pakto 1939 m. rugpjūčio 23 d. gimusiai savanaudžių agresorių sąjungai byrant, sovietai griebėsi lietuvius sukrėtusių veiksmų: 1941 m. birželio 15 dieną 30 000 tremtinių negailestingai buvo išgabenti gyvulių vagonais į Sibirą. Kam apsiverstų liežuvis pavadinti juos Sovietų Sąjungos lietuviais? Kaip ir tuos tūkstančius žmonių, kurie buvo marinami sovietų koncentracijos stovyklose karo metu ir jau po jo? Nors neutralius skaičius mėgstantiems gali būti visai nesunku pasakyti, kad sovietų deportacijų politika per savaitę padvigubino lietuvių skaičius Rusijos gilumoje.

Vokietijos intervencija 1941 m. birželio mėnesį kartu su bėgančia sovietų kariuomene nubloškė Rusijon dar keletą tūkstančių lietuvių, kurių dauguma buvo keršto vengę komunistai ir okupacinio režimo kolaborantai. Tačiau dalis sovietizuotos lietuvių kariuomenės junginių kareivių taip pat atsidūrė Rytuose. Iš jų ir įvairiataučių karių mišinio buvo suformuota 16-oji lietuviška divizija, kuri kovėsi Rytų fronte ir, be kovinių užduočių, dar turėjo atlikti demonstracinį politinį vaidmenį jau artinantis antrajai sovietinei okupacijai. *Tarybų Lietuvos* muliažai ir dekoracijos buvo reikalingi Stalinio režimui, kad galėtų padėti įtikinti laisvąjį pasaulį apie lietuvių pasirinkimą susilieti su SSRS tautomis.

Taigi, Rusijos lietuvių bendruomenės *kitoniškumo* supratimas buvo diktuojamas indoktrinacijos ir savanaudiškai okupantų konstruojamo erdvėlaikio vaizdinių. Šiandien istorikai ir humanistika apskritai dar neranda universalių įrankių išaiškinti sovietų lageryje įkalintų ir milžiniškoje teritorijoje už spygliuotų vielų judančių lietuvių vaizduotės ir savijautos. Ann Applebaum žodžiais, Sovie-



Veronika Povilionienė koncertuoja kartu su Krasnojarsko lietuvių bendruomenės ansambliu.
Krasnojarskas, 2007 m.



Lietuvių kapinės Kazachstane

tų Sąjungoje žmonių apskritai ir Gulago kalinių padėtis skyrėsi tik jų įkalinimo laipsniu, o tos erdvės pavertimas namais, kur buvo ieškoma visokiausių būdų įsišaknyti, buvo labai sudėtingas.[441] Viena lietuvių sovietizavimo pasekmių aiškinimo kryptis yra susijusi su kolonizavimo ir postkolonizavimo teorijomis. Nors sovietai, skirtingai nuo Vakarų imperialistinės kolonizacijos atstovų, neturėjo prisiėmę sau *civilizacijos misionierių* vaidmens, tačiau komunizmo kūrimo dekoracijos leido pridengti tikruosius užkariautojų motyvus ir elgtis su pavergtomis tautomis lyg save įteisinantiems kolonizatoriams. Prievartinės indoktrinacijos priemonės, izoliacija nuo laisvos minties ir Vakarų kultūros, manipuliavimas vaizdiniais, erdvėlaikio kategorijomis, sąmoningas istorijos pasakojimo konstravimas, falsifikuojant esminius faktus, iškreipiant vertybines orientacijas, *saviškius* verčiant priešais, o skriaudėjus darant *saviškiais*.

Okupacijos ir represijų išsklaidyti lietuviai turėjo slėpti labai skirtingas patirtis. Sovietai per abi okupacijas (1940–1941 m. ir 1944–1953 m.) išvežė į Rusijos gilumą ir Sibiro lagerius arti 200 000 žmonių. Pačiais santūriausiais skaičiavimais per pokario metus iki Stalino mirties 1953 m. sovietų valdžios buvo organizuoti 34 trėmimo reidai, kurių metu deportuoti 128 000 lietuvių[442]. Keliolika tūkstančių pasipriešinimo dalyvių buvo areštuota partizaninių kovų metu. Prasidėjus postalininės Sovietų Sąjungos *atlydžiui* daugelis tremtinių apsunkintomis sąlygomis grįžo į Lietuvą, tačiau ir tuo metu lietuvių išsisklaidymas po *didžiąją tėvyne* nesibaigė: daugelis tremtinių nebegalėjo įsikurti savo gimtuose kaimuose ar Lietuvos miestuose. Daliai jų buvo lemta vėl iš naujo kurtis arčiau gimtosios žemės – Latvijoje ar Karaliaučiaus (sovietinių okupantų pavadinto Kaliningradu) srityje. Visa tai neleidžia rekonstruoti lietuvių tremties ir migravimo statistinių srautų.

Per ilgus sovietų valdžios dešimtmečius lietuvius po Rusijos ir jos prijungtų tautų erdves nešiojo švelnesnės prievartos vėjai. Pirmiausiai minėtina privaloma tarnyba sovietinėje kariuomenėje, pasižymėjusioje išskirtinėmis jauno žmogaus nužeminimo priemonėmis. Pašauktam lietuviui tikimybė tarnauti 3 ar 2 metus savame krašte buvo nedidelė. Tolimieji Rytai, bekraštis Sibiras, Vidurinės Azijos plotai, Kaukazo respublikos ir sritys, Tolimoji Šiaurė ir visa tai, ką pasiekdavo galingai besiplečiantis rusų laivynas, buvo per prievarta jaukinami. Muštras, patyčios ir manipuliacijos pasaulio vaizduote sruvo bendra vaga ir daugiau ar mažiau deformavo tautinio tapatumo jausmus. Vėlgi, dešimtims tūkstančių jau-

[441] Avižienis, Jūra. *Learning to Curse in Russian*. In Kelertas, Violeta (editor). *Baltic Postcolonialism*. – Amsterdam-New York, NY, Rodopi, 2006, p. 188.

[442] Kiaupa, Zigmas. *The History of Lithuania*. Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 413.

nų lietuvių velkantis rusiškas uniformas, sunku statistiškai nustatyti, kiek jų per tarnybos metus įsimylėjo peizažus ar vietines moteris ir liko toli nuo tėvynės. Absoliuti dauguma sugrįždavo namo, laukiami artimųjų ir saugantys lietuviško prieraišumo prie savosios žemės jausmus.

Dar vienas santykinai prievartinis kelias į Rytus lietuviams buvo lemtas sovietų valdžios priemonių industrializuoti ar įsisavinti atokius Sovietų Sąjungos plotus. 6 deš. Kazachstano stepių arba, kaip sovietų žodžiakaliai sakydavo – plėšinių, įsisavinimo karštligė iki šiolei yra spalvingiausias pavyzdys. Nesugebant ir per daug nesistengiant sugundyti laisvų žemių kolonizavimo idėja, sovietų valdžia tiesiog mobilizuodavo trūkstamą darbo jėgą ir techniką iš Lietuvos bei kitų stalinistinio socializmo šalies pakraščių. Dažniausiai tai buvo sezoniniai darbai, tačiau ir jie disbalansuodavo natūraliai galėjusius vystytis savivokos bruožus. Prievartinio migravimo ir kolonizavimo siekiai valdžios rankose turėjo daugiau nei vieną tikslą. Šalia ūkinių motyvų visada buvo dirbtinis žmonių maišymas, demonstratyvus gyrimasis tautų gausybe vienoje ar kitoje pagal valstybinius planus kuriamoje industrinėje zonoje.

Prievartinis trėmimas ir pusiau prievartinis judėjimas į imperijos gilumą buvo traumuojanti aplinkybė, lėmusi didelės dalies lietuvių Sovietų Sąjungos gilumoje tapatumą. Bendra oficialaus optimizmo retorika besąlygiškai viešpatavo, bet nuo viešumos slepiamoje lietuvių savivokoje juos ištikęs likimas buvo suprantamas visiškai kitaip. Iki šiol neregėtos šimtatūkstantinės tremtinių Sibire masės be kaltės ir laisvo pasirinkimo turėjo kęsti begalines traumas, pažeminimus, vien dėl to, kad buvo lietuviai. Tad daugumai pavergtos tautos sūnų ir dukterų Sovietų Sąjunga *didžiąja tėvyne* galėjo rodytis tik su skausmingos ironijos atspalviu. Rytietiškos despotijos manieras primenantis šeimininkavimas užkariautame krašte sovietų imperijos, kaip ir anksčiau Rusijos, negalėjo paversti savais namais. Nepaisant retorikos permainų ir tam tikrų konstitucinių simuliacijų Stalino rankomis lipdoma valstybė iš tiesų buvo ne mažiau žiaurus *tautų kalėjimas*, ypač toms užgrobtoms šalims, kurios buvo patyrusios nepriklausomo politinio būvio privalumus.

Po *tarybinio žmogaus* ar *komunizmo statytojo* retorine kauke slėpėsi daug nuskriaustų veidų. Neneigtina, kad nemažai prieš savo valią išvykusių į Rytus lietuvių liko ten amžiams. Šiandien tai mena nykstančios lietuvių kapinės buvusių Gulago lagerių ar tremtinių gyvenviečių pašonėse. Lietuvių pasaulio vaizduotėje ir atmintyje labai ryškiai įsirėžia paveikslai, kuriuos atkuria *Misija Sibiras*. Tačiau kapines surasti lengviau, nei savo likimo kryžkelėse pasimetusius lietuvius ir jų palikuonis.

Daugumas Sibire palaidotų buvo tie tremtiniai, kurie negalėjo grįžti namo valdžios sprendimu. Tačiau daliai užteko ir savų motyvų, susirastų draugų ir net vyrų, žmonų, kad apsispręstų likti jau sava valia. Neretai likimo nublokšti lietuviai prisitaikydavo, sutikdavo savo likimą ir jau niekad negrįžo į gimtąsias vietas. Net jei sovietų valstybėje mobilumas, gamtos ir naujų erdvių komjaunuoliškas užkariavimas buvo glorifikuojamas labiau nei sėslus ir prie tradicijos prisirišęs žmogus, persikėlimas ir įsišaknijimas nebuvo visiškai paprastas reikalas. Kaip DP stovyklų lietuviams iš karo tremtinių teko virsti emigrantais, taip neretam Sibiro tremtiniui teko virsti kolonistu. Tiesa, tokio žodžio jie nenaudojo. Kolonistai, kolonizatoriai, imperialistai – visos šios kategorijos sovietų indoktrinacijos žodyne priklausė išskirtinai Vakarų žmonėms. Čia, Rytuose, buvo naudojamas kitoks žodynas, o kolonijinė politika ir postkolonijinė sovietinių žmonių elgsena buvo skandinama marksistinėje-lenininėje retorikoje ir didesnės dalies rusiškai susikalbančiųjų ezopinėje kalboje. Kita vertus, lietuvių diasporos Vakaruose veikėjai ne tik matė Sovietų Sąjungos ekspansionizme imperinės Rusijos kolonijinės politikos tąsą, bet dargi pabrėžtinai rodė demokratinei pasaulio visuomenei, koks didžiulis nenuoseklumas lydi dekolonizacijos judėjimą. 1977 m. Jungtinių Tautų Generalinei Asamblėjai buvo įteikta Baltijos šalių, Ukrainos ir Baltarusijos išeivių organizacijų paruošta rezoliucija dėl Sovietų Sąjungos dekolonizacijos būtinumo. Rezoliucijos iniciatoriai pabrėžė:

Laisvė, nacionalinė nepriklausomybė ir žmogaus teisės yra kiekvienos civilizuotos pasaulio nacijos ir tautos aukščiausia vertybė ir siekis. Tai yra paskelbta Jungtinių Tautų Chartijoje, Konvencijose, Deklaracijose ir Rezoliucijose ir nuo 1946 metų Jungtinių Tautų Organizacijos yra taikoma daugeliui Afrikos, Pietų Azijos ir Pietų Amerikos nacijoms ir tautoms, tačiau Jungtinių Tautų Organizacija to niekad tiesiogiai netaikė Rytų Europos ir Šiaurės bei Vidurinės Azijos teritorijoms, ypatingai toms 34 nacijoms ir tautoms, kuriose viešpatauja Sovietinių Socialistinių Respublikų Sąjunga...

Remiantis radikalia Vakarų sovietologijos tradicija buvo pabrėžiama, kad nepriklausomai nuo fakto, jog:

Sovietų Sąjunga (SSRS) kaip viena iš didžiausių kolonialinių galybių (1/6 Žemės rutulio) pasaulyje (...) yra pasirašiusi kaip Jungtinių Tautų Organizacijos narė JT Chartiją, Visuotinę žmogaus teisų deklaraciją, JT Organizacijos Generalinės

Asamblėjos deklaraciją dėl kolonijinių valstybių ir tautų nepriklausomybės užtikrinimo (...) ši kolonijinė sistema Sovietų Sąjungoje toliau egzistuoja...[443]

Tačiau nei anuomet Vakaruose, nei šiandien rusiškojo kolonializmo nenorėta pripažinti ir taikyti tų pačių standartų. Didžiųjų kolonijinių užkariavimų epochos rusų grobis Sibiras ir šiandien maitina savo gelmių turtais šeimininką, o parklupdytos tautos ir tautelės baigia išnykti.

Nors Lietuvos rusifikacija nebuvo vykdoma tokiu plačiu frontu, kaip su siaubu įsivaizduodavo lietuviai Vakaruose, tačiau jos gylis nebuvo toks ir mažas. Sovietams palikus lietuvių kalbos ir kultūros teises, gyvenimo būdo ir mentaliteto plotmėje tas rusifikacijos procesas pažengė gana toli. Ar Lietuvos žmonės per okupacijos dešimtmečius virto labiau *lietuviškai šnekančiais rusais*, tas klausimas iki galo dar neatsakytas. Galima kalbėti apie mentalinius pokyčius, nutikusius po visuotinės turto ir net žmogaus nacionalizacijos ir pasiduodant Maskvos galios centrams, tačiau sunku pamatuoti poveikio laipsnį.

Priklausomybės laikų lietuviams abipus geležinės uždangos pirmiausiai rūpėjo rusinimo demografija. Istorikai neblogai ištyrinėjo tuos sovietinės imperijos migracijos bruožus, kurie turėjo asimiliacijos ir prievartinio tautų maišymo politikos bruožų. Baimintasi rusų kolonizacijos pasekmių, kurios aiškiau matėsi Estijos ir Latvijos statistikoje. Sovietinės Lietuvos administracija turėjo vykdyti Maskvos parėdymus ir sudaryti migrantams išskirtines socialines sąlygas tuo metu, kai grįžtantiems tremtiniams kildavo elementarūs įsikūrimo sunkumai. Kita vertus, įrodyta, kad lietuvių natūralus prieaugis buvo didesnis nei kaimynų latvių ir estų, net jei jis urbanizuojantis lietuviams vis labiau vienodėjo.

Lietuvos kaime dar buvo pakankamai darbo jėgos, galinčios patenkinti nelabai gausių miestų poreikius. Palyginus su natūralu lietuvių prieaugiu, rusų migracijos srautas buvo nedidelis. 1960–964 m. Lietuvoje kasmet gimdavo po 36,8 tūkst., imigruodavo po 2,8 tūkst. Rusai galėjo dominuoti politiškai, bet jų migracija Lietuvoje negalėjo kompensuoti karo ir pokario metais patirtų gyventojų nuostolių. Tuo pat metu rusų migraciniai srautai į Latviją ir Estiją kėlė grėsmę estų ir latvių tautiniam išlikimui.[444]

---

[443] *A Resolution with appended Documents concerning The Decolonization of the Unin of Soviet Socialist Republics*. Toronto-New York, 1977, p. 7.

[444] Anušauskas, Arvydas (red.). *Lietuva 1940–1990*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2007, p. 521.

Dėl tos ir kitų priežasčių Lietuvoje lietuviai per visą sovietmetį sudarė apie 80 nuošimčių gyventojų. Žymiai sunkiau yra aprašyti lietuvių migraciją iš Lietuvos vienintele įmanoma kryptimi į Rytus, į Rusijos gilumą. Prievartinių deportacijų laikams pasibaigus tam tikru mastu prasidėjo laisvanoriškas judėjimas, kuris vienaip ar kitaip turėjo paveikti Sovietų Sąjungos lietuvių statistinius rodiklius. Tačiau anuomet lietuviai gyveno svajodami apie neįmanomą pabėgimą į Vakarus, o judėjimas Rytų kryptimi ir lietuvių būriavimasis Rusijos miestuose neatrodė dėmesio vertas dalykas. Čia tyrinėtojų dar laukia nemažai darbo. Remiantis istorikų turimais duomenimis galime matyti, jog nuo 1960 iki 1980 metų į Lietuvą imigravo 733 000 žmonių, o emigravo – 525 500[445]. Aišku, kad pasiliko daugiausia rusai. Tačiau nežinia, kiek ta statistika galėjo atspindėti lietuvių repatriaciją iš tremties vietų. Dar sunkiau nustatyti, kiek tarp tyrinėtojų išaiškinto pusmilijonio išvykusių iš Lietuvos būta lietuvių. Greičiausiai, nedaug. Tačiau jie vis tiek papildė Rusijos ir jos pavergtų šalių diasporą.

Politinės ir socialinės istorijos srityje galima išrutulioti bent dvi pasakojimo kryptis, kurios turi savo literatūrą. Pirmoji, tradicinė, kiek patetiškai skatina skirstyti pokarinius Lietuvos lietuvius į sovietų kolaborantus ir pasipriešinimo idėjomis gyvenusius. Skirstymas daugiau nei sąlyginis tiems, kurie suvokia, jog dauguma buvo tiesiog prisikentėję ir prisitaikę, ir išsivadavimo Sąjūdžiui išaušus, vėl pakėlė akis ir galvas. Tačiau net ir atsijojus iš buvusių Lietuvos komunistų partijos narių prisitaikėlius, liks tūkstančiai tų, kuriems sovietų režimas tapo savu, o sovietų okupuota Lietuva – *Lietuva Tarybų*. Būtent jiems Maskva tapo sostine ir šviesos šaltiniu net po to, kai nusileido Stalino saulė. Užsitarnauti vietas ir vardus jiems buvo didelė dovana ir privilegija. Bizantiška sovietų asmeninių pasižymėjimų sistema turėjo ordinus (didvyrių žvaigždes) ir medalius, bet svarbiau buvo oficialusis garsenybių įvertinimas, valdžiai *nusipelniusių meno veikėjų vardais* krikštijant sistemos poreikius labiausiai patenkinančius kultūros ir meno žmones. Šios piramidės viršūnėje visada neabejotinai puikavosi *TSRS nusipelniusio meno veikėjo* titulas. Oficialioji garbė buvo lydima privilegijų ir pinigų.

Maskvos įvertinimas, viršutiniai tarnybos karjeros laiptai Komunistų partijos ir biurokratinės nomenklatūros adeptams tenai labiausiai spindėjo. Šiuo požiūriu kolonializmo ir postkolonializmo teorinėje perspektyvoje matyti gerai pažįstami bruožai. Parklupdytos Lietuvos (nereiškia, kad visa parklupdyta) horizonte Maskva pamažu įgijo visas imperinio centro formas. Daugelis sovietinio kolonializmo principų buvo lygintini su Vakarų imperiniu kolonializmu. Elitinė edukacija

[445] Ten pat, p. 522.

ir didžiausia galia buvo pasiekiama tik metropolijose. Tai, kas vadintina politikos mokslais ir diplomatijos akademijomis, buvo kolonijinių metropolijų privilegija. Pavergtųjų ir prisitaikiusiųjų elitas ten veržėsi, o pasiekimai (įskaitant darbus sovietų diplomatiniame korpuse) buvo gan plataus pavydo objektai.

Mokslo ir meno karjeros laiptams galiojo panašios taisyklės. Didieji meno vaizdiniai, literatūros, teatro, kino frontai buvo reguliuojami iš Maskvos. Kas valdo vaizduotę, valdo minias – tą sovietų ideologai kuo puikiausiai suprato. Todėl iškiliausios mokyklos – Maksimo Gorkio TSRS tautų literatūros institutas, Visasąjunginis kinematografijos institutas, Lomonosovo universitetas turėjo tas studijų programas, kurių Lietuvoje nebuvo galima pasiekti. Kolonizuotų tautų elitas, net ir norėdamas savo tautai šviesos ir gėrio, turėdavo eiti Maskvos ar Leningrado gatvėmis bei koridoriais. Studijos Vakaruose buvo tiek retos, kad apie jas sunku kalbėti be ironijos ir nebent tikėti, kad jas išnaudojo gal elitarinės sovietų žvalgybos tarnybos.

Metropolijos kultūrinės aukštumos ir pasižymėjimų simbolių paskirstymas Sovietų Sąjungoje efektyviai derėjo su didžiule izoliacija nuo Vakarų pasaulio ir laisvos kūrybinės erdvės. Todėl trauka į Rytus galėjo veikti net atžvilgiu tų lietuvių, kurie galėjo būti ir tautiškai, patriotiškai nusitekę. Reikėjo tik susilaikyti nuo deklaracijų. Tai, kad lietuviai ir patys ilgainiui važiavo į Rytus ir kartais net labai sėkmingai įsikurdavo, neturėtų stebinti. Po kolonializmo gyvenančios kadaise pavergtos visuomenės dar ilgai po sugrįžimo į laisvę jaučia sentimentalius virpesius savo šeimininkų meninės kūrybos atžvilgiu.

Be statistinio aiškumo, tačiau pakankamai aiškiai galima išskirti dar dvi lietuvių savanoriško migravimo į sovietinius Rytus sroves. Pirmoji ir mažiausiai stebinanti buvo uždarbio migracija. Šiauriniuose Rusijos industrijos centruose, kurie buvo pasatyti prievartinio darbo dėka, vėlesniais laikais nuolat trūko darbininkų. Prievartinio darbo naudingumo ribos jau buvo peržengtos, o ir postalininė Rusija jau pamažu atgavo žmogiškesnes politinio režimo formas. Šiaurėje buvo siekiama vilioti darbininkus didelėmis algomis ir ankstesne pensija. Buvo tokių darbų ir Sibiro statybose bei geologijos baruose. Naftos ir dujų gavyba rusų kadaise užgrobtuose Azijos taigose įsibėgėjo. Prieš Sovietų Sąjungos žlugimą Tiumenės srityje lietuvių kelių tiesėjai, statybininkai dirbo net sistemiškai. Taip sezoninis uždarbio migravimas palietė ne tik individus, bet ir ištisas organizacijas.

Antrojoje savanoriško, bet ne karjeros migravimo arba tiesiog bastymosi srovėje plaukė gan gausus nonkonformistiškas lietuvių jaunimas, kuris vietoj sovietinių vadovėlių rankose laikė Jacko Kerouaco *Kelyje*. Sovietinėje Lietuvoje buvo

trošku ir ankšta. Oficialios kultūros prievaizdai po 1972 metų Kauno pavasario žiūrėjo įtariai į bet kokias liberalaus individualizmo ir neformalaus nonkonformizmo apraiškas. Tad, kas gi liko visokio gymio bitnikams, hipiams, nenuoramoms, klajokliams ir bastūnams, jei Vakarai buvo aklinai uždaryti? Į tokius oficialioji valdžia žiūrėjo labai įtariai, nes jie buvo už formalių ribų. Jokia neformali laisvė netiko utopiškai planuojamai visuomenei.

Ar įmanoma aprašyti sovietų Rusijos lietuvius tradicinėmis diasporos charakteristikos priemonėmis? Greičiausiai, ne. Pirmiausiai dėl to, kad istorinių ir antropologinių tyrinėjimų beveik nebūta ir iki šiol nėra. Abejotinas net rašytinių, dokumentinių šaltinių masyvas. Kaip jau buvo ankstesniuose skyriuose užsiminta, sovietų laikais lietuvių mokslininkai domėjosi lietuvių kalbos ir bendruomenės likimu tokiose vietose kaip Čiornaja Padina. Carinės imperijos politikos aukos sovietų ideologiniams prievaizdams nekliudė. Tačiau anais laikais apie stalinizmo aukas nebuvo plačiai kalbama, juolab tyrinėjama. Tai apsunkina istorinį pasakojimą. Kažkiek išeivių Sovietų Sąjungoje padėtį šiandien atskleidžia rašomi ir skelbiami prisiminimai, pradedant tremties liudininkais ir baigiant karjeros žmonėmis. Tai yra labai svarbus šaltinis, nuolat primenantis akademiniams istorikams apie profesinę pareigą: būti kritiškiems visų apie save pasakojančių liudytojų atžvilgiu.

Antra priežastis, kodėl lietuvių diasporos sovietų erdvėje negalima aprašyti tradicinėmis priemonėmis, yra ta, jog nežiūrint visų per prievartą ar savanoriškai išvykusiųjų gausumo, jokios formalios organizuotos veiklos, palyginus su Vakaruose atsidūrusiai išeiviais, čia negalėjo būti. Viskas buvo slepiama privačiame ir interprivačiame užkulisiuose. Sovietų ideologija savo deklaruojamą internacionalizmą siekė įtvirtinti maišydama skirtingų tautų individus į universalias sovietines struktūras: Sovietų Sąjungos komunistų partijos, *komsomolo* – jaunimo organizacijose, profesinėse sąjungose, sporto federacijose būdavo skaičiuojama, kiek tautų atstovų yra, tačiau leisti migrantams pramoniniuose centruose kurti savo draugijas nesiryžta. Visas anuometinis žmonių gyvenimas buvo pusiau prievartiniais metodais socializuotas – visi kam nors iš oficialių organizacijų priklausė, tačiau kiek iš tiesų būta laisvanoriškų asociacijų, kiek jų narių laisvanoriškai imdavosi visuomeninės veiklos, sunku pasakyti.

Lietuviai Rusijoje buvo ne organizuoti, bet deorganizuoti: išblaškyti po oficialias institucijas, darbo kolektyvus, kurie veikė kaip tautų maišyklės. Tai buvo unikalus metas, kai ugdėsi sovietinis mentalitetas, kuriame vienu metu derėjo priešybės: neapykanta valstybės aparatui ir gilėjantis tikėjimas, kad valdžia vis-

kuo pasirūpins. Tradicinės diasporos socialinės ekonomikos formos: savišalpa, sutelktinis rūpestis savo atžalų lietuvišku švietimu, kultūrinis aktyvumas, atremtas į solidarumo mokesčius, tikėjimas, kad viskas, kas svarbu, gali būti padaryta tik savo jėgomis ir aukojimusi – visi šie bruožai ilgainiui išnyko iš sovietinės vertybių skalės. Prievartinė socializacija ir laisvos asmenybės nacionalizavimas pakirto socialinio kapitalo kaupimo įgūdžius. Tai kone groteskiškais pavidalais atsidengė griuvus Sovietų Sąjungai, išsivadavus Lietuvai ir lietuviams iš naujo pabirus Vakarų pasaulio erdvėse.

Sovietų imperijos metropoliuose – Maskvoje ir Leningrade (Sankt Peterburge) telkėsi lietuvių elitas: karjeros žmonės, mokslo ir meno meistrai – natūralus kolonizacijos produktas, atsirandantis tuomet, kai okupantai neleidžia pavergtame krašte atsirasti visus tautos kultūrinius poreikius tenkinančioms akademinėms įstaigoms. Daugelio mokslo sričių doktoratai buvo suteikiami tik Maskvoje. Čia būrėsi ambicingi ir aukštų aspiracijų lietuviai, kurie visais laikas pretendavo būti organizuotais savo visuomenės lyderiais. Čia ryškėjo ir tam tikri organizuotos oficialios veiklos požymiai.

Nesenai Vytauto Didžiojo universitete apgintoje disertacijoje apie alternatyvią lietuvių intelektualų veiklą Sovietų Sąjungoje Aurimas Šukys įrodinėja, kad chruščiovinio atlydžio metais

> *... didžiuosiuose Sovietų Sąjungos miestuose: Maskvoje, Leningrade, – neformalios ir oficialios studentų, aspirantų (doktorantų – E. A.) grupės. Maskvoje šiuo laikotarpiu galėjo mokytis iki 200 lietuvių studentų. 1956 m. filosofui B. Genzeliui, agronomui Romualdui Grigui po Vengrijos (...) įvykių kilo mintis suburti studentus lietuvius į šokių ir dainų klubą, kuris ilgainiui susivienijus su estais ir latviais virto jungtiniu „Balticum" ansambliu. Lietuvių gretose (be minėtų) aktyvesni organizatoriai buvo inžinierius, vėliau filologas, filosofijos trinėtojas Jonas Trinkūnas, vertėjas Virgilijus Čepaitis, inžinierius Algis Drąsutis, literatė Aušra Adiklytė, filosofas Gytis Vaitkūnas ir kiti.*[446]

Maskvos studentai iš Baltijos respublikų gerokai įsibėgėjo ir, berepetuodami dainas ir šokius, ėmėsi leisti laikraštėlį, atviriau puoselėti tautines vertybes, solidariai ginti savo kultūrines teises, skatinti kritišką požiūrį į sovietų valdžios politiką. Remdamasis Romualdo Grigo atsiminimais, istorikas rekonstruoja ir 7 deš. Maskvos studentų organizuoto veikimo formas. Po 1963 m., anot jo, ten veikęs

[446] Šukys, Aurimas. *Intelektualų alternatyvi veikla sovietų Lietuvoje 1956–1988 m.*: daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas. Kaunas, 2012, p. 55.

neformalus aspirantų klubas, kuris skatino priešinimąsi rusifikacijai, diskutavo ekonomikos, kultūros ir meno klausimais.

Šioje grupelėje, kuri turėjo savo „tarybą", aktyviausi nariai buvo agrochemikas Antanas Jasaitis, biochemikas Petras Kadziauskas, teisininkas Pranas Kūris, energetikas Jurgis Vilemas, filosofas Bronislavas Kuzmickas, chemikas Antanas Glemža, statybos specialistas Algis Steponavičius ir kiti. Susirinkimuose dalyvavo nuo 10 iki 50 žmonių.[447]

Dauguma Maskvos aukštųjų mokyklų auklėtinių gebėjo daryti karjerą ir sugrįžę į Lietuvą. Jie užėmė stiprias pozicijas oficialiame kultūros elite, o Pranas Kūris tapo net sovietiniu teisingumo ministru. Buvo tokia ministerija visuotino neteisingumo ir persekiojimų epochoje. Kita vertus, taip ugdėsi *kompromiso elitas* arba paslėpto komunistinio nacionalizmo pajėgos. Jos atsuko savo ietis prieš Sovietų Sąjungos viešpatystę 1989–1991 metais.

Panašumų būta ir tuometiniame Leningrade, kur su tam tikromis pertraukomis irgi pakildavo *Balticum* bangos. Mat tokiu pat pavadinimu veikė ir tenykštės Pabaltijo studentų bei aspirantų pajėgos. Leningrado skirtumas buvo tas, kad jame mažiau nei Maskvoje telkėsi politinės karjeros adeptai iš Lietuvos, nors ir čia buvo aukštoji komunistų mokykla, ugdžiusi gebėjimus vadovauti žmonėms toli gražu ne demokratijos ir laisvės sąlygomis. Ne vienas šiandienės Lietuvos politinio elito atstovas mokėsi lyderystės šiose mokyklose.

Jei bandytume atskirti dvi pusiau organizuotų SSRS lietuvių veiklos plotmes – sovietinės karjeros ir kolonialių santykių plotmę atskirtume nuo diasporos formavimosi – matytume vieną gana ryškų bruožą: dauguma Maskvos ir Leningrado valdžios, ideologijos, mokslo ir meno pakopas peržengusiųjų grįžo į Lietuvą ir įsitraukė į jos gyvenimą. Metropolijoje liko mažuma, tačiau ir ji turėjo tam tikrą lietuviško atstovavimo vaidmenį, kuris buvo pastebimas iki pat sovietinės imperijos žlugimo.

1989 m. kylant išsivadavimo Sąjūdžiui Rusijos lietuvija pirmiausiai asocijavosi su didžiausiomis sovietų skriaudomis ir kankynių vieta – Sibiru. Kartu su artimųjų kapaviečių paieška atsirado interesas suvokti, kiek gyvųjų lietuvių yra tuose milžiniškuose plotose. Sibiro platybėse, 1989 m. sovietų gyventojų surašymo duomenimis, būta 40 000 lietuvių. Mokslininkai ir lietuvių bendruomenės vadovai įtariai žiūri į tą statistiką, spėdami, kad ji neatspindi tikrosios padėties,

[447] Ten pat, p. 55.

ir kad tikėtinas skaičius yra didesnis – apie 70 000[448]. Po 23 metų ir oficialus, ir tikėtinas Sibiro lietuvių būrys turėtų būti dar labiau sumenkęs. Kita vertus, 2003 m. išspausdintos PLB istorijos autoriai nurodo, visoje Rusijos Federacijoje oficialiai priskaičiuojama 80 000 lietuvių, bet šiuo atveju, jų nuomone, *šis skaičius greičiausiai neatitinka tikrovės ir yra mažesnis.* Gi patys Rusijos lietuviai įsivaizduoja priešingai – galvoja jų esant daugiau[449].

Labai tikėtina, kad Sovietų Sąjungos lietuviai po 1990 metų Kovo 11-osios vis labiau sąmonėjo ir pradėjo stiprinti diasporinės bendruomenės savijautą. Kita vertus, Rusijos žingsnis link formalios, institucinės demokratijos leido pradėti lietuvių išeiviškų bendruomenių brandinimo darbus, kuriems buvo ir bus reikalinga inteligentiška patirtis. Tarp nepriklausomos Lietuvos ir Rusijos atsiradusi siena, stiprinama narystės Europos Sąjungoje ir NATO prievolių, didina atstumus tarp Lietuvos ir Rytų diasporos, tačiau net tokiomis sąlygomis Rusijos lietuviai gali regėti šviesius diasporinės tautos ateities horizontus.

9. Pasaulio lietuvių veikla Lietuvos atgimimo priešaušriu 1985–1991 m.

Sovietinė Lietuvos okupacija buvo lemtinga aplinkybė visam lietuvių pasauliui. Pati Lietuva kentė labiausiai, ji daugiausia kraujo ir ašarų praliejo kovoje dėl laisvės, o ir pralaimėjus partizaninį karą ir nesulaukus viltingos tarptautinės paramos, patyčios, vargai ir sunkumai nepasibaigė. Daug jų buvo iškęsta kartu visais Sovietų Sąjungos žmonėmis, įskaitant tituliarinę tautą – rusus, kurie vilko stalinizmo pančius kartu su dešimtimis kitų pavergtų tautų. Tačiau rusai nejuto tiesioginio užkariavimo, nebuvo pasmerkti *Holodomorui* kaip ukrainiečiai. Lietuviams kartu su latviais ir estais taip pat teko didesni išbandymai dėl savo valstybių, kultūros, tautinio tapatumo. Vieni daugiau, kiti mažiau buvo atsidūrę ant nevilties ribos, matydami kaip sovietų asimiliacinė mašina traiško mažų tautų gynybines linijas. Net jei proletarinio internacionalizmo dekoracijos buvo pabrėžtinai naudojamos kolonizuojant Baltijos respublikas, tačiau po jomis vis vien griaudėjo rusų kalbos ir kultūros fonas. Tautos, kurių tapatybė remiasi į etnolingvistinius pamatus, rusifikacija visų pirma reiškė rusų kalbos intervenciją.

Pasaulio lietuviai, kurių nepasiekė sovietų indoktrinacija ir intrigos, besąlygiškai sutiko 1940-uosius kaip tautos tragediją. DP kartos išeiviai išnešiojo kan-

[448] Stravinskienė, Vitalija. *Pasaulio lietuvių bendruomenė 1949–2003*, p. 312.

[449] Ten pat.

čios, kaltės ir tautinio įsipareigojimo ženklus po visas lietuvių kolonijas. Kai kur prasiplėtė diasporos ribos, buvo įsikurta naujose šalyse. Tačiau visus besąlygiškai vienijo darbas Lietuvos laisvės labui ir rūpestis pavergtų sesių ir brolių likimais. Dramatiškomis sąlygomis atsinaujinusi diaspora ir prasiplėtusi lietuvių pasaulio erdvė labiausiai buvo siejamos šios pareigos ir savo misijos supratimo.

Nors Lietuvos laisvės byla buvo svarbiausia ašis, ant kurios sukosi lietuvių kolonijų idėjinė orientacija ir moralinė vaizduotė, tačiau per ilgus dešimtmečius nuo 1940 iki 1990 m. keitėsi politinis elgesys. Iš karto po II pasaulinio karo, kai dar buvo tikima, kad pavergtų Baltijos šalių likimas bus tarptautinių taikos ir naujos pasaulio tvarkos derybų programoje, daug veikta praktinės politikos srityje. VLIK, egzilinė Diplomatinė tarnyba, ALT, BALF, PLB ir daug kitų diasporos organizacijų energingai vykdė *liaudies diplomatijos* darbus, stengėsi nušviesti tikras okupacijos pasekmes ir bent kažkiek sumažinti sovietų propagandos efektą. Rusai nuo seno pasižymėjo į Vakarus nusukto veido makiažo išradingumu. Tačiau pavergtųjų viltys, išeivijos politinės pastangos, net bandymai rimčiau prisidėti prie ginkluotos ir neginkluotos rezistencijos Lietuvoje baigėsi be svajotų rezultatų.

Nuo 6 deš. vidurio, kai tapo aišku, kad *šaltojo karo* tempas bus labai lėtas ir kad greitai nesikeis nusistovėjusi tarptautinė padėtis Europoje, nuo praktinės politikos veiksmų bus labiau pasisukta link idėjų, tolimos ir laike mažiau apibrėžtos ateities vaizdinių kūrimo, Lietuvos tikrosios padėties analizės ir modeliavimo tų uždavinių ir sprendimų, kurie būtų tikėtinai naudingi Lietuvai atgavus nepriklausomybę. Žinant, kad okupuotų kraštų sovietizavimas paveiks demografiją, suardys ankstesniais laisvės metais susiformavusius socialinius tinklus, deformuos inteligentijos pavidalą, buvo stengiamasi suprasti permainų esmę.

Pirmajame dešimtmetyje po karo išeivijos šviesuomenė juto, kad tauta liko be savo tikro elito, kad vienus deportavus, o kitiems pabėgus į Vakarus, Lietuvos visuomenė liko it be galvos ir širdies. Gal toks suvokimas ne visiškai sutapo su tikrove, tačiau jis vertė net DP stovyklose visą savo kūrybinę energiją sieti su būsimos *ilgos išeivijos* misija. Turint laisvę, reikia bandyti bent kiek kompensuoti Lietuvos praradimus. Per 7–8 deš. stiprėjo pastangos neleisti Vakarams pamiršti pavergtos Lietuvos: peticijos, demonstracijos, periodiniai leidiniai, knygos anglų kalba – visa tai stipriai įsibėgėjo.

Svarbų uždavinį išsikėlė sau Vakaruose naujai išsilavinusi karta, kuri suderino iš Lietuvos išsinešto patriotizmo, kultūros, tautinės ištikimybės principus su geriausių Vakarų Europos ir JAV universitetų edukacija. *Aiduose*, *Santarvėje*,



Lietuviai antisovietinėje protesto demonstracijoje



Lietuvių demonstracija Čikagoje, 71-ojoje gatvėje, prie „Seklyčios“ restorano. Apie 1990 m.

Metmenyse, Mūsų Vytyje, Į Laisvę, Akiračiuose ir kituose periodiniuose lietuvių leidiniuose buvo aistringai pešamasi dėl idėjų, nuoširdžiai ginami savi pasaulėžiūriniai principai, kone konkuruojama būsimos laisvos Lietuvos atstatymo sumanymų baruose.

Dešiniųjų pažiūrų diasporoje labiau buvo puoselėjama išskirtinė išeivijos misija, grįsta mintimi, kad visas intelektinis tautos elitas atsidūrė už tėvynės ribų, o naujai laisvai minčiai ir savarankiškai patriotinei inteligentijai sovietinėje Lietuvoje bus sunku atsirasti. Ypač stipriai tokią idėją palaikė Juozas Eretas, Antanas Maceina, Juozas Girnius. Tokia pozicija užvertė ant pečių milžinišką atsakomybę, akumuliavo intelektinę energiją, skatino kone misionierišką kūrybiškumą. Ir vaisiai buvo unikaliai dideli. Ko verta vien daugiatomė *Lietuvių enciklopedija*, išleista be jokios valstybės paramos, ir užbaigusi tam tikrą lietuvių civilizacinį ciklą, pradėtą dar Pirmosios Respublikos laikais. Didžiulę reikšmę lietuvių savimonės raidai ir diasporos patvarumui turėjo filosofijos knygos, tokios kaip savotišku diasporos vadovėliu galėjęs tapti Juozo Girniaus veikalas *Tauta ir tautinė ištikimybė*.

Kiek vėliau sustiprėjusioje liberaliojoje intelektualinio fronto pusėje, *Santaros-Šviesos* federacijos aplinkoje buvo vis stipriau tikima, kad nepaisant okupacijos ir sovietizacijos, Lietuvoje gali atsirasti sveikų tautinių jėgų, net kolonizuoto proto sąlygomis gali stiprėti lietuviška inteligentija, kilti kūrybinės pajėgos, būtinos ir tautinės gyvasties palaikymui, ir tikėtinam atgimimui. Iš čia plaukė *krašto primato* principas, nurodęs į vienintelę Lietuvos nepriklausomybės sąlygą: jei tauta kada nors atstatys savo valstybę, tai svarbiausias vaidmuo besąlygiškai priklausys Lietuvos lietuviams. Išeivijos misija – tik sukaupti patirtis, analitines galias, idėjas ir galimų veiksmų vizijas, artikuliuoti atstatymo scenarijus ir taip padėti Lietuvos lietuviams būsimo atgimimo kelyje. Todėl santariečiams ir kitokiems liberalams rūpėjo pažinti sovietinę Lietuvą tokią, kokia ji buvo, o ne kokią galėjo norėtis ją matyti. Tad su visomis ydomis, prognozuojamais ir neprognozuojamais sumanymais ir elgesiais. Tam reikėjo leistis į gana rizikingus ryšių su sovietine Lietuva palaikymo žygius.

Paimti iš gyvenimo laisvame demokratijos pasaulyje viską, kas gali būti naudinga ir pritaikoma laisvės laukiančioje šalyje – tai pirma. Suprasti ir pažinti sovietizacijos lauke pakitusius savo gentainius ir siekti išugdyti gebėjimus susikalbėti su jais – būsimaisiais laisvos Lietuvos šeimininkais – tai antra. Ir visa tai turėjo derėti su tradiciniais diasporos politiniais veiksmais, Baltijos šalių okupacijos nepripažinimo ir paramos egzilinei Lietuvos Respublikos simbolinio tęstinumo institucijai – Lietuvos diplomatinei tarnybai – organizavimu.

Ką sovietai diegia okupuotoje gimtinėje? Kaip giliai sovietizacija įausta į Lietuvos visuomeninį audinį? Kokių priemonių pirmiausiai reikėtų imtis nepriklausomybei įtvirtinti, jei tokia diena išauštų? Kaip išsaugoti politinės egzistencijos tęstinumą ir atlikti tai, kas vadinama restitucija – Tautos laisvės, valstybės rūmo ir išlikusios nuosavybės teisių? Per kelis dešimtmečius diasporos periodikoje buvo paskelbta dešimtys rimtų straipsnių, iškelta daugelis rimtų idėjų. Vienos paseno viltims tolstant laike ir keičiantis pasaulio tvarkai, ūkio formoms ir pačiai Lietuvai. Kitos buvo nepelnytai pamirštos tuo metu, kai gerų sumanymų ir tinkamo įgyvendinimo labiausiai stigo.

Senoji ir išmintingoji DP pabėgėlių dalis suvokė, kad geriausiu atveju į laisvą Lietuvą sugrįš ne jie patys, bet jų idėjos, darbai, knygos, išradimai, išmintis. Jaunieji suvokė būsimus uždavinius labai tolimos ateities gyvenimo perspektyvoje.

1953 m. londoniškės *Santarvės* puslapiuose jaunas sociologijos studentas Vytautas Kavolis paskelbė programinį straipsnį *Lietuvos atstatymas. Jaunosios kartos programa.* Atiduodamas duoklę viešpatavusioms tarp tuometinių išeivijos politikų nuotaikoms jis drūtai prognozavo:

> *Nepriklausomybę atgavus, būdingi Lietuvos visuomenės bruožai (šalia lietuvių skaičiaus sumažėjimo ir slavais bei mongolais atmiešimo) bus šie: visuomenės audinio pairimas, įvairūs konfliktai bendruomenėje ir jaunosios kartos pakitimas komunistinės propagandos bei jai pasipriešinimo įtakoje.*[450]

Iš tiesų niekas nežinojo, kaip pasikeis lietuvis, kaip jį reikės suprasti, kaip susikalbėti, kaip jam padėti. Autorius taikliai prognozavo bent vieną dalyką, kas sociologui puikiausiai derėjo. Socialinio solidarumo ir gebėjimo burtis į laisvanoriškas asociacijas, draugijas, klubus, etc. nuostatų pasikeitimas buvo neišvengiamas. Kodėl? Pirmiausiai buvo visiems akivaizdu, kad sovietizacija sistemiškai naikins nepriklausomybę menančių visuomeninių organizacijų tinklus. Senasis draugijų gyvenimas ir pilietinės visuomenės audinys, kuris dar galėjo būti likęs po emigravimo ir trėmimų, bus be gailesčio palaidotas. Jei kartais nutiktų stebuklas, ir Lietuva greitai išsivaduotų, senieji pilietinio veikimo įgūdžiai dar bus atgaivinami.

---

[450] Kavolis, Vytautas. Lietuvos atstatymas. Jaunosios kartos programa. In: Kavolis, Vytautas. *Nepriklausomųjų kelias*, p. 27.

Jeigu išlaisvinimas taps tikrove netrukus, jaunimui dar nesant giliau indoktrinuotam, tatai entuziastinga banga išlaisvins jo kūrybines energijas, sužadins jauno visuomeniškumo potvynį.[451]

Amerikoje ir Vakarų Europoje subrendęs ir patriotiškai nusiteikęs lietuvių diasporos jaunimas

... turės labai aiškią užduotį į atgijusią visuomeniškumo srovę įnešti vertybes ir formas, kurių stigs: vertybes, išplaukiančias iš vakarietiškos, pagarba žmogui, laisvei, tiesai, skirtingai nuomonei, pagrįstos tradicijos; ne ideologinio fanatizmo, o mokslinės prielaidos metodą visuomeniniame gyvenime; ir formas, demokratines turiniu (rusiškoji demokratijos samprata net ir tada, kai ji praktikuojama – ir ji dažnai praktikuojama net mūsų tarpe – tėra daugumos diktatūra)...[452]

Tačiau jei okupacija užtruks ilgiau, tiek, kad pasikeistų generacijos, tuomet sovietizacija reikš, kad bus suformuoti nauji, oficialūs, sovietų valdžios inicijuoti ir komunistų bei KGB prižiūrimi socialiniai tinklai. Kartu bus pakeistos vertybės – ašis, *apie kurią koncentruojasi iš įvairių šaltinių perimti kultūros elementai, kad sudarytų vieningą, savarankišką ir nuo kitų skirtingą kultūrą.* Taigi, neabejotina, kad net išliekant lietuvybei, sovietinių žmonių mentalitetas bus pasikeitęs. Ir su tuo reikės gyventi.

Be iliuzijų ir su jautriu rūpesčiu žiūrint į laukiančią Lietuvos laisvės ateitį, V. Kavoliui aiškėjo po kelių dešimčių metų jaunimo laukianti tikrovė:

Visuomeninis audinys ne tik bus sovietų išardytas ir pakeistas, bet išlaisvinimo bus dar sykį, dabar jau sovietinis, išardytas. Po pirmo, entuziazmo persunkto, bet chaotiško poišlaisvinimo laikotarpio visuomenės audinys ims iš naujo formuotis, ir maža ką mes čia galėsime nuo savęs pridurti. Bet nauji socialiniai susigrupavimai (kiekvienas pasisavinąs tam tikrą savo narių interesų ir jų asmenybių sritį) tegalės sudaryti bendruomenę tuomet, jei bus jungiami bendros vertybių sistemos (...) Štai kodėl pagrindinis bendruomeninio Lietuvos atstatymo klausimas yra vertybinė integracija: ji yra visų trijų esminių sociokultūrinių sistemų – kultūros, bendruomenės ir asmenybės – susikryžiavimo ir bendro funkcionavimo pagrinde. Jos alternatyva yra prievarta, visai nepriklausomai nuo geros ar blogos vyriausybės valios, nuo demokratinių ar nedemokratinių pažiūrų, ir pairimas...[453]

---

[451] Ten pat, p. 30.

[452] Ten pat.

[453] Ten pat, p. 28.

Pranašybės bruožų įgyjantis sociologinis prognostinis tekstas 1953 metais vaizdavo lauktinus ir tikėtinus Lietuvos visuomenės pavidalus be emocijų ir be mokslinio pasitenkinimo, bet aiškino, su kokia Lietuva reikės susidurti tiems diasporos veikėjams, kurie bus išlaikę dešimtmečių išbandymus ir sieks padėti savo arba savo senelių gimtinei kloti naujus pamatus.

Išlaisvintas kraštas bus skaldomas įvairių tarpgrupinių konfliktų(...), kurie galės būti išspręsti socialinio gyvenimo bendromis vertybėmis sistemingu ir nuodugniu persunkimu. Jų pagrindu liks tradicinė mūsų kultūra, išsaugota iš dalies sovietų pavergtųjų, iš dalies tremtinių lietuvių tarpe. Abi šios dalys bus paveiktos savo skirtingo vystymosi sąlygų. Todėl tradicinės vertybės niekad neprisikels savo „pirmykštėje grožybėje". Nebepatenkindamos pilnutinai lietuvių, jos turės būti papildytos naujais pradais.

Jaunosios kartos laukiantys uždaviniai Lietuvos atstatymo akivaizdoje nėra inkrustuoti naiviomis viltimis, kad išeivių patriotizmas sulauks visiškai aiškaus supratimo išsilaisvinusių lietuvių visuomenėje. Visiškai priešingai.

Tai, ką bus įgiję tremtiniai ir Lietuvoje pasilikę, bus iš esmės skirtinga. Patenkinamos vertybių sistemos (ideologinės kultūros) sukūrimas reikalaus jų suderinimo po tam tikrom visa vyraujančiom prielaidom. Mūsų tikslas, kad šios prielaidos būtų humaniškos, demokratinės ir pažangiai (socialiai) liberalios vakarų vertybės. Tik šių vertybių pasisavinimas gali būti pagrindu suvienyti Lietuvos gyventojams, integruoti jos kultūrą ir pasiekti socialinės taikos, reikalingos bendruomeninio (ir ūkinio) atstatymo planavimui. Tik jos suvienys įvairius okupacijos ir ištrėmimo išdavoje kilusius žmonių pareikalavimus ir jų idealus į vieną veiklos programą ir sudarys lanksčias sąlygas tolimesniam vystymuisi, vis labiau išlaisvinančiam kūrybingas ir vidiniai rekonstruktyvias bendruomenės jėgas.[454]

V. Kavolis jau tada matė, kokios trapios yra politinio Lietuvos išsivadavimo artimiausiu laiku viltys. Jis gal net ir per daug skeptiškai žiūrėjo į praktinės politikos priemonių veiksmingumą laisvės byloje 6–7 deš., VLIK ir kitų išeivijos veiksnių politinius demaršus. Kita vertus, jo romantiškos vizijos ir tikėjimas išeivijos sugrįžimu ir susitikimu su išsilaisvinusiais Lietuvos lietuviais taip pat turėjo kilnios utopijos ženklų. Jie geriausiai išryškėja šiame paraginime:

[454] Ten pat, p. 28–29.

Jaunosios kartos programa Lietuvos atstatymui aiški. Mes visų pirma, nesirūpiname ūkio atstatymo planavimu, nes jis priklausys nuo to, kiek mums pavyks mūsų ***bendruomenę*** *atstatyti. Mes domimės ir rūpinamės visuomeniniu atstatymu – pirmine atstatymo problema – ir ypatingai: pozityvia kova su dogmatinėmis, žmogui gyvenimą griaunančiomis įtakomis; (...) Vertybiniam atstatymui ruoštinasi jau dabar: (1) išsiaiškinant pagrindus ir vertybes, kad būtų galima jas perduoti, kaip gyvą liepsną tiems, kurie bus labai gerai susipažinę su viena, antihumaniška ideologija (geriau kaip dauguma mūsų su* ***bet kuria****!); (2) jas derinant, organizuojantis ir buriant priemones šiems tikslams pasiekti. Visų pirma reikia drąsios vaizduotės susiderinti ten, kur bendri idealai – ir kur skyrybos, nors kažkada ir nuoširdžios, ima atgyventi savo realią reikšmę ir tepalieka nešvankiu slogučiu...*[455]

1953 metų Amerikos lietuvių studentijos diskutuoti Lietuvos atstatymo uždaviniai, ypač intelektualinės bei vertybinės misijos rezultatai, nepasiduoda paprastam istorijos tyrimui ir lengvam aprašymui. Kaip atpažinti, suskaičiuoti vertybinius ir mentalinius impulsus, kurie galėjo paveikti atgimstančios Lietuvos protus ir širdis? Dar ilgai reikės įvairialypių stebėjimų, mentaliteto raidos tyrimų, kad susigaudytume, kokius lietuvius laisvoje Lietuvoje rado išeivių tautinės veiklos veteranai, idealistai ir patriotai. Nedaug mokslu grįstų puslapių galima parašyti apie tai, kaip sugrįžtančius, prie Lietuvos atgimimo prisidedančius išeivius pamatė, suprato, pripažino posovietiniai lietuviai. Tai svarbus ir labai neaiškus netolimos praeities problemų laukas, kurio neišarus sunku suprasti ir Lietuvą, ir naujos emigrantų bangos užlietą senąjį lietuvių diasporos pasaulį.

Nuo šių deklaracijų prabėgo daugiau nei trys nuoširdaus kultūrinio ir visuomeninio darbo diasporoje dešimtmečiai. Keitėsi išeivių kartos. PLB sukūrę ir *didžiosios emigracijos* principus diegę lietuviai jau buvo pasitraukę. Net jaunosios generacijos veidai vis labiau priminė besiruošiančius emeritais tapti moteris ir vyrus, tačiau jaunystės priesakai nebuvo užmiršti, nereikėjo jokių specialių paraginimų, jokių priminimų, kas darytina pradėjus švisti Lietuvos atgimimo aušrai. Visą diasporos tapatybę dešimtmečiais lėmęs misijos jausmas nebuvo dingęs. Skirtingų lietuvių išeivijos ideologinių-politinių srovių, skirtingų generacijų įsivaizdavimai turėjo daug bendrų sąlyčio taškų. Juos siejo ir bendros netektys, ir liūdesys, kad tikrovė yra gerokai atgrasesnė ir sunkiau pasiduoda sąmoningam paveikumui, negu norėtasi. Juos vienijo skirtingais būdais norima įgyvendinti gyvenimo misija – padėti atgimsiančiai Lietuvai.

---

455 Ten pat, 32.

Vienuose sluoksniuose buvo susitelkiama ties politine akcija, atakuojant JAV, Kanados, Anglijos vyriausybes peticijomis. Kiti, ypač amerikiečių lietuvių *Katalikiškos talkos* veikėjai, visaip stengėsi padėti disidentams ir *Lietuvių katalikų bažnyčios kronikų* bendradarbiams. Treti įsivaizdavo, kad tarsi senieji knygnešiai gabendami pro sovietų pasienio užkardas laisvos minties leidinius didins Lietuvos lietuvių intelektualinį atsparumą komunistinei indoktrinacijai, asocialiam cinizmui, kuris laikytinas neišvengiamu prievartinio sovietizavimo šešėliu. Visa tai sudėjus į viena buvo pakankamai didelė energija, palaikiusi Lietuvos laisvės žiežirbas ir vienijanti visas lietuvių pasaulio jėgas.

1987 m. rugpjūčio 23 d. prie Adomo Mickevičiaus paminklo Vilniuje nuskambėjus aiškiems išsivadavimo sąjūdžio šūkiams pasaulio lietuviai neskubėjo daryti vienareikšmių išvadų. Būta ir baiminimosi, kad sovietų slaptosios tarnybos ir persitvarkanti komunistinė Sovietų Sąjungos valdžia gali tiesiog manipuliuoti Vakarų demokratijos akivaizdoje tam tikrais *socializmo su žmogaus veidu* propagandiniais triukais. Tačiau pamažu buvo vis stipriau įsitikinta, kad Sąjūdis yra tikras sąjūdis, tikras tautos valios požymis, kad tie, kurie stojo jo priekyje nėra sovietų marionetės, ir kad reikia dėti visas jėgas Sąjūdžiui padėti.

Žinoma, kaip ir ankstesniais laikais galingiausiai skambėjo Amerikos lietuvių organizacijų balsai. Tačiau Kanadoje, Didžiojoje Britanijoje, Vokietijoje, Argentinoje, Australijoje, Naujojoje Zelandijoje tautinių nuotaikų pakilimas buvo akivaizdus, o sujudimas imtis kuo tik įmanoma padėti Lietuvos Sąjūdžiui labai didelis. Jau anksčiau pramintais keliais ir informaciniais kanalais buvo garsinamas Lietuvos laisvės reikalas visame pasaulyje, kūrėsi informacijos biurai, vienijantys profesionalią ir laisvanorišką veiklą. Prisiminti solidarumo saitai su kaimynystėje buvusiais kitų pavergtų šalių atstovais. Baltijos šalių diasporos jungtiniai veiksmai nuolat buvo labai svarbus faktorius politinės akcijos ir *liaudies diplomatijos* baruose.

Tradiciškai svarbi pagalbos Lietuvai sritis buvo politika. Lobistinė veikla buvo vystoma visą sovietų okupacijos laiką, bet ne visada ji turėjo žymesnį poveikį. Įvairių lietuvių organizacijų atstovai išnaudojo visas išradingumo atsargas, perėjo nusivylimo ir abejonių laikotarpį, bet 9 deš. viduryje vėl atgijo. Diasporos atstovai JAV ir kitose šalyse jau buvo pasiekę tam tikras aukštumas valstybės administracijos aparate. Senųjų išeivių palikuonių buvo JAV Senate ir Kongrese. Būsimasis Lietuvos prezidentas Valdas Adamkus labai ilgai dirbo aplinkosaugos administracijoje, Skirma Kondrotas pasiekė socialinių reikalų viceministrės postą Ronaldo Reigano administracijoje, Linas Kojelis irgi dirbo prezidentui R. Rei-

ganui. Buvo ir daugelis kitų, gal žemesnes politinės karjeros pakopas pasiekusių, bet ne mažiau nuoširdžiai dirbusių lietuvių.

Jie turėjo savo balsą, taip pat individualias galimybes susigaudyti Amerikos politiniuose interesuose, tam tikrą privataus veikimo erdvę. Prezidentui R. Reiganui išreiškus *padėką Pabaltijo emigrantams už jų kovą dėl laisvės* ir JAV įstatymų leidėjams paskelbus birželio 14-ąją oficialiai minėtina *Baltiečių laisvės diena* politinis lietuvių veikimas dar labiau aktyvėjo, o tikėjimas savo lobistinės veiklos prasme atgijo[456]. Kaip rašo istorikas Giedrius Janauskas, baltiečių politinės veiklos rezultatai labai gerai išryškėjo 1986 m. lapkričio 5 d. Helsinkio akto peržiūros konferencijoje Vienoje, kurioje valstybės sekretorius Georgas P. Shultzas, delegacijos vadovas Warrenas Zimmermannas skaitė savo pranešimus. Pastarasis, *šešiais punktais išdėstydamas (...) žmogaus teisių pažeidimus Sovietų Sąjungoje, jau ženklino ilgai trukusių diplomatinių ėjimų pradžią. Baltijos valstybių okupacijos „nepripažinimo politikos" pabrėžimas pirmuoju punktu buvo džiaugsmingai sutiktas tiek JAV, tiek Kanadoje. Sekdami JAV ir Kanados delegacijų narių pareiškimus, lietuviai tikėjosi, kad bus paminėti žmogaus teisių pažeidimai prieš lietuvių disidentus, pakartota (...) pozicija okupuotų Baltijos valstybių atžvilgiu...*[457]

Baltijos šalims grįžtant į didžiosios politikos programą ir darantis tarptautinių santykių subjektu, nepaprastai didelę reikšmę turėjo ambasadoriaus Stasio Lozoraičio, jr. veikla Romoje ir Vašingtone. Jo glaudus bendradarbiavimas su Pasaulio lietuvių bendruomenės aktyvistais vedė prie savarankiškų, praktinės politikos uždavinių, kurie laukė jau būsimos nepriklausomos Lietuvos politikų. Egzilinės diplomatijos galva tuo tartum pradėjo veiklą, kuri laukė jau netolimoje ateityje nepriklausomos Lietuvos valstybės. Gal šiandien ir nėra lengvai atpažįstami diplomatų ir išeivių subrandinti vaizdiniai, atliepiantys konstitucinės santvarkos ypatumus ar užsienio santykių ir partnerystės perspektyvas. Tačiau taip jau sutapo, kad ir šiandien jautriausi tokios politikos klausimai (Lietuvos ir Lenkijos santykiai) buvo pradėti svarstyti lietuvių išeivių ir bruzdančios Lenkijos *Solidarumo* atstovų.

Didžiausia pagalba atgimstančiai Lietuvai buvo išnešiotas supratimas, kad atstačius nepriklausomas valstybes sugrįš visos tarptautinės mįslės ir sąlygos, kurios buvo užšaldytos sovietinės okupacijos metu. Vilniaus klausimas, lietuvių ir lenkų santykiai, Molotovo-Ribentropo pakto ir Jaltos konferencijos nutarimų

---

[456] Janauskas, Giedrius. *Kongresinė akcija: JAV ir Kanados lietuvių politinis lobizmas XX amžiaus 6–9 dešimtmečiais.* Vilnius: Versus aureus, 2009, p. 85.

[457] Ten pat, p. 93.

pasekmės nebuvo politiškai vienareikšmės. Tad išeivija pradėjo derybas, kurios buvo svarbios tarsi užduodamas tonas ar pasirinkta tolimos kelionės kryptis. Taip buvo purenama dirva tokiems veiksmams, kuriuos iki galo galėjo atlikti tik nepriklausomos Lietuvos valdžia. Kartu galima drąsiai teigti, kad tokių veiksmų vertė rekonstruojant Lietuvą buvo neįkainuojama.

Geriausiai atspindi išeivijos pastangas šia linkme Vilniaus vyskupijos priklausomybės klausimas. 9 deš. pradžioje Vatikanas vis dar atsižvelgė į prieškarinės Lenkijos bažnytinės provincijos ribas, kitaip tariant pripažino Vilniaus vyskupijos priklausymą Gniezno bažnytinei kompetencijai. Dar 1982 m. PLB kreipėsi į Vatikaną prašydama:

> *1) nepažeidžiant Švento Sosto nepripažįstamos prievartinės Lietuvos okupacijos ir inkorporavimo į Sovietų Sąjungą, įtraukti Vilniaus vyskupiją į Lietuvos bažnytinę provinciją, atskiriant ją nuo Lenkijos pagal Curzono liniją ir vyskupijos centrą iš Lomžos perkeliant į Vilnių; 2) įkurti Vilniuje visos Lietuvos vyriausiąją arkivyskupiją.*[458]

Taigi, dar net nepradėjus ryškėti Lietuvos atgimimo tiesioginiams požymiams, vyskupijos likimo svarstybos buvo realus politinės tikrovės klausimas. Jis truko gana ilgai, o pagyvėjo ruošiantis Lietuvos krikšto 600 m. sukakčiai, kadangi ši data siejosi su istorinio religinio Lietuvos centro Vilniuje pradžia. Nors Lietuvos diplomatinė tarnyba vengė viešų pareiškimų, akivaizdu, kad iš jos pusės būta paraginimų toliau kaitinti šį klausimą. Tad viso plataus ir įvairialypio politinio lietuvių diasporos veikimo fone šis veiksmas buvo tarsi sąmoningos praktinės veiklos gebėjimų patikrinimas, tam tikrų atraminių principų būsimos Lietuvos valstybės ir jos tarptautinės padėties įtvirtinimas. Lietuvos ir Lenkijos sutarimas dėl būsimų valstybių sienų, turėjęs tapti svarbiausiu atsikūrusios valstybės būties pagrindu, tokio vertinimo nusipelno.

Kaip rodo naujausi tyrimai, visa PLB veikla Vilniaus vyskupijos priklausomybės Lietuvos bažnytinei provincijai byloje, 1988 m. susikūrus Lietuvoje Sąjūdžiui kažkiek prigeso, tačiau tuo pat metu su pradėtais darbais susipynė nauji sumanymai. Net galima būtų sakyti, kad keletą metų labai daug politinio Lietuvos atstatymo kelių vedė į Romą. 1988 m. balandžio 30–gegužės 1 d. ambasadoriaus Stasio Lozoraičio, *jr.* ir jo geros pažįstamos, su Lenkijos šviesuomene neformalius ryšius palaikiusios Wandos Gawronskos iniciatyva buvo surengta lietuvių ir

---

[458] Milerytė, Giedrė. *Lietuvos ir Lenkijos santykių ateities vizijos emigracijoje 1945–1990 m.*: daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas. Kaunas, 2012, p. 133.

lenkų *Romos konferencija*. Ji labai simptomiškai atspindėjo susiklosčiusią padėtį: opoziciškai komunistų valdžios atžvilgiu nusiteikę Lenkijos atstovai jau galėjo atvykti, o prie kitos diskusijų stalo pusės susėdo lietuvių diasporos atstovai – *geležinė uždanga* dar nebuvo Lietuvai prasiskleidusi. Tad Stasys ir Kazys Lozoraičiai, Paulius Rabikauskas, Algimantas Gureckas, Tomas Venclova kalbėjo dar tik pradėjusios versti savo kalėjimo sienas Lietuvos vardu. Galiausiai šie pokalbiai buvo tam tikras atspirties taškas Lietuvos atgimimo *Sąjūdžio* pirmininko Vytauto Landsbergio 1989 m. liepos mėn. parengtam *Laiškui bičiuliams lenkams*.[459]

Įvykiai rutuliojosi taip greitai, kad buvo sunku į juos visus reaguoti. Tačiau kai 1991 m. pabaigoje popiežius Jonas Paulius II patvirtino Vilniaus arkivyskupijos egzistavimą ir naujuoju arkivyskupu paskyrė lietuvių diasporoje subrendusį Audrį Juozą Bačkį, galėjo būti suvokta, kad tai – tarsi bendros išeivių ir Lietuvos politikų pastangų vaisius.

Į Lietuvos laisvės ir atgimimo palaikymo politinę ir visuomeninei akciją įsitraukė ir Didžiosios Britanijos lietuviai. Lietuvių organizacijos Londone sukūrė *Pagalbos Lietuvai fondą*, aukojo paskutinius dvasinės energijos ir lėšų išteklius. Metamos jėgos tarpininkauti britų valdžios sluoksniuose, kad padėtų Lietuvai praskleisti tarptautinio pripažinimo uždangas. Iš karto po Kovo 11-osios Didžiosios Britanijos lietuviai pakvietė Ministrę Pirmininkę Kazimirą Prunskienę, tuo metu bandžiusią patekti į oficialų priėmimą JAV. Gavę Downing Street'e pritarimą jie padėjo organizuoti Lietuvos Respublikos Vyriausybės vadovės susitikimą su Jungtinės Karalystės Ministre Pirmininke Margaret Thatcher. Tais pačiais metais bendromis jėgomis tenykščiai lietuviai talkininkavo tuometiniam Aukščiausiosios Tarybos pirmininkui Vytautui Landsbergiui vizito Londone metu.[460]

Vokietijos ir Prancūzijos lietuvių bendruomenių aktyvistai ir bendrais, ir individualiais veiksmais bandė padėti garsinti Lietuvos atgimimo judėjimą, neleisti sovietams uždengti ten besirutuliojančius įvykius nuo Vakarų pasaulio demokratinės visuomenės akių.

Būta daug daugiau lietuvių diasporos politinio lobizmo veiksmų Lietuvos laisvės byloje, kurie jau sulaukia rimtų istorijos tyrinėjimų. Kasdieniame lietuvių pasaulio gyvenime jau senai buvo įprasta, kad neužtenka solidarizuotis su tauta, padedant parašą po kokia nors peticija. Lietuvos nepriklausomybės akivaizdoje, ypač po 1990 m. kovo 11 d. deklaracijos, pasaulyje plačiai nuskambėjus žinioms apie Sovietų Sąjungos vykdomą Lietuvos Respublikos blokadą, tradicinis (bent

459 Ten pat, p.142–145.

460 Kinka, Romas. *Lietuviai be Lietuvos: Britanijos lietuviai 1947–1991 m.*, p. 31.

jau amerikiečiams lietuviams), gan masiškas siuntinių siuntimas artimiesiems į Lietuvą greitai išsivystė į labai didelį materialinės paramos siuntimo sąjūdį.

Greičiausiai susiorganizuota ten, kur bendruomeninis gyvenimas buvo pasiekęs didžiausią pajėgumą, ir sutelktos pajėgos materialinės pagalbos organizavimui. Vienas kilniausių pavyzdžių: 1991 m. kovo 10 d. amerikiečių lietuvių sukurta *Lithuanian Hotline*, informacijos apie sunkumus kenčiančią Lietuvą ir paramos telkimo nepelno organizacija. Ji geriausiai atliepia tai, kam pakilo sąmoningoji, atjaunėjusi Vakarų pasaulio lietuvių bendruomenė:

> *...Tokie jaunų lietuvių sambūriai Lietuvai paremti kūrėsi Los Andžele, Niujorke ir kituose JAV miestuose, taip pat Australijoje, Europoje. (...) taigi, nuo ankstyvo ryto iki vidurnakčio amerikiečiai kreipdavosi, prašydami tikslių žinių apie Lietuvą. Telefaksas veikė be sustojimo, amerikiečių televizijos stotys filmavo veiklą, iš „Lithuanian Hotline" gaudavo naujausių žinių. Vilniuje, LR Aukščiausioje Taryboje, dirbo Rita Dapkutė, ji tapo svarbiausiu ryšių tiltu tarp Lietuvos ir štabo Čikagoje.*
>
> *(...) Buvo ieškoma ryšių su politikais, diplomatais, senatoriais, Kongreso nariais. Kiekvieną dieną iš „Hotline" raštinės Pasaulio lietuvių centre Lemonte, plaukė telegramos, laiškai, netilo skambučiai į Vašingtoną. Savanoriai dirbo iki ankstaus ryto, sieninėje lentoje buvo surašyta tiksli informacija, ką ir kaip reikia atsakyti į pateikiamus klausimus. Visas žinias redagavo ir tikslino Dalia Sruogaitė ir Eglė Paulikienė. Arvydas Paulikas žinių apie Lietuvos blokadą gaudavo iš trumpų bangų radio mėgėjo Kaune. Kovo 30 dieną Čikagos miesto centre, prie Pikaso skulptūros, buvo surengta pirmoji demonstracija. Į ją pakviesti Ilinojaus valstijos senatoriai Alan Dixon ir Paul Simon, lietuvių kilmės Kongreso narys Richard J. Durbin, senatorius iš Teksaso Paul Sarpalius. Demonstracijoje dalyvavo 5 000 žmonių, atvyko ir kitų pavergtų valstybių atstovai: ukrainiečių, latvių, estų, kroatų, lenkų, kubiečių.*[461]

Antrą kartą per XX amžių Amerikos lietuviai kartu su diasporoje gyvenusiais gentainiais visame pasaulyje ėmėsi kilnaus paramos savo tėvynei darbo. Dar kartą per vieną šimtmetį Lietuva vadavosi jausdama visos diasporos solidarumą, stiprinama jausmo, kad nesame vieni, kad mūsų broliai ir sesės visame pasaulyje kvėpuoja ir jaučia kartu su laisvėn kylančia tauta. DP išeivių kartos misijos vėliava nebuvo nuleista per visą tėvynės pavergimo laikotarpį. Ji vienijo visas diasporos kartas, visas ideologines ir pasaulėžiūrines grupes. Pasaulio lietuviai ne

[461] Kašauskas, Stasys (red.). *Dvidešimt metų su Lietuva. Lithuanian Mercy Lift*. Vilnius: Artlora, 2011, p. 6.

tik buvo pirmaisiais komunikacijos su Vakarų pasaulio valstybėmis ir visuomenėmis lieptais, kol pati Lietuvos Respublika nebuvo pajėgi jų nusitiesti, bet telkė į Lietuvos laisvės bylą visų iš sovietų nelaisvės besivaduojančių tautų išeivius.

Lietuva negalėjo būti gyva vien idėjomis ir deklaracijomis. Jai reikėjo nepriklausomybę paversti kūnu: sukurti gerai funkcionuojančią valstybę, kurios piliečiai šalia laisvės dainų buvo per ilgus izoliacijos ir daiktų deficito dešimtmečius labai jautrūs materialinės gerovės lygiui. Pagalba Lietuvai reikalavo vaistų, medicinos įrangos, kompiuterių, knygų, technikos ir viso kito, apie ką buvo svajota. O sovietų blokada jau džiovino automobilių kuro bakus, grasė dar didesniais energijos trūkumais, kurie, ko gero, būtų pajusti, jei sovietams nebūtų trukdę jų pačių sukurti tinklai: nei dujų, nei elektros paprasčiausiai nebuvo galima atjungti tik Lietuvai, nenuskriaudžiant ir platesnių Rusijos plotų.

Amerikiečiai, pradėję nuo lemiamu momentu veikusios *Lithuanian Hotline*, ėjo toliau ir sukūrė kitą, kelis dešimtmečius gyvuosiančią nepelno organizaciją *Lithuanian Mercy Lift*. Jos veiklos istorinėje santraukoje labai santūriai aprašyti pirmieji žingsniai:

1990-jų balandžio mėnesį Kremlius paskelbė Lietuvai blokadą – nutraukė prekių, vaistų, žaliavų, kuro tiekimą. LR Aukščiausios tarybos Pirmininkas prof. Vytautas Landsbergis paprašė iš Vakarų vaistų – insulino cukralige sergantiems žmonėms. „Lithuanian Hotline" nusprendė nupirkti insulino, antibiotikų ir nusiųsti juos į Lietuvą. Padedant Sigutei Mikrut, dirbusiai „Abbott" laboratorijoje, už 10 000 JAV dolerių buvo nupirkta insulino ir antibiotikų (Pirmąja LML administratore tapo iš Viskonsino į Čikagą persikėlusi Rasa Lakas. Ji kasdien skambindavo įvairiems vaistų gamintojams, rašė prašymus, tvarkė dokumentus). Tačiau išsiųsti siuntinį nebuvo lengva, lėktuvai į Lietuvą skrido tik per Maskvą. Transporto ekspertas Rimas Gulbinas pasitarė su „American Travel" savininku Aleksu Lauraičiu, kurio pagalba 40 dėžių LOT linijomis atsidūrė Varšuvoje, paskui buvo pervežta į Lietuvą, vaistai išdalinti ligoniams. Balandžio 19 d. buvo įsteigta „Lithuanian Mercy Lift" (LML)...[462]

Ši JAV lietuvių savanorių organizacija per 20 metų sugebėjo suteikti Lietuvai paramos už 126 690 425 JAV dolerius. Parama tilpo į 612 konteinerių su vaistais, gydymo priemonėmis ir kasdieniais reikmenimis. Tokia suma įvertinamos pagalbos akumuliavimas nereiškė tiesiog surinktas aukas. Savanoriai nebūtų galėję

[462] Ten pat, p. 7–8.

to pasiekti, jei ne tradicinė pilietinės savanoriškos veiklos taktika. Buvo apeliuojama į vaistų korporacijas, karo ligonines ir karo amunicijos sandėlių žinybas. Buvo skatinamas aukojimas, kraunama viskas, kas galėjo būti naudinga vargstančiai Lietuvai. Kaip prisimena savanoriai, nebuvo didelių galimybių smulkmeniškam rūšiavimui, visko stingančiame krašte patys lietuviai galėjo tą padaryti.

Ypatingai reikšminga parama buvo pačiais pirmaisiais nepriklausomybės metais, kai ir 10 dolerių daugeliui Lietuvoje reiškė mėnesinį atlyginimą. Šiandienis valiutų kursas yra ne toks, kad galima būtų iš tiesų įvertinti 1990-ųjų pradžioje paramos reikšmę. Niekas net nebandė buhalteriškai skaičiuoti, ką reiškė šimtų lietuvių savanorių darbo valandos Amerikoje. Ir jauni, ir pagyvenę profesionalai, ir gerai apmokami didelių korporacijų vadybininkai – visi buvo lygūs. Didesnę patirtį ir korporatyvinius ryšius turintys gebėdavo savo išradingumo dėka surinkti dar didesnius paaukotų daiktų ir medikamentų kiekius. Šiandien jau storėjant užmaršties dulkių sluoksniui ant įspūdingo lietuvių pasaulio istorijos puslapio labai svarbu kuo greičiau imtis šios netolimos istorijos tyrinėjimo, aprašymo, įtvirtinimo lietuvių atmintyje.

PLB ir kitos organizuotų lietuvių aukos, savanoriški darbai, emocijos ir proto vaisiai buvo neįkainuojamas dalykas – pavyzdys ateities diasporai. Tačiau tai dar ne visas aprėpiamas lietuvių pasaulio duoklės protėvių žemei vaizdas. Privatūs, individualūs atvejai, remiant artimuosius, dalijant dovanas nepažįstamiems – kad tik lietuviams – nesuskaičiuojami. Interneto epochoje jau lengviau rasti palyginimus trumpai charakteristikai. Kaip personaliniai kompiuteriai sukuria globalų informacinį kapitalą, taip daugybė pasaulio lietuvių rūpesčio ir aukų lašai sudaro visą jausmų ir daiktų jūrą. Socialinio kapitalo teoretikai ir tyrėjai žino vieną tiesą: ne milijonieriai yra daugiausiai aukojantys bendram gėriui, bet smulkūs socialinių ir pilietinių akcijų dalyviai. Viso pasaulio lietuvių pagalbos Lietuvai vertė buvo milžiniška. Kas ją išmatuos? Visa tai leidžia vietoj statistikos ir finansinės sąmatos išreikšti metafora: DP kartos – *didžiosios karių ir poetų emigracijos* – lietuviai kilniai atliko savo pareigą tėvynei. Svarbu niekada to neužmiršti.

Nepasibaigusi istorija: lietuvių pasaulis po 1990-ųjų...

Objects in mirror are closer then thay appear

(Perspėjimas ant amerikietiško automobilio veidrodėlio)

Globalizacijos bangos iškilimas ir Sovietų Sąjungos žlugimas sutampa istoriniame laike. Abu reiškiniai tapo svarbiausiu Lietuvos ir kitų pavergtų Vidurio Rytų Europos tautų šuolio į laisvę scenografijos elementu. Lietuvių visame pasaulyje savimonė buvo taip stipriai ir natūraliai prikaustyta prie išsivadavimo siekių, kad nepriklausomos valstybės atstatymo euforija neleido akyliau matyti arba bent pastebėti ir atpažinti antrinių ir tretinių impulsų, kurie buvo prikaustę besivaduojančios tautos individų ir jų grupių dėmesį.

Didžiausia mįsle per visą dvidešimt nepriklausomos Lietuvos gyvavimo metų liko mentaliteto permainos, patriotizmo ir saviniekos, prieraišumo ir beveik demonstratyvios emigracijos samplaikos. Laikotarpio pradžioje tik užgimusi, bet sparčiai besiplečianti internetinė erdvė per tą laiką prisipildė gausybe sarkastiškų, liguistų, net socialinei psichoanalizei sunkiai pasiduodančių daugiau ar mažiau rišlių tekstų, skaudžių įžvalgų, išrėktų posakių, pykčio proveržio dokumentų, nepasitikėjimo ir abejonių žodžių, gandų ir tikrų liudijimų. Tačiau nauja emigracijos banga ir lietuvių diasporinės vaizduotės permainos dar tik pradedamos

moksliškai analizuoti. Žodis *emigracija* lietuviams tapo it neaiškios kokybės vaisius, kuris gali būti iš nepasitenkinimo metamas į neryškiai tikrovę atspindintį kino-dokumentikos ekraną.

Yra daug posovietinio gyvenimo reiškinių, kurie nėra kokybiškai reflektuoti sąmoningumo ir savižinos baruose. Daug dalykų, kurie kasdieniame gyvenime yra lyg ir savaime aiškūs, tampa neįkandamu riešutu mokslinius įrankius naudojančiam tyrėjui. Lietuvių emigracijos ir naujosios diasporos raidos klausimai yra nagrinėjami labai dažnai, tačiau didesne dalimi tai – tarsi tik putotas dabarties srautų paviršius. Tiesą sakant, oficialus emigracijos apsižiūrėjimas Lietuvoje geru dešimtmečiu pavėlavo. Daug kas jau buvo nutikę, daug kas tame lietuvių pasaulyje buvo pasikeitę, kol Lietuvos politinis elitas, užuot metai iš metų džiaugęsis mažėjančia bedarbyste, apsižiūrėjo esąs labai plačiose naujosios išeivystės arba *protestuotojų kojomis* masėse.

Teisybės dėlei reikia pripažinti, kad tas Lietuvos valdžios apsižiūrėjimas vedė prie gana adekvačios reakcijos. Buvo imtasi finansuoti naujus sociologinius tyrimus, zondavimus ir aprašymus. Buvo pradėta studijuoti ir tuos retus jau parašytus mokslininkų ir visuomenės kritikų tekstus, kurie dar nesenai buvo su palaiminga ramybe veiduose tiesiog ignoruojami. Didžiausios pastangos susigaudyti jau senokai įsibėgėjusiuose procesuose sutapo su pasirengimu stoti į Europos Sąjungą ir iš karto po to. Gan greitai net rinkiminiuose spektakliuose atsirado politikų, vaidinančių emigracijos *rūpintojėlių* vaidmenis.

Viso to naujo rūpesčio vaisiai buvo tiek gausūs, kiek buvo mokslinio-akademinio pajėgumo Lietuvoje atliepti į kontrastingus tikrovės pasikeitimo reiškinius. Atsirado keletas gana svarbių diagnostinių tyrimų. Pradinius patyrimus sukaupę politikos startegai, pasinaudodami kukliomis mokslininkų publikacijomis, ėmėsi kurti tolimų valstybės veiksmų programas. Ilgos istorijos fone tai buvo šiokie tokie sąmoningos politikos žingsniai, neleidę lietuvių pasaulio tikrovei visiškai nutolti nuo jos suvokimo galimybių.

Kita vertus, bendrosios naujos kartos ugdymo ir istorinės atminties lavinimo programos parodė itin didelį posovietinį atsparumą, beveik nereaguodamos į akis pradedančius badyti faktus, kad lietuvių tikrovė ima pernelyg skirtis nuo jos istorinių atpasakojimų vadovėliuose. Nereikia didelių sociopsichologinių tyrimų, kad būtų galima pasakyti, kas laukia kolektyvinio individo, kurio savimonė ir savęs įsivaizdavimas ima vis labiau stokoti adekvatumo. Tikėtina, kad ir šioje plotmėje – labiausiai migruojančios Europos Sąjungos tautos saviugdoje – įvyks padorių permainų.

Mokslinė migracijos refleksija gilėja, tačiau čia pat prie dabarties slenksčio išsidriekę dvidešimt permainų metų dar beveik netapo sistemiškų istorinių tyrimų objektu. Sociologijos, etnologijos, antropologijos, ekonomikos mokslų pastangos, keletą metų sukoncentruotos į posovietinių lietuvių tapatybės permainas, duoda vaisingų rezultatų stengiantis suprasti emigracijos iš Lietuvos motyvus, bet vis dar miglotai matome, kaip keičiasi atskiros lietuvių pasaulio dalys, kaip kinta diasporos gyvenimas.

Lietuvių pasaulio ir erdvėlaikio suvokimo permainų po 1990-ųjų Kovo 11-osios istorikai dar nepradėjo pasakoti. Iš dalies tai yra natūrali pasekmė įsigalėjusio požiūrio, kad istorikai turi stoti į darbą tik reiškiniams įsisenėjus, arba pasibaigus, galutinai numirus ir jau balansuojant ant užmaršties slenksčio. Tai yra šios humanistikos krypties pamatinis dalykas. Kur bujoja gyva tradicija ir su ja susiję pasakojimai, istorikai nelabai turi ką veikti. Tačiau gali būti ir kitokių priežasčių, į kurias verta akyliau įsižiūrėti. Ne tik metodologinės nuostatos gali diktuoti sąlygas, kad praeities tyrėjai ir pasakotojai turi stoti prie starto linijos. Tada, kai išgyvenamų permainų greitis yra labai didelis ir gyvenimo srovė tokia stipri, sąmonė nepajėgi visko reflektuoti. Ir čia ne tik istorikai jaučiasi panirę toje srovėje taip, kad neturi galimybių stebėti judančio kranto. Tad pasiteisinimui yra labai daug argumentų.

1935 m. rengiant Pasaulio lietuvių kongresą, buvo kad ir greitomis, bet pakankamai sėkmingai publikuota Petro Rusecko parengta knyga *Pasaulio lietuviai*. Po metų jos puslapiuose išskleisto lietuvių pasaulio žemėlapio kontūrai jau atsispindėjo gimnazijos vadovėlyje *Lietuvos istorija*. Šiandien žengiant gilyn į trečiąjį Lietuvos laisvės dešimtmetį ir jau slopstant savo nevaldomą energiją išnaudojusiam emigracijos srautui, tikėtina, didės ir istorikų tyrinėjimų, kurie sudėti krūvon su anksčiau pradėtais kaupti socialinių mokslų pasiekimais galės būti tvirtu pagrindu naujausios, šiuolaikinės lietuvių pasaulio raidos savivokai. Prie geros pradžios ir naujausių istorijos mokslo įžvalgų reikėtų skirti vis dažniau pasirodančius straipsnius ir apgintas bei prie gynimo procedūrų artėjančias disertacijas.[463] Jos suteikia galimybę bent glaustai papasakoti kai kuriuos nepasibaigusios istorijos epizodus.

[463] Bagdonavičienė, Vida. *Lietuvių diasporos politikos formavimasis ir raida 1990–2009 metais:* daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas. Kaunas, 2012. 183 p.

1. Pabėgimas į laisvę: nauji keliai į Vakarus

Sovietų nelaisvėje gimusi lietuvių (ir didesnės dalies kitų sovietinių tautų) karta užaugo nepasisekusios *komunizmo statytojų* ugdymo utopijos sąlygomis. Amerikos sociologas Vytautas Kavolis prognozuodamas ateities kartų sąmonės bruožus negalėjo nuspėti, kaip giliai tą sąmonę paveiks komunistinio auklėjimo absurdas: indoktrinacija nesiskverbė giliau viešų spektaklių kaukės. Tariamais socializmo pergalių žodžiais netikėjo net patys propagandistai ir ideologinių katedrų profesoriai aukštosiose mokyklose.

Kas nutinka tuomet, kai falsifikuojamas ideologinis entuziazmas ir įprantama demonstruoti formalų, oficialų sovietinį patriotizmą, po kauke slepiant ironiją, o užantyje – jei ne akmenį, tai degtinės butelį? Atsakymą pamažu matė net patys lietuvių intelektualai Atgimimo išvakarėse. Tai buvo begalinio cinizmo ir ironijos klampynė, kurios tamsiausios spalvos išsiliejo Ričardo Gavelio romane *Vilniaus pokeris*. Gilyn į kolektyvinę pasąmonę išstumtas pasišlykštėjimas oficialiojo melo ir vaidybos kultūra derėjo su egoizmo, kaip priešpastatos prievartiniam kolektyvinimui, ir su materializmo, kaip visuotino daiktų deficito aido, bruožais.

Sovietinio Lietuvoje gimusio lietuvio, kuris pagal okupanto planą turėjo būti perauklėtas vienos kartos jaunystės laikotarpiu, savijauta buvo ciniška ir pakanti tik pro sukąstus dantis. 1972 m. Romo Kalantos liepsnos auka ir jaunuomenės grumtynės su valdžios būriais Laisvės alėjoje Kaune rodė, kad tauta ir net jos jaunoji karta nėra lengvai valdoma, nėra paklusni lyg sovietinio dvarponio dresuotas arklys. Nonkonformistinis nusiteikimas, hipių ir *rock* muzikos kultūra buvo tas orientyras, kuris ugdė ištisos kartos pasaulėvaizdį. Pasaulėvaizdį už *geležinės uždangos*, pro kurią kartu su amerikiečių giminaičių siuntiniais plaukė vinilinės plokštelės ir *blue jeens* – generacijos simboliai sovietinės nuobodybės, uniforminio vienodumo ir vienos tiesos epochoje.

Eterio triukšmai trukdė girdėti ne tik laisvą žodį, bet ir adoruojamos muzikos akordus. Per ilgus išsigimstančios ir degraduojančios Sovietų Sąjungos dešimtmečius šaknis leido visa ką užgožianti būsena – ypatingai patrauklaus *uždrausto vaisiaus* geismas. Vakaruose – Vudstoko (Woodstock) laukuose ir Kalifornijos paplūdimiuose – regėjosi visiško individo laisvės išsipildymo miražai. Pabėgimas į laisvę, ištrūkimas iš sovietinio narvo buvo tas populiarus geidulys, kuris oponavo valdžios diegiamai nuostatai, kad emigravimas yra politinis nusikaltimas. Sovietai tik retais atvejais pritaikydavo seną kaip pasaulis bausmę – savo piliečio išvarymą iš šalies. Tokiems, kurie svajojo apie pabėgimą, grėsė jei ne ka-

lėjimas, tai bent jo sovietinė atmaina – psichiatrinė ligoninė. Kaip gali sveiko proto žmogus netikėti sovietinio socializmo privalumais? Toks buvo valdžios tarnų retorinis klausimas.

Primintinas 7–8 deš. Sovietų Sąjungoje populiarus anekdotas iš *Armėnų radijo* serijos. Kaip paprastai, klausytojas klausia redakcijos: *Ką reikėtų daryti, jei Sovietų Sąjunga atvertų valstybės sienas?* Radijas atsako: *Lipti į medį, kad bėganti minia jūsų nesutryptų*... Ši anekdotinė scena iš tiesų atspindėjo tam tikruose nonkonformistiniuose sluoksniuose viešpatavusias nuotaikas. Sovietų informacinė izoliacija negalėjo visiškai užtvenkti vaizdinių iš geistino Vakarų gyvenimo srovės. Tačiau realios informacijos nebuvo labai daug. Prasisunkdavo tik tos laisvų Vakarų puošmenos, kurios kontrastavo su sovietinio narvo nuobodybe. Nepakanta savai egzistencijai buvo aiškiai motyvuota, buvo aišku, nuo ko norisi bėgti, iš kur ištrūkti. Tačiau, kur bėgti, kas laukia anapus uždangos, ar tikrai tai rojaus kampeliai žemėje – tie klausimai aiškesnių atsakymų neturėjo.

8 deš. JAV televizijoje buvo parodytas ir susilaukė didelio dėmesio filmas, paremtas Simo Kudirkos – vieno iš dramatiško pabėgimo į laisvę nuotykio herojaus – istorija. Sovietinio laivo jūreivis išgarsėjo ne tiek šuoliu nuo savo laivo denio į amerikiečių laivą, bet dėl amerikiečio kapitono sprendimo jį grąžinti rusams. Tada buvo bausmės, kalinimas ir didelis diasporos lietuvių bei tarptautinių žmogaus teisių gynėjų protestų periodas, kol pagaliau S. Kudirka ištrūko į Ameriką. Buvo lietuvių, kurie nuplukdė sovietų povandeninį laivą ir ištrūko į Vakarus, inspiruodami Holivudo scenaristus (plg. *Raudonojo spalio medžioklė*). Buvo dar tėvas ir sūnus Brazinskai, kurie brutaliu būdu į Turkiją nuvarė *aerofloto* lėktuvą: dramatiškai ištrūkę į laisvę jie dramatiškai tęsė savo dienas Amerikos laisvėje. Buvo ir tokių, kurie savo išmonės ir ištvermės bei drąsos dėka įveikė Sovietų šiaurinę sieną, nužygiavo šimtus miškatundrės kilometrų per Kareliją, Suomiją, kol atsidūrė išsvajotoje laisvėje.

Griūvant Sovietų Sąjungai ir kartu su Berlyno siena visai *geležinei uždangai*, susidūrė keletas prieštaringų procesų. Viena vertus, patriotinė bendrumo euforija lietuvius, estus ir latvius telkė į mitingus ir gyvąją laisvės grandinę. Kita vertus, atvėrė vartus senoms pabėgimo į laisvę svajonėms. Laisvė – tai galimybė būti visur, kur geidžia širdis. Tokia egzistencijos sąlyga buvo visiškai suprantama po ilgų izoliacijos ir uždarumo metų. Kolektyvinis žengimas į laisvę ir individualios emigracijos pasirinkimas buvo greta vienas kito. Galima sakyti, kad naujoji posovietinių lietuvių išeivystė prasidėjo dar prieš Kovo 11-ąją. Pavieniai laisvūnai ir pasiryžėliai, kurie išnaudojo senosios tvarkos griūties momentą, ir dar nema-

tydami brėkštančios nepriklausomos Lietuvos aušros pakėlė bures link išsvajotų laisvės krantų.

Vis dažniau pavieniai asmenys pasilikdavo Vakarų Europos šalyse ir JAV, pasinaudodami turistinėmis kelionėmis ar koncertiniais turais. Didėjo prašymų tiesiog išvažiuoti į Ameriką ir be aiškinimo – trumpam ar ilgam laikui išvykstama. Bet kuriuo atveju pirmųjų posovietinių emigrantų gretose buvo ne vargo ir skurdo aplinkos žmonės. Priešingai, neretas sovietinės nomenklatūros vaikas su balta apykakle išbandė šį kelią, turėdamas galimybes ir išteklius skrydžiams, pragyvenimui ir net trumpalaikio darbo paieškoms. Pirmoji greta buvo sudaryta iš veržliausių, komunikabiliausių, darbščiausių, labiausiai savimi pasitikinčių individų. Jie buvo ir patys pajėgiausi suprasti, kad Amerika ir rojus yra skirtingi dalykai, o motyvai, nulemiantys pasirinkimą likti ar grįžti yra gerokai įvairesni. Buvo sėkmingo įsikūrimo ir pradėtų verslų Amerikoje, buvo ir ryžtingo sugrįžimo ir gero įsikūrimo tėvynėje pavyzdžių.

Ilgus dešimtmečius išnešiotą gyvenimo Amerikoje kaip laisvės rojuje variantą pasirinko ir nonkonformistų, hipių, rock muzikos išugdytos kartos atstovai. Šiandien sovietinės Lietuvos *gėlių vaikų* ir jų palikuonių galima sutikti įvairiose Amerikos vietose. Tai labai negausi, itin charakteringa naujųjų laisvės išeivių grupė, kuriai nebuvo būdingas didžiosios uždarbio emigrantų minios siekis uždirbti daugiau nei buvo galima pereinamuoju laikotarpiu Lietuvoje. Neretai jų būta gabių ir gerai pasiruošusių profesionalų, kuriems laisvosios rinkos vartai ir gimtinėje būtų leidę sukurti verslus ir turtą. Jie taip pat nebuvo susvetimėję su Lietuva, o sovietinis praeities vaizdinys jų galvose niekada neatrodė turintis ką nors teigiamo. Šios grupės išeiviai neretai tapdavo artimesni DP kartos aplinkai nei naujiesiems plačiosios posovietinės srovės emigrantams. Svarbiausia, kad šis margaspalvis *gėlių vaikų* būrys nebuvo labai didelis ir, deja, negalėjo padaryti didesnės įtakos naujosios bangos išeivių būdui ir veiklai.

Pirmieji zonduojantys tyrimai naujųjų imigrantų bendruomenėse Amerikoje buvo atlikti sociologės Daivos Kuzmickaitės, kuri stebėjo Čikagos lietuvių gyvenimo permainas po 1990-ųjų, fiksavo pirmuosius posovietinės emigracijos poveikius senosiose kolonijose. Jos aprašyti 10 deš. lietuvių imigrantų adaptacijos procesai ir savijautos, besikeičiantys ryšiai su diasporos senbuviais ir su palikta gimtine buvo labai gera socialinių mokslų darbų pradžia.[464]

[464] Kuzmickaitė, Daiva. *Tarp dviejų pasaulių: naujieji imigrantai lietuviai Čikagoje (1988–2000)*. Kaunas: VDU leidykla, 2004. 208 p.

Mokslininkė stebėjo naujųjų imigrantų gyvenimą 1997–1998 m., besibaigiant pirmajam *naujosios bangos* dešimtmečiui. Štai kokie reiškiniai jau tada galėjo išaiškėti. Pirmųjų emigrantų būriai toli gražu nebuvo iš pačių skurdžiausių, labiausiai sutrikusių lietuvių sluoksnių. D. Kuzmickaitė rašo, kad 1990-ųjų pradžioje emigruojantys lietuviai buvo labiau pasiturintys nei dauguma šalies žmonių, nes jie Amerikos ambasadoje tik taip galėjo laiduoti savo gerą materialinę būklę, kad gautų vizas. Nors daugelis imigrantų *tarybukų* turėjo pinigų vizai ir lėktuvo bilietams, į Čikagą atsivežė tik pačius būtiniausius asmeninius daiktus. Emigruodami savo namus arba butus jie išnuomoja, palieka giminėms arba parduoda. Angelė, 59 metų gydytoja, gyvenanti Jungtinėse Valstijose penkerius metus, papasakojo, kaip ji susitvarkė su savo nuosavybe prieš atvykdama į Jungtines Valstijas:

Pradėjau ruoštis savo kelionei į Ameriką: ...išėjau iš darbo, suruošiau atsisveikinimą savo giminėms ir draugams. Savo butą ir viską, ką per gyvenimą buvau įgijusi, palikau dukrai. Mano visi daiktai, ką su savimi pasiėmiau, tilpo į vieną lagaminą.[465]

Žinoma, posovietinės Lietuvos gydytojų keliai į JAV mediciną yra specifiniai. Čia karjeros galimybės ir uždarbių skirtumai buvo (ir tebėra) tokie akinantys, kad emigracijos motyvas laisvės sąlygomis nereikalauja ilgų paaiškinimų. Medikai, kaip nedaugelis kitų aukšto intelekto darbininkų, galėjo emigruoti iš savo šalies, nepakeisdami savo profesijos ir tapatybės, nors ir jiems emigravimas kėlė didžiulius persikvalifikavimo ir prisitaikymo prie amerikietiškos sistemos uždavinius.

Daugelis posovietinės emigracijos pionierių, D. Kuzmickaitės žodžiais, turėjo iš *„sovietinių kilmingųjų"* persikelti į Amerikos visuomenės *paribius:*

Kad įsikurtų naujoje aplinkoje, lietuviai imigrantai patiria sunkius išbandymus, apleisdami savo šalį, palikdami ryšius su šeima, giminėm, draugais ir prarasdami ankstesnį socialinį statusą. Nepaisant savoje šalyje turėtos socialinės klasės, dauguma imigrantų naujame krašte savo gyvenimą pradeda nuo apačios: nuomodami pigiausius butus, dirbdami prastai apmokamus ir ilgų valandų darbus.[466]

Toliau, dalydamasi etnografinio lauko darbo vaisiais, tyrinėtoja savo pasakojime pateikia vieną ryškų reprezentacijos atvejį:

---

[465] Ten pat, p. 67–69.

[466] Ten pat.

Sovietmečiu mano draugė buvo benzino kolonėlės „karalienė“. Visiems, kas tais laikais dirbo benzokolonėlėse, pinigai per rankas tekėjo. Jie buvo to meto kilmingieji. Staiga vieną dieną jie viską prarado. Taip ir mano draugė. Dabar ji gyvena Čikagoje su savo jauniausiu sūnum moksleiviu. Ji kaip vergė dirba fabrike Čikagoj, o visa šeima likusi Lietuvoje. Ar gali įsivaizduoti ją taip sunkiai dirbančią, ypač kad ji kadaise buvo poniutė? [Zita, 45 metų gydytoja. 1998 m. sausis][467]

Naujakuriams imigracija Amerikoje pirmiausia reiškė jų ankstesnio socialinio statuso praradimą. Per 1988–2000 m. į Čikagą atvykstantys lietuviai knygos autorei teigė, kad neturėjo kito pasirinkimo: arba skurdžiai gyventi Lietuvoje, nematant geresnės ateities prošvaisčių, arba išbandyti naujas geresnio ekonominio gyvenimo galimybes užsienyje. D. Kuzmickaitė įrodinėja, kad dauguma Čikagoje esančių pirmųjų posovietinių lietuvių imigrantų atvyko ne iš žemiausių Lietuvos socialinių sluoksnių, kuriems priklausė sovietmečiu, ar atgavus nepriklausomybę. Sovietinėje Lietuvoje nebuvo bedarbių – kiekvienas buvo aprūpintas darbu ir buvo priverstas dirbti.

Politinių ir socialinių perversmų laikotarpiu, ypač 1989–1990 m., požiūris į prestižinius vaidmenis visuomenėje kito. Sovietmečio „kilmingieji“ – komunistai, aukštų pozicijų ir biurokratinio aparato darbuotojai – išgyveno grėsmę prarasti savo pareigas arba patyrė daugelio visuomenės grupių jiems reiškiamą nepasitikėjimą ir panieką. Tokios aplinkybės šios visuomenės grupės daugumą paskatino emigruoti. Kaip Zitos istorija apie jos draugės šeimą iliustruoja, šie buvę ankstesniosios „diduomenės“ nariai, atvykę į Jungtines Valstijas, tapo misteriais „niekais“.[468]

Lietuvos gyvenimo sunkumai pereinamuoju laikotarpiu, visiškai sumišęs vertybių ir tikrovės horizontas, dezorientacija, kuri lydėjo TV ekranus užplūdusį *muilo operų* ir joms prilygstantį provincialios žiniasklaidos srautą, politinės valdžios ir naujųjų kapitalistų-darbdavių arogantiškas elgesys, trūkinėjantys tarpusavio saitai, bendruomenės solidarumo nykimas – visa tai kartu sudėjus buvo negailestinga vėtra, kuri emigracijon ginė vis naujus ir vis mažiau pasiturinčius bei išsilavinusius lietuvius. Augo naujųjų išeivių masė, didėjo margumynas ir įvairovė, ryškėjo integraciniai ir dezintegraciniai polinkiai, rodantys, kad didesnės dalies naujųjų išeivių mezgami ryšiai labiau krypsta į kitų posovietinių rusakalbių būrius, o ne į senųjų lietuvių organizacijų pusę.

---

[467] Ten pat.

[468] Ten pat.

Naujausi socialinės antropologijos tyrimai JAV rytuose parodė, kad lietuvių imigrantų spiečiai yra tapę gerokai sudėtingesniais reiškiniai. Iš gimtinės parsigabentas sutrikimas, tam tikras masinis asocialumas (vengimas dalyvavimo visuomeniniame gyvenime), nesugebėjimas socializuotis Vakarų demokratinės, visuomeninės vertybių sistemos pagrindu kartu su dažnomis materialinio gyvenimo pergalėmis nuspalvina visą naujųjų išeivių aplinką.

Vienas neabejotinas bruožas skiria naujosios, posovietinių lietuvių išeivių bangos atstovus nuo visų ankstesnių lietuvių diasporos kartų. Jei ankstesni lietuviai nesyk demonstravo draugijų veikimo ir socialinio kapitalo kaupimo stebuklus, tai posovietiniai lietuviai tiek gimtinėje, tiek emigracijoje nerodo didesnių tos veiklos, solidaraus draugijų gyvenimo polinkių. Dar daugiau, jie vengia ir dažniausiai per atstumą laikosi nuo ankstesnės diasporos sukurtų organizacijų, nepasinaudoja jau sukaupto socialinio kapitalo privalumais savo emigracinio bendruomeninio gyvenimo kokybei pagerinti.

Kaip rodo naujausi antropologiniai tyrimai,

> *JAV Lietuvių Bendruomenė kai kuriems informantams asocijuojasi su kažkuo nenatūraliai organizuotu, prievartiniu, todėl su ja nenorima turėti nieko bendro...*[469]

Akivaizdu, kad antropologijos įrankiais rekonstruotas naujųjų imigrantų požiūris atspindi iš tėvynės išsivežtus posovietinio asocialumo bruožus, o ne Amerikos lietuvių draugijų gyvenimo prigimtį. Kita vertus, naujausios istorijos tyrinėjimų pradmenys jau rodo, kad daugelyje senųjų kolonijų pamažu atsiranda ir naujų imigrantų šviesuomenės, visuomeniškai ir tautiškai angažuotų žmonių. Tačiau nei gilesnė įvykusių procesų raida nėra pakankamai gerai aprašyta, nei artimiausia ateitis neturi aiškių formų.

Nauji keliai į Vakarus ir išsvajota laisvė pirmaisiais nepriklausomos Lietuvos metais uždavė daug pažinimui nepasiduodančių mįslių. Ištikimieji DP kartos išeiviai ir jų vaikai dešimtimis grįžo į protėvių žemę, nes jų misija ir idealai tai vertė daryti. Grįždami jie sutiko šimtus lietuvių, paliekančių laisvei bundančią Lietuvą tam, kad įgyvendintų savo individualios laisvės svajones. Šios srovės susitikdavo, kartais susišnekėdavo, o kartais likdavo bežadės. Neabejotina, kad naujosios išeivystės pionieriai pirmiausiai kreipė bures link Jungtinių Amerikos

---

[469] Kripienė, Ieva. *Identitetų konstravimas transnacionalinėje migracijoje: šiuolaikiniai imigrantai iš Lietuvos Jungtinėse Amerikos Valstijose*: daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas. Kaunas, 2012. p. 137.

Valstijų, kurios per ilgus nelaisvės metus buvo tapusios pabėgimą sapnavusios generacijos namais. Tik vėliau įsidrąsinusių, savame krašte nepriteklius kentėjusių ir didesnių algų rinkos gandus gaudančių lietuvių būriai patraukė į artimesnes šalis: Didžiąją Britaniją, Airiją, Vokietiją. Kylanti ir oficialiai (iki 10 deš. pabaigos) Lietuvos valdžios nematoma naujosios emigracijos banga pamažu užliejo senas lietuvių pasaulio šalis, tačiau tuo pat metu atvėrė naujus puslapius nepasibaigiančioje migravimo istorijoje. Niekada anksčiau lietuviai nebuvo plačiau įsigyvenę Airijoje, Ispanijoje, Švedijoje, Norvegijoje, dabar gi besivienijančioje Europoje lietuvių kolonijos dygo it grybai po lietaus.

Keleriems metams praslinkus po nepriklausomybės atkūrimo ir įsibėgėjus Lietuvos ūkio bei nuosavybės formų pertvarkymo procesams didelei daliai lietuvių gyvenimo sunkumai darėsi sunkiai ištveriami. Vargas vienoje pusėje, ir plintanti informacija, nelegalių ir legalių įdarbinimo agentūrų, tarpininkų ir pervežėjų agitacija darė vis didesnį poveikį. Saviškiai viliojo saviškius, artimieji – artimuosius. Airijoje ar Didžioje Britanijoje susikūrė po kelis tūkstančius lietuvių vienijančios kolonijos, į kurias išeiviai būdavo atkeliavę kone iš vieno miesto ar apylinkės.

Per keliolika nepriklausomos Lietuvos Respublikos gyvavimo metų įvyko tai, ko niekas nesitikėjo *dainuojančios revoliucijos* metais. Emigracijos banga pasiekė lietuvių pasaulyje iki tol neregėtus mastus. Nors rimtų ir sistemiškų statistikos tyrimų labai trūksta, tačiau labai apgraibomis galima pasverti ir pamatyti, kad XIX–XX a. pabaigos *Amerikos pirtyje* laikais į Vakarus emigravusių lietuvių būta perpus mažiau. Remdamiesi nusistovėjusiais statistikos orientyrais galime pamatuoti skirtumus. Jei 1990-ųjų išvakarėse sovietinėje Lietuvoje gyveno apie 3,7 milijono žmonių, tai po 22 nepriklausomybės metų jų buvo mažiau nei 3 milijonai. Atėmę iš maždaug 700 000 išėjusiųjų sovietų kariuomenę, karininkijos šeimas ir artimuosius, per trumpą laiką repatrijavusius į Rusiją bei kitas buvusios sąjungos šalis, vis tiek gautume daugiau nei pusę milijono lietuvių išeivių. Vakarų Europos šalys ir Amerika niekad nematė tokių didelių būrių desanto.

Tiesa, būtų klaidinga naujausią išeivystę šiandien lyginti tik su tais XIX–XX a. sandūros lietuviais, kurie rinkosi Pensilvanijos kasyklas arba Čikagos skerdyklas. Reikia turėti omenyje, kad prieš šimtą metų dešimtys tūkstančių lietuvių varguolių kasmet traukė į Rytus, į industrinius Rusijos miestus. Kartu sudėjus visus XIX a. pabaigos– XX a. pradžios lietuvių išeivius į Vakarus ir į Rytus, taip pat peržengtume pusės milijono statistinę ribą. Tačiau šiame labai paviršutiniškame palyginime išryškėja du lemtingi skirtumai. Pirmiausia pabrėžtina, kad senoji ir

didžioji uždarbio emigracija iš Lietuvos intensyviai vyko bent keturias dešimtis metų. Dabartinė banga (ji statesnė, aukštesnė, trumpesnė ir agresyvesnė) įsisupo per mažiau kaip dvidešimtį metų.

Antroji skiriamoji savybė yra ta, kad XIX–XX a. pradžios lietuvių išeivystė vyko rusų priespaudos sąlygomis, o dabartinė -jau iš laisvos Lietuvos Respublikos. Pagal šias politines sąlygas dabartis lygintina su 1926–1930 m. lietuvių emigracija į Pietų Amerikos šalis. Tada tektų pabrėžti, jog iš Pirmosios Respublikos išemigravo beveik penkios dešimtys tūkstančių jos piliečių. Šiandieniai išeivių būriai yra dešimteriopai didesni. Lyginimas, žinoma, yra labai provizoriškas, sąlyginis, orientacinis. Jau žinome, kad Pirmosios Respublikos emigracinis potencialas buvo gerokai didesnis. Jei ne Jungtinių Amerikos Valstijų imigracijos kvotos, užtrenkusios šalies duris didesnėms minioms įvažiuoti, šiandien lietuvių migravimo statistika neabejotinai būtų buvusi kitokia.

Posovietinių lietuvių emigracijos bangos ir srautai putojo labai chaotiškai, o savivokos ir supratimo galimybės nebuvo labai didelės. Tačiau pamažu aiškėjo, kad naujųjų išeivių įsikūrimas naujosiose tėvynėse buvo gana skirtingas ne tik nuo visų ankstesnių bangų, bet ir viena nuo kitos. Neišvengiamai skyrėsi ir atsinaujinusios diasporos sandara bei problemos, tarkim, Anglijoje ir Ispanijoje. Londone lietuvių jau senai būta, tad ir klausimas apie senųjų ir naujųjų išeivių sugyvenimą galėjo iškilti. Kitur susidurta su *plyno lauko* sąlygomis, kuriomis steigėsi naujųjų išeivių bendruomenės. Aiškėjo ir kita bendra aplinkybė: gausėjant posovietinių lietuvių kolonijų Vakarų Europoje mažėjo solidarumo ir savitarpio palaikymo laipsnis.

Visiems mums yra daug neįmintų naujausios lietuvių emigracijos mįslių. Nepaisant didėjančio mokslino dėmesio ir publikacijų skaičiaus mūsų bendra sąmonė, refleksijos gylis ir plotis, susigaudymo laipsnis yra dar labai menki. Niekada prieš tai šimtametėje diasporos istorijoje nebuvo taip, kad kurioje nors atokioje šalyje susitikę lietuviai būtų ne nudžiugę, bet rodę nepasitenkinimą, suirzimą, įtarumą, vengimą susitikt ir kartu veikti visos diasporos ir tautos labui. Lietuvių pasaulis plėtėsi, o spontaniško džiaugsmo, susitikus tautietį, liko visai nedaug. Kas tai? Kodėl taip galėjo nutikti? Turimi aiškinimai yra akivaizdžiai nepakankami įtikinančiam atsakymui.

2. Lietuviai Rytuose: naujųjų bendruomenių atsiradimas

Šiandien negalime vienareikšmiškai pasakyti, kaip keitėsi Rusijos lietuvių savijauta vis aukščiau kylant Lietuvos laisvės vėliavoms ir pamažu trupant sovietinės imperijos sienoms. Tai, kas Lietuvos ir Vakarų pasaulio lietuviams buvo džiuginantys vadavimosi iš rusų jungo ir *grįžimo į Europą* ženklai – naujos sienos, pasai, vizos, muitinės ir muitininkai – žvelgiant iš Rytų galėjo atrodyti didėjančios atskirties ir sunkiau įveikiamo atstumo pažadais. Keitėsi susisiekimo, susižinojimo pobūdis ir, žinoma, tai, kas vadintina repatriacija – sugrįžimu į *pažadėtąją žemę*. Nors prieš Sovietų Sąjungos pabaigą lietuviams jau beveik nebuvo administracinių ir politinių slenksčių, bet nebuvo ir platesnės agitacijos sugrįžti. Atgimimo laikais apie tai buvo prabilta labai garsiai. Tam tikro poveikio turėjo lietuvių pastangos pargabenti iš Sibiro tremtinių palaikus ir perlaidoti juos gimtojoje žemėje. Tad gentainių susigrąžinimas palietė ir gyvuosius, ir mirusiuosius.

Net prievartos sąlygomis susiklosčiusi fikcija – vienos šalies ar sovietinės *didžiosios tėvynės* vaizdinys, kuris leido Lietuvos ir Sibiro ar Maskvos lietuviams jaustis gyvenant vienoje erdvėje, dabar nustojo veikęs. Rusijos ir kitų posovietinių valstybių lietuviai dabar jau turėjo pradėti susivokti savo diasporos lemtyje. Net nepajudėdami iš savo dešimtmečiais gyventos vietos jie tapo *užsienio lietuviais*. Baltarusijos autochtonai iš lietuvių etninių žemių, kuriems sovietmetis leido jausti Vilniaus, o ne Minsko artumą, staiga prieš save išvydo pasienio postus ir naujas lietuvių uniformas. Nors niekas rimtai nesigilino į visų šių skirtingų milžiniškos ir pairusios imperijos lietuvių savijautos permainas, bet galime neabejoti, kad jos nebuvo vienareikšmės, nebuvo lengvai pergyvenamos. Galiausiai repatriacija, sugrįžimas į laisvą Lietuvą ir įsikūrimas joje negalėjo būti lengvas. Juk ir posovietinės Lietuvos žmonėms sunkiai sekėsi dorotis su sunkumais, net tęsiant savo egzistenciją senose vietose. Todėl dešimtys ir šimtai į protėvių žemę sugrįžtančių lietuvių galėjo stebėti pačius įvairiausius reiškinius: susitikti iš Vakarų parvykstančius DP kartos lietuvius, taip pat būrius mantą pradėjusių krautis naujųjų uždarbio emigrantų. Negalima sakyti, kad jiems visiems pavyko susikalbėti, suprasti vienas kitą ir bendromis jėgomis kurti naują lietuvių pasaulio tvarką.

Yra vienas kitas iškalbingas Rusijos lietuvių elgsenos pavyzdys, kuris tam tikra prasme primena senus ir dramatiškus I pasaulinio karo pabaigos vaizdus. Tuomet nemažai lietuvių telkėsi į caro imperijos pavergtų tautų revoliucionierių būrį, nebūtinai numatydami, kuo viskas baigsis. Daugelio veikėjų, tokių kaip Vincas Mickevičius-Kapsukas, lietuviškas patriotizmas derėjo su tikėjimu bolševizmo

utopija. Vienaip ar kitaip, neabejotina, kad carizmas buvo tautos priešas, o su juo kovojantys žiūrėjo ta pačia kryptimi, kaip ir tautų laisvės kovotojai. Anuomet Rusijos lietuviai buvo tame internacionaliniame būryje, kuris nuvertė Rusijos carą iš gerų paskatų ir norom nenorom prisidėjo prie naujo komunistinio pragaro sukūrimo.

1990-asiais būta aktyvių lietuvių, kurie ėjo kartu su nuoširdžiausiais demokratais, su tais, kuriems Sovietų Sąjungos režimas atrodė tarsi blogio įsikūnijimas. Vienas artimiausių Rusijos demokratų lyderio Boriso Jelcino bendražygių buvo Burbulis, daug padaręs, kad būsimasis Rusijos prezidentas pripažintų pavergtųjų tautų teises į laisvę ir susietų su šiomis nuostatomis Rusijos galimybę demokratijos keliu nueiti ten, kur prasideda geros laisvų šalių kaimynystės laikai. Deja, jie neilgai truko. Apgailestauti galima ir dėl to, kad nei Burbulio, nei, ko gero, kitų Rusijos lietuvių veikla Sovietų Sąjungos griūties laikais iki šiolei nėra nei rimčiau patyrinėta, nei tinkamai aprašyta. Yra žinoma, kad Maskvos, Sankt Peterburgo, Tomsko lietuviai po kruvinųjų 1991 m. sausio įvykių Vilniuje pakėlė savo balsą ir aktyviau įsitraukė į politinį visuomeninį gyvenimą. 1989 m. Maskvoje susibūrė ir prie demokratinių permainų prisidėjo *Atžalyno* klubas. Sankt Peterburgo lietuviai tapo savotišku tiltu tarp Lietuvos *Sąjūdžio* ir vietinio *Liaudies fronto*. Tomsko lietuviai, siekdami parodyti tikrą padėtį Lietuvoje ir agoniją išgyvenančios Sovietų Sąjungos valdžios veiksmus, išleido opozicinį leidinį *Tomsko žinynas*.[470]

Lietuvos laisvės atgavimas ir jos pažanga, brendant per laisvosios rinkos ekonomikos ir naujųjų socialinių santykių balas link Europos Sąjungos ir NATO, negalėjo neturėti reikšmės Rusijos lietuvių susiklausymui, susižinojimui ir organizacinei brandai. Kita vertus, jų padėtis labai stipriai buvo ir yra veikiama politinių aplinkybių. Po demokratijos pamatų kūrimo chaotiškų metų ir visuomenės laisvės bei geros kaimynystės vilčių, atsiradusių prezidento Boriso Jelcino laikais, sekė Vladimiro Putino dešimtmetis. Jo konsoliduojantis autoritarinis politinis kursas atsuko įtariai agresyvų Rusijos valdžios veidą į tas išsivadavusias šalis, kurioms buvo nepakeliui su buvusio okupanto ir skriaudėjo tradicijų paveldėtojais. Tokiomis sąlygomis, be abejonės, lietuvių organizacinė veikla Rusijoje buvo lengvai perpučiama politinių skersvėjų.

Rusijoje, kaip ir kituose posovietiniuose kraštuose, lietuvių diasporos užuomazgos susidūrė su viena bendra sunkenybe. Tai laisvanoriškos kultūrinės-visuomeninės veiklos įgūdžių stygius. Gal net ne pačių įgūdžių, kiek tikėjimo, kad nuo kiekvieno individualaus judesio bendruomenės labui, nuo kiekvienos asme-

[470] Stravinskienė, Vitalija. *Pasaulio lietuvių bendruomenė 1949–2003 m.*, p. 321.

ninės pastangos, paaukoto rublio ar laisvanoriško visuomeninio darbo valandos priklauso labai daug. Prievartinis sovietinis socializavimas, asmenybės nacionalizavimo veiksmai ir valstybės valdžios autoriteto sureikšminimas lydėjo individo nelaisvės dešimtmečius. Sovietų visuomenė rėmėsi visais formaliais Vakarų demokratijos žmogui pažįstamais principais: veikė dešimtys draugijų, kūrybinių ir profesinių sąjungų, kūrusių klaidinantį įspūdį apie savanoriškų asociacijų kultūros lygį. Tačiau viską kontroliuojanti komunistų partijos ranka ir labai menkas individualus savanoriškumas darė sovietinę visuomenę išorine forma panašia, o vidiniu turiniu visiškai besiskiriančia nuo laisvų demokratijų puoselėtų *trečiojo sektoriaus* tradicijų.

Posovietinės demokratijos, kiek pasisekė joms užgimti, atsirėmė ne į Vakarams būdingą trijų – valstybinio, privataus ir *visuomeninio-pilietinio* – sektorių pamatus, bet liko stovėti ant dviejų atramų, išryškinant tik valdžios galią ir privataus kapitalo turtą. O laisvanoriškosios draugijos ir organizacijos nesugebėjo išvystyti solidaraus tinklo, sukelti reikšmingesnio socialinio kapitalo ir išsivaduoti iš smulkaus valdininko tironijos. Rusijos lietuviams įgauti savarankiškos ir gerai organizuotos diasporos pavidalą visos šios paveldėtos aplinkybės labai trukdė. Lietuvių pasaulio istorijoje didžiausi pasiekimai ir tvariausi sumanymai bei statiniai iškildavo būtent dėl gebėjimo burtis bendruomeniniam darbui, veikti sykiu ir kurti bendras savo gyvenimo reikšmes. Ilgus dešimtmečius lietuvių diasporos gretos be valstybės, be Lietuvos, jėgų semdavosi pačios iš savęs ir kitų pasaulio lietuvių pavyzdžių. Tas įtikėjimas savo asmeninio laisvanoriško veikimo prasme darė stebuklus.

Žinoma, galima neabejoti, kad posovietiniams lietuviams ir Rusijoje, ir pačioje Lietuvoje, ir dar kituose buvusios Sovietų Sąjungos kraštuose stigo laisvo ir savanoriško visuomeninio gyvenimo įgūdžių ir tikėjimo savo pačių jėgomis. Iš jų buvo atimta ta pilietinė arba laisvanoriškų asociacijų kultūros patirtis, kuri skatino telktis į laisvanoriškas, nuo valdžios laisvas draugijas, kad kartu galima būtų siekti vienokių ar kitokių bendro gėrio tikslų. Patirtis, kuria garsėjo senieji lietuviai išeiviai ir Pirmosios Respublikos inteligentija – tikra visuomenės tinklų mezgėja.

Naujai atsiradusios sienos po 1990 metų ir šiuose baruose pradėjo didinti skirtumus tarp lietuvių, kurie kadaise buvo per prievartą ir savanoriškai išbarstyti Sovietų Sąjungos respublikose. Jei atkurta Lietuvos valstybė galėjo daugiau ar mažiau rūpintis savo piliečiais, juos globoti, tai lietuvių diasporos Rytuose geriausiu atveju galėjo laukti, kad vietinė administracija netrukdys, nesiaurins tautinių bendrijų teisių, nežiūrės įtariai, nepasiduos biurokratinėms pagundoms kontroliuoti viską ir visur, kaip buvo įprasta sovietų laikais. Nebuvo didelių vil-

čių, kad Rusija ir naujai politinės nepriklausomybės keliais pasukusios Vidurinės Azijos ir Kaukazo valstybės imsis remti besiburiančius lietuvius. Greičiau brendo ne itin pagrįsti lūkesčiai, kad atgimusi ir stiprėjanti Lietuvos valstybė imsis motinos globėjos vaidmens, ir pasirūpins visais savo vaikais paklydėliais. Tuo pat metu, iš lėto kaupiantis patirčiai, didėjo supratimas, kad didžiausi bendros veiklos ištekliai – lietuvių susižinojimo, solidarumo, tikėjimo savo jėgomis pasitikėjimo vieni kitais, draugijų gyvenimo ir savanorystės klodai.

Neabejotina, kad reikšmingiausią lietuvių pasaulio Rytuose vietą užima Rusijos lietuviai. Savo skaičiais ir organizacine struktūra jie atrodo pranašesni už nedidukes diasporas kituose buvusios sovietų imperijos kraštuose. Keliolikai metų praslinkus po Kovo 11-osios, Rusijos federacijoje veikė 16 lietuviškų bendruomenių: Altajaus, Buriatijos, Irkutsko, Jakutijos, Karaliaučiaus, Krasnojarsko, Magadano, Maskvos, Murmansko, Novosibirsko, Omsko, Samaros, Sankt Peterburgo, Smolensko, Tomsko, Vladivostoko. 1993 metais dauguma jų susivienijo į *Rusijos lietuvių bendrijų sąjungą*, o sąjungos suvažiavimai tapo svarbiausiu Rusijos lietuvių organizuotos veiklos skatinimo, susižinojimo ir solidarumo didinimo priemone.

Didžiulėje Rusijos Federacijos erdvėje išsibarstę, tūkstančių kilometrų skiriami lietuviai turi skirtingas galimybes veikti. Jei dauguma Sibiro lietuvių bendrijų yra sovietų prievartos padarinys, tai Maskvos ir Sankt Peterburgo bendruomenės turi skirtingą ir labiau pozityvią postkolonijinę atmintį. Pasaulio lietuvių bendruomenės istorikai aiškiai atskiria europinės dalies (ypač Rusijos sostinių) lietuvių bendrijų ir sibiriečių būsenas. Anot Vitalijos Stravinskienės, sostinėse bendruomenės yra gerokai stipresnės, nes čia iš seno telkėsi labiau išsilavinę, kartais net elitines kultūros aukštumas pasiekę lietuviai. Neretai jų sąmoningumo laipsnis ir inteligentiško draugijų gyvenimo polinkiai bei gebėjimai taip pat yra stipriau išreikšti. Be to, čia veikia Lietuvos Respublikos ambasada, konsulatai, kultūros diplomatinės atstovybės, o ir Lietuvos lietuvių verslo interesai atvilioja dešimtis naujų lietuvių ilgesniam ar trumpesniam laikui apsigyventi.

Tuo tarpu Sibiro lietuvių padėtis daug sudėtingesnė. Daugumą šių bendruomenių sudaro vyresnio amžiaus žmonės, kurie gyvenime patyrė daug sunkumų, neteko namų ir artimųjų. Sibiro lietuviško jaunimo čia palyginti daug mažiau negu Maskovoje ar Sankt Peterburge. Kita vertus, dideli atstumai tarp lietuviškų centrų, sunki ekonominė socialinė padėtis, be abejo, menkina galimybes bendrauti tarpusavyje, sulaukti svečių iš Lietuvos ar kitur.[471]

---

[471] Stravinskienė, Vitalija. *Pasaulio lietuvių bendruomenė 1949–2003*, p. 313.

Šiokia tokia paguoda Sibiro lietuvių keliolika pastarųjų metų galima laikyti Lietuvos jaunimo ekspedicijas *Misija Sibiras*. Teigiama, kad misijos inspiravo susispiesti nedidukę Jakutijos lietuvių draugiją *Gintaras*[472]. Tačiau misijos dalyvių akiratyje neretai daugiau dunkso pakrypę tremtinių kryžiai, bet ne gyvosios lietuvybės ženklai. Tautinio diasporos sąmoningumo labui gali būti naudinga begaliniuose taigos plotuose išbarstytų kapinių sergėtojų savijauta, tačiau vien ja Sibiro lietuvija negali išlikti kaip gyvas diasporos diegas. Reikia ir tautinį optimizmą bei ateities perspektyvas nušviečiančių jausenų, be kurių sunku įsivaizduoti patvarų lietuvių diasporos darinį. Be šių jausenų Sibiro lietuvių pasaulio dalis neišvengiamai pasitrauks į martirologijaus ženklais pažymėtą praeitį.

Čia naujausia istorija palieka šviesos taką. Net po visų skaudžių patirčių, traumuojančių sunkumų ir tam tikro susitelkimo ties lietuvių kančių memorialo uždavinimis Sibiro lietuviai jau 1990–1992 m. sukruto telktis ir rūpintis savo kultūriniais poreikiais. Nevienodi lietuvių skaičiai, nevienodas ir socialinis diasporos kapitalas. Altajaus krašte suskaičiuota 800 lietuvių, kurių dauguma yra Barnaulo ir Bijsko miestuose. Jie susitelkė į vienintelę, tačiau aktyvią *Lietuvių kultūros draugiją*. Laikmečio sąlygų diktuojamas trapumas ir prieštaringumas yra akivaizdūs dalykai. Juk draugija skatina lietuvius, kad šie saugotų savo atmintį ir tapatybę, kad būtų atsparūs naujų laikų vėjams.

Draugija nemažai prisidėjo prie to, kad dalis vietinių Altajaus lietuvių apsispręstų repatriacijai į protėvių tėvynę. Bet juk nuo to diasporinė bendruomenė nesustiprėja: ji pati save susilpnina, aktyviausiems jos nariams pasiryžtant keliauti į Lietuvą. Nėra vienareikšmiškai atsakomas klausimas, ar diasporos bendrijos atliekamas repatriacijos tilto vaidmuo yra vienintelis svarbus veiklos baras. Lietuva turi džiaugtis sugrįžėliais ir bandyti bent kiek kompensuoti patirtas skriaudas. Kita vertus, liekančiųjų draugijų gyvenimas gęsta, slopsta, yra paliekamas liūdnai pabaigai, kadangi asimiliacija darosi nebeišvengiama. Diasporos tvermė mažėja, o naujoms jėgoms nėra kaip atsirasti. Nematyti didesnių intelektualinių pastangų susivokti ir apsispręsti, kaip suderinti dvi viena kitai prieštaraujančias tendencijas: skatinti diasporos tvirtybę, amžinumą ir rūpintis repatriacija, naujo įsišaknijimo Lietuvoje sąlygomis. Svyravimas ant šio pasirinkimo ribos turi būti labai kankinantis. Jis ypač turėtų dominti jaunus lietuvius, kuriuos Altajuje suburia *Atgajos* stovykla.

Kiek kitaip atrodo Krasnojarsko lietuvių aplinka. Pirmiausiai jie išsiskiria savo skaičiumi: didžiosios tremties bruožai dar nėra išsitrynę ir šiame atšiau-

[472] Ten pat, p. 321.

riame ir egzotiškame krašte vis dar gyvena apie 20 000 lietuvių.[473]Didesnė koncentracija dideliame mieste, kurio infrastruktūra yra palankesnė organizuotai kultūrinei veiklai, leidžia pasiekti labai svarbių rezultatų. Krasnojarske visi lietuviai žino ir didžiuojasi ansambliu *Rūta*, kuris tampa vietinės bendruomenės emociniu centru, atstovauja Krasnojarsko bendruomenei pasaulio lietuvių susibūrimuose ir šventėse.

Vėlgi skirtingos tradicijos klostosi Tomske ir Novosibirske. Tomskas dar nuo porevoliucinių, pilietinio karo ir Sovietų Sąjungos pradžios metų buvo specifinė lietuvių pasaulio vieta. Čia net buvo susikūrusi ir kurį laiką veikė mokykla, knygynas, skaitykla. Tad atminties klodas, būrelis inteligentų ir gerėjantys ryšiai su protėvių tėvyne darė įtakos atsinaujinančios bendrijos gyvenimui. Savo specifiką turi Novosibirskas. Pirmiausia, tai stiprios inteligentijos miestas, antra, jis saugoja seną, dar 1863 m. sukilėlių tremties atminimo vietą, trečia, vokiečių kilmės katalikų vyskupo Josifo Verto rūpesčio dėka, lietuviai turi vienintelę vietą visoje Rusijos Federacijoje melstis lietuvių kalba. Po prievartinės sekuliarizacijos religinio jausmo gaivinimas ir jungtis su tautiniais lietuvių jausmais yra daug žadantis.

Milžiniško Sibiro erdvė būtų nepakankamai pažymėta lietuviškomis spalvomis, jei pamirštume judraus Vladivostoko *Gintaro krantą* – 1998 m. susikūrusią lietuvių draugiją ir bene jauniausią Sibiro lietuvių bendriją – lietuvių kultūros centrą *Švyturys*, Irkutske pradėjusią savo veiklą lietuvišką mokyklėlę, į kurią susirinko apie 30 įvairaus amžiaus žmonių.

Sibiras yra tam tikra prasme ir nuo šiandienos lietuvių vaizduotės tolstanti pasaulio žemė, ir, ko gero, iš naujo dar atrandamas. Vakarų verslo ūkanos į Kiniją nukreipė daugelio ambicingų Lietuvos verslo žmonių akis. Artėjant Kinijos vaizdams ir ten pagaminamiems daiktams, galbūt, išnirs iš pamirštamų tolių ir tokios vietos kaip Vladivostokas ir Amūro kraštas, kur kinų kapitalas ir gausėjanti kinų minia gali padėti prisiminti išnykusias lietuvių pėdas Harbine ir Šanchajuje.

Nuo senų laikų savaip atrodė Sibiras ir sibiriečiai visoje imperinėje rusų vaizduotėje. Sugrįžę ir nesugrįžę iš Sibiro lietuviai dažnai pasakoja, kad ten gyvena skirtingi rusai. Jie didesni individualistai, labiau save gerbiantys ir mažiau kitus žeminantys. Jie atviriau priima svetimuosius ir geriau supranta nelaimėlius: juk ilgus metus jų kaimynystėje atsidurdavo Maskvos despotijos tremtiniai, revoliucionieriai, kilnių idėjų pernešėjai. Tikėtina, kad tas už Uralo gyvenančių žmonių skirtumas dar labiau išryškės ateityje.

---

[473] Ten pat, p. 319.

Lietuvių diasporos Sibire perspektyva plačiau atsiveria jaunosios kartos akyse. Jauniesiems Sibiro lietuviams apsispręsti, ar jie priklauso diasporos pasauliui, ar yra tik laikini svečiai egzotiškoje žemėje. Juos taip pat vienija bendras sibierietiškumo jausmas ir praeityje padiktuotas tapatybės kodas. 1993 m. Vokietijoje surengtas lietuvių jaunimo suvažiavimas padėjo sudygti idėjoms apie Sibiro lietuvių jaunimo susivienijimą. Taip atsirado *Sibiro lietuvių jaunimo sąjunga*, kuriai ant pečių kada nors teks užsikelti visą lemtingų neaiškumų svorį: ar Sibiras buvo tik dramatiškos lemties ir bausmės atlikimo vieta, ar žemė pasaulio, kurioje, it neprižiūrimas karklynas, sužėlė lietuvių gyvenimai.

Mažoka didžiulėje Rusijos teritorijoje išsibarsčiusius Rytų šalių lietuvius padalyti ties Azijos ir Europos riba – Uralo kalnais. Į Rytus nusidriekusi tremties ir martyrologijaus atmintis, o apie Maskvą ir Sankt Peterburgą stipriai sudygusios po kolonijinės karjeros žmonių atmintys. Gana didelės lietuviškos tapatybės ir emocinio atminties lauko skirtybės, kurios diktuoja nevienodus santykius su sovietinio režimo prisiminimais ir su ta Rusija, kuri tuos sovietinius prisiminimus garbina. Tačiau europinė Rusijos dalis yra ne tik sostinės Maskva ir Sankt Peterburgas. Europinė Rusija už poliarinio rato yra apgyvendinta labiau maišytų atminčių ir emocijų: čia lietuvių politinių kalinių ir tremtinių pėdos yra susimaišę su tarnybinės karjeros ir uždarbio migrantų pėdsakais.

Savaip išsiskiria Murmansko lietuviai. 1992 m. jie susibūrė į Murmansko miesto lietuvių kultūros bendriją *Lietuva*. Čia, pagal oficialius šaltinius, gyvena apie 2 000 lietuvių, o ir kultūrinis jų aktyvumas yra nemenkas. Apie kelis šimtus aktyvesnių tautiečių surenka visuomeniniai įvykiai, savišvietos ir susižinojimo veiksmai, lietuvių kalbos pamokos ar svečių iš Lietuvos apsilankymai. Čia lietuvių bendruomenė rūpinasi ne tik tradicine kultūrine visuomenine veikla, bet siekia, kad atsirastų lietuvių kunigas ir šiaurės pakrantėse būtų galima pradėti pamaldas lietuviškai.[474]

Kaip ir labai senais XIX a. dešimtmečiais svarbiausia lietuviška veikla pasižymi Maskvos ir Sankt Peterburgo bendrijos. Jos gausesnės, labiau sutelktos ir intelektualiai pajėgios. Abu didmiesčiai yra Lietuvos verslo ir kultūros interesų centre. Čia veikia ir diplomatinės Lietuvos tarnybos, dirba kultūros atašė, todėl ir ryšiai su Lietuva yra labai intensyvūs. Visos šios aplinkybės yra it gaivinančios versmės, kurios padeda labai šviesiai tapyti tenykštės lietuvių bendruomenės ateities paveikslus.

---

[474] Stravinskienė, Vitalija. *Pasaulio lietuvių bendruomenė 1949–2003*, p. 321.

Abiejuose didmiesčiuose lietuviai veikia organizuotai, o socialinio kapitalo sankaupos galimybės yra didesnės, negu kitur Rusijoje. Sankt Peterburge svarbiausia veikla sukasi apie *Lietuvių draugiją*, Maskvoje svarbiausią vaidmenį atlieka *Lietuvių kultūros bendrija*. Pirmojoje nuo pradžių aktyviai dirbo apie 100 lietuvių, o vėliau tas skaičius dar labiau išaugo. Antrojoje susispietė apie 200 aktyvių judėjimo dalyvių. Maskviškiai rūpinosi informacijos sklaida, gebėjo kurti lietuvišką kultūrinį gyvenimą, ėmėsi katalikiško švietimo. Nuo 1998 m. pradėjusi veikti *Židinio* draugija taip pat sutelkusi savo energiją švietimo srityje. Maskvoje veikia lietuviška *Šaltinėlio* mokykla, kuri iki 2003 m. buvo pertvarkyta į vidurinio lavinimo įstaigą ir turėjo iki 160 mokinių. Čia, be to, dar renkasi šeštadieninės mokyklėlės lankytojai, kurion ateina lietuvių vaikai, besimokantys rusiškose Maskvos mokyklose.

Rusijos lietuvių ilga ir labai spalvinga praeitis, tačiau jų istorija dar nėra parašyta. Tokio pasakojimo galimybė ir poreikis labai aiškiai išryškėjo 2012 m. spalio 4–7 d. Sankt Peterburge vykusiame Rusijos lietuvių suvažiavime, skirtame istoriniams įvykiams ir pirmosios lietuviškos mokyklos šiaurinėje imperijos sostinėje įsikūrimo šimtmečiui. Štai tokia žinia iš naujausios įvykių kronikos buvo pranešta elektroninės žiniasklaidos:

Suvažiavime dalyvavo virš 100 žmonių, kurių tarpe Rusijos kraštų lietuvių bendruomenių atstovai iš Sankt Peterburgo, Maskvos, Petrozavodsko, Pskovo, Syktyvkaro, Buriatijos, Altajaus, Irkutsko, Krasnojarsko ir Jakutijos; Sankt Peterburgo ir Lietuvos mokslo atstovai, Rusijos lietuvių kapelionas dr. R. Gudelis, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos specialistai, Sankt Peterburgo tautų namų generalinė direktorė A. Dydymova, Vytauto Didžiojo universiteto Pasaulio lietuvių akademijos programos koordinatorė dr. V. Bagdonavičienė, Lietuvos Respublikos generalinė konsulė Sankt Peterburge A. Semaškienė, Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos kancleris D. Numgaudis ir Sankt Peterburgo užsienio santykių komiteto pirmininko pavaduotojas S. Markovas.[475]

Po sausais įvykusio renginio faktais glūdi neabejotinai svarbūs ir toli siekiantys lietuvių pasaulio Rytuose ir Rusijoje atspindžiai. Bręstanti diasporos sąmonė ir įvairėjantys santykiai su protėvių tėvynės Lietuvos gyvenimu didina viltį, kad istorikai ir kitų humanistikos sričių mokslininkai gebės atskleisti ir papasakoti, kokiais sudėtingais keliais teko keliauti Rusijos lietuviams, kokie skirtingi jie

[475] *Sankt Peterburge susirinko Rusijos lietuviai*. www.lrytas.lt, 2012 10 09.

buvo ir nepaisant to, visus juos siejo saitai su tautos atmintimi ir Lietuvos ateities vaizdiniais.

Lietuvių diasporos Rytuose visų pirma aprėpia buvusias Sovietų Sąjungos respublikas, pradėjusias žengti į daugiau ar mažiau nepriklausomus politinius tolius. Nepasakysime, kad po 1990-ųjų lietuviai iš naujo atrado Moldaviją, Ukrainą, Kazachstaną, Gruziją ar kitas valstybes. Čia jie buvo iš seno įsigyvenę, neretai turintys ilgą istoriją nuo pat carinės Rusijos imperijos laikų, o savo ryšiais su protėvių gimtine priartinę skirtingus peizažus ir kultūras prie Lietuvos ir lietuvių vaizduotės. Tačiau daugelyje vietų tik po 1990-ųjų atsirado organizuotos lietuvių veiklos židiniai.

2003 m. PLB sąraše jau buvo įrašytos Baltarusijos, Estijos, Gruzijos, Karaliaučiaus, Kazachijos, Latvijos, Moldavijos, Ukrainos, Uzbekijos kraštų bendruomenės. Akivaizdu, kad ne kiekvienoje iš buvusių sovietų respublikų lietuviai gebėjo susispiesti. Neabejotinai, jų praeityje būta ir dabar esama Užkaukazės šalyse ir Centrinėje Azijoje, tačiau išsibarstymas ir sąmoningo organizacinio veikimo įgūdžių stygius ne visur leido tokiems sąmoningiems diasporiniams dariniams atsirasti.

Moldavijos lietuviai, kurių suskaičiuojama gal koksai tūkstantis, o penktadalis jų gyvena Kišiniove, susibūrė į draugiją *Lietuva*. Didesnėje Kazachstano erdvėje yra apie 7 000 lietuvių, jie susitelkė Karagandoje, Astanoje, Kokčetave, Almatoje. Čia lietuviai kiek ilgiau užtruko vienydami savo jėgas, o 1998 m. Vasario 16-osios proga pirmą sykį susirinko į didesnį būrį labai aktyvios Lietuvos Respublikos ambasados dėka. Per žiniasklaidą, asmeninius ryšius ir organizacijas buvo žadinama lietuviška atmintis, ieškoma susipratusių lietuvių ir taip gausinamos draugijų gyvenimo pajėgos. 1999 m. buvo žengtas dar vienas žingsnis, kuomet Almatoje pradėjo veikti lietuviška šeštadieninė mokykla. Panašiai kaip ir Rusijos Federacijoje veikiančiose lietuvių aplinkose čia diasporos savimonė susiduria su repatriacijos į Lietuvą siekiais, kadangi daugelio lietuvių keliai į Kazachstaną buvo laistyti ašaromis, o ne pabarstyti žiedlapiais. Praeities traumos ir abejonės tolesnio lietuviško gyvenimo kryžkelės šioje stepių ir gamtos turtų šalyje yra labai sudėtingos.

Tarptautiniame politiniame žemėlapyje įsitvirtinančioje Uzbekijoje nuo sovietinių laikų gyvena apie 1,5 tūkstančio lietuvių, iš jų tračioji dalis yra sostinėje Taškente. Kaip rašoma trumpoje tenykščių lietuvių bendruomenės apybraižoje,

į šią šalį lietuviai pateko įvairiais keliais ir būdais. Kai kurie čia atsidūrė kaip vadinamieji jaunieji specialistai, privalėję atidirbti nustatytą laiką paskirtoje vie-

toje. Tokią žmonių maišymo politiką SSRS vykdė ir pavergtoje Lietuvoje. Kiti lietuviai čia pasiliko po 1966 metų, kai į Uzbekiją buvo nusiųsti atstatyti sugriautų po žemės drebėjimo pastatų, dar kiti – sukūrę čia šeimas ir pan. Gyvendami tautiškai svetimoje aplinkoje, neišsiskirdami iš kitų gyventojų, dauguma lietuvių pamažu nutautėjo. Sovietmečiu jokia organizuota veikla buvo neįmanoma. Tik pavieniai asmenys, daugiausia menininkai, garsino lietuvių vardą. Tai – dailininkai Algimantas Četkauskas, Romualdas Batalauskas, vitražų, stiklo kompozicijų kūrėja Irena Lipienė, architektas Alenertas Domoreckas ir kiti.[476]

Uzbekijos ekonominė padėtis pereinamuoju laikotarpiu buvo slegianti tiek, kad kartais tekdavo pripažinti, jog net panorėję lietuviai iš tolimesnių užkampių vargiai galėjo nusipirkti traukinio bilietą į kokį nors susirinkimą Taškente. Jau 1992 m. susiorganizavo *Taškento lietuvių bendruomenė*, vėliau tapusi visos *Uzbekijos lietuvių bendruomene*. Net ir sunkiomis sąlygomis nuo 1993 m. pradėjo dažnėti susiėjimai Lietuvos nacionalinių švenčių progomis, o 1994 m. Taškente pradėjo veikti sekmadieninė lietuviška mokykla. Aktyvėjo lietuviško kraujo turintis ir atminties nepraradęs jaunimas, neretai užaugęs mišriose šeimose, paprastai nemokėjęs lietuvių kalbos, bet pasiryžęs prisikelti kartu su laisvės keliu pasukusia Lietuva.

Labai spalvingą kelią nuėjo Gruzijos lietuviai. Jie vieninteliai iš Kaukazo ir Užkaukazės kraštų sugebėjo sukurti savo organizacinį branduolį ir užmegzti stiprius ryšius su Lietuva ir pasaulio lietuvių bendruomene, taip įsipindami į globalų diasporos tinklą. Vieno tūkstančio nesiekiantis lietuvių būrys įsikūręs Tbilisyje. Šalyje, kuri bene labiausiai iš visų posovietinių šalių patyrė buvusio okupanto blogąsias tradicijas perėmusios Rusijos agresyvumą, lietuviams nebuvo lengva susiorganizuoti. Lemtingą postūmį turėjo 1996 m. įvykiai, susiję su prezidento Algirdo Brazausko oficialiu vizitu Tbilisyje. Tuo metu įsisteigė *Gruzijos lietuvių bendruomenė*, kurios veikla pamažu įsibėgėjo ir atliepė šiltėjančius Gruzijos ir Lietuvos santykius. Užkaukazės šalies politiniam kursui pasisukus link NATO ir Europos Sąjungos, padidėjo Rusijos priešiškumas, atvedęs iki karinės intervencijos. Aktyvių prezidento Valdo Adamkaus veiksmų tarptautiniuose Gruzijos palaikymo baruose dėka Lietuvos vardas ir lietuvių vaizdiniai tapo ryškūs gruzinų emociniame peizaže.

Panašumų būta Ukrainos lietuvių gyvenime. Nors šalis, kurioje gyvena apie 7 500 mūsų gentainių, nuolat blaškėsi tarp Rytų ir Vakarų, tačiau lietuvių ben-

[476] Stravinskienė, Vitalija. *Pasaulio lietuvių bendruomenė 1949–2003*, p. 356.

druomenei stiprėti buvo daug palankių aplinkybių. Ukrainiečių istorinėje vaizduotėje susiformavusi palanki nuomonė apie lietuvius, sovietų abiems tautoms atseikėtos bendros kančios ir pažeminimai, rezistencijos atmintis siejo abi tautas. Lietuvos žingsniai į Europos Sąjungą ir kitas Vakarų pasaulio politines aplinkas, jos proveržis per pereinamojo laikotarpio ūkio ir visuomenės santykių klampynes imponavo ukrainiečiams. Jau 1990 m. Kijeve, kur telkiasi apie 600 lietuvių, pradėjo savo veiklą *Lietuvių kultūros draugija*, pasivadinusi *Maironio* vardu. Dainuojančios revoliucijos dvasioje skambėjo šūkiai *Ukrainos lietuviai, vienykitės!* ir *Atsiliepkite, Algirdo ainiai!*

Lietuviai buvo aktyvūs Ukrainos politiniame judėjime, palaikė demokratinį *Ruch* sparną, buvo patikima jungtis, stiprinusi Ukrainos ir Lietuvos išsilaisvinimo siekius. Lietuviai spietėsi į bendrų veiksmų draugijas ne tik sostinėje, bet ir kitose Ukrainos vietose. Lvove atsirado lietuviška *Medeina*, Belaja Cerkovėje – *Vasario 16-osios draugija*, 1999 metais iš 14 Kryme susispietusių lietuviškų kuopelių užgimė *Mikalojaus Konstantino Čiurlionio lietuvių kultūros draugiją*, Vinicoje pakilo *Sakalas*, o Charkove atsirado *Gintaras*. Sujudo lietuviai Zaporožėje ir Donecke, galiausiai visos šios organizacinės iniciatyvos buvo suvienytos *Ukrainos lietuvių bendruomenėje*. Jos aktyvistų surinktais duomenimis per 1990–2002 metus Ukrainoje susikūrė 10 lietuvių draugijų, kurių veikloje pasireiškė apie 650 narių[477]. Kaip ir kituose posovietiniuose Rytų kraštuose lietuviška veikla sukosi apie bendrus darbus švietimo, kultūros, ryšių su Lietuva ir visu lietuvių pasauliu srityse. Didesnė bendrija turi didesnes meninės saviraiškos pajėgas. Kijevo lietuvių choras *Viltis*, jaunimo liaudies šokių ansamblis, lvoviškių mišrus vokalinis ansamblis *Vilija*, vaikų vokalinė grupė *Saulutė*, šiuolaikinių šokių grupė *Gintaras*, *Ramunėlė* iš Zaporožės ir *Skrydis* iš Vinicos – visa tai yra gyvosios lietuvybės Ukrainoje diegai, leidžiantys tikėti, kad ateityje broliškame krašte lietuvių pasaulio salos gali sužaliuoti labai tankiai ir gyvuoti labai ilgai.

Šiandien tikėtina, kad stiprėjančios Lietuvos ekonomikos interesai atveda naujus ir energingus verslo žmones ir į tas posovietines šalis, kurių lietuviai yra beištirpstą plačiuose vietinio gyvenimo srautuose. Tad nėra lemties ženklais pažymėtos ir kitos Rytų erdvės, nors taip pat tikėtina, kad ten, kur lietuviškos bendrijos galėjo atsirasti, jos jau ir pasirodė lietuvių pasaulio horizonte.

---

[477] Ten pat, p. 344.

3. Artimoji lietuvių kaimynystė: Baltarusijos (Gudijos), Latvijos ir Lenkijos lietuviai po 1990-ųjų metų

Politinio Rytų Europos žemėlapio permainos po 1990 metų pasižymėjo keliais bruožais. Jaltos konferencijos ir II pasaulinio karo nubrėžtos sienos nepasikeitė, tačiau Sovietų Sąjungos administracinės ribos, skyrusios taip vadinamas respublikas, virto tikromis valstybės sienomis. Pradžioje jos buvo daugiau simbolinės, tačiau ir jos buvo aplaistytos lietuvių pasienio policininkų ir muitininkų krauju ties Medininkais. Grįžimas į laisvę ir į Europą reikalavo vaizduotės permainų, o sienos ir jų perėjimo vietos buvo it rėmai. Iš sovietinio komunizmo gniaužtų besivaduojanti ir iš už *geležinės uždangos* į laisvės pasaulį atsigręžiančios tautos tarsi svarbiausią simbolį atpažino Berlyno sienos griūtį 1989 m. lapkričio 9 dieną. Tačiau vienoms sienos griūvant, buvo pradėtos statyti kitos užtvaros.

Žvelgiant į Rytus, čia pat už Vilniaus pamažu išaugo siena, skirianti Baltarusiją ir Lietuvą, skirianti autochtonus Baltarusijos lietuvius nuo tos šalies ir tos žemės, su kuria buvo suaugę Lydos, Naugarduko, Gardino, Dysnos kaimeliai. Natūrali trauka kreipė į Vilnių, o valstybės siena kilo į ją neatsižvelgiant. Kitaip negalėjo būti. Naujoji siena atskirdavo gimines nuo giminių, kapines nuo gyvųjų. Tai įrašytina į Lietuvos laisvės kainą. Diasporinės tautos žemėlapis ir Lietuvos valstybės ribos niekada nesutapo, tačiau prie vienų dalykų pripratus, naujai atsiradę kliūtys visad sukelia prieštaringus jausmus. Diasporoje, arba savo valstybės užsienyje atsidūrę lietuviai dažniausiai būdavo migracijos įkaitai, o Baltarusijos lietuviai šimtmečiais gyveno savo žemėje. Jų padėtis pasikeitė nejudant iš vietos ir neturint jokio pasirinkimo.

Baltarusijos lietuviai ir istorinės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės dar labiau nutolo, kai Lietuva su džiugesiu prisijungė prie Europos Sąjungos, o Baltarusijoje pamažu įsiviešpatavo paskutiniu Europos diktatoriumi vadinamas prezidentas Aleksandras Lukašenka. Taip jau susiklostė, kad per visą nepriklausomos Lietuvos dvidešimtmetį kaimyninių valstybių – Lenkijos, Baltarusijos ir Rusijos – santykiai su Lietuva nuolat darė įtaką tautinių mažumų padėties vertinimams visose sienų pusėse. Artimoji lietuvių diasporos dalis, etninių žemių lietuviai taip pat ne kartą darėsi tarptautinės politikos įkaitais.

Baltarusijos lietuvių įvaizdis visos lietuvių tautos akyse ir jų pačių susivokimas yra stipriai paveiktas tos aplinkybės, kad į Rytus nuo Lietuvos sienos driekiasi ne tik etninės lietuvių, bet ir istorinės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės, kurių peizaže dunkso lietuvių istorinės atminties simbolis Naugardukas,

kyla Lydos ir Krėvos pilys – visa scenografija, be kurios kultivuota lietuvių sąmonė negalėtų susigaudyti erdvėlaikyje. Valstybės siena ir šioje plotmėje nesutampa su lietuvių tautos istorine vaizduote. Baltarusijos lietuviams, ypač tiems, kurie nuo seno gyveno dabartinio pasienio kaimuose, tenka visa skausminga misija iki dabar būti istorinių vaizdinių aktoriais.

Iš dalies dėl tokių istorinių ir politinių aplinkybių pats šiandienės Baltarusijos lietuvių skaičius, objektyvia pretenduojančios būti statistikos duomenys yra labiau prieštaringi negu kitose šalyse. Išsiskyrimas tarp oficialių duomenų ir pačios lietuvių bendruomenės savivokos čia yra didesnis nei kitur – Rusijoje ar Lenkijoje. Kaip teigia tenykščių lietuvių žiniomis remdamiesi istorikai, *Baltarusijos Respublikoje gyvena apie 25 tūkstančius lietuvių, nors oficialiais duomenimis tik 7 tūkstančiai*[478]. Motyvai, dėl kurių oficiali valstybės įstaiga mažina tautinių mažumų skaičius, yra daugiau mažiau universalūs. Tačiau tautinių, etnocentrinių ir unitarinių valstybių polinkiai yra aštriau pabrėžiami. Jei duomenys skirtųsi vienu trečdaliu, galima būtų tai lykyti normaliu dalyku. Bet jei jie skiriasi 3,5 karto – tada į juos reikėtų žiūrėti įtariai.

Tankiausiai lietuvių apgyventos vietovės driekiasi Baltarusijos Lietuvos pasienyje. Pelesos, Rodūnės (Gardino sritis, Varenavo r.), Gervėčių, Rimdžiūnų (Astravo r.), Apso, Pelekonių (Vitebsko sritis, Breslaujos r.) apylinkėse lietuviai nuo seno sudaro gyventojų daugumą. Jų skaičius ir lietuviškumo laipsnis mažėja, tačiau ne po visų nacionalizacijų, indoktrinacijų, *kolchozų* chaoso ir prievartos, čia dygsta ir atsinaujina lietuvių kaimai. Iš seno žinomi rytinėje Baltarusijoje, Mogiliovo srityje rusenę lietuvių židiniai jau stipriai asimiliuoti ir vos pastebimi. Tose apylinkėse išsiskiria nebent Malkovos kaimas, parodęs didelį lietuvišką atsparumą.

Yra ir kitų kelių, kuriais į Baltarusiją persikėlė lietuviai į Minską, Gomelį, Mogiliovą, Vitebską, Gardiną, Lydą, o čia labiausiai veikė ne baltarusizavimas, bet sovietinis rusifikavimas. Jis lėmė ne tik sovietinių laikų lietuvių migrantų, bet ir pačių vietinių baltarusių tautinio identiteto permainas. Šie procesai gali paaiškinti, kodėl po 1990-ųjų į aktyvesnę tautinę veiklą Minske ir kituose miestuose įsikūrę lietuviai iš esmės neįsitraukė. Svarbiausi veiklos centrai buvo ir liko autochtoniškų etninių kaimų lietuviai, kurių pasitikėjimas savo jėgomis buvo nuolat remiamas Lietuvos Respublikos Vyriausybės.

---

478 Ten pat, p. 161.

Kaip savo Lietuvos istorijos sintezėje pastebi geras Lenkijos ir Baltarusijos lietuvių tautinių mažumų istorijos žinovas Bronius Makauskas, sovietmečiu lietuvių kultūrinės teisės buvo gerokai varžomos. Jis rašo:

Gudijos sudėtin patekę lietuviai buvo asimiliuojami valstybiniu mastu ir beatodairiškai. Tai buvo daroma vardan kovos „su lietuvišku nacionalizmu". Visos lietuviškos mokyklos tuoj pat po karo buvo uždarytos. Neliko vietos ir lietuvių spaudai. Ryšiai su Lietuva, net kultūrinis bendravimas buvo nutraukti. Už išvykimą mokytis į Lietuvą kolchozų pirmininkai atimdavo vadinamuosius arus (sklypus privačiam naudojimui), tautybė įrašoma rusų, gudų, lenkų, tik ne lietuvių. Išnyko lietuvių inteligentija.[479]

Tradicinės lietuvių bendruomenės susitelkimo formos – katalikų parapijos – vaidmuo mažėjo, nes bažnyčia ir kunigai buvo persekiojami. Prievartinė sovietų valdžios sekuliarizacijos politika, kuri buvo įgyvendinama visoje šalyje, čia įgijo dar ir specialius bruožus, atsiradusius dėl dvigubo – katalikų ir lietuvių – būties slopinimo. Nepalankios buvo ir vietos administracinio suskirstymo permainos, ir kultūrinių ryšių su Lietuva varžymas net tomis sąlygomis, kai po sovietų valdžios padu gyvenusios tautinės bendrijos nebuvo atskirtos sienų, pasieniečių ir muitininkų. Lietuvių vaizduotėje ši pasienio erdvė buvo natūraliai susiliejusi, bendra, sava, verta jautraus rūpesčio. Kova už lietuvišką švietimą ir kultūrinę raišką turi labai ilgą istoriją, kurios dalis nusidriekia per sovietų viešpatavimo dešimtmečius.

1994 m. pavasarį iš anksčiau pradėjusių veikti lietuvių draugijų (*Pelesos lietuvių bendrija*, Gardino srities lietuvių bendruomenių susivienijimas *Tėvynė* ir kitos) susitelkė *Baltarusijos lietuvių bendruomenė*, pamažu įsijautusi bendroje diasporos organizacijoje. Per BLB atsivėrė ryšiai su pasauline lietuvių bendruomene, kurie papildė tuos saitus, kuriuos mezgė Lietuvos valstybinės įstaigos. Padedant joms mezgėsi lietuviškų švietimo įstaigų tinkas, pradedant keliomis sekmadieninės mokyklos Minske (1995 m), Gardine (1996) ir baigiant Rimdžiūnų vidurine mokykla, įkurta 1996 metais. Be Lietuvos valstybės ir PLB paramos lietuviškam švietimui, vietinės pajėgos ir sukauptas socialinis kapitalas čia nebūtų leidę viso to pasiekti. O su ranka pasiekiamo Vilniaus pagalba buvo galima padaryti labai daug: 2001 m. kovo 18 d. Rimdžiūnuose įvyko Baltarusijos lietuvių kultūros, švietimo ir informacijos centro atidarymas, kuris vietinės lietuvių bendruomenės ir Lietuvos ryšius padarė dar labiau sistemiškais.

---

479 Bronius Makauskas. *Lietuvos istorija*. Kaunas, *Šviesa*, 2005, p. 446.

Visiškai skirtingu aidu atsimušė Lietuvos nepriklausomybė Lenkijos lietuvių apylinkėse. Laisvės ir posūkio atgal į Europą, į liberaliosios demokratijos vertybes ir geros kaimynystės kelią Lenkijos lietuviams reiškė mažų mažiausiai dvi pasikeitusias sąlygas. Pirma, sovietų spygliuotos užtvaros, skyrusios Lenkijos lietuvius nuo Lietuvos, pamažu dingo. Ko ne šimtmetį užžėlusius takus ir kelius buvo pradedama atstatyti. Jie sujungė lietuvių erdvę ir vaizduotę. Antra, Lietuvos valstybė tapo panašių strateginių tikslų siekiančios Lenkijos Respublikos bendražygė kelyje į Europos Sąjungą ir NATO. Dvišaliai diplomatiniai ir politiniai santykiai tapo svarbiu faktoriumi, veikusiu lietuvių gyvenimus ties Punsku ir Seinais. Tai buvo parama ir palengvinimas Lenkijos lietuvių bendruomenei, tačiau neretai ir sunki našta, kuri būdavo užkeliama ant jos pečių, susikomplikavus Lenkijos ir Lietuvos santykiams.

Kaip ir kitose artimosiose kaimynėse lietuvių statistika ir bendruomenių prigimtis yra nevienareikšmiškos. PLB savo neformalioje apskaitoje nurodo 20 000 lietuvių.[480] Istoriko Broniaus Makausko pateikiami kiek didesni skaičiai: jo nuomone pasienio Sūduvoje – Punsko, Seinų, Šypliškių valsčiuose – gyvena apie 12 000 autochtonų (čiabuvių) lietuvių, kuriuos sunku vadinti *diaspora*. Dar kita tiek, o gal net daugiau pabirę Lenkijos gilumoje. Politikos ir kasdienio gyvenimo srautai didesnėmis ar mažesnėmis grupėmis nunešė juos į Gdanską, Ščeciną, Olštyną, Vroclavą, Balstogę, Lodzę, Varšuvą.[481] Juos tyrinėtojas jau atpažįsta kaip diasporos dalį.

Lietuvos laisvė ir tiesioginio artimiausios diasporos ir tėvynės ryšio išsiplėtimas padėjo atsiverti ir punskiečių atminčiai, kurią dar nesenai reikėjo slėpti nuo viešumos. Kaip ir lietuvių partizanų veiklos abipus sovietų stiprinamos sienos pėdsakus. Kita vertus, po 1990-ųjų lietuvių tautinėje vaizduotėje ilgą laiką lyg pro miglą ir spygliuotas vielas matyta diasporos sala tapo artima, dažnai lankoma ir geriau suprantama. Lenkijos lietuviams geriau atsivėrė tie kasdienio gyvenimo bruožai Lietuvoje, kurie atsirado dėl kaimo prievartinio pavertimo *kolchozu*, bet tuo pat metu priartėjo Lietuvos universitetų auditorijos, ir galimybė įgyvendinti savo svajones Vilniuje, Kaune ar kurioje kitoje Lietuvos vietoje.

Lenkijos lietuvių diasporinė prigimtis jei ne visiškai, tai gerokai sumenko. Jie formaliai yra *užsienio lietuviai*, bet bendros Europos vaizduotėje ir Šengeno sienų politikos dėka tas *užsienietiškumo* laipsnis sumažėja. Kai Europos Sąjungos siena ima reikšti vis mažiau, lietuvių vaizduotė ties Šypliškėmis ar Punsku gali rutu-

---

480 Stravinskienė, Vitalija. *Pasaulio lietuvių bendruomenė 1949–2003*, p. 279.

481 Makauskas, Bronius. *Lietuvos istorija*, p. 434.

liotis, tarsi priklausytų vienam ir tam pačiam tautos masyvui. Pačios lietuvių bendruomenės organizuotas gyvenimas Lenkijoje pasidalija į dvi (kitose kaimynystėse taip pat pasikartojančias) plotmes. Yra autochtoniška, lokali, savivaldos teisėmis besiremianti Punsko ir Seinų aplinka. Yra ir sostinė Varšuva, kur veikia susiorganizavę lietuviai. Seinuose jungtis tarp Lietuvos Respublikos konsulato ir vietinių lietuvių kultūros centro, o Varšuvoje – ambasados ir Lenkijos lietuvių draugijos bendradarbiavimas yra tapęs labai svarbiu veiksniu.

Lietuvos laisvės valandą Lenkijos lietuviai pasitiko labai prieštaringų nuotaikų apimti. Pirmiausiai džiugesys dėl Sovietų Sąjungos žlugimo, Lietuvos valstybės atstatymo buvo susijęs su patirtimi, kai sovietinės Lietuvos administracija neretai darydavo įtaką Lenkijos komunistinei valdžiai, stengdamasi neleisti čia pat už spygliuota viela aptvertos Lietuvos rusenti patriotiniams židiniams. 1956 m. pamažu atsigaunant lietuviškai veiklai Suvalkų apskrityje, pradėjus gyvuoti *Lietuvių visuomeninei kultūros draugijai*, atkutus bendruomenėms, sovietinė LSSR valdžia pasirodė stebinti ir artimą lietuvių pasaulį. Seinų krašte užaugęs Bronius Makauskas rašo:

Tautiškas draugijos veiklos turinys nepatiko tuometiniams prievaizdams – Komunistų partijai ir Lenkijos vidaus reikalų ministerijai. LVKD vadovybė buvo apkaltinta nacionalizmu, ryšių su Vakaruose gyvenančiais tautiečiais palaikymu (tuomet tai buvo didelis „nusikaltimas") ir pan. Turint tikslą sekti ir kontroliuoti padėtį vietose, į Suvalkų kraštą ir svarbesnius lietuvių telkinius Lenkijoje buvo pasiųsti ir sovietinio saugumo agentai: „korespondentai", „gydytojai", „mokslininkai", „menininkai"...

(...) pastaruoju metu publikuojama sovietinių specialiųjų tarnybų dokumentacija patvirtina, jog į Lenkijos lietuvius buvo žiūrima kaip į tam tikrą tramplyną tarp išeivijos vakaruose ir okupuotosios Lietuvos. Kaip bevertintume politinius sūkurius, kurių ji buvo veikiama, LVKD per 35 veiklos metus išliko vienintelė Lenkijos lietuvių organizacija ir jos darbai švietimo, kultūros srityje turi išliekamosios vertės. Žinoma, reikia pasakyti, kad šalia idealistinės ištikimybės tėvų puoselėjamoms vertybėms visuose organizacijos ir visuomenės sluoksniuose būta nemažai prisitaikymo.

Tautinio atgimimo gadynėje Seinuose pasėtas lietuviškas grūdas pasirodė brandus ir atsparus laiko negandoms (1920–1989 m.), diasporoje – Slupske, Vroclave, Varšuvoje ir kitur – gyvenantys lietuviai nesugebėjo pastoti kelio jaunesniosios kartos sparčiam nutautėjimui, jau atitrūkusios nuo tėvų kalbos, per tai – ir nuo lietuviškos kultūros...[482]

[482] Ten pat, p.438–439.

Sekant pastarąja istoriko mintimi, galima suprasti ilgainiui susiklosčiusį vaizdinį: kuo toliau nuo gimtųjų etninių kilties vietų nutolę lietuvių būriai, tuo labiau jiems tinka ir diasporos charakteristikos, ir, deja, liūdnos lemties spalvos. Kita vertus, lietuviškas gaivalas iš pasienio vis dar gali gaivinti Lenkijos lietuvių diasporą, pamažu išsivaduojančią ir totalitarizmo, komunistinio lenkų nacionalizmo kontrolės, prisidedančią prie bendrų į europietišką demokratiją žengiančių tėvynių tobulėjimo.

1992 m. LVKD buvo perorganizuota į *Lenkijos lietuvių draugiją*. Metais anksčiau buvo atkurta ir pėdsakus senesnėje Seinų istorijoje palikusi *Lietuvių šv. Kazimiero draugija*. Svarbiausias naujas reiškinys buvo tai, kad vienijant visoje Lenkijoje išsibarsčiusius lietuvius, 1993 m. susikūrė ir narystę PLB įtvirtino *Lenkijos lietuvių bendruomenė*. Dar po metų į aktyvą diasporos areną įsiveržė *Lenkijos lietuvių jaunimo sąjunga*. Lenkijos lietuviai šių veiksmų dėka tarsi įtvirtino jau dešimtmečiais puoselėtus santykius su Vakarų pasaulio lietuviais. Kol pati Lietuva dejavo po okupantų padu, kol komunistinės Lenkijos administracija unisonu su sovietų kolaborantais Lietuvoje derino kovos veiksmus, nukreiptus prieš *lietuvišką nacionalizmą*, Amerikos, Kanados, Vokietijos lietuviai neretai buvo vieninteliai pagalbos ir palaikymo organizatoriai. Po Kovo 11-osios PLB rūpestis susiliejo į viena su vis didėjančia parama iš Lietuvos Vyriausybės pusės.

Lietuvių bendruomenės kultūrinės, švietimo pajėgos yra gana stiprios. Nors nutolimas nuo protėvių kalbos yra toli pažengęs, tačiau iki 2005 m. dar veikė penkios lietuvių aštuonmetės mokyklos (Punsko, Pristavonių, Vaitakiemio, Navininkų, Vidugirių) ir *Kovo 11-osios licėjus* Punske. Nuo 1996 m. Seinuose veikia viena lietuviška gimnazijos klasė. Kad ir su savais sunkumais, Lenkijos lietuvių sąmoningumas laikosi savo pozicijose, o galimybės gyventi laisvės sąlygomis, nebeskiriamos sienų ir pasų kontrolės didina lietuviško gyvenimo kokybę, kelia didesnį pasitikėjimą savo ateitimi.

Iš seno lietuvių kultūra Sūduvoje ir Varšuvoje daugiausia plėtėsi per saviveiklą. Dainų, šokių, teatro pradmenys buvo įprasti vyresniosios kartos lietuviams. Šiuo metu, be lietuvių kultūros centro Seinuose, veikia Punsko lietuvių kultūros namai, gyvuoja *Jotva*, *Klumpės*, *Punia*, *Dzūkija*, *Sūduva* ir kiti lietuviški folkloro ansambliai. Vyskupo Antano Baranausko krašte girdisi lietuviškos maldos žodžiai. Reguliariai lietuviškos pamaldos vyksta ne tik Punske, Vidugiriuose, Smalėnuose, Žegariuose, bet ir toliau išsidriekusios diasporos bendruomenėse Varšuvoje, Suvalkuose, Vroclave.

Lenkijos ir Lietuvos pasienis pergyvena labai aktyvias permainas. Čia vienos ir kitos tautos nacionalizmas, traumos, įtarumas maišosi su labai praktiškais verslo dalykais. Lenkai ir lietuviai yra siejami bendrų bruožų: materialinė nauda, pelnas, uždarbis, verslo plėtra – yra tie motyvai, kurie atsveria kitas aistras. Lietuviai iš Lietuvos atvykę į Suvalkų kaimynystėje prie Šelmeto ežero veikiantį slidinėjimo ir poilsio centrą su pasitenkinimu girdi smagia dzūkų tarme skelbiamus pranešimus, mėgaujasi lietuvišku maistu. Lenkai be Druskininkų taip pat neapsieina. Jiems lenkų kalba čia taip pat maloniai suskamba.

Kaimynystė ir draugystė Sūduvos žemėje nereiškia, kad artėja bekonfliktis rojus, tačiau leidžia tikėtis, kad interesai, aistros, barniai čia nebūtinai turi peraugti į tokius konfliktus, kurie trukdytų susikalbėti svarbiausiais klausimais.

Kitoje Lietuvos Respublikos pusėje išsidriekia dar vienas lietuvių pasaulio pasienis, kuris niekad nebuvo atskirtas nuo tautos kamieno spygliuotomis užtvaromis ir elektroninio sekimo prietaisais. Tai Latvija ir Latvijos lietuviai. Kadaise, abiejų kaimynių ir baltų šeimos sesių atgimimo vaizduotėje buvo natūraliai suvokiamas artumas, giminystė, bendro likimo pojūtis. Jonas Šliūpas ir jo sekėjai matė bendrą valstybę, o Adolfo Šapokos konstruojamas lietuvių kolektyvinės atminties ir tautinės savivokos statinys dar mato latvius kone kaip specifinę lietuvių tautos dalį. Iš seno Latvijos industriniai centrai buvo įsitvirtinę lietuvių pasaulėvaizdyje. Kelis XX a. pradžios dešimtmečius tikriausiai visi raštingi lietuviai buvo girdėję, kad didžiausias lietuvių miestas yra Ryga. Iš tiesų ten mūsų uždarbio migrantų gyveno daugiau nei Vilniuje ir Kaune kartu sudėjus.

Sovietmečio represijų sąlygomis Latvija, pasienio su Lietuva miesteliai tapo daugelio iš tremčių ir iš Gulago lagerių grįžusiųjų namais. Sovietų valdžiai apsunkinus sugrįžimą į gimtąsias vietas, Latvija buvo vienas iš geresnių pasirinkimų. Panašias šaknis turi ir šiandieninė Karaliaučiaus srities lietuvių bendruomenė. Latvijos lietuvių bendruomenės duomenimis, nuo seno daugiausia lietuvių gyvena pasienio vietovėse – Bauskės, Ilūkstės, Subatės apylinkėse, kur susitelkė apie 7000 mūsų gentainių. Kiti lietuviški telkiniai atsirado Rygoje (2 000), Liepojoje (2 400), Daugpilyje ir Jelgavoje (po 1 000), Jūrmaloje (500).[483]

Dėl istoriškai susiklosčiusių aplinkybių Latvijos lietuviai iš visų Lietuvos užribyje arba diasporoje gyvenančių mūsų gentainių mažiausiai jaučiasi išeiviais, emigrantais, diasporos žmonėmis. Latvijos artumas ir latvių simpatijos lietuviams yra išskirtinai didelės palyginti su kitomis šalimis, kur lietuvių gyventa ir gyvenama. Sovietmečiu kartu su broliais ir sesėmis latviais buvo patirtos visos nuoskaudos,

---

[483] Stravinskienė, Vitalija. *Pasaulio lietuvių bendruomenė 1949–2003*, p. 271.

persekiojimai, pažeminimai. Tai, kad iki 1948 m. sovietų valdžia Latvijoje likvidavo paskutinius prieškariu susiformavusius organizuotus lietuvių kultūros ir švietimo židinius (Rygos lietuvių vidurinė mokykla buvo uždaryta 1948 m.), buvo ne latvių visuomenės prasimanymas, bet Maskvos politikos siekinys. Lietuviai Latvijoje buvo integrali latvių visuomeninio gyvenimo dalis, labai nepagausino sovietų formuojamos rusakalbės *homo sovieticus* minios, kuri sovietų socialinės inžinerijos planuose turėjo užgožti tradicines tapatybės formas Latvijoje. Lietuviai kilo į laisvės sąjūdį ne tik Lietuvoje, bet žygiavo kartu su latviais jų atgimimo keliu. Jie gana organizuotai įsiliejo į *Latvijos tautos fronto* gretas. Kai kurie Latvijos lietuviai priklausė demokratinio judėjimo dalyvių avangardui.

Nors trumpam tarp Lietuvos ir Latvijos išdygo pasienio kontrolės vietos, o latvių ir lietuvių tarnautojai neretai lenktyniavo biurokratinių procedūrų varžybose, nors jūros sienų ir bendrų visoms Baltijos kaimynėms svarbių ekonominių sumanymų baruose nesisekė be trinties susikalbėti, tačiau visa tai nepablogino lietuvių padėties Rygoje ar Bauskėje. Priešingai, išsivadavimo euforijoje atgimė lietuvių draugijos, kūrėsi mokyklos ir saviveiklinio meno ansambliai.

Pirmosios lietuvių draugijos dygo kartu su visa Baltijos šalių atgimimo banga. 1988 m. lapkričio pabaigoje Rygoje buvo įkurta *Latvijos lietuvių kultūros draugija*. Jos pavyzdžiu būrėsi Daugpilio, Jelgavos, Valmieros, Bauskės, Dobelės lietuviai. Neatsitiktinai ir į PLB organizacinį tinklą *Latvijos lietuvių bendruomenė* įsijungė viena iš pirmųjų buvusios Sovietų Sąjungos teritorijoje – 1991 metais. Neužilgo po įsisteigimo LLB vienijo 9 aktyvias draugijas ir lietuvių kultūros centrus: Liepojos *Rūtą*, Bauskės *Dobilėlį*, Dobelės *Vytį* ir kitas.

Gausūs ir judrūs Latvijos lietuvių telkiniai neišvengiamai išjudina tam tikrus konkurencinius organizacinius veiksmus. Vienos draugijos daugiau orientuojasi į LLB, o kitos – į 1997 m. susikūrusią *Latvijos lietuvių sąjungą*, po savo skėčiu sutelkusią *Latvijos lietuvių kultūros draugiją*, *Rygos lietuvių kultūros ir švietimo centrą*, *Latvijos lietuvių politinių tremtinių ir represuotųjų draugiją*, *Akstinės lietuvių draugiją*. Posovietinėse bendruomenėse susiskirstymas į tam tikrus sparnus nėra įgijęs aiškiai atpažįstamo pasaulėžiūrinio pobūdžio, kaip ilgus dešimtmečius ryškėjo Vakarų pasaulio diasporose. Latvijoje, kaip ir pačioje Lietuvoje, laisvanoriški susigrupavimai neretai priklauso nuo sociopsichologinių atsitiktinumų, lyderių savybių ir vietos specifikos.

Latviai Lietuvoje ir lietuviai Latvijoje jaučia panašias politines-administracines sąlygas. Valstybių valdžia remia viena kitos tautines bendrijas. Be šios pagalbos ir palankiausio režimo sąlygų vargiai veiktų taip sėkmingai kaip dabar

Rygos lietuvių vidurinė mokykla, Liepojos lietuvių pagrindinė mokykla, 8 lituanistinės mokyklos (2003 m.), lietuvių kalbos fakultatyvai. Kai kuriose vietovėse prie pagrindinių ir vidurinių Latvijos mokyklų veikia lietuviškos klasės. Visa tai padeda ugdyti lojalią savo tėvynei Latvijai lietuvių diasporos jaunuomenę.

Beveik pavyzdine galima atpažinti ir lietuvių saviveiklinę kultūros ir meno veiklą. Daugelyje vietų visa visuomeninė-organizacinė gyvybė sukasi apie dainas ir šokius, folkloro šventes. Labai daug nusipelno lietuvių pasaulio vaizduotės plėtojimu ir lietuviška žiniasklaida. Eina keletas laikraščių, o ypač stiprų gaivinantį poveikį turi nuo 1990-ųjų skambanti Latvijos nacionalinio radijo laida lietuvių kalba *Lietuva brangi*.

Skirtingai nuo Latvijos lietuvijos susiklostė likimas tų žemių, kurias lietuviai iš seno vadino Mažąja Lietuva, tiksliau kairiajame Nemuno ir deltos pakraštyje atsidūrusi jos dalis, Jaltos konferencijos susitarimų dėka tapusi Sovietų Sąjungos teritorija. Lietuvių vaizduotėje ir vadovėliuose ši žemė yra lyg tautinių legendų, dingusių prūsų ir Donelaičio šalis. Tačiau po 1990-ųjų ji buvo atskirta jau ne tik natūralia – Nemuno ir Vištyčio ežero – vandens siena, bet ir naujai nužymėtais riboženkliais. Po II pasaulinio karo Karaliaučiaus kraštas buvo nežmoniškai nuterliotas. Naujasis okupantas čia elgėsi kaip savo keršto įvykdymo vietoje. Visa, ką naciai naudojo prieš užkariaujamus slavus, buvo galima pamatyti ir šioje žemėje.

Kaip jau buvo pasakojama ankstesniuose skyriuose, mažlietuvių Karaliaučiaus krašte beveik nebeliko. Dešimtys tūkstančių pabėgo kartu su besitraukiančia vokiečių kariuomene, paskutiniai likučiai, kuriems pasisekė išgyventi sovietų terorą, vėliau repatrijavo į Vokietijos Federacinę Respubliką.

Tie būriai lietuvių, kurie apsigyveno ištuštėjusiuose Rytprūsiuose, buvo atginti įvairių priežasčių. Atklysdavo tokių, kuriems Lietuvoje dėl politinių ir socialinių priežasčių degė padai ir reikėjo mėtyti pėdas. Įsikurdavo ir namo į Lietuvą neįsileisti buvę represuoti žmonės. Tuščios ir paleistos sodybos su visais namų apyvokos daiktais taip pat galėjo gundyti naujuosius kolonistus.

Sovietmečiu lietuvių statistika perdaug nerūpėjo. Po 1990-ųjų Kovo 11-osios suskaičiuota, kad visame krašte jų yra apie 18 000. Dauguma jų gyvena prie Lietuvos sienos – Tilžėje, Ragainėje, Gumbinėje, Eitkūnuose. Tačiau nemažai jų telkiasi Karaliaučiuje. Lietuvos laisvė kėlė ir vietinių lietuvių nuotaikas. Jau 1988 m. pasirodė pirmieji organizacinio darbo daigai – buvo įkurta Lietuvos *Sąjūdžio rėmimo grupė*. Tačiau tik 1992 m. buvo labiau sukrusta, imtasi lietuviško švietimo klausimų, ieškota Lietuvos pilietybės, pradėtas meno saviveiklos sąjūdis. Iki 2002 m. atsirado 28 lietuvių kalbos mokymo centrai, virš 40 lietuvių kalbos

mokytojų, kurių dalis atvyko iš Lietuvos, remiami savosios vyriausybės, ėmėsi lietuviškos gyvasties gaivinimo darbų.

Karaliaučius ir visas kraštas iki šiandien lieka tam tikroje lietuvių pasaulio vaizduotės sumaištyje. Kolektyvinės atminties horizonte jis dunkso lyg sava legendų ir mitų žemė, o tiesioginio kultūrinio bendravimo aktyvumas yra menkas. Prezidento Vladimiro Putino režimas sustabdė demokratizacijos sraute pradėjusias ryškėti lokalines, savivaldžias krašto autonomijos tendencijas. Lietuviai nori nenori čia jaučiasi didžiosios politikos įkaitais. Rusijos autoritarizmas neišvengiamai paliečia diasporines organizacijas, kaip ir visą nepriklausomą, pilietinių ir laisvanoriškųjų organizacijų sektorių. Visose posovietinėse šalyse tvyranti smulkiojo valdininko tironija prie įtaraus požiūrio į laisvas draugijas čia dar prideda rusiškojo nacionalizmo, siekiančio įsitvirtinti etninių šaknų neturinčioje žemėje, apraiškas. Ta pasienio migla, ko gero, laikytina svarbiausia šios kaimynystės savybe.

Labai svarbus veiksnys, lemiantis lietuvių padėtį Karaliaučiaus srityje, yra didėjantys lietuviško verslo interesai. Patogi galimybė išnaudoti šią Rusijos valstybės eksklavą, kaip vartus ir placdarmą ekonominiam žygiui į dideles rinkas Rytuose, gundo šimtus lietuvių verslininkų čia steigti savus, atskirus o kartais ir bendrus su rusais verslus. Lietuvių statybininkai ir architektai taip pat gerai įsigilino į galimybes čia įgyvendinti savuosius verslo ir kūrybos vaizdinius. Visa tai sukuria gana geras sąlygas ir tikimybę, kad sklaidantis migloms lietuvių pasaulio horizontuose suspindės ir šis netolimos žemės kampelis.

4. PLB laisvės ir augančios diasporos akivaizdoje

Lietuvių pasaulis paskutiniame XX amžiaus dešimtmetyje labai pasikeitė. Nors jo geografija savo plotais ir horizontu nepranoko amžiaus pradžioje išvaikščiotų plotų, tačiau kai kurios šalys, ypač Vakarų Europos, po 1990-ųjų pirmąsyk pamatė tokius didelius lietuvių emigrantų būrius. Skandinavija, Ispanija, Airija, Vokietija, žinoma, Anglija ir Jungtinės Amerikos Valstijos su gerokai mažiau viliojančia Kanada – tai buvo tartum iš naujo apgyvendintos žemės, kurios patraukė didesnius būrius naujųjų išeivių. Mažesni būriai ir jau visiškai pavieniai asmenys atrado Islandiją, Italiją, Prancūziją ir kitas valstybes, kuriose atsirado organizuoti lietuvių spiečiai, susivieniję po PLB vėliavomis.

Kadangi rimtų posovietinių lietuvių migravimo geografijos ir istorijos tyrimų nėra, tenka verstis provizoriniais stebėjimais, menkavertėmis periodinės spaudos žiniomis ir atsitiktinės statistikos duomenimis. Naujosios išeivystės tėkmės

paviršius buvo chaotiškas ir neramus kaip Baltijos jūros bangos. Iki Lietuvos prisijungimo prie Europos Sąjungos sunkiai suskaičiuojami lietuvių tūkstančiai neretai suko nelegalios emigracijos keliais, sukeldami pačius įvairiausius aidus tiek Lietuvoje, tiek naujosiose tėvynėse. Pakeistos tapatybės socialinės ir egzistencinės problemos buvo didžiulis trauminis patyrimas tūkstančiams lietuvių ir nelietuvių, po Sovietų Sąjungos griūties iškeliavusių laimės ieškoti į postindustrinį Vakarų pasaulį.

Naujieji išeiviai Amerikoje ir Kanadoje bent pirmaisiais metais po Lietuvos nepriklausomybės atgavimo jautė juos pasitinkančių senosios diasporos lietuvių paramą, širdingumą ir palankumą. Nors DP kartos tapatybė buvo grįsta pareigos Lietuvai, jos laisvės bylai principu ir daugiau mažiau utopine viltimi sugrįžti į tėvynę, tačiau senieji išeiviai pajėgdavo suvokti naujųjų emigrantų motyvus. Patys negrįždami, negalėjo priekaištauti Lietuvą paliekantiems, jos vargų ir atstatymo sunkumų nepakeliantiems tautiečiams. Bet ir senosios diasporos šalyje plūstelėjus didžiulėms naujųjų išeivių būriams, atnešusiems ne pačius geriausius posovietinius papročius, geranorišką laikyseną pamažu keitė nepatiklumas. Sovietinis mentalitetas, menkas gebėjimas priimti bendruomeninio veikimo ir solidarumo taisykles, kurios buvo labai svarbios senosios diasporos gyvenime, kūrė dideles kliūtis susigyvenimui.

Ankstesnės diasporos skausmingas pasimetimas naujųjų lietuvių emigrantų minios akivaizdoje labiausiai matėsi Amerikoje: čia keli senosios diasporos (grinorių palikuonys, DP karta ir jų ainiai) sluoksniai net po naujosios emigracijos antplūdžio statistiškai ir socialinio kapitalo išvystymo prasme buvo gerokai pajėgesnė ir gausesnė grupė. Anglijoje, Londone nutiko priešingai. Palyginti negausi ir labai įvairiai organizuota senoji bendruomenė atsidūrė absoliučioje statistinėje mažumoje po to, kai šio pasaulio didmiesčio vargingesnius pakraščius užliejo šimtatūkstantinė naujųjų emigrantų banga. Čia santykis tarp senosios išeivijos tradicijų sergėtojų ir naujųjų emigrantų masės pasidarė itin prieštaringas. Vokietijoje, kur negausi vietinė diaspora susidūrė su negausiais naujųjų emigrantų spiečiais susiklostė palyginti ramūs ir harmoningi santykiai. Nauji emigrantai galėjo būti ir diasporos gyvasties palaikymo priemone, ir sumaišties priežastimi.

Iš pradžių didžiausi srautai lietuvių nutekėjo į Jungtines Amerikos Valstijas, Angliją ir Vokietiją. Baigiantis pirmajam Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečiui ir pasklidus žinioms apie *keltų tigro* – Airijos šuolį ekonominės gerovės įkalnėn, ji tapo lietuviams itin patrauklia šalimi. Muilo operas primenanti Airijos nostalgija vienu metu buvo Lietuvoje tokia ryški, kad net populiari jaunimo roko

grupė pradžiai pasivadino šios šalies vardu, o po to iširo ir emigravo ten, kur žemė regėjosi rojumi.

Airijos lietuvių bendruomenė atsirado iš naujo. Jos istorija dar nepradėta rašyti, tačiau neabejotinai masina tyrinėtojus – sociologus, antropologus, istorikus – savo ryškiomis formomis, dideliais skaičiais, žiniasklaidoje pasklidusiais nuotykių atspindžiais. Airijos ir Lietuvos saitai, kuriuos sumezgiojo emigrantai, atvėrė mūsų tautiečiams plačias galimybes susivokti dramatiškuose istorinio likimo išbandymuose, kuriuos teko patirti šiai šaliai. Atvėrę savo vartus imigrantams, ilgą laiką patys kentę užkariautojų anglų priespaudą, katalikai airiai priklauso prie labiausiai migravusių šalių. Jų tautiniame pasakojime ir erdvėlaikyje it uola dunkso tikėjimas, kad tėvynėje Airijoje gyvena kiek daugiau 4 milijonų airių, bet plačiame pasaulyje jų esama 70 milijonų. Sala iki dabar gali būti diasporinės tautos buveinės pavyzdys: net ekonominį pakilimą išgyvenančios ir gausius imigrantų būrius priglobiančios šalies žmonės vis tiek emigruodavo. Prasidėjus nuosmukiui tas procesas dar labiau išryškėjo. Airių tautos savivoka nuo seno derino archajiškus autochtonų vaizdinius su globalia diasporos vaizduote.

Kita vertus, kai kas ir Airijos ekonominį stebuklą sieja su globaliu airių bendrumo jausmu, protėvių tėvynės prisiminimu ir airiškosios kilmės verslų perkėlimu į salą. Išėjimo ir sugrįžimo mitai nuo seno supo airių pasakojimus. Tad airiai tam tikra prasme išsiugdė empatijos jausmą imigrantams iš Lenkijos, Lietuvos ir kitų pokomunistinės Europos šalių. Tas santūrus palankumas buvo aiškiai jaučiamas tol, kol imigrantų kritinis skaičius nebuvo labai didelis ir kol ekonomikos nepalietė pasaulinė krizė. Mažėjant darbo vietų keičiasi ir socialinis klimatas, kuriame gyvuoja lietuvių ir kitų imigrantų bendruomenės.

Visiškai kitokio likimo šalis yra Ispanija, arba tiksliau – įvairios autonominės Ispanijos karūnos žemės. Skirtingai nuo mažos ir šimtmečiais likimo pažemintos Airijos, Ispanijos karūnos perlai kaupėsi nuo kolonijinės imperijos klestėjimo laikų. Paskui buvo nuosmukio laikas. Po II pasaulinio karo šimtai ispanų ieškojo darbų Vokietijoje, Anglijoje, taip pat būdų emigruoti į Šiaurės ir Pietų Ameriką. Bet sutapus Sovietų Sąjungos griūčiai su Ispanijos ekonominio vystymosi ciklu, šalis tapo pigios darbo jėgos iš Lenkijos, Lietuvos, Latvijos svajonių žeme. Čia taip pat moderniais laikais niekada nebuvo lietuvių diasporos, o per dvi dešimtis Lietuvos laisvės metų suspietė keliolika tūkstančių lietuvių.

Kaip į šias diasporos augimo apraiškas reagavo sąmoningoji PLB veikėjų dalis? Viena vertus, ilgus dešimtmečius svajojusi apie Lietuvos laisvę ir paramą atgimstančiai protėvių šaliai, senoji išeivijos karta nesitikėjo, kad pakils tokia

didelė naujosios išeivystės banga. 1991–1995 m. PLB vis dar labiau rūpinosi savo vaidmens Lietuvoje atlikimu, santykiais su nauja Lietuvos valstybės administracija, bet ne naujųjų išeivių integralumu. Tačiau neabejotina, kad išeivijos veikėjai pirmieji pradėjo pastebėti naujus emigracijos reiškinius, ėmė bandyti susigaudyti *quo vadis* Antroji Respublika. Galima teigti, kad PLB, kaip tradicinė pasaulio lietuvių organizacija, anksčiau nei naujoji Lietuvos valdžia, politinis ir visuomeninis jos elitas, pradėjo rūpintis, kas bus toliau.

Pirmiausia *Lietuvių Chartos* dvasia buvo bandyta stiprinti istorinį principą – lietuvis visame pasaulyje yra lietuvis. Kita vertus, tos pačios Chartos esminė orientacija – darbai Lietuvos išsivadavimo labui – išeiviams, juo labiau iš tos laisvos Lietuvos bėgantiems, galėjo skambėti tarsi ironiškas anachronizmas. PLB vertybinis horizontas, ištikimybės protėvių žemei vaizdiniai naujiesiems diasporos būriams buvo tolima ir nepriimtina retorika. Skaudžiai stebėdami šias lietuvių pasaulio permainas, aktyvioji PLB ir iš seno skirtinguose pasaulio kraštuose veikiančios jos šakos, stengėsi išnaudoti tradiciją, padėti organizuotis naujiems diasporiniams junginiams naujose šalyse, plėsti globalinius PLB saitus.

Lietuvos laisvė ir didžiausia per visą mūsų tautos istoriją emigracija skausmingai sutapo. PLB gimtosios žemės laisvinimo misija jau buvo įgyvendinta, o jos civilizacinis, Vakarų pasaulio vertybių daiginimo posovietinėje dirvoje vaidmuo buvo svarbus, bet labai sunkiai atliekamas. Iš pradžių išeivijos lietuvių patirtis ir simbolinis kapitalas buvo Lietuvoje labai branginamas, bet vėliau jo garbinimas pakito į ironišką įtarumą. Laisvinimo ir pagalbos Lietuvai veiklai daug paaukojusiai išeivijai tai buvo skaudus smūgis. Pradžioje tikėtasi labai daug, o vėlesniais metais pamažu tos viltys atvėso – ne viskas, ką išeivija buvo subrandinusi ir pasiruošusi pergabenti Lietuvon buvo suprantama vietiniams lietuviams.

Kiti *Lietuvių Chartoje* įtvirtinti principai išliko aktualūs. Nors aukščiausia diasporos patirties įvertinimo gaida buvo pasiekta per 1997 m. Lietuvos Prezidento rinkimus, kai buvo išrinktas Valdas Adamkus, tačiau tuo pat metu pasigirdo ir sugrįžusiems išeiviams lipinama *atėjūnų* pravardė. PLB ir Lietuvos Seimas sudarė bendrą komisiją, tačiau didesnių įtėkmių Lietuvos gyvenimui neturėta. Net dvigubos pilietybės – taip svarbios išeivijai – byloje niekas nekreipė dėmesio į diasporos nuomones. Pamažu buvo suvokta, kad Lietuvos raidai išeivijos išmintis daug įtakos negali turėti, o svarbiausia misija neišvengiamai tapo gyvosios pasaulio lietuvybės išsaugojimas nežinomybės kupinoje ateityje. Ypač tai svarbu darėsi matant, kad Lietuvos politinis elitas yra neįgalus suvokti diasporinės tautos lūkesčių, net nesistengiantis imtis racionalių veiksmų masinės naujos emi-

gracijos akivaizdoje. PLB misija ir prioritetai keitėsi. Neatsitiktinai universalios europiečių išminties vedinas, iš diasporos į tėvų žemę sugrįžęs Lietuvos kardinolas Audrys Juozas Bačkis savo sveikinimo žodyje knygos *Pasaulio lietuvių bendruomenė, 1949–2003* skaitytojams ištarė:

Dabar svarbiausia Pasaulio lietuvių bendruomenės narių užduotis – priimti naujus atvykėlius, kurie ieškodami geresnio gyvenimo tūkstančiais važiuoja iš Lietuvos į įvairiausius pasaulio kraštus. Ligšiolinė PLB patirtis, kurios atspindį rasite šioje knygoje, labai naudinga siekiant padėti toms naujųjų išeivių šeimoms, ypač užsienyje augančiai ir augsiančiai kartai.[484]

Daugeliui lietuvių diasporos veikėjų nebuvo lengva susivokti, kad jų nuomonė apie Lietuvos valstybės raidą vis vangiau priimama, o išeivijos tapatybės ateitis (kaip ir naujų emigrantų likimai) beveik visiškai nerūpi jaunai valstybės biurokratijai. Keliolika pirmųjų nepriklausomybės metų politinis elitas daugiau parodė biurokratinio džiugesio, kad valdžiai pavyksta sumažinti bedarbystę, negu jautriau reaguoti į didėjančius emigracijos skaičius, kurie rodė ne tik tautos entropijos pavojų, bet net kraštutiniam materialistui nurodė į aiškius nuostolius ūkio ateičiai. Mažėjantis dirbančiųjų ir mokesčių mokėtojų kiekis net viduramžių karaliams buvo aiškiai suprantama nelaimės žymė.

Kaip atskiro žmogaus gyvenime, taip ir didelėje bei ilgą istoriją turinčioje bendruomenėje neretai nutinka, kad sunkumai pakeliami, o su ramios egzistencijos ir kantraus darbo bėdomis kyla visokių problemų ir netikėtumų. Lietuvių diaspora, ypač ta pokario DP karta, sukūrusi svarbiausius dokumentus ir gebėjusi sutelkti į vieną globalų organizacinį tinklą skirtingose šalyse ir skirtingose kartose išsiskirsčiusius lietuvius, kilniai ir ištikimai vykdė savo užsibrėžtą misiją: kovojo už Lietuvos laisvę, stiprino lietuvių pasaulį tuomet, kai to pasaulio centras su sostine Vilniumi buvo okupuotas, sutryptas, pažemintas, bet išlaikęs savo užsispyrusios rezistencijos dvasią.

Laisvę atgavus, pasiekus tikslą ir su liūdna nuostaba stebint iš laisvos Lietuvos bėgančias minias PLB buvo labai sunku susitaikyti su ta paradoksalia būsena, netobula tikrove, pasimetimo skersvėjais ir tam tikru neįgalumo jausmu, kuris galėjo apimti stebint Lietuvos politinio elito elgsenas, posovietinio mentaliteto patvarumą, kurio staiga negalėjo pakeisti jokie pamokymai, publikacijos, pavyzdžiai ir perspėjimai. Tačiau PLB sugebėjo pergrupuoti jėgas, sutelkti dėmesį

[484] Cit. iš Stravinskienė, Vitalija. *Pasaulio lietuvių bendruomenė. 1949–2003*, p. 16.

į naujų šalių, kur ėmė klostytis sąmoningos diasporos pradmenys, lietuvių susiorganizavimą ir atliko lemtingai svarbius veiksmus, kad naujos srovės ir bangos visiškai neištaškytų išeivių po globalaus pasaulio užkampius.

Veiklos fronto linijos nustatymas buvo svarbus uždavinys 1992 m. liepos 1–4 d. Lemonte buvo sušauktas VIII PLB Seimas, kuriame labai aiškiai atsispindėjo pasikeitusi lietuvių pasaulio situacija. Jame dalyvavo 96 atstovai iš 25 šalių. Tuometinis Valdybos pirmininkas dr. Vytautas Bieliauskas savo ketverių metų pirmininkavimo kadenciją įvertino kaip lūžio momentą.

Sudėtingą posūkį PLB vaizduotėje, kuris prasidėjo 1992-aisiais, aprašė Vitalija Stravinskienė:

> *Jei 1988–1991 metais dar reikėjo aktyvaus Lietuvos siekių palaikymo, spaudimo įvairių šalių vyriausybėms, tai antroje Valdybos kadencijos pusėje pasibaigė tiesioginis Lietuvos vadavimo darbas; jis transformavosi į materialinę bei moralinę pagalbą Lietuvai. Pasikeitė ir PLB pobūdis, dalis laiko ir energijos, iki tol skirtos Lietuvai, buvo naudojama lietuviškumo ir lietuviškosios kultūros puoselėjimui išeivijoje, kartu ir naujose Rytų kraštų bendruomenėse, kurioms reikėjo labai daug dėmesio ir paramos.*
>
> *(...) Šio Seimo nutarimai irgi skyrėsi nuo prieš tai buvusių – neliko skyrių apie Lietuvos laisvinimo darbus. Vis dėlto buvo nuspręsta, jog PLB savo struktūromis ir veikla turi išlikti tokia pati. Vienas svarbiausių visos PLB ir jos Valdybos uždavinių – augančią kartą išauginti sąmoningais lietuviais, rūpintis mokyklų išlaikymu, mokytojų rengimu. Buvo galvota verstis savomis jėgomis, tik bendradarbiaujant su tuometine Lietuvos kultūros ir švietimo ministerija. Meno kolektyvų išlaikymas, rašytojų, poetų, menininkų, spaudos leidinių, radijo laidų rėmimas – svarbūs kultūrinio gyvenimo išlikimo garantai.*[485]

PLB ištekliai, kartu su *Lietuvių fondu* – svarbiausia JAV lietuvių paramos įstaiga, tuo metu Lietuvai atrodė labai dideli. Pereinamojo laikotarpio šalyje vidutiniam darbo užmokesčiui siekiant kelias dešimtis JAV dolerių, išeivijos pajėgumas buvo įspūdingas. Nepraėjo nė dešimt metų, kai piniginiai masteliai neatpažįstamai pasikeitė.

Nepriklausomai Lietuvai įsitvirtinant lietuvių pasaulio centre, PLB negalėjo nerūpėti politinė šalies raida. 1992 m. Vilniuje atsirado PLB būstinė, buvo organizuotai ir sistemiškai veikiama Pilietybės įstatymo, pripažįstančio teisę į Lietu-

---

[485] Ten pat, p. 69.

vos pilietybę po 1944 m. emigravusiems lietuviams. Mezgėsi išeivijos lyderių ir Lietuvos valdžios bendradarbiavimo tradicija. Labai svarbus buvo Vyriausybės sprendimas patikėti PLB rūpestį naujai besikuriančiomis Rytų kraštų lietuvių bendruomenėmis. Naujas ir energingas PLB Valdybos pirmininkas ypč nusipelnė savo misionieriškomis kelionėmis į buvusias Sovietų Sąjungos šalis, kurių lietuviai dar tik žengė pirmus žingsnius link savarankiškos organizacinės veiklos, o pati Lietuva dar neturėjo nei materialinių, nei intelektinių išteklių užsiimti globalaus diasporos tinklo mezginiu.

Daugkartiniai apsilankymai pas Rytų kraštų lietuvius, susitikimai su jais, be abejo prisidėjo prie geresnio tarpusavio pažinimo ir supratimo. Sunki pastarųjų padėtis, trapus lietuviškumas PLB darbą nukreipė į konkrečią pagalbą jiems. Lėšos, lietuviška literatūra, bendri susitikimai dalijantis patirtimi veikė kaip vaistai. Sibire, Ukrainoje, Kazachijoje ir kitur vis daugiau lietuvių jungėsi į lietuviškas Bendruomenes.[486]

Tam tikra prasme PLB rūpestis pasisuko nuo buvusios silpnosios ir jautriosios diasporos dalies – Pietų Amerikos lietuvių bendruomenių link Rytų kraštų. Argentiniečiai, brazilai, urugvajiečiai lietuviai iki šiolei jautę dėmesį ir paramą kažkiek nutolo – PLB negalėjo veikti visomis kryptimis iš karto. Pietų Amerikos šalys po Sovietų Sąjungos žlugimo sparčiai keitėsi. Ten nebereikėjo drastiškų komunizmo sulaikymo priemonių, grįžo demokratiniai režimai ir buvo pradėti skaičiuoti nuostoliai, kuriuos padarė dešiniosios diktatūros. Lietuvos sugrįžimas į laisvų tautų šeimą buvo pliūpsnis teigiamos energijos ir į tenykščių lietuvių gyvenimą, kuris buvo gerokai nugrimzdęs į nutautėjimo liūdesį. Dabar lietuvių gyvenimas buvo gaivinamas Lietuvos Respublikos diplomatų, politikų ir kultūrininkų vizitų. Tačiau tam tikra prasme ši pasaulio dalis nutolo nuo lietuvių akiračio. Nauja išeivių banga nepasiekė La Platos žiočių, nepakartojo Pirmosios Respublikos scenarijaus. Priešingai, lietuviai po Pietų Kryžiumi atgaivino savo interesą Lietuva ir net sugrįžimo vaizdinius.

2000 metų rugpjūčio 15–20 d. Vilniuje sušaukto X PLB Seimo metu buvo galima pasidžiaugti dideliais darbais, kurie *Lietuvių Chartos* penkiasdešimtmečio proga įgijo simbolinę reikšmę. Neabejotinas PLB Valdybos nuopelnas buvo viso diasporos tinklo išsiplėtimas, prisijungiant net ik Rytų kraštų bendruomenėms, bet ir naujiems organizaciniams dariniams Vakarų Europoje, kur pamažu telkėsi

[486] Ten pat, p. 72.

posovietinių išeivių būriai. Tuo metu buvo galima pasidžiaugti, kad jei VIII PLB Seime buvo atstovaujama 25 kraštams, tai 2000-aisiais X Seimas jau sulaukė atstovų iš 35 šalių. Tuo pat metu PLB duomenys, surinkti iš kraštų bendruomenių ir publikuoti 2004 metais, liudijo[487], kad nebuvo reaguota į sunkiai apskaičiuojamą, bet jau tuo metu neabejotinai pakilusią naujųjų emigrantų masę.

Ispanijos lietuvių skaičius ryškiausiai iliustruoja tikrovės ir oficialios statistikos skirtumus. Vieniems – valdžiai – teigiant, kad ten yra 100 lietuvių, ten esantys susivokia, kad jų yra 200 kartų daugiau. Žinoma, savivoka statistikos neturi.

LIETUVIŲ SKAIČIUS UŽSIENIO VALSTYBĖSE (2003 m.)

Eil. nr.	Valstybė	Skaičius	Pastabos
1	Argentina	apie 30 000	
2	Australija	apie 14 500	
3	Austrija	apie 100	
4	Baltarusija	apie 25 000	oficialūs duomenys nurodo tik 7 000
5	Belgija	apie 200	
6	Brazilija	apie 40 000	
7	Čekija	apie 100	
8	Danija	apie 300	
9	Didžioji Britanija	apie 8 900	neoficialiais duomenimis, šalyje gali būti daugiau kaip 30 000
10	Estija	apie 2 000	
11	Graikija	100–150	
12	Gruzija	apie 800	
13	Ispanija	apie 100	neoficialiais skaičiavimais, šalyje gali būti 20 000 lietuvių
14	Italija	apie 600	
15	JAV	apie 800 000	
16	Kanada	apie 30 000	
17	Karaliaučiaus kraštas	apie 20 000	
18	Kazachija	apie 7 000	
19	Kolumbija	apie 1 000	
20	Latvija	per 32 000	
21	Lenkija	apie 20 000	
22	Moldavija	apie 1 000	
23	Naujoji Zelandija	apie 100	
24	Norvegija	apie 500	
25	Olandija	per 200	
26	Prancūzija	apie 300	
27	Rusija	50 000–60 000	pačių lietuvių duomenimis 80 000–90 000
28	Švedija	400–500	
29	Šveicarija	apie 150	
30	Ukraina	7 500	
31	Urugvajus	apie 2 000	
32	Uzbekija	apie 1 500	
33	Venesuela	apie 1 500	
34	Vengrija	100–150	
35	Vokietija	apie 25 000	
	Iš viso	1 121 550–1 131 650	

[487] Stravinskienė, Vitalija. *Pasaulio lietuvių bendruomenė, 1949–2003*, p. 396.

Šiame epizode svarbu pati disproporcija, kurią suprasti, paaiškinti ir aprašyti reikia daugelio įrankių. Pati lentelė istorikui tampa įrodymu, kad statistinis ir PLB turimomis priemonėmis aprėpiamas lietuvių pasaulio akiratis nebeatspindėjo nei Didžiosios Britanijos, nei Airijos, nei Jungtinių Amerikos Valstijų naujosios imigrantų bangos skaičių. Tai rodo pasimetimo laipsnį, kuris labai lėtai mažėja iki šių dienų.

Organizuotų bendruomenių skaičius taip pat liudijo nevienareikšmius dalykus. Jei Rytuose po sovietų imperijos iširimo pasilikusių lietuvių tapatybės permainos ir diasporos organizacijų sukūrimas buvo neabejotina teigiamybė, prie kurios prisidėjo aktyviai veikusi PLB, tai Vakaruose nauji išeivijos telkiniai liudijo ne tiek gebėjimą susitelkti, kiek patį naujosios emigracijos bangos kilimo faktą. Deja, naujoji išeivystė, milžiniški posovietinės emigracijos bangos mastai tuo metu ir Seimo nebuvo pakankamai rimtai įvertinti.

PLB aprėptas susiorganizavusios diasporos pasaulis po 2004 metų patyrė sunkiai aprašomus sukrėtimus. Naujieji išeiviai savo kiekiu pradėjo stipriai pranokti senuosius išeivijos telkinius, o posovietinio asocialumo – visuomeninio, laisvanoriško, organizuoto, solidaraus veikimo ignoravimo – daugybiniai pavyzdžiai trikdė labai smarkiai. PLB teisėtai, platiesiems senosios diasporos sluoksniams pritariant, prisiėmė misiją atstovauti visiems pasaulio lietuviams, o Lietuvos Respublikos Vyriausybė tą patvirtino savo politinėmis praktikomis. Tačiau naujųjų išeivių bangai ritantis *nieko bendro neturinčiųjų bendruomenės* nuokalne, galėjo kilti pagrįstas atstovavimo klausimas. Po Lietuvos įstojimo į Europos Sąjungą organizuotas Didžiosios Britanijos lietuvių gyvenimas pasiekė paradoksalią būseną: PLB narei – tenykštei *Lietuvių sąjungai* formaliai priklausančių sąmoningų narių buvo beveik tūkstantis, kai tuo metu visoje saloje lietuviai turėjo viršyti šešiaženklį skaičių.

Nors PLB anksčiau nei Lietuvos valdžia pastebėjo lietuviškos naujosios posovietinės emigracijos *cunami* požymius, tačiau ir jos Valdybos dokumentai bei Seimų medžiaga rodo, kaip stipriai pavėluotai ir neadekvačiai buvo ši banga pasitikta. Šiandienė padėtis ir *naujosios diasporos* telkinių gyvenimas vis dar lieka likimo mesta pirštine visam *Pasaulio lietuvių bendruomenės* patyrimui ir išminčiai.

5. Lietuvos Respublikos diasporos politika 1990–2010 m.

Kovo 11-oji žymėjo džiuginantį lietuvių pasaulio lūžio momentą, net jei po jo kilo didžiausia naujos emigracijos banga, kurios visiškas atoslūgis ir visos lemtingos pasekmės skendi neaiškumo migloje. Diasporinės tautos *pažadėtojoje žemėje* vėl plevėsavo lietuviška trispalvė, gaivinanti viltį, kad globalios lietuvijos centras prisikels naujam gyvenimui ir galės imtis vaidinti tą vaidmenį, kurį buvo garbingai pradėjęs Pirmosios Respublikos politinis ir visuomenės elitas 1935–1936 metais. Lietuvos Respublika, kaip lietuvių pasaulio centras ir diasporos atrama, iš atminties, iš patriotinių jausmų ir išeivijos misijos erdvės grįžo į tikrovę ir galėjo pamažu pati imtis rūpintis lietuviais visame pasaulyje.

Per pirmus nepriklausomos valstybės metus pamažu formavosi Lietuvos diasporos politika, nors labai nenoriai iš paramą priimančios ir visiems pasaulio lietuviams pareigas primenančios tėvynės ji darėsi bent simboliškai savo išeiviais vaikais besirūpinančia motina. Sena ir atsinaujinusi posovietinės Lietuvos biurokratija labai lėtai vystė tautinės empatijos jausmus diasporos atžvilgiu. Kaip skriaudą ir vargus patyręs individas ilgai neatsikrato nuostatos, kad visas pasaulis jam yra skolingas, o ne jis nešasi prigimtinę skolą visam pasauliui ir kitais rūpintis neprivalo, taip ir dalis Lietuvos valstybės aparato bei politinio elito atstovų greitai užmiršo, kiek daug aukojo išeivija per okupacijos dešimtmečius ir dainuojančios revoliucijos metais. PLB iniciatyvos buvo priimtinos, valstybės mašina tam tikru mastu derino savo apsisukimus su globalia lietuviška nevyriausybine asociacija. Bet kuo toliau, tuo labiau matėsi veiksmai, vedantys link ritualinio bendravimo.

Posovietinių lietuvių, pasukusių ekonominės emigracijos keliu, būtis kėlė dar didesnes kontraversijas. Nepaisant diasporos istorijos tyrinėtojų ir publicistų perspėjančių žodžių, ilgą laiką nebuvo jokios konstruktyvios reakcijos nei politinių partijų programose, nei valstybės aparato kabinetuose. Apie naujų išeivių minias valstybės mašinos vairininkai tylėjo gerus dešimtį metų, kol iš visų pašalių nepradėjo sklisti baimingi balsai apie pusmilijonį mūsų gentainių, pasirinkusių emigrantų kelią. Artėjant prie 2004-ųjų ribos ir įsitraukimo į bendrą Europos Sąjungos erdvę, vienu metu ištisas politinio gyvenimo aktorių choras unisonu pradėjo šaukti: *Eureka*! Emigracijos reiškinys staiga įsitvirtino tarp populiariausių temų, patraukė politikų dėmesį ir mokesčių mokėtojų pinigus. Kontrastingos ir prieštaringos refleksijos visumon gulė skuboti ir paviršutiniški tyrimai, strateginiai popieriai, politiniai debatai, laikraščių straipsniai, anoniminiai komentarai, sklei-

džiantys skausmingą išėjusiųjų ir pasilikusiųjų priešiškumą. Kita vertus, šiame sraute brendo ir gilesnės įžvalgos, ir protingi sprendimai, kurie atsispindėjo viename kitame politinės sėkmės epizode, ir stiprindami viltį, kad dabarties politika dar gali nenutolinti mūsų Lietuvos nuo įsipareigojimų lietuvių pasaulio ateičiai.

Besikeičiančios diasporinės lietuvių erdvės suvokimas dar sunkiau nei valstybės administracijoje klostėsi masinėje vaizduotėje. Mokyklinis, vadovėlinis, privalomas lietuvių praeities pasakojimas beveik nerasdavo vietos išeivijai. Išeinantys iš tėvynės žemės lietuviai taip buvo išvejami iš istorijos. Išskirti galima nebent Broniaus Makausko *Lietuvos istorijos* vadovėlį, kuris panašiai, kaip kadaise Adolfo Šapokos bendradarbiai, diasporai paskyrė visą dalį pagrindinio teksto. Galbūt tai nutiko dėl to, kad Lenkijos lietuvių bendruomenėje subrendęs autorius negalėjo nesuprasti diasporinės lietuvių prigimties, negalėjo nebandyti bent kiek išsaugoti lietuvių jautrumo išeivijai.

Masinis indiferentizmasa diasporos atžvilgiu buvo dar didesnė kliūtis, kuri be visuomenės sąmonėjimo negali būti įveikta. Jei dabartinės Lietuvos valdžia, nors ir labai sunkiai sukantis biurokratinio aparato ratams, vis tik gebėjo imtis sąmoningos politikos užduočių, tai to nepasakytume apie Lietuvos visuomenę. Lietuvos atgimimo ir visuomeninio pajėgumo viršukalnę pasiekusio *Sąjūdžio* laikais buvo atsiradusi laisvanoriška asociacija *Lituanika*, užsibrėžusi kilnius ryšių su viso pasaulio lietuviais mezgimu tikslus. Per keletą pirmųjų nepriklausomybės metų jos lyderiams atidavus visą energiją valstybės institucijų kūrimui, ši veikla beveik visiškai perėjo iš *nevyriausybinio sektoriaus* ir pilietinio veikimo srities į valstybės administracijos kabinetus. Valstybės kūrimui aukojant visus išteklius neatsitiktinai susilpnėjo pati visuomenė.

Bendras laisvanoriško, nevyriausybinio, pilietinio sektoriaus silpnumas, kaip didžiausia demokratinės valstybės statybos yda, labai neigiamai paveikė visos tautos gyvenimo kokybės jausenas. Perdėtas ir neadekvatus tikėjimas, kad už laisvą lietuvį visas jo egzistencines problemas išgliaudys koks nors valdininkijos būrys, susigyveno su cinišku santykiu savo valstybės, įstatymų viešpatystės ir pilietinių dorybių ignoravimo apraiškomis. Masinės emigracijos srautai nesulaukė didesnių laisvanoriško, draugijų gyvenimo pokyčių. Tai reiškia, kad neatsirado jokių didesnių ir garsiau kalbėti galinčių visuomeninių organizacijų, kurios būtų galėjusios daryti įtaką Lietuvos santykiui su išeivija.

Sąmoningai ir pusiau sąmoningai Lietuvos vyriausybiniai sluoksniai kartojo kai kurias Pirmosios Respublikos politines priemones diasporos atžvilgiu. Tačiau *trečiasis sektorius* arba pati visuomenė čia elgėsi kitaip nei 1930-aisiais. Jei

anuomet atsirado garsioji *Draugija užsienio lietuviams remti*, kuri kad ir inicijuota A. Smetonos aplinkos, išreiškė nepriklausomą lietuvių inteligentijos ir visuomenininkų požiūrį bei atskleidė empatijos atsargas, tai tokio visuomeninio aktoriaus per dabartinės laisvės dvidešimtmetį neatsirado. PLB, kaip globali lietuvių nevyriausybinė organizacija, nesulaukė istorijos stotyje Lietuvos visuomenės partnerystės. Posovietinis demokratijos luošumas neišvengiamai drumsčia diasporos ir tėvynės susikalbėjimą, kurio neišgelbsti nei pingantys lėktuvų skrydžiai, nei nevaržomos elektroninės komunikacijos priemonės.

Istorinio lietuvių pasaulio pasakojimo labui reikia pripažinti, kad yra reikšmingų ir teigiamų aplinkybių, leidžiančių aprašyti tai, kas nutiko diasporos politikos srityje per dvidešimt metų. Nesenai apginta ir spaudos dėmesio laukianti istorikės Vidos Bagdonavičienės daktaro disertacija *Lietuvos diasporos politikos formavimasis ir raida 1990–2009 metais*, sėkmingai derinanti mokslinį metodą su politikos praktikės atmintimi, atskleidžia vykusias permainas, jų priežastis ir skaudžiai išgyventas pasekmes.

Didelę reikšmę jos darbui turėjo ta aplinkybė, kad prieš keletą metų analogiškas tyrimas, skirtas Lietuvos emigracijos politikai 1918–1940 m., buvo atliktas kitos istorikės Vitalijos Kasperavičiūtės, todėl buvo galimas palyginimas. Galbūt, skaudžios ir prieštaringos lietuvių pasaulio permainos ir naujos emigracijos bangos svarba visam mūsų tautos erdvėlaikiui lėmė, kad būtent šioje srityje atsirado pirmieji rimti istorikų tyrinėjimai, leidžiantys palyginti Pirmosios (1918–1940) ir Antrosios (po 1990-ųjų) Lietuvos Respublikos politines patirtis. Jos atskleidžia valstybės administracijos ir politinio elito gebėjimų panašumus ir skirtumus.

Istorijos lemtis ir beveik nesąmoningai kartojami žingsniai – tai galima perskaityti dabartinės Lietuvos diasporos politikos istorijoje. Nors autorė ne visad preciziškai atskyrė, kas priklauso Lietuvos valstybiniam sektoriui, o kas – laisvos pilietinės lietuvių visuomenės viešpatijai, tačiau bendras palyginimas yra labai taiklus:

Veiklos priemonės, kurias tarpukaryje inicijavo tiek aukščiausi šalie politikai, tiek Draugija Užsienio Lietuviams Remti, ir kurias iš naujo Lietuva pradėjo kurti po 1990 m., yra identiškos. Mokytojų siuntimas, jų išlaikymas, aprūpinimas vadovėliais, vaikų stovyklos, bendrų kultūros ir sporto renginių, lituanistinių mokyklų kursų organizavimas – visa tai jau buvo sugalvota ir išbandyta. Skirtumas tas, kad po 1990 m. atsirado daugiau formalizmo, teisės aktų rengimo, biurokratinio derinimo procedūrų. O esminė takoskyra tarp 1920–1940 m. dvidešimtmečio ir tiria-

mojo laikotarpio diasporos politikos yra valstybės – Tėvynės požiūris į išvykusius, jų vertinimas, pagalbos organizavimo būdai. Anuometinė Lietuvos valstybė nebuvo turtingesnė, nei ta, kuri išsilaisvino iš sovietinės sistemos, tačiau būtent tada didžiausias dėmesys buvo skiriamas emigrantams, nukentėjusiems nuo sukčių, prispaustiems vargo, skurdo, ligų. Likusiems našlaičiams vaikams Tėvynė stengėsi organizuoti pagalbą ir sudaryti galimybę grįžti į Lietuvą. Jautrumu ir Tėvynės rūpesčio persmelkta diasporos politika 1920–1940 m. yra pavyzdys ir siekiamybė ne tik analizuojant, bet ir kuriant naujas bendradarbiavimo su diaspora formas.[488]

Politiškai korektiškas istorikės palyginimas ir pastebėjimas, kad dabartis yra pažėrusi esmingus valdžios empatijos diasporos atžvilgiu skirtumus, sukelia labai prieštaringus Lietuvos vyriausybės veiksmus pirmaisiais nepriklausomybės metais. Iki dabar politiniame elite ir net inteligentiškos visuomenės sluoksniuose viešpataujantis pašiepiantis požiūris į utopiškus prof. Kazio Pakšto lietuviškų kolonijų vaizdinius, atskleidžia didelį nenorą suprasti, kad Pirmosios Respublikos valdžia bent jau neužmerkė akių ir nevaidino, kad nemato emigrantų srautų. Sėkmingai ar nesėkmingai, tačiau atvirai (panašiai, kaip italai, jugoslavai, lenkai, bulgarai, etc.) galvojo, kaip padaryti, kad ta skaudi emigracijos neišvengiamybė nevirstų pragaro keliu tiems išvykstantiems tautiečiams, kurių būriai tiesiog ciniškai stebimi valdininkų, viešumon transliuojančių linksmą žinią, kad mažėja bedarbių Lietuvoje.

Tai, kad lietuvių diaspora neišvengiamai taps atgimusios valstybės rūpesčiu, buvo suprasta jau kai kurių pirmosios Vyriausybės ministrų dar nė nenutuokiant, kokia didelė minia lietuvių apsispręs palikti savo tėvynę po 8–10 metų. Kultūros ir švietimo ministro Dariaus Kuolio inicijuotuose dokumentuose nuskamba žodžiai, kad *užsienio lietuviai tapo Lietuvos valstybės rūpesčio objektu*[489]. Matyt, pirmojo ministro nuovokumo dėka buvo įkurtas ministerijos *Ryšių su tautiečiais užsienyje sektorius*, kuriam buvo keliama užduotis atlikti tarpininko vaidmenį tarp lietuvių išeivijos ir Lietuvos valstybinių įstaigų bei visuomeninių organizacijų, kurios galėtų padėti bendruomenėms realizuoti kultūrinius projektus. Tačiau politinės vaizduotės nušvitimas dar ilgai nevirto kasdienės politikos darbais. Pirmieji metai buvo pažymėti valstybės pastangomis rūpintis čia pat už Lietuvos Respublikos sienos atsidūrusiais etninių žemių lietuviais ir Vakarų diasporos siekiais padėti tai valstybei. Čia į viena liejosi Rytų Lietuvos tautinių bendrijų ir užribyje atsidūrusios

[488] Bagdonavičienė, Vida. *Lietuvos diasporos politikos formavimasis ir raida 1990 metais*, p. 11.
[489] Ten pat, p. 38.

Baltarusijos lietuvių problemos. Veikė valstybinė komisija, buvo sukurtas Tautybių departamentas, kuris 1994 m. tapo reorganizuotas į *Regioninių problemų ir tautinių mažumų departamentą*. Pirmam nepriklausomybės dešimtmečiui baigiantis iš jo išaugo *Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas* (TMID), kuriam teko sunkiausi uždaviniai vykdant užsibrėžtus diasporos politikos tikslus.

Keitėsi ir Lietuvos valstybės bendradarbiavimas su pasauline lietuvių organizacija PLB. Nuo 1995 m. veikusią Lietuvos Respublikos ir Amerikos lietuvių bendruomenės atstovų komisiją Seimas reformavo ir sukūrė *Lietuvos Respublikos Seimo ir Pasaulio lietuvių bendruomenės komisiją*. Taip atsirado institucija, kuri galėjo Lietuvoje pačiu solidžiausiu lygiu svarstyti ne tik diasporos klausimus, bet perduoti išeivijoje susikaupusią patirtį jaunos Lietuvos valstybės stiprinimo labui. Ilgainiui dėmesio centras kito, o galiausiai net tokiais diasporai, ypač naujiesiems išeiviams, svarbiais klausimais kaip dvigubos pilietybės teisinės galimybės pasaulio lietuvių nuomonės niekas neklausė.

Nors diasporos politikai trūko nuoseklumo ir gilesnio problemų, ypač susijusių su naujausiomis emigracijos tendencijomis, supratimo, tačiau pirmajame naujo tūkstantmečio dešimtmetyje TMID veikla davė kai kurių teigiamų vaisių. Ypač tai pasakytina apie Rytų bendruomenių darbus ir naujų imigracijos šalių Europoje reikalus. Per šią įstaigą Lietuva dalyvavo naujų diasporos darinių gyvenime, remiant ir ginant lietuvių, kaip tautinės mažumos, teises ir interesus Baltarusijoje, Kaliningrado srityje, Ukrainoje. Lietuvos valstybės diasporos politikai kai kada lemtingos įtakos turėjo ne tiek intelektinis administracijos pajėgumas (arba nepajėgumas), bet ir platesnio masto tarptautiniai veiksniai, kurių svarbiausias – prisijungimas prie Europos Sąjungos ir būtinybė taikytis prie jos vertybinių ir teisinių reikalavimų. Buvo suvokta, kad laisva darbo jėgos migracija darė įtaką lietuvių pasaulio permainoms, diasporos organizacijų kūrimuisi.

Po 2004 m., anot V. Bagdonavičienės, prasidėjo trečias, ryškiausias diasporos politikos etapas, trukęs iki 2009 m.:

Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą, kilo didelis susidomėjimas vadinamosios „ekonominės migracijos bangos" žmonėmis. Populiarūs laikraščiai rado naują temą – apie naujuosius išeivius, o jų lietuvybės puoselėjimo problematika tapo viena jautriausių „emigracinių temų", išliekančių iki šių dienų. Tai buvo aktyvaus veikimo periodas, kadangi mūsų piliečiai, apsigyvenę Europos Sąjungos šalyse, nebebijojo būti parsiųsti į Lietuvą. Jie pradėjo kurti savo organizacijas, įsilieti į seniau įkurtas lietuvių bendruomenes. Tiek vyriausybė, tiek ministerijos patyrė viešosios

nuomonės spaudimą iš naujo peržiūrėti vykdomas veiklas, siekiant atsižvelgti į naujų emigrantų poreikius.[490]

Lietuvių pasaulio vaizduotės sutrikimas ir naujosios lietuvių emigrantų bangos išsiliejimas buvo per daug chaotiškas ir spontaniškas reiškinys, kad paprastos politinės priemonės jį suvaldytų. Tačiau valstybės asignavimai besiklostančių diasporos saitų sutvirtinimui buvo skiriami, greitai mokantis iš ankstesnės istorijos ir kitų diasporas išugdžiusių tautų patirties buvo imtos remti lietuvių bendruomenių inicijuotos švietimo įstaigos, spauda, masiniai renginiai. Itin toli pasistūmėta siekiant susigaudyti padėtyje. Skirtos lėšos moksliniams tyrimams, strateginių valstybės politikos išeivijos ir emigracijos nuostatų formavimui, tam tikrų ateities scenarijų įsivaizdavimui, diasporos istorijos ir kultūros supratimui. Pastangos buvo nemažos, o rezultatai yra sunkiai pamatuojami. Bet tai visos valstybės politikos ir biurokratinio aparato kokybės klausimas.

Diasporos padėtis ir Lietuvos Respublikos misija reikalavo idėjų, taip pat požiūrių bei išaiškinimų konkurencijos, gebėjimo derinti įžvalgas tuo metu, kai niekas nežinojo ir dabar nežino vieno aiškaus atsakymo į klausimą, ką daryti. Ten, kur metami mokesčių mokėtojų pinigai, greitai susispiečia geidžiantys ir mokantys juos įsisavinti. Konkurencija menksta biurokratinių procedūrų ir galios koncentracijos laukuose. Lietuvos diasporos politikos istorijoje didžiausius neaiškumus sukėlė ir vis dar rišlaus paaiškinimo neturi įsibėgėjusio ir konstruktyvaus veikimo gebėjimus sukaupusio TMID likvidavimas. Trumpos praeities fone tai atsiskleidė kaip žalingas sprendimas, kurio autorystės niekas nebenori prisiimti. Lietuvos konservatoriams vyraujant Seime, jis nusprendė, kad diaspora geriausiai pasirūpins Užsienio reikalų ministerija ir diplomatinis korpusas. 2009 m. prasidėjusi pertvarka pastebimų rezultatų neatnešė. Tiesiog padidėjo diasporos, ypač senųjų ir istoriniais nuopelnais galinčių didžiuotis PLB narių, atskirtis nuo lietuvių pasaulio centre viešpataujančios Lietuvos valstybės.

Nei senųjų, nei naujųjų diasporos lietuvių nebegalėjo patenkinti ir valdišku unisonu diktuojamos pasaulio lietuvių pareigos Lietuvos valstybei, valdininkams beveik neprisiimant istorinės misijos rūpintis diasporos lietuvybės ateitimi. Niekas nežino visos ateities, tačiau galima suprasti, kaip neturėtume elgtis, jei norime, kad joje laukianti tikrovė neiškiltų prieš akis kaip grėsminga baidyklė. Tuo pat metu suprantama, kad biurokratinės mašinos moralinis jautrumas yra visiškai kitoks, nei globaliame pasaulyje laisvanoriškai veikiančios, savo auko-

[490] Ten pat, p. 41.

mis besilaikančios diasporos bendruomenės. Jos – ne kas kitas – šiandien palaiko diasporinės tautos vaizdinius, išsaugo tapatybės ir atpažinimo galimybes, padeda neužmiršti, kur ir kada prasideda lietuvių pasaulio pasakojimas. Lietuvos valstybės pareiga jį palaikyti niekada neturėtų būti užmiršta.

6. Karklo diegas

Klausau Erico Claptono, kuris daugelį savo gražiausių kūrinių atlieka gitara, padaryta londoniškio Antano Kazimiero Zemaičio. Skaitau apie kosminio zondo *Voyager* skrydį už Saulės sistemos ribų ir prisimenu pirmąjį į erdvėlaiviams valdyti skirtą save pasitaisantį kompiuterį STAR atsparumo gedimams principą įdiegusį prof. Algirdą Avižienį. Pastaruosius dvidešimt metų zondui keliaujant tarp dangaus kūnų, profesorius skraidė į Los Andželą ir Kauną. Gyveno dviejose vietose vienu metu. Toksai gali būti lietuvio būdas. Toksai gali būti bet kurios kitos tautos aukščiausio lygio profesionalo būdas. DP kartos vaikas, pasiekęs pasaulio mokslo ir technologijų viršukalnes, parnešęs Lietuvon laisvo pasaulio universiteto idėjas, tapęs atkurto Vytauto Didžiojo universiteto rektoriumi neabejoja vienu dalyku: pasaulį valdo vaizduotė.

Skaičių pasaulio žmogus ir taikomosios matematikos profesorius Juozas Augutis dažnai kartoja kitą mintį. Galima suskaičiuoti, tarkime, atominės elektrinės saugumo faktorius ir tvirtai, moksliškai pasakyti, kad ji yra visiškai saugi. Anksčiau to užtekdavo: mokslo žodis ir geležinė logika atrodė save įtvirtinantys dalykai. *Tik vėliau supratau, kad jei žmonės galvoja, kad ji nesaugi, ji yra nesaugi,* – liudija jis. Mes galime žinoti, kad žmonės nesupranta ir dėl to klaidingai įsivaizduoja, bet padėtis pasikeičia tik tuomet, kai per apšvietą, kantrius įrodinėjimus, nuolat pasikartojančias derybas su masinėmis nuostatomis, per daugelį visuomeninių sutarčių priartėja tikrasis saugumo jausmas, derinantis mokslinio pagrindo neturinčius įsivaizdavimus su skaičių ir argumentų logika.

Kur driekiasi šiandienis lietuvių pasaulis? Kaip dera skirtinguose kraštuose išsaugota atmintis su naujų globalizacijos bangų ir srovių išblaškytų lietuvių vaizduote? Kiek supurenta savivokos dirva tų, kurie baigė lietuviškas mokyklas, mokėsi iš literatūros ir istorijos vadovėlių, suko galvas prie egzaminų ir testų lakštų? Pradinė mūsų pasakojimo mintis buvo grįsta ta nuojauta, kad šiandienių lietuvių vaizduotė yra stipriai sudrumsta. *Palangos Juzės* pasakojimas labai smarkiai laimi prieš *Ameriką pirtyje*, arba *Džiunglių* siužetus. Šiandien iš visų Europos Sąjungos tautų labiausiai migruojantys lietuviai menkai įsivaizduoja se-

noje ir artimoje praeityse susiklosčiusius diasporos žemėlapius. Tiesiai prieš akis žiojėja gili praraja tarp tikrovės, kurioje gyvename, ir tautos pasakojimo. Lietuvių vaizduotė, sukaustyta senstelėjusių mokyklinių programų ir posovietinio postkolonijinės sąmonės rykų, nesiekia tų tolių, kuriuos prieš šimtmetį pasiekdavo lietuvių kalbos garsai. Savimonės branda stipriai atsilieka nuo tų audringų permainų greičio, dėl to silpsta tautinis imunitetas ir kiekvienas mūsų genties žmogus – tiek išeinantis, tiek pasiliekantis – jaučiasi blogiau, nei tikrovė mums leistų. Ne daiktai aplink mus, bet savivokos, vaizduotės ir moralinio jautrumo mišinys lemia, kaip jaučiamės per tą laiko blykstę tarp gimimo ir mirties.

Lietuvių pasaulio vaizduotė atsilieka nuo emigruojančių, sugrįžtančių ir nebesugrįžtančių lietuvių. Diasporos praeitis pasislenka į šalikelę, laukdama, kol kas nors pastebės ją – tarsi kurią nors karklyno atžalą. Laisva Lietuva vis labiau pastebima žemėlapyje, o iš sovietinio narvo išsiveržę lietuviai turistų tuntais bastosi po visą pasaulį, tačiau nuo to labai smarkiai nesikeičia pati diasporinės tautos savivoka. Daugėja laisvų lietuvių, kurie tarsi XX a. ketvirtojo dešimtmečio herojus Matas Šalčius pavieniui bastosi po pasaulį, susitinka kitus vienišius, bastūnus olandus, vokiečius, australus, švedus. Jie ieško, atranda, sužino, prisimena ir, greičiausiai, savo *veidaknygės* draugų būriuose kuria savo pasakojimus. Tačiau bendrajame lietuvių pasakojime vis dar žiojėja praraja, kurioje turėtų žibėti viso pasaulio lietuvių nuotykiai.

Klauskime, kodėl taip yra? Kas su mumis nutiko per pusę XX amžiaus, jei nebesugebame žiūrėti tikrovei į akis? Kodėl posovietinių lietuvių tapatumas ir jį remiantis pasakojimas nutolo nuo diasporinės dimensijos? Garbingiausia būtų prisipažinti, kad nerandu atsakymo. Niekas nežino. Lietuvos viešojoje erdvėje plevenantys aiškinimai, refleksijos, liudijimai, siužetai, gandai ir paskalos yra žalia medžiaga mūsų būties paslaptims gliaudyti, bet neturime rimtų mokslo darbų, kurie rišliai siūlytų savo versijas. Nedžiugina ir meninės tos būties įžvalgos, kurios dosniai užduoda naujų klausimų, bet nedaug prideda prie atsakymų. Kita vertus, teatro režisieriaus Oskaro Koršunovo interpretuotas Ivaškevičiaus *Išvarymas* suartina krūvą klausimų su atsakymo laukiančia auditorija.

Kelios lietuvių kolektyvinės tapatybės sankirtos su diasporos tikrove itin krenta į akis. Tuo kampu žvelgiant į neaiškumų kupiną posovietinės emigracijos reiškinį peršasi keletas prielaidų. Pirmiausiai, išsivadavimas iš politinės sovietų priespaudos 1990-aisiais dar nereiškia greito atitrūkimo nuo jų indoktrinuoto pasaulėvaizdžio. Emigranto, kaip nuodėmingo nusikaltėlio, vaizdinys pirmiausiai atklysta iš anų okupacijos laikų, kai būti nepatenkintu komunistine santvarka

reiškė politinę pražangą. Antra, dėl to į lietuvių gynybišką nacionalistinį peizažą negali įsiterpti mažos genties laisvo žmogaus teisė gyventi laisvai visur, kur širdis geidžia. Dažniausiai suprantama, kad išėjimas už tėvynės ribų yra besąlyginis lietuvių nykimo ženklas.

Ir priešingai, atsiplėšdamas nuo socialistinės baudžiavos laikais priprasto registravimo prie gyvenamos vietos naujasis išeivis dažnai taip ir nepasijaučia laisvu žmogumi. Skirtingai nuo tikrai skurdo kamuojamų Pietryčių Azijos ar net Afrikos emigrantų, posovietiniai žmonės bent jau viešai nerodo sentimentų tėvynei. Jie dėl savo laikinos ar nuolatinės išeivystės neretai yra linkę kaltinti kitus, ypač politinę Lietuvos valdžią. Dažniausiai tai nėra toks išėjimas, kuriam ryžtasi pasaulį panūdęs užkariauti laisvas individualistas. Nors ir tokių lietuvių šiandien daugėja. Traumuotų, pažemintų, pasimetusių skurdo žmonių reagavimas į tikrovę yra aprašytas antropologų ir kultūros tyrinėtojų, tad čia ir stebėtis nereikia. Tačiau yra susiformavę ir tokie kolektyviniai bruožai, kuriems nėra analogų nei praeityje, nei kur nors kitose pasaulio šalyse.

Kita vertus, nuolatinis rūpestis genties arba kolektyvinio individo lemtimi vis dar per stipriai užgula atskiro žmogaus tapatumo pasirinkimus. Labai sunkiai Lietuvoje pasiekiama asmeninio ir kolektyvinio pasakojimo, individualios kognityvinės ir bendruomeninės kultūrinės atminties pusiausvyra. Britui, amerikiečiui ar net italui nėra svetimas toks asmeninis susivokimas, kai žmogus ramiai sako: ketvirta dalis mano kraujo yra vokiška, viena dalis – ispaniška, o dviem ketvirčiais esu italas. Amerikiečiui asmeninis pasakojimas, tėvų ir protėvių prisiminimai, šeimos kilties faktai yra lygiai svarbūs kaip ir bendrojo visos nacijos pasakojimo herojai. Lietuviai po to, kai sunyko bajoriškoji tautos atmintis, retai save šitaip suvokia. Paskaitykime dviejų žymių lietuvių profesorių Mykolo Biržiškos atsiminimus *Anuomet Viekšniuose ir Šiauliuose* arba Merkelio Račkausko *Užrašus iš 1885–1905 m.* Prieš mus atsivers daugiašaknė, turtinga gimininių praeitis, kuri neretai susiduria su suprastinta Lietuos istorijos vadovėline versija. Kilnių lietuvių lojalumas savo tautai ir pasiaukojantis darbas jos ateities labui neatrodo išdygęs it grybas po lietaus. Jis yra asmeninio apsisprendimo, sąmoningo lietuvybės pasirinkimo ir pilietinio pareigos jausmo vaisius.

Lietuvių pasaulio istorijos paraštės yra pribarstytos užuominų į tai, kad lietuviai su diaspora sugyveno tik tol, kol jos nariai atitiko etnolingvistinės bendruomenės standartus: veikė bendruomenėje, skaitė lietuviškus laikraščius, kalbėjo lietuviškai, kūrė lietuviškas šeimas, laikėsi lietuviškų papročių, net jei to buvo

beveik neįmanoma pasiekti: persikėlimas iš kaimo į didmiestį papročius pakeičia net neemigravus iš savos šalies. Jei diasporos nariai sąmoningai ar nesąmoningai labiau integruojasi į naujos tėvynės visuomeninį audinį, jei bendrauja kita – ne gimtąja – kalba, jei lietuvių kalba pasitraukia tik į iškilmių progomis atverčiamą ritualinių žodžių žodyną, o kasdien vartojama imigracijos šalies kalba, Lietuvos lietuviams tai jau reiškia gentainių lietuviškumo mirtį.

Gera ir paprasta yra įsivaizduoti svetur išsaugomus mūsų tautinius bruožus. Sąmoningas priklausymas *Pasaulio lietuvių bendruomenei*, kaip globaliai lietuvių nevyriausybinei organizacijai, yra aukščiausia vertybė. Ji visada buvo ir bus diasporos pasaulio centre. Lygiai kaip rūpinimasis tėvynės Lietuvos likimu. Su šiuo griežtu bei tauriu lietuviškos tapatybės principu neprasilenkia tie, kurie sako, kad mūsų, lietuvių, pasaulyje už Lietuvos ribų yra tiek, kiek yra skaitančių lietuvišką spaudą. Iš karto nutuoktume, kad kalba sukasi geriausiu atveju apie keliasdešimt tūkstančių gentainių. Šiandien prie seno ir kategoriško supratimo pridėjus tuos, kurie lanko interneto svetaines, skaito leidinius ir aktyvūs socialiniuose tinkluose būtų daug daugiau tokių lietuvių. Tačiau ir šiuo atveju turime pripažinti, jog pasaulinė lietuvija yra sukūrusi kelias tapatybės fronto linijas. Pirmoji – pagrindinė – yra susijusi su etnolingvistiniu kompleksu. Tai tie lietuvių pasaulio branduolių žmonės, kurie laikosi kalbos, skaito ir rašo, kalba ir dainuoja, suvokdami jog tai yra jų diasporinio lietuviškumo pamatas. Garbingas ir pagirtinas dalykas sutikti kur nors Los Andžele ar San Paule trečiosios kartos lietuvį, pasiekusį JAV ar Brazilijos visuomenės aukštumas, nusipelniusį platesnio dėmesio ir neužmiršusį protėvių kalbos. Tai siekiamybė, kuri yra išreikšta Lietuvių Chartoje.

Kita vertus, labai giliai užnugaryje driekiasi antroji lietuvybės fronto linija. Ją gina daug kartų daugiau lietuvių pasaulio būrių. Tai tie, kurie seniai kalba angliškai, portugališkai, ispaniškai, vokiškai, bet mena savo protėvių kilmę, žino savo šaknis arba ieško jų, o aptikę, kaip Teksaso lietuvininkų kolonijos palikuonys, neslepia džiugesio ir pasididžiavimo. Tėvas Antanas Saulaitis, daugelį metų praleidęs Brazilijoje tarp lietuvių, pasakys, kad toje milžiniškoje ir egzotiškoje šalyje greičiausiai gyvena apie 300 000 lietuvių. Žinoma, daugumas jų lietuviškai nekalba, bet prisimindami savo kilmę jie tam tikra nedidele savo sielos dalimi įsilieja į bendros atminties bendruomenę. Išlaužtume neužrakintas istorijos duris, jei imtume įrodinėti, kad Amerikoje šimtai tūkstančių lietuviškai nekalbančių lietuvių yra mūsų diasporinės tautos nariai, net jei jie yra JAV senatoriai, kongresmenai, režisieriai, sporto žvaigždės. Richardas Durbinas arba Robertas Zemeckis, Charles'is Bronsonas, Unitas ar Jackas Sharkey'us. *Knights of Lithuania – Lietuvos*

Vyčiai, besirengiantys švęsti savo šimtmetį visoje Amerikoje, gali būti geriausi antrosios fronto linijos riteriai. Jie nėra užmiršę savo lietuviškumo, tačiau Lietuvoje juos mename lyg pro sukąstus dantis, lyg su specialiomis išlygomis.

Susipažinę su airių, graikų, žydų, armėnų ir daugeliu kitų senųjų diasporinių tautų pasakojimais ir elgesiais, nesunkiai galime pastebėti, jog jose vertinami ne tik tautiniai grynuoliai, bet visi, kurie prisimena savo protėvių kilmę. Net tie, kurie jau ir užmiršę apie tai, neatsisako prisiminti: sutikus lietuvį kelyje ar perskaičius kokią nors knygą. Globalizacija vienoje pusėje, individualizacija – kitoje nukreipia visų žmonių gyvenimus įvairiais keliais. Mišrios šeimos vaikas taip pat yra lietuvis. Tad be tų, kurie sukasi organizuoto lietuvių pasaulio branduolyje, yra tūkstančiai tokių diasporos lietuvių, kurie daugiau ar mažiau nuo jo nutolę. Juk tas pats yra ir su šiandieniniais tautiečiais Lietuvoje: tik maža dalis visų lietuvių yra sąmoningi laisvanoriškųjų asociacijų nariai, net rinkimuose dalyvauja tik apie pusė visų piliečių. Argi antroji pusė nėra lietuviai? Tokia jau posovietinės visuomenės prigimtis, kurios permainas sunku nuspėti. Tik dalis lietuvių yra aktyvūs visuomenės nariai, bet tai dar nereiškia, kad tie, kurie panūdo laikytis atokiai, jau nebepriklauso tautai. Pats nutolimas negalėtų būti suprantamas kaip išimtinai pasmerkimo vertas tautinis poelgis. Diasporinė tauta visų pirma yra bendros atminties bendruomenė, o kiekvienas jos narys, suvokdamas savo tapatumą, turi skirtingą tos atminties kiekį.

Štai paprasta šiandienos istorija. Škotų ir lietuvių kilmės kanadietis Darius Rossas po 1990-ųjų atvažiavo gyventi į Lietuvą. Draugai nesyk girdėjo jį pasakojant savo įspūdžius Europoje. Savo protėvių žemėje Škotijoje ir savo protėvių žemėje Lietuvoje. Škotijoje užtekdavo pasakyt pavardę ir nieko nebereikėdavo aiškinti: sveikas sugrįžęs, žmogau! Lietuvoje su švelniu akcentu kalbantis Darius nuolat turėdavo aiškinti, kodėl jis save laiko lietuviu. Lyg plačiai būtų įsišaknijęs nutautėjimo kaltės prezumpcijos principas. Neretai vietinių tautiečių įtarumas užgoždavo neištartą: *Sveikas gyvas, sugrįžęs namo, brolau!* O kiek tokių atvejų buvo? Kiek jų dar bus? Nobelio premijos laureatas, lietuvis ir lenkas, poetas ir mąstytojas Czeslawas Miłoszas kažkada ištarė: nebegaliu pakęsti Vilniaus, nes čia nuolat esu klausinėjamas, kas aš: lenkas, lietuvis, prancūzas, amerikietis? Tartum jau nebūtų atėjęs XXI amžius, ir negana būti tiesiog žmogumi. Kartais atrodo, kad diasporinės tautos vaizdinys gali stipriai paveikti dabarties lietuvių erdvėlaikį tik tuomet, jei moralinio jautrumo impulsai ims stipriau priminti, kad negalima būti tikru lietuviu, būnant blogu žmogumi. Ir priešingai, būti lietuviu reiškia galimybę būti tikru, dideliu žmogumi.

Lietuvių pasaulėvaizdis jau niekada nebegalės apsieiti be emigracijos, išeivystės, diasporos gyvasties ženklų. Jie visada žymės skausmingas patirtis tų, kurie pasirinko kelionę. Jie primins abejones ir pasimetimą net ir tų, kurie dvejojo ir pasiliko gimtojoje žemėje. Patirtį, kurios paviršių nuolat kedena skersvėjai, drumsčia sunkiai suprantamos savimonės srovės. Pats iškeliavimo procesas šiandien yra sukėlęs kone psichotinę aplinką. Išeivystės demonizavimas yra lydimas įtarumo, nesusikalbėjimo, pakantos ir supratimo stygiaus, priekaištų ir pamokslavimo pertekliaus. Vis dar liguistai ir labai iškreiptame veidrodyje atsispindi tai, kas veikia dabartinius lietuvių migracijos srautus, kas neleidžia prisiminti išėjusiųjų ir negrįžusiųjų, kas neleidžia su šypsena ir džiugesiu pasitikti tų, kurie vėl su mumis *pažadėtojoje žemėje*. Labai taiklus pasirodė lietuvių TV ir elektroninės žiniasklaidos darbininko, talentingo plunksnos meistro Audriaus Užkalnio komentaras apie blogus lietuvių emigracijos supratimo įpročius. Jis pastebėjo:

pradėkime nuo to, Lietuvoje kai kas galėtų būti geriau, bet jau dabar daug kas yra labai gerai, ir būtent todėl žmonės grįžta iš užsienių (tik vakar sužinojau apie dar vieną šeimą, susiruošusią jau greitai kraustytis į Lietuvą iš Vakarų Europos, ir žinokite, jie irgi bus patenkinti ir galės po pusmečio patenkinti šypsotis ir sakyti „dūskit, pavyduoliai", kaip dabar sakau aš).

Lietuvio sąmonė – kaip didžiulis laivas, kurį apsukti užtrunka valandą, tik lietuvio valanda užima keletą metų. Tai, kad vienpusė emigracija baigėsi, bus neigiama dar kelerius metus: taip pat Anglijoje jau ketvirtą žiemą iš eilės sninga, o oro uostai vis dar negali susitaikyti su mintimi, kad reikia pirkti daugiau sniego valytuvų, nes visi tikisi, kad besniegės žiemos grįš.

Apie tai, kad lietuviai bėga lauk, kalba tik tie asmenys, kurie iš įpratimo kartoja išgirstus ir išmoktus dalykus. „Papratimas – antras prigimimas", ir kai kam legenda apie emigraciją jau tapo jų prigimtimi ir savastimi.[491]

Sunku nepritarti publicisto mintims. Jis kandžiai pašiepia blogus galvosenos įpročius, kurie matomi viešosios erdvės paviršiuje. Tačiau su širdgėla galima dalį bendros nuodėmės prisiimti ir sau: istorikams, sociologams, visiems humanitarams ir ugdytojams. Ne be mūsų kaltės iš savos žemės vargo bei pasimetimo išėję lietuviai tapo išvyti iš mūsų istorijos, iš atminties ir giminystės.

---

[491] Užkalnis, Andrius. *Mūsų blogiausias įprotis*. Prieiga per internetą: <http://www.lrytas.lt/lietuvos-diena/komentarai/musu-blogiausias-iprotis.htm>.

Kai važiuodami besikemšančiomis turtėjančių Lietuvos miestų gatvėmis matome ant automobilio užpakalinio lango žalią klevo lapą, žinome, kad už jo vairo sėdi pakantos reikalaujantis naujas vairuotojas. Tačiau daugeliui galėtų kristi į akis panašumas su žaliu dobilo lapu, kuris žymi globalų airių pasaulį. Jis nusidažo žaliai per Šv. Patriko dieną. Rečiau prisimename škotų diasporoje prigijusį dagio žiedo simbolį. *Narsiosios širdies* istorinės legendos liudija, kad šis simbolis turėjo rodyti pasauliui, kad škotai yra ta tauta, kurios grožis ir dygliai yra kartu. Plikomis rankomis nepaimsi.

Pasakodamas lietuvių pasaulio istoriją nuolat sukau galvą apie svarbiausius vaizdinius, metaforas ir palyginimus, kurie taikliau nei tūkstantis žodžių pasakytų apie lietuvių prigimtį, lemtį, permainas, nuopuolius ir prisikėlimus. Juk tai tauta, kuri per tūkstantį metų nuolat įrodinėjo, kad buvo, yra ir bus lygi tarp lygių. Ji plėtėsi iki imperijos, ji krito žemiau žolės. Lietuviai buvo vejami lauk iš savo žemės, nors dar nesenai patys grobė svetimas žemes. Kaip ir daugelio *amžinojo tautų kraustymosi* bastūnų, lietuvių laukė įvairiausi nutikimai. Skirtingais laikais lietuvių pėdos pasiekė Ameriką, Aziją, Australiją, Pietų Afriką, Pietų Amerikos džiungles. Jie kūrėsi, kėlėsi, nepaisydami sunkiausių sąlygų. Kažkodėl karklo metafora dygo mano galvoje.

Ar daug rasime tokių neaukštų, ne itin gražių, bet tokių gaivalingų krūmamedžių, kurie nesiduoda išnaikinami, iškertami, kurių šaknys kimba į pačią prasčiausią dirvą, o nulaužta šakelė kaip mat įsišaknija pernešta kiton vieton? Taip, lietuvius visame pasaulyje galima palyginti su karklynais. O diegas? Vaizdinys visame lietuvių pasaulio pasakojime galutinai susiformavo aptikus prieš pat I pasaulinį karą iš karto dviejose vietose – Buenos Airėse ir Klaipėdoje – lietuvių jaunimo draugijas, pasivadinusias tuo pačiu vardu – *Diegas*.

Karklo diegas – tai pasakojimas apie lietuvių pasaulio permainas, apie tai, kur, kada ir kaip mūsų gentainiai apsigyveno, įsišaknijo, išnyko iš atminties arba išliko knygose. Tai yra kvietimas pažvelgti į mūsų praeitį tokiu kampu, kuris leidžia ne tik prisiminti, bet ir grožėtis ta šviesotamsa, kuri kinta, žemei sukantis apie Saulę. Kiekvienas susigrąžinimas atmintin mūsų išėjusių giminių ir protėvių daro mus turtingesniais, stipresniais, galinčiais didžiuotis ir džiaugtis savo nuotykiais, ir nenustoti būti kartu su tais, kurie žino, kad pasaulis nėra tobulas, neužmiršta pareigos siekti, kad jis gerėtų, gražėtų ir stiebtųsi švieson.

EGIDIJUS ALEKSANDRAVIČIUS

Willow Sprout:

A History of the Lithuanian World

To tell the history of the Lithuanian world is to tell the story of the Lithuanian nation and its diaspora, which stretches from prehistoric times over more or less scantily researched millennia to a yet uncharted future and embraces Lithuanian-related people and communities the world over – from East to West and North to South over several oceans. At the center of this tale is the widest expanse of the Lithuanian nation proper over vast swaths of Central East Europe followed by a decline accompanied by centuries of foreign domination, national disgrace, and human bondage. More than once Lithuanians in the past had come so close to the abyss that only an escape from the native hearth in search of a new homeland seemed to offer any hope of survival. There also was a time when an exodus to foreign shores seemed like a collective transgression, an act of national betrayal. But at other times emigration was looked upon as a normal condition for a modern European nation seeking opportunities of gainful employment, material welfare, and personal liberty in circumstances of industrial revolution and unequal development.

The principal aim of this History of the Lithuanian World is to analyze and to show how the Lithuanian geo-cultural space in which our emigrants settled at one time or another changed over the ages. Some emigrant groups reached distant continents (for example, South Africa at the turn of the 20th century) and disappeared in the mists, others found in themselves the sources for a certain diaspora resilience. What is important is that a small ethno-linguistic people on both sides of the Nemunas River grew into a heterogeneous Lithuanian diaspora nation binding together the memories of those who once lived in the historic homeland and those who still do. The identity of this historically formed diaspora nation has not yet been adequately understood and recognized. Strengthening this identity means first of all fortifying our immune system in the face of the global challenges of migration. The Lithuanians (like the Armenians, the Greeks, the Irish, and so on) have long been inhabitants of the world-at-large, and the traces of their wanderings and deeds are worth remembering. After all, the nation (*any* nation) of today grows stronger when it becomes a community of shared memory.

Willow sprout is a tale about transformations in the global world of the Lithuanians; about when, where, and how our people settled down and took root, and then either vanished from memory or stayed on in texts. It is an invitation to look at our past from a vantage point that allows us not only to remember but also to delight in the chiaroscuro that changes with every turn of the earth around the sun. Each restoration to memory of our departed relatives and ancestors makes us richer, stronger, and more capable of appreciating their and our memories – as we all stay together both in the knowledge that the world isn't perfect and in the hope that we owe it to ourselves to make it better, more beautiful, and always turned toward the light.

Naudotos ir rekomenduojamos literatūros sąrašas:

/J. Mž./ Kelios žinios apie mūsų išeivystę ir išeivius. *Varpas*, 1903, nr. 9–10.

A Resolution with appended Documents concerning The Decolonization of the Unin of Soviet Socialist Republics. Toronto-New York, 1977.

Almenas, K. *Sauja skatikų*. Chicago: Ateities literatūros fondas, 1988.

Ambroze, A. *Čikagos lietuvių istorija 1869–1959*. Chicago, 1967.

Amerika arba rinkinys įvairių faktų, žinotinų Amerikoje gyvenantiems ir čia atkeliaujantiems lietuviams. Sudarė Račkauskas, K. V. New York, N.Y.: „Tėvynės" spaustuvė, 1915.

Amerikos lietuvių istorija. Sudarė Kučas, A. Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1971.

Atamukas, S. *Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV a. iki XXI a. pradžios*. Vilnius: Alma litera, 2007.

Ateitininkai. Sudarė Restenis, V. Ateitininkų sendraugių sąjungos leidinys, 2003.

Ateitininkų keliu. 1911–1927–1977. Žmonės. Įvykiai. Laikai. Redaktorius Barzdukas, S. Čikaga, 1977.

Bade, Claus J. *Migration in European history*. Upsala University, 2003.

Bačkis, S. A. *Lietuvių diplomatinė tarnyba (1940 06 15–1990 03 11)*. Vilnius, 1999.

Baltic Postcolonialism, ed. Kelertas, V. Amsterdam-New York, NY: Rodopi, 2006.

Banionis, J. *Lietuvos laisvės byla Vakaruose 1975–1990*. Vilnius, 2002.

Banionis, J. *Lietuvos laisvinimas Vakaruose 1940–1975*. Vilnius, 2010.

Barėnas, K. *Britanijos lietuviai 1947–1973 m*. Londonas, 1978.

Barėnas, K. *Britanijos lietuviai 1974–1994 m*. Londonas, 1997.

Beginings and Ends of Emigration. Vilnius: Versus aureus, 2005.

Bendikaitė, E. *Sionistinis sąjūdis Lietuvoje*. Vilnius, 2006.

Biržiška, V. *Aleksandrynas*. Chicago, 1963, t. 2.

Brazaitis, J. *Raštai*. Chicago: Į Laisvę fondas, 1984, t. 5.

Bobelis, K.; Aničas, J. *VLIK 1943–1992, Lietuvos laisvinimo darbų chronologija*. Vilnius, 2001.

Bodnar, J. *The Transplanted. A History of Immigrants in Urban America*, Indiana University Press, 1987.

Bučinskytė, I. *Idealų vedami: ateitininkai išeivijoje. XX amžiaus 5–7 dešimtmečiais*. Vilnius: Versus aureus, 2008.

Bučys, A. *Seniausioji lietuvių literatūra. Mindaugo epocha*. Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla, 2009.

Castles, S.; Miller, M. J. *The Age of Migration*, Palgrave Macmillan, 2009.

Ciegelman, Sh. A. A., *Jewish Autonomy in Poland and Lithuania until 1648 (5408)*, Jerusalem: Plates&Prints- Shlomo Nathan, 1997.

Cohen, R. *Global Diasporas: An Introduction*, Seatle, WA: University of Washington Press, 1997.

Comay, J. *The Diaspora Story: The Epic of the Jewish People among the Nations*, New York: Random House, 1980.

Čekų ir mūsų tautiškos draugystės svetimuose kraštuose. *Varpas*, 1895 rugpjūtis, nr. 8.

Čepėnas, P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*. (2-asis, fotografuotinis leidimas). Vilnius: Lituanus, 1992, t. 1–2.

Dalyva. *Kelio į Vilnių beieškant*. Buenos Aires, 1934.

Danys, M. *DP Lithuanian Immigration to Canada After the Second World War*. Toronto, 1986.

Dapkutė, D.; Kuizinienė, D. *Laisvas žodis laisvame pasaulyje: atviro žodžio mėnraštis „Akiračiai" 1968–2005 m*. Vilnius, 2010.

Dapkutė, D. *Laisvųjų lietuvių prezidentas. (J. Bachuno biografija)*. Spaudai rengiama knyga. PDF formatas.

Dapkutė, D. *Lietuvių išeivijos liberaliosios srovės genezė: politiniai – organizaciniai aspektai*. Vilnius, 2002.

Dapkutė, D. *Tautinės draugijos emigracijoje XIX a. pab.–XX a. pr.* Pranešimas, skaitytas konferencijoje „Lietuvių tapatumo kaita egzilio kultūroje". Kaunas, VDU Lietuvių išeivijos institutas, 2012 m. balandžio 27 d.

Daukantas, S. Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių. *Raštai*, t. 1. Vilnius: Vaga, 1976.

Daukantas, T. Pietų Brazilija ir išeivystės perspektyvos. *Vytauto Didžiojo universiteto Matematikos-Gamtos fakulteto darbai 1931–1932*, Kaunas, 1932, t. 6.

Davis, N. *Dievo žaislas. Lenkijos istorija: nuo 1795 iki mūsų dienų*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002. t. 2.

Didžiosios Britanijos lietuvių bendruomenė: praeitis, dabartis, ateitis. Redaktorė Dapkutė, D. Vilnius: Versus aureus, 2008.

Domeika, I. *Mano kelionės*. Vilnius: Pradai, 2002. t. 1.

Donskis, L. *99 Baltijos istorijos*. Klaipėda: Druka, 2009.

Dvidešimt metų su Lietuva. Lithuanian Mercy Lift. Redaktorius Kašauskas, S. Vilnius: Artlora, 2011.

Eidintas, A. *Lietuvių kolumbai. Lietuvių emigracijos istorijos apybraiža*. Vilnius: Mintis, 1993.

Eidintas, A. *Lithuanian Emigration to the United States 1868–1950*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.

Eidintas, A. *Litovskaja emigracija v strany Sievernoj i Južnoj Ameriki v 1868–1940 m*. Vilnius: Mokslas, 1989.

Eidintas, A.; Eidintas, D. *Žydai, Izraelis ir palestiniečiai*. Vilnius, 2007.

Eretas, J. *Kazys Pakštas: tautinio šauklio odisėja (1893–1960)*. Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2002.

Esman, M. J. *Diasporas in the Contemporary World*. Cambridge. Malden, MA: Polity Press, 2009.

Fabijonavičiūtė, A. Lietuvių gyventojų pabėgimai ir mėginimai ištrūkti iš Sovietų Sąjungos. *Genocidas ir rezistencija*, 2001, nr. 2(10), p. 130–159.

Fainhauz, D. *Lithuanians in the USA. Aspects of Ethnic Identity*. Chicago, IL: Lithuanian Library Press, 1991.

Frankel, G. *Beyond the Promised Land. Jews and Arabs on a Hard Road to a New Israel*. New York: Simon and Schuster, 1994.

Gadon, L. *Emigracja polska*. Krakow, t. 1-3, 1901–1902.

Gineitis, K. *Amerika ir Amerikos lietuviai*. Kaunas, 1925.

Gudavičius, E. *Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1969 metų*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999.

Hartman, G. The Immigrant as Diplomat: Ethnicity, Nationalism, and the Shaping of Foreign Policy in the Lithuanian. *American Community, 1870–1922*. Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, 2002.

Homelands and Diasporas. Greeks, Jews and Their Migrations, ed. Rozen M., – International Library of Migration Studies, Vol. 2, New York, 2008.

I Lietuvos. *Aušra*, 1884, nr. 7–8.

I lietuviškų laikraščių. *Varpas*, 1896, gruodis, nr. 12.

Iš lietuviškų laikraščių. *Varpas*, 1897, kovas–balandis, nr. 2.

Iš Lietuvos. *Varpas*, 1896, sausis, nr. 1.

Jr. Jonas /Žilinskas/. *Lietuviai Amerikoje*. Plymouth, PA: Spaustuvė S.L.A., 1899.

Jucevičius, L. *Raštai*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.

Jurskis, A. *Sudie, tėvyne, priešo pavergtoji!..* Kaunas: Atmintis, 2012.

Lavrinaitis, V. *Aukso slėnis*. Vilnius: Vaga, 1965.

Jacobson, D. *Hešelio karalystė*. Vilnius: Garnelis, 2001.

Janauskas, G. *Kongresinė akcija: JAV ir Kanados lietuvių politinis lobizmas XX amžiaus 6–9 dešimtmečiais*. Vilnius: Versus aureus, 2009.

Jokubauskas, A. *Susivienijimo lietuvių Argentinoje istorija 1914–1964 m*. Buenos Aires, 1964.

Jonušauskas, L. *Likimo vedami: Lietuvos diplomatinės tarnybos egzilyje veikla 1940–1991*. Vilnius, 2003.

Jonušauskas, L. S. Lozoraičio ir VLIK'o santykiai 1946–1947 m. *Genocidas ir rezistencija*, 2000, nr. 1 (7).

Jučas, M.; Mulevičius, L.; Tyla, A. *Lietuvos valstiečių judėjimas 1861–1914 metais*. Vilnius, 1975.

Jungtinių Amerikos Valstijų Lietuvių Bendruomenė 1951–2001. Redaktorė Budrienė, J. Chicago, 2001.

Jurgėla, P. *Lietuviškoji skautija*. Brooklyn, N.Y., 1975.

Jurgelaitis, A. Gromata iš Amerikos. *Aušra*, 1883, nr. 2.

Kas daugiausiai naudojo iš išeivystės lietuvių. *Varpas*, 1895, rugsėjis–spalis, nr. 9–10, 137.
Keli žodžiai apie Amerikos lietuvius. *Varpas*, 1895, gegužė, nr. 5.
Kapočius, L. *Senoji lietuvių išeivija ir Lietuva*. Vilnius: Mintis, 1981.
Kasparavičius, A. *Tarp politikos ir diplomatijos. Šventasis Sostas ir Lietuvos Respublika*. Vilnius, 2008.
Kasperavičiūtė, V. *Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1918–1940 m.*: daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas. Kaunas, 2011.
Kiaupa, Z.; Kiaupienė, J.; Kuncevičius, A. *Lietuvos istorija iki 1795 metų*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1998.
Kiaupa, Z. *The History of Lithuania*. Vilnius: Baltos lankos, 2002.
Kiaupienė, J.; Petrauskas, R. *Lietuvos istorija. Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529*. Vilnius: Baltos lankos, 2009, t. 4.
Klajūnas, J. *Vištų karalija*. New York (?), 1944.
Kojalavičius-Vijūkas, A. *Lietuvos istorija*. Vilnius: Vaga, 1988.
Kuizinienė, D. *Lietuvių literatūrinis gyvenimas Vakarų Europoje 1945–1950 m*. Vilnius: Versus aureus, 2003.
Kukiel, M. *Dzieje Polski porozbiorowe (1795–1921)*. London: Wydawnictwo Puls, 1993.
Kuzmickaitė, K. D. *Tarp dviejų pasaulių: naujieji imigrantai lietuviai Čikagoje (1988–2000)*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2004.
Levin, D. *Trumpa žydų istorija Lietuvoje*. Vilnius, 2000.
Liekis, A. *Nenugalėtoji Lietuva, Lietuvių tremtinių vadovybės Vakarų Europoje (1944–1955)*. Vilnius, 2002.
Lietuva 1940–1990. Redaktorius Anušauskas, A. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2007.
Lietuva ir VLIK-as. Redaktorius Rinkūnas, A. V. Tautos fondas, 1984.
Lietuviška paroda ir jos nauda. *Varpas*, 1900, birželis, nr. 6.
Lietuvių ir lenkų darbininkų streikas Londone. *Varpas*, 1895, vasaris, nr. 2.
Lietuvių kultūros veikėjų laiškai J. I. Kraševskiui. Vilnius: Mokslas, 1992.
Lietuvių enciklopedija. Red. I–IV t. Biržiška, V.; V–XXXVI Čepėnas, P.; Girnius, J.; Maciūnas, V.; Puzinas J. Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1953–1985.
Lietuvių imigracijos Brazilijon penkiasdešimtmetis. 1926–1976. Redaktorius kun. Saulaitis, A. Sao Paulo–Rio de Janeiro, 1976.
Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1920–1940 m. Sudarė Kasperavičiūtė, V. Vilnius: Versus aureus, 2006.
Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. Redaktorius Jablonskis, K. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955.
Lietuvos žydai. Istorinė studija. Sudarė Sirutavičius, V.; Staliūnas, D.; Šiaučiūnaitė-Virbickienė J. Vilnius: Baltos lankos, 2012.

Lipphardt, A. *Vilne. Die Juden aus Vilnius nach dem Holocaust. Eine transnationale Beziehungsgeshichte*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2010.

Lithuanians in Canada, ed. Gaida, Pr.; Kairys, S.; Kardelis, J.; Puzinas J.; Rinkūnas, A.; Songaila J. Otava–Torronto: Lights Printing and Publishing Co, 1967.

Lukšaitė, I. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI amžiaus trečias dešimtmetis–XVII amžiaus pirmas dešimtmetis*. Vilnius: Baltos lankos, 1999.

Maceina, A. *Asmuo ir istorija*. Ateitis, Čikaga, 1981.

Maciūnas, V. 1831 m. sukilimo emigrantų lietuviškieji spaudiniai. t.2, III dalis, *Mūsų senovė*, 1938.

Maksimaitis, M.; Miliauskaitė, K.; Šapoka, G. *Valstybės ir teisės problemos lietuvių išeivijos publikacijose (1944–1990)*. Vilnius, 2011.

Maskoliškas rubežius. *Aušra*, 1886, nr. 5.

Mašiotas, J. J. *Nuo Vaitkuškio iki Augsburgo: karo metų atsiminimai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2012.

Meade Teresa, A. *A history of modern Latin America, 1800 to the present*, John Wiley & Sons, 2011.

Mekas, J. *Žmogus be vietos*. Vilnius: Baltos lankos, 2000.

Merkys, V. *Razvitije promyšlenosti i formirovanije proletariata Litvy v XIX vieke*. Vilnius, 1969.

Michelsonas, S. *Lietuvių išeivija Amerikoje (1868–1961)*. South Boston, MA: Keleivis, 1961.

Milerytė, G. *Lietuvos ir Lenkijos santykių ateities vizijos emigracijoje 1945–1990 m.*: daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas. Kaunas, 2012.

Milerytė, G. *Mažosios Lietuvos lietuvių egziliniai likimai 1944–1959 m*. Vilnius: Versus aureus, 2009.

Milukas, A. *Amerikos lietuviai XIX šimtmetyje*. Philadelphia, PA: „Žvaigždės" spauda, 1938, t. 1–2

Misiūnas, R. *Barakų kultūros knygos: lietuvių DP leidyba 1945–1952 m*. Vilnius, 2004.

Mockūnas, L. *Pavargęs herojus. Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje*. Vilnius, 1997.

Morozov, B. *Documents on Soviet Jewish Emigration*. London: Frank Cass Publishers, 1999.

Nepriklausomųjų kelias. Sudarė Aleksandravičius, E. ir Dapkutė, D. Vilnius: Versus aureus, 2006.

Olševskis, A. *Istorija Chicagos lietuvių, jų parapijų ir kn. Kriaučiūno prova su laikraščiu „Lietuva"*. Chicago, Ill: Spauda „Lietuva", 1900.

Overland, O. *Immigrant Minds, American Identities. Making the Unitited States Home, 1870–1930*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2000.

Pasaulio lietuviai. Red. Ruseckas, P., Kaunas: D-ja užs. lietuviams remti, 1935.

Pasaulio lietuvių bendruomenė. Redaktorė Stravinskienė, V. Vilnius: Altlora, 2004.

Patai, R. *Tents of Jacob: The Diaspora – Yesterday and Today.* Prentice-Hall, 1971.

Pinkus, B. *The Jews of the Soviet Union. The history of National Minority.* Cambridge University Press, 2003.

Pirmieji lietuviai Teksase (The First Lithuanians in Texas). Parodos katalogas, Klaipėda: S. Jokužio leidykla-spaustuvė, 2009.

Plateris, A. *Teisiniai Livonijos ir Kuršo santykiai su Lietuva XVI–XVIII amžiais.* Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1938.

Prancūzijos lietuvių bendruomenė: Istorija ir dabartis. Redaktorius Saldukas, L. Vilnius: Versus aureus, 2009.

Praspaliauskienė, R. *Nereikalingi ir pavojingi: XVIII a. pabaigos–XIX a. pirmos pusės elgetos, valkatos ir plėšikai Lietuvoje.* Vilnius: Žara, 2000.

Pronskus, J. *Arijonų priskėlimas.* Boston-Chicago, 1930.

Pociūtė, D. *Maištininkų katedros. Ankstyvoji reformacija ir Lietuvių-italų evangelikų ryšiai.* Vilnius: Versus aureus, 2008.

Raškauskas, K. *Londono lietuvių religinės bendruomenės istorija* (rankraštis).

van Reenan, A. J. *Lithuanian Diaspora: Konigsberg to Chicago,* Lanham-New York-London: University Press of America, 1990.

Remmenick, L. *Russian Jews on Three Continents: Identity, Integration, and Conflict, Transaction Publishers,* New Brunswick, New Jersey, 2007.

Saldukas, L. *Lithuanian Diaspora.* Vilnius, 2002.

da Silva Rosa, M. *Colon. La Historia Nunca Contada,* Êsquilo, Espanha, 2010.

Simanavičiūtė, D. *Pasaulio lietuvių bendruomenės raida XX a. 5–8 dešimtmečiuose:* daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas. Kaunas, 2008.

Simutis, A. *Pasaulio lietuvių žinynas.* New York, 1953.

Skirius, J. *Lietuvos visuomenininkas ir diplomatas Bronius Kazys Balutis (1880–1967): tėvynei paaukotas gyvenimas.* Vilnius, 2001.

Slezkine, Y. *Žydų šimtmetis. Žydai šiuolaikiniame pasaulyje.* Vilnius: Tyto alba, 2010.

Sruogaitė, D. *Atminties archeologija.* Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.

Subačius, G. *Upton Sinklair: The Lithuanian Jungle.* Amsterdam-New York: Rodopy, 2006.

Stovis parodos kasos. *Varpas,* 1900, liepa, nr. 7.

Stravinskienė, V. *Tarp gimtinės ir tėvynės: Lietuvos SSR gyventojų repatriacija į Lenkiją (1944–1947, 1955–1959 m.).* Vilnius, 2011.

Streikus, A. *Diplomatas Statys Antanas Bačkis.* Vilnius, 2007.

Szpoper, D. *Gente Lithuana, natine Lithuana: myśsl polityczna i działalniść Konstancij Skirmuntt (1851–1934).* Gdańsk, 2009.

Šalčius, M. *Svečiuose pas 40 tautų.* Kaunas, 1935, t. 1.

Šliūpas, J. Gromata iš Amerikos. *Aušra,* 1884, nr. 7–8.

Štromas, A. *Politinė sąmonė Lietuvoje ir joje atsispindinčios krašto ateities vizijos*. London: Nida, 1980.

Šukys, A. *Intelektualų alternatyvi veikla sovietų Lietuvoje 1956–1988 m.*: daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas. Kaunas, 2012.

Tatarūnas, L. Lietuvos žydų nacionalinis judėjimas už teisę išvykti į Izraelį. *Genocidas ir rezistencija*, 2002, nr. 1, p. 117–129.

Tyla, geresnė byla. *Aušra*, 1886, nr. 4.

Tyla, geresnė byla (Pabaiga). *Aušra*, 1886, nr. 5.

The Cambridge History of Latin America. Vol. I, Colonial Latin America, ed. Leslie Bethel, Cambridge University Press, 2008.

The Cambridge History of Latin America. Vol. IV, c. 1870 to 1930, ed. Leslie Bethel, Cambridge University Press, 2008.

The Cambridge History of Latin America. Vol. IX, Brasil since 1930, ed. Leslie Bethel, Cambridge University Press, 2008.

The Cambridge Survey of World Migration. Ed. Cohen R. Cambridge University Press, 2010.

The Gaon of Vilnius and the Annals of Jewish Culture. Vilnius: Vilnius University Publishing House, 1998.

Truska, L. *Emigracija iš Lietuvos 1868–1914 m*. Mokslo Akademijos Darbai, 1961.

Urbšienė, M. *Medžiaga kan. Zabičio ir Vladimiro Gadono biografijoms*. XXVII knygos mėgėjų metraštis, t. 1, Kaunas, 1933.

Vaižgantas-Tumas, J. Į Ameriką ar į Vokietiją? *Viltis*, 1911, vasario 25 (Kovo 11 d.), nr. 23.

Vaitiekūnas, S. *Lietuvos gyventojai per du tūkstantmečius*. Vilnius, 2006.

Valbasys, L. *Pusė amžiaus tropikuose*. Vilnius: Vaga, 1966.

Vidugiris, A. Apie pirmąją ekspediciją į Černapadiną. *Šiaurės Atėnai*, 2007 12 27, nr. 830.

Vileišis, V. Mūsų emigracija. *Tautos ūkis*, 1931, nr. 2.

Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos. Sudarė Kavolienė, R.; Kuolys, D. Vilnius: Baltos lankos, 2000.

Vladivostokas. *Varpas*, rugsėjis–spalis, nr. 5.

Weatherford, D. *Foreign and Female. Immigrant Women in Amerikca, 1840–1930*. New York: Facts on File, Inc., 1995.

Wolkovich-Valkavičius, W. *Lithuanian Religious Life in America*. Vol. 1–3, Norwood, 1991, 1996, 1998.

Wyman, M. *Europe's Displaced Persons, 1945–1951*. New York, 1998.

Asmenvardžių rodyklė

Vietovardžių rodyklė

Aleksandravičius, Egidijus

Al-79 Karklo diegas : lietuvių pasaulio istorija / Egidijus Aleksandravičius ; Vytauto Didžiojo universitetas. Lietuvių išeivijos institutas. – Vilnius : Versus aureus, 2013. – 632 p. : iliustr.

Santr. angl. – Bibliogr.: p. 612–618. – Asmenvardžių ir vietovardžių r-klės: p. 619–630.

ISBN 978-9955-34-402-5

Knygos autorius, pasitelkdamas moksliškai pagrįstus faktus, įvairialypius istorijos ir literatūros šaltinius, nagrinėja lietuvių tautos migraciją nuo seniausių laikų iki mūsų dienų. Jis teigia: „Lietuviai, kaip ir daugelis kitų – didelių ir mažų, garsių ir beveik pamirštų, istorinių ir naujai atsirandančių – tautų, yra amžinojo tautų kraustymosi istorijos veikėjai. Viskas, kas susiję su pasaulio tautų judrumu, liečia ir mus, lietuvius." Ir savo teiginį puikiai įrodo...

UDK 325.2(=172)(091)+323.15(1-87)(=172)(091)